

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

**ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ**

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ ΚΑΙ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ
ΥΠΕΡ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ Β΄

ΕΚΔΙΔΟΥΝ

Β. BOBRINSKY, Π. ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ
J. MEYENDORFF, Π. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1988

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ θεολογικὴ διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἑνὸς τῶν σπουδαιότερων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ἡγετῶν κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Φώτιον χρόνους, παρέμενε ἐν πολλοῖς μέχρις ἐσχάτων ἄγνωστος καὶ περιφρονημένη. Ἡ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἀναζωογόνησις τῶν περὶ τὴν μυστικὴν θεολογίαν σπουδῶν ἔφερε καὶ τοῦτον εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος, πολλὰ δὲ μελέται καὶ μονογραφίαι περὶ αὐτοῦ ἐδημοσιεύθησαν. Παραλλήλως ἐξεδόθησαν κριτικῶς καὶ μερικὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, τὰ ὅποια προσετέθησαν εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ἐκ παλαιότερων, λαϊκῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκδόσεων. Καὶ πάλιν ὁμοίως τὸ πλεῖστον μέρος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς παραμένει εἰσέτι ἀνεκδοτόν, διὸ καί, παρὰ τὴν προσπάθειαν ὠρισμένων ἐρευνητῶν νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τοῦτο, ἡ ὀριστικὴ ἀξιολόγησις τῆς προσφορᾶς τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἡ παροῦσα ἐκδόσις ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου θὰ περιλάβῃ πλὴν τῶν ἀνεκδότων καὶ τὰ ἐκδεδωμένα συγγράμματα αὐτοῦ, ὅχι μόνον διότι ἐκρίθη ἀπαραίτητον νὰ συγκεντρωθῇ ὁλόκληρον τὸ ἔργον του εἰς ἑνιαῖον σῶμα, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ κείμενον τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἤδη ἐκδεδωμένων ἐνεφανίσθη ἄνευ κριτικῆς ἐπεξεργασίας.

Ἡ φροντίς, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν οἱ μαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῶν συγγραμμάτων του, διηυκόλυνε τὸ ἔργον ἡμῶν. Συλλογαὶ ἔργων του, ἐκτενεῖς ἢ περιορισμέναι, ἐνεφανίσθησαν ἤδη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, καθ' ὃν ἔζησε καὶ ὁ Παλαμᾶς, ἀπὸ τὴν ἰδίαν δὲ ἐποχὴν προέρχονται καὶ τὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα αὐτῶν. Στηριχθέντες εἰς κώδικας τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἠδυνήθημεν ν' ἀποκαταστήσωμεν ἔγκυρον κείμενον, διὸ καὶ σπανίως κατεφύγομεν εἰς τὴν βοήθειαν μεταγενεστέρων κωδίκων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ἀντίγραφα παλαιότερων.

Πρὸς ἀποφυγὴν περιττῶν ἐπαναλήψεων ἢ περιγραφῆ καὶ κατάταξις τῶν κωδίκων γίνεται ἐφ' ἅπαξ εἰς τὸν εἰσαγωγικὸν τόμον.

Ὁ τόμος οὗτος, ὅστις θὰ περιλαμβάνη ἐπίσης βιογραφίαν καὶ ἔκθεσιν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ, θ' ἀκολουθήσῃ τὴν ὅλην ἔκδοσιν.

Ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον νὰ δηλωθοῦν οἱ κώδικες δι' ἐνιαίων καθ' ὅλην τὴν ἔκδοσιν συμβολικῶν σημείων.

Εἰς τὴν ὀγκώδη ταύτην ἔκδοσιν, ἣ ὁποία συνολικῶς θὰ περιλάβῃ ἕξ τόμους, συνεργάζονται πλὴν τοῦ ὑποφαινομένου ὁ καθηγητῆς τῆς Ρωσικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Νέας Ὑόρκης ἱερεὺς Ἰωάννης Meyendorff, ὁ καθηγητῆς τῆς Ρωσικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Παρισίων ἱερεὺς Βόρις Bobrinsky, καὶ οἱ βοηθοὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Γεώργιος Μαντζαρίδης διδάκτωρ τῆς Θεολογίας, Νικόλαος Ματσούκας πτυχιούχος τῆς Θεολογίας, Παναγιώτης Παπαευαγγέλου πτυχιούχος τῆς Θεολογίας καὶ Στέργιος Σάκκος πτυχιούχος τῆς Θεολογίας.

Δὲν θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἄνευ τῆς γενναίας συνδρομῆς τοῦ Βασιλικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, πρὸς τὴν διοίκησιν τοῦ ὁποίου ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 2 Φεβρουαρίου 1962

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Λόγω τῆς ἀπὸ καιροῦ ἐξαντλήσεώς του ὁ τόμος οὗτος ἐπανεκδίδεται μὲ ἐλαφράς βελτιώσεις, τῶν ὁποίων κυριωτέρα εἶναι ἡ προσθήκη τρέχοντος τίτλου.

Ἡ ἐπανεκδοσις συμπίπτει μὲ τὴν δημοσίευσιν τοῦ τόμου Δ', τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἀκολουθήσῃ συντόμως καὶ ἡ δημοσίευσις τῶν ὑπολοίπων δύο τόμων, ὥστε νὰ ὀλοκληρωθῇ ἡ ἔκδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 6 Μαρτίου 1988

Π.Κ.Χ.

ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΔΥΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΥΠΟ ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΒΟΡΙΔΟΣ BOBRINSKY

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περιστατικά συγγραφής

Νέα ὄθησις ἐδόθη εἰς τὰς ἀντιρρητικὰς θεολογικὰς συζητήσεις ἐν τῷ Βυζαντίῳ, ὅτε τὸ 1334 ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ γ' ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐπανάληψιν τῶν διαπραγματεύσεων περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα, ὁ Ἰταλὸς Φραγκίσκος ἐπίσκοπος Χερσῶνος, καὶ ὁ ἄγγλος Ριχάρδος ἐπίσκοπος Βοσπόρου. Τοὺς δύο λατίνους θεολόγους ἀντεμετώπισε τότε ὀρθόδοξος θεολόγος ἐκ τῆς Δύσεως, Βαρλαάμ ὁ Καλαβρός. Καὶ ἀντέκρουσε μὲν οὗτος τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Δυτικῶν, ἀλλ' ἡ ὀλιγοχρόνιος παραμονὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς αὐτὸν ν' ἀφομοιώσῃ πλήρως τὸν βυζαντινὸν τρόπον θεολογικῆς σκέψεως. Ἐξ ἄλλου ὡς φορεὺς τῶν ἀνθρωπιστικῶν τάσεων τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἀρχομένης ἀναγεννήσεως προώθησε κατὰ τὰς συζητήσεις τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἡ ὅποια ὠδήγει εἰς εἶδος θεολογικοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἐξένισε πολλοὺς, ἰδίως δὲ μοναχοὺς θεολόγους.

Εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν διδασκαλίαν τῶν Ἀνατολικῶν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, οἱ Λατῖνοι προέβαλλον τὴν ἰδικήν των, ὡς εἶχεν αὕτη διαμορφωθῆ ὑπὸ σειρᾶς ὄλης διακεκριμένων θεολόγων ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου Ἰππῶνος μέχρι τοῦ Ἀνσέλμου Καντερβουρίας καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, περὶ ἐκπορεύσεως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἀναγνωρίζοντες ὁμῶς καὶ αὐτοὶ τὸν κίνδυνον εἰσαγωγῆς τῆς δυαρχίας εἰς τὴν τριαδικὴν θεολογίαν, ἐξελάμβανον τὴν τοιαύτην δυαδικὴν ἐκπόρευσιν οὐσιωδῶς ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς, tanquam ab uno principio κατὰ τὴν ὀρολογίαν τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνος¹, χωρὶς νὰ φοβοῦνται τὸν κίνδυνον καταλήξεως εἰς τὴν ἀρχαίαν μοναρχιανικὴν ἀντίληψιν. Ὁ Βαρλαάμ, καθὼς ἐθεώρει ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ

1. Mansi XXIV, 81 d.

τί είναι ἀληθές εἰς τὴν θεολογίαν, διείδεν εἰς τὴν ἀνωτέρω δόξαν τῶν Δυτικῶν μέσον ἀποκαταστάσεως μιᾶς γεφύρας μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ ἐπομένως δημιουργίας προϋποθέσεων ὑπὲρ τῆς ποθητῆς ἐνώσεως. Ἰστάμενος δηλαδὴ εἰς τὸ μέσον ἐτόνιζεν ὅτι δὲν εἶναι ἄτοπον νὰ δεχθῆ κανεὶς δύο ἀρχάς, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὄχι ὁμῶς διηρημένους ἢ ἀντιθέτους, ἀλλὰ τὴν μίαν ἐκ τῆς ἄλλης², ἐπικαλούμενος καὶ τὴν μαρτυρίαν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, λέγοντος περὶ τοῦ Υἱοῦ «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»³.

Οἱ θεολογικοὶ κύκλοι τῆς Ἀνατολῆς εὐλόγως ἐζήτησαν γνησιωτέραν ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδόξου ἀπόψεως. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς εὐρίσκετο τότε εἰς τὸ ἐρημητήριον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὴν μονὴν τῆς Λαύρας ἐν Ἀθῶνι. Φαίνεται ὅτι φίλοι του ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὰς συζητήσεις, διὰ νὰ διασαφήσῃ τὰς ὀρθοδόξους ἀπόψεις, αὐτὸς δὲ συμμορφούμενος συνέταξε τὰς παρούσας δύο πραγματείας. Δὲν ἀπαντᾷ δι' αὐτῶν εἰς τὸν Βαρλαάμ, τοῦ ὁποῦ οὔτε κἂν μνημονεύει τὸ ὄνομα, ἀλλ' εἰς τοὺς Λατίνους, ἀκριβῶς διότι δὲν ἔκρινεν ἐπαρκῆ τὴν πρὸς τούτους ἀπάντησιν ἐκείνου. Καθὼς βεβαιώνει ὁ ἴδιος, μόλις βραδύτερον κατώρθωσε νὰ εὔρη τὸ Κατὰ Λατίνων βιβλίον τοῦ Βαρλαάμ⁴, δὲν ὑπάρχει δὲ ἔνδειξις ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν τούτων εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτὸ ἢ ἄλλο ἔργον ἐκείνου. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἠγγόει τὴν θέσιν τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὰς συζητήσεις, καθ' ὅσον πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ εἶχε πληροφορηθῆ περὶ αὐτῆς ἀπὸ ἐκθεσιν φίλων του, οὕτως ὥστε ἢ ἐδῶ ἀπάντησις νὰ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπευθυνομένη ἐμμέσως καὶ πρὸς τὸν Καλαβρόν⁵.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν πραγματειῶν φαίνεται σαφῶς ὅτι καταπολεμοῦνται συγκεκριμέναι λατινικαὶ προτάσεις, γνῶσιν τῶν

2. Παλαμᾶ, *Α' πρὸς Ἀκίνδυνον* 2.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, *Ὁμιλία* 45, 9, PG 36. 633 C. Βλ. Παλαμᾶ, *Α' πρὸς Ἀκίνδυνον* 2 καὶ *Λόγους ἀποδεικτικούς* Α' 12. Πρβλ. J. Meyendorff, «Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle : Barlaam le Calabrais», ἐν *L'Église et les Églises* II, Chevetogne 1955, σ. 47-64.

4. *Α' πρὸς Ἀκίνδυνον* 1. Πρόκειται περὶ ἐξ ἀνεκδότων πραγματειῶν, τῶν ὑπ' ἀριθμ. 2, 3, 4, 5, 17 καὶ 18 τοῦ καταλόγου τῶν Fabricius - Harles (PG 151, 1250 - 1252).

5. Βλ. Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Βαρλαάμ* 2, ἐνθ' ἀναφέρεται ὅτι ἐλέχθησαν τὰ δέοντα «ἐν τοῖς περὶ ἀποδείξεως» ἀλλ' ἰδίως *Λόγοι ἀποδεικτικοί* Α', 12.

ὁποίων ἔλαβεν ὁ συγγραφεὺς· πρόκειται πιθανῶς περὶ τῶν συζητηθεισῶν κατὰ τὰς συνδιαλέξεις τῆς πρωτεύουσας προτάσεων. Ἐξ ἄλλου εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰς παλαιότερας ὑπὲρ τοῦ filioque προτάσεις τοῦ πατριάρχου Βέκκου. Εὐάριθμα πατερικὰ χωρία παρατιθέμενα ὑπὸ τοῦ Βέκκου ἐπανευρίσκονται εἰς τὰς παρούσας πραγματείας, ἐνῶ τεμάχια δλόκληρα ἐκ τῶν πραγματειῶν ἐχρησιμοποίησε βραδύτερον ὁ Παλαμάς εἰς τὰς ἐναντίον τοῦ Βέκκου Ἀντεπιγραφὰς αὐτοῦ.

Τὰς πραγματείας ταύτας ἔφερεν εἰς Θεσσαλονίκην ὁ «καλὸς κάγαθός» καὶ «προσφιλῆς» εἰς τὸν συγγραφέα Ἰωσήφ Καλόθετος. Ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς γράφων πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον⁶ λέγει ὅτι αἱ πραγματεία διεκομίσθησαν «ὕμῖν», ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν φίλων τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο καὶ ὁ Ἀκίνδυνος, καὶ ὅτι ἴσως αὐτὸς κυρίως ἦτο ὁ ζητήσας τὴν σύνταξιν των, πιθανῶς μετὰ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τῆς ομάδος του.

Αἱ πραγματεία μνημονεύονται ρητῶς εἰς τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμά⁷, συνταχθεῖσαν πιθανῶς τὸ 1336 καὶ περιέχουσαν δλόκληρα τμήματα αὐτῶν αὐτολεξεῖ⁸. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι αὗται ἐγράφησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπιστολῆς, δηλαδὴ τὸ 1335, καὶ οὕτω εἶναι ἐκ τῶν πρώτων συγγραμμάτων τοῦ Παλαμά. Ὁ βιογράφος αὐτοῦ Φιλόθεος μαρτυρεῖ ὅτι αὗται ἐξεδόθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τὸ 1355⁹. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον εὐρίσκετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς διεξαγωγὴν νέων διαπραγματεύσεων ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα Παῦλος, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ προφανῶς ὁ Παλαμάς ἔκρινε σκόπιμον νὰ προβῆ εἰς νέαν ἐκδοσιν τῶν ἀντιλατινικῶν πραγματειῶν, εἰς τὴν ὑποίαν ἀναφέρεται ὁ Φιλόθεος. Τὴν πληροφορίαν ὁμοως ταύτην ἐξηγοῦντες ἢ παρεξηγοῦντες νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἐτοποθέτησαν τὴν ἀρχικὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν εἰς τὸν μεταγενέστερον ἐκεῖνον χρόνον¹⁰. Ἡ

6. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 14.

7. Αὐτόθι 4 (δίς), 13 καὶ 14. Διὰ τὰ περὶ τῆς χρονολογικῆς βάσεως βλ. εἰσαγωγὴν εἰς Ἑπὲρ ἡσυχάζοντων.

8. Αἱ παράγραφοι 3, 5, 6, 7 τῆς ἐπιστολῆς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς παραγράφους 13 - 15 τῆς πρώτης πραγματείας.

9. Ἐγκώμιον PG 151, 627 C.

10. Π.χ. M. Jugie, «Palamas» ἐν *Dict. de Théol. Cathol.*, XI, 1743 D. Staniloee, *Viatsa si invatsatura sf. Grigorie Palama*, (seria teologica

νέα έκδοσις, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς ἀσημάντους διαφορὰς μεταξὺ τῶν κοινῶν χωρίων τῶν πραγματειῶν καὶ τῆς πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῆς, δὲν παρουσιάζει μεγάλης ἐκτάσεως ἀναθεώρησιν.

Μέθοδος καὶ σύνθεσις

Μολονότι ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ἀναφέρει τὰς πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Λόγοι περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹¹ καὶ «Λόγοι κατὰ Λατίνων»¹², καὶ μολονότι ἡ δευτέρα πραγματεία φέρει τὸν τίτλον «Λόγος δεύτερος περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξ ἀρχῆς αὗται εἶχον τὸν τίτλον Λόγοι ἀποδεικτικοί, καθ' ὅσον τοῦτον ἀκριβῶς τὸν τίτλον καταβάλλει προσπάθειαν νὰ δικαιολογήσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς Ἀκίνδυνον¹³.

Ὁ θεολόγος τοῦ Ἁθωνοῦ δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἐγκρίνῃ τὴν χρῆσιν τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου εἰς τὴν θεολογικὴν ἔρουναν καὶ ἐκφράζει τὴν προτίμησίν του πρὸς τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον. Καὶ εἰς μὲν τὰς παρούσας πραγματείας δὲν παρέχει ἔρμηνείαν τῶν ὄρων τούτων, ἀλλ' ἐχρειάσθη βραδύτερον νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν. «Ὁ μὲν οὖν (ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς) περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ αἰεὶ ὄν καὶ αἰεὶ ἀληθὲς ὄν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὁ δὲ διαλεκτικὸς περὶ τὸ ἐνδοξον καὶ πιθανόν καὶ πεφυκὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καὶ νῦν μὲν ὄν νῦν δ' οὐκ ὄν καὶ ποτὲ μὲν ἀληθὲς ποτὲ δὲ μὴ»¹⁴. Ὁ πρῶτος δηλαδὴ ἀναφέρεται εἰς τὸ καθόλου καὶ εἶναι ἀμετάθετος, ὁ δεύτερος ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἶναι εὐπερίτρεπτος λόγῳ τῆς πιθανολογίας τῆς διανοίας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀποδεικτικῆς θεολογίας δὲν ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴν «δόξαν», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἶναι αὐτοδίδακτοι· διὰ τοῦτο εἶναι βέβαιαι καὶ ὄντως ἀποδεικτικαί. Πᾶσα ἄλλη ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ πιθανή¹⁵. Εἶναι θέμα εἰς τὸ ὅποιον ὁ συγγραφεὺς ἐπανέρχεται κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ ἄλλων ἐπιστολῶν.

Ἐφ' ὅσον ὁ Παλαμᾶς ἦτο ἐντριβῆς περὶ τὴν ἀριστοτελικὴν

10), Sibiu 1938 σ. 235. H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959 σ. 714.

11 Ἀ' πρὸς Ἀκίνδυνον 4.

12. Αὐτόθι 13.

13. Ἐνθ' ἄνωτ.

14. Ἐνθ' ἄνωτ.

15. Αὐτόθι 9.

φιλοσοφίαν καὶ ἢ σύλληψις τοῦ θέματός του ὠφείλετο εἰς γνωσιολογικὰς διαφωνίας πρὸς τοὺς δυτικoὺς θεολόγους, θ' ἀνεμνομεν κάπως συχνὴν καταφυγὴν εἰς τὴν ὀρθολογιστικὴν ἐπιχειρηματολογία. Τοῦτο ὁμως δὲν συμβαίνει, διότι οὗτος ἠθέλησε νὰ μείνῃ ἀπολύτως συνεπὴς πρὸς τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας ἀπόψεις του περὶ βεβαίως ἀποδείξεως θάσει θεοδιδάκτων ἀρχῶν. Βραδύτερον θὰ ἠναγκάζετο ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν μέθοδον.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος πηγὴν ἀνεξάντλητον ὕλικου εὕρισκε εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας. Ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης εὐλογος εἶναι ἢ προτίμησις του πρὸς τὸ *Εὐαγγέλιον Ἰωάννου* καὶ τὴν *Α'* πρὸς *Κορινθίους* ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου, ἐνῶ ἐκ τῶν Πατέρων παραθέτει πλουσίως μαρτυρίας τῶν τριῶν Καππαδοκῶν, καὶ ἰδιαίτερος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Εἶναι ἀπρόθυμος πρὸς τὸ παρὸν νὰ προχωρήσῃ ἐντεῦθεν τοῦ Κυρίλλου καὶ μόλις διαφεύγουν τὴν ἀδιαφορίαν του ὁ Ψευδοδιονύσιος, τὸν ὁποῖον βεβαίως ταυτίζει μὲ τὸν μαθητὴν τοῦ Παύλου, καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ἢ συνισταμένη τῆς διδασκαλίας ὄλων τῶν προηγουμένων θεολόγων.

Ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζεται ἀγνοῶν ὄλην τὴν πλουσίαν πνευματολογικὴν φιλολογία, τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἀπὸ τοῦ Φωτίου μέχρι καὶ τῶν χρόνων του. Ἐπειδὴ ἢ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου διαφωνία μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐξεδηλώθη πρῶτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου, εἶναι εὐλογον ὅτι οὗτος καταφεύγει εἰς προγενεστέρως δι' ὄλους ἰσχυρὰς μαρτυρίας. Πράγματι ὁμως ἐγνώριζε τὴν φιλολογία ταύτην, ἂν καὶ εὐρέθη κάπως ἀνέτοιμος κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν· ἰδίως ἐπωφελεῖται τῶν λεγομένων εἰς τὴν *Δογματικὴν πανοπλίαν* τοῦ Εὐθυμίου Ζυγαθηνοῦ, ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ὁ ὅρος «ἀπόδειξις» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποῖαν τοῦ δίδει ὁ Παλαμᾶς. Βασικὰ ἐπιχειρήματα, ὡς τὸ στηριζόμενον εἰς τὴν διάκρισιν φυσικῶν καὶ ὑποστατικῶν προσόντων, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸν Φώτιον, τοῦ ὁποῖου τὰς γνώμας ὑγκειοποιουντο οἱ μεταγενέστεροι, καίτοι ἢ προσωπικότης αὐτοῦ εἶχε πλέον περιβληθῆ μὲ τεῖχος σιωπῆς λόγῳ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τῶν κύκλων τῶν ζηλωτῶν. Εἶχεν ἐξ ἄλλου ὑπ' ὄψιν του ὁ συγγραφεὺς πλὴν τῶν προσφάτων τότε συζητήσεων καὶ ἄλλας προγενεστέρως, ὡς καὶ τὰ περὶ τοῦ θέματος συγγράμματα Ἰωάννου τοῦ Βέκκου. Παρὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι αὐτός, ὅστις ὀλίγον βραδύτερον

ἔταξε νέας ὁδοὺς εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν, δὲν ἐξετίμα ἀκόμη τότε δεόντως τὴν μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεολογίαν, ἀλλ' ἔπειτα ἤλλαξε τακτικὴν.

Πρὸς δικαίαν ἐκτίμησιν τῆς συγκροτήσεως τοῦ ἔργου πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Παλαμᾶ ὅτι δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸ ἐπεξεργασθῆ ἐπιμελῶς, διότι σχεδὸν τοῦ τὸ ἤρπασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας ὁ καλὸς Ἰωσήφ, διὰ νὰ τὸ διακομίσῃ εἰς τοὺς φίλους τῆς Θεσσαλονίκης. «Ὁ δὲ διακομίσας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκείνους, τὰ πάντα καλὸς κάγαθός και τὴν πολιτείαν εἶπερ τις θεοφιλῆς και ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλῆς Ἰωσήφ, ἐπὶ τὴν ἐπάνοδον σπεύδων, αὐτοσχεδίους σχεδὸν ἤρπασε παρ' ἡμῶν, οἷον ἀρτιτόκους παῖδας μὴ τυχόντας τῆς προσηκούσης φροντίδος»¹⁶.

Κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου ὁ συγγραφεὺς κατέβαλε προσπάθειαν ταξινομήσεως τοῦ ὕλικου, τὴν ὁποίαν ὁμως δὲν ὠλοκλήρωσε, διὸ και παρατηροῦνται ἐπαναλήψεις, συνήθεις ἄλλωστε εἰς τοὺς βυζαντινοὺς θεολόγους, οἱ ὅποιοι συχνάκις γράφουν ὡς θὰ ὠμίλουν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος. Μακρὰι προτάσεις διακοπτόμεναι ἐνίοτε ἀπὸ παρενθετικὰς φράσεις διαταράσσουν τὴν ἀνάγνωσιν. Ἀκόμη δὲν ἐπέτυχεν οὗτος νὰ σταθεροποιήσῃ τὸν τύπον τῆς ἀπευθύνσεως· περὶ τῶν Λατίνων ἄλλοτε ὁμιλεῖ εἰς τρίτον πρόσωπον, ἄλλοτε χρησιμοποιεῖ τὸ «ὕμεῖς» και ἄλλοτε τὸ «σύ», τὰ τελευταῖα ταῦτα ὅταν τὸ ὕφος του καθίσταται ἐντονώτερον, ὡς θὰ ἔπραττε και εἰς τὸν προφορικὸν λόγον. Εἰς τὰ χωρία τῆς τελευταίας κατηγορίας μὲ τὸ «σύ» ἴσως πρέπει νὰ διίδωμεν ἀνασκευὴν τῆς μεσαζούσης θέσεως τοῦ Βαρλαάμ¹⁷. Βραδύτερον ὁ Παλαμᾶς ἐβελτίωσε κατὰ πολὺ τὸ ὕφος του, τὸ ὁποῖον πάντως και εἰς αὐτὸ τὸ προχειρογραμμένον κατὰ τὴν μαρτυρίαν του πρωτόλειον εἶναι ζωηρὸν και ἐντυπωσιακόν.

Περιεχόμενον

Τοῦ ὄλου ἔργου προτάσσεται χαρακτηριστικὴ εἰσαγωγή, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχέκακος ὄφιν παρίσταται ὡς ἔδρα ἀποκτῶσα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νέας ἀναριθμήτους κεφαλᾶς, τὰς κεφαλᾶς τῶν ἀκολουθούντων τὰς ὑποθήκας του, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς ἀπώλειαν,

16. Αὐτόθι 14.

17. Ἰδίως Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 81.

καί ὡς ἐμφανισθεῖς πάλιν τώρα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν συζητήσεων μέ-
 τοὺς Λατίνους. Ἀκολουθεῖ εὐχή ὑπὲρ τοῦ συγγραφέως, διὰ τὰ θεο-
 λογῆσθαι εὐαρέστως τῷ Θεῷ¹⁸, ἐνῶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου πα-
 ρατίθεται ἄλλη εὐχή, διὰ τῆς ὁποίας ζητεῖται ἡ φανέρωσις τοῦ
 Θεοῦ, ὅπως ὅλοι γνωρίσουν τὴν δόξαν του¹⁹.

Ἡ πρώτη πραγματεία διαιρεῖται εἰς 42 κεφάλαια, ἀνακεφα-
 λαιούμενα ἐν τέλει εἰς 42 μικρὰς παραγράφους. Ἡ διαίρεσις αὐ-
 τη, ὀφειλομένη εἰς τὸν κάλαμον τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπεξετά-
 θη καὶ εἰς τὴν δευτέραν πραγματείαν, προφανῶς διότι τὸ ἔργον
 ἠρπάγη προῶρως ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ. Ὁ συγγραφεὺς, ὅπως δηλώνει
 εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας πραγματείας, εἰς τὴν πρώτην προσ-
 παθεῖ γὰρ διασαφήσθαι τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα, μόλις ὑπαινισσόμε-
 νος τὰς ἐνοστάσεις τῶν Λατίνων²⁰.

Τὸ ὄλον περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θέμα ἐξετά-
 ζεται ἀπὸ δύο πλευρᾶς· ἐὰν ἐπετρέπετο κατ' ἀρχὴν γὰρ γίνῃ ἡ
 προσθήκη τῶν Λατίνων «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ», καὶ ἐὰν εὐσταθῇ ἡ περὶ
 αὐτῆς διδασκαλία. Τὸ πρῶτον πρόβλημα εἶναι ἀπλοῦν. Βάσις πά-
 σης ἐπιχειρηματολογίας δύναται γὰρ τεθῆ τὸ «σύμβολον τῆς ἀψευ-
 δοῦς δόξης» Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον συνέ-
 ταξαν πνευματοκινήτως οἱ ἐκεῖ συνελθόντες πρόκριτοι Πατέρες,
 ἀνατολικοὶ καὶ δυτικοί, καὶ παρέδωσαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους
 πλήρεις καὶ ἀνεπίδεκτον προσθηκῶν ἢ μεταβολῶν. Δὲν χωρεῖ λοι-
 πὸν καμμία συζήτησις περὶ τῆς προσθήκης, αἱ δὲ διαπραγμα-
 τεύσεις μὲ τοὺς Λατίνους θὰ καταστοῦν δυναταὶ καὶ καρποφό-
 ροι, μόνον ἐὰν οὗτοι ἀποβάλουν αὐτήν. «Ἦν οὖν ἄρα τῶν δι-
 καιοτάτων μηδὲ λόγου ἀξιοῦν ὑμᾶς, εἰ μὴ τοῦ προστιθέναι τῷ ἱε-
 ρῶ συμβόλῳ παύσησθε· τῆς δὲ παρ' ὑμῶν προσθήκης παρ' ὑμῶν
 ἐκβεβλημένης πρότερον, ἔπειτα ζητεῖν εἰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἢ οὐχὶ
 καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»²¹.

Τὸ δεύτερον πρόβλημα εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐρμηνευτικόν. Οἱ
 Λατῖνοι ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ σύμβολον λέγει μὲν ὅτι τὸ Πνεῦμα
 ἐκπορεύεται «ἐκ τοῦ Πατρὸς», ἀλλὰ δὲν λέγει «ἐκ μόνου τοῦ
 Πατρὸς»· ἐπομένως ἐπιτρέπεται γὰρ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σύμβολον
 σιωπηρῶς δέχεται καὶ τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν. Διὰ πλῆθους
 χωρίων ὁ Παλαμαῆς ἀποδεικνύει ὅτι, ὅπως οὔτε εἰς τὴν γέννησιν

18. Αὐτόθι Α', πρόλογος.

19. Αὐτόθι Β' 83.

20. Αὐτόθι Β' 1.

21. Αὐτόθι Α' 4.

τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς προστίθεται τὸ «μόνου», καὶ ὁμοῦς ἐξυπακούεται πάντοτε, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, μολονότι δὲν σημειοῦται, ἐξυπακούεται τὸ «μόνου»²². «Πᾶσα σχεδὸν γλῶσσα θεολόγος» κηρύττει ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ μόνοι τοῦ Πατρὸς²³.

Ὁ συγγραφεὺς ἔπειτα πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεώς του καταφεύγει εἰς τὰς θεολογικὰς περὶ Τριάδος προϋποθέσεις. Οἱ Λατῖνοι συνέχουν τὰ ὑποστατικὰ πρὸς τὰ φυσικὰ προσόντα, δηλ. τὰς τριαδικὰς ὑποστάσεις πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Συγχέοντες δὲ μεταξὺ τῶν ἐνεργημάτων τῆς συνόλου θείας φύσεως, ὡς εἶναι τὸ δημιουργικόν, καὶ τῶν ὑποστατικῶν, ὡς εἶναι τὸ ἐκπορευτικόν, ἀπέδιδον τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐχὶ εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς μόνοι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Υἱοῦ, ἢ μᾶλλον εἰς ὁλόκληρον τὴν θεότητα, ὅπως πράγματι καὶ ἡ δημιουργία ἀποδίδεται εἰς ὁλόκληρον τὴν θεότητα. Ἡ σύγχυσις θεδαίως εἶναι ἀπόρροια παλαιότερων μοναρχιανικῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἐκυριάρχουν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐστοίχισαν τόσους ἀγῶνας εἰς τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν. Οἱ Δυτικοὶ τότε δὲν διέκρινον, ὅπως οἱ Ἀνατολικοὶ, μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, καὶ ἀπροθύμως ἐδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν τῶν Καππαδοκῶν, γενόμενον μετὰ τὴν σύνοδον Ἀλεξανδρείας τοῦ 362, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Θεὸς ἔχει μίαν οὐσίαν καὶ ὑπάρχει εἰς τρεῖς ὑποστάσεις, προτιμῶντες ἀντὶ τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» τὸν ὄρον «πρόσωπον».

Οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς συνεφώνουν μὲ τὴν δυτικὴν ἄποψιν, ἐστράφησαν μετὰ τὸ 362 πρὸς τὴν ἀνατολικὴν, καίτοι διετήρησαν ἔχνη τῶν παλαιῶν ἀντιλήψεων των. Τὴν φράσιν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, «τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν ἦγουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκχεόμενον Πνεῦμα»²⁴, ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει ὡς σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις.

Τὴν ἀνατολικὴν θέσιν κατωχύρωσαν κυρίως οἱ Καππαδόκαι θεολόγοι, εἰσαγαγόντες τὸν ὄρον «αἷτιον» εἰς τὰς ἐνδοτριαδικὰς σχέσεις· τὸ αἷτιον ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Πατέρα²⁵.

22. Αὐτόθι Α' 2 ἐξ. 20 κ.ά. 23. Αὐτόθι Α' 5.

24. *Περὶ τῆς ἐν Πνεύματι προσκνήσεως* PG 68, 148A.

25. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ* 38, 4 PG 32, 39 D. Βλ. J. Meyendorff, «La Procession du Saint - Ésprit chez les Pères orientaux» ἐν *Russie et Chrétienté* 1950 σ. 167.

Ὁ Φώτιος ἐχρησιμοποίησε τὴν διάκρισιν μεταξὺ φύσεως καὶ ὑποστάσεως εἰς τὴν περὶ ἐκπορεύσεως ἐπιχειρηματολογία²⁶. Ὁ Παλαμᾶς εὕρισκε παραλόγους τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν Λατίνων. Ἐὰν κατ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀμέσως μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐμμέσως δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ πρέπει γὰρ δεχθοῦν δύο αἷτια καὶ δύο αἰτιατὰ ἢ πρέπει γὰρ ταυτίσουν τὰ δύο αἷτια, δηλαδή τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ μὲ τὴν τοῦ Πατρὸς, ὅποτε θὰ φθάσουν εἰς τὸν παλαιὸν πατροπασχιτισμὸν²⁷. Ἐὰν ταυτισθοῦν τὰ φυσικὰ μὲ τὰ ὑποστατικὰ προσόντα, τότε τὸ Πνεῦμα δὲν θὰ ἐκπορεύεται μόνον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ, ὅποτε ἄλλο θὰ εἶναι τὸ ἐκπορευθὲν Πνεῦμα καὶ ἄλλο τὸ ἐκπορευόμενον, τότε δὲ θὰ φθάσωμεν εἰς τετράδα ἀντὶ Τριάδος²⁸. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀντιφατικοὶ ἰσχυρισμοὶ τῶν Λατίνων εὕρισκονται ὀδηγοῦντες εἰς παραδοχὴν ἀπολύτου ἱεραρχήσεως τῶν τριαδικῶν προσώπων μὲ κατάληξιν τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Εὐνομίου. Ἄλλ' ἢ Τριάς δὲν εἶναι ὑπὸ τάξιν, εἶναι ὑπὲρ τάξιν· τάξις ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐκφάνσεως τῶν προσώπων²⁹.

Ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀπορρίπτει τὸν ὄρον «διὰ τοῦ Υἱοῦ», εἶναι δὲ ἔτοιμος γὰρ δεχθῆ καὶ τὴν «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» (Filioque) ἐκπόρευσιν, ὀρθοδόξως ἐρμηνευομένην. Ἐνῶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ψευδοδιονυσίου δέχεται μίαν «πηγαίαν θεότητα» καὶ «θεογόνον θεότητα»³⁰, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, δέχεται ἐξ ἄλλου διττὴν πρόοδον ἢ ἐκχυσιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν καθ' ὑποχώρησιν δύναται γὰρ ὀνομάσῃ καὶ ἐκπόρευσιν· δηλαδή τὸ Πνεῦμα, ἐκπορευόμενον αἰωνίως ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναπαύεται εἰς τὸν Υἱὸν καὶ προχέεται ὑπὸ τῶν δύο, «ἐξ ἀμφοῖν», εἰς τοὺς ἀξίους³¹. Τὴν γνώμην ταύτην, τῆς ὁποίας σπέρματα ἀνευρίσκονται εἰς παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χωρίον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης³², εἶχεν ἀναπτύξει ἤδη τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα Γρηγόριος ὁ Κύπριος³³.

26. *Μυσταγωγία περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 6, PG 102, 288B.

27. *Λόγοι ἀποδεικτικοί* Α' 7. 22.

28. Αὐτόθι Α' 15. 29. Αὐτόθι Α' 32 ἐξ.

30. Διονυσίου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641D. 2, 7, PG 3, 645B.

31. *Λόγοι ἀποδεικτικοί* Α' 29.

32. *Λόγος κατηχητικὸς μέγας* 2, PG 45, 17B «πνεῦμα μεμαθηκότες θεοῦ τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ». Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως* Α' 7, PG 94, 805 AB.

33. *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* PG 142, 274 ἐξ.

Εἰς τὴν δευτέραν πραγματείαν ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει καὶ ἀνασκευάζει λεπτομερῶς τὰς προτάσεις τῶν Λατίνων, ὡς δηλώνει καὶ εἰς τὸν πρόλογον³⁴. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, λέγει, ἐπειδὴ εἶναι μεγίστη, ἔπαθεν ὅ,τι καὶ τὸ μέγιστον τῶν ζώων, ὁ ἐλέφας, ὅστις ὅταν πέσῃ δὲν δύναται νὰ ἐγερθῇ. Ἀλλ' ἐὰν ζητήσῃ ἡ Ἐκκλησία αὕτη βοήθειαν, συνεχίζει, ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ τείνωμεν σωτήριον χεῖρα βοηθείας³⁵.

Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων προσαγομένων χωρίων ἐνισχύει τὴν γνώμην ἐκείνην περὶ διακρίσεως μεταξὺ τῆς προελεύσεως τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος, ἣτις ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς ἐκχύσεως τούτου ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Διὰ μακρῶν κατοχυρώνει τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν τῶν χωρίων, «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καὶ εἶπε, λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον»³⁶, «ἐξαπέστειλε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κρᾶζον, Ἄββᾶ ὁ Πατήρ»³⁷ κ.ἄ.

Εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας ἀνευρίσκομεν σπέρματα τῆς μετέπειτα συστηματικῶς ἀναδιπλωθείσης διδασκαλίας περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ἐνεργείας, ἣτις ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοσιν τῆς μὲν ὑπαρκτικῆς προόδου τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν Πατέρα, τῆς δὲ ἐκφαντικῆς ἢ ἐνεργητικῆς εἰς τὸν Υἱόν· «ἐκ Πατρὸς μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑπαρκτικὴν τὸ Πνεῦμα πρόοδον, τῷ Υἱῷ δὲ αἰωνίως ἐνυπάρχον, ἐξ αὐτοῦ εἰς τοῦμφανές προῆλθε δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡμᾶς κατ' ἐκφαντικὴν καὶ οὐχ ὑπαρκτικὴν προέλευσιν»³⁸.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

34. Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 1.

35. Αὐτόθι 2.

36. Ἰω. 20, 22.

37. Γαλ. 4, 6. Τὰ χωρία ὡς παρατίθενται ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ.

38. Λόγοι ἀποδεικτικοί Β' 77.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Μόνη έντυπος έκδοσις τῶν ὑπὸ τὸν τίτλον *Λόγοι ἀποδεικτικοὶ πραγματειῶν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ* εἶναι ἡ γενομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1627 ἐπιμελεία τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ ἐπὶ πατριαρχείας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως¹. Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων πραγματειῶν ἡ έκδοσις αὕτη περιλαμβάνει τὸ *Σύνταγμα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου*², πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τὸν *Διάλογον περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, ἐπισκόπου Κυθήρων³. Ἡ συλλογὴ εἶναι σπανιωτάτη καὶ σχεδὸν ἀνεύρετος εἰς τὴν Δύσειν. Κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐργασίας ἡμῶν εἶχομεν ἐκλέξει ὡς βάσιν τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἀλλὰ τὰ σφάλματα ἀντιγραφῆς ἢ ἐκτυπώσεως, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει, εἶναι τόσον πολυάριθμα, ὥστε ἠναγκάσθημεν ν' ἀπορρίψωμεν τὰ πλεῖστα αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ φορτισθῇ ἀνωφελῶς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα. Τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως ταύτης μνημονεύεται ἀποκλειστικῶς ὁσάκις παρατηρεῖται διαφορὰ εἰς τὰ χειρόγραφα.

Πρὸς προετοιμασίαν τῆς παρούσης ἐκδόσεως παρεβλήθησαν ἅπαντα τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου μὲ ἐπαρκῆ πιθανότητα ἀκριθείας. Περισσότερον ἐξαντλητικὴ ἐργασία, διὰ τὴν ὁποῖαν ἔλειπον τὰ μέσα καὶ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος, ὀλίγον θὰ συνετέλει εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐνταῦθα παρουσιαζομένου κειμένου.

Τὰ παραβληθέντα χειρόγραφα εἶναι τὰ κάτωθι:

A Ἀθηναϊκὸς ἐλληνικὸς 449, α) φφ. 1 - 92, β) φφ. 93 - 216 (τοῦ ιζ' αἰ.).

1. Βλ. Ém. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVIIe siècle*, τ. I, Paris 1894, ἀρ. 167 σ. 237 - 240 καὶ 243.

2. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπανεξεδόθη ἐν *Oeuvres complètes du Georges Scholarios* ὑπὸ Mgr. Petit, Jugie, Sidéridès, τὸ 1928, τ. II σ. 1 - 268.

3. Ὁ Mgr. L. Petit ἀρνεῖται τὴν ὑπὸ τοῦ Μαργουνίου σύνταξιν τοῦ διαλόγου. Ἄρθρ. «Maximos Margounios» ἐν *Dict. de Théol. Cathol.*, ix στ. 2039 - 2044.

- C, Coislinus 100, α) φφ. 13 - 33β, β) φφ. 33β - 63β (τοῦ ιε' αλ.).
- Δ Διονυσίου 138 (*Αθωνος 3672), α) φφ. 2 - 22β, β) φφ. 22β - 52 (τοῦ ιδ' αλ.).
- Δ₁ Διονυσίου 192 (*Αθωνος 3726), α) φφ. 2 - 12α, β) φφ. 12α - 33β (κείμενον ἑλλιπές τοῦ ιε' αλ.)⁴.
- Δ₂ Διονυσίου 200 (*Αθωνος 3734), α) φφ. 41 - 68β, β) 68β - 108 (τοῦ ιδ' αλ.)⁴.
- Δ₃ Διονυσίου 249 (*Αθωνος 3783), α) φφ. 20 - 71β, β) φφ. 76 - 154β (τοῦ ιζ' αλ.).
- I, Ἰεήρων 386 (*Αθωνος 4506), α) φφ. 7 - 31β, β) φφ. 31β - 68 (τοῦ ιστ' αλ.).
- Λ Λαύρας 1483 (K 196), α) φφ. 249 - 264β, β) φφ. 264β - 285β (τοῦ ιε' αλ.).
- N Mutinensis Graecus 32 (III A 18), α) φφ. 1 - 42, β) 43 - 100β (τοῦ ιε' αλ.).
- P, Parisinus Graecus 1247, α) φφ. 244 - 281, ἢ β) ἑλλείπει (τοῦ ιδ' - ιε' αλ.).
- P₁ Parisinus Graecus 1284, α) φφ. 200 - 226, β) 226 - 262 (τοῦ ιστ' αλ.).
- Σ₁ Sinaiticus Graecus 1671, α) φφ. 1 - 49β, β) φφ. 49β - 118β (τοῦ ιε' αλ.).
- V Vaticanus Graecus 790, α) φφ. 278 - 310α, β) φφ. 310β - 352β (τοῦ ιδ' - ιε' αλ.).
- V₁ Vaticanus Graecus 1097, α) φφ. 4 - 36α, β) φφ. 36β - 79α (τοῦ ιδ' - ιε' αλ.).
- Z Κείμενον τῆς ἐκδόσεως Κωνσταντινουπόλεως.

Πέρα τῶν χειρογράφων τούτων αἱ πραγματεῖαι περιέχονται καὶ εἰς τοὺς κάτωθι κώδικας. Bodleianus Laudianus Graecus 87 (L), φφ. 6 - 43 (τοῦ ιε' αλ.), Vaticanus Graecus 1111, φφ. 53 - 64β (μόνον ἢ πρώτη πραγματεία), ἐφθαρμένος (τοῦ ιε' αλ.), Λαύρας 1626 (Λ 135) (Λ₁), φφ. 536 - 571 (τοῦ ιε' αλ.)⁵, Matritensis Graecus 4802 (Iriarte, 77) (H₁), φφ. 1 - 82, ἀκέφαλος (τοῦ ιε' αλ.), Berolinensis Graecus 300 (Ψ), φφ. 38β - 63 (τοῦ ιε' αλ., φαίνεται ἀπολεσθεὶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου), Ἀθηναϊκὸς ἑλληνικὸς 2092 (A₁), φφ. 1 - 47 (τοῦ ιστ' - ιζ')

4. Ὁ Λάμπρος δὲν τὸ μνημονεύει.

5. Ὁ Εὐστρατιάδης δὲν μνημονεύει τὴν β' πραγματείαν.

αί.), Marcianus Graecus Append. cl. II, 54 (E), φφ. 228-237, μόνον ἡ πρώτη πραγματεία (τοῦ ιστ' αἰ.), Parisinus Graecus 1327 (P_s) φφ. 234β-238β (τοῦ ιστ' αἰ.). Bodleianus Canoniceus 52 (O), φφ. 155-273 (τοῦ 1600), Mosquensis Synodicus 249 (R₁), φφ. 4-36 (τοῦ ιστ' αἰ.).

Ἐκφράζω ἐντεῦθεν τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς ἅπαντας τοὺς διευκολύναντας τὸ ἔργον τῆς ἐρεῦνης τῶν χειρογράφων, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν καθηγητὴν Παναγιώτην Τρεμπέλαν, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁδηγήσαντα τὰ πρῶτα εἴημά μου εἰς τὴν χριστιανικὴν παλαιογραφίαν, πρὸς τοὺς πατέρας βιβλιοθηκαριοὺς Λαύρας Παντελεήμονα καὶ Ἰθήρων Ἀθανάσιον, τὸν ἀββᾶν Marcel Richard, διευθυντὴν τοῦ Ἰδρύματος Ἐρεῦνης καὶ Ἱστορίας τῶν Κειμένων, ὅστις μοῦ ἐξησφάλισε τὰς μικροταινίας τῶν χειρογράφων τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς Μοδένης, πρὸ πάντων δὲ πρὸς τὸν πατέρα Ἰωάννην Meyendorff, καθηγητὴν ἤδη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἁγίου Βλαδιμήρου Νέας Ὑόρκης, διὰ τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν ἐνθάρρυνσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς παρούσης ἐκδόσεως. Τέλος μνημονεύω εὐσεβάστως τοῦ ἀποθανόντος ἤδη πατρὸς Εὐθυμίου, βιβλιοθηκαρίου τῆς μονῆς Ἁγίου Διονυσίου.

ΙΕΡΕΥΣ BORIS BOBRINSKY

ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΟΤΙ ΟΥΧΙ ΚΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΛΛ' ΕΚ ΜΟΝΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΕΚΠΟΡΕΥΕΤΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ

Πρόλογος

Πάλιν ὁ δεινὸς καὶ ἀρχέκακος ὄφεις¹, τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν καθ' ἡμῶν διαίρων, ὑποψιθυρίζει τὰ τῆς ἀληθείας ἀντίθετα. Μᾶλλον δὲ τὴν μὲν κεφαλὴν τῷ τοῦ Χριστοῦ σταυρῷ συντριβείς, τῶν δὲ κατὰ γενεὰς πειθομένων ταῖς ἀπολουμέναις ὑποθήκαις αὐτοῦ
5 κεφαλὴν ἑαυτοῦ ποιούμενος ἕκαστον καὶ οὕτω πολλὰς ἀντὶ μιᾶς κατὰ τὴν ὕδραν ἀναδοὺς κεφαλᾶς, δι' αὐτῶν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλῶν οὐκ ἀνίησιν. Οὕτως Ἀρείους, οὕτως Ἀπολιναρίους, οὕτως Εὐνομίους καὶ Μακεδονίους, οὕτω πλείστους ἑτέρους προσαρμοσάμενος τῷ αὐτοῦ προσφύντας ὀκλῷ, διὰ τῆς ἐκείνων γλώττης
10 τὸν οἰκεῖον κατὰ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας ἐπαφῆκεν ἰόν, ἀντ' ὀδόντων ἰδίῳν τοῖς ἐκείνων λόγοις χρησάμενος καὶ περιπεύρας τούτους τῇ τῆς εὐσεβείας ἀρχῇ, οἷόν τινα ῥίζην νεαρῶς καλὸν τεθηλότος φυτοῦ καὶ καρποῖς ὠραιοτάτοις ἐρίθοντος, οὐ μὴν τούτῳ καὶ λυμήνασθαι ἴσχυσε· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν τῶν δηχθέντων αὐ-
15 θις συνετρίβη τὰς μύλας, ὑπὸ τῶν ὡς ἀληθῶς κεφαλὴν ἑαυτῶν ποιησαμένων Χριστόν.

Οὗτος τοίνυν ὁ νοητὸς καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐπάρατος ὄφεις, τὸ πρῶτον καὶ μέσον καὶ τελευταῖον κακόν, ὁ πονηρὸς καὶ τὴν χαμερπῆ καὶ γῆϊνην πονηρίαν ἀεὶ σιτούμενος, ὁ τῆς πτέρνης,
20 δηλαδή τῆς ἀπάτης, ἐπιτηρητῆς ἀκάματος, ὁ πρὸς πᾶσαν θεο-

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ |₃ Λ₁ Ν Ξ Ο Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ Ψ V V₁ Z Τίτλος. Τοῦ μακ. ἀρχ. Θεσσ. Γρ. ΑC₃ ΔI₃ L (προστ. τοῦ Παλαμᾶ I₃) τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρ. ἀρχ. Θεσσ. ΝΞΟΡ₃Σ₁Z (προστ. τοῦ Παλαμᾶ Ο). Γρηγ. ἀρχ. Θεσσ. Δ₄Δ₆Δ₈Λ Λ₁Ψ V V₁ λόγος πρῶτος κατὰ Λατίνων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος Ο 6 κεφαλᾶς ἀναδοὺς Α Ζ 13 τούτῳ: οὕτω Δ, τούτοις C₈

1. Ἡ ἔκφρασις ἀρχέκακος ὄφεις ἀπαντᾷ τυχνάκις εἰς τοὺς πατέρας: Βλ. π.χ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Λόγοι πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας Α, 2 καὶ Γ, 1, PG 94, 1285, 1317B. Πρβλ. ἐπίσης Γρηγορίου Παλαμᾶ, Λόγοι ἀποδεικτ. Β', 9 καὶ Κεφάλαια γνωστικὰ 41, PG 150, 1149B.

στυγῆ δόξαν ποριμώτατος σοφιστῆς καὶ ἀμηχάνως εὐμήχανος, μη-
 δαμῶς ἐπιλεησμένος τῆς οἰκείας κακοτεχνίας, διὰ τῶν αὐτῶ πει-
 θηνίων Λατίνων περὶ θεοῦ καινὰς εἰσφέρει φωνάς, μικρὰν μὲν
 5 δοκούσας ἔχειν ὑπαλλαγὴν, μεγάλων δὲ κακῶν ἀφορμὰς καὶ
 πολλὰ καὶ δεινὰ φερούσας τῆς εὐσεβείας ἐκφυλά τε καὶ ἄτοπα,
 καὶ τοῖς πᾶσι φανερώς δεικνύσας, ὡς οὐ μικρὸν ἐν τοῖς περὶ
 θεοῦ τὸ παραμικρὸν. Εἰ γὰρ ἐφ' ἐκάστου τῶν καθ' ἡμᾶς ὄντων
 ἐνὸς ἀτόπου τὴν ἀρχὴν δοθέντος πολλὰ τὰ ἄτοπα γίνεται, πῶς
 οὐ μᾶλλον ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀπάντων ἀρχῆς καὶ τῶν κατ' αὐτὴν
 10 οἶον ἀναποδείκτων ἀρχῶν ἐνὸς ἀήθους δοθέντος οὐκ εὐσεβῶς
 πολλὰ γενήσεται παρὰ τοῦτο τὰ ἀτοπήματα; Πρὸς δὲ καὶ φα-
 νερώς τὸ Λατίνων γένος ἐκπεπτώκασιν ἄν, εἰ μὴ παρ' ἡμῶν ἀν-
 τιλεγόντων τῇ καινοφωνίᾳ τοῦ δόγματος τῆς κακοδοξίας τὸ πλεῖ-
 στον περιηρεῖτο. Καὶ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον ἔστιν ὅτε συστέλλονται,
 15 ὡς καὶ διανοίας ἡμῖν εἶναι τῆς αὐτῆς λέγειν, διαφωνοῦντας τοῖς
 ῥήμασι, σφῶν αὐτῶν ὑπ' ἀπορίας καταψευδόμενοι.

Ἡμῶν γὰρ οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ λεγόντων
 εἶναι τὴν τοῦ ἀγίου πνεύματος ὑπαρξιν, ἐκείνων δὲ καὶ ἐκ τῆς
 τοῦ υἱοῦ, τῶν ἀδυνάτων εἰς μίαν ἀμφοτέρους συνάγεσθαι ἔννοιαν·
 20 εἰς γὰρ ὁ μονογενῆς καὶ μία ἢ τοῦ πνεύματος ὑπαρξίς ἐστίν.
 Ἡ γοῦν ἀπόφασις τῇ καταφάσει ἀεὶ ἀντίκειται καὶ ἀεὶ ψευδῆς
 ἢ ἑτέρα, εἰ ἀληθῆς ἢ ἑτέρα· καὶ τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ αὐτοῦ κατα-
 φῆσαι καὶ ἀποφῆσαι σὺν ἀληθείᾳ οὐκ ἔνι.

Ἄλλ' ὡς μὲν ἡμῖν οὐ λέγουσι μόνον ἀλλὰ καὶ φρονοῦσι τὰ
 25 ἐναντία, οὐδεὶς οἶμαι τῶν εὖ φρονούντων καὶ μὴ ὁμοφρονούν-
 των ἐκείνοις ἀντερεῖ. Ὡς δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ
 τῇ τῆς ἀληθείας ἀντιδογματίζουσι λόγῳ, ὃς παρ' ἡμῖν ἀμείω-
 τος καὶ ἀναυξῆς καὶ τὸ πᾶν ἀμεταπίητος διαπεφύλακται, πάν-
 τες μὲν ὑμεῖς καὶ χωρὶς ἀποδείξεως ἀκριβῶς ἴστε, τὸ τῶν εὐ-
 30 σεβούντων λέγω πλήρωμα. Δειχθήσεται δὲ ὅμως, θεοῦ διδόν-
 τος, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ λόγου, ὡς ἂν καὶ «πᾶν στόμα» τὸ ἀντι-
 λέγον «φραγῆ»¹, καὶ πρὸς μίαν ὁμολογίαν στηριχθῆ τὸ ἀμφίρ-
 ροπον.

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z   1 ποριμώτατος Δ   2 αὐτῶ: αὐ-
 τοῦ Ρ₃   17 τῆς ὑποστάσεως παραλ. Δ   30 δὲ ὅμως παραλ. Δ₈ Λ

Εὐχή

Ἄλλ', ὦ θεὲ τοῦ παντός, ὁ μόνος δοτῆρ καὶ φύλαξ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν δογμάτων καὶ ῥημάτων, ἡ μόνη μοναρχικωτάτη τριάς, οὐ μόνον ἔτι μόνη τοῦ παντός ἄρχεις, ἀλλ' ὅτι καὶ μίαν ἐν σεαυτῇ μόνην ἔχεις ὑπεράρχιον ἀρχήν¹, τὴν μόνην ἀναίτιον μονάδα, ἐξ ἧς προάγεσθον καὶ εἰς ἣν ἀνάγεσθον ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως ὁ υἱός τε καὶ τὸ πνεῦμα, πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον², τὸ ἐκ θεοῦ πατρὸς ἐκπορευτῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχον, καὶ δι' υἱοῦ τοῖς ὀρθῶς πιστεύουσιν εἰς σέ καὶ διδόμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φαινόμενον· υἱὲ μονογενές, ἐκ θεοῦ πατρὸς γεννητῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχων καὶ διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ταῖς καρδίαις τῶν εἰς σέ πιστευόντων ἐμμορφούμενος καὶ ἐνοικῶν καὶ ἀοράτως ὄρώμενος· πάτερ ἀγέννητε μόγε καὶ ἀνεκπόρευτε, καί, τὸ σύμπαν εἰπεῖν, ἀναίτιε, ὁ μόνος πατὴρ τῶν ἀνεκφοιτήτων καὶ ὁμοτίμων σοι φώτων³, ἐν κράτος, μία δύναμις, ἡ δημιουργὸς τῶν ποιητῶν καὶ ὑπὸ χεῖρά σοι φώτων, ἡ πάσης γνώσεως δότειρα, ἡ πολυειδεῖς ἰδέας παραγαγοῦσα γνωστικῶν τε καὶ γνωστῶν καὶ καταλλήλως τοῖς γινώσκουσι καὶ φυσικῶς ἐνθεῖσα τὰς γνώσεις, τοῖς μὲν νοεροῖς ἀπλᾶς καὶ ἀπαθεῖς νοήσεις, τοῖς δὲ αἰσθητικοῖς πολυμερεῖς καὶ παθητὰς αἰσθήσεις, τοῖς δὲ μικτοῖς ἡμῖν ἀμφότερα· ἡ καὶ τὴν περὶ σοῦ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν γινῶσιν μόνοις τοῖς λογικοῖς σου κτίσμασιν ἀφάτω χρηστότητι χαριζομένη, δὸς καὶ ἡμῖν ἀρτίως εὐαρέστως σοι θεολογήσαι καὶ τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἔργῳ σοι καὶ λόγῳ εὐαρεστήσασι συμφώνως· ὡς ἂν καὶ τοὺς μὴ θεαρέστως σε θεολογοῦντας ἀπελέγξιωμεν, καὶ τοὺς ἐν ἀληθείᾳ σε ζητοῦντας πρὸς τὴν ἀλήθειαν στηρίξωμεν, ἵνα σε γινώσκωμεν πάντες μίαν μόνην πηγαίαν θεότητα⁴, τὸν μόνον πατέρα τε καὶ προβολέα, καὶ σοῦ υἱὸν ἕνα καὶ υἱὸν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ προβολέα, καὶ σὸν ἐν πνεῦμα ἅγιον, καὶ πρόβλημα μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ποίημα· καὶ δοξάζομεν ἕνα θεόν, ἐν μιᾷ μὲν καὶ ἀπλῇ, πλουσία δ',

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₃Λ Ν Ρ₅Ρ₁Σ₁Υ Υ₁Ζ

23 σοι ἔργῳ Δ 23 σοι : σε Σ₁

1 Εὐχή ὡς παραλ. Α Δ₆Ρ₅Ρ₄Σ₁Υ₁

1 Περὶ τοῦ ὄρου ὑπεράρχιος ἀρχή βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1,3. 11, 6, PG 3, 589 C, 708 A, 956 A. *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας* 7, 4. 9, 1. 10, 1, PG 3, 212 C, 257 B, 273 A.

2 Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως. 3 Ἰακ. 1, 17.

4. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2. 7, PG 3, 645B.

ἔν' οὕτως εἶπω, καὶ ἀστενοχωρήτῳ θεότητι, καὶ ἀντιδοξαζοίμεθα παρὰ σοῦ ἐν πλουσία θεώσει καὶ τρισσοφαεὶ φωτοχυσία, νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήκτους αἰῶνας. Ἄμῃν¹.

Κοινή μὲν ἦδε ἡ εὐχή πᾶσι τοῖς μίαν σέβουσιν ἀρχήν. Ὑμεῖς
5 δὲ τί φατε οἱ τὰς δύο λέγοντες ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς; Τί γάρ, εἰ μὴ φανερώς τοῦτο λέγετε, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται; Τοιαῦτα τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ, τὰ τοῦ πονηροῦ μυστήρια, ἃ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὦτα ψιθυρίζει οὐ χαλῶν καὶ ὑπεκλύων τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τὸ βλαβερὸν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Οὕτω καὶ τῇ Εὐα, ὡς ἐγῶμαι, ἐψιθύρισεν.
10

Ἄλλ' ἡμεῖς διδαχθέντες ὑπὸ τῆς θεοσοφίας² τῶν πατέρων αὐτοῦ τὰ νοήματα μὴ ἀγνοεῖν, ἀφανῆ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίπαν τοῖς πολλοῖς τυγχάνοντα, οὐδέποτε ἂν ὑμᾶς κοινωνοὺς δεξαίμεθα μέχρις ἂν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγητε.

Ἄρα γὰρ οὕτω λέγοντες οὐ φανερώς διατελεῖτε προστιθέντες πρῶτον μὲν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ πνεύματος ἐκφαντορικῇ θεολογίᾳ³ τῆς αὐτοαληθείας Χριστοῦ, ὃς θεὸς ὧν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος ἐγεγόνει, ὃς αὐτόχρομα ὧν ἀλήθεια διὰ φιλανθρωπίαν κῆρυξ ἡμῖν ἀναπέφηνε τῆς ἀληθείας,
20 ὃς διὰ τοῦτο εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ⁴, οὐ καὶ πᾶς ὁ ὧν ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ ταύτην ἐν ἀληθείᾳ ζητῶν, ἐπαθεῖ τῆς ἀληθινῆς φωνῆς;

Ἄρ' οὖν οὐ πρῶτῳ μὲν τούτῳ ἀντιπίπτετε τῷ καὶ πρῶτῳ πάντων οὕτω θεολογήσαντι; «Τὸ πνεῦμα γάρ, φησί, τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται»⁵. ἔπειτα τοῖς αὐτόπταις καὶ αὐτηκόοις γεγεννημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ πρὸ τούτων καὶ αὐτῷ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, ὃ καὶ ἦλθε κατὰ τὴν δεδομένην ὑπὸ τοῦ σωτῆρος αὐτοῖς ἐπαγγελίαν⁶, ὃ καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς τὰ πάντα⁷, ὃ τοῦτο οὐκ ἐδίδαξεν ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z   6 τοῦτο φανερώς P₃   20 μαρτυρήσει I₃

1. Τὸ λεξιλόγιον εἶναι ἀσφαλῶς διονυσιακόν, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ ὄροι πολυειδῆς, γνώστης, γνωστικός, νοερός, ἀπλοῦς, ἀπαθής, μικτός, αἰσθητικός, πολυμερής, πηγαία θεότης, θέωσις.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτην.

3. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτην.

4. Ἰω. 18, 37.

5. Ἰω. 15, 26.

6. Πράξ. 1, 4.

7. Ἰω. 14, 26. Α' Ἰω. 2, 27

ἐκπορεύεται τῶν φώτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ; Εἰ γὰρ οὕτω
τούτους τοῦτο ἐδίδαξε, καὶ ἡμᾶς ἂν οὗτοι ὁμοίως ἐδίδαξαν.

Ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο διδαχθέντες τε καὶ φωτισθέντες ἀπεστά-
λησαν, ἵνα διδάξωσιν ὡς ἐδιδάχθησαν, ἵνα φωτίσωσιν ὡς ἐφω-
5 τίσθησαν, ἵνα κηρύξωσιν ἐν παρρησίᾳ, ὃ εἰς τὸ οὐς ἀκούσειαν,
τουτέστιν οὐκ ἐν ἐπηκόῳ πάντων, ἵν' εἴπωσιν ἐν τῷ φωτί, δη-
λονότι φανερώς τοῖς πᾶσιν, ἃ τούτοις εἴρηται ἐν τῇ σκοτίᾳ,¹ ὡς
ἔγωγ' ἂν φαίην, δι' ἀποκαλύψεως ἐν ὑπερφώτῳ γνόφῳ², ἔστω δὲ
καὶ παραβολικῶς, καὶ οἷος ὁ παρὰ τῷ Σολομῶντι σκοτεινὸς λό-
10 γος ὁ τῷ μετειληχότι τῆς σοφίας τρανούμενος. Εἰ δὲ βούλει, τὸ
κατὰ μόνας ἢ σκοτία δηλούτω καὶ ἀποκρύφως καὶ μήπω τοῖς
πολλοῖς ἐγνωσμένως.

Ἀλλὰ πρὸς ὃ νῦν ἡμῖν ὁ λόγος, ὃ μὴ τούτοις εἴρηται τοῖς
παρρησιασαμένοις τὴν ἀλήθειαν, ὃ μὴ ἀνήγγειλε τὸ πνεῦμα τὸ
15 πᾶσαν ἀπαγγεῖλαν τὴν ἀλήθειαν³, ὃ μὴ ἐμαρτύρησεν ἢ ἐγνώ-
ρισεν ὃ πάντα ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς τοῖς ἀγαπητοῖς γνω-
ρίσας, καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ⁴, πῶς
ὑμεῖς τοῦτο τολμᾶτε λέγειν οὕτως ἔκφυλον εἰσάγοντες προσθή-
κην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, ὃν οἱ πρόκριτοι πατέρες κοινῇ συν-
20 ειλεγμένοι πνευματοκινήτως, σύμβολον ἀψευδοῦς δόξης τῆς εἰς
πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα καὶ βάσανον εἰλικρινοῦς θεο-
γνωσίας καὶ ὁμολογίαν ἀσφαλῆ πᾶσι τοῖς ὀρθοτομεῖν προηρημέ-
νοῖς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας συνεγράψαντό τε καὶ παραδεδώκασιν;

1 Ἦν γὰρ ὑπολογίζεσθε πρόφασιν, ὡς ἔστιν ὧν λεγόντων οὐκ
25 ἴσον εἶναι τῷ πατρὶ τὸν υἱόν, ὅτι μὴ καὶ αὐτὸς ἔχει τὸ ἐκπο-
ρεύειν, ὑμεῖς ἴσον δεικνύνασι σπεύδοντες τὴν προσθήκην εἰσηγέ-
κατε ταύτην, οὐδαμῶθεν ἔχει τὸ εὐλογον. Εἰ γὰρ τινες φαίεν
χρῆν εἶναι καὶ τὸ γεννᾶν ἔχειν τοῦτον, ὡς μὴ τούτου προσόντος
τὸ ἴσον ἀφαιρουμένου, ἀνάγκη προστιθέναι καὶ τοῦτο πειθομέ-
30 νους τοῖς ἀσυνέτοις· καὶ ἀπλῶς μὴ μείζω λέγειν τῷ αἰτίῳ τοῦ υἱοῦ
τὸν πατέρα, ἵνα μὴ τὸ πρὸς αὐτὸν ἴσον τοῦ υἱοῦ ἀθετήσωμεν.

Α C₈Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₃ΛΝΡ₃Ρ₄Σ₁VV₁Z

6 ἐπηκόῳ: ὑπηκόῳ C₈Ρ₃Σ₁

8 φαίειν Ι₃

9 καὶ παραβολικῶς: παραβολικὸς Δ

18 τοῦτο ΔΔ₆

ΝΡ₃Ρ₄Σ₁V οὕτω AC₈Δ₆Ι₃ΛV₁Z

1. Βλ. Ματθ. 10, 27. Λουκ. 12, 3.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 1, PG 3, 997 B.

3. Βλ. Ἰω. 16, 13.

4 Ἰω. 18, 37.

“Ὅπερ ἄρα δοκεῖτε καὶ ὑποβάλλειν δολίως πρὸς ἀντίθεσιν τῶν εὐαγγελικῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων· ὁ γὰρ καὶ τὸν υἷον αἷτιον θεότητος λέγων αὐτὸν ἀθετεῖ τὸν υἷον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ σαφῶς εἰπόντα, «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν»¹, οὐχ ὡς ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς θεοῦ, τῷ τῆς θεότητος αἷτιῳ. Διδὸ καὶ οὐχ ὁ θεὸς εἶπεν, ἀλλ’ ὁ πατήρ· οὐ γὰρ ὡς θεὸς μείζων τοῦ υἱοῦ, ἄπαγε τῆς ἀσεβείας, ἀλλ’ ὡς αἷτιος θεότητος, καθάπερ καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες ἡμῖν ἠρμήνευσαν². Τούτοις οὖν ὡς ἔοικε τοῖς θεοφόροις καὶ Χριστῷ τῷ θεῷ τῶν θεοφόρων ἀντιλέγετε,
10 τῷ πατρὶ τὸν υἷον οὐκ ἴσον κατὰ τὸ αἷτιον λέγουσιν.

Ἄλλ’ ἡμεῖς καὶ τὸ ἴσον ἴσμεν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸ μείζον τοῦ πατρὸς ὁμολογοῦμεν κατὰ τὸ αἷτιον. Ὅπερ ἄμφω, τὸ τε γενεῶν καὶ ἐκπορεύειν, συμπεριβάλλει, καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς συγγραψαμένοις τὴν ἀρχὴν ὑπὲρ τῆς πρὸς
15 τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ συμφυίας, ταῦτ’ οὐκ εἰπεῖν ὁμοτιμίας, οὐσης τῆς ἀγωνίας, χωρὶς τῆς παρ’ ὑμῶν προσθήκης ἀποχρῶν ἐνομίση τὸ τῆς πίστεως σύμβολον.

Α C₈ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ I₃ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 8 ἐρμήνευσαν C₈ Δ Δ₉ I₃ Λ Ν Ρ₄ V₁
8 - 9 τοῖς θεοφόροις ὡς ἔοικε Δ₆ V 13 καὶ τὸ ἐκπορεύειν Α Δ₆ I₃ V Z
15 ταῦτ’ οὐκ C₈

1. Ἰω. 14, 28. 2. Βλ. κατωτ. σ. 38 ε.

ὅτι
3 ὅσα 17 μετὰ σύμβολον C₈, ὅπερ σχόλιον σ. 29, 9 μετὰ λογίους Λ V₁, 10 μετὰ καὶ οἱ Δ Δ₈, 12 μετὰ λέγειν I₃ Τῆς πρώτης συνόδου Σίλβεστρος ὁ Ῥώμης σὺν ἄλλοις ἠγεῖτο, καθ’ ἣν, ὡς ἐν τοῖς πρακτικοῖς ἱστορεῖται, πρὸς τὸν ἀποροῦντα φιλόσοφον περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου πνεύματος, διὰ τοῦ μακαρίου Λεοντίου Καισαρείας ἐρρέθη, δέχου μίαν θεότητα τοῦ πατρὸς γεννήσαντος τὸν υἷον ἀνεκφράστως καὶ τοῦ υἱοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ υἱοῦ, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, «εἰ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ»¹. Ἐπὶ τῆς δευτέρας, καθ’ ἣν, εἰ καὶ μὴ προϊστατο, ἀλλὰ τὰ πρωτεῖα εἶχε τῆς καθέδρας ὁ πάπας, ἐτελειώθη τὸ συντεθὲν ἐπὶ τῆς πρώτης τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σύμβολον, τῆς λατινικῆς προσθήκης ἀμέτοχον, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κηρύττον ἐκπορευόμενον. Ὅ καὶ ἡ τρίτη ἀπαραχάρακτον διετήρησε, Κυρίλλου ἐξάρχοντος, δευ καὶ συκοφαντηθεὶς παρὰ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου λέγειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ

3 ἐν τοῖς πρακτικοῖς : ἐκ τοῦ πρακτικοῦ Δ Δ₆ 6 γεγεννημένου : γεννηθέντος Δ₆

1. Ρωμ. 8, 9.

Οὐκ οὐκ εὐλόγως οὐδὲ εὐσεβῶς ταύτην εἰσάγετε τὴν προσθή-
 κην ἐν τῷ τῆς πίστεως ὄρω, ὃν οἱ πρόκριτοι πατέρες κοινῇ συν-
 ειλεγμένοι, πνευματοκινήτως συνεγράψαντό τε καὶ παραδεδώκα-
 σιν¹. Ὁ καὶ προσθῆναι ἢ ἀφελεῖν ὅλως οὐκ ἐφείτα μετὰ τὴν
 5 τῷ χρόνῳ δευτερεύουσαν ἐκείνης τῶν ἀγίων σύνοδον, δι' ἧς καὶ
 ὁ τοῦτο τολμήσων ἀραις ὑποβάλλεται καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλ-
 λεται καὶ ταῦτα προσθήκην οὐκ εἰρημένην ὡς εἴρηται τῷ λόγῳ,
 οὐκ ἀποκεκαλυμμένην τῷ πνεύματι, οὐχ εὐρημένην ἐν τοῖς τῶν
 ἀγίων ἀποστόλων ἀναγράπτοις λογίοις.

10 Οἱς συμφώνως καὶ οἱ ἐκθέμενοι τὸν τῆς πίστεως τοῦτον θεῖον
 ὄρον ἐξέθεντο καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς γεγονότες συνέθεντο, εἰ καὶ μὴ
 συνεξέθεντο. Οὐ γὰρ ἔχετε λέγειν, ὡς οὐχὶ οὕτως οἱ μὲν ἐξέθεν-
 το, οἱ δὲ τοῖς τὴν ἀρχὴν ἐκθεμένοις συνέθεντο, ὑπὸ τε τῶν ἀ-
 ναγραψάντων τὰ καθέκαστα τῶν ἀγίων ἀπασῶν συνόδων ἐξε-
 15 λεγχόμενοι, καὶ αὐτῆς τῆς ἐξ ἐκείνων μέχρι καὶ νῦν, μᾶλλον δὲ
 καὶ ἔσαεὶ συμφωνίας τῶν τεσσάρων πατριαρχικῶν θρόνων, καὶ
 αὐτῶν τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων καὶ γενῶν καὶ γλωσσῶν ἀδιά-
 φορον φερουσῶν τὴν ἐξ ἀρχῆς ἔκθεσιν καὶ ἀμεταποίητον.

Καὶ τοίνυν αἱ μὲν ἐκφαντορικαὶ κοιναὶ φωναὶ τῶν θεοφόρων
 20 θεολόγων, εὐαγγελιστῶν, ἀποστόλων, καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν ἐξ αἰῶ-

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Δ, Δ, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z 2 πρόκριτοι Ρ, 5 ἐκείνοις Δ
 6 τολμήσας Δ

1. Βλ. ἄνωτ. σελ. 27, 18-23.

πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, ἀπολογησάμενος, ὄντα συκοφάντην αὐτὸν ἐξ-
 ἠλεγεξεν. Ἡ δὲ τετάρτη, ἣ συνεφώνει καὶ Λέων ὁ μακαριώτατος πάπας,
 3 κρατεῖν ὀρίσασα τὸ ἐκτεθὲν ἐπὶ τῆς πρώτης συνόδου καὶ τελειωθὲν ἐπὶ
 τῆς δευτέρας τῆς πίστεως σύμβολον, μηδενὶ τῶν ἀπάντων ἕτερον τῆς πί-
 στεως σύμβολον ἐξεῖναι συντιθέναι προσαπεφήνατο· τοὺς δὲ προστιθέναι
 6 τι τολμήσοντας, εἰ μὲν ἐπίσκοποι, καθαιρεῖσθαι, εἰ δὲ τῶν κληρικῶν, ἀ-
 πωθεῖσθαι τοῦ κλήρου, εἰ δὲ μοναχοὶ ἢ λαϊκοί, ἀναθεματίζεσθαι. Κατὰ
 δὲ τὴν πέμπτην, καὶ τὸν τοῦ Βιγίλλίου πάπα Ῥώμης τόπον ὁ Κων-
 9 σταντινουπόλεως πρόεδρος διέπων ἦν, ἀπαραχάρακτον φυλάξασαν τὸ τῆς
 πίστεως σύμβολον. Ἐν δὲ τῇ ἕκτη Γεώργιος ὁ Κωνσταντινουπόλεως
 τὸν τόπον Ἀγάθωνος τοῦ πάπα διέπων ἦν, καὶ τοποτηρητῶν συνόντων
 12 αὐτοῦ, σεπτὸν δὲ καὶ ἀμεταποίητον καὶ ἐπὶ ταύτης, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς μετ'
 αὐτὴν ἐβδόμης διετηρήθη παντάπασιν τὸ τῆς πίστεως σύμβολον.

1 τὴν ὑπαρξίν τὸ πνεῦμα C, I, 2 συνεφώνη Δ Δ, 8 Βιγίλλιος
 κώδ.

νος προφητῶν οὕτως ὁμολογουμένως ἔχουσι περὶ τοῦ πνεύματος
καὶ οὕτως ὁμολόγως τῷ θεανθρώπῳ λόγῳ· πρὸς δὲ καὶ αἱ κατὰ
διαφόρους αἰτίας καὶ καιροὺς ὑπὲρ εὐσεβείας συγκροτηθεῖσαι πᾶ-
σαι σύνοδοι, ταῦτό δὲ σχεδὸν εἶπειν πᾶσα γλῶσσα θεοφόρος· ἐν
5 οὐδεμιᾷ γὰρ τῶν συνόδων τούτων καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τεθεολόγηται
τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐδειξα δ' ἂν ἀρτίως τοῦτ' αὐτὸ καὶ τοὺς
θεηγόρους πάντας αὐθις ἕκαστον ἐν μέρει στέργοντας ἀπαραλλά-
κτως διὰ τῶν ἰδίως ἑκάστῳ τούτων ἐξενηγεγμένων λόγων ἐφεξῆς.

Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνέξεται τὸ φίλερι τοῦ λατίνου μα-
10 κρούς ἡμῶν ἀποτεινόντων λόγους, ἀλλ' ἀπαντήσῃ λέγον· πῶς
οὖν καὶ ὑμεῖς καὶ πόθεν εὐρόντες τὴν προσθήκην ταύτην, παρὰ
μόνου τοῦ πατρὸς ἐγνοεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι,
διὸ καὶ ἡμᾶς ἑτεροδόξους οἴεσθε, τοῦ Χριστοῦ τοῦτο μὴ εἰπόν-
τος, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐκείνου μαθητῶν τινος;

15 Πρὸς δ' νῦν ἡμεῖς εὐθύς ἀπαντήσομεν· οὕτω λέγοντες τὸ τῶν
εὐσεβούντων πλήρωμα χεῖλος γεγονότες ἐν ἐπ' ἀγαθῷ, πύργον
εὐσεβείας ὑποδόμησαν, δυσσεβείας νοητοῦ κατακλυσμοῦ παντά-
πασιν ἀνώτερον. Ἐπεδήμησε γὰρ καὶ αὐτοῖς οἰκοδομεῖν ἐπιχει-
ροῦσιν ἢ τελεσιουργός· τῶν ἀγαθῶν τριάς οὐ συγχέουσα, ἀλλὰ
20 συνδέουσα καὶ τὰς δόξας καὶ τὰς γλώσσας εἰς εὐσεβεστάτην καὶ
ὀρθόδοξον ὁμοφροσύνην. Αὐτοῦ τοίνυν ἡμεῖς ἐπ' ἀσφαλοῦς ὀχυ-
ρώματος ἰστάμενοι τοὺς ἀπεναντίας τῶν ὀρθῶν δογμάτων φερο-
μένους πρῶτον μὲν ἐντεῦθεν εὐστοχώτατα καὶ γενναιότατα βα-
λοῦμεν, ἀμα δὲ καὶ λυσιτελῶς αὐτοῖς, εἰ βούλονται. Μετὰ τοῦτο
25 δὲ τὰς πολλαχόθεν, μᾶλλον δὲ τῶν πανταχόθεν ἀναφαινομένων
ἀποδείξεων τῆς ἀληθείας, ἔστιν ἃς προκομίσομεν αὐτοῖς, πρὸς
πόθον ταύτης καὶ αὐτοὺς ἐπαίροντες, ἴν' εἴπω κατὰ τὸ γεγραμ-
μένον· «εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὴν καὶ εὐροῖεν, καὶ γε οὐ μα-
κρὰν ὑπάρχουσαν αὐτῶν»¹. Νῦν δὲ μᾶλλον τούτους οὐχ ἡμεῖς,
30 ἀλλ' αὐτὸ τὸ οἶον λογικὸν τῆς εὐσεβείας περιτείχισμα καὶ βα-
λεῖ καὶ πατάξει καὶ τροπώσεται, εἰ δὲ βούλει, καὶ ἰάσεται².

Τοιοῦτος γὰρ ὁ τῶν θείων θεῖος ὁρος οὗτος· οὐ περιβάλλει

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z 2 λόγῳ: θεολόγῳ C, Δ, Ι, Λ V Z
10 τοὺς λόγους Δ, V λέγον: λόγον Ρ, 20 καὶ τὰς γλώσσας καὶ
τὰς δόξας Δ Ι, Σ, V 21 ὀρθόδοξον: ὁμόδοξον Ρ, Σ, Z

1. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτην

2. Πράξ. 17, 27.

3. Βλ. Δευτ. 32, 29.

μόνον τοὺς ἐμμένοντας καὶ καθίστησιν ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀλλὰ καὶ προπολεμεῖ καὶ ἀνυποστάτως ἀντιτάττεται τοῖς ἐπανισταμένοις· τὸ δ' ὅπως, ἄκουε.

2 «Πιστεύω εἰς ἓνα θεόν, πατέρα, παντοκράτορα»¹, «καὶ εἰς ἓνα
5 κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν
ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων»². Ἄρ' οὖν
οὐ συνοεῖται· οὐδὲ συνοπακούεται τὸ μόνου, οὐδ' ἐκ μόνου τοῦ
πατρὸς γεγέννηται, εἰ καὶ μὴ προστέθεται τὸ μόνου; Καὶ πάν-
10 μὲν οὖν συνοπακούεται, καὶ οὐχ ἦττον ἢ προσκείμενον, εἰ ὅλως
εὐσεβεῖν ἐθέλεις, εἴποις ἄν. Ἐντεῦθεν τοίνυν καὶ περὶ τοῦ πνεύ-
ματος διδάσκου. Καὶ ἡνίκ' ἄν ἀκούσις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ συμβόλου,
«τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον», εὐθὺς ἐξ
ἀνάγκης συνοπακούμενον νόμιζε τὸ «μόνου» καὶ μὴ προσθήκην
ἄλλως νόμιζε ἡμῶν, ὑπὲρ ἀληθείας διὰ τὴν σὴν ἀθέτησιν ἐν ταῖς
15 πρὸς ὑμᾶς διαλέξεσι προστιθέντων ἀκροώμενος. Εἰ δὲ μή, οὐδ'
ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ υἱοῦ γεννήσεως ἐάσεις συνοπακούε-
σθαι τὸ «μόνου»· καὶ οὕτω σου πολυπλασιάσεις τὸ δυσσέδημα.

3 Καὶ τοῦτο δέ μοι λάβε κατὰ νοῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως
συμβόλου τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς ἀκούοντες γεννηθέντα πρὸ
20 πάντων τῶν αἰώνων καὶ τῷ ἐκ τοῦ πατρὸς συνοπούμενόν τε καὶ
συνοπακούμενον ἔχοντες τὸ «μόνου», καθάπερ ἄν καὶ αὐτὸς ἡμῖν
συμφήσαις, ὅμως οὐδεὶς οὐδέποτε τὸ «μόνου» προσέθηκεν ἐκεῖ,
ὥστε καὶ τὴν σὴν δόξαν ὅτι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπο-
ρεύεται, εἰ καὶ ἀνωμολογημένον ἦν, καὶ ἡμῖν καὶ ἀπλῶς πάσῃ
25 τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ συνοδοκοῦν, οὐδ' οὕτως ἐχρήν ἐν τῷ
τῆς πίστεως συμβόλῳ προστεθῆναι παρ' ὑμῶν.

4 Ἦν οὖν ἄρα τῶν δικαιοτάτων μηδὲ λόγου ἀξιοῦν ὑμᾶς, εἰ
μὴ τοῦ προστιθέναι τῷ ἱερῷ συμβόλῳ παύσησθε· τῆς δὲ παρ'
ὑμῶν προσθήκης παρ' ὑμῶν ἐκβεβλημένης πρότερον, ἔπειτα ζῆ-
30 τεῖν, εἰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ
ἅγιον, καὶ τὸ ἀναφανέν τοῖς θεοφόροις συνοδοκοῦν κυροῦν· ἀλλ'
οὐδ' οὕτω προστιθέναι τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, καθάπερ ἐπὶ

Α C₈ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₅ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 16 ἐκ παραλ. Δ 17 πολυπλα-
σιάσει Δ₆ 24 πάση παραλ. Δ₆ Ρ₈ Σ₁ V

1. Σύμβολον Νικαίας—Κωνσταντινουπόλεως.

2. Αὐτόθι.

των οὐο τοῦ ἐνός Χριστοῦ φύσεων καὶ θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν, τῆς τε καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως καὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς παρθενομήτορος, οἱ πρὸ ἡμῶν πεπράχασι καλῶς τε καὶ φιλευσεβῶς, ὡς μετὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς κοινῆς εἰρήνης ἀντιποιοῦμενοι, 5 καίτοι πολλάκις ἔπειτα κοινῇ συνειλεγμένοι, συνεκκλησιαζόντων ἢ συνευδοκούντων καὶ τῶν κατὰ καιροῦς τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἀρχιερατικῶς προϊσταμένων. Οὐκ οὐκ ἔχει τις ὑπολογίζεσθαι τὴν τοῦ περιόντος πάπα περιωπὴν· οὐ γὰρ διὰ τοῦτον ἢ τούτους τοὺς μετ' ἐκείνους, ἐκείνους ἀποστερκτέον τοὺς τοσοῦτους καὶ 10 τηλικούτους καὶ μακαρίῳ τέλει τὴν ἡγιασμένην καὶ πολυειδῶς παρὰ θεοῦ μεμαρτυρημένην κατακλείσαντας ζώην.

5 Ἄλλὰ γὰρ οὐ μόνον τὸ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σύμβολον, —δεῖ γὰρ τῶν εὐγνωμόνως ἀκουσομένων ἕνεκα λέγειν— μὴ μόνον οὖν τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, ἀλλὰ καὶ πᾶσα σχεδὸν γλῶσσα 15 θεολόγος ἐκ πατρὸς γεννηθέντα τὸν υἱὸν κηρύττουσα καὶ παρὰ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον, οὐ προστίθῃσι τὸ «μόνου»· ὡς καὶ μὴ προσκείται, ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον, καὶ τοῦτ' εἴση ἀνελίττων καὶ διεξιῶν αὐτὰς τὰς θεολόγους βίβλους. Σὴν δ' ὁμοῦ χάριν, καὶ ἡμεῖς ὀλίγ' ἄττα προε- 20 νέγκωμεν καὶ διὰ βραχέων γεγραμμένα. Ὁ γοῦν μέγας Ἀθανάσιος, «τί ἐστι, φησί, θεός; Ἡ πάντων ἀρχὴ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, λέγοντα, «εἰς θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα»¹, καὶ γὰρ ὁ λόγος ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς καὶ τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευτῶς»². Ὁρᾶς ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐδαμοῦ ῥήματι προσκεί- 25 μενον τὸ «μόνου»; Καὶ σὺ τοίνυν ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν ἢ τὴν σὴν προσθήκην λήψῃ ἢ τὸ μόνου ἐξ ἀνάγκης συνυπακουόμενον νοήσεις.

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈I₉Λ N P₃P₄Σ₁V V₁Z 9-10 καὶ τηλικούτους παραλ. P₃ 17 καὶ 26 ἐξανάγκης Δ Δ₆Λ N Σ₁V V₁ 19 ὀλιγάττα C₃V₁

1. Α' Κορ. 8, 6.

2. Ἀθανασίου (ψευδ.), *Μαρτυρίαι ἐκ τῆς Γραφῆς τῆς κατὰ φύσιν κοινωνίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* 48, PG 28, 72D—73A.

3 **ΛΙΟΝ** ὡς 5 μετὰ συνειλεγμένοι V 6 μετὰ κατὰ AΔI₃A 9 μετὰ τοὺς C₃Δ₄ παραλ. Δ₆Δ₈NΣ₁VZ Σιλβεστρος Δάμασος πάπας, Κελεστῖνος καὶ Λέων, Βιργίλιος καὶ Ἀγάθων, τῇ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος συνόδῳ συνέθεντο, καὶ μετ' αὐτοὺς Γρηγόριος ὁ τοῦ Διαλόγου καὶ Ζαχαρίας, οὗτος δὲ ὁ Ζαχαρίας καὶ τὸν Γρηγορίου διδασκαλικὸν διάλογον εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήμειψεν.

2. Βιργίλιος κώδ.

Τί δὲ ὁ μετ' αὐτὸν εὐθύς τῷ χρόνῳ, καὶ οὐ μετ' αὐτὸν τῇ μεγαλειότητι παρὰ θεῶ, τὸ φερωνύμως βασιλείον ἱεράτευμα, ἄρ' οὐ συμφωνήσει τε καὶ συμφρονήσει; Ἄλλ' ἄκουε καὶ μάθανε· «κυρίως ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ θεοῦ, ἐ-
 5 πειδὴ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξήλθε καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πα-
 τρὸς ἐκπορεύεται· ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννητῶς, τὸ δὲ ἄρρητως ἐκ τοῦ θεοῦ»¹. Ἴδου πολυπλάσιως ὁμοίως ἐπ' ἀμφοῖν τέθεικε τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς· ἔχεις οὖν ὅλως λέγειν ἔτι, ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι μὴ πρόσκειται
 10 τὸ «μόνου»;

Βούλει δὲ καὶ τοῦ μεγάλου θεολόγου ἀκοῦσαι: Γρηγορίου, ἐν βραχεὶ τὸ πᾶν συνάγοντος καὶ τὴν σὴν ὡσπερ τινὶ σμιλίῳ ἀπο-
 σμιλεύοντος προσθήκη καὶ ἀμφοτέρως τὸ ἐκ μόνου ἐφαρμόζον-
 τος, καὶ τὸ θαυμασιώτερον, οὐχ ὅτι προστίθῃσιν, ἀλλ' ὅτι μὴ
 15 προστίθῃσιν; «Ἡμῖν εἰς θεός, φησὶν, ὅτι μία θεότης, καὶ πρὸς
 ἐν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, καὶ τρία πιστεύηται»². Ἀ-
 κήκοας; Ἐξ αὐτοῦ εἶπεν ἄμφω. Ἄρ' οὖν οὐ νοήσομεν τὸ «μό-
 νου», ἀλλὰ νοήσομεν τὸ «οὐκ ἐκ μόνου», καὶ φρονήσομεν καὶ
 20 προσθήσομεν, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐξ ἑτέρου τινὸς προέρχε-
 ται ἀμφοτέρα, ὅτι μὴ πρόσκειται τὸ «μόνου», καὶ τοῦ μόνου
 θεοῦ τῆς ἀνωτάτω τριάδος διὰ τοῦτο ἐκπεσοῦμεθα; Μὴ σὺ γε
 τοῦτο πάθῃς, μᾶλλον δὲ μὴ διαμείνης ἀνίατος παθῶν· γνωστὸν
 γὰρ ἤδη γέγονέ σοι τὸ ὀρθόν.

6 Καὶ μὴν ἐκ τοῦ πατρὸς φαμεν εἶναι τὸν υἱόν, ὡς ἐκ τῆς
 25 θείας οὐσίας γεννηθέντα, δηλονότι κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπό-
 στασιν· ἢ γὰρ οὐσία μία τῶν τριῶν ἐστίν· ὥστε τὸ γεννᾶν τῇ πα-
 τρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καὶ οὐκ ἔστιν εἶναι τὸν υἱόν ἐκ
 τοῦ πνεύματος. Ἐπεὶ οὖν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πα-

Α C₃Δ Δ₄Δ₅Δ₆Ι₃Λ Ν Ρ₃Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ 4 κυρίως: θεός Ρ₃ κύριος Δ₄ 8
 τέθηκε Ι₃Ζ οὖν παραλ. Ν Ρ₄ 11 δὲ: δὲ Δ₆Ρ₃Σ₁ 12 σμιλίῳ
 ΔΔ₄ ἀποσμιλεύοντος ΔΔ₄ 17 νοήσωμεν Δ₄ 19 καὶ: καὶ οὐκ Δ₄
 22 πάθοις Δ Ζ 22 - 23 γνωστὸν... ὀρθόν παραλ. Α περιέχεται ἐν
 «παροράματα» Ζ 27 υἱὸν καὶ ἐκ Δ₆Ν Ρ₃Σ₁Υ

1. Μεγ. Βασιλείου, Ὁμιλία 24 κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων 7, PG 31, 616 C.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (Θεολογικὸς πέμπτος) § 14, PG 36, 148D - 149 A.

τρός, ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἐκπορευόμενον ἐστίν· ἡ γὰρ οὐσία πάντῃ τε καὶ πάντως μία τῶν τριῶν. Οὐχοῦν τὸ ἐκπορεύειν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζεται καὶ οὐκ ἐστὶν εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, οὐ γὰρ ἐστὶ τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τὸν υἱόν.

Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐν μόναις τρισὶν ιδιότησιν ἐπιγινώσκομεν, τῇ ἀναιτίῳ καὶ πατρικῇ, τῇ αἰτιατῇ καὶ υἱικῇ, καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ ἐκπορευτῇ»¹. Ὁρᾶς ὡς ἡ τοῦ υἱοῦ ὑπόστασις οὐχὶ καὶ αἰτία, ἀλλ' αἰτιατὴ μόνον ἐστὶ; Μόνῃν γὰρ, φησί, ταύτην ἔχει τὴν ιδιότητα, καθάπερ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος. Συνορᾶς δὲ καὶ τοῦτο, ὡς ἡ πατρικὴ, καθὼ πατρικὴ ιδιότης, ἄμφω τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν συμπεριβάλλει; Τοιγαροῦν, εἰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴη ἂν καὶ ὁ υἱὸς αἰτιὸς τε ἅμα καὶ πατὴρ ὡς αἰτιος.

7 15 Οὐχοῦν ἐνὶ τι τῶν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἔχειν τὸν υἱόν· εἰ δ' ἔχει, ἢ δύο ἔσονται τὰ αἰτία, ὡς ἐν δυσὶν ὑποστάσει τοῦ ἐκπορεύειν ὄντος, οὕτω γὰρ δύο καὶ τὰ αἰτιατά, ὡς τοῦ αἰτιατοῦ ἐν δυσὶν ὑποστάσει θεωρουμένου, ἢ συνδραμοῦνται εἰς μίαν τὴν ὑπόστασιν ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός. Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐκ πατρὸς, ὡς καὶ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς γεννᾶται.

Διὸ καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης θεῖος πρόεδρος, «τὰ τοῦ ἀνθρώπου, φησί, πρόσωπα πάντα, οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχές ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ αἰτία. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας τριάδος οὐχ οὕτως· ἐν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτὸ τοῦ πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἰτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα θεόν φαμεν τεθαρρηκότες»².

A C₂Δ Δ₁Δ₆Δ₈Ι₂Λ Ν Ρ₂Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ 12 καὶ τὸ ἐκπορεύειν Δ Δ₉ 15
ἐνὶ τι Λ Ρ₂ 23 πάντα πρόσωπα Δ

1. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 3,5 (49 κεφ.), PG 94, 1000 B.

2. Γρηγ. Νύσσης, Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν PG 45, 180 BC. Τὸ κείμενον τῶν ἀντεπιγραφῶν τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τοῦ Βέκκου περιέχει κατὰ τὴν παραλλαγὴν τοῦ Coisl. 100 τὴν παράθεσιν αὐτὴν τοῦ Γρηγορίου. Τὸ κείμενον τοῦ κώδ. Paris Gr. 1270 καὶ τὸ παρὰ Migne (PG 161, 252) παραλείπουν τὴν παραπομπήν.

*Αρα νοῦν ἔλαβες πληγείς τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ καὶ μετα-
 μανθάνεις τὴν ἀλήθειαν καὶ πείθῃ θεῷ καὶ τοῖς κατὰ θεὸν
 πατράσιν, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἀκούων τὸ πνεῦμα συγυπακούειν
 τὸ ἐκ μόνου καὶ μηκέτ' ἐκ διαφόρων προσώπων τὴν ὑπαρξιν
 5 αὐτῷ παρέχειν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐνός, τοῦ πατρὸς, κατὰ τὸ προσε-
 χές θεολογεῖν, οὐ τὸν υἱὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ἐν πρόσωπον τὸ αἷτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν εἶναι δοξάζων
 τὸν θεόν, ἀλλ' οὐχ ἐν αἷτιον ὡς τῆς αὐτῆς οὐσίας τὰ δύο πρόσω-
 πα λέγων τοῦ ἐνός, οὕτω γὰρ πολλὰ γίνεται τὰ αἷτια, ὡς ἐφ'
 10 ἡμῶν συμβαίνει, καὶ οὐκέτι θεὸς εἰς, ὥσπερ οὐδ' ἡμεῖς εἰς οἱ
 πάντες ἄνθρωπος, εἰ καὶ τῆς αὐτῆς ἔσμεν οὐσίας;

*Αρ' οὖν πείθῃ κατὰ ταῦτα θεῷ καὶ τοῖς κατὰ θεὸν θεο-
 λογοῦσιν ἢ ζητεῖς ἔτι καὶ διὰ βροντῆς ἀκηκοέναι κατὰ τοὺς
 μετὰ τὰς πολλὰς Ἰησοῦ θεοσημίας σημεῖον ζητοῦντας ἐκ τῶν
 15 οὐρανῶν ἰδεῖν¹; Ἄκουε δὴ καὶ τῆς βροντῆς, Ἰωάννου τοῦ θεο-
 λογικωτάτου τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν, ὅς φησιν· «εἶδομεν τὴν
 δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός»². Τί οὖν,
 οὐκ ἐροῦμεν τὸν μονογενῆ παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς, ἐπεὶ μὴ
 πρόσκειται τὸ «μόνου»; Ἄλλὰ καὶ ὁ κύριος αὐτὸς πρὸς Ἰου-
 20 δαίους λέγων, «εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ·
 ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἦκω»³, καὶ πάλιν, «οὐχ ὅτι
 τις ἐώρακε τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ θεοῦ, οὗτος ἐώ-
 ρακε τὸν πατέρα»⁴, πῶς οὐ προσέθηκε τὸ «μόνου», λέγων ἐκ
 25 τοῦ πατρὸς μόνου ἐξῆλθον, ἢ ὁ ὢν παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς, οὐχ
 ὡς ἐξ ἀνάγκης συννοούμενον;

Τοσαυτάκις οὖν εἰρημένου περὶ τοῦ υἱοῦ ὅτι παρὰ τοῦ πατρὸς
 καὶ μηδαμοῦ τοῦ «μόνου» προσκειμένου, αὐτὸς τε πανταχοῦ συγυ-
 πακούεις τοῦτο καὶ τοῖς πανταχοῦ συγυπακούουσιν οὐ δυσχεραίνεις.
 Μᾶλλον μὲν οὖν καὶ τοῖς μὴ συννοοῦσι τοῦτο ἐς τὰ μάλιστα δυσχε-
 80 ρανεῖς καὶ ὡς δυσσεβέσιν ἢ καὶ ἀσεβέσιν ἐγκαλέσεις. Περὶ δὲ τοῦ
 ἀγίου πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς ἀκούων, εἶτα τί παθῶν, οὐ συννοεῖς
 τὸ ἐξ ἀνάγκης συγυπακούομενον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν ἐξετρά-

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈I₃Λ NP₃P₄Σ₁V V₁Z 8 ὡς: εἰς (παρὰ Γρηγορίῳ) 11
 ἄνθρωποι AΔ₆P₃V₁Z 14-15 ἐκ τῶν οὐρανῶν ζητοῦντας Δ 15 δὴ:
 δὲ Δ₄ 25 συννοούμενον ANV₁Z 26 εἰρημένου Δ 29 συννοοῦσι V₁Λ

1. Βλ. Μάρκ. 8, 11.

2. Ἰω. 1, 14.

3. Ἰω. 8, 42

4. Ἰω. 6, 46.

πῆς δόξαν· ὃ ἂν ἐνεκάλεσας δικαίως τοῖς περὶ τοῦ υἱοῦ κακῶς νοοῦσι, τοῦτ' αὐτὸς ἀδίκως πεπονηθῶς ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἐκ μηδεμίας ὁλως τὸ δυσσεβὲς προξενούσης ἀφορμῆς.

8 Οὐ γὰρ μόνον ὅτι λέγεται παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, ὡς
5 ὁ τοῦ θεοῦ λόγος πρὸ αἰώνων παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξ ἀνάγκης
παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον νοεῖται, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ
κατὰ τὸν σοφὸν μάρτυρα τῆς ἀληθείας Ἰουστίνου, «ὡς ὁ υἱὸς
ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πα-
τρὸς, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως· ὁ μὲν γὰρ γεννητῶς ἐκ
10 φωτὸς ἐξέλαμψε, τὸ δέ, φῶς μὲν ἐκ φωτὸς καὶ αὐτό, οὐ μὴν
γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς προήλθεν»¹. Εἰ ὁ υἱὸς ἀμέσως ἐκ
πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως· καὶ εἰ ὁ υἱὸς οὐχὶ
καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ·
καὶ εἰ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ μόνου
15 τοῦ πατρὸς. Ἐπεὶ γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτὸν ἐκ τοῦ
πατρὸς, ὡς ὁ υἱὸς γεννητὸς ἐκ τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ ὡς ὁ υἱὸς
γεννητὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευτὸν, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκ-
πορευτὸν, τὸ πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον θεὸς ἐκ θεοῦ πατρὸς μόνου
ἐκπορευτῶς προερχόμενος.

20 Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁμοίως λέγεται τε καὶ ἔστιν ὁμοῦ τε καὶ χω-
ρὶς ἐκάτερον. Διὰ μὲν τοῦ ὁμοίως εἶναι τὴν ἀπόδειξιν ἡμῖν τῆς
ἀληθείας αἰτιώδη παρεχόμενα, διὰ δὲ τοῦ ὁμοίως λέγεσθαι τε-
κμηριώδη· οὐ γὰρ ὅτι ἅμα ἐξ αἰδίου ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα,
διὰ τοῦτο οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὰ τοῦ πνεύματος γνωρίσομεν, ἀλλ'
25 ὅτι γνωριμώτερα ἡμῖν ἔστι τὰ τοῦ υἱοῦ, ἐκ τῶν γνωριμωτέρων
τούτων καὶ τὸ πνεῦμα ἀποδείξομεν. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ
ἀπλῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ εἶναι ὡς ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς, ἐκ
μόνου τοῦ πατρὸς ὑπάρχον ἀποδέδεικται.

30 Καὶ μὴν κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον πνεῦμα καὶ νοῦς λέγεται
Χριστοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον², καθάπερ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν

A C₃Δ Δ₄Δ₅Δ₆Δ₈I₂Λ NP₃P₄Σ₁V V₁Z 10 ἐκ φωτὸς καὶ αὐτό: καὶ αὐτὸ
ἐκ φωτὸς Δ₆N P₃P₄Σ₁V 16 γεννητῶς Δ₄Δ₆NP₄V 26 οὐδ' ἐκ
C₃N P₃P₄Σ₁

1. Ἰουστίνου (ψευδ.), *Ἐκθεσις τῆς ὀρθῆς πίστεως* 9, PG 6, 1224 A.

2. Α' Κορ. 2, 16. Βλ. Ρωμ. 8, 9. Β' Κορ. 3, 17 - 18. Γαλ. 4, 6. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 31, 29, PG 36, 165 B.

τοῖς πρὸς Εὐνομιανοὺς περὶ τοῦ πνεύματος φησι γράφων· «τὸ
ἐκ θεοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ ἀπόστολος λέ-
γων, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλάβομεν»¹· καὶ τὸ δι' υἱοῦ
πεφηγῆναι σαφές πεποίηκεν, υἱοῦ πνεύμα ὀνομάσας αὐτὸ καθά-
5 περ θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπὼν², καθάπερ καὶ θεοῦ
πνεῦμα, ὡς τὸ τοῦ ἀνθρώπου»³.

Καθάπερ οὖν τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος τὸν οἰκεῖον ἔχει νοῦν
καὶ αὐτοῦ μὲν ἐστὶν ἕκαστου τούτων ὁ οἰκεῖος νοῦς, ἀλλ' οὐκ
ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ οὐπερ καὶ αὐτός, οὐκ ἐξ αὐτοῦ τοίνυν ἕκαστου
10 ὁ οἰκεῖος νοῦς, εἰ μὴ ἄρα κατ' ἐνέργειαν οὕτω καὶ τὸ θεῖον
πνεῦμα φυσικῶς ἐνυπάρχον ὡς θεῶ τῷ Χριστῷ, καὶ πνεῦμα καὶ
νοῦς ἐστὶν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐξ
αὐτοῦ, ὡς ἐμφυσώμενον καὶ πεμπόμενον καὶ φανερούμενον, κατὰ
δὲ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ μὲν ἔστιν, οὐκ ἐξ αὐ-
15 τοῦ δέ, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννήσαντος αὐτόν.

10 Ἴν' οὖν σοι πανταχόθεν τὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐκκρούσω-
μεν λαβὰς, ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ θεοῦ, φύσει ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ,
φύσει γεννᾶται, ἀλλ' οὐ χάριτι γίνεται ἐκ τοῦ πατρὸς. Ἐπεὶ
δὲ ὁ γεννῶν πηγαία θεότης καὶ πηγὴ θεότητος, πηγάζεται ὁ
20 γεννώμενος. Ἐπεὶ δὲ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ πηγαία θεότης ὁ
πατήρ, ὡς Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης⁴ καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας⁵
συνωδᾶ φθέγγονται, ἐκ μόνου ἄρα ὁ φύσει υἱὸς ὑπάρχει τοῦ πα-
τρὸς· ὁ δὲ θέσει οὐκ ἐκ μόνου ἀλλὰ δι' υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς,
καίτοι οὐχ υἱὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ πνεῦμα χάριτί ἐστὶν· «ὁ γὰρ
25 κολλώμενος τῷ κυρίῳ ἐν πνευμά ἐστι», φησὶν ὁ ἀπόστολος⁶.
Τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ χάριτι, ἀλλὰ φύσει ἐστὶν ἐκ τοῦ θεοῦ,
ὡς καὶ ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ θεοῦ. Τὸ δὲ φύσει
ὄν πνεῦμα ἐκ θεοῦ φύσει ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ θεοῦ· τὸ δὲ φύσει
ἐκπορευόμενον πηγάζεται ἐκ τοῦ θεοῦ· τὸ δὲ πηγαζόμενον ἐκ

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₁₅ Λ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z

1. Α' Κορ. 2, 12.

2. Α' Κορ. 2, 16.

3. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), Κατ' Εὐνομίον λόγος 5, PG 29, 733 B.

4. Μόνος πηγὴ θεότητος, Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.) Περὶ θείων ὀ-
νομάτων 2, 5, PG 3, 641 D. Πηγὰία θεότης, 2, 7, PG 3, 645B.

5. Βλ. Ἀθανασίου, Περὶ Διονυσίου §§ 18-19, PG 25, 505 C-508 B.
Λόγος Α' κατὰ Ἀρειανῶν 19, PG 26, 52 AB. Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Σε-
ραπίωνα 19, PG 26, 573 B-D. Πρὸς τοὺς Σαβελλίζοντας (ἀμφιβ.) 11, PG
28, 116 B.

6. Α' Κορ. 6, 17.

τοῦ θεοῦ ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος πηγάζεται, ἥτις ἐστὶ μόνος ὁ πατήρ. Τὸ πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον φύσει θεός, ἐκ θεοῦ πατρός μόνου ἐκπορευτῶς πηγαζόμενον.

11

Εἰ δέ τις τοῦθ' οὕτως ἔχειν οὐχ ὁμολογεῖ, καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ
5 κακῶς δοξάζων ἐξελεγχθήσεται. Τῇ γὰρ τῆς ἀληθείας ἀποδείξει ταύτῃ συμμαρτυρῶν καὶ ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος, «τί, φησίν, οὐ προσαγορεύεται τὸ πνεῦμα ὡν ὁ υἱός, πλήν γεννήσεως»¹; Καὶ «πάντα ὅσα τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος»². Δαμασκηνός δ' ὁ θεῖος, «διὰ τὸν πατέρα, φησί, τουτέστι διὰ τὸ
10 εἶναι τὸν πατέρα, ἔχει ὁ υἱός καὶ τὸ πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, τουτέστι διὰ τὸ τὸν πατέρα ἔχειν αὐτά, πλήν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως»³.

Ἐκάτερον ἄρα τούτων οὐκ ἔχει τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν καὶ ὡς τὸ πνεῦμα κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τὴν γέννησιν, οὕτως ὁ υἱός κατ' οὐδένα τρόπον ἔχει τὴν ἐκπόρευσιν. Τοιγαροῦν ὁ αὐτὸς υἱὸς καθάπερ ὕδωρ καὶ τοῦ πνεύματος, πλήν τοῦ γεννητῶς τε καὶ ἐκπορευτῶς, καθ' ἃ καὶ μόνον διεγνηόχασιν ἀλλήλων.

Καὶ τοῦτ' ἄρα τηρητέον ἐφ' ἅπασιν τὸν μὴ βλασφημεῖν ἀλλὰ θεολογεῖν ἐθέλοντα. Ὡς γὰρ εἰς καὶ μόνος γεννητὸς ὑπάρχει ὁ υἱός, διόπερ καὶ μονογενής, οὕτως ἕν καὶ μόνον ἐκπορευτὸν ὑπάρχει πνεῦμα ἅγιον καὶ ὡς ὁ υἱός γεννητὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρός, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτὸν ἐκ μόνου τοῦ πατρός καὶ ὡς ὁ υἱός ἀμέσως ἐκ πατρός γεννητὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτὸν ἐκ τοῦ πατρός
25 ἀμέσως.

12

Ὅρας ὅτι τὸ μὲν παρ' ἡμῶν προσκείμενον ἐκφανσίς ἐστι τῆς ἀληθείας συνεκφωνουμένη διὰ τὴν σὴν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀθέτησιν; Καὶ γὰρ παρόν τε καὶ ἀπόν τὸ αὐτὸ δίδωσι νοεῖν. Τὸ

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₉I₃Λ NP₅P₄Σ₁V V₁Z 7 ὡν: ὡν Λ V₁ 22 οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον παραλ. Δ₆

1. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (θεολ. 5) § 29, PG 36, 165 B.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 34 εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας 10, PG 36, 252 A.

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 1, 8, PG 94, 824 B.

δὲ σὸν οὐ προσθήκη λέγοιτ' ἂν κυρίως, ἀλλὰ σαφῆς ἐναντιότης καὶ ἀνατροπὴ τοῦ εὐσεβοῦς φρονήματος· περιτρέπει γὰρ τὴν τῶν ἀκουόντων διάνοιαν εἰς τοῦναντίον καὶ ἀντὶ μιᾶς δύο δίδωσι δοξάζειν ἐπὶ τῆς μιᾶς θεότητος ἀρχᾶς καὶ τῇ πολυθέῳ πλάνῃ πά-
 5 ροδον παρέχει. Τίς γὰρ τὸ ἐν ἐξ ἀμφοτέρων ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων ἐτέρως ἂν φρονῆσαι;

Ἄλλ' οὐδὲν ἄτοπον, φησὶν, εἴ τις δύο μὲν ἀρχὰς λέγει, οὐκ ἀντιθέτους μέντοι, ἀλλὰ τὴν ἐτέραν ἐκ τῆς ἐτέρας, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος περὶ τοῦ υἱοῦ φησιν, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρ-
 10 χή»¹. οὕτω γὰρ πάλιν μία ἔσται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα περισώζεται. Πρὸς δὲ λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι καὶ θεὸν ἐκ θεοῦ φάμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτὲ θεοῦς.

13 Ἄλλως τε τὸ δημιουργικὸν ταύτης σημαινούσης τῆς ἀρχῆς οὐ δύο μόνον ἂν εἴποι τις, εἰ καὶ μὴ καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλείους.
 15 Τρισυπόστατος γὰρ αὕτη ἡ ἀρχὴ· φύσει δὲ οὕσα καὶ κοινὴ ἐστὶ κοινήν δὲ οὕσαν πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ πνεῦμα ταύτην τὴν ἀρχήν; Καὶ ὁ τῷ Ἰωβ δὲ προσδιαλεγόμενος ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης Ἐλιούς, «πνεῦμα λέγων κυρίου τὸ ποιησάν με»² οὐ ποιητικὴν ἀρχὴν τὸ πνεῦμα λέγει; Καὶ ὁ θεὸς ᾠδικὸς Δαβὶδ,
 20 «λόγῳ μὲν κυρίου τοὺς οὐρανοὺς στερεωθῆναι»³ ψάλλων, «πνεύματι δὲ τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις»⁴, οὐχ ὡςπερ τῷ υἱῷ, οὕτω καὶ τῷ πνεύματι, τὴν δημιουργικὴν ἀρχὴν προσμαρτυρεῖ; Εἰ τοίνυν διὰ τὸ γεγράφθαι «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» δύο εἰπεῖν

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z   6 φρονῆσαι V₁ Z   10 γὰρ παραλ.
 V   10 μίαν πάλιν Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁   16 ἔχη Ρ₃ V   17 δέ: παραλ. Δ
 23 τοίνυν: οὖν Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V

1. Γρηγ. Θεολόγου. Λόγος 40, 43, PG 36, 419B. Τὸ χωρίον τοῦτο, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή», εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὴν πρώτην σύνταξιν τῶν πολεμικῶν του πραγματειῶν κατὰ τῶν Λατίνων, καὶ διὰ δευτέραν ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς ἐνώσεως τῷ ἐμφανισθέντι ἐνώπιον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ 1339 (ἔκδ. C. Giannelli, *Miscellanea Giovanni Mercati III*, Città del Vaticano 1946 p. 193). Ὁ Παλαμᾶς τὸν ἐπιπλήττει ἐπὶ τῇ Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολῇ, διότι δὲν θεωρεῖ ἀνάρμοστον νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ υἱὸς εἶναι ὡσαύτως ἀρχὴ τοῦ ἀγίου πνεύματος, ἐπικαλούμενος καὶ Γρηγ. τὸν Θεολόγον (Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 2). Εἰς τὰς παραγράφους 3-7 τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ Γρηγόριος παραθέτει κατὰ λέξιν τὰ περιεχόμενα τῆς παραγρ. 13 - 15 τοῦ Α' Ἀποδεικτικοῦ λόγου.

2. Ἰωβ 33, 4.

3. Ψαλμ. 32, 6.

ἀρχὰς οὐδὲν κωλύει κατὰ σέ, οὐκοῦν καὶ διὰ τὸ γεγράφθαι καὶ τὸ πνεῦμα ποιητὴν, δύο ποιητὰς εἶπειν οὐδὲν κωλύει· ἢ διὰ τὸ «λόγῳ θεοῦ καὶ πνεύματι τὴν κτίσιν στερεοῦσθαι», ταῦτ' οὐδ' εἶπειν συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχὰς εἶπειν οὐδὲν ἄτοπὸν ἐστίν.

5 Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολόγων εἶπέ τις οὔτε δύο οὔτε τρεῖς. Ὅσπερ γὰρ θεὸν ἐκάστην τῶν τριῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεών φαμεν καὶ θεὸν ἑκατέραν ἐκ θεοῦ, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποτὲ θεοὺς, οὕτω καὶ ἀρχὴν ἐξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτὲ ἀρχὰς· δευτέραν γὰρ ἀρχὴν οὐδέπω καὶ τήμερον
10 ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, ὥσπερ οὐδὲ θεὸν δεύτερον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν θεὸς καὶ μοναρχία τὸ προσκυνούμενον, οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν συνιόντα εἰς ἓν· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ ταῦτα μεριστὸν ἡμῖν τὸ σεβόμενον. Καὶ μὴν οὐδὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μερίζεται τε καὶ συνάγεται· διαιρεῖται μὲν γὰρ ταῖς ὑποστατικαῖς
15 ἰδιότησι, ταῖς δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἐγοῦται.

Εἰ γοῦν δύο ἀρχὰς εἶπειν οὐδὲν κωλύει, λοιπὸν αὐταὶ εἰσι, καθ' ὅς μερίζεται· ἐνωθῆναι τοίνυν αὐθις κατ' αὐτὰς ἀδύνατον· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία¹. Μᾶλλον δὲ ἀναλαθόντες καὶ ἑτέραν ἀρχὴν τῷ λόγῳ δόντες τὰ τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν
20 διατρανώσωμεν, ὡς ἂν φερωνύμως ἔχοντά τε δεῖξωμεν τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον² καὶ ἀπελέγξωμεν τοὺς τοῦ ἐνὸς ἁγίου πνεύματος δύο δογματίζοντας ἀρχὰς, ὅτι τε τοῦτο δογματίζουσι καὶ ὅτι οὐ καλῶς.

14 Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία ἐστίν, ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ
25 πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προηγμένα λέγωμεν, τὴν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τὸ εἶναι ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἕκαστον τοῦ εὔ εἶναι καταλήλως μετεσχῆκασι, καὶ τὴν ἐπιγεγεννημένην ὕστερον, δι' ἣν πρὸς τὸ εὔ εἶναι τὰ διαπεπτωκότα ἐπανήλθον, ὅταν ταῦτά τε καὶ περὶ τούτων ποιῶμεθα τοὺς λόγους, ἀρχὴν καὶ πηγὴν καὶ αἷτιον καὶ τὸν υἱὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι φαμεν, οὐχ ἑτέραν, ἀπαγε, ἀλλὰ

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Ι₃ Λ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 16 γοῦν : οὖν Ρ₂ : γὰρ Δ₆ V₁ 20
διατρανώσομεν Δ₆ Ρ₄ V

1. Ἡ παράγραφος 13 σχεδὸν ὀλόκληρος περιλαμβάνεται εἰς τὴν Α' ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς Ἀκίνδυνον.

2. Γρηγ. Θεολόγον. Βλ. καὶ παραγράφους 18, 23 κ. ἄ.

τὴν αὐτὴν ὡς τοῦ πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ προάγοντος καὶ ἐπανάγοντος καὶ συνέχοντος καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ πατήρ πρὸς τῷ πηγῇ τῶν πάντων εἶναι διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, καὶ πηγῇ καὶ ἀρχῇ ἐστὶ θεότητος μόνος θεογόνος ὧν¹. Καὶ τοῦτ' ἐσμὲν εἰδότες κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, διὰ τῶν θεοπνεύστων λογίων τρανῶς ἐκπεφασμένον.

Ὅταν οὖν ἀκούσης ὅτι ὁ υἱός, «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχῇ» καὶ «ὁ καλῶν αὐτὸν ἀπὸ γενεῶν ἀρχὴν»² καὶ «μετὰ σοῦ ἢ ἀρχῇ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου»³, τῶν δημιουργημάτων νόει. Καθάπερ καὶ Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ αὐτοῦ βοᾷ, «ἢ ἀρχῇ τῶν κτισμάτων τοῦ θεοῦ»⁴, οὐχ ὡς καταρχή, ἄπαγε, θεὸς γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· κοινωνὸς γάρ ἐστὶ τῆς ἐξ ἧς ταῦτα πατρικῆς ἀρχῆς, ἢ καὶ τῆς πάντων δεσποτείας ἐστὶν ἐπώνυμον.

Τοῦ δὲ πνεύματος τὸν υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ καὶ τὸ πνεῦμα δοῦλον καὶ κτιστόν; Ἄλλ' ἐπεὶ θεὸς τὸ πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεότητος ἀρχῇ. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος θεότητος ὁ υἱός ἐστὶν ἀρχῇ, κοινωνεῖν δὲ κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν τῷ πατρὶ ἀμήχανον, μόνος γάρ τεθεολόγηται πηγαία θεότης ὁ πατήρ⁵, ἐτέρας ἄρα διαφόρου τινὸς θεότητος ὁ υἱός ἐστὶν ἀρχῇ καὶ διέσπασε τὸ πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ πατρὸς θεότητος. Ἡ δύο διαφόρους θεότητας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, οἱ καὶ τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα;

Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο κατὰ Λατίνους τοῦ πνεύματος ἀρχαὶ μία ἐστὶν ἀρχῇ; Οὐ γὰρ ἀξιόσουσιν ἡμᾶς πίστει δέχεσθαι τούτων τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν ἄλλην ἂντ' ἄλλης ποιούμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γὰρ ἐρωτῶντων, πῶς δύο κατ' αὐτοὺς τοῦ ἐνὸς πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι διισχυ-

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 23 διαφόρους δύο Α Δ I₃ Z 24 ἀνομολογοῦντες Δ₆ V 29 πνεύματος αἱ ἀρχαὶ Δ₆ V

1. Ἡ ἔκφρασις θεότης θεογόνος ἀνήκει εἰς τὸν Διονύσιον. Ἀρεοπαγίτην (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* PG 3, 645B.

2. Ἡσ. 41,4. 3. Ψαλ. 109, 3.

4. Ἀποκ. 3,14.

5. Διονύσιος. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641D.

ρίζονται τῶν δύο εἶναι τὴν ἀρχήν. Ἡμεῖς δὲ οὐ περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνός· περὶ τούτου γὰρ πρὸς αὐτοὺς ποιούμεθα τὸν λόγον.

Ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἡ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἐνός δύο ἔσονται ἀρχαὶ καὶ πῶς αἱ δύο μία κατ' αὐτούς; Φασὶν οὖν, διότι ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας. Τί οὖν ὁ Σήθ¹, ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς, ὅτι ἡ Εὐα ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, καὶ οὐ δύο εἰσὶ τούτου τοῦ ἐνός ἀρχαί, ὅτι ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας; Τί δὲ ἡ Εὐα, οὐ δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ διάφορον καὶ ἐν
10 διαφόροις ὑποστάσεσι· διόπερ οὐδὲ μία ἐστὶν αὐταὶ αἱ ἀρχαί, καθάπερ καὶ τὸν Νύσσης θεῖον πρόεδρον ἀνωτέρω προηγέκαμεν εἰπόντα², καίτοι ἡ μία τούτων ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας.

Εἰ γοῦν ἐνταῦθα οὐ εἰ καὶ μὴ ἔν, ὅμως ἐστὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, οὐκ ἔνι τοῦ ἐνός μίαν εἶναι τὴν ἀρχήν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω τριάδος αἱ δύο κατ' αὐτούς τοῦ ἐνός ἀγίου πνεύματος μία εἰσὶν ἀρχαί, ἐν ἧ μῆδαμῶς ἐστὶ κατὰ τὸ θεογόνον κοινωνία; Μόνος γὰρ τεθεολόγηται θεότης θεογόνος ὁ πατήρ.

Πάλιν ἡ Εὐα ἐκ μόνου οὔσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἐστὶν ἀρχῆς· ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ γῆς ἐστὶν. Ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἡ Εὐα ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ; Ὁ γὰρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τὸ πνεῦμα καὶ οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἑαυτοῖς μὲν ἀκολούθως ἀλλ' οὐκ εὐσεβῶς, οὐ γὰρ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφ' ἧς καὶ ὁ υἱός, κἀντεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαὶ καὶ οὐκέτ'
25 ἐστὶ μείζων ὁ πατήρ τῷ αἰτίῳ τοῦ υἱοῦ³, ἐπίσης γὰρ καὶ αὐτὸς αἷτιος θεότητος, ἢ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς αὐτὸ λέγοντες μίαν καὶ τῷ πνεύματι ὡς καὶ τῷ υἱῷ εὐσεβῶς διδότησαν ἀρχήν. Μέχρι γὰρ ἂν ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ ἐξ ἀμφοτέρων λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου

A C₃Δ Δ₄Δ₅Δ₆I₈Λ N P₃P₄Σ₁V V₁Z 6 ἄρα N P₄Σ₁V V₁ 6-7 γεγέννηται C₃Δ Δ₅Δ₆N P₄P₅V

1. Τὸ θέμα περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων ὡς ἀνάλογον τῶν τριαδικῶν σχέσεων ἐπανέρχεται πολλάκις εἰς τοὺς Λόγους ἀποδεικτικούς.

2. Ἀναφορὰ εἰς Ἰω. 14, 28. Οἱ πατέρες δέχονται τὸ μείζων ὁ πατήρ ἀλλὰ μόνον κατ' αἷτιον οὐχὶ δὲ κατ' οὐσίαν. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29, 15, PG 36, 93 BC. Βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 1.

νου τοῦ πατρὸς, οὐκ ἔστι μίαν εἶναι τῆς θεότητος τοῦ ἐγὸς πνεύματος ἀρχήν.

Συνάπτων γάρ τις ἐπὶ τῶν τοιούτων, εἰ καὶ μίαν φαίη τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὁμωλύμως, ὥστ' οὐ μία. Εἰ δὲ διαιρῶν κατὰ μίαν
5 ὄρᾳ τὰς ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἐξ ἀνάγκης δύο φανερώς γίνονται ἀρχαί. Ἐμοὶ δ' ἔπεισι θαυμάζειν καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ἃς φασιν ἀρχάς, μίαν λεγόντων τε καὶ οἰομένων· εἰ μὲν γὰρ κοινοῦναι τῷ πατρὶ κατὰ τὸ θεογόγον ὁ υἱὸς προβαλλόμενος τὸ πνεῦμα καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ θεογόγον καὶ ἡ ἐκ
10 τούτων αὕτη πρόοδος, τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία, ἀλλὰ ἀπλῶς μία καὶ ἀπεξέγνωται τῆς θείας φύσεως αὐτὸ τὸ πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτὸ κατὰ θεογόγον κοινοῦναι. Εἰ δὲ μὴ κοινοῦναι ὁ υἱὸς κατὰ τοῦτο τῷ πατρὶ, μηδὲ ἐν αὐτοῖς τοῦτο τὸ προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ υἱῷ ἢ πρόοδος τοῦ πνεύματος· διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ πνεύματος προόδου· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ διάφορα ¹.

Πῶς οὖν μία αἱ διάφοροι ἀρχαί, καὶ μὴν τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγου λέγοντος, «ὅσα ἐστὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ταῦτα
20 καὶ τῷ θεαρχικῷ πνεύματι κοινώς καὶ ἡνωμένως ἀνατίθεσθαι»², καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς πρὸς Εὐνομιανοὺς Ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος, «πάντα τὰ κοινὰ πατρὶ τε καὶ υἱῷ κοινὰ εἶναι καὶ τῷ πνεύματι»³; Εἰ μὲν κοινοῦν ἐστὶ πατρὶ τε καὶ υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, κοινοῦν ἐστὶ
25 τοῦτο καὶ τῷ πνεύματι, καὶ τετράς ἐστὶ ἢ τριάς· καὶ τὸ πνεῦμα γὰρ ἐκπορεύσει πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ κοινοῦν ἐστὶ κατὰ Λατίνους τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, ὡς τοῦ μὲν πατρὸς ἐμμέσως κατ' αὐτοῦς, τοῦ δὲ υἱοῦ ἀμέσως ἐκπορεύοντος τὸ πνεῦμα, οὕτω γὰρ καὶ ὑποστατικῶς ἔχειν τὸν υἱὸν τὸ προ-
30 βλητικόν φασιν, οὐκοῦν κατ' αὐτοῦς καὶ τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικὰ οὐ κοινὰ πατρὸς τε καὶ

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V, V, Z 16-17 λόγου παραλ. C, V, Z

1. Βλ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 38. *Γρηγορίῳ ἀδελφῷ* 4, PG 3², 329 CD.
2. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 1, PG 3, 637 C (εἰς τὸ πρωτότυπον κείμενον κοινωνικῶς ἀντὶ κοινώς).
3. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), *Πρὸς Εὐνόμιον* 5, PG 29, 712 A.

υἱοῦ, ἐπειδὴ ὁ μὲν πατήρ διὰ τοῦ υἱοῦ κτίζει τε καὶ ἀγιάζει καὶ διὰ μέσου τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ δὲ υἱὸς οὐ δι' υἱοῦ. Τοιγαροῦν κατ' αὐτοὺς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ υἱός· ἀμέσως γὰρ καὶ οὐχ ὡς ὁ πατήρ ἐμμέσως· καὶ οὕτω κατ' αὐτοὺς τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατικῶν διενήνοχεν οὐδέν· οὐκοῦν καὶ ἡ φύσις τῆς ὑποστάσεως, ὡς ἢ μὴ τρισυπόστατον ἢ τριφυᾶ κατ' αὐτοὺς εἶναι τὸν θεόν.

Εἰ δ' ἄρα φαίεν διὰ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ σύνηθες τοῖς θεολόγοις διὰ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν ἢ τὸν πατέρα δημιουργὸν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων, ἀλλ' ἐν ἀγίῳ πνεύματι. Ἐπειτα πρὸς τῷ μῆδ' οὕτω τὸ ἀνωτέρω δεδειγμένον ἄτοπον αὐτοὺς ἐκφεύγειν, οὐ γὰρ δι' υἱοῦ πάλιν ὁ υἱὸς ἀναφαίνεται δημιουργὸς καθάπερ ὁ πατήρ, συμβῆσεται τούτοις μῆδὲ κοινὸν εἶναι λέγειν καὶ τῷ πνεύματι τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι' ἐτέρου, μῆδὲ ὡς ὁ πατήρ ἢ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦντος. Κατ' αὐτοὺς οὖν ὑποστατικῶς ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέσως καθάπερ ὁ πατήρ κτίζον τε καὶ ἀγιάζον. Ἐντεῦθεν δὴ πάλιν κατ' αὐτοὺς, ταῦτά τε εἶναι καὶ ἀδιάφορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τὰ φυσικά. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἡ φύσις ταῖς ὑποστάσεσι ταῦτόν τε καὶ ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σαφῶς τῆς ἀνωτάτω τριάδος ἐκπεπτώκασι καὶ τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως καὶ τῆς κοινωγίας τοῦ ἀγίου πνεύματος οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντές τε καὶ φρονοῦντες;

Ἄλλὰ γὰρ ἐπαγέλθωμεν ὅθεν ἐξέβημεν. Τίς γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν ὑπαρξίν ἔχειν ἐξ ἀμφοτέρων υἱοῦ τε καὶ πατρὸς ἀκούων ἢ λέγων ἢ πιστεύων καὶ παρὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀμέσως, παρὰ δὲ τοῦ πατρὸς ἐμμέσως καὶ τὰ παρ' αὐτῶν θρυλλούμενά τε καὶ περιαδόμενα προσεχῆ τε καὶ ἐφεξῆς καὶ πόρρω, τίς ταῦτ' ἀκούων καὶ πιστεύων οὐ δύο δοξάσει τοῦ ἐνὸς πνεύματος ἀρχάς; Πῶς δὲ οὐκ ἂν εἶη ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ συναίτιος, εἰ μὴ μάτην λέγεται καὶ ἐξ αὐτοῦ; Πῶς δὲ οὐκ ἂν τὸ πνεῦμα εἶη κτίσμα; Ἐπὶ γὰρ τῶν κτισμάτων τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς συναίτιος.

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ I₂ Λ N P₃ P₄ Σ₁ V V₁ Z
P₃ V

15 μῆδ' ἐτέρου P₃ V

18 δὴ: δὲ

1. Τὸ μακρὸν χωρίον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παραγρ. 14 μέχρις ἐδῶ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτολεξεί εἰς τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν 5 - 7.

- 16 Καὶ μὴν ἐπὶ τῆς κτίσεως, ἐφ' ἧς φανερώς αἰτιός ἐστι καὶ ὁ υἱὸς καὶ τῷ πατρὶ συναίτιος, ὡς ἐκ πατρὸς δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι λαβούσης, ἀσεβὲς παντάπασιν εἰπεῖν ὅτι τὴν κτίσιν ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν καὶ ὅτι τὸ δημιουργικὸν ἰδιότης
5 ἐστὶ τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως. Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὸ ἐκπορευτῶς ὑπάρχον πνεῦμα ἅγιον ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ εἶναι εἶχεν, οὐκ ἂν ἦν ὄλως εὐσεβοῦς εἰπεῖν, ὡς ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα οὐ λέγομεν καὶ ὡς ἡ ἐκπορευτικὴ ἰδιότης τῷ πατρὶ μόνῳ πρόσσεστιν¹.
- 10 Ἐπεὶ δὲ οἱ ταῦτα λέγοντες Δαβὶδ ὁ θεοπάτωρ² καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσαέων³ φανότατος φωστῆρ καὶ Δαμασκηνός⁴ ὁ θεοφόρος, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην οἱ συναίτιον τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν λέγοντες ἐπὶ τοῦ παναγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν αὐτῷ διδόντες, τοσοῦτον ἀ-
15 πέχουσι τῆς εὐσεβείας, ὅσον ἀντέχονται ταύτης οἱ προαπηριθμημένοι τῶν ἀγίων καὶ οἱ τούτοις συνωδὰ θεολογοῦντες.
- 17 Καὶ τοῦτο δὲ συνορᾶν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς καθάπερ ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ τὴν γένεσιν ἔχοντες ἡμεῖς, πατέρα καὶ ποιητὴν ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερον ἐπικαλούμεθα καὶ ἀνομολο-
20 γοῦμεν, οὕτω καὶ τοῦ θείου πνεύματος ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερος πατὴρ ἂν ἐλέγετο καὶ προβολεύς, εἴπερ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν τὸ πνεῦμα εἶχεν. Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα πάντα πολυειδῶς συγχέοντα τὰς θείας ὑποστάσεις παρίστησι σαφῶς, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
- 18 25 Καὶ μὲν δὴ, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστι», κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, «ἄνευ τῆς αἰτίας»⁵. Ποίας αἰτίας; Τῆς

A C₈Δ Δ₄Δ₆Δ₈I₃Λ N P₃P₄Σ₁V V₁Z 3-4 εἰπεῖν . . . λέγομεν: εἰπεῖν ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν κτίσιν λέγομεν Δ₆NP₃P₄Σ₁V 5-6 ἐκπορευτῶς: ἐκ πατρὸς ΔΔ₆Δ₈I₃Λ V V₁ 22 τὴν ὑπαρξίν παραλ. Δ

1. Βλ. εἰς τὴν σημειώσιν τῆς παραγρ. 18.

2. π. χ. ψαλμ. 32, 6.

3. Γρηγ. Νύσσης μνημ. ἐργ.

4. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Βλ. κατωτέρω παράγρ. 18, 25.

5. Γρηγορ. Θεολόγου, Λόγος 34, Εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας § 10, PG 36, 252 A. Ἡ καλλιτέρα γραφὴ ἔχει ἀγεννησίας καὶ ὄχι αἰτίας. Τοῦτο παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ τῶν Λατίνων, ὁπαδῶν τοῦ Filioque. Βλ. π. χ. Ἰω. Βέκκου, Λόγος ἀπολογητικὸς 2, 18, PG 141, 993 BD. Πρὸς Κων-

τῶν κτισμάτων; Ἐπαγε· τούτων γὰρ ἀρχὴ καὶ αἷτιος καὶ ὁ υἱός. Τοιγαροῦν ἄνευ τῆς αἰτίας καὶ ἀρχῆς τῆς ἐν τῇ τριάδι νοουμένης θεότητος· πάντα οὖν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἄνευ τοῦ ἀρχῆ καὶ αἷτιος εἶναι καὶ αὐτὸς τῆς θεότητος τοῦ πνεύματος.

5 Ἐκ μόνου ἄρα τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθάπερ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς γεννᾶται, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως τοῦ πατρὸς ἔχεται καθ' ὕπαρξιν, καθὰ καὶ ὁ υἱός, εἰ καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ πατρὸς εἶναι πνεῦμα ἔσχευ, ὡς τοῦ ἐκπορεύοντος ὄντος καὶ πατρὸς.

19 10 Ἐπεὶ δὲ καὶ δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθῆς ἐστὶ κατὰ τὸν τοῦ κυρίου λόγον, «καὶ διὰ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθῆσεται πᾶν ρῆμα»¹, καὶ ἡμεῖς τὸ νῦν εἶναι τῶν ἄλλων ἀφέμενοι διὰ τὸ μῆκος τρεῖς παραστήσομέν σοι μάρτυρας, σαφῶς ἀπαγορεύοντάς σου τὴν προσθήκην. Καὶ δὴ παρίτω πρῶτος ὁ καὶ
15 τῷ χρόνῳ πρότερος Βασίλειος ὁ μέγας· ἐν γὰρ τοῖς *Κατ' Εὐνομίου κεφαλαίοις*, «γεννᾶ, φησὶν, ὁ θεὸς οὐχ' ὡς ἄνθρωπος, γεννᾶ δὲ ἀληθῶς· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει λόγον οὐκ ἀνθρώπινον, ἐκφαίνει δὲ λόγον ἀληθῆ ἐξ αὐτοῦ· ἐκπέμπει πνεῦμα διὰ στόματος, οὐχ οἷον τὸ ἀνθρώπινον, ἐπεὶ μηδὲ στόμα θεοῦ
20 σωματικῶς· ἐξ αὐτοῦ δὲ τὸ πνεῦμα καὶ οὐχ ἐτέρωθεν»². Ὅρας ὅτι οὐχ ἐτέρωθεν, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ καὶ τὸν υἱὸν γεννῶντος; Ὡστε οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐπεὶ καὶ λόγος ὁ υἱός, ἀλλ' οὐ στόμα τοῦ πατρὸς ἐνταῦθα τῷ μεγάλῳ τεθεολόγηται. Ὅς ἀλλαχοῦ δεικνύς καὶ τὸν λόγον τοῦτον ἐκ τοῦ αὐτοῦ
25 προϊόντα στόματος, «εἰ γὰρ τὸ πνεῦμα μὴ πιστεύεις, φησὶν, ἐκ στόματος θεοῦ προεληλυθέναι, οὐδ' ἂν τὸν λόγον πιστεύσεις»³. Ὅρας σαφῶς ὅτι λόγος ὁ υἱός, ἀλλ' οὐ στόμα τοῦ πατρὸς· ἐξ οὗ στόματος κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον πρόεισι καθ' ὕπαρξιν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον;

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ, Ρ₂ Σ₁ V V₁ Z
11 ἢ τριῶν: ἢ καὶ τριῶν Ρ₂

6 καθάπερ ὁ: καθάπερ καὶ ὁ ΔΡ, V₁ Z

στάντιον 4, 6, PG 141, 393 A - 396 A. Βλ. κατωτέρω παράγρ. 32, σελ. 122, 126, 127.

1. Ματθ. 18, 16.

2. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου* (ψευδ.), PG 29, 736B.

3. Αὐτόθι βλ. γενικῶς PG 29, 733 - 737.

Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῷ καὶ ἀδελφά φρο-
νῶν Γρηγόριος ἐν τῷ *Περὶ θεογνωσίας* λόγῳ, «πνεῦμα δέ, φησί,
τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. Τούτου γὰρ ἕνεκα
καὶ πνεῦμα στόματος¹ ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν λόγον στόματος ὁ Δα-
5 βιδ εἶρηκεν, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα τῷ πατρὶ μόνῳ
προσοῦσαν πιστώσεται»².

Μετ' αὐτὸν τὸν ἀψευδῆ τῆς ἀληθείας μάρτυρα, ὁ ζῶν φωστὴρ
γεγονὼς Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, συμμαρτυρήσων παρελθέτω· φησὶ
γὰρ ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος*· καὶ προσκυνηταὶ τρεῖς ὑπο-
10 στάσεις γινώσκονται καὶ πιστεύονται ἐν πατρὶ ἀνάρχῳ καὶ ἐν υἱῷ
μονογενεῖ καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ τῷ ἐκπορευομένῳ ἐκ τοῦ πα-
τρὸς· οὐ γεννητῶς καθάπερ ὁ υἱός, ἀλλ' ἐκπορευομένῳ καθάπερ
εἴρηται ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ὡς ἀπὸ στόματος, πεφηνότι δὲ διὰ
τοῦ υἱοῦ καὶ λαλήσαντι ἐν τοῖς ἁγίοις πᾶσι προφήταις τε καὶ
15 ἀποστόλοις»³. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· «οὐχ ὡςπερ ὁ υἱὸς ἀπὸ τοῦ
πατρὸς γεννητῶς οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπὸ τοῦ υἱοῦ
ἐκπορευτῶς· ἄπαγε τῆς βλασφημίας καὶ πολυθείας· εἰς γὰρ παρ'
ἡμῖν ἀμφοῖν τοῖν προσώποιν αἷτιος καὶ σύνδεσμος, ὁ πατήρ»⁴.

Ἄρ' ἔστι τρανότερον ἐλεγχον τῆς σῆς δυσσεθείας παρελθεῖν ;
20 Ἀνθρώπῳ μὲν οὐκ ἂν ἔδοξεν. Ἀλλὰ καὶ τοῦθ' ἡμῖν τὸ πνεῦμα
δέδωκε τὸν ἐκ Δαμασκοῦ σοφίσαν Ἰωάννην· «τὸ πνεῦμα γὰρ, φησὶν
οὗτος, τοῦ υἱοῦ μὲν λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν· δι' υἱοῦ δὲ
πεφανερῶσθαι καὶ μεταδιδῶσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν»⁵.

ΑC, ΔΔ, Δ, Δ, Δ, Δ, ΛΝΡ, Ρ, Σ, VV, Z   1 δέ: δὴ Ρ, Σ,   4 λόγου C, ΔΔ, I, N
P, P, VZ

1. Βλ. Ψαλμ. 32, 6.
2. Τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης *Περὶ θεογνωσίας* δὲν σώζεται πλὴν ἀποσπασμάτων (PG 46, 1112 - 1126) διατηρηθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ (*Πανοπλία Δογματική*, πρόλογος καὶ 8 καὶ 9, (PG 130, 257 - 276, 312 - 317). Τὸ χωρίον τοῦτο ἦτο εἰς κακὴν χρῆσιν παρὰ τῶν ἐλλήνων πολεμικῶν θεολόγων, ἀλλ' οἱ λατινόφιλοι κατηγόρουσαν τούτους ὡς μετατρέψαντας τὸ πνεῦμα εἰς πατρί, διὰ τὴν συμφωνήσασθαι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄποψιν περὶ ἐκπορεύσεως ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς. Βλ. Εἰσαγωγὴν.
3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Λόγος 2 περὶ ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος* PG 75, 724 A.
4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ὁμολογία πίστεως* ἐκδ. ὑπὸ Johannes Wegelinus, ἐν παραρτήματι τοῦ ἔργου *De sacrosancta trinitate* 1604, σ. 121.
5. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 832 - 833 A.

Ἄφεις δὴ σοὶ τοὺς ἄλλους συνείρειν ἐφεξῆς ὅτι πλείστους ὄντας καὶ σχεδὸν ὅσοι τῶν πατέρων οὐδὲν ἦττον ἢ ζῶντες ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοὺς συγγράμμασι λαλοῦσιν, ἐκ τῶν λόγων σου κρινῶ σε· πάντως δὲ καὶ ὁ θεός. Σοῦ γὰρ αὐτοῦ λέγοντος ἐκ τοῦ
 5 πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ «μόνων» οὐ προστιθεμένου, ἄρ' οὐδ' ἐκ τούτων μόνων τὸ πνεῦμα ἐννοεῖς, οὐδὲ συνυπακούεις τὸ μόνων, κἂν μὴ συνεκφωνῆς; Ἄλλὰ ζητήσομεν κατὰ τὴν σήν, ἔν' οὕτως εἶπω, φιλοπολυεκπόμενον διανοίαν, καὶ ἐξ ἄλλου τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα διὰ τὴν σήν
 10 περὶ τοῦ μόνου ἄγνοιαν.

20 Οὐ μὴν, ἀλλ' ἵνα πάλιν ἐκ τῶν αὐτῶν σοὶ συσκευάσω τῆς ὡς ἀληθῶς πληγῆς τὸ Ἰαμα καὶ τῶν δυσσεβῶν ἐκσπάσω καὶ δογμάτων καὶ ρημάτων, εἶπέ μοι, ὦ βέλτιστε, εἴ τις ἔροιτό σε περὶ τοῦ υἱοῦ, ὡς ἐπειδὴ περ γέγραπται ὅτι, «εἶδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ,
 15 δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς»¹, καὶ ὅτι «πιστεύω εἰς ἕνα υἱὸν τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς πρὸ αἰώνων γεννηθέντα»², καὶ τ' ἄλλ' ὅσα σοὶ ἀνωτέρω ἀπηρίθμηται, οἷς οὐ πρόσκειται τὸ «μόνου», ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου πνεύματος προσθεῖς φαίης ἂν γεγενῆσθαι τὸν υἱόν, τοῦτ' αὐτὸ προφασιζόμενος ὅτι μὴ πρόσκειται τὸ «μόνου» ; Ἄπαγε δὴ πού, φαίης ἂν. Καὶ αὐτῆς ἐκπέσοι
 20 τῆς ἀνωθεν ἀναγεννήσεως ὁ τοῦτο προστιθεῖς καὶ μὴ ἐκ μόνου δοξάζων γεγενῆσθαι τοῦ πατρὸς τὸν λόγον· οὐδαμοῦ γὰρ γεννητῶρ εἴρηται τὸ πνεῦμα σὺν ἡμῖν καλῶς ἐρεῖς. Οὐδὲ κοινὸν ἔχει τι πατρί, ὃ μὴ ἔστι κοινὸν καὶ τῷ υἱῷ· οὐδ' ἐκ τῆς δυάδος
 25 προάγεται τὸ ἕν, οὐδ' εἰς τὴν δυάδα ἀναφέρεται· οὐδ' ἡ μονὰς εἰς μονάδα κινήθεισα καὶ εἰς ἑτέραν αὐθις μονάδα ἢ δυάς, «ἀλλ' ἡ μονὰς θεοπρεπῶς εἰς δυάδα κινήθεισα, μέχρι τριάδος ἔστη»³. Καὶ «εἰς ἡμῖν θεός· οὐ μόνον ὅτι μία θεότης, ἀλλ' ὅτι καὶ εἰς ἕν ἀμφοτέρω τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Καὶ μία πηγαία
 30 θεότης ὁ πατήρ⁴ καὶ μόνος αἷτιος καὶ μόνος πηγὴ θεότητος»⁵.

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Δ₉Δ₁₀Λ N P₂P₄Σ₁V V₁Z 5 καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ Δ₆Δ₉V τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι P₂

1. Ἰω. 1, 14.

2. Σύμβολον πίστεως.

3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικὸς 3) § 2, PG 36, 76B.

4. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (Θεολογικὸς 5) § 14, PG 36, 148D-149A. Βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 5.

5. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 6, PG 3, 645B.

Οὐκοῦν καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτοῦ τὰ ἰδιάζοντα τῶν γνωρισμάτων·
 μόνος γάρ· οὐδεμίαν ἄρα τὴν κοινωνίαν ἔξει πρὸς ταῦτα τὸ
 πνεῦμα τὸ ἅγιον¹, ἐπεὶ καὶ «τὰ τῆς ὑπερουσίας θεογονίας οὐκ ἀν-
 τιστρέφει πρὸς ἄλληλα»², Διονύσιος αὐθις ἂν εἶπεν ὁ οὐρανόφρων.

5 Ἄλλ' εὐγέ σοι τῆς ἐν τούτοις πρὸς τε τοὺς θεοσόφους τῶν πα-
 τέρων καὶ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐκείνων σοφισθέντας ἀπαραλλάκτου συμ-
 φωνίας. Ἐάλως δ' ὅμως, τὸ τοῦ λόγου, τοῖς σαύτου πτεροῖς καὶ λυ-
 οειτελῶς ὄντως ἐπατάχθης τῇ τοῦ ὀρθοῦ προπολεμοῦντι λόγῳ· τὸ
 γὰρ εἰς αὐτὸν ἤκον, οὐ μόνον ἐπατάχθης, ἀλλὰ καὶ ἰάθης κατὰ
 10 τὸ εἰρημένον ὡς ὑπὸ θεοῦ, «πατάξω καὶ ἰάσομαι»³.

Ἄ γὰρ ἂν εἶπες μεθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς
 ἐκ πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος λέγοντας γεγεννηθῆσαι τὸν
 υἱόν, ἄλλας τε προφάσεις προφασίζομένους ἐν ἁμαρτίαις, μᾶλλον
 δὲ δυσσεβείαις, καὶ ὅτι μὴ προστέθεται τῇ γεγεννηθῆσαι ἐκ πα-
 15 τρὸς τὸ «μόνου», ταῦτα καὶ αὐτὸς ἀρτίως ἀφ' ἡμῶν τε καὶ τῆς
 ἀληθείας ἄκουε, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγων ἐκπο-
 ρεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἐτέρωθεν τε τοῦτο πειρώμενος πι-
 στοῦσθαι καὶ τοῦ μὴ προσκεῖσθαι τῇ ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι
 τὸ «μόνου»· καὶ αὐτῆς γὰρ ἐκπεσεῖται τῆς διὰ τοῦ ἁγίου πνεύ-
 20 ματος υἰοθεσίας ὁ καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγων.

Ποῦ γὰρ τῶν θεοπνεύστων λογίων προβολέα τὸν υἱὸν εὔροι-
 τες ἂν ὠνομασμένον, καίτοι Γρηγορίῳ τῇ μεγάλῳ θεολόγῳ τῶν
 τοῦ υἱοῦ προσηγοριῶν πασῶν καὶ πολλάκις ἀπηριθμημένων, καὶ
 οὐκ ἀπηριθμημένων μόνον ἀλλὰ καὶ τεθεωρημένων; Ὅς καὶ τὸ
 25 «μονογενῆς» ἐξηγούμενος, «οὐχ ὅτι, φησί, μόνος ἐκ μόνου καὶ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ μονοτρόπως»⁴. ὁ ἀλλαχοῦ μόνως εἶπε καὶ
 ἰδιοτρόπως⁵, τοῦτ' αὐθις ἐξηγούμενος. Τὸ δὲ «μόνος» ὡς εἰς· τὸ
 δ' «ἐκ μόνου» ὡς ἐν παρθενίᾳ γεννήσαντος, ταῦτ' ὁ εἶπεῖν ὡς
 οὐκ ἀπὸ συζυγίας. Τὸ δὲ «μόνον» τί ἂν ἄλλο εἶη ἢ ὅτι μό-
 30 νος υἱός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πατὴρ οὐδὲ προβολεύς; Εἰ δὲ καὶ ὁ
 πατὴρ, πατὴρ μόνον λέγεται, εἰκότως — καὶ γὰρ ἐκ πατρὸς τὸ

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z 4 αὐθις παραλ. Δ 19 διὰ παραλ. Δ

1. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 38 πρὸς Γρηγόριον ἀδελφόν 4, PG 32, 329CD.

2. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 5, PG 3, 641 D.

3. Δευτ. 32, 39.

4. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 30 (Θεολογικὸς 4),

20, PG 36, 128 D - 129A.

5. Βλ. Λόγος 25, 16, PG 35, 1221 A.

πνεῦμα — καὶ πατὴρ λέγεται πνεῦμα καὶ ὁ πατήρ καὶ τοῦ πνεύματος λέγοιτ' ἄν ὡς αἷτιος· πατέρα γὰρ τῶν φώτων τοῦτον εἶπεν ὁ μέγας Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος¹, τουτέστιν υἱοῦ καὶ πνεύματος, ὡς καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐξηγούμενος² λέγει. Εἰ δὲ
 5 τοῦθ' οὕτως ἔχει, ὥσπερ οὖν ἔχει, λέγοιτ' ἄν καὶ ὁ υἱὸς πατήρ φωτός, τουτέστι τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰ καὶ ἐξ αὐτοῦ κατὰ σὲ τὸ πνεῦμα.

Εἰ γοῦν ταῦτ' ἦν ὀνομάσαι, οἷον πατέρα φωτός ἢ προβολέα τοῦ ἁγίου πνεύματος, πῶς ἄν οὐχὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ σχεδὸν
 10 πάντων ὀνομάτων ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος προῦθηκε, καί-τοι τὸ πρὸς τὸν πατέρα ὁμότιμον ἀγωνιζόμενος δεικνύναι; Διό φησιν· «εἰ μέγα τῷ πατρὶ τὸ μηδαμόθεν ὠρμηθῆναι, οὐκ ἔλαττον τῷ υἱῷ τὸ ἐκ τοιοῦτου πατρός. Καὶ πρόσεστι τῷ υἱῷ τὸ τῆς γεννήσεως πρᾶγμα τοσοῦτον»³. Εἰ γοῦν προσῆν τὸ προβολέα
 15 εἶναι, πῶς οὐκ ἄν εἶπε πρᾶγμα τοσοῦτον, δι' ὃ καὶ μᾶλλον ἄν δεικνύειν ἔδοξεν ἴσον τῷ πατρὶ; Ἀλλ' οὐκ εἶπεν· οὐκοῦν οὐδὲ πρόσεστιν.

22 Ὁ γὰρ μέγας οὗτος θεολόγος οὐδ' ἀπλῶς οὕτω τὸ ἐκπορευόμενον ἴδιον τίθησι τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ πατρός
 20 ἐκπορευόμενον προορῶν δήπου καὶ προανατρέπων σου τὴν δυσσεβῆ προσθήκην. Ἀνωτέρω γὰρ μικρὸν εἰπὼν, τὸν μὲν πατέρα γεννήτορα καὶ προβολέα, τὸν δὲ υἱὸν προβολέα μὲν οὐ, γέννημα δὲ μόνον, προϊών, ἡμεῖς δέ, φησὶν, «ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ὄρων ἰστάμενοι, τὸ ἀγέννητον εἰσάγομεν καὶ τὸ γεννητὸν καὶ τὸ
 25 ἐκ τοῦ πατρός ἐκπορευόμενον»⁴. Οὐκ εἶπε τὸ ἐκπορευόμενον ἀπλῶς ἴδιον τοῦ πνεύματος ὑπάρχειν, ἵνα μή τις ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευέσθαι νομίσῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ μὲν γὰρ γεννητὸν συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τὸν πατέρα, τὸ δὲ ἐκπορευτὸν οὐχ οὕτω. Διὰ τοῦτο τὸ ἐκ πατρός ἐκπορευόμενον ἴ-
 30 διον τέθηκε τοῦ πνεύματος· «τοῦτο γάρ, φησὶ καὶ Βασίλειος ὁ μέγας, γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημείου

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z

16 οὐδὲ: οὐ Δ, Ν Ρ, Ρ, Σ, V

1. Ἰακ. 1. 17.

2. Βλ. Μ. Ἀθανασίου, Ἐξήγησις εἰς

ψαλμ. 32, 15, PG 27, 165 D.

3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικός 3), 11, PG 36, 89 A.

4. Αὐτόθι 29, 2, PG 36, 76 C.

ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνω-
ρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφεστάναι»¹. Ἄλλ' ὄρας, ὅπως παρ'
ἡμῶν δικαίως ἀπελήλασθε τῆς κοινωνίας, οὐκ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων
ἄνθρωπων καὶ τῆς εὐσεβείας ἰστάμενοι ;

5 Ἡ γὰρ καὶ τὸν υἱὸν πατέρα προσερεῖς, ὡς καὶ ἀνωτέρω δέ-
δεικται, ἔν' ἐκπορευόμενον εἶη σοὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, ἢ
τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐκ ἂν ἴδιον εἶη σοὶ τοῦ πνεύ-
ματος, οὐδὲ τὸ ἐκπορεύειν ἴδιον εἶναι νομίσεις τοῦ πατρὸς καὶ
ἀπ' ἐναντίας θεολογήσεις τοῦ τὸ θεολογεῖν ἐπωνυμίαν κτησαμέ-
10 νου καὶ πρὸς τὴν ἐναντίαν ὄντως μοῖραν στήσῃ καὶ παρ' ἡμῶν
ἐκκήρυκτος γενήσῃ· τὰς γὰρ αὐτοῦ φωνὰς ἐκφαντορίας οὔσας
ἴσμεν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἄλλὰ γάρ, ὥσπερ τῆς νοτίδος ἐξ
ὕγρῶν σωμάτων ἐκπορευομένης καὶ τοῦτ' ἴδιον ἐχούσης καὶ
τῶν ὑγρῶν σωμάτων ἴδιόν ἐστι τὸ νοτίδα ἐκπορεύειν, τὸν αὐτὸν
15 τρόπον καὶ τοῦ πνεύματος ἴδιον ἔχοντος τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκ-
πορεύεσθαι καὶ τοῦ πατρὸς ἐξ ἀνάγκης ἴδιόν ἐστι τὸ τὸ πνεύ-
μα ἐκπορεύειν.

Μόνου ἄρα τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις· καὶ αἰεὶ
ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα καθ' ὑπαρκτικὴν
20 ἀλλ' οὐκ ἐκφαντικὴν προέλευσιν. Καὶ ἐν οἷς γὰρ τῷ ἐκπορευτῷ μὴ
συνεκφωνεῖται τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς, συνυπακουόμενον ἐστὶν αἰεὶ τοῖς
συνετῶς ἀκούουσιν, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τῷ γεννητῷ συνυ-
πακούεται. Γεννητὸς γὰρ καὶ ἡμῶν ἀπάντων ἕκαστος· γεννητὸς
δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἐκ θεοῦ πατρός, μόνος ὁ
25 υἱός, ὥστε τὸ συνημμένον, τοῦτ' ἐστὶν ἴδιον αὐτοῦ· καὶ αἰεὶ συν-
νοεῖται, κἄν μὴ συνεκφωνῆται. Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον ἐκπορευ-
τὸν ἂν εἴποις καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἡμέτερον. Οὐκοῦν οὐ τὸ ἀπλῶς
ἐκπορευτὸν ἴδιον τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς
ἐκπορευτὸν· ἐκεῖνος γὰρ αἰεὶ πατήρ. Τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐστὶν
30 ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευτὸν ὑπάρχειν, εἰ μὴ καὶ ὁ υἱὸς εἶη σοὶ πα-
τήρ. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς τῷ ἐκπορευτῷ συνεκφω-
νεται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, καθάπερ καὶ τῷ γεν-
νητῷ· ὡς γὰρ οἱ ἔνθεοι θεολόγοι διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὃ καὶ ἀνω-

Α C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₉Ι₂Λ Ν Ρ₂Ρ₄Σ₁ V V₁Z 8 νομίσης Δ 24 ταὐτὸ V V₁
27 εἴπησ Ρ Δ₉Ρ₄V 32 καθάπερ : ὥσπερ C₂Λ V₁

1. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 38 πρὸς Γρηγόριον ἀδελφόν 4, PG 32, 329C.

τέρω ἔφημεν, χωρὶς τοῦ γεννητῶς τε καὶ ἐκπορευτῶς, ὡς ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα· τοιγαροῦν παντάπασιν ἀδύνατον εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ.

23 Πρὸς δέ, εἰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα καὶ δι' αὐτοῦ τὴν
5 ὑπαρξιν ἔχει κατὰ σέ, αὐτὸς ἐστὶν ἔνωσις πατρὸς καὶ πνεύματος. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριός φησιν, «ἀναρχον καὶ ἀρχὴν καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἰς θεός»¹, «φύσις δὲ τοῖς τρισὶ μία· ἔνωσις δὲ ὁ πατήρ, ἐξ οὗ καὶ πρὸς ὃν ἀνάγεται τὰ ἑξῆς, οὐχ ὡς συναλείφεσθαι, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι»²;

10 Ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ συναπτόμενον, νοεῖν ἂν ἔχοι τοῦτο λεγόμενον, διὰ τὴν κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἐκφώνησιν, μέσου κειμένου τοῦ υἱοῦ. Καὶ ὅτι πατρὸς πνεύμα οὐκ ἂν ἄλλως λέγοιτο, εἰ μὴ διὰ τὸν υἱόν. Ἐνωσις δὲ ὁ πατήρ πῶς ἂν εἴη, εἰ μὴ προσεχῶς ἔχει πρὸς ἑκάτερον ἀμέσως
15 προβαλλόμενος ἑκάτερον; Ἄλλὰ καὶ τὸ οὐχ ὡς συναλείφεσθαι δέ, ἀλλ' ὡς ἔχεσθαι, τὴν προσεχῆ καὶ ἀμεσον ἑκατέρου σχέσιν πρὸς αὐτὸν δηλοῖ.

24 Τί δέ, ὅτι «τὸ ἀναρχον καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς εἰς θεός»³; Εἰ γὰρ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἦδει, τὸ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἂν
20 εἶπεν, οὐ τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς.

25 Οὐκοῦν ὅταν ἀκούσῃς διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ὡς συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ νόησον. Οὕτω γὰρ καὶ τὴν «διὰ» οὐκ εἰς τὴν «ἐκ» κακῶς, ἀλλ' εἰς τὴν «μετά», τῷ τῆς θεολογίας ἐπωνύμῳ συνάδων μεταλήψῃ. «Πνεῦμα γάρ, φησί, μεμαθήκαμεν, Δαμασκηνοῦς ὁ θεῖος, τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ καὶ φανεροῦν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν»⁴. Συμπαρομαρτεῖν δέ ἐστὶ τὸ συν-

A C₁Δ Δ₄Δ₆Δ₈I₃Λ N P₈P₄Σ₁V V₁Z 5 αὐτὸς ἐστὶν C₅ΔΔ₉I₃ΛV₁Z αὐτὸς ἂν εἴη μόνος Δ₆NP₈P₄Σ₁V 9 ἔχει Σ₁V₁ ἔχη P₈

1. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 42, 15, PG 36, 476 A.

2. Αὐτόθι 476 B.

3. Βλ. σημ. 1.

4. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 7, PG 94, 805 AB. Τὸ χωρίον τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἀκολουθοῦν προέρχεται κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ Λόγου κατηγορητικοῦ τοῦ μεγάλου (κεφ. 2) τοῦ Γρηγορίου Νύσσης· «πνεῦμα θεῖον μεμαθήκαμεν συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ, δυνάμιν ὃν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιότητι ὑποστάσει θεωρουμένην, ἐκφαντικὴν τοῦ λόγου . . . ». PG 45, 17B.

ακολουθεῖν, ὡς ὁ αὐτὸς ἐκεῖ φησιν· ὥστε οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ σὺν τῷ υἱῷ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρός, συνακολουθούσης ἀδιαστάτως τε καὶ ἀχρόνως τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως. Μεμαθήκαμεν δὲ εἶπεν, ὡς τῶν πρὸ αὐτοῦ θεοφόρων οὕτω διδασκόντων, παρ' ὧν μυηθεὶς οὕτω νοεῖν τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ, τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦτο λέγειν παντάπασιν ἀπηγόρευσεν.

Εἰ δ' ὁ μέγας Βασιλείος οὐδὲν εἶναί φησιν ἀπᾶδον εἰς τὴν 'ἐκ' τὴν 'διὰ' μεταλαμβάνειν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν κτισμάτων, διὸ καὶ τὸν ἀπόστολον προήγαγεν εἰπόντα, «ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα»¹, παρ' αὐτοῦ γὰρ δεδημιούργηται καὶ δι' αὐτοῦ συνέχονται καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφονται τὰ ὄντα πάντα², ὁ δὲ ἱερός Δαμασκηνὸς κἀν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Θεολογικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων προθεὶς πάλιν ὁ καὶ ἀνωτέρω ἔφημεν, μετὰ τινα συνάδων τῷ Κατηχητικῷ λόγῳ τοῦ Νύσσης ἐν θεοῦ Γρηγορίου, «τὸ ἅγιον πνεῦμα δύναμιν εἶναί φησιν οὐσιώδη, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην καὶ αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ λόγου, οὐσαν ἐκφαντικὴν, οὐ χωρισθῆναι τοῦ θεοῦ ἐν ᾧ ἐστὶ καὶ τοῦ λόγου ᾧ συμπαρομαρτεῖ δυναμένην»³, ἄρ' οὐ σαφὲς κἀντεῦθεν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον;

Ὁ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ παρὰ τῶν θεολόγων ποτὲ μὲν ὁ πατὴρ μέσος εἶναι λέγεται υἱοῦ καὶ πνεύματος, ποτὲ δὲ ὁ υἱὸς μέσος τοῦ πατρός τε καὶ τοῦ πνεύματος, ποτὲ δὲ τὸ πνεῦμα μέσον πατρός τε καὶ υἱοῦ, οὐκ ἂν εἶη τὸ πνεῦμα τρίτον ἀπὸ τοῦ πατρός, οὐδ' ἂν ἐκ τοῦ πατρός διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχοι. Τοῖς γὰρ ἐφεξῆς τρισὶ σημείοις οὐκ ἂν εἶη ποτέ τι τῶν ἐκατέρωθεν κειμένων ἄκρων μέσον· ἀλλ' ἔοικεν ἢ ἐπὶ τῆς θεολογίας μεσότης

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 14 τῷ Κατηχητικῷ λόγῳ συνάδων
Δ₆ Ν Ρ₃ Σ₁ V

1. Ρωμ. 11, 36.

2. Βλ. π. χ. Λόγος περὶ ἁγίου Πνεύματος, 5, PG 32, 80 B - 81 A.

3. Βλ. ἀνωτέρω δευτέραν σημείωσιν τῆς παραγρ. 25. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 7, PG 94, 805 B. Ὁ ὅρος συμπαρομαρτεῖν ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα ἀπαντᾷ ἤδη παρὰ Γρηγ. Θεολόγῳ, Λόγος 41, 11, PG 36, 444 B. Ὁ Γρηγ. Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ τὴν ἐκφρασὶν ταύτην εἰς τὰ Κεφάλαια φυσικὰ 37 καὶ εἰς Ἀντεπιγραφὰς 2.

νοουμένη τοῖς ἐπὶ τῶν γωνιῶν τοῦ ἰσοπλεύρου τριγώνου σημείοις ἄκροις· ἐκεῖ γὰρ ἕκαστον μέσον ἑκατέρων εὐρίσκεται. Ἐάν δὲ καὶ τὸν μεσότητα πρῶτον ἔχοντα ἐν ἀριθμοῖς ἐπισωρεύσας ὡς ἐπιπέδῳ θῆς, οὕτω τὸν τε πρῶτον ἐνεργείᾳ τρίγωνον ἀποτελέσεις
5 ἀριθμόν, καὶ ἦν ἂν λάβῃς τῶν ἐν αὐτῷ μονάδων μέση δυοῖν ὑπολοίποιον ἔσται. Εἴ τις οὖν ἀρχὴν καὶ αἴτιον τῶν δύο κέντρων ὑποθοῖτο τὸ ἔν, προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐξ ἀνάγκης ἐκείνο πρὸς ἑκάτερον ἔχει, κἂν ταῖς μονάσι δῆπου τὸν αὐτὸν τρόπον.

27 Τί δέ, οἱ λέγοντες ὡς ἐν ἕκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τὸ ἕτε-
10 ρον οὐχ ἦττον ἢ πρὸς ἑαυτό, ἄρ' οὐκ ἀριδῆλως ἀμέσως ἔχειν παριστῶσι πρὸς ἄλληλα;

28 Τί δ' ὁ ἐμμέτροις ἔπεισι θεολογικῶς τε ἅμα καὶ πατρικῶς ἐγκελευόμενος, ὡς εἶπερ ἀκούσας περὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος, «ὡς
15 ῥα θεοῦ τὰ δευτέρα πατρὸς ἔχουσιν, οὕτω νοεῖν κέλομαί σε λόγους σοφίης βαθυκόλπου»¹. ὡς εἰς ῥίζαν ἀναρχον ἀνέρχεται, οὐ θεότητα τέμνει. Εἰ γὰρ μὴ ἀμέσως ἦν ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, οὐκ ἂν δεύτερον καὶ τοῦτ' ἀπὸ τοῦ πατρὸς ἐτίθει, καθὰ καὶ τὸν υἱόν.

29 Καὶ μὴν ἡ ἐκπόρευσις, ἐφ' οὐπερ ἂν λέγοιτο, πρόδοδος τις καὶ
20 κίνησις ἐστὶ, κατάλληλος τῷ τε ἐκπορεύοντι καὶ τῷ ἐκπορευομένῳ. Ἡ δὲ τοῦ πνεύματος πρόδοδος διττὴ διὰ τῆς θεοπνεύστου κηρύττεται γραφῆς· προχεῖται γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐπὶ πάντας τοὺς ἀξίους, οἷς καὶ ἐπαναπαύεται καὶ ἐνοικεῖ. Αὕτη οὖν ἡ κίνησις τε καὶ πρόδοδος,
25 εἰ δὲ βούλει καὶ ἐκπόρευσις — οὐδὲ γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχοῦντες ἀσχημονήσομεν, ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει, «ὁ θεὸς ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν

A C₂Δ Δ₄Δ₅Δ₆Ι₂Λ Ν Ρ₃Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ 2 ἑκάτερον παραλ. V 2-6 ἂν δὲ
... ἔσται παραλ. Δ₆Ρ₃Σ₁Υ 8 κἂν.. τρόπον παραλ. Δ₆Ρ₃Σ₁ 8-9 κἂν
... ἔχει παραλ. V 12 πατρικῶς θ' ἅμα καὶ θεολογικῶς Δ

1. Γρηγ. Θεολόγου, Θεολογικά ἔπη (περὶ πνεύματος στιχ. 54-57), PG 37, 412 A. Τὸ ἀκριβὲς κείμενον τοῦ Γρηγορίου ἔχει ὡς ἐξῆς· «Εἴ τινα δ' ἦ περὶ παιδὸς ἀκούομεν ἢ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐν θείοις λόγοις καὶ θεοφόροις ἀνδράσιν, ὡς ῥα θεοῦ τὰ δευτέρα πατρὸς ἔχουσιν, ὧδε νοεῖν κέλομαί σε λόγοις σοφίης βαθυκόλπου». Βλ. Παλαμᾶ, Ἀντεπιγραφαι 2.

σε ἐν τῇ ἐρήμῳ, γῆ ἐσεισθη»¹, ἐκπόρευσιν ἐνταῦθα λέγων τὴν τοῦ πνεύματος ἐκχυσιν ἐπὶ πᾶσαν σάρκα² τὴν εἰς Χριστὸν πιστεύσασαν, ἣτις ἐρημος ἦν πρότερον τῆς χάριτος, ὥσπερ καὶ σεισμὸν τῆς γῆς τὴν ἐξ εἰδωλολατρίας πρὸς θεὸν μετέθεσιν³ —

5 αὕτη οὖν ἢ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ πρόοδος τοῦ πνεύματος οὐκ ἂν εἶη πάντως καὶ διὰ τῶν ἀξίων· καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς αὐτοὺς πάλιν, ἐν οἷς οἰκεῖ τε καὶ ἀναπαύεται χάριτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀνάπαυσις γάρ ἐστιν ἐν τούτοις, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτῶν κινήσεις τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἐπ' αὐτοὺς κινήσεως
10 παύλα· κἄν τινες μεταδιδόναι δύναμιν ἐκτήσαντο, ἀλλ' ἐτέρῳ πάντως τρόπῳ.

Ἡ μέντοι ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, ἦν ἔφημεν, πρόοδος τοῦ πνεύματος καλεῖται καὶ εὐδοκία πατρὸς τε καὶ υἱοῦ, ὡς διὰ φιλανθρωπίαν πάντως τελεσθεῖσα, καὶ ἀποστολῆ καὶ δόσις καὶ συγ-
15 κατάδασις καὶ χρονικῶς αἰεὶ προάγεται καὶ πρὸς τινὰς καὶ δι' αἰτίας, ἵνα ἀγίασῃ καὶ διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ καὶ τοὺς ἀπειθεῖς ἐλέγξῃ· μία μὲν οὖν αὕτη κινήσεις καὶ πρόοδος τοῦ πνεύματος.

Ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀγαιτιῶς τε καὶ ἀπολελυμένως πάντη καὶ ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ φιλανθρωπίαν, ὡς μὴ κατὰ θέλησιν ἀλλὰ
20 κατὰ φύσιν μόνην ἐκ τοῦ πατρὸς οὔσα προαιώνιος καὶ ὑπερφυστάτη τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις καὶ κινήσεις καὶ πρόοδος. Ζητῆσαι δὴ χρεῶν ἡμᾶς καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἄφραστόν τε καὶ ἀπερινόητον κίνησιν τὸ πνεῦμα προερχόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἅρ' ἔχει κατὰ τὰς γραφὰς καὶ «ἐν ᾧ ἀναπαύεται» θεοπρεπῶς·
25 Ζητοῦντες οὖν εὐρίσκομεν εὐδοκήσαντα⁴ τὸν πατέρα τοῦ μονογενοῦς θεοῦ⁵ διδάξαι καὶ ἀποκαλύψαι τοῦτο πρῶτον Ἰωάννη τῷ τοῦ κυρίου προδρόμῳ τε καὶ βαπτιστῇ, ὃς φησι· «κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδοις τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐ-
30 τόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ»⁶. Διὸ «καὶ ἐ-

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ, Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 6 τοὺς παραλ. Δ Δ₆ Ζ Λ 10-13 κἄν
τινες... υἱοῦ παραλ. Δ₆ Ρ, Σ V₁ 13 δ' αὕτη μετὰ καλεῖται προστ. Δ₆
Ρ, Σ₁ V 16 διδάξῃ: δοξάσῃ B

1. Ψαλμ. 67, 8-9. Βλ. Ἀγγ. 2, 7.

2. Ἰωήλ 3, 1.

3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (Θεολογικός 5), 25, PG 36, 160 D - 161A.

4. Ματθ. 3, 17. Μαρ. 1, 11. Λουκᾶ 3, 12.

5. Ἰω. 1, 14, 18.

6. Ἰω. 1, 33.

μαρτύρησεν ὁ Ἰωάννης λέγων ὅτι τεθέσθαι τὸ πνεῦμα καταβα-
νον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν»¹.

Ἄλλ' ἵνα μὴ τις, νομίσας διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ κυρίου
ταῦτα λεχθῆναι τε καὶ τελεσθῆναι παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐχ ἱκα-
5 νὸν εἶναι δείγμα τοῦτ' εἶπη πρὸς εὐρεσιν τοῦ ζητουμένου,
ἀκουέτω Δαμασκηνοῦ τοῦ θείου γράφοντος ἐν ὀγδόῳ τῶν Δογμα-
τικῶν· «πιστεύομεν καὶ εἰς ἓν πνεῦμα ἅγιον, τὸ ἐκ πατρὸς ἐκ-
πορευόμενον καὶ ἐν υἱῷ ἀναπαυόμενον»²· καὶ ἐν τῷ περὶ θείου
τόπου· «θεὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι, δύναμις ἁγιαστικῆ ἐνυ-
10 πόστατος ἐκ τοῦ πατρὸς ἀδιαστάτως ἐκπορευομένη καὶ ἐν υἱῷ
ἀναπαυομένη»³. Διὸ καὶ ταμίας τοῦ θείου πνεύματος ὁ Χριστὸς
ὡς θεοῦ γνήσιος υἱὸς ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Ὁ καὶ ὁ θεὸς Κύ-
ριλλος ἐν Θησαυροῖς δεικνύς, «ἀνάγκη πᾶσα, φησί, τῆς θείας
φύσεως εἶναι λέγειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἧς καὶ ἐστὶν ἀπαρχὴ
15 κατὰ τὸν ἀπόστολον· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐστὶ κτίσμα, θεὸς δὲ μάλ-
λον ὡς ἐκ θεοῦ καὶ ἐν θεῷ»⁴. Καὶ πάλιν, «θεὸς ἄρα τὸ πνεῦ-
μά ἐστι τὸ ἐν υἱῷ παρὰ πατρὸς φυσικῶς ὑπάρχον καὶ ὄλην αὐ-
τοῦ τὴν ἐνέργειαν ἔχον»⁵. Ἄλλὰ καὶ ὁ τοῦ Διαλόγου θεὸς Γρη-
γόριος ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ λόγῳ φησὶν, ὅτι «τὸ πνεῦμα τὸ ἅ-
20 γιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ἐν τῷ υἱῷ μένει»⁶. «Οὕτω γὰρ
ἂν θεώμενοι σεφθειρήμεν πηγὴν ζωῆς εἰς ἑαυτὴν χεομένην καὶ
ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσαν ὀρώντες»⁷, κατὰ τὸν μέγαν ἐν θεοφάντορσι
Διονύσιον.

Καὶ τοίνυν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν προαιώνιον ἐκεί-
25 νην καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τε καὶ πρόοδον ἐκ τοῦ πατρὸς

A C, Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ I, Λ N P, P₁ Σ₁ V V₁ Z 7 πιστεύομεν εἰς Δ₂ Σ₁ 7 ἐκ τοῦ
πατρὸς Δ 18 διαλόγου : δεκαλόγου Δ₂ NP₁ Σ₁ V

1. Ἰω. 1, 32.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδόσεις ἀκριβῆς 1, 8, PG 94, 821 B.

3. Αὐτόθι 1, 13, PG 94, 856 C - 857 A. Βλ. Ἀντεπιγραφαὶ 2.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροί, PG 75, 601 C.

5. Αὐτόθι, PG 75, 580 C.

6. Γρηγορίου Μεγάλου, *Dialogi* II, PL 66, 203 B. Ἐν PL 77, 145 - 146
σημ. XXVI, σημειοῦται ὅτι οἱ Ἕλληνες διέφθειραν τὸ πρωτότυπον κεί-
μενον τοῦ Διαλόγου. Ἰωάννης ὁ Διάκονος κατηγορεῖ τὸν Φώτιον διὰ πα-
ρεμβολὴν καὶ ἀντικατάστασιν τοῦ *et Filio* διὰ τοῦ *et in Filio maneat*.

7. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Ἐπιστολὴ 9, Τίτῳ ἱεράρχῃ 1, PG 3,
1104 BC.

ἐκπορευόμενον καὶ ἐν υἱῷ ἀναπαυόμενον, πῶς ἂν διὰ τοῦ υἱοῦ
 ἐν ᾧ ἀναπαύεται ταύτην ἔχει τὴν πρόοδον; Οὐκοῦν εἰ καὶ ἐκ
 τοῦ υἱοῦ πάλιν προέρχεται θεολογεῖται, οὐ κατ' ἐκείνην πάν-
 τως, ἀλλὰ καθ' ἑτέραν πρόοδον, ἣτις ἐστὶν ἢ πρὸς ἡμᾶς φανέ-
 5 ρωσις καὶ πρὸς τοὺς ἀξίους μετάδοσις. Ὁ γὰρ Χριστός ἐστι κατὰ
 τὸν θεολόγον Γρηγόριον ὁ τοῦ πνεύματος ταμίας¹, ὡς θεὸς τε
 καὶ θεοῦ υἱός. Ὁ δὲ ταμίας οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ πάντως τὰ διδόμενα
 προβάλλεται, καίτοι φυσικῶς ἔχει ἐν αὐτῷ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ὁ ἐκ θεοῦ θεὸς καὶ φυσικῶς ἐξ αὐτοῦ προῖδον εἰς τοὺς ἀξίους,
 10 ἀλλ' οὐχὶ τὴν ὑπαρξιν ἔχον ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτ' ἄρα καὶ αὐτὸς ὁ
 κύριος, «ὅταν ἔλθῃ, φησὶν, ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν
 παρὰ τοῦ πατρὸς»², ὡς παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν
 αὐτῷ ἀναπαυόμενον καὶ οὕτω πεμπόμενον πρὸς τοὺς οἰκείους.

Εἰ δ' ὡς τὴν ὑπαρξιν ἔχον ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὡς δι' υἱοῦ παρ'
 15 αὐτοῦ τὸ πνεῦμα πέμπεται, ἀρχὴν οὐκοῦν ἔχει καὶ τοῦτο τὸν
 υἱὸν καὶ τῶν γεγονότων ἐστὶν ἓν. Καὶ μαρτυρεῖται πάλιν ἡ θεο-
 λόγος φωνή· «τηροῖτο γάρ, φησὶν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἰς μὲν
 θεός, εἰς ἓν αἷτιον καὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος ἀναφερομένων, καὶ
 κατὰ τὸ ἓν καὶ ταῦτόν τῆς θεότητος, ἔν' οὕτως εἶπω, κίνημά τε
 20 καὶ βούλημα καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Αἱ δὲ τρεῖς ὑπο-
 στάσεις μηδεμιᾶς ἐπινοουμένης συναλοιφῆς ἢ ἀναλύσεως ἢ συγ-
 χύσεως, πατρὸς μὲν ὡς ἀνάρχου καὶ ἀρχῆς ἐπινοουμένου καὶ λε-
 γομένου, ἀρχῆς δὲ ὡς αἰτίου καὶ ὡς πηγῆς καὶ ὡς αἰδίου φω-
 τός, υἱοῦ δὲ ἀνάρχου μὲν οὐδαμῶς, ἀρχῆς δὲ τῶν ὄλων»³. Εἰ
 25 οὖν καὶ τοῦ πνεύματος εἴη ἀρχὴ ὁ υἱός, ἐν τῶν ὄλων ἔσται κατὰ
 σὲ τὸ πνεῦμα· τούτων γὰρ ἀρχὴ καὶ ὁ υἱός. Ἴν' οὖν αὐθις
 εἶπω τὸ τοῦ θεολόγου, «δειξὸν ὅτι γέγονε τὸ πνεῦμα καὶ τότε
 τῷ υἱῷ δός»⁴, ὥστε δι' αὐτοῦ ἢ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν κεκτῆ-
 σθαι, — ἐπεὶ καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος πρὸς τοὺς λέγοντας ὡς, εἰ καὶ
 30 ἐκ τοῦ θεοῦ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' οὐ κυρίως οὐδ' ἐξηρημένως, ἔν'
 ἐντεῦθεν ὁμοούσιον νοῆται τὸ ἐξ οὗ, γέγραπται γὰρ ὅτι καὶ τὰ
 πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ, «μένει, φησί, τῷ ἁγίῳ πνεύματι κυρίως τὸ

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, I, Λ NP, P, Σ, V V, Z 2 καὶ παραλ. ΔC, 25 ὁ υἱός
 ἀρχὴ Δ, NP, P, Σ, V

1. Γρηγ. Θεολόγου, χωρίον μὴ ἐντοπισθέν. 2. Ἰω. 15, 26.
 3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 20, 7, PG 35, 1073 A.
 4. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος 31 (Θεολογικὸς 5), 12, PG 36, 145 D - 148 A.

ἐξ οὗ, διὰ τὸ ἐκ θεοῦ πατρὸς πρὸς τὸ εἶναι τὰ οὐκ ὄντα δρα-
 μείν, δι' υἱοῦ δέ»¹ — δεῖξον οὖν, ἵνα πάλιν εἴπω, τὸ θεῖον πνεῦ-
 μα ἐκ μὴ ὄντων, καὶ τότε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν αὐ-
 τῷ παράσχου, ταῦτ' οὖν εἰπεῖν παρ' ἀμφοτέρων· ἐξ ἀμφοτέρων
 5 οὖν ὑπάρχον τὸ πνεῦμα οὐκ ἔστι μὴ ἔν τῶν πάντων εἶναι· ἢ
 τὸ τάχα μετριώτερον δοκοῦν, μὴ καὶ ἀμφοτέρους τὸ ἔν αἰτίους
 ἔχειν καὶ ἀρχὴν ἐκάτερον. Ὡς γὰρ ἐξ ἀμφοτέρων τῆς κτίσεως
 ἀπάσης προηγμένης ἐκάτερός ἐστὶν ἀρχὴ τῶν ὄλων, οὕτως ἐξ
 ἀμφοτέρων τοῦ πνεύματος ἐκπορευομένου, κατὰ τοὺς λατινικῶς
 10 φρονοῦντας, ἐκάτερος ἔσται τοῦ πνεύματος ἀρχή, καὶ δύο κἀν-
 τεῦθεν ἔσονται ἀρχαὶ τῆς μιᾶς θεότητος. Εἰ γὰρ συντελεῖ τι
 κἀνταῦθα, ὡσπερ κἀκεῖ δῆπου συνδημιουργεῖ, αἷτιος ὁμολογου-
 μένως καὶ αὐτὸς τοῦ πνεύματος· εἰ δὲ μὴ συντελεῖ τι, μάτην εἰ-
 ληπται καὶ ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος μάταιοι ὄντως ἀνε-
 15 φάνησαν οἱ λατῖνοι θεολόγοι· οὐ γὰρ ταῦτ' ἔχουσι λέγειν.

Ὡς, καθάπερ ἐπὶ τῶν δημιουργημάτων ἐκατέρου ὑπάρχοντος
 ἀρχῆς, μία οὐδὲν ἡττόν ἐστὶν ἀρχή, οὕτω δὴ κἀνταῦθα μία ἔ-
 σται, κἀν ἐξ ἀμφοτέρων λέγεται. Ἐκεῖ μὲν γάρ, καθάπερ ἔφη-
 μεν, φυσικὴ ἐστὶν, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικὴ, διὰ τοῦτο ἢ δημιουρ-
 20 γικὴ δύναμις μία καὶ ἀμφοῖν· ἐνταῦθα δὲ οὐχὶ τὸ γόνιμον ἀμ-
 φοῖν. Ἦκούσαμεν γὰρ μικρὸν ἀνωτέρω τοῦ τῆς θεολογίας ἐπω-
 νόμου, τὸν μὲν πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν εἰπόντος αἰδίου φωτός,
 τὸν δὲ υἱὸν ἀναρχον μὲν οὐδαμῶς ἀρχὴν δὲ τῶν ὄλων². Διὸ
 καὶ «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατήρ»³, ὁ μέ-
 25 γας εἶπε Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· καὶ αὐθις· «ἔστι πηγαία
 θεότης ὁ πατήρ, ὁ δὲ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θεογένου θεότη-
 τος, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι καὶ οἶον ἄνθη καὶ
 ὑπερούσια φῶτα»⁴· καὶ πάλιν· «διάκεκριμένα δὲ ἐστὶ τὸ πατρὸς
 30 ὑπερούσιον ὄνομα καὶ χρῆμα καὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος, οὐδεμιᾶς
 ἐν τούτοις ἀντιστροφῆς ἢ ὄλων κοινότητος ἐπεισαγομένης»⁵. Κἀν

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Ι₃ Λ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 5 οὖν: γὰρ Ν Ρ₃ Ρ₄ V ἢ τό: τὸ
 Δ₆ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V 10-11 κἀντεῦθεν: κατὰ τὰς ὑποστάσεις Δ₆ Ν Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V
 17 μία παραλ. Ρ₃ 25 εἶπε: ἔφη Ν Ρ₄ 28-30 καὶ πάλιν... ἐπει-
 σαγομένης παραλ. Δ₆ Ρ₃ Σ₁ V

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί*, λόγος 33, PG 75, 569 A.

2. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 20, PG 35, 1073 A.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641 D.

4. Αὐτόθι 2, 7, PG 3, 645 B.

5. Αὐτόθι 2, 3, PG 3, 640 C.

τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* τρίτῳ, «ἐκ τοῦ ἀύλου, φησί, καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα· καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐν ἀλλήλοις συναϊδίου τῆ ἀναβλαστήσει μονῆς ἀπομεμένηκεν ἀνεκφοίτητα»¹· καὶ αὐθις· «τὰ 5 τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἀλληλα»².

31 Εἰ τοίνυν εἴποις προβολέα τὸν υἱόν, ὁ πατήρ οὐδέποτ' ἂν εἶη προβολεύς· κοινωνήσει γὰρ κατὰ τὸ θεογόνον τῷ υἱῷ· ἀλλὰ τοῦτ' ἀπείρηται. Εἰ δὲ τὸν πατέρα φαίης, ὡσπερ οὖν ἐστίν, ὁ υἱὸς οὐκ ἂν εἶη προβολεύς, οὐκ ἄρα ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμα· ὁ μόνος γὰρ 10 θεότης θεογόνος ὁ μόνος γεννήτωρ καὶ προβολεύς· κατὰ ταῦτα γὰρ καὶ θεογόνος. Ταύτην δὴ τὴν κοινωνίαν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἀπαγορεύων πρὸς τὸν ἑαυτοῦ γράφων ἀδελφόν, «τὸ πνεῦμα, φησί, τὸ ἅγιον τοῦ υἱοῦ μὲν ἤρτηται, ὅ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται· τῆς δὲ τοῦ πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, 15 ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχον, τὸ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, ὁ μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμπας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει 20 πρὸς τὸν πατέρα ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον»³.

Ὁρᾷς ὅπως ἔχει πρὸς τε τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τίνα υἱοῦ καὶ πνεύματος τὰ γνωρίσματα; «Γνωρίζει τοίνυν ἡμῖν, φησί, καὶ φανεροῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, δι' 25 ἑαυτοῦ τε καὶ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ τοῦ θεοῦ μονογενῆς υἱός, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκπορεύει, ἵνα μὴ κοινωνίαν ἔχη κατὰ τὸ ἰδιάζον τῷ πατρί. Τῆς γὰρ τοῦ πατρὸς, φησὶν, αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἣτις ιδιότης μόνου τοῦ πατρὸς ἐστίν· «πάντα γὰρ, φησὶν ὁ θεολόγος, ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστίν, ἀνευ 30 τῆς αἰτίας»⁴. Τίς οὖν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος τῶν ἐνθέων θεολό-

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 3 ἑαυτοῖς: αὐτοῖς Δ V 16 τὸν υἱόν: τοῦ υἱοῦ Δ₆ 24 ἡμῖν φησί: φησὶν ἡμῖν Δ₆ Ρ₂ V

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 3, PG 3, 1033 A.
2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641 D.
3. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 38, πρὸς Γρηγόριον ἀδελφόν* 4, PG 32, 329CD.
4. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος 34 εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας* 10, PG 36, 252 A. Βλ. καὶ ἀνωτ. παρὰ γρ. 18.

γων τὰ ἴδια ἐκάστου τῶν τριῶν τῆς μιᾶς θεότητος προσώπων τοῖς δυσὶν ἤκουσται προσνείμας, ἀλλὰ μὴ ἀσύγχυτα φυλάξας; Ὅτι δὲ τοῦ πατρὸς ἴδιον τὸ ἐκπορεύειν δῆλον· τῆς γὰρ αὐτοῦ, φησὶν, αἰτίας ἐξῆπται τὸ πνεῦμα, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται, παρ' οὗ καὶ ὑφέστηκεν· εἰ καὶ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεται.

Ἐπεὶ δὲ τὰ κοινὰ ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς τριάδος ἐπίσης ἔνεστιν, οἷς ἐστι κοινά, τὸ δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι κατὰ τοὺς Λατίνους οὐκ ἐπίσης πρόσεστι τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, — ὁ μὲν γὰρ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται καὶ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ ἐμμέσως καὶ οὐ προσεχῶς ἐκπορεύεται καὶ οὐκ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, ὡς γε αὐτοὶ φρονοῦσιν — εἰ οὖν κατ' αὐτοὺς οὐκ ἐπίσης πρόσεστιν, οὐδὲ κοινὸν υἱῷ καὶ πνεύματι τὸ εἶναι ἐκ πατρὸς· εἰ δὲ μὴ κοινὸν τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς, οὐδ' ἐκ τοῦ πατρὸς ὅλως οὐδέτερον αὐτῶν. Θάτερον γὰρ ὁποιοῦν ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχον, θάτερον ἐκβάλλεται μὴ κοινωοῦν, καὶ δι' ἀλλήλων ἀμφοτέρα. Οὕτως οὐδὲν ἂν διαφύγοις τῶν ἀτόπων ὁ λατινικῶς φρονῶν, ὥσπερ οὐδ' οἱ ἐκ τοῦ πνεύματος εἰπόντες τὸν υἱόν, ἀλλ' οἷς ἂν ἐπιχειρήσης διαφεύγειν, τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρήμασι κάκεινοι χρήσονται καὶ σοὶ δι' ἑαυτῶν ἀφυκτον ἀποδείξουσι τὸν τῶν ἀτόπων ἔσμον.

Εἰ γὰρ ὅτι μετὰ τὸν υἱὸν λέγεται τὸ πνεῦμα ὑπαριθμούμενον ἔρεις, ὃ σοὶ δοκεῖ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀσφαλέστερον, ὡς δ' ἔγωγ' ἂν φαίην οὐχ ἦττον τῶν ἄλλων σφαλερόν, κάκεινοί σοι τὸν υἱὸν δείξουσιν, ἔστιν οὗ λεγόμενον μετὰ τὸ πνεῦμα, προαριθμουμένου δηλαδὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἀμφοτέροις δὲ ἡμεῖς μετὰ τῆς ἀληθείας ἀντεροῦμεν λέγοντες, οὐκ ἐν τῇ τάξει τῶν ὀνομάτων, ὡ οὔτοι, κεῖνται τὰ πράγματα.

Εἰ γὰρ τοῦτο, τί κωλύει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς συναριθμήσεώς τε καὶ προαριθμήσεως ἐπαλλαττομένης παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ, ποτὲ μὲν γεννᾶν τε καὶ προβάλλειν, ποτὲ δὲ τὰ αὐτὰ γεννᾶσθαι τε καὶ προβάλλεσθαι; Οὐδὲ γὰρ προκαταρκτικόν, οὐδὲ πρῶτον αἷτιον ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ὡς ὑμεῖς, τὸν πατέρα λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸν υἱόν, εἰ καὶ διὰ τὸ δημιουργικὸν αἷτιον ταῦτα

καλεῖται ὁ πατήρ. Κάκειθεν οὕτω κεκλημένος, ἔσθ' ὅτε παρὰ τῶν θεολόγων οὕτως ὀνομάζεται καὶ περὶ τῶν ἀκτίστων τὸν λόγον ποιουμένων, ὥσπερ καὶ πατήρ διὰ τὸν υἱὸν καλεῖται. Ἄλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ περὶ τῶν κάτω ποιούμενοι τοὺς λόγους, οὕτω τοῦ-
 5 τον ὀνομάζομεν· οὐδὲ γὰρ πρῶτον μὲν θεὸν τὸν πατέρα σέβομεν, δεύτερον δὲ τὸν υἱόν, τρίτον δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔν' ἅει τὸ δεύτερον μετὰ τὸ πρῶτον λέγωμεν καὶ μετ' αὐτὸ τὸ τρίτον, ὑπὸ τάξιν ἐξ ἀνάγκης ἄγοντες τὰ ὑπεράνω τάξεως, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πάντων.

33 10 Ὁ γὰρ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ παρὰ τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὸν οἰκεῖον οἰκέτην εἰρημένον, «θὲς τὴν χειρὰ σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου»¹, κατὰ τὴν ὁμιλίαν προΐων φησι· «κηρυττέσθω πνεῦμα ἅγιον· ὑψούσθω ὁ μονογενής· δοξαζέσθω ὁ πατήρ. Μηδεὶς ἀνατετράφθαι τὴν ἀξίαν νομιζέτω, εἰ πνεύματος
 15 πρῶτον μνημονεύομεν, εἶτα υἱοῦ, εἶτα πατρός· ἢ υἱοῦ πρῶτον, εἶτα πατρός. Οὐ γὰρ ἔχει τάξιν ὁ θεός, οὐχ ὡς ἄτακτος, ἀλλ' ὡς ὑπὲρ τάξιν ὢν. Οὐδὲ γὰρ σχῆμα ἔχει ὁ θεός, οὐχ ὡς ἀσχήμων, ἀλλ' ἀσχημάτιστος»².

Ἐπὲρ τάξιν οὖν, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τάξιν ὁ θεός. Εἰ δ' ἔστι καὶ
 20 τάξις ἐπὶ τοῦ θεοῦ διὰ τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἐγνωσμένη διὰ τὸ ὑπὲρ πᾶν εἶδος τάξεως εἶναι. Τὴν μὲν γὰρ κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τάξιν ἴσμεν, διδαχθέντες παρὰ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς, παρ' ἧς καὶ ἐπαλλαττομένην ταύτην εὐσεβῶς διδασκόμεθα. Τὴν δ' ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας
 25 προσοῦσαν, καὶ μάλιστα τοῖς δυοῖν προσώποις, τῷ τε υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, οὐδαμῶς ἴσμεν. Διὸ Γρηγορίων ὁ θεολογικώτατος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Εἰρηνικῶν* φησιν, «οὕτω φρονοῦμεν καὶ οὕτως ἔχομεν, ὡς ὅπως μὲν ἔχει ταῦτα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνη τῇ τριάδι συγχωρεῖν εἰδέναι καὶ οἷς ἂν ἡ τριάς ἀ-
 30 ποκαλύψῃ κεκαθαρμένοις, ἢ νῦν ἢ ὕστερον»³.

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Ι₃ Λ Ν Ρ₅ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 15 εἶτα : ἢ C₁ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V₁ V₁
 25 τε παραλ. Ρ₂ 28 ἔχοι Ρ₂ V₁

1. Γενέσ. 24, 2.

2. Ἰω. Χρυσοστόμου (ψευδ.), *Λόγος εἰς τὸ εἶπτον τοῦ Ἀβραάμ* 2, PG 56, 555.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 23, 11, PG 35, 1161 C.

Ἄλλ' ὁ μέγας, φασί, Βασίλειος, ὡς κεκαθαρμένος ἐξ ἀποκαλύψεως, τοῦτο μαθὼν εἶπεν ἐν τοῖς *Κατ' Εὐνομίου*¹. Συγχωρεῖν δὲ καὶ Γρηγόριον τὸν θεολόγον εἰδέναί ταύτην, οἷς ἂν ἡ τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένους. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, πῶς τοῦ Εὐνομίου
 5 μαθεῖν εἰπόντος ἐκ τῶν ἁγίων τρίτον τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, δυσχεράνας οὖμενον ἡρέμα τούτῳ καὶ λίαν ἐπαχθῶς ἐνεγκῶν ὁ θεῖος Βασίλειος, «παρὰ τῶν ἁγίων, φησὶν, εἶπε μεμαθηκέναι· τίνες δὲ οἱ ἅγιοι καὶ ἐν ποίοις αὐτῶν λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποιήνται εἰπεῖν οὐκ ἔχει»²; Δῆλον ὡς
 10 οὐκ ὄντων τῶν εἰπόντων ἁγίων.

Εἶτα, ἐπειδὴ περ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ τρίτου εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει συνήγαγε, καίτοι μηδὲ παρὰ τοῦτο συναγόμενον, ἐνδοῦς ὁ μέγας καὶ καθ' ὑπόθεσιν παραδεξάμενος, «εἰ καὶ τρίτον εἶναι, φησί,
 15 τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ τῆς εὐσεβείας ἴσως παραδίδωσι λόγος, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη παρὰ τοῦτο τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῇ φύσει»³. Ὡς οὖν καθ' ὑπόθεσιν παραδεξάμενος, ἀλλ' οὐ τοῦτο δογματίζων αὐτός, ἀμφισβητικῶς ἔχοντα τὸν λόγον προήγαγεν.

Ἐπεὶ δὲ φησὶν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Πρὸς τὸν αὐτὸν Εὐνόμιον*, ὡς «ἔστι τάξεως εἶδος οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας»⁴, οὐ περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἀλλὰ περὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ποιούμενος τὴν διάλεξιν φησὶν, ἐν οἷς ἐγνωσμένον τε καὶ ἀνωμολογημένον
 25 ἅπασιν αἰτιατὸν μὲν εἶναι τὸν υἱόν, τὸν δὲ πατέρα αἰτιον καὶ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινοούμενον ἐξ ἀνάγκης, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον, ὡς αὐτὸς ἐκεῖ φησὶ. Ταῦτ' ἄρα καὶ χωρὶς ἐνδοιασμῶν τε καὶ ἀμφισβητήσεων, τὸν μὲν πατέρα προτετάχθαι τοῦ υἱοῦ φησὶ, τὸν δὲ υἱὸν δευτερεύειν τοῦ πατρὸς, γράφων· «ἡμεῖς δὲ, κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα φαμέν, κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₂ Λ N P₂ P₄ Σ₁ V V₁ Z   2 τοῦτο . . . Εὐνομίου παραλ. Δ₆
 7 θεῖος: μέγας I₂ Z   10 ἁγίων τῶν εἰπόντων P₂ Σ₁

1. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου*, βλ. κατωτέρω.

2. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίου*, 3, 1, PG 29, 653 B.

3. Αὐτόθι, 653 B - 656 A.

4. *Κατ' Εὐνομίου* 1, 20, PG 29, 557 AB. Βλ. Ἀντεπιγραφὰὶ 4.

οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν»¹. Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ
 πάλιν, «τάξει μὲν, φησί, δεύτερος τοῦ πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου,
 καὶ ἀξιώματι, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος»².

Οὕτως οἶδεν ὁμολογουμένως ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱόν,
 5 ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πνεῦμα ἐξ υἱοῦ. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἐγίνωσκεν, οὐκ
 ἂν ὄλως ἠμφισβήτει, οὐδ' ἂν ἀπηγόρευε τρίτον εἶναι τῇ τάξει
 ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοῦ Εὐ-
 νομίου καὶ τοῦτ' εἰπόντος λίαν ἐδυσχέραινε. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ
 τὸ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα σὺν ἀμφιβολίᾳ πολλῇ καὶ
 10 καθ' ὑπόθεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς αὐτὸς δοξάζων παραδεξάμενος, δεί-
 κνυται μῆδ' αὐτὸς εἰδέναι, ὅπως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ὁ υἱὸς τε
 καὶ τὸ πνεῦμα σχέσεώς τε καὶ τάξεως. Ὅτι μὲν γὰρ ἅμα ἐξ
 αἰδίου ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα
 καὶ ἀλλήλων ἐχόμενα καὶ δι' ἀλλήλων ἀφύρτως τε καὶ ἀμι-
 15 γῶς χωροῦντα, καὶ ὅτι τούτων ἕκαστον τάξεώς τε καὶ σχέσεως
 εἶδος, καὶ ὡς ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς
 ἅμα, εἰ καὶ οὐχ ὡσαύτως, καὶ ὅτι ὁμοτίμα ἐξ ὁμοτίμου, καὶ ὅτι
 τὸ ἐκπορεύειν ἰδιότης ὄν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἔστιν
 εἶναι τοῦ υἱοῦ, καὶ ὡς ὁ λέγων καὶ τὸν υἱὸν τὸ ἐκπορεύειν ἔ-
 20 χεῖν σύγχυσιν ποιεῖ τῶν θείων ὑποστάσεων, δυσσεβῶς ἀθετῶν
 τὴν ἀνωμολογημένην τάξιν ἐπὶ τοῦ θεοῦ — «δεῖ γάρ, φησί καὶ
 Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, τὰς ἰδιότητας μένειν πατρὶ
 καὶ υἱῷ, ἵνα μὴ σύγχυσις ἢ παρὰ θεότητι τῇ καὶ τὰ ἄλλα εἰς
 τάξιν ἀγούσῃ»³ — ταύτην μὲν οὖν τὴν ἀνωμολογημένην τάξιν ἐπὶ
 25 τοῦ θεοῦ καὶ ἡμεῖς ἴσμεν· τὴν δὲ δεύτερον μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ, τρί-
 τον δὲ ἀπὸ πατρὸς τιθεῖσαν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐθ' ἡμεῖς ἴσμεν
 οὔτε οἱ διδάσκαλοι καὶ προασπισταὶ τῆς ἐκκλησίας.

Λατῖνοι δέ, ὡς τῆς ἀνοίας ὁμοῦ καὶ ἀπονοίας, τὴν μὲν εὐσε-
 βῆ καὶ ἀνωμολογημένην ἐκείνην ἐπὶ τοῦ θεοῦ τάξιν ἀθετοῦσιν,
 30 ἀ δὲ Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος⁴ ὑπὲρ τὴν
 οἰκείαν γνῶσιν ὁμολογοῦσιν εἶναι ὡς ἀπόρρητα ὄντα καὶ ὑπὲρ

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ Δ₁₂ Λ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 19 τὸ παραλ. ΔV

1. Αὐτόθι.

2. Κατ' Εὐνομίου 3, 1, PG 29, 656 A.

3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31, 29, PG 36, 165 B.

4. Βλ. ἀνωτέρω.

ἡμᾶς, αὐτοὶ καταλαβεῖν ἀύχοῦσι καὶ περὶ τὴν ἀφραστόν τε καὶ ἀπερινόητον ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος καινοφωνοῦσι, βλασφημοῦσι δὲ εἰπεῖν οἰκειότερον, ἔμμεσόν τε καὶ ἄμεσον αὐτὴν λέγοντες καὶ προσεχῆ καὶ πόρρω, δι' ὧν κινδυνεύουσι καὶ εἰς κτίσ-
5 μα κατασπᾶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὸ οὐκ ἀναγκαίως οὐδ' αἶετ' μετὰ τὸν υἱὸν παρὰ τῆς θεοπνεύστου τίθεται γραφῆς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦτο γὰρ Λατίνοις συμβαίνει, τοῖς ἐκ τῶν δύο, πρώτου αἰτίου καὶ δευτέρου, λέγουσι τὸ ἐν καὶ μὴ κατὰ πάντα στέργου-
10 σι τὴν θεόπνευστον γραφήν, ἀλλὰ κατ' ἐξουσίαν ἄττα βούλονται προστιθεῖσίν τε καὶ ἀφαιροῦσιν· ἡμῖν δὲ τοῖς ἐκ τοῦ ἑνὸς εὐσεβοφρόνως σέβουσι καὶ εἰς ἐν ἀναφέρουσι τὰ δύο, ἥκιστα.

34

Ἵνα δέ σοι καὶ λόγον δώμεν, μᾶλλον δὲ καταξιώσωμεν διδά-
ξαι· τίγος ἔνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν υἱὸς μετὰ τὸν πατέ-
15 ρα, τὸ δὲ πνεῦμα μετὰ τὸν υἱὸν ἡμῖν ὑμνεῖται, καὶ μυεῖσθαι παραδέδοται· Ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡ πάντων ἀρχή, υἱοῦ πατὴρ ἐστι μονογενοῦς, ὃς καὶ πρὶν ἢ προστεθῆναι τῷ πατρὶ συννοεῖται πάραυτα. Πῶς οὖν ἀφέντες τὸν καὶ πρὶν ἢ λεχθῆναι προσεχέ-
20 στατα τῷ πατρὶ νοοῦμενον, εὐθὺς ἂν τὸ πνεῦμα μετὰ τὸν πατέρα θεῖημεν; Διὰ τοῦτο μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς υἱὸν λέγεται τὸ πνεῦμα· μὴ δυναμένων γὰρ ἡμῶν ἄμφω προφέρειν διὰ γλώττης ἅμα, ὡσπερ ἄρα καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς προῆλθον, εἰ πρὸ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ συνημμένον θεῖημεν, δόξαι ἂν υἱὸς τὸ πνεῦμα·
τὸ γὰρ ἑκατέρωθεν ὄνομα εὐθὺς συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τὸν υἱόν·
25 προΐόντες δ' αὐθις καὶ μετὰ τὸ πνεῦμα προσεχῶς εὐθὺς τιθέντες τὸν υἱόν, πατέρα τὸ πνεῦμα ποιήσομεν νοεῖσθαι. Ὁ γὰρ υἱός, πατρὸς υἱός καὶ συνεισάγει τῇ διανοίᾳ τὸν πατέρα καὶ μάλιστα τὸν πρὸ αὐτοῦ λεγόμενον· ὁ δὲ υἱὸς προσεχῶς τῷ πατρὶ τιθέμενος καὶ τὸ μονογενὲς ἑαυτῷ φυλάττει καὶ τὸ ἐκπορευτῶς ἐκ
30 πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα οὐ κωλύει. Ὁ καὶ ὁ Νύσσαέων Γρηγόριός φησιν¹, οὐτιγος οἱ λατινικῶς φρονούντες τὸ ὕψος τῆς διανοίας μὴ χωρήσαντες, πόρρω μὲν τοῦ πατρὸς, ὡ τῆς ἀσεβείας, δοξάζουσι τὸ πνεῦμα, προσεχῆς δὲ τοῦ υἱοῦ· ἀλλ' οὐχ ὅτι πατὴρ

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ Ι, Λ Ν Ρ, Ρ₄ Σ, Υ Υ₁ Ζ 14 ἐπὶ πλεῖστον: ἐπιπλεῖστον κώδ.
ἐπιτοπλεῖστον Σ₁ 29 ἑαυτὸ Δ

1. Γρηγ. Νύσσης, βλ. Ἀντιρρητικοὶ λόγοι πρὸς Εὐνόμιον, PG 45.

τε καὶ υἱὸς ἀλληλα εἰσάγουσι τῇ διανοίᾳ κατὰ τοῦτο ὄντα προσε-
χῆ, διὰ τοῦτο πόρρω τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς καὶ οὐκ ἀμέσως ἐξ
αὐτοῦ· ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων, ὕστερον.

Νῦν δ' ἴνα καὶ δευτέραν αἰτίαν ἀποδώμεν, ἣτις καὶ αὕτη,
5 ἴνα διὰ πάντων συνετίσωμέν σε, διὰ τὴν προειρημένην γέγονε·
πρῶτον ἡμῶν τὸ γένος θεὸν ἔγνω τὸν πατέρα καὶ πατέρα τὸν
θεόν, τῆς αὐτοῦ θεότητος φανερωθείσης τε καὶ πιστευθείσης ἀ-
μυδρῶς, ὡς γε συνήνεγκεν ἡμῖν. Εἰ γὰρ ἐπίσης ὢν πατήρ καὶ
προβολεύς, τόθ' ἡμῖν οὐ πατήρ ἀλλὰ προβολεύς ἢ ἐκπορευῶν ἐ-
10 κηρύττετο, πῶς ἂν παρεδεξάμεθα, μὴ δυνάμενοί πω χωρῆσαι διὰ
τὸ νηπιῶδες ἔτι, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐμφύτου πλούτου τῆς θεό-
τητος; Τὸ δὲ 'πατήρ' ὄνομα καὶ πρὸς ἡμῶν ἐστι καὶ οἶον
κοινὸν ἔχομεν αὐτὸ ταῖς ἐξ αὐτοῦ ὁμοουσίαις μὲν αὐτῷ ἡμῖν δὲ
δεσποτικάις ἐκείναις ὑποστάσεσιν. Εἰ κἀκεῖναι μὲν φύσει καὶ ὑπὲρ
15 ἡμᾶς ἔχουσιν αὐτό, ἡμῶν δ' ὑπὸ φιλανθρωπίας καλεῖσθαι κατηξίω-
σε — διὸ καὶ Ἰουδαῖοι ἔλεγον, «ἡμεῖς πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν»·
— σοφῶς οὖν ἄγαν καὶ οἶον ὑποκλέπτων τὴν διάνοιαν ἡμῶν,
μᾶλλον δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τῆς τοῦ πονηροῦ δουλείας καὶ ψευδοδοξίας
καὶ ψευδολατρίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν δεσποτείαν πρὸς θεογνωσίαν
20 ὕφαιρούμενος καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπεμφαίνων συνεισέφερε
θεότητα, πατήρ κηρυττόμενος αὐτός. Μετ' αὐτὸν δ' υἱὸς πεφανέ-
ρωται τῷ κόσμῳ, διὰ σαρκὸς ἡμῖν ὄφθεις καὶ συναναστραφεῖς·
ὁ δὲ σὺν ἑαυτῷ καὶ τὸ πνεῦμα ὑπεδείκνυ, λόγοις τε καὶ ἔργοις
διὰ πάντων πιστούμενος, συνημμένον φύσει καὶ ὁμότιμον ἑαυτῷ
25 καὶ τῷ πατρί. Μετὰ τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπεδήμησε τῷ
κόσμῳ, παρὰ μὲν τοῦ υἱοῦ πεμπόμενον, ὡς οὐκ ἀντίθεον οὐδὲ
ἀντίχριστον, καὶ πεμπόμενον οὐχ ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ χρο-
νικῶς καὶ πρὸς τινὰς καὶ δι' αἰτίαν· παρὰ δὲ τοῦ πατρὸς ἐκ-
πορευόμενον οὐ δι' αἰτίαν ὄλως, οὐδὲ χρονικῶς ἢ πρὸς τινὰς,
30 ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως πάντη, ὡς ὁμόθεον καὶ ὁμοούσιον καὶ
τῆς αὐτῆς οὐχ ἦττον ἐξημμένον τῷ υἱῷ αἰτίας καὶ ἀρχῆς, παρ'
ἑαυτοῦ δὲ ἐρχόμενον ὡς κύριον καὶ αὐτεξούσιον.

Ἐπεγένετο δὲ καὶ τρίτη τις αἰτία τοῖς θεολόγοις, δι' ἣν
μετὰ τὸν υἱὸν καὶ ἐκ τῶν τοῦ υἱοῦ παριστάσιν ὡς ἐπὶ πλεῖστον
35 τὸ συναφές καὶ τέλειον καὶ ὁμοούσιον πατρὶ τῆς θεότητος τοῦ

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, Υ V, Z

1. Ἰω. 8, 41.

2. Πρβλ. Α' Τιμ. 3, 16.

πνεύματος· ὅτι μετὰ τὸ κατευνασθῆναι καὶ μετασκευασθῆναι τὴν πλειόνων κατὰ τοῦ υἱοῦ μανίαν, πολυειδῶς ἀποδειχθείσης καὶ ἀναφανείσης καὶ στηριχθείσης ἀσφαλέστατα τῆς τούτου πρὸς τὸν πατέρα συμφυτας καὶ ὁμοτιμίας, ὁ κατὰ τοῦ θείου πνεύματος
5 ἐμφανέστερον ἀνερριπίσθη πόλεμος. Ταῦτ' ἄρα καὶ τοὺς θεολόγοις ὁ λόγος ἄπας, οὐ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ περὶ τῆς πρὸς τὸν υἴον ὁμοουσιότητος τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ Λατῖνοι βιάζονται τὰς ῥήσεις, μεθέλκοντες αὐτῶν τὴν διάνοιαν εἰς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν.

35 10 Ἄλλὰ γὰρ οὕτως ἡμῖν ὁ ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν εἰς θεὸς ἐκπεφασμένος, οὕτω καὶ δοξάζεται· καὶ οὕτω μιᾶς εἰκόνας οὐσης καὶ μορφῆς ἐπὶ τῆς μόνης ἀνειδέου καὶ προσκυνητῆς τριάδος — «ἢ γὰρ τριάς συνάπτεται μὲν ἀδιαστάτως, σύνεστι δὲ ἀϊδίως, εἰκόνα δὲ προφαίνει μίαν καὶ τὴν αὐτήν»¹, Ἄθανάσιος ὁ μέγας
15 λέγει — μιᾶς οὖν οὕτως εἰκόνας οὐσης ἐπὶ τῆς σεπτῆς τριάδος, τὸν μὲν υἴον τοῦ πατρὸς μορφὴν τε καὶ εἰκόνα λέγομεν, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ. Οὕτω γὰρ ἡμῖν ὡς εὐδόκησεν ἑαυτὴν ἐγνώρισε καὶ οὕτως ἔχειν πρὸς τὸν υἴον τὸ πνεῦμα λέγομεν, ὡς αὐτὸς πρὸς τὸν πατέρα· ὁμοίως γὰρ ἀμφότερα ἔχουσι πρὸς τὸν πα-
20 τέρα, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ὡς ἀνωτέρω διὰ πλειόνων ἀποδέδεικται. Προσεχῶς δὲ τῷ πατρὶ ὁ υἴος ἐγνωσται ἡμῖν καὶ διὰ τοῦ προσεχῶς τούτου ἐγνωσμένου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐφανερῶθη, κηρυχθὲν τε καὶ πεμφθὲν ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὡς καὶ οὗτος πρῶην ἦλθεν ἐν τῷ τοῦ πατρὸς ὀνόματι. Καὶ πάντα λέγο-
25 μεν ἔχειν τὸν υἴον τὰ τοῦ πατρὸς ἄνευ τῆς αἰτίας, πάντα δὲ τὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἄνευ τῆς υἰότητος. Πάντα γὰρ τοῦ πατρὸς ὁμοίως ἔχει ὁ υἴος τε καὶ τὸ πνεῦμα ἄνευ τῆς αἰτίας, συμπεριβαλλούσης ἄμφω τὰς ὑπαρκτικὰς καθ' ὑπόστασιν διαφορὰς. Διὸ καὶ πρὸ τοῦ υἱοῦ ἔστιν οὐ τίθεμεν τὸ πνεῦμα, εἰ καὶ ὡς ἐπ' ἔλατ-
30 τον, ὡς δὲ ἐπὶ πλείστον μετὰ τὸν υἴον καὶ μετὰ τὸν πατέρα τοῦτον, ἵνα τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων καὶ θεοπρεπῶν καὶ προμηθεστάτων οἰκονομιῶν, συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον τὴν μνήμην φέροντες, συντομωτάτην διὰ πάντων ἀποδιδῶμεν τὴν εὐχαριστίαν.

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₉I₅Λ N P₃P₄Σ₁V V₁Z 24 ἦλθε πρῶην V₁ 26 τοῦ πα-
τρὸς: τὰ τοῦ πατρὸς C₂L

1. M. Ἄθανασίου (ἀμφιβαλλ.), *Πρὸς τοὺς Σαβελλίζοντας* 11, PG 28, 116B. Βλ. M. Βασιλείου, PG 31, 609 B.

36

Εὐνόμιος δὲ καὶ μετ' αὐτὸν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μὴ συνε-
 τῶς ἀκηκοότες τῆς πρὸς τὸν θεὸν τοιαύτης εὐχαριστίας τῶν πατέ-
 ρων καὶ τῆς ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀντιρρήσεσιν οἰκονο-
 μίας μὴ δυνηθέντες συνιδεῖν, συνήγαγον κακῶς ἐντεῦθεν τρίτον
 5 ἀπὸ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, μηδὲ τοῦτο συνιδόντες, ὡς
 εἶγε τοῦτο ἦν καὶ διὰ τοῦτο ἡ φυσικὴ τάξις τοῦ τε υἱοῦ πρὸς τὸν πα-
 τέρα καὶ τοῦ θείου πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν ἐδείκνυτο, οὐκ ἄν, ἐ-
 παλλαττομένης ἐν τῇ θεῖα γραφῇ τῆς συνεκφωνήσεως τῶν τριῶν
 προσκυνητῶν προσώπων, ἔστιν οὖ μετὰ τὸ πνεῦμα ὁ υἱὸς ἐτίθετο,
 10 προαριθμουμένου δηλαδὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος, καθάπερ καὶ ὁ
 πολὺς ἐν θεολογίᾳ φησὶ Γρηγόριος, ὅτι «τὰ αὐτὰ καὶ προαριθμεῖται
 καὶ ὑπαριθμεῖται παρὰ τῇ γραφῇ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς φύσεως»¹. ἐν
 δὲ τῇ παρουσίᾳ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐπισκόπων καὶ ἡμᾶς οὕτω πα-
 ραινεῖ θεολογεῖν, «μετὰ Παύλου, λέγων, θεολόγησον, τοῦ πρὸς τρί-
 15 τον οὐρανὸν ἀναχθέντος, ποτὲ μὲν συναριθμοῦντος τὰς τρεῖς ὑ-
 ποστάσεις, καὶ τοῦτο ἐνηλλαγμένως, οὐ τετηρημένως ταῖς τάξε-
 σι, προαριθμοῦντος, ἐναριθμοῦντος, ὑπαριθμοῦντος τὸ αὐτό»².

Ἄλλ' οὐδὲ τὸ 'δι' οὖ' μόνῳ τῷ υἱῷ παρὰ τῆς θείας ἀπονε-
 νέμηται γραφῆς· ὁ γὰρ θεῖος Κύριλλος ἐν *Θησαυροῖς* φησὶ, «Χρι-
 20 στοῦ τὸ πνεῦμα, ὡς τοῦ θεοῦ λόγου διὰ πνεύματος ἡμῖν ἐνοι-
 κιζομένου»³. Τούτων οὖν Εὐνόμιός τε καὶ τὸ τῶν Λατίνων γένος,
 μηδένα ποιησάμενοι λόγον, τρίτον εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιῶ-
 ματι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδογματίσαν, οὐ τῇ κατὰ τὴν ὁμολο-
 γίαν τάξει ἀλλὰ τῇ φυσικῇ, κακῶς. Ὁ γε μὴν Εὐνόμιος ἐντεῦ-
 25 θεν τρίτον ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἶναι καὶ τῇ φύσει, ὡς ἀμφοτέρων
 κατ' αὐτὴν διαφέρον, προσεδογματίσειεν. Οἱ δὲ Λατῖνοι καὶ ἐκ
 τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατασκευάζουσιν.

37

Ἡμεῖς δὲ σὺν τοῖς ἱεροῖς πατράσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ
 πνεῦμα μετὰ τὸν υἱὸν τιθέαμεν καὶ μετὰ τὸν πατέρα τοῦτον, ἵνα
 30 τῶν τριῶν ὑπὲρ ἡμῶν μεγίστων ἔργων καὶ θεοπρεπῶν καὶ προμη-
 θεστάτων οἰκονομιῶν συντομωτάτην ἀποδιδῶμεν διὰ πάντων τῆν

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₃Λ Ν Ρ₃Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ 4 συνιδεῖν: ἐνιδεῖν Δ₆ παραλ. ΑC₃
 ΔΔ₄Δ₈Ι₃ΛΥΖ 31 διὰ πάντων ἀποδίδωμεν Δ₆ΝΡ₃Ρ₄Σ₁Υ

1. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος 31* (Θεολογικός 5), 20, PG 36, 156 B.

2. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος 34*, 15 *Εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας*, PG 36, 253 C - 256 A.

3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροί*, PG 75, 569 C.

δοξολογίαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἀνάμνησιν· οὐχ ὅτι δεύ-
 τερα καὶ τρίτα τῆ τιμῆ καὶ τῆ ἀξία — καὶ γὰρ ὁμότιμα — οὐδὲ τὴν
 δυάδα ποιοῦντες τοῦ ἐνὸς ἀρχῆν, οὐδ' εἰς τὴν δυάδα ἀναφέρον-
 τες τὸ ἕν, ἀλλ' εἰς ἡμῖν θεός, εἰς ἕν αἴτιον καὶ υἱοῦ καὶ πνεύ-
 5 ματος ἀναφερομένων¹, ἐξ οὗ μόνου ἔχει καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐκά-
 τερον αὐτῶν· καὶ ὅτι μία ἀρχή, ὁ πατήρ², ὡς καὶ ὁ θαυματουργ-
 γός Γρηγόριος λέγει — κατὰ τοῦτο τοίνυν εἰς θεός· καὶ ὅτι μία
 φύσις τοῖς τρισὶν — αὐτὰ γὰρ τὰ δύο καὶ τὰ τρία καὶ τὸ ἐξ αὐ-
 τοῦ καὶ τὸ ἀναφέρεσθαι εἰς αὐτὸν οὐ τὴν φύσιν διαιρεῖ, ἀλλὰ
 10 περὶ αὐτὴν διαιρεῖται, οὐδὲ γοῦν ἐξ αὐτῆς ἐστὶ κυρίως, εἰ καὶ μὴ
 χωρὶς αὐτῆς, οὐδ' εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται, εἰ καὶ μὴ ἄνευ ταύ-
 τῆς· τὸ γὰρ ἕν, πῶς ἂν αὐτὸ ἑαυτὸ γεννήσαι τε καὶ προβάλλοι-
 το καὶ εἰς ἑαυτὸ ἀναφέροιτο; Οὐδ' ἀρχὴ τοίνυν καὶ τὰ ἐξ αὐ-
 τῆς, οὐδὲ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν αὐτὸ ἑαυτοῦ τὸ ἕν. Εἰ τοίνυν
 15 ταῦθ' ἅπαντα, κατὰ ταῦτα κυρίως καθ' ἃ καὶ μερίζεται, ταῦτα
 δ' ἐστὶν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις, εἴτ' οὖν τὰ τρία πρόσωπα τῆς μιᾶς
 τῆ φύσει θεότητος, δταν οἱ Λατῖνοι λέγωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τὸ
 ἕν, τῶν προσώπων δηλαδὴ φασί· κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀμφοτέρα,
 τὸ γὰρ ἕν οὐκ ἂν ῥηθείη ποτὲ ἀμφοτέρα.
 20 Ἐπεὶ τοίνυν κατὰ ταῦτα λέγουσιν ἐκ τῶν δύο τὸ ἕν, καθ' ἃ
 καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἴτιον καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἐκ δύο ἀρ-
 χῶν λέγουσι τὸ ἕν καὶ δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἴτια καὶ πολυθεταν
 εἰσάγουσιν. Οὐ γὰρ μόνον ὅτι μία φύσις εἰς θεός, ἀλλ' ὅτι καὶ
 εἰς ἕν πρόσωπον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὰ ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἰς ἕν αἴ-
 25 τιον καὶ μίαν ἀρχὴν τὰ ἐξ ἀρχῆς ἀναφέρεται· οὐ τὰ δύο μόνον
 ἀμφω, ἀλλὰ καὶ ἐκάτερον αὐτῶν χωρὶς. Καὶ διὰ τοῦτο μία τῆς

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈!₃Λ ΝΡ₃Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ   8 τὰ τρία: τρία C₃NP₃P₄Σ₁ΥΥ₁Z
 12 γεννησαί τε C₃NP₄P₃Σ₁Υ   16 δέ ἐστὶν C₃NP₃P₄Σ₁ΥΥ₁   19
 τὸ γάρ... ἀμφοτέρα παραλ. Υ₁   26 καὶ διὰ: διὰ Σ₁

1. Ὑπόμνησις διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, βλ. π.χ. *Λόγος 31*, 14, PG 36, 148 D - 149 A.

2. Βλ. Γρηγ. Θαυματουργοῦ, *Ἡ κατὰ μέρος πίστις*, PG 10, 1112C, 1116B 1117 B. Κατὰ τὸν Bardy (*Dict. de Théologie Catholique*, ἄρθρον *Grégoire de Néocésarée*) τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη ὑπὸ Ἀπολιναρίου Λαοδικείας περὶ τὸ 380. Οἱ Ἀπολιναρισταὶ ἐκυκλοφόρουν τοῦτο ὑπὸ τὸ σεβαστὸν ὄνομα Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ. Βλ. Mai, *Nova collectio*, τ. VII σελ. 170-176. Dräseke εἰς *Texte und Untersuchungen*, 1892, τ. VII σελ. 369-380.

θεότητος ἀρχὴ καὶ εἰς θεὸς ἐστὶ καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἀναφο-
 ράν· ὅτι καὶ ἐκάτερον ἀναφέρεται εἰς ἓν ἀμέσως. Εἰ γὰρ μὴ ἀ-
 μέσως καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς, τὸ ἐμμέσως τοῦτο δύο ἐξ ἀ-
 νάγκης τὰ αἷτια ποιεῖ τοῦ πνεύματος, τό τε μέσον καὶ τὸ ἄκρον,
 5 καὶ οὐκ ἔνι διὰ τὴν οὕτως ἔχουσιν ἀναφορὰν ἕνα θεὸν τὰ τρία
 εἶναι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ θεὸν εἶναι τὸ διὰ μέσης θεότητος ἐκ τοῦ
 πατρὸς· ἐπὶ γὰρ τὰ κτίσματα ἦλθεν ὁ πατὴρ διὰ μέσης θεότη-
 τος κατὰ τοὺς θεολόγους.

38 Οὐ γὰρ ὡς πατὴρ ταῦτ' ἔκτισεν, ἀλλ' ὡς θεός. Ὁ δὲ υἱὸς
 10 εἰς θεὸς μετὰ πατρὸς· διὰ τοῦτο ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς
 θεοῦ τὰ κτίσματα καὶ μία ἡ ἀρχὴ τῶν κτισμάτων, ὁ θεός. Γεν-
 νᾷ δὲ ὁ θεὸς καὶ ἐκπορεύει ὡς πατὴρ τῶν αὐτῶ συναϊδίῳ φώ-
 των. Εἰ γοῦν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὡς ἐξ ἑνὸς ἐστὶ τὸ πνεῦμα τὸ
 ἅγιον, οὐχ ὡς ἐξ ἑνὸς ἔσται θεοῦ, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀλλ'
 15 ὡς ἐξ ἑνὸς ὄντος πατρὸς, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. Καὶ ταύ-
 τῆς τῆς συγχύσεως τίς ἂν ἀτοπωτέρα γένοιτο; Διὸ καὶ ταύτην
 οἱ Λατῖνοι φεύγοντες, ὡς ἐξ ἑνὸς φασὶ θεοῦ· ὁ χῶραν οὐδαμόθεν
 ἔχει, καθάπερ ἀναπέφηγε· καὶ ταῦθ' ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα εἰς θεὸς
 ἐστὶ μετὰ πατρὸς τε καὶ υἱοῦ.

20 Τοιγαροῦν, ἐπειδήπερ πάντῃ τε καὶ πάντως εἰς ὑπάρχει ὁ
 πατὴρ, οὐκ ἄμφω μόνον ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ χω-
 ρὶς ἐκάτερον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἷτιον ἔχει μόνον τὸν πατέρα.
 Καὶ οὕτω μία τῆς θεότητος ἀρχὴ, κἂν οἱ λατινικῶς φρονούντες
 ἐγκαλούμενοι, πῶς δύο λέγουσιν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς, ἀπο-
 25 λογεῖσθαι οἴωνται μίαν ἀρχὴν ἰσχυρίζομενοι δοξάζειν τοῦ υἱοῦ
 τε καὶ τοῦ πνεύματος· σοφίζεσθαι γὰρ ἡμᾶς βουλόμενοι τοῦτο
 διαβεβαιοῦνται, ὡς καὶ τὴν ἀρχὴν ἔφθημεν εἰπόντες. Αὐτὸ γὰρ
 τοῦτό ἐστὶ τὸ παρ' ἡμῶν ἐγκαλούμενον αὐτοῖς· πῶς υἱοῦ μὲν
 καὶ τοῦ πνεύματος μίαν τὴν ἀρχὴν φασὶ, τοῦ δὲ ἑνὸς πνεύματος
 30 δύο λέγουσιν ἀρχάς; Ἐκεῖνοι δὲ περὶ τοῦ ἑνὸς ἐρωτώμενοι, σο-
 φιστικῶς περὶ τῶν δύο τὴν ἀπόκρισιν ποιοῦνται· σφῶν αὐτῶν
 μᾶλλον ἢ τῶν πυθθανομένων κατασοφίζομενοι.

39 Πατὴρ μὲν οὖν καὶ ἀρχὴ καὶ αἷτιον ἐπὶ θεοῦ πάντῃ τε καὶ

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z 3 ἐκ τοῦ πατρὸς Σ, Z 4 τό τε :
 τότε Δ, Ρ, V 9 οὐ γὰρ : καὶ γὰρ οὐχ Λ V, 11 μία ἀρχὴ Δ Δ, Δ,
 Ν Ρ, 19 μετὰ τοῦ πατρὸς Σ, 20 ἐπειδήπερ : ἐπειδὴ C, Δ Z

πάντως ἐν· προβολεὺς γὰρ παρ' οὐδενὸς τῶν ἀποστόλων ἢ τῶν εὐαγγελιστῶν ἐκλήθη, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τούτου ἢ τοῦ πατρὸς ἀπέχρησεν αὐτοῖς φωνή. Ἀρχὴν δὲ λέγω οὐ τὴν καταρχήν, οὐδὲ τὴν δημιουργικὴν, οὐδ' ἢ τὸ τῆς δεσποτείας ἐστὶν ἐπώνυμον.

40 5 Καὶ τοίνυν ὁ θεὸς καὶ πατήρ, καθὼ πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἰτιὸς ἐστὶ· καὶ καθὼ ἀρχή, πατήρ τῶν φώτων¹, δηλαδὴ υἱοῦ καὶ πνεύματος· καὶ καθὼ αἰτιος, αἰτιος, ἀρχὴ τε καὶ πατήρ. Εἰ οὖν καὶ ὁ υἱὸς αἰτιὸς ἐστὶ τοῦ πνεύματος, ἐξ ἀνάγκης ἔσται καὶ ἀρχὴ καὶ πατήρ ὡς αἰτιος· ὡς γὰρ τοῦ ἀνθρώπου, καθὼ ἀνθρώπου
10 ἐπιστήμης δεκτικοῦ ὑπάρχοντος, τὸν ἐπιστήμης δεκτικὸν οὐκ ἔνι μὴ καὶ ἀνθρωπὸν ὑπάρχειν, οὕτω καὶ ἐπὶ θεοῦ· ἐπεὶ ὁ πατήρ, καθὼ πατήρ, ἀρχὴ καὶ αἰτιὸς ἐστὶ, τὸν αἰτιον ὑπάρχοντα οὐκ ἔνι μὴ καὶ ἀρχὴν εἶναι καὶ πατέρα, καίτοι τοῦ θεολόγου Γρηγορίου γράφοντος, «οὕτως εἶναι υἱὸν κυρίως τὸν υἱόν, ὅτι μὴ ἔ-
15 στιν οὗτος καὶ πατήρ»².

Ὅρας ἀθετουμένην σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ πατρὸς ὑπὸ τῶν λεγόντων καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα καὶ μὴ ἀναγόντων ἑκάτερον τῶν προσώπων εἰς μίαν μόνην τὴν τῆς θεότητος πηγὴν; Μία γὰρ φύσις καὶ οἱ πάντες
20 ἀνθρωποὶ, ἀλλ' οὐχ εἰς οἱ πάντες ἀνθρωπος. Καίτοι δι' ἀλλήλων, μᾶλλον δὲ διὰ τῶν πρὸ ἡμῶν, ἀναχθείμεν ἂν εἰς ἕνα τὸν προπάτορα, ἀλλ' εὐθὺς πολλὰ τὰ αἰτία, καὶ οὐκ ἐξ ἑνὸς ἡμεῖς· διὰ τοῦτο καὶ οὐχ εἰς. Ἄρ' οὐ φανερώς καινοτομεῖς ὁ λατινικῶς φρονῶν;

41 25 Καὶ εἰ μὴ πρὸ ὁμῶν ἐλλιπές ἦν τὸ καθ' ἡμᾶς εὐαγγέλιον, ὃ «ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ»³, καὶ «ἢ τοῦ θεοῦ σωτήριος χάρις»⁴ καὶ ἢ κατ' αὐτὴν θεογνωσία, ἢ πᾶσιν ἐκφανείσα καὶ διδάξασα πάντας, εἰ μὴ «κεκένωται ἡ πίστις»⁵, εἰ μὴ διέφθαρται τὰ τῆς ὁμολογίας, αἷς καὶ ἐνήθλησαν καὶ ἐνήσκησαν
30 «τὸ τῶν μαρτύρων ἡμῖν περικείμενον νέφος»⁶, ὁ τῶν ὁσίων παμ-

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₈I₈Λ N P₂P₄Σ₁V V₁Z 4 ἦ: ἦ C₂Δ₄Δ₆I₈NP₂ 7 αἰτιος
παρ. C₂L 19 τὴν παρ. Σ₁

1. Ἰακ. 1, 17.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29, 5, PG 36, 80 A.

3. Α' Τιμ. 3, 16.

4. Τίτ. 2, 11.

5. Ῥωμ. 4, 14.

6. Βλ. Ἐβρ. 12, 1.

πληθῆς κατάλογος, ὁ τῶν διδασκάλων θεοδίδακτος θίασος, πάν-
 τες οἱ ἔργῳ καὶ λόγῳ καὶ τοῖς καθ' ἑαυτοὺς παθήμασι μαρτυ-
 ρήσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ὑπὲρ ἧς καὶ μέχρι θανάτου καλῶς ποιούν-
 τες ἐνέστησαν, καὶ οὐχ ὑπὲρ αὐτῆς μόνον ἢ καὶ ἑαυτῶν, ἀλλὰ
 5 καὶ ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου στηριγμοῦ — εἰ μὴ ταῦθ' ἅπαντα καὶ ἡ
 τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων πίστις ἐλλιπής, διακενῆς ὄντως
 σὺ προσθήκας ἐξευρίσκεις καὶ κατὰ τῆς σεαυτοῦ καινοτομεῖς
 ψυχῆς.

Εἰ μὲν γὰρ ἐγίνωσκον καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, τίνας ἔνεκεν
 10 οὐ παρρησίᾳ διετέλεσαν κηρύττοντες καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συνόδων
 πολλῶν καὶ πολλάκις γενομένων βεβαιώσαντες; Ἄλλ' οὐκ ἐγνω-
 σμένον ἦν αὐτοῖς; Οὐκοῦν οὐδ' ἦν οὕτω τάληθές· πάντα γὰρ
 ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὁ δι' ἡμᾶς ἐγνωσμένος καθ' ἡμᾶς. Καὶ πάντα
 κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐδίδαξεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτ'
 15 ἐδίδαξεν, ἵν' ἡμᾶς οὗτοι διδάξωσιν, ὡς ἐδιδάχθησαν, ὡς καὶ ἀνω-
 τέρῳ εἴρηται¹. Εἰ γὰρ τοῦτο λέγειν τολμήσεις, ὡς οὐκ ἐγνω-
 σαν οἱ πρὸ ἡμῶν θεολόγοι τάληθές, ὡς καὶ τοῦτο μηδὲν ἤττον
 βλάσφημον ἀποπεμφόμεθα.

Τίς γὰρ εἰ ὁ τοῦτο γρύξαι τολμῶν; Ποῖα δ' ἰσάριθμος σύνο-
 20 δος; Μᾶλλον δὲ πόσαι καὶ ποῦ μαρτυρηθεῖσαι παρὰ τοῦ πνεύ-
 ματος, ὃ καὶ ζῶσιν ἐκείνοις καὶ γεγονόσιν ἐξ ἀνθρώπων συνε-
 μαρτύρησε, καὶ αἰεὶ συμμαρτυρεῖ τε καὶ συμμαρτυρήσει διὰ τῶν
 ἐπὶ τοῖς σοροῖς τούτων τελομένων τε καὶ τελεσθησομένων θαυ-
 μάτων; Ἄλλ' ἔχω κάγῳ, φησί, πολλοὺς τῶν πατέρων συμμαρ-
 25 τυροῦντάς μοι τῇ προσθήκῃ. Τί οὖν, ἕτερα μὲν οὗτοι κοινῇ συν-
 ειλεγμένοι παρεδίδουν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἕτερα δὲ καθ' ἑαυτοὺς
 ἔδογματίζον; Οὐμεγουν. Ἄλλ' ἢ παραχαράττετε αὐτὸς ἢ παρα-
 λογίζῃ καὶ παρεξηγῇ, μὴ μετὰ τοῦ πνεύματος ἐρμηνεύων τὰ εἰ-
 ρημένα διὰ τοῦ πνεύματος.

42 30 Οὐ μὴν, ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο θείημεν, ὅπερ οὐκ ἔστιν, οὐ προσ-
 δεκτέα μᾶλλον τὰ κοινῇ παραδεδομένα τῶν ἰδίως εἰρημένων

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₂ Λ Ν Ρ₂ Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 11. γενομένων: ἠθροισμένων Δ₄ Δ₆ Λ
 V₁ 15 καὶ ὡς Σ₁: καθὰ ΝΡ₄ 19 καὶ τοῦτο Δ₆ ΝΡ₂ Ρ₄ Σ₁ V: οὐ
 τὸ Δ₆ V₁ ποῖα δὲ ἰσάριθμος Δ₄ Δ₆ Λ V₁ Z 24 φησί κάγῳ Δ₆ 27 ἐ-
 δογματίσαν Σ₁

1. Βλ. ἀνωτέρω πρόλογον.

ἐκάστῳ; Ἐκεῖνα μὲν γὰρ πρὸς τῷ πάντων εἶναι καὶ ἀνεπιχείρητα τοῖς κακουργοῦσι καὶ τῷ παραχαράττειν δολοῦσι τὸν τῆς ἀληθείας λόγον, πᾶσιν ἐγνωσμένα σοφοῖς τε καὶ ἰδιώταις καὶ διὰ στόματος αἰεὶ φερόμενα. Τὰ δὲ μὴ ἐπὶ τοσοῦτο καθωμιλημένα
 5 να ὑποπτὰ ἐστὶ καὶ μάλιστα προαγόμενα παρὰ Λατίνων, οἱ καὶ τῷ φανερωτάτῳ τῆς πίστεως συμβόλῳ διὰ προσθήκης ὑπεβούλευσαν. Οἱ γὰρ τῷ ἐν τοῖς τῶν ὡς ἀληθῶς χριστιανῶν ἀπάντων στόμασι κειμένῳ καὶ τῆς ἡμέρας ἐκάστης πολλάκις ἀνακηρυττομένῳ προσθήκην ἐπινοήσαντές τε καὶ τολμήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν ἐν τοῖς ἀγνοουμένοις παρὰ τῶν πλειόνων; Τὰ γοῦν μὴ κοινὰ μηδὲ καθωμιλημένα ὑποπτὰ ἐστὶ, μὴ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐνέσπειρεν αὐτοῖς ζιζάνια¹. Ταῦτ' ἄρα, κἂν μὲν ὁμολογῶσι τῇ κοινῇ ὁμολογίᾳ, προσδεκτέα· ἂν δὲ μὴ, οὐχί.

Ὅμως ἐν δευτέρῳ λόγῳ² τὰ δοκοῦντα συμμαρτυρεῖν σου τῇ
 15 καινοτομίᾳ ὀψόμεθα καὶ ἀπελέγξομεν, θεοῦ διδόντος, οὐκ ἐκεῖνα, ἄπαγε, ἀλλὰ σὲ τὰ καλῶς λελεγμένα ἐκλαμβάνοντα κακῶς, καὶ μὴ τοῖς σαφέσι τὰ ἀσαφῆ καὶ τοῖς παρρησίᾳ εἰρημένοις τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ συμβιδάζοντα πρὸς δύναμιν.

Ἐπίλογος Νῦν δ' ἀνακεφαλαιωσώμεθα τὸν νῦν λόγον, κἀθ' οὕτω τὰ λεί-
 20 ποντα προσθῶμεν.

1 Πρῶτον μὲν οὖν ἐξελήλεγκται κενὴ τυγχάνουσα παντάπασιν ἢ τῆς προσθήκης τούτων πρόφασις.

2 Ἐπειτα δέδεικται συνυπακουόμενον τὸ 'μόνου', ὅταν λέγῃται παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἐπεὶ
 25 κἂν τῷ αὐτῷ συμβόλῳ παρὰ τοῦ πατρὸς ἀκούοντες γεννηθέντα τὸν υἱόν, ἐκτὸς ἀντιλογίας πάσης δεχόμεθα συνυπακουόμενον τὸ 'μόνου'.

3 Τούτῳ συνείρομεν ἐξῆς· ὡς εἰ καὶ ἀνεπιλήπτως εἶχε τὸ λέγειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, τῷ συμβόλῳ προστεθεῖσθαι παρὰ
 30 Λατίνων οὐκ ἔχρηγν. Ἐπεὶ κἂν εὖ ἔχον εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφανῆ, προσθετέον οὐκ ἂν εἶη· καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν γάρ, καίτοι συνεληλυθόσι καὶ συνεξητακόσι πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς παλαιᾶς Ῥώμης προεστῶσιν, οὐδὲν τῶν ἀναφανέντων εὐσεβῶς ἔχειν προσετέθη.

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z

1. Ματθ, 13, 25.

2. Βλ. κατωτέρω.

- 4 Κάντεϋθεν ἀνεφάνη τῶν δικαίων ὃν πρῶτον ἀπαιτεῖν αὐτοὺς
τὴν προσθήκην ἐξελεῖν καὶ μὴ διὰ τὴν περιωπὴν τοῦ περιόντος
πάπα τοὺς μεμαρτυρημένω παρὰ θεοῦ τέλει κατακλείσαντας τὸν
βίον ἀποστέργειν, εἶτα συζητεῖν μετ' αὐτῶν ἀγέχεσθαι περὶ αὐτῆς.
- 5 5 Μετὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐγνωμόνως τῶν λόγων ἀκρωμένους
λέγομεν, ὡς καὶ ἀμφοτέρω ἐκ τοῦ πατρὸς ἀκούοντες, ἔχομεν συν-
υπακούειν τὸ 'ἐκ μόνου', καὶ μὴ συνεχφωνῆται.
- 6 Ἄλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευτῶς τὸ πνεῦμα λέγοντες τὸ
ἐκπορεύειν τῇ πατρικῇ ὑποστάσει ἐφαρμόζομεν· ἡ γὰρ οὐσία
10 πάντῃ τε καὶ πάντως μία τῶν τριῶν, οὐκ ἔστι δὲ τὰ τῆς πατρικῆς
ὑποστάσεως ἔχειν τὸν υἱόν· ὥστε οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα.
- 7 Μετὰ τοῦτο ἐξηλέγχθησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μηκέτι ἐξ
ἐνὸς δύνασθαι τὰ δύο πρόσωπα τῆς θεότητος φρονεῖν, ὡς ἐν δυοῖ
προσώποις τὸ αἷτιον τιθέμενοι, καὶ ταῦτα διαφόρως, ἀλλ' οὐδὲ
15 θεὸν ἕνα λέγειν διὰ τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ ἐν ἀναφοράν· οὐδὲ
γὰρ εἰς ἄνθρωπος πάππος, πατήρ τε καὶ υἱός, κατὰ τὸν σοφὸν
τῆς Νύσσης πρόεδρον, ἐπειδήπερ εἰς δύο πρόσωπα τὸ αἷτιον
ἀναφέρεται. Καὶ πρὸς τούτῳ παρεστήσαμεν, ὡς, καθάπερ δύο τὰ
αἷτιατά, ἐπειδήπερ τὸ αἷτιατὸν ἐν δυοῖν ἐστὶ προσώποις, οὕτω
20 καὶ τὰ αἷτια κατ' αὐτοὺς δύο ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδήπερ τὸ αἷτιον
ἐν δυοῖν φασὶν αὐτοὶ προσώποις.
- 8 Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς ὁ
υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐστὶν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, πλὴν τοῦ γεν-
νητῶς τε καὶ ἐκπορευτῶς, εἰ ὁ υἱὸς ἀμέσως καὶ οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ
25 πνεύματος, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ
πατρὸς ἀμέσως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ.
- 9 Προσαπεδείξαμεν ὡς, ἐπεὶ καὶ νοῦς λέγεται Χριστοῦ τὸ πνεῦ-
μα, καθάπερ καὶ ἡμῶν ἐκάστου ὁ οἰκεῖος, κατὰ μὲν τὴν ἐνέρ-
γειαν αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ
30 μὲν ἐστὶ φυσικῶς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς.
- 10 Πρὸς τούτῳ καὶ ἐκ τοῦ μὴ χάριτι, φύσει δὲ εἶναι ἐκ πατρὸς
τὸ πνεῦμα, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἔχειν τὴν ὑπαρξιν ἐδείχθη.
- 11 Καὶ ἀπὸ τοῦ πάντα ἔχειν ἐκάτερον τὰ τοῦ πατρὸς, ἄνευ τῆς
ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως κατὰ τοὺς
35 θεολόγους.

- 12 Κάντεῦθεν ἀναπεφήνασιν οἱ μὲν Λατίνοι προστιθέντες καὶ κατὰ διάνοιαν ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ· ἡμεῖς δὲ ἀναπεφήναμεν μηδὲ κατὰ τὸν ἔξω λόγον τῇ κατὰ τὸ θεῖον σύμβολον εὐσεβεὶ διανοίᾳ προστιθέντες.
- 13 5 Κατηγορήσαμεν τῶν Λατίνων ὡς ἐκεῖνα δογματιζόντων, ἐξ ὧν δύο ἀναφαίνονται τοῦ ἐνός πνεύματος ἀρχαί. Οἱ δὲ μηδὲν κωλύειν πρὸς τὸ μίαν εἶναι ταύτας ἔφησαν, ἐπειδήπερ ἡ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἐτέρας· καὶ ἀπεδείχθησαν καὶ κατὰ τοῦτο βλασφημοῦντες.
- 14 10 Εἶτ' αὖθις ἡμεῖς ἀναλαβόντες τὸν περὶ τῆς ἀρχῆς λόγον, ἐδείξαμεν κατ' οὐδένα τρόπον δύο εἶναι τοῦ ἐνός πνεύματος ἀρχάς.
- 15 Παρεστήσαμεν ἐκ τοῦ τὰ κοινὰ πατρί τε καὶ υἱῷ, καὶ τῷ πνεύματι κοινὰ εἶναι μαρτυρεῖσθαι, ὅτι οὐχὶ καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν· ἦν γὰρ ἂν τοῦτο καὶ τοῦ πνεύματος· ἐν ᾧ προσεξηλέγη-
- 15 ξαμεν αὐτούς, ἀδιάφορα τοῖς φυσικοῖς τὰ ὑποστατικὰ ποιοῦντας. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ταῖς προσκυνηταῖς ὑποστάσεσι τὴν θεῖαν φύσιν.
- 16 Ἐκ τοῦ ἀσεβῆς εἶναι τὴν δημιουργικῶς διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι σχοῦσαν κτίσιν ἐκ τοῦ υἱοῦ μὴ λέγειν, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν ιδιότητα μόνῳ διδόναι τῷ πατρὶ, κατ' ἀνάγκην ἀκολούθως συν-
- 20 ηγάγομεν, ὡς, εἰ καὶ ἐκπορευτῶς τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ τὸ εἶναι εἶχε, δυσσεβοῦς ἦν ἂν λέγειν, ὅτι πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν καὶ ὡς ἡ ἐκπορευτικὴ ιδιότης μόνου τοῦ πατρὸς ἐστίν. Ἐπεὶ δ' οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντες οὐκ εὐσεβεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ θεοφόροι, δυσσεβεῖς οὐκοῦν οἱ λέγοντες καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα.
- 17 25 Καὶ ὡς, εἰ δι' υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ὁμοῦ τε καὶ χωρὶς ἐκάτερος πατὴρ ἂν λέγοιτο καὶ προβολεύς, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, ποιητῆς τε καὶ πατήρ.
- 18 Ἐκ τοῦ πάντα ἔχειν θεολογεῖσθαι τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς ἄνευ τῆς αἰτίας, ἣτις οὐκ ἂν ἡ τῶν κτισμάτων εἶη, τοιγαροῦν
- 30 ἡ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἐστίν, ἀπεδείξαμεν αὖθις οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι.
- 19 Καὶ μάρτυρας παρηγάγομεν ἀπαγορεύοντας τὴν λατινικὴν προσθήκην.
- 20 Ἐδείξαμεν αὖθις ἐκ τοῦ μὴ τὸν υἱὸν καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος
- 35 ὑπάρχειν, ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχει.
- 21 Εἶτα, ἐκ τῶν ἀπηριθμημένων καὶ τεθεωρημένων τοῖς ἁγίοις

ὀνομάτων τοῦ υἱοῦ, παρεστήσαμεν ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι.

22 Πάλιν ἐκ τοῦ μὴ τὸ ἐκπορευτὸν ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευτὸν ἴδιον εἶναι τοῦ θεοῦ πνεύματος, τοὺς θεολόγους μαρτυρεῖν παρεστήσαμεν ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

23 Καὶ ἀπὸ τοῦ ἔγνωσιν υἱοῦ καὶ πνεύματος εἶναι τὸν πατέρα· ἢ γὰρ τῶν ἄλλων ἑκατέρου μεσότης ἐν τοῖς ὀνόμασι κεῖται.

24 Καὶ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐκ τῆς ἀρχῆς τὸ πνεῦμα λέγεσθαι, ἀλλὰ 10 μετὰ τῆς ἀρχῆς, ἀρχῆς εἶναι θεολογουμένου τοῦ υἱοῦ.

25 Καὶ ὡς ὁ δι' υἱοῦ καθ' ὕπαρξιν τὸ πνεῦμα λέγων καὶ εἰς τὴν ἑκ' τὴν διὰ μεταλαμβάνων ἀμαρτάνει. Ὡς γὰρ συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα λέγεται καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου, ἀλλὰ σὺν ἐκείνῳ, γεννηθέντι ἐκ τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα 15 ἐκπορεύεται.

26 Αὐθις ἐκ τοῦ θεολογεῖσθαι τῶν τριῶν προσώπων ἕκαστον, τῶν καθ' ὑπόστασιν ἐτέρων δύο μέσον.

27 Καὶ πρὸς ἀλληλα ἔχειν ὡς ἕκαστον πρὸς ἑαυτό.

28 Καὶ τῷ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πατρὸς καὶ τὸ πνεῦμα λέγεσθαι, 20 καθὰ καὶ ὁ υἱός, ἀμέσως ἑκάτερον ὑπάρχον ἐκ πατρὸς ἐδείχθη. Μὴ ἑοικυίας τῆς θεολογικῆς μεσότητος τοῖς κειμένοις ἐφεξῆς τρισὶ σημείοις, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῶν τοῦ τριγώνου γωνιῶν.

29 Μετὰ τοῦτο διττῆς φανερώς δειχθείσης τῆς τοῦ πνεύματος προόδου, προσεδείχθη καὶ τῶν προόδων ἑκατέραν κατάλληλον τὴν 25 παῦλαν ἔχειν. Κάντεῦθεν πάλιν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

30 Πάλιν ἐκ τοῦ λέγειν καὶ τὸν υἱὸν ἀρχὴν τοῦ θεοῦ πνεύματος ἀναπεφήνασιν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τοῖς κτιστοῖς συντάτοντες τὸ θεῖον πνεῦμα.

31 30 Αὐθις ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν κοινωνίαν κατὰ τὸ θεογόγον τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν παρίσταται μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα.

32 Πρὸς δὲ τούτοις, ἐκ τοῦ τὰ κοιγὰ τῆς ἀνωτάτω τριάδος ἐπίσης εἶναι τῶν θείων ὑποστάσεων ἑκάστη, ἀνεφάνησαν οἱ λατινικῶς φρονοῦντες μήτε τὸν υἱὸν μήτε τὸ πνεῦμα λέγοντες ἐκ τοῦ 35 πατρὸς, μηδ' ὑποστατικῶς ἔχειν τὸν θεὸν διαφοράς.

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Δ, Δ, Λ Ν Ρ, Ρ, Σ, V V, Z 2 ἐστι παραλ. ΝΡ, 19 καὶ τό : τὸ Ρ, Σ,

33 Εἶτα περὶ τῆς ἐν θεῷ τάξεως ποιησάμενοι τὸν λόγον προσ-
 απεδείξαμεν μὴ γνωστὸν εἶναι τοῖς ἁγίοις, ὅπως ἔχει πρὸς ἄλ-
 ληλα σχέσεώς τε καὶ τάξεως ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον·
 καὶ συμφωνεῖν κἀν τούτῳ παρεστήσαμεν τοὺς μεγάλους, Βασί-
 5 λειον καὶ Γρηγόριον καὶ Ἰωάννην τὸν χρυσοῦν θεολόγον, πρὸς
 δὲ καὶ τὴν εὐσεβῆ καὶ ἀνωμολογημένην ἐπὶ τοῦ θεοῦ τάξιν πα-
 ρεστήσαμέν τε καὶ διευκρινήσαμεν¹. Κἀντεῦθεν ἀπηλέγχθησαν
 οἱ λατινικῶς φρονοῦντες τὴν μὲν εὐσεβῆ ταύτην τάξιν ἀγνοοῦν-
 10 τες, ἃ δὲ οἱ θεολόγοι μὴ εἰδέναι ὁμολογοῦσιν, ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς
 αὐτοὶ ταῦτα γινώσκειν ἀκριβῶς ἀύχοῦντες καὶ οὕτω καινοφω-
 νοῦντές τε καὶ βλασφημοῦντες περὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ πανα-
 γίου πνεύματος.

34 Ἡμεῖς δὲ καὶ λόγον ἐκδεδώκαμεν πολυειδῶς δεικνύοντες τί-
 νος ἔνεκεν ὡς ἐπὶ πλεῖστον ὁ μὲν υἱὸς μετὰ τὸν πατέρα, τὸ δὲ
 15 πνεῦμα μετὰ τὸν υἱὸν ἡμῖν ὑμνεῖται καὶ τοῖς μουμένοις παρα-
 δίδοται.

35 Καὶ ὡς ἐπόμενοι καλῶς οἱ θεολόγοι τῷ λόγῳ τῆς μύσεως,
 ἐπὶ πάντων τῶν κοινῶς ἐνθεωρουμένων τοῖς τρισίν, οὕτω φασὶν
 ἔχειν πρὸς τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα, ὡς πρὸς τὸν πατέρα ὁ υἱός.

36 20 Καὶ ὅτι τοῦτο μὴ συνετῶς ἀκούσαντες Εὐνόμιός τε πρότερον
 καὶ οἱ λατινικῶς πεφρονηκότες ὕστερον, τρίτον ἀπὸ τοῦ πατρὸς
 ἔδογματίσαν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· κἀντεῦθεν ὁ μὲν Εὐνόμιος
 τρίτον καὶ τῆ φύσει, Λατίνοι δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι ἔχειν
 προσεδογματίσαν.

37 25 Ἔτι δείκνυμεν, ὡς οὐκ ἄμφω μόνον ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦ-
 μα, ἀλλὰ καὶ ἐκάτερον αὐτῶν χωρὶς, ἀμέσως ἀναφέρεται πρὸς
 τὸν πατέρα· καὶ ὡς, εἰ μὴ τοῦθ' οὕτως ἔχει, οὐδὲ θεὸς εἰς ἔσται.

38 Πρὸς δὲ τούτοις ἐκ τοῦ τὸν θεὸν καὶ πατέρα ὡς θεὸν ἄλλ'
 οὐχ ὡς πατέρα κτίζειν, γεννᾶν δὲ καὶ ἐκπορεύειν ὡς πατέρα
 30 δείκνυμεν, ὡς εἰ κατὰ Λατίνοισ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ
 ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ ἑνὸς θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἑνὸς ἔ-
 σται πατρός, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ. Καὶ οὕτω τὸ λατινικὸν
 φρόνημα τελῶς ἐξελέγχεται καὶ ὡς ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν δυσ-
 σεβῶς καθ' ὑπαρξιν τὸ πνεῦμα λέγον καὶ ὡς ἐξ ἑνὸς θεοῦ τῶν
 35 ἀμφοτέρων.

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, I, Λ NP, P, Σ, V V, Z

8 ταύτην παραλ. Δ, NP, P, Σ, V

1. Βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 33.

- 39 Ἔτι μετὰ τοῦτο περὶ ἀρχῆς φαμεν, καὶ ὡς οἱ λατινικῶς φρονοῦντες σοφιστικῶς ἀποκρίνονται πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτούς, εἰ δύο λέγουσιν ἀρχὰς τῆς θεότητος τοῦ πνεύματος.
- 40 Ἐντεῦθεν πάλιν ἐκ τοῦ πατέρα φώτων θεολογεῖσθαι παρὰ
5 τοῦ ἀποστόλου τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱὸν κἀντεῦθεν πατέρα λέγοντες οἱ λατινικῶς φρονοῦντες ἀποδείκνυνται· καὶ ἀθετοῦντες σαφῶς τὴν μοναρχίαν καὶ τὸ καθ' ὑπόστασιν ἐνιαῖον τοῦ πατρὸς.
- 41 Ἀναφαίνομεν τὸ αἰδέσιμον ἔχειν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τὸ καθ' ἡμᾶς δόγμα, καὶ ὡς ἀνελλιπὲς μηδαμῶς προσθήκης
10 δεῖσθαι.
- 42 Ἐπειτα καὶ τοῦτ' εἰπόντες, ὅτι τὰ κοινῶς εἰρημένα παρὰ τῶν πατέρων στερκτέα μᾶλλον τῶν ἰδίως τισὶ τούτων εἰρημένων ἐκάστῳ· καὶ ὅτι τὰ μὴ καθωμιλημένα ὑποπτὰ ἔστι, καὶ μάλιστα παρὰ Λατίνων προαγόμενα τῶν καὶ τοῖς φανεροῖς παρεχειρῶντων, ὑπεσχέθημεν, σὺν θεῷ δ' ὁ λόγος ἐν οὐδετέρῳ λόγῳ
15 τὰ διαφωνεῖν δοκοῦντα συμφωνοῦντα παραστήσειν.
- Ταῦτα μὲν οὖν ἀνωτέρω διὰ πλειόνων ἀποδέδεικται· καὶ ὡς ἡμεῖς καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς ὁμολογία πανταχόθεν ἔχει τὸ ἀσφαλὲς καὶ στέφανος ἡμῖν ἔστι καυχήσεως καὶ ἀκαταίσχυντος ἐλπίς. Εἰ
20 γὰρ μὴ οὕτω καὶ ἡμεῖς κατὰ ταύτην ἐλλίπεις, πολλῶ μᾶλλον οἱ ἐκ παλαιοῦ καὶ μυηθέντες ἄνωθεν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς γένος θεοκινήτως μύησαντες ἀπόστολοι, προφήται, σεπταὶ σύνοδοι πατέρων πολλοὶ τε καὶ πολυάριθμοι. Εἰ δὲ καὶ γινώσκοντες ἐτέρως, ὡς νῦν ἰσχυρίζονται τὸ τῶν λατίνων γένος, οὐ πεφανερῶκασιν ἡμῖν, καὶ
25 ταῦτα τοῦ κυρίου πρὸς αὐτούς εἰπόντος, «ἂ ἠκούσατε ἐν τῇ σκοτίᾳ, κηρύξατε ἐν τῷ φωτί»¹, πῶς οὐκ ἂν τῶν ὑπευθύνων εἶεν; Ἄλλ' ὁ θεὸς αὐτούς δι' ἔργων κἀνταῦθα μεγίστων ἐδικαίωσεν.
- Οὐ γὰρ ἐφρόνουν κατὰ τοὺς Λατίνους, ἄπαγε, ὡς καὶ τοῦτο δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐγνώκασι καὶ παραδεδώκασιν ἡμῖν μίαν καὶ
30 μόνην ἀρχὴν τῆς θεότητος, ἓνα πατέρα ἀγέννητον, ἓνα υἱὸν ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς προερχόμενον, ἐν πνεῦμα ἅγιον συναϊδίον, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ αὐτὸ ἐκπορευόμενον πρὸ αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας· καὶ ἔτι καὶ συνδοξαζόμενον τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈!₃Λ Ν Ρ₃Ρ₄Σ₁V V₁Z
Δ₆ΝΡ₃Ρ₄Σ₁V

1 - 2 λατινικῶς φρονοῦντες : λατῖνοι

1. Βλ. *Ματθ.* 10, 27 καὶ *Λουκ.* 12, 3.

ΛΟΓΟΙ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΙ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΠΟΡΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ
ΟΤΙ ΟΥΧΙ ΚΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΥΙΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΑΡΑ ΛΑΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ
ΕΙΣ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑΝ ΑΥΤΩΝ ΔΗΘΕΝ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑ

1 Ὡν μὲν οὖν ἔδει καὶ αὐτῷ τῷ τῶν εὐσεβούντων καταλόγῳ
πρὸς διασάφησιν τε καὶ βεβαίωσιν τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ
δι' ὧν ὡς ἐν βραχεὶ τὸ δυσσεβὲς ἀπαν τῶν ἐνισταμένων ἀναφαί-
νεται Λατίνων, πρότερον εἰς δύναμιν διεξελθόντες, ἀ δὲ αὐτοὶ
5 προτείνουσι καθ' ἡμῶν τε καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ δι' ὧν ἰσχυρί-
ζονται μηδὲν καινοτομεῖν, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ Χριστοῦ θείοις λό-
γοις συνψδὰ φρονεῖν καὶ λέγειν καὶ τοῖς κατὰ Χριστὸν θεολο-
γήσασιν κατ' οὐδὲν ἀπᾶλλον, ταῦτα δὲ μήπω πάνθ' ἐξῆς εἰς
τοῦμφανὲς παραγαγόντες μηδὲ ἀπελέγξαντες, νῦν ἴδωμεν καθ'
10 ἕκαστον ἅττα λέγουσι καὶ τίσι λογισμοῖς ἢ καὶ γραφικοῖς ῥήμα-
σί τε καὶ νοήμασι χρησάμενοι, μᾶλλον δὲ παραχρησάμενοι, τῆς
θεολέκτου τε καὶ πατροπαραδότου διαπεπτώκασιν ὁμολογίας. Καὶ
τὸ δεινότατον ἀπάντων, οὐδ' ἐπαναλῦσαι καὶ ἀσφαλῶς ἐπιλαβέ-
σθαι οὐ διαπεπτώκασιν ἐθέλουσιν, ἀλλὰ τοῖς πρὸς ἐπανόρθωσιν
15 διδοῦσι χεῖρα, ἀληθείας λόγου δύναμιν πρὸς ἀλήθειαν ἀναγωγόν,
οἷά τινες ὡς ἀληθῶς ἀνάγωγοι, δυσχεραίνουσί τε ἐς τὰ μάλιστα
καὶ ἀντιλέγουσι.

2 Τὸ μὲν οὖν τοῦ ὀρθοῦ διαπεσεῖν κοινὸν ἐγένετο ταῖς ἐκκλη-
σίαις ἀπάσαις, ἄλλοτε ἄλλῃ διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου λυμνηαμένου
20 τοῦ χείρονος. Τὸ δὲ διαπεσοῦσαν μηκέτ' ἐπανελθεῖν μόνης τῆς τῶν
Λατίνων ἐγένετο, καίτοι μεγίστης τε καὶ κορυφαίας οὔσης καὶ
τῶν πατριαρχικῶν θρόνων ἐξόχου περιωπῆς· καὶ ταῦτόν ταύτη
συμβέβηκε, μεγίστη τῶν ἐκκλησιῶν οὔση, τῷ μεγίστῳ τῶν ζῶντων
ἐλέφαντι. Ὅν φασὶ μηδ' ὑπνοῦ καιρὸν ἐπ' ἐδάφους ἀνακλίνεσθαι

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ Ι, Λ Η Ρ₃ Ρ₄ Σ₁ V V, Z Τίτλος. Τοῦ αὐτοῦ: Τοῦ ἁγίου πα-
τρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ . . . Δ₉
13 ἐπαναλῦσαι C₉

πρὸς ἄνεσιν, τοῖς δὲ πλαγίοις ἄρθροισι μικρὸν ἐποκλάζοντα δια-
 ναπαύεσθαι· ἂν δὲ πού τι παθὼν καταπέσῃ, μηκέτ' ἀνίστασθαι
 δύνασθαι. Ἐλλὰ τοῖς μὲν ἐλέφασι τὸ βάρος τοῦ σώματος αἷτιον
 καὶ ἡ πολυσαρκία δύσχρηστος τε οὔσα καὶ κάτω πιέζουσα, κα-
 5 θάπερ τις ἐπικειμένη μόλυβδος πολυτάλαντος, τοῖς δὲ Λατίνοις
 ὁ τύφος οἶμαι τὸ μόνον, μικροῦ δὲω λέγειν, πάθος ἀνίατον, ὃ
 καὶ τῷ μόνῳ πονηρῷ κρίμα κατὰ τὸν ἀπόστολον ἰδιαίτατον¹.
 δι' ὃ κάκεινος εἰς αἰῶνας ἀνίατος.

Ἐν δὲ τῶν Λατίνων τοῦτο φύλον τοῦτον ἀπόθωνται — δύ-
 10 ναγται γάρ, καὶ γὰρ ἀνθρώποι — τάχ' ἂν ἡμεῖς οἱ τοῦ ὀρθοῦ
 πάντες συναχθέντες εἰς ἓν καὶ οἶόν τισι προνομαίαις, ὃ καὶ τοῖς
 καταπεσοῦσιν ἐλέφασι παρὰ τῶν μὴ κειμένων ἢ φύσις ἐξεῦρε
 βοήθημα, τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις χρησάμενοι διαναστήσομεν
 τε καὶ στήσομεν ὀρθίους, ἀπαρεγκλίτως ἐχομένους τοῦ κανόνος
 15 τῆς εὐσεβείας. Ἐθελοντάς δὲ κειμένους ὀνήσει τὸ παράπαν οὐδέν,
 κἂν παρ' αὐτῶν τῶν οὐρανίων νόων σκευάζηται τε καὶ προσάγηται
 τὸ τῆς ψευδοδοξίας ἱαμα· τούτων γὰρ λόγος προφητικοῖς ῥήμασιν
 ἐκπεφασμένος, ὡς «ἰατρεύσαμεν τὴν Βαβυλῶνα καὶ οὐκ ἴαθη»².

3 Μικροῦ τοίνυν μάτην τούτοις δίδωσιν ὁ χεῖρα διδούς, τοῦ-
 20 το μόνον εὖ ἄγαν ἑαυτῷ νείμας καὶ ἀποδοῦς τῷ θεῷ, τὴν τῆς
 οἰκείας καλοκαγαθίας ἐπίδειξιν, ἐκείνους δὲ μόνον ἐθελοκα-
 κοῦντας ἀποδείξας καὶ ἴσως στήσας, τοῦ μὴ πρόσω τῶν ἀτοπη-
 μάτων χωρεῖν. Καὶ νῦν γάρ, εἰ μὴ σαφῶς ἑτεροφρονεῖν ἐθέλου-
 σι, τί κρεῖττον ἂν σχοῖεν φάρμακον πρὸς ἐπανόρθωσιν, ἢ ὅτιπερ
 25 ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπόστα-
 σιν ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ὁ προαποδέδειχται διὰ πολλῶν
 καὶ διὰ τῆς ὑποφωνήσεως τοῦ 'μόνου', ἀριδηλοτέρας γεγонуίας
 τῆς ὀρθοδόξου διανοίας περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀσφαλοῦς
 θεολογίας καὶ τῆς κατ' αὐτοὺς προσθήκης ὑπεναντίας φανερώς
 30 ἐληλεγμένης τοῦ ὀρθοτομοῦντος κηρύγματος τῆς ἀληθείας.

Ἐλλὰ καὶ χωρὶς τούτων οὐδέ τινα ποθεν ἀνάγκη ἐπαγομέ-
 νην ὀρῶμεν μετακινεῖν τὰς πνευματοκινήτους περὶ θεοσεβείας

Α C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₂Λ Ν Ρ₂Ρ₄Σ₁Υ Υ₁Ζ 15 τοπαράπαν CNP₁Υ₁Ζ 31 καὶ
 παραλ. Σ₁ ἀλλὰ γὰρ καὶ Δ

1. Βλ. Ἰακ. 4, 16, 2. Ἰερμ. 28, 9.

ψήφους τῶν ἀπ' αἰῶνος ἱερῶν συνόδων καὶ μετασκευάζειν τὸ πα-
 τροπαράδοτον τῆς εὐσεβείας σύμβολον, ὡς προστιθέναι καὶ ἰσχυ-
 ρίζεσθαι τὴν ὑπαρξιν ἔχειν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
 Τί γάρ, εἰ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς ἔστιν ἃ δοκοῦσι διαφωνεῖν
 5 πρὸς τὰ κοινῇ τοῖς θεολόγοις ἐκπεφασμένα, κἀντεῦθεν ἀγνωμο-
 γημένα πᾶσιν ἡμῖν, οὐκ ἐκεῖνα μᾶλλον συμβιδάσομεν τῇ παν-
 ταχόθεν ἐχούσῃ τὸ ἀναμφισβήτητον ἀληθείᾳ πρὸς δύναμιν, ἀλλ'
 ἡμεῖς ἐκπεσοῦμεθα δι' ἐκεῖνα τῆς ἀληθείας; Οὐδ' εἰ τι καὶ τὴν
 ἡμετέραν ὑπερβαίνει διάνοιαν ὁμολογήσομεν καὶ ἄλλοις δὴ τισι
 10 τῆς κατ' αὐτὰ συνέσεως παραχωρήσομεν, ὅστις ἂν ἀξιωθείη — κἀν
 τῶν ἐσχάτων ἤ — τῶν βαθέων καὶ ἀποκεκρυμμένων μυστηρίων
 τοῦ πνεύματος, ἡμᾶς δ' αὐτοὺς ἀναξίους κρίναντες τούτων, ὑπὸ
 τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ ταπεινώσομεν, ἀλλ' ὦ τοῦ πάθους,
 καὶ θεὸν αὐτὸν ἀγνοήσομεν διὰ τὸ μηδὲν ἐθέλειν ὁμολογεῖν ἀ-
 15 γνοεῖν, ὥσπερ οἱ καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ θεότητα ἀγνοήσαντες διὰ
 τὰ δυσλήπτως περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα; Οὐμενον. Οὐδὲ γὰρ ἐ-
 κείνοις αἱ γραφικαὶ μαρτυρίαι, μὴ καλῶς ἐκληφθεῖσαι, δυνη-
 θεῖεν ἂν συνάρασθαι παραιτουμένοις οὐ κατὰ καιρὸν ἢ τῆς ἀσε-
 βείας αὐτοὺς καὶ τῆς δι' αὐτὴν αἰωνιζούσης καταδίκης ἐξελέ-
 20 σθαι· ἀλλὰ κρίσιν τίσουσιν αἰώνιον, ὅτι τὰς σαφεῖς ἀθετήσαντες
 φωνὰς καὶ τὰς ἀσαφεῖς φυσιώσει γνώσεως ἀνερευνήσαντες, μᾶλ-
 λον δὲ μὴ ἐρευνήσαντες, μηδὲ τοῖς ὡς ἀληθῶς ἐρευνήσασι πει-
 σθέντες, ἐξ αὐτῆς ἐνδίκως τῆς πεφουσιωμένης γνώσεως τὴν ὄντως
 ἀφροσύνην ἐκαρπώσαντο.

4 25 Καίτοι πλείσταί εἰσιν αὐταὶ αἱ φωναί, αἱ τοῖς μὴ διορατι-
 κωτάτοις τὸ πρὸς τὸν πατέρα συνἀναρχόν τε καὶ ὁμότιμον ἀφαι-
 ροῦνται τοῦ υἱοῦ καὶ αὐτὸ δὲ τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν
 βασιλείαν τὴν ἀληκτον· «ὑποταγήσεται γάρ, φησί, καὶ ὁ υἱός»¹,
 καὶ «χρὴ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρι τινός»², καὶ «μείζων ὁ πατήρ»³,
 30 καὶ «ἡ σοφία ἔκτισται»⁴, καὶ «ἀγνοεῖ τι τῶν ἐκτισμένων ὑπ'

A C₂ Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ I₂ Λ N P₂ P₄ Σ₁ V V₁ Z 2-3 ἰσχυρίζεσθαι: διἰσχυρίζεσθαι Δ
 10 τῆς: τοῖς Δ₂ Z 11 ἐσχάτων: ἐλαχίστων Δ 12 τοῦ πνεύματος μυσ-
 τηρίων Δ₂ Z 15 καὶ παραλ. Δ τοῦ παραλ. C₂ 20 κρίσιν: δι-
 κην Δ₁ Δ₂ V₁ Z

1. Α' Κορ. 15, 28.

2. Βλ. Α' Κορ. 15, 25.

3. Ἰω. 14, 28.

4. Σοφ. Σειρ. 1, 4 βλ. Παροιμ. 8, 22.

αὐτοῦ»¹, καὶ «ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν δύναται ποιεῖν»², καὶ «καταβέ-
 θηκεν οὐχ ἵνα τὸ οἰκεῖον θέλημα ποιῆ»³, καὶ «ἦν διανυκτερεύων
 ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ»⁴, καὶ «ἔμαθε»⁵, καὶ «προέκοψε»⁶, καὶ
 «ὑψώθη»⁷, καὶ «ἐδοξάσθη»⁸, καὶ «τετελείωται»⁹, καὶ ὅσα τῆς
 5 τοῦ ἡμετέρου φυράματος ταπεινότητος, καὶ ὅσα τῆς εὐγνωμοσύ-
 νης, ἴν' οὕτως εἴπω, τοῦ γεννήματος πρὸς τὸν γεννήτορα, καὶ
 ὅσα τοῦ μὴ ἀντίθεος εἶναι δείγματα, καὶ ὅσα πρὸς ἡμᾶς δι' ἔρ-
 γων ἀρετῆς ὑποδείγματα.

Τί οὖν, διὰ ταῦτα τὸ ἐτέρωθεν προσμαρτυρούμενον τῷ υἱῷ
 10 θεῖον οἶον ἀδιεξίτητον ὕψος ἀθετητέον, ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἦν»¹⁰, «καὶ
 πρὸς τὸν θεὸν ἦν, καὶ θεὸς ἦν»¹¹, καὶ «πρὸ πάντων βουνῶν γεν-
 νᾶται»¹², καὶ «πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ»¹³, καὶ
 «οὗτος ὁ θεὸς καὶ οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν»¹⁴, αὐτὸς
 γὰρ ἐστὶν ὁ «μετὰ ταῦτα τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφεὶς»¹⁵, ὅτι
 15 τε αὐτὸς καὶ ὁ πατήρ ἔν εἰσι¹⁶, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ
 πατήρ ἐν αὐτῷ¹⁷, καὶ «ὁ ἑώρακὼς αὐτὸν ἑώρακε τὸν πατέρα»¹⁸,
 καὶ «μετ' αὐτοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ»¹⁹, «καὶ
 κατακυριεύσει μετὰ τὸ ἀνταναιρεθῆναι τὴν σελήνην»²⁰, καὶ «πᾶν
 αὐτῷ γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων»²¹,
 20 καὶ «ἡ βασιλεία αὐτοῦ, βασιλεία αἰώνιος»²², καὶ «βασιλεῖ ἐτέ-
 ρω οὐχ ὑπολειφθήσεται»²³;

Ταῦτα τοίνυν καὶ τ' ἄλλ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τὰ το-
 σοῦτο θαυμαστά, τὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὑψηλά, τὰ οὕτως ἀνυπέροβλη-
 τα, διὰ τὰ ταπεινοῦντα τῶν ῥημάτων συγκαθελκύσομεν αὐτοῖς;
 25 Ἄλλ' οὐ ζητήσομέν τε καὶ στέρξομεν τὸ ἐγκεκρυμμένον τοῖς

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Δ₉Δ₁₃Λ ΝΡ₄Σ₁ΥΥ₁Z 2 ποιῆ: ποιεῖν Δ₄Z 7 ἀντιθέου
 ΛΥ₁ 13 καὶ οὐ: οὐ Δ₄Δ₆ΥΖ: ἡμῶν οὐ Σ₁ 21 ὑποληφθήσεται
 ΔΔ₆ΝΡ₄

1. Βλ. Σοφ. Σειρ. 23, 20.	2. Ἰω. 5, 19. 30.	
3. Ἰω. 6, 38. Βλ. Ἰω. 4, 34. 5, 30. 6, 39.	4. Λουκ. 6, 12.	
5. Ἐβρ. 5, 8.	6. Λουκ. 2, 52.	
7. Βλ. Ἰω. 3, 14. 8, 28. 12, 32. 34. Πράξ. 5, 31.		
8. Βλ. Ἰω. 7, 39. 11, 4. 12, 16. 23. 13, 31. 32. 17, 5. 10. Πράξ. 3, 13.		
9. Βλ. Λουκ. 13, 32. Ἐβρ. 5, 9. Ἰω. 19, 28. 30.	10. Ἰω. 1, 1.	
11. Ἐνθ' ἄνωτ.	12. Παροιμ. 8, 25.	13. Ψαλμ. 71, 17.
14. Βαροὺχ 3, 36.	15. Αὐτόθι 3, 38.	16. Ἰω. 10, 30.
17. Ἰω. 14, 10.	18. Ἰω. 14, 9.	19. Ψαλμ. 71, 7-8.
21. Φίλιπ. 2, 10.	22. Ψαλμ. 144, 13.	23. Βλ. Δαν. 2, 44.

δοκοῦσι χαμερπέσιν ὑψηλὸν καὶ τοῦ εὐσεβοῦς νοήματος γενόμενοι διαλύσομεν τὸ προσιστάμενον; Ἄλλὰ τῷ φαινομένῳ προσπταίσομέν τε καὶ πεσοῦμεθα καὶ ἐναπομενοῦμεν τῷ γράμματι; Οὐ μὲν οὖν· ἀποκτένει γὰρ τὸ γράμμα κατασπῶν ἀφ' ὕψους τοὺς μὴ

5 ἄνω πρὸς τὸ πνεῦμα βλέποντας.

5 Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς, ὅσοι καθαρῶς τοῦ πνεύματος, ὅσοι κατάπερ αὐτὸ ἑαυτὸ διεσάφησε θεολογοῦμεν, ὅσοι μηδὲν ἀνάξιον αὐτοῦ καὶ φρονοῦμεν καὶ κηρύττομεν, μηδ' ἐξ ὧν λέγομεν ἐκβαίον· ἡμεῖς τοίγυν, καὶ τι μὴ ὁμόφωνον δοκῆ τῇ περὶ τοῦ ἁγίου

10 μόνου καὶ προσκυνητοῦ πνεύματος θεολογία καὶ αὐτὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος διδόντος, νοήσομεν πνευματικῶς καὶ διευκρινήσομεν καὶ διαρρίψομεν τοὺς λίθους τοῦ προσκόμματος καὶ πᾶσι τρόποις ἀποδείξομεν τοῖς προτέροις τῶν πατέρων ὁμολογοῦντας τοὺς ὑστέρους, κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ ἑαυτοῖς καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς αὐτοῖς

15 καὶ κοινῇ πάντας τῷ κοινῷ τῆς φύσεως δεσπότῃ καὶ κατὰ χάριν ἡμετέρῳ πατρί. Ἐπεὶ δὲ ὅσα σχεδὸν ἀγνοοῦσι τῶν γραφῶν ὑπ' ἀπορίας ἢ κακοβουλίας πρὸς τὴν οἰκείαν κακοδοξίαν οἱ Λατῖνοι περιτρέπουσι στρεβλοῦντες, πλεῖστα δὲ εἰσιν αὐτοῖς τὰ ἀγνοούμενα τῶν δοκούντων αὐτοῖς ἀναντιρρήτων καὶ δι' ὧν ὡς προ-

20 φανῶν τὸν περὶ αὐτοὺς ἐξαπατῶσιν ὄχλον, τούτων ἡμεῖς ἀρτίως μνησθέντες καὶ ταῦτα κακῶς παρ' αὐτῶν ἐξειλημμένα θεοῦ συναιρουμένου ἀπελέγξαντες καὶ οἷόν τινας θεμελίους ὑποσπάσαντες, σαθρὸν αὐτῶν ἀποδείξομεν τὸ ὄλον τῆς δυσσεβείας οἰκοδόμημα.

6 25 Φέρε δὲ, προθῶμεν πρότερον τὸ καὶ πρότερον αὐτοῖς δοκοῦν παντάπασιν ἄμαχον, ὡς ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας εἰρημένον· «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καὶ εἶπε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον»¹. Ὅρα, φασί, πῶς σαφῶς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἄρ' οὖν ὅτι ἐμφυσήσας εἶπε «λάβετε πνεῦμα ἅγιον», τὸ ἅγιον πνεῦμα

30 τὸ ἐμφύσημα ἦν, ὡς ταῦτόν εἶναι τῷ διὰ σαρκὸς ἐμφυσήματι τὸ ἐκπόρευμα ἢ τῷ δεδῶσθαι δι' ἐμφυσήματος τεκμηριοῦνται καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἐμφύσημα εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, κἀντεῦθεν παρὰ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευέσθαι συμπεραίνουσιν; Ἄλλ' ὁπότερον τούτων λέγουσιν, ἐπιστομιζέσθωσαν αὐτόθεν πρῶτον

A C₂ Δ Δ₂ Δ₆ Δ₈ I₂ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z

4 ἀποκτένει κώδ.

1. Ἰω. 20, 22.

διὰ βραχέων· οὐ γὰρ ἐμφυσήσας εἶπεν ὁ κύριος, 'λάβετε τὸ πνεῦμα', ἀλλὰ χωρὶς τοῦ ἄρθρου, 'λάβετε πνεῦμα ἅγιον', δηλαδὴ βραχύ τι τοῦ πνεύματος. Σαφές οὖν ὡς μερικὴν τοῦ πνεύματος ἐνέργειαν διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἔδωκεν, οὐκ αὐτοῦ τὴν φύσιν ἢ τὴν ὑπόστασιν· ἀμερῆς γὰρ παντάπασιν ἢ τοῦ θεοῦ πνεύματος φύσις τε καὶ ὑπόστασις. Διὰ τί δὲ ἐμφυσήσας ἔδωκεν ὅπερ ἔδωκεν; Ἴνα δείξῃ μίαν οὐσαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ πνεύματος τὴν ἐνέργειαν· κἀντεῦθεν ἀλλήλων, ἑαυτοῦ κἀκείνου, παραστήσῃ τὸ συναφές καὶ συμφυές καὶ ὁμότιμον. Καθάπερ καὶ ὁ χρυσόστομός φησι θεολόγος γράφων· «τινὲς μὲν φασιν ὅτι οὐ τὸ πνεῦμα ἔδωκεν, ἀλλ' ἐπιτηδεῖους αὐτοὺς πρὸς ὑποδοχὴν δι' ἐμφυσήματος κατεσκεύασεν. Οὐκ ἂν δὲ τις ἀμάρτοι καὶ τότε εἰληφέναι αὐτοὺς λέγων ἐξουσίαν τινὰ πνευματικὴν καὶ χάριν, ὥστε ἀφιέναι ἀμαρτήματα. Διὸ ἐπήγαγεν, 'ὣν ἂν ἀφῆτε ἀφέωνται'¹, δεικνὺς ποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδωσι· καὶ γὰρ ἄφατος ἢ τοῦ πνεύματος χάρις καὶ πολυειδῆς ἢ δωρεά. Τοῦτο δὲ γίνεται, ἵνα μάθῃς ὅτι μία ἢ δωρεά καὶ ἢ ἐξουσία πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος»².

7 Ὡς ἂν δὲ καὶ διεξοδικώτερον πρὸς αὐτοὺς ἀπαντήσωμεν, εἰ
20 τὸ ἐμφύσημα τοῦ κυρίου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν, καὶ ἢ ἀναπνοὴ λοιπὸν ἢ ἐχρῆτο, δι' ἧς καὶ τὸ ἐμφύσημα γέγονε, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν. Οὐκοῦν οὐ καθ' ἡμᾶς ἐγένετο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ φαντασία, κατὰ τὴν φαντασίαν τῶν Ἀκεφάλων, ἢ καὶ πρὶν ἀνθρώποις συναναστραφῆναι³ τὴν σαρκώδη φύσιν ἐξ ἀρχῆς εἶχεν
25 οὕτω πῶς συνισταμένην, κατὰ τὴν Ἀπολιναρίου ἄνοιαν· καὶ μὴν αὐτὸς ὁ κύριος καὶ τοῦτ' εἶπε πάντως· «τὰ ῥήματα, ἃ ἐγὼ λαλῶ, πνευμά εἰσι καὶ ζωὴ εἰσιν»⁴. Εἰ δὲ πνευμά εἰσι, καὶ πνεῦμα ἅγιόν εἰσι· πῶς γὰρ οὐ; Οὐκοῦν, κατὰ τὴν Ἰταλῶν περὶ τοῦ ἐμφυσήματος ἐρμηνείαν, καὶ τὸ πνεῦμα λόγος καὶ θεοῦ λόγος.
30 Οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη καινότερον; Μᾶλλον δὲ λόγοι, καὶ θεοῦ λόγοι· τὰ γὰρ ῥήματα, πλῆθος.

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 9 συναφές καὶ παραλ. Δ₆ 10 θεολόγος φησὶ Σ₁ γράφων [ἐν ὁμιλίᾳ πς' τῇ εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην] τινὲς ἐν κειμένῳ ΝΡ₄ ἐν τῇ εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην πς' ὁμιλίᾳ ὧα ΔI₃ V₁

1. Ἰω. 20, 23.

2. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ὁμιλία 86 εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην 3, PG 59, 471.

3. Βλ. Βαροῦχ 3, 38.

4. Ἰω. 6, 63.

Ἐπιστῆσαι δὲ κἀνταῦθα δέον, ὡς οὐδὲ νῦν εἶπεν, ὅτι «τὰ
 ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ τὸ πνεῦμά εἰσιν», ἀλλὰ χωρὶς τοῦ ἄρθρου,
 δηλῶν μὴ τοῦ πνεύματος τὴν ὑπόστασιν εἶναι ταῦτα, τῆς δὲ
 τοῦ θείου πνεύματος ἐνεργείας εἶναι πεπληρωμένα καὶ τὴν ζωο-
 5 ποιὸν τοῦ πνεύματος δι' αὐτῶν χορηγεῖσθαι ἐνέργειαν. Καὶ ἠγί-
 κα τοίνυν ἐμφυσήσας εἶπε, «λάβετε πνεῦμα ἅγιον», τοῦτ' ἀντι-
 κρυσ ἔφη, ὅτι τὸ ἐμφύσημα τοῦτο τῆς τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν
 ἐξουσίας τοῦ θείου πνεύματος πεπληρωμένον ἐστί.

8 Πρὸς δὲ νῦν ὁ λόγος καὶ παρ' ἡμῶν τὰ τοῦ κυρίου ῥή-
 10 ματα ἐξαγγέλλεται· «ἐν γὰρ τοῖς χεῖλεσί μου, φησὶν, ἐξήγγει-
 λα πάντα τὰ κρίματα τοῦ στόματός σου»¹. Ἄρ' οὖν καὶ ἐξ ἡ-
 μῶν ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἄλλὰ καὶ ἐξερευνῶνται
 καὶ μελετῶνται καὶ τηροῦνται καὶ πράττονται καὶ καταγοοῦν-
 15 ται, εἰς ὅσα κατάγει τὸ πνεῦμα ὁ τὰ τοῦ πνεύματος ἐρμηνεύων
 οὐ διὰ πνεύματος, ὅση δὲ καὶ ἡ διαφορὰ τῶν τοῦ κυρίου λό-
 γων· ἐντολαί, νόμοι, μαρτύρια, δικαιώματα, κρίματα. «Καὶ ἐγένε-
 το ῥῆμα κυρίου ἐπὶ Ἰωάννην τὸν Ζαχαρίου»², κατὰ τὸν θεῖον
 εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, καὶ «καθὼς ἐλάλησε κύριος διὰ τῶν ἁ-
 γίων αὐτοῦ προφητῶν ποιῆσαι ἔλεος», ὁ Ζαχαρίας φησὶ³, καὶ
 20 «ἐπὶ Ἰωνᾶν τὸν τοῦ Ἀμαθῆ λόγος κυρίου ἐγένετο»⁴, καὶ «ὁ λό-
 γος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν»⁵ καὶ ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλον, καὶ
 «εἶπε κύριος πρὸς Μωσῆν»⁶ καὶ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα καὶ ἔφ'
 ὅσους ἀρτίως οὐδὲ ἀριθμῆσαι ῥάδιον.

Τί οὖν, ταῦτα πάντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν καὶ οὐκ ἐλά-
 25 λησεν αὐτὸ διὰ τῶν προφητῶν κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἀλλ' αὐτὸ
 ἐλαλήθη δι' αὐτῶν ἢ ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς; Ἄπαγε τῆς βλασφη-
 μίας. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα τὰ ἐκ τοῦ ἄσωμάτου θεοῦ ἄσωμάτως λε-
 γόμενα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν, πολλῶ μᾶλλον οὐδὲ τὰ τοῦ Χρι-
 στοῦ ῥήματα σωματικῶς προφερόμενα. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα, οὐδὲ ἡ
 30 ἀναπνοὴ ἐν ἣ τυποῦται αὐτὰ καὶ προάγεται. Εἰ δὲ μὴ αὕτη,
 οὐδὲ τὸ ἐμφύσημα τὸ γεγονὸς δι' αὐτῆς. Πρὸς δὲ τούτῳ, οὐδὲ
 τὸ παρ' αὐτοῦ αἰνιττόμενον. Εἰ γοῦν καὶ παντάπασιν ἀδύνατον,

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ Ν Ρ, Σ₁ V V₁ Z

1. Ψαλμ. 118, 13.

3. Λουκ. 1, 70. 72.

5. Ἡσ. 2, 1.

2. Λουκ. 3, 2.

4. Ἰωνᾶ 1, 1.

6. π. χ. Ἐξ. 6, 1 κ. ἄ.

ὅμως ἔστω μὴ τῆς σαρκὸς εἶναι, ἀλλὰ τῆς θεότητος τοῦ υἱοῦ τὸ ἐμφύσημα· μᾶλλον δέ, ἔν' αὐτὸ θῶμεν τὸ παρὰ τῶν Λατίνων λεγόμενον, ἔστω παρὰ τοῦ αἰσθητοῦ τὸ νοητὸν ἐκεῖνο παρὰ τοῦ σωτήρος σημαίνεσθαι. Ἄλλ' ἐνεφύσησεν οὗτος καὶ τὴν ἀρχὴν εἰς
 5 τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου πλάσματος. Τί δὲ ἐνεφύσησε; Ἐνοήν ζωῆς. Τί ἐστὶ ἔνοήν ζωῆς; Ἐψυχὴν ζῶσαν¹. Διδασκέτω σε Παῦλος· «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»². Τί δὲ ἐστὶ ζῶσαν; Ἀείζων, ἀθάνατον, ταῦτόν δ' εἰπεῖν λογικὴν· ἢ γὰρ ἀθάνατος λογικὴ· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ κεχα-
 10 ριτωμένην θείως. Τοιαύτη γὰρ ἢ ὄντως ζῶσα ψυχὴ. Τοῦτο δὲ τῷ κατ' εἰκόνα ταῦτόν, εἰ δὲ βούλει καὶ καθ' ὁμοίωσιν· ὡς τῆς ζημίας, ἐκ τίνος εἰς τί μετεβάλομεν.

9 Ἐώρων οἱ τῶν ἀγγέλων ὀφθαλμοὶ τότε τὴν αἰσθήσει καὶ σαρκὶ συνημμένην τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ θεὸν ἄλλον ἐώρων,
 15 μὴ γεγενημένον μόνον ἐπὶ γῆς δι' ἀγαθότητα θείαν, νοῦν τε καὶ σάρκα τὸν αὐτόν, ἀλλὰ δι' ὑπερβολὴν ταύτης καὶ κατὰ θεοῦ χάριν μεμορφωμένον, ὡς εἶναι τὸν αὐτόν σάρκα καὶ νοῦν καὶ πνεῦμα καὶ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν θείαν τὴν ψυχὴν ἔχειν ἐντελῶς ὡς ἐνιαίαν οὔσαν ἐν νῷ καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι. Ἄλλ'
 20 εἶδε καὶ ὁ βάσκανος ὀφθαλμὸς, οὐκ ἤνεγκεν ὁ ἀρχέκακος ὄφτις· τοσοῦτον ἐκαρτέρησεν, οἴμαι, ὅσον δραστηκώτερον τὸν ἰδὸν ὑπὸ τὴν γλῶσσαν κεράσαι καὶ οἶον συσκευάσαι καὶ μῖξαι δόλφ, γλυκερῷ λόγῳ, τὸ δι' ἀκοῆς δηλητήριον· ἐπήλθεν, ἔθελξεν, ἔτρωσεν — ὡς καὶ τῆς ἐμῆς εὐκολίας καὶ τῆς ἐκείνου κακίας — εἰσέχεε τῇ
 25 ψυχῇ τὸν ἰόν, ἐθανάτωσε τὸ ζῶν ἐκεῖθεν, τὸ σῶμα λέγω, τὴν δ' ἀφ' ἑαυτῆς ζῶσαν ψυχὴν ἠμαύρωσεν· ἀφηρήμεθα τὸ θεῖον κάλλος, ἐστερήμεθα τῆς θείας μορφῆς, τὸ φῶς ἀπεβάλομεν, τὴν πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνωτάτω φῶς ὁμοιότητα διεφθείραμεν· περιεβαλόμεθα τὸν ζόφον ὡς ἱμάτιον, φεῦ, καὶ ὡς διπλοῖδα τὸ σκότος ἐνεδεδύμεθα. Ἄλλ' ἠλέησε δωρεάν, ἵνα μὴ μηκύνω λέγων, οὐ φύσις ἢ ἀγαθότης καὶ ὁ δι' αὐτὴν ἔλεος· καὶ δι' ἐμὲ τὸν πεσόντα κατῆλθε καὶ γέγονε, καθά φησιν ὁ ἀπόστολος, «εἰς πνεῦμα

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₉ Δ₁₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 22 δόλον Σ₁ 27 ἀπεβάλλομεν Σ₁
 28-29 περιεβαλλόμεθα Σ₁

1. Γεν. 2, 7.

2. Α' Κορ. 15, 45.

3. Βλ. τὴν ἔκφρασιν ταύτην ἐν ἀρχῇ τοῦ Α' Λόγου.

ζωοποιούσιν»¹, ὡς ἂν ζωοποιήσας ἀνακαινίση τὴν ἀμαυρωθεῖσαν εἰκόνα.

Τοῦτο τοίνυν ἤδη τελῶν καὶ δεικνὺς ὡς οὗτος ἐκεῖνος ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν δημιουργήσας δι' ἐμφυσήματος, τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσᾷ καὶ δι' οἰκείου λόγου φανεροὶ τὸ δῶρημα· οὐκ αὐθις λέγων ψυχὴν ἐντίθημι, ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ πνεῦμα θεῖον αὐθις τῇ μεταδόσει τῶν χαρισμάτων τὴν ψυχὴν ἀπεργάζομαι. Εἰπέ, Παῦλε, πῶς, τὸν λόγον διαδεξάμενος· στόμα γὰρ ὄντα σε γινώσκω Χριστοῦ. Αὐτὴν, φησί, συνάπτων, ὡς ἐκεῖνος ἂν εἶπε, τῷ ἐμῷ πνεύματι καὶ οἶον πνέειν μετ' ἐμοῦ τοὺς ἐμοὺς καὶ κατὰ χάριν ἔχειν διὰ τῆς πρὸς ἐμὲ συναφείας τὴν τῷ θεῷ πνεύματι φυσικῶς προσοῦσαν τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσίαν. «Ἡμεῖς γάρ, φησί, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν»², καὶ «ὁ κολλώμενος τῷ κυρίῳ ἐν πνευμά ἐστιν»³.

10 15 Ἄλλ' ὁρᾷς πῶς τὸ ἐμφύσημα τοῦτο αἰνίττεται μὲν παρὸν τὸ πνεῦμα καὶ τελεσιουργοῦν τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀνακαινίσειν, ἣν ἐκ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι τελεῖσθαι πιστεύομεν, δίδωσι δὲ πνεῦμα καὶ πνεῦμα ἅγιον, ἀλλὰ κατὰ τὴν δωρεὰν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν 20 ἐνέργειαν, ἣτις τὸ τὰς ἀμαρτίας τῶν ἀνθρώπων δεσμεῖν καὶ λύειν ἐστίν, οὐκ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου πνεύματος; Παρ' οὐδενὸς γὰρ αὕτη λαμβάνεσθαι δύναται. Τὰ δὲ χαρίσματα τοῦ πνεύματος, αἱ φυσικαὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι, μηδαμῶς αὐτοῦ χωριζόμεναι, λαμβάνονται μὲν παρὰ τῶν ἀξίων ἐνεργεῖσθαι παρὰ 25 τοῦ πνεύματος, οἳ διὰ τὸ ἠνώσθαι τούτῳ καὶ τῇ τούτου ἐνεργείᾳ χρισθῆναι — μόνος γὰρ ὁ μόνος Χριστὸς ὄλῳ ἐχρίσθη τῷ χρίοντι, κατὰ τὸν εἰπόντα⁴, Χριστὸς διὰ τὴν θεότητα, οὐκ ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσιν, παρουσίᾳ δὲ ὄλου τοῦ χρίοντος — τῷ γοῦν ἠνώσθαι διὰ τῆς ἐκεῖθεν θείας ἐνεργείας καὶ 30 χρηματίσαι τοῦ πνεύματος ὄργανα καὶ δι' ἑαυτῶν αὐτὸ φανεροῦν

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 1 ὡσάν Δ₆ 19 ἀλλὰ καὶ κατὰ Σ₁
21 ἐστίν, ἀλλ' οὐκ Δ₆ Ν Ρ₄ Σ₁ V 23 πνεύματος, ἡγουν αἱ φυσικαὶ δυνάμεις αὐτοῦ Σ₁ 26 ὄλος I

1. Α' Κορ. 15, 45.

2. Α' Κορ. 2, 16.

3. Α' Κορ. 6, 17.

4. Βλ. Λουκ. 4, 18. Πράξ. 4, 27. 10, 38. Ἑβρ. 1, 9. Ἦσ. 61, 1 ἐξ.

λαβείν λέγονται και πρὸς αὐτοὺς δίδοσθαι διὰ τοῦ υἱοῦ, εἰ δὲ βούλει και παρὰ τοῦ υἱοῦ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Και τοῦτ' ἔδειξεν ὁ κύριος ἐμφυσήσας και εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς, «λάβετε πνεῦμα ἅγιον»¹, ὡς και Δαμασκηνὸς ὁ θεῖος ἡμᾶς ἐδίδαξεν· εἰπὼν
 5 γάρ, «ὅτι ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα οὐ λέγομεν, πνεῦμα δὲ υἱοῦ ὀνομάζομεν και δι' υἱοῦ πεφανερῶσθαι και μεταδίδοσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν», εὐθύς ἐπήνεγκεν· «ἐνεφύσησε γάρ και εἶπε τοῖς μαθηταῖς, λάβετε πνεῦμα ἅγιον»². Ἄρ' οὐ κατάδηλον, ὡς ὁ δαμασκηνὸς πατήρ ἀπὸ τοῦ ἐμφυσήματος τούτου μὴ εἶναι και ἐκ
 10 τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ φανεροῦσθαι μόνον και μεταδίδοσθαι δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνόησε και ἀπέδειξε;

11 Λατῖνοι δὲ φρενοβλαβῶς ἀντιθετικῶς ἐκείνω νοοῦσι και δογματίζουσιν· οὐ γάρ συγορῶσιν ὡς τὰ χαρίσματα ταῦτα και αἱ ἐνεργεῖαι, καθ' ἃς διὰ τοῦ υἱοῦ χορηγεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ παρὰ
 15 τοῦ υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ και παρ' αὐτοῦ δίδονται τοῦ ἀνωτάτω πατρὸς. «Πᾶν γάρ, φησί, δώρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων»³. Τί δὲ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀφιέναι και κρατεῖν τὰ ἀμαρτήματα τελεώτερον; Και οὐ παρὰ τοῦ πατρὸς και τοῦ υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ και δι' αὐτοῦ και παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος·
 20 «ἐκχεῶ γάρ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα»⁴, διὰ τοῦ Ἰωήλ εἶπεν ὁ θεός· ἥς ἐκχύσεώς ἐστι πάντως και τὸ τοῖς μαθηταῖς παρὰ Χριστοῦ δεδομένον πνεῦμα δι' ἐμφυσήματος· και «τῷ μέν, φησί, διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, τῷ δὲ λόγος γνώσεως»⁵, και πάνθ' ὅσα ἐφεξῆς τῷ ἐκλεκτῷ
 25 Ἰσραὴλ ἔσχευε⁶ τῶν χαρισμάτων ἀπηρίθμηται Παῦλῳ, τῷ και τῶν ἀποκαλύψεων τὴν ὑπερβολὴν διὰ τοῦ πνεύματος ἠύμοιρηκότι· διὸ και λέγοντι, «ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ»⁷, οὐ μόνον τὰ μὴ ἐγνωσμένα τοῖς περιβοήτοις κατ' ἀρετὴν και εὐσέβειαν πατράσιν, ἀλλὰ και αὐτὴν τὴν τῶν ἀγγέ-

A C₂Δ Δ₁Δ₆Δ₉Ι₃Λ ΝΡ₂Σ₁ΥΥΖ
 μαθηταῖς C₃Z

12 ἐκεῖνο Σ₁

22 Χριστοῦ τοῖς

1. Ἰω. 20, 22.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἔκδοσις ἀκριβῆς 1, 8, PG 94, 832 - 833, βλ. PG 95, 60. 96, 605.

3. Ἰακ. 1, 17.

4. Ἰωήλ 3, 1.

5. Α' Κορ. 12, 8.

6. Πράξ. 9, 15.

7. Α' Κορ. 2, 10.

λων ὑπερβαίνοντα γνῶσιν· «καὶ ταῦτα γινώσκομεν, φησὶν ὁ τῶν ἀποστόλων θεολογικώτατος Ἰωάννης, ἐκ τοῦ πνεύματος οὐ ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ»¹. Καὶ ἀπλῶς πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἢ τῶν ἀγαθῶν χορηγία ἐξ αὐτοῦ πηγάζει· καὶ «οὐκ ἔστιν ὄλως δωρεά, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, ἄνευ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς τὴν κτίσιν ἀφικνουμένη»²· ὃς καὶ πάντα ἀπαριθμησάμενος, τὰς τε δωρεὰς καὶ τὰ χαρίσματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, εἶτα φησί· «πάντα ταῦτα ἀϊδίως ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνέργειαι αὐτοῦ εἰσιν»³. Ἄρ' οὖν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἐπεὶ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσα ἢ τῶν ἀγαθῶν χορηγία, ἐν ἣ πάντως καὶ ἡ τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν ἐξουσία, ἣν ὁ κύριος δι' ἐμφυσήματος τοῖς μαθηταῖς παρέσχεν; Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας· ἀλλὰ τὸ μὲν διδόναι τῶν τριῶν ἐστιν ὑποστάσεων κοινόν, ὡς καὶ ὁ ἀπόστολος συμμαρτυρεῖ· «διαίρεσεις γάρ, φησὶ, χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα· καὶ διαίρεσεις διακονιῶν, ὁ δὲ αὐτὸς κύριος· καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων, ὁ δὲ αὐτὸς θεός»⁴.

12 Κοινὰ μὲν οὖν τῇ μόνη ἁγίᾳ καὶ προσκυνητῇ τριάδι αἶ τε
20 θεῖαι δυνάμεις καὶ αἶ ἐνέργειαι, δι' ὧν ὁ θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ τοῖς ἀξίοις κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν⁵, δι' αὐτῶν ἐνεργῶν τε καὶ γνωριζόμενος. Ὡν περ θεῶν ἐνεργειῶν καὶ πηγῆ θεολογεῖται μὴ μόνον ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος ἐν τοῖς *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀντιρρητικοῖς* αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφων· «καὶ δὲ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος τίνες; Ἄρρητοι μὲν διὰ τὸ μέγεθος, ἀνεξαρίθμητοι δὲ διὰ τὸ πλῆθος»⁶. Καὶ πάλιν· «παρὰ τῷ ἁγίῳ πνεύματι πάντα τέλεια· ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλή, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνῶ-

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 1 καὶ ταῦτα: καὶ τὰ καὶ τὰ κώδ.
φησὶ γινώσκομεν C₂ Δ Z 1 - 2 τῶν ἀποστόλων παραλ. Σ₁ 3 πᾶσα
παραλ. Δ₈ Λ V₁ 11 ἐπεὶ: ἐπεὶ περ Ν

1. Βλ. Α' Ἰω. 2, 27. 3, 24. 4, 13.

2. Μ. Βασιλείου, *Περὶ ἁγίου πνεύματος*, 24, 55, PG 32, 172 B.

3. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίον* 5, PG 29, 772 C.

4. Α' Κορ. 12, 4 - 6

5. Β' Κορ. 6, 16, ἐξ. Ἰεζ. 37, 27.

6. Μ. Βασιλείου, *Περὶ ἁγίου πνεύματος*, 19, 48, PG 32, 156 D.

σις, ἁγιασμός, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα δυνάμεων, χα-
ρίσματα λαμάτων, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια, οὐδὲν ἔχον τι
ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον ἀλλ' αἰδίως πάντα ἔχον, ὡς πνεῦμα θεοῦ
καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός, αἷτιον ἑαυτῷ ἔχον ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ κά-
5 κεῖθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν.
Ἄλλὰ τὸ μὲν ἐκ θεοῦ πηγάζον ἐνυπόστατόν ἐστι, τὰ δὲ ἐξ αὐ-
τοῦ πηγάζοντα ἐνεργεῖαι αὐτοῦ εἰσι»¹. Ταῦτα δὲ εἰσι τὰ γνωρι-
στικά τῆς θείας φύσεως ἀρχήματα.

Θέλων οὖν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁμοούσιον ἑαυ-
10 τὸν δεῖξαι κατὰ τὴν θεότητα τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι, τοῖς
μαθηταῖς αὐτὸς ταύτην κατὰ χάριν δίδωσι τὴν φυσικὴν τῆς θεό-
τητος ἐνεργεῖαν, ὡς καὶ ὁ πατήρ πρότερον ἐνίας τῶν τοιούτων
ἐνεργειῶν τοῖς προφήταις παρέσχε· καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον
κατελθὼν μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἀνοδον, καὶ αὐτὸ τὰς τοιαύτας
15 ἐνεργείας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς, δι' αὐτῶν καὶ αὐτὸ δεικνύμενον
ὁμοούσιον τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ. Κοινὰ μὲν οὖν καὶ πολλὰ τῇ
μόνη ἁγία καὶ προσκυνητῇ τριάδι τὰ πρὸς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς θεῖα
δόματα καὶ ἡ τούτων δόσις, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπό-
ρευσις μία καὶ τοῦ πατρὸς ἰδίᾳ καὶ προαιώνιος.

13 20 Ἄλλ' ἵνα καὶ τὴν ἀπολογία ἐπισφραγίσωμαι καὶ «πᾶν στόμα
τὸ ἀντιτεῖνον φραγῆ»², αὐτὸν τὸν τῆς ἀληθείας λόγον τοῦ νυνὶ
λόγου κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν συμφθεγγόμενον ἡμῖν δείξας προβα-
λοῦμαι μάρτυρα τῆς ἀληθείας. Αὐτὸς γὰρ ὁ μηδαμόθεν χωριζό-
μενος, γῆθεν πρὸς τὸν ἐπουράνιον πατέρα ἀνιών, τοῖς διαμεμε-
25 νηκόσιν εἰς τέλος μετ' αὐτοῦ «παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύ-
μων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς
ἣν ἠκούσατέ μου», φησὶν³. Ἄλλὰ τίς ἡ ἐπαγγελία; Ὅτι «βα-
πτισθήσεσθε, φησὶν, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας
ἡμέρας»⁴. Οὐκοῦν πρὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἀναλήψεως οὕτω τῆς
30 ἐπαγγελίας ἔτυχον· οὐκ ἄρα διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τὸ πνεῦμα τὸ
ἅγιον αὐτοῖς ἐδόθη; τοῦτο γὰρ ἡ ἐπαγγελία. Πότε δὴ τοῦ σω-
τῆρος ἐπαγγελιαμένου ταῦτ' ἠκούσαν οἱ μαθηταί; Ὅτε μέλλων

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₅ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 9 κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς παραλ. Σ₁
18 δόματα: δόγματα P₄ VV₁ Z

1. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), Κατ' Εὐνομίον 5, PG 29, 772 C.

2. Βλ. Ρωμ. 3, 19.

3. Πράξ. 1, 4.

4. Πράξ. 1, 5.

ἐκὼν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθνήσκειν — βαβαὶ τοῦ μεγέθους τῆς πρὸς ἡ-
 μᾶς διαθέσεως — οὐχ ἑαυτὸν μόνον ὑπὲρ ἡμῶν παρεδίδου τῇ σφα-
 γῇ, ἀλλὰ καὶ κληρονόμους ἐνδιαθήκως ἐποιεῖτο τῶν ὑπαρχόντων
 5 αὐτῷ καὶ τοὺς θησαυροὺς ἡμῖν ἀνεώγνυ τε καὶ παρεδίδου καὶ
 αὐτὸν τὸν συμφυσᾶ καὶ πᾶσαν κτίσιν ὑπερναβεβηκότα, τὸν ἀκέ-
 νωτον πλοῦτον τοῦ πνεύματος· «ἐγὼ γάρ, φησὶν, ἐρωτήσω τὸν
 πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν
 εἰς τὸν αἰῶνα»¹. Εἶτα μετ' ὀλίγα, «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦ-
 10 μᾶς διδάξει πάντα»². Εἶτ' αὐθις μετὰ τὰς γλυκειάς ὑποθήκας ἐ-
 κείνας, μετὰ τοὺς ψυχαγωγοῦντας λόγους, μετὰ τὰς πρὸς φυ-
 λακὴν τοῦ πλούτου προτροπὰς, «ὅταν ἔλθῃ, φησὶν, ὁ παρά-
 κλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς
 ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει
 15 περὶ ἐμοῦ»³. Εἶδες τοῦ ὄντος θησαυροῦ τὰ κατὰ μέρος κλειθρα
 διανοιγόμενα; Μᾶλλον δ', ἵν' εἶπω θεολογικώτερον, ὁρᾶς φωτι-
 σμοὺς ἡμῖν κατὰ μέρος ἐλλάμποντας;

14 Ἄλλ' ὑπὲρ οὗ νῦν ἡμῖν ὁ λόγος, ἴδωμεν τὴν ἐπαγγελίαν· τὸ
 δ' «οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας»⁴ ποῦ; Αὐτοῦ τῶν λόγων μι-
 20 κρὸν προελθὼν καὶ τοῦτο τότε προεῖρηκεν ἐκ τῶν μεγίστων
 τοὺς οἰκείους φιλανθρώπως παραμυθούμενος· «συμφέρι γάρ, φη-
 σὶν, ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ παρά-

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈!₈Λ N P₄Σ₁V V₁Z 17 μετὰ ἐλλάμποντας προστ. Συνεῖκας
 3 δὲ καὶ τοῦτο, ἵνα μικρὸν παρεκβᾶς εἶπω, τὸ καὶ πρὸ ἡμῶν καλῶς εἰρη-
 μένον, ὅτι τὸ πέμπειν τὸ πνεῦμα μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα καὶ θεοῦ μόνου·
 ὁ πατὴρ γὰρ εἰπὼν πρότερον, πέμψει τὸν παράκλητον, εἶτ' αὐτός, ἐγὼ, φη-
 σί, πέμψω, τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα δεικνύς, ὡς ἂν αὐτό τε τὸ πρᾶγμα φωνὴν
 6 ὥσπερ ἀφιέν κηρύττη, καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος ἐξηγήσα-
 το. Εἰ γοῦν μὴ παρὰ τοῦ πατρὸς μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἦδει ἐκπο-
 ρεύμενον, πῶς οὐ προσθεὶς εἶπεν, ὁ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ παρ' ἐμοῦ ἐκ-
 9 πορεύεται; Οὐ γάρ ἐστι ταπεινότερον ἀρτίως περὶ ἑαυτοῦ φθεγγόμενος,
 δι' ὃ μόνον τοῦτο νῦν ὑπεκρύψατο· δῆλον οὖν καὶ τυφλῷ, φασὶν ὅτι οὐκ
 ἐξ αὐτοῦ Δ₆V.

1. Ἰω. 14, 16 - 17.

2. Ἰω. 14, 26.

3. Ἰω. 15, 26.

4. Πράξ. 1, 5.

κλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς»¹. Πῶς οὖν τις τολμᾷ λέγειν, ὅτι διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ἦλθε πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου πρὶν ἀναληφθῆναι αὐτόν; Ἄλλ' ἔστω, φησὶν· οὐ γὰρ ἐδόθη πρὸ τῆς ἀναλήψεως τοῦ σωτήρος ὁ ἄλλος παράκλητος. Ἔχεις καὶ
 5 τοῦτο λέγειν, ὡς οὐκ ἐπέμφθη παρ' αὐτοῦ μετὰ τὴν πρὸς οὐρανοὺς ἀνοδον, ὡς καὶ αὐτὸς σαφῶς τοῖς μαθηταῖς ἐπηγγείλατο λέγων, «ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν»², καὶ «ἐὰν ἐγὼ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς»³;

Εὐγέ σοι τοῦτο μετ' ἐκεῖνο προήχθη, πρὸς τὸν εἰπόντα φαίη
 10 τις ἄν· ὑποβέβηκε γὰρ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ δοκοῦντος ὑμῖν παρὰ τῶν γραφῶν βοηθήματος. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτο λόγος τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως τὸ ἐμφυσᾶν καὶ τὸ πέμπειν τὸ παρ' ἑαυτοῦ δείκνυσιν· ὁ μὲν γὰρ ἐμφυσῶν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἐξ ἑαυτοῦ ἐμφυσᾷ τῷ παρ' ἑαυτοῦ πνεύματι· ταῦτόν δ' εἰ-
 20 πεῖν τῷ παρ' ἑαυτοῦ ἐκπορευομένῳ ἐμφυσήματι. Οὐ μὴν δὲ καὶ πᾶς ὁ πέμπων τὸ παρ' ἑαυτοῦ ὃν τε καὶ ἐκπορευόμενον πέμπει, ἀλλὰ καὶ τὸ παρ' ἑτέρου πρὸς αὐτόν ἦκον. Διὸ καὶ σπουδῆν ὁ κύριος θέμενος τοῦ μηδένα παραχθέντα δοξάζειν, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται. Τὸ μὲν ἐμφύσημα, ὃ τοῦτ'
 25 ἐδόκει μᾶλλον παριστᾶν, τότε ἔδωκεν, ὅτε ἀπείρηκε καὶ ὑπερέθετο τὴν ἐπιδημίαν τοῦ πνεύματος· τὸ δὲ 'πέμψω' προειπὼν, προσέθηκε τὸ 'παρὰ τοῦ πατρὸς'. Εἰ γὰρ καὶ 'πέμψω', φησὶν, ἀλλ' οὐ παρ' ἑμαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ πατρὸς λαθῶν, ἀφ' οὗ ἐκπορεύεται· ἐκεῖνος γὰρ μόνος πέμπει παρ' ἑαυτοῦ, ὡς παρ' ἑαυτοῦ
 30 τοῦτ' ἔχων ἐκπορευόμενον, καὶ αἰεὶ τοῦτ' ἔχων ἐκπορευόμενον· οὐ τότε μόνον ἐκπορευθησόμενον ὅτε καὶ αὐτὸς ἐγὼ 'πέμψω', οὐδὲ παρ' ἑμοῦ ἀδιαστάτως πεμπόμενον, ὥσπερ παρ' ἐκείνου ἐκπορευόμενον· οὐ γὰρ εἰπὼν 'πέμψω' τὸ παρ' ἐκείνου ἐκπορευθὲν προσεπήγαγον, ἵνα μὴ ἐπὶ τοῦ πατρὸς προσεπινοηθῇ τὸ 'ποτέ'. Καὶ ἐπιφέρειν μέλλων 'ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται', φθάσας εἶπον, οὐχ
 30

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₉ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 1 μετὰ ὑμᾶς προστ. Ἐὰν δὲ ἐγὼ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς, δηλαδὴ εὐθύς ἀπελθῶν. Ἄλλ' ὄρα; Ἐὰν μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, φησὶν, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Ἐὰν δὲ ἐγὼ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς P₄ Δ₆ N 7 ἐὰν πορευθῶ Δ

1. Ἰω. 16, 7.
 3. Ἰω. 16, 7.

2. Ἰω. 15, 26.

‘ὁ ἐγὼ πέμπω’, ἀλλ’ ‘ὁ ἐγὼ πέμψω’, ἵνα μὴ συνεπινοηθῆ καὶ ἐπ’ ἐμοῦ τὸ αἰεὶ. Τὸ μὲν γὰρ πέμπειν ἔχειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πρὸς τοὺς ἀξίους κοινόν ἐστὶν ἐξ αἰδίου τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ· πέμπει δὲ χρονικῶς ἑκάτερος, ἀμφοτέρω δὲ μᾶλλον ὁπότε δέοι.

- 15 5 Ταῦτ’ ἄρα καὶ τὴν προθεσμίαν καὶ τὸν μέλλοντα χρόνον ἐπιδέχεται δύναται· τοῦ δὲ ἐκπορεύειν τὸ ἐκπορεύειν ἔχειν οὐδαμῶς προηγείται, οὐδ’ ἐν ἐπαγγελίας μοίρα κείσεται ποτε, οὐδὲ τὸ μέλλειν ἐπιδέξαιτ’ ἄν, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἢ συμβαίνει τοῖς οἰομένοις αἰδίου εἶναι τὴν παρὰ τοῦ υἱοῦ ἔκπεμψιν τοῦ πνεύματος.
- 10 Ἐπέμφθη γὰρ τισὶ καὶ ἐδόθη πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐκ τοῦ υἱοῦ, λαβόντος παρὰ τοῦ πατρὸς χρονικῶς καὶ αὐτῶν τῶν λαμβανόντων ὑστερογενεστέρως οὕσης τῆς ἀποστολῆς, καὶ δι’ αἰτίαν, μᾶλλον δὲ διὰ πολλὰς αἰτίας· «ἵνα μένη, φησί, μεθ’ ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»¹, «ἵνα ὑμᾶς διδάξῃ καὶ ὑπομνήσῃ πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν»²,
- 15 «ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ ἐμοῦ»³ καὶ ὑμῖν συμμαρτυρήσῃ τὰ κατ’ ἐμέ, ἀπ’ ἀρχῆς μέχρι τέλους μαρτυροῦσιν, «ἵνα ἐλέγξῃ τὸν κόσμον»⁴ ὑπεύθυνον τῇ ἁμαρτίᾳ, τὸν ἁμαρτίαν ὀνομάσαντα τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην· δικαιοσύνην, ἢ καὶ αὐτὸν τὸν ἄρχοντα τῆς ἁμαρτίας καὶ αὐτῆς τῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐξέβαλεν ἀρχῆς κατακρί-
20 νασα δικαίως, ὅτι τὸν ὄντως δίκαιον ἀδίκως ὑπὸ τὴν αὐτὴν τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἤγαγεν εὐθύνην, ἵν’ ἐμὲ δοξάσῃ, ὁδηγήσαντες ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ γὰρ ‘πνεῦμα ἀληθείας’⁵ ἐστὶ, καὶ «οὐκ ἀφ’ ἑαυτοῦ λαλεῖ, ἀλλ’ ὅσα ἂν ἀκούῃ παρὰ τοῦ πατρὸς»⁶, «ὥσπερ κἀγὼ οὐδὲν ἐλάλησα ἀπ’ ἑαυτοῦ»⁷· ἐπεὶ δὲ ὁ
25 πατήρ ἐμὸς καὶ «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμά»⁸, «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγέλλει»⁹· κοινὰ γὰρ ἡμῖν καὶ ὁ πλοῦτος καὶ τὰ δόματα.

Ἐπέμφθη τοίνυν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ χρονικῶς καὶ πρὸς τινὰς καὶ δι’ αἰτίαν· παρ’ αὐτοῦ δὲ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκ-
30 πορεύεται ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως, αὐτὸν μόνον ἔχον αἰτίαν ἑαυ-

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 4 ὁπότε: ἡνίκ’ ἂν Σ₁ 28 ἐκ: παρὰ NP₄ καὶ τοῦ: καὶ ἐκ τοῦ Δ 30 ἔχον μόνον Δ₈ N Σ₁

1. Ἰω. 13, 14.

2. Ἰω. 14, 26,

3. Ἰω. 15, 26.

4. Ἰω. 16, 8.

5. Ἰω. 16, 13.

6. Ἐνθ’ ἄνωτ.

7. Ἰω. 14, 10. Βλ. 7, 17, 12, 49.

8. Ἰω. 16, 15.

9. Ἰω. 16, 14.

τοῦ, τὸν μόνον ἀγέννητον πατέρα, τὸν ποιοῦντα τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων διὰ μόνην τὴν κοινήν ἑαυτοῦ τε κακείνων ἀγαθότητα, τὸν δ' υἱὸν ἐξ ἀρχῆς ἔχοντα γεγεννημένον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον.

- 16 5 Ἄρα νοῦν ἔλαβες ὁ δι' ἐναντίας καὶ φῶς γνώσεως ἐπέλαμψε σοὶ παρά τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου; Μᾶλλον δὲ σύ γε αὐτὸς ἄρα διαίρειν ἤρξω τὰ βλέφαρα καὶ διαβλέπειν πρὸς τὸ φῶς, εἰ καὶ μὴ τελέως, ἀλλ' ἀμυδρῶς γοῦν ἀντιλαμβανόμενος τῆς διαπρυσίου καὶ μὴ ἀμυδρᾶς αὐγῆς, ὥστε ψηλαφησαὶ καὶ ἰδεῖν ὅτι
- 10 τὸ 'δώσει' τε καὶ τὸ 'πέμψει' τοσαυτάκις εἰρημένον οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηκεν, οὐδ' ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος δι' ὄν καὶ πέμπεται, ἀλλ' αἰεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκεν ὁ μόνος καὶ θεὸς καὶ θεολόγος, τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἀπολύτως ἔβηκε χωρὶς ἡστινοσοῦν αἰτίας; Τὴν μὲν γὰρ συνδιαιωνίζουσαν καὶ χωρὶς αἰτίας οὔσαν ἐκπεμψὶν μόνῳ τῷ πατρὶ προσέ-
- 15 νειμε, τὴν δ' ὑπὸ χρόνον οὔσαν καὶ αἰεὶ μετὰ τῆς αἰτίας συνημμένην, κοινήν οὔσαν, ἐξεκάλυψεν ἑαυτῷ καὶ τῷ πατρὶ, ὡς ἂν τοῦτο συνιδῶν, μηκέτι βλασφημηῆς τῇ ἐκπορεύσει φρονῶν καὶ λέγων τὴν ἀποστολὴν ταύτων ἢ ἐκ ταύτης ἐκείνην στοχαζόμενος
- 20 καὶ διὰ τοῦτο λέγων ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐξ υἱοῦ τὸ θεῖον πνεῦμα τὴν ὑπόστασιν ἔχειν. Ὡσπερ γὰρ θεὸς ἀναίτιος, οὕτω καὶ θεοῦ ὑπαρξὶς ἀναίτιος, αὐτὸν αἰτίαν ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναίτιως, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων δι' αἰτίαν. Ὡσπερ δὲ θεὸς καὶ θεοῦ ὑπαρξὶς ἀναίτιος, οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονός κοινὸν
- 25 αὐτῷ τε τῷ ἀναίτιῳ καὶ τοῖς ἀναίτιως ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσιν. Ὁ δ' αὐτοῖς κοινόν, θείας ὑποστάσεως οὐκ ἴδιον διὸ τὸ μὲν ἀποστέλλεσθαι καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι ὑπάρχει, ὥσπερ καὶ τὸ ἀποστέλλειν τοῖς τρισὶ δι' αἰτίαν γάρ. Τὸ δὲ ἐκπορευέσθαι ἢ καὶ ἐκπορεύειν οὐχὶ καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ γὰρ οὐ δι' αἰτίαν. Ὅταν
- 30 οὖν ἀκούσῃς ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ καὶ δι' υἱοῦ ἢ καὶ ἐξ ἀμφοῖν πρὸς τινὰς πεμπόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν ὑπὸ χρόνον καὶ δι' αἰτίαν ἐπὶ νοῦν λάμβανέ μοι πρόσοδον, ἀλλὰ μὴ τὴν ἐκ πατρὸς ἄσχετον ἐκείνην καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ προαιώνιον.

- 17 Τί οὖν; Ἦδη πείθομεν καὶ διετρανώθη σοὶ τὸ φῶς, ἢ ἔτι
35 προσμενοῦμεν συνείροντες τὰς ἀποδείξεις καὶ διαρριπίζοντες τὸ

τῆς σῆς ἀγνοίας σκότος; Ὡς πολὺ τοῦτο καὶ βαθὺ τὰ τῆς σῆς ἐπηλυγάζζον διανοίας κόρας ἔχεις, εἰ μὴδὲ νῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν διέβλεψάς πω, καίτοι τὸ 'δώσω' ταῦτόν ἐστι τῷ 'πέμψω'. Ἐπεὶ γὰρ μήτε τὸ πεμπόμενον τοπικῶς μετὰγεται μήτ' αὐτὸς ὁ πέμ-
 5 πων διίσταται τοῦ πεμπομένου — καὶ γὰρ αἰεὶ τε ἅμα καὶ ἀπανταχοῦ καὶ ὁ πέμπων καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεμπόμενον, εἰ δὲ βούλει καὶ ἐξ αὐτοῦ· οὐ γὰρ ἐπὶ τῶν συλλαβῶν ἡμῖν ἢ εὐσέβεια — ἐπεὶ τοίνυν οὐ διαιρεῖται τόπῳ, οὐδὲ τόπῳ περιλαμβάνεται τὸ πέμ-
 10 πον καὶ τὸ πεμπόμενον, οὐκ ἄρα δίδωσιν ὁ πέμπων; Τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἡμᾶς φωτίζων νῦν μὲν εἶρηκεν, 'ὃ δώσει ὁ πατήρ', νῦν δ' αὐθις, 'ὃ πέμψει ὁ πατήρ', ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀμφοτέροις διανοίας χρησάμενος. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς, νῦν μὲν ὅτι ἐπέμφθη παρὰ τοῦ πατρὸς, νῦν δ' ὅτι ἐδόθη, ἀναγέγραπται, ὡς ταῦτοῦ ὄντος ἐπὶ τούτων τοῦ πέμπειν τε καὶ τοῦ διδόναι.

15 Ἄλλὰ μὴν «ὁ πανταχοῦ ὢν καὶ τὰ πάντα πληρῶν» καὶ διὰ πάντων χωρῶν πῶς ἤξει καὶ δοθήσεται; Δηλαδὴ φανερούμενος καὶ ἐνεργῶν τὴν τῶν χαρίτων ἐνέργειαν. Οὐκοῦν οὐδὲν ἄλλο τὸ πέμπεσθαί τε καὶ δίδοσθαι ἐπὶ θεοῦ ἢ τὸ φανεροῦσθαι. Λατίνοις οὖν ἀτίδιον τὴν παρὰ τοῦ υἱοῦ τοιαύτην ἐκπεμψὶν δογματί-
 20 ζουσι καὶ φανέρωσιν τοῦ πνεύματος ἀτίδιον δοξάζειν ἀκόλουθον· ἀνάγκη δὲ συναϊδίους εἶναι καὶ τοὺς πρὸς οὐς ἢ φανέρωσις καὶ πρόσσεσι τὸ μὴδ' οὕτω τὴν ὑπαρξίν τοῦ θείου πνεύματος ἐκ τοῦ υἱοῦ δείκνυσθαι.

18 Εἰ δ' ἐκ τῆς φανέρωσεως στοχάζεσθαί φασιν ἐκεῖνοι τὴν
 25 ὑπαρξίν, ἀλλ' ἡμεῖς οὐ στοχασμοῖς ἀκολουθοῦντες, ἀλλὰ θεολέκτοις λογίοις τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως πεπλουτήκαμεν. Ἴσμεν δὲ καὶ αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐρχόμενόν τε καὶ φανερούμενον, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἑαυτοῦ δώσομεν ἐκπορεύεσθαι· ὁ διδοὺς τοίνυν ἢ πέμπων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ
 30 ἐκπορεύει διὰ τὸ πέμπειν, ἀλλὰ φανερόν καθίστησιν αὐτό. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ κύριος ἐποίησε πρὸ μὲν τῆς οἰκείας ἀναλήψεως φανέρωσας μετρίως τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς τὸ πνεῦμα διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν καὶ παρ' αὐτῶν μετρίως τηνικαῦτα δεδομένης χάριτος· ὃ καὶ τὴν ἀρχὴν αἰτίον, ὡς ἔγωγ' ἂν φαίην, τοῦ δι' ἐμφυσήματος
 35 δεδημιουργεῖσθαι τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν.

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₃Λ NP₄Σ₁V V₁Z 9 ἄρα C₂Δ₆Δ₈NP₄V₁Z

1. Ἐκ τῆς εὐχῆς Βασιλεῦ σὺράνιε.

Ἐπεὶ γὰρ ὁ τε λέγων πατήρ καὶ ὁ τούτου παντοδύναμος λόγος πάντων κτιζομένων ἐκηρύττοντο, ἔκφανσις δὲ πνεύματος οὐ γέγονέ πω, ἔδει δὲ τοῦ ἀνθρώπου γενομένου μηδὲν τῶν τῆς τριάδος προσώπων ἀνεπίγνωστον εἶναι, ἧς ἐπλάττετο μύστης καὶ
 5 προσκυνητῆς ἐπίγειος, διὰ τοῦτο τῷ τε λόγῳ καὶ τῷ λέγοντι, ταῦτόν δὲ εἶπειν τῷ υἱῷ καὶ τῷ γεννήτορι, προσεπιφέρεται τὸ ἐνεφύσησεν, ἀνακαλύπτει τὴν τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν· ὁ καὶ ὁ κύριος ἀνανεῶν ἡμᾶς ἐποίησεν· υἱοῦ γὰρ ὄντος, αὐτόθεν ὁ πατήρ ἐδείκνυτο καὶ δι' ἔμφυσήματος τὸ πνεῦμα ἐκηρύττετο· ὡν
 10 κοινὸν ἔργον ἦ τε τὴν ἀρχὴν ἡμῶν πλάσις, ἢ τ' ἐς ὕστερον χάρις τῆς ἀναπλάσεως.

Οὕτως οὖν δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς ἐπὶ γῆς ὄφθεις ὁ τοῦ πατρὸς μονογενῆς υἱός, πρὸ μὲν τῆς ἑαυτοῦ ἀναλήψεως τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπόστασιν ἐφανέρωσε μετρίως διὰ τοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς δι' ἔμφυσήματος δώρου τοῦτο ὑπαινιττόμενος καὶ τῇ τῶν
 15 δεχομένων δυνάμει τὴν διδασκαλίαν παραμετρούμενος· μετὰ δὲ τὴν οἰκείαν ἀνάληψιν ἔπεμψε τὸν ἐρχόμενον, αὐτὸς τε αὐτὸ φανερῶν τελεώτατα τὸ καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ φανερούμενον, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ δεικνύμενον κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν. Τοῦτο γὰρ δὴ καὶ τὸ
 20 τῆς οἰκονομίας μυστήριον, ἓν καὶ τρία τὸν θεὸν πιστευθῆναι καὶ κοινὸν αἷτιον μόνον τῶν δύο τὸ ἓν. Διὰ τοῦτο κοινή μὲν αὐτοῖς πᾶσα δόσις καὶ δύναμις, μερίζονται δὲ ἑαυτοῖς τὸν καιρὸν ἰδίᾳ φανερούμενον ἕκαστον καὶ σὺν ἑαυτῷ φανεροῦν ἀεὶ τὰ ὑπόλοιπα.

19 25 Πρῶτον πεφανέρωται ὁ πατήρ, τῆς θείας φύσεως ἀυχήματα, τὰ τῆς θεότητος ιδιώματα, τὰς φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας τοῖς προφήταις κατὰ χάριν διδούς· ὡς ἂν ἅμα τε δείξῃ καθ' ἑαυτὸν ὑφ' ἑστώως καὶ οὐκ αὐτὸς ὢν ἐξ ἄλλου, ἀλλ' αὐτὸς ὢν ἀρχὴ τῆς θεότητος, καὶ δὴ καὶ τ' ἄλλα δεικνύς ἐξ αὐτοῦ τε ὄν-
 30 τα καὶ αὐτῷ συνημμένα, πρὸ πάντων ἔμφυσήματι καὶ λόγῳ δημιουργῶν καταγγέλλεται.

Μετ' αὐτὸν ὁ υἱὸς πεφανέρωται, τὰ αὐτὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἀυχήματα, τὰ τῆς θεότητος ιδιώματα, τὰς φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις αὐτῆς ἐνεργείας, παρ' ὧν τὰ χαρίσματα τῶν λαμάτων, τὰ
 35 ἐνεργήματα δυνάμεων καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις τοῖς οἰκείοις

μαθηταῖς κατὰ χάριν διδούς, ὡς ἂν καὶ αὐτὸς ἅμα τε δείξῃ καθ' ἑαυτὸν ὑφ' ἑστώσ — τὸ γὰρ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφ' ἑστώσ ἐνεργείας ἔχειν ἢ παρέχειν ἀδύνατον — καὶ οὐκ αὐτὸς ὢν ἀρχή, ἀλλ' αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς. Καὶ οὕτω δι' ἑαυτοῦ μὲν τὸν πατέρα δεικνύς, υἱὸς γάρ, 5 ἐμφυσήματι δὲ διδούς τὰ πνευματικὰ χαρίσματα καὶ πνεῦμα θεῖον αὐτὰ καλῶν, συνημμένον ἑαυτῷ προσεπεδείκνυ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅς ἐπεὶ καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνειληφῶς φύσιν ἐφανερῶθη, οὐκ ἐδείκνυ μόνον διὰ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ διὰ γλώττης ἐκήρυττε τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος τὴν θεότητα καὶ τί τὸ 10 μόνον αἷτιον καὶ τί τὰ ἐξ αὐτοῦ.

20 Μετ' αὐτὸν τὸ ἅγιον πεφανέρωται πνεῦμα, τὰ αὐτὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἀρχήματα καὶ αὐτὸ τοῖς ἀποστόλοις κατὰ χάριν παρέχον, τὰ τῆς θεότητος ἰδιώματα, τὰς φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἡ γὰρ τοῦ θεοῦ βασιλεία, ἧς τοὺς ἀρραβῶνας 15 οἱ ἅγιοι ἐνταῦθα κομίζονται, καθάπερ ὁ θεῖος Μάξιμος ἐν τοῖς *Πρὸς Θαλάσσιον* σχολίοις φησί, «τῶν προσόντων τῷ θεῷ φυσικῶς κατὰ χάριν ἐστὶ μετὰδοσις· ἃ καὶ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς παρὰ θεοῦ πλασθεὶς ὁ ἄνθρωπος κατὰ χάριν εἴληφεν»¹. ὡς καὶ ὁ θεῖος Κυρίλλος ἐν τῇ *Πρὸς Σόϊμον* ἐπιστολῇ φησι γράφων ὅτι, «πλάσας 20 ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ψυχωθέντα παρήγαγεν, ἔχοντα τὰς πνευματικὰς δωρεάς, σοφίαν, δικαιοσύνην καὶ ὅσα ἐνεστὶν οὐσιωδῶς ἐν τῷ θεῷ· ὁμοῦ γὰρ καὶ ζῶην ἐνετίθει τὸ πνεῦμα τῷ πλάσματι καὶ τοὺς ἑαυτοῦ χαρακτῆρας θεοπρεπῶς ἐνεσήμαινεν»². Ὅταν οὖν ἀκούσῃς αὐτὸν ἐξ ἄμφοῖν, ὡς ἐκ πατρὸς οὐσιωδῶς δι' υἱοῦ 25 προχεόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντα, τὴν τῶν φυσικῶν τούτων δυνάμεων τε καὶ ἐνεργειῶν τοῦ θεοῦ μετὰδοσιν, ἀλλὰ μὴ τὴν θεῖαν τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν προχεῖσθαι διδάσκειν, εὐσεβῶς νόμισον.

Μετὰ τὸν υἱὸν τοίγυν διὰ τοῦ τὰς αὐτὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργει-

A C₃ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₉ I₂ Λ NP₄ Σ₁ V V₁ Z 22 ἐν τῷ: τῷ NP₄ ἐν Δ₆ Σ₁ V
25 προχεόμενον: προερχόμενον C₃

1. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Πρὸς Θαλάσσιον* πρβλ. PG 90, 264 B, 384 - 5, 672.
2. Δὲν κατῶρθωσα νὰ ἀνεύρω τὰ ἴχνη ἐπιστολῆς τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας πρὸς Σόϊμον, ἀλλὰ τὸ δεύτερον μέρος τῆς παραθέσεως ταύτης (ὁμοῦ γάρ...) ἀπαντᾷ κατὰ λέξιν ἐν τῷ Ὑπομνήματι εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, Λόγος Β', PG 73, 204 D.

γείας τοῖς ἀξίοις παρέχειν τὸ ἅγιον πεφανέρωται πνεῦμα. Ὡς
 ἂν ἅμα τε δείξῃ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστῶς, καὶ τοὺς μαθη-
 τὰς σοφίσαν καὶ πνευματικὴν δύναμιν ἐνδύσαν, αὐτούς τε συνιέ-
 ναι ποιήσῃ καὶ τοῖς πᾶσι δι' αὐτῶν κηρύξῃ τὰ τοῦ σωτήρος
 5 κηρύγματα, δι' ὧν καὶ αὐτό, οὐ μετὰ τὸν υἱὸν κατὰ τὴν ὕπαρ-
 ξιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ υἱοῦ· οὐδὲ ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ἰδιοτρόπως ἐκ
 τοῦ μόνου πατρὸς ὑφεστηκὸς κηρύττεται, συνημμένον ὃν φυσι-
 κῶς αὐτῷ καὶ τῷ υἱῷ ἀδιαστάτως τε καὶ ἀϊδίως. Δι' ὃ δὲ οὐκ
 εὐθὺς τὸ πνεῦμα μετὰ τὸν πατέρα, καίτοι καὶ αὐτὸ ἀμέσως ὃν
 10 ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ὁ υἱὸς πρότερος τῷ κόσμῳ πεφανέρωται,
 καὶ δι' ὃ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὰ τοῦ πνεύματος οἱ θεολόγοι παριστῶσιν,
 ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ τὰς αἰτίας ἀποδεδώκαμεν.

21 Ἐπεὶ δὲ τῆς τρισυποστάτου θεότητος τὰ ἔργα κοινά, ἐν δὲ
 τῶν ἔργων καὶ ἡ φανέρωσις, διὰ τοῦτο παρ' ἑαυτοῦ τε πρὸς ἡ-
 15 μᾶς ἦκει καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ πέμπεται, δι' ὧν
 καὶ φανεροῦται τὸ καὶ παρ' ἑαυτοῦ φανερούμενον, καθάπερ καὶ
 ὁ υἱὸς πρὸ αὐτοῦ. Φανεροῦται τοιγαροῦν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ πεμ-
 πόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐκ ἐκπορεύεται. Εἰ δὲ μὴ
 τοῦτο, μηδὲ φανέρωσις ἢ ἀποστολὴ καὶ ἢ κατ' αὐτὴν ἐκπεμφίς,
 20 ἀλλ' ἐκπόρευσις· ἐπεὶ καὶ ὁ υἱὸς ἐπέμφθη πρότερον παρ' αὐτοῦ,
 τοῦ ἀγίου λέγω πνεύματος καὶ τοῦ πατρὸς· «κύριος γάρ, φησὶν,
 ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ»¹. Ἄρ' ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ
 τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται; Ἄπαγε τῆς
 ἀσεβείας. Εἰ δὲ λέγει τις ὡς ἄνθρωπον ἀπεστάλθαι τὸν υἱόν,
 25 ἐγγὺς ἢ ἀπάντησις· ἀπεστάλη μὲν γὰρ ὡς ἄνθρωπος. «Εἰ δὲ καὶ
 ὡς θεός, τί τοῦτο; Τὴν εὐδοκίαν τοῦ πατρὸς ἀποστολὴν εἶναι
 νόμισον»², Γρηγόριός σοι διακελεύεται ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυ-
 μος, κἀγὼ τὴν τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, ἐκείνῳ καὶ τῇ ἀλη-
 θεία πειθόμενος.

30 Ἐπεὶ οὖν καὶ ὡς θεὸς ὁ υἱὸς ἀποστέλλεται καὶ παρ' ἀμφο-

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Δ₉Δ₁₃Λ N P₄Σ₁V V₁Z   3 σοφίσαν: σοφίαν Δ₆Λ N V   4
 ἐποίησι Δ₉   8 αὐτῷ τε καὶ C₃V₁ αὐτὸ καὶ P₄   28 ἐκείνῳ τε Δ₉Z
 30 γοῦν C₃ΔI₃Z

1. Ἦσ. 48, 16.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 38, 15, PG 36, 328 CD καὶ Λόγος 45, 27, PG 36, 660 C.

τέρων, πατρός καὶ πνεύματος, παρ' ἀμφοτέρων τούτων λοιπὸν
κατὰ Λατίνους ἔχει καὶ οὗτος τὴν γέννησιν, εἶπερ, ὅτι καὶ τὸ
πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων ἀποστέλλεται, πατρός τε καὶ υἱοῦ, παρ'
ἀμφοτέρων ἐκπορεύεται τούτων. Κᾶν, εἰ λέγοιεν μὴ τὴν ἀποστο-
5 λὴν νομίζειν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἐκ ταύτης ἐκείνην τεκμαίρεσθαι,
καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ γεννήσεως αὕτη δῆπουθεν ὑπάρξει τεκμήριον.

Τί δὲ καὶ διεγήνοχε τοῦ τὴν ἀποστολὴν νομίζειν γέννησιν ἢ
ἐκπόρευσιν τὸ λέγειν ὡς ἀϊδίως ἔχον πέμπειν τό τε πνεῦμα τὸν
υἱὸν καὶ ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα; Τὸ μὲν καὶ νῦν αὐτὸν ὕστερον εἰς
10 τὸν κόσμον ἀπέστειλεν· ὁ δὲ τὸ πνεῦμα τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς
ἐπεμψεν, ἐπανελθὼν ὅθεν κατήλθεν. Ἄλλ' ὁ μὲν υἱὸς καὶ θεὸς
ἔστι καὶ ἄνθρωπος γέγονεν· ἀπεστάλη γοῦν καὶ ὡς ἄνθρωπος·
τὸ δὲ πνεῦμα οὐκ ἐνηθρώπησεν.

22 Ἐπεὶ γοῦν θεὸς ὃν ἀπεστάλη τοῦτο παρὰ τοῦ πατρὸς, εὐ-
15 δοκίαν δὲ χρῆ τὴν ἀποστολὴν ἠγεῖσθαι ταύτην κατὰ τοὺς θεολό-
γους, εὐδοκία δὲ ἢ ἀγαθὴ θέλησις ἔστι, Λατῖνοι δὲ τῇ ἐκπο-
ρεύσει ταῦτόν ἠγοῦνται τὴν ἀποστολὴν, θέλησις οὐκοῦν ἔστι κατ'
αὐτοὺς ἢ ἐκπόρευσις· κάπειδήπερ ἐκπορεύσει τὴν ὑπαρξιν ἔχει
τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, θελήσει τοῦτο λοιπὸν ἔχει κατ' αὐτοὺς τὴν
20 ὑπαρξιν. Ὡς τῆς δυσσεβείας· οὐκέτι γὰρ ἄκτιστον· τῷ γὰρ θέ-
λειν, ἀλλ' οὐ τῷ πεφυκέναι τοῦτο προήγαγεν ὁ θεὸς καὶ πατήρ,
καθὰ καὶ τὴν κτίσιν, εἶπερ ἢ ἐκπόρευσις ἔστιν εὐδοκία καὶ θέ-
λησις· τὰ κτίσματα γὰρ κατὰ τοὺς θεολόγους οὐ τῷ πεφυκέναι,
ἀλλὰ τῷ θέλειν ὁ θεὸς προήγαγεν. Ἔργον μὲν γὰρ φύσεως κατ'
25 αὐτοὺς ἢ προαιώνιος καὶ ἀϊδίος γέννησις· ἔργον δὲ θείας θελή-
σεως ἢ κτίσις.

Ἄρειανοὶ μὲν οὖν τὸν υἱὸν ἔλεγον θελήσει τοῦ πατρὸς εἰς
τὸ εἶναι προελθεῖν ἐκ τοῦ μὴ ἀθελήτως ἐκ πατρὸς τὸ εἶναι λα-
βεῖν τοῦτο δῆθεν κατασκευάζοντες. Λατῖνοι δὲ θελήσει τοῦ πα-
30 τρὸς ἢ καὶ τοῦ υἱοῦ προελθεῖν εἰς τὸ εἶναι δεικνύουσι τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ τὴν ἐκπόρευσιν εἶναι νομίζειν ἀποστολὴν
καὶ εὐδοκίαν καὶ θέλησιν. Ἐροῦμεν οὖν καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτούς,
ὅπερ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς Ἄρειανούς, ὅτι «τοῦ
βούλεσθαι τὸ κατὰ φύσιν ὑπέρκειται· καὶ ἡ φύσις οὐχ ὑπόκει-

ται βουλήσει»¹. Ὡς οὖν ἡ γέννησις εὐδοκία καὶ θέλησις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπὲρ εὐδοκίαν καὶ θέλησιν — φύσει γὰρ δείκνυσιν ἐκ πατρὸς ὄντα τὸν υἱὸν ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει καθὰ τὰ κτίσματα — οὕτως οὐδὲ τοῦ πνεύματος ἡ ἐκπό-
 5 ρευσις ἀποστολή καὶ εὐδοκία καὶ θέλησις ἔστι· φύσει γὰρ ἡ ἐκπό-
 ρευσις δείκνυσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς, ὡς αὐτῷ γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐ θελήσει καθὰ τὰ κτίσματα.

Λατῖνοι γοῦν λέγοντες ταῦτόν εἶναι τῇ ἀποστολῇ τοῦ θεοῦ πνεύματος τὴν ἐκπόρευσιν καθὰ πᾶσαν ἀνάγκην κτιστὸν εἶναι
 10 τὸ πνεῦμα κατασκευάζουσι. Καὶ μὴν ἐπειδήπερ εὐδοκία τοῦ πα-
 τρὸς ἔστιν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἢ τε τοῦ υἱοῦ ὡς θεοῦ παρὰ πατρὸς
 τε καὶ πνεύματος ἀποστολή καὶ ἡ τοῦ πνεύματος παρὰ πατρὸς
 τε καὶ υἱοῦ — θελήσαντος γὰρ ἑκατέρου τούτων καθὰ καιρὸν ἀφι-
 κέσθαι πρὸς ἡμᾶς καὶ ὁ πατήρ εὐδόκησε — δι' οὐδὲν ἄλλο πάν-
 15 τως ἢ διὰ φιλανθρωπίαν ἢ εὐδοκία γέγονεν αὕτη. Τοιγαροῦν,
 εἰ καθὰ Λατίνους τῇ ἀποστολῇ τοῦ πνεύματος ταῦτόν ἡ ἐκπό-
 ρευσις, ἢ δὲ ἀποστολή διὰ φιλανθρωπίαν, κατ' αὐτοὺς οὐκοῦν
 καὶ ἡ πρὸ αἰώνων ἐκ πατρὸς ἐκπόρευσις τε καὶ ὑπαρξίς τοῦ
 πνεύματος οὐχ ὑπὲρ αἰτίαν, ἀλλὰ διὰ φιλανθρωπίαν. Οὐ τί ἂν
 20 ἀκουσθεῖη δυσσεβέστερόν τε καὶ καινότερον;

23 Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ ταῦτόν ἀποστολή καὶ ἐκπόρευσις, δι' ἐ-
 μέ λοιπὸν τὸ πνεῦμα — βαβαὶ τῆς κακοδοξίας· οὐ γὰρ ἔχω ταῦ-
 τα λέγειν ἄνευ φρίκης καὶ θαύματος — ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύε-
 ται· δι' ἐμέ γὰρ ἀπέσταλται· εἰ δὲ δι' ἐμέ, καὶ μετ' ἐμέ πάν-
 25 τως ἢ οὐ πολὺ πρὸ ἐμοῦ, ἀλλ' ὑπὸ χρόνον ὥσπερ ἐγώ, καὶ
 οὐχὶ τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ συναϊδίον. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ
 καὶ ὑπεῖκει τῇ δεσποτείᾳ. Θεῦ, ποῦ κατάγεται παρὰ τῶν ἀγνω-
 μόνων δούλων τὸ τῇ φύσει τὴν δεσποτείαν ἔχον ἀπάσης τῆς
 κτίσεως· «τὸ γὰρ σάββατον, φησί, διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὐχ ὁ ἄν-
 30 θρωπος διὰ τὸ σάββατον· ὥστε κύριός ἐστι τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς
 τοῦ ἀνθρώπου»². Ὅρας πόσον ἀπέχει ἀποστολή ἐκπορεύσεως;

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₉ Δ₁₀ Λ N P₁ Σ₁ V V₁ Z

1. M. Ἀθανασίου, Λόγος κατὰ Ἀρειανῶν 3, 62, PG 26, 454 B. Βλ. Λόγος 2, 2, PG 26, 149 C.

2. Μάρκ. 2, 27 - 28.

Ὅσον χρόνων ἀϊδιότης καὶ κτισμάτων θεὸς καὶ τῶν φύσει δούλων ὁ φύσει δεσπότης τῆς κτίσεως.

24 Ὁ τοίνυν παρὰ θεοῦ καὶ τῶν ὡς ἀληθῶς θεολόγων μεμνημένος ἐμφυσώμενον μὲν ἀκούων τὸ πνεῦμα δι' ἐμφυσήματος παρὸν καὶ συμφυῆς ὃν τῷ ἐμφυσῶντι νοεῖ σημαίνόμενον, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ὑπάρχον ἐμφύσημα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἔχειν τὴν ὑπαρξιν ἐξ οὗ τὸ ἐμφύσημα· ἂν δὲ καὶ πεμπόμενον, φανερούμενον· ἂν δὲ καὶ διδόμενον, καὶ τὸ συνημμένον ἐπιγινώσκει τοῦ πεμπομένου τε καὶ τοῦ πέμποντος· ἂν δὲ παρ' ἡμῶν λαμβανόμενον, οἶδε μὲν 10 ἢ θεόν, ἀληπτον, ληπτὰ δὲ ἡμῖν τὰ παρ' ἐκείνου χάρισματα· ἂν δὲ καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ ἀκούσῃ πεμπόμενον, διδόμενον, ἐμφυσώμενον, εὐθύς καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις συνήσιν, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καθὰ καὶ Γρηγόριος ἐκλαμβάνειν ἀξιοῖ σοφῶς ὁ ἐν θεολογίᾳ πολὺς· «ἴσα γάρ, φησί, περὶ τοῦ ἁγίου 15 πνεύματος ταπεινότερα λέγεται, τὸ δίδοσθαι, τὸ στέλλεσθαι, τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ δώρημα, τὸ ἐμφύσημα, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνακτέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ», — δηλαδὴ τοῦ πατρὸς· αὐτὸς γάρ ἡ πρώτη αἰτία — «καὶ μὴ τρεῖς, φησὶν, ἀρχαὶ μεμερισμέναι πολυθέως παραδεχθῶσιν»¹, ὅπερ αὐ- 20 τὸς ἔπαθες, μὴ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν διὰ τούτων τῶν φωνῶν ἀναγόμενος.

25 Καὶ δύο μὲν σαφῶς κηρύττων οὐκ αἰσχύνῃ ἀρχάς, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα δογματίζων ἔχειν τὴν ὑπαρξιν, τὴν δὲ τρίτην ἀφ' ὧν λέγεις διδοὺς συνάγεσθαι. Εἰ γὰρ διὰ τὸ 25 πέμπεσθαι παρὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, πέμπει δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν, οὐχ ὡς ἄνθρωπον μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς θεόν, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται. Ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα ὁ υἱὸς τε καὶ τὸ πνεῦμα, ὡς ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης ἐξηγούμενος τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο, «κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐ- 30 τοῦ»², ἐξεδέξατο· ἰδοὺ σοὶ καὶ τὸ πνεῦμα ἀρχή, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς ἢ γεννᾶται ἢ ἐκπορεύεται.

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₉Ι₈Λ Ν Ρ₄Σ₁V V₁Z 19 φασὶν V

1. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (Θεολογικός 5), 30, PG 36, 168.

2. Ἦσ. 48, 16. Ἰω. Χρυσοστόμου (ψευδ.), Περὶ ἁγίου πνεύματος 11, PG 52, 826.

Παρίημι γὰρ τὸν πατέρα λέγειν, κἄν ἐκ τῆς λατινικῆς καινοφωνίας καὶ τοῦτ' ἐκβαίνη, τὸ περιὸν τῆς ὑπερβολῆς εὐλαβοῦμενος. Ἴδοι δ' ἂν τις οὐδὲ τ' ἄλλα τῶν ἐκδαινότων ἀτόπων τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπερβολὴν ἀπολείποντα· καὶ γὰρ δι' ἀλλήλων
 5 ἀναιρούμενα δείκνυται, εἰ διὰ τῆς ἀποστολῆς νοήσαιμεν τὴν ἐκπόρευσιν ἢ τὴν γέννησιν. Εἰ γὰρ ταῦτα κατὰ τὴν ἀποστολὴν, ἐκάτερον λοιπὸν τούτων οὐχ ὑπάρξείως ἐστὶ τρόπος, κἄν προαιώνια ἦ· εἰ δὲ κατὰ τὴν πρὸ αἰώνων ἐκπόρευσιν τε καὶ γέννησιν τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀποστολὴν νοήσαιμεν, ἀποστολὴ τις πρὸς ἡμᾶς
 10 ἄχρονος καὶ ἀίδιος ἢ χρονικὴ τις ὑπαρξίς ἐστὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος.

Ἐπιστῆσαι δὲ καὶ τοῦτο χρὴ τὸν συνετὸν ἀκροατὴν, ὡς ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος τοῖς περὶ τοῦ πνεύματος ταπεινότερον λεγομένοις καὶ τὸ ἀποστέλλεσθαι συνηρίθμησε· τὸ
 15 δὲ ἐκπορεύεσθαι μέγα καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα ἐστίν. «Εἰ γὰρ μέγα τῷ πατρὶ τὸ μηδαμόθεν ὀρμασθαι, οὐκ ἔλαττον τῷ πνεύματι τὸ ἐκ τοιούτου πατρὸς ἐκπορεύεσθαι»¹. Οὐκ ἄρα ταῦτὸν ἀποστολὴ καὶ ἐκπόρευσις. Ἡ μὲν γὰρ ἀποστολὴ τῆς πρὸς ἡμᾶς συγκαταβάσεως ἐκφαίνει τὴν πρόθεσιν· ἡ δὲ ἐκπόρευσις τῆς καθ' ἑαυτὸ
 20 παρὰ πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος ἐστὶν ὄνομα. Καὶ ἡ μὲν ἐστὶ, καθ' ἣν ἡμεῖς τοῦ εὖ εἶναι μετέσχομεν· ἡ δὲ παρίστησι τὸ φύσει συνημμένον ὁμοτίμως πρὸς τὸν πατέρα, τὸ κατὰ μόνην ὑπὸστασιν διαφέρον αὐτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ πνεῦμα ἅγιον.

26 Σὺ δὲ τὸ μεμερισμένον ἐκ τῶν λόγων σοι συμβαῖνον βλέπων
 25 διὰ τὰς σὰς καινοτομίας καὶ ἤδη σε μερίζον θεοῦ — τί γὰρ τὸ προσεχές καὶ πόρρω ἢ ἐγγὺς μερισμοῦ — ἴν' οὖν ὁ κατασκευάζεις αὐτίς ἐκφύγης, πολὺ τὸ μέσον ἐντίκτεις ταῖς θεολογίαις ταῖς σαῖς. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐωράκαμεν ἐν τοῖς πνεύματι γράφουσι θεοῦ μυστήρια καὶ πιστεύομεν καὶ κηρύττομεν ἐν ἀλλήλοις τε ὄντα
 30 δι' ἀλλήλων ἀμιγῶς χωροῦντα καὶ οὐ μᾶλλον πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἢ πρὸς ἀλληλα ἔχοντα. Εἰ δὲ πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον ἔχει ἀδιαστάτως τε καὶ ἀμέσως — πῶς γὰρ οὐ ; — πῶς ἐμμέσως ἔξει πρὸς

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₆I₃Λ N P₄Σ₁V V₁Z 1-2 καινοφωνίας : φωνῆς Δ 2 ἐκβαίνει Δ₅Z 9 νοήσομεν C₃Λ 10 τοῦ : τοῦτο Δ₆V 11 τοῦ παρὰ V 12-13 ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρ. : Γρηγόριος ὁ θεολόγος Σ₁ 31-32 Εἰ δ' ἕκαστον ἀδιαστάτως πρὸς ἑαυτὸ τε ἔχει καὶ ἀμέσως NP₄

1. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικὸς 3), 11, PG 36, 89 A.

ἄλληλα: Ὅταν δὲ τὴν αἰτίαν ζητῶμεν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν πρὸς ἄλληλα σχέσεως καὶ τῆς ὑπερβαλλούσης συμφυίας καὶ τῆς ἀπερινοήτου τε καὶ ἀφθέγκτου περιχωρήσεως, αὐτὸν αὖθις εὐρίσκομεν καὶ κηρύττομεν τὸν πατέρα, αὐτὸν ἔ-
 5 νωσιν, αὐτὸν σύνδεσμον, αὐτὸν καὶ πατέρα καὶ προβολέα καὶ συνοχέα γινώσκοντες τοῦ γεννήματός τε καὶ τοῦ προβλήματος· καὶ οὕτω μέσον καὶ ἀρχὴν αὐτῶν ἐκεῖνον τιθέμεθα.

Παρ' οὗτου δ' ἂν αὐτῶν, υἱοῦ λέγω καὶ πνεύματος, οἰκονομικῶς ἡμῖν ἴδωμεν τὸν ἕτερον παράκλητον φανερούμενον, αὐτίκα
 10 διὰ τούτου πρὸς τὴν πρώτην καὶ μόνην ἀρχὴν ἀναγόμεθα· πέμπων γὰρ ἢ διδοῦς τὸ πνεῦμα ὁ υἱός, πόθεν τοῦτ' ἔχει, ὅτι μὴ παρὰ τῆς πρώτης καὶ μόνης ἀρχῆς: Οὐκοῦν οὕτω πέμπει τε καὶ δίδωσιν, ὡς ἔχων ὑφιστάμενον ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς συνεκπορεύων καὶ συνυφιστῶν καὶ πέμπων καὶ διδοῦς, τοῦτ' αὐ-
 15 τὸ δείκνυσιν ἡμῖν, ὡς ἐμοῦ μὲν ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐκ ἐξ ἐμοῦ.

27

Τοῦτο δὲ καὶ ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ καὶ ὄντως μέγας Ἀθανάσιος ἐννοήσας, μᾶλλον δὲ φωτισθεὶς, καὶ ἡμῖν τῷ λόγῳ διαπορθμεύσας τὸ φῶς, ἐν μιᾷ τῶν Πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῶν·
 20 «ἐνδὸς ὄντος, φησί, τοῦ υἱοῦ τοῦ ζῶντος λόγου, μίαν εἶναι δεῖ καὶ πλήρη τὴν ἁγιαστικὴν καὶ φωτιστικὴν ζωὴν, οὐσαν ἐνέργειαν καὶ δωρεὰν αὐτοῦ· ἥτις γε ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται ἐκπορεύεσθαι, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκ πατρὸς ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται. Ὅυτω γὰρ ὁ θεὸς ἠγάπησε τὸν κόσμον, ὥστε τὸν
 25 υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν¹, ὁ δὲ υἱὸς τὸ πνεῦμα ἀποστέλλει². Τοῦτο γὰρ αὐτὸ ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ παρὰ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου μικρὸν ἀνωτέρω εἰρημένον³, ὡς ὅτι ἂν περὶ τοῦ θεοῦ πνεύματος ταπεινότερον λέγεται, τὸ χάρισμα, τὸ δῶρημα, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀ-
 80 νακτέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ. Εἰπὼν γὰρ ὁ μέγας ἐνταυθοῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ταπεινότερον ἔδωκεν¹ καὶ ἐνέργειαν² τοῦ λόγου, καὶ δείξας ὡς οὐχὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως οὐδὲ περὶ τῆς ὑποστά-

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z 7 αὐτὸν ἐκείνων C, Z 20 ὄντως Δ, Λ V,

1. Ἰω. 3, 16.

2. Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ 1 πρὸς Σεραπίωνα 20, PG 26, 580A.

3. Βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 24.

σεως αὐτῷ τοῦ πνεύματος ὁ λόγος — ἡ γὰρ ἐνέργεια ἐνεργεῖται
 μᾶλλον ἢ ἐνεργεῖ, τὸ δὲ πνεῦμα τῶν ἐνεργούντων μόνον, ἀλλ'
 οὐχὶ καὶ τῶν ἐνεργουμένων ἐστὶ, καὶ ἡ δωρεὰ δίδεται, ἀλλ' οὐκ
 αὐτὴ δίδωσι, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον παρεκτικὸν καὶ μεταδοτι-
 5 κὸν ὑπάρχει τῶν αὐτοῦ δωρεῶν — σαφῶς οὖν ἐμφήνας ὡς οὐχὶ
 περὶ τῆς προαιωνίου λέγει ἐκπορεύσεως, ἐπήγαγεν, ὅτι «παρὰ τοῦ
 λόγου τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκλάμπει καὶ ἀποστέλλεται».

28

Τί δὴ, διὰ τοῦ ἐκλάμπειν καὶ ἀποστέλλεσθαι παρὰ τοῦ λό-
 γου νοοῦμεν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται; Ἄπαγε, φησὶν, ὡς πορ-
 10 ρωτάτῳ βάλλεις τοῦ σκοποῦ· ἀλλ' ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύε-
 ται νοοῦμεν καὶ λέγομεν, ἐπεὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ δίδεται τε καὶ ἀ-
 ποστέλλεται. Ἐχων γὰρ ἐκεῖθεν πρὸ αἰώνων συνυφεστῶς ὁ υἱὸς
 τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, νῦν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀποστέλλει καὶ δίδωσιν.
 Ἐπεὶ δὲ ἡ δόσις ἔλλαμψις — καὶ τοῦτ' ἴσασι οἱ μεμνημένοι, ὅ-
 15 σοι λαμπρότητα θεοῦ καὶ εἶδον καὶ ἔπαθον, ὅσοι τὴν δόξαν τοῦ
 κυρίου εἶδον «ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός»¹, ὅσοι τῷ φωτὶ τῆς
 θεότητος ἐπὶ τοῦ ὄρους περιηυγάσθησαν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ οἱ
 τούτοις ἀσφαλῶς πιστεύσαντες — ἐπεὶ οὖν ἡ δόσις ἔλλαμψις, ἀντι-
 τοῦ παρὰ τοῦ υἱοῦ δίδεσθαι τε καὶ ἀποστέλλεσθαι, παρὰ τοῦ υἱοῦ
 20 ἐκλάμπειν ἔφη καὶ ἀποστέλλεσθαι. Καὶ τοῦτ' ἔτι σαφέστερον δεῖ-
 κνυσιν ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ λόγου· «ὁ μὲν γὰρ θεὸς καὶ πα-
 τήρ, φησί, τὸν υἱὸν ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν· ὁ δὲ υἱός, τὸ πνεῦμα»².

Ἄλλὰ γὰρ ὥσπερ ἡ τοῦ υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ὑπὲρ τῆς τοῦ
 κόσμου σωτηρίας δόσις ἢ ἀποστολὴ γέννησις οὐκ ἔστι, πολλοῦ
 25 γε ἂν δὴ που δέοι καὶ ἀπείρου εἶναι ἢ προαιώνιος, οὕτως οὐδ'
 ἢ παρὰ τοῦ υἱοῦ δόσις τοῦ ἁγίου πνεύματος ἢ ἀποστολὴ ἐκ-
 πόρευσις ἐστὶ. Πόσω γε μᾶλλον καὶ ὑπὲρ τὸ πόσω ἢ πρὸ τῶν
 αἰώνων παρὰ τοῦ πατρὸς οὐ γενομένη, ἄπαγε, ἀλλὰ καὶ πρὸ
 τούτων οὔσα καὶ τῷ πατρὶ συνάναρχος.

30 Ἐτ' ἔχει τις λέγειν διὰ τὴν ἀποστολὴν ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς
 καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι,
 εἰ μὴ σαφῶς ἐθέλει θεομαχεῖν. Ἄλλὰ καὶ αὐτοῦ, φησὶ, τοῦ υἱοῦ
 τὸ πνεῦμα καὶ ἴδιον αὐτοῦ λέγεται. «Ἐξαπέστειλε γὰρ ὁ θεός,
 φησὶν ὁ ἀπόστολος, τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις
 35 ἡμῶν, κράζον· ἀεθά, ὁ πατήρ»³.

A C₈ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₁ Λ NP₄ Σ₁ V V₁ Z 12 συνυφεστὸς Δ₈ NP₄ V

1. Βλ. Ἰω. 1, 14.

2. Μεγάλου Ἀθανασίου, βλ. ἀνωτ. παράγρ. 27.

3. Γαλ. 4, 6.

29 Ἵπέρευγε· τὴν ἑξ' γὰρ ἀφείς, σύγε δε τίς ποτ' εἰ ὁ πρόσφατος ἀντικείμενος, τὸ αὐτοῦ νῦν ἡμῖν προβάλλῃ ταύτης χωρὶς· ἢ σοι κάκ τοῦ αὐτοῦ τὸ ἐξ αὐτοῦ νοεῖται τε καὶ κατασκευάζεται, τῷ διαλεκτικῷ τῶν ἀπερινοήτων; Εἰπέ δὴ μοι, καὶ σὺ αὐτὸς οὐ
5 σαυτοῦ; Τοῦτό γε, οἶμαι, ἀποδράσεις ἡμῶν. Οὐ γὰρ ἔοικάς μοι ἀκοῦσαι τοῦ λέγοντος, «γενοῦ σεαυτοῦ ἄνθρωπε»¹. Εἰ γὰρ ἤκουσας καὶ ὑπήκουσας, ἔστεργες ἂν τὰ παραδεδομένα περὶ θεοῦ καὶ τοῖς ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ λόγοις καὶ πράγμασι, καὶ ταῦτα καινοτομῶν ἤκιστα ἐπεχείρησας. Ἄλλ' εἰ ὁ ἄνθρωπος ἑαυτοῦ,
10 οὐκοῦν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ κατὰ σέ. Τὸν υἱὸν δὲ τοῦ πνεύματος πῶς οὐ λέγομεν, φησὶν, εἰκότως· δόξαι γὰρ ἂν πατήρ τὸ πνεῦμα, τοῦ υἱοῦ συνεισάγοντος τῇ διανοίᾳ τὸν πατέρα· διὰ τοῦτο τοίνυν υἱὸν μὲν πνεύματος οὐ λέγομεν, ἵνα μὴ δόξη ἐκ τοῦ πνεύματος, υἱοῦ δὲ πνεῦμα λέγομεν, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ·
15 πνεῦμα γὰρ αὐτοῦ λέγεται, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν αὐτῷ ὄν.

Καὶ τοῦτο διδάσκου παρὰ τοῦ ἀποστόλου, «οὐδεὶς οἶδε, λέγοντος, τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ»². ὡς οὖν πνεῦμα μὲν ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄν, οὕτω καὶ τὸ θεῖον
20 πνεῦμα καλεῖται τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ υἱῷ φυσικῶς ἐξ αἰδίου ὄν καὶ τὰς ἀφύκτους δοκούσας σοι τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκας διαφεύγον.

Ἐκ διαιρέσεως γὰρ ὁ λατινικῶς φρονῶν συλλογιζόμενος φησὶν· «ἐπεὶ τοῦ υἱοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, ἢ ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον ἐστὶν ἢ ὡς ὁμοούσιον ἢ ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ ὡς μὲν χορηγούμενον οὐκ ἔστι· προαιωνίως μὲν γὰρ ὑπάρχει τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, τὸ δὲ χορηγεῖσθαι ὑστερογενές. Οὐδ' ὡς ὁμοούσιον· λέγοιτο γὰρ ἂν καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος. Λείπεται τοίνυν τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἶναι τε καὶ λέγεσθαι ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον». Τί οὖν, ἐάνπερ ἀναφανῇ τι ταύτης τῆς διαιρέσεως ἐκτός, καθ' ὃ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοιτ' ἂν, οὐχ ὁ ἐκ διαιρέσεως οὗτός σοι καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμὸς ἀσυλλόγιστος τὸ παράπαν γένοιτ' ἂν;

Ἔστι γὰρ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ὡς ἐξ αἰώνων καὶ εἰς αἰῶνας

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ N P₂ Σ₁ V V₁ Z
27 τοῦ υἱοῦ παραλ. V

1 τὴν γὰρ ἑξ' σύγε δε: σὺ δε Δ

1. Σοφοκλέους, Φιλοκλήτης 950.

2. Α' Κορ. 2, 11.

ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ ἐν υἱῷ φυσικῶς ὑπάρχον καὶ ἀναπαυόμενον· καὶ διὰ τοῦτο πνεῦμα μὲν υἱοῦ λέγεται, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγεται¹. Καὶ ὁ νοῦς γὰρ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστὶ γενόμενος καὶ ἐν αὐτῷ ὑπάρχων, δηλονότι τῷ ἀνθρώ-
 5 πῳ· καὶ νοῦς μὲν ἀνθρώπου λέγεται, ἄνθρωπος δὲ τοῦ νοῦ οὐ λέγεται· ἀλλ' οὐδ' ἐξ ἀνθρώπου λέγεται ὁ νοῦς, ὅ γε κατ' οὐσίαν· οὐ γὰρ δὴ περὶ ἐνεργείας νῦν ὁ λόγος. Οὐκ ἄρα ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ τὴν χάριν εἴπησεν πνεῦμα καὶ τὴν ἐνέρ-
 10 φαίης ἂν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκφαινόμενόν τε καὶ μεταδιδόμενον.

30 Ἴδιοι δ' ἂν τις τοὺς θεολόγους καὶ νοῦν λέγοντας εἶναι Χριστοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁ γὰρ θεῖος Κύριλλος ἐν τετάρτῳ κεφαλαίῳ τῶν *Θησαυρῶν* φησιν, «ὅτι νοῦς ὑπάρχον τοῦ Χριστοῦ, πάντα τὰ ἐν αὐτῷ διαλέγεται τοῖς μαθηταῖς»². Καθάπερ οὖν ἐφ'
 15 ἡμῶν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν, καὶ κατ' οὐσίαν μὲν αὐτοῦ ἐστὶν ὁ νοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, κατ' ἐνέργειαν δὲ καὶ αὐτοῦ ἐστὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν ὡς θεοῦ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν. Ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑ-
 20 πόστασιν αὐτοῦ ἐστὶν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ· κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν καὶ αὐτοῦ ἐστὶν καὶ ἐξ αὐτοῦ. Λατῖνοι δὲ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντες, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ υἱοῦ μὲν, οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ δέ, αὐτὴν ἀναιροῦσίν τε καὶ ἀθετοῦσιν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ παναγίου πνεύματος.

31 25 Τὸ μὲν οὖν ἐκ διαιρέσεως συμπέρασμα τοῦ λατινικοῦ καθ' ὑπόθεσιν συλλογισμοῦ διαλέλυται τελῶς καὶ πρὸς τὸ μὴ ὄν κεχώρηκε· μᾶλλον δὲ πρὸς ἅπαν τούναντίον. Ἄν δέ τις ἴδῃ καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ Λατίνου ἀναιρούμενα, ἵνα ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐν ἀπερίτρεπτον δειχθῆ, τοῖς ἀγίοις τοῦτον ὄψεται φανερώς ἀντί-

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₈Δ₉Λ NP₄Σ₁V V₁Z 2-3 ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲ ΔZ ἐκ...
 λέγεται παραλ. Δ₄ 12 ἐν: ἐν τῷ Σ₁ 13 ὑπάρχων Σ₁V τοῦ:
 τοῦτο Δ₄NP₄Σ₁Z 20 κατ' ἐνέργειαν δὲ Σ₁

1. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ἀκριβῆς* 1, 8, PG 99, 832B-833A.
 2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 34, PG 75, 584C (κεφ. 34 καὶ οὐχὶ 4).

θετον· «τοῦ γὰρ υἱοῦ, φησίν, ἔστι τε καὶ λέγεται τὸ πνεῦμα, οὐχ ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον ἢ φαινόμενον—ἐπειδὴ περ ἀνάρχως μὲν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, τὸ δὲ χορηγεῖν οὐκ ἀναρχον—οὐδ' ὡς ὁμοούσιον· λέγοιτο γὰρ ἂν καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος».

5 Ἄλλ' ὁ μέγας Βασίλειος οὐ καὶ ἀκατάσκευος ἢ ρῆσις διαφερόντως ἔστιν ἰσχυροτέρα τῶν λατινικῶν συλλογισμῶν τε καὶ διαιρέσεων, οὗτος οὖν ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος λόγῳ*, «τὸ δι' υἱοῦ, φησί, πεφηνέναι τὸ πνεῦμα σαφὲς πεποίηκεν ὁ ἀπόστολος, υἱοῦ πνεῦμα ὀνομάσας αὐτό»¹. Ὅρας διτι Χριστοῦ τὸ
10 πνεῦμα λέγεται ὡς παρ' αὐτοῦ χορηγούμενόν τε καὶ φαινόμενον; Πνεῦμα μὲν οὖν υἱοῦ ἀνάρχως ἔστι τε καὶ λέγεται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ χορηγεῖν ἔχει ἀνάρχως ἔχει ὁ υἱός· οὐδεμία γὰρ πρόσληψις ἢ ἀφαίρεσις ἐκεῖ, ὡς δ' ὑπὸ χρόνον ὄντα τὰ λαμβάνοντα, χρονικῶς ἔλαβον τὴν χορηγίαν.

15 Ἀλλὰ καὶ ὡς ὁμοφυὲς καὶ ὁμοούσιον λέγοιτ' ἂν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, ὡς ὁ αὐτὸς μέγας Βασίλειος ἐν τῷ *Πρὸς Ἀμφιλόχιον ὀκτωκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ*, «πνεῦμα Χριστοῦ, φησί, λέγεται, ὡς κατὰ τὴν φύσιν ὑκλειωμένον αὐτῷ»². Καὶ ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀγωνιστικῷ* φησι λόγῳ· «τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, οὕτω καὶ τοῦ υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἔστιν, ὡς μετὰ τοῦ υἱοῦ οὐσιωδῶς γεννηθέντος, ἐκ τοῦ πατρὸς ἀφράστως ἐκπορευόμενον»³. καὶ τῆ τοῦ *Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου ἐξηγήσει*, «ὡς περ, φησίν, ὁ δάκτυλος ἀπήρτηται τῆς χειρὸς, οὐκ ἀλλότριος ὢν αὐτῆς, ἀλλ'
25 ἐν αὐτῇ φυσικῶς, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ συνῆπται μὲν πρὸς ἔνωσιν τῷ υἱῷ, ἐκ τοῦ θεοῦ δὲ καὶ πατρὸς ἐκπορεύεται»⁴. Πνεῦμα μὲν οὖν υἱοῦ καὶ ὡς ὁμοφυὲς λέγοιτ' ἂν· οὐ λέγεται δὲ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος, ὡς ἂν μὴ πατὴρ τὸ πνεῦμα δόξῃ.

32 30 Ἐπεισὶ μοι τοιγαροῦν θαυμάζειν τὸ τῆς λατινικῆς παρα-

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 11 οὖν παραλ. Δ₆ Z 18 τὴν παραλ. C₂ Δ₂ V₁ Z 27 οὖν παραλ. Δ₆ Σ₁ V Z

1. Μ. Βασιλείου, (ψευδ.), *Κατ' Εὐνομίῳ* 5, PG 29, 733AB, βλ. *Γαλ.* 4, 6.

2. Μ. Βασιλείου, *Περὶ ἁγίου πνεύματος* 18, PG 32, 152 B.

3. Ἄγνωστον χωρίον καὶ ἄγνωστον ἔργον τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐξηγήσεις εἰς εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν* 11, 20, PG 72, 704 B.

νοίας ὑπερβάλλον, ἀναλογιζομένῳ ὅτι τοῦ πνεύματος κατὰ τοὺς εἰρημένους πάντας τρόπους λεγομένου τοῦ υἱοῦ, καθ' ἕνα δὲ μόνον οὐδαμῶς, αὐτοὶ πάντας μὲν ἐκείνους δυσσεβῶς ἠγγνόσαν τε καὶ ἠθέτησαν, τῷ δὲ μηδαμῶς εἰρημένῳ προσχόντες καὶ τοῦτο
 5 δυσσεβῶς, ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν τὸ πνεῦμα ἐδογματίσαν, ὅτι τοῦ υἱοῦ ἐστὶ τε καὶ λέγεται. Ἄλλ' ἔν' ἐπὶ βεβαίαν ἔδραν στηρίζωμεν τοὺς περὶ τούτου λογισμούς, σαφεστάτῳ τε καὶ θεοπνεύστῳ λόγῳ τούτους ἐπισημηνάμενοι, Ἰωάννην οἴσθα τὸν ἐκ Δαμασκοῦ πυρσεύσαντα καὶ τὴν οἰκουμένην δλην φωτὶ περι-
 10 ριαιυγάσαντα θεογνωσίας. Οὐχ οὗτος ἀριδηλότατά φησιν, «ὡς πνεῦμα μὲν υἱοῦ λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν»¹; Ἐπί, φησί, καὶ οὐκ ἔχω λέγειν ὡς οὐχ οὗτος οὕτως εἶρηκεν, ἀλλ' ἔχω λέγειν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αἴτιον ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγεται².

Βαβαί· ἐστὶ δὲ σοι καὶ ἄλλο αἴτιον ἐπὶ τῆς θεότητος, εἰ μὴ
 15 τὸ πρῶτον; Τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῶν τῶν δεδημιουργημένων τοῖς πατράσιν εἶρηται καὶ οὕτως ἔχει λόγον τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ αἰτίου, ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ὄντων συναιτίων. Διὸ καὶ προκαταρκτικὸν τὸν πατέρα αἴτιον ὁ μέγας εἶρηκε Βασιλείος³. Ὡσπερ δὲ πατήρ μὲν ἐστὶ κυρίως τοῦ μονογενοῦς, λέγεται δὲ καὶ ἡμῶν τῶν μὴ γεγεννημένων ἀλλὰ δεδημιουργημένων ὑπ' αὐτοῦ, οὕτω πάλιν πρῶτον αἴτιον δι' ἡμᾶς κυρίως· λέγεται δὲ κάκει παρα τῶν θεολόγων, ὡς δεικτικὸν τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως, ἀλλ' οὐχ ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ συναιτίου ὄντος ἐπὶ τῆς θεότητος.

33 25 Οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀνάρχου τοίνυν πνεύματος τὸ προκαταρκτικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον, ἄπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐσχηκότων τὴν χρονικὴν ἀρχήν, ἐφ' ὧν καὶ ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ συναιτιός ἐστιν· ἀλλὰ μὴν ἐφ' ὧν πρῶτον κυρίως αἰτιόν ἐστιν ὁ πατήρ, τῶν κτισμάτων δηλαδή, οὐκ εὐσεβὲς εἶπεῖν, ὡς τοῦ υἱοῦ
 30 μὲν τὴν κτίσιν λέγομεν, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν. Εἰ τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκτίστου πνεύματος πρῶτον αἴτιον ὑπῆρχεν ὁ πατήρ,

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z
 στιν παραλ. V

12 οὕτως οὗτος Δ₆ Ν Ρ₄ Σ₁ Z

28 ἐ-

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 8, PG 94, 832 B - 833 A.

2. Μ. Βασιλείου, Περὶ ἁγίου πνεύματος 8 καὶ 16, PG 32, 105 C καὶ 136 B.

ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ ὄντος συναιτίου, δυσσεβοῦς ἂν ἦν λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐ λέγομεν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦτο λέγων οὐκ εὐσεβῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἁγίοις ἐναρίθμιος, δυσσεβῆς ἄρ' ὁ λέγων συναιτίον τῷ πατρὶ τὸν υἱὸν ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον αἰ-
 5 τιον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτῳ τριάδος τὸν πατέρα. Τοῦτο γὰρ δι' ἡμᾶς τοὺς διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονότας ἀκούει ὁ πατήρ, διὸ καὶ ποιητῆς ἡμῶν ἐκάτερος· μενοῦνγε καὶ πατήρ, καὶ εἰς καὶ ἐφ' ἡμῶν λέγεται ποιητῆς τε καὶ πατήρ ὁ πατήρ σὺν τῷ υἱῷ, ἀλλ' ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δημιουργικὴν δύναμιν πλουτοῦντες. Ἐκεῖ δὲ πάν-
 10 τη τε καὶ πάντως εἰς πατήρ, εἰς αἷτιος· οὐ γὰρ ἐστὶ τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, ἀλλὰ μία πηγαία θεότης, ὁ πατήρ. Ποῦ γοῦν ὅπως ἐκεῖ χώραν ἔχει τὸ πρῶτον αἷτιον, ὡς καὶ τοῦ αἷτιατοῦ ὄντως συναιτίου; Ἄσεβῆς ὁ λόγος· ἐς κόρακας ῥιπτέσθω, μὴ τοῖς νοη-
 ταῖς σε κόραξι σύνομον καταστήσῃ.

15 Πῶς δὲ ἄρα ὁ σοφὸς οὗτος εἶπερ τις τὰ θεῖα Ἰωάννης, καὶ ταῦτα τὴν ἀσφαλῆ δόξαν περὶ θεοῦ ἠκριθωμένως ἐκτιθεῖς, ἀπροσδιορίστως ἂν προέθετο τὸ προσδιορισμοῦ δεόμενον; Ποῖον δὲ οὐχ ἔξει χώραν τῶν ἀφρόνως παρὰ τῶν κακοδόξων εἰρημένων, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τὰ ἀπροσδιορίστως περὶ τῆς τρισυπο-
 20 στάτου θεότητος ἐκπεφασμένα; Ἐπεὶ γὰρ πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τῶν τριῶν ἕκαστον ἐν μέρει πνεῦμα λέγεται. Εἴ τις οὖν καινοτομῶν ἔλεγεν ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος ἐστὶν ὁ υἱός, ἐπεὶ θεὸς ὁ υἱός καὶ ἐκ θεοῦ, πνεῦμα δὲ ὑπάρχει ὁ θεός, εἴθ' ἡμεῖς ἀντεπεφέρομεν ὅτι θεὸς μὲν πνεῦμα καὶ θεοῦ πνεῦμα λέγεται, θεὸς δὲ
 25 ἐκ πνεύματος οὐ λέγεται, ἄρα ἂν εἶχε λέγειν, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αἷτιον οὐ λέγεται; Οὐμενον.

34 Τολμήσαντος δὲ τινος μὴ δημιουργὸν εἶναι φάναι τὸν υἱόν, ἄρ' ἂν ἡμεῖς ἐδικαιώσαμεν αὐτὸν εἰπόντες, ὡς πρὸς τὸν πρῶτον αἷτιον οὐκ εἶναι φάσκει τὸν υἱὸν δημιουργόν; Ἄπαγε. Ἡμῶν
 30 δ' αὐ λέγοντων εὐσεβῶς, ὡς οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱός, εἴ τις προσδιορίζων ἔλεγε μὴ αἰωνίως ἀλλὰ χρονικῶς, ὡς τὸν χρόνον μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν αἰῶνα συμπεριβαλλούσης τῆς φωνῆς, οὐκ εὐθύς ἂν παρ' ἡμῶν ἀκούσειεν ὡς τοῦθ' ὃ λέγεις, ἄνθρωπε, σαφῆς ἀθέτησις ἐστὶ τῶν ὁμολογουμένων καὶ διαστροφή τῶν εὐσεβῶς κειμένων;

Οὕτω πάσης δυσσεβείας ἐστὶν ἀφορμὴ καὶ ἀρχὴ καὶ ῥίζα καὶ
 πηγὴ τὸ προσδιορίζειν τὰ τεθειλογημένα τοῖς θεοφόροις ἡμῶν
 πατράσιν ἀπροσδιορίστως· καὶ σχεδὸν τοῦτο μόνον τῶν ἀπάντων
 5 μιγνύει τὰ ἄμικτα καὶ συγκλώθει, τὸ τοῦ λόγου, τὰ ἀσύγκλωστα
 καὶ τὰ πολεμιώτατα πρὸς ἄλληλα, εὐσέβειάν τε καὶ ἀσέβειαν, καὶ
 τοὺς ἀντεχομένους ἑκατέρας ὡς μηδὲν ἀντικειμένους πρὸς ἀπά-
 την δείκνυσι. Τοσοῦτῳ δὲ οἱ Λατῖνοι τούτῳ καταχρῶνται, ὡς
 καὶ τῶν ἁγίων ἀκούοντες θεολογούντων ἀπροσδιορίστως ὅτι μό-
 νος ὁ πατὴρ ἀρχὴ καὶ ῥίζα καὶ πηγὴ θεότητος, αὐτοὶ πάντα
 10 ταῦτα προσδιορίζουσι — μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ δολίως
 τούτοις ἀντιδογματίζουσι—καίτοι πάσαις ἐχρῆν αὐτοὺς ὁμοῦ στοι-
 χεῖν ταῖς τῶν θεοσόφων θεολόγων φωναῖς, καὶ ποῦ μὲν λεγούσαις
 ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, διὸ καὶ μόνον τὸ αἷτιον τὸν
 πατέρα καὶ πηγὴν θεότητος, ποῦ δ' αὖ, ὡς ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦ-
 15 μα συνάγειν εἰς ἓν καὶ φρονεῖν εὖ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, ἀλλ'
 οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

35 Οἱ δὲ συνείροντες ἢ προφασιζόμενοι τὸ πρῶτον ἀνασκευά-
 ζουσιν ἑκάτερον, φάσκοντες, ὅτι καθάπερ μόνος θεὸς ἀληθινὸς
 ὁ πατὴρ ἔστιν ὅτε λέγεται, καὶ τοῦ υἱοῦ ὄντος ἀληθινοῦ θεοῦ
 20 καὶ ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ μόνος ὁ πατὴρ πηγὴ καὶ αἷτιος θεότη-
 τος ὡς πρῶτος· καὶ οὐδὲν ἐμπόδιον εἶναι καὶ τὸν υἱὸν αἷτιον
 θεότητος. Οὐ συγορῶσι γάρ, ὡς ἐντεῦθεν καὶ τὸν υἱόν, μάλιστα
 δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς κτίσμα κατασπῶσιν. Ὅταν γὰρ λέγω-
 μεν ὅτι μόνος ὁ πατὴρ θεὸς ἔστιν ἀληθινός, οὐ τῶν ἀκτίστων
 25 πρὸς ἄλληλα τὴν ἀντιδιαστολὴν ποιούμεν, οὐδ' ἀπλῶς τότε τὸν
 πατέρα, ἀλλὰ τὴν μόνην ἐν τρισὶν ὑποστάσει θεωρουμένην φύ-
 σιν τῶν κτισμάτων ἀποδιαστέλλομεν. Εἰ τοίνυν οὕτω λέγομεν
 καὶ μόνος αἷτιος θεότητος ὁ πατὴρ, ὡς ἐπ' αὐτοῦ λέγομεν ὅτι
 μόνος ἀγαθός, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ κατ' αὐτοὺς οὐκ ὄν αἷ-
 30 τιον θεότητος ἐναρίθμιον ἔσται τοῖς κτιστοῖς.

Καὶ μὴν ἐφ' ὧν ὡς πρῶτος καὶ ὡς προκαταρκτικὸν αἷτιον
 ἔσθ' ὅτε λέγεται μόνος ὁ πατὴρ, ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ ὄντος συναι-
 τίου καὶ κοινωνοῦντος κατ' ἐκεῖνα τῷ πατρί, οὐ μόνον ὁ πατὴρ
 ἔσθ' ὅτε μόνος λέγεται θεὸς ἀληθινός καὶ μόνος δημιουργός καὶ

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 4 ἀσύγκλωστα: ἔκλωστα Δ₆ V 7
 τούτῳ παραλ. Δ₆ 25 ἀντιδιαστολὴν: διαστολὴν Δ₆ Λ V₁ Z 34 καὶ
 λέγεται μόνος V

μόνος ἀγαθὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ὁ υἱὸς μόνος ἀν-
 ῥηθείη· καὶ οὐχ ὁ υἱὸς μόνος, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐπεὶ γὰρ
 τὸ 'μόνος' τοῦτο τὴν ἀκτιστον φύσιν ἀντιδιαστέλλει τῶν κτιστῶν,
 ἢ δ' ἀκτιστος φύσις τρισυπόστατός ἐστι καὶ ἀμερῶς ἐφ' ἐκάστης
 5 τῶν ὑποστάσεων ὀλη θεωρεῖται, ἀφ' ἧς ἀν αὐτὴν τῶν τριῶν ἐμ-
 φύτων ὑποστάσεων καλέσῃς, ὀλην λέγεις τὴν τρισυπόστατον φύσιν.

36 Ἄρ' οὖν, ὥσπερ λέγομεν εὐσεβῶς ὅτι μόνος ἐστὶ Χριστὸς ὁ
 ἐπὶ πάντων θεός, ἔχοι τις ἀν εἰπεῖν, μᾶλλον δὲ ἤκουσται ποτέ
 τις καὶ τοῦτο εἰρηκῶς, ὡς μόνος ὁ υἱὸς αἰτιός τε καὶ πηγὴ τῆς
 10 θεότητος τοῦ πνεύματος; Ἡ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα μόνον αἰτιόν
 τε καὶ πηγὴ θεότητος, ὃ καὶ κατὰ Λατίνους οὐδαμῶς αἰτιόν ἐστι
 θεότητος; Καίτοι καὶ τοῦτο τῶν εἰκότων ἦν, εἶπερ οὕτως ὁ πατὴρ
 αἰτιος μόνος θεότητος ἐλέγετο, ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ ὄντος συναιτίου.

Δῆλον τοίνυν, μᾶλλον δὲ κατάδηλον, ὅτι τὸ 'μόνος' ἐπὶ
 15 τῶν ὑποστατικῶν λεγόμενον οὐ τὰ κτιστὰ τῶν ἀκτίστων, ἀλλὰ
 μίαν τιὰ τῶν ἀκτίστων ὑποστάσεων πρὸς τὰς ἄλλας διαστέλλει.
 Τίς δ' οὐκ οἶδεν, ὡς ὑποστατικὸν ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ αἰτιόν
 ἐστίν; Οὐκοῦν, εἰ μόνος ὁ πατὴρ αἰτιος καὶ μόνος ἀρχὴ καὶ πη-
 γὴ θεότητος, οὐδεμία ἄρα τῶν θείων ὑποστάσεων ἑτέρα αἰτία
 20 καὶ ἀρχὴ καὶ πηγὴ θεότητός ἐστιν. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοῦ αἰτίου
 ἐν δυσὶ προσώποις ἐπὶ τῆς θεότητος θεωρουμένου κατὰ τοὺς Λα-
 τίνους, οὐδὲν κωλύει λέγειν μόνον τὸν πατέρα αἰτιόν θεότητος·
 καὶ τοῦ αἰτιατοῦ θεωρουμένου ἐν δυσὶ προσώποις, οὐδὲν κωλύσει
 λέγειν μόνον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αἰτιατὸν ὑπάρχειν ἢ μόνον τὸν
 25 υἱόν, ὃ μηδεὶς ποτε οὐδὲ τῶν αἰρετικῶν ἐτόλμησεν εἰπεῖν.

Καίτοι, εἰ προσδιορίζειν δοίημεν τὰ τεθεολογημένα τοῖς ἁ-
 γίοις ἀπροσδιορίστως, καὶ τοῦτ' ἀν εὐχερῶς συγκατασκευασθεῖη
 παντὶ τῷ βουλομένῳ· ἀλλ' εὐθὺς οὗτος, εἰ μὴ μεταμεληθεῖη, κα-
 θυποβληθήσεται τῷ ἀναθέματι· «εἰ γάρ τις, φησὶν, εὐαγγελίζε-
 30 ται παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα, ἀνάθεμα ἔστω»¹. Τί δὲ σὺ φῆς ὁ
 καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγων καὶ διὰ τοῦτο προσδιορίζων
 τὰ ἀπροσδιορίστως τεθεολογημένα τοῖς ἁγίοις καὶ τῷ θεολογοῦν-
 τι μὴ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγεσθαι τῷ προσδιορισμῷ δο-

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 4 ἐστὶ παραλ. Δ₆ Λ V₁ 11 τε πα-
 ραλ. Ν Ρ₄ . 12 μετὰ θεότητος προστ. οὐμενον Δ₆ Ν Ρ₄ Σ₁ V 33 καὶ
 παραλ. Δ₆

1. Γαλ. 1, 8.

λίως ἀντιλέγων; Ἄρ' ἔχεις δεῖξαι, ὡς οὐ σχεδὸν πάνθ' ὅμοιος τυγχάνεις ὧν τῷ ὑπευθύνῳ τούτῳ; «Ἐχω σοι, φησί, δεῖξαι πολλοὺς τῶν θεολόγων ἐναντιουμένους τῇ τοῦ Δαμασκηνοῦ θεολογίᾳ ταύτῃ καὶ τὸ ἐκπορεύειν νοεῖν διδόντας εἶναι τοῦ υἱοῦ».

- 37 5 Βαβαί· καὶ ὅλως, ἔστιν ἐν τοῖς θεολόγοις, καὶ ταῦτ' ἐπὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ ὧν ἡ πίστις ἡμῶν ἀπασα ἐξήρτηται, ἐναντιότης; Ἔστι δ' ὅλως καὶ θεολογίας εἶναι τὰς ἐναντιουμένας ἢ τοὺς κατ' αὐτάς θεολόγους ἀμφοτέρους; Ἦκιστα. Οὐκοῦν τοῦτον ἢ ἐκείνους διαγράψομεν τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθοδόξων κατὰ σέ. Τί
10 δέ, τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων οὕτως ἐχόντων καὶ οὕτω διευκρινούντων τὰ τοῦ πνεύματος, καθὰ προαπεδείξαμεν, οὐ τῇ δι' αὐτῶν πεφανερωμένῃ τῆς εὐσεβείας ἐννοία παντὶ τρόπῳ συμβιδάσομεν τὸ δοκοῦν διαφωγεῖν; Ἄν δέ τι καὶ μὴ δυνηθῶμεν τῶν πατερικῶν ῥημάτων πρὸς ἐκείνην ἀποκαταστήσαι τὴν
15 διάνοιαν, οὐκ αὐτὸ μὲν ἀφῶμεν, ὡς μὴ συνεῖναι δυνηθέντες, τῆς δὲ ἀνωμολογημένης εὐσεβείας οὐδὲν ἤττον ἀντεχόμενοι διατελέσωμεν; Παντί που δῆλον, ὡς πᾶσι τρόποις ταῖς ἀνακεκηρυγμέναις ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων τῆς εὐσεβείας προσέξομεν ἐννοίαις.
- 20 Φέρε δ' ὅμως ὁμοδόξους ἀναδείξαι πρὸς αὐτάς ἐπιχειρήσωμεν τὰς ὑπὸ Λατίνων ὑπὲρ τῶν δοκούντων σφίσι προτεινομένας πατερικὰς φωνάς· κἄν μὲν διαρκῶς διαλύσαι σχῶμεν τὴν πρὸς τὸ φαινόμενον ἀντίθεσιν, τῷ θεῷ χάρις τῷ καὶ τοῖς ἐν ἐσχατιαῖς ἡμῖν κειμένοις τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀπαθοῦς ζωῆς ἀπωκισμένοις
25 γνῶσιν συνήγορον τῆς ἐν αὐτῷ ἀληθείας παρασχόντι. Εἰ δ' ἄρα μὴ τοιοῦτον ἀποδοῦναι κατὰ πάντα σχοίημεν τὸν λόγον, εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος καὶ σοφὸς τὰ θεῖα καὶ πνευματικά, τῆς προαιρέσεως ἡμᾶς ἀποδειξάμενος, αὐτὸς παρ' ἑαυτοῦ τὸν κρείττω λόγον διδασκέτω, ποθοῦντας καὶ μαθητιῶντας ὅτι μάλιστα καὶ
30 τὸ ἐνδέον ἡμῶν ἀναπληρῶν, ἐντρεπέτω τελεώτερον τοὺς τἀναντία τῇ εὐσεβείᾳ συνάγειν ἐκ τούτων πειρωμένους.

- 38 Εἰπέ δὴ, τίνες καὶ τί τὰ παρ' ἐκείνων εἰρημένα· τῶν γὰρ ἀδυνατῶν ἐστὶ μὴ ὁμολογεῖν ἀλλήλοις ἅπαντας τοὺς θεοφόρους

καὶ Χριστῷ τῷ θεῷ τῶν θεοφόρων, μιᾶς αὐτοῖς ἐκ τοῦ ἐνός πνεύματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἐπιπνοίας οὔσης· πρὸς δὲ τούτῳ καὶ μετ' ἐκείνους σχεδὸν ἅπαντας οὗτος ὁ Δαμασκηνός ἐστι καὶ ὑπ' ἐκείνων ἁπάντων ἐδιδάχθη καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ μαρτυρεῖ τὴν πρὸς ἐκείνους συμφωνίαν, 'οὐ λέγω' λέγων, ἀλλὰ 'λέγομεν', καὶ δι' ἑαυτοῦ κἀκείνους παρίστησιν ἡμῖν οὐδαμοῦ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγοντας καθ' ὑπαρξίν. Ἵμεῖς δ' εὐοίκατέ μοι τοῦ τῆς αὐτῶν μεγαλονοίας ὕψους μὴ ἐφικνούμενοι τοιαυτ' οἴεσθαι περὶ αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτον αἴτιον λέγεται παρὰ πάντων ὁ πατήρ, ἀλλ' ἤκουσας ὡς λέγεται· καὶ ὁ μέγας 'Αθανάσιος' παρὰ τοῦ λόγου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκλάμπειν εἶπεν, ἀλλ' ἤκουσας ὡς εἶπε· καὶ εἰκόνα πατρὸς μὲν υἱόν, υἱοῦ δὲ τὸ πνεῦμα λέγομεν, ἀλλ' ἤκουσας ὡς λέγομεν· καὶ πλεῖσθ' ἕτερα δοκοῦντα πρὸς ὑμῶν ἡμῖν ἀλλ' οὐχ ὑμῖν συμβαίνοντα καθαρῶς ἀναπεφῆνασι. Δώσει δὲ τὸ πνεῦμα κἀν τοῖς ἐξῆς λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν.

'Ἀλλὰ τίς ὁ λέγων ὡς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν ἔστι; Αὐτὸς, φασί, Γρηγόριος ὁ τὸ θεολογεῖν ἐπωνυμίαν ἔχων· «πάντα γάρ, φησὶν, ἔχει ὁ υἱὸς τὰ τοῦ πατρὸς, πλην τῆς ἀγεννησίας»¹. 'Ἐπεὶ τοίνυν χωρὶς μόνης τῆς ἀγεννησίας ἔχει ἅπαντα τὰ τοῦ πατρὸς, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ ἐκπορεύειν'; 'Ὀντως οὐκ εἰσι τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν αὐτῷ λαλοῦντος· εἰ γὰρ ἦσαν, οὐκ ἂν τοῦ ἁγίου τοιαῦτα κατεψεύδοντο, ὅς «καὶ ὅσα περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, φησὶ, ταπεινότερα παρὰ τοῦ υἱοῦ λέγεται ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνακτέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ»². Τίς οὖν ἡ πρώτη αἰτία; Οὐχὶ μόνος ὁ πατήρ; «Ἀλλὰ καὶ πάντα ἔχει τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς φησὶν ἄνευ τῆς αἰτίας, τοῦ αἴτιον εἶναι δηλονότι καὶ αὐτὸν θεότητος»³. 'Ἐν γὰρ οὗτος αἴτιον ἐπὶ θεοῦ καὶ μίαν ἀρχὴν ἀεὶ κηρύττει, τὸν ἀγέννητον πατέρα, καὶ θεῖκόν οἶδε

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 18 τῆς παραλ. C₂ N P₄ Σ₁ V V₁ 27
οὗτος παραλ. Δ

1. M. 'Αθανασίου, 'Επιστολὴ 1 πρὸς Σεραπίωνα 16, 20, 24, 26. 4 Πρὸς Σεραπίωνα 3, PG 26, 568 A, 577 B, 580 A, 588 B, 592 B, 640 Δ - 641 A. Λόγος Α' κατὰ 'Αρειανῶν 20 - 22. PG 26, 53 B - 57 B.

2. Γρηγ. Θεολόγου, βλ. Λόγον εἰς πεντηκοστὴν 9, PG 36, 4 41 C.

3. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος 31 (Θεολογικὸς 5), 30, PG 36, 168 C.

4. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος 34, Εἰς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας 10, PG 36, 252 A.

τὸ μοναδικόν. Καὶ διὰ τοῦτο φησιν, «ἡμῖν εἰς θεός, ὅτι πρὸς ἓν αἷτιον τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει»¹, οὐ τὸ ἐξ αὐτῶν λέγων, οὐδ' ὅτι εἰς τὰ δύο ἀνάγεται τὸ ἓν, καὶ δεύτερον ἀπὸ πατρὸς καὶ τὸ πνεῦμα λέγων, καθὰ καὶ τὸν υἱόν, ἀλλὰ καὶ θεὸν λέγων
 5 ἔκ θεοῦ τὸν υἱόν, καὶ θεὸν ἔκ θεοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Διὰ μέσου δὲ θεοῦ ἔκ τοῦ θεοῦ, οὐ θεὸν ὑφιστάμενον δοξάζει, ἀπαγε τῆς βλασφημίας, ἀλλὰ τὰ κτιστά· καθ' ὃ καὶ πρῶτον αἷτιον τίθεται τὸν πατέρα λέγων ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Εἰρηνικῶν* ὡς, «ὅσῳ τιμιώτερον θεὸς κτισμάτων, τοσοῦτω μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώ-
 10 τη αἰτία θεότητος εἶναι ἀρχὴν ἢ κτισμάτων καὶ διὰ θεότητος μέσης ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ κτίσματα»².

39 Σὺ δέ, ὦ τῆς βλασφημίας, ὁ λατινικῶς φρονῶν διὰ μέσου τοῦ υἱοῦ, ταῦτο δ' εἰπεῖν διὰ μέσης τῆς τοῦ υἱοῦ θεότητος, ἐλθεῖν φῆς τὸν πατέρα ἐπὶ τὸ προενεγκεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ
 15 οὐδὲ μέχρι τούτου σοὶ τὰ τῆς καινοφωνίας ἴσταται, ἀλλὰ καὶ ἔκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγεις καὶ κοινόν εἶναι πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, διὰ τὸ τουτογι τὸν θεολόγον λέγειν πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας ἔχειν τὸν υἱόν ἅπαντα τὰ τοῦ πατρὸς ἄνευ τῆς ἀγεννησίας μόνης³. Ἐνταῦθα γὰρ δεκτέον σοὶ
 20 τὸ 'μόνης', κἂν μὴ συνεχφωνῆται· καὶ διὰ τοῦτο σοὶ κάγω τούτο προσγράφω φανερώς.

'Ἄλλ' εἰπέ μοι, οὐκ αὐτὸς οὗτος ὁ θεολόγος προσεπάγει γράφων, «πάντα δὲ ὅσα τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος»⁴; Εἶπερ οὖν καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἐκπορεύειν, ἔσται τοῦτο
 25 καὶ τοῦ πνεύματος· οὐ γὰρ υἰότητος τὸ ἐκπορεύειν· ἦν γὰρ ἂν υἰὸς καὶ ὁ πατήρ, ἐπεὶ καὶ τὸ ἐκπορεύειν ἔχει. Ὁ αὐτὸς δὲ κἂν τῷ *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος* οἰκείῳ λόγῳ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος αὐτοῦ φησι· «τί οὐ δύναται τῶν μεγάλων καὶ ὧν θεός; Τί δὲ οὐ προσηγόρευται ὧν θεός, πλήν ἀγεννησίας καὶ

Α C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ I₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 17 πρὸς: ἐν τῷ πρὸς Δ₆ 29 μετὰ
 πλήν προστ. τῆς Δ₆ V

1. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος 31*, 14, PG 36, 148 D - 149 A.

2. Πρόκειται πράγματι περὶ τοῦ τρίτου καὶ οὐχὶ τοῦ δευτέρου *Εἰρηνικοῦ λόγου* Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, PG 35, 1157 C.

3. *Λόγος 34*, 10, PG 36, 252 A.

4. Ἐνθ' ἄνωτ.

γεννήσεως»¹; Οὐκοῦν καὶ προβολέα ὀνομάσομεν τὸ πνεῦμα. Καὶ τὸ ἐκπορεύειν δὲ κατὰ σὲ ὁμοίως ἔχει τῷ υἱῷ κἀντεῦθεν καὶ διπλασίως ἢ ἐκεῖνος· ἔξει γὰρ οὐ τὸ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ υἱοῦ κατὰ τὴν περὶ τοῦ υἱοῦ σοι δόξαν. Ὅρας ὅσοις
 5 ἀτόποις περιπίπτει ὁ πάντα ἔχειν τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς ἀκούων καὶ μὴ μόνον τὰ τῆς φύσεως νοῶν, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ τῶν ὑποστατικῶν τοῖς φυσικοῖς συνείρων;

40

Προάγειν μὲν οὖν τὸν περὶ τούτου λόγον περαιτέρω οὐκ ἐ-
 πάναγκες, σοῦ γε ἐξεληλεγμένου, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ γε ἔνεκα καὶ
 10 ἵνα μὴ προστρίψαιτό τις μέμψιν τῷ ἀμωμήτῳ, δείξομεν ἐξῆς ὡς
 ἔχει μὲν καλῶς ἢ τοῦ ἁγίου ῥήσις, ἀγνοία δὲ τῶν λατινικῶς
 φρονούντων ἐκλαμβάνεται κακῶς. Συντελέσει δ' οἶμαι καὶ πρὸς
 αὐτὸ τὸ προκείμενον ὁ λόγος οὐκ ἐλάχιστα. Προσεκτέον δ' ὅτι
 μάλιστα τὸν νοῦν.

15 Ταῦτόν εἰπεῖν ἐπὶ θεοῦ ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον· διὸ κἀν πά-
 σας ἀνελίξης τὰς θεολογούσας βίβλους, οὐδαμοῦ τὸ πνεῦμα τὸ
 ἅγιον ἀγέννητον εὐρήσεις εἰρημένον καὶ ταῦτ' ὄν οὐ γεννητόν.
 Δαμασκηνὸς δὲ ὁ θεοφόρος εἰπὼν ἐν ὀγδόῳ τῶν Δογματικῶν
 ὅτι, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματός εἰσι,
 20 πλὴν τῆς ἀγεννησίας»², ἔδειξεν ὡς οὐ μόνον τὸ ἀγέννητον τῷ
 ἀναίτιῳ ταῦτόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναίτιον τῷ αἰτίῳ ταῦτόν ἐστιν ἐπὶ
 θεοῦ. Συντρέχει γὰρ τῷ ἀναίτιῳ τὸ αἴτιον ἐπὶ θεοῦ· αἴτιον δὲ
 φημι θεότητος υἱοῦ καὶ πνεύματος. Θέλων οὖν εἰπεῖν ὅτι τὸ
 πνεῦμα πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἔχει πλὴν τοῦ ἀναίτιον εἶναι καὶ
 25 τοῦ αἴτιον εἶναι, κατὰ τὸ γενναῖον δηλαδὴ καὶ ἐκπορεύειν, χωρὶς
 μόνης τῆς ἀγεννησίας εἶπεν, ὡς αὐτῆς πάντα συμπεριβαλλούσης,
 ὅσα τοῦ πατρὸς ἐστιν ἴδια.

30 Θεὸς οὖν ἀγέννητος καὶ ἀναίτιος· θεὸς δὲ ἀναίτιος θεότητος
 αἴτιος. Οὕτω δὲ ὢν αἴτιος ἐμφύτου πλούτου, ἑαυτοῦ κατὰ μηδὲν
 ἀποδέοντας, αὐτεπίβουλος ἂν ᾔην, ἐνὸς καὶ μόνου ὑπάρχων αἴτιος
 καὶ οὕτω πενίαν ἑαυτῷ τὸν πλοῦτον ποιούμενος. Πρὸς δὲ τούτῳ
 καὶ ἀτελὲς τὸ πάντῃ καὶ πάντως ἔν· διὸ καὶ χωρητόν τοις πρὸς

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Δ, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z
 τῷ : ἑαυτοῦ Δ Δ, Σ, Z

11 ἁγίου : μεγάλου C, V,

31 ἑαυ-

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 31, 29, PG 36, 165 B.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1, 8, PG 94, 821 C.

θεογνωσίαν ἀτελέσιον Ἰουδαίοις ἐγένετο. Ἄλλ' οὐδὲ ὁμοουσίου
 δυάδος ὑπάρχων αἷτιος καὶ τὸ μὲν γεννῶν, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς
 προβαλλόμενος ἀπειροκάλως, ἔν' οὕτως εἶπω, ἐπὶ πλεῖον ἐξεγε-
 χθείη, καὶ ταῦτ' ἐν ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ πᾶσαν ἀπει-
 5 ρίαν περιορίζων. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ τρόπος ἕτερος ἐμφύτου
 ὑπάρξεως· διὸ καὶ τὸ ὑπὲρ ταῦτα οὐ θεότης, ἀλλὰ θεότητος ἐκ-
 πτωσις· ταῦτ' ἄρα καὶ τῶν ἀθέων Ἑλλήνων ἢ πολυθεῖα ἐστίν.

41 Ἄλλὰ μὴν μονάδος πρὸς δυάδα κεκινημένης καὶ περαιτέρω
 μὴ προηγμένης¹, δηλαδὴ παντουργοῦ θεοῦ πατρὸς πρὸς γέννη-
 10 σίν τε καὶ πρόοδον, υἱοῦ δημιουργοῦ τῶν πάντων καὶ τὰ πάντα
 τελεσιουργοῦντος, οὐθ' ὁ υἱὸς διὰ τοῦ πνεύματος—ἀτελής γὰρ ἂν
 ἦν ἐκ τοῦ πατρὸς, εἰ διὰ τοῦ τελεσιουργοῦντος ἐγεννάτο πνεύ-
 ματος—οὔτε τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ· πρὸς γὰρ τῷ ἀτελὲς εἶναι ἐκ
 πατρὸς, καὶ ταῦτα τὸ πάντα τελειοῦν, καὶ τῶν δεδημιουργημέ-
 15 νων ἦν ἂν ἔν' τὰ γὰρ δι' ἐκείνου γέγονε, δι' υἱοῦ δὲ τὸ πνεῦμα
 ἔγνωσται· καὶ ἐν φωτὶ τῷ πνεύματι φῶς ὁρῶμεν τὸν υἱὸν προ-
 φητικῶς ὁμοῦ καὶ πατρικῶς εἶπεῖν· ὡς ἂν εἰδῶμεν μὴ μόνον
 ἐκ μιᾶς ὑπάρχοντα ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀδιαστάτως ἔχοντα πρὸς
 ἀλληλα καὶ ἐνυπάρχοντα ἀλλήλοις καὶ ἀλληλα δεικνύοντα καὶ δι'
 20 ἀλλήλων προφαινόμενα, ἀλλ' οὐ δι' ἀλλήλων ἢ καὶ ἐξ ἀλλήλων
 ἢ ἀλλήλων ὄντα· ἐν γὰρ τὸ ἐξ οὗ.

Καὶ τοίνυν ὁ θεολογῶν πάντα ἔχειν τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς
 πλὴν ἀγεννησίας² πάντα ἔχειν πλὴν αἰτίας εἶρηκεν, ὡς καὶ ἀλ-
 λαχοῦ τῶν συγγραμμάτων σαφῶς οὕτω προσδιώρισεν³. Εἰ δὲ
 25 πάντα ἔχει ὁ υἱὸς τὰ τοῦ πατρὸς πλὴν τοῦ εἶναι αἷτιος, δηλα-
 δὴ θεότητος, αἷτιος δὲ ὁ πατήρ οὐ γεννῶν μόνον τὸν υἱόν, ἀλ-
 λά καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύων, πάντα ἔχει ὁ υἱὸς τὰ τοῦ πατρὸς,
 πλὴν τοῦ τὸν υἱὸν γεννᾶν τε καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύειν· ἃ μόν-
 ου τοῦ πατρὸς ὄντα καὶ τὸ ἀγέννητον αὐτῷ προσμαρτυρεῖ.
 80 Διὸ καὶ ὁ Δαμασκηνὸς θεολόγος ἐν τῷ περὶ τῆς ἀγίας τριάδος,
 «διὰ τὸν πατέρα, φησί, τουτέστι διὰ τὸ εἶναι τὸν πατέρα, ἔχει
 ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα πάντα ἃ ἔχει, τουτέστι διὰ τὸ τὸν πατέρα

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₂Λ Ν Ρ₄Σ₁ V V₁Z 11 τελεσιουργοῦντος πνεύματος C₂
 13 τῷ : τὸ Δ 21 ἢ ἀλλήλων παραλ. C₂ 28 τε παραλ. Δ₆V

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 29 (Θεολογικὸς 3), 2, PG 36, 76 B.

2. Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος 34, 10, PG 36, 252 A.

3. Ἐνθ' ἄνωτ.

ἔχειν αὐτά, πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως»¹.

42 Εἰ δὲ ἡ ἀγεννησία τὸ πάντῃ τε καὶ πάντως αἷτιον ἐπὶ θεοῦ
 δηλοῖ, ἡ γέννησις τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς αἷτιον θεότητος εἶναι τὸ
 5 γεννητὸν ἀναγκαιότατα δηλώσει, καθάπερ καὶ ἡ ἐκπόρευσις τὸ
 ἐκπορευτῶς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχον. Εἰ δὲ μηδαμῆ μηδαμῶς αἷ-
 τιος ὑπάρχει ὁ υἱὸς θεότητος, πῶς ἂν εἴη ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμα;
 Ἦ πῶς πρῶτον αἷτιον ὁ πατήρ, εἶτα ὁ υἱὸς τούτῳ, ὡς καὶ ἐξ
 αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ἐκπορευομένου πνεύματος, καθὼς φρονεῖν δεῖν
 10 οἴονται Λατῖνοι, παραφρονοῦντες, ὡς ἐγῶμαι, καὶ τὰς πατρικὰς
 παρανοοῦντες ῥήσεις; Οὐ γὰρ ὁ φερωνύμως θεολόγος οὗτος οὐ-
 τως, «ἀλλὰ πάντα, φησὶν, ἔχει ὁ υἱὸς τὰ τοῦ πατρὸς πλὴν ἀ-
 γεννησίας»², ταῦτόν δ' εἰπεῖν, ἄνευ τῆς αἰτίας, τούτῳ δὲ ταῦ-
 τὸν εἰπεῖν, ἄνευ τοῦ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν; Κατὰ ταῦτα γὰρ
 15 αἷτιον τὸ αἷτιον.

Καὶ πάντα, ὅσα ἔχει ὁ υἱὸς, τοῦ πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότη-
 τος, εἰ δὲ βούλει τῆς γεννήσεως· οὐ γὰρ φοβηθησόμεθα μὴ ἀ-
 ναίτιον, εἰ καὶ αὐτὸ αἷτιον εἶναι φωραθείη, γέννησιν μὴ ἔχον·
 οὐδὲ γὰρ ἀναίτιον, εἰ καὶ μὴ γεννητόν· τὸ γὰρ ὡς ἀναίτιον γέν-
 20 νησιν μὴ ἔχον, αὐτὸ τε καθ' ἑαυτὸ παντάπασιν ἀναίτιον, καὶ
 παντὶ τρόπῳ θεότητος αἷτιον. Οὕτως ἡμεῖς τοῖς ἐν πνεύματι
 θεολογοῦσι συνωδᾶ φθειγγόμεθα· καὶ οὕτω τοὺς ἀπάδοντα φθει-
 γομένους ἀπελέγχομεν, καθ' ἑαυτῶν δεικνύντες τὰς γραφικὰς
 μαρτυρίας προτιθέοντας.

43 25 Κάκεινο γάρ, ὃ παρὰ τοῦ αὐτοῦ θεολόγου προάγειν ὑπὲρ τῆς
 σφῶν αὐτῶν δόξης τὸ Λατίνων οἴονται φύλον, ὅτι τὸ οἰκεῖον
 ἀξίωμα ὁ κύριος ἔδειξε πρὸς τοὺς μύστας εἰπὼν, «αὐτὸς ὑμῖν
 ἐγὼ πέμψω τὸ πνεῦμα»³ τὸ ἅγιον, καθ' ἑαυτῶν ὡς οὐκ ἴσασι
 προάγουσιν. Ἐπεὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ πέμπειν τὸ πνεῦμα μέγα
 30 καὶ ὑπὲρ τὸ μέγα καὶ θεοῦ μόνου· ὁ πατήρ γὰρ εἰπὼν πρότερον
 πέμψει τὸν παράκλητον, εἶτ' αὐτὸς 'ἐγώ', φησί, 'πέμψω', τὸ

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₃ Λ N P₁ Σ₁ V V₁ Z 8 σὺν τούτῳ C₂ 21 μετὰ οὕτως
 προστ. καὶ Δ

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἔκδοσις ἀκριβῆς 1, 8, PG 94, 824 B.

2. Βλ. ἄνωτ. παράγρ. 38 καὶ 41.

3. Ἰω. 15, 26.

οἰκεῖον ἀξίωμα δεικνύς, ὡς ἂν αὐτό τε τὸ πρᾶγμα φωνήν ὥσπερ ἀφιέν κηρύττη καὶ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἐξηγήσαιτο. Εἰ μὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ὁ κύριος μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἦδει ἐκπορευόμενον καὶ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, πῶς οὐ προσθεῖς εἶπεν,
 5 «ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ παρ' ἐμοῦ ἐκπορεύεται»; Οὐ γὰρ ἦν ταπεινότερον τηγικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ φθεγγόμενος, δι' ὅπερ ἂν τοῦτο μόνον καὶ παρῆκεν ἐπικρυψάμενος. Δῆλον οὖν καὶ τυφλῶ, φασίν, ὡς οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

10 Μέγα μὲν οὖν ἀξίωμα τὸ πέμπειν ἔχει τὸ θεῖον πνεῦμα, καὶ τοσοῦτο μέγα, ὡς ὁμοφυᾶ καὶ ἴσον καὶ ὁμότιμον δεικνύναι τῷ πατρὶ τὸν υἱόν, καθάπερ καὶ τὸ πνεῦμα ὁμοουσίον τε καὶ ὁμότιμον τῷ πατρὶ συνίστησι τὸ μὴ παρὰ τοῦ πατρὸς μόνου, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν ἀποστέλλεσθαι. Θεῖκόν
 15 γε μὴν καὶ φυσικόν ἐστι τοῦτ' ἀξίωμα, ἀλλ' οὐχ ὑποστατικόν· εἰ γὰρ ὑποστατικόν ἦν τὸ ἀποστέλλειν, οὐκ ἂν ἦν κοινὸν πατρός, υἱοῦ καὶ πνεύματος. Θεὸς οὖν ἀληθινὸς ὁ ἄλλος παράκλητος, ὁ δὴ τοῦτον ἀποστέλλων πῶς οὐχὶ θεὸς ἀληθινός; Εἰ δὲ καὶ παρ' ἑαυτοῦ ἐρχόμενον ὡς αὐτοκέλευστον ἀποστέλλει τὸν
 20 παράκλητον ὁ υἱός, πῶς οὐ μιᾶς ἂν εἴη σὺν αὐτῷ θελήσεως καὶ ἐξουσίας; Εἰ δὲ μιᾶς ἐστὶν ἐξουσίας καὶ θελήσεως, πῶς οὐχὶ καὶ μιᾶς ἂν εἴη φύσεως;

44 Ὅρας ὡς ἡ ἀποστολὴ τοῦ θεοῦ πνεύματος τὴν τοῦ ἀποστέλλοντος πρὸς τὸν ἀποστελλόμενον ὁμοουσίαν καὶ ὁμοουσιότητα παρίστησιν, ὃ μέγιστόν ἐστιν ἀξίωμα, προσὸν μέντοι τοῖς
 25 τρισὶ καλῶς τε καὶ θεοπρεπῶς, ὡς καὶ τὴν αὐτεξουσιότητα δεικνύον τῶν ἀποστελλομένων οὕτως; Ὁ δὲ λέγων μὴ θεῖκόν εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀλλὰ προβλητικόν, πρῶτον μὲν οὐ τὸν υἱόν μόνον αἷτιον δείκνυσι τοῦ θεοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ
 30 τὸ πνεῦμα. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐλεύσεως τὴν ἑκατέρου τούτων αὐτοβουλίαν ἄλλοτε ἄλλην ἀθετεῖ κακῶς, μὴ θελήσεως ἀλλὰ φύσεως δογματίζων εἶναι τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀποστολήν, τοιγαροῦν καὶ ἀναρχον. Ἄ γὰρ μὴ τῷ θέλειν ἀλλὰ τῷ πεφυκέναι ἐκ θεοῦ, προἀναρχά ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἀρχτά.

Και μὴν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πρὸς τοὺς ἐλάττω νομί-
σαντας τὸν υἱόν, ὅτι ἀπεστάλη παρὰ τοῦ πατρὸς, τεκμήριον εἶναι
φησι τὴν ἀποστολὴν τῆς πατρικῆς εὐδοκίας¹, ἀλλ' οὐχὶ τῆς
αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξεως. Φρενοβλαβῶς οὐκοῦν οἱ Λατῖνοι
5 τεκμήριον ἡγοῦνται τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος ἀποστολὴν
τῆς παρ' αὐτοῦ προαιωνίου ὑπάρξεως. Ἀλλὰ καὶ ἐγγηγέρθαι
γέγραπται, φησί, καὶ ἀνεληφθῆναι παρὰ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ
ἐαυτὸν ἀνεστακέσαι καὶ ἀνεληλυθέναι πάλιν· ἐκεῖνα τῆς εὐδο-
κίας, ταῦτα τῆς ἐξουσίας. Ἐπεὶ γοῦν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
10 εἰ καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ ἀπεστάλη, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ πρὸς
ἡμᾶς ἀφίκετο, ἐκεῖνο τῆς εὐδοκίας χρῆ λέγειν, τοῦτο τῆς ἐξου-
σίας· ἀλλὰ μὴ καινοτομεῖν ἐντεῦθεν ἀλόγως τὸν τῆς ὑπάρξεως
τρόπον τοῦ θεοῦ πνεύματος.

45 Πρὸς μὲν δὴ τῷ τῆς θεολογίας ἐπωνύμῳ τούτῳ οὐδ' ὁ μέγας
15 Βασίλειος εὐρηταί που λέγων καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα· εἰ δ'
ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦτο διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνομιανούς*
περὶ τοῦ θεοῦ πνεύματος εἰρήκει κεφαλαίοις², ἀλλ' αὐτὸς ἑαυ-
τοῦ ἐν τοῖς αὐτοῖς κεφαλαίοις ἐρμηνεὺς γενόμενος, ἐπὶ τῆς
μεταδόσεως τοῦτο φάναι διεσάφησε γράφων· «τὸ μὲν ἐκ θεοῦ
20 τὸ πνεῦμα εἶναι τρανῶς ἀνεκήρυξεν ὁ ἀπόστολος³, λέγων ὅτι
τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐλάβομεν· καὶ τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ πεφη-
νῆναι σαφές πεποίηκεν, υἱοῦ πνεύμα ὀνομάσας αὐτό, καθάπερ
θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ θεοῦ πνεῦμα
ὡς τοῦ ἀνθρώπου»⁴.

25 Ὅραξ ὅτι ἐκ θεοῦ μὲν, δηλονότι τοῦ πατρὸς, ἔχει τὸ εἶναι,
διὰ δὲ τοῦ υἱοῦ τὸ μεταδίδοσθαι καὶ φαγεροῦσθαι; Καὶ ὡς υἱοῦ
πνεῦμα ὀνομάζεται καὶ νοῦς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ
καὶ τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ τούτου γὰρ τὸ οἰκεῖον πνεῦμα καὶ ὁ
νοῦς αὐτοῦ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ, εἰ μὴ ἄρα κατ' ἐνέργειαν.
30 Τοῦτο δὴ καὶ ἀλλαχοῦ ποιῶν ἀριδηλότερον ὁ μέγας οὗτος,

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ NP₄ Σ₁ V V₁ Z 3-4 τῆς αὐτοῦ: ἐξ αὐτοῦ Δ₆ τῆς
ἑαυτοῦ Δ₆ Λ V₁ τῆς ἐξ αὐτοῦ NP₄ Σ₁ V 14 δὴ παραλ. Δ₆ 19 τοῦτο:
οὕτω Δ₆ 25 ὅτι: ὡς Δ₆

1. Βλ. ἀνωτ. παράγρ. 21 σημ. 2.

2. Μ. Βασιλείου, π. χ. *Κατ' Εὐνομίῳ* 3, PG 29, 664 C.

3. Α' Κορ. 2, 12. Γαλ. 4, 6.

4. Μ. Βασιλείου, *Κατ' Εὐνομίῳ* 5, PG 29, 733 AB. Βλ. ἀνωτ. *Λόγον* Α', σελ. 37 σημ. 3, καὶ *Λόγον* Β', σελ. 106 σημ. 1.

- «τὸ πνεῦμα, φησί, τοῦ υἱοῦ μὲν ἤρτηται, ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται· ἐκ δὲ τῆς τοῦ πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρξεως σημεῖον ἔχον, τὸ μετὰ τὸν υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ υἱός, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεγνήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν πατέρα ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον»¹.
- 10 Ἄκουεις τὸ γνωριστικὸν σημεῖον τῆς τοῦ θεοῦ πνεύματος ὑποστάσεως, ὅτι τὸ γνωρίζεσθαι διὰ τοῦ υἱοῦ ἐστίν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ τὴν ὑπόστασιν ἔχειν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφεστάναι; Λέγων δὲ καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις, «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται»², οὐχὶ τοῦ πνεύματος μὲν ἔδειξεν ἰδιάζον ὑπάρχον γνῶρισμα τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸ δὲ ἐκπορεύειν τοῦ πατρὸς, ἐπεὶ καὶ ὑποστατικὸν τούτων ἑκάτερόν ἐστιν, ἰδιάζοντα δὲ ἐστὶ τὰ ὑποστατικά; Μηδεμίαν οὖν κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείου πρὸς τὰ ἰδιάζοντα τῶν γνωρισμάτων τοῦ πατρὸς τὴν κοινωνίαν ἔχων ὁ υἱός, οὐδὲ τὸ ἐκπορεύειν ἔξει³.
- 46 Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ αὐτὸς Πρὸς τοὺς Εὐνομιανοὺς περὶ τοῦ πνεύματος φησιν· «υἱὸς θεοῦ, καρπὸς ἅγιος ἐξ ἁγίου, ἀϊδίος ἐξ ἀϊδίου, πνεύματος ἁγίου χορηγὸς εἰς ὑπόστασιν καὶ μὀρφωσιν κτίσεως»⁴. Ὁρᾷς ὅτι χορηγὸς τοῦ πνεύματος, ἀλλ' οὐκ ὑποστάτης ὁ υἱός; Καὶ ὡς ἢ ἐκ τοῦ υἱοῦ χορηγία δι' αἰτίαν, ἔν' ὑποστήσῃ καὶ μορφώσῃ τὴν κτίσιν τῷ πνεύματι; Πρόσεχε δὴ καὶ τοῖς ἐξῆς· «ὁ γὰρ τὸν υἱὸν, φησί, ἀναιρῶν, τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄλων δημιουργίας ἀνεῖλεν· ἄρχει γὰρ τῆς ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν»⁵. Ὁρᾷς;

A C₂Δ Δ₄Δ₅Δ₆Ι₃Λ ΝΡ₁Σ₁Υ V₁Z 1 ἤρτηται: εἴρηται Δ₆V 2 ἐκ δὲ τῆς: τῆς δὲ C₂ΔZ 4 τοῦ υἱοῦ Δ₆ 12 ἔχειν παραλ. V₁ 18 ἐστὶ παραλ. V₁

1. Μ. Βασιλείου, Πρὸς Γρηγόριον ἀδελφὸν ἐπιστολὴ 38, 4, PG 32, 329CD.

2. Ἰω. 15, 26.

3. Βλ. ἄνωτ. σημ. 1

4. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), Κατ' Εὐνομίου 5, PG 29, 736 D.

5. Ἐνθ' ἄνωτ.

Τῆς ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ἀλλ' οὐχὶ τῆς τοῦ
 θείου πνεύματος ὑποστάσεως ἄρχει· καὶ ἀρχὴ ἐστὶ τῆς τῶν ὄλων
 δημιουργίας, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος. Πῶς δ'
 ἂν ἐνταῦθα τὸν υἷον ὑπερυψοῦν βουλόμενος ὁ μέγας Βασιλείος,
 5 εἶπερ εἶχε λέγειν ἀρχὴν τοῦτον τοῦ θεοῦ πνεύματος, ὡς δι'
 αὐτοῦ τὸ εἶναι σχόντος οὐκ ἂν εἶπεν, ἀλλὰ χορηγὸν μὲν αὐτοῦ
 μόνον, ἀρχὴν δὲ μόνης τῆς δι' αὐτοῦ τὸ εἶναι λαβούσης κτίσεως :

47 Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος, φασί, θεολόγος, «ἦλθε, φησὶν, ὁ
 Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἀνέ-
 10 λαβε τὸ ἡμέτερον σῶμα»¹· καὶ πάλιν, «διὰ τὸ γενέσθαι ναὸν
 τῆς θείας δυνάμεως ἐπὶ γῆς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, γίνῃ καὶ σὺ
 ναὸς καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ· δέχῃ γὰρ ἐκπεμπόμενον παρ' αὐτοῦ
 τὸ πνεῦμα· ὡσπερ οὖν Χριστὸν ἐπιγνοὺς ἐπέγνωσθε θεόν, οὕτω
 δὴ καὶ πνεῦμα Χριστοῦ δεξάμενος ἐδέξωθεόν»².

15 Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐπιγνώσεως αὐτόθεν δῆλον· περὶ δὲ τῆς
 ἀποστολῆς καὶ τῆς δόσεως καὶ πρότερον εἰρήκαμεν. Δεῖ δ' ὁμῶς
 κἀνταῦθα πρῶτον συνιδεῖν, τί ποτ' ἄρα πνεῦμά φησιν ὁ Χρυ-
 σόστομος πατήρ λαμβανόμενόν τε καὶ διδόμενον, αὐτὴν τὴν
 οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν τοῦ πνεύματος ἢ τὴν χάριν καὶ τὴν
 20 ἐνέργειαν; Ἄλλ' ἵνα μὴ κάμνωμεν ἀνερευνῶντες, αὐτὸν τοῦτον
 τὸν χρυσοῦν θεολόγον ἐρμηγέα προβαλλώμεθα καὶ τοῦ νῦν ζη-
 τουμένου παρ' ἡμῶν· οὗτος γὰρ ἐν μὲν τῷ *Περὶ τοῦ πνεύματος*

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z 14 δὴ παραλ. Δ, ἐδέξω : ἐπέγνωσ
 κώδ. ἐδέξω διορθ. Δ, 19 τὴν ὑπόστασιν : ὑπόστασιν Δ, 21 προ-
 βαλώμεθα ΔΙ,

1. Ἰω. Χρυσοστόμου (ψευδ.), *Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ* 5, PG 59, 697.

2. Κατὰ τὰς Ἐπιγραφὰς τοῦ Ἰωάννου Βέκκου περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁ-
 γίου πνεύματος (PG 141, 617 D) ἡ παράθεσις αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ὁ-
 μιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου *Περὶ τῶν δύο διαθηκῶν*, τῆς ὁποίας ἡ
 ἀρχὴ εἶναι· «Θεὸν δὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δεδηλώκασιν ἐξ ἀρχῆς νόμος καὶ
 προφηταί». Δυστυχῶς δὲ ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ὁμιλίαν ταύτην,
 μὴ μνημονευομένην ἐξ ἄλλου εἰς τὸν ἀλφαβητικὸν κατάλογον τῶν ἀρχικῶν
 φράσεων τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τῇ ἐκδόσει Migne (64, 1327-1426). Κεί-
 μενα ὁμοία ἀπαντοῦν εἰς ἄλλας κατηχητικὰς ὁμιλίας, ὡς εἰς *Λόγον 4 εἰς*
Ἄνναν (PG 54, 667), *Λόγον 6 κατὰ Ἰουδαίων 7* (PG 48, 915), *Λόγους*
Κατηχητικούς 3, 10 καὶ 4, 2 (Ἰ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia*
Sacra St. Petersburg 1909, σ. 175-177), *Κατήχησιν εἰς βάπτισμα 3,*
 5, (A. Wenger, *Sources Chrétiennes* τόμ. 50, Paris 1957, σελ. 153).

λόγω, «ή δωρεά, φησί, πέμπεται, τὸ πνεῦμα οὐκ ἀποστέλλεται»¹.
 Ἰωάννου δὲ τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ λέγοντος ἀκηκοῶς
 περὶ Χριστοῦ, ὡς οὐκ ἐκ μέτρου παρὰ τοῦ πατρὸς ἔλαβε τὸ
 πνεῦμα, «οὐ γὰρ ἐκ μέτρου, φησί, δίδωσι τὸ πνεῦμα ὁ πατήρ»²,
 5 ἀλλὰ «πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ»³, ἐξηγούμενος αὐτὸς
 φησί· «πνεῦμα ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ
 μεριζομένη. Πάντες γὰρ ἡμεῖς μέτρῳ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύ-
 ματος ἐλάβομεν, ἐκεῖνος δὲ ὀλόκληρον ἔλαβε πᾶσαν τὴν ἐνέρ-
 γειαν· εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῶ μᾶλλον ἢ
 10 οὐσία»⁴. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ἐκεῖνο τὸ ψαλμικὸν εἰς ἐξήγησιν
 προθεῖς, «ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου»⁵, «ὄρα, φησὶν, ὅτι
 περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος»⁶; Καὶ μετ' ὀλίγα· «τὴν χάριν
 γὰρ, φησὶν, ἐνταῦθα τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· πᾶσα γὰρ
 ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ὁ γὰρ ἐκ μέτρου δίδω-
 15 σιν ἐκείνῳ τὸ πνεῦμα ὁ πατήρ»⁷. Ἡμεῖς δέ, μικρὸν τι καὶ ῥα-
 νίδα ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης ἔχομεν⁸· ἐκ τοῦ πληρώματος γὰρ,
 φησὶν, αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν⁹, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐκ
 τοῦ ὑπερβλύζοντος, ἐκ τοῦ περιττεύοντος. Καὶ πάλιν, οὐκ εἶπε
 ὁ δίδωμι τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ
 20 πᾶσαν σάρκα¹⁰. Καὶ ἡ ἐν τοσοῦτοις τοῦ κόσμου κλίμασι διδο-
 μένη χάρις μέρος τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἀρραβῶν· ὁ δὲ γὰρ,
 φησί, τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν¹¹.
 Τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας, οὐ γὰρ δὴ ὁ παράκλητος μερί-
 ζεται¹².

48 25 Τὴν γοῦν ἐνέργειαν ταύτην καὶ ὁ ναὸς ἐκεῖνος ἔλαβε καὶ
 τοῖς ἀξίοις παρ' ἑαυτοῦ παρέχει ὁ Χριστός. Σὺ δ' ἐνταῦθα νῦν
 ἀκούων τοῦ χρυσορρήμονος λέγοντος, «ὁ Χριστὸς ἔδωκεν ἡμῖν»¹³,

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ NP₄ Σ₁ V V₁ Z 26 παρ' ἑαυτοῦ: αὐτοῦ NP₄ παρ' αὐ-
 τοῦ Z

1. Ἰω. Χρυσόστομος (ψευδ.), *Λόγος περὶ τοῦ ἁγ. πνεύματος* 11, PG 52, 826.
2. Ἰω. 3, 34.
3. Ἰω. 3, 35.
4. Ἰω. Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην* 30, 2, PG 59, 174.
5. *Ψαλμ.* 44, 3.
6. Ἰω. Χρυσόστομος, *Ἐξήγησις εἰς ψαλμὸν* 44, 3, PG 55, 185-186.
7. Βλ. Ἰω. 3, 34.
8. Ἰω. Χρυσόστομος, ἐνθ' ἄνωτ.
9. Ἰω. 1, 16.
10. Ἰωήλ 3, 1.
11. Β' Κορ. 1, 22.
12. Ἰω. Χρυσόστομος, ἐνθ' ἄνωτ.
13. Βλ. ἄνωτ. σελ. 120 σημ. 1.

ἀναμνήσθητι καὶ τῶν λόγων ἐκείνων, οὓς φθάσαντες εἰρήκαμεν, ὅτι θεὸς καὶ θεοῦ ὑπαρξίς πρὸς ἕτερον οὐκ ἔστιν, οὐδὲ δίδοται τινι· ἀλλὰ καὶ ἀναίτιός ἐστιν, αὐτὸν αἰτίαν ἔχων τὸν ἐξ οὗ ὑπάρχει ἀναιτίως, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων δι' αἰτίαν. Ὡσπερ
 5 δὲ θεὸς καὶ θεοῦ ὑπαρξίς ἀναιτίος, οὕτω τὸ δι' αἰτίαν γεγονὸς κοινὸν αὐτῷ τε τῷ ἀναιτίῳ καὶ τοῖς ἀναιτίως ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχουσι. Διὸ πολλάκις εἰρημένον καὶ παρὰ τοῦ θεανθρώπου λόγου καὶ καθεξῆς παρὰ τῶν θεοφόρων πέμπεσθαι τε καὶ δίδοσθαι παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, οὐδαμοῦ χωρὶς αἰτίας εἴρηται, οὐδ'
 10 ἄνευ προσώπου τοῦ λαμβάνοντος, δι' ὃν καὶ πέμπεται· ἀλλ' αἰεὶ συνεζευγμένον ταῖς αἰτίαις ἀποδέδωκε πρῶτον μὲν ὁ μόνος καὶ θεὸς καὶ θεολόγος, ὃς καὶ τὸ ἐκπορευόμενον ἀπολύτως ἔθηκε χωρὶς ἡστινοσοῦν αἰτίας, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ δι' αὐτοῦ λαλοῦντες ἅπαντες, παρ' ὧν ἡμεῖς διδασκόμεθα μὴ τὴν ὑπόστασιν τοῦ
 15 παναγίου πνεύματος εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, μηδὲ δίδοσθαι ταύτην, μηδὲ λαμβάνεσθαι παρ' οὐδενός, ἀλλὰ τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Εἰ δ' ἄρα καὶ μὴ πάντες, μηδ' αἰεὶ μέμνηνται τῶν προσώπων ἢ τῶν αἰτιῶν, οὐχ ὡς μὴ οὕτω φρονοῦντες, ἀλλ' ὡς πολλάκις εἰρημένων καὶ ὡς ἐντεῦθεν ὁμολογουμένων ὄντων.
 20 Καὶ τοῦτο μὴ προσχόντες μηδ' ἐπιστήσαντες οἱ λατινικῶς φρονοῦντες, πολλὰ καὶ τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν τοῦ θείου Κυρίλλου παρενόησαν καὶ περιέτρεψαν κακῶς.

49 Ἀλλὰ τί ἂν τις εἴποι, πάλιν οἱ τοιοῦτοι λέγουσιν, τοῦ Νύσσης θεηγόρου ἀκούων Γρηγορίου λέγοντος, «προθεωρεῖσθαι
 25 τὸν υἶδον κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως»¹; Τί δ' ἂν τις φαίη, ἕτερον ἡμεῖς ἐροῦμεν ἀνθυπεγκόντες ἢ τὸ ἀληθές καὶ τοῖς μικρὸν ἐφιστᾶσι γνωριμώτατον, ὅτι προθεωρεῖται ἢ τοῦ υἱοῦ ὑπόστασις ἐκ τοῦ πατρὸς κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως, οὐ κατὰ τὸν
 30 λόγον τῆς αἰτίας τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ κατὰ τὸν λόγον τῆς ἑαυτοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως, ὃς ἐστὶ τὸ γεννητῶς ὑπάρχειν ἐκ πατρὸς; Πατέρα γάρ τις ἀκούων, γεννήματος εὐθύς αὐτὸν ἐννοεῖ πατέρα· ἡνίκα δ' ἂν ὄντα καὶ λόγον ἀκούσῃ τὸ γέννημα, τότε καὶ τοῦ θείου πνεύματος εἰς ἐννοίαν ἔρχεται. Καὶ διὰ τοῦτο

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z 17 μηδ' αἰεὶ : καὶ αἰεὶ Δ 20 τούτῳ Δ,

1. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, *Πρὸς Ἐθνόμιον ἀντιορητικὸς 1*, PG 45, 464 BC.

ὁ υἱὸς πρὸ τοῦ πνεύματος ἐστὶ καθ' ὑπαρξιν οὐδαμῶς. Διὸ φησὶν ὁ Νύσσης θεῖος οὗτος πρόεδρος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν*: «ὡς συνάπτεται τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν
5 καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοία μόνον κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως»¹.

Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἐντεῦθεν τῷ ἁγίῳ δεικνύμενον; Οὐδὲν ἄλλο πάντως ἢ ὅτι ἅμα ἐστὶν ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ
10 ἅγιον· καὶ οὔτε τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸν υἱὸν προσίσταται τι κωλύον ἅμα τῷ πατρὶ ἐξ αἰδίου εἶναι τὸν υἱόν, οὔτε τὸ ἐπινοία μόνῃ κατὰ τὸν τῆς οἰκείας αἰτίας λόγον, τουτέστιν ὡς υἱὸν προθεωρεῖσθαι ἀπὸ τοῦ πατρὸς, προσίσταται τι κωλύον τοῦ υἱοῦ ἔχουσθαι τὸ πνεῦμα καὶ σὺν αὐτῷ ἅμα εἶναι ἀπὸ τοῦ πα-
15 τρὸς. Σκεπτέον δὲ καὶ τοῦτο φανερώς προσκείμενον, ὡς οὐδ' ἀπλῶς ἐπινοία, ἀλλ' ἐπινοία μόνον ἔφη προθεωρεῖσθαι τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος· καὶ ὅτι τὸν μὲν υἱὸν εἶπεν ἐκ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχουσθαι φησὶ τοῦ υἱοῦ, τουτέστιν ἅμα σὺν τῷ υἱῷ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχειν, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχειν.

50 20 Ἄλλ' ὁ αὐτός, φασὶ, Νύσσης θεηγόρος, ἀλλαχοῦ σαφῶς μέσον τίθησι τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος², καὶ δι' αὐτοῦ προσεχῶς ὄντος τῷ πατρὶ τὸ πνεῦμα παραδίδωσιν· οὕτω γάρ, φησὶν, ἔσται καὶ μονογενής. Τί γοῦν, ἂν ἡμεῖς δεῖξωμεν αὐτὸν τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα μόνῃ τῷ πατρὶ προσμαρτυροῦντα³
25 καὶ μόνον αἷτιον υἱοῦ καὶ πνεύματος τὸν πατέρα λέγοντα καὶ ἐξ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου τὸν υἱὸν τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ προσεχῶς ἄμφω ἐξ αὐτοῦ καὶ τὸν μὴ οὕτω φρονοῦντα πολύθεον δεικνύντα; Διδάσκων γάρ, πῶς ἐν τρισὶ προσώποις εἷς ἐστὶ θεός, κτὰ τοῦ ἀνθρώπου, φησὶ, πρόσωπα πάντα, οὐκ ἀπὸ
30 τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχές ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοῖς αἰτιατοῖς καὶ τὰ αἷτια. Ἐπὶ δὲ

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₉ Δ₁₃ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z   23 γοῦν: οὖν Ν Ρ₄ Σ₁ V₁

1. Ἐνθ' ἄνωτ.

2. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀβλάβιον, περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεούς, PG 45, 133 BC. Πρὸς Εὐνόμιον 1, PG 45, 336 D, 369 A.

3. Βλ. ἄνωτέρω σελ. 47 σημ. 2.

τῆς ἁγίας τριάδος οὐχ οὕτως· Ἐν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτὸ τοῦ πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἷτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν ἕνα θεὸν φαμεν τεθαρρηκότως»¹. Τὴν δὲ ἐκπορευτικὴν
 5 ἰδιότητα μόνῃ προσεῖναι δεῖξαι τῷ πατρὶ διὰ τοσαύτης ἐποιή-
 σατο σπουδῆς, ὡς καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν τὸν ἐν βασιλευσί-
 θεῖον ᾠδικὸν Δαβίδ, οὐ μόνον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον λέ-
 γοντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς ὑποστά-
 σεως. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ *Περὶ θεογνωσίας* λόγῳ προφιλοσοφήσας
 10 οὐκ ὀλίγα περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὡς «πνεῦμα δὲ τὸ τῆς πατρι-
 κῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως· τούτου γὰρ ἕνεκα καὶ πνεῦμα
 στόματος ὁ Δαβὶδ εἶρηκεν², ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα τῷ
 πατρὶ μόνῃ προσοῦσαν πιστώσῃται»³. Τί τούτων τῶν ῥημάτων
 σαφέστερον ἢ βεβαιότερον ἢ ἀληπτότερον ἢ δεικτικώτερον, ὡς
 15 οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα :

Εἰ γὰρ καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἂν ἦν ἐξ ἑνὸς προσώπου κατὰ τὸ
 προσεχὲς ἑκάτερον, οὐδ' ἂν εἶχομεν θαρρεῖν μίαν λέγειν σέβειν
 θεότητος ἀρχὴν καὶ ἕνα θεὸν ἰσχυρίζεσθαι τὰ τρία εἶναι πρόσω-
 πα. Εἰ καθάπερ τὸ αἰτιατόν, οὕτω καὶ τὸ αἷτιον ἐν δυοῖ
 20 προσώποις ἦν, ὡς καὶ ἐφ' ἡμῶν ὁράται, οὐδ' ἂν ἦν ἡ ἐκπο-
 ρευτικὴ ἰδιότης μόνου τοῦ πατρὸς, εἰ καὶ ὁ υἱὸς τὸ ἐκπορεύειν
 εἶχε· νῦν δὲ μόνῃ τῷ πατρὶ προσοῦσαν αὐτὸς τε ὁ Νυσσαέων
 Γρηγόριος πιστοῦται καὶ τὸν θεοπάτορα Δαβὶδ προάγει προσπι-
 στούμενον, μᾶλλον δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφη-
 25 τῶν λαλήσαν⁴.

51 Ὅραξ τάναντία σαφῶς τοῦ πνεύματος φρονῶν καὶ ἀπεναν-
 τίας ἐκείνου δογματίζων καὶ μαχόμενος, ἀλλ' οὐ θεολογῶν τὸ
 πνεῦμα, πονηρὸς δαιτητῆς θεογόνου θεότητος γενόμενος καὶ
 τῶν τοῦ θεοῦ πατρὸς ἰδίων ἀποστερητῆς, κινῶν καὶ μεταφέρων
 30 τὰς ἀκινήτους ἰδιότητας καὶ τὸ σαυτοῦ μέρος κυκῶν καὶ συντα-
 ράσων τὴν ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ αὐτόχρημα εἰρήνην ; Τί οὖν,
 οὐ φρίττεις ταῦτ' ἀκούων καὶ ἀφίστασαι πρὸς τάχος τῆς δεινῆς

A C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₁₀ Λ Ν Ρ₁ Σ₁ V V₁ Z , 5 δεῖξαι παραλ. VZ

1. Γρηγ. Νύσσης, *Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐνοιῶν*, PG 45, 180 C.

2. Βλ. *Ψαλμ.* 32, 6.

3. Βλ. ἄνωτ. *Λόγος Α'*, σελ. 47 σημ. 2.

4. Σύμβολον πίστεως Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως.

κακοδοξίας καὶ θρηνεῖς τὸν πρῶτον βίον ὡς μὴ εὐσεβῶς ἀνύσας·
 Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τὴν προτεινομένην ὑπ' αὐτῶν ἀρτίως τοῦ
 Νύσσης μαρτυρίαν¹ καὶ πρὸς δύναμιν ἀναθεωρήσαντες αὐτὴν
 ἀνακαθάρωμεν τοῖς πᾶσι τὸ ἐν ταύτῃ δύσληπτον, ὃ αὐτοῖς καὶ
 5 τὴν πλάνην ὡς ἐπίπαν ἀπειργάσατο· εἶθε δ' ἦν καὶ αὐτοὺς
 καθάραντας, ἐξελέσθαι τῆς ἀπάτης. Ἄλλὰ συντείνετε παρακαλῶ
 τὸν νοῦν οἱ νῦν τε καὶ αὖθις ἐντευξόμενοι. Πάντα μὲν γὰρ τ'
 ἀνδρὸς τουτουὶ τὰ ῥήματα βαθείας ἔχεται φρενός, τὰ δὲ περὶ
 θεοῦ ὡς μάλιστα· καὶ τούτων μᾶλλον τὸ νῦν προτεθησόμενον
 10 ἡμῖν· γράφων γὰρ Πρὸς Ἀβλάβιον, διὰ τί, μίαν θεότητα ἐπὶ
 πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου λέγοντες, τρεῖς θεοὺς
 λέγειν ἀπαγορεύομεν, τὸ παντάπασιν ἐνιαῖον παραστήσας τῆς
 θείας φύσεως, κεί δέ τις, φησί, συκοφαντοίη τὸν λόγον ὡς ἐκ
 τοῦ μὴ δέχεσθαι τὴν κατὰ φύσιν διαφορὰν μίξιν τινα τῶν ὑπο-
 15 στάσεων καὶ ἀνακύκλησιν κατασκευάζοντα, τοῦτο περὶ τῆς τοι-
 αύτης ἀπολογησόμεθα μέμψεως· ὅτι τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θείας
 φύσεως ὁμολογοῦντες τὴν κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἷτιατὸν διαφο-
 ρὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἐτέ-
 ρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἷτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ
 20 ἐκ τοῦ αἷτιου, καὶ τοῦ ἐξ αἷτίας ὄντος πάλιν ἄλλην διαφορὰν
 ἐννοοῦμεν. Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ
 προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου· ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον
 ἐπὶ τοῦ υἱοῦ μένειν καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα μὴ
 ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς
 25 φυλαττούσης καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν πατέρα σχέ-
 σεως μὴ ἀπειργούσης»².

52 Τοῦτο δὴ πρῶτον ἐνταῦθα λεκτέον ἂν εἴη πρὸς Λατίνους·
 ἐπειδήπερ ὑμεῖς οὐ τὸ ἐξ αἷτίας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ αἷτιον ἐν
 δυσὶν οἴεσθε προσώποις— ἐν γὰρ δυσὶ προσώποις τίθεσθε τὴν
 30 αἷτιαν τοῦ θείου πνεύματος καὶ ἐν ἑκατέρῳ τούτων διαφόρως—
 εἶπερ ἐφρόνει καθ' ὑμᾶς ὁ τῆς Νύσσης οὗτος φανότατος φωστήρ,
 διεῖλεν ἂν πρὸ τοῦ αἷτιατοῦ τὸ αἷτιον. Τοῦτο δὲ ποιήσας οὐδα-

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z

1. Βλ. κατωτέρω.

2. Γρηγ. Νύσσης, Πρὸς Ἀβλάβιον, PG 45, 133 B.

μῶς δηλὸς ἐστὶ μηδ' εἰς νοῦν λαβῶν, ὅπερ ὑμεῖς ἐκ τῶν ἐκείνου
 συνάγειν πειρᾶσθε λόγων, ἀφ' ὧν τῷ καλῶς σκοπούμενῳ καὶ
 τάναντία τῶν ὑμετέρων ἀναφαίνεται δογμάτων. Τοῦτο γάρ ἐστὶν
 ὃ φησιν, ὡς ὁ υἱὸς οὐκ ἀπείργει τὴν ἄμεσον τοῦ πνεύματος
 5 πρὸς τὸν πατέρα σχέσιν, εἰ καὶ μόνος αὐτός ἐστιν υἱός. Ἐπειτα
 μηδὲ τοῦτο παραλείπτεον συνιδεῖν, ὡς μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι «τὴν
 κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἷτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα»¹, αἷτια-
 τὸν ὁμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος καὶ τὸν υἱὸν εἰπὼν, ἐπήνεγκεν,
 «ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἐτέρου καταλαμβάνο-
 10 μεν»², φανερώς ἀπαγορεύων τὴν λατινικὴν καινοτομίαν, ὡς οὐ
 μόνον αἷτιατός, ἀλλὰ καὶ αἷτιός ἐστιν ὁ υἱός. Καὶ πάσας τού-
 των ἐν βραχεὶ τὰς ἐπιγενομημένας διαφορὰς ἀποσειόμενος, ὅτι
 πρῶτον μὲν ὁ πατήρ αἷτιόν ἐστιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος, δεύτερον
 δὲ ὁ υἱός, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια· «ἐν μόνῳ γάρ, φησί,
 15 τῷ αἷτιῳ καὶ τῷ αἷτιατῷ τὴν θεῖαν φύσιν κατανοοῦμεν, καὶ τὸ
 μὲν αἷτιον οὐκ ἐν δυσὶ προσώποις θεωροῦμεν, τοῦ δὲ αἷτιατοῦ
 μόνου ταύτην τὴν ἐν δυσὶ προσώποις διαφορὰν ἐννοοῦμεν»³,
 ἥτις ἐστὶν οὐχ ὅτι τὸ μὲν τούτων καὶ αἷτιόν ἐστι, τὸ δὲ μόνον
 αἷτιατόν, ὡς Ἴταλοὶ φρονοῦσι, μᾶλλον δὲ παραφρονοῦσιν, ἀλλ'
 20 ὅτι τὸ μὲν υἱός ἐστι, τὸ δὲ οὐχ υἱός. Καὶ οὐκ ἀπείργεται τοῦτο
 παρὰ τοῦ υἱοῦ τῆς πρὸς τὸν πατέρα κατὰ φύσιν ἐνώσεως. Εἰπὼν
 γὰρ ἀνωτέρῳ τοῦ λόγου, τί ἐστὶ τὰ τρία ταῦτα, ὁ πατήρ, ὁ
 υἱός καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι μία ὑπερούσιος οὐσία, δεικνύς
 ἔπειτα πῶς ἐστὶ τὰ τρία ταῦτα, ἄρα αἷτιατῶς ὡς ἔχοντά τι
 25 καὶ αἷτιον, ἢ ἀναίτιως πάντη, φησὶν ὅτι τὸ μὲν αὐτῶν ἐστὶν
 αἷτιον, τὸ δὲ αἷτιατῶς ἔχει τὸ εἶναι, αἷτιατῶς δὲ φησὶν ἔχει
 τὸ εἶναι ὁ υἱός τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

53

Ἄρ' οὐκ ἐντεῦθεν ἔδειξεν ἐνταῦθα ἐν εἶναι μόνον αἷτιον τὸ
 ληφθὲν ἐκ τῶν τριῶν, δηλονότι τὸν πατέρα μόνον; Εἶτα θέλων
 30 δεῖξαι πῶς τῶν δύο τούτων προσώπων ἐκάτερον αἷτιατῶς ἐστὶν,
 ἵνα μὴ τις νομίσῃ, καθάπερ οἱ Λατῖνοι, πάλιν ἐκείνην τὴν τοῦ

A C₂Δ Δ₄Δ₅Δ₆Δ₇Δ₈Λ NP₂Σ₁V V₁Z 2 πειρᾶσθε συνάγειν C₂ΔZ συνάγειν
 παραλ. Δ₆V₁ 6 παραληπτέον C₂NP₄VZ

1. Ἐνθ' ἄνωτ.

2. Ἐνθ' ἄνωτ.

3. Παράφρασις τῆς αὐτῆς παραθέσεως.

αίτιου και αίτιατου διαφορὰν και ἐπὶ υἱοῦ και πνεύματος εισάγειν, φησὶ σαφῶς, ὅτι ἐπὶ τούτων ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Λατῖνοι δὲ ἀντιθετικῶς τούτῳ φασὶν οὐκ ἄλλην, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν· και τοῦ ἁγίου πάλιν, πῶς αἰτιατῶς ἔχει τὸ εἶναι ὁ υἱὸς φάναι
 5 προθεμένου, αὐτοὶ πῶς αἰτιῶς ἐστὶ φάναι συκοφαντοῦσιν αὐτόν· τὸ μὲν γὰρ εἶναι τὸν υἱὸν ὁπωσοῦν αἰτιον, οὐδαμῆ δεικνυται λέγων ἢ φρονῶν ὁ θεοφόρος οὗτος, και μάλιστα ἐν τοῖς ἀρτίως προκειμένοις ῥήμασιν αὐτοῦ. Ἄλλὰ τὸ αἰτιατῶς μὲν και τοῦτον ὑπάρχειν, καθάπερ και τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, αἰτιατῶς μέντοι
 10 γεννητῶς, αἰτιατῶς δὲ και τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπάρχειν, οὐ γεννητῶς δέ.

Ἄμφοτέρων γὰρ λεγομένων τοῦ πατρὸς και ἐκ πατρὸς, υἱοῦ δηλονότι και πνεύματος, τῷ πατρὶ προσεχὲς ὁ μεγαλόνοτος εἶπε τὸν υἱόν, διὰ μέσου δὲ αὐτοῦ, προσεχούς ὄντος τῷ πατρὶ, ἐκ
 15 πατρὸς εἶρηκε τὸ πνεῦμα νοούμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκπορευόμενον διὰ μέσου τοῦ υἱοῦ, πάλιν οἶον ἐκεῖνο λέγων, ὅτι τοῦ αἰτίου και πρώτου ὡς αἰτίου, πατρὸς φώτων¹ ὄντος τε και λεγομένου, τουτέστιν υἱοῦ και πνεύματος—ἄμφω γὰρ, ἀλλ' οὐχ ὁ υἱὸς μόνος δευτερεύει τοῦ πατρὸς, ὡς και Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τοῖς
 20 Ἐπεσὶ φησὶ—τοῦ γοῦν πρώτου πρὸς ἀμφοτέρα ταῦτα πατρὸς τῶν φώτων λεγομένου—ἐκ γὰρ τῶν λογίων οὐκ ἂν εὑροις ἐτέραν αὐτοῦ ἐπωνυμίαν—τῶν ἐξ αἰτίου τούτου ὄντων, τὸ γεννητῶς ἐκ φωτὸς προερχόμενον φῶς προσεχῶς τῷ πατρὶ νοεῖται παραυτά, καθάπερ και αὐτὸς ὁ Νύσσης ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν
 25 Πρὸς Εὐνόμιον διατείνεται γράφων, «ὡς οὐκ ἂν πατήρ κεχωρισμένος ἀφ' ἑαυτοῦ νοηθεῖη μὴ υἱοῦ συνημμένου διὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἐκφωνήσεως»², και πάλιν, «εἰς τὸν πατέρα τὴν πίστιν ἔχοντες, ὁμοῦ τῷ ἀκοῦσαι τὸν πατέρα συμπαραδεξάμεθα τῇ διανοίᾳ και τὸν υἱόν»⁴.

54 30 Ὁ μὲν οὖν υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς και ἐστὶ και νοεῖται, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον δι' ἑαυτὸ μὲν ἐκ προβολέως εἶη ἂν και νοηθεῖη,

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z 31 ἑαυτὸ: ἑαυτοῦ Δ, Σ, V παραλ. Ν

1. Βλ. Ἰακ. 1, 17.

2. Γρηγ. Θεολόγου, βλ. π. χ. Θεολογικὰ ἔπη 3, περὶ τοῦ ἁγ. πνεύματος, στίχοι 24 - 28, PG 37, 410 A.

3. Γρηγ. Νύσσης, Πρὸς Εὐνόμιον 2, PG 45, 469 B.

4. Αὐτόθι, PG 45, 512 A.

ἀλλ' οὐκ ἐκ πατρὸς, διὰ δὲ τοῦ προσεχῶς νοουμένου ἐκ πατρὸς υἱοῦ, καὶ ἐκ πατρὸς εἶη ἂν τὸ πνεῦμα, ἐκπορεύοντος μὲν αὐτὸ τὸ πνεῦμα, γεννῶντος δὲ τὸν υἱόν. Ἐκ γοῦν τοῦ γεννῶντος τὸ μὴ γεννητὸν πνεῦμα πῶς ἂν ῥηθείη; Οὐ διὰ τὸν υἱὸν μο-
 5 νογενῆ τε ὄντα καὶ διὰ τοῦτο προσεχῶς εὐθὺς τῷ γεννῶντι συννοούμενον καὶ τὸ γεννητὸν ἑαυτοῦ ποιοῦντα μόνον ἴδιον καὶ συντηροῦντα, τὸ δὲ πνεῦμα δεικνύντα οὐ γεννητῶς ὄν ἐκ τοῦ πατρὸς; Διὰ τοῦ υἱοῦ ἄρ' ἔχει τὸ εἶναι καὶ νοεῖσθαι ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα· δι' ἑαυτοῦ δὲ ἐκ προβολέως ἀμέσως καὶ αὐτὸ προ-
 10 βαλλομένου. Διό, καθάπερ ἔφημεν, οὐδ' αἴτιον, ἀλλ' αἰτιατὸν εἶπε μόνον τὸν υἱὸν καὶ ἐπίσης τῷ πνεύματι αἰτιατὸν· καὶ ὁμοίως κατὰ τὸ αἴτιον ταῦτα διέστειλεν ἀπὸ πατρὸς, καίτοι κατὰ τὴν τῶν Λατίνων ἐκδοχὴν οὐχ οὕτως ἔδει φάναι.

Ἄλλὰ, καθάπερ ἔφημεν, τὸ αἴτιον πρῶτον διελεῖν διὰ τοῦ
 15 κατ' αὐτοὺς ἐμμέσου καὶ ἀμέσου, ὡς ἐν δυσὶν οὕτω κατ' αὐτοὺς καὶ τὸ αἴτιον ὑποστάσεσιν ὁρώμενον· εἶτα τῷ λόγῳ προϊῶν καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εὐθὺς νοεῖσθαι τὸν υἱὸν εἰπὼν καὶ τὴν αἰτίαν προστι-
 θείς, ἐχρῆν εἰπεῖν, εἰ κατὰ Λατίνους ἦν φρονῶν, ἵνα μὴ μόνον αἰτιατὸς ὁ υἱός, ἀλλὰ καὶ αἴτιος ἀναφανῆ· ὁ δέ, τοῦτο μὲν
 20 οὐδαμῶς φησιν, ἀλλ' ἵνα, φησί, μόνος ὢν γεννητὸς ἀναφα-
 νῆ· ταῦτ' οὐδ' εἰπεῖν αἰτιατὸς τὸν τρόπον τοῦτον. Ποῦ τοίνυν ἐν-
 ταῦθ' ὁρᾶτε τὸν υἱόν, οὐ μόνον αἰτιατὸς ὢν ἀνακηρύττεται;

55 Καὶ τοῦτο δέ μοι λάβε κατὰ νοῦν, ὅτι μηδὲ συνεργούσαν εἴ-
 ρηκεν ὁ μέγας οὗτος τὴν μεσιτείαν τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ μὴ ἀπείρ-
 25 γούσαν, τουτέστι μὴ κωλύουσαν ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι. Ποιήσωμεν δ' ὡς ἔστι φανεράν καὶ διὰ παραδειγμάτων τὴν διάνοιαν. Ἐκ τοῦ πυρὸς ἀμέσως καὶ τὸ φῶς καὶ ὁ ἀτμὸς προέρχεται· οὐ γὰρ ἕτερον διὰ θατέρου. Τὸ τοίνυν πῦρ ἐπειλημμένον ὕλης ἀτμίζειν ἄμα καὶ φωτίζειν πέφυκε, τὸ
 30 μὲν φῶς οἷα δὴ γεννῶν, τὸν ἀτμὸν δὲ ἐκπορεύον. Ἐκ μὲν οὖν τοῦ φωτίζοντος τὸ φῶς προσεχῶς καὶ ἔστι καὶ δι' ἑαυτοῦ νοεῖ-
 ται ἐξ αὐτοῦ· ὡσαύτως καὶ ὁ ἀτμὸς ἐκ τοῦ ἀτμίζοντος. Εἰ δὲ τὸν ἀτμὸν φαίη τις ἐκ τοῦ φωτίζοντος, διὰ τὸ φῶς ἔρει, διὰ

τοῦ φωτὸς νοήσας τὸν ἀτμὸν ἐκ τοῦ φωτίζοντος, τῆς μεσιτείας τοῦ φωτὸς καὶ ἑαυτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης καὶ τὸν ἀτμὸν μὴ ἀπειργούσης τῆς πρὸς τὸ φωτίζον σχέσεως, τουτέστι μὴ ἐμποδιζούσης ἀμέσως εἶναι ἐξ αὐτοῦ.

- 5 Ἄλλ', εἰ βούλεσθε, καὶ ἕτερον παράδειγμα προσθῶμεν, οὐ καινὸν οὐδ' ἄηθες τοῖς θεολόγοις¹, σαφηγείας χάριν πλείονος. Ὁ Κάϊν υἱὸς ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ καὶ μονογενὲς αὐτῷ πρὸ τοῦ τεκεῖν τοὺς ἄλλους, ἢ δὲ Εὐὰ τμῆμα τοῦ Ἀδάμ. Πατὴρς τοίνυν γενομένου τοῦ Ἀδάμ, πατὴρς ἦν ἢ Εὐὰ τμῆμα² καὶ ἐλέγετο ἂν
- 10 καὶ ἐνοεῖτο τότε τμῆμα πατὴρς ἐπ' ἀληθείας πάσης διὰ τοῦ Κάϊν καὶ εἶναι καὶ νοεῖσθαι καὶ λέγεσθαι πατὴρς τμῆμα κτησαμένη, τῆς τοῦ υἱοῦ τούτου μεσιτείας καὶ τὸ μονογενὲς ἑαυτῷ τότε φυλαττούσης καὶ τὴν Εὐὰν πατὴρς εἶναι τμῆμα μὴ κωλυούσης· ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἐμέσως τε καὶ οὐκ ἀμέσως ἢ Εὐὰ τὴν ἀρχὴν
- 15 ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἐτμήθη. Ἄφεις τοίνυν τὴν χρονικὴν ἀρχὴν τε καὶ διάστασιν καὶ τὴν ἐκ συζυγίας γέννησιν καὶ τ' ἄλλ' ὅσα μὴ θεότητι κατάλληλα, σκόπει πρὸς τοὺς τοῦ ἁγίου λόγους τὸ παράδειγμα καὶ συνήσεις τ' ἀληθές.

- 56 Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν οὕτω δι' υἱοῦ νοοῦμεν ἐκ γεννητικοῦ, ταῦτ
- 20 τὸν δ' εἰπεῖν ἀπὸ πατρός, τὸ μὴ γεννητὸν ὑπάρχον πνεῦμα· διὰ τὸν υἱὸν γὰρ ἐστὶ τε καὶ λέγεται πατήρ. Δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ πνεύματος, οὐ γεννητοῦ ὄντος ἄλλ' ἐκπορευτοῦ, ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορευόντος αὐτὸ νοοῦμεν, ταῦτὸν δ' εἰπεῖν ἐκ προβολέως. Διὰ τί γὰρ καὶ ὁ φερώνυμος θεολόγος Γρηγόριος ὁ μέγας οὐ πα-
- 25 τέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ προβολέα τὴν μόνην πηγαίαν θεότητα καλεῖ;³ Οὐ πατέρα μὲν γεννήματος, προβολέα δὲ προβλήματος; Ὡσπερ οὖν ἔχει τὸ γέννημα πρὸς τὸν γεννήσαντα, οὕτως ἔξει καὶ τὸ πρόβλημα πρὸς τὸν προβολέα ἑαυτοῦ, ἀμέσως δηλαδὴ ἐκάτερον. Ἐὰν δὲ τὸ πρόβλημα πατὴρς λέγῃς, διὰ τὸν υἱὸν ἔρεῖς.

Α C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₉Ι₃Λ Ν Ρ₁Σ₁Υ Υ₁Ζ   10 ἐνοεῖτο τότε: ἐνοεῖτό τε Δ₆ ἐνοεῖ τότε Δ₉ ἐνοεῖτο τότε Ζ

1. Π.χ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31, 11 (Θεολογ. 5). 39, 12, PG 36, 145A, 348C. Γρηγ. Νύσσης, *Εἰς εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν*, PG 44, 1329 BC. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 1, 8, PG 94, 821-824. Φωτίου, *Ἀμφιλόχεια* 28, PG 101, 208 CD. Βλ. ἀνωτέρω Λόγον Α', 14, καὶ κατωτέρω Λόγον Β', 66.
2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 29, 2 (Θεολογ. 3), PG 36, 76 B.

57 Ἐβουλόμην δὲ καὶ περὶ τῆς ‘διὰ’ διὰ πλειόνων δεῖξαι, ἀλλὰ τίς ἔτι χρεῖα λόγων, δι’ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡμῖν ἐρμηνευθείσης; Ἐγὼ γὰρ ἐξετάζων τίς ὁ πρῶτος εἰρηκῶς τὸ ἅγιον πνεῦμα δι’ υἱοῦ, μᾶλλον δὲ τίς ὁ δι’ ἐπιπνοίας θείας
 5 τοῦτο παραδοῦς ἡμῖν — οὐδεμίαν γὰρ λέξιν ἢ καθ’ ἡμᾶς θεολογία φέρει μὴ διὰ θείας ἀποκαλύψεως τὴν ἀρχὴν ἐκπεφασμένην — ἐξετάζων οὖν ἐγὼ τίς ὁ πρῶτος οὗτος εἰρηκῶς, τοῦτ’ αὐτὸ περὶ ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ θεολογικωτάτου ἐν ἀποστόλοις Ἰωάννου, Γρηγορίου τῷ θαυματουργῷ τῆς τοῦ θεοῦ μη-
 10 τρὸς προτρεψαμένης, ἀποκαλύψαν τε ὁμοῦ καὶ ἐρμηνεύσαν εὖρον· καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Γρηγορίου θαυμασίου Βίου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἀποκαλύψεως, ὁμώνυμός τε καὶ ἀξιόλογος οὐχ ἦττον, Γρηγόριος γὰρ ἔστιν ὁ Νυσσαέων οὗτος¹, οὗ μικρὸν ἀνωτέρω διευκρινήσαντες τὴν ῥῆσιν ἐκ πατρὸς δι’ υἱοῦ τὸ πνεῦμα νοούμενον
 15 εὐρήκαμεν, ἀλλ’ οὐκ ἐκπορευόμενον· ὅς εὔ ὅτι μάλιστα ποιῶν, αὐτοῖς ῥήμασι προὔθηκεν ἡμῖν τὴν ἀποκάλυψιν ἐκείνην, οὕτω πως ἐν βραχεὶ διατρανοῦσαν τὰ τοῦ πνεύματος· «ἐν γάρ, φησί, πνεῦμα ἅγιον ἐκ πατρὸς καὶ αὐτὸ τὴν ὑπαρξιν ἔχον καὶ δι’ υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις»². Ὅρας πῶς χρὴ τὸ
 20 πνεῦμα νοεῖν καὶ λέγειν δι’ υἱοῦ; Δηλονότι φανερωθὲν τοῖς ἀνθρώποις δι’ αὐτοῦ. Οὕτω τοίνυν γόει καὶ αὐτὸς δπουπερ ἂν εὐρηγῆς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα διδόμενόν τε καὶ πεμπόμενον, εἶγε μὴ ἀντίθεος ἐθέλεις εἶναι, ἀλλ’ ὁμοῦ καὶ θεοσεβῆς καὶ θεοδίδακτος.

58 25 Εἰ δὲ καὶ ἀντὶ τῆς ‘διὰ’ τὴν ‘ἐκ’ πρόθεσιν τιθέσθαι βούλοιο, μεμψόμεθά σε οὐδαμῶς, μόνον τᾶληθές καὶ φρονῶν καὶ προστιθείς, ἐκ τοῦ υἱοῦ φανερωθὲν ἡμῖν τὸ πνεῦμα λέγε· ἂν δὲ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὑπαρξιν λέγῃς δι’ υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑπάρχουσαν, ὡς ἐκτὸς ὑπάρχοντα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς
 30 ἐκκλησίας ἔξω στήσομεν· ἐπεὶ γὰρ «καὶ μεμαθήκαμεν πνεῦμα

A C, Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ Δ₄ I, Λ N P, Σ₁ V V₁ Z 1 πλεῖστα χειρόγραφα κατ’ ὄαν: περὶ τῆς ‘διὰ’ ἥτις ἰσοδυναμεῖ τῇ ‘ἐκ’ 14 νοούμενον τὸ πνεῦμα Δ 25 πλεῖστα χειρόγραφα κατ’ ὄαν: περὶ τῆς ‘διὰ’ ἥτις οὐ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν ‘ἐκ’

1. Γρηγ. Νύσσης, Λόγος εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, PG 46, 893 -957.

2. Γρηγ. Θαυματουργοῦ, Ἐκθεσις τῆς πίστεως, PG 10, 985 A.

θεῖον συμπαρομαρτοῦν τῷ λόγῳ, δύναμιν ὄν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει θεωρουμένην, ἐκφαντικὴν τοῦ λόγου, μὴ χωρισθῆναι τοῦ θεοῦ ἐν ᾧ ἔστι καὶ τοῦ λόγου ᾧ παρομαρτεῖ δυναμένην»¹. Ὡς συνακολουθούσης ἀδιαστάτως τε καὶ ἀχρόνως
 5 τῇ γεννήσει τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς τὴν 'διὰ' ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως εἰς τὴν 'ἐκ' μεταλαμβάνοντες οὐχ ἁμαρτήσομεν; Εὐσεβῶς οὖν εἵπουπερ εὑρεθείη διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ εἰς τὴν 'ἐκ', ἀλλ' εἰς τὴν 'σὺν' πρόθεσιν τὴν 'διὰ' νοήσομέν τε καὶ μεταληψόμεθα, μετὰ τοῦ τῆς θεολογίας
 10 ἐπωνύμου Γρηγορίου λέγοντος, «εἰς ἡμῖν θεός, ὁ ἀναρχος πατὴρ· ἢ ἀρχὴ τῶν πάντων, ὁ υἱός, καὶ τὸ οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ σὺν τῇ ἀρχῇ καὶ μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐκ τοῦ πατρὸς πνεῦμα ἅγιον»². Διὸ καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Κύριλλος ἐν *Θησαυροῖς*³ ἐν υἱῷ παρὰ πατρὸς φυσικῶς ὑπάρχειν διὰ πολλῶν τὸ πνεῦμα συμ-
 15 περαίνει καὶ παρὰ πατρὸς φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διήκειν ἐν υἱῷ τὸ πνεῦμα γράφει, δι' οὗ πάντα χρίων οὗτος ἀγιάζει· ἐκ μὲν οὖν τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ διήκει ἀϊδίως, ἐκ δὲ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ τοῖς ἀγιαζομένοις ἐγγίνεται, ἡνίκ' ἂν δέοι.

59

Καὶ τοῦτο δὲ σκοπεῖν τῶν ἀναγκαιοτάτων, ὡς ὅταν μηδὲν
 20 διαφέρῃ φάναι ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἢ 'ἐκ' καὶ ἢ 'διὰ', οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστῶσι τῆς ἁγίας τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν, ἣτις ἐστὶ κατὰ τὰ φυσικὰ ἰδιώματα,
 25 δεικνύσα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας καὶ θελήσεως εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Λατῖνοι δὲ τὴν διαφορὰν τῶν θείων ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειροῦσι δεικνύειν τῶν προθέσεων, καὶ ὡς ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ παρ' ἑκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπόστα-
 30 σιν τὸ πνεῦμα. Φανερόν οὖν ὡς ἐν μὲν τοῖς ἁγίοις αἱ προθέ-

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ I₈ Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z 3 συμπαρομαρτεῖ Δ₆ 14 μετὰ
 παρὰ προστ. τοῦ Δ₆ Ν Σ₁ V 22 πλείστα χειρ. κατ' ὄαν: περὶ τῆς 'διὰ'
 ἣτις ἰσοδυναμεῖ τῇ 'ἐκ'

1. Γρηγ. Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας* 2, PG 45, 17 B. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής* 1, 7, PG 94, 805 B. Βλ. ἀνωτ. *Λόγον Α'*, 25.

2. Γρηγ. Θεολόγου, π. χ. *Λόγος* 42, 15, PG 36, 476 AB.

3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 34, PG 75, 577A πρβλ. 613 A.

σεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δ' αὐταὶ
 παρὰ τῶν Λατίνων κακῶς καὶ δυσσεβῶς. Ὅτι δὲ τὴν ἔνωσιν
 καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἢ τοιαύτη δείκνυσι 'διά', παρίστησι σα-
 φῶς ὁ μέγας Βασιλείος γράφων ἐν ὀγδόῳ τῶν *Πρὸς Ἀμφιλό-*
 5 *χιον*: «τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν πατέρα οὔτε ἀτελεῖ
 τοῦ πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ υἱοῦ
 παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος
 παρίστησιν»¹.

60 Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα
 10 προῖέναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ πατρὸς καὶ
 τοῦ υἱοῦ παρέστησε καλῶς· εὐδοκία γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ
 υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν, τοῖς ἁγίοις χορηγεῖται τὸ πνεῦμα τὸ
 ἅγιον. Ὁ δὲ λέγων διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν
 τὸ πνεῦμα ἔχειν, θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ'
 15 οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν δυσσεβῶς παρίστησι τὸ πνεῦμα
 τὸ ἅγιον. Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνόν, «ἔργον θείας θελή-
 σεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἢ θεότης, ἀπαγε· οὐδὲ γὰρ τῆς θελή-
 σεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως ἔργον αὐθις, κατὰ τὸν αὐτόν, ἢ
 προαιώνιος καὶ ἀίδιος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις»².

20 Πῶς δὲ καὶ φῆς αὐτὸς ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα δι'
 υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ ὁ λατινικῶς φρονῶν; Ἡμεῖς μὲν γὰρ τὴν φα-
 νέρωσιν ὑπὸ χρόνον οὔσαν ἴσμεν, πάντα δὲ τὰ ὑπὸ χρόνον ὄντα
 διὰ τοῦ υἱοῦ γενόμενα· διὸ καὶ φανεροῦσθαι μὲν ἐξ αὐτοῦ καὶ
 δι' αὐτοῦ φαμεν τὸ πνεῦμα, ἀλλ' οὐκ ἐκπορεύεσθαι. Σὺ δὲ πῶς
 25 λέγεις τὸ πνεῦμα δι' αὐτοῦ; Εἰ μὲν διαβατικῶς τε καὶ παροδι-
 κῶς, βαθαὶ τῆς ἀσεθείας· ὡς γὰρ διὰ σωλήνος οἶει τοῦ υἱοῦ
 διέρχεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ κενὸν ἑαυτοῦ τοίνυν ἔξει μεταξὺ ὁ
 πληρῶν τὰ πάντα καὶ πλήρης ὢν αἰεὶ. Καὶ ὡς ἐν τόπῳ τῷ υἱῷ
 περιληφθήσεται τὸ πνεῦμα καὶ πέρας ἔσται τοῦ υἱοῦ, καθ' ὃ
 30 τὸ πνεῦμα περιλήψεται· πέρας γὰρ τοῦ περιέχοντος ὁ τόπος·
 καὶ φύσεως δὲ οὐκ ἔσται τῆς αὐτῆς τῷ πνεύματι· καὶ γὰρ οὐχ

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₈Ι₂Λ N P₄Σ₁V V₁Z 3 ἀπαράλλακτον Δ₆

1. Μ. Βασιλείου, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον* 8, PG 32, 105 C.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ. Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τὸ χωρίον τοῦτο πα-
 ρατιθέμενον ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ Ἀντεπιγραφῇ πρὸς τὴν κατὰ τοῦ
 Βέκκου ἀντιρρήσεις.

ἡ αὐτὴ τῶν φύσις καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ. Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ἔστιν ἐν τῷ παροδικῶς δι' αὐτοῦ διερχομένῳ πνεύματι ;

- 61 Εἰ δ' ὡς δι' ὄργανου, καὶ τοῦτο ἀσεβές· ἄλλη γὰρ ὄργανου φύσις καὶ τοῦ δι' ἐκείνου ἄλλη· καὶ αὐθις ἑτέρα τοῦ δι' αὐτοῦ
 5 τὸ τελούμενον τελούντος. Οὐκοῦν τοῦτό σοι λέγειν ἔτι λείπεται, ὅτι καθάπερ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα ἐκ πατρὸς, οὐ διαβατικῶς ἀλλὰ δημιουργικῶς, οὐχ ὡς δι' ὄργανου ἀλλ' ὡς συνδημιουργούντος, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα δι' αὐτοῦ. Ὁρᾷς ποῦ κατάγεις, ὦ οὗτος, τὸ ἀνωτάτω πνεῦμα καὶ τίσι συντάττεις τὸν ἐπὶ πάντων
 10 θεόν; Ἄλλ' οὐχ ὡς συνδημιουργούντος λέγω, φησίν, ἀλλ' ὡς συνεκπορεύοντος. Οὐκοῦν συνεκπορεύον καὶ τὸ πνεῦμα τελειώσει ἑαυτὸ, ὥσπερ κάκει συνδημιουργοῦν τελεσιουργεῖ τὰ πάντα· μᾶλλον δὲ οὐχ ἑαυτὸ, ἀλλ' ἕτερον ἀπαράλλακτον αὐτοῦ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον· καὶ τοῦ πατρὸς γὰρ δι' υἱοῦ ἐν ἀγίῳ
 15 πνεύματι δημιουργούντος ἕτερον παντάπασιν τὸ ὑφιστάμενον· καὶ τοῦ πατρὸς πρὸ τῶν αἰώνων γεννῶντός τε καὶ ἐκπορεύοντος, εἰ καὶ ὁμοούσια τὰ παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἑκάτερον ἕτερον αὐτοῦ τε καὶ ἀλλήλων καθ' ὑπόστασιν.

Οὐκοῦν ἐπειδήπερ, ὡς κοινὸν πατρὶ τε καὶ υἱῷ τὸ ἐκπο-
 20 ρεύειν κατ' αὐτούς, ἀνάγκη τοῦτ' ἔχειν καὶ τὸ πνεῦμα, τετράς ἔσται ἢ τριάς. Τί γάρ ποτε κοινὸν υἱῷ τε καὶ πατρὶ, ὃ μὴ καὶ τῷ πνεύματι κοινόν; Πῶς δὲ οὐχὶ καὶ ὁ υἱὸς αἷτιος θεότητος ἐπίσης τῷ πατρὶ καὶ πηγαία καὶ αὐτὸς θεότης; Καίτοι τοῦτ' ἀνωτέρω διὰ πλείστων ἀποδέδεικται καὶ μεμαρτύρηται, ὅτι
 25 πάντη τε καὶ πάντως μία πηγαία θεότης ὁ πατήρ καὶ μόνος ἀρχὴ καὶ μόνος ἀγέννητος καὶ μόνος αἷτιος καὶ μόνος πατήρ καὶ μόνος προβολεὺς καὶ μόνος πηγὴ θεότητος καὶ μόνος θεότης θεογόνος· καὶ ὡς τῷ αἰτίῳ τοῦ υἱοῦ μείζων ὁ πατήρ, ὡς αἰτιατοῦ μόνον ὄντος τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεότητος αἰτίου.

- 62 30 Εἰ δὲ τις εὔρηται μείζω λέγων τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς φησι· προθεὶς γὰρ ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ σωτήρος εἰρημένον, «εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια»¹,

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Λ N P, Σ, V V, Z 13 μετὰ ἕτερον προστ. καὶ Δ, V

1. Λουκ. 11, 20. Βλ. Ματθ. 12, 28.

ἐπήνεγκεν, κεί διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος θεός ἐξελαύ-
 νων τὰ δαιμόνια δοξάζεται, πῶς οὐ μείζον ἐστὶν αὐτοῦ, τὸ ἐν
 ᾧ δοξάζεται»¹; Κατασκευάζων ἐντεῦθεν ἄκτιστον εἶναι τὸ
 πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πῶς γὰρ ἂν ἐπὶ κτίσματος ἔμφασιν ἐξ ὧν
 5 εἶπεν ὁ κύριος παρεῖχε τοῦ τοιοῦτου μείζονος; Λέγεται δὲ τὰ
 τοιαῦτα ἐπὶ τε τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος οὐ διὰ τὸ ἀλλήλων
 αἰτία ὑπάρχειν, ἀπαγε, ἀλλὰ διὰ τὸ ποικίλον καὶ πολυειδὲς
 τῆς κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς οἰκονομίαν σοφίας τοῦ θεοῦ δι' ἀλλή-
 λων τὸ ἴσον ἐν πᾶσι δεικνύσης ἀμφοτέρων, τοῦ υἱοῦ λέγω καὶ
 10 τοῦ πνεύματος.

Ἄλλ' ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας, φασί, Κύριλλος, ἔχειν φησὶ
 τὸν υἱὸν φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαιρέτα,
 διαβαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος
 καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγει· καὶ προχεόμενον
 15 ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ τὴν κτίσιν ἀγιάζειν, καὶ ἐξ ἀμφοῖν προχεό-
 μενον οὐσιωδῶς². Καὶ αὐθις ἐν ἐβδόμῳ τῶν *Πρὸς Ἑρμείαν*
 ἐξηγηγεμένων λόγων περὶ τοῦ υἱοῦ ταῦθ' ἡμῖν διατρανοί· «ἀπο-
 λύων γάρ, φησὶν, ἀμαρτίας τὸν αὐτῷ προσκείμενον, τῷ ἰδίῳ
 λοιπὸν καταχρῆται πνεύματι, ὅπερ ἐνίησι μὲν αὐτός, ὡς ἐκ θεοῦ
 20 πατρὸς λόγος καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάξει φύσεως. Καὶ οὐκ
 ἐκ μέτρου ἔχων δίδωσι τὸ πνεῦμα κατὰ τὴν Ἰωάννου φωνήν³,
 ἀλλ' αὐτὸς ἐνίησιν ἐξ ἑαυτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ὁ πατήρ»⁴.

63 Καιρὸς δὴ ἡμῖν εἰπεῖν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα προβαλλόμενον·
 ἔτ' ἀσύνητος εἶ καὶ οὐδ' ἀκηκοὺς πάνυ πολλάκις ἀνωτέρω παρ'
 25 ἡμῶν συνηκας, ὅτι θεὸς καὶ θεοῦ ὑπαρξὶς ἀναίτιός τε καὶ ὑπέρ-
 χρονος; Ἐνταῦθα γὰρ προχεόμενόν φησι καὶ τὴν κτίσιν ἀγιάζων.
 Χρονικὸν τοίνυν καὶ δι' αἰτίαν ἀκούων τὸ προχεῖσθαι—καὶ γὰρ

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₉ I, Λ N P, Σ, V V₁ Z 23 δὴ: δ' Δ₆ I, Σ, V: δὲ Z Τὰ
 τοιαῦτα: ταῦτα Δ 24-25 παρ' ἡμῶν ἀνωτέρω Δ₆

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 34, PG 75, 616 D.

2. Τοῦ αὐτοῦ, π. χ. *Θησαυροὶ* 33, PG 75, 568 C. 34, PG 75, 576 C. Ἐξη-
 γησις εἰς Ἰωάννην 12, PG 74, 716 B. Ἡ παράθεσις ἀπαντᾶ καὶ ἐν ταῖς
 Ἐπιγραφαῖς Βέκκου 10.

3. Βλ. Ἰω. 3, 34.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας· τὸ χωρίον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ *Διαλόγου*
περὶ ἀγίας τριάδος πρὸς Ἑρμείαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ *Λόγου περὶ ἐνανθρωπήσεως*
τοῦ μονογενοῦς, PG 75, 1241 A.

μετ' αὐτήν καὶ δι' αὐτήν προκέχεται τὴν ἀγιαζομένην· πῶς γὰρ οὐ; — Πρὸς δὲ καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διδόμενον παρὰ τοῦ υἱοῦ, ὡσπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ οὐκ ἀπολύτως πηγαζόμενον ἀλλὰ τισὶν ἀκούων, οὐκ ἀναμιμνήσκη δ δι-
 5 δαχθεις ἔχεις παρ' ἡμῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας, ὡς ἡ παρὰ τοῦ πατρὸς προαιώνιος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπόρευσις, οὐ διὰ τι οὐδὲ πρὸς τινὰς οὔτε ὑπὸ χρόνον ὄλως; Εἰ δὲ καὶ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν εἶπε προχεόμενον, οὐδὲν καινόν. Ὡς γὰρ ἐπιδημοῦν τοῖς ἀποστόλοις καὶ ἐνεργοῦν τελεώτερον, καὶ ὡς
 10 Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, «οὐσιωδῶς ὡς ἂν εἴποι τις παρὸν καὶ συμπολιτευόμενον»¹. Τί δέ, οὐκ οὐσιωδῆς ἦν καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀποστολὴ τοῦ λόγου, ἐξ ἀμφοῖν τοῦ πατρὸς γενομένη καὶ τοῦ πνεύματος; Ἄλλ' ἡ ἀποστολὴ γέννησις οὐκ ἦν· οὐ γὰρ ἐξ ἀμφοῖν ὁ υἱὸς γεγέννηται, οὐδὲ δι' ἡμᾶς, ἀλλ' οὐδὲ
 15 μεθ' ἡμᾶς, εἰ καὶ μεθ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς οὐσιωδῶς κατήλθεν ἐνωθεὶς τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει καθ' ὑπόστασιν καὶ γεγονῶς καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν, μὴ πρὸ ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς γεγεννημένος ὢν. Καὶ τὸ πνεῦμα τοίνυν τὸ ἅγιον οὐσιωδῶς ἐπέμφθη ἐξ ἀμφοῖν ἀρτίως, εἰ δὲ βούλει, καὶ
 20 ἐκκέχεται παρ' ἀμφοτέρων· ὕδωρ γὰρ ἐκλήθη ζῶν². Καὶ «Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι· ὑμεῖς δέ, φησὶν ὁ κύριος, βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ»³. Πῶς ἂν οὖν ἐβαπτίσθησαν, μὴ τοῦ ζῶντος ἐκχυθέντος ὕδατος;

64 Ἐκκέχεται τοίνυν οὐσιωδῶς δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡμᾶς· αὐτὸ
 25 γὰρ ἐφανερῶθη δι' ἑαυτοῦ τὴν θεῖαν δύναμιν παρέχον, ἀλλὰ καὶ πάρεστιν αἰεὶ οὐσιωδῶς ἡμῖν, πάντως δὲ καὶ καθ' ὑπόστασιν, καὶ ἡμεῖς τῆς οὐσίας ἢ τῆς ὑποστάσεως ἠκιστα μετέχωμεν, ἀλλὰ τῆς χάριτος. Ἐκπορεύεται δὲ οὐ πρὸ ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ἀναιτίως ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς. Ὁ δὲ τῆς
 30 ἐκκλησίας ἐν ταύτῃ καὶ θεμέλιος καὶ κορυφαῖος Πέτρος καὶ αὐτῆς τῆς παρ' ἀμφοτέρων ἐκχύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος διαφορὰν ἐγνώρισεν ἡμῖν· «τὴν γὰρ ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς λαβὼν, φησί, παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο δ νῦν ὑμεῖς

Α C, Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ I, Λ Ν Ρ, Σ₁ V V₁ Z

1. Γρηγ. Θεολόγου, χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

2. Ἰω. 7, 38.

3. Πράξ. 1, 5.

βλέπετε καὶ ἀκούετε»¹, ἀντικρυσ ἐκείνην λέγων τοῦ κυρίου καὶ διδασκάλου τὴν φωνήν· «ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς»².

Ἐκχεῖται τοιγαροῦν ἡμῖν τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ πατρὸς ὡς
5 καὶ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ υἱοῦ ὡς παρὰ τοῦ πατρὸς λαμβάνον-
τος. Ὅστε, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ μὲν ἔχει τὸ πνεῦμα ὁ υἱός, οὐδὲ διὰ
τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ πνεῦμα ἔχει, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ ἔχει ὁ
πατήρ, ἐξ ἑαυτοῦ ἀμέσως ἐκπορευόμενον ἀναιτίως καὶ προαιω-
νίως· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῖν, φησὶν ὁ υἱός, τοῦτ' ἀναπη-
10 γάζει φύσεως, εἰκότως καὶ παναληθῶς· μία γὰρ φύσις τοῖς τρισὶ
καὶ φυσικῶς ἔνεισιν ἀλλήλοις. Καὶ δσάκις ὁ θεόφρων οὗτος
Κύριλλος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγει, τὸ ὁμοού-
σιον παρίστησιν, ἀλλ' οὐκ αἷτιον εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος.
Ἐπεὶ καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας τῷ ὁμοουσίῳ τὰ τοιαῦτα γέ-
15 γραφεν· Ὑδωρ μὲν γὰρ ζῶν καλεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ
πηγή ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος ὁ πατήρ³, ὃς διὰ τοῦ προφήτου
περὶ τῶν Ἰουδαίων λέγει· «ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶν-
τος καὶ ὠρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους»⁴.

65 Πηγὴ ἐστὶ τούτου τοῦ ὕδατος καὶ ὁ υἱός, καθὰ καὶ ὁ Χρυ-
20 σόστομος περὶ τοῦ βαπτίσματος γράφων, «δείκνυσι, φησὶν, ἑαυ-
τὸν ὁ σωτὴρ πηγὴν ζωῆς καὶ ὕδωρ ζῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον»⁵.
Ἄλλὰ τοῦ ὕδατος τούτου πηγὴν εἶναι δείκνυσιν ὁ Χριστὸς καὶ
αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· «ὁ πιὼν γάρ, φησὶν, ἐκ τοῦ ὕδατος
οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ
25 ὃ ἐγὼ δώσω, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, γενήσεται αὐτῷ πηγὴ
ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον»⁶.

Ἔστιν οὖν καὶ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
ὁμοῦ πηγὴ τοῦ ζῶντος ὕδατος, τουτέστι τῆς θείας χάριτος καὶ
ἐνεργείας τοῦ πνεύματος· «τὴν χάριν γὰρ τοῦ πνεύματος ἡ
30 γραφή, ὁ Χρυσόστομός φησι πατήρ, ποτὲ μὲν πῦρ, ποτὲ δὲ ὕδωρ

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I, Λ N P, Σ₁ V V₁ Z

22-23 καὶ αὐτὸ παραλ. Δ

1. Πράξ. 2, 33.

2. Ἰω. 15, 26.

3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, π. χ. Ἐξήγησις εἰς Λουκᾶν (11, 20), PG 72, 704 B.

4. Ἰερ. 2, 13.

5. Ἰω. Χρυσόστομου (ψευδ.), Εἰς Ψαλμ. 96, 1. Καὶ εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος 3, PG 55, 607.

6. Ἰω. 4, 14.

καλεῖ, δεικνύσα ὅτι οὐκ οὐσίας ἐστὶ ταῦτα ὀνόματα, ἀλλ' ἐνεργείας»¹. Οὐ γὰρ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν συνέστηκε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀόρατόν τε καὶ μονοειδές ὄν. «Ἄλλ' ἐκ τῆς θείας φύσεως, φασί, καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ υἱοῦ ἀναπηγάξει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον». Ἔστω δὴ, εἰ βούλεσθε, καὶ κατὰ τὴν ἀΐδιον ὑπαρξίν·
 5 πηγάζει γοῦν ἐκ τῆς θείας φύσεως, ἀλλὰ καθ' ὑπόστασιν μόνην τὴν πατρικὴν. Διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐσεβῶν θεολόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα εἶπεν, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως· ἐκ δὲ τῆς φύσεως τοῦ υἱοῦ καὶ
 10 φυσικῶς εἶναι ἐξ αὐτοῦ εἶπερ τις φαίη, ἀλλ' ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως οὐσης τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ.

Ἴνα γὰρ κατ' αὐτὸν εἶπω τὸν θεῖον Κύριλλον, ὡς αὐτὸς Πρὸς Ἑρμείαν γράφει, «οὐχ ἕτερος ἂν ὁ υἱὸς εἶναι νοοῖτο παρὰ τὸν πατέρα, ὅσον εἰς ταυτότητα φυσικὴν, πάντως δὲ καὶ
 15 τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον»², ὡς καὶ περὶ τούτου ὁ αὐτὸς ἐξηγούμενος ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικόν, «οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ»³, φησίν, «οὐδὲν ἕτερον παρὰ τὸν υἱὸν ὑπάρχει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως»⁴. «Πηγὴ δὲ ἐστὶ ζωῆς, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, ἢ θεία φύσις εἰς ἑαυτὴν χεομένη καὶ ἐφ'
 20 ἑαυτῆς ἐστῶσα καὶ ἀεὶ δι' ἑαυτῆς θεωμένη»⁵.

66 Ἄλλ' οὐκ ἔστι, φασίν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ μὴ εἶναι· οὐ γὰρ συνορῶσιν⁶, ὡς, ὅταν τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐξ ἐκείνης τῆς οὐσίας ἔχον ὅπωςδὴποτε τὴν ὑπαρξίν καὶ ἐκ τῆς
 25 ὑποστάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει, καὶ ἀντιστρόφως· ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνης ἢ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστίν. Ὅταν δὲ τι μιᾶς μὲν οὐσίας ἢ, οὐ μιᾶς δὲ ὑποστάσεως, ἀλλὰ

A C₃Δ Δ₄Δ₆Δ₉I₈Λ N P₄Σ₁V V₁Z 12 αὐτός: αὐτὸς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Σ₁
 18 δέ: γὰρ Σ₁

1. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ὁμιλία 32 εἰς Ἰωάννην (4, 13) 1, PG 59, 183.

2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Διάλογος 3 περὶ ἀγ. τριάδος, PG 75, 796 C. Βλ. ἐπίσης 793 BC, 804 B, 808 A Διάλογος 7, PG 75, 1093 A.

3. Ἰω. 16, 13.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἑρμηνεία ἢ ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (16, 13) 10, PG 74, 444 B.

5. Ἐλευθέρα παράθεσις ἐκ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Ἐπιστολὴ 9 Τίτῳ ἱεράρχῃ 1, PG 3, 1104BC 6. Βλ. σελ. 138 σημ. 1.

πλειόνων, τὸ ἐκ τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεών ἐστιν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ γοῦν ἡ ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῇ τριάδι ἡμῖν μία φύσις ἐστὶν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐχὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ 5 τῶν ὑπολοίπων ὑποστάσεών ἐστιν, ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν, δηλαδή τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γὰρ μὴ εἶναι οὐκ ἐνδέχεται, οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἐτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἴπερ ἐκ μιᾶς.

Καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ἔστι τοῦ Ἀδάμ, οὐκ ἔστι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, διότι μία μὲν οὐσία τῶν ἀνθρώπων νῦν, πολλαὶ δὲ ὑποστάσεις. Ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μιᾶς οὔσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ ἢ Εὐα οὔσα, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκείνου ἦν. Ἀλλὰ καὶ πρὶν τὸν Κάϊν εἶναι, μιᾶς οὔσης ἀνδρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁ Κάϊν ἀνδρικῆς οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ Ἀδάμ· δυοῖν δὲ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑπόστασιν τελούντων, ὁ τοῦ Κάϊν Ἐνώχ ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ὑπῆρχε 15 τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τοῦ Κάϊν.

Οἱ γοῦν λατινικῶς φρονούντες διατεινόμενοι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, εἴπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, πλὴν τοῦ θείου πνεύματος, μίαν εἶναι δείκνυται φρονούντες ὡσπερ οὐσίαν οὕτω καὶ ὑπόστασιν ἐπὶ θεοῦ, τὸν πατέρα τελῶς ἀθετοῦντες καὶ τὸν υἱὸν εἶναι μόνον καθ' ὑπόστασιν δεικνύντες καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ υἱοῦ 25 τὴν ὑπαρξιν ἔχειν παριστώντες¹.

67 Εἰ τις οὖν ἐκ τῆς φύσεως ἀκούων τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐκ τῆς ὑποστάσεως νοεῖ, ὁμοῦπόστατον ποιεῖ τῷ πατρὶ τὸν υἱόν, ἐπειδήπερ ὁμοούσιος· ἡ καὶ τὴν διαφορὰν καὶ τὴν διάκρισιν κἀν 30 τῇ θείᾳ φύσει, ἀλλ' οὐκ ἐν μόναις ταῖς τρισὶ θείαις ὑποστάσεσι νοεῖ, μὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Χρυσοστόμου θεολόγου διδάσκοντος ἀκούων, «ὥς ἡ μὲν τῶν θείων ὑποστάσεων διακριτικὴ

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z

1. Τὸ μακρὸν τοῦτο χωρίον τὸ ἀποτελοῦν τὴν ὅλην παράγραφον 66 ("Ὅταν δέ τι μιᾶς . . . παριστώντες) χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ ὡς Ἀντεπιγραφή 11.

τάξις, τοῖς ἁγίοις καθέστηκε γνώριμος, ἡ δὲ φύσεων διακριτικὴ ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος ἀπόβλητος»¹. «Οὐ γὰρ ἐμερίσθη ἡ οὐσία ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς υἱόν, πρὸς τὰς κανονικὰς φησιν ὁ μέγας Βασιλείος, οὐδὲ ῥυεῖσα ἐγέννησεν»².

5 Τοιγαροῦν εὖ ἂν ἔχοι λέγειν οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, διὰ τὸ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα ὁμοούσιον καὶ τῆς τοῦ θείου πνεύματος πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοουσιότητος ἐντεῦθεν δεικνυμένης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς διαφορῆς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος, ἴσον δὲ ἐστὶν
10 εἶπειν καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα διὰ τὴν ὁμοουσιότητα, καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς ἐστὶν οὐσίας τῷ υἱῷ τὸ πνεῦμα. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ υἱοῦ ἡ ὁμοουσιότης δείκνυται τοῦ πνεύματος ὡς φανερωτέρας καὶ προκατηγγελημένης καὶ προπεπιστωμένης· «ἔχει τε ὁ υἱὸς φυσικῶς ἐν ἑαυτῷ τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια καὶ ἐξαίρετα, δια-
15 θαινούσης εἰς αὐτὸν φυσικῶς τῆς τοῦ γεννήσαντος ιδιότητος»³. οὐ τὰ ὑποστατικὰ ἴδια τοῦ πατρὸς καὶ ἐξαίρετα—οὐδὲ γὰρ τὸ ἀναρχον ἔχει καὶ ἀγέννητον ἢ τὸ γόνιμον—ἀλλὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἴδια τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως αὐχήματα, ἅπερ ἔχει φυσικῶς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

68 20 Καὶ τοῦτο διὰ πολλῆς ποιούμενος σπουδῆς ὁ θεῖος Κύριλλος, τὸ μηδένα παραχθέντα δοξάζειν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ φυσικῶς καὶ κατὰ φύσιν ὁσάκις λέγει, τὸ πνεῦμά φησι τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ πηγάζειν, καθ' ἣν ὁ αὐτὸς ἐστὶ μετὰ πατρός,
25 ἀλλ' οὐδαμοῦ τῶν λόγων ἐκ τῆς ὑποστάσεως· καὶ τὰ ἴδια τοῦ πατρὸς ἔχειν αὐτὸν φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς καὶ κατὰ φύσιν αἰεὶ θεολογεῖ.

Καὶ συκοφαντηθεὶς γὰρ ὡς καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ υἱοῦ δοξάζων τὴν ὑπαρξίν τὸ πνεῦμα ἔχειν, τοῦτ' αὐτὸ ὅτι συκοφαν-

A C₂Δ Δ₄Δ₆Δ₉Ι₈Λ ΝΡ₄Σ₁ΥΥ₁Ζ 10 καὶ παραλ. Δ₆ΝΡ₄Υ 25 λόγων καὶ ἐκ Δ

1. Ἡ αὐτὴ παράθεσις καὶ ἀνωτέρω, Λόγος Α', 33. Βλ. ΡG 56, 555 καὶ Κωνστ. Μελιτηνιώτου, Λόγος περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. πνεύματος 33, ΡG 141, 1104.

2. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 52, Πρὸς τὰς κανονικὰς 3, ΡG 32, 396 Α.

3. Ἡ αὐτὴ παράθεσις καὶ ἀνωτέρω, σελ. 134 σημ. 2.

τεῖται ἰσχυρίσατο, ἴδιον τοῦ υἱοῦ καὶ οὐκ ἀλλότριον εἶναι τὸ πνεῦμα διατεινόμενος, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ¹. Καὶ τοῦτ' ἀνάγραπτον κεῖται πρὸς Λατίνων περιφανῆ τε καὶ λαμπρὸν ἔλεγχον· οἱ παρ' ὧν ἔδει μᾶλλον ἀποσχέσθαι τῆς κακονοίας, ἐκ 5 τούτων ἐνάγεσθαι δικαιοῦσιν εἰς τὸ μὴ τὸν πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι κακῶς νομίζειν τῆς τοῦ θεοῦ πνεύματος ὑποστάσεως. Ὁ δὲ λέγων εἶναι ἐκ τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως τὸ πνεῦμα, διὰ τὸ εἰπεῖν τὸν θεὸν Κύριλλον διαβαίνειν φυσικῶς εἰς τὸν υἴον τὴν τοῦ γεννήσαντος ιδιότητα², 10 παρ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου ἐντρεπέσθω, γράφοντος ἐν Θησαυροῖς· «πῶς οὐκ ἔσται τὸ πνεῦμα θεός, ὅλην ἔχον ἐν ἑαυτῷ οὐσιωδῶς τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οὐ καὶ πνευμά ἐστι, δι' υἱοῦ τῆ κτίσει χορηγούμενον»³; Κατὰ γὰρ τὴν αὐτῶν σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηνται θεολογίαις, τὸ 15 πνεῦμα γεννητόν τε ἅμα καὶ γεννήτωρ ἔσται· οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη καινότερον;

69 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὡσπερ ἐκ περιουσίας ἡμῖν ἀρτίως εἴρηται πρὸς τοὺς διατεινομένους ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐπειδὴ περ ἐκ τῆς φύσεως εἴρηται. Ὁ γὰρ θεὸς Κύριλλος⁴ ἐνταῦθ' ἡμῖν ἀναπηγάζειν ἐκ τῆς φύσεως οὐ τὴν φύσιν 20

A C₉Δ Δ₄Δ₆Δ₈Δ₉Λ N P₄Σ₁V V₁Z 14 θεολογίαις: θεηγορίαις V, 15 γεννητόν: ἀγέννητον Δ₆V

1. Πρόκειται περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξύ Θεοδώρητου Κύρου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας σχετικῶς μὲ τὴν ἀμφίβολον φράσιν τοῦ τελευταίου «τὸ πνεῦμα, ἴδιον τοῦ υἱοῦ» (PG 76, 353 C). Ὁ Θεοδώρητος ἐπέπληττε δι' αὐτὴν τὸν Κύριλλον, καθ' ὅσον ἐκινδύνευε νὰ διδάσκη ὅτι τὸ πνεῦμα εἴληφε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ διὰ τοῦ υἱοῦ (PG 76, 432 CD). Ὁ Κύριλλος διεμαρτύρητο διὰ τὴν ἄδικον κατηγορίαν (PG 76, 433, 77, 181 ἐξ.), ὁ δὲ Θεοδώρητος ἔμεινεν ἱκανοποιημένος ἐκ τῆς ἐπεξηγήσεως. Βλ. γενικώτερον ὀρθόδοξον ἀποψιν εἰς J. Meyendorff, «La procession du Saint Esprit chez les pères orientaux», ἐν «Russie et Chrétienté» 1950 ἀρ. 3-4, σελ. 164-165, ῥωμαιοκαθολικὴν ἀποψιν εἰς «Dict. de Theol. Catholique» V, στ. 793-794, ἄρθρον *Esprit-Saint* (Procession de l') ὑπὸ A. Palmieri.

2. Βλ. ἄνωτ. σελ. 134 σημ. 2 καὶ σελ. 139 σημ. 3.

3. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 34, PG 75, 576 C.

4. Τοῦ αὐτοῦ, *Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς*, PG 75, 1241A βλ. ἄνωτ. σελ. 134 σημ. 4.

φησί τοῦ πνεύματος, οὐδὲ τὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν, ἣτις ἀναπηγάζει, κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν θεολόγον, ἐκ μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως¹. Ὅτι μὲν γὰρ ἄκτιστός ἐστι καὶ ἡ τῆς θείας φύσεως ἐνέργεια καὶ ὅτι φυσικὴ καὶ οὐσιώδης λέγεται, 5 παραστήσει δι' ὀλίγων καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τοῖς Κατὰ Μακεδονίου γράφων· «οὐ κατὰ ἄλλην καὶ ἄλλην πρόνοιαν ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς ἐργάζεται, ἀλλὰ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσιώδη τῆς θεότητος ἐνέργειαν»².

Ὅτι δὲ οὐκ ἐκ μιᾶς τινος τῶν ὑποστάσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς 10 τρισυποστάτου φύσεως ἡ τοιαύτη ἐνέργεια πηγάζει προσμαρτυρεῖται καὶ ὁ μέγας Διονύσιος γράφων ἐν κεφαλαίῳ τετάρτῳ τῆς *Περὶ τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας* βιβλίου· «πάντα μετέχει προνοίας ἐκ τῆς παναιτίου θεότητος ἐκβλυζομένης»³. Ὅτι δὲ πνεῦμα ἐνταῦθα ὁ θεὸς Κύριλλος ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ διδόμενον 15 ἡμῖν οὐ τὴν φύσιν φησὶν οὐδὲ τὴν ὑπόστασιν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὴν ἄκτιστον αὐτοῦ καὶ φυσικὴν χάριν καὶ ἐνέργειαν, σαφὲς δεῖγμα πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸ μνησθῆναι τῆς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, τῆς οὐκ ἐκ μέτρου δίδοσθαι λεγούσης παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ 20 πνεῦμα τῷ υἱῷ⁴. Ἰωάννης γὰρ ὁ χρυσορρήμων, τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ κατὰ τὸν θεολόγον Ἰωάννην εὐαγγελίου ἐξηγούμενος, «πνεῦμα, φησὶν, ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν λέγει· πάντες γὰρ ἡμεῖς μέτρῳ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος ἐλάβομεν, ἐκεῖνος δὲ ὀλόκληρον· εἰ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀμέτρητος, πολλῷ μᾶλλον ἢ οὐσία»⁵.

Α C₃ Δ Δ₄ Δ₈ Δ₈ I₈ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 11-12 τετάρτῳ τῆς περὶ τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας: ἑνδεκάτῳ τῆς περὶ θείων ὀνομάτων Δ Δ₈ Δ₈ Λ N P₄ Σ₁ V πιθανῶς παραδρομὴ Γρηγορίου Παλαμᾶ 19 λεγούσης οὐκ ἐκ μέτρου δίδοσθαι Σ₁

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς* 3, 15, PG 94, 1053 B - 1061 D. 4, 18, PG 94, 1181 C.

2. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ Λόγου ἐν εἴδει διαλέξεως μετὰ Μακεδονιανοῦ πνευματομάχου (νόθου). Δὲν εὗρομεν τὸ ἀκριβὲς χωρίον, ἀλλ' ἀναλόγους ἐκφράσεις· PG 28, 1308 B, 1309 A, 1312 CD, 1316 C.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας* 4, 1, PG 3, 177C, ὡσαύτως *Περὶ θείων ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 953 CD.

4. Βλ. Ἰω. 3, 34.

5. Ἰω. Χρυσόστομου, *Ὁμιλία εἰς Εὐαγγέλιον Ἰωάννου* 30, 2, PG 59, 174 βλ. ἄνωτ. σελ. 121 σημ. 4.

Οὕτω πάντα νικᾷ τῆς τῶν παρ' ἡμῶν εἰρημένων ἀληθείας ἡ δύναμις, εὐπορίας ἀφορμὴν ποιουμένη τὰς ὁμῶν ἀπορίας καὶ δι' ἑαυτῆς ὡς διὰ μιᾶς τινος εὐθείας πλῆθος σκολιῶν, ἑτεροκλινεῖς ἀπελέγχουσα γραμμᾶς. Ταύτη τοι τῶν μὲν γραφικῶς προβαλλο-
5 μένων ἄλις.

70

Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τοῖς λογίοις οἱ Λατῖνοι χρῶνται καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ διανοήμασιν οἰκείοις, φέρ' ἴδωμεν τὸ ἀναμφίλεκτον αὐτοῖς δοκοῦν, ᾧ καὶ τ' ἄλλα συνδιαρρῦσεται λυθέντα, μᾶλλον δὲ καὶ τὸ παρωνύμως ἀπὸ τῆς
10 διανοίας λέγεσθαι στερήσεται, ἀδιανόγητα δειχθέντα· κατὰ μέρος γάρ ταυτ' ἐπεξιέναι οὐκ ἀνάγκη. Καὶ ταυθ' ἡμῖν ἀρτίως οἷς πέρα τοῦ μετρίου μηκύνειν ἤκιστα προηρημένοις, ὅμως εἰς μήκος ἐκτέταται ὁ λόγος, ταῖς αὐτῶν ἐξ ἀγνοίας ἀπορίαις συμπαραεκτεινόμενος.

Ἄλλὰ τί τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκράδαντον τῆς δυσσεβείας ἔρησ-
μα; Πᾶν, φησί, τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τινος, διὰ τινος ἐκπορεύε-
ται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἐστὶ, κἂν μὴ ῥήματι ὁ λέγων ἐπι-
σημαίνεται· τὸ δ' αὖ διὰ τινος, καὶ ἐξ ἐκείνου δι' οὗ ἐστὶ λέ-
γεται· διὰ τίνος οὖν ἑτέρου, εἰ μὴ διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα; Σα-
20 φές οὐκοῦν τὸ περαινόμενον, ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται.

Τί οὖν ἡμεῖς πρὸς ταῦτα; Οὐ τὴν 'διὰ' μὲν αὐτοῖς δώσο-
μεν, τὴν δὲ 'ἐκ' ἀπαγορεύσομεν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασιν, ἀγνοοῦν-
τες ὃ πεπόνθασιν. Τὸ γὰρ διὰ στόματος, καὶ ἐκ στόματος σαφῶς
25 προφέρεται. Καὶ τῷ Ἰωβ «διὰ νεφέλης»¹ γέγραπται λαλήσας ὁ θεὸς καὶ αὐθις «ἐκ τοῦ νέφους»². Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τῶν κτιστῶν καὶ κατὰ φύσιν ἐκπορευομένων τὸ διὰ τινος οὐ συννοήσομεν καὶ μὴ λεγόμενον. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο τοῖς κατὰ φύσιν τὰ ὑπὲρ φύ-
σιν ὁμοιώσομεν· ἀποκρίναι γὰρ δὴ μοι ὁ ἐμβατεύων ἂ μὴ ἐώρα-
30 κας· οὐχὶ καὶ πᾶς υἱὸς ἐκ τινος γεννώμενος διὰ τινος γεννᾶ-
ται καὶ οὕτως ἐπὶ πάντων ἔχει, κἂν μὴ ῥήματι ὁ λέγων ἐπι-
σημαίνεται; Ἄρ' οὖν διὰ τοῦτο καὶ τὴν κάτω καὶ χρονικὴν τοῦ

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z12 προειρημένοις Δ₆ Σ₁

15 αὐτοῖς

παρὰ Δ

1. Ἰωβ 38, 1.

2. Ἰωβ 40, 6.

μονογενοὺς ὑπὲρ φύσιν οὖσαν ἐκ μόνης παρθένου μητρὸς ἀθετήσο-
 μεν γέννησιν καὶ τὴν ἄνω ἐκ μόνου παρθένου πατρὸς προαιώνιον,
 ζητοῦντες τὸ διὰ τίνος τε καὶ ἐκ τίνος κατὰ τὰς ἀπολουμένας
 σὰς ὑποθήκας καὶ τοὺς ἀσυλλογίστους συλλογισμούς; Οὐμενον,
 5 ἀλλὰ δι' αὐτῆς κάπι γῆς φανερωθείσης καὶ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύ-
 ματος ἐκπόρευσιν ἀμέσως οὖσαν ἐκ πατρὸς ἐπιγνωσόμεθα καὶ
 τὴν σὴν ἀποποιησόμεθα προσθήκην, ὡς τοῖς φυσικῶς διοικου-
 μένοις τὰ ὑπερφυῆ συντάττουσαν.

71 Καὶ τοῦτο δὲ οὐ συννοεῖς ὁ τῶν ἀνεξερευνητῶν ἐξεταστής,
 10 ὅτι τὸ ἐκπορευόμενον ἅπαν οὐ διὰ τίνος μόνον, ἀλλὰ καὶ εἷς
 τι αἰὲ ἐκπορεύεται; Ἡ τοίνυν δώσεις ἡμῖν εἰς τί πρὸ τῶν αἰώ-
 νων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, καὶ ἀντὶ τῆς μόνης προ-
 αιωνίου καὶ σεπτῆς διὰ τοῦτο τριάδος τετράδα σεβόμενος ἀπο-
 δειχθήσῃ, τὸ ἐξ οὐ, τὸ δι' οὐ, τὸ εἰς ὃ καὶ αὐτὸ τὸ ἐκπορευό-
 15 μενον, ἢ τοῦτο σοῦ μὴ διδόντος οὐδ' ἐκεῖνο δεξόμεθα. Τίς γὰρ
 ὁ λόγος καθ' ὃν, ἀμφοτέρων ἐπομένων τῷ ἐκπορευομένῳ παντί,
 τὸ μὲν προσίεσθαι, τὸ δὲ μὴ;

Καίτοι τὸ μὲν ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον
 καὶ ἐν τῷ υἱῷ ἀναπαύεσθαι, καὶ γέγραπται παρὰ τῶν θεολόγων
 20 καὶ πεφανέρωται ἐν Ἰορδάνῃ τοῦ σωτήρος βαπτιζομένου καὶ
 τοῦθ' οὕτως ἔχον ὁμολογοῦμεν, οὐκ ἐκ τῶν ὄντων τὰ ὑπὲρ πάν-
 τα τὰ ὄντα στοχαζόμενοι, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρρήτως τελουμένων τὰ
 ὑπὲρ ἔννοιαν διδασκόμενοι. Ποῦ δὴ σοι τὸ δι' υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ
 ἐπὶ τῆς τοῦ θεοῦ πνεύματος ὑπάρξεως, εἰ ἐκ πατρὸς ἐκπορευό-
 25 μενον τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱὸν σαφῶς ἔρχεται καὶ ἐν αὐτῷ ἀ-
 ναπαύεσθαι θεολογεῖται; Καθάπερ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς ἐπὶ λέ-
 ξεῶς φησι¹ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος τοῦτ' αὐτὸ δεικνὺς ταμίαν
 εἶναι τοῦ θεοῦ πνεύματος ὡς θεοῦ υἱὸν καταγγέλλει τὸν Χρι-
 στὸν². Καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος ἐν Θησαυροῖς ἐν υἱῷ παρὰ πατρὸς
 30 φυσικῶς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα συμπεραίνει καὶ παρὰ πατρὸς φυ-
 σικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς διήκειν ἐν υἱῷ τὸ πνεῦμα λέγει, δι' οὐ
 πάντα χρίων ἀγιάζει ὁ υἱός. Ἐκ γοῦν τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ

Α C, Δ Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z

1. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς 1*, 8, 13, PG 94, 821B καὶ 856C-857A.

2. Γρηγ. Θεολόγου, βλ. ἄνωτ. Λόγος Α', σελ. 55 σημ. 3.

ὑπάρχον φυσικῶς καὶ ἀϊδίως, ἐκ τοῦ υἱοῦ πρὸς τοὺς ἀξίους, ὅπως καὶ ἡνίκα δέοι, πρόεισι καὶ φανεροῦται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον¹.

72 Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπιεικέστερον τὸν προκείμενον μεταχειρίζων λόγον, μάλιστα διὰ τοὺς μετ' εὐγνωμοσύνης ἐντυγχάνειν μέλλον-
5 τας, καθολικωτέραν ἔκφασιν ἐν βραχεῖ ποιήσομαι τῆς ἀληθείας, ὡς ἐν ἐπιλόγῳ τὸ πᾶν διαλαμβάνουσιν. Ὁ δ' ἔχων ὧτα πρὸς διάκρισιν ὀρθοῦ καὶ μὴ τοιοῦτου μείσθω κατὰ τὸ ἐγγχωροῦν τὸ τοῦ μυστηρίου βάθος· πύλας δ' ἐπίθεσθε τοῖς ἑαυτῶν ὤσιν, ὅσοι μὴ κριτικωτάτην κέκτησθε διάνοιαν, εἰ μὴ τοῖς εὐ λέγειν δυνα-
10 μένοις, μᾶλλον δὲ παρὰ θεοῦ δυναμουμένοις, πειθηνίους ἑαυτοὺς παρέχετε, ὡς ἂν μὴ τὸ ὑπὲρ τὴν ὑμετέραν γνῶσιν ἀφροσύνην τῶν εὐ εἰδόντων ὀνομάσητε. Τί δὲ ἐστὶν ὁ λέγω; Καὶ συντείνετε παρακαλῶ τὸν νοῦν.

73 Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πρὸ αἰῶνων καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἔτι ἰ-
15 διαίτατον μὲν ἔχει τῆς ἰδιοτρόπου ὑπάρξεως τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς, τῆς μόνης πηγαίας θεότητος, ἐκπορεύεσθαι, τουτέστιν ἐκ τῆς ὑπερθέου ἐκείνης οὐσίας καθ' ὑπόστασιν μόνην τὴν πατρικὴν, ὑπέρθεος² ὄν καὶ αὐτοουσία καὶ κατ' αὐτὴν τοῦ προσεγγέρον-
20 τος κατ' οὐδὲν ἀποδέον, μᾶλλον δὲ μηδαμῶς διαφέρον ἢ διαι-
ρούμενον, ἑτεροῦπόστατον δ' ὅμως καὶ αὐθυπόστατον. Οὕτω δὲ ὄν ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐτ' αὐτοῦ δίσταται ποτε, καὶ τῷ υἱῷ οὐχ ἤττον ἡγῶται οὐσιωδῶς τε καὶ ἀδιαστάτως, αὐτῷ τε ἐπαναπαυό-
μενον καὶ ἴδιον αὐτοῦ ὑπάρχον καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς διατελοῦν
ἀεὶ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ πνεύματος ταμίας. Οὐδὲν οὖν και-
25 νόν, εἰ καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ προΐεναι λέγε-
ται, καθ' ὑπόστασιν μέντοι τὴν πατρικὴν· καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἐξ
αὐτοῦ φυσικῶς καὶ δίδοται καὶ πέμπεται καὶ προχεῖται καὶ προέρ-
χεται, δι' αὐτοῦ δίδόμενόν τε καὶ φανερούμενον, εἰ δὲ βούλει
καὶ ἐκπορευόμενον πρὸς οὓς ἄξιόν. Καὶ ἐκπόρευσιν γὰρ εἴπου-
30 περ ἂν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀκροάσῃ, τὴν φανέρωσιν νόει· οὐ γὰρ
ἀεὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι παρὰ θεοῦ ὑπάρξεώς ἐστι σημαντικὸν αὐ-

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, PG 75, 577 A βλ. ἀνωτ. παράγρ. 58.

2. Ὁ ὄρος «ὑπέρθεος» ἀπαντᾷ συχνάκις παρ' Ἀρεοπαγίτη.

θυποστάτου· «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ γάρ, φησί, μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ»¹. Ὅρας ὅτι τὰ μὲν παρὰ θεοῦ ἐκπορευόμενα πολλά, πλήθους γὰρ συνεκτικὸν τὸ πᾶν, τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἓν, ὃ καὶ ἰδιοτρόπως
 5 παρὰ πάντα ἐκπορεύεται παρὰ θεοῦ; Καὶ πάλιν· «ἐθαύμαζον, φησί, οἱ ὄχλοι ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ»². Ἄρ' οὖν ἡ τῶν λόγων χάρις αὐθυπόστατος, ὡσπερ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκπορευόμενον παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς; Ἄπαγε· καίτοι ταύτην τὴν χάριν ὁ κύριος πνεῦμα προση-
 10 γόρευσε ἐίπῳν, «τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ, πνεῦμά εἰσι καὶ ζωὴ εἰσιν»³. Ἄλλ' ὄρας ὅπως ἐξ υἱοῦ ἡ χάρις καὶ οὐκ αὐτὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ δωρεαὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος;

74 Εἰ γὰρ ἐκ τῆς τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν κοιλίας ποταμοὶ ῥέουσιν ὕδατος ζῶντος⁴ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν—«ὁ πιὼν γάρ,
 15 φησί, ὁ κύριος, ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον»⁵, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ἐκπορευομένη, κατὰ τὸ «πηγὴ δὲ ἦν ἐκπορευομένη ἐξ Ἐδέμ»⁶—εἰ οὖν ἐκ τῶν ὁμοιωμένων τῷ υἱῷ ποταμηδὸν ἀλλεται, ταῦτόν δ' εἰπεῖν πηγάζεται καὶ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα κατὰ χάριν
 20 ἐνυπάρχον αὐτοῖς, πολλῷ μᾶλλον ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ κατὰ φύσιν προαιωνίως τε καὶ αἰδίως ἔχοντος ἑαυτῷ ἐπαναπαυόμενον αὐτὸ καὶ συνημμένον φυσικῶς.

Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο δογματίσομεν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τῶν ὁμοιωμένων κατὰ χάριν τῷ υἱῷ ἐκπορεύεσθαι
 25 τὸ πνεῦμα· ἰδιαίτατα γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ μόνου τὴν ὑπαρξίν ἔχον τὴν προαιωνίον τε καὶ ὁμοούσιον. Ἔστι γὰρ καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ προηγείται τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ εἶναι πατρὸς τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι· τὸ γὰρ εἶναί τι προθεωρεῖται τοῦ τινὸς εἶναι, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον· καὶ
 30 διὰ τοῦτο τοῦ πατρὸς, ὅτι ἐκ πατρὸς, ὡς καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνομιανούς* φησι κεφαλαίοις· «τὴν πρὸς τὸν πα-

Α C, Δ Λ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z

3 μετὰ θεοῦ προστ. καὶ διὰ θεοῦ C, s

1. *Ματθ.* 4, 4.

2. *Λουκ.* 4, 2.

3. *Ἰω.* 6, 63

4. Βλ. *Ἰω.* 7, 38.

5. *Ἰω.* 4, 14.

6. Βλ. *Γέν.* 2, 10.

τέρα οἰκειότητα νοῶ τοῦ πνεύματος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται¹. Ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ, εἴπου εὐρεθείη καὶ οἷς τισὶ ρήμασιν, ὡς αὐτῷ φυσικῶς ἐναγαπαυόμενον προαιωνίως τε καὶ αἰδίως, ἅτε κατὰ τὴν ἀπόρρητόν τε καὶ ἄχρονον ἐκείνην γέννησιν
 5 τέλειον ἐν ἑαυτῷ σχόντι ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα, ἐκ τῆς αὐτῆς ὄν αὐτῷ οὐσίας, καθ' ὑπόστασιν μέντοι τὴν πατρικὴν. Οὐκοῦν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ προθεωρεῖται τὸ εἶναι αὐτοῦ πνεῦμα τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, εἰ καὶ μὴ κατὰ χρόνον· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὅτι τοῦ υἱοῦ. Τοιγαροῦν οὐκ ἔχει παρ' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξίν.

- 75 10 Διὰ δὲ τοῦ υἱοῦ λέγεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔσθ' ὅτε μὲν ὡς δι' αὐτοῦ νοούμενον πνεῦμα πατρὸς καὶ ἐκ πατρὸς, ἅτε μὴ γεννητὸν ὑπάρχον ἀλλ' ἐκπορευτὸν, καὶ ὡς ἐκπορευτὸν ἀμέσως ἐκ τοῦ ἐκπορεύοντος αὐτὸ νοούμενον· ἔστι δὲ καὶ ὡς συμπαρομαρτοῦν ἄχρόνως αὐτῷ κατὰ τοὺς θεολόγους² καὶ σὺν αὐτῷ καὶ
 15 μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑπάρχον, ὡς καὶ αὐτόθεν τοῖς συνετοῖς ἔστι κατάδηλον· οὐδεὶς γὰρ τῶν εὐφρονούντων λόγον ἀκούσας προαιωνίως ἐκ πατρὸς γεννώμενον οὐκ εἰς ἔννοιαν εὐθύς ἔρχεται τοῦ τῷ λόγῳ συμφυῶς καὶ συνανάρχως συμπαρομαρτοῦντος πνεύματος, καθ' ἣν ἔννοιαν οὐδ' εἰς
 20 'ἐκ' τὴν 'διὰ' χρή μεταλαμβάνειν· ἔστι δὲ καὶ ὡς δι' υἱοῦ καὶ ἐξ υἱοῦ τοῖς ἁγίοις χορηγούμενον, οὐ μὴν προαιωνίως ἐκείθεν πεμπόμενον ἢ διδόμενον ἢ πηγάζον, εἰ δὲ βούλει ἐκπορευόμενον, ἀλλ' ἠνίκα ληφθῆναι καὶ φανερωθῆναι εὐδόκησε καὶ ὡς εὐδόκησε διδόμενόν τε καὶ φανερούμενον· οὐ γὰρ αὐτὴ καθ'
 25 ἑαυτὴν ἢ οὐσία καὶ ἢ ὑπόστασις φανεροῦται ποτε τοῦ θείου πνεύματος. Εἰ δὲ Λατῖνοί φασιν ἐντεῦθεν στοχάζεσθαι τὴν προαιώνιον πρόοδον, ἀκολούθως οὐδ' ἐκεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξίν ἔσται. Καὶ τὸ τεκμήριον ὃ φασιν αὐτοὶ τοῦτο, οὐδὲν αὐτοῖς συμβαλεῖται πρὸς τὴν πρόθεσιν.

- 76 30 Ἄλλ' ἐκ μὲν τοῦ υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ οὕτω προῖόν θεολογεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας,

A C₂ Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ I₈ Λ N P₄ Σ₁ V V₁ Z 10 διὰ τοῦ υἱοῦ δὲ C₂ Δ Z 21 ἁγίοις : ἀξίως C₂

1. M. Βασιλείου, *Λόγος κατὰ Σαβελλιανῶν*, Ἄρειον καὶ Ἀνομίον 6, PG 31, 612 C. βλ. Ἀντεπιγραφή 10.

2. Βλ. ἄνωτ. σελ. 131 σημ. 1.

μία και ἡ αὐτὴ και θέλησις και δόσις και φανέρωσις. Ἐκ δὲ
τῶν υἱοποιήτων τῷ θεῷ και διδόμενον ἐστι και ἀλλόμενον και
πηγάζον και ἐνεργοῦν και φαινόμενον, ὡς ἐνυπαρχούσης μὲν αὐ-
τοῖς και ἐνοικούσης τῆς ἐμφύτου χάριτος και δυνάμεως τοῦ πνευ-
5 ματος, ἀλλὰ κατὰ χάριν και οὐ φυσικῶς και ὕστερον ἐπιδημη-
σάσης, τούτεστι δι' αὐτῶν ἐνεργησάσης, ἀλλ' οὐ προαιωνίως
ἐγαναπαυομένης.

Ἄρα ὁση ἡ διαφορὰ, ὡς ἀπειρίας ἐπέκεινα; Λατῖνοι δὲ ἐν
τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς λέγοντες γεννηθη-
10 γαι τὸν υἱόν, ἐκ δὲ τοῦ πατρὸς και τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐκπο-
ρεῦεσθαι, οὐ σαφῶς περὶ τῶν προαιωνίων και ὑποστατικῶν φασὶ
προόδων και αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ υἱοῦ τε και τοῦ πνεύμα-
τος; Σαφῶς τοιγαροῦν μιγνύουσι τὰ ἄμικτα· τοῖς ὑπὲρ χρόνον
τὰ ὑπὸ χρόνον· τοῖς ὑπὲρ αἰτίαν τὰ δι' αἰτίαν. Δι' ἡμᾶς γὰρ
15 ἐκ τοῦ υἱοῦ πέμπεται· εἰ δὲ δι' ἡμᾶς, και μεθ' ἡμᾶς· ἐκ δὲ τοῦ
πατρὸς οὐ διὰ τι, οὐδὲ πρὸς τι, οὐδὲ μετὰ τι· ἄπαγε τῆς βλα-
σφημίας. Εἰ μὴ σὺ και τοῦτ' ἀναπλάσεις ὁ πάντολμος, μᾶλλον
δὲ ψευδώνυμος θεολόγος, και τὸν λόγον οἶον ἐγγυτέρω τοῦ πα-
τρὸς τιθείς, πορρωτέρω δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

20 Ταῦτ' ἄρα και οἱ θεόσοφοι πατέρες ἡμῖν μὲν παραδιδόντες
τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐθεολόγησαν γεν-
νηθέντα τὸν υἱόν, οὕτω και τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐκ-
πορευόμενον· δηλονότι ἀμέσως ἐκάτερον αὐτῶν και ἐκ μόνου τοῦ
πατρὸς, ἐξ αὐτῆς δηλαδὴ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως. Εἰ δὲ διὰ
25 τὴν γενομένην ἐπιφοίτησιν ὕστερον ἡμῖν, και ταῦτα πρὸς τοὺς
ἀλλοτριούντας τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἐνιστάμενοι, ἐξ ἀμφοῖν εἰπέ-
τις αὐτό, ἢ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἢ ὅτι τοῦ υἱοῦ ἐκλάμπει και
τὰ ὅμοια τούτοις, ἀλλ' ὡς και ἐν τῷ υἱῷ ὑπάρχον και ἴδιον
αὐτοῦ και κατ' οὐδὲν ἀλλότριον.

77 30 Πρὸς δὲ τούτοις οὐδ' ἄνευ χρονικῆς προσθήκης ἡ αἰτία
εἰρηκὲ τις δι' υἱοῦ ἢ και ἐξ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποστελ-
λόμενον, προσσημαίνων δὲ αἰεὶ ἐνέργειαν, καθ' ἣν ἐφ' ἡμᾶς ἐλ-
θεῖν πρὸ ἡμῶν τῶν ἀδυνάτων ἦν. Εἰ δ' ἄρα που και μὴ προσ-
σημήναντες εἰρήκεσαν, ἀλλ' ὡς πολλακίς τουτο πράξαντες. Ἐ-

A C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₇ Δ₉ Λ Ν Ρ Σ₁ V₁ Z   17 ἀναπλάσεις C, Δ I,   32 προση-
μαίνων Λ Δ₄ Δ₆ I, Σ₁   33-34 προσημήναντες Λ Δ₄ Δ₆ I, Σ₁

πειτα οὐδὲ συνίης τοῦτο, ὡ̄ ὑπερλίαν σὺ καὶ καυχώμενος εἰς τὰ ἀμετρα, ὅτι πολλ' ἄττα τῶν λεγομένων παρὰ τῆ̄ θείᾳ γραφῆ̄, τῆ̄ μὲν συνόδῳ τῶν ῥημάτων ἐστὶν ἓν, τῆ̄ δὲ διανοίᾳ καὶ τῷ πράγματι οὐχ ἓν; Ὁ καὶ τοῖς αἰρετικοῖς τὴν πλάνην ὡς ἐπίπαν 5 ἀπειργάσατο, μὴ δυναμένοις διακρίνειν τὸ τῆ̄ συνόδῳ τῶν ῥημάτων ἓν, τοῖς δὲ πράγμασιν οὐχ ἓν, ὡς καὶ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ συνδοκεῖ:

Σαφὲς γὰρ τοῦτο τοῖς σοφοῖς τὰ θεῖα καὶ τῷ θεῷ πνεύματι μεμυημένοις, ὡς ὅταν ἐξ ἀμφοτέρων, πατρὸς καὶ υἱοῦ, τὸ πνεῦμα 10 λέγεται, ἢ ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ, εἰ καὶ συναγεται ῥήματι, ἀλλὰ διέστηκε πράγματι. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀλλοτριούοντας τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ δεόντως ἀν συνημμένως οὕτως εἰποιμεν ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκονομοῦντες, οἰκειωθεῖσι δὲ θεῷ διὰ τοῦ γίνω-
ναι ἴδιον υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἠκριθωμένως ἐκκαλύψομεν ἐκάτερον, 15 ὡς ἐκ πατρὸς μὲν ἔχει πρὸ πάντων τῶν αἰώνων τὴν ὑπαρκτικὴν τὸ πνεῦμα πρόοδον, τῷ υἱῷ δὲ αἰωνίως ἐνυπάρχον, ἐξ αὐτοῦ εἰς τοῦμφανές προήλθε δι' ἡμᾶς καὶ μεθ' ἡμᾶς κατ' ἐκφαντικὴν καὶ οὐχ ὑπαρκτικὴν προέλευσιν.

78 Ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς, φησὶν, ἐν τῷ πνεύματί ἐστι. Πάνυ γε, διὸ 20 καὶ ἐκφαντικὸν ἐστὶν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα· καὶ ἀποστέλλεται καὶ παρ' αὐτοῦ οὐχ ὡς ἄνθρωπος μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς θεὸς κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, καὶ ἐμμορφοῦται ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν καὶ ἐνοικεῖ καὶ ὁρᾶται δι' αὐτοῦ. Ἐν γὰρ Ἐρημητοῖς ὁ θείος Κύριλλος, «Χριστοῦ, φησί, τὸ πνεῦμα, τὸ ὡς αὐτὸς ἐν 25 ἡμῖν μορφούμενον»¹· καὶ πάλιν, «Χριστοῦ τὸ πνεῦμα, ὡς τοῦ θεοῦ λόγου διὰ πνεύματος ἡμῖν ἐνοικιζομένου»². Γεγνᾶσθαι δὲ οὐ λέγεται, ἐπεὶ τὸ γεννώμενον υἱὸς αἰὲ τοῦ γεγεννηκότος ἐστὶ τε καὶ λέγεται καὶ ὁ γεννῶν αἰὲ πατήρ· τὸ δὲ ἐκπορευόμενον ἐπὶ θεοῦ, καθὰ προέφημεν, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ μόνου τοῦ ἁγίου 30 πνεύματός ἐστιν· ἀλλὰ τὸ μὲν προαιώνιον καὶ ὑπαρκτικὴν πρόοδον δηλοῦν, ἑτερότροπον οὖσαν τῆς τοῦ υἱοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς γεννήσεως, μόνου τοῦ ἁγίου πνεύματός ἐστι· τὸ δ' ἐκ τοῦ κρυ-

A C, Δ Δ₄ Δ₅ Δ₆ I, Λ N P, Σ₁ V V₁ Z 2 πολλάττα C,

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἐρημητοί, PG 75, 609 C.

2. Ἐργ. μν. 569 C.

φίου φανεροῦσθαι καὶ παρρησιάζεσθαι καὶ δημοσιεύειν τὴν οὐκείαν δύναμιν διὰ τῶν ἐπιτελουμένων θαυμασίων οὐ μόνον τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλ' ἔστι καὶ αὐτοῦ· «ὁ θεὸς» γάρ, φησὶν ὁ προφητικώτατος ἐν βασιλευσιν, «ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι σε ἐν μέσῳ
5 τοῦ λαοῦ σου, ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ, γῆ ἐσεισθη»¹.

Καὶ τοῦ πατρὸς τοίνυν πάλαι ποτὲ φανερουμένου καὶ διὰ Μωσέως θαυματοποιοῦντος, ὁ πρῶτος κατὰ τὸν θεολογικώτατον Γρηγόριον γέγονε σεισμός². Μετατιθεμένων τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων προσκυνήσεως ἐπὶ τὴν ἀμυδρὰν μὲν, ἀληθῆ δὲ
10 θεογνωσίαν. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὁ δεύτερος γέγονε σεισμός, τῶν μὲν Ἰουδαίων μεταρρυθμιζομένων ἀπὸ τοῦ νόμου πρὸς τὸ εὐαγγέλιον, παντὸς δὲ ἔθνους καλουμένου πρὸς τὴν εὐαγγελιζομένην κοινωνίαν τῆς θεώσεως. Ἄλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ μόνου διὰ τοῦ σταυροῦ διαβαίνοντος ἐν τῇ ὡς ἀ-
15 ληθῶς ἐρήμῳ, τῷ θανάτῳ καὶ τῷ ἄδῃ καὶ φανερουμένου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, διὰ τῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν θεοσημίας καὶ αἰσθητῶς ἢ γῆ ἐσεισθη. Ὅρας ἐπὶ τῆς τοιαύτης σημασίας τὸ ἐκπορευόμενον οὐ μόνον ὄν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ κοινὸν πα-
τρὸς, υἱοῦ καὶ πνεύματος; Ἄλλ' ὕστερογενῆς καὶ ὑπὸ χρόνον
20 αὐτῆ ἢ ἐκπόρευσις· «ἐν τῷ λαῷ» γάρ φησιν³. Εἰ δ' ἐν τῷ λαῷ, καὶ μετὰ τὸν λαόν.

79 Καλῶς ἄρ' ἔφημεν, ὡς τὸ ἐκπορευόμενον ἐπὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐκ αἰεὶ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς προαιώνιον ὑπαρξίν δηλοῖ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τὴν ὕστερον φανέρωσιν, καθ' ἣν καὶ ὁ υἱὸς
25 κοινωνήσῃ τῷ πατρί, ὃ καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος δείκνυσι σαφῶς λέγων, «τὸ πνεῦμα τὸν υἱὸν ἐξ ἰδίας ἡμῶν ἀναπηγάξειν φύσεως»⁴. Προστιθεὶς γάρ τὸ ἡμῶν, συνιέναι δίδωσι τὸ χρονικὸν τῆς ἀναδόσεως. Καὶ ὅτι ἐνέργεια καὶ δωρεὰ ἔστι τοῦ θεοῦ πνεύματος τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πηγαζόμενον ἡμῶν,
30 Ἰωὴλ προκαταγγέλλων, μᾶλλον δὲ διὰ τούτου ὁ θεός, οὐκ ἐκ-

A C, Δ Δ, Δ, Δ, Δ, Ι, Λ Ν Ρ, Σ, V V, Z 18 μόνον: μόνου C, NP, V, I

1. Ψαλμ. 67, 8 - 9.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 31 (Θεολογικός 5) 25. PG 36, 160D - 161A.

3. Ψαλμ. 67, 8 - 9.

4. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς, PG 75, 1241 A.

χεῶ τὸ πνεῦμά μου», φησίν, ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου»¹. Ὡς γὰρ καὶ ὁ Χρυσόστομός φησι πατήρ, «τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας· οὐ γὰρ ὁ παράκλητος μερίζεται»². Ὁ δὲ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος πολλαχοῦ, μᾶλλον δὲ πανταχοῦ, δωρεὰν
 5 καλεῖ τὴν ἐκχυθεῖσαν τηνικαῦτα πρὸς αὐτούς³. Καὶ ὁ χρυσοῦς πάλιν θεολόγος· «οὐχ ὁ θεός, φησίν, ἀλλ' ἡ χάρις ἐκχεῖται»⁴.

80 Οὐκ ἄρα διὰ ταῦτα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δοξάσομεν τὸ πνεῦμα· ἀτιμάσαιμεν γὰρ ἂν τοῦτο μᾶλλον ἢ δοξάσαιμεν, τοῖς διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ εἶναι σχοῦσι συντάττοντες
 10 αὐτό. Τοιγαροῦν ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου δοξάζομεν ἐκπορευόμενον ἰδιοτρόπως καὶ προαιωνίως, ὡς καὶ ὁ υἱὸς γεννᾶται· καὶ οὕτω δοξάζοντες, συνδοξάζομεν αὐτὸ καὶ συμπροσκυνοῦμεν τῷ υἱῷ καὶ τῷ πατρί.

Καὶ τοῦτο δηλοῦντες οἱ θεόσοφοι πατέρες, ἐπὶ τοῦ συμβόλου
 15 τῆς ὀρθοδοξίας τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ συνδοξάζεσθαι τῷ πατρί καὶ τῷ υἱῷ συνήγαγον εἰς ἓν, συνημμένως ἐκφωνήσαντες καὶ παραδόντες, ὡς τῶν μὴ δοξαζόντων ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸν υἱὸν γεγεννημένον, οὐδὲ συμπροσκυνεῖν τὸ πνεῦ-
 20 μα ἐκείνοις δυναμένων, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει θεωρούμενον.

81 Εἰ γὰρ κοινὸν αἰεὶ αὐτοῖς ὡς ἐξ αὐτῶν ἢ τοῦ πνεύματος ἐκ-
 πόρευσις, ἐνέργεια ἂν τὸ πνεῦμα εἴη μόνη καὶ οὐκ ἐν ὑποστά-
 σει· μόνον γὰρ ἐνέργεια, ἢ γε αὐτοῖς κοινή. Κοινὸν μὲν οὖν
 αὐτοῖς ὡς ὁμοούσιον, ἀλλ' οὐκ αἰεὶ αὐτοῖς κοινὸν ὡς ἐξ ἀμφοῖν·
 25 εἰ καὶ νῦν ἐπ' ἐσχάτου τῶν αἰώνων ἐξ ἀμφοῖν ἐκκέχυται, προσ-
 θήσω δ' ὅτι καὶ παρ' ἑαυτοῦ—καὶ γὰρ αὐτεξουσίως πρὸς ἡμᾶς ἐκχεῖται—καὶ πρὸς τὸν υἱὸν γὰρ εἴρηται προφητικῶς εἰπεῖν, «κυῖός μου εἰ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε»⁵. Ἄλλ' ἴσμεν ὑπὸ χρόνον ταύτην ὑπάρχουσαν τὴν γέννησιν. Τί δέ, οὐχὶ καὶ τὸ

A C₁ Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ I₁ Λ N P₁ Σ₁ V V₁ Z

1. Ἰωήλ 3, 1.

2. Ἰω. Χρυσόστομος, Ἑρμηνεία εἰς ψαλμοὺς 44, 3, 3, PG 55, 186.

3. Βλ. Πράξ. 2, 38. 8, 20. 10, 45. 11, 17.

4. Ἰω. Χρυσόστομος, π. χ. Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, PG 52, 626.

5. Ψαλμ. 2, 7.

πνεῦμα ταύτην συνειργάσατο τὴν γέννησιν, ᾧ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀνειλημμένον τοῦ υἱοῦ φύραμα ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ἐχρίσθη καὶ χρισθὲν ἐφανερώθη, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ βαπτίσματος γέγονεν ὁμόθεον, ἐπεὶ καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς «ἐκ πνεύματος ἁγίου
 5 καὶ Μαρίας ἐσαρκώθη τῆς παρθένου»¹, κατὰ τὸ γεγραμμένον·
 Ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος ἐρεῖς γεγεννησθαι πρὸ αἰώνων τὸν υἱὸν διὰ τὴν ὑπὸ χρόνον ταύτην γέννησιν; Σὺ γε ἴσως ὁ λογικαῖς ἐφόδοις τὴν περὶ θεοῦ γνῶσιν ποριζόμενος καὶ ἐκ τῶν ὕστερον ὡς αὐτὸς φῆς γεγονότων τὰ προ-
 10 αἰωνίως ὄντα στοχαζόμενος· ἀλλὰ καὶ μάρτυρά γε ἀξιολογώτατον ἡμῖν ἂν ἐπαγάγοις τὸν υἱὸν αὐτὸν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντα, «κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ»²· καὶ τοῦτο γὰρ σὸν, ταῦτόν οἴεσθαι ἀποστολήν τε καὶ τρόπον ὑπάρξεως. Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τῷ τοῦ μεγάλου προσχρήσῃ καὶ παρεξηγήσῃ Παύ-
 15 λου, καὶ τοῦθ' ἐκῶν καὶ ἐθελοκακῶν ἢ ἀγνοῶν καὶ μὴ ὁμολογῶν. «Ἐγὼ μὲν γάρ, φησὶν ἐκεῖνος, διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως»³. Ἄλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς ἐνοικεῖ ταῖς καρδίαις τῶν μὴ ἀδοκίμων, πάντως διὰ τοῦ πνεύματος, καὶ νοερώς δρᾶται καὶ ἐμμορφοῦται καὶ ἐμφανίζεται, καὶ
 20 ταῦτα διὰ τοῦ πνεύματος. Οὐκοῦν προσυλλογιζόμενος ἐρεῖς, εἰ διὰ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος. Εἰ δ' ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς σαφῶς ἀποστέλλεται καὶ τὸ βάπτισμα δέχεται, καθ' ὃ πᾶς ὁ βαπτιζόμενος γεννᾶται ἐκ πνεύματος⁴, καὶ ταῖς καρδίαις ἐλλάμπει, καὶ τοῦτο διὰ τοῦ πνεύματος,
 25 καὶ πολλὰ ἕτερα τῶν παραπλησίων συνείρας, εἶτα κοινῶς κατὰ τὰς σὰς ἐπιστήμας συμπεραίνων, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος γεγεννημένον εἶναι τὸν υἱὸν δοξάσεις τε καὶ δείξεις. Ἄλλ' οὐχ ἡμεῖς γε, ὧ σοφώτατε ἐπιχθονίων, οἱ τῆς κατὰ σέ ταύτης θεολογίας ἄμοιροι παντάπασιν, ἀλλ' ὀρθῶς ἂν καὶ προενέγκωμεν καὶ
 30 διέλωμεν τὴν τῆς πίστεως ὁμολογίαν, ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου λέγοντες ἐξ ἀρχῆς ἀμέσως εἶναι τὸν υἱὸν τε καὶ τὸ πνεῦμα, ἰδιοτρόπως μέντοι ἐκάτερον αὐτῶν.

A C, Δ Δ₁ Δ₂ Δ₃ I, Λ N P, Σ₁ V V₁ Z

1. Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως.

2. Ἦσ. 48, 16.

3. Α' Κορ. 12, 8.

4. Βλ. Ἰω. 3, 5, 6, 8.

82

Καὶ δὴ τὸ ἴδιον δηλοῦντες ἑκατέρου τρόπου, τὴν μὲν ἐκ πατρὸς ὑπαρξίν τοῦ υἱοῦ γέννησιν προσαγορεύομεν, ἐκπόρευσιν δὲ τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Τὰ δ' ὕστερον ἐν χρόνῳ καὶ μετὰ τὴν κτίσιν ἐπὶ ταύτης καὶ ὑπὸ τούτων ὑπηργμένα, νοήμασι μὲν
5 αἰεὶ διαιροῦμεν τῶν προαιωνίων καὶ ἀνάρχων ὑπάρξεων ἐκείνων, ῥήμασι δ' ἔστιν ὅτε καὶ τοῦτο σπανιώτατα συνάπτοντες ἢ καὶ συνημμένα παρά τινων ἀκούοντες, τὴν ἐν τοῖς νοήμασι διαίρεσιν οὐκ ἀποβάλλομεν. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρὰ τοῦ κυρίου λεγόμενον, «ἐγὼ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἦκω»¹, καὶ «ἐξῆλθον
10 παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον»². Κάνταῦθα γὰρ τὸ «ἐξῆλθον» ἐν ὃν οὐ μιᾶς διανοίας ἐστὶ δηλωτικόν· τὴν τε γὰρ ἐφ' ἡμᾶς δι' ἡμᾶς ἐφ' ἡμῶν παρὰ τοῦ πατρὸς ἀποστολὴν δηλοῖ καὶ τὴν ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ πατρὸς ὑποστάσεως προαιώνιον πρόδοον.

15 Τί οὖν, διὰ τὸ τοῦ ῥήματος ἐνιαῖον συνάψομεν τὰ πλείστον καὶ ὑπὲρ τὸ πλείστον διεστῶτα; Ἡ δὲ διότι τὸ «ἐξῆλθον» καὶ τὴν ἀποστολὴν δηλοῖ, ἢ δὲ τοῦ υἱοῦ ἀποστολὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐγεγόνει καὶ τοῦ πνεύματος, κατὰ τὸ «κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ»³, ἔν' εἶπω πάλιν τὸ πολλάκις εἰρημένον, προ-
20 ελθεῖν δογματίσομεν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν καὶ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ; Οὐμεγουν. Οὐκοῦν οὐδὲ διὰ τὴν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀποστολὴν ἢ ἔκφασιν ἢ πρόδοον, τὴν ἐκφαντικὴν⁴ καὶ ὑπὸ χρόνον λέγω, κἄν εἰς ἐν τῇ προαιωνίῳ ἐνίστε συνάγηται κατὰ τὴν λέξιν, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ
25 ἐκ τοῦ υἱοῦ δογματίσομεν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, μέχρις ἂν ἐκ θεοῦ θεὸν γινώσκωμεν αὐτὸ τῷ προενεγκόντι πατρὶ ἐπίσης προαιώνιον.

83

Ἄλλ' ὁ μόνος διανοίγων ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ δι' οὐ δρῶσιν οἱ ὀρῶντες, εἰ καὶ μὴ ἀπαξαπλῶς τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς
30 ἐν ἀληθείᾳ σε ζητοῦσιν ἅπασιν, δίδου δι' ἀοράτου θεωρίας ἀνηκούστοις σοῖς ἐν νῷ διδάγμασιν, ἐπιγινώσκειν τὴν ἀλήθειαν. Εἰ

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Δ₁₂ Λ Ν Ρ₄ Σ₄ V V₁ Z 8 τοῦ κυρίου : κυρίου Δ₆ V₁ 26 γινώσκομεν Δ₄ Δ₆ V₁

1. Ἰω. 8, 42.

2. Ἰω. 16, 28

3. Ἦσ. 48, 16.

4. Ὁ ὄρος «ἐκφαντικὸς» ἅπαντᾶ συχνάκις παρὰ Διονυσίῳ Ἀρεοπαγίτῃ.

δ' οὖν, ἀλλὰ δι' ἀκοῆς πιστεύσαντας πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς σῆς ἐπιγνώσεως διὰ πίστεως ἀνάγαγε, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν βεβαιοπίστους ἀποδείξας ἐν καιρῷ εὐθέτῳ φανέρωσον σαυτὸν αὐτοῖς, ἵν' εἰδῶμεν τὴν σὴν ἐπ' ἀληθείας δόξαν ἅπαντες καὶ καταπο-
 5 λαύσαιμεν ἐν πνευματικῇ καὶ ἀπορρήτῳ θεῶ τῆς τρισηλίου καὶ μοναρχικωτάτης φαιδρότητος, καὶ δοξάζωμέν σε πρὸς δύναμιν ἀδιαλείπτως, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀκαταλήκτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Α C, Δ Δ₄ Δ₆ Δ₈ Ι, Λ Ν Ρ₄ Σ₁ V V₁ Z
 δόξα Z

8 μετὰ ἀμὴν προστ. τέλος καὶ τῷ θεῷ

**ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ
ΕΙΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ ΒΕΚΚΟΥ**

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΥΠΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περιστατικά συγγραφής

Αἱ Ἀντεπιγραφαὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐγράφησαν εἰς ἀντίκρουσιν ἀναλόγου ἔργου τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου. Ὁ Βέκκος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀντιδρασάντων εἰς τὴν περὶ ἐνώσεως ἀπόφασιν τῆς Συνόδου τῆς Λυώνος τοῦ 1274, διὸ καὶ ἐνεκλείσθη τότε εἰς τὴν φυλακὴν, ὅπου ἤλλαξε γνώμην. Ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ μεταστροφή του ὠφείλετο εἰς τὴν καλυτέραν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος καὶ ἰδίως εἰς τὴν μελέτην ἔργων φιλενωτικῶν θεολόγων, πράγματι δ' ἐκτοτε ἐπέδειξε σταθερότητα εἰς τὰς νέας ἀπόψεις του καί, παρ' ὅσας θλίψεις ὑπέστη βραδύτερον δι' αὐτάς, δὲν τὰς ἀπηρνῆθη. Τὸ 1275 ὁ φιλενωτικὸς αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἡ' ὁ Παλαιολόγος, ἐκθρονίσας τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν Βέκκον ὡς Ἰωάννην ια'. Οὗτος πρὸς ὑποστήριξιν τῶν γνωμῶν του ἐφιλοτέχνησε κατὰ τὰ συνηθιζόμενα τότε συλλογὴν πατερικῶν χωρίων ἐκ δώδεκα κεφαλαίων, ἐκάστου τῶν ὁποίων προέταξεν ἐπιγραφὴν δεικνύουσαν ὅτι ἡ λατινικὴ ἀποψις περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι σύμφωνος μὲ τὰ ὑπὸ τῶν πατέρων λεγόμενα. Ἡ συλλογὴ αὕτη ἐξεδόθη τύποις κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κερκυραίου Πέτρου Ἀρκουδίου, βραδύτερον δὲ καὶ ὑπὸ ἄλλων¹, ἐνσωματωθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἐκδοσιν ἔργων τοῦ Βέκκου, τὴν ὁποίαν ἠτοίμασεν ὁ J. Hergenröther, περιελήφθη εἰς τὴν *Πατρολογία*ν τοῦ Migne².

Κατὰ τῶν Ἐπιγραφῶν τοῦ Βέκκου συνέταξεν ὁ Παλαμᾶς τὰς ἰδικάς του Ἀντεπιγραφάς, ἐρμηνεύων ἐν αὐταῖς τὰ αὐτὰ χωρία, προσάγων δὲ καὶ μερικὰ ἄλλα. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι

1. Πέτρου Ἀρκουδίου, *Opuscula aurea theologica*, Ρώμη 1629 καὶ 1670 σ. 4-65. Λέοντος Ἀλλατίου, *Graeca orthodoxa*, Ρώμη 1652 τ. II, σ. 522-641. H. Lämmer, *Scriptorium Graeciae orthodoxae bibliotheca selecta*, Freiburg 1864, τ. I σ. 445-652.

2. Migne, PG 141, 613-674.

ἐκτενέστερον κάπως ἀπὸ τοῦ Βέκκου, κατὰ πολὺ δὲ ἐκτενεστέρα εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἀναίρεσις αὐτοῦ. Διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Βησσαρίωνος τὰ ἔργα ταῦτα ἀπετέλεσαν ἐν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος Πέτρου Ἀρκουδίου³ μετὰ δύο λατινικῶν μεταφράσεων, μιᾶς τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἑτέρας τοῦ Ἀρκουδίου, καὶ ἀνετυπώθη εἰς τὴν *Πατρολογία*ν τοῦ Migne⁴.

Δὲν ὑπάρχει ἔνδειξις ἐσωτερικῆ περὶ τοῦ χρόνου συντάξεως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἠσχολήθη μὲ αὐτὴν καθ' ὃν χρόνον συνέτασσε τοὺς Ἀποδεικτικούς λόγους, μετὰ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διατηρεῖται εἰς τὰ αὐτὰ χειρόγραφα. Ἄλλωστε πολυάριθμα πατερικὰ χωρία ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰ δύο ἔργα⁵, ἢ δὲ ἐνδεκάτη ἀντεπιγραφή συμπίπτει σχεδὸν κατὰ λέξιν μὲ παράγραφον τῶν πραγματειῶν⁶. Πάντως ἡ ὀριστικὴ σύνθεσις τῶν ἀνάγεται εἰς χρόνον κάπως μεταγενέστερον, ἴσως τὸ 1355, καθ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ ἤδη τὸν Ἀκίνδυνον εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Βαρλαάμ δυσσεβῆ θέσιν⁷.

Τὸ εὐσύνοπτον τῶν Ἀντεπιγραφῶν καὶ ἡ καθ' ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας διατηρηθεῖσα ἔγτονος ἀντίθεσις πρὸς τοὺς Λατίνους συνετέλεσαν ὥστε αὐταὶ ν' ἀποδοῦν ἐκ τῶν περισσότερον διαδεδομένων ἔργων τοῦ Παλαμᾶ.

Περιεχόμενον

Ὁ Παλαμᾶς δίδει καὶ πάλιν ἐνταῦθα ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ θείας φύσεως καὶ ὑποστάσεως, ἢ ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρη θέσιν εἰς τὴν ὄντολογικὴν θεώρησιν τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Βέκκου καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἀποφεύγεται οἰαδήποτε σύγχυσις εἰς τὴν τριαδικὴν ὀρολογία. Οὕτω, δταν λέ-

3. Βλ. σημ. 1.

4. Migne PG 161, 243-268.

5. Ἀντεπιγραφαί, 2 = Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Α' 25, 28 καὶ 29. Ἀντεπιγρ. 4 = Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Α' 33. Ἀντεπιγρ. 1 = Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 60. Ἀντεπιγρ. 10 = Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 78.

6. Ἀντεπιγρ. 11 = Λόγοι ἀποδεικτικοὶ Β' 66.

7. Ἀντεπιγρ. 7. Ὁ J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959 σ. 344, διερωτᾶται μήπως ἡ πληροφορία τοῦ Φιλοθέου (Ἐγκώμιον, PG 151, 627) περὶ μεταγενεστέρας συντάξεως τῶν Λόγων ἀποδεικτικῶν ἀναφέρεται εἰς τὰς Ἀντεπιγραφάς.

γεται ὁ Υἱὸς 'πρόσωπον' τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα 'πρόσωπον' τοῦ Υἱοῦ δεικνύεται διάκρισις οὐχὶ ὑποστατικῶν ἀλλὰ φυσικῶν ιδιωμάτων⁸. Ὁ Υἱὸς λέγεται ἴδιος τοῦ Πατρὸς ὡς γεννηθεὶς ἐξ αὐτοῦ, ὅπερ σημαίνει ὑποστατικὴν σχέσιν· τὸ Πνεῦμα λέγεται ἴδιον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν Μέγαν Βασιλείου ὡς κατὰ φύσιν ὠκειωμένον αὐτῷ, οὐχὶ δὲ ὡς προερχόμενον ἐξ αὐτοῦ⁹. Δυνατὸν οὕτω γὰρ λέγεται ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ὡς Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀδιανόητον γὰρ λεχθῆναι ὅτι εἶναι καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, διότι τότε θὰ ἐταυτίζοντο αἱ ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὅπως ταυτίζονται αἱ οὐσίαι αὐτῶν¹⁰. Τὸ ἐκπορεύειν εἶναι ἴδιον τοῦ Πατρὸς μὴ διαβαίνον ἐπὶ τὸν Υἱὸν μετὰ τῶν φυσικῶν ιδιωμάτων¹¹.

Εἰς τὴν Τριάδα ὑπάρχει βεβαίως τάξις, ἀλλὰ τάξις εὐσεβῆς, ἐκφράζουσα τὰ ἴδια τῶν προσώπων καὶ οὐχὶ ὀδηγοῦσα ἀπὸ ἀνώτερα πρὸς ὑποδεέστερα ὄντα, ὡς ἐδέχετο ὁ Εὐνόμιος. Δὲν εἶναι ἐπομένως ἀνάγκη γὰρ τοποθετηθῆναι ὁ Υἱὸς ὡς μεσάζων μεταξὺ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, διότι τοῦτο προέρχεται ἀμέσως καὶ οὐχὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς¹². Ἄν τὸ πνεῦμα δὲν τίθεται ὑπὸ τῶν θεολόγων πάντοτε παραλλήλως πρὸς τὸν Πατέρα, τοῦτο συμβαίνει διὰ γὰρ μὴ θεωρηθῆναι καὶ αὐτὸ ὡς γεννηθέν¹³.

Ὁρισμέναι γραφικαὶ ρήσεις, προβαλλόμεναι ὑπὸ τῶν Λατίνων ὡς ἐμφανίζουσαι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ Πνεύματος, ἐκφράζουν ἀπλῶς τὴν ὁμοουσιότητα τῶν δύο τούτων προσώπων¹⁴. Ἄλλαι πάλιν ἐκφράσεις τῶν πατέρων ἐρμηνεύονται ὀρθοδόξως διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν θεωρίαν περὶ διττῆς προόδου τοῦ Πνεύματος. Οὕτω αἱ φράσεις 'διὰ τοῦ Υἱοῦ' καὶ 'ἐκ τοῦ Υἱοῦ' σημαίνουν ὁμοβουλίαν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος¹⁵, εἰς τὴν χορηγίαν δὲ ὡσαύτως ἀναφέρονται οἱ ὅροι 'προῖναι', 'προχεισθαι' καὶ ἄλλοι¹⁶, ἐνῶ τὴν ἐκπόρευσιν δηλώνει μόνον ὁ ὅρος 'ἐκ τοῦ Πατρὸς'.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

8. Ἀντεπιγρ. 3.

9. Ἀντεπιγρ. 10. Μ. Βασιλείου, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 18, PG 32, 152 B.

10. Ἀντεπιγρ. 11.

11. Αὐτόθι 9.

12. Ἀντεπιγρ. 2.

13. Αὐτόθι 4

14. Αὐτόθι 5 καὶ 8.

15. Αὐτόθι 1.

16. Αὐτόθι 6, 7 καὶ 12.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Αἱ Ἀντεπιγραφαὶ ἐξεδόθησαν ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἐπιγραφῶν τοῦ Βέκκου καὶ τῆς Ἀναιρέσεως τοῦ Βησσαρίωνος ὑπὸ τοῦ Πέτρου Ἀρκουδίου καὶ ἀνετυπώθησαν εἰς τὴν Πατρολογίαὶν τοῦ Migne. Τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως ταύτης εἶναι ἀρκούντως ἀκριβές.

Πρὸς προετοιμασίαν τῆς ἡμετέρας ἐκδόσεως ἐλήφθησαν ὑπὸ ὄψιν τὰ κυριώτερα χειρόγραφα τοῦ ιδ' καὶ τοῦ ιε' αἰῶνος.

- C, Coislinus 100, φφ. 64 - 686 (τοῦ ιε' αἰ.)
Δ Διονυσίου 138, (Ἄθωνος 3672), φφ. 53 - 57β (τοῦ ιδ' αἰ.)
Δ₁ Διονυσίου 192 (Ἄθωνος 3726), φφ. 33β - 40 (τοῦ ιε' αἰ.)
Δ₂ Διονυσίου 194 (Ἄθωνος 3728), φφ. 97 - 102β (τοῦ ιδ' αἰ.)
L Bodleianus Laudianus Graecus 87, φφ. 43-46β (τοῦ ιε' αἰ.)
Σ₁ Sinaiticus Graecus 1671, φφ. 119 - 129 (τοῦ ιε' αἰ.)
M₁ Οὕτω σημειώνεται τὸ ἐν Migne PG 161, 243 ἐξ. κείμενον

Τὸ ἔργον περιέχεται ἐπίσης καὶ εἰς τὰ κάτωθι χειρόγραφα. Ἐηροποτάμου 191 (Ἄθωνος 2524), φφ. 50β - 66 (τοῦ ιδ' αἰ.), Vaticanus Graecus 1907, φφ. 79β - 86 (τοῦ ιδ' - ιε' αἰ.), Parisinus Graecus 1270, φφ. 127 - 138β (τοῦ ιε' αἰ.), Matritensis Graecus 4802 (Iriarte, 77), φφ. 82 - 89 (τοῦ ιε' αἰ.), Λαύρας 1483 (K. 196), φφ. 286 - 289 (τοῦ ιε' αἰ.), Mutinensis Graecus 32 (III. A. 18), φφ. 101 - 107 (τοῦ ιε' αἰ.), Λαύρας 1945, φφ. 2 - 5β (τοῦ 1708) καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα μεταγενέστερα χειρόγραφα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΒΕΚΚΟΥ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ
ΕΠΙ ΤΑΙΣ ΣΥΛΛΕΓΕΙΣΑΙΣ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΥ
ΓΡΑΦΙΚΑΙΣ ΧΡΗΣΕΣΙΝ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ ΑΝΤΕΠΙΓΡΑΦΑΙ
ΔΕΙΚΝΥΣΑΙ ΔΥΣΣΕΒΩΣ ΕΧΟΥΣΑΣ ΤΑΣ ΤΟΙΑΥΤΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΣ
ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΤΟΥΣ ΟΥΣΑΣ ΤΑΙΣ ΣΥΝΕΙΛΕΓΜΕΝΑΙΣ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΡΗΣΕΣΙΝ

Ἐπιγραφὴ Λατίνων πρώτη

Χρήσεις γραφικαὶ διάφοροι συλλεγεῖσαι εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, μεθ' ἧς ἕτεραι καταστρωγγύονται εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ
5 ἐκ τοῦ πατρὸς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ αἱ δὲ διὰ τοῦ υἱοῦ ἀποδεικνύουσιν εἶναι τοῦτο, εἰς παράστασιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῆς 'διὰ' καὶ τῆς 'ἐκ.', ἀκολούθως παρευθὺς, ἕτεραι γραφικαὶ χρήσεις καταστρωγγύονται, δι' ὧν τὸ τῶν προθέσεων τούτων ἰσοδυναμον ἀποδείκνυται.

10 Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης

Ἄντεπιγραφὴ πρώτη

Ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας ἰσοδυναμῶσιν ἀλλήλαις ἡ 'ἐκ' καὶ ἡ 'διὰ', οὐ τὴν διαίρεσιν οὐδὲ τὴν διαφορὰν παριστῶσι τῆς ἁγίας τριάδος, ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν, ἣτις ἐστὶ
15 κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὁμοβουλίαν. Δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ δ' ἐνταῦθα καταγράφας τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ καὶ οὕτως ἐπιγράφας

С, Δ Δ₄ Δ₅ L Mi Σ₁ Τίτλος : εἰς τὰς ὑπὲρ Λατίνων παρὰ τοῦ Βέκκου συλλεγεῖσας γραφικὰς χρήσεις ἐπιγραφαί, πρὸς ἧς αἱ καθ' ἑξῆς τοῦ μακαριωτάτου Θεσσαλονίκης ἀντεπιγραφαὶ δεικνῦσαι . . . Δ₄ κεφάλαια Λατινικὰ δώδεκα, ἐπιγραφὴ δὲ πρώτως πρώτη Λατίνων Δ₅ ῥήσεις διάφοροι γραφικαὶ Δ₅ Mi : χρήσεις διάφ. γραφ. Σ₁ 3 τὸ ἅγιον παραλ. Σ₁ 4 εἰς : δι' Mi 10 Γρηγ. ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης ἀντεπιγραφαὶ Δ₄ Ἄντεπιγραφαὶ τοῦ πανιερωτάτου Θεσσαλονίκης κύρ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ δεικνῦσαι δυσσεβῶς ἐχούσας τὰς παρὰ τῶν Λατίνων τοιαύτας ἐπιγραφὰς καὶ ἀντιθέτους οὔσας ταῖς συνειλεγμέναις τῶν ἁγίων ἐνταῦθα ῥήσεσι Δ₅ 18 τὰς τῶν ἁγίων ῥήσεις Σ₁

τὴν διαφορὰν κακῶς καὶ δυσσεβῶς τῶν θείων ὑποστάσεων ἐπιχειρεῖ δεικνῦναι διὰ τοῦ τῶν τοιούτων προθέσεων ἰσοδυναμίου καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο ὑποστάσεων καὶ παρ' ἑκατέρας τούτων διαφόρως ἔχει τὴν ὑπαρξιν ἢ μία τῶν τριῶν προσκυνητῶν ὑποστάσεων, τουτέστι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φανερόν οὖν ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς, ἐκλαμβάνονται δὲ παρὰ τοῦ συνειλοχότος καὶ καταγράψαντος ἐνταῦθα ταύτας κακῶς τε καὶ δυσσεβῶς.

Ἔτι δὲ τὴν ἐγνωσιν καὶ τὸ ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν ἢ τοιαύτη δεικνῦσι 'διὰ', ὅταν δηλονότι ἰσοδυναμῆ τῇ 'ἐκ', ὃ τε θεῖος Μαξιμὸς παρίστησι σαφῶς, περί τινων εἰπόντων διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, γράφων πρὸς Μαρίνον, «οὐκ αἰτίαν τὸν υἱὸν ποιούσας σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν, μίαν γὰρ ἴσασι τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τὸν πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ δὲ κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν, ἀλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖέναι δηλώσωσι καὶ ταύτη τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσι»¹. Σαφές οὖν ἐντεῦθεν ὡς ὁ Βέκκος οὗτος δυσσεβῶς ἐκλαμβάνει τὰς τοιαύτας ῥήσεις· οὐ γὰρ τὸ συναφές καὶ ἀπαράλλακτον, ὃ ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὸ διαφέρον τῶν ὑποστάσεων ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖ συνάγειν, οὐδὲ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ πειθόμενος· καὶ οὗτος γὰρ ἐν ὀγδόῳ τῶν Πρὸς Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ φησί· «τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖν τὸν πατέρα, οὔτε ἀτελεῖ τοῦ πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος τος παρίστησιν»².

Ὁ γοῦν λέγων διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προῖέναι κατὰ τὴν χορηγίαν, τὴν ὁμοβουλίαν τοῦ πατρὸς καὶ

C₃Δ Δ₄Δ₅L MiΣ₁ 8 τε παραλ. Δ₅ 10 τε παραλ. C₃ 11 διὰ : ἐκ Mi 12 πρὸς Μαρίνον γράφων Δ₄ μετὰ Μαρίνον προστ. ὡς Mi 13 τοῦ παραλ. Δ₅MiΣ₁ 13 - 14 τοῦ πνεύματος : πνεύματος Δ₅MiΣ₁ 14 - 15 τοῦ μὲν κατὰ . . . ἐκπόρευσιν παραλ. Mi 19 ὃ ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν παραλ. Δ₅MiΣ₁ διαφέρον : διάφορον Mi 21 ὀγδόῳ : ἐν Mi 22 κεφαλαίῳ παραλ. Δ₄Δ₅L φησί παραλ. Mi 23 συνίστησιν : παρίστησιν Δ₅

1. Μαξιμίου Ὁμολογητοῦ, Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 136B. Πρβλ. Λόγος ἀποδεικτικὸς Β', 59 - 60, ἐνθα εὐρηται μέγα μέρος τῆς ἀντεπιγραφῆς ταύτης.
2. Μ. Βασιλείου, Περὶ ἁγίου πνεύματος 8, PG 32, 105 C.

τοῦ υἱοῦ παρίστησι καλῶς. Εὐδοκία γὰρ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ αὐτὸ συνευδοκοῦν τοῖς ἀξίοις χορηγεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ δὲ λατινόφρονες οὗτοι συνάγοντες ἐκ παρανοίας διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν τὸ πνεῦμα ἔχειν, εὐδοκίας καὶ θελήσεως ἔργον καὶ κτίσμα ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' οὐ θείας φύσεως καρπὸν ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον παριστῶσι δυσσεβῶς. Κατὰ γὰρ τὸν ἱερὸν Δαμασκητὸν ἔργον θείας θελήσεως ἢ κτίσις, ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης, ἄπαγε· οὐ γὰρ τῆς θείας θελήσεως, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, αὐθις κατὰ τὸν αὐτόν, ἢ προαιώνιος καὶ ἀίδιος γέννησις τε καὶ ἐκπόρευσις»¹.

Ἐπιγραφὴ Λατίνων δευτέρα

*Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες ἀντιλέγοντες ταῖς γραφικαῖς χρήσεσι, ταῖς δηλούσαις διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι προσεχῶς καὶ ἀμέσως τὸν υἱὸν ἐκ πατρὸς εἶναι, εἰς συγκρότησιν τῶν δηλουσῶν χρήσεων διὰ τοῦ υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἰ γὰρ μὴ ἦν τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, διατί μὴ καὶ αὐτὸ ἀμέσως ἐρρήθη εἶναι ἐκ τοῦ πατρὸς;

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφὴ δευτέρα

Καὶ μὴν ἐρρήθη καὶ τὸ θεῖον πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἀμέσως καὶ ἀνήρηται σου παντάπασιν ἢ τῆς δυσσεβείας πρόφασίς τε καὶ παράστασις. Γρηγόριος γὰρ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος δεύτερον ἐν τοῖς Ἐπεσιν ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἶναί φησι τὸ πνεῦμα τὸ ἅ-

C₃Δ Δ₄Δ₅L MiΣ₁ 2 αὐτοῦ συνευδοκοῦντος τοῦ ἁγ. πνεύματος Mi
 4 τὸ πνεῦμα παραλ. Mi 6-7 δυσσεβῶς παριστῶσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον Mi 8 οὐχ ἡ θεότης: οὐχὶ θεότης C₃Δ ἄπαγε παραλ. L οὐ: οὐδὲ Δ₅Mi θείας παραλ. C₃ΔΔ₅LΣ₁ 9 μετὰ φύσεως προστ. ἔργον L 11 Ἐπιγραφὴ δευτέρα Λατίνων Δ₅ 12 ῥήσεσι Mi 11 τοῦ παραλ. Σ₁ 15 ῥήσεις Mi 16 ἐκ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι Δ₅MiΣ₁ 17 ῥήσεων Mi εἰ μὴ γὰρ Δ₅MiΣ₁ 19 ἐρρέθη Δ₅MiΣ₁ εἶναι παραλ. Mi 21 ἐρρέθη Δ₅ 24 εἶναι φησιν ἀπὸ τοῦ πατρὸς Δ₅MiΣ₁

1. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνίχνευσις τοῦ χωρίου τούτου τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ. Βλ. καὶ Λόγος ἀποδεικτικὸς Β', 60.

γιον καθὰ καὶ τὸν υἱόν¹. Ὁ δὲ Νύσσης, σὺν πολλοῖς ἑτέροις, πρὸς ἓν πρόσωπον, τὸ πατρικόν, ὡσαύτως ἔχειν ἐκάτερόν φησιν, ἄνευ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως. Ἄλλὰ «καὶ τὰ τοῦ ἀνθρώπου, φησί, πρόσωπα οὐκ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσε-

5 χές ἔχει τὸ εἶναι, ὡς πολλὰ καὶ διάφορα εἶναι πρὸς τοὺς αἰτιατοὺς καὶ τὰ αἷτια. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀγίας τριάδος οὐχ οὕτως· ἓν γὰρ πρόσωπον καὶ τὸ αὐτό, τοῦ πατρὸς, ἐξ οὐπερ ὁ υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως τὸν ἕνα αἷτιον μετὰ τῶν αὐτοῦ αἷτιατῶν ἕνα θεὸν φαμεν τεθαρ-

10 ρηκότηως»².

Τί δὲ οἱ λέγοντες ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐν τῷ υἱῷ διήκειν καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι καὶ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖν; Ἔτι δὲ οἱ κοινωνίαν καὶ ἀγάπην εἶναι λέγοντες τοῦ πατρὸς καὶ

15 τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον; Πρὸς δὲ τούτοις οἱ πρὸς τὸ ἕτερον ἕκαστον ἔχειν τῶν προσώπων λέγοντες οὐχ ἤττον ἢ πρὸς ἑαυτό; Τί δὲ ὁ ψάλλων «αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με»³; Ἄρ' οὐχ ἄπαντες οὗτοι ἀμέσως εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα δεικνύουσιν ἐκ τοῦ πατρὸς;

20 Ἐπιγραφὴ Λατίνων τρίτη

Κατεστρώθησαν καὶ αἱ παρούσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς συγκρότησιν τῆς ἐννοίας τῶν δηλουσῶν χρήσεων, μὴ ἀμέσως ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ πατρὸς εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἀμέσως ἦν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, οὐκ ἂν ἐρρήθη ὁ μὲν υἱὸς εἰκὼν τοῦ

25 πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα εἰκὼν τοῦ υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν υἱὸς ἐνέργεια

C₂Δ Δ₄Δ₅L MiΣ₁ 1 Νύσσης Γρηγόριος Δ₅ 2 φασιν Δ₅ 3 - 10
 ἀλλὰ... τεθαρρηκότηως παραλ. Mi 5 ὡς τὰ πολλὰ C₂Δ₄Δ₅
 7 γὰρ παραλ. 12 15 τὸ ἅγιον πνεῦμα L οἱ: εἰ Δ₅ 16 λέγοντες
 παραλ. C₂ΔLΣ₁ 18 ἄρα Mi 19 δεικνύουσιν εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα Mi
 20 ἐπιγραφὴ τρίτη Λατίνων Δ₅ 21 ῥήσεις Mi 22 ῥήσεων Mi
 24 τοῦ παραλ. C₂ΔL ἐρρέθη Δ₅Mi

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Θεολογικά ἔπη 3, περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, PG 37, 412 A.

2. Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς Ἑλληνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, PG 45, 180 BC. Πρβλ. καὶ Λόγος ἀποδεικτικὸς Α' 7.

3. Ψαλμ. 118, 73.

τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν υἱὸς πρόσωπον τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα πρόσωπον τοῦ υἱοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ τρίτη

Ἀνούστατε, ὁ δυσσεβῶς ἐπιγράφων ὧδε τὰ παρὰ τῶν ἁγίων
 5 εὐσεβῶς εἰρημένα, πῶς οὐ συνορᾷς ὅτι τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ
 ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῆς τριάδος οὐδεμίαν ἔχουσι δια-
 φοράν; Εἰς γὰρ θεός, μία εἰκών, μία θέλησις, μία ἐνέργεια πα-
 τρὸς, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅταν
 καὶ πρόσωπον ἕτερον ἐτέρου τούτων λέγεται, φυσικόν ἐστιν,
 10 ἀλλ' οὐχ ὑποστατικόν καὶ τῆς ἀπαραλλάκτου ὁμοιώσεώς ἐστι
 δηλωτικόν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ἀπαγε. Σὺ δὲ
 μὴ οὕτω πρόσωπον ἕτερον λέγων, ἀλλ' ὑποστατικῶς, οὐκέτ' ἔχεις
 εἶναι μύστης τῆς τριάδος. Εἰ γὰρ τοῦ πατρὸς ἐστιν ὁ υἱὸς τὸ
 πρόσωπον, ὡς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, οὐκέτ' ἔσται
 15 λοιπὸν ὁ πατήρ πρόσωπον ἕτερον παρὰ τὸν υἱόν, οὐδὲ παρὰ τὸ
 πνεῦμα ὁ υἱός. Ὅρᾳς ὡς αἱ μὲν τῶν ἁγίων ῥήσεις ἔχουσιν εὐσεβῶς
 τε καὶ καλῶς παρὰ δὲ σοῦ ἐκλαμβάνονται κακῶς καὶ δυσσεβῶς;

Ἐπιγραφῆ Λατίνων τετάρτη

Ἐπειδὴ τινες μὴ καταδεχόμενοι τὴν ἐν τῇ τριάδι μεσιτείαν
 20 τοῦ υἱοῦ, προδήλως παρὰ τῶν ἁγίων θεολογουμένην, ἀπαρνοῦν-
 ται καὶ τὸ ὅλως λέγειν ὄνομα τάξεως ἐν τῇ τριάδι, συνελέγη-
 σαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις εἰς δῆλωσιν τε τοῦ τὸ πνεῦ-
 μα διὰ τοῦ υἱοῦ συνάπτεσθαι τῷ πατρὶ καὶ εἰς παράστασιν τοῦ
 λέγεσθαι ἀριδῆλως τάξιν ἐν τῇ τριάδι.

C₂Δ Δ₄Δ₅Ι ΜιΣ₁ 6 τῆς ἀνωτάτω... τριάδος: τῆς ἁγίας τριάδος Μι
 τῆς προσκυνητῆς ἡμῖν Σ₁ 8 ἁγίου παραλ. Δ Δ₅Σ₁ 9 καὶ πρόσω-
 πον ὅταν Δ₅ΜιΣ₁ 9-10 ἐστιν, ἀλλ' παραλ. Μι 14 τὸ παραλ. Μι
 ἐστὶ: ἐστι Δ₅ 16 σοῦ δὲ Δ₅Μι 18 ἐπιγραφῆ τετάρτη Λατίνων Δ₅
 22 ῥήσεις Μι

Σχόλιον ὧσα 7 εἰκῶν ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς ἢ ὁμοιος ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ κατὰ πάντα πλὴν
 τῆς ὑπάρξεως, ὡς ὅταν λέγῃ ὁ ἑωρακῶς ἐμέ, ἑώρακε τὸν πατέρα· οὐκοῦν
 καὶ ὁ ἑωρακῶς τὸ πνεῦμα ἑώρακε τὸν υἱόν, εἰκῶν ὄν τοῦ υἱοῦ. Ὁ ἄρα
 ἑωρακῶς τὸ πνεῦμα ἑώρακε τὸν πατέρα Δ₅

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ τετάρτη

Καταψεύδη τῶν εὐσεβῶν, ταλαίπωρε. Ἴσμεν γὰρ τάξιν ἐπὶ
 τῆς ἁγίας τριάδος, ἀλλὰ τὴν εὐσεβῆ· τὴν δὲ δεικνύσαν τρίτον
 ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς δυσσεβῶς
 5 ἔχουσαν, ἦν σὺ μετ' Εὐνομίου στέργεις, οὐ καταδεχόμεθα. Καὶ
 τῶν γραφικῶν δὲ καταψεύδη χρήσεων· οὐ γὰρ τὸν υἱὸν μόνον,
 ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἔνω-
 σίν φασιν, ἄλλοτε δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα μέσον καὶ
 κοινὸν αὐτοῖς· καὶ ἦν ἄριδῆλως λέγεσθαι φῆς τάξιν, σαφές ὡς
 10 οὐ περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματός ἐστι. Στέργεται δὲ
 καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ πνεύ-
 ματος τοῖς τὰ θεῖα συνετοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁμολογίαν, μὴ
 προσεχῶς τῷ πατρὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τιθεῖσιν, ἵνα μὴ δόξη
 καὶ τοῦτο γεννητόν. Τὰ τοιαῦτα τοίνυν τοῖς ἁγίοις λέγεται κα-
 15 λῶς, ὁ δὲ συνειλοχῶς ταῦτα καὶ προθεῖς ἐνταῦθα πρὸς τὴν οἰ-
 κείαν μεθέλικων κακοδοξίαν κακῶς καὶ δυσσεβῶς αὐτοῖς χρῆται.

Ἐπιγραφῆ Λατίνων πέμπτη

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες μὴ καταδεχόμενοι ἐκεῖνο τὴν εὐαγγελικὴν
 δύνασθαι ῥῆσιν, τὴν ἄληθειαν ἡ πνεῦμα ἀληθείας· τὸ ἅγιον λέγουσαν πνεῦ-
 20 μα, ὅπερ δύναται καὶ ἡ ῥῆσις ἡ λέγουσα ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτὸ
 ἐκπορεύεσθαι, ἔτι δὲ διενιστάμενοι μηδὲ εἰς ἰσοδύναμον ἔννοιαν
 λέγεσθαι τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμ-
 βάνειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατεστρώθησαν αἱ παροῦσαι γραφι-
 καὶ χρήσεις εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῶν τοιούτων εὐαγγελι-
 25 κῶν χρήσεων.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ πέμπτη

Τῆς ἀναισθησίας· ἰσοδυναμοῦσι γὰρ αἱ ῥῆσεις τῶν ἁγίων
 εἰς τὸ δεῖξαι τὴν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν οἰκειότητα,

C, Δ Δ, Δ, L Mi Σ, 6 δὲ παραλ. Mi ῥήσεων Mi 9 αὐτοῖς: αὐτῆς
 Δ, φῆς τάξιν λέγεσθαι Δ, 13 τῷ πατρὶ παραλ. Mi 14 μετὰ
 τοιαῦτα προστ. πάντα ΔΔ, 21 ῥῆσεις Mi 25 ῥήσεων Mi 27
 ἰσοδυναμοῦσαι γὰρ αἱ ῥῆσεις οἰκειότητα, ταῦτο δ' εἰπεῖν ὁμοουσιότητα
 τοῦ θείου πνεύματος παριστῶσι Mi

1. Ἰω. 15, 26. 16, 13.

2. Ἰω. 15, 26.

ταῦτο δ' εἰπεῖν ὁμοουσιότητα τοῦ θεοῦ πνεύματος, διαφέρουσι
 δὲ ὡς μὴ παρ' ἀμφοτέρων, πατρός τε καὶ υἱοῦ, τὴν ὑπαρξιν
 δεικνῦσαι. Καὶ τοῦτο κατάδηλον ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν γραφι-
 κῶν χρήσεών ἐστι, ὃ δὲ συνειλοχῶς ταύτας οὗτος πρὸς τὴν δια-
 5 φορὰν τῶν ῥήσεων τούτων καθάπερ ἐκκεκώφηται.

Ἐπιγραφὴ Λατίνων ἕκτη

Ἐπειδὴ εἰσὶ τινες λέγοντες διαφέρειν ἀλλήλων τὸ 'πρόεισι'
 καὶ τὸ 'προχεῖται' καὶ 'ἐκπορεύεται', ἐξελέγησαν εἰς ἀναντίρ-
 ρητον ἀπόδειξιν τοῦ ἰσοδυνάμου αὐτῶν αἱ προκείμεναι χρήσεις
 10 τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ μετ' αὐτὰς αἱ ὑποτεταγμέναι χρήσεις
 τῶν θεολογούντων ἐκ πατρὸς προῖεναί τε καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ
 προχεῖσθαι τὸ πνεῦμα.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφὴ ἕκτη

Τῆς ἀναισχυντίας· τίς γὰρ οὐκ οἶδεν ὅτι τὸ πρόεισι λέγε-
 15 ται καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ δὲ ἐκπορεύεται ἢ προχεῖται οὐδέποτε,
 καθάπερ καὶ τὸ προχεῖται κυρίως ἐπὶ τῆς χορηγίας, ἐστὶ δ'
 ὅτε καὶ ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως λέγεται; Οἱ δὲ τὰ Λατίνων φρο-
 νοῦντες μηδὲν διαφέρειν ἀλλήλων διατείνονται ταῦτα δυσσεβῶς
 ὁμοῦ καὶ ἀναιδῶς· αἱ γὰρ συλλεγεῖσθαι τῶν ἁγίων ἐνταῦθα ῥή-
 20 σεις, ἐφ' ὧν ἔσθ' ὅτε ταῦτα συντρέχουσι, δεικνῦσαι τὴν πρὸς
 ἄλληλα τούτων διαφορὰν, ἀναιροῦσιν οὐδαμῶς.

Ἐπιγραφὴ Λατίνων ἑβδόμη

Ἐπειδὴ τινες ἀκούοντες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ὑ-
 πάρχον καὶ ἀναβλύζον καὶ προῖον, οὐχὶ τὴν φύσιν τοῦ πνεύμα-

C, Δ Δ, Δ, L Mi Σ, 3 δεικνῦσθαι Mi τὴν ὑπαρξιν τοῦ πνεύματος δει-
 κνῦσαι Σ, τούτων παραλ. Δ, 4 ἐστὶ παραλ. Δ, συνει-
 ληχῶς Mi οὕτως Mi 5 καθάπερ: ὡσπερ Mi καθάπαξ Δ, 9
 ῥήσεις Mi 10 αἱ ὑποτεταγμέναι χρήσεις τῶν θεολογούντων: αἱ ὑπο-
 τεταγμέναι αὐταῖς ἕτεραι ῥήσεις τῶν ἄλλων πατέρων τῶν θεολογούντων Mi
 12 μετὰ πνεῦμα προστ. ἐν ἐκείναις ταῖς περικοπαῖς, ἐν αἷς ἐμμελλον λέ-
 γειν ἐκ πατρὸς αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι Mi 14 ἀναισθησίας Mi 17 πε-
 ρὶ τῆς ἐκπορ. Mi 17 - 18 οἱ δὲ τὰ Λατίνων φρονοῦντες: Βέκκος δὲ
 οὗτος καὶ οἱ κατ' αὐτὸν Mi 24 θείαν φύσιν ΔΔ, Mi θείας οὐσίας
 καὶ φύσεως Mi

τος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ πηγάζειν καὶ ἀναβλύζειν τερατολο-
 γουσιν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν χάρισμα τὸ τοῖς ἀξίοις ἐπιγιγνόμε-
 νον, διὰ τὸ τὴν ἐγγινομένην αὐτοῖς ἐνοίκησιν τῆς πανταχοῦ πα-
 ρούσης θεότητος τοῦ ἁγίου πνεύματος σχετικῶς γίνεσθαι, οὕτω
 5 τὸ τοιοῦτον ἐκλαμβάνοντες χάρισμα, ὥσπερ ἂν εἰ ἀποδιηρημένον
 τῆς θείας οὐσίας νοοῖτο τοῦ πνεύματος, συνελέγησαν αἱ παροῦ-
 σαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐξ ὧν ἔχει τις διαγινῶναι, ὡς κἂν ἡ ἐγ-
 γινομένη τοῖς ἀξίοις ἐνοίκησις τοῦ παναγίου πνεύματος σχετικῆ
 ἐστὶν ἀρρήτως καὶ ὑπὲρ λόγον, ἀλλ' ἐπεὶ ἐκεῖ τὰ χαρίσματα
 10 προχέονται, ὅπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ σχετικῶς ἐνοικήσει, αὐ-
 τὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐν τῆς τριάδος καὶ συμπληρωτικόν,
 ὅπερ ἐστὶ θεία φύσις καὶ τέλειος θεός, ὡς ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός,
 δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον προῖδον καὶ ἀνα-
 βλύζον καὶ ὑπάρχον ἐκ τοῦ υἱοῦ.

15 Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ ἐβδόμη

Ὅντως οὐκ οἶδεν ἄλλος λέγει οὔτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦται ὁ
 καὶ ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν συνθεῖς. Οὐδεὶς γὰρ τῶν εὐσεβεῖν
 ἠρημένων διεσπασμένην εἶναι νομίζει τῆς θείας φύσεως τὴν θείαν
 χάριν καὶ τὴν ἐνέργειαν· οὐ μὴν ὅτι ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας
 20 φύσεως ἡ θεία ἐνέργεια, παρὰ τοῦτο καὶ φύσις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια
 ταύτης μηδὲν διαφέρουσα· τοῦτο γὰρ τῆς Βαρλαάμ καὶ Ἀκιν-
 δύνου δυσσεβείας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ θεία ἐνέργεια ἐκ τῆς θείας
 φύσεώς ἐστι καὶ ἐνθεωρεῖται ταύτη κατὰ τοὺς θεολόγους, ἀλλ'
 οὐκ ἐστὶ καθ' αὐτήν, ἡ δὲ θεία φύσις οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας
 25 ἐστὶ καὶ καθ' ἑαυτήν ἐστὶ καὶ τῶν θείων ἐνεργειῶν ἐστὶ πηγὴ.
 Ἄλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι
 τοῦ υἱοῦ φαμεν· οὗτος δὲ λέγων εἶναι τοῦτο ἐκ τῆς φύσεως, ἡ-
 μῖν ἀντιλέγειν οἴεται καὶ τάναντία ἡμῶν κατασκευάζειν, μηδὲν
 διαφέρειν, ὡς ἔοικε, νομίζων τὴν φύσιν τῆς ὑποστάσεως, ἣ καὶ

C₃Δ Δ₁Δ₂L MiΣ₁ 1 θείας οὐσίας καὶ φύσεως Mi 5 χάρισμα πα-
 ραλ. Mi ἀποδιηρημένον καὶ ἀποδιεσπασμένον Mi 7 ῥήσεις Mi
 9 χαρίσματα τοῦ πνεύματος Δ₂Mi 11 συμπληρωτικὸν αὐτῆς Mi 16
 οὔτε : οὐδὲ C₃ 17 ἐπιγραφὴν : γραφὴν Mi οὐδεὶς : οὐθεὶς Mi 18
 αἵρουμένων Mi 21 - 22 τοῦτο γάρ . . . ἐστὶν παραλ. Mi 22 θείας
 παραλ. Mi 24 καθ' ἑαυτὴν Δ₂Σ₁ 27 τοῦ υἱοῦ εἶναι φαμεν Δ₂Σ₁,
 ὁ λέγων Mi

διαφορὰν ἀφρόνως εἰσάγων φύσεως ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος, ἐπεὶ διαφορὰ ἐστὶν ὑποστάσεων.

Ἐπιγραφὴ Λατίνων ὀγδόη

Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ πατρὸς καὶ
5 υἱοῦ συνελέγησαν καὶ αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦ-
σαι εἶναι αὐτὸ ποιότητα τῆς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ οὐσίας,
ἔτι δὲ εὐωδίαν, πνοὴν καὶ ὁσμὴν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, μεθ'
ἄς ἕτεραι χρήσεις, αἵτινες καὶ τὸν πατέρα πηγὴν τοῦ πνεύμα-
τος καὶ τὸν υἴον πηγὴν θεολογοῦσι τοῦ πνεύματος.

10 Τοῦ αὐτοῦ ἄντεπιγραφὴ ὀγδόη

Αἱ συνειλεγμένοι παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις καὶ διὰ παρα-
δειγμάτων τὸ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἴον ὁμοούσιον πα-
ριστώσι τοῦ ἁγίου πνεύματος κατὰ τὸ ἐγχωροῦν· οὐ γὰρ ἔ-
15 στιν εὐρεῖν ἐπὶ θεοῦ παράδειγμα πάντῃ κατάλληλον. Ἐπεὶ
δὲ καὶ ὕδωρ ζῶν καλεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν χάριν
καὶ τὴν ἐνέργειαν, τούτου τοῦ ὕδατος καλεῖται πηγὴ καὶ ὁ υἴος
μετὰ πατρὸς, ἔστι δ' ὅτε καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὁ δὲ
20 τὰς ῥήσεις ταύτας προενεγκῶν ἐνταῦθα τὰς μὲν παρῆκε τούτων,
ταῖς δὲ παραχρῆται καὶ οὕτω δι' αὐτῶν κλέπτειν οἴεται τοὺς
ἐντυγχάνοντας πρὸς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν.

Ἐπιγραφὴ Λατίνων ἐνάτη

Αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεολό-
γησαν πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς διαβαίνειν ἐπὶ τὸν ἕξ
25 αὐτοῦ γεννηθέντα υἴον, κατεστρώθησαν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὑπάρ-
χειν καὶ προϊέναι καὶ πηγάζειν τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ,

C₃Δ Δ₄Δ₅L MiΣ₁ 5 ῥήσεις Mi 6 πατρὸς καὶ υἱοῦ Mi 7 τοῦ
πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ παραλ. Mi 7-8 μεθ' ἄς... χρήσεις: ἐγγὺς δὲ τῶν
τοιούτων ῥήσεων ἕτεραι καταστρωννύονται ῥήσεις εἰς τὴν αὐτὴν συμβάλ-
λουσαι ἔνοιαν Mi 11 ῥήσεις Mi καὶ διὰ: διὰ Mi 14 ἐπὶ θεοῦ
εὐρεῖν Mi 17-18 ὁ καὶ υἴος μετὰ πατρὸς: καὶ ὁ πατήρ καὶ υἴος Mi
19 ἐνταῦθα προενεγκῶν Mi προανεγκῶν Δ₂ τὰ μὲν C₃ΔΔ₄Δ₅L
25-26 δ' αὐταῖς οἴεται κλέπειν πρὸς τὴν οἰκείαν κακόνοιαν τοὺς ἐντυγ-
χάνοντας Mi 23 ῥήσεις Mi 25 κατεστρώθησαν ἐνταῦθα Mi

καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς, κατὰ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Εἰ γὰρ τὴν πατρότητα καὶ τὸ γεννᾶν μόνον ἀφαιροῦνται ἀπὸ τοῦ υἱοῦ οἱ προσδιορισμοὶ τῶν χρήσεων, εὐδηλον ὡς υἱὸς μὲν ἐκ τοῦ υἱοῦ οὐκ ἔσται, πνεῦμα δὲ τὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀναβλύζον οὐσίας καὶ ἐκ τῆς μὴ γεννώσης οὐσίας τοῦ υἱοῦ ἀναβλύζον ἔσται καὶ προχεόμενον.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ ἐνάτη

Ὅπως ἀσυλλόγιστον ἢ δυσσέβεια· διαβαίνειν γὰρ ἀκούων ὁ λατινόφρων οὗτος ἐπὶ τὸν υἱὸν τὰ τοῦ πατρὸς ἴδια φυσικῶς
 10 τε καὶ οὐσιωδῶς, τὰ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐνόμισεν ἴδια, ἀλλ' οὐ τὰ τῆς φύσεως. Οὐκοῦν κατὰ τὴν αὐτοῦ σύνεσιν, ἣν ἐν ταῖς τῶν θεοφόρων κέκτηται θεολογίαις, τοῦ θείου Κυρίλλου γράφοντος ἐν Θησαυροῖς «πῶς οὐκ ἔσται θεὸς τὸ πνεῦμα, ὅλην ἔχον οὐσιωδῶς τὴν ιδιότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ»¹, τὰ ὑπο-
 15 στατικά τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα ἔξει, γέννημά τε καὶ γεννήτωρ ἔσται καὶ πατὴρ τῶν φώτων, τὸ γεννᾶν καὶ ἐκπορεύειν ἔχον· οὐ τί ἂν ἀκουσθεῖη δυσσεδέστερόν τε καὶ καινότερον; Τὸ αὐτὸ δὲ σχεδὸν πείσεται πάλιν αὐτός τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν φρονοῦντες καὶ ὅταν ἀκούσωσι τοῦ μὲν ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ
 20 λέγοντος ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν δογματικῶν «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ καὶ τοῦ πνεύματός ἐστι πλὴν τῆς ἀγεννησίας»² καὶ τοῦ τῆς θεολογίας ἐπωνύμου Γρηγορίου γράφοντος ἐν τῷ Πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας, «πάντα ὅσα τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος»³. Πόσης δὲ ἀνοίας πάλιν τὸ ἐκ τῆς

C₁A Δ₁Δ₂L ΜiΣ₁ 3 οἱ προσδιορισμοὶ τῶν χρήσεων: οἱ τῶν ρηθησομένων ῥήσεων προσδιορισμοὶ Μi 3-4 υἱὸς μὲν... ἔσται: ὁ υἱὸς μὲν ὡς πατήρ καὶ γεννήτωρ οὐκ ἔσται Μi 9 λατινόφρων: Βέκκος Μi 11 οὐ: οὐχί Δ₅ΜiΣ₁ 13 ἐν τοῖς Μi 14 οὐσιώδη Μi 14 καὶ τοῦ υἱοῦ: καὶ τοῦ θεοῦ Μi 14-15 τὰ ὑποστατικά: τὴν ιδιότητα Μi εἰ τὰ ὑποστατικά Δ₅ 17-18 καινότερον: παραδοξότερον Δ₅ 18 τὸ αὐτὸ δὲ πείσεται πάλιν ὁ αὐτὸς σχεδὸν Μi 19 ἀκούσωσι: ἀκούση Μi 20 τῷ παραλ. Σ₁ 22-23 ἐπ' Αἰγύπτου Μi

1. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροὶ 34, PG 75, 576.

2. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως 18, PG 94, 821.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Πρὸς τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου καταπλεύσαντας, PG 36, 252 A.

οὐσίας ἀκούειν καὶ ἐκ τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως δοξάζειν, ὡσπερ
 ἂν εἰ μία ἦν, καθάπερ οὐσία, οὕτω καὶ ὑπόστασις ἐπὶ θεοῦ·
 πρὸς δὲ καὶ τὸ μὴ συνορᾶν ὡς, ἐπεὶ πατὴρ καὶ ἐκ πατρός λέ-
 γεται τὸ πνεῦμα, οἱ πατέρες εἶναι τὸν υἱὸν ἀπαγορεύοντες συν-
 5 ἀπαγορεύουσι καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα κοινωνίαν
 κατὰ τὴν ἐκπορευτικὴν ιδιότητα.

Ἐπιγραφή Λατίνων δεκάτη

Αἱ παρῶσαι γραφικαὶ χρήσεις, ἐν αἷς οἱ πατέρες ἐθεολόγη-
 σαν ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ
 10 ὄντα καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ὡς ἴδιον ὄντα τῆς οὐσίας αὐτοῦ, κα-
 τεστρώθησαν ἐνταῦθα, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώ-
 σκειν ὡς καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦτο ἴδιον τοῦ υἱοῦ λέγεται εἶναι,
 διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι· καὶ αὐτὸ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς οὐ-
 15 σίας τοῦ υἱοῦ λέγεται, διὰ τὸ τῆς τοιαύτης οὐσίας ἴδιον ἀγα-
 θὸν εἶναι αὐτό, ὅπερ ἐμφαίνει καὶ τὴν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύ-
 ματος ὁμοουσιότητα. Εἰ γὰρ κατ' ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότη-
 τος, ὁποῖός ἐστιν ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσίῳ λεγόμενος, ἐν οἷς
 οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν τὸ πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ
 καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ υἱὸς ἴδιος τοῦ πνεύ-
 20 ματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πνεύματος διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς
 τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐρρήθη παρά τινος τῶν ἀ-
 γίων οὔτε ῥηθήσεται ποτε παρά του τῶν ὀρθοδοξέων αἱρουμέ-
 νων. Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης, ἀλλ'
 ἢ συνάπτουσα τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ὡς δι' αὐτοῦ ἢ ἐξ αὐτοῦ ὑ-
 25 πάρχον φυσικῶς τε καὶ οὐσιωδῶς. Καὶ μαρτυρήσει τοῦτο ἢ ἐν-
 ταῦθα κατεστρωμένη τοῦ μεγάλου Βασιλείου χρήσις ἢ λέγουσα μὴ
 τὰ ἀδελφὰ ἀλλήλοις ὁμοούσια λέγεσθαι¹, προστίθενται δὲ καὶ

C₂Δ Δ₄Δ₅L MiΣ, 1 ὡσπερ εἰ Mi 2 οὕτω δὲ Δ₅ 8 ῥήσεις C₂
 ΔΔ₄Δ₅LMi 9 τὸν υἱὸν εἶναι : τὸν ἴδιον εἶναι Λ₂ 12 εἶναι παραλ.
 Δ 12-13 διὰ τὸ . . . λέγεται παραλ. Δ 18 ἦν ἂν Mi 20 ἀν-
 τίστροφον Mi 21 ἐρρήθη Δ₅MiΣ, 22 εὐσεβεῖν καὶ ὀρθοδοξεῖν Mi
 23 ὁμοουσιότης ἐστὶν Mi 26 ῥήσις C₂ΔΔ₅LMi ἢ λέγουσα παραλ.
 C₂ΔΔ₄L ἢ προδήλως λέγουσα Mi 27 προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις
 ῥήσεσι καὶ ἕτεραι ῥήσεις αἱ δηλοῦσαι Mi

1. M. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 52, 2PG 32, 393 C.

αἱ δηλοῦσαι χρήσεις διὰ τοῦτο εἶναι τὸν υἱὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ εἶναι, ἵν' εἴη τῷ βουλομένῳ ἐντεῦθεν διαγινώσκειν, ὡς καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦτό ἐστι τῷ υἱῷ ὁμοούσιον, ὅτι ἐκ τῆς αὐτοῦ οὐσίας ἐστί.

5 Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ δεκάτη

Ἰδιὸν ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς, ὡσαύτως καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, καθ' ἃ καὶ ὁ μέγας Βασιλεῖος ἐν τοῖς *Πρὸς Εὐνομιανούς* φησι κεφαλαίοις, γράφων «τὴν πρὸς τὸν πατέρα οἰκειότητα νοῦ τοῦ πνεύ-
 10 τος, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται»¹. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα. ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς ἐν ὀγδόῳ κεφαλαίῳ τῶν *Πρὸς Ἀμφιλόχιόν* φησιν, «ὡς κατὰ τὴν φύσιν ἴκλειωμένον αὐτῷ»². Ἔστι δὲ τῶν ἀδυνάτων τὰ τῇ φύσει ταυτὰ μὴ καὶ ἀλλήλοις οἰκεῖα εἶναι· οὐ λέγεται δὲ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος, ἵνα μὴ δόξη πατὴρ τὸ πνεῦμα τὸ
 15 ἅγιον, ἅτε τοῦ υἱοῦ πατέρα δεικνύντος τὸν οὐπερ ἂν λέγοιτο υἱός. Ὁ δὲ λατινόφων οὗτος ἐκ τῶν ὑγιῶς ἐνταῦθα κατεστρωμένων ῥήσεων οὐδὲν συνάγει ὑγιές. Ἐξελέγχεται μέντοι καὶ παρ' ἑαυτοῦ λέγων διὰ τὸ ὁμοούσιον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα· οὐ γὰρ ἐστὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως· συμ-
 20 βῆσεται γὰρ ἐξ ἀλλήλων εἶναι ταῦτα, διὸ οὐδεὶς οὐδέποτε τῶν ἀπάντων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἴρηκεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς.

Ἐπιγραφῆ Λατίνων ἐν δεκάτῃ

Ἐπειδὴ ἀκούοντές τινες τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ
 25 λέγουσιν ἄλλο εἶναι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τῆς ὑπο-

C₂Δ Δ₄Δ₅L Mi Σ, 4 αὐτοῦ: αὐτῆς Σ₁ μετὰ ἐστὶ προστ. ἔτι δὲ προσ-
 επενείρονται ταύταις καὶ ἕτεραι ῥήσεις, αἱ δηλοῦσαι τὸ τοῦ πνεύματος
 πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοούσιον, διὰ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ
 εἶναι αὐτὸ Mi 6 ἴδιος Mi 6 ὡσαύτως: ὡς δ' αὐτῶς Δ₄Mi
 11 ἐπειδὴ: καθάπερ Δ₅Σ₁ 13 καὶ παραλ. C₂ΔΔ₄Δ₅L 15 οὐπέρ
 ἐστὶ καὶ λέγοιτο Δ₄L ὄνπερ ἐστὶ καὶ λέγοιτο C₂ 16 λατινόφων:
 Βέκκος Mi 22 ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς Mi

1. M. Βασιλείου, *Λόγος κατὰ Σαβελλιανῶν, Ἀρείου καὶ Ἀνομοίων*, PG 31, 612 C πρβλ. *Λόγος ἀποδεικτικὸς Β'*.

2. M. Βασιλείου, *Περὶ ἀγ. πνεύματος* 18, PG 32, 152 B.

στάσεως, μὴ δυνάμενοι συνιδεῖν ὡς τὸ υἱὸς ὄνομα ὑποστατικόν
 ἐστὶ καὶ ὁ λέγων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ ὄλον δηλοῖ τὸν υἱόν, οὐ-
 σίαν δηλαδή ἐνυπόστατον, εἰς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν ἐπινοίας συνελέ-
 5 γησαν αἱ παροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἐκ τῆς οὐσίας
 τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν γεννᾶσθαι. Ὁμολογημένου γὰρ μίαν εἶναι
 τὴν ἐκ πατρὸς γέννησιν τοῦ υἱοῦ, πῶς ἔστι διαφέρειν τὸ ἐκ τῆς
 οὐσίας καὶ τὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως, εἰ μὴ τις βλασφημῶν ἐθέλει
 λέγειν ἄλλην μὲν ἐκ τῆς οὐσίας, ἄλλην δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως
 10 πατρὸς γέννησιν τοῦ υἱοῦ; Μεθ' ἃς ἕτεραι χρήσεις αἱ δηλοῦσαι
 τελείαν οὐσίαν καὶ τέλειον θεὸν λέγεσθαι τὸν πατέρα καὶ τε-
 λείαν οὐσίαν τὸν υἱὸν καὶ τελείαν οὐσίαν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ ἐνδεκάτη

Ὄταν τι μιᾶς οὐσίας ἦ καὶ ὑποστάσεως, τὸ ἐκ τῆς οὐσίας
 ἐκείνης φυσικῶς ἔχον ὅπωςδῆποτε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐκ τῆς ὑπο-
 15 στάσεως ἐκείνης ταύτην ἔχει καὶ ἀντιστρόφως· ὁ γὰρ ἂν ἐκ τῆς
 ὑποστάσεως ἐκείνης ἦ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐστίν. Ὄταν δέ τι
 μιᾶς μὲν οὐσίας ἦ, οὐ μιᾶς δὲ ὑποστάσεως, ἀλλὰ πλειόνων, τὸ ἐκ
 τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας οὐκ ἐκ τῶν λοιπῶν αὐτῆς ὑποστάσεών ἐστιν,
 ἀλλ' ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν. Ἐπεὶ οὖν ἡ ἀνωτάτω καὶ προσκυνητῇ
 20 τριάδι ἡμῖν μία φύσις ἐστίν ἐν ὑποστάσει τρισίν, οὐ πᾶν τὸ ἐκ τῆς
 οὐσίας τὴν ὑπόστασιν ἔχον ἐκ τῶν λοιπῶν ὑποστάσεών ἐστιν, ἀλλ'
 ἐκ μιᾶς τινος αὐτῶν, δηλαδή τῆς πατρικῆς· ἐκ ταύτης γὰρ μὴ εἶναι
 οὐκ ἐνδέχεται. Οὐκοῦν οὐχὶ καὶ ἐξ ἑτέρας, ἀλλ' ἐκ μόνης, εἴπερ ἐκ
 μιᾶς. Καὶ τοῦτο δηλον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος γὰρ ἡμῶν
 25 ἐκ τῆς οὐσίας μὲν ἐστὶ τοῦ Ἀδάμ, οὐκέτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑπο-
 στάσεως τοῦ Ἀδάμ, διότι μία μὲν οὐσία τῶν ἀνθρώπων νῦν, πολ-
 λαὶ δὲ ὑποστάσεις· ἀνθρωπίνης δὲ τὴν ἀρχὴν μιᾶς οὐσης οὐσίας

C, Δ Δ₂ Δ₃ L Mi Σ₁   3 εἰς λαμπρὸν τῆς ἀτόπου αὐτῶν Mi   4 ῥήσεις
 Mi   7 ἐθέλοι Mi   8 ἄλλην δ' ἐκ... υἱοῦ: τοῦ πατρὸς γέννησιν
 τοῦ υἱοῦ, δ' ἐκ τῆς ὑποστάσεως; Mi   9 μεθ' ἃς ἕτεραι χρήσεις:
 προστίθενται δὲ ταῖς τοιαύταις ῥήσεσιν εἰς συγκρότησιν τῆς τοιαύτης ἐν-
 νοίας καὶ ῥήσεις ἕτεραι Mi   15 ἔχει καὶ ἀντιστρόφως: ἔχει. Καὶ ἀν-
 τιστρόφως πάλιν· Mi   16 τι παραλ. Mi   οὐ μιᾶς: οὐδεμιᾶς Mi
 18 αὐτῆς παραλ, Mi   21 λοιπῶν: ὑπολοίπων Δ₁   24 ἀπό: ἐπὶ Mi
 25 ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ Mi   26 τῶν ἀνθρώπων νῦν: ἡ τῶν ἀν-
 θρώπων ἦν Mi

τε και υποστάσεως, τῆς τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἀδάμ
 ἢ Εὐα οὔσα και ἐκ τῆς υποστάσεως ἐκείνου ἦν. Ἀλλὰ και πρὶν
 τὸν Κάιν εἶναι, μιᾶς οὔσης ἀνδρικής οὐσίας τε και υποστά-
 σεως, ἐκ μιᾶς και τῆς αὐτῆς ὁ Κάιν ἀνδρικής οὐσίας τε και
 5 υποστάσεως ὑπῆρχε, τοῦ Ἀδάμ· δυοῖν δὲ ἀνδρῶν ἤδη καθ' ὑ-
 πόστασιν τελούντων, ὁ τῷ Κάιν γεννηθεὶς υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας
 μὲν ὑπῆρχε τοῦ Ἀδάμ, ἀλλ' οὐχὶ και ἐκ τῆς υποστάσεως αὐ-
 τοῦ, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς τοῦ Κάιν. Ὁ δὲ λατινόφρων οὗτος δια-
 10 τεινόμενος ἐνταῦθα και ἐκ τῆς υποστάσεως εἶναι τοῦ υἱοῦ τὸ
 πνεῦμα, εἶπερ εἶναι θεολογεῖται ἐκ τῆς φύσεως, μίαν δείκνυσι
 φρονῶν ὡσπερ οὐσίαν οὕτω και ὑπόστασιν ἐπὶ θεοῦ, τὸν υἱὸν ἢ
 τὸν πατέρα τελείως ἀθετῶν ὁ τάλας, πρὸς δὲ τούτῳ και ἐκ μό-
 νου τοῦ υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν εἶναι τοῦ θείου πνεύματος δεικνύς.
 15 Ἀλλὰ και ἀπὸ τῶν ῥητῶν, ἃ θεολογοῦσι τελείαν οὐσίαν εἶναι
 τὸν πατέρα και τελείαν οὐσίαν τὸν υἱόν, ὡσαύτως και τὸ πνεῦ-
 μα τὸ ἅγιον, οὐ τὸ ἐνιαῖον και ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας ἐπι-
 γινώσκει τῶν τριῶν, ἀλλ' ἐνθεωρεῖν πειρᾶται πληθυσμόν τινα
 και διαφορὰν ἐντεῦθεν κατ' αὐτὴν ἀφρόνως'.

20 Ἐπιγραφή Λατίνων δωδεκάτη

Ἐπειδὴ εἰσὶν τινες ἀποτολμῶντες και λέγοντες τὸ ἀναβλύ-
 ζειν και προῖέναι και ἐκλάμπειν και πεφηγῆναι ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ
 πνεῦμα μὴ δηλοῦν τὸ οὐσιωδῶς και ἐνυποστάτως ὑπάρχειν αὐτὸ
 ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων
 25 διανομήν, εἰς ἔλεγχον τῆς τοιαύτης ἀνοίας ἐξελέγησαν αἱ πα-
 ροῦσαι γραφικαὶ χρήσεις, αἱ δηλοῦσαι ἀναβλύζειν και ἐκλάμπειν
 και πεφηγῆναι τὸν υἱὸν ἐκ πατρὸς· οὐ γὰρ δὴ τις ἐρεῖ ὡς οὐχ
 ὁ υἱὸς ἐστὶν ὁ ἀναβλύζων και ἐκλάμπων και πεφηγῶς ἐκ πατρὸς
 οὐσιωδῶς και ἐνυποστάτως, ἀλλὰ τὰ χαρίσματα τοῦ υἱοῦ.

C, Δ Δ, Δ, L Mi Σ, 1 - 2 τῆς τοῦ Ἀδάμ... υποστάσεως παραλ. Mi
 5 ἡδη παραλ. L 6 ὁ τῷ Κάιν γεννηθεὶς υἱός: ὁ Ἐνώχ Mi 8 ὁ
 δὲ λατινόφρων: ὁ οὖν Βέκκος Mi 13 τελείως Mi 15 τελείαν
 θεολογοῦσιν Δ, Mi 21 λέγειν Mi 26 ῥήσεις Mi 27 ἐκ τοῦ
 πατρὸς Mi

1. Πρβλ. Λόγος ἀποδεικτικὸς Β', 66, ἐνθα εὐρηται αὐτουσία ὀλόκληρος ἢ ἀντεπιγραφή αὐτή.

Τοῦ αὐτοῦ ἀντεπιγραφῆ δωδεκάτη

Τὸ γεννητῶς ἕκ τινος ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχον ἐξ αὐτοῦ καὶ προΐεναι λέγεται καὶ ἐκπέμπεσθαι καὶ ἐκλάμπειν, εἴ-
 περ φῶς ἐστὶ, καὶ ὄσα παραπλήσια τούτοις. Οὐ μὴν πᾶν τὸ
 5 προῖδον ἢ ἐκπεμπόμενον ἢ ἐκλάμπον ἕκ τινος καὶ ἐξ ἐκείνου γεν-
 νητῶς ἢ ἐκπορευτῶς τὴν ὕπαρξιν ἔχει καὶ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει
 ἐστίν. Οὗτος δέ, ὁ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας συγγραψάμενος, τόλ-
 μαν ἐγκαλεῖ τοῖς εὐσεβῶς καὶ νουνεχῶς φρονοῦσι, τολμητίας ὧν
 αὐτὸς περὶ τὸ δυσσεβεῖν.

C, Δ Δ₄ Δ₅ L Mi Σ₁4 ὄσα: τὰ Δ₅

9 αὐτὸς παραλ. Mi

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ ΚΑΙ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΥΠΟ ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ
ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΕΥΕΝΔΟΡΦΦ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Περιστατικά συγγραφής

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη συνδέεται στενῶς μὲ τοὺς Ἀποδεικτικούς Λόγους τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ ἐκ Πριλάπου θεολόγος Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, μαθητὴς τοῦ Παλαμᾶ, κοινὸς δὲ φίλος αὐτοῦ καὶ τοῦ Βαρλαάμ, ἦτο ἐκ τῶν παραληπτῶν τῶν ὡς ἄνω πραγματειῶν τοῦ πρώτου, τὰς ὁποίας καὶ ἀνέγνωσεν ἐπιμελῶς. Τὰς ἐκ τῆς μελέτης ἐντυπώσεις του ἐξέθεσεν εἰς ἐπιστολὴν πρὸς αὐτόν, ἐπαινοῦσαν μὲν τὰς πραγματείας, ἐκφράζουσαν δὲ συγχρόνως μὲ λεπτότητα κάποιαν ἐπιφύλαξιν ὡς πρὸς τὴν εἰς τὴν θεολογίαν χρῆσιν τοῦ ὄρου ἄποδεικτικός¹.

Ὁ Παλαμᾶς ἄλλοτε ἠμέλει τὴν πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον ἀλληλογραφίαν του, ἀλλὰ βεβαίως θ' ἀπήντα εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἡ δὲ ἀπάντησις ὑπῆρξε τόσον ἐκτενής, ὥστε ἀντὶ ν' ἀπολογηθῆ διὰ τὴν ἀμέλειαν, ἀπολογεῖται τῶρα διὰ τὴν μακρηγορίαν. Ὡς αἰτίαν τῆς μακρηγορίας προβάλλει τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνεύρεσιν καὶ μελέτην τοῦ Κατὰ Λατίνων βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ, τὸ ὅποιον ἀνεζήτησε μὲν ἀπὸ μακροῦ, ἀλλὰ τοῦ ἔφερε γνώριμος του μόλις προσφάτως, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Ὁ ἀγιορείτης θεολόγος συνεταράχθη καὶ ἀπὸ τὴν μέθοδον καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἤθελε δὲ νὰ συναντήσῃ τὸν Καλαβρὸν διὰ νὰ συζητήσῃ περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' εὕρισκόμενος εἰς τὸ Ὅρος δὲν ἠδύνατο. Διὰ τοῦτο γράφει σχετικῶς πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον, ὁ ὅποτος, καθὼς ἐγνώριζε, συνανεστρέφετο ἀπὸ ἐτῶν μὲ τὸν Βαρλαάμ καὶ διέμενε πλησίον του². Οὕτω ὁ Ἀκίνδυνος ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ὡς μεσάζων μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων θεολόγων, οὐχὶ μόνον φέρων τούτους εἰς ἐπικοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ προσπαθῶν νὰ ἄρῃ τὰς μεταξὺ των θεολογικὰς ἀντι-

1. Α' Πρὸς Ἀκίνδυνον 13.

2. Αὐτόθι 1.

γνωμίας. Τὴν θέσιν ταύτην ἐτήρησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου του, διὸ καὶ δὲν ἦτο ἔκτοτε ἀγαπητὸς εἰς καμμίαν μερίδα. Ἡ μεταγενεστέρα δυσάρεστος ἐξέλιξίς τῶν πρὸς τὸν Παλαμᾶν σχέσεών του ἀπεικονίζεται εἰς προσθήκην ἀντιγραφέως— ἢ αὐτοῦ τοῦ Παλαμᾶ—εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς παρούσης ἐπιστολῆς: «ἐγράφη δὲ πρὸς Ἀκίνδυνον ἔτι τοῖς εὐσεβέσι καὶ φίλοις ἐναριθμούμενον».

Ἐναντι τοῦ Βαρλαάμ ὁ Παλαμᾶς παρουσιάζεται ἀκόμη ἥπιος: «τὸν μὲν οὖν εἰσόμεθα καὶ μεθ' ἡδονῆς δῆπου· τί γάρ ποτ' ἂν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν εἶη παρ' ἀνδρὸς ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος;»³ Ἡ ἀντίθεσις τῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη λάθει συγκεκριμένην καὶ ὀριστικὴν μορφήν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ἄλλοι φίλοι του ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην τοῦ εἶχον γράφει περὶ τοῦ θέματος τῆς διαφωνίας του περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Βαρλαάμ, αὐτὸς δὲ ἀπήγγησεν ὅτι καὶ αἱ ἰδικαὶ του καὶ τοῦ Καλαβροῦ αἱ ἀπόψεις εἶναι «εὐσεβεῖς», δηλαδὴ ὀρθόδοξοι⁴.

Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ τὸ ἐρημητήριον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὴν μονὴν τῆς Λαύρας ὀλίγον μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλὰ τὸ ἔτος συντάξεως δὲν εἶναι δυνατὸν γὰ καθορισθῆ μετ' ἀσφαλείας. Ὁ G. Schirò ἐτοποθέτησεν αὐτὴν εἰς τὸ ἔτος 1335⁵, τὴν χρονολογίαν δὲ ταύτην ἐδέχθη κατ' ἀρχὰς καὶ ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιστολῆς J. Meyendorff⁶, ὁ ὅποτος ὁμῶς ἤδη ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ ἔτους 1337⁷. Ἐὰν οἱ Ἀποδεικτικοὶ Λόγοι ἐγράφησαν, ὡς ἰσχυρίσθημεν, ἐν ἔτος μετὰ τὰς συζητήσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦτοι τὸ 1335, ἴσως ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη τὸ θέρος ἢ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1336, καὶ τοῦτο διότι ἢ διὰ τῶν πραγματειῶν ἐκείνων προκληθεῖσα κίνησις καὶ ἀλληλογρα-

3. Αὐτόθι 4.

4. Α' πρὸς Βαρλαάμ 24, ὅθεν προέρχεται καὶ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἀπολεσθείσης ταύτης ἐπιστολῆς.

5. *Barlaam Calabro epistole greche*, Palermo 1954, σ. 36 ἐξ. Βλ. καὶ R. - J. Loenertz, «Dix - huit lettres de Grégoire Acindyne», *Orientalia Christiana Periodica*, 1957, σ. 119 ἐξ.

6. Εἰσαγωγή εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν, «La première lettre de Palamas à Akindynos», *Θεολογία* 1954, σ. 603.

7. *Introduction à l' étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σ. 68. 344.

φία ὑπῆρξεν ἄμεσος⁸. Ὁ παραλήπτης εὐρίσκετο τότε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς καὶ ὁ Βαρλαάμ.

Περιεχόμενον

Ἐνῷ κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν περὶ ἐκπορεύσεως πραγματειῶν ὁ Παλαμᾶς ἐγνώριζε τὰς ἀπόψεις τοῦ Βαρλαάμ μόνον δι' ἐκθέσεως παρὰ τρίτων, ἤδη εἶχεν ἀναγνώσει τὸ *Κατὰ Λατίνων* βιβλίον τούτου. Πρόκειται περὶ τοῦ ἔργου, τὸ ὅποτον ὑπ' αὐτοῦ μὲν τοῦ Βαρλαάμ ἀναφέρεται ὡς 'πραγματεία'⁹ καὶ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν κατὰ τὸ πλεῖστον διατηρεῖται ἐνιαῖον, εἰς δὲ τὴν ἀπαρίθμησιν παρὰ Fabricius - Harles παρουσιάζεται κατατετημημένον εἰς ἕξ αὐτοτελεῖς συγγραφὰς μεταξὺ 23 ἐν συνόλῳ ἀντιλατινικῶν συγγραμμάτων¹⁰.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, ὑποδηλούμενον καὶ διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς, ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὰς θέσεις τοῦ Βαρλαάμ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (2 - 7) καὶ περὶ θεολογικῶν συλλογισμῶν (8 - 13), ἐνῷ εἰς τὸν πρόλογον (1) ἐκτίθενται τὰ περιστατικά τῆς συγγραφῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὸν ἐπίλογον (14) τὰ περιστατικά συγγραφῆς τῶν περὶ ἐκπορεύσεως πραγματειῶν¹¹.

Εἰς τὰς περὶ Πνεύματος συζητήσεις ὁ Βαρλαάμ ἠκολούθησε τὴν ὀρθόδοξον ἀποψιν ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ Φωτίου, τὸν ὅποιον λόγῳ τῆς ἐναντίον του ἀντιδράσεως τῶν μοναχικῶν κύκλων εἶχον παρημελημένον οἱ ἄλλοι θεολόγοι. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔδειξε τὴν προτίμησιν του πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν παράταξιν.

8. Τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος τοῦ Παλαμᾶ μέχρι τοῦ 1341 ἐκτίθενται ἐκτενέστερον ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὰ ἔργα *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζοντων*.

9. Κῶδ. Paris. gr. 1278 φ. 89β.

10. Fabricius - Harles XI σ. 462. PG 151, 1250 - 1252. Εἶναι τὰ φέροντα ἐνταῦθα ἀριθμὸν II, III, IV, V, XVII, XVIII. Ταῦτα παραμένουν ἀνέκδοτα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πλὴν ἐνὸς ἀντιλατινικῶν ἔργα τοῦ Βαρλαάμ.

11. Ἀνάλυσιν αὐτῆς βλ. ἐν J. Meyendorff, «L'origine de la controverse palamite: La première lettre de Palamas à Akindynos», *Θεολογία* 1954, σ. 603 - 613, καὶ «Les débuts de la controverse hésychaste», *Byzantion* 23 (1953), σ. 107 - 109. Ἐνταῦθα ἀναλύονται καὶ αἱ ἐπόμεναι 4 ἐπιστολαὶ τοῦ Παλαμᾶ, ὡς καὶ αἱ δύο τοῦ Βαρλαάμ πρὸς αὐτὸν (σ. 109 - 120).

Καθορίζει μὲ ἐξαιρέτον σαφήνειαν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν· κοίμαι πάντας ἂν ὁμολογήσαι τρία εἶναι, πρὸς ἃ δεῖ σκοπεῖν τὴν τῆς ἐπικειμένης ὑποθέσεως ὁμολογίαν ἢ διαφωνίαν· ἐν μὲν τὴν τῶν τριῶν προσώπων κατ' οὐσίαν ταυτότητα, δεύτερον δὲ τὴν προσωπικὴν αὐτῶν διαφορὰν καὶ τρίτον τὰ ἐν τῇ θεῖα γραφῇ περὶ θεολογίας ρητά»¹². Μετὰ δὲ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ταυτότητος οὐσίας τῶν τριαδικῶν προσώπων, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν διαφορῶνουν βεβαίως οἱ Λατίνοι, ὁμιλεῖ περὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἤργοῦντο ἐκεῖνοι, περιορίζοντες ταύτην μόνον εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ μὴ ἐπεκτείνοντες εἰς τὰς ὑποστάσεις¹³. Εἰς τὰς διακρίσεις συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς προόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ὑπαρκτικῶς μὲν ὡς ἐκπόρευσις ἀνήκει εἰς τὸν Πατέρα, μεταδοτικῶς δὲ ὡς ἐπιφοίτησις ἢ ἀποστολὴ ἀνήκει συγχρόνως καὶ εἰς τὸν Υἱόν. «Ἡμεῖς τὴν μὲν μεταδοτικὴν πρόοδον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὴν πρὸς ἡμᾶς, εἴτε ἐπιφοίτησιν εἴτε διανομὴν εἴτε χύσιν εἴτ' ἀποστολὴν εἴτ' ἄλλ' ὅτιοῦν τούτων οἰκειότερον χαίροι τις αὐτὴν ὀνομάζων, παρά τε Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ὑπάρχειν ὁμολογοῦμεν· τὴν δὲ ὑπαρκτικὴν πρόοδον, ἣ οὐκ ἔστι πρὸς ἡμᾶς ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς πιστεύομεν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»¹⁴.

Εἰς ταῦτα δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ διαφωνήσῃ οἰοσδήποτε ὀρθόδοξος θεολόγος, πράγματι δὲ ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Καλαβροῦ ἐπεκυρώθη ὑπὸ συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων αὐτοῦ. Ὁ Νεῖλος Καβάσιλας ἠκολούθησε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του, ὁ δὲ Μᾶρκος Εὐγενικός ἐπωφελήθη ἀμφοτέρων, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Βησσαρίων· «κατὰ τοῦ περὶ διακρίσεως τῶν ὄντων κατὰ Θωμᾶν καὶ τινὰς τοῦτο μὲν Λατίνων τοῦτο δὲ καὶ Ἑλλήνων ἔστιν ὦν λόγου, πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι πρὸ σοῦ [τοῦ Εὐγενικοῦ] πόλεμον ἤρξαντο, καὶ μάλιστα Βαρλαάμ ὁ Καλαβρὸς καὶ Νεῖλος ὁ Καβάσιλας, ἀφ' ὧν καὶ αὐτὸς εἰληφῶς γράφεις ἃ γράφεις»¹⁵.

Πρέπει λοιπὸν ν' ἀναζητηθῇ τὸ ἐλατήριον, τὸ ὁποῖον ᾤθησε τὸν Παλαμᾶν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Καλαβροῦ ἀντίθεσιν, παρ' ὅλον ὅτι οὗτος ὑπεστήριξε τὰς ὀρθοδόξους θέσεις. Τοῦτο δύναται νὰ εὐ-

12. Κῶδ. Paris. gr. 1278 φ. 34.

13. Αὐτόθι φ. 96.

14. Αὐτόθι φ. 83^β.

15. Βησσαρίωνος, Ἐπιτομὴ πρὸς τὰ τοῦ Ἐφέσου κεφάλαια, PG 161, 193 ἐξ.

ρεθῆ εἰς τὴν διαφορὰν ἀφετηρίας. Ὡς θὰ σημειωθῆ κατωτέρω, ὁ Βαρλαάμ ἤρνεϊτο τὴν δυνατότητα ἐκφορᾶς ἀποδεικτικῶν κρίσεων περὶ τῶν θεολογικῶν προβλημάτων, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν ἐναπέθετε μόνον εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς ἀποκαλύψεως. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης δὲν εὑρίσκει τίποτε σταθερὸν εἰς τὰς θεολογικὰς γνώμας, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ὡς ἐχούσας σχετικὸν μόνον κῦρος, καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἔπρεπε καὶ ὅτι ἠδύνατο γὰρ ἐξεύρη διαλεκτικὸν τρόπον διαλύσεως τῶν ἀντιφάσεων. Οὕτω, ἐπὶ τοῦ παρόντος προβλήματος ἐπικαλούμενος τὸ χωρίον Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»¹⁶, προσεπάθει γὰρ συμβιδάσῃ τὰ δύο δόγματα πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν ἔνωσιν. Ἐὰν αἱ δύο ἀρχαί, Πατὴρ καὶ Υἱός, δὲν θεωρηθοῦν αὐτοτελεῖς, ἀλλ' ἢ μία ὑπὸ τὴν ἄλλην ἢ ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀποφεύγεται ἡ δυαρχία εἰς τὴν ἐκπόρευσιν¹⁷. Τὸ χωρίον τοῦτο ἠναγκάσθη ἐκ τῆς προκληθείσης ἀντιδράσεως ν' ἀπορρίψῃ βραδύτερον, συμφώνως πρὸς τὴν τακτικὴν προσαρμογῆς τῶν ἐπιχειρημάτων του κατὰ τὰς ἀνάγκας, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ· «οἱ λόγοι ἄπαξ καὶ δις ὕστερον μεταδέβληνται»¹⁸. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ανίγνον διὰ νέας διαπραγματεύσεις τὸ ἀνέλαβεν ἐκ νέου καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησεν εἰς σχέδιον ὑποβληθὲν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁸.

Ἀκριβῶς τὴν τάσιν αὐτὴν προτίθεται γὰρ καταπολεμήσῃ ὁ Παλαμᾶς γράφων πρὸς Ἀκίνδνον, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη προσωπικῶς τὸν Βαρλαάμ. Καθ' ὅσον τὸ θέμα συμπίπτει πρὸς τὸ τῶν πραγματειῶν περὶ ἐκπορεύσεως, χρησιμοποιεῖ ἀπὸ ἐκείνας ὀλόκληρα τεμάχια. Καταφεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσικῶν καὶ ὑποστατικῶν ιδιωμάτων. Μία δημιουργικὴ ἀρχὴ ὑπάρχει, ἡ Τριάς ὡς σύνολον· ἐπὶ πλέον ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς θεότητος, «θεογόνος ὦν μονώτατος» κατ' ἐκφρασιν τοῦ Διονυσίου²⁰. Ἄν ἀνακηρύξωμεν καὶ τὸν Υἱὸν ἀρ-

16. Λόγος 45, 9, PG 36, 633 C.

17. Α' πρὸς Ἀκίνδνον 2.

18. Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 266 (ἐπιστ. I, 956), βλ. καὶ σ. 282 (ἐπιστ. III, 82).

19. Ἐκδοσις ὑπὸ C. Giannelli, «Un progetto di Barlaam Calabro ver l'Unione delle Chiese», *Miscellanea G. Mercati III*, Studi e Testi 123, Città del Vaticano, 1946 σ. 193.

20. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 7. PG 3, 645 B.

χήν τῆς θεότητος, οὗτος θ' ἀποτελεῖ ἄλλην ἀρχήν· καὶ ἐξ ἄλλου διατὶ γὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν τὸ θεογόγον καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, ὅποτε θὰ ἔχωμεν τρεῖς ἀρχάς²¹; Ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν Λατίνων, ὅτι αἱ δύο ἀρχαὶ συνέρχονται εἰς μίαν, διότι ἡ μία προέρχεται ἐκ τῆς ἄλλης, εἶναι ἀδιανόητος²². Ἡ ἐκπόρευσις ἀπομένει ὡς ἀποκλειστικὴ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς.

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Παλαμάς ἀσχολεῖται μὲ τὰς θεολογικὰς προϋποθέσεις τοῦ Βαρλαάμ, ὁ ὅποιος ἐπρέσβευεν ὅτι μόναι ἔγκυροι εἰς τὴν θεολογίαν ἀρχαὶ εἶναι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ, αἱ περιεχόμεναι εἰς τὴν Γραφήν καὶ τὰς ἀποφάνσεις τῶν Πατέρων· «ἐκάστη τῶν ἀποφάνσεων, ὅσαι ἡμῖν περὶ τῶν θείων ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀπεφάνθησαν, ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα»²³. Πέραν αὐτῶν δὲν ἀνεγνώριζεν ἄλλην ἀρχήν καὶ ἠρνεῖτο εἰς τὴν λογικὴν λειτουργίαν πᾶσαν ἰκανότητα πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ ἐνέπαιζε τὴν μέθοδον τῶν Σχολαστικῶν, οἱ ὅποιοι διτύπωνον τὰς θεολογικὰς ἀληθείας, ὡς ἐὰν ᾗσαν καταληπταὶ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ βρέφη²⁴. Ἰδιαιτέρως καὶ ἐπιμόνως κατεφέρετο ἐναντίον τῆς θεολογίας τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐχρησιμοποίησε καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν μιᾶς πραγματείας του, *Κατὰ Θωμᾶ*²⁵.

Ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας τοῦ Διονυσίου διαμορφωθείσα πεποιθήσις τοῦ Βαρλαάμ, περὶ τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδὸς γνῶσεως τοῦ Θεοῦ πλὴν τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἀνδρας, ὀδηγεῖ εἰς ἓνα μετριοπαθῆ ἀγνωστικισμὸν καὶ ἀναστέλλει πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς περαιτέρω ἀναδίπλωσιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως. Αἱ θεολογικαὶ ἀναζητήσεις κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον δὲν ἐδράζονται εἰς τὴν Γραφήν καὶ τοὺς Πατέρας, χωρίζουν τὰς ἐκκλησίας· εἶναι δὲ τῆς διαλεκτικῆς ἔργον ἢ ἐξεύσεις μέσων πρὸς διάλυσιν τῶν ἀντιθέσεων.

Ὁ Παλαμάς κατελήφθη ὑπὸ δέους ἐνώπιον τοῦ ἀγνωστικισμοῦ αὐτοῦ καὶ ἠθέλησεν ἐναντι τῆς ἀρνητικῶν ἔργον ἐπιτελοῦσης διαλεκτικῆς τοῦ Βαρλαάμ γὰ ὑψώσῃ τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον. Ὁ Ἀκίνδυνος, ἐκφράζων ἀντιρρήσεις εἰς τοῦτο, ἠρώτησε

21. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 3. 5.

22. Αὐτόθι 6.

23. Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 243 (ἐπιστ. I, 355 ἐξ.).24. Κῶδ. Paris. g. 1278 φ. 94^B.

25. Ἡ ὑπ' ἀριθμ. 7 κατὰ τὴν ταξινόμησιν Fabricius - Harles.

τὸν Παλαμᾶν, διατί ἐπέγραψε τὰς ἀντιλατινικὰς πραγματείας του 'ἀποδεικτικούς λόγους'²⁶. Ὁλόκληρον τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, συνοψιζομένην ὡς κάτωθι. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν θεολογίαν τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμόν, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται «περὶ τὸ ἔνδοξον καὶ πιθανὸν καὶ πεφυκὸς ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν, καὶ νῦν μὲν ὄν νῦν δ' οὐκ ὄν, καὶ ποτὲ μὲν ἀληθὲς ποτὲ δὲ μή»²⁷. Οὕτω ἔπραττον οἱ Ἕλληνας φιλόσοφοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ θεολογία κατήντησε πιθανολογία²⁸. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς, ὁ ὁποῖος πραγματεύεται «περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ αἰεὶ ὄν καὶ αἰεὶ ἀληθὲς ὄν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον»²⁹, εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὰ προβλήματα ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικὸς, διότι ὑπάρχουν πλευραὶ τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος, αἱ ὁποῖαι ἐπιδέχονται ἀπόδειξιν· «τὰ μὲν ἄρα τοῦ Θεοῦ γινώσκειται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ εἰσιν ἀπερινόητα πάντα καὶ ἀνεξερεύνητα»³⁰. Ἡ ἀπόδειξις στηρίζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰς ἀποκαλυφθείσας 'αὐτοπίστους ἀρχάς', ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς 'κοινὰς ἐννοίας' καὶ τὰ 'ἀξιώματα'³¹. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἦτο σύμφωνος καὶ ὁ Βαρλαάμ, ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ὁμοῦς οὗτος διεφώνει, διότι δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ προχωρήσῃ πέρα τῆς πίστεως.

26. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 13.

28. Αὐτόθι 9.

30. Αὐτόθι 8.

27. Ἐνθ' ἄνωτ.

29. Αὐτόθι 13.

31. Αὐτόθι 10.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ ἀπήντησαν μετ' ὀλίγον¹ καὶ ὁ παραλήπτης καὶ ὁ Βαρλαάμ, τοῦ δὲ πρώτου ἡ ἀπάντησις συνίστατο εἰς ἀπλοῦν γράμμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεκαλεῖτο τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ φιλίαν τοῦ ἀποστολέως².

Καὶ τοῦ Παλαμᾶ ἡ ἀπάντησις ἐδόθη εἰς ἀπλοῦν γράμμα, ἀναφερόμενον εἰς τὴν στάσιν του ἔναντι τοῦ Καλαβροῦ καὶ ἐπιγραφόμενον διὰ τοῦτο «περὶ τῆς τοῦ Βαρλαάμ ἐν τοῖς δόγμασι διαφορᾶς». Ὁ συγγραφεὺς ἀναγγέλλει ὅτι μετὰ τοῦ γράμματος τοῦ ἀποστέλλει τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐπιστολὴν του, τὴν ὁποίαν καλεῖ «ἀπολογητικὸν λόγον»³. Πιθανῶς ὑπωπτεύετο ἤδη ὅτι ὁ κοινὸς φίλος Ἀκίνδυνος ἤρχισε νὰ ἐκτιμᾷ μᾶλλον τὰς γνώμας τοῦ Βαρλαάμ, δηλώνει δὲ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἀγαπᾷ τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην φιλίαν τοποθετεῖ τὴν θεῖαν⁴. Ἐν συνεχείᾳ συνοψίζει ὅσα γράφει εἰς τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστολὴν, ἀποτελοῦντα ἀναίρεσιν τῶν «ἐλληνικῶν καὶ σατανικῶν ὀγκῶν»⁵. Ἀντιλαμβανόμενος τὴν σκληρότητα τῶν λόγων του δηλώνει ὅτι δὲν θὰ ἀπήντα οὕτω πρὸς τὸν Βαρλαάμ, ἐὰν ἐκεῖνος περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ τονίζῃ ὅτι θεωρεῖ ἰσχυρὸν «τὸ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ Θεοῦ»· ἀλλὰ δυστυχῶς ἐκεῖνος προχωρεῖ εἰς μείωσιν τῆς ἀξίας τῶν Πατέρων καὶ εἰς ἀνάδειξιν τῶν κατὰ Σωκράτην καὶ Πλάτωνα σοφῶν ὡς θεοπτῶν. Διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνον νὰ παιδεύῃ τὸν φιλόσοφον, ὥστε νὰ μὴ μεταβάλλεται εἰς ὑπερζηλωτὴν τῶν ἐλλήνων σοφῶν καὶ σοφιστῶν⁶.

Καὶ πάλιν, ἐνώπιον τοῦ ὀγκοῦ τῆς σοφίας τοῦ Καλαβροῦ, ἐμφανίζει κάποιαν δειλίαν ὁ Παλαμᾶς, «ὁ μηδὲν εἰδῶς πρὸς τὸν...

1. «Εὐθύς», Βαρλαάμ *Πρὸς Νεῖλον Τρικλίνιον*, Schirò, *Barlaam Calabriae epistole greche*, σ. 269 (ἐπιστ. II, 45).

2. Ἀνέκδοτον, Κῶδ. Ambros. gr. 29, φφ. 75β - 76β. Ἀνάλυσιν βλ. ἐν R. - S. Loenertz, *Orientalia Christiana Periodica* 1957, σ. 119 ἔξ.

3. Β' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

4. Αὐτόθι 2.

5. Αὐτόθι 7.

6. Αὐτόθι 4. 5.

λέγειν ἄκρως εἰδότα». Ἀναγνωρίζει ὅτι τοῦ ἐχρειάζετο περισσότερο χρόνος διὰ νὰ καταβάλῃ ἐντονωτέραν σκέψιν εἰς τὰ γραφόμενα, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀπέμεγεν εἰς τὴν διάθεσίν του χρόνος ἰκανός, ἀφ' οὗ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος ὁ κομιστὴς τῶν ἐπιστολῶν Θεσσαλὸς Νεῖλος, προφανῶς ὁ Τρικλίνιος, μέχρις οὗ θ' ἀνεχώρει εἰς Θεσσαλονίκην ὁ ἀντικαταστάτης τούτου. Ἐσχεδίασε λοιπὸν ἐκ τῶν ἐνόητων τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐπιστολὴν 'καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας', ἀλλ' ἴσως ἠδύνατο βραδύτερον νὰ συντάξῃ καὶ ἄλλην πραγματείαν, ἐννοῶν προφανῶς τὴν ἀκολουθήσανσαν δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς Βαρλαάμ⁷.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα φανερῶνουν ὅτι ἡ Β' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴ ἐγράφη μερικὸς μῆνας μετὰ τὴν πρώτην, ἐνισχυόμενα δὲ ἀπὸ τὴν εἰδησιν ὅτι ἡ ἀπολεσθεῖσα ἐκείνη ἀπάντησις πρὸς Θεσσαλονικεῖς εἶχε γραφῆ «πέρυσιν»⁸, περίπου συγχρόνως μὲ τὴν πρώτην, ἥτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 1336, ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησιν ταύτης εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337.

7. Αὐτόθι 3.

8. Α' πρὸς Βαρλαάμ 24.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Α΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

Περιστατικά συγγραφής

Ὁ Βαρλαάμ εἰς ἀπάντησιν τῆς πρώτης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον καὶ τῶν ἀντιλατινικῶν πραγματειῶν τοῦ Παλαμά ἐστειλε πρὸς αὐτὸν ἕνα ἐπιστολιμαῖον λόγον καὶ ἐν ᾿ γραμματίον¹, ζητῶν ἀπὸ τὸν Ἀγιορείτην ν' ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον πλέον καὶ οὐχὶ πρὸς τρίτα πρόσωπα οἰαδῆποτε ἀπάντησις. Ὁ Παλαμάς, προτιθέμενος ὅπως ὅποτε ν' ἀπαντήσῃ, εὐρέθη πρὸ διλήμματος, διότι εἰς μὲν τὴν μίαν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὁ ἀποστολεὺς ἀνεγνώριζεν ὅτι ὁ Ἀγιορείτης καλῶς ἀντετάχθη ᾿ τοῖς μὴ καλῶς δόξασιν², εἰς δὲ τὴν ἄλλην ἔλεγε, ᾿ κάκιστα³. Καὶ δὲν ἐγώριζε μὲν ποία ἐκ τῶν δύο ἀντεπροσώπευε τὴν γνησίαν γνώμην τούτου, ἀλλ' ὑπέθεσεν ὅτι αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἢ ἐκτενεστέρα, διὸ καὶ εἰς αὐτὴν ἀπήγγησεν⁴.

Δὲν ἐκδηλώνει διάθεσιν πρὸς ρῆξιν μὲ τὸν Καλαβρόν, τοῦ ὁποῦ ἀναγνωρίζει τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν πλουσίαν μόρφωσιν. «Ὁ θρέμμα θυμῆρες τῆς ἀνωτάτω περὶ λόγους παιδείας καὶ τῆς φύσει σοφίας δῶρον παρὰ Θεοῦ, δι' αὐτῆς κεχαρισμένον ἡμῖν, ἐπιχαρι καὶ θυμῆρες κρᾶμα ἐπιστήμης καὶ νοῦ, διδακτοῦ καὶ ἀδιδάκτου φωτός»⁵. Ἐκφράζει δὲ διακαῆ πόθον νὰ συναντήσῃ καὶ περιπτυχθῆ αὐτόν. «Εἶη, σοφώτατε ἀνδρῶν, οὐκ ὀκνήσαμι δ' ἂν εἰπεῖν καὶ φιλοῦντων τε καὶ φιλουμένων ἀριστε, καὶ ἰδεῖν ἡμᾶς ἀλλήλους καὶ περιχυθῆναι ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων ἀσπασμόν ἡμῖν γενέσθαι τὸν αὐτὸν ἐν ἀγίῳ φιλήματι»⁶. Διασκεδάζει ἐπίσης τὴν ἐντύπωσιν τούτου ὅτι τὸν προσέβαλε διὰ τῆς πρώτης ἐκείνης πρὸς Ἀκίνδυνον

1. Ἡ ἐκτενὴς ἐπιστολὴ ἐξεδόθη ὑπὸ G. Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 229 - 266 (ἐπιστ. I).

2. Α' πρὸς Βαρλαάμ 4 ἐξ. Ὁ Βαρλαάμ δικαιολογεῖται ὡς πρὸς τὴν ἀντίφασιν λέγων ὅτι ὡς ἀντικειμενικὸς κριτῆς κατ' ἄλλα ἐπαινεῖ καὶ κατ' ἄλλα ψέγει. G. Schirò, ἔργ. μν. σ. 280 (ἐπιστ. III, 34 ἐξ.).

3. Α' πρὸς Βαρλαάμ 1.

4. Αὐτόθι 59.

ἐπιστολῆς, λέγων ὅτι δὲν τὸν ὠνόμασεν ἑτερόδοξον, ἀλλ' ἀπλῶς, ἐνῶ ἐπήνεσε τὰς ἄλλας γνώμας του, κατέκρινε μίαν καὶ μόνην, κακῶς δὲ ἐνόμισεν οὗτος ὅτι ἀπεκάλεσε λῆρον ὀλόκληρον τὴν ἐπιστολήν του⁵.

Ἀντιθέτως εὕρισκε ὅτι ὁ Βαρλαάμ εἶναι ὁ χρησιμοποιοῦν πικρὰν γραφίδα, ὁ χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς ἀμαθὴ καὶ ἀπαίδευτον⁶ καὶ διασύρων τοὺς ἀσκητικούς θεολόγους, μολοντί φρονεῖ ὅτι ἡ διαφωνία των περιορίζεται εἰς τὰς λέξεις μόνον⁷. Γενικῶς εὕρισκε τὴν ἐπιστολήν τούτου ἀνοικονόμητον καὶ δεικνύουσαν τὸν φιλόσοφον ὡς παραπαίοντα ἢ τοῦλάχιστον ματαιολογοῦντα λόγῳ ἀκαίρου πολυρρημοσύνης⁸.

ὡς οὖν ὁ ἀσκόπως ὀδοιπορῶν ματαιοπονήσει,

οὕτως ὁ ἀσκόπως λογογραφῶν ματαιολογήσει⁹.

Ἡ ἐπιστολή αὕτη ἐγράφη συγχρόνως μὲ τὴν προηγουμένην ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337. Ὁ Βαρλαάμ ἀνταπήντησε μετ' ὀλίγον εἰς ὕψος βιαιότερον¹⁰.

Περιοχόμενον

Ἡ ἐπιστολή αὕτη ἔχει ὁμοίαν κατασκευὴν μὲ τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον¹¹ ἐπιγράφεται «περὶ ὧν ἔφη δύο ἀρχῶν ἢ καθ' ἑλληνικῆς ἐποφίας» καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ δύο ταῦτα θέματα (14-21, 22-58), ἰδίως δὲ μὲ τὸ δεύτερον.

Ὁ συγγραφεὺς, ἐπεξηγῶν τὰς ἀπόψεις του, ἀρνεῖται ὅτι κατηγόρησε τοὺς Λατίνους ὡς δεχομένους δύο ἀρχὰς, ἐνῶ διὰ τῶν λόγων του ἀπλῶς ὑπεσήμανεν ὅτι ἀναγκαῖα κατάληξις τῆς διδασκαλίας των εἶναι ἡ παραδοχὴ τῶν δύο ἀρχῶν. Ἐξ ἄλλου ὁμοίως οἱ Λατῖνοι, ἐνῶ τώρα ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς ἀρχῆς, ἄλλοτε ἐδέχοντο δύο, καὶ μόνον κατόπιν σκληρᾶς πολεμικῆς ἀνατολικῶν θεολόγων ἠναγκάσθησαν ν' ἀλλάξουν κατεύθυνσιν¹⁰. Δὲν χωρεῖ συμβιβασμὸς μὲ τὰς ἀπόψεις των καὶ ἄκαρποι θ' ἀποδοῦν αἱ προσπάθειαι τοῦ Βαρλαάμ¹¹.

5. Βλ. ἐν Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 266 (ἐπιστ. I, 953).

6. Αὐτόθι, σ. 243 (ἐπιστ. I, 351 ἐξ.).

7. Αὐτόθι, σ. 241 (ἐπιστ. I, 309 ἐξ.).

8. Α' πρὸς Βαρλαάμ 7.

9. Β' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schirò, ἔργ. μν., σ. 279-314.

10. Εἰς τὴν σύνοδον τῆς Λυῶνος τοῦ 1274. Mansi 24, 81 D.

11. Α' πρὸς Βαρλαάμ 16 ἐξ. 19. ἐξ.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐπιστολῆς καταβάλλει προσπάθειαν συντριβῆς τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τοῦ Βαρλαάμ, εὐρίσκων εἰς αὐτὴν ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις, ὡς καὶ ἀντιθέσεις πρὸς τὰ πατερικὰ κείμενα. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Καλαβρὸν ἀναμφισβήτητος καὶ εὐρίσκει καθολικὴν ἀναγνωρίσιν· ἐπομένως μόνον εἰς τὰ αἰσθητά, τὰ ἀναμφισβητήτως γνωριζόμενα, δύναται ν' ἀναφέρεται. Ἀπόλυτοι ἀρχαὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀποδείξεως, διότι εἶναι αὐταπόδεικτοι· ὅ,τι εἶναι τὰ ἀξιώματα διὰ τὸν γεωμέτρην, εἶναι αἱ ἀποφάνσεις τῶν ἁγίων ἀνδρῶν εἰς τὰ θεία. «Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ἐπιχειρεῖ πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀξίωμα δεικνύναι»¹². Ὁ Παλαμᾶς πρῶτον παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογίαν παραβλέπεται ἡ ὑπὸ τοῦ Πύρρωνος ἄρνησις πάσης ἀξίας εἰς πάντα συλλογισμὸν, ἡ ὁποία ἄρνησις αἶρει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς καθολικῆς ἀναγνωρίσεως¹³. Δεύτερον παρατηρεῖ ὅτι, ἐὰν αἱ ἀποφάνσεις τῶν ἁγίων ἀνδρῶν εἶναι αὐταπόδεικτοι, καθίστανται περιττοὶ καὶ οἱ διαλεκτικοὶ συλλογισμοὶ τοῦ συνομιλητοῦ του¹⁴.

Περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκει ἀντιφατικὴν τὴν θέσιν τοῦ Βαρλαάμ ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ· ἐνῶ ἀνακηρύσσει τὸν Θεὸν ἀκατάληπτον, θεωρεῖ τοὺς σοφοὺς «ὡς τὴν θείαν ἀρχὴν κατανενοηκότας», ὡς ἐννοήσαντας τὴν θείαν ἀρχὴν, ἡ ὁποία οὔτε ὑπὸ τῶν Χερουδίμ κατανοεῖται¹⁵. Βεβχίως ὁ Βαρλαάμ, ἀργούμενος τὴν ἀπόδειξιν καὶ ἀκολουθῶν τὸν Διονύσιον, τοῦ ὁποίου ἐρμηνευτῆς ὑπῆρξεν, εἰσάγει τὸ στοιχεῖον τῆς ἐλλάμψεως· «ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θέαν δεῖν ἀνωθεν παραγενέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμπαν νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θεοῖς συζυγεῖν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς συνεπτυγμένας καὶ ἀπλᾶς καὶ ἀμερεῖς ἐκείνας ἔχειν θεωρίας»¹⁶. Ὁ Παλαμᾶς δὲν θὰ διεφώνει εἰς τοῦτο, ἀν ὁ Καλαβρὸς δὲν ἐπεξέτεινε τὴν ἔλλαμψιν εἰς ὅλους τοὺς σοφοὺς, καὶ εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ ζήσαντας, ἰδίως δὲ τοὺς Ἕλληνας.

12. *Α' πρὸς Παλαμᾶν*, G. Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 243 (ἐπιστ. I, 49 ἐξ.). Πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Μεταφυσικά Β'* 2. 996.

13. *Α' πρὸς Βαρλαάμ* 57.

14. Αὐτόθι 29.

15. *Α' πρὸς Βαρλαάμ* 30. Βλ. Βαρλαάμ, *Α' πρὸς Παλαμᾶν*, Schirò, ἔργ. μν. σ. 262 (ἐπιστ. I, 829 ἐξ.).

16. *Α' πρὸς Βαρλαάμ* 34. Βλ. Βαρλαάμ, ἔργ. μν., Schirò, ἔργ. μν. σ. 262 (ἐπιστ. I, 835 κ.έ.).

Ἄρνεῖται ὁμως ν' ἀναγνωρίσῃ θείαν ἑλλαμψίν εἰς ἀνθρώπους διακρινομένους ἐπὶ τύφῳ καὶ ἀνθρωπαρεσκείᾳ, καὶ ἐπιδιδομένους εἰς ἀθεμιτογαμίαν καὶ παιδεραστείαν. Ὅ,τι τυχὸν ὀρθὸν διετύπωσαν οὗτοι, ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Πατέρων, ἀλλ' αὐτὸ ὑπήρξε προῖδον τῆς νοητικῆς λειτουργίας των, ὅχι φωτισμοῦ, διὰ τὰ λάβῃ δὲ κύρος καὶ ἰσχύν, ἐχρειάσθη τὰ ἐναρμονισθῆ εἰς τὴν ἐμμέλειαν τοῦ Πνεύματος· οἱ Πατέρες «κἂν τι τῶν θύραθεν οὐκ ἀπηχῆς ἦ καὶ τοῦτ' εἰσποιοῦνται καὶ ἐναρμόζονται τῇ ἐμμελείᾳ τοῦ Πνεύματος»¹⁷. Δὲν ὑπάρχουν λοιπὸν βάσεις διὰ τὰ κληθῶν 'θαυμάσιοι', 'θεόπται', 'πεφωτισμένοι' οἱ ἀρχαῖοι σοφοί¹⁸. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς διαβλέπει προσπάθειαν τοῦ Καλαβροῦ πρὸς μείωσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἀρνεῖται οὗτος ἐντόνως εἰς τὴν ἐπομένην ἐπιστολήν του¹⁹. Δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀξιωθῶν ἑλλάμψεως ὅλοι οἱ σοφοί, καὶ οἱ ἐκτὸς Χριστοῦ, διότι τὸ δῶρον τοῦτο ἐπιφυλάσσεται εἰς μόνους τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν μόνον εἰς ὅσους ἔχουν 'κεχαριτωμένην ψυχὴν'²⁰, εἰς ὅσους τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς ἔχει τελειωθῆ διὰ τοῦ νοεροῦ καὶ ἀληθοῦς φωτός²¹.

Ἡ θέσις τοῦ Παλαμᾶ ἔναντι τοῦ προβλήματος συνοψίζεται εἰς τὸ κάτωθι χωρίον. «Τὸ γοῦν θεῖον κρεῖττον παντὸς ὑπάρχον νοῦ καὶ λόγου καὶ ὑπὲρ τὴν διαλεκτικὴν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικὴν· ἐπαφή γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν οὔτε ἐπιστήμη καὶ ὅλως ὑπὲρ τὴν συλλογιστικὴν πᾶσαν ἐφοδὸν ἐστίν. Ἄλλὰ συλλογίζεσθαι περὶ τῶν θείων ἔργῳ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν. Πῶς οὖν τούτους τοὺς συλλογισμοὺς προσαγορεύσωμεν; Ὡς οἱ διδάξαντες πάντες, εἰ μὴ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλὰ θειωδῶς τὰ θεῖα μέτιμεν, ἐκ τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνάμεως· ἀποδεικτικούς δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρῳ δέδεικται»²². Εἶναι δὲ ἀποδεικτικοὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθολικοῦ κύρους. Ἐπομένως ὅπως ἡμεῖς ὑμνοῦμεν τὸ θεῖον, ἂν καὶ εἶναι τοῦτο ὑπὲρ ὕμνον, οὕτω καὶ τὸ ἀποδεικνύομεν, ἂν καὶ εἶναι ὑπὲρ ἀπόδειξιν»²³.

17. Α' πρὸς Βαρλαάμ 31.

18. Αὐτόθι 22.

19. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, *Barlaam Calabro epistole greche*, σ. 305 (ἐπιστ. III).

20. Α' πρὸς Βαρλαάμ 44.

21. Αὐτόθι 41.

22. Αὐτόθι 33.

23. Αὐτόθι 58.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Β' ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

Περιστατικά συγγραφής

Ὁ Παλαμᾶς εἶχε δηλώσει εἰς τὴν δευτέραν πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν, ὅτι δὲν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του ἐπαρκῆ χρόνον δι' ὀλοκληρωτικὴν ἀναίρεσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Βαρλαάμ μετὰ τὴν πρὸς τοῦτον ἐπιστολὴν καὶ ὅτι ἐσκόπευε γὰρ συντάξῃ καὶ ἄλλην πραγματείαν περὶ τοῦ θέματος, τρίτην κατὰ σειράν μετὰ τὰς πρώτας ἐπιστολάς πρὸς Ἀκίνδυνον καὶ πρὸς Βαρλαάμ, εὐχόμενος γὰρ μὴ χρειασθῆ τετάρτη'. Ἀτυχῶς ἐχρειάσθησαν ἀμύητοι.

Ἡ τρίτη αὐτῆ πραγματεία ἐγράφη πράγματι ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν πρώτην, ἴσως κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1337. Ὁ συντάκτης δὲν εἶχεν ἀκόμη γνῶσιν τῆς δευτέρας πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Βαρλαάμ, ἀλλ' ἐγνώριζεν ἤδη τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τούτου κατὰ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὕφος τῆς δὲν εἶναι τόσον ἤπιον ὅσον τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς.

Τὰ προηγούμενα τρία γραπτὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὅσα ἀκόμη ἐκθέτουν ἐκτενέστατα τὰς γνώμας του, ἔχουν ἐπιστολικὴν μορφήν. Τὸ παρὸν ἀντιθέτως, μὴ περικλείει στοιχεῖα προσωπικοῦ διαλόγου μεταξὺ 'ἐγὼ' καὶ 'σύ', δὲν εἶναι ἐπιστολή. Ὀμιλεῖ περὶ τοῦ Βαρλαάμ πάντοτε εἰς τρίτον πρόσωπον καὶ μόνον ρητορικῶς χρησιμοποιοῖ ἐνίοτε τὸ 'σύ'. Ἐγράφη λοιπὸν ὡς πραγματεία καὶ πιθανῶς ἐστάλη εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς ἀντίγραφα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Περιεχόμενον

Ἐνταῦθα ὁ Παλαμᾶς περιορίζεται εἰς τὸ δεύτερον μόνον τῶν δύο προβλημάτων τὰ ὅποια ἐχώριζον τοὺς δύο ἀντιπάλους, τὸ περὶ διαλεκτικῆς καὶ ἀποδείξεως, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐπιγραφή· «πρὸς τὸν αὐτὸν Βαρλαάμ, γράφοντα ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων, ἔλεγχος ὅτι ἔστιν ἐφ' ὧν καὶ ὅτι κυρίως

ἀπόδειξις αὐτῆ». Ἐθεώρησεν ἐπαρκῆ τὴν προηγουμένην περὶ τοῦ πρώτου προβλήματος καὶ ἔκρινεν ὅτι ὁ Βαρλαάμ δὲν εἶχε πλέον ἀντιρρήσεις ἐπ' αὐτῆς, ἀφοῦ μάλιστα, ὡς ἐβεβαίωσεν αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ, εἶχεν ἀφαιρέσει τὴν φράσιν «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» ἀπὸ τὰς πραγματείας του².

Ὁ Καλαβρός θέλων γὰ καταπολεμήσῃ τοὺς λατινικοὺς ἰσχυρισμοὺς ἀπέρριψε τελείως τὸν ἀποδεικτικὸν συλλογισμὸν μὲ κίνδυνον γὰ συμπαρασύρῃ καὶ τὴν πατερικὴν παράδοσιν³. Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀντιθέσεως τοῦ Ἀγιορείτου, ὁ ὁποῖος ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπιμένει. Ὁ Βαρλαάμ δηλαδὴ ἠθέλησε ν' ἀνασκευάσῃ διὰ μιᾶς ὡς σοφίσματα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦ ἦτο δὲ εὐκολον ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τῶν δὲν ἦσαν διαλεκτικοί, ἐφ' ὅσον τὸ δεδομένον ἦτο ἐξ Ἰσοῦ μὲ τὸ συμπέρασμα ἄγνωστον πρὸς κατοχύρωσιν ὁμοῦ τοῦ ὅτι οὔτε ἀποδεικτικὴν ἰσχὺν εἶχον, ἀπέρριψεν ὁλοσχερῶς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ ἐπὶ τῶν θείων⁴. Σχετικὴν δήλωσιν, περιοχόμενῃν εἰς τὰ ἀντιλατινικὰ ἔργα τοῦ Βαρλαάμ, ἔθεσεν ὁ Παλαμάς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς παρούσης πραγματείας: «ὅτι οὐκ ἔστιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων».

Ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως, ἧτις ἔχει ἐφαρμογὴν εἰς μόνον τὰ κατ' αἰσθησιν φαινόμενα, εἶναι αἰ κοινὰ ἔννοια καὶ τὰ ἀξιώματα. Ἀλλ' αἰ κοινὰ ἔννοια καὶ τὰ ἀξιώματα προηγούνται τῶν ὑπὸ ἀπόδειξιν φαινομένων, διὸ καὶ ἔχουν ἀποδεικτικὴν ἰσχύν, μὴ προηγούμενα δὲ προφανῶς τῶν θείων δὲν δύνανται γὰ ἔχουν εἰς αὐτὰ ἐφαρμογὴν⁵. Εἰς κατοχύρωσιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπεκαλεῖτο πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὸν Διονύσιον. Διὰ τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀποδείξεως προξενεῖται κενόν, τὸ ὁποῖον καλύπτεται δι' ἄλλων μέσων ἐπαφῆς μὲ τὸ θεῖον, τῆς «ἐποψίας», εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήχθησαν οἱ σοφοὶ καὶ οἱ Πατέρες, καὶ τοῦ «διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ», ὁ ὁποῖος ἀπλῶς ἀποβλέπει εἰς διασάφισιν τῶν ἐκ τῆς ἐποψίας παραστάσεων.

Ὁ Παλαμάς διαβλέπει ἀντιφάσεις εἰς τὴν περὶ ἀποδείξεως

2. Α' πρὸς Βαρλαάμ 18 καὶ Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, G. Schiro, Barlaam Calabro epistole greche, σ. 266 (ἐπιστ. I, 955 ἐξ.).

3. Β' πρὸς Βαρλαάμ 5, 18.

4. Αὐτόθι 2.

5. Β' πρὸς Βαρλαάμ 53 ἐξ. 58. Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 10.

ἀριστοτελικήν θεωρίαν. Ἐάν ἡ ἀπόδειξις εἶναι ὑπόληψις βεβαία καὶ ἀμετάπειστος, ὡς διετύπωνεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐφαρμογή αὐτῆς εἰς τὰ φθαρτὰ ἀντικείμενα, ἢ περὶ τῶν ὁποίων πείρα εἶναι συχνάκις σφαλερά. Τοῦτο ἀνεγνώριζε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, ὁμολογῶν ὅτι «τῶν φθαρτῶν ἀπόδειξις οὐκ ἔστι»⁶, διότι εἰς αὐτὰ ἰσχύει ἡ παρατήρησις. Ἡ ἀπόδειξις λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσῃ μόνον ἐπὶ τῶν αἰδίων καὶ ἀφθάρτων, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἰσχὺν ἀμφισβητοῦν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Βαρλαάμ, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Θεὸς προηγείται παντὸς ἀποδεικτικοῦ μέσου. Ἀποκλειομένης δὲ ἀπ' αὐτοῦ τῆς ἀποδείξεως, μένει ὁ διαλεκτικὸς συλλογισμὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς θεωρεῖ ἱκανὸν μόνον νὰ διασκεδάσῃ τὴν συζητητικὴν περιέργειαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμολογεῖ μὲν καὶ ὁ Βαρλαάμ, λησμονεῖ ὁμοίως εἰς τὴν πρᾶξιν⁷.

Ὡς πρὸς τὴν θεοπτίαν τῶν ἀρχαίων σοφῶν ὁ Παλαμᾶς σημειώνει ἰδίως τὰς μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀντιθέσεις καὶ τονίζει τὴν διάκρισιν μεταξὺ θεοπτίας ὡς πνευματικῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποῖαν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχουν οὗτοι, καὶ θεολογίας ὡς διαλεκτικῆς ἐπιστήμης⁸.

Ἐπειτα ὁ συγγραφεὺς προβάλλει τὴν ἰδικήν του ἀπόδειξιν, ἡ ὁποία στηρίζεται πρωτίστως εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὰς κοινὰς ἐγνοίας. Ἡ διαφορὰ αὐτῆ ἐγνοίας τοῦ ὄρου «ἀπόδειξις» ἔφερε τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο θεολόγων. Τὸν ἀποδεικτικὸν δὲ συλλογισμὸν δέχονται ὄχι μόνον οἱ ἄλλοι Πατέρες, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος, τὸν ὁποῖον τόσο πολὺ ἐπικαλεῖται ὁ Βαρλαάμ· «διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων παράδοσιν, τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ γνωριμωτέραν· καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν· καὶ συμπέλεκται τῷ ῥητῷ τὸ ἄρρητον. Καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δρᾶ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις»⁹. Βεβαίως καὶ πάλιν θέτει ὄρια ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀποδείξεως.

6. Ἀναλυτικῶν ὑστέρων 1, 8 (Firmin. Didot. σ. 129).

7. Β' πρὸς Βαρλαάμ 16 ἐξ.

8. Ἔργ. μν. 52.

9. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Ἐπιστολή 9, PG 3, 1105 D. Τὸ χωρίον παρηλλαγμένον ἐν Β' πρὸς Βαρλαάμ 20.

Ὁ Παλαμᾶς ἀνευρίσκει τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὸ ὅτι οὗτος εἶναι ἄψυχικός, μὴ δεχόμενος τὰ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο ἐκινήθη ἐναντίον τῶν διδασκάλων τοῦ πνευματικοῦ βίου, μόλις ἐπληροφορήθη περὶ τῆς φυσικοψυχικῆς μεθόδου, μὲ τὴν ὁποίαν ὠρισμένοι ἀρχαριοὶ μοναχοὶ ἐπεχείρουν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχὴν των εἰς ἑαυτούς, καὶ μάλιστα τοὺς κατηγορήσῃ διὰ ταύτην εἰς τὴν σύνοδον ¹⁰.

10. Β' πρὸς Βαρλαάμ 49 ἐξ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ Γ' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

Περιστατικά συγγραφής

Και ή παρούσα ἐπιστολή φέρει τὴν μορφήν πραγματείας ἀπολογητικῆς καὶ ἀναιρετικῆς, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁποίας προσετέθησαν τρεῖς παράγραφοι προσωπικοῦ περιεχομένου. Ἀκριδῶς εἰς τὰς παραγράφους αὐτὰς¹ εὐρίσκομεν διήγησιν περὶ τῶν περιστατικῶν τῆς συγγραφῆς. Ὅτε ὁ Βαρλαάμ ἀπεφάνθη ὅτι αἱ θεῖαι ἐέργειαι εἶναι κτισταί, ὁ Παλαμᾶς, καίτοι διαφωνῶν κατ' ἀρχήν, δὲν ἐδιάσθη ν' ἀπαντήσῃ πρὶν ἐρευνήσῃ· προεκάλεσε μάλιστα τοῦτον εἰς συζήτησιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας οὗτος «ὕπέπτυξε καὶ οὐδὲ γρύξαι ἐτόλμησε, πολλῶν παρόντων». Ἐπειτα ὁ Παλαμᾶς ἠγαγκάσθη νὰ μεταβῆ ἐκ Θεσσαλονίκης, ὅπου διέμεγεν ἀπὸ τριετίας, εἰς τὸ Ὄρος πρὸς ὀργάνωσιν γενικωτέρας ἀντιδράσεως. Συνέταξεν ἐκεῖ τὸν Ἀγιορειτικὸν τόμον καὶ ἐφρόντισεν ὥστε νὰ ὑπογραφῇ οὗτος ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντας τὴν μοναχικὴν πολιτείαν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβῆ μετὰ τοῦ Τόμου εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς καταγγελίαν τῆς τακτικῆς τοῦ Βαρλαάμ· ἔλυπεῖτο τὸν ἄνδρα καὶ ἐφοβεῖτο «μὴ καὶ αὐτόχειρ γένηται», διότι ἤκουσε τὸν ἴδιον νὰ λέγῃ, ὅτι πολλάκις τοῦ συνέβη νὰ φθάσῃ μέχρι 'διαρρήξεως' ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὸν θυμὸν. Αἰφνης ὁ Βαρλαάμ, πιθανῶς πληροφορηθεὶς περὶ τῶν κινήσεων τῶν Ἀγιορειτῶν, ἐπανενεφανίσθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ἐνώπιον τοῦ γενικοῦ ('μεγάλου') διοικητοῦ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ διασκευάσῃ τὰ κείμενά του, ἀφαιρῶν πᾶσαν κατηγορίαν κατὰ τῶν μοναχῶν· ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Παλαμᾶς ἐπληροφορήθη τὰ τῶν νέων ραδιοουργιῶν τούτου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ ἐκεῖ μετὰ τοῦ παιδικοῦ φίλου αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ γ', παραχειμάζοντος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ πατάξῃ καὶ θεραπεύσῃ αὐτόν. Παρακαλεῖ λοιπὸν τὸν εὐρισκό-

1. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 18 - 20.

μεγον ἐπίσης εἰς τὴν πρωτεύουσαν Ἀκίνδυνον γὰ τὸν κρατήσῃ ἐκεῖ, διότι ἔχει τὴν γνώμην ὅτι οὗτος, μόλις πληροφορηθῇ τὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ ἀποστολέως, θὰ ἐπιχειρήσῃ γὰ φύγῃ, ὅπως συνηθίζε γὰ πράττει.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Τόμου καὶ πρὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἦτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341. Ὀλίγον ἐνωρίτερον εἶχε περατώσει τὴν ἀναιροῦσαν τὸ ἔργον Κατὰ Μασσαλιανῶν τοῦ Βαρλαάμ τρίτην τριάδα Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ ἐπιστολὴ ἔχει πολλὴν συγγένειαν².

Περιεχόμενον

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη μᾶς μεταφέρει εἰς ἀτμοσφαῖραν διάφορον τῆς τῶν προηγουμένων, καθ' ὅσον ἡ ἔρις εἶχεν ἐπεκταθῆ πρὸς νέα πεδία, πρὸς τὴν ἡσυχαστικὴν φυσικοψυχικὴν μέθοδον ἑωρτίας³. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀντιπάλων δὲν προσελκύεται ἀπὸ τὴν ἐκπόρευσιν καὶ τὸν διαλεκτικὸν συλλογισμόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν διάκρισιν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, περὶ τῆς ὁποίας μόλις γίνεται ὑπαγωγὴ εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολήν⁴, ἐνῶ γίνεται εὐρύτατος λόγος εἰς τὰς τριάδας Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων.

Ὅπως ἄλλοτε ὁ μέγας Βασίλειος εἶχε κατηγορηθῆ ὡς τριθεΐτης, οὕτω τῶρα ὁ Παλαμᾶς κατηγορεῖται ὡς διθεΐτης⁵. Ὁ Βαρλαάμ ἔκριεν ὅτι ἡ ἀναγνώρισις ὡς ἀκτίστων καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας ἐσήμαινε παραδοχὴν δύο θεοτήτων, μιᾶς ὑπερκειμένης⁶ καὶ ἄλλης ὑφειμένης⁷, ἐνῶ τὸ ἐπιχείρημα ἦτο εὐκολον γ' ἀντιστραφῆ ἐναντίον του, καθ' ὅσον ἀκριδῶς ἡ παραδοχὴ τῆς θείας ἐνεργείας ὡς κτιστῆς ἐσήμαινε ὑπαρξιν ὑφειμένης⁸, κτιστῆς θεότητος⁹. Ἡ θεία φύσις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀπερινόητος, ἀν δὲ παραδεχθῶμεν τὸν Θεὸν ἀνενέργητον¹⁰, ἀποκλείομεν οἵανδῆποτε γνῶσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ κάτι χειρότερον¹¹ φύσις μὴ ἔχουσα ἐνέργειαν εἶναι μὴ ὄν, ὁ δὲ λέγων τοῦτο περὶ τοῦ Θεοῦ καταντᾶ ἄθεος¹².

2. Τὸ τεμάχιον τῆς Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15 ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὸ Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 3, 1, 8-9.

3. Β' πρὸς Βαρλαάμ 34.

4. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

5. Ἔργ. μν. 6.

6. Ἔργ. μν. 4, 7.

Ἀντιθέτως ἡ διάκρισις τοῦ Παλαμᾶ προλαμβάνει τὰς παρεκκλίσεις ταύτας, διευκολύνει μὲν ἄλλωθεν ἐννοίας περὶ Θεοῦ, καὶ πέρα τούτων δικαιολογεῖ τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεργείας τῆς χάριτος. «Ἄλλο ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἕτερον ἢ οὐσιώδης τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια»⁷. Ἄκτιστος εἶναι καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἡ θεία πρόνοια, τὸ θεῖον φῶς, ἡ θεία χάρις, ἀλλὰ δρᾷ εἰς τὸν κόσμον καὶ μεταβάλλει καὶ τὰ κτιστὰ εἰς ἄκτιστα. Οὕτω ὁ Παῦλος, ζῶν κατὰ φύσιν, ἦτο κτιστός, ἀλλ' ἀφ' οὗτου ἤρχισε τὴν βίωσιν τῆς ζωῆς κατ' ἐνοίκησιν τοῦ Θεοῦ, ἔγινε διὰ τῆς χάριτος ἄκτιστος⁸.

Ἀπήχησις τῆς ἐπιστολῆς

Ὁ Ἀκίνδυνος ἀπήνησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πληροφορῶν ὅτι ἐνεργεῖ παρὰ τῷ Πατριάρχῃ εὐμενῶς πρὸς τὸν Παλαμᾶν⁹. Καίτοι διεφώνει πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα περὶ συλλογισμῶν, ὡς πρὸς τὸν ἡσυχασμὸν κατ' ἀρχὴν ἦτο σύμφωνος. Μάλιστα, ὅτε ὁ Παλαμᾶς ἔφθασεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐφιλοξενήθη παρ' αὐτοῦ, ἐλπίζοντος ὅτι θὰ εὖρη τρόπον συνδιαλλαγῆς τῶν δύο ἀντιπάλων.

Ὅτε ὁμοίως τὰ μετέπειτα γεγονότα ἐχώρισαν τὸν παραλήπτην ἀπὸ τὸν ἀποστολέα, ὁ πρῶτος ἔκαμε διάφορον χρῆσιν τῆς ἐπιστολῆς· τὴν διέβαλεν ὡς τὸ βδελυκτότερον κείμενον τοῦ Παλαμᾶ¹⁰ καὶ ἐχρησιμοποίησε κολοβωμένον χωρίον τῆς πρὸς ἀπόδειξιν τῆς παρεκκλίσεως τούτου. Ὁ Παλαμᾶς δὲν υἱοθέτει τοὺς ὅρους ἕπερκειμένη καὶ ὑφειμένη θεότης, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἀντίπαλός του τοῦ ἀπέδιδε τὴν χρῆσιν αὐτήν, ἐθεώρησε πρέπον νὰ διευκρινήσῃ μέχρι ποίου σημείου ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς ἀνεχθῆ. Κατέφυγε λοιπὸν εἰς χωρίον τοῦ Διονυσίου, ὅπου ἡ θεία χάρις καλεῖται ἕπερκειμένη¹¹ καὶ ἐσημείωσεν· «ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοφόρους θεολόγους, ὡς κἀντεῦθεν εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἡ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς ὑπερκειμένης οὐσίας

7. Ἔργ. μν. 3.

8. Ἔργ. μν. 16.

9. Ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος ἐν κώδ. Ambros. 290, φφ. 73^B - 74. Ἀνάλυσις ὑπὸ R. J. Loenertz, Dix-huit lettres de Grégoire Acindyne analysées et datées, *Orient. Christ. Per.* XXIII, 1957, σ. 122.

10. Κώδ. Marc. gr. 155 φ. 19.

11. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 ἐξ.

τοῦ Θεοῦ καὶ μάτην νῦν ὁ Βαρλαάμ τὴν διθετὰν περιαγγέλλει δῆθεν καθ' ἡμῶν»¹². Ὁ Ἀκίνδυνος, ἀποκόπτων τὸ χωρίον τῆς συνεχείας του, παρέλειψε τὰ μετὰ τὰς λέξεις 'τῆς ὑπερκειμένης', ὥστε ἀντὶ 'οὐσίας τοῦ Θεοῦ' νὰ νοηθῆ 'θεότητος', καὶ κατηγορήσῃ τὸν συγγραφέα ὡς διθεϊτὴν¹³. Ὁ Παλαμάς παρεπονέθη ὅτι πολλὰ χωρία ἔργων του ὑπέστησαν διασκευὴν δι' ἀποκοπῆς καὶ ἀλλοιώσεως¹⁴, πράγματι δὲ ἐκυκλοφόρει καὶ συλλογὴ περιέχουσα τοιαῦτα χωρία μὲ τίτλον «τοῦ διαβοήτου καὶ πολυθέου Παλαμά»¹⁵. Πολλοὶ ἀντίπαλοί της ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ἐν λόγῳ χωρία, ἄλλοι δὲ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς ὄφειλον τὴν πρὸς τὸν ἡσυχαστὴν θεολόγον ἀντίθεσίν των¹⁶.

12. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15.

13. Κῶδ. Monac. gr. 223 φ. 35.

14. Ἀπολογία 57.

15. Κῶδ. Barber. gr. 291 φφ. 216 - 218.

16. Περισσότερα περὶ τούτου βλ. ἐν J. Meyendorff, Une lettre inédite de Grégoire Palamas à Akindynos, *Θεολογία*, 1953, σ. 564 ἐξ.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

1. 'Η Α' πρὸς 'Ακίνδυνον ἐπιστολή ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν ὑφ' ὑμῶν: «L' origine de la controverse Palamite; La première lettre de Palamas à Akindynos», *Θεολογία*, 1955, σ. 77-90 (μετ' εἰσαγωγῆς, ἔργ. μν. 1954, σ. 602-613). Ἐνωρίτερον μόνον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῆς εἶχε δημοσιεύσει βάσει τοῦ κώδ. Λαύρας 1945 ὁ Πορφύριος Uspenskiij εἰς τὰ ἔργα του *Pervoe puteshestvie v afonskie monastyri I, i*, Kiev 1877, σ. 229-233, καὶ *Vostok Christianskiij; Istoria Afona*, III. *Afon Monasheski*, II, St. Petersburg, 1892, σ. 247.

2. 'Η Β' πρὸς 'Ακίνδυνον ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ Γρ. Παπαμιχαήλ εἰς τὸν *Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον*, 1913, σ. 377-381, βάσει τοῦ κώδ. Θεολ. Σχολῆς Χάλκης 138, μετ' εὐαρίθμων παραναγνώσεων.

3. 'Η Α' πρὸς Βαρλαάμ ἐξεδόθη διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ εἰς τὸν *Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον*, 1914, σ. 42-52, 245-255, 464-476, βάσει τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω κώδικος μετὰ πολυαρίθμων παραναγνώσεων.

4. 'Η Β' πρὸς Βαρλαάμ παρέμενε μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτος.

5. 'Η Γ' πρὸς 'Ακίνδυνον ἐξεδόθη ὑφ' ὑμῶν: «Une lettre inédite de Grégoire Palamas à Akindynos», *Θεολογία*, 1953, σ. 569-582 (εἰσαγωγή αὐτόθι σ. 557-568) βάσει τῶν δύο παρισινῶν χειρογράφων.

Πρὸς παρασκευὴν τῆς παρούσης ἐκδόσεως ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν οἱ κάτωθι κώδικες.

Α, Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν 2092 ('Ἐπ. 1 φφ. 52-59. Ἐπ. 2 φφ. 59-60. Ἐπ. 3 φφ. 60-73. Ἐπ. 4 φφ. 73-83) (τοῦ ιζ' αἰ.).

С, Coisl. 99 ('Ἐπ. 5 φφ. 102β-109β) (τοῦ ιε' αἰ.).

С, Coisl. 100 ('Ἐπ. 1 φφ. 69-74β. Ἐπ. 2 φφ. 75β-77. Ἐπ. 3 φφ. 77-90. Ἐπ. 4 φφ. 90-103) (τοῦ ιε' αἰ.).

Η, Matrit. gr. 4802 (Iriarte 77) ('Ἐπ. 1 φφ. 89β-99β. Ἐπ.

- 2 φφ. 100 - 103. Ἐπ. 3 φφ. 102β - 123. Ἐπ. 4 φφ. 123 - 145) (τοῦ ιε' αἰ.).
- I, Ἰβήρων 386 (Ἄθωνος 4506) (Ἐπ. 1 φφ. 135 - 145β. Ἐπ. 2 φφ. 145β - 149. Ἐπ. 3 φφ. 149 - 169β. Ἐπ. 4 φφ. 219α - 244) (τοῦ ιστ' αἰ.).
- Λ₁ Λαύρας 1626 (Ἐπ. 1 φφ. 574 - 578. Ἐπ. 2 φφ. 578 - 579. Ἐπ. 3 φφ. 579 - 587) (τοῦ ιε' αἰ.).
- Λ₂ Λαύρας 1945 (Ἐπ. 1 φφ. 7 - 13. Ἐπ. 2 φφ. 13 - 14. Ἐπ. 3 φφ. 14 - 24β. Ἐπ. 4 φφ. 24β - 35β) (τοῦ 1708).
- L Laud. gr. 87 (Ἐπ. 1 φφ. 46β - 51. Ἐπ. 2 φφ. 51 - 52. Ἐπ. 3 φφ. 52 - 62β. Ἐπ. 4 φφ. 62β - 71. [Ἐπ. 5 φφ. 411 - 415]) (τοῦ ιε' αἰ.).
- P₁ Paris. gr. 1238 (Ἐπ. 5 φφ. 262β - 266β) (τοῦ ιε' αἰ.).
- S Scorial. gr. y - II - 15 (Ἐπ. 5 φφ. 86 - 92) (τοῦ ιε' αἰ.).
- Ἡ ἔκδοσις Παπαμιχαήλ σημειοῦται διὰ τῶν στοιχείων Π₂.

Πλὴν τούτων αἱ ἐπιστολαὶ διατηροῦνται καὶ εἰς ἄλλους κώδικας κατὰ τὸ πλεῖστον μεταγενεστέρους: Ambros. gr. 457 (Ἐπ. 5) τοῦ ιε' αἰ., Taurin. gr. c. II, 18 (Ἐπ. 1 καὶ 4) τοῦ ιστ' αἰ., Mosq. syn. 249 (Ἐπ. 1, 2, 3) τοῦ ιστ' αἰ., Bodl. Canon. gr. 52 (Ἐπ. 1) τοῦ 1600, Μετοχ. Τιμίου Σταυροῦ 421 (Ἐπ. 1, 2, 3, 4) τοῦ ιζ' αἰ.

Α΄ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΟΤΙ ΛΑΤΙΝΟΙ ΛΕΓΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΕΞ ΥΙΟΥ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ
ΟΥΚ ΕΧΟΥΣΙ ΔΙΑΦΥΓΕΙΝ ΤΟΥΣ ΕΓΚΑΛΟΥΝΤΑΣ ΑΥΤΟΙΣ
ΟΤΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΔΥΟ ΛΕΓΟΥΣΙΝ ΑΡΧΑΣ ΚΑΙ ΟΤΙ
ΤΟΥΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΥΣ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟΥΣ
ΜΑΛΛΟΝ ΔΕΙ ΚΑΛΕΙΝ ἢ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥΣ.
ΕΓΡΑΦΗ ΔΕ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ, ΕΤΙ ΤΟΙΣ ΕΥΣΕΒΕΣΙ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΙΣ ΕΝΑΡΙΘΜΟΥΜΕΝΟΝ

1 Σὺ μὲν ἡμᾶς ἴσως χρῆν εἶναι λόγον ἀποδοῦναι δοκεῖς, ὅτι
μὴ συχνότερον ἐπιστέλλομεν· ἡμεῖς δὲ καὶ τοῦ διὰ πλείστου
γράφειν ἀπολογῆσασθαι δεῖν οἴομεθα. Τίς δὲ ἡ ἀπολογία; Τὸ
ἀναγκαῖον, ὅθεν ὡς ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ πορίσματος σχοίης ἄν,
5 ὦ φιλότης, καὶ τῆς πρώην ἀγραφίας τὸ αἴτιον· καὶ νῦν γὰρ ἄ-
κων ἐπὶ τὸ γράφειν ἦλθον ὑπ' ἀνάγκης ἀπαραιτήτου· ταῦτ' ἄρα
καὶ αὐτὸς τῆς τε μακρηγορίας καὶ τῆς ἀγροικίας τῶν ῥημάτων
ἀνάσχου. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ βιασάμενον; Ἀκηκόαμεν ἐξηνη-
νέχθαι βιβλίον Κατὰ Λατίνων τῷ καλῷ τὰ τε ἄλλα καὶ περὶ
10 τοὺς λόγους καὶ τούτων μάλιστα τὸ κορυφαῖον εἶδος Καλαβρῶ
Βαρλαάμ¹ καὶ δι' ἐφέσεως ἦν ἡμῖν ἐντυχεῖν τῷ βιβλίῳ. Τῆτες
τοίνυν κατὰ τὴν ἐόρτιον Πεντηκοστήν ἦκει τις ἡμῖν τὸ ποθού-
μενον φέρων. Ἐδεξάμεθα τοίνυν ἄσμενοι, διήλθομέν τε καὶ ἀπεδε-
ξάμεθα τὰς ἀντιρρήσεις ἐς τὰ μάλιστα. Πάνυ δὲ ἦν μοι βουλομέ-
15 νη προσεντυγχάνειν καὶ τῷ τοῦ λόγου πατρί· τούτου δὲ ἐπὶ
τοσοῦτον ἀπφκισμένου σὺν σοί, διὰ σοῦ δεῖν ἕγγων ἔρεσθαί τι
τῶν ἀναγκαιοτάτων.

2 Ἐγκαλεῖ τοῖς προσδιειλεγμένοις τῶν Λατίνων, ὅτι δύο
ἀρχὰς ποιοῦσι τῆς τοῦ πνεύματος θεότητος, τὸν πατέρα δηλονό-

Α₁ C₁ H₁ I₁ Λ₁ Λ₂ L

7 τῆς τε : τε Α₁

10 Καλαβρῶ : καλῶ Α₁

1. Τὰ κατὰ Λατίνων ἔργα τοῦ Βαρλαάμ εἶναι σχεδὸν πάντα ἀνέκδοτα. Μία συλλογὴ ἀπὸ ἑξ ἔργα ἀποτελεῖ τὸ «βιβλίον», περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Παλαμάς. Εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 2, 3, 4, 5, 7 καὶ 18 τοῦ βιβλίου τοῦ Fabricius-Harles (PG 151, 1250-1252).

τι καὶ τὸν υἱόν, ἐξ ἀμφοτέρων δογματίζοντες αὐτό. Οἱ δ' ὁὐ φασιν, ἕως γὰρ θεὸς καὶ ὡς ἐξ ἐνός ἢ πρόοδος¹, κακῶ τὸ κακὸν φεῦ λώμενοι, μᾶλλον δὲ καὶ χείροني, ὡς φανερόν ἐσται προϊόντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ μεταξὺ λέγων ἐπιφέρει, ἴσως ἂν τις ὑπὲρ ταύτης ἀπολογούμενος τῆς δόξης, τουτέστι τῶν δύο ἀρχὰς 5 δοξαζόντων τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἶποι μηδὲν ἄτοπον εἶναι, εἰ τις δύο μὲν ἀρχὰς λέγει, τὸν πατέρα δηλονότι καὶ τὸν υἱόν, μὴ μέντοιγε ἀντιδιηρημένας μηδὲ ἀντιθέτους ἀλλήλαις, ἀλλὰ τὴν ἐτέραν ὑπὸ τὴν ἐτέραν ἢ ἐκ τῆς ἐτέρας. Προϊὼν δὲ ἐπιβεβαιοῖ μη- 10 δαμόθεν ἔχειν τὸ ἄτοπον τὴν δόξαν ταύτην, μάρτυρα παράγων τὸν ἐν θεολογίᾳ πολὺν Γρηγόριον λέγοντα περὶ τοῦ υἱοῦ· «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή»². Καὶ αὐτὸς δ' οἴκοθεν ἀποδεικνύς τὸ τῆς δόξης ταύτης ἀσφαλές, προκατασκευάζει λέγων· «σώζεται γὰρ οὕτω γε τὸ τῆς μοναρχίας δόγμα»³. Καὶ ἐπ' ἐκεῖνο δὲ τοῦ λόγου γε- 15 νόμενος, ἐφ' ὃ τῶν παραδεδομένων ἡμῖν περὶ θεοῦ τὰ συντείνοντα τῇ διαλέξει καταλέγει, προϋποθέμενος ὡς μίαν φύσιν ἀνομολογοῦμεν ἐπὶ τοῦ θεοῦ, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις, καὶ ὡς ἕτερα τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατικῶν, ἐπιφέρει λέγων καθ' ὑπόθεσιν καὶ τοῦτο ἀνωμολογημένην ὡς οὐ δύο ἀρχαὶ οὕτως ὡς μὴ ἔχειν τὴν 20 ὑπαρξιν τὴν ἐτέραν ἐκ τῆς ἐτέρας, ὡς ἀσεβὲς ὄν οὕτω δύο λέγειν ἀρχὰς ἐπὶ θεοῦ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς αὐθις προστίθησιν· ἴσως οὕτω γε οὐδὲν κωλύει³ ὡς φησιν ὁ Θεολόγος, ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή³ καὶ δείκνυσιν οἴόμενος ἐκ τῶν τοιούτων λόγων καὶ δι' ἄλλων μεταξὺ διαλεγόμενος μὴ δυσσεβὲς εἶναι λέγειν ἀρχὴν 25 καὶ τὸν υἱόν τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὡς καὶ αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς ὄντα, εἰ καὶ ἀρχή ἐστι. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ ὁ υἱὸς φανερώς ἀρχή παρὰ τῆς γραφῆς καλεῖται,

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L
A₁

25 τοῦ ἁγ. πνεύματος: τοῦ πνεύματος τοῦ πανα-
γίου A₁

1. Ἡ δυτικὴ θεολογία διδάσκει ὡς γνωστὸν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶχεν ἤδη ἐγκριθῆ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Λυῶνος (Mansi 24, 81, D. Denzinger, 460).

2. Ὁμιλ. 45, 9, PG 36, 633 C.

3. Ἀναφέρεται εἰς φράσιν τοῦ Βαρλαάμ, τὴν ὁποίαν ὁ τελευταῖος ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὰς πραγματείας, ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν σύνοδον προτείων σχέδιον ἐνώσεως μὲ τοὺς Λατίνους (Ἐκδ. Giannelli, *Studi e testi* 123, Città del Vaticano 1946, σ. 193).

δύο λέγειν εὐσεβές ἀρχάς· ἀλλ' οὐ ταύτην ἐνταυθοῖ προὑποτίθεται, μηδὲν συντελοῦσαν πρὸς τὴν προκειμένην σκέψιν. Καὶ τοῦτο σαφῶς μὲν, ὡς ἐγῶμαι, κἀνταῦθα δείκνυσι, σαφέστερον δὲ ἐν τοῖς μικρὸν ἀνωτέρω γεγραμμένοις, ἐν οἷς οὐκ ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτὸν μόνον λέγει, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχήν, τὴν ἐτέραν ὑπὸ τὴν ἐτέραν λέγων, ὅπερ οὐκ ἂν εἶη ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς· ἡ αὐτὴ γὰρ ἐστὶν ἐκείνη.

3 Ἄλλως τε, τὸ δημιουργικὸν ταύτης σημαινούσης, οὐ δύο μόνον ἂν εἴποι τις, εἰ καὶ μὴ καλῶς, ἀλλὰ καὶ πλείους· τρισυπόστατος γὰρ αὕτη ἡ ἀρχή, φύσει δὲ οὐσα καὶ κοινή ἐστὶ κοινήν δὲ οὐσαν, πῶς οὐκ ἂν ἔχοι καὶ τὸ πνεῦμα ταύτην τὴν ἀρχήν; Καὶ ὁ τῷ Ἰωβ δὲ προσδιαλεγόμενος ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης Ἐλιούς, «πνεῦμα», λέγων, «κυρίου τὸ ποιησάν με»¹, οὐ ποιητικὴν ἀρχήν τὸ πνεῦμα λέγει; Καὶ ὁ θεῖος ῥαδικὸς Δαυὶδ, 15 «λόγῳ μὲν κυρίου τοὺς οὐρανοὺς στερεωθῆναι» ψάλλων, «πνεύματι δὲ τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις»², οὐχ ὥσπερ τῷ υἱῷ, οὕτω καὶ τῷ πνεύματι τὴν δημιουργικὴν ἀρχήν προσμαρτυρεῖ; Εἰ οὖν διὰ τὸ γεγράφθαι ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, δύο εἰπεῖν ἀρχάς οὐδὲν κωλύει, καὶ διὰ τὸ γεγράφθαι καὶ τὸ πνεῦμα ποιητήν, δύο 20 ποιητάς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει· ἢ διὰ τὸ ἡ λόγῳ θεοῦ καὶ πνεύματι τὴν κτίσιν στερεοῦσθαι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν συνίστασθαι, τρεῖς ἀρχάς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει. Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῶν θεολόγων εἶπέ τις οὔτε δύο οὔτε τρεῖς· ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐκάστην τῶν προσκυνητῶν ἐκείνων ὑποστάσεών φαμεν καὶ θεὸν ἐκατέραν ἐκ θεοῦ, ἀλλ' 25 οὐ παρά τοῦτο τρεῖς ἢ δύο ποτὲ θεούς, οὕτω καὶ ἀρχήν ἐξ ἀρχῆς φαμεν, ἀλλ' οὐ δύο ποτὲ ἀρχάς· δευτέραν γὰρ ἀρχήν οὐδέπω καὶ τήμερον ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν ἀκηκόαμεν, ὥσπερ οὐδὲ θεὸν δεύτερον. Ἄλλ' εἰς ἡμῖν θεὸς καὶ μοναρχία τὸ προσκυνούμενον, οὐκ ἐκ δύο θεῶν, οὐδ' ἐκ δύο ἀρχῶν· συνιόντα καὶ ἕν, 30 ἐπεὶ μηδὲ κατὰ ταῦτα μεριστὸν ἡμῖν τὸ σεβόμενον· καὶ μὴν οὐδὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μερίζεται τε καὶ συνάγεται· διαιρεῖται μὲν γὰρ ταῖς ὑποστατικαῖς ιδιότησι, τοῖς δὲ κατὰ τὴν φύσιν ἐνοῦται. Εἰ γοῦν δύο ἀρχάς εἰπεῖν οὐδὲν κωλύει, λοιπὸν αὐταὶ εἰσι καθ'

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L
ἐξ ἀρχῆς Λ₁

20 εἰπεῖν παραλ. A₁I₂Λ₁Λ₂

26 μετὰ ἀρχήν προστ.

1. Ἰωβ 83, 4.

2. Ψαλ. 32, 6.

αὶς μερίζεται· ἐνωθῆναι τοίνυν αὐθις κατ' αὐτάς ἀδύνατον· οὐκ ἄρ' αἱ δύο μία¹.

4 Ὁ τοίνυν λέγων δύο ἀρχὰς ἐπὶ θεοῦ, ὅτι ὁ υἱὸς ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ ἐστίν, εἰ μὲν κατὰ τὸ δημιουργικὸν φησι, πρὸς τῷ
5 καὶ ἄλλως μὴ συμβαίνειν τῇ καθ' ἡμᾶς ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκβάλλει τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ταῦτ' οὐκ εἰπεῖν καὶ τῆς θεότητος· τὸ γὰρ μὴ δημιουργικόν, οὐδὲ θεός· εἰ δὲ κατὰ τὸ θεογόνον, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ σαφῶς τὸ πνεῦμα παραδίδωσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῦτο μὲν αὐτὸς ἐν τοῖς Λό-
10 γοις εἰρηκώς, σιωπῆσαι τελέως οὐ διέγων. Σὺ δὲ ἐρωτήσας μετὰ τῆς γιγνομένης ἐπιεικειᾶς τε ὁμοῦ καὶ παρρησίας, μᾶλλον δὲ φιλομαθείας, μάθε καὶ δίδαξον ἡμᾶς διὰ γραμμάτων τὴν τε δόξαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὸν σκοπὸν τῶν γεγραμμένων οὕτω. Τὸν μὲν οὖν εἰσόμεθα καὶ μεθ' ἡδονῆς δῆπου· τί γάρ ποτ' ἂν ἄλλο
15 προσδόκιμον ἡμῖν εἴη παρ' ἀνδρὸς ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπόντος; Ἰσθι δ' ἀκριβῶς καὶ ἀμετάπειστος ἴσθι περὶ τοῦτο, ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα καὶ ἐν τούτῳ αὐτοῖς σχεδὸν τὸ ἰσχυρὸν καὶ πρὸς τοῦτο ἀντιπαρατάττεσθαι δεῖ τὸν ἀντιτεταγμένον, εἰ μὴ βούλοιτο κενοῦν μὲν ἐν
20 τοῖς ἀκαίροις τὴν ἰσχύν, ἤττων δ' ἐν τοῖς καιρίοις εὐρίσκεσθαι. Ὅταν γὰρ μὴ ἐκ τῶν ἡμῖν ἀνωμολογημένων ποιῶνται τοὺς συλλογισμούς, μηδὲ ὡς ἀρχαῖς χρῶνται τοῖς θεοπαραδότοις ῥήμασι τε καὶ νοήμασι, μικρὸν ἢ οὐδὲν ἡμᾶς ἀπολογεῖσθαι χρή, ὡς ἐθελοκακοῦσι καὶ πρὸς ἔριν, ἀλλ' οὐ πρὸς ἀλήθειαν ποιουμένοις
25 τὴν διάλεξιν, καὶ μάλιστα ὅτι μηδὲν οἱ τοιοῦτοι λόγοι πρὸς ἡμᾶς. Εἰ γὰρ τὸν μουσικὸν ἢ τὸν γεωμέτρην ἢ τοιοῦτον ἐκάτερον αὐτῶν οὐ προσδιαλεκτέον ἀγεωμετρήτῳ παντάπασιν ἢ ἀναρμόστῳ, μὴ ἐξημμένῳ δηλαδὴ τῶν τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς μουσικῆς ἀρχῶν, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τὴν ζήτησιν ποιησθον,
30 τοὺς μαθηματικούς ἐκείνους μηδὲ ἀποκρίνασθαι, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς οὐκ ἀποκριτέον, οὐδὲ διαλεκτέον τῷ περὶ θεοῦ ἰδιοτήτων συλλογιζομένῳ μὴ ἀπὸ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν· ἐκ ψευδῶν γὰρ αὐτῷ συντίθεται ὁ λόγος, ἐξ ὧν οὐ πάντως ἀληθὲς συνάγεται, μᾶλλον δὲ οὐδόλως. Δι' αὐτὸ γὰρ αὐτοῖς καὶ προάγεται τὸ ψευ-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L

1. Ἡ παράγραφος 3 τῆς ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ τεμάχιον τοῦ Λόγου ἀποδεικτικοῦ Α', 13, βλ. ἄνωτ. σ. 39-40.

δος, ὥστε τὸ ἐναντίον τῆ θεολογία κατὰ τῆς ἑαυτῶν φέρειν κε-
 φαλῆς ἀνάγκη, ὃ ἐστὶν ἡ βλασφημία· ὡς οὖν τὴν κατὰ διάθε-
 σιν ἄγνοιαν νοσοῦντας παραιτεῖσθαι δεῖ. Ἀλλὰ γὰρ ὅπως σα-
 θρὸν λίαν ἐξελέγχεται τὸ δοκοῦν τοῦτο τοῖς λατινικῶς φρονοῦ-
 5 σιν ἰσχυρόν, ἤδη μὲν καὶ ἐν τοῖς πρώτῃν *Περὶ τοῦ ἁγίου πνεύ-*
ματος σὺν αὐτῷ πεπονημένοις ἡμῖν λόγοις¹ πολλαχοῦ καὶ διὰ
 πλειόνων ἀπεδείξαμεν καὶ νῦν δὲ οὐκ ὀκνήσομεν διὰ τοὺς ἐντυγ-
 χάνειν μέλλοντας τουτωί τῷ γράμματι. Οὐδὲ γὰρ ἀνεχόμεθα κα-
 κοδόξων ἐπιχείρημα παρ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένον ἀνεξέλεγκτον
 10 προκείσθαι τοῖς πολλοῖς, μᾶλλον δὲ ἀναλαβόντες καὶ ἑτέραν δόν-
 τες ἀρχὴν τῷ λόγῳ, τὰ τῆς μοναρχικωτάτης ἀρχῆς εἰς δύναμιν
 διατρανώσωμεν καὶ ἐπελέγξωμεν τοὺς τοῦ ἐνὸς πνεύματος δύο
 δογματίζοντας ἀρχάς, ὅτι τε τοῦτο δογματίζουσι καὶ ὅτι οὐ καλῶς.

5 Ἡ δημιουργικὴ ἀρχὴ μία ἐστίν, ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ
 15 τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ μὴ ὄν-
 τος προηγημένα λέγωμεν, τὴν τε ἀγαθότητα, δι' ἣν τὸ εἶναι
 ἔσχον, καὶ τὴν ἐγγεγεννημένην χάριν, ὅθεν ἕκαστον τοῦ εὖ
 εἶναι καταλλήλως μετεσχήκασι, καὶ τὴν ἐπιγεγεννημένην ὕστε-
 ρον, δι' ἣν πρὸς τὸ εὖ εἶναι τὰ διαπεπτωκότα ἐπανήλθον, ὅταν
 20 ταῦτά τε καὶ περὶ τοιούτων ποιῶμεθα τοὺς λόγους, ἀρχὴν καὶ
 πηγὴν καὶ αἷτιον καὶ τὸν υἱὸν ἐν ἁγίῳ πνεύματι φαμεν, οὐχ
 ἑτέραν, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν αὐτήν, ὡς τοῦ πατρὸς δι' αὐτοῦ ἐν
 ἁγίῳ πνεύματι καὶ προάγοντος καὶ ἐπανάγοντος καὶ συνέχοντος
 25 καλῶς τὰ πάντα. Ὁ δὲ πατὴρ πρὸς τῷ πηγῇ τῶν πάντων εἶναι
 διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι, καὶ πηγῇ καὶ ἀρχῇ ἐστὶ θεό-
 τητος, ἡ θεογόνος² ὢν μονώτατος. Καὶ τοῦτ' ἐσμέν εἰδότες κρεί-
 ττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν διὰ τῶν θεοπνεύστων λογίων τρανώως ἐκ-
 πεφασμένον. Ὅταν οὖν ἀκούσης ὅτι ὁ υἱὸς «ἢ ἐκ τῆς ἀρχῆς
 ἀρχῇ» καὶ «ὁ καλῶν αὐτὸν ἀπὸ γενεῶν ἀρχὴν»³ καὶ «μετὰ σοῦ
 30 ἢ ἀρχῇ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου»⁴, τῶν δημιουργημάτων
 νόει, καθάπερ καὶ Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐν τῇ Ἀποκαλύψει περὶ
 αὐτοῦ βοᾷ, «ἢ ἀρχῇ τῶν κτισμάτων τοῦ θεοῦ»⁵, οὐχ ὡς καταρχή,

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L 24 τῶν παραλ. A₁

1. Δηλαδή εἰς τοὺς δύο λόγους ἀποδεικτικούς.

2. Ἡ ἔκφρασις «θεότης θεογόνος», ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὸν πατέρα εἶναι τοῦ Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 7, PG 3, 645B.

3. Ἦσ. 41, 4.

4. Ψαλ. 110, 3.

5. Ἀποκ. 3, 14.

ἄπαγε, θεὸς γάρ, ἀλλ' ὡς δημιουργὸς αὐτῶν· κοινωνὸς γάρ ἐστι τῆς ἐξ ἧς ταῦτα πατρικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν καὶ τῶν πάντων δεσποτείας αὕτη ἐστὶν ἐπώνυμον. Τοῦ δὲ πνεύματος τὸν υἱὸν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης πῶς ἂν φαίη τις, εἰ μὴ καὶ τὸ
 5 πνεῦμα δοῦλον ἢ κτιστόν; Ἄλλ' ἐπεὶ θεὸς τὸ πνεῦμα, οὐκ ἀρχὴ αὐτοῦ κατὰ τοῦτο ὁ υἱός, εἰ μὴ ἄρα ὡς θεότητος ἀρχή. Εἰ δὲ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος θεότητος ὁ υἱός ἐστὶν ἀρχή, κοινωνεῖν δὲ κατ' αὐτὴν τῷ πατρὶ ἀμήχανον, «μόνος» γάρ τε θεολόγηται «πηγαία θεότης πατήρ», ἑτέρας ἄρα διαφόρου τινός
 10 θεότητος ὁ υἱός ἐστὶν ἀρχὴ καὶ διέσπασε τὸ πνεῦμα τῆς πηγαζούσης ἐκ τοῦ πατρὸς θεότητος· ἢ διὰ δύο διαφόρους θεότητας δώσωμεν τούτῳ τῷ ἐνί, καὶ τοῖς τρισὶ μίαν ἀνομολογοῦντες θεότητα;

6 Πῶς δὲ καὶ αἱ δύο κατὰ Λατίνους τοῦ ἐνὸς πνεύματος
 15 ἀρχαὶ μία ἐστὶν ἀρχή; Οὐ γὰρ ἀξιώσουσιν ἡμᾶς πίστει δέχεσθαι τούτων τὰ προβλήματα, ἀλλὰ μηδὲ σοφιστικῶς ἀποκρινέσθωσαν, ἄλλην ἂντ' ἄλλης ποιοῦμενοι τὴν ἀπόκρισιν. Ἡμῶν γὰρ ἐρωτῶντων πῶς δύο κατ' αὐτοὺς τοῦ ἐνὸς πνεύματος ἀρχαί, μίαν ἐκεῖνοι διισχυρίζονται τῶν δύο εἶναι τὴν ἀρχήν. Ἡμεῖς δὲ οὐ
 20 περὶ τῶν δύο προσώπων ἐρωτῶμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐνός, καὶ περὶ τούτου μᾶλλον πρὸς αὐτοὺς ποιοῦμεθα τὸν λόγον· ὡς ἐπεὶ τῶν δύο μία ἢ ἀρχὴ καλῶς, πῶς τοῦ ἐνός δύο ἔσονται ἀρχαὶ καὶ πῶς αἱ δύο μία κατ' αὐτούς; Φασὶν οὖν· «διότ' ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας». Τί οὖν ὁ Σήθ²; Ἐκ μιᾶς ἄρα γεγέννηται ἀρχῆς ὅτι
 25 ἢ Εὐα ἦν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, καὶ οὐ δύο εἰσὶ τούτου τοῦ ἐνός ἀρχαί, ὅτι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας; Τί δὲ ἢ Εὐα; Οὐ δευτέρα ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐξ Ἀδάμ; Καίτοι ἀμφοῖν τὸ γόνιμον αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ διάφορον καὶ ἐν διαφόροις ὑποστάσεσι· διόπερ οὐδὲ μία ἐστὶν αὐταὶ αἱ ἀρχαί,
 30 καίτοι ἢ μία ἐστὶν ἐκ τῆς ἑτέρας. Εἰ γοῦν ἐνταῦθα, οὐ, εἰ καὶ

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L   9 θεότης : θεότητος A₁I₂Λ₁Λ₂   12 δώσωμεν I₂Λ₁Λ₂
 24 γεγένηται C₂

1. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641D.
 2. Ὁ Γρηγ. Θεολόγος, *Ὁμιλία 31*, 11, PG 36, 145, Γρηγ. Νύσσης, *Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*, PG 44, 1329 BC καὶ Ἰω. Δαμασκηνός, *Ἐκθ. ὀρθ. πίστεως*, PG 94, 821 - 824, χρησιμοποιοῦν ἤδη τὴν εἰκόνα τῆς σχέσεως μεταξύ τῶν πρώτων ἀνθρώπων εἰς τὴν θεολογικὴν τριάδα. Ἡ εἰκὼν εἶναι συχὴ παρὰ Φωτίῳ, *Ἀμφιλόχεια* 28, PG 101, 208 CD.

μη ἔν, ὁμῶς ἔστι τὸ γόνιμον ἀμφοῖν, οὐκ ἔνι τοῦ ἑνὸς μίαν εἶναι τὴν ἀρχήν, πῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω τριάδος αἱ δύο τοῦ ἑνὸς ἀγίου πνεύματος μία εἰσὶν ἀρχαί, ἐν ἧ μηδαμῶς ἔστι κατὰ τὸ θεογό-
 5 νον κοινωνία; Μόνος γὰρ τεθεολόγηται 'θεότης θεογόνος' ὁ πα-
 τήρ. Πάλιν ἡ Εὐα, ἐκ μόνου οὔσα τοῦ Ἀδάμ, ἐκ μιᾶς ἔστιν ἀρχῆς, ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ γῆς ἔστιν, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο ἡ Εὐα ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ Ἀδάμ· ὁ γὰρ Ἀδάμ μόνος ἐκ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ μόνου λεγέτωσαν τὸ πνεῦμα, καὶ οὕτως αὐτὸ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς λεγέτωσαν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς,
 10 ἀφ' ἧς καὶ ὁ υἱός, κἀντεῦθεν πάλιν δύο εἰσὶν ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχαὶ καὶ οὐκ ἔτ' ἔστι μείζων ὁ πατήρ τῷ αἰτίῳ τοῦ υἱοῦ¹, ἐπίσης γὰρ καὶ αὐτὸς αἴτιος θεότητος, ἡ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς αὐτὸ λέγοντες, μίαν καὶ τῷ πνεύματι ὡς καὶ τῷ υἱῷ εὐσεβῶς διδόντων ἀρχήν. Μέχρι γὰρ ἂν ἐκ τοῦ υἱοῦ ἡ ἐξ ἀμφοτέρων
 15 λέγωσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, οὐκ ἔστι μίαν εἶναι τῆς θεότητος τοῦ ἑνὸς πνεύματος ἀρχήν. Συνάπτων γὰρ τις ἐπὶ τῶν τοιούτων, εἰ καὶ μίαν φαίη τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ὁμωλύμως, ὥστ' οὐ μία· εἰ δὲ διαιρῶν κατὰ μίαν ὁρᾷ τὰς θείας ὑποστάσεις, τῆς μιᾶς ἐξ ἀνάγκης δύο φανερώς γίνονται ἀρχαί.

7 20 Ἐμοὶ δ' ἔπεισι θαυμάζειν καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀνοίας τῶν τὰς δύο ταύτας, ὡς φασιν, ἀρχὰς μίαν λεγόντων τε καὶ οἰομένων. Εἰ μὲν γὰρ κοινωνεῖ τῷ πατρὶ κατὰ τὸ θεογόγον ὁ υἱός, προβαλλόμενος τὸ πνεῦμα, καὶ ἔν αὐτοῖς τὸ θεογόγον καὶ ἡ ἐκ τούτων αὕτη πρόδος, τῆς φύσεως ἄρα τοῦτο καὶ οὐ δύο εἰσὶν
 25 ἀρχαί, οὐδ' αἱ δύο μία, ἀλλ' ἀπλῶς μία, καὶ ἀπεξένωται τῆς θείας φύσεως αὐτὸ τὸ πνεῦμα, μὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὸ θεογόγον κοινωνοῦν. Εἰ δὲ μὴ κοινωνεῖ ὁ υἱός κατὰ τοῦτο τῷ πατρὶ, μηδὲ ἔν αὐτοῖς τοῦτο τὸ προβάλλειν, καθ' ὑπόστασιν τῷ υἱῷ ἡ πρόδος τοῦ πνεύματος. Διάφορος ἄρα αὕτη τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς
 30 τοῦ πνεύματος προόδου· τὰ γὰρ ὑποστατικὰ διάφορα². Πῶς οὖν

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L

8 ἐκ μόνου τοῦ υἱοῦ A₁

14 ἂν παραλ. I₂Λ₁

1. Ἡ συνήθης πατερικὴ ἐρμηνεία εἰς τὸ Ἰω. 14, 28 εἶναι ὅτι ὁ πατήρ εἶναι ἀνώτερος τοῦ υἱοῦ «τῷ αἰτίῳ» καὶ οὐχὶ «τῇ φύσει». Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Ὁμιλία 29, 15, PG 36, 93BC.

2. Βλ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 38, PG 32, 329C «ὁ δὲ υἱός... οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν πατέρα ἢ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον».

μία αἰ διάφοροι ἀρχαί; Καὶ μὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐν τοῖς
Πρὸς Εὐνομιανούς ἀντιρρητικοῖς αὐτοῦ κεφαλαίοις γράφοντος,
 «πάντα τὰ κοινὰ πατρὶ τε καὶ υἱῷ κοινὰ εἶναι καὶ τῷ πνεύ-
 ματι», εἰ μὲν κοινόν ἐστὶ πατρὶ τε καὶ υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, κοι-
 5 νόν ἐστὶ τοῦτο καὶ τῷ πνεύματι καὶ τετράς ἐστὶ ἢ τριάς·
 καὶ τὸ πνεῦμα γὰρ ἐκπορεύσει πνεῦμα ἕτερον. Εἰ δὲ μὴ κοινόν
 ἐστὶ κατὰ Λατίνους τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ τὸ ἐκπορεύειν, ὡς
 τοῦ μὲν πατρὸς ἐμμέσως κατ' αὐτούς, τοῦ δὲ υἱοῦ ἀμέσως ἐκ-
 πορεύοντος τὸ πνεῦμα, οὕτω γὰρ καὶ ὑποστατικῶς ἔχει τὸν
 10 υἱὸν τὸ προβλητικόν φασιν, οὐκοῦν κατ' αὐτούς καὶ τὸ δημιουρ-
 γεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἀπλῶς ἅπαντα τὰ φυσικὰ οὐ κοινὰ πα-
 τρός τε καὶ υἱοῦ; Ἐπειδὴ ὁ μὲν πατήρ διὰ τοῦ υἱοῦ κτίζει τε
 καὶ ἀγιάζει καὶ διὰ μέσου τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, ὁ
 δὲ υἱὸς οὐ δι' υἱοῦ, τοιγαροῦν κατ' αὐτούς ὑποστατικῶς ἔχει τὸ
 15 δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν ὁ υἱός, ἀμέσως γὰρ καὶ οὐχ ὡς ὁ πα-
 τὴρ ἐμμέσως, καὶ οὕτω κατ' αὐτούς τὰ φυσικὰ τῶν ὑποστατι-
 κῶν διενήνοχεν οὐδέν. Εἰ δ' ἄρα φαῖεν διὰ τοῦ πνεύματος τὸν
 υἱὸν δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ σύνηθες
 τοῖς θεολόγοις 'διὰ' τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν ἢ τὸν πατέρα δη-
 20 μιουργόν εἶναι λέγειν τῶν κτισμάτων, ἀλλ' 'ἐν' πνεύματι ἀγίῳ,
 ἔπειτα πρὸς τῷ μηδ' οὕτω τὸ ἀνωτέρω δεδειγμένον ἄτοπον αὐ-
 τοὺς ἐκφεύγειν, οὐ γὰρ δι' υἱοῦ πάλιν ὁ υἱὸς ἀναφαίνεται δη-
 μιουργὸς καθάπερ ὁ πατήρ, συμβήσεται τούτοις μὴ κοινόν εἶναι
 λέγειν καὶ τῷ πνεύματι τὸ δημιουργεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς μὴ δι'
 25 ἑτέρου, μηδὲ ὡς ὁ πατήρ ἢ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ταῦτα ἐνεργοῦν-
 τος. Κατ' αὐτούς οὖν ὑποστατικῶς ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ δημιουρ-
 γεῖν καὶ ἀγιάζειν, ὡς οὐκ ἐμμέσως καθάπερ ὁ πατήρ κτίζον τε
 καὶ ἀγιάζον. Ἐντεῦθεν δὴ πάλιν κατ' αὐτούς ταῦτά τε καὶ ἀδιά-
 φορα δείκνυται τοῖς ὑποστατικοῖς τὰ φυσικὰ· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ
 30 ἢ φύσις ταῖς ὑποστάσεσι ταῦτόν τε καὶ ἀδιάφορον. Ἄρ' οὐ σα-
 φῶς τῆς ἀνωτάτω τριάδος ἐκπεπτώκασι καὶ τῆς ἐνότητος τῆς

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L   12 κτίζει τε: δημιουργεῖ I₂   13 καὶ διὰ μέσου
 τοῦ υἱοῦ δημιουργεῖ καὶ ἀγιάζει, παραλ. I₂Λ₁Λ₂   δημιουργεῖ: κτίζει
 A₁   27 τε παραλ. Λ₂   28 δὴ: δὲ A₁   28-29 ἀδιάφορα: διάφο-
 ρα Λ₁   30 ἀδιάφορον: διάφορον Λ₂

πίστεως καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος οἱ ταῦθ' οὕτω λέγοντές τε καὶ φρονούντες¹:

- 8 Ταῦτα μὲν δὴ ταύτη, συλλογίζεσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἔργῳ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν καὶ οὐδὲ τοὺς Λατίνους
5 γράφαιτ' ἂν τις τούτου χάριν. Μήτε δ' ἀποδεικτικῶς τούτους συλλογίζεσθαι, καθάπερ φῆς αὐτός, παρὰ τὸ μὴ τοῖς αὐτοπίστοις λογίοις ὡς ἀρχαῖς καὶ ἀξιώμασι χρῆσθαι καὶ τοῖς θεοσόφοις καλῶς ἔπεσθαι πατράσι, μήτε διαλεκτικῶς, διὰ τὸ μὴ ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν λημμάτων ποιείσθαι τοὺς συλλογισμούς, καὶ πάνυ
10 γ' ἂν φαίην. Μηδεμίαν δὲ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀνωτάτῳ τριάδι ζητουμένων, ἀλλὰ πάντα τὸν περὶ αὐτῶν συλλογισμὸν διαλεκτικὸν οἶεσθαι τε καὶ καλεῖν, ἀποδεικτικὸν δὲ οὐδέποτε, πολλοῦ δέω τίθεσθαι. Αἶ τε γὰρ ἐπιγραφαὶ τῶν πατρικῶν φωνῶν οὐκ ἐῷσι τοῦτο
15 παραδέξασθαι. Κἂν τις φιλονεικότερον ἐνιστῆται καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ὡς παρεγγράπτους παραγράφῃται, ἡμεῖς καὶ αὐτὰς δείξομεν αὐτῷ τοῦτο μαρτυρούσας τὰς φωνάς· «εἰς πατῆρ, εἰς υἱός, ἐν πνεῦμα ἅγιον, ὥστε κατὰ τοσοῦτον τοῦτο ἐκείνοις ἦνῳται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα· καὶ
20 οὐκ ἐντεῦθεν» φησι «μόνον ἢ τῆς κοινωνίας ἀπόδειξις»²· καὶ ποῦ μὲν, μετὰ τὸ συναγαγεῖν, «ἀποδέδεικται» βοώσας, ποῦ δὲ μεταξὺ κείμενον, τὸ «ἀποδείκνυμεν», ποῦ δὲ καὶ «ἐπαγγελλομένας ζητεῖς» φησι «τὰς ἀποδείξεις; Ἔτοιμος παρασχεῖν»· καὶ τί τὸ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην ἐπαγόμενον; Λόγιόν τι τῶν θεο-
25 παραδότων ἢ καὶ θεοπνεύστων καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν τούτοις ἔποιτο καὶ ἐκ τούτων συμπεραίνοιτο. Τί μὲν γάρ ἐστι θεός, οὐδεὶς πώ-

A₁C₃H₁I₃Λ₁Λ₂L 3 ταύτη: ταῦτα Λ₂ 5 ἀποδεικτικῶς: ἀποδεικτικῶς
A₁I₃ 15 φιλονεικώτερον A₁Λ₂L 16 παραγράφους A₁ 17 αὐ-
τῷ: αὐτὸ Λ₂ 25 τούτοις: τούτῳ Λ₂

1. Αἱ παράγραφοι 5-7 ἀποδίδουν σχεδὸν αὐτολεξεί τὸ κείμενον τοῦ πρώτου ἀποδεικτικοῦ λόγου.

2. Μ. Βασιλείου, *Περὶ τοῦ ἁγ. πνεύματος* 18, PG 32, 152A (ἔκδ. Pruche, Paris, 1945, σελ. 194-195). Ὁ Παλαμᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐδανείσθη τὸ χωρίον ἐκ τῆς *Δογματικῆς πανοπλίας* τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ (βλ. PG 130, 61 B)· ἐκεῖ πράγματι εὐρίσκομεν κείμενα τῶν πατέρων συγκεντρωμένα εἰς κεφάλαια, τὰ ὅποια εἰς τοὺς τίτλους ἢ τὰς ἐπιγραφὰς των φέρουν τὸν ὄρον «ἀπόδειξις».

ποτε τῶν εὖ φρονούντων οὐτ' εἶπεν οὐτ' ἐζήτησεν, οὐτ' ἐνενόη-
 σεν. Ὅτι δὲ ἔστι θεὸς καὶ ὅτι εἰς ἔστι καὶ ὅτι οὐχ ἓν ἔστι καὶ
 ὅτι τὴν τριάδα οὐχ ὑπερβέβηκε καὶ πολλ' ἕτερα τῶν περὶ αὐτὸν
 θεωρουμένων, ἔστι ζητῆσαί τε καὶ ἀποδείξαι. Εἰ γὰρ μὴ ταῦτα,
 5 οὐδὲ μαθεῖν ὅλως ἔστι τι περὶ θεοῦ. Εἰ δὲ μανθάνομεν καὶ ζη-
 τοῦμεν καὶ τοῦτο παρὰ τῶν εὖ εἰδόντων καὶ ἐπισταμένων, τὰ
 μὲν ἄρα τοῦ θεοῦ γινώσκεται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' ἃ καὶ ἀ-
 ποδείκνυται, ἕτερα δὲ εἰσὶν ἀπερινόητα πάντη καὶ ἀνεξερεύνη-
 τα· τὸς γέννησεως, ἐκπορεύσεως, τελείας ἅμα καὶ ἀνεκφοι-
 10 τήτου προελεύσεως, ἀδιαιρέτου τε ἅμα καὶ τελείας διαιρέσεως,
 καὶ τ' ἄλλ' ὧν διὰ πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Ὡς γὰρ αἰσθη-
 σεις ἐν τοῖς ὑπ' αἰσθησιν λογικῆς οὐ δεῖταιδείξεως, οὕτως
 οὐδὲ πίστις ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀποδείξεως. Μικροῦ δ' ἴσον καὶ
 οὐδὲν ἕλαττον ἔστι κακόν, τὰ τε ὑπὲρ νοῦν οἴεσθαι εἰδέγειν καὶ
 15 ' τὸ τοῦ θεοῦ γνωστὸν ' 1 μὴ τοιοῦτον ἀποφαίνεσθαι, ὡσαύτως καὶ
 τὸ ζητητὸν ἢ ἀποδεικτὸν. Ἔστι γὰρ κοινῶν ἐννοιῶν καὶ ἀξιω-
 μάτων ἀπορῆσαι οὐκ ὀλίγων, ἃ κρείττω ἢ κατὰ ἀπόδειξιν πα-
 ρεχόμενα τὴν ἐπιστήμην ἀποδεικτικαὶ τῷ ἐπισταμένῳ χρῆσασθαι
 γίνονται ἀρχαί.

9 20 Πᾶσι γὰρ ἔστιν ἐγνωσμένον τε καὶ ἀνωμολογημένον ὅτι
 ὁ θεὸς τέλειός ἐστι καὶ οὐκ ἄλογος, ἐξ ὧν εἰς καὶ οὐχ ἓν ἀπο-
 δείκνυται. Λεγόντων οὖν ἡμῶν ὅτι ὁ θεὸς τέλειος, ὁ τέλειος εἰς,
 καὶ τ' ἄλλα συνείρειν διανοουμένων συμφώνως τοῖς πατράσιν,
 ὅπως εἰς ὁ τέλειος, εἴ τις τῶν ἀνεπιστημόνων τούτων ἀποδει-
 25 κτικῶν προσίσταίτο λέγων ἐπὶ τῶν μοναδικῶν ἀπόδειξιν μὴ εἶναι,
 παρ' ἡμῶν εὐθύς ἀκούσεται ὡς καθόλου μὲν οὐκ ἔστι· πῶς γὰρ
 ἐπὶ τῶν μὴ καθόλου; Ἄψευδής δὲ οὐδὲν ἤττον ἀπόδειξις ἔστι,
 καὶ γὰρ ἀναγκαία καὶ ἐπὶ τῶν μοναδικῶν καὶ ἀνεξαπάτητος
 μᾶλλον αὕτη ἢ ἀπόδειξις. Ἐπὶ γὰρ τῶν καθόλου γένοιτ' ἂν μᾶλ-
 30 λον ἢ ἀπάτη, διὰ τῆς φαντασίας θηρωμένης τῆς τοιαύτης ἀπο-
 δείξεως, δυσσυμβλήτων τε καὶ δυσπεριλήπτων ὄντων πάντων τῶν
 ὑποκειμένων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὧν τὸ κοινὸν ἀνώνομον, τὸν
 αὐτὸν τρόπον γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις καὶ ἐπὶ τινος εἴδους τοῦ καθό-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L 1 οὐτ' ἐζήτησεν παραλ. Λ₁ 18 μετὰ ἀποδεικτι-
 και προστ. καὶ I₂ 21 ἐν: ἓνα Λ₁ 26 μετὰ μὲν προστ. οὖν Λ₂

λου καὶ ἐφ' ἑνὸς ἐκάστου γε τῶν μερικῶν ἀποδείξεις γίνονται, καθόλου μὲν οὐ· πῶς γάρ; Ἄψευδεις δὲ καὶ ἀναγκαῖαι. Ἐλλησι μὲν οὖν πιθανολογία ἢ θεολογία, διὰ καὶ διαλεκτικὸς ἄπας ὁ δοκῶν αὐτοῖς θεολογικὸς συλλογισμὸς, ἐξ ἐνδόξων ἐνδοξος¹, ταῦ-
 5 τὸν δὲ εἰπεῖν πιθανὸς ἐκ πιθανῶν. Οὐδὲν γὰρ ἴσασι περὶ θεοῦ βέβαιον οὐδ' ἀσφαλές, «ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν»². Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐξ ἐνδόξων ἐπὶ τὸ θεολογεῖν ὀρμώμεθα ἀρχῶν, ἀλλ' ἀμεταπείστως περὶ ταύτας ἔχομεν, θεοδιδάκτους οὐ-
 10 σας. Πῶς οὖν οὐκ ἀποδεικτικόν, ἀλλὰ διαλεκτικόν τὸν τοιοῦτον συλλογισμὸν ἐροῦμεν; Καὶ μὴν εἴ τις τῶν τὴν διαλεκτικὴν ἐν τοῖς περὶ θεοῦ λεγομένοις εἰσαγόντων, ὃ παρὰ τῶν θεολόγων ῥητῶς ἀπηγόρευται πατέρων, εἴ τις τοίνυν καὶ τούτων τοὺς εὖ ἔχοντας ἀναλύσειε συλλογισμοὺς, ἤκιστ' ἐν τούτοις εὐρήσει τὸ καθόλου· τό τε γὰρ προκειμένον μοναδικόν ἐστι καὶ πᾶν ὅ,τι τῶν αὐτῶ προσόν-
 15 των μόνῃ κυρίως πρόσεστιν αὐτῶ. «Οὐδεὶς γάρ» φησιν «ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός»³, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, «ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»⁴. Οὐδὲν οὖν τῶν ἐπομένων ἐπὶ πλεόν εἴη ἂν αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν ἕκαστον μοναδικόν καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν κατηγοροῖτο τούτων οὐ καθόλου. Πῶς οὖν συλλο-
 20 γίσαιντ' ἂν ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δὲ διὰ τὴν τοῦ προκειμένου ἰδιότητα προάγοντες ἐν ὄλῳ τοὺς οἰκείους δέχονται συλλογισμοὺς, πολλῶ μᾶλλον διὰ τὸ μοναδικόν τοῦ προκειμένου τὴν ἀπόδειξιν προσήσονται, δίκαια ποιοῦντες. Ἄν δ' αὖθις λέγη τις ἢ ἀπόδειξις ἐκ τῶν προτέρων, οὐδὲν δὲ πρότερον θεοῦ⁵, ὁ οὐ
 25 τὰ κατ' αὐτὸν ἐξετάζομεν, ὡ βέλτιστε⁶, ἐροῦμεν πρὸς αὐτόν, ἢ ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτόν. Τὸ γὰρ ἢ εἷς καὶ τρία⁷ καὶ τὸ ἢ ἐξ ἐκείνου μόνου⁸ καὶ τὸ ἢ εἷς ἐκείνον μόνον⁹, οὐ τὴν φύσιν δείκνυσιν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν ἐστι δεικνύμενα. Οὐκ οὖν οὐδέ τι τῶν δι' ἃ ταῦτα προὔπαρχειν ἀνάγκη τις τοῦ δεικνυμένου, καθά-
 30 περ οὐδ' αὐτὰ προὔπαρχει τὰ περὶ θεοῦ δεικνύμενα. Κά-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L 10 τὴν παραλ. Λ, 23 προστήσονται A₁L
 27 μόνον παραλ. Λ₂

1. Ὁ Βαρλαάμ εἰς τὰ Κατὰ Λατίνων ἔργα του (βλ. Paris. gr. 1278, φ. 82 - 82^β) ἠρνεῖτο ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Λατίνων εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν κοινὴν λογικὴν (ἐνδοξα) ὅπως συνιστᾷ ὁ Ἀριστοτέλης (Τοπ. 1, 10, ἐκδ. Teubner, σ. 11).

2. Ρωμ. 1, 21.

3. Μάρκ. 10, 18. Ματθ. 19, 17.

4. Α' Τιμ. 6, 16.

κεῖνο γάρ, ὅ,τι ποτ' ἂν ᾖ, περὶ τὴν ἀπερινόητον ἐκείνην θεωρεῖται φύσιν, αἶ τε κοινότητες, αἶ τε ιδιότητες, ὅλον ἐκπόρευσις ἢ γέννησις, καὶ ταῦτ' οὐ θέσει, ἀλλὰ φύσει, πλοῦτός τε ἢ κίνησις ἢ τελειότης, ὡσπερ καὶ τῶν ἄκρων θεολόγων τίς φησι,
 5 «μονάδος μὲν κινήθεισης διὰ τὸ πλούσιον, δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης διὰ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, ἐξ ὧν τὰ σώματα, τριάδος δὲ ὀρισθείσης διὰ τὸ τέλειον»¹. «Οὐκ αἰτιολογία τε τοῦτό ἐστι θεότητος, ἀλλ' ἀπόδειξις τῆς περὶ αὐτῆς δόξης εὐσεβοῦς»².

10 Ἐπειτα πῶς τὸ πρότερον, ὧ οὗτος, ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ζητεῖς³; Εἰ μὲν χρόνῳ, λοιπὸν οὐδὲ οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν σωμάτων καὶ θαυμάτων, οὐδὲ γῆς καὶ θαλάττης καὶ τῶν ἐν αὐταῖς, οὐδ' ἀέρος καὶ τῶν ἀεροπόρων, οὐδ' αἰθέρος καὶ τῶν μετεώρων περιδέξῃ τινά ποτε ἀπόδειξιν. Μετὰ γὰρ ταῦτα πάντα
 15 κοινὰ τε ἔγνωται καὶ ἀξιώματα καὶ ὅροι, προτάσεις τε καὶ ἀποδείξεις καὶ συλλογισμοί, διαιρέσεις τε καὶ ἀναλύσεις πᾶσαι· διανοίας γάρ ἐστι ταῦτα τοῦ ὕστατα κτισθέντος. Εἰ μὲν οὖν οὕτω ζητεῖς τὸ πρότερον, λύσεις ἐκ μέσου τῶν ὄντων τὴν ἐπιστήμην ταύτην ποιησάμενος· εἰ δ' ἐτέρως τὸ πρότερον ἐκλήψῃ, οὐκ οἴμαί σε λόγου κἂν τοῖς περὶ θεοῦ δεικνυμένοις ἀπορήσειν, ἐκεῖνο
 20 προσδιανοούμενον ὅτι καὶ δι' ὧν εἰσι δεικνύμενα ἐν τοῖς περὶ αὐτόν εἰσιν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ αἷτιον πάντως ἐπιπλέον ἢ πρεσβύτερον οὐ ἐστὶν αἷτιον. Ὅστε κἂν ἐξισάζῃ τοῖς αἷτιατοῖς αὐτὰ τὰ αἷτια, κἂν μὴ προῦφεστηκότα ᾖ, οὐκ ἐμποδίσαι τὴν ἀπόδειξιν. Ἐκ μὲν οὖν τῶν κοινῶν ἔγνωτων τε καὶ ἀξιωμάτων
 25 οὕτως ἐστὶν οὐ τῶν θείων ἐνὶ συνίστασθαι τὰς ἀποδείξεις. Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς θεαρχικῆς τριάδος θεανδρικῶς ἡμῖν ὠμιληκότος παραδεδομένα; Τί δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου πνεύματος διὰ τῶν ἐν αὐτῷ λαλούντων ἡμῖν ἀποκεκαλυμμένα; Ἄρ' οὐχ ὡς αὐτοπίστους καὶ ἀναποδείκτους δεξόμεθα ἀρχάς, καὶ πᾶν

A₁C₁H₁I₁Λ₁Λ₂L 26 θεαρχικῆς τριάδος παραλ. I₂ θεανδρικῶς: θεαρχικῶς I₂L

1. Γρηγ. Θεολόγου, Ὁμιλία 22, 8, PG 35, 1160 C.

2. Μαξίμου, Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1036B, ἐπεξηγοῦντα τὴν προηγουμένην παράγραφον τοῦ Γρηγορίου.

3. Πράγματι ὁ Βαρλαάμ γράφει: «τὰ ἀποδεικτικά πάντα ἐκ φύσει προτέρων ἀποδείκνυται... τὰ δὲ γε περὶ θεοῦ... πρώτιστά τ' ἐστὶ καὶ ἀρχικώτατα... τὰ περὶ θεοῦ ἄρα οὐκ ἐστὶν ἀποδεικτά». (Paris. gr. 1278, φ. 77β).

ὅτι ἂν τούτοις ἔποιτο καὶ ἐκ τούτων ἀναγκαίως συμπεραίνοιτο οὐκ ἀποδείξεις θείας προσερούμεν;

- 11 Αὐτίκα Διονυσίου τοῦ μεγαλοφυεστάτου θεοφάντορος θεολογούντος ὅτι «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατήρ»¹,
 5 καὶ ἔστι «πηγαία θεότης ὁ πατήρ, ὁ δὲ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς θεογόνου θεότητος οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα»², εἴ τις τὸ ὑπερούσιον πνεῦμα φύσει ἔρει ἐκ τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ φύσει ἂν ἐκ τοῦ θεοῦ πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς πηγαίας θεότητος τὸ εἶναι ἔχειν, πηγαία δὲ θεότης μόνος ὁ πατήρ, εἶτα
 10 συμπεραίνει ὡς ἐκ μόνου τοῦ πατρός ἐστι τὸ πνεῦμα, τίς λόγος μὴ οὐκ εὐσεβῶς ἅμα καὶ ἀποδεικτικῶς καὶ ἀναμφιλέκτως ἔχειν οἴεσθαι τοῦτον τὸν συλλογισμόν; Οὐκ ἀληθεὶς εἰσιν αὐταὶ αἱ προτάσεις; Οὐ τὰ ἀντικείμενα αὐταῖς εἰσι ψευδῆ; Οὐκ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχουσιν; Οὐ πρῶται καὶ ἄμεσοι καὶ γνωριμώτεροι; Οὐκ
 15 οἰκεταὶ εἰσι τῷ προκειμένῳ; Οὐ τὴν αἰτίαν ἐν ἑαυταῖς ἔχουσι τοῦ συμπεράσματος; Οὐκ εἰς αὐτόπιστον καὶ ἀναπόδεικτον καὶ ἀρχοειδεστάτην καταλήγουσιν ἀρχήν³; Τί δὲ δταν τεκμηριώδεις ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡμῖν δὲ προτέρων, τοῦ ὅτι ποιῶμεθα τὰς ἀποδείξεις; Πῶς ἂν πεισθῆμεν τῷ λέγοντι ὡς οὐδὲ οὕτως ἐνι τι
 20 τῶν θείων ἀποδείξαι; «Δεῖ γάρ» φησὶν «εἶναι ὁμογενῆ καὶ τεκμήρια ὧν ἐστι τεκμήρια, θεῶ δὲ οὐδὲν ὁμογενές»⁴. Πῶς οὖν τὸ μὴ στίλβειν τῇ σελήνῃ ἐστὶν ὁμογενές ἢ τὸ στίλβειν ταῖς πλειάσι, δι' ὧν τὴν μὲν ἐγγύτερον ἡμῖν πλανᾶσθαι, τὰς δὲ πορρωτέρῳ ἐστηρίχθαι τεκμαιρόμεθα; Τόπου μὲν γὰρ ταῦτα, αἱ δὲ
 25 εἰσιν οὐσίαι· δι' ὧν δ' ἐκεῖνα ταύταις δείκνυται, ταῦτα δ' αὐθίς ἐστὶν ἐνέργεια ἢ πάθος, καὶ οὐ τοῦ ἀστέρος μᾶλλον ἢ τοῦ ἀτενίζοντος. Ἄλλ' οὐδ' ἡ κωνοειδῆς σκιά τῷ φωτίζοντι ὁμογενές,

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L 8 πηγάζεσθαι ἐκ τοῦ θεοῦ παραλ. A₁I₂Λ₁Λ₂

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641 D.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 7, PG 3, 645 B.

3. Ὁ Βαρλαάμ δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀσχῆση κριτικὴν ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς λογικῆς (*Α' ἐπιστ. πρὸς Παλαμᾶν* ἐκδ. Schiro, σ. 242-243).

4. Πράγματι ὁ Βαρλαάμ γράφει· «τὰ γὰρ ταῖς αὐταῖς ἀποδείξεσι δεικνύμενα ἀναγκαῖόν ἐστιν εἶναι ὁμογενῆ· οὐ γὰρ μεταβαίνουσιν αἱ ἀποδείξεις ἀφ' ἑτέρου γένους εἰς ἕτερον· τὰ δὲ περὶ θεοῦ πάντων ἐξήρηται καὶ οὐδενὶ ἐστὶν ὁμογενῆ». (Paris. gr. 1278, φ. 78^b).

δι' ἧς μείζον τοῦ φωτιζομένου δείκνυται, οὐδὲ ὁ φωτισμὸς τῆ σφαίρα ἐστὶν ὁμογενής· εἰ δ' ἕτερον τρόπον εἰσὶν ὁμογενῆ, ὅτι περὶ τὸ αὐτὸ θεωρεῖται τὸ πόρρω καὶ τὸ στίλβειν καὶ τὸ μὴ ἐφ' ἑκατέρου καὶ τὰ ἄλλα τούτοις γε παραπλησίως, κάκει θεω-
 5 ροῖτο ἂν περὶ τὸ αὐτὸ καλῶς τό τε δεικνύμενον καὶ δι' οὗ ἐ-
 κείνο δείκνυται.

- 12 Ἰσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τεκμηρίου τῆς ἐγγι-
 νομένης ἐν ἑαυτοῖς νοερᾶς φωτοφανείας ὅτι ἔστι θεὸς καὶ οἶον
 φῶς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ αὐλοῦ¹. Διὸ καὶ
 10 χάριν ἰσασιν οὐχ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τῷ φωτίζοντι, ὥσπερ οὐδὲ τῷ
 ἀέρι χάρις αἰσθητῶς πεφωτισμένῳ· οὐ γάρ ἡ λαμπρότης ἐστὶν
 αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ φωτίζοντος ἡλίου, τοῦ δ' ἀέρος μόνον τὸ δια-
 φανὲς ἐπίχαρι, ὡς καὶ τοῖς θεοφόροις τὸ διὰ καθαρότητα καρ-
 δίας δεικτικὸν τῆς νοερᾶς ἐλλάμψεως. Δύνανται καὶ οἱ μὴ πρὸς
 15 τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τὸν
 κοινὸν προμηθεά συνορᾶν, ἐκ τῶν ἀγαθουμένων τὴν αὐτοαγαθό-
 τητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτοζωήν, ἐκ τῶν σοφισομέ-
 νων τὴν αὐτοσοφίαν καὶ ἀπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα ὄντα
 καὶ ὑπεξηρημένον καὶ ὑπερανιδρυμένον πάντων, τὴν πολυώνυ-
 20 μον ἐκείνην καὶ ἀκατονόμαστον ὑπερούσιον οὐσίαν². Τί οὖν, οὐ
 ταῦτα πάντα περὶ ἐν ἐκείνο αὐλῶς θεωρεῖται, ὅ,τι ποτέ ἐστὶν
 ἐκεῖνο; Τί δέ, οὐ διὰ τούτων οἷα τεκμηρίων ἀψευδῆς γίνεται
 ἀπόδειξις ὅτι ἔστι τις προαγωγεὺς καὶ προμηθεὺς προάναρχος ἀ-
 πάντων, παντοδύναμος, παντεπίσκοπος, πανάγαθος, παναίτιος,
 25 ὑπερφυῆς; Ἐγὼ μὲν οἶμαι καὶ πάνυ γε οἶομαι καὶ οὐδ' ἂν οἶ-
 μαι ἔχειν ἀντειπεῖν. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡμεῖς ὁμοίως τεθεολογη-
 μένον ἐπὶ τοῦ τῆς πίστεως συμβόλου περὶ τε τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ
 ἁγίου πνεύματος, καὶ τοῦ μὲν γεγεννηθῆσαι ἐκ τοῦ πατρὸς κη-
 ρυττομένου, τοῦ δὲ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀμφοτέροις τὸ
 ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐφαρμόζεσθαι συνάγομεν, ἐκ τῶν ὑστερον

A₁C₃H₁I₃Λ₁Λ₂L 11-12 αὐτοῦ ἐστὶν ἡ λαμπρότης A₁

1. Βλ. τὴν εἰρωνικὴν κριτικὴν τοῦ Βαρλαάμ ἐναντίον τῆς ἰδέας ταύτης τῆς μυστικῆς γνώσεως πολὺ χαρακτηριστικῆς διὰ τοὺς ἡσυχαστὰς (A' ἐπιστ. πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 240-241). Ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἰς Ἑπέρ τῶν ἡσυχάζόντων II 3, 6· II, 3, 78.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 7, PG 3, 596CD.

ὁμοίως τεθεολογημένων τὰ προαιωνίως κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρχοντα δεικνύντες.

- 13 Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τοσαῦτα περὶ τούτου σοι γεγράφαμεν, ἀλλ' οὐ πάνυ διοισόμεθα εἶθ' ἀπλῶς δεῖξιν εἴτ' ἀπόδειξιν τοὺς
5 τοιούτους λόγους λέγει τις· μόνον στεργέτω τὴν δι' αὐτῶν φωτὸς τρανότερον ἐκφαινομένην ἀλήθειαν· σοῦ δ' ἕνεκα συνηγορήσαμεν τῇ ἀποδείξει, ὅσον ἀπολογία ὑπὲρ ταύτης ποιησάμενοι· τοὺς γὰρ ἑμοὺς *Κατὰ Λατίνων* διὰ γραμμάτων λίαν ἐπαινοῦντος λόγους¹, ὑπειδόμενος τὴν εἰ καὶ μὴ κατὰ λόγον ὁμῶς ὑφέρπουσαν μέμφιν τῇ ἐπιγραφῇ, ὡς ἂν μὴ πρὸς τὸν ἐπαινέτην ἀναφέροίτο ἀπετριψάμην. Ἴν' οὖν καὶ σὲ κριτὴν ἀξιόχρεων τούτου τοῦ ὀνόματος ποιήσωμαι, παραθήσομαι τὰς διαφορὰς τοῦ τε ἀποδεικτικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ. Σὸν δ' ἔστι σκοπεῖν καὶ ἀδεκάστως κρίνειν τίνι μάλλον προσήκουσιν οἱ περὶ θείων
15 δογμάτων συντιθέμενοι, καὶ μάλιστα² ὅταν τὴν ἡμῶν αὐτῶν εὐσεβῆ καὶ ἀκλινηὴ περὶ θεοῦ δόξαν ἐκτιθώμεθα. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ αἰεὶ ὄν καὶ ἀληθές ὄν καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχον, ὁ δὲ διαλεκτικός περὶ τὸ ἐνδοξόν καὶ πιθανόν καὶ πεφυκός ἄλλοτε ἄλλως ἔχειν καὶ νῦν μὲν ὄν, νῦν δ' οὐκ ὄν, καὶ ποτὲ μὲν
20 ἀληθές, ποτὲ δὲ μὴ. Ποῦ ποτ' ἄρα τὰ θεῖα θήσεις; Ἡ σαφές καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς; Καὶ ὁ μὲν ἀποδεικτικός τῆς ἀληθείας φροντίζει καὶ κατ' ἐπιστήμην ἐνεργῶν οὐκ ἀνάγκην ἔχει λαβεῖν ὀποτερονοῦν μόριον τῆς ἀντιφάσεως, ὁ δὲ τοῦ πείσαι μόνον καὶ χρώμενος τῇ διαλέξει ἀορίστως ἀναγκάζεται λαμβάνειν ἃ συγχωρεῖ
25 αὐτῷ ὁ προσδιαλεγόμενος, κἂν μὴ τοιαῦτα ἦ³. Διὸ ἐκεῖνος μὲν τῆς ἀποδεδειγμένης ὑπολήψεως ἀμεταπίστως ἔχει καὶ ἀμεταθέτως, ὁ δὲ διαλεκτικός εὐπερίτρεπτός τε καὶ αὐτός ἐστιν, ὅτε ἐκῶν περιτρέπεται ἑαυτόν. Τίνι δώσομεν τὸ εὐσεβές; Ἄρα τῷ ἐδραίῳ, τῷ ἀμετακινήτῳ, τῷ ἐν μηδενὶ πτυρομένῳ κατὰ τὸν ἀπόστολον⁴, ἢ τῷ καὶ οἴκοθεν αἰεὶ σαλευομένῳ⁴; Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἀ-

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L 1 τὰ προαιωνίως παραλ. Λ₂ 5 λέγει τις I₂ L
6 τρανώτερον Λ₁ Λ₂ 16 περὶ θεοῦ παραλ. Λ₂

1. Τοὺς Λόγους ἀποδεικτικούς.

2. Βλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν Α' ἐπιστολὴν πρὸς Παλαμᾶν, ἐκδ. Schirò, σελ. 263-264.

3. Φιλιπ. 1, 28.

4. Βλ. Β' Θεσσ. 2, 2.

ληθῶν καὶ οἰκείων ἀεὶ τῷ προκειμένῳ, ὁ δὲ οὐ μόνον ἐξ ἐνδόξων, ἀλλ' οὐ πάντως ἀληθῆ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ ἐκ παντάπασι ψευδῶν, πάντως δὲ καὶ τῷ προκειμένῳ ἀλλοτρίων. Τίνοι τούτων πιστεύσεις δεικνύντι σοι περὶ τῶν θείων; Ἡ καὶ σὺ μετὰ τοῦ ἐπι
 5 Κύρου Ζοροβάβελ θαρρούντως ἂν ἀποφύγαιο κρατεῖν πάντων τὴν ἀλήθειαν; Καὶ ὁ μὲν ἐξ αἰτίων οὐ μόνον τοῦ συμπεράσματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ πράγματος, διὸ καὶ τὸ συναγόμενον ἀναγκαῖον ἀεὶ καὶ ἀψευδές, ὁ δὲ διαλεκτικὸς τοῦ πράγματος μὲν οὐδέποτε, τοῦ δὲ συμπεράσματος οὐκ ἀεὶ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε μηδ' αὐτοῦ, διὸ
 10 καὶ τὸ συναγόμενον πρὸς δόξαν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἀψευδές. Τί οὖν ἐπὶ τῶν θείων; Τὴν ἀψευδῆ τοῦ πράγματος εὕρεσιν ζητοῦμεν, ἢ πρὸς δόξαν διαλέγεσθαι; Εἰ δέ τις φαίη ὡς οὐκ ἔστιν αἷτιον ἐπὶ θεοῦ, αὐτὸς γάρ ἔστιν ὁ πάντων αἷτιος, 'περὶ μὲν τῆς θείας φύσεως, ὧ οὗτος, οὐκ ἔστι ζήτησις' ἀποκρινοῦμεθα, 'οὐδ'
 15 ἄρα δεῖξις, ἐπεὶ μηδ' αἷτιον αὐτῆς'. Ὅτι δὲ ἔστι μία, μηδεμίαν διαφορὰν καθ' αὐτὴν ὄλως ἐπιδεχομένη, καὶ ὅτι διαιρεῖται, κἂν μὴ καθ' ἑαυτὴν, διὸ καὶ ἐν τῇ διαιρέσει μένει ἀδιαίρετος, καὶ ὅτι κἂν τῷ διαιρετῷ μίαν καὶ ἀδιαίρετον ἔχει τὴν ἀρχήν, διὸ κἂν τούτῳ εἰς θεός, καὶ ὅτι δημιουργὸς καὶ ὅτι προνοητῆς καὶ
 20 ὅτι συνοχεύς καὶ τ' ἄλλα ὅσα τούτοις ὁμοία, ἔστιν ὡς δέον εἶναι ζητοῦντας τὰς αἰτίας, αἷ καὶ αὐταὶ τῶν περὶ θεοῦ ἂν εἶεν, ἐφικέσθαι τῆς εὐρέσεως, σὺν θεῷ δ' ἐφικομένους, οὐ διαπορητικῶς ἔτ' ἔχειν ἤτοι διαλεκτικῶς, ἀλλ' ἀποδεικτικῶς ἐπίστασθαι καὶ πρὸς ἑτέρους τὴν θείαν διὰ λόγου μετοχετεύειν ἐπιστήμην. Εἰ
 25 δὲ μὴ ἐφικοίμεθα, τοὺς μὲν τῇ πίστει ἀσθενοῦντας δυνάμει λόγων ἥκιστ' ἔχομεν ἐπιρρωννύειν, αὐτοὶ δὲ διὰ τῆς πίστεως ἐπιστημόνως ἔχομεν. Οὐ γὰρ ἀποδείξεις τὸ πᾶν πιστεύομεν, οὐδὲ τὸ μυστήριον δεῖν οἰόμεθα τεχνογραφεῖσθαι τῆς πίστεως, οὐθ' ἡμεῖς, οὐθ' οἱ πρὸ ἡμῶν διὰ λόγου τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας συνηγο
 30 ρήσαντες, ἀλλὰ κἂν τούτῳ δείκνυμεν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας τὸ ἰσχυρὸν καὶ τοῖς κατὰ τι τούτου χωλεύουσιν ἐπανορθώσεως παρέχομεν ἀφορμὴν καὶ τοῖς ὀρθοτομοῦσι τοῦτον ἀσφαλείας ὑπόθεσιν.

14 Ὁ δὲ διακομίσας ὑμῖν τοὺς ἐπὶ τούτοις λόγους ἐκείνους¹, τὰ
 35 πάντα καλὸς καγαθὸς καὶ τὴν πολιτείαν εἶπερ τις θεοφιλῆς καὶ

A₁C₂H₁I₃Λ₁Λ₂L 8 μὲν παραλ. A₁ 16 καθ' ἑαυτὴν I₂Λ₁Λ₂ 21
 περὶ θεὸν I₃Λ₁Λ₂ 23 ἤτοι: ἢ A₁ 31 τούτου: τοῦτο A₁I₂Λ₂

1. Τοὺς Λόγους ἀποδεικτικούς.

ἡμῖν διὰ τοῦτο προσφιλέως Ἰωσήφ', ἐπὶ τὴν ἐπάνοδον σπεύδων,
 αὐτοσχεδίους σχεδὸν ἤρπασε παρ' ἡμῶν, ὅσον ἀρτιτόκους παῖ-
 δας, μὴ τυχόντας τῆς προσηκούσης φροντίδος. Ἄλλ' ἐπεὶ πρὸς
 ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐ κάλλους ἐπίδειξιν ἐξενηνόχεται,
 5 παρὰ τοῦτ' οἶμαι καὶ παρὰ τῆς σῆς ἐπαινοῦνται σοφίας. Ἐκει-
 νό γε μὴν ἐπὶ νοῦν σε λαβεῖν, ὡς ἡμεῖς ἐκ πολλοῦ τὴν ἀνωτά-
 τω σοφίαν ποθήσαντες, μᾶλλον δὲ πρὸς τὸν αὐτῆς πόθον παρὰ
 τῆς ἀνωτάτω φιλανθρωπίας ἐφελκυσθέντες, παντοίου λόγων εἰ-
 δους καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης ἀφήμενοι, ταύτη προσανέχομεν
 10 διὰ βίου, καὶ τοῦτ' εἰσὶν οἱ συνίσασιν ἡμῖν καὶ συμμαρτυρήσουσι
 παρ' ὑμῖν πολλοί· καὶ σὺ δὲ αὐτὸς οὐκ ἀνεπιγνώμων ὄσα ἑμαυτὸν
 ἔχω πείθειν. Παρεῖται δὲ ἡμῖν τ' ἀλλ' ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδή-
 περ ἐν τῇ πάντων ἀποκτήσει καὶ τῇ πάντων ἐπιλήσει τὰ κατ' ἐ-
 κείνην τὴν σοφίαν συνίστασθαι πέφυκεν, ὥσπερ κὰν τῇ πάντων ἀ-
 15 φαιρέσει ἐν ὑπεροχῇ τινὶ τὸ θεῖον νοεῖται. Ἄλλ' οὐκ ἴσον τούτῳ
 τῆς σοφίας ἐκείνης τὸ τέλος· ἐντεῦθεν μὲν γὰρ τὰ ἀπεμφαίνοντα
 τῷ θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ἐκεῖ δ' ἔργῳ τὰς θείας ἐμφάσεις νοερῶς
 ὁ νοῦς δέχεται, ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον θεοῦ καὶ ὦν καὶ αἰὶ γινό-
 μενος. Κὰν ἡμεῖς τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσμεθα
 20 σχεδὸν παντάπασι, εἰ καὶ χρείας ἐπειγούσης οὐχ ἐκόντες εἶναι
 τινα τούτων ἀναλαμβάνειν ὡς ἐνὸν πειρώμεθα, διὸ καὶ τὰς ἀττικὰς
 ἐκείνας χάριτας καὶ τὸ λίαν ἔντεχνον τῆς ἐξαγγελίας ἀπειπάμεθα,
 τῆς δὲ ἀληθινῆς σοφίας οὐδὲν ἢ μικρὸν κατειλήφαμεν, ἀλλ' ὅσον εἰς
 ὁσμὴν μύρου τρέχομεν, αὐτὸ τὸ μύρον οὐκ ἐν χερσὶν ἔχοντές πω.
 25 Ὁ δὲ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐνθεῖς
 καὶ τέλος ἀτέλεστον διὰ τοὺς οἰκτιρμούς σου παρὰ σοὶ τῆς
 μελλούσης ἀμβροσίας ἀρχήν, τοῦτο καὶ αὐτὸς ἡμῖν σύνευξαι καὶ
 ἡμεῖς ἐπευχόμεθά σου τῇ ἀρετῇ καὶ θεὸς ἀνωθεν ἐπίκουρος καὶ
 ἐπήκοος εἶη.

Α₁ C₈ H₁ I₃ Λ₁ Λ₂ L 15 ἐνοεῖται Α₁ 19 ἐπιστημῶν παραλ. Α₁ 27
 ἡμῖν παραλ. I₃ Λ₂

1. Ἐνταῦθα πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ Ἰωσήφ Καλοθέτου, παραλήπτου
 μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρλαάμ (Schirò, σ. 328), ἐμπλακέντος ἀπὸ τῆς ἀρ-
 χῆς εἰς τὴν ἔριν τῶν ἡσυχαστῶν. Ἦτο εἰς ἐξ αὐτῶν οἱ ὅποιοι εἰσήγα-
 γον τὸν Καλαβρὸν εἰς τὸν ἡσυχασμόν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἀπογοητεύσῃ
 (βλ. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον Schirò, σ. 323). Ἐν συνεχείᾳ ἀνεδείχθη
 εἰς συγγραφέα πολλῶν καὶ σπουδαίων θεολογικῶν ἔργων (βλ. ἡμετέραν
 Introduction σ. 410-411).

Β' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΕΝ ΤΟΙΣ ΔΟΓΜΑΣΙ ΔΙΑΦΟΡΑΣ

1 Ὁ μὲν τῆς ἑαυτοῦ περὶ τὸ κατηγορεῖν ἐτοιμότητός τε καὶ
δεινότητος ἡμᾶς ὑπόθεσιν ἐνστησάμενος, πρὸς ἡμᾶς τοὺς λόγους
ἀποτεινομένους ἐκπέμψας καὶ γραμμάτιον προσεπιστείλας¹ ταύ-
την ἐπαγγέλλον δοῦναί οἱ χάριν, εἴ τις ἡμῖν ὑπολέλειπται λό-
5 γος, μὴ πρὸς ἕτερον, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν ἦκειν παρ' ἡμῶν, δυσὶν
ἀνθολκαῖς, τῇ τε τοῦ πράγματος φύσει καὶ τῇ τοῦ γράμματος
αἰτήσει, τὴν ἀπολογία ἐφ' ἑαυτὸν ἐπισπασάμενος διετέλεσεν.
Ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ σὺ νῦν πρὸς ἡμᾶς γράμματι² τῶν αὐτῶν σχε-
δὸν λόγων δεῖ, κάπὶ τοσοῦτο τούτων ἐρᾶς ὡς καὶ δι' εὐχῆς ἡμῖν
10 τὰς πρὸς τὸ γράφειν ἐπιπέμπειν ἀνάγκας, καὶ ταῦθ' ὡς γε αὐ-
τὸς ἂν φαίης μὴδ' ἄγαν εὐπρεπεῖς οὔσας, ἐπεὶ τοίνυν οὕτω κατ'
ἄκρας ἐάλως τῇ δυνάμει τοῦ πόθου καὶ σοὶ τὸν αὐτὸν ἀπολο-
γητικὸν ἔπεμψα³ τοῦτον τοίνυν ἐμμελῶς ἀναγνοῦς, εἴση μὴ τοῦ-
μὸν αὐτοῦ ζητοῦντά με μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑμέτερον, καὶ μὴδ'
15 ἀμφοτέρον τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν θεοφόρων καὶ κοι-
νῶν ἡμῖν πατέρων ἐξεργασμένον. Δίελθε τοίνυν οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ
καὶ πολλάκις, ὡς ἐναποθεῖο τῷ τῆς ψυχῆς σοι ταμείῳ τὰ λυσι-
τελεῖ δόγματα, καὶ τῶν λόγων ἀναμνήσθητι τῶν ἐμῶν, οὓς πολ-
λοῦς πολλάκις ἐποιησάμην πρὸς σὲ συνόντα, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς

A₁C₃H₁I₃Λ₁Λ₂LΠα 8 σὺ παραλ. Η₁ 13 εἴση: ἔση Λ₁ 18-19
μετὰ πολλοῦς προστ. καὶ C₃Λ₁

1. Οἱ «λόγοι ἀποτεινομένοι» σημαίνουν ἐνταῦθα τὴν Α' ἐπιστολὴν τοῦ Βαρ-
λαάμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν (Schirò, σ. 229-278). Τὸ «γραμμάτιον» τὸ ὁποῖον
συνώδευε τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν δὲν διεσώθη. Εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἐπιστο-
λάς τοῦ Καλαβροῦ ἀπαντᾷ μὲ δύο ἐπίσης ἐπιστολάς, δηλαδὴ τὸ προσωπι-
κὸν σημεῖωμα τοῦτο πρὸς τὸν Ἀκινδυνον καὶ τὴν πρώτην μακρὰν ἐπι-
στολὴν πρὸς Βαρλαάμ.

2. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Ἀκινδύνου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὴν
πρῶτην ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου, εὑρίσκεται εἰς Ambros. gr. 290, φφ.
75β-76β (βλ. ἀνάλυσιν αὐτῆς ὑπὸ R. J. Loenertz, εἰς *Orientalia Chri-
stiana Periodica*, XXIII, 1957, σ. 119-120).

ἔξω φιλοσοφίας κενήν ἀπάτην ἢ δυνάμει ἔχεις φυλάττου· μάλλον δὲ καὶ σαυτὸν νῦν ἀνακαθάραι σπεῦσον, ἔλασθηρίοις τε εὐχαῖς καὶ περιρραντηρίοις ὑγιαίνουσι λόγοις χρησάμενος· ἀνιέρου γὰρ γνώσεως κεκοινωνηκέναι δοκεῖς. τῷ μὴ ἀντικεῖσθαι λόγῳ, 5 μὴδὲ γοῦν ἀπαρέσκεσθαι γνώμῃ, θαυμάζοντα δὲ φαίνεσθαι τὸν εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐνέργειάν τε καὶ χάριν τὴν τοῦ Βελίαρ παραγνωρίσαντα.

2 Καίτοι τὸν ἄνδρα τὴν περὶ λόγους δεινότητα καὶ αὐτὸς τῶν ἀρίστων ἡγήμαι καὶ πρὸς καλοκαγαθίαν τρόπων εὖ πεφυκέναι 10 πείθομαι καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἔχω μὴ φιλεῖν, οὐ μὴν καὶ χαρίζεσθαι τι τῶν δεόντων πόρρω, καὶ ταῦτ' ἐν τοῖς περὶ θεοῦ καὶ τῶν θείων δόγμασι καὶ ῥήμασι· οὐ γὰρ πρὸς ἀληθῶς φιλοῦντος ἢ παρέχειν ἢ τὸν μὴ παρέχοντά τι τῶν τοιούτων ἀφίλον ἡγεῖσθαι· ἀλλὰ πρὸ τῶν φίλων θετέον τὸν φίλιον, καὶ ταύτην οἶε 15 σθαι φιλίαν μόνην ἢ τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξῆπται κάκειθέν τε ἀφικνεῖται καὶ δι' ἀλλήλων τῶν φιλοῦντων οὐρανομιμήτως περινοστοῦσα, κατὰ τὴν τῆς θείας μουσικῆς ἀρμονίαν ἐν διπλῷ περιφορᾷ ἀντεπιφερομένης εὐμενῶς, πρὸς θεὸν ἐκατέρωθεν ἐπανέρχεται καὶ τηρεῖ τὴν ἱεράν ταύτην καὶ οὐρανίαν στροφὴν ἀεικί- 20 νητον¹· τὴν δὲ βρέουσαν ταύτην καὶ τὸ κατώτερον αἰεὶ ζητοῦσαν, οὕτω γὰρ καὶ ῥυήσεται, καὶ διὰ τοῦτο πάντα χαριζομένην, φιλίας ἐκπτωσιν μάλλον ἢ φιλίαν ἐμοὶ καλεῖν ἔπεισι².

3 Ταῦτ' ἄρα καὶ μακροῦς νῦν ἀντεπεξάγω λόγους, ὁ μὴτ' ἐκ-μαθῶν, μὴτ' ἀρτίως μαθηθῶν καί, τὸ σῦμπαν εἰπεῖν, ὁ μὴδὲν 25 εἰδῶς, καὶ τοῦτ' αὐτὸ βίον ἐμαυτῷ σχεδὸν θέμενος, πρὸς τὸν μεμαθηκότα καὶ μαθηθόντα καὶ λέγειν ἄκρως εἰδότα καὶ τοῦτο πεποιημένον ἐμμελὲς βίου μέλημα. Κατέσχον δ' ὁμῶς ὡς ἔσχον

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 3 περιρραντηρίοις C₂ 12 μετὰ δόγμασι προσ-
τε A₁ 13 τόν: τῶν A₁ 14 φίλων: φίλον Λ₁ 16 οὐρανομι-
μήτως περινοστοῦσαν Πα 17 διπλῶν: διπλό(τη)τι Πα 19 στροφὴν:
τροφὴν Πα 23 τοὺς λόγους Λ₂ 24 ἀρτίως: ἀρτι Πα

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4, 14 - 18, PG 712 C - 716 B.

2. Ὁ Ἀκίνδυνος κατέκλειε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ μὲ μίαν ἐκκλησίαν πρὸς φιλίαν μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Βαρλαάμ (Ambr. gr. 290, φ. 76β).

ἑμαυτόν· ἴσθι γάρ με μὴ κατὰ σχολὴν ἢ σπουδὴν, ἀλλ' ἐκ τοῦ
 προχείρου τὴν ἀπολογίαὶν πεποιημένον καὶ τὰ πλεῖω τῶν πρὸς
 ἐμὲ τῷ Βαρλαάμ γραμμάτων καὶ λόγων μειζόνων ἀφορμὰς καὶ
 λαβὰς παρέχοντα καταλελοιπότα, τοῦτο μὲν τῇ τῶν θείων αἰδοί,
 5 τοῦτο δὲ τῇ τοῦ διώκοντος ἡμᾶς φειδοί· καὶ μὴν ἔστιν ἃ καὶ
 σκέψεως ἐδεῖτο συντονωτέρας τε καὶ μακροτέρας ἢ κατὰ τὸν
 ἀπὸ τοῦ διακομισθέντος γράμματος ἄχρι τοῦ καθ' ὃν ἀντιγε-
 γράφαμεν χρόνον· προσδόκιμος γὰρ ἦν εὐθύς μετὰ τὴν ἀφ' ὧν
 ὡς ἡμᾶς ἐπάνοδον τοῦ σοφοῦ καὶ χρηστοτάτου Θετταλοῦ Νεί-
 10 λου¹ ὃ τὴν οἰκονομίαν αὐτοῦ διαδεξόμενος καὶ παρ' ἡμῶν πρὸς
 ὡμᾶς ἐλευσόμενος· νῦν μὲν οὖν πρό σου προθύμως ὃν λόγον
 ὃ βραχὺς Καθ' ἑλληνικῆς ἐποψίας καὶ τῶν ταύτην σεμνυόν-
 των² ἐσχεδίασε χρόνος· τρίτον δ' ἂν ἐπιστεῖλωμεν, μᾶλλον δὲ
 ἀντεπιστεῖλωμεν, τοιοῦτος ἔσται, ὡς μηκέτι δεῖσθαι τετάρτου,
 15 ἦν καὶ οἱ παρ' ἡμῖν πατέρες ἐνδῶσι³.

4 Σὺ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμῖν παίδευε μὴ θρασύ τι καὶ παρά-
 βολον ἄττειν τίκτοντα, τὴν συμπεφυκυῖαν τῇ φιλοσοφίᾳ, καθά-
 περ τινὰ σκευὴν, εὐλάβειαν ἀποδουόμενον—αὐτός τε γὰρ ἐνασχη-
 μονεῖ καὶ τοῖς τόκοις λυμαίνεται καὶ ἡμᾶς πρὸς τοὺς ἄπο γνώ-
 20 μης εὖ ἴσθι τραχυτέρους ἐκδιάζεται λόγους—, διὰ μακροῦ δὲ
 νῦν ἐπαινέτην τε καὶ ζηλωτὴν ἀναφανέντα πάντων τῶν πάλαι
 καθ' Ἑλληνας σοφῶν καὶ σοφιστῶν, οὐ θαυμαστόν εἶναί τι
 καὶ αὐτὸν καινὸν καὶ κοινὸν συμφόρημα τῶν ἑκατέροις καὶ ἐν ἑκα-
 τέροις διαφόρων· ὧ δὴ κάκεινων ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπομένων,
 25 αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ τοῦτο πάσχω ἐξεληλεγμένος ἦττον ἴσως ἀχθε-
 σθείη ἄν.

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 15 ἐνδῶσιν I₂ 16 δέ : οὐδὲ Πα φιλόσοφον :
 φίλον H₁ μὴ : καὶ τὸν Πα 17 μετὰ τίκτοντα προστ. καὶ Πα 22
 καὶ παραλ. Λ₁ 23 ἑκατέροις καὶ παραλ. Λ₁ 23 - 24 ἐν ἑκατέροις
 παραλ. Λ₁ 24 ὑπ' ἀλλήλων : ὑπ' ἐλλήνων Πα

1. Πρόκειται βεβαίως περὶ Νείλου τοῦ Τρικλινίου, ὃ ὁποῖος ἤδη ἀπὸ τῆς
 ἐνάρξεως ἐνεπλάκη εἰς τὴν ἔριν μεταξὺ Βαρλαάμ καὶ Παλαμᾶ καὶ εἰς τὸν
 ὁποῖον ὃ Καλαβρὸς ἀπηύθυνε μακρὰν ἀπολογίαὶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.
 Schirò, σ. 267-278.

2. Δηλαδὴ ἡ Ἐπιστολὴ 3.

3. Αὐτὴ ἡ τρίτη πραγματεία συνετάχθη πράγματι ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ. Τὴν
 ἐκδίδομεν κατωτέρω (Ἐπιστολὴ 4).

5 Εἰ μὲν γὰρ ἐφιέμενός τε καὶ ἀγωνιζόμενος μὴ μέγα δεῖξαι
 ὄν ἀμάρτημα τὴν τῆς ἀρχῆς διπλόην, εἴτ' οὐκ ἔχων τῶν κατ'
 ἐπιθυμίαν ἀπορεῖν, καθ' ἡμῶν ἐγείροι τὸν θυμὸν καὶ τοὺς ὁμο-
 γενεῖς ὑποκρινόμενος ἀντιλέγειν τοῖς ἡμετέροις ἐγχειροίη καὶ
 5 τὴν καθ' ἡμᾶς ἀπόδειξιν δεινῶς καὶ διὰ μακρῶν κακίζοι λόγων
 καὶ ἑαυτὸν ἐξαίρει λίαν, ὡς ἐξευρόμενον καὶ ἐξειπόντα τὸ κατ'
 Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ θεοῦ, μηδέπω καὶ τήμερον ἐκ-
 πεφασμένον, εἰ μέχρι τούτων ἐξέβαινεν αὐτῷ ὁ λόγος, οὐκ ἂν
 ἤξιώθη παρ' ἡμῶν ἀπολογίας· νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅ,τι παθῶν, τοὺς
 10 τε θεοφόρους πατέρας λεληθότως διασύρει καὶ τοὺς κατὰ Σω-
 κράτην τε καὶ Πλάτωνα θεόπτας καὶ πεφωτισμένους ἀναγρά-
 φει¹, προβαλλόμενος καὶ ῥητὰ ἅττα τούτων, δι' ὧν οὗτοι τοιοῦτοι
 μαρτυροῦνται. Τοῦτο τοίνυν πάντων μᾶλλον οὐκ ἀφήκέ με πε-
 δεῆσαι τὴν γλῶτταν σιωπῇ καὶ καταπροδοῦναι τοὺς κοινούς προ-
 15 στάτας καὶ ἀντεισοικίσασθαι τοὺς ἐκ παλαιοῦ ἐκβεδλημένους, ὡς
 βεβηλωμένους· ἐπεὶ δ' ἐπὶ ἄντειπειν ἀνάγκη, προαπολύσα-
 σθαι τῶν ἀκολούθων ἦν καὶ τὰ δι' ἀπόδειξιν ἐγκλήματα, καὶ
 πρὸ τούτων δεῖξαι ὡς οὐδὲν προσεκρούσαμεν τῷ συκοφαντικῶς
 ἐπιθεμένῳ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ νῦν αὖθις ἐν τοῖς ἐκείνου
 20 λόγοις ἠκιστα συμβαίοντα τῇ τῆς εὐσεβείας ἀκριβεῖα πεπαρρη-
 σιασμένως ἐπελέγξαι· φιλίας γὰρ ἢ δέους ἕνεκα τὰ τοιαῦτα σιω-
 πᾶν οὐκ ἄμεινον.

6 Ἀλλὰ καὶ τὰ Λατίνων ἐν τῷ ὑποκρινόμενῳ τάκεινων ἀνελεῖν
 τῶν ἀναγκαιοτάτων ὄν, εὐφυῶς ἐνήρμοσται τοῖς λόγοις· οὕτω
 25 γὰρ καὶ τὰμὰ πρὸς ἐκείνους πρότερα² διαδείκνυται ἀνώτερα τοῦ
 ἐπηρεάζειν ἐγχειροῦντος, οὐδὲ γὰρ τοὺς Λατίνους αὐτοὺς ἠλπί-
 καμεν τὰ παρ' ἡμῶν οἴσειν σιωπῇ, ἀλλὰ προσδόκιμοι μὲν ἡμῖν
 ἦσαν ἀντιλέγοντες, εὐπερίτρεπτα δ' ὅμως, οἷα καὶ ὁ τούτους
 ὑποκρινόμενος αὐτὸς ἀρτίως, ᾧ δὴ καὶ χάριν ἴσμεν, ἃ δὴ ποτ'

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂LΠ_α 3 ἐγείρει C₂ 6 ἐξαίρει A₁I₂L 7 μηδέπω
 H₁ 7-8 ἐκπεφασμένος I₂ 12 τοιοῦτοι: οὕτω Π_α 13 πάντων μᾶλ-
 λον παραλ. I₂Λ₁ 14 γλῶσσαν I₂Λ₂ 16 ἀντειπεῖν H₁ 18 προσ-
 εκρούομεν Λ₂Π_α 23 ἀμελεῖν Π_α 26 γὰρ παραλ. I₂Λ₁Λ₂ 27
 προσδόκιμον Λ₁ 27-28 ἦσαν ἡμῖν ἀντιλέγοντες Λ₂ ἀντιλέγοντες Π_α

1. Βλ. Βαρλαάμ, Α' Ἐπιστολὴ πρὸς Παλαμᾶν, (ἐκδ. Schirò, σ. 262).
 2. Οἱ Λόγοι ἀποδεικτικοί.

ἔμελλον ἐκείνοι λέξειν, ἀφορμὴν ἐν τούτῳ σχόντες ἀνατρέψαι
 νῦν· ὡς μὲν οὖν ἕκαστα ἐξείργασται, ὁ λόγος σε διδάξει.

- 7 Προκείσθω δὲ μὴ πᾶσιν, εἰ μὴ καὶ τὰ κείνου — κατ' ἐκείνου
 γὰρ φερόμενος, εἰ καὶ ἀναγκαίως· ἀλλὰ πίστευσον ὡς οὐ μετρίως
 5 παρὰ τοῦτο μ' ἀνιᾶ —, τοῖς φιλοῦσι δ' ὅμως, καὶ μάλιστα ὅσοι
 κρίνειν διανοίας ἱκανῶς γε ἔχουσιν, ὡς οὐκ ἂν ὁ λόγος πάνυ
 τοι μεμπτέος εἴη, τάχα δὲ οὐδὲ πρὸς ὃν ἐστὶ κοινὰ γὰρ σχεδὸν
 ταῦτα τοῖς περὶ λόγους ἄγαν φιλοτιμουμένοις τὰ προσκόμματα¹·
 δεῖ μέντοι πρὸς ἐπανόρθωσιν αἰεὶ συμβάλλεσθαι τι τοὺς τὴν περὶ
 10 αὐτῶν φιλοτιμίαν καταλύσαντας. Τοῖς οὖν ταῦτα κρίνειν ἱκα-
 νοῖς πᾶσι πίστευσον τὸ σύγγραμμα· πολυειδοῦς γὰρ πλάνης ἔλεγ-
 χὸς ἐστὶ σαφῆς καὶ κοινῆ τις εἰ χρῆ λέγειν ἀνακάθαρσις ἢ προ-
 φυλακῆ, τοῖς μὲν ἔτι περὶ λόγους φιλοτίμως διατρίβουσι, τῆς ἐκ
 λόγων παραλόγου δόξης προσγινομένης τῇ ψυχῇ, τοῖς δὲ πρὸς
 15 τὴν τοῦ λόγου κρείττω σπουδῇ δι' ἡσυχίας ἀποδυσασμένοις προ-
 τροπῇ τε καὶ ὀχύρωμα καὶ δεῖγμα τῆς ἀπατηλῆς εἰσόδου τοῦ
 πλανᾶν αἰεὶ ἐπιχειροῦντος. Πρὸς δὲ τούτῳ, καὶ ὅθεν ἂν ἐγγένοιτο
 τὸ ἀπλανὲς δι' ὀλίγων διαρκῶς ἐνδείκνυται καὶ μικροῦ διὰ βρα-
 χέων τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ σατανικοὺς ὄγκους κατασπᾶ, τὴν τε
 20 καθ' Ἑλληνας ἀπόδειξιν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἡ-
 χρωμένον ἐξελέγχει καὶ ἀνακαλύπτει τὸ βαρὺ καὶ βαθὺ σκότος
 τῶν νοερῶν κατ' ἐκείνους φωτισμῶν.

$A_1 C_2 H_1 I_2 A_1 A_2 L \Pi_a$ 5 μάλιστα ὅσοι Π_a μάλιστα ὅσον A_1 7 ὃν:
 οἱ Π_a 7 - 8 πρὸς ὃν ἐστὶ . . . φιλοτιμουμένοις τὰ παραλ. A_1 12
 ἐστὶν $I_2 A_2$ 12 - 13 προσφυλακῆ C_2 13 φιλοτίμως παραλ. Π_a
 15 ἡσυχίαν Π_a ἀποδυσασμένης A_2 16 ἀπατελῆς H_1 ἀπατηλοῖς A_1

1. Βλ. Ρωμ. 14, 13.

Α΄ ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ, ΦΙΛΟΣΟΦΩ, ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΕΡΙ ΩΝ ΕΦΗ ΔΥΟ ΑΡΧΩΝ
Ἦ ΚΑΘ' ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΟΨΙΑΣ

1 Ὁ θρέμμα τῆς ἀνωτάτω περὶ λόγους παιδείας καὶ τῆς φύ-
σει σοφίας δῶρον παρὰ θεοῦ, δι' αὐτῆς κεχαρισμένον ἡμῖν, ἐπί-
χαρι καὶ θυμῆρες κρᾶμμα ἐπιστήμης καὶ νοῦ, διδακτοῦ καὶ ἀ-
διδάκτου φωτός· σὲ τῶν ἑτεροδόξων ἡμεῖς οὐκ ἔφθημεν εἰπόν-
5 τες, ὡς αὐτὸς ἰσχυρίζῃ, καὶ μάρτυς ἡμῖν ὁ παρ' ὑμῖν ἡμέτερος
λόγος, δι' ὃν εἰς ταύτην ἦκειν διατείνῃ τὴν δόξαν· ἐν αὐτῷ γάρ
φαμεν ἐπὶ λέξεως ὡς «ἀπεδεξάμεθά σου τὰς πρὸς τοὺς κακοδόξους
ἐκείνους ἀντιρρήσεις»¹ καὶ ὡς διὰ τῆς εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς
«κακῶ τὸ κακὸν ἰωμένους»² τοὺς Λατίνους ἔδειξας. Τί δ' ὅταν
10 αὐθις ἐρωτῶντες προσεπάγωμεν ὅτι «τὸ ζητούμενον ἀκούσομεν
καὶ μεθ' ἡδονῆς δήπου, τί γάρ ποτ' ἂν ἄλλο προσδόκιμον ἡμῖν
εἴη παρ' ἀνδρὸς ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπο-
λιπόντος»³, οὐ μετ' ἐγκωμίων ἀναφερομένων εἰς τὴν σὴν εὐσε-
βειαν ἔδειξαμεν, μηδ' ἐν ἐλπίσιν ἀποτρόπαιόν τι περὶ τῆς σῆς
15 ἀνεχόμενοι σοφίας; Τὸ δὲ πρὸς τὸν παρὰ σοῦ πευσόμενον παρ'
ἡμῶν γραφόμενον ὡς «μετὰ τῆς γιγνομένης ἐπιεικείας τε καὶ παρ-
ρησίας, μᾶλλον δὲ φιλομαθείας ἐρωτήσας, μάθε καὶ δίδαξον ἡ-
μᾶς»⁴, μαθητιῶντος μᾶλλον ἐπιδείκνυται διάνοιαν ἢ μεμφομένου.
Καίτοιγε ὡς ἐνήν καταφορικῶς ἐθέλοντί μοι χρήσασθαι τῷ λό-
20 γῳ μὴ σμικρά τις ἀφορμῇ τὴν σὴν ἀγχίνοιαν ἦκιστα διαλέληθεν.

$A_1 C_2 H_1 I_2 \Lambda_1 \Lambda_2 L \Pi_a$ Τίτλος: πρὸ τοῦ αὐτοῦ προστ. ὁ μὲν ἔπαινος τῷ
φιλοσόφῳ πρεπωδέστατος, τὰ δὲ ἐξῆς γεγραμμένα πρὸς γράμμα κατάλ-
ληλος ἀπάντησις I_2 τὸ αὐτὸ μετὰ ἐποψίας $C_2 H_1$ τὸ αὐτὸ ἐν ὧν
 $A_1 L$ γεγραμμένα: γράμματος $A_1 H_1 I_2$ μετὰ Βαρλαάμ προστ. οὐ
καλῶς ἀπολογησαμένῳ $C_2 \Lambda_1$ 8 ἐκείνας L 9 τοὺς Λατίνους πα-
ραλ. H_1 10 ἐρωτῶντες αὐθις L 11 ἡμῖν παραλ. $I_2 \Lambda_2$ 12 εὐ-
σεβείας παραλ. H_1 13 σὴν παραλ. Π_a 15 τό: τί Λ_2 20 μικρὰ
 $I_2 \Lambda_2 \Pi_a$

1. Βλ. ἀνωτέρω, Πρὸς Ἀκίνδυνον Α', 1.

2. Βλ. ἀνωτέρω, αὐτόθι 2.

3. Βλ. ἀνωτέρω, αὐτόθι 4.

4. Ἐνθ' ἀνωτ.

2 Ἐν δὲ τοῖς περὶ ἀποδείξεως οὐ τὸ ἐμὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ
 σὸν ὑγιῶς ἔχειν ἔδωκα νοεῖν τοῖς προσέχουσι τοῖς εἰρημένοις
 τὸν νοῦν, εἰ καὶ αὐτὸς οὐκ οἶδ' ὅπως, καθάπερ κηρῷ τὰ ὦτα
 φραττόμενος, ἀνήκοος ταῦτα παραλλάττεις. Ἐγὼ μὲν οὖν οὕτω
 5 τὰ πρὸς σέ· σὺ δὲ μέ τισί τε καὶ ὄσοις ἐγκλήμασι περιβαλεῖν
 ἐσπούδακας οἶσθα, μηδὲ δείξας ὄλως οἰόμενος μετρίως γοῦν ἡ-
 μᾶς πρὸς τὰς καθ' ἡμῶν ἐπαγωγὰς, ἀπαγωγὰς δ' εἰπεῖν οἰκειό-
 τερον, ἀπολογήσασθαι δύνασθαι, καὶ πολεμουμένοις ἀναίδην ἤδη,
 καὶ σὺν ἡμῖν ἑτέροις ἡμῶν γε ἕνεκα, μηδ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐπαμύ-
 10 νειν ἔχειν.

3 Ἐγὼ δὲ νικᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις αἰσχύνομαι καὶ οὐκ ἂν ἀ-
 πελογησάμην, οὐδαμῶς γέ πως κατηγορούμενος, εἰ μὴ τὴν ἐμ-
 φαινομένην ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς σου γράμματι μεταποιῆσαι διενουού-
 μην ἀπέχθειαν. Ἀλλὰ γὰρ τί πάθω; Ἄλογον καταλλαγὴν πρὸς
 15 οὕτως ἐλλογιμώτατον, οἷος εἰ σὺ, πῶς ἀνέξομαι, καὶ συνεπηρεα-
 ζομένοις μοι τοῖς ὑπὲρ θεοῦ λογικοῖς τῶν πατέρων ἀγῶσι πῶς
 οὐχ ἢ δυνάμει ἔχω συλλήψομαι, καὶ οὐ γὰρ αὐτὸν συγκινδυ-
 νεύοντά μοι, πρὸς ὃν ὁ λόγος, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖών, πῶς
 σιωπῇ τὸν φίλον καταπροήσομαι; Πεπαρρησιασμένος ἔλεγχος
 20 εἰρήνης βραβευτής. Θέλεις οὐκοῦν σὲ τοῖς σοῖς ἐπιστήσω γράμ-
 μασι κριτήν; Καὶ τί ποτ' ἄρ' ἡδῖον φαίης ἂν δήπου τὸν ἐξε-
 νηγοχότα καὶ τῆς ψήφου καθῆσθαι κύριον;

4 Δύο τοίνυν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ αὐτὸ
 διεκομίσθη μοι γράμματα¹, ἐναντίως ἔχοντα πρὸς ἀλλήλα· τὸ
 25 μὲν γὰρ τοῖς μὴ καλῶς ἔχειν δόξασιν ἄριστά γέ φησιν ἀντιτε-
 τάχθαι με καὶ ὡς ἂν τις ἔχοι κρίνειν ἀνεπιφθόνως, τὸ δ' ἕτερον
 τοῖς αὐτοῖς αὐθις κάκιστα· διαβάλλει γὰρ ἅπαντας τοὺς πρὸς

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 2 τοῖς προσέχουσι παραλ. A₁ 4 οὖν παραλ. H₁
 Πα 5 περιβαλεῖν Λ₁ 8 πολεμουμένοις: πολέμου μηδ' Πα 14
 καταλαγή Πα 15-16 συνεπηρεασμένοις A₁ 17 δυνάμει Λ₁
 20-21 γράμμασι ἐπιστήσω A₁ 21 φαίεις Λ₂ 25-26 ἀντετάχθαι
 A₁I₂L 26 δὲ Πα

1. Αἱ δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Βαρλαάμ εἶναι τὸ γραμμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀνα-
 φέρεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Β' Ἐπιστολῆς καὶ ἡ μακρὰ ἐπιστολὴ ἡ δημο-
 σιευθεῖσα ὑπὸ G. Schirò (ἔργ. μν. σελ. 229-266).

ἐκεῖνά μοι λόγους· οὕτως οὖν τῶν πρὸς ἡμᾶς σου γραμμάτων ἀντικειμένων καὶ δι' ἀλλήλων ἀναιρουμένων, ὃ ταῦτα συγγεγραφῶς τίνα δόξαν τοῖς ἐντυγχάνουσι τοῦ ἡθους ἑαυτοῦ παράσχοιτ' ἂν χάριν; Ἄλλὰ τοῦτ' ἑατέον μὴ καὶ βλασφημίας γραφήν αὐθις ἀποφερώμεθα.

5 Τὰ γοῦν ὑπ' ἀλλήλων συντριβέντα τί φῆς ὡς ἀχρεῖα σκευὴ κεραμεοῦντα ρίψωμεν ἄμφω; Καὶ πῶς ἂν τοῦτο σύ γ' ἀποφῆναιο περὶ τῶν σῶν διαιτητῆς προκαθήμενος, ἀλλ' οὐχὶ βιάσῃ τὰς ψήφους θάτερον γοῦν περισώσασθαί σοι τοῖν γραμματίων ποθῶν, 10 μᾶλλον δ' ἵνα μὴ τι πάλιν τῶν οὐ καλῶν σοῦ πέρι φωραθῶμεν εἰπόντες, οὐ τὸ δίκαιον ἐκκλίνων καὶ παραλογιζόμενος, ἀλλ' οἰά τις λογικὸς ἀετὸς ὑψιπετῆς τὴν διάνοιαν θάτερον περιποιήσῃ τῶν γεννημάτων; Τί γάρ, εἰ μὴ καὶ λογικὴ σοι φήνη παρῆι, τοῦ περιφρονηθέντος ἐπίκουρος ἔτοιμος, οὐδὲ τοῖς ἀετοῖς 15 τούτου μέλει; Ποῖον δ' ἄρά σοι τῶν γραμμάτων οἰκειώσῃ σαυτῷ; Τὸ γενναῖον δῆπουθεν καὶ μέγα καὶ μάλιστ' ἔχον ἀντιβλέπειν ἡμῖν ᾧ τὰ κάκιστα σύνεστι. Τοῦτο δὴ σοι συνεπικρίνειν ἀναγκαιότατον ὡς ἐπεὶ τῷ παρερριμμένῳ τῶν ἐναντίων ἀνεπιφθόνως, ὡς ἔφης, κρίνοντι τὰ ἄριστα ἡμῖν μεμαρτύρηται, τὸ συν- 20 εστηκὸς ἔτι σοι τοῦτο πρὸς φθόνον ἅπαν συντεταγμένον ἐστίν.

6 Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀντιτεταγμένου διεζευγμένον καθ' ἑαυτὸ τοῦτ' αὐθις τοῦ δικάζοντος δεῖται, μὴ συμβαῖνον ἑαυτῷ, μηδ' ἀκολούθως ἑαυτῷ προαγόμενον, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸ πολλαχοῦ τε καὶ πολυτρόπως καὶ ὑπὲρ τῶν μεγίστων μαχόμενα. Ὁ γάρ ἐν αὐτῷ 25 λέγων «μηδὲν ἂν ἑαυτῷ διαφέρειν εἴ τις ἀπεκάλει τοὺς ἐπὶ Λατίνους οἰκείους λόγους ἅπαντας λῆρον»¹, πρὸς τὸν μηδὲν μὲν ἕτερον τῶν λαθῆν ἐχόντων προαγαγεῖν εἰς τοῦμφανὲς ἐθελήσαντα καὶ τ' ἀλλ' ἅπαντα προσεπηγεκόντα, πρὸς ἕν δὲ καὶ τοῦτο μορίων σχεδὸν τοῦλάχιστον οὐκ ἀντιτεταγμένων, ἀλλ' ἠπορηκότα καὶ 30 ἠρωτηκότα—τὰς γὰρ ἀντιθέσεις ἐτέροις ἀνεθέμεθα προσώποις—

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α   3 ἐντυγχάνουσιν Π_α   7 κεραμεοῦντα ρίψωμεν:
 διαρρήξομεν Λ₂P_α   κεραμεῶντα Λ₁   12 ἀετὸς λογικὸς L   13
 καὶ μὴ L   φήνη: φήμη Π_α   15 μέλλει A₁Λ₂Π_α   16 δῆπουθεν:
 δῆπου θεῖον Π_α   25-26 Λατίνων I₂Λ₁Λ₂   26 τόν: τοῦ Λ₂

1. Α' πρὸς Παλαμῶν, ἐκδ. Schirò σ. 266.

πρὸς τὸν οὖν οὕτω μεθ' ὅσης τῆς ἐπεικειίας αἰτοῦντα τὴν λύ-
σιν τῆς ἀπορίας, μακροὺς καὶ πικροὺς ἀντεπεξήγαγες λόγους,
καὶ ταῦθ' ὡς αὐτὸς ἀνωμολογηκῶς τυγχάνεις, ἀποξέσας σοι τῶν
λόγων τὸ παρ' ἡμῖν ἐν ἐκείνοις ἀμφισθητήσιμον, ὡς ἀναμφισθη-
5 τήτως οὐκ ἀγαθόν¹.

7 Εἰ γὰρ οὐδέν σοι διαφέρει, ὦ χρηστέ, εἰ τις λῆρον ἀποκα-
λεῖ σου τοὺς λόγους καὶ πρὸς τὴν παρ' ἀνθρώπων δόξαν δεινῶς
οὕτως ἔχεις ἀνεπιστρόφως, τίνος ἔνεκεν, ὡς αὐτὸς φῆς, ἐκδέ-
βληκᾶς σου τῶν λόγων ἐκεῖνο, εἰ μὴ τὴν χεῖρῳ καὶ αὐτὸς περὶ
10 αὐτοῦ δόξαν εἴληφας; Τί δ' εἰ καὶ 'σκανδάλου', καθάπερ αὐ-
τὸς εἶναι φῆς, 'αἴτιον'; Ἄρα τοῦτο μικρόν; Οὐκ ἄρ' ἐκβεβλη-
σθαι δίκαιον μόνον, ἀλλὰ καὶ κείνῳ κῦμα βίφῆναι πολυφλοίσβοιο
θαλάσσης², μᾶλλον δ' ἴν' ὡς «μόλιβδος καταδύσῃ» μωσαϊκῶς
εἶπειν «ἐν ὕδατι σφοδρῶ³», εὐμεγέθει λίθῳ προσδεθὲν πρότερον,
15 ἔπειτα δοθῆναι τοῖς κύμασιν. Ἄλλ' ὦ τὴν σοφίαν εἶπερ τις
περιττὲ σὺ, εἰ τοῦθ' ὀπωσθηποτοῦν ἀφήρηκᾶς σου τῶν λόγων
ἐκείνων, τίς σοι χρεῖα τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ τοσαύτης ἔπειτα μακρη-
γορίας, ἀφ' ἧς σοι συμβέβηκεν οὐκ ἔξω μόνον σκοποῦ κατὰ τὴν
παροιμίαν τοξεύειν, ἀλλ' ἀσκόπως παντάπασιν; Ἡρθη γάρ, ὡς
20 τοὺς πολυστίχους σοι λόγους τελευτῶν ἐξεκάλυψας μετὰ τὰ σκώμ-
ματα τῶν σκανδαλιζομένων καὶ τὴν σὴν διαπεπονημένην σκέψιν,
πρὸς δ' τείνουσιν ἐκ τοῦ μέσου παντάπασιν, ὡς ἀπερισκέπτως
ἄρα πρότερον ἐντεθέν· ὡς οὖν ὁ ἀσκόπως ὁδοιπορῶν ματαιοπο-
νήσει, οὕτως ὁ ἀσκόπως λογογραφῶν ματαιολογήσει.

8 25 Σὺ δ' οὐκ εἰς μάταια, μικρόν γὰρ ἤδη σοι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ
πρὸς τὰναντία περιετράπης, οὐ μόνον ἐν τοῖς καθ' ἡμῶν λόγοις,
ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κρειττόνων διαλεγόμενος· τοῦτο δ' ἔπαθες ἐκ
τῆς ἀκαίρου πολυρρημοσύνης· οἶονεὶ γάρ τινι πολυταράχῳ πνεύ-
ματι ταύτῃ σεαυτὸν παραδούς καὶ πολυκινήτως ὑπ' αὐτῆς ἐκὼν
30 ἄκων σαλευόμενος, πολλὰ φεῦ προσκόμματα καὶ συντρίμματα

A₁C₈H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 4 ἀμφισβητήσιμον Π_α 4-5 ἀναμφισβητήτως I₂
12 ρυφήναι Λ₁Λ₂ 13 μόλιβδος κώδ. 14 προσδεθείς Π_α 17 σοι :
ἢ L 18 μόνον παραλ. Λ₂Π_α 20 σοῦ Π_α 22 τείνουσι I₂ 25
εἶδη I₂ 26 τὰ ἐναντία Λ₂ 29 σε αὐτὸν Π_α 30 σαλβόμενος Λ₁

1. Ἐνθ' ἀνωτ..

3. Ἐξέδ. 15. 10.

2. Βλ. Ὀμήρου, Ἰλιάς Β, 209.

διακενής ἔπαθες. Ἄλλ' ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς τοῦτο πάθῃ — πρὸς γὰρ
 ἕκαστα διαρκῶς ἀποκρινόμενος, οὐκ ἔσθ' ὅπως τὸ πολύρρημον ἐκ-
 φύγοιμ' ἄν, «ἐκ δὲ πολυλογίας» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὐκ ἐκ-
 φεύξεται ἁμαρτία»¹— ἵν' οὖν μὴ τοῦθ' ὅπερ ἐγκαλῶ μᾶλλον αὐ-
 5 τὸς κινδυνεύσω παθεῖν, ταῦτα πάντα ἀφείς, τὰς πεποιημένας σοι
 καθ' ἡμῶν αἰτίας ἀπολύσομαι μόνον, καὶ τοῦθ' ὡς ἂν οἶός τε
 ὦ διὰ βραχέων ποιήσομαι μηκύνειν ἤκιστα ἐθέλων. Ἄλλωστε,
 καὶ τοῦ ποιοῦντος τὸ σκάνδαλον ἐκ τοῦ μέσου γεγεννημένου, πε-
 ριττὸν ἂν εἶη περὶ τούτου διαλέγεσθαι πάλιν· εἰ δ' ἄρα τι συμ-
 10 πεσεῖται τοῖς καθ' ἡμῶν εἰρημένοις τῶν μὴ καλῶς, ὡς γε ἡμεῖς
 ἂν νομίσαιμεν αὐθις, περὶ τῶν θείων ἐκπεφασμένων σοι, σύγ-
 γωθι σημάναι καὶ περὶ τούτου δεῖν οἰηθεῖσιν, ἴσως κάκεινα δι'
 ἡμᾶς τοὺς περὶ τὸ ὕψος σοι τῆς θεηγορίας φθάνειν οὐχ ἱκανοὺς
 ἀπαλείψεις, ἐπισκευάσας αὐθις καὶ τὸν πρὸς ἡμᾶς σου τουτοῖ
 15 λόγον. Εἰ δὲ μετὰ τὸ ἀπαλείψαι καθ' ἡμῶν μακρὰ γράφεις,
 χαριῆ τὰ μέγιστα· τοῦτο δ' ἡμεῖς μὲν ὁμῶς οὐτ' ἐπιτρέπομεν
 οὔτε κωλύομεν· σὺ δ' ὡς προπαρασκευασθείης μὴ χολᾶν εἰ τί
 σοι περιτραπείη τῶν σῶν, καὶ γὰρ σόν.

9 Ἄλλὰ τίς ἢ πρώτη καὶ μέση καὶ τελευταία καθ' ἡμῶν σοι
 20 λαβή; «Σὺ σαυτὸν» φησιν «ἐξαιρείς, ὡς τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐντυ-
 χῶν». Πόθεν τοῦτ' ἔχεις δεῖξαι; «Παρὰ τῶν σῶν» φησι «λό-
 γων, ἐξ ὧν ὑπεσημηνάμην εἰληφθαί μοι τὸ προοίμιον ἅπαν». Ἄνα-
 γνωθι τὸ σὸν ἐκ τῶν ἡμετέρων μετελημμένον καὶ ἡμᾶς, ὡς
 αὐτὸς φῆς, ἐξελέγχον προοίμιον, ἵν' εἰδῶμεν· κἂν ἐκ τῶν ἡμε-
 25 τέρων ὑπάρχη τις μεγαληγορία, δικαίαν εἶναι τὴν καθ' ἡμῶν
 σου ταύτην κατηγορίαν ὁμολογήσομεν, εἰ δὲ μή, σὺ σαυτοῦ κα-
 ταψηφιῆ, πολυπλασίῳ περιτρέψας σαυτῷ τὴν νέμεσιν. «Σὺ μὲν
 τὴν ἀνωτάτω ποθήσας φιλοσοφίαν, μᾶλλον δὲ παρὰ τῆς ἀνωτά-
 τω φιλανθρωπίας ἐφελκυσθεὶς καὶ λόγων εἰδους παντοίου καὶ
 30 τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης ἀφέμενος καὶ τοῖς παραδείγμασιν ἤδη

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂Π_α 8 τοῦ σκανδάλου A₁ ἐκ τοῦ : ἐκ H₁ 12
 οἰηθῆναι Π_α 14 ἐπισκευάσαι Π_α 15 ἀπολείψαι Λ₂ 17 σὺ δ' :
 οὐδ' Π_α 19 καὶ μετὰ πρώτη παραλ. Π_α 20 ὑπὲρ παραλ. I₂ 26
 ὁμολογήσωμεν H₁

1. Παροιμ. 10, 19.

έντυχών, ἐπίσχεσ»¹. Τὸ γὰρ τοῖς παραδείγμασιν ἤδη έντυχεῖν οὐκ ἐπιγινώσκω, βέλτιστε, τῶν ἡμετέρων ὑπάρχον· έν τούτῳ δέ ἐστι τὰ τῆς καυχήσεως, ἦν διὰ παντὸς ἡμῖν σὺ τοῦ λόγου προφέρεις· οὐ μόνον δ' ἀπλῶς ἕτερον τοῦτο τῶν λόγων τῶν ἐμῶν,
5 ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιεικῶς ὑπεναντιουμένων ἐκείνοις.

10 Εἰ γὰρ τοῦτο παράδειγμα ένταῦθα λέγεις, ὁ μύρον ἡμεῖς ἐκεῖ τροπικώτερον εἶπομεν, ἄκουσον νῦν γοῦν συνετῶς. «Ἡμεῖς τῶν μὲν περὶ λόγους ἐπιστημῶν ἐπιλελήσμεθα σχεδὸν παντάπασι, τῆς δὲ ἀληθινῆς σοφίας οὐδὲν ἢ μικρὸν κατειλήφαμεν, ἀλλ' οἶον εἰς
10 ὁσμὴν μύρου τρέχομεν, αὐτὸ τὸ μύρον οὐκ έν χεροῖν ἔχοντές πω»². Ἄρ' οὐ ταῦτ' ἐπὶ λέξεως ἐκεῖ κεῖται; Σαφῶς οὖν ἡμῶν καταψεύδη τῶν μήπω λεγόντων έντυχεῖν ὡς έντυχεῖν εἰπόντων. Εἰ δ' ὡς 'ἐποθήσαμεν' εἰποῦσι ταύτην ἐπιτρίβεις τὴν μέμψιν, ὁμοίον τι ποιεῖς, ὥσπερ ἂν εἴ τις μέγα φρονεῖν ἐπὶ σοφίᾳ λέγη
15 τὸν ἐς διδασκάλου φάμενον φοιτῆσαι καὶ συχνὸν τούτῳ χρόνον παρακαθίσει διδάσκοντι, τῇ δ' οἰκείᾳ δυσμαθείᾳ μηδὲν σχεῖν παρακατασχεῖν τῶν διδαγμάτων ἐκείνων³. Ἄ τοίνυν καθ' ἡμῶν ἐκ τῆς σαυτοῦ προσθήκης συνήγαγες, ταῦτ' ἐφ' ὃν ἀρτίως μεταχωρήσει σοὶ σκοπεῖν ἀφήμι.

11 20 Καὶ τῆς τελευταίας δὲ ἡμῶν οὐκ ἐπατεῖς εὐχῆς ὁ πᾶν ὁ τι τῶν ἀπευκτῶν ἐθελήσας καθ' ἡμῶν εἰπεῖν, «ὁ τὸν πόθον τοῦτον ἡμῖν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας ἐνθεῖς καὶ τέλος διὰ τοὺς οἰκτιρμούς αὐτοῦ παράσχοι»⁴; Τέλος τοίνυν αἰτοῦντες πῶς οὐκ ἀτελεῖς ἑαυτοὺς ὄντας ἴσμεν κατ' ἐκείνο, οὐ τὸ τέλος αἰτοῦμεν;
25 Τοὺς δ' ἀτελεῖς ἡμᾶς αὐτοὺς εἶναι λέγοντας πῶς αὐτὸς ὡς ὑπερτελεῖς εἶναι λέγοντας ὀνειδίζεις; Ἡμεῖς δ' ὡγαθὲ τοσοῦτον ἀπέσχομεν τελείους ἑαυτοὺς ἢ νομίσαι ἢ προειπεῖν, ὡς καὶ τὸ

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 2 τῶν ἡμετέρων: ἡμέτερον Π_α 7 γοῦν νῦν LΠ_α
9 κατειλείφαμεν Π_α 14 λέγει Π_α 15 χρόνῳ H₁ 20 ὅτι Π_α
24 τὸ παραλ. L 26 ὃ ἀγαθὲ I₂Λ₁Λ₂ τοσοῦτο Π_α

1. Πράγματι ὁ Βαρλαάμ εἰς τὸ προοίμιον τῆς Ἐπιστολῆς Α' πρὸς Παλαμᾶν (ἐκδ. Schirò, ἔργ. μν. σ. 229) παραφράζει εἰρωνικῶς τὴν Ἐπιστολὴν Α', 14.

2. Ἐπιστολὴ Α', 14.

3. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ Βαρλαάμ εἶχεν ἀκούσει παρὰ μοναχῶν ἡσυχαστῶν, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ τὸ περιεχόμενον.

4. Συμπέρασμα τῆς Ἐπιστολῆς Α', 14.

τὴν ἀρχὴν ὄλως προθυμηθῆναι τῆς πρὸς τὸ μυστικὸν διδασκαλεῖον ἀψεσθαι φερούσης οὐχ ἡμῶν αὐτῶν φάναι, πρὸς δὲ τὴν ἄνω φιλανθρωπίαν ἅπαν ἀνενεγκεῖν· εἰ δ' ἐκ τῆς ἄνω φιλανθρωπίας, οὐκ ἔτ' ἔργον ἡμέτερον οὐδὲ τοῦτο.

- 12 5 Τῶν οὖν προθυμηθέντων ἀρξασθαι μόνον καὶ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην οἴκοθεν οἰομένων, ὡς τὸ τέλειον ἑαυτοῖς προσμαρτυροῦντων ἐσπουδασμένως οὕτω καταλογογραφεῖν, ἄρ' οὐ συκοφαντίας περιφανοῦς; Τίς δέ σοι πιστεύσειεν ἔτι τῆς ἀληθείας φροντίζεις, περὶ τούτων κρειττόνων καὶ δυσθεωρήτων διεξιόντι, καταψευδομένῳ σαφῶς τῶν οὕτω σαφῶς ἀναγεγραμμένων; Πῶς δ' ἂν 10 καὶ τῆς ἀληθείας ἐφίκοιτο περὶ τῆς ὄντως ἀληθείας διαλεγόμενος ὁ μὴ τῆς ἀληθείας πολὺν ποιούμενος λόγον; Ἄλλὰ γὰρ δεκάκις τοῦτ' ἐν ἐνὶ λόγῳ καθ' ἡμῶν ψευδῶς προβαλλόμενος, τοσαυτάκις δηλὸς ἐγένου τοῖς πᾶσιν ὅθεν λαλεῖς, πρὸς δὲ τὸ ἀληπτον 15 τοῖς ἡμετέροις λόγοις καινῶ τρόπῳ προσεμαρτύρησας¹. εἰ γὰρ εἶχες ἀληθῆ μέμψιν, ἅπαξ εἰς τοὺς κατηγοροὺς καταστήσας αὐτόν, τίς ἄρά σοι χρεῖα τῆς ψευδοῦς ταύτης ἦν καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης ἐπιθέσεως πρώτης;

- 13 Ὁ δὲ μ' ἔπειτα κακίζεις ὡς τῷ τέλει τοῦ παντός σοι λόγου 20 φανερωῖ τυγχάνοντι τὴν ἐναντίαν αὐτὸς δόξαν περὶ σοῦ προσηκάμην², τοῦτο φανερώς ἀδικεῖς· εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν, οὐκ ἂν ἠρώτων, οὐκ ἂν ἠπόρουν, ἀλλὰ κατεψηφίζομην ὡς ἑτερόφρονος· ἀπορεῖν δὲ τότε³ ἔπεισι πᾶσιν, ὅταν τοῖς φανεροῖς καὶ ἀνωμολογημένοις ἢ τι τὸ μὴ συναῖδον· τὸ τοίνυν ἀπορεῖν δεῖγμα τοῦ 25 μηδὲν σοῦ πέρι φρονεῖν ἐθέλειν ἀπώμοτον· τὸ δὲ 'τὴν ἐτέραν ὑπὸ τὴν ἐτέραν' σε σαφῶς εἶπειν καὶ 'ἡ διπλόη τῆς ἀρχῆς', τοῦθ' ἡμᾶς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἠνάγκασε πυνθάνεσθαι καὶ διαπορεῖν τί ποτέ σοι βούλεται 'ἡ ἐξ ἀρχῆς ἀρχή', ἦν δὴ καὶ νῦν

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 4 καὶ οὐδὲ A₁ 6 ἑαυτοῦς Πα 9 τοῦ τῶν Πα 14 ἐλάλεις Λ₂Πα πρὸς: πρὸ Πα 19 δὲ μ': δ' ἐμ' Πα 20 φανερώς H₁ 23 δὲ τότε³: δ' Λ₂Πα 25 περιφρονεῖν A₁I₂Λ₁Λ₂Πα 28 ἐξ: ἐκ τῆς Λ₂Πα

1. Ὁ Παλαμάς συνεχίζει τὴν κριτικὴν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Α' Ἐπιστολῆς τοῦ Βαρλαάμ (ἐκδ. Schirò, ἔργ. μν. σ. 229).
2. Ἐνθ' ἄνωτ.

αὐθις ἐνταῦθα θατέρῳ θεραπείαν ἐπινοεῖς· τὰ γὰρ ἄλλα παρατρέχειν ὑπέστην τὴν ἀρχήν.

- 14 Ὁ τοίνυν ἐφεξῆς ἄρτι τῷ προτεθειμένῳ γέγραφας, ὅτι «κἂν τὴν ἑτέραν καὶ ἐκ τῆς ἑτέρας καὶ ὑπὸ τὴν ἑτέραν λέγω, ἀλλ' ὡς ἠγοούμενος ἕκαστον ἐξ ἧς ἐστὶν ὅπως ποτὲ ἀρχῆς, ὑπὸ ταύτην καὶ ἀναφέρεσθαι»¹, εἰ μὲν ἕκαστον ἀπάντων λέγεις τῶν ἀφ' ἡστινοσοῦν ἀρχῆς, τοῖς πᾶσι συντάττεις τὰ ὑπὲρ ἅπαντα καὶ ἀπὸ τῶν κτιστῶν περὶ τῶν ἀκτίστων ἀξιοῖς ἡμᾶς πείθειν, ὃ πολὺς βέων καθ' ἡμῶν ἔμπροσθεν ἀπαγορεύεις παντάπασιν· εἰ δὲ τὸ ἕκαστον τοῦτο πρὸς τὴν ἐξ ἑτέρας ἑτέραν δημιουργικὴν ἀρχὴν ἀναφέρεις, πλεῖν ἢ δύο τὰ ἐξ ἐκείνης ἡμῖν σημαίνει· τὸ γὰρ «ἐκάτερον» ἐπὶ τῶν μὴ ὑπερβαινόντων τὴν δυάδα λεγόμενον ἴσμεν, τριῶν δ' «ἕκαστον» τοῦλάχιστον λέγομεν. Ἐπάφες δὴ σοὶ καὶ τούτῳ τὴν πολυχεύμονα γλώτταν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἀναφέρεσθαι τι· τὸ γὰρ «εἰς» αὐτὴν καὶ «πρὸς» αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἑκατέραν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων ἀναφέρεσθαι καὶ παρελάδομεν καὶ κατέχομεν, τὸ δὲ «ὑπὸ» τοῦτο τὴν ἀναφορὰν, ἔν' οὕτως εἶπω, καταφορὰν ἀπεργάζεται καὶ τούναντίον παρίστησι τοῦ βουλήματος· οὐδὲ γὰρ τὰς ἐν φιλοσόφοις μοι πάλιν διαιρέσεις προάξεις καὶ τὰ κατ' ἐκείνας λεγόμενα, καίτοι κἂν ταύταις ἔχει τινὰ τοῦτο σημασίαν ὑφέσεως. Ἀλλ' οὐ τοῦτο λέγω μόνον, ἀλλ' ὅτι μάλισθ' ὅτι πόρρω ταῦτα τῆς θεοπρεποῦς ἐκείνης ἀναφορᾶς τε καὶ προελεύσεως.

- 15 Ἐρεῖς κάπι τούτων ἴσως «εἰς μόνην σοὶ τὴν λέξιν τὸ ἀμάρτημα παρίστασθαι»² καὶ παραιτήσεως ἠκιστα δεῖν· ἀλλὰ τὸ τῆς λέξεως ἡμαρτημένον ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ὧ σοφώτατ' ἀνδρῶν, εἰς ἡμαρτημένην ἀπάγει τοὺς ἀκρωμένους διάνοιαν· ὡς οὖν ὁ γνοὺς καὶ μὴ σαφῶς διδάξας ἐν ἴσῳ καὶ εἰ μὴ ἐνεθυμήθη τοῖς ἀκούουσιν, οὕτως ὁ γνοὺς ὀρθῶς καὶ διημαρτημένως διδάξας ἐν ἴσῳ καὶ εἰ διημαρτημένως ἔγνωκεν. Εἰ δὲ κἀνταῦθά σοὶ τὸ ἀμάρτημα περὶ τὴν λέξιν ἐστίν, ἀλλ' οὐ κάκει περὶ λέξιν, περὶ δὲ λόγους καὶ λόγους

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α   3 ἄρτι ἐφεξῆς A₁   19 βουλεύματος Π₁
22 πόρῳ I₂   25-26 τῇ λέξει Π_α   31 κάκει περὶ τὴν A₁

1. Αὐτόθι σ. 232.

2. Ἐνθ' ἄνωτ.

πολλούς, οὗς σὺ καλῶς ποιήσας ἐξελὼν κατάλεξον τοὺς ἀπαλη-
 λειμμένους, καὶ συνήσεις ὁπόσους. Οὐ μὴν ἄλλ' εἶπερ ἄρα καὶ
 εἰς λέξιν σοι περίστατο, καθάπερ αὐτὸς φῆς, τὸ ἀμάρτημα, πό-
 σην εἰδέναι σε χάριν ἡμῖν ἐχρῆν, οἱ διὰ τὸ πρὸς σὲ σέβας καὶ
 5 τὴν γιγνομένην ἡμῖν εὐλάβειαν οὐχὶ σὲ ἀμαρτάνειν ἀπεφηνάμε-
 θα, προβαλλόμενοι δὲ ἀπορίαν σὲ διδάσκαλον ἡμῖν αὐτοῖς ἐπε-
 στήσαμεν, τό γε εἰς ἡμᾶς ἦκον· σὺ δ' ἀντὶ τοῦ διδάσκειν ἐπε-
 ξέρχη καὶ χάριν ὀφείλων τῆς πρὸς σὲ εὐλαβείας, ἀναίδειαν καὶ
 10 διαβολὴν καὶ λοιδορίαν ἡμῖν ἀνταπέδωκας.

16 Ἦν δ' ἀπολογία προτεινῆ, καίτοι ψυχρὰν οὖσαν καὶ τὰ
 πολλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξεληλεγμένα τῶν Λατίνων¹ ὡς
 ἐξεληλέγχθαι ἀδυνάτως ἔχοντα προβαλλομένην, ὅμως δεχόμεθα·
 τὴν γὰρ ἔλλειψιν αὐτῆς τὸ δι' ὃ γέγονεν ἐκβεβλημένον ἀναπλη-
 15 ροῦν διαγέγονεν· ἃ δὲ κατηγορεῖς ἡμῶν ὡς τοὺς ὁμογενεῖς σοι
 διαβαλλόντων ἐπὶ τῶν δύο ἀρχῶν, σὴν χάριν καὶ τοῦθ' ἡμῖν γέ-
 γονε τὸν ἀγνωμόνως διατεθέντα· τὸ γὰρ ἡμαρτημένον, ἔστω δὲ
 περὶ τὴν λέξιν ὡς αὐτὸς φῆς, θέλων ἐξελέγξαι σαφῶς—σιωπᾶν
 γὰρ οὐκ ἦν, περὶ θεοῦ γὰρ ἦν—ἵνα μὴ σοι προσάπτηται μέμ-
 20 ψις, εἰς ἐκείνους δεῖν ἔγνων περιτρέψαι τοὺς λόγους· ὅτι γὰρ
 ἐκεῖνοι μὴ δύο ἀρχὰς αὐτόθεν λέγουσιν εἰδέναι με, μαρτυρήσει
 παρ' ὑμῖν ὧν ὁ πρῶτος πρὸς αὐτοὺς ἡμέτερος λόγος ἀπαντῶν
 πρὸς ἐκείνους οὕτως· «Ἵμεῖς δὲ τί φατε οἱ τὰς δύο λέγοντες
 25 ἐπὶ τῆς θεότητος ἀρχάς; Τί γὰρ, εἰ μὴ φανερῶς τοῦτο λέγετε,
 ἄλλ' ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται»; Λέγων οὖν ἐκεῖ μὴ φα-
 νερῶς τοῦτο λέγειν αὐτούς, πῶς ἂν νῦν ὑπὲρ τούτου πρὸς αὐτοὺς
 ἐποιούμην τὸν λόγον, εἰ μὴ τὸ σὸν βλάβος ὑπολογιζόμενος ὡς
 ἐνὸν συσκιάσαι διενοούμην;

17 Ἄλλὰ μὲν οὖν οὐδ' ἔξω μοι λόγου παντελῶς οὗτος ὁ λόγος,
 30 οὐδὲ διαβολὴ τελεία, ὡς γε φήθης, εἰ καὶ αὐτόθεν πρὸς ἐκείνους

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 1 ἐξελεῖν Λ₂ τοὺς : τούτους Π_α 4 εἰδέναι
 σοι H₁ ἡμῖν ἐχρῆν L 6 προβαλλόμεθα Π_α 7 τοῦ : τούτου Π_α
 12 ἐξεληλεγμένα I₂ 13 ἐξεληλέχθαι A₁LΛ₂ 17 - 18 ἔστω δὲ . . .
 φῆς παραλ. Λ₂ 21 ἐκεῖνος Λ₁Λ₂ 23 ἡμεῖς A₁ 24 λέγεται Λ₁
 80 αὐτόθεν : αὐτὸ H₁

1. Ὑπαινιγμὸς εἰς τοὺς Ἀποδεικτικὸς λόγους.

2. Λόγος ἀποδεικτικὸς Α', βλ. ἄνωτ. σ. 26.

ἐλέγετο· μὴ γάρ, ὡς ἀπὸ Λατίνων ὄν, ἀνεπιγνώμονας ἡμᾶς
 οἴου τῶν ἐκείνοις ἐσφαλμένων ῥημάτων τε καὶ δογμάτων· ἀλλ'
 εἰσὶ μὲν οἳ καὶ νῦν τοῦτο λέγουσι σαφῶς ὡς αἱ δύο μία¹, ὅσοι
 τῶν πρὸς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ἀμελέτητοι συγγραμμάτων·
 5 πρὸ δὲ χρόνων ἱκανῶν καὶ τοῖς ἐλλογιμωτάτοις αὐτῶν ἐπεχω-
 ρίαζε τοῦτο, καὶ μαρτυροῦσι τοῦτο τὰ παρ' ἡμῖν ἐκείνων συγ-
 γράμματα δευτέραν λεγόντων ἀρχὴν τὸν υἶδν τοῦ ἀγίου πνεύμα-
 τος· ὁ τοίνυν λέγων τὸν υἶδν οὐκ ἀρχὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ δευ-
 τέραν, ἄρ' οὐ δύο λέγει φανερώς ἀρχάς; Εἰ δὲ νῦν τοῦτ' ἀφή-
 10 καν, χάρις τοῖς κατασιγάσασιν αὐτοὺς ἀντιρρητικοῖς τῶν ἡμε-
 τέρων λόγοις, ὥσπερ καὶ τῷ κατ' ἐπωνυμίαν Νικηφόρῳ πρὸς
 αὐτοὺς πεφηνότι²· μετὰ γὰρ τοὺς ἐκείνου πρὸς αὐτοὺς λόγους,
 οὐκέτι τολμῶσιν οἷς αὐτῶν μέτεστί πως συνέσεως τῆς ἀπωλείας
 λέγειν ἡμᾶς, ὥσπερ ἡμεῖς ἐκείνους.

18 15 Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν ἐκείνοις συγχωρουμένων δεῖν ἡμᾶς πρὸς αὐ-
 τοὺς διαλέγεσθαι, σύμφημι καὶ αὐτός·³ μέχρι δ' ἂν μίαν πηγὴν
 ἀκούω, μίαν ἀρχὴν, μίαν θεογόγον θεότητα, καὶ τοὺς λέγοντας
 ταῦτα καὶ παρὰ Λατίνοις σεπτούς, ἀπὸ τῶν συγκεχωρημένων
 Λατίνοις πρὸς αὐτοὺς διαλέγομαι· παρ' ἑαυτοῖς γὰρ ἔχουσι καὶ
 20 τιμῶσιν ὡς θεηγόρους τοὺς ταῦτα λέγοντας περὶ τοῦ τῶν φώ-
 των πατρός· εἰ δὲ καὶ τὸν υἶδν θεογόγον ἐφ' ἡμῶν ἐροῦσιν, ἡ-
 μεῖς ἐροῦμεν ἐκείνοις μὴ κατὰ τὰ συγκεχωρημένα σφίσι προά-
 γειν τὸν λόγον· ἡμῖν δ' ἀπὸ τούτου κατασκευάζουσι οὐκ ἔξω
 τῶν κἀκείνοις συγκεχωρημένων ὁ λόγος ἔσται. Ἐὰ δὲ σὺ φῆς,
 25 ἐκείνους ὑποκρινόμενος κἀκείνους ὑπὲρ ἡμᾶς δικαιῶσαι φιλονι-
 κῶν, ὡς ὁ υἶός, εἰ καὶ πηγὴ, ἀλλ' ἐκ πηγῆς, καὶ ὡς ἦττον πη-
 γὴ καὶ ὡς πρὸς θάτερον μόνον πηγὴ⁴, ταῦθ' ἡμεῖς οὔτε σοὶ

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_a   2 οἴου τῶν : οἴον τῶν ἐν Λ₁   6 καὶ μαρτυροῦ-
 σι τοῦτο παραλ. Λ₁   9 φανερώς λέγει Π_a   16 αὐτός : αὐτὸ Π_a

1. Βλ. Ἐπιστολὴν Α', 4.

2. Πιθανότατα ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Ἑσυχαστοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν εἰς ἓκ τῶν διδασκάλων τοῦ ἡσυχασμοῦ ἐν Ἄθω κατὰ τὸ τέλος τοῦ 10' αἰῶνος. Περὶ αὐτοῦ βλ. τὴν ἡμετέραν Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959, σ. 31). Αἱ κατὰ Λατίνων πραγματεῖαι τοῦ Νικηφόρου εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρεται ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀνέκδοτοι.

3. Βλ. Ἐπιστολὴν Α' τοῦ Βαρλαάμ (ἔκδ. Schirò, ἔργ. μν. σ. 238).

4. Αὐτόθι σ. 237-238.

οὗτ' ἐκείνοις συγχωρήσομεν ἀκολούθως ἑαυτοῖς οἰομένοις λέγειν, μέχρις ἂν διδασκάλῳ χρῶνται τῷ εἰπόντι, «μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατήρ»¹. οὐδὲ γὰρ εἶπε 'μόνη πηγὴ οὐκ ἐκ πηγῆς', οὐδὲ 'μία μᾶλλον πηγὴ', οὐδὲ 'μόνη ἀπλῶς πάσης θεότητος πηγὴ'. Ὡστ' ἐκεῖνοι μὲν τοῖς παρ' ἑαυτῶν συγκεχωρημένοις οὐχ ἔπονται, ἡμεῖς δ' ἀπὸ τῶν αὐτοῖς συγκεχωρημένων πρὸς αὐτοὺς τοὺς λόγους ποιούμεθα, μὴ συκοφαντικῶς, ὡς γε αὐτὸς οἶει, μηδὲ παρὰ θύρας ἀπαντῶντες αὐτοῖς.

19 Τῷ δ' ἡμῶν παραδείγματι² συνεπιλαμβάνη πάντα τὰ τῶν
 10 πατέρων παραδειγματικῶς εἰρημένα περὶ θεοῦ· τί γὰρ πρὸς τὴν ἀνεύκαστον φύσιν ἐκείνην ἀφωμοιωμένον ἐξευρεθήσεται; Εἰ δ' ἦν καὶ τυχεῖν, οὐδ' οὕτως ἂν ἦν ἐκεῖνο παράδειγμα πάντα ἐξι-
 σάζον τῷ προκειμένῳ· ἄλλο μὲν οὖν ἐστὶ τὸ παράδειγμα καὶ τὸ
 δι' ὃ παράδειγμα γέγονεν, ἄλλ' οὐχ ὅτι ἄλλο, οὐδὲ παράδειγμα,
 15 ἄλλ' εἰ μὴ ἄλλο οὐδὲ παράδειγμα· σὺ δ' ἀπὸ τῶν ἑτεροτήτων κρίνεις ἡμῖν τὸ παράδειγμα καὶ τοὺς Λατίνους αὐθις ὑποκρίνη
 πρὸς ἀπορίαν, ὡς γε αὐτὸς δοκεῖς, τὴν μεγίστην καθιστῶντας
 ἡμᾶς, ὡς ἂν εἰ παρὰ τὴν στροφὴν σοι τῆς γλώττης ἦν, κακῶς
 ἢ μὴ κακῶς ἐκείνους θεολογεῖν· ἀλλὰ μὴ οὕτω νόμιζε· πολλοὶ
 20 γὰρ καὶ πρὸ σοῦ καὶ ἐπὶ σοῦ καὶ σοῦ οἰαδῆποτε λέγοντος κα-
 κοδόξους αὐτοὺς ἀπελέγξουσι.

20 Τί δ' ὅταν ἡμεῖς μὲν λέγωμεν ὡς, εἰ καὶ χωρὶς ἐκάστη τῶν
 θεαρχικῶν ὑποστάσεων αἰτία καὶ ἀρχὴ λέγεται τῶν ὄντων, ἀλλ'
 οὐδὲν ἦττον μία ἐστὶν ἢ αἰτία καὶ ἀρχὴ τῶν ὄντων, σὺ δὲ φῆς
 25 ἀληθὲς μὲν εἶναι τοῦτο, τοῖς δὲ Λατίνοις βοηθεῖν³· ἄρ' οὐχὶ τὸ ἀπερίτρεπτον τοῖς ἐκείνων δόγμασι λαθῶν ἐμαρτύρησας; Εἰ γὰρ
 τὸ ἀληθὲς ἐκείνοις βοηθεῖ, τίς ὁ περιτρέψων τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀλη-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 8 οἷον Α₁ 9 συνεπιλαμβάνει Λ₂Π_α 11 ἐξαι-
 ρεθήσεται Π_α 12 ἦν ἂν Α₁ 13 τὸ παράδειγμα: παράδειγμα Α₁
 μετὰ καὶ προστ. ἄλλο Α₁ 14 οὐδὲ: οὐ Π_α 15 σὺ δ': οὐδὲ Π_α
 19 ἐκείνους: ἐκείνη Π_α 22 λέγομεν Λ₁

1. Διον. Ἀρεοπχιτίου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 5, PG 3, 641 D.
 2. Ἐπιστολὴ Α', 6. Βλ. Βαρλαάμ, Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Παλαμᾶν, ἐκδ. Schirò, ἔργ. μν. σ. 238-239.
 3. Αὐτόθι σ. 235.

θοὺς βοηθουμένους ; Εἰ μὲν γὰρ δοκεῖ βοηθεῖν ἔλεγε, εἶχεν ἄν τινα
 θεραπείαν ὁ λόγος· νῦν δὲ σαφῶς οὕτως γράφεις, ὅτι καὶ ἀληθὲς
 ἐστὶ καὶ τῷ ἐκείνων δόγματι βοηθεῖ. Τί δ' ὅτε πάλιν ἡμῶν λεγόν-
 των ὡς «τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι προάγοντος
 5 τὰ πάντα μία πάντων ἡ ἀρχὴ ἐστίν»¹, αὐτὸς αὐθις ἐπιφέρει ὡς
 καὶ Λατῖνοι γ' ἄν οὕτω φαίεν, ὡς τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ-
 πορεύοντος τὸ πνεῦμα, μία λοιπὸν ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῆς θεότητος²·
 * Ἄρα τὸ σαθρὸν τῶν κατ' ἐκείνους δογμάτων ὅσον κατείληφας ;
 * Ἀλλὰ κατάθου τὸ φρόνημα καὶ μεταδιδασχθήσῃ τὸ ἀσφαλές,
 10 μᾶλλον δὲ καὶ σὺ παρὰ σαυτοῦ τοῦτ' εἶση καλῶς· ἐπαινῶ γὰρ
 τὸν εἰπόντα τὴν ταπεινώσειν ἀληθείας εἶναι ἐπίγνωσιν.

21 Ἄλλὰ πῶς οἱ μὲν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ τὰ πάντα λέγοντες γε-
 νέσθαι, μίαν διὰ τοῦτο καλῶς δοξάζουσιν ἀρχὴν τῶν πάντων,
 τοῖς δ' ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ λέγουσι τὸ πνεῦμα, μίαν
 15 ἀρχὴν ἠκιστα συγχωροῦμεν διὰ τοῦτο λέγειν ; Ὅτι ἐκεῖ μὲν ἡ
 δημιουργικὴ δύναμις κοινὴ, ἐνταῦθα δὲ οὐ κοινὸν τὸ θεογόγον.
 Εἰ δ' οἱ Λατῖνοι καὶ τοῦτ' ἐροῦσι τῶν κοινῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω
 τριάδος λεγομένων, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπελέγξομεν αὐτούς, τὰς τε θεο-
 πνεύστους προβαλλόμενοι γραφὰς καὶ προσέτι δύο πνεύματα
 20 δεικνύντες ἐντεῦθεν δοξάζοντας αὐτούς, ἐν ᾧ τε καὶ ὁ καὶ τε-
 τράδα ποιῶντες τὴν ἄκτιστον τριάδα· αἱ μὲν γὰρ προηγημένοι
 τῶν ὑποστάσεων ἐκεῖ κτισταί, ἐνταῦθα δ' ἐξ ἀνάγκης ἔσται
 καὶ τετάρτη ἄκτιστος ὑπόστασις· εἰ δὲ μή, κτιστὴ πάλιν ἔσται
 ἡ τοῦ πνεύματος, ὁ καὶ συγγενέστερον τοῖς τούτων λόγοις· ἐπὶ
 25 γὰρ τὴν κτίσιν ἦλθε διὰ μέσης ὁ θεὸς θεότητος, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ
 τὴν θεότητα τοῦ πνεύματος· ὁ δὲ φῆς πάντων ἀτοπώτατον, λίαν
 ἐκτόπως ἐνόησας· παρηνέχθη δὲ σου ἡ στερρότης τῷ τῆς μο-
 ναρχίας ὁμωνύμῳ· τρόπος γὰρ ἕτερος δημιουργικῆς ἐστὶν ἀρχῆς
 καὶ τῆς κατ' αὐτὴν μοναρχίας καὶ τῆς ἀρχῆς καὶ μοναρχίας
 30 ἐκείνης ἕτερος, ἢ τῆς θεογονίας ἐστὶν ἐπώνυμον, ὅς καὶ σώζεται

$A_1 C_2 H_1 I_2 \Lambda_1 \Lambda_2 L \Pi_a$ 1 *τινα παραλ.* Π_a 3 *ὅτε :* ὅτι $\Lambda_2 \Pi_a$ 11 *ἀ-*
ληθείας $I_2 \Lambda_1 \Lambda_2 \Pi_a$ 12 *τὰ παραλ.* $I_2 \Lambda_1 \Lambda_2$ πάντα : ταῦτα Π_a
 14 *τοῦ πατρὸς διὰ παραλ.* $\Lambda_2 \Pi_a$ 17 *κοινῶν* Π_a 20 *δεικνύεις* Π_a
δοξάζοντας L 21 *ποιῶντας* $I_2 L \Lambda_2$ 22 *μετὰ κτισταί προστ.* δ' Π_a
 30 *ἐπώνυμον :* ὁμώνυμον Π_a

1. Ἐπιστολὴ Α', 5.

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 236.

τῷ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὴν ὑπαρξιν ἔχειν ἐκ πατρός, ὡσπερ ἐκεῖνος τῷ δι' υἱοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύματι δημιουργὸν εἶναι τὸν πατέρα, ὡς καὶ τῷ θεοσόφῳ Μαξίμῳ καὶ τοῖς ἄλλοις πατέρασι συνοδοκεῖ, οἷς αὐτὸς σὺν ἡμῖν ἀπηρυθριασμένως ἀντιλέγων ἐγκαλύφθητι· καὶ γοῦν κατ' οὐδὲν ἄτερος θατέρῳ τρόπῳ λυμαίνεσθαι πέφυκεν.

22 Ὅτι δ' οὐ σὸν ἐστὶ περὶ θεοῦ λέγειν ὡς κοῖον φῶς ἐστὶ, μάλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ αὐλοῦ», τοῦτο ἀληθὲς εἰρηκας¹· ἀκούσεις δὲ πῶς, συνήσεις δὲ πῶς, πιστεύσεις δὲ πῶς, 10 ὅς γε τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς 'θαυμασίους' καὶ 'θεόπτας' καὶ 'πεφωτισμένους' ὀνομάζεις ἐν τῷ πρὸς ἡμᾶς σου λόγῳ καὶ τοὺς αὐτοῖς πιστεύοντας θαυμαστοὺς καὶ ζηλωτοὺς καὶ αἰδήμονας, διὸ οὐδ' ἔξω, ἀλλὰ 'παλαιούς' σοφοὺς ἀποκαλεῖς σεμνόνων², τοὺς δ' ἐν ἡμῖν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν θείων ἐντολῶν καὶ τῆς 15 καθ' ἡσυχίαν ἀκριβοῦς σχολῆς μακαριστῶς κεκαθαρμένους τὴν καρδίαν διασύρεις, ἐμοὶ κατ' ἐξουσίαν οἴκοθεν αὐτοὺς συντάττων, οὐπερ ἀκρατῶς κατηγορεῖς· καὶ οὐ τοὺς περιόντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρὸς οὐρανὸν ἐκ παλαιοῦ μεταχωρήσαντας καὶ ζῶντας τῷ θεῷ, οἷς ὁ μέγας ἀγάλλει Διονύσιος, ὡς καὶ τὰς 20 νοεράς ἐπὶ γῆς ἔτ' ὄντας ὑπεραναβεδηκότας ἐνεργείας³, μετ' ἐμοῦ σὺ καὶ τάττεις καὶ σκώπτεις, τοῦ κατὰ σὲ πλημμελοῦς καὶ ἀφρονος καὶ τὸν ἀληθῆ λόγον οὐκ ὀρθοτομοῦντος.

23 «Διδάσκει γάρ με», φῆς, «ὁ μέγας Διονύσιος περὶ ὑμῶν τῶν θεωρητικῶν τὰ καὶ τὰ»⁴. Τίνος κατειρωνεύη, ὦ ἄνθρωπε; Φαίης 25 ἂν ἐμοῦ; Ἄλλ' οὐ περὶ ἐμοῦ Διονυσίῳ τῷ μεγάλῳ λόγος, ἀλλὰ περὶ τῶν καθ' ἑαυτῶν ἀρίστων· ἄλλως τε, εἰ μὲν αὐτὸς ἐμαυτὸν ἐκείνοις συνέταττον, ἦν ἂν ἴσως εὐπρόσωπος ἢ σκῆψις· νῦν δ'

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Πα 4 ἀπηρυθριασμένος H₁ 5 ἕτερος Πα 8 - 9 εὐρηκας Πα 11 τοὺς : τοῖς I₂ 12 ζηλουτοὺς Πα 13 σεμνήνων Λ₂ 16 ἐμει Πα 17 οὐ τοὺς : αὐτοὺς Πα 21 σὺ καὶ : σὺ H₁ 25 ἀλλὰ τῶν Πα

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 241. Ἀναφέρεται εἰς τὴν Πρὸς Ἀκίνδυνον Α', 12.

2. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 261-262.

3. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 1, PG 3, 997 A.

4. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 247.

οὐκ ἂν εὐροῖς, οὐδ' ἂν τοῦτο πώποτ' ἀληθῶς δείξαις, οὐδ' ἂν
 ἰσαριθμούς τοῖς στίχοις τοῦ πολυστίχου σοι τοῦδε λόγου συγ-
 γράφης καθ' ἡμῶν βίβλους. Τίς οὖν γένοιτ' ἂν εὐπρεπῆς ἀπο-
 λογία τῷ τοῖς διαβαλλομένοις ἡμῖν τοὺς ἀξιεπαινετωτάτους συν-
 5 διαβάλλοντι; Τί τοῦτο πέπονθας, ἀδελφέ; Ποῦ κρημνῶν ἐκῶν
 ἀφήκας σαυτὸν; Πῶς δ' ἐκτραχηλισθεῖς καὶ τῶν θείων οὕτω κε-
 φαλῶν ἀποσεσαλευμένος ὅσον ἤκει πρὸς τοὺς σοὺς λόγους, οὐκ
 αἰσθάνῃ τῆς περιωδυνίας, οὐδὲ μέγα θρηγεῖς; Πῶς δ' ἂν ἄλλως
 μετεχειρίσω τὸν λόγον, εἰ Διονύσιος ὁ μέγας οὐκ ἐξαίρειν, ἀλλὰ
 10 καθαιρεῖν αὐτοὺς ἐνόμιζεν;

24 κ' Ἐν δὲ τοῖς περὶ ἀποδείξεως κινδυνεύομεν, ὦ φιλότης, καὶ
 ἀμφοτέροι ὀρθῶς λέγειν» οὗτος σός ἐστιν ὁ λόγος¹. ἀμφοτέρων
 οὖν ἡμῶν ὀρθῶς λεγόντων κατὰ σέ, κινδυνεύεις σὺ σαυτὸν αὖ-
 θις ἀποφαίνεσθαι λέγειν οὐκ ὀρθῶς· ἤνικ' ἂν ἔπειτα τὸν ὀρθὸν
 15 τοῦτον λόγον διαβάλλῃς ἡμῶν, καὶ ἀπλῶς ὁ τοῖς τυφωνικοῖς ἐ-
 κείνοις πνεύμασι ἀναμιξ ῥαγδαῖος καὶ λαῦρος ὑετὸς ἄπας, θν
 ἔφθῃς καθ' ἡμῶν ἀπὸ τῆς γλώττης ἀφείς, οὐδὲν ἤττον ὅτι μὴ
 καὶ μᾶλλον σέ, τὴν πηγὴν τῆς καταγίδος, κατέκλυσεν. Ἐμοὶ
 δὲ γὰρ ἤκιστ' ἐπὶ νοῦν ἔδοξα θέσθαι τίσιν ἐπόμενος ταῦτα λέ-
 20 γεις, οὗς νῦν αὐτὸς ἐξέφηνας, ὕστερον ἐμοὶ τοίνυν τοῦ μὴ τὰ
 σὰ διαλέξεώς τε πέρι καὶ ἀποδείξεως εἰρημένα πρὸς Λατίνους
 κακίζεις, ἀλλὰ τὰ μαρτύρια, καὶ πολλοῖς ἐστιν ἑτέροις ἡμετέ-
 ροις συγγράμμασι, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς ἀπὸ Θεσσαλονίκης
 πέρυσι τοῦτ' ἠρωτηκότας αὐτό, πρὸς οὗς ἀντιγράφοντες ὁμολο-
 25 γεῖν ἀμφοτέροις ἀπεφηνάμεθα, καὶ δείγμα τοῦτ' ἔφημεν εἶναι
 τῆς ὁμολογίας τὸ προσεῖναι τοῖς παρ' ἀμφοτέρων λόγοις τὸ εὐ-
 σεβές, τὸ κυρίως δ' ἢ μὴ κυρίως, εἶπερ ἄρ' ἀμφισθητήσιμον
 ἔχειν· ἀλλὰ σὺ νῦν ἀγωνίαν οὐ τοι σμικρὰν ἠγωνισμένος διε-
 τέλεσας δείξαι κατὰ τοῦτο ψευδομένους ἡμᾶς.

25 30 Τί τοίνυν ἂν καὶ ἡμεῖς ἕκαστον τῶν διαλεκτικῶν σοι τουτωγὶ
 συλλογισμῶν, οὗς εὐχῇ κάλλιστά τε καὶ ὀρθώτατα πεποιηκῆναι,

A₁C₃H₁I₃Λ₁Λ₂L Πα 1 δείξεις Πα 2-3 συγγράφεις Πα 12 ἀμ-
 φότεροι I₃LΛ₂ 16 ὄν: ἐν Πα 18 σέ: σὺ Λ₂ 22 ἑτέροις πα-
 ραλ. Λ₂ Πα 24 πέρισυ κώδ. περὶ σοῦ Λ₂ 30 τοίνυν: οὖν Λ₂ Πα

διακωδωνίσαντες, ἀπηχῆ τινα ἤχην ἀναδιδόντας δείξωμεν, κακο-
 τεχνίας ἔμπλεως, μᾶλλον δ' ἀντὶ τέχνης ἦν αὐχεῖς, ἀτεχνίας
 ἀναπεφηνότας πλήρεις, καὶ τοσοῦτο δέοντας εἶναι διαλεκτι-
 κούς, ὡς μηδὲ συλλογισμοὺς εἶναι, μηδὲ γοῦν σοφιστικούς,
 5 μηδὲ σχῆμα ὄλως σώζοντας συλλογισμοῦ. Ἄλλὰ γάρ, ἐπεὶ περὶ
 τῶν θείων σοὶ πεποιήνται, τῆς πρὸς ταῦτ' ὀφειλομένης εὐλαθείας
 ἔνεκεν, οὐκ ἀναιδῶς καὶ ἀκρατῶς, ὡς αὐτὸς καθ' ἡμῶν πεποιή-
 κας, καίτοι πρότερον ἡμῖν τὸ ὀρθὸν προσμαρτυρήσας, ἀλλὰ με-
 τριώτερον καὶ κοινότερον καὶ ἐπιτομώτερον συνελών καὶ ὑπο-
 10 τεμών, ὡς οἶόν τε, τῷ περὶ τούτων χρῆσομαι λόγῳ καὶ κατὰ
 τὰς ὑπὸ σοῦ σχεδὸν δεδομένας ἀφορμάς, ὅπως σοὶ λογίζεται καὶ
 τουτωνὶ τῶν λόγων τὸ αἴτιον.

26 Ὡς ἂν δὲ καὶ πρὸ τῶν λόγων τούτων ταῦτα δοξάζοντας ἡ-
 μᾶς εἰδείης, ἐκείνο προθήσω τῶν ἐμῶν, ὃ καὶ αὐτὸς οὐκ οἶδ'
 15 ὅτι παθῶν ἐπήνεσας, ὥστ' οὐδὲ τοῦτο ἀπλῶς ἐμόν· «Οὐδεὶς ἀγα-
 θός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, ὁ μόνος δίκαιος, ὁ μόνος σοφός, ὁ μακά-
 ριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν
 ἀπρόσιτον· οὐδὲν οὖν τῶν ἐπομένων τῷ θεῷ ἐπιπλέον εἶη ἂν αὐ-
 τοῦ, καὶ αὐτῶν δ' ἕκαστον μοναδικόν, καὶ ὅ,τι ἂν κατηγοροῖτο
 20 τούτων, οὐ καθόλου»¹. Τὸ γὰρ ὑπερούσιον καὶ ὑπεράγαθον καὶ
 ὑπέρσοφον καὶ ὑπέρφωτον τίγος γε ἄλλου ἢ τῆς ὑπερθέου οὐσίας
 καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος καὶ τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Πῶς οὖν ἐκ
 μοναδικῶν γένοιτ' ἂν συλλογισμός, ἄνευ τοῦ καθόλου; Εἰ δὲ
 συλλογισμὸς οὐκ ἂν γένοιτο, διαλεκτικός, ὧ βέλτιστε, πῶς ἂν
 25 γένοιτο²; Σοφιστικός δ' ὅμως ἔσται, σχῆμα μόνον ἔχων καὶ φαι-
 νόμενος, ἀλλ' οὐκ ὧν. Καὶ ἡ διαλεκτικὴ σοὶ τοίνυν, ὡς χνοώδης
 διεκπεφύσεται, καὶ οἱ σοὶ ἅπαντες συλλογισμοί, εἰ ἄρα καὶ μὴ
 ἀφίενται τοῦ τῶν συλλογισμῶν ὀνόματος, σοφιστικοὶ εἰσιν, οὐκ

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 1 ἤχην: ἤχον Π_α 2 ἀντὶ: ἂν τι I₂Λ₁ 4
 εἶναι: εἰ Π_α 9 καὶ κοινότερον καὶ ἐπιτομώτερον παραλ. I₂ 13 δὲ
 παραλ. H₁ 14 προσθήσω A₁ 19 κατηγορεῖται Λ₂Π_α 26 χνοώ-
 δης σοὶ Λ₂ 27 ἐκπεφύσεται I₂Λ₂Π_α

1. Ἐπιστολὴ Α', 9 βλ. Μάρκ. 10, 18· Ματθ. 19, 17· 1 Τιμ. 6, 16· Βαρ-
 λαάμ, αὐτόθι σ. 250 - 251.

2. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Παλαμᾶν ὁ Βαρλαάμ συνεπέρανεν ὅτι οἰα-
 δήποτε συζήτησις περὶ θεοῦ ἦτο κατ' ἀνάγκην διαλεκτικὴ καὶ ὄχι ἀποδει-
 κτικὴ.

ὄντες, ἀλλὰ φαινόμενοι, μάλλον δὲ οὐδὲ τοῦτο, δεδόσθω δ' ὁμοίως· αἱ δ' ἐκ τῶν ἡμῖν ἐνυπαρχόντων λόγων προστιθέμεναι προτάσεις, μὴ οὔσαι αἷτιοι τοῦ συμπεράσματος, πῶς ἂν εἶεν αἷτιοι τῆς πίστεως αὐτοῦ; Εἰ δὲ συγχωρεῖ, τίς ὁ λόγος καθ' ὃν δια-
 5 λεκτικὸν μὲν θέλων ὀνομάζειν τὸν αὐτοῦ συλλογισμόν, τὰ τε μὴ καθόλου λαμβάνει ὡς καθόλου καὶ τὰς ἐν ἡμῖν ἐννοίας πίστιν παρέχειν τοῖς λογίοις τίθεται καὶ τὸν συλλογισμόν πίστεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως, αἷτιον ἡγεῖται καὶ ἀπλῶς πάντα συγχωρεῖ τὰ καὶ τῷ λόγῳ τῆς τέχνης μὴ συμβαίοντα, τοῖς δὲ ἀποδεικτικὸν
 10 καλοῦσιν, οὐδὲν οἶεται συγχωρητέον;

27 Ἔτι, ἐπεὶ περ ἐν οἷς δοκεῖς ἡμᾶς ἐλέγχειν, τὸ μοναδικὸν φῆς διττὸν καὶ ὁμώνυμον παρ' οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι ἄλλως ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν αἰσθητῶν ἔχει καὶ ἄλλως ἐπὶ τοῦ θεοῦ¹, μάθε ὡς πάντα τὰ ἐπὶ θεοῦ λεγόμενα τοῦτον τὸν τρόπον διττὰ καὶ
 15 ὁμώνυμα· οὐδὲν γὰρ τῶν ἐπ' αὐτοῦ λεγομένων οὕτως ἔχει ὡς περ ἐφ' ἐκάστου τῶν παρ' ἡμῖν, οὐχ ὅπως τῶν αἰσθητῶν ἀλλ' οὐδὲ τῶν νοητῶν, ὥστ' ἐν ἅπασί σου τοῖς συλλογισμοῖς παρὰ τὸ διττὸν τοῦτο τοὺς ἀκρωμένους ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι· σοφιστικοί σοι ἄρ' εἰσὶν ἅπαντες, ἀλλ' οὐ διαλεκτικοί. Ἔτι, εἰ μοναδικὸν ἐστὶν ὁ θεός, καὶ τοιοῦτο μοναδικὸν ὡς μὴ ἐκ πολλῶν ἐν, ἐπὶ δὲ τούτου τοῦ ἐνός οὐκ ἔστι τὸ δέ τι εἶναι καὶ ὑποκείμενον², τούτων δ' ἄνευ πρότασις οὐκ ἔστι· προτάσεως μὴ οὔσης, οὐδὲ συλλογισμὸς ἔσται, μὴ ὅτι διαλεκτικός, ἀλλ' οὐδὲ σοφιστικός. Τοὺς σοὺς τοίνυν διαλεκτικούς, οὓς αὐτὸς φῆς, συλλο-
 25 γισμούς, μήτε διαλεκτικούς, μήτε σοφιστικούς ἀναφανέντας, τί γε ὀνομάσωμεν; Ἀρρήτους, ἢ καὶ ἀδιανοήτους.

28 Αὐτίκα ὃν φῆς ἀκριδῆ σοι ἐσταμάλιστα συλλογισμόν· «πατρὸς καὶ υἱοῦ μία ἐνέργεια, ὧν μία ἐνέργεια, μία δύναμις, ὧν μία δύναμις, οὐσία καὶ φύσις ἢ αὐτή, πατρὸς ἄρα καὶ υἱοῦ οὐσία
 30 καὶ φύσις ἢ αὐτή»³. Τοῦτον δὴ προβαλλομένοις ἀπόκριναι πυν-

$A_1 C_3 H_1 I_3 A_1 A_2 L \Pi a$ 4 συγχωρεῖ τις H_1 7 τὸν παραλ. A_1 22
 μετὰ προτάσεις προστ. δὲ A_1 24 τοίνυν παραλ. A_2 28 ὧν μία ἐ-
 νέργεια παραλ. Πa 28-29 ὧν μία ἐνέργεια, μία δύναμις παραλ. I_3

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 250-251.

2. Αὐτόθι σ. 251.

3. Αὐτόθι σ. 254. Ὁ Βαρλαάμ εἶχεν ἐπίσης ἀσκήσει τὴν κριτικὴν ἐπὶ ἐνὸς συλλογισμοῦ τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς ἐθεώρει ἀποδεικτικόν. (Αὐτόθι σ. 242).

θανομένοις· ἄλλος μὲν γάρ τις τοῦτον οὕτως ἐκτιθέμενος, οὐκ ἂν
 εὐθύνοιτο παρ' ἡμῶν· ὡς δὲ σὸν, ἀπὸ τῶν σῶν ἐτάσομεν. Ὡς
 γάρ, τίνων λέγεις; Εἰ μὲν γὰρ ἀπάντων, μὴ καὶ λίαν πλημμε-
 λές· τὰ γὰρ ὑπεξηρημένα πάσης πληθύος ταύτη δι' αὐτοῦ συν-
 5 τάττεις καὶ ἀπὸ τῶν κτιστῶν περὶ τῆς ἀκτίστου φύσεως διδά-
 σκειν ἀξιοῖς. Ἔτι δὲ καὶ διὰ τοῦ διττοῦ τῆς ἐνεργείας τρόπου
 σοφιστικῶς ἡμᾶς ἐπιχειρεῖς παρακρούεσθαι· καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς
 ἂν φαίης οὕτως εἶναι μίαν δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν υἱοῦ τε καὶ
 πατρὸς, ὡς ἐμοῦ τε καὶ σοῦ μία ἐστὶν ἐνέργειά τε καὶ δύναμις. Εἰ
 10 δ' οὐ πάντων, πῶς οὐκ ἀσυλλόγιστος ὁ ἀκριθέστατος οὗτός σου
 συλλογισμός, ἐστερημένος τοῦ καθόλου; Πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τὸ
 ἐν ἀρχῇ αἰτεῖται διὰ ταυτολογίας δυνάμει προαγόμενος.

29 Θέλεις ἔτι διαβασανίσωμεν τὸν διαφερόντως τοῦτον ἠκριθω-
 μένον σοι συλλογισμόν; Ἄλλ' ὀκνῶ εὖ ἴσθι μακρηγορεῖν πρὸς
 15 οὐδὲν κέρδος ἠκιστα ἐθέλων· ἀλλ' εἴπερ ὁ πρὸς ἀκρίθειαν οὗτος
 λίαν ἐκπεπονημένος σοι συλλογισμός, καίτοι πρὸς ὀλίγον βεβα-
 σανισμένος, ἐριστικὸς ἀναπέφηγε καὶ ἀσυλλόγιστος, τί γ' ἂν
 ὑποσταῖεν οἱ μὴ πρὸς τοῦτό σοι ἀκριθείας ἠκοντες, ἀκριθεῖ βα-
 σάνῃ παραδεδομένοι; Σὴν δ' ὁμῶς χάριν τὸ νῦν ἔχον ἀνεξέτα-
 20 στοι κείσθωσαν· ὄρας ὅσα σοι πάλιν ἐγὼ τῷ ἀχαριστῷ χαρίζο-
 μαι; Τὸ δὲ συμπέρασμά σοι τοῦ παντὸς μᾶλλον ἠκριθωμένου
 τουτουὶ μικρὸν ἔτι προσθεωρήσωμεν, ἵν' ἐξελέγξω σε κατὰ σὲ καὶ
 εἰς ἔργον ἐκβῆ τὸ σολομώντειον ἔπος· «ὁ δρύσσω βόθρον τῷ
 πλησίον ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν»¹. Τί δὴ τὸ ἐκ τοῦ ἀκριθεστάτου
 25 τῶν συλλογισμῶν ἀκριθέστατον συμπέρασμα; «Πατὴρ καὶ υἱὸς
 μία φύσις καὶ οὐσία ἐστὶ»· τούτῳ δὲ ταυτὸν εἶπειν· «εἰς θεὸς
 ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός»· τοῦτο δὲ τίς οὐκ οἶδεν, ὡς ἀπόφανσίς
 ἐστὶν ὑπὸ τῶν ἀγίων πατέρων ἡμῶν ἀποφανθεῖσα; Καὶ τοίνυν
 ἀκουσον τῶν σαυτοῦ κατὰ σαυτοῦ λόγων· «ὅπερ ἐστὶ τοῖς γεω-
 30 μέτραις ἀρχὴ καὶ κοινὴ ἔννοια καὶ ἀξίωμα, τοῦθ' ἡμῶν ὑπάρχει
 ἐκάστη τῶν ἀποφάνσεων, ὅσαι ἡμῶν περὶ τῶν θείων ὑπὸ τῶν ἀ-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂LΠ_α 2 σὸν: σὺ H₁ ἐτά[...]H₁ 10 σου παραλ. C₂
 14 ὀκνεῖν Π_α 17 τις μετὰ ἐριστικὸς προστ. L 18 ὑποσταίμεν
 Π_α ἀκριβῆ A₁ 31 περὶ τῶν θείων παραλ. Λ₂Π_α

1. Παροιμ. 26, 27.

γίων ἀνδρῶν ἀπεφάνθησαν· οὐδεμίαν ἄρα χρῆ ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν»¹. Ἰού, ἰού, καὶ ὁ μαθηματικώτατος ὡς ἀμαθῆς². ὁ γὰρ ταῦτα λέγων σὺ καὶ ἡμᾶς ὀνομάζων ἀφ' ὧν ἀρτίως ἀκούεις τὸν πατέρα μόνον προβολέα πνεύματος διὰ συλλογισμοῦ δεικνύοντας,
 5 ὅτι ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς εἷς ἐστὶ θεός, ὁ παντὸς μᾶλλον αὐτόθεν ἐστὶ πιστὸν καὶ οἱ πατέρες ἀπεφάνησαν, διὰ συλλογισμοῦ δεῖξαι ἐπειράθη καὶ τὸν ἀκριβέστατον ἀπάντων τοῦτόν σοι φῆς συλλογισμὸν, καίτοι οὐδ' ὑπὸ τῶν πατέρων πρώτων ἀπεφάνθη τοῦτο, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς θεαρχικῆς τριάδος καὶ θεοῦ τῶν
 10 πατέρων Ἰησοῦ, ὃς φησιν, «ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ ἕν ἐσμεν»³ καὶ «ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα»⁴ καὶ «εἰ ἐμὲ ἐγνώκειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν»⁵ καὶ «ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατήρ ἐν ἐμοί»⁶. Εἰ δ' αἱ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις αὐτόπιστοι, πόσῳ μᾶλλον αἱ τοῦ κυρίου τῶν πατέρων· κατὰ τοσοῦτο τοίνυν,
 15 μᾶλλον κατὰ τὰς σὰς περὶ τῶν τοιούτων ἀποφάνσεις καὶ ὁ τοῦτο διὰ συλλογισμοῦ πειρώμενος δεικνύειν ἀπαίδευτος, εἰ μὴ τι καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν πλέον.

30 Ἀλλὰ μὴ χαλέπαινε τὰς σαυτοῦ γνωρίζων φωνὰς οὐ παρ' ἡμῶν ἀντιπροσαγομένας ἀνταποδιδόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν λόγων
 20 ἐκβαινούσας· ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν εἶπον, κατ' αὐτὸς σαυτοῦ γέγραπας, διὰ τοιούτων πειραθεὶς ἀνατρέπειν τὰ ἐμά, δι' ὧν οὐδὲν ἄν ἦττον καὶ τὰ σὰ τις ἀνατρέψειε πάντα, καὶ οὐ τὰ σὰ μόνον, ἵνα σοὶ καὶ τινα ψυχαγωγίαν ἐπινοήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πάνθ' ἀπλῶς ἄν δόξαι τὰ περὶ θεοῦ καὶ τῶν θείων λογικῶς δεικνόμενα,
 25 καὶ πάντας τοὺς εἰπόντας καὶ τοὺς μέλλοντας ἐρεῖν. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς σχεδὸν παρασκευῆς καὶ οἱ ἕξω κατὰ τῶν ἡμετέρων ἐχώρησαν, οὐδαμῆ δ' ὁμοῦ ἰσχυσαν, ἀλλ' «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν»⁷, θνητούς, ἔν' οὕτως εἶπω, κανόνας τοῖς περὶ

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Π_α 4 πνεύματος: πατὴρ Π_α 10 Ἰησοῦ παραλ.
 Π_α 11 ἑωρακὼς Π_α ἑωρακὼς I₂ ἐγνώκατε Π_α 19 προσαγο-
 μένας I₂ Λ₁ Λ₂ Π_α 22 ἀνατρέψας Λ₂ 24 ἄν: & Π_α λογικῶν
 C₂ Π_α

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 243.

2. Ὁ Βαρλαάμ εἶχε πράγματι ἀποκαλέσει τὸν Παλαμᾶν «ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον» (ἐνθ' ἄνωτ.).

3. Ἰω. 10, 30.

4. Ἰω. 14, 9.

5. Ἰω. 14, 7.

6. Ἰω. 14, 10 - 11.

7. Ρωμ. 1, 21.

τοῦ ἀθανάτου λόγοις προσάγοντες, ὧν σὺ τοὺς προστάτας τῶν κατ' ἐκείνους δογμάτων ὡς «τὴν θείαν ὑπεροχὴν κατανενοηκότας»¹ ἄγασαι, τὴν καὶ αὐτοῖς τοῖς διὰ τὸ περιὸν τῆς νοήσεως πολυομμάτοις χερουβὶμ ἀκατανόητον οὔσαν. Διὰ τοῦτό μοι καὶ νῦν ἀντιγράψαι τῶν ἀπαραιτήτων ἐφάνη καὶ λυσιτελεστάτων, ὡς ἂν καὶ σὺ σεαυτοῦ γένοιο σοφώτερος ἐξ ἡμῶν τῶν ἀσόφων ἀφορμὴν λαβὼν, καὶ τὰ σὰ συγκινδυνεύοντα τοῖς ἐμοῖς, εἶπερ ἄρα δυναίμην, ἐξέλωμαι τοῦ κινδύνου καὶ σὲ πείσω τῇ τῶν πατέρων ἰδιωτεῖα μᾶλλον ἢ Πλάτωνι καὶ τῷ Νικομάχου τὸν νοῦν προσέχειν.

31 10 Ἐκεῖνοι μετὰ τῆς μωρίας τοῦ εὐαγγελίου² τοῦ διδασκαλείου τῆς θεολογίας ἀσφαλεῖς προστάται, τοῦ τῆς ἀληθοῦς σοφίας πνεύματος τοῖς πνεύμασι τούτων ἐφιζάνοντος καὶ «διδακτοῦς θεοῦ» ποιούτος τοὺς αὐτοῖς φοιτῶντας³, οἳ κἄν τι τῶν θύραθεν οὐκ ἀπηχῆς ἦ καὶ τοῦτ' εἰσποιοῦνται καὶ ἐναρμόζονται τῇ ἐμμελείᾳ
15 τοῦ πνεύματος, ὧν εἰ θέλεις ἀκοῦσαι τίνα λέγουσιν ἀπόδειξιν θείαν, καὶ οὐχ ἀπλῶς ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν, ἀνὰ χειρας λάβε τὴν Δογματικὴν πανοπλίαν⁴. ἐκεῖ γὰρ ὄψει ταύτην ἐπιγεγραμμένην πολλαχοῦ καὶ τὸν λόγον ὑπαναγνοῦς ὅς ἐνέχει τουτὶ τοῦπίγραμμα συλλογισμὸν εὐρήσεις ἀπανταχοῦ. ἐκεῖ καὶ συλλογιστικὴ ἀπόδειξις ὅτι εἰς ἔστι θεὸς ἀκούση⁵ καὶ παύση κατατιτώμενος ἡμᾶς εἰπόντας, εἰ μὴ ἄρα σὺν αὐτοῖς, καίτοι τὸ «εἰς ἔστι θεός» παντὸς μᾶλλον θεοπαράδοτός ἐστιν ἀπόφανσις, «κύριος γάρ», φησὶν, «ὁ θεός σου, κύριος εἰς ἔστιν»⁶. εἰ γοῦν βουλομένοις ἦν αὐτοῖς τὰς ἀποφάνσεις ἀπλῶς λέγειν «ἀποδείξεις», τούτῳ ἂν τὴν ἀπόδειξιν ἐπέγραφον, οὐ τοῖς ἐξ ὧν αὐτὸ συλλογιστικῶς συνήγαγον.

32 Ἐκεῖ τοίνυν, μηδὲ γὰρ ἐπιτίθεσθαί σοι προθυμούμενος, καίτοι πολλαῖς ἀνάγκαις ἐκκαλεσαμένων νῦν εἰς τοῦτο, πρὸς τὸ παι-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 7 λαβόν: λαβέ Πα 9 Πλάτω[;] Νικομάχου Πα
πλουτῶ τοῦ Νικομάχου I₂Λ₂ 12 ἐφιζάνοντες Λ₂ 19 - 20 πανταχοῦ A₁L 24 καὶ μετὰ γοῦν προστ. Πα τὰς παραλ. Πα 28
ἐκκαλεσαμένων H₁

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 262.

2. Βλ. Α' Κορ. 1, 21.

3. Ἰω. 6, 45. Βλ. Α' Κορ. 2, 13.

4. Εὐθ. Ζιγαβηνοῦ, Δογματικὴ πανοπλία, PG 130.

5. Βλ. PG 130, 34 C. 41 C. 44.

6. Δευτερ. 6, 4.

7. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 241 - 242.

δαγωγεῖον τῶν πατέρων ἀναβιδάσαι σε διενότηην· ἐκεῖ τοιγαροῦν
 εἶση καὶ πῶς καὶ τίνα τὰ περὶ θεὸν καὶ τίνι τρόπῳ μὴ πάντα
 λέγειν θείας οὐσίας βιασθήσῃ, ὃ νῦν ἔπαθες, συμβεβηκὸς ἐπὶ θεοῦ
 ἐκφεύγειν λέγειν προαιρούμενος¹ καὶ τὴν τῆς ἀποφυγῆς ὁδὸν
 5 μὴ ἐπιστάμενος· ἐκεῖ καὶ πίστιν εὐρήσεις διαφέρουσαν ἐπιστή-
 μης καὶ γνῶσιν πίστεως ἕτερον τρόπον· ἐκεῖ καὶ γνωστὸν γνώ-
 ση θεοῦ ἦκιστ' ἐπὶ πίστεως ἐκλαμβάνομενον, ὡς καὶ Παῦλος ὁ
 μέγας καὶ τοῖς ἐκτὸς πίστεως πεφανερῶσθαι λέγει «τὸ γνωστὸν
 τοῦ θεοῦ», ὃ λεγόντων ἡμῶν², σὺ τὸ πιστεύειν λέγειν φήθης
 10 ἐπίστασθαι. Ταῖς οὖν ἐκεῖ συνειλεγμέναις τῶν πατέρων φωναῖς
 οὐκ ἀνήσω καὶ φρονῶν καὶ λέγων συνψδᾶ· λέγουσι δ' αὐταὶ λίαν
 ἐναργῶς ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ὡς ἔφημεν, εἰ μὴ ἄρα μετὰ
 προσδιορισμοῦ τινος, οὐ τὴν ἀπόφανσιν ὡς αὐτόπιστον ἀπόδει-
 ξιν, ἀλλὰ τὸν συλλελογισμένως προαγόμενον λόγον, ὡς ἔχοντός
 15 τι τοῦ συλλογισμοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν οἰκειότερον· εἰ γὰρ
 μὴ τοῦτ' ἦν, καὶ πᾶσαν ἀπόφανσιν ἀπόδειξιν ἂν ἐπέγραφον·
 ἀμεταπίεστως γὰρ καὶ πρὸς αὐτὰς ἔχομεν οἱ τοῖς πατράσιν ἐ-
 πόμενοι.

33 Τὸ γοῦν θεῖον, ὃ θαυμάσιε, κρεῖττον παντὸς ὑπάρχον νοῦ
 20 καὶ λόγου, καὶ ὑπὲρ τὴν διαλεκτικὴν ἐστίν, ὑπεροχικῶς γὰρ
 ἐξήρηται φαντασίας τε καὶ δόξης, καὶ ὑπὲρ τὴν ἀποδεικτικὴν·
 ἐπαφή γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπιστήμη, καὶ ὅλως ὑπὲρ τὴν
 συλλογιστικὴν πᾶσαν ἔφοδόν ἐστίν· ἀλλὰ συλλογίζεσθαι περὶ
 τῶν θείων ἔργῳ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐδιδάχθημεν³. Πῶς οὖν τού-
 25 τούς τοὺς συλλογισμοὺς προσαγορεύσωμεν; Ὡς οἱ διδάξαντες
 πάντως, εἰ μὴ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλὰ θειω-
 δῶς τὰ θεῖα μέτιμεν ἐκ τῆς πνευματοκινήτου τῶν θεολόγων δυνά-
 μεως· ἀποδεικτικούς δ' ὠνόμασαν ἐκεῖνοι, καθάπερ ἀνωτέρω
 δέδεικται. Τί τοιγαροῦν ἐκτοπον ἐργάζομαι φίλος, εἰ φίλα τοῖς

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 4 λέγων Λ₂ 13 προσδιορισμένου Π_α 14
 καὶ μετὰ ἀλλὰ προστ. H₁ 22 οὐδὲ A₁ 26 πάντες Λ₂ 26 - 27
 θειωδῶς: θειῶς Λ₂Π_α

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 255 - 256.

2. Ρωμ. 1, 19.

3. Ἐπιστολὴ Α', 8. Βλ. ἀνωτ. σ. 221.

4. Ἐνθ' ἀνωτ.

πατράσι προαιρούμενος πράττειν¹ τὸν βοηθοῦντα πανταχόθεν ὡς ἐνὸν ἐρανίζομαι λόγον, οὐκ ἀγνοῶν ὡς Ἀριστοτέλει καὶ τῷ τοῦ Ἀρίστωνος οὐ συγδοκεῖ, ἀλλὰ προτιθεὶς τὰ τοῖς πατράσι δόξαντα τῆς ἐκείνων λογολεσχίας καὶ εἰδὼς ὡς ἢ ἐν ἐκείνοις γνῶσις
5 περὶ τῶν θείων οὐκ ἀσφαλῆς, εἰ καὶ σοὶ κακῶς εὖ ἴσθι μὴ τοῦτο συγδοκεῖ, καίτοι μεθ' ἡμῶν τεταγμένῳ καὶ τῆς αὐτῆς ἀντεχομένῳ πίστει :

34 Ἐν γὰρ τοῖς πρὸς ἡμᾶς σου τουτοῖσι λόγοις ταῦτά σοι περὶ αὐτῶν διεξελθεῖν ἐπήλθε· θαυμάσας γὰρ αὐτοὺς ὡς «ἀπαγορεύσαντας τὴν ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων» καὶ ὡς «τὴν θείαν ὑπεροχὴν κατανενοηκότας» καὶ ὑπεραναβιβάσας αὐτοὺς «τῆς μεριστῆς καὶ μεταβατικῆς πάσης ἐπιστήμης καὶ παντὸς τοῦ λογιζομένου τῆς ψυχῆς» καὶ τῶν κατ' ἐκεῖνο συνεστώτων, ταῦτόν δ' εἰπεῖν παντοίου λόγων εἰδους καὶ φιλοσοφίας πάσης, καὶ ὑψοῦ
15 που θέμενος αὐτοὺς ἐν τοῖς ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νοῦν καὶ λόγον, ἐφεξῆς συνείρεις τοὺς ἐκείνων λόγους ἔχοντας οὕτως· «ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θέαν δεῖν ἄνωθεν παραγεγέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμψαι νοερόν, δι' οὗ ἔστι τοῖς θεοῖς συζυγεῖν καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς συνεπτυγμένας καὶ ἀπλᾶς καὶ ἀμερεῖς ἐκείνας ἔχειν θεωρίας»· τοὺς δὲ παρὰ τοιούτων ἀκηκοότας καὶ πιστεύσαντας, ἐπιστήμονας μὲν οὐκ εἶναι, θαυμαστοὺς δὲ καὶ ζηλωτοὺς ὑπάρχειν τῆς τε προαιρέσεως καὶ εὐπειθείας καὶ αἰδοῦς τῆς πρὸς τὰ θεῖα καὶ τοὺς θεοὺς ἀνδρας τούτους· κάπνι
20 τούτοις τὴν σὴν ἦν περὶ αὐτῶν ἔχεις γνώμην ἐκδιδάσκεις λέγων· «ὅταν ταῦτα ἀκούσω αὐτῶν λεγόντων, οὐ δύναμαι ὑπολαβεῖν μὴ καὶ αὐτοὺς ὑπὸ θεοῦ πεφωτίσθαι καὶ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς γεγονέναι»².

35 Τί τοῦθ' ὃ λέγεις, ὦ ἄνθρωπε ; Νοεροῦ καὶ θεοῦ φωτὸς ἐν μετουσίᾳ γεγονάσιν ἐκεῖνοι ; Λαμπρότητα θεοῦ καὶ εἶδον καὶ ἔ-

A₁C₁H₁I₁Λ₁Λ₂L Πα 12 μεταβατικῆς : μετατικῆς Λ₁ 25 ὅταν ταῦτα ἀκούσω αὐτῶν λεγόντων παραλ. Λ₂Πα 29 μετουσίᾳ : μετανσίᾳ Λ₂

1. Ὑπαινιγματικὴ ἀπάντησις πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει εἰς τὸν Παλαμᾶν τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ φιλίαν του (βλ. ἄνωτ. Ἐπιστολὴν Β', 2).

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 262.

παθον; Ὑπὲρ σοφίαν, ὑπὲρ λόγον, ὑπὲρ νοῦν ὠμίλησαν θεῶ; Μαλλον δ' ἵνα ἀπὸ τῶν αὐτῶν σοι τὴν ἀρχὴν ποιήσωμαι τῶν λόγων, καθαιρῶν οὓς αὐτὸς μάτην ἐξαίρειν ἐπεχείρησας ἦ, τό γε ἀληθέστερον εἶπειν, ἐκ παλαιοῦ καθηρημένους ὄντας ἐμφανίζων,
 5 οὓς ὡς ὑπεξηρημένους ἐξυμνεῖς οὐκ εἰς καιρὸν αὐτός, οἱ λέγοντες «θεὸν εἰδέναί μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον»¹, ἀρα κατενόησαν τὴν τοῦ θεοῦ ὑπεροχὴν, οἱ μὴδ' ὅτι τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερέχει γόησιν λέγουσιν, ὥστε καὶ ὁ φασιν ὑπὲρ ἀπόδειξιν, διὰ
 10 τὸ τῆς φράσεως οὐχ ἱκανὸν φασι, κατὰ δὲ τὴν ἐν ἑαυτοῖς θέαν ἐπιστήμονας τῶν θείων ἑαυτούς, ὡς καὶ αὐτὸς ἔφησ, λέγουσιν; «Ὡσθ' ἡ λεγομένη παρ' ἡμῶν ἀπόδειξις ἐπὶ τῶν θείων ἀσυγκρίτως ὑπερέχει τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐκείνων.

36 Εἰ δ' ἦγον σχολήν, ἔδειξα ἂν σοι καὶ θεὰς αὐτῶν ἐκείνας,
 15 δι' ὧν φασι «τοῖς θείοις συζυγεῖν», τῶν ὄντως θείων ἀποδοουλούσας καὶ τὰς ἀνατατικὰς αὐτῶν ἐκείνας ἐποψίας, ἐκβαινούσας μὲν τῶν μέσων τῆς ψυχῆς λόγων καὶ πασῶν τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων, ἐμπιπτούσας δ' οὐ «βυθὸς αἰὲν ἄπιστος ὑπεστόρεσται, ἀμφικνεφῆς ῥυπόων ἀνόητος»² καὶ τὸ ἀναλάμψαν νοερὸν ἐκείνοις
 20 φῶς οὐκ εἰς ἀμφιφαῆ χῶρον ἀνασπῶν αὐτούς, ἀλλ' ὑπὸ ζόφον αἰώνιον καταδικάζον καὶ δέλεαρ καὶ λόχον δεινὸν ἐξευρημένον τῷ τοῦ σκότους ἄρχοντι, τοσοῦτο περιέργως κατ' ἐπίκρυψιν ἐσκευασμένον ὡς καὶ δι' ἀκοῆς παράγειν ἔχειν τοὺς μὴ πάνυ πρὸς
 25 ταύτης ἀμηχάνως κακομηχανοῦ μηχανῆς τοὺς τε θεωροὺς ἐκείνους πάσῃ περιέπειρεν ἀπάτη καὶ τοὺς ἀκρωμένους ἐκείνων ὡς πεφωτισμένων τῶν οἰκείων πολυπλόκων ἀρχύων ἐντὸς πεποιήται καὶ πρὸς τοὺς ἔπειτ' ἐσομένους φθάνει τῷ τῆς κακουργίας περιόντι διὰ τῶν ἐκείνων συγγραμμάτων.

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 7 - 8 ὑπερέχειν I₂Λ₁Λ₂Πα 18 ὑπεστόρεται Λ₂
 ὑπεστόρεσθαι I₂ 21 καὶ λόχον καὶ δέλεαρ A₁ ἐξαιρημένον I₂Λ₂

1. Ἐδῶ ἡ κριτικὴ τὴν ὁποῖαν ἀπηύθυνε Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους (Ὁμιλία 28, 4, PG 36, 29 C). Ὁ Παλαμᾶς δανεῖζεται ἐνταῦθα χωρίον τοῦ Πλάτωνος (Τίμαιος 28 C, ἐκδ. Teubner IV, σ. 332 καὶ A. Rivaud, συλλογὴ Budé, Paris 1949, σ. 141).

2. Συνεσίου, *Περὶ ἐνυπνίων*, PG 66, 1293 D.

37 Εἰ γὰρ αὐτός, αὐτόχρημα σκότος ὢν, ἄγγελον φωτός ὑποκρίνεται κατὰ τὸν ἀπόστολον¹, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ τοὺς ἐκείνου κατασεσοφισμένους τῷ ἐνυποκρίτῳ φωτὶ καὶ σφίσιν αὐτοῖς ὄλον εἰσοικίσαντας αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ λαλοῦντας τὰς φωνὰς
 5 ὑποκρίνεσθαι τῶν διακόνων τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, δηλονότι τῶν ἐν τῷ θεῷ πεφωτισμένων, ὡς ἂν «τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς αὐτῶν»² ἐκτελῶσι καὶ αὐτοί, τῷ τῶν λόγων εὐπρεπεῖ τοὺς πολλοὺς παράγοντες; «Καὶ οἱ διάκονοι γὰρ αὐτοῦ», φησὶν, ὑποκρίνονται «ὡς διάκονοι δικαιοσύνης»³.

38 10 Πῶς δὲ καὶ «ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν»⁴, εἰ θεογνωσίας τὸ ἀκρότατον θεοπτεία, ταύτη δὲ προσέβησαν Σωκράτεις καὶ Πλάτωνες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοὶ καὶ οἱ παρὰ τούτων ἀκηκοότες καὶ πιστεύσαντες, ἀξιάγαστοι τῆς προαιρέσεως καὶ αἰδοῦς ἕνεκα τῆς πρὸς τὰ θεῖα; Πῶς δὲ καὶ σοφοὶ ὄντες
 15 ἐμωράνθησαν⁵, εἴπερ ἐφωτίσθησαν, καὶ οὐκ αὐτοὶ μὲν ἐμωράνθησαν, τῇ δὲ σοφίᾳ τούτων μέτεστι συνέσεως, ἀλλ' «ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»⁶, διὸ καὶ νῦν εἴ τις οὕτω ταύτη προσέχει τὸν νοῦν ὡς δι' αὐτῆς πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται, σοφὸς ὢν.

39 20 Τί δὲ ἡ κενὴ δόξα καὶ ὁ ταύτης οἷαπερ ὑπεζευγμένος ἔφιππος τύφος ὃν ἐγκαλοῦσιν οἱ πατέρες ἡμῶν αὐτοῖς; Ἐνὶ τοὺς τετυφωμένους εἶναι πεφωτισμένους; Οὐχ ὁ ἀπόστολος ἰδιαίτατόν τι κρίμα τοῦτον τοῦ διαδόλου φησὶν⁷; Οὐχ «ὁ κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται»⁸; Πῶς οὖν οἷς ἀντιτάσσεται διὰ φωτός ἐπιφαίνεται; Πῶς ἡ διδομένη χάρις τοῖς ταπεινοῖς⁹ εἰς τοὺς ὑπεναντίους τούτοις εἰσοικισθήσεται; Καὶ οὐχ οἱ πατέρες μὲν ἡμῶν ἐκείνων τὸν τύφον καὶ τὸ κενόδοξον ἴσασιν, ἀλλήλοις δ' οὐ συμμαρτυροῦσιν ἐκεῖνοι τοῦτο; «Τί τοῦτο Διόγενες; Καταπα-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Πα 8 ὑποκρίνοντες Λ₂ 11 εἰ: οἱ Λ₁ 19 σοφὸς ὢν: σοφῶς Λ₂Πα 28 ἐκεῖνοις I₂Λ₁Λ₂Πα

1. Β' Κορ. 11, 14.

3. Β' Κορ. 11, 15.

5. Ρωμ. 1, 22.

7. Α' Τιμ. 3, 6.

9. Ἐνθ' ἄνωτ.

2. Ἰω. 8, 41.

4. Α' Κορ. 1, 21.

6. Α' Κορ. 1, 20.

8. Παροιμ. 3, 34.

τῷ, φησὶν ὁ Διογένης, τὸν τύφον τοῦ Πλάτωνος. Ἐτέρῳ τύφῳ, Διόγενης», ὁ Πλάτων ἀντεγκαλῶν ἀπεφήνατο¹. Εἶδες πῶς τὸν τύφον ἀλλήλοις προσεμαρτύρησαν; Πλάτωνι δὲ ἄρα καὶ τοσοῦτο καλὸν ἢ κενοδοξία δοκεῖ, ὥστε καὶ ταύτην αἰτίαν φάναι τῶν
5 ἀρίστων ἔργων ἡμῖν καὶ συνεπιλιμπάνειν ἡμᾶς ταύτῃ τ' ἀριστον.

40 Εἶδες μεμωραμένην σοφίαν καὶ οἷα σκότος ἢ ψευδὲς φῶς, ἀντινομοθετοῦσαν τῷ ἀληθινῷ φωτὶ λέγοντι· «μὴ ποιεῖτε πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις»²; Ἄρ' ἔσχον διὰ φωτὸς ἐκεῖνοι «τὸν βλέποντα ἐν τῷ κρυπτῷ»³ καὶ πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοσοῦτον ἐπτόνγται καὶ πρὸς αὐτὴν αὐτοὶ τε πάντα καὶ λέγειν καὶ πράττειν ἀνέχονται καὶ τοὺς ἄλλους πείθουσιν; Ἄκουσον Παύλου, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ θεόπτου καὶ θεωρρήμονος, ἐφ' ὃν ὡς ἀληθῶς θεία ἑα παραγέγονεν ἄνωθεν⁴, ἧ καὶ ἑφῶς ἀληθινὸν ἑπέλαμψε νοερὸν⁵, ὑπερφυῆς οἶον, ἐν ᾧ καὶ καθά-
15 περ ἐν ἐστίᾳ λίαν ἐπαναπέπαυται, διὸ καὶ «σκευὸς ἐκλογῆς»⁶ ἀκούει, δι' οὗ καὶ τὰ θεῖα μεμύηται· τί φησιν ἐκεῖνος; «Πάντα εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε»⁷· περὶ δὲ ἑαυτοῦ τί; «Εἰ ἀνθρώποις ἠρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην»⁸· ἐπιγινώσκεις τῷ καρπῷ τὸ δένδρον⁹; Τὸ τοίνυν τὰναντία καρποφοροῦν ἄρ' οὐχὶ καὶ τῆς
20 ἐναντίας ρίζης ἐναργῶς ἀναπέφηγε; Τῷ δὲ φωτὶ τί γε ἄλλο τοῦναντίον ἢ τὸ σκότος ἐστὶ, καὶ τὸ φῶς ὑποκρίνεται καὶ τοὺς τῷ ἀληθινῷ φωτὶ μήποτε πελάσαντας διαλέληθεν;

41 Οὐκουν ἀσφαλὲς ὁμιλεῖν περὶ θεοῦ τοὺς μὴ ὁμιλεῖν εἰδότας θεῷ, καὶ περὶ φωτὸς μὴ προσύλου κρίνειν τοὺς οὐχ ὑπὲρ τὸ
25 φῶς εἰδότας τοῦτὶ τὸ τυγχάνον ὑπ' αἰσθησιν, μηδὲ τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς νοερῷ καὶ ἀληθεῖ τετελεσμένους φωτὶ καὶ «τὴν ἐν

A₁, C₂, H₁, I₂, Λ₁, Λ₂, L, Π_α 3 ἀλλήλοις τὸν τύφον A₁ 7 ἀντινομοθετοῦ-
σα Λ₁ ποιῆτε A₁, L 9 κρυπτῷ παραλ. Λ₂, Π_α 13 ὃν: ὦν H₁,
18 ἐπιγίνωσκον I₂ 21 ὑποκρίνεται I₂, Λ₂

1. Διογ. Λαερτίου, *Βίος Διογένους τοῦ Κυνικοῦ* 6, 2, ἐκδ. C. Cobet, Paris 1862, σ. 139

2. *Ματθ.* 6, 1.

3. *Ματθ.* 6, 4, 6.

4. Ἐκφράσεις τοῦ Βαρλαάμ περὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, αὐτόθι σ. 262.

5. *Πράξ.* 9, 15.

6. *Α' Κορ.* 10, 31.

7. *Γαλ.* 1, 10.

8. Βλ. *Ματθ.* 12, 33.

Χριστῷ κεκρυμμένην ζωὴν»¹ ὡς ἀληθῶς εὐρομένους καὶ ἀναστάν-
 τας τὴν πρώτην ἀνάστασιν². οἱ δὲ ταύτης εὐμοιρηκότες καὶ τὴν
 καρδίαν οἷα λυδίαν ἔχουσιν, ἀπειλικρινημένην καὶ κριτικωτάτην
 οὔσαν, οἷς οὐκ ἂν λήσαις χαλκὸν διηριθμισμένον ἄνθει περιτα-
 5 κέντι χρυσοῦ προσάγων, ὧν καὶ τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα
 πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, καὶ τὴν ἀκοὴν οὐκ ἂν θέλ-
 ξαις οὐδ' ἂν κλέψαις οὐδ' ἂν πείσαις, κἂν πρὸς τὸ λίαν ἐπα-
 γωγὸν εὐπρεπῶς καὶ πιθανῶς εὖ μάλα συμφορήσης καὶ διαθῆς
 τὰ ὀνόματα· καὶ γὰρ δεινοὶ καὶ διὰ τούτων φωράσαι τὸ ἀηδὲς
 10 ἀπρεπὲς καὶ φευκτὸν τῆς ἐνδομυχοῦσης ἀπάτης, οἱ καὶ καλῶς
 ἂν φαῖεν τὸ συζυγεῖν ἐνηρμόσθαι τοῖς ἐν ἀδελφίᾳ τοὺς ὀρώντας
 ὑποκρινομένοις ἐκεῖ· καὶ γὰρ ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν σφετέραν ἀ-
 πάτην παραγυμνώσαντες.

42 Συνδεῖται γάρ, οὐχ ἐνοῦται τὸ πονηρὸν πνεῦμα ταῖς κακοδαί-
 15 μοσιν ἐκείναις ψυχαῖς, διόπερ ὥσπερ ἔξωθεν διὰ τέλους τὸ τῆς πλά-
 νης παρυφιστάμενον ὁρᾶται φῶς, οὐ κατὰ τὴν εἰς ἑαυτὸν συνέ-
 λιξίν τε καὶ ἐπιστροφὴν τοῦ νοῦ³. χειραγωγεῖ γὰρ αὕτη πρὸς
 τὸ θεῖον ἀπλανῶς αἰεὶ· οὐκ οὐκον κατ' αὐτήν, ἀλλὰ κατὰ τὴν διὰ
 τῶν λογισμῶν ἦτοι νοημάτων διεξοδικὴν ἐνέργειαν τὰ τῆς πλά-
 20 νης ἐπιγίνεται, ὅταν τις ἄνευ νοητῆς σιγῆς ἐφίηται τοῦ τῆς ἐ-
 ποψίας μυστηρίου. Συμμίκτους γὰρ τὰς ἐνεργείας ἐχούσης τότε
 τῆς ψυχῆς, καιρὸν ἐν τοῖς μὴ προσεκτικωτάτοις καὶ τῇ ταπει-
 νοφροσύνῃ μὴ κατησφαλισμένοις ἔχει παρεισδύεσθαι καὶ συνα-
 ναμίγνυσθαι ταύταις τὸ τῆς πλάνης πνεῦμα, καὶ τὴν εἴσοδον
 25 οὕτω κλέψαν, ἣν καὶ μετὰ ταύτην λάθῃ, παραμένει τῇ ψυχῇ,

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Πα 2 ἡμοιρηκότες L 3 ἀπηλοκρινημένην Πα ἀ-
 πειλικρινημένην H₁ 11 τοῖς: τοὺς H₁ 12 ὑποκρινομένους I₂ 20
 νοητῆς: νοῦ τῆς Πα 23 ἔχεις Λ₁ 24 ταύτης Λ₂ 25 μετ' αὐ-
 τὴν H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ Πα

1. Κολ. 3, 3.

2. Ἡ πρώτη ἀνάστασις ὀνομαζομένη ἄλλοῦ ἀνάστασις τῆς ψυχῆς (Ὁμιλία 16, PG 151, 217 A. Ὁμιλία 54, ἐκδ. Οἰκονόμου, σ. 186 - 187. Πρὸς Ἐννῆν, PG 150, 1049 D), σημαίνει παρά τῷ Παλαμᾷ τὴν χάριν τοῦ βαπτίσματος, καρποφοροῦσαν διὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ. Ὁ αὐτὸς ὁρος εἰς Εὐάγγριον τὸν Ποντικὸν (Ἐκατοντ. 5, 22. Bousset, *Evangeliosstudien* σ. 306).

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 9, PG 3, 705A.

τάγαθόν ἐστιν ἐφ' ὧν ὑποκρινόμενον καὶ δι' αὐτῶν αὐτῇ συνδούμενον, ἀλλ' οὐχ ἐνούμενον· τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ πνεύματος μόνου δι' ὧν τε καὶ πάντων χωρεῖν «πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων», ὡς Σιολομώντι¹ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ².

- 43 5 Καὶ Ἰσασιὶν οἱ μεμνημένοι καὶ λέγουσιν οὐ συζυγίαν ὀλίγοις μέρεσι τισιν ἢ δυνάμεσι τὴν ἀλληλουχίαν παρεχομένην, ἀλλ' οἷον ἀνάκρασιν εἶναι πρὸς ψυχὴν τοῦ φωτός τῆς χάριτος τὴν ἐνοίκησιν, θαυμαστὴν οἶαν, ἄρρητον σχεδὸν καὶ ἀνήκουστον. Τίς γὰρ ἂν παραστήσαι λόγος πῶς καὶ διαφοριτᾶ πρὸς πᾶσαν καὶ καθ' ἑαυτὸ
- 10 ἀνεκφοιτήτως μένει καὶ τὸ πᾶν περιέχει κἂν τῷ μέρει ἀμερῶς χωρεῖται καὶ μεθεκτὸν γίνεται καὶ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ μετέχον συμμιγῆ κοινωνίαν καὶ ἄκρατόν ἐστι καὶ ἀναφές καὶ ἐν ἐν θεωρίᾳ πνεῦμα³ μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς προσευχῆς ἐντυγχανόντων γίνεται κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ πα-
- 15 τρὸς ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν· «δοξὸς γὰρ αὐτοῖς» φησὶν «ἵνα καθάπερ ἐγώ, πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν ἐν ἀληθείᾳ»⁴.

- 44 Καὶ τὸ ὑπερβάλλον δὲ μέγεθος τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγάπης τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἀνακράσεως ταύτης ἐναργές ἐστι μάλιστα παρίστα-
- 20 ται· τὸ γὰρ ἐν ποιεῖν τὰ πλείω τῆς ἀγάπης τὸ ἰδιαίτατον· διαφοροῖς δὲ τοῖς τρόποις συναγωγῆς γίνεται τῶν διεστώτων, ὧν οἱ πλείους δι' ὁμοιότητος δοκοῦσι τὴν ἐνωσιν ποιεῖσθαι, διὸ καὶ λόγος παλαιός ἐστιν ὁ καθωμιλημένος καὶ διατεθρυλλημένος οὗτος· ὁμοιότης φιλότης⁵. Ἡ δὲ τοῦ γαμηλίου συναλλάγματος
- 25 ἔχειν τι δοκεῖ τῶν ἄλλων πλέον, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνο σύμφυσις οὐδ' ἀνάκρασις ἐστίν, ἀλλ' ὁμιλίᾳ τινὶ καὶ προσκολληθεῖ κατὰ τὴν γραφὴν ἐν τὰ πλείω γίνεται· «καταλείψει» γὰρ φησὶν «ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται
- τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»⁶· καὶ σάρκα μόνην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πνεῦμα ἐν· ἡ δὲ τοῦ θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἐνωσις, ἐνώσεως πάντα τρόπον ὑπερβάλλουσα τῷ

A₁C₂H₁I₁Λ₁Λ₂L Π_α 10 ἀνεκφοιτήτον Π_α 18 δὲ παραλ. Λ₁ 30 μόνον A₁

1. Σοφ. Σολ. 7, 23.

2. Βλ. Πρὸς Ἀκίνδυνον 7, 9,

3. Α' Κορ. 6, 18.

4. Ἰω. 17, 21.

5. Γεν. 2, 24· Ματθ. 19, 5· Μάρ. 10, 7.

παντελῆς εἶναι καὶ τοῦ χωροῦντος κρεῖττον ἢ λόγος δι' ὄλων τῶν
καθαρῶν πνευμάτων πνεύματος, καὶ τὴν τοῦ θεοῦ ἀγάπην ὑπερ-
βάλλουσαν καὶ μόνην ὄντως ταύτην ἀγάπην εἶναι παρίστησι· μό-
νη γὰρ ὑπέркоσμίως συμπτύσσει καὶ εἰς ἓν ἀραρότως συνάγει
5 τοὺς ἔραστὰς. Τίγιν δὲ τρόπῳ καὶ πρὸς τὸ συνημμένον σῶμα τῆ
καθαρᾶ ταύτῃ καὶ κεχαριτωμένῃ ψυχῇ ταύτῃ δι' αὐτῆς δια-
πορθμεύει τὴν χάριν, νῦν λέγειν οὐ καιρός. Ἄλλ' οὐχὶ καὶ τὸ
δαιμόνιον πνεῦμα δύναται ἂν ποτε δι' ὄλης χωρῆσαι τῆς ψυχῆς
οὕτως, ἀλλ' ἐκπεσὸν τῆς ἄνω συνοδίας ἀνακτᾶσθαι ταύτην, κα-
10 κῶς μὲν, ἀλλ' ὁμως δι' ἐφέσεως καταλλήλου τῆς ἐκπτώσεως, ὡς
ἐνὸν αὐτῷ, πειρᾶται τῆ τῶν ὑπ' αὐτοῦ φενακίζομένων πρὸς αὐτὸ
ἀφομοιώσει· τὸ δὲ ποθοῦν ἐκτρέψαν τῆς ψυχῆς, ἐτέρας μὲν πρὸς
ἕτερον, πρὸς ἓν δ' ὁμως εἰς ἃ πάντ' ἐκεῖνο παρετράπη, διὰ
τούτου πρὸς αὐτοὺς εἰσοδόν τε καὶ ἀνάπαυσιν εὐρόμενον τοῖς ὑπ'
15 αὐτοῦ παρατετραμμένοις συζυγεῖ, οἶονεὶ ζυγὸν ἓνα τὸν πρὸς τὸ
αὐτὸ φέροντα τέλος πόθον ὑπερχόμενον καὶ ὡς κράτος ἔχον αὐ
τὸ τῆς ἀπωλείας καὶ οὐχ ἐκόντας εἶναι τοὺς ἀθλίους ἔστιν ὅτε
διὰ τῆς συζυγίας ἐπισπώμενον πρὸς ταύτην· οὕτω τοῦτο συνα-
γελάζεται τε καὶ συνδυάζεται, τοιαύταις ἐπαφαῖς, τοιαύταις ἐ-
20 πιπλοκαῖς ἢ ἐγγύς αὐτῶν· ἐπὶ τοῦ τοιούτου τοίνυν κατάλλη-
λον τὸ συζυγεῖν.

45 Ἡ δ' ἀληθῆς θεωρία, πῶς ἂν εἴη συζυγία; Πῶς δὲ καὶ τὸ
φῶς τῆς ἐκείνων θεωρίας εἴη ἂν ἀληθῶς συνεπτυγμένον καὶ ἀ-
πλοῦν καὶ ἀμερές, ὃ τῶν πολλῶν καὶ πονηρῶν δοξασμάτων οὐ-
25 μενον ἀπήλλαξεν αὐτούς, οὐδ' εἰς μονοειδή καὶ ἀληθῆ συνήγα-
γε γνῶσιν τοὺς ὄρωντας; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πολυσχιδῆς τὸ κα-
κὸν καὶ τὸ ἀπὸ τῆς πονηρᾶς ρίζης δένδρον πολυφορώτατον, ἡ-
μεῖς δ' οὐκ ἔχομεν διορατικῆ δυνάμει τῆς πιότητος διαρκῶς ἐ-
φικέσθαι τῆς ρίζης, φέρ' ἴδωμεν ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐθις, δηλο-
30 νότι τῶν ἔργων, τὸν Σωκράτους καὶ Πλάτωνος καὶ τῶν κατ'
αὐτοὺς φωτισμόν. Πόθεν οὖν τοῦτον ἀκριδῶς ἐπιγνώμεν; Ἄρ'
ἐκ τῶν νόμων τῆς ἀθεμιτογαμίας ἢ τῶν ἔργων τῆς παιδεραστίας

Α₁С₂Н₁Ι₂Λ₁Λ₂Ι Πα 4 συμπτύσει Α₁С₂Н₁Λ₁Λ₂ 6 κεχαριτωμένη Ι
6 - 7 διαπορθμεύσει Α₁ 15 παραγεγραμμένοις Πα 16 ὑπερεχόμε-
νον Λ₂ 25 οὐδεὶς Λ₂ ἀληθεῖ Α₁ 26 γνῶσιν: γνῶμην Ι, Λ₁Λ₂
29 εἶδωμεν Α₁ 31 φωτισμῶν Πα 32 νόμων: μόνων Πα

ἢ τῶν περὶ θεοῦ καὶ δαίμονας καὶ ἥρωος δογμάτων ἢ τῆς τῶν
 ψυχῶν ἡμῶν κατακεχυμένης τερατολογίας ἐκείνης, ἢ προχεῖ ταύ-
 τας οὐρανόθεν καὶ μετεγχεῖ, πλαζομένας ἐν γῆς ἀπὸ σωμάτων
 εἰς σώματα μὴ κατάλληλα πρὶν καταδῦναι ἢ ἀναδῦναι, ὡς ἐκά-
 5 στη τούτων ῥοπῆς ἐδυστύχησεν ἢ εὐμοίρησεν;

46 Οὐδὲ τὸ συμπαρομαρτοῦν τῷ Σωκράτει δαιμόνιον, ᾧ καὶ
 διετέλει διὰ βίου πειθόμενος, ὑπέφησεν σοὶ τῷ καθ' ἡμᾶς φιλοσό-
 φῳ τίς ἐκείνων ὁ φωτισμός; Οὐδ' ὑπὸ τοῦ φανέντος δράκοντος,
 τοῦ πλατωνικοῦ θηήσκοντος Πλωτίνου, συνιδεῖν ἐδυνήθης τίς ἐ-
 10 κείνων ὁ φωτισμός καὶ τί τὸ συνόν ἐκείνοις δαιμόνιον, ὃ θεῖον
 ἐκείνος καλῶν τὸ ἐν αὐτῷ, καθάπερ αὐτὸς λέγει, θεῖον ἀνάγειν
 ἐσπευδε πρὸς ἐκεῖνο καὶ διὰ βίου καὶ τελευτῶν¹; Ἄλλ' ἀκου-
 σον Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθοῦ καὶ μαθήσῃ πόθεν ἐκείνοις ὁ φωτι-
 σμός· ἐρομένου γὰρ Ἀμελίου τοῦ Πλωτίνου ἐταίρου, ποῦ κεχώρη-
 15 κεν ἀποβεβιωκότος ἢ τούτου ψυχῆ, Ἀπόλλων αὐτὸς «ἀμφ' ἀγα-
 νοῖο φίλοιο μελίχρους ὕφηγε φωνάς», καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπεστραμμέ-
 νος τὴν Πλωτίνου ψυχὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἤσε καὶ ταῦτα·
 «πολλάκι σοῖο νόοιο βολὰς λοξοῖσιν ἀταρποῖς ἰεμένας φορέεσθαι
 ἐρωῆσι σφετέρησιν, ὀρθοπόρου ἀνὰ κύκλους, ἄμβροτον τ' οἶμον
 20 ἄειραν ἀθάνατοι θαμινὴν φαέων ἀκτῖνα πορόντες· νῦν δ' ὅτε
 σκῆνος μὲν λύσαο, σῆμα δ' ἔλειψας ψυχῆς δαιμονίης, μεθ' ὀμή-
 γυριν ἔρχεται ἤδη δαιμονίην»².

47 Εἶδες πόθεν ἐκείνων τὸ φῶς καὶ τίσι συντάττει τὰς ἐκείνων
 ψυχάς; Τί δὲ θαυμαστόν εἰ παρὰ τῷ τοῦ ψεύδους πατρὶ³ τὸ μὲν
 25 σκότος πρὸς ἀπάτην δείκνυται φῶς, μεταβάλλει δ' ἐψευσμένως
 εἰς ἄλληλα μετὰ τῶν πραγμάτων καὶ τὰ ὀνόματα, τὸ λοξόν τε
 καὶ τὸ ὀρθόν; Σὺ δ' ὁ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος πεφωτισμένους ἐ-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 1 ἥρω[α]ς Π_α 3 γῆς: τῆς Π_α γῆ A₁ 5
 ῥοπῆς παραλ. A₁ 6 Σωκράτη A₁ 6-7 ᾧ καὶ . . . πειθόμενος: διὰ
 βίου παντός ᾧ καὶ διετέλει πειθόμενος ἐν ᾧ A₁ 10 συνόν: σὸν Π_α
 14 ἐτέρου A₁ 19 ἐρωῆσι: ἐρπῆσι Π_α 20 ἄειραν Λ₂ φαίων
 Λ₁Λ₂ 21 λύσαο Λ₁Λ₂ 23 ἐκείνω A₁I₂L

1. Πορφυρίου, *Περὶ Πλωτίνου βίου* 2, ἐκδ. Bréhier, συλλογὴ Budé (Πλω-
 τίνου, Ἐννεάδες 1), Paris 1926, σ. 2.

2. Αὐτόθι, σ. 25-26.

3. Ἰω. 8, 14.

κείνους ἀνακαλῶν, τάχα καὶ πλατώνεια καὶ σωκράτεια πείσαις
 ἀγειν ἡμᾶς, ἐπεὶ Πρόκλου τοῦ Λυκείου ταῦτ' ἐπετείως ἀγοντος
 φῶς ὠράθη ποτὲ τοῖς συμμύσταις τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ περιθέον¹
 ἀλλὰ τοῦτ' ἔδειξεν ἡμῖν τὸ φῶς αὐθις ὅθεν ὁ περὶ τὴν αὐτὴν
 5 αὐτοῦ κεφαλὴν φανεῖς ἔρπων δράκων, ἤδη τελευτώντος αὐτοῦ,
 καὶ αὐτὸς δὲ οὐκ ἀπηξίωσεν ἕτι περιῶν ἐξαιρεῖν ὅθεν τὸ φῶς
 ἀνέλαμψεν ἐπ' αὐτὸν ἐκεῖνο. Καθαρμοῖς γὰρ χαλδαϊκοῖς, ὡς αὐ-
 τὸς φησι, χρώμενος «ἐκατικοῖς φάσμασι φωτοειδέσιν αὐτοπτου-
 μένοις ὠμίλησε»². «τῆς δὲ Ἐκάτης σκοτεινά» φησιν ὁ ἀληθῆς
 10 θεολόγος «τὰ φάσματα»³. Ὅρας τρανώς, ὅπως τὸ φῶς ἐκεῖνο
 σκότος ἐστὶν αὐτόχρομα;

48 Τοῦτ' ἄρα τοῦ προτέρου σκανδάλου μείζον καὶ ἐναργέστερον·
 εἰ γὰρ θεόπτας καὶ θεοδιδάκτους καὶ ὑπὸ θεοῦ πεφωτισμέ-
 νους εἶναι Σωκράτεις καὶ Πλάτωνα καταδεξαίμεθα καθάπερ δι-
 15 καιοῖς αὐτὸς⁴, καὶ τοὺς παρὰ τούτων ἀκηκοότας τὰς θείας ἀπο-
 φάνσεις καὶ πιστεύσαντας θαυμαστοὺς καὶ ζηλωτοὺς τῆς προαι-
 ρέσεως ἕνεκα καὶ πειθοῦς καὶ αἰδοῦς τῆς πρὸς ἐκείνους, ζηλοῦν
 καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη τούτους καὶ πιστεῦειν ἐκείνοις, ὡς εἰ μὴ τῶν
 ἐπιστημόνων, τῶν γοῦν θαυμασίων καὶ μακαριστῶν γενοίμεθα·
 20 ταῦθ' ἄρα μαντεῖαν μὲν τοῖς ἀρίστοις ἐγκρινοῦμεν τῶν ἐπιτη-
 δευομένων ἐν ἀνθρώποις, ἀρεστοὶ δ' ἀποφανθείημεν τῷ μαντικῶ-
 τάτῳ Φοίβῳ, τὴν ἀνάρρησιν τῆς καθ' ἡμᾶς σοφίας καὶ τοῦ κατ'
 αὐτὴν πολλῶν ἢ πάντων διαφέρειν ἐκεῖθεν ἀναδεδομένην ἔχον-
 τες βεβαίαν.

49 25 Καὶ τίς ἂν ἔτ' ἰσχύσαι καταλέξει λόγος τὰ ἄλλα τῆς ἀπά-
 τῆς εἶδη καὶ τὸν ὄρμαθὸν τῶν κακοδόξων δογμάτων καὶ τὸν
 συρφετὸν τῶν αἰσchrῶν καὶ πονηρῶν παθημάτων καὶ τὰς ἀπομα-
 τομένας ἐκ τούτων ἀνιέρους κηλίδας τοῖς πεφωτισμένους ἐκεί-
 νους ἀξιοῦσι λαλεῖν; Οὐκ ἀκούεις τοῦ λέγοντος, «βάλλε μοι Πλά-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂LΠ_α 4 τὸ φῶς παραλ. A₁ αὐτὴν παραλ. A₁I₂ 5
 τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ I₂ 8 φάσμασιν ὠτοειδέσιν H₁ 12 πρώτου Λ₁
 Λ₂Π_α 21 ἐν: τοῖς I₂Λ₁Λ₂Π_α 25 καταδέξει Λ₁

1. Μαυρικίου, *Βίος τοῦ Πρόκλου* 23, ἐκδ. J. F. Boissonade, Paris 1862, 162-163.
 2. Αὐτόθι 18, σ. 160.
 3. Γρηγ. Θεολόγου, *Ὁμιλία* 39, 5, PG 36, 340 A).
 4. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 262.

τωνος τὰς ιδέας»¹; Ἀνατυπώσεις δὴ τινὰς καὶ μελέτας πρὸ τῶν ἔργων ἐν διανοίᾳ, οὔτε ἄνευ πάθους οὔσας καὶ πρεπούσας ἀνθρώποις μᾶλλον οἰκοδομοῦσι, δεδιόσι τὴν ἐξ ἀπερισκέπτου τούτοις ἔσθ' ὅτε προσγινομένην ἀποτυχίαν, ἢ τῷ θεῷ, οὔπερ ἔργον
 5 καὶ τὸ ἐννόημα; Εἰ δ' ἔργον καὶ τὸ ἐννόημα, καὶ πρὸ τούτου δεήσει παραδειγμάτων τε καὶ ἀνατυπώσεων ἄλλων, οὐκοῦν καὶ τῶν ἰδεῶν ἔσονται ἰδέαι, καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπειρον, εἰ μὴ τι καὶ πλεον ἐκεῖνος νέμει ταῖς εἰρημέναις ἰδέαις, καὶ πλεον κακῶς.

50 Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν· ἐγὼ δ' ἂν σοι προσθείην εἰπὼν
 10 ὡς ἔβαλλε μὴ τὰς ιδέας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς θεωρίας καὶ τὰ ψευδώνυμα τούτου· φῶτα δι' ὧν ἐκεῖνος τοῖς ἀπατηλοῖς δαίμοσι συνεζύγη καὶ δι' ὧν ἐμυήθη, μὴ ὅτι κακοὺς ἀλλὰ καὶ ἀγαθοὺς εἶναι δαίμονας καὶ ψυχὴν αἰθέρος² καὶ ψυχῶν περιόδους καὶ τοὺς ἐπ' αὐτὰς διὰ τῶν καλῶν σωμάτων οὐ καλοὺς ἔρωτας³.
 15 Τί δ' οἱ πρῶτοι θεοὶ καὶ δεῦτεροι καὶ τούτων ἔτι μείους τὴν φύσιν τε καὶ τὴν δύναμιν, ὧν οἱ μὲν τὸ κυρτὸν τῆς οὐρανίου σφαίρας ἐπιπορεύονται, οἱ δ' ὑπὸ τὸ κοῖλον περινοστοῦσιν, οἱ δ' ἔγγειοι καὶ ὑπόγειοι, μηκέθ' οὗτοι θνητῶν, ἀλλὰ τεθνηκότων αὐτοκράτορες ὄντες⁴; Τριχθὰ γὰρ πάντα δέδασται κατ' αὐτοὺς
 20 φάναι, τοὺς καὶ ποιητὰς καὶ κληροδότας τῶν οἰκείων θεῶν. Τί δ' αἱ περίεργοι θυσίαι, ψυχαγωγίαι τε καὶ θεαγωγίαι καὶ θεουργίαι καὶ ὁ τῶν μαινομένων ἔπαινος καί, τὸ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα πλατὺς λῆρος καὶ σαφὴς μᾶλλον ἢ μυστικὸς; Ταῦτ' ἄρα περὶ τῶν διαπεπτωκότων ἄνωθεν καὶ τῶν ἀπὸ τούτων ἐλλαμπομέ-
 25 νων, τουτέστι σκοτιζομένων τὸ τῆς ψυχῆς νοερόν, καὶ ἀπὸ τῆς κάτωθεν θεᾶς παραγεγεννημένης, ἢ περὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τῆς ἄνωθεν;

51 Τί δ' ἵνα πάλιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς καὶ φερωνύμου καὶ ἱερᾶς καὶ γνησίας τῆς θεολογίας φωνῆς τὰ ψευδώνυμα καὶ νόθα φαυλί-

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Πα 3 - 4 τούτοις: τούτου Πα 5 Εἰ δ' ... ἐννόημα
 παραλ. Α₁ Λ₂ 6 παρὰ μετὰ δεήσει προστ. Πα 8 νέμει: μένει Πα
 18 τεθνηκότας Η₁ 19 δέδασται: διδάξει Λ₂ 28 φερωνύμως Η₁

1. Γρηγ. Θεολόγου, Ὁμιλία 27, 10, PG 36, 24 B.

2. Τοῦ Πλάτωνος.

3. Βλ. Πλάτ. Τίμαιον 34-37, ἐκδ. Rivaud, συλλογὴν Budé σ. 147.

4. Αὐτόθι 43 a - c σ. 159.

5. Αὐτόθι 39e - 40e, σ. 154-156.

σωμεν, «τί τοίνυν Ἀριστοτέλους ἢ μικρόλογος πρόνοια καὶ οἱ
 θνητοὶ περὶ ψυχῆς λόγοι καὶ ἀνθρωπικὸν τῶν δογμάτων;»
 Ἄρα ἑκατανενοηκότες τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἀξίαν
 ἐξευρηκότες παντὸς μᾶλλον τῆς θεῆς φύσει φωνὴν τὸ ὑπὲρ ἀπό-
 5 δειξιν τοῦτο; Ἡ καὶ τοῦτο πλάνη σαφῆς ἀνθρωπίνης διανοίας
 τυγχάνον, καὶ ταύτης ἐσκοτισμένης καὶ ἀντιθέου καὶ θηρωμένης
 μὲν δόξαν ὡς ἐφικνουμένης, πειρωμένης δὲ διαφυγεῖν τοῦ ψεύ-
 δους τὸν ἔλεγχον, ὡς ἀποδείξαι μὴ δυναμένης καὶ τοῖς ἄλλοις
 μεταδιδόναι τῆς ὑπερφυοῦς καὶ θαυμαστῆς ἐπιστήμης καὶ τῷ δο-
 10 κεῖν ἐξαίρειν κατασπώσης τὸ ἀπερινόητον ὕψος ἐκεῖνο καὶ ἀτα-
 πείνωτον; Εἰ δὲ τῷ διδασκάλῳ τοῦθ' ὑποκριναμένῳ μὴ συμβαί-
 νειν τοῦτον τὴν γνώμην δοίημεν, καίτοι τινὰ ἂν ἔχοι τοῦτι τὸν
 λόγον, δεδόσθω δ' ὁμοῦς ἄλλὰ θεῶν πλῆθος σαφῶς καὶ αὐτὸς
 πρὸςθεύει καὶ τῷ τῶν θεῶν, ὡς αὐτὸς φησι, πρώτῳ τῆς κυρείας
 15 ἦκιστα τὸ πᾶν δίδωσι, καὶ τὰς δυνάμεις ἐπιχειρεῖ καταλέγειν,
 αἷ κινουσι τὰ θεῖα δοκοῦντά οἱ σώματα, καὶ τὸ δαιμόνιον φύ-
 λον ὑπὲρ ἡμᾶς ἅπαν τίθεται, καὶ τὸ ὑπέρσεμνον καὶ θεοπρεπὲς
 μόνον, τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο, τοῖς τοιοῦτοις θεοῖς δωρεῖται
 καὶ παρὰ τοῦτο ταῦθ' ὑπὲρ ἡμᾶς λογίζεται.

52 20 Μέγα μέντ' ἂν εἴημεν πεπονηκότες καὶ τοῖς ἡμετέρας μοί-
 ρας ὡς κοινόν τε καὶ χάριεν, εἰ κατ' Ἀριστοτέλην καὶ τὸν τού-
 του διδάσκαλον ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ θεῖον νομίσαιμεν, ὅπερ ἢ κατ'
 αὐτοῦς ἐπιστήμη τε καὶ θεωρία καὶ τοῖς δαίμοσιν ἀποδίδωσι
 καὶ σύ γε αὐτὸς οὐκ ἂν ἄλλως φαίης, ὥσπερ οὐδ' ἡμεῖς, ἔως
 25 ἂν ὑπὸ διδασκάλοις Ἀριστοτέλεσι τε καὶ Πλάτῳσι προαιροίμε-
 θα ζῆν. Ἄλλ' ἢ καθ' ἡμᾶς ἀπόδειξις καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς διδα-
 σκάλων οὐ μόνον ἔκπτωτόν τε καὶ ἔσχατον καὶ πονηρόν τὸ δαι-
 μόνιον ἅπαν ἀποδείκνυσι γένος, πονηρόν μὲν διὰ τὴν ἐκ τὰγα-
 θοῦ φυγὴν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς συνεργίαν πρὸς ἔλλειψίν τε καὶ ἀ-
 30 πολίσθησιν τὴν ἀπ' αὐτοῦ, ἔσχατον δὲ διὰ τὸ πορρωτάτω εἶναι

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 7 περωμένους A₁ 8 τόν: τὸ I₂Λ₂ δυναμέ-
 νοις H₁ 9 τῷ: τὸ A₁Π_α 11 ὑποκρινομένῳ A₁ 13 σαφῶς πα-
 ραλ. L 16 αἷ: ἀς I₂Λ₁Λ₂ 20 τοῖς: τοῦ Π_α 21 τε παραλ. Λ₁Λ₂
 27-28 δαιμόνων H₁ 28 ἅπαν παραλ. I₂Λ₁Λ₂Π_α 29 καὶ μετὰ φυ-
 γὴν παραλ. I₂Λ₁Λ₂

τοῦ ἀνωτάτω, ἐκπτωτον δὲ ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς ὄν πρότερον, εἶτ' ἐπὶ το-
 σοῦτο τῆς ἀξίας ταύτης ἀπωσμένον καὶ οὕτω πρόσυλον μάλλον γε-
 γονὸς ἡμῶν ὡς ἀνέλπιδα τὴν εἰς ὑπερκόσμιον καὶ ἰσάγγελον τάξιν
 ἐπάνοδον παντάπασιν ἰσχειν, ἥτις ἡμῖν ἐπηγγελμένη καθέστηκεν,
 5 οὐ ταῦτα μόνον τουτὶ τὸ γένος δείκνυσιν ὄν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ποσὶν
 ἡμῶν ἐγκαλινδούμενον εἰς τὸ καταπατεῖσθαι παρ' ἡμῶν· ἡ δ' ἐπὶ
 τῶν ἐσχάτων καὶ κατωτάτω λογικῶν οὐσιῶν τὴν ἀληθῆ ἠθρω-
 μένη δόξαν, καὶ περὶ τῶν ἀνωτάτω καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀψευδῆς δι-
 δάσκαλος ἔσται· τῶν γὰρ ἐναντίων τὴν αὐτὴν ἐπιστήμην εἶναι,
 10 καὶ ἡ αἰσθησις ἂν διδάξειεν.

53 Εἶδες πόσον ἀπέχει τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐκείνου ἢ ἀπόδειξις
 αὕτη; Σχεδὸν ὅσον ψεύδους ἀλήθεια, καὶ γνῶσις ἀγνοίας, καὶ
 τοῦ σκότους τὸ φῶς· εἴπερ ψευδοῦς μὲν καὶ ἀνοήτου καὶ σκο-
 τεινής διανοίας ὑπὲρ ἡμᾶς τοὺς δαίμονας λέγειν τε καὶ λογίζε-
 15 σθαι, γνώσεως δ' ἀληθοῦς καὶ πεφωτισμένης εἰδέναι τὴν δεδο-
 μένην ἡμῖν ἀξίαν «πατεῖν ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ
 πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ», τί δ' ὅταν καὶ πρὸς τὴν ἀσφα-
 λῆ καὶ τρανῆν καὶ ἀληθῆ δόξαν, τὴν περὶ αὐτῆς τῆς αὐτοαλη-
 θείας ἀναβιβάξῃ, τοῦ πρώτου καὶ μόνου καὶ ἀπολελυμένου τοῦ
 20 παντὸς καὶ ἀπλῶς καὶ ἀπεριορίστως καὶ αὐθυπερουσίως ὄντος;
 Τί τοίνυν ἢ ἀπόδειξις ἡμῖν αὕτη, ὅτε καὶ τὴν ἀπλανῆ περὶ τού-
 του χαρίζεται δόξαν; Τίς αὐτῆς προτιμῶν ἢ καὶ εἰς ἴσον ταύτη
 τιθεὶς τὸ κατ' Ἀριστοτέλην, ὡς αὐτὸς φῆς, ὑπὲρ ἀπόδειξιν*,
 οὐ τὸν οὐρανὸν εἰς γῆν κλίνει καὶ τὰ ἅγια συντάττει τοῖς
 25 ἐναγέσιν;

54 Ὑπὲρ ἀπόδειξιν μὲν γὰρ λέγειν σε τὸ θεῖον καὶ ἡμεῖς συγχω-
 ρήσομεν, οὐχ ἕως μέντοι κατ' Ἀριστοτέλην τοῦτο λέγεις, ὡς νῦν
 τοῦτο φῆς λέγειν· χαμερπῆς γάρ, ὧ τάν, ἢ περὶ τῶν θείων τοῦ ἀν-
 δρὸς δόξα καὶ ὡς εἰπεῖν ἄδοξος· πῶς γὰρ οὐ, ὅς, ἵνα κατὰ τὸ ἀποστο-
 30 λικὸν εἴπω, γνοῦς τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασεν ἢ ἐσεδάσθη, μα-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂L Π_α 2 γεγονῶς I₂Λ₁Λ₂ 5 μόνον ταῦτα A₁ 21 ἡ-
 μῖν παραλ. A₁I₂L 23 τι θεὸς Π_α 26-27 συγχωρήσωμεν I₂

1. Γεν. 3, 15 (16).

2. Λουκ. 10, 19.

3. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι 261.

ταιωθεὶς δ' ἐν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς¹, δαίμοσι μὲν ἐπεφή-
 μισε τὸ θεῖον, κτίσμασι δ' ἔστιν οἷς προσεμαρτύρησε τὸ ἀγέννη-
 τον, ψυχῶν δὲ τῶν ἡμετέρων, τό γε εἰς αὐτὸν ἤκον, ἀπεσύλη-
 σε τὸ ἀθάνατον; Ὁ γὰρ θύραθεν νοῦς οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ὁ δὲ
 5 δυνάμει τούτου χωρὶς καὶ κατ' ἐκείνον αὐθις οὐδέν.

55 Συνήκας ἢ κακοῦ φέρει, φιλότης, τὸ μὴ πάντα στοιχεῖν ταῖς
 θεοπνεύστοις γραφαῖς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπ' αὐτάς αὐταῖς χρωμέ-
 νους ἐξελέγχειν ἐθέλειν, αὐτὸν δὲ ζητεῖν τὴν ὑπὲρ τοὺς πατέ-
 ρας εὐσέβειαν; Ἐντεῦθεν γὰρ τοὺς μεμωραμένους σοφοὺς δεῖν
 10 οἴεσθαι πεφωτισμένους ἀναγράφειν ἐπήρθης, οἳ καὶ τὸν θεὸν
 ὑπὸ τὴν σφῶν αὐτῶν πεποίηνται νόησιν, χαλεπὸν εἶναι λέγον-
 τες, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατον, νοῆσαι θεόν². ταῦτ' ἐμυήθησαν τὰ ἀ-
 πόρρητα ὑπὸ τοῦ διὰ φωτὸς ἐπιφανέντος αὐτοῖς. Ἀλλὰ γὰρ ἔ-
 λαθον ὑπὸ τοῦ ζήλου καὶ τοῦ λόγου συναρπασθεὶς πρὸς τοὺς
 15 κατ' αὐτῶν μακροὺς λόγους παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀρτίως πρόθε-
 σιν· ἐπάνειμι τοίνυν, καὶ πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν ἔτ' ἔχων λέ-
 γειν καταλείψω τὰ πλείω· μικρὰ δὲ προσειπὼν, ἔπειτα τῷ κα-
 λῷ τῆς ἀγάπης προσρήματι τὸν λόγον ἐπισφραγίσομαι· ταύτη
 γὰρ οἶδα καὶ σὲ μετὰ μελλον ἐσόμενον ἔξω τῷ λήγειν ἔτ' ἐπὶ
 20 δυσφήμων ἀφέμενον.

56 Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, οὓς ἔξω σοφοὺς τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ
 νενομισμένον καλεῖν, ὡς ἔξω δηλαδὴ καθεστῶτας τῆς ἱεράς περὶ
 θεοῦ γνώσεως, ἐκεῖνοι τοίνυν, οὐδ' ὅτι τοῖς ἀνθρώποις ἀκατά-
 ληπτος ὁ θεὸς ἐνενόησαν, δυσκατάληπτον εἰπόντες αὐτόν· ἡμεῖς
 25 δέ, μὴ ὅτι τῷ καθ' ἡμᾶς νῶ, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς ὑπεξηρημέ-
 νοις πάσης περιπεζίας ὑφέσεως καὶ διὰ τὸ ὑπεραναβεδνηκὸς τῶν
 ἐγγιζόντων καὶ λειτουργούντων τῇ θεῖα μεγαλειότητι κτισμάτων
 νοῖς, θρόνοις ὀνομαζομένοις, ἀκατάληπτον ἴσμεν τὸν θεόν. Οὐ
 μὴν τῷ πάντων ὑπεξηρηθῆσθαι τὰ θεῖα καὶ ἀποδείξεως τελέως ὑ-
 30 πεξηρηθῆσθαι λέγομεν, μᾶλλον μὲν οὖν λέγομεν μὲν, ἀλλ' οὐ ταύ-

A₁C₂H₁I₂Λ₁Λ₂LΠ_α 2-3 ἀγέννητον A₁Λ₁Λ₂Π_α 6 φέρη A₁ παραλ. I₂
 19 - 20 ἐπιδυσφήμων Π_α 24 ἐνενόησεν Λ₂ δυσκατάληπτον εἰπόν-
 τι Π_α 26 πάσης παραλ. I₂Λ₁Λ₂Π_α 28 νοῖς: ν(οερ)οεῖς Π_α 29
 πάντων: πάντα Π_α

1. Ρωμ. 1, 21.

2. Βλ. ἄνωτ. 35.

της ἦν σύ, καίτοι θέλων ἐς τὰ μάλιστα ἀποσεμνύνειν, ὁμως ἐπὶ τοσοῦτο λέγεις εὐπερίτρεπτον ὡς ὑφ' ἐνός καὶ τοῦ τυχόντος ἀντιλεγομένην ἀνίστασθαι καὶ μηκέτ' ἀπόδειξιν εἶναι δύνασθαι.

57 Ὁ γὰρ ἀποδεικτικός, καθάπερ αὐτὸς φῆς, συλλογισμὸς «πᾶ-
5 σιν ἀπλῶς δοκεῖ εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀμφισβήτησις περὶ αὐτοῦ οὐδε-
μία συνίσταται»¹· καὶ οὐδ' ἐκεῖνο ἐνεθυμήθης ὡς, εἰ μηδὲν ἄλλο,
διὰ γοῦν τὰς πυρρονεῖους ἐποχάς, ἀπόδειξις λοιπὸν τοιαύτη παν-
τάπασιν οὐκ ἔσται, καὶ δι' ὧν καταδησάμενος τὴν λογιστικὴν
ἀρμονικὴν καὶ ἀστρῶσαν ἐπιστήμην φέρεις, αἱ γεωμετρικαὶ ἀ-
10 νάγκαι δηλαδὴ τῶν ἀραχνίων νημάτων ἀδρανέστεραι γενήσονται
καὶ διαπεσοῦνται σου λυθεῖσαι τῆς σῆς ἀποδεικτικωτάτης δια-
νοίας· πῶς γὰρ ἂν καὶ φύσει γνωρίμους σχολίης τὰς προτάσεις,
ἐπεὶ καὶ Σέξτω καὶ Πύρρωνι καὶ τοῖς κατ' ἐκείνους οὐκ ἔνι
συνδοκεῖν;

58 15 Οὐ ταύτης οὖν ὑπέρτερα τὰ θεῖα, οὐδὲ γὰρ τὸν ἥλιον ἐρεῖ
τις φανότερον πυγολαμπίδος, ἀλλὰ καὶ τῆς πατροπαραδότου,
καὶ οὐδὲ τοῦτ' ἀπο τῆς ἐκείνων γνώμης, προσάγομεν δ' ὁμως
χρείας καλοῦσης τὴν δυνατὴν, καὶ ταύτης ἀρχὴν ἔχοντες τὴν
πνευματοκίνητον δύναμιν, καθ' ἣν ὑπὲρ νοῦν τοῖς ὑπὲρ νοῦν ὡ-
20 μιληκότερες οἱ θεόσοφοι θεολόγοι θεοχαρίστως τε ἐδιδάχθησαν
καὶ θεομιμήτως ἡμᾶς ἐδίδαξαν. Ὡς γὰρ, εἰ καὶ πάντων ὑπεξή-
ρηται τὰ θεῖα καὶ λόγου πάντως παντός, ὕμνου τε καὶ δόξης
ἡστινοσοῦν, ἀλλὰ καὶ λόγον λαλοῦμεν περὶ θεοῦ καὶ ὑμνοῦμεν
καὶ δοξάζομεν κατὰ τὸ ἐγχωροῦν αὐτὸν ἔργοις τε καὶ λόγοις
25 καὶ πάθεσι καὶ δόξαν θεοῦ καλοῦμεν, καὶ ὕμνον θεοῦ τὴν παρ'
ἡμῶν αὐτῶν δοξολογίαν ἀναφερομένην λέγομεν, οὕτω καὶ συλ-
λογιζόμεθα καὶ ἀποδείκνυμεν καὶ τὸν ἐπὶ τὰ θεῖα συλλογισμὸν
ἀπόδειξιν καλοῦμεν, κἄν εἰς ὧτα ἀκουόντων λέγωμεν κἄν μή,
ἐπεὶ μηδὲ πᾶσα διάλεξις καὶ διαλεκτικὴ· κἄκ τοῦ σεμνοτέρου

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Π_α   6 ἄλλον Π_α   7 πυρρονεῖους Λ₂   9 - 10 ἀ-
νάγκη δῆλα δὴ Π_α   10 νημάτων: νοημάτων C₂ A₁   13 Σέξτω
κώδ. Σέκπτω Π_α   πύρρωνι Λ₂   16 φηνώτερον I₂ A₁ Λ₂ Π_α   17
προσάγωμεν Λ₂   19 πατροκίνητον Λ₂   28 λέγομεν I₂ Λ₁ Λ₂

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 245.

δειν οἰόμεθα καλεῖν αὐτόν, οὐ τοὺς οἰκείους λόγους, ὡς ἂν τις οἰηθείη, σεμνύοντες, ἀλλ' ὅτι περὶ θεοῦ σεμνοτέρως προσαγορεύοντες καὶ ταῖς τῶν πατέρων συνψδὰ φωναῖς καὶ κατ' οὐδὲν ἀποτρόπου τῶν θεοπαραδότων λογίων.

- 59 β Εἰεν· ἐκεῖνό γε μὴν ἀρτίως καταξίωσον ἐπὶ νοῦν λαβεῖν ὡς ἀπὸ τῶν αὐτῶν καὶ κατὰ σέ διελεξάμην πρὸς σέ, κἄν τι μὴ λίαν εὐφημον ἀγαπᾶν ὡς σόν· «ἐὸν γάρ» φασὶ «κακόν, ἀγαπητόν». Μὴ δὴ πρὸς ἡμᾶς ἀπεχθῶς σχολίης, μηδ' ἀνῆς φιλῶν ἢ πρότερον, καθάπερ δὴ καὶ ἡμεῖς· οὕτω γάρ, εἰ καὶ τὰ τῶν λόγων ἡμῖν οὕτω συμβᾶν ἀντιτέτακται, ἀλλ' ἐν τῷ φιλοῦντι τῆς ψυχῆς ἀδιαλώδητον ἔξομεν τὸ τῆς εἰρήνης καλόν· εἴη, σοφώτατε ἀνδρῶν, οὐκ ὀκνήσαιμι δ' ἂν εἰπεῖν καὶ φιλοῦντων τε καὶ φιλουμένων ἀριστε, καὶ ἰδεῖν ἡμᾶς ἀλλήλους καὶ περιχυθῆναι ἀλλήλοις καὶ δι' ἀλλήλων ἀσπασμόν ἡμῖν γενέσθαι τὸν αὐτὸν
10
15 ἐν ἀγίῳ φιλήματι.

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₁ Λ₂ L Π_α

8 μὴ δὴ: μηδὲ I₂ Λ₂ Π_α

μηδανῆς Π_α

Β' ΠΡΟΣ ΒΑΡΛΑΑΜ
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΒΑΡΛΑΑΜ
ΓΡΑΦΟΝΤΑ ΟΤΙ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΕΠ' ΟΥΔΕΝΟΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ
ΕΛΕΓΧΟΣ ΟΤΙ ΕΣΤΙΝ ΕΦ' ΩΝ ΚΑΙ ΟΤΙ ΚΥΡΙΩΣ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΥΤΗ
Η ΔΕ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΝ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΑΣΥΣΤΑΤΟΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΥΠΕΡ ΑΥΤΗΝ ΑΧΡΕΙΟΝ

1   Τὰ μὲν τῆς δυαρχίας ἐκ μέσου γέγονεν· ἐξεκόπη γὰρ τῶν λόγων τοῦ φιλοσόφου καὶ καρπὸν ἤνεγκεν ὁ ἡμέτερος λόγος τῷ τῆς μοναρχίας εὐσεβεῖ κηρύγματι συνιστάμενος¹· τὸ δὲ κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων οὐκ ἐθέλει πω γενέ-
5   σθαι τῷ λόγῳ καταπειθές. Ὑπόθεσις οὐκοῦν ἡμῖν αὐθις λόγου τοῦτο γενέσθω καὶ δῶμεν ἀφορμὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφώτερον γενέσθαι τὸν φιλόσοφον. Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο δεικτέον ὡς μάτην ἐγκεῖται τοῖς *Πρὸς Λατίνους* αὐτῷ λόγῳ ὡς οὐκ ἔστιν ἀπόδει-
10   ξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων, καὶ ὁ πᾶς ἀγὼν αὐτῷ πρὸς οὐδὲν ὅλως τείνει τέλος· ἂν γὰρ τοῦτο γένηται κατάδηλον, εἰ μὴδὲν ἄλλο, διὰ γοῦν τὸ μὴ θέλειν ματαιολογεῖν ἀφέξεται τῆς ἐνστά-
σεως· ἔσται δὲ κατάδηλον εὐθύς ἂν παρ' ἐκείνου μάθωμεν οὐπερ ἔνεκα πρὸς τὴν ἀγωνίαν ἀπεδύσατο ταύτην, καὶ τοῦτ' ἀχρεῖον ἔν φανῆ.

2   15   Φησὶ τοίνυν αὐτὸς ἐν τῇ προθεωρίᾳ² καὶ τοῖς πρὸς ἡμᾶς λόγοις ὡς, «δεῖ νῦν εἰπεῖν πρὸς τί μοι τείνουσιν οἱ περὶ τούτων λόγοι· ἐσκεψάμην πῶς ἂν εἴη ἐνὶ λόγῳ ἅπαντας ἀνασκευάσαι καὶ δεῖξαι σοφίσματα τοὺς ὑπὸ Λατίνων γινομένους συλλογισμούς· ἐώρων οὖν δυνατὸν ἔν τούτου τυχεῖν εἰ τις οἶος τ' εἴη δεῖξαι
20   τούτους μῆτε διαλεκτικούς ὄντας μῆτε ἀποδεικτικούς· ἀλλὰ τὸ μὲν μὴ εἶναι αὐτοὺς διαλεκτικούς προχειρότατον ἦν μοι δεῖξαι,

A₁C₂H₁I₂L   **Τίτλος:** αὐτοῦ: ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ λόγος I,   4 - 5 γενέσθαι πω
A₁I₂L   16 νῦν παραλ. I₂

1. Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Ἀκίνδυνον.

2. Πρόκειται πάντοτε ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀντιλατινικοῦ βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ (βλ. ἄνωτ. Ἐπιστ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 1). Ἡ προθεωρία περιέχει τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας κρίνει ἐδῶ ὁ Γρηγόριος (Paris. gr. 1278 fol. 77).

δηλώσαντι μόνον ὡς ἀ λαμβάνουσιν ἐπίσης ἡμῖν ἀμφισβητεῖται τῷ συμπεράσματι· τὸ δὲ μὴ εἶναι ἀποδεικτικούς ἀδύνατον ὄλως ἦν δεῖξαι συγχωρήσαντι δυνατὸν εἶναι ἀποδεικτικῶς ἐπὶ τῶν θείων συλλογίσασθαι»¹. Σκέψαι τί λέγεις, ὦ φιλόσοφε· προχειρό-
 5 τατον ἦν σοι δεῖξαι πάντας τοὺς ὑπὸ Λατίνων ὑπὲρ τοῦ οἰκείου δόγματος συλλογιστικῶς προτεινομένους λόγους τὰς προτάσεις ἔχοντας ἐπίσης ἀμφισβητουμένας τῷ συμπεράσματι, καὶ ἀγωνιᾶς μὴ τοὺς συλλογισμοὺς τούτους ἀφέμενοι τοῦ διαλεκτικούς καλεῖν ἀποδεικτικούς προσαγορεύσωσι καὶ εἰς ἀπορίαν τὴν ἐσχάτην πε-
 10 ριστήσωσί σε ; Καὶ ἔστι ἀποδεικτικὸν ἢ εἶναι ἢ δοκεῖν συλλογισμὸν τὸν τὰς προτάσεις ἀμφισβητουμένας ἔχοντα, καὶ ταῦτα ἐπίσης τῷ συμπεράσματι ;

3 Τίς ποτε τῶν παιδεία λόγων συντεθραμμένων ἢ καὶ τῶν με-
 τρίως ἡμμένων ταύτης τοῦτ' εἶποι² ; Σοφίσματα γὰρ ἔδειξας, ὡς
 15 αὐτὸς ἐκεῖ λέγεις, τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ὄντας ἄπαντας· εἶτα δέδοικας μὴ τοὺς σοφιστικούς ὄντας ἐξεληλεγμένους ἀποδεικτικούς εἶναι φῶσι ; Καὶ ἔστι τὸν σοφιστικὸν ἀποδεικτικὸν ὄλως εἶναι ; Ταῦτόν τι πέπονθας, ὦγαθέ, ὥσπερ ἂν τις, ὑπὸ γῆν ἡλίου καὶ σελήνης ὄντων, τὸ τοῦ χρόνου τοῦτο μέρος ἐν
 20 βαθεῖ σκότει διανύειν ἔλεγε τοὺς ὑπὲρ γῆν, ὡς καὶ τοῦ τῆς σελήνης φωτὸς ἐστερημένους, εἰτ' ἐδεδῖει μὴ τὸ σταθερὸν εἶναι τοῦτο τῆς ἡμέρας φῶσι καὶ οὕτω ψευδόμενον ἀπελέγξωσιν αὐτόν· συλλογισμὸν γὰρ μὴ διαλεκτικὸν μὲν δεικνύμενον, ὡς τούτου κρείττονα, ἔστιν ἀποδεικτικὸν ὑπολαβεῖν, ὡς δὲ χεῖρω τοῦ δια-
 25 λεκτικοῦ, τῶν ἀδυνάτων οἰηθῆναί ποτέ τινα τοῦτον ἀποδεικτικόν, ὥσπερ καὶ ἀέρα πανσελήνου μὲν νυκτὸς φανότερον ἔστιν ὑπολαβεῖν ἡμέραν, σκοτεινότερον δ' οὐκ ἔστι.

4 Τοῦτο τοίνυν πρὸς αὐτοὺς εἰπόντα σε χρὴν ἀπηλλάχθαι πραγμάτων· σύ δ' ἐκ τῶν οὐχ ἦττον ἀσαφῶν, μᾶλλον δὲ σαφῶς

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 4-5 προχειρώτατον I₂ 7 ἀμφισβητουμένως Λ₂ 9
 τὴν παραλ. A₁ 15 τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ὄντας ἄπαντας παραλ. A₁
 18 μετὰ ἂν προστ. εἰ H₁I₂Λ₂ 21 σταθερὸν : σαθρὸν Λ₂ 25 ἀπο-
 δεικτὸν H₁ 26 φανότερον Λ₂

1. Βαρλαάμ, 'Επιστολὴ Α' πρὸς Παλαμᾶν, ἐκδ. Schirò σ. 265.

2. Εἰρωνικὸς ὑπαινιγμὸς τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν μομφὴν τὴν ὁποίαν τοῦ προσῆψεν ὁ Βαρλαάμ, ὅτι εἶναι ἀμαθὴς καὶ ἀπαιδευτός.

ψευδῶν, τὰ ψευδῆ συναγαγόντας ἀπελέγξας, εἶτα φοβηθεὶς μὴ ἐκ ψευδῶν ἀποδεικτικῶς δόξωσι συναγαγεῖν, εἰς τὸ μηδεμίαν ἀπόδειξιν ἐπὶ τῶν θείων εἶναι λέγειν εἰς ἀνάγκην ἤλθες καὶ ἡμῖν ἀντιλέγειν ἀκρατῶς λέγουσιν ὡς τὰ μὲν τῶν θείων οὕτως ἐστὶν
 5 ἐμφανῆ κατὰ τὰς τῶν πατέρων παραδόσεις, ὡς καὶ ἐπαφήν εἶναι τούτων καὶ ἀπόδειξιν καὶ ἐπιστήμην, τὰ δέ, μὴ ὅτι ὑπὲρ ἐπαφήν καὶ ἀπόδειξιν καὶ ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸν νοερῶς δρῶντα νοῦν καὶ ὑπὲρ τὸν καὶ αὐτὰς τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπερ-
 αναπάντα καὶ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης ἀντιληπτικῆς δυνάμεως
 10 χάριτι ἀρρήτῳ ὑπερηνωμένον τοῖς ἀπερινοήτοις.

5 Συμβαίνει τοίνυν ἐξ ὧν ὁ φιλόσοφος βία μὲν, ὡς αὐτὸς φησὶν¹, ὑπέστη δ' ὅμως ἀνεπιλήπτους εἶναι τοὺς πρὸς αὐτὸν παρὰ Λατίνων εἰρημένους ἅπαντας συλλογισμούς· συναναιροῦνται γὰρ τούτοις κατ' αὐτὸν αἱ πατερικαὶ παραδόσεις. Ἔοικε τοιγαροῦν
 15 ἑαυτοῦ καταγινώσκειν ὡς μὴ δυνηθέντος ἀπελέγξαι τούτους· εἰ γὰρ τοῦτο δυνηθεὶς ἠπίστατο, πῶς ἂν ἐφοβήθη μὴ ἀποδεικτικούς τοὺς σοφιστικούς καλέσωσιν², εἶπεν ἂν τις τῶν ἀλλοτρίων· ἐγὼ δ' οὐ τοῦτο φαίην ἂν· μάλλον μὲν οὖν καὶ ἀνιώμενος ὅτι τὸ κάλλος ἀμαυροῖ καὶ λωβάται τῇ δυνάμει τῶν λόγων ἐκείνων,
 20 ὡς ἐκποδῶν γένοιτο καὶ τοῦτο τὸ σκῶλον τὸν περὶ τούτου λόγον ἐποιησάμην. Ὁ δέ, κατὰ τοῦ καθαίροντος ὡς καθαιροῦντος ὀργισθεὶς, προσκόπτων ἐπέδωκεν. Οὐκ οὖν ἐκ τῆς τῶν ἀντιτεταγμένων βιασθέντα δυνάμεως τοῦτο παθεῖν αὐτὸν οἶομαι, κἂν αὐτὸς τοῦτο λέγῃ, ἀλλ' ὡς τὰ θεῖα μὴ μεμυημένον ἀκριδῶς καὶ
 25 τῷ δοκεῖν ἔχειν ἐθέλειν τὴν περὶ λόγους κατὰ παντὸς προεδρείαν ἀπὸ τοῦ διδασκαλείου τῆς ματαιότητος θεολογοῦντα καὶ τῶν Ἀριστοτέλους τεχνῶν τὴν κακοτεχνίαν ἐν τοῖς τοιούτοις λόγοις ἐπιδεικνύμενον.

6 Ἐντεῦθεν Ἀριστοτέλην τε καὶ Πλάτωνα, Σωκράτην τε καὶ
 30 Πυθαγόραν καὶ ὅσοι κατ' αὐτοὺς διὰ θαύματος ποιεῖται ὡς «τὴν

A, C, H, I, Λ, L 2 δοξάσωσι Λ, 6-7 μὴ ὅτι ὑπὲρ . . . ἀλλὰ καὶ ἐν ὧν
 C, 13 συναιροῦνται I, Λ, 14 τούτοις: τούτῳ Λ, 22 προ-
 σκόπτων C, L 22-23 ἀντιτεγμένων Λ, ἀντιταγμένων I, 25 προε-
 δρίαν Λ,

θείαν καταγενοσηκότας ὑπεροχὴν» καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς εἰς μέσον διηγουμένους περὶ νοεροῦ φωτὸς καὶ θέας οὐρανοῦ καὶ θεωριῶν ἀπλῶν καὶ ἀμερῶν, αὐτὸς περὶ αὐτῶν ἃ οὐδεὶς ποθ' ἕτερος τῶν ἡμετέρων ἐπιψηφίζεται· «ταῦτα» γάρ, φησὶν, «ἀκούων αὐτῶν
 5 λεγόντων, οὐ δύναμαι μὴ καὶ αὐτοὺς ὑπὸ θεοῦ πεφωτίσθαι λέγειν»¹. ὧν ἕκαστον ἐν τῷ πρὸς αὐτόν μοι προτέρῳ Καθ' ἑλληνικῆς νοερᾶς ἐποψίας διαρκῶς ἐξελήλεγται λόγῳ². Ἐντεῦθεν τοὺς Λατίνους οὐκ ἄλλως ἐξελέγχει ἢ ἀπὸ τοῦ λέγειν ὅτι οἱ συλλογισμοὶ αὐτῶν οὔτε διαλεκτικοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστοτέλους
 10 παραδόσεις οὔτε ἀποδεικτικοί, μὴ εἰδῶς, ὡς ἔοικεν, ὅτι πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι συλλογισμοὶ ἐπὶ τῶν θείων οὔτε διαλεκτικοὶ εἰσιν οὔτε ἀποδεικτικοί· πῶς γὰρ οἷ γε οὐδὲ συλλογισμοὶ εἰσι κατὰ τὰς Ἀριστοτέλους παραδόσεις, ὡς ἐδείξαμεν ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ καὶ νῦν αὖθις, τοῦ λόγου προϊόντος καὶ τοῦ θεοῦ διδόντος,
 15 δεῖξομεν;

7 Ἐντεῦθεν τοὺς ἡμετέρους κατὰ Λατίνων λόγους³ παντὶ τρόπῳ πειράται ἀκυροῦν, ὡς μὴ μόνον δοκοῖη θεολόγος, ἀλλὰ καὶ μόνος ἀρτίως ἐπὶ γῆς. Περὶ μὲν γὰρ ἀποδείξεως ἴσως ἀφορμῆς ἐλάβετό τινος, περὶ δὲ τῶν ἄλλων τίς αὐτῷ λόγος τοῖς τῷ εὐσεβεῖ συνηγοροῦσιν ἀντικεῖσθαι λόγοις; Ἀκούων γὰρ ὁ σοφὸς οὗτος ἡμῶν λεγόντων, ὡς οὐ διὰ μέσης θεότητος ἐπὶ θεότητα ἦλθεν ὁ θεὸς τὴν φύσει, ἀλλὰ τὴν θέσει τε καὶ χάριτι⁴, καὶ ὡς, εἰ πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν ὥσπερ τὰ τοῦ μονογενοῦς οὕτω καὶ τὰ τοῦ πνεύματος ἀναφέρεται, τοιγαροῦν τὸ πνεῦμα ἀμέσως ἀ-
 20 ναφέρεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ δὲ ἀμέσως ἀναφέρεται καὶ ἀμέσως ἐκπορεύεται, καὶ ὡς, εἰ γεννᾶται ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ γὰρ ὁμοίως ταῦτ' ἐκ τοῦ πατρὸς, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, πρὸς δὲ καὶ τῶν ὑστερον ὁμοίως τεθεολογημένων τὰ προαιωνίως
 30 κατὰ τοῦθ' ὁμοίως ὑπάρχοντα δεικνύντων καὶ προαγαγόντων

A₁C₂H₁I₂Λ₂L   1 μίσον A₁   7 ἐξελήλεκται A₁I₂   17 ἀκυροῦν πει-
 ρᾶται I₂   20 συνηγοροῦσι Λ₂   28 ταῦτα A₁   29 τεθεολογουμέ-
 των Λ₂   30 προαγόντων H₁I₂Λ₂

1. Βαρλαάμ, ἀντίθι σ. 262.

2. Α' πρὸς Βαρλαάμ.

3. Λόγοι ἀποδεικτικοί.

4. Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδονον 7.

τοὺς εἰπόντας ὅτι, «ὡς ὁ υἱὸς ἐστὶν ἐκ τοῦ πατρὸς οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς, πλήν τοῦ τὸν μὲν εἶναι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς»¹, καὶ αὐθις· «τί μὴ προσαγορεύεται τὸ πνεῦμα ὡν ὁ υἱός, πλήν γεννήσεως, καὶ πάντα ὅσα τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύ-
 5 ματος, πλήν τῆς υἰότητος, καὶ πάντα ὅσα ὁ υἱός, τὸ πνεῦμα, πλήν γεννήσεως»², καὶ τοῦτο τηρητέον ἐν ἅπασιν τοῖς ἐπ' αὐτῶν λεγομένοις προσέτι, καὶ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς ἐξελεγχόντων τοὺς μὴ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ πνεῦμα δογματίζοντας καὶ δεικνύντων ὡς οὐδὲ ὁ υἱός ἐκ μόνου τοῦ πα-
 10 τρὸς ἂν εἴη, εἰ μὴ καὶ τὸ πνεῦμα, ταῦθ' ἅπαντα καὶ πλεῖσθ' ἕτερα τῷ λόγῳ παντὶ περιηχούμενα παρ' οὐδὲν ἐκεῖνος θέμενος «τὸ ζητούμενόν» φησιν «ἀξιοίς»³.

8 Πῶς ἀξιούμεν τὸ ζητούμενον διὰ πολλῶν καὶ πολλοὺς ἡμῖν δείξαντες συμμαρτυροῦντας ὅτι πλήν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως,
 15 δηλαδὴ ἐκπορευσεῶς τε καὶ γεννήσεως, ὡς ὁ υἱός ἐστὶν ἐκ τοῦ πατρὸς οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ πατρὸς, καὶ οὕτω σαφές καὶ ἀνεξέλεγκτον προθέντες αἴτιον τοῦ συμπεράσματος; 'Ἄλλ' ἔδει', φησί, 'δείξαι ὅτι οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ'· παρήμι τοίνυν δι' ὅσων ὁ λόγος τοῦτο προΐων ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὸ 'οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ' οὐ
 20 ταῦτόν τῷ 'ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς'; Εἰ γὰρ οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ εἰ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοσοῦτον ἰσορρόπως ἔχουσι πρὸς ἀλλη-
 25 λα ὡς ἐν πᾶσι λόγοις δι' ὧν συνάγεται μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴ τις ἀντὶ τούτου τὸ ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς εἶναι συμπέρασμα τιθεῖη, μηδὲν ἂν διαφέρειν· εἰ τοίνυν τοῦθ' οὕτως ἔχει, ὥσπερ οὖν ἔχει, τοῦτ' αὐτὸ ἐδείξαμεν ὅτι οὐ-
 χὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ μόνου δεδειχότες τοῦτο τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον· εἰ δ' ἐπὶ τοῦ υἱοῦ συγνοεῖται

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 2 τὸν: τὸ L 5 καὶ μετὰ υἱὸς προστ. L 6 πα-
 ρατηρητέον I, Λ, 11 τῷ παραλ. Λ, 13-14 δείξαντες ἡμῖν H₁
 14 συμμαρτυροῦντες Λ, 23 μὴ: μοι Λ, 25 διαφέρον Λ,

1. Βλ. Γρηγ. τοῦ Θεολόγου, 'Ομιλία 39, 12, PG 36. 348 B. 'Ιω. Δαμασκηνοῦ, "Ἐκδόσεις ὀρθοδόξου πίστεως, PG 94, 821-824, «πατὴρ ἀνάιτιος καὶ ἀγέννητος...», ὁ δὲ υἱός ἐκ τοῦ πατρὸς γεννητῶς· τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς».

2. Γρηγ. τοῦ Θεολόγου, 'Ομιλία 41, 9, PG 36, 441 C.

3. Βαβλαάμ, αὐτόθι σ. 250.

εὐθὺς τὸ 'οὐκ ἐξ ἄλλου' διὰ τὸ σύνεγγυς, ὡς καὶ αὐτὸς λέγεις',
 κάπῃ τοῦ πνεύματος οὖν ὁμοίως συννοεῖται, καὶ τὸ ζητούμενον
 ἔχομεν καὶ σὲ ὑπὸ τῶν οἰκείων κἀνταῦθα ἐξεληλεγμένον λόγων
 καὶ τοῖς ἡμετέροις ἄκοντα συνηγοροῦντα λόγοις. Εἰ δὲ καὶ αὐ-
 5 τόθεν εὐρηται τὸ δείγμα, θαυμάσαι ἔδει τῆς ἀλιθείας τὸ ἐμφα-
 νές καὶ τοῦ συνηγόρου λόγου τὴν δύναμιν.

9 Ὁ δὲ μηδὲν ἔχων ἐγκαλεῖν ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῷ μόνος εἶναι τι
 δοκεῖν ἀκαίρου φιλοτιμίας τοῖς ἐκ τοῦ διδασκαλείου τῆς μα-
 ταιότητος καὶ καθ' ἡμῶν ὥσπερ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων χρήται·
 10 διαστέλλειν γὰρ τῶν δυσσεβῶν τοὺς εὐσεβεῖς ὁ φθόνος οὐκ εἴω-
 θε, διὸ καὶ τὸ φανερόν τάληθοῦς συσκιάζειν πειράται καὶ λα-
 θεῖν οἴεται, τῆς τέχνης, μᾶλλον δὲ τῆς κακοτεχνίας, τὸ μέλαν
 περιχεάμενος. Ἐντεῦθεν μῆδ' εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν
 θεῶν ἄρτι πρῶτος τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος θεολόγων καὶ
 15 ἐξεῦρε καὶ ἀπεφήνατο. Διατί, ὦ φιλόσοφε; Ἄλλ' εἶπεν ἄν, εἰ
 παρῆν, ἐπισκώψας ἡμᾶς πρότερον τῆς ἀμαθίας ἔνεκεν, ὥσπερ
 εἴωθε, μᾶλλον δὲ τῆς δυσμαθείας, ὡς 'ἐπεὶ τὸ θεῖον ὑπὲρ ἐπι-
 στήμην τέ ἐστι καὶ νοῦν καὶ δόξαν, αἰσθησίην τε πᾶσαν καὶ διά-
 νοιαν καὶ ἐπαφήν καὶ γνῶσιν, καὶ τοῦτο δεικνὺς ἔναγχος, κατὰ
 20 ποταμοὺς τῷ λόγῳ ῥέων τοὺς μὴ οὕτω κατέκλυσσα φρονοῦντας'.

10 Εὐγε· ἀλλ' ἀνάσχου προσερωτώμενος ὑπὸ τῶν δυσμαθῶν ἡ-
 μῶν, καὶ τοῦτο γὰρ οὐκ ἄπο φιλοσοφίας· 'οὐ τοίνυν ἐπιστήμη
 τέ ἐστι καὶ νόησις καὶ δόξα, φαντασία τε καὶ αἰσθησις, τούτου
 ἐστιν εἶναι καὶ ἀπόδειξις'; Πάνυ γε ἄν εἶπεν, ἐπεὶ καὶ τοῦτ'
 25 ἔνεστι κἀν τοῖς ἐκείνου λόγοις. Ἐπειδὴ ταῦθ' οὕτω προδιωμο-
 λόγηται, ἄκουσον, ὦ φιλόσοφε, τοῦ ὑπερανηκισμένου τῶν σῶν
 κατακλυσμῶν, Διουσιίου τοῦ μεγάλου λέγω, τοῦ τῶν θεῶν ὀνο-
 μάτων ὑμνωδοῦ, ὃς φησι τὴν αὐτοσοφίαν ἐξυμνῶν ὡς «ὁ θεὸς
 καὶ διὰ γνώσεως γινώσκεται καὶ δι' ἀγνωσίας, καὶ ἔστιν αὐτοῦ
 30 καὶ νόησις καὶ λόγος καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπαφή καὶ αἰσθησις

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 1 οὐκ: οὐ A₁ 8 φιλοτιμίας Λ₂ 12 μέλαν: μᾶλ-
 λον Λ₂ 17 εἴωθεν Λ₂ 19 καὶ τοῦτο: τοῦτο I₂ 24 ἀπόδειξιν
 H₁I₂Λ₂ 30 καὶ νόησις: νόησις I₂

καὶ δόξα καὶ φαντασία καὶ ὄνομα καὶ τᾶλλα πάντα»¹. οὐκοῦν καὶ ἀπόδειξις ἐστὶν αὐτοῦ· τοῦτο μὲν καὶ κατὰ τὰ σοὶ προδιωμολογημένα, ἔχει γὰρ καὶ τὰ τῶν ἀποδεικτῶν ἅπαντα, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὸν ὑστερον ἐπενηνεγμένον τῷ ἁγίῳ συμπεριληπτικώτατον λόγον· «ἔστι» γὰρ φησι «τοῦ θεοῦ καὶ τᾶλλα πάντα», ἐν δὲ τῶν πάντων καὶ ἡ ἀπόδειξις, ὥστε καὶ ἀπόδειξις ἐστὶν αὐτοῦ.

11 Πρὸς δὲ τούτοις καὶ αἱ ἐναντίαί τῆς θέσεις τῶν ὄντων ἐπὶ θεοῦ λεγόμεναι ἀλλήλαις οὐκ ἐναντιοῦνται καὶ αἱ ἀφαιρέσεις οὐκ ἀνατρέπουσι τὰς θέσεις². τὰ γὰρ ἀντικείμενα κατὰ μίαν καὶ ἐνικήν ταυτότητος αἰτίαν ἅμα προέχει καὶ περιέχει, καὶ κατὰ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν λόγον, εἰ μὴ ἔστιν ἐπὶ τῶν θείων ἀπόδειξις καὶ ἔστιν, ἐπ' οὐδενὸς ἄρ' εἶναι φάναι τῶν θείων ἀπόδειξιν ἢ πάντος οὐκ ἀληθές, ἀλλ' εἶναι μὲν ἐπὶ τινῶν, οὐκ εἶναι δ' ἐφ' ἐτέρων. Τί γὰρ ἐφεξῆς καὶ ὁ θεωρητῶν οὗτος λέγει προΐων;

10 «Οὔτε νοεῖται τὸ θεῖον, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, καὶ οὐκ ἔστι τι τῶν ὄντων, οὐδὲ ἐν τινὶ τῶν ὄντων γινώσκειται»³. Τί οὖν; Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔστι τε νόησις αὐτοῦ καὶ τᾶλλα, καὶ οὔτε νοεῖται, οὔτε ἐν τινὶ τῶν ὄντων γινώσκειται; Πάντως καθ' ἑτερον· τοῦτ' οὖν ἔστιν, ὃ ἡμεῖς φάμεν, ὅτι τὰ μὲν τῶν θείων γνωστά ἐστὶ καὶ ἀποδεικτά, τὰ δ' ἀγνωστά τε καὶ ἀναπόδεικτα.

12 Σύ δ' ἠκιστα μεμυημένος ταῦθ' ὡς ἔοικεν οὐδενὸς φῆς εἶναι τῶν θείων γνῶσιν οὐδὲ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ πίστιν μόνην, καὶ οὐδὲ τοῦ μεγάλου Παύλου ἀκούεις, ὃς τοῖς ἀπίστοις Ἑλλησι λέγει

25 «φανερὸν εἶναι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ»⁴ καὶ ὅτι «γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἐσεβάσθησαν»⁵, οὐδὲ τὴν τοῖς πιστοῖς καὶ ἔργῳ τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐγγινομένην ἀληθῆ θεοῦ θεωρίαν, ἣν ἐν εὐαγγελίοις μακαρίζει ὁ κύριος⁶, ἣ πέπον-

A₁C₁H₁I₁Λ₁L 3 τὰ παραλ. I₁Λ₁ 4 ἐπινηνεγμένον I₁Λ₁ 21 τε παραλ. A₁H₁I₁Λ₁ 22 σύ δ' : οὐδ' I₁Λ₁ 25 γνῶντες A₁

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 872 A.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 2, PG 3, 1000 B.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων*, ἐνθ' ἄνωτ.

4. *Ρωμ.* 1, 19.

5. *Ρωμ.* 1, 21.

6. *Ματθ.* 5, 3

θας ἢ πεπίστευκας, ὅς τῇ πίστει μεγαλαυχῶν, καίτοι τῆς πί-
 στεως οὔσαν τέλος ἢ βραβεῖον ἢ βραβεῖου ἀρραβῶνα· διὰ τῆς
 ἀγάπης, ἐνεργούμενον· εἰ γὰρ πίστις ἐπὶ τῶν θείων μόνη, οὐδ' ἢ
 θεωρία αὕτη ἀληθής· εἰ δ' ἀληθής, ὡσπερ οὖν ἐστίν, ἀληθὲς δὲ
 5 κάκεινο, ὅτι «θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε»¹, τοῦτ' ἔστιν ὅπερ
 ἔφημεν ἡμεῖς, ὅτι τὰ μὲν τῶν θείων θεωρητά ἐστί, τὰ δ' οὔ.

13 Σὺ δὲ οὐδὲ τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνό ποτ' ἀναγνοὺς ἐπέγνως,
 «εἷς θεός, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πάσι»², τὸ μὲν
 ἄρτι καταλαμβανόμενος, τὸ δὲ ζητούμενος, ποτὲ δὲ ὅσον ἐστὶ
 10 τυχὸν καταληφθῆσόμενος· «ἔθετο μὲν γὰρ σκότος ἀποκρυφῆν αὐ-
 τοῦ», καθά φησιν ὁ ψαλμῶδός³, ἀλλὰ καὶ «ἔφαναν αἱ ἀστραπαὶ
 αὐτοῦ τῇ οἴκουμένῃ»⁴, καὶ οὐδεὶς ἀνεπιγνώμων ἐστὶ τοῦ θεοῦ,
 εἰ καὶ τινες ἐθελοκακοῦντες μὴ εἰδέναι προσποιοῦνται· καὶ γὰρ
 'ἥλιός ἐστι δικαιοσύνης'⁵· πᾶσι δαψιλῶς ἐπιλάμπων· πονηροῖς τε
 15 καὶ ἀγαθοῖς· ἄλλ' οἱ μὲν διαίροντες τὰ βλέφαρα, τῆς ζωαρ-
 χικῆς ἀκτίνος ἐμποροῦνται, οἱ δὲ πονηροὶ μύοντες τὰς ὄψεις,
 μὴδ' ἀμωσγέπως εἰδέναι προσποιοῦνται καὶ τῇ ἐπὶ πλεῖστον ἀνο-
 μιλησίᾳ τοῦ φωτός εἰς τὴν κατὰ διάνοιαν πῆρῳσιν ἐκπίπτου-
 σιν, ὃ καπὶ τῶν σωματικῶν ὄψεων συμβαίνειν πέφυκεν. Ἐκεῖ-
 20 νος μέντοι τῇ περιουσίᾳ τῆς λαμπρότητος οὔτε προσιδεῖν ὄλως
 συγχωρεῖ τινα, διὸ καὶ ὑπὲρ ἔννοιάν ἐστίν, καὶ ταύτῃ αὐθις τῇ
 περιουσίᾳ καὶ μέχρι τῶν ἀμυδρῶς ὀρώντων φθάγει καὶ τοῖς ζη-
 τοῦσιν ἐπιφαίνεται καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν λογικῶν ἐσχάτοις, ὡ-
 σπερ καὶ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος καπὶ τὰς ἀμβλείας ὄψεις ἐνεργεῖ,
 25 καίτοι διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς λαμπρότητος μὴδὲ προσατενίζειν
 ὄλως συγχωρῶν τὴν αἴσθησιν.

14 Καὶ μὴν εἰ μὲν καταφατικῶς μόνον ἦν ἀποδεικνύειν, εἶχεν
 ἄν τινα λόγον ἴσως ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων εἶναι ἀπόδειξιν· ἐπεὶ

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 6 τῶν θείων τὰ μὲν A₁ 7 ὀπότ' I₂Λ₂ ἐπίγνωσ
 I₂Λ₂ 14 μετὰ δικαιοσύνης προστ. καὶ I₂ 20 προσιδεῖν A₁Λ₂
 23 τῶν παραλ. I₂Λ₂

1. Βλ. Β' Κορ. 1, 22· 5, 5· Ἐφεσ. 1, 14.

2. Ἰω. 1, 18.

3. Ἐφεσ. 4, 6.

4. Ψαλ. 17, 11· (2 Βασιλ. 22, 12.

5. Ψαλ. 76, 18· 96, 4,

6. Μαλαχ. 3, 20.

7. Ματθ. 5, 45.

δὲ καὶ ἀποφατικῶς ἀποδεικνύειν ἓνι, τί φῆς; Οὐκ ἀποδείξομεν τὸν πάντων κτίστην μηδὲν εἶναι τῶν κτιστῶν; Οὐκ ἀποδείξομεν τὸ ἀγαθὸν μηδενὸς αἴτιον κακοῦ; Πρὸς δέ, εἰ μὲν μηδὲν ἦν τῶν κτισμάτων ὑπὲρ ἀπόδειξιν, καλῶς ἂν εἰπὼν πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν, μέγα τι φρονεῖς ὡς ὑπὲρ τοὺς ἄλλους μεγαλύνων τὸν θεόν· ἐπεὶ δὲ πολλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων καὶ ἡμῖν ἐφικτῶν ὑπὲρ ἀπόδειξιν ὄντα φαίνεται, πῶς ἐντεῦθεν ἔκφανσις ἔσται τῆς θείας ὑπεροχῆς; Τῆς γὰρ ἀποδείξεως ἴσμεν βεβαιότεραν φύσει τὴν ἐμπειρίαν οὖσαν, ὥστε καὶ αὕτη ὑπὲρ ἀπόδειξιν, καίτοι
 10 πᾶσα καὶ τέχνη καὶ ἐπιστήμη παρ' αὐτῆς ἔχει τὰς ἀρχάς· συνηθροισμένη μὲν ἀπὸ τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πραγμάτων ἢ τέχνη, ἐπιστήμη δὲ παρὰ τῶν αἰεὶ λεγομένων ὡσαύτως ἔχειν. Ἐπεὶ τοίνυν τσαυτὰ τῶν ὄντων ὑπὲρ ἀπόδειξιν, πῶς τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄν μεγαλύνειν ᾤήθης ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπὲρ ἀπόδειξιν ἀποφηνάμενος τοῦτο; Τίς γὰρ μεγαλειότης τοῖς ὑπερκοσμίσις ἀγγέλοις ὑπὲρ τοὺς λέοντας δεδειχθαι τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἐλέφαντας; Καὶ ἡμεῖς γὰρ τὴν φύσιν ὑπὲρ αὐτοῦς, οἱ ἐγκόσμιοι, καὶ τοσοῦτον ἀποδέοντες τῶν ἀγγέλων ἐκείνων· οὕτω τοίνυν οὐδὲ μεγαλειότητα ἂν τις δεῖξαι θεοῦ τῷ δεῖξαι τοῦτον ὑπὲρ ἀπόδειξιν.
 20

15 Νῦν γὰρ ἄληπτον τὸ θεῖον καὶ ὑπὲρ τὰ νῦν ληπτὰ· πολλὰ δὲ τῶν ὄντων καὶ νῦν ληπτῶν ἔστιν ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὥστε τὸ θεῖον καὶ τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐ σὺ φῆς, ὑπερβάλλει ἀπαρὰ βλήτοις καὶ ἀξυμβλήτοις ὑπεροχαῖς καὶ ὁ μεγαλύνειν ἄγαν οἰόμενος τῷ ὑπὲρ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀπόδειξιν τὰ θεῖα λέγειν ἔλαθεν ἑαυτὸν πρὸς τὰναντία χωρῶν. Διόπερ ἡμεῖς διὰ τῆς τῶν πατέρων ποδηγίας ἀπόδειξιν τοῦ ὑπὲρ ἀπόδειξιν εὐρόμενοι τούτου κρείττονα, ταύτη τε μὴ πάνθ' ἀπλῶς, ἀλλ' ἔστιν ἃ τῶν θείων θηρώμενοι καὶ ὑπὲρ ταύτην τᾶλλα δοξάζοντες, πολλαπλασίως τοῦ
 30 κατ' Ἀριστοτέλην ὑπὸ τῆς σῆς σοφίας λεγόμενου ὑπὲρ ἀπόδειξιν τὸ θεῖον ὑπερτιθέαμεν. Ὅραξ δσφ τῶν σῶν θεοπρεπέστερα τὰ ἡμέτερα;

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 1 ἀποδείξωμεν I₂ 2 ἀποδείξωμεν I₂ 4-5 καλῶς ἂν . . . ἀπόδειξιν παραλ. I₂ 5 τοὺς παραλ. I₂ 12 ἐπιστήμην Λ₂ 24 ἄγαν παραλ. I₂ 27 τοῦ : τὸν Λ₂ τοῦτον Λ₂ 30 σῆς παραλ. H₁

- 16 Τί δ' ἢ σὴ διαλεκτικὴ ἦν μόνην ἐπιβάλλειν οἷσι τοῖς θεοῖσι ;
 Οὐδὲ τὴν ἐν συλλογισμοῖς μείζω πρότασιν αἰεὶ καθόλου ἔχει ; Ἡ
 δὲ τῶν καθόλου γνώσις οὐ δι' αἰσθημάτων ἡμῖν ἐγγίνεται ; Πῶς
 οὖν ἐπὶ τῶν ὑπὲρ αἰσθησῶν εἴη ἂν διαλεκτικὸς συλλογισμὸς ; Εἰ
 5 δὲ τις ἐνδοίῃ δι' ἐπαφῶν νοητῶν συνάγεσθαι τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ
 τὰ θεῖα καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐστὶ· πῶς οὖν τῶν ὑπὲρ νοῦν εἴη ἂν δια-
 λεκτικὸς συλλογισμὸς ; « Ἀλλὰ τῷ διαλεκτικῷ », φησί, « συλλο-
 γισμῷ ἀδιορίστως πάντα ὑπόκειται, περὶ πάντα καταγινομένων »¹·
 τοῦτο ἐστὶ δι' ὃ διαλεκτικοὺς ἡμᾶς ἀντὶ πιστῶν καταστῆναι ἀ-
 10 ξιοῖ, καίτοι τοῦ τῆς ἀποδείξεως ὀνόματος φυγὰς διὰ τοῦτ' αὐ-
 θις γεγονώς. Ἀλλὰ ποῖα πάντα, ὧ βέλτιστε ; Τὰ ὄντα πάντως
 πάντα· τὸ δ' ὑπὲρ τὸ ὄν πῶς ἂν ἔχοι ὑποκείμενον ; Πρὸς μὲν
 γὰρ πάσας τὰς μεθόδους ὁδὸν ἔχειν τοῦτόν φησιν Ἀριστοτέλης·
 μέθοδος δὲ τῶν ἀκαταλήπτων πῶς, εἴπερ ἡ μέθοδος σύστημα
 15 ἐκ καταλήψεων ; Οὐδὲ τὸ ὑποκείμενον δὲ μόνον ἀόριστον ἔχει,
 ἀλλὰ καὶ τὸ ζητούμενον ἐφ' ἑκάστου προβλήματος καὶ αὐτὰς
 γε τὰς προτάσεις ἢ γε κυρίως, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, διαλεκτικὴ,
 ὃ δὲ ἀληθῆς θεολόγος, ὠρισμένα ἅπαντα σχεδόν, τὸ μὲν ζητού-
 μενον αἰεὶ καὶ ἅπαν, προτάσεων δὲ τὰς πλείστας, εἰ μὴ πάσας,
 20 ἀμφοτέρωθεν δὲ ἐκ τῶν θεοπνεύστων ἢ καὶ θεοπαραδότων, ὑπὲρ ὧν
 καὶ ἐνίσταται, δι' ἃ καὶ τὴν οἰκείαν ὑπόληψιν βεβαιωτάτην ἔχει
 καὶ ἀμετάπειστον.
- 17 Ἔτι, εἰ διὰ μὲν τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ καὶ τὴν τῶν
 θεῶν γνῶσιν θηρώμεθα, διὰ δὲ τοῦ ἀποδεικτικοῦ μόνην, ὡς σὺ
 25 λέγεις, τὴν τοῦ κόσμου², κρείττων ἂν εἴη ὁ διαλεκτικὸς τοῦ
 ἀποδεικτικοῦ· τοῦτο δ' ὁ σὸς Ἀριστοτέλης οὐκ ἂν ποτε συγ-
 χωρήσειεν· οὐ γὰρ τὸ ὑποκείμενον κρείττον καὶ αὐτὸ κρείττον·
 εἰ δὲ καὶ προσθήκην τοῦτ' ἔχει, καὶ ταῦθ' οὕτω μέγα καὶ ὑπὲρ
 τὸ μέγα, καὶ ἡ προσθήκη τῆς βελτιώσεως ὅσον. Καὶ μὲν δὴ
 30 περὶ τίνα καταγίνεται ἡ διαλεκτικὴ καὶ τίνα ἃ ζητεῖ ; Οὐχ ὡς

A₁C₃H₁I₃Λ₂L   3 ἡμῶν I₂Λ₂   15 ἐγκαταλήψεων A₁   23 μὲν διὰ
 Λ₂   24 μόνην παραλ. I₂   27 καὶ αὐτοῦ κρείττον μετὰ κρείττον
 προστ. Λ₂

1. Βλ. κυρίως Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 249.

2. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 255.

ἐν κεφαλαίῳ τέτταρα τὰ πάντα, γένος, ὄρον, εἶδος καὶ τὸ συμβεβηκός; Τὸ μὲν οὖν συμβεβηκός οὐδ' αὐτὸς ἐπὶ τῶν θείων δέχθη¹. ὄρος δὲ πῶς ἂν εἴη, οὐ μὴδὲ τὸ τί ἐστὶ ζητεῖται; Τοῦ δ' ἀνειδέου εἶδος τί; Γένος δὲ ποῖον οὐ μὴ εἶδος, καὶ μάλιστα²

5 ὅτι ὄντως ὦν καὶ μόνος οὐδεμίας οὐσιώδους διαφορᾶς δεῖται πρὸς τὸ εἶναι; Τῆς γὰρ πληθύος διαστολῆς δεομένων ταῦθ' ἀπαντὰ ἐστὶν, ἀλλ' ὡς οὐδὲν τούτων ὑπάρχον δείξει τὸ θεῖον· ἀλλ' οὐχ ὡς ὑπὲρ ὄν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν· τῆς γὰρ τετρακτύος ταύτης ὑπεραῖρον οὐτ' οἶδεν οὔτε παραδίδωσιν· εἰ δ' ὅλως συγ-

10 χωρήσει τις, τῆ ἀποδείξει τοῦτο δώσει, δι' αὐτῆς γὰρ λέγεται μόνης ὑπόληψις ἀμετάπειστος ἐγγίνεσθαι, ἣν ἡμεῖς ἔχομεν ἐπὶ τῶν θείων.

18 Ἄλλ' «ἠνάγκασμαί» φησι «τοῖς ἀντιλογικωτάτοις Λατίνοις ἀντιλέγων»³. Ὅτι μὲν οὖν οὐδεμία τις ἐπὶ ἠνάγκη, παντάπασι δὲ μάτην τὸ «μηδαμῶς ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων εἶναι δύνασθαι ἀπόδειξιν» ἐκεῖ κεῖται, πρότερον ἐδείξαμεν· εἰ δ' ἄρα καὶ ἀνάγκη τις ἐπὶ ἠνάγκη, σιωπᾶν μᾶλλον ἔδει καὶ ζητεῖν καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐν ἡμῖν ἰδιωτῶν, εἰ καὶ μὴ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ μὴ κακοῖς ἀπερισκέπτως ἰᾶσθαι τὰ κακά, καὶ κινεῖν μὲν ἀπὸ τοῦ καμπύ-

20 λου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κεκλασμένον αὐθις ἄγειν, καὶ διορθοῦν τοῖς ἐνδιαστροφίαις τὰ ἐνδιάστροφα, νῦν μὲν δύο λέγοντα ἀρχάς, νῦν δὲ τὴν ἐπὶ θεοῦ ἐνδεχομένην ἀναιροῦντα γνῶσιν, νῦν δέ, ἀλλὰ μηδὲν γε περαιτέρω. Σὺ δὲ τῶν δύο τούτων θάτερον μὲν ἐκκόψας σου τῶν λόγων⁴, μετὰ τὰ παρ' ἄλλων σκώμματα καὶ τὴν σὴν

25 διαπεπονημένην «σκέψιν», ὡς αὐτὸς λέγεις⁴, οὐδ' οὕτως παραιτῆ· μαχόμενος δ' ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἐν ὑποκρίσει τῶν ἑτεροφρόνων, χωρεῖς κατὰ τῶν ὁμοφρόνων καὶ τὰς πατρικὰς φωνὰς παρ'

$A_1C_2H_1L_2$ 1 τέσσαρα A_2 9 εἶδεν H_1L_2 10 δόσει A_2 24 σκώματα H_1

1. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 251.

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 230, Ἡ 5η πραγματεία τοῦ βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ, πρὸς τοὺς Λατίνους, εἶχε περατωθῆ (Paris gr. 1278, fol. 76^v PG 151, 1252 C).

3. Ὁ Βαρλαάμ ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος εἰς τὴν πρὸς τὸν Παλαμᾶν ἐπιστολὴν ὅτι ἔχει ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰς κατὰ Λατίνων πραγματείας τὸ ἐπιχειρήμα «τῶν δύο ἀρχῶν», τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν αἰτίον σκανδάλου (αὐτόθι σ. 266).

4. Βαρλαάμ, βλ. ἄνωτ. σ. 230.

ἡμῶν προτεινομένας, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀναιρεῖν ἐπιχειρεῖς καὶ πολλοῖς ἂν δοίης δεδιέναι μὴ καὶ τὰ πρὸς Λατίνους ὑποκρινόμενος ἡμᾶς προτείνεις. Ἄλλ' ἀναλαβόντες σαφέστερον προεκθώμεθα, τί λεγόντων ἡμῶν τὸν φιλόσοφον πρῶτος ἐνεγκεῖν τῶν ἀπει-
5 κότων ἦν.

19 Τῶν θείων τὰ μὲν γινώσκειται, τὰ δὲ ζητεῖται, ἔστι δ' αὖ καὶ ἀποδείκνυται, ἕτερα δὲ ἔστιν ἀνεξερεύνητα πάντα καὶ ἀνεξιχνίαστα, μηδαμῶς ἐμφαινομένου τινὸς ἴχνους τῶν ἐπὶ τὸ κρύφιον ἐκεῖνο διαβεβηκότων¹. Ταῦτα βαρέως ἤνεγκεν ὁ φιλόσοφος,
10 καὶ συναγαγὼν ἑαυτὸν ὡς οἶόν τε καθ' ἡμῶν χρῆται τῇ δυνάμει τῶν λόγων, οὐδὲν γνωστὸν οὐδὲ ἀποδεικτὸν τῶν θείων ἀποφαινομένου· ἀλλ' ὡς μὲν καὶ τοῖς πατρᾷσι συγδοκεῖ τὰ παρ' ἡμῶν εἰρημένα καὶ τὰ προειρημένα ἱκανὰ δηλῶσαι, τὸ δὲ καὶ τῶν ἐκείνων θεολογιῶν ἔστιν ἃς ἐπίγραμμα φέρειν τὴν ἀπόδει-
15 ξιν, τοῦτ' οὐκ οἶμαί τινα τῶν ταύτας στεργόντων ἀγνοεῖν², ὥσθ' ὁ λέγων μὴ εἶναι ἀπόδειξιν ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων τοῖς πατρᾷσι μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἀντιλέγειν ἐγχειρεῖ· μεταξὺ γὰρ τὸ τῆς ἀποδείξεως τοῦτο κείμενον ἐνὶ δηλοῦν ἑτέραν δεῖξιν· ἐπιγεγραμ-
20 γραμμένον;

20 Εἰ δὲ καὶ τὴν τελείαν καὶ βεβαίαν δεῖξιν ἀπόδειξις δηλοῖ, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἀληθείας εὐρεσις τελεωτέρα, καθάπερ ἐπὶ τῶν δικαστηρίων ἢ ἀπόφασις, τί τελεώτερον καὶ βεβαιότερον τῶν πατρικῶν ἀποδείξεων ἡμῖν, ὥστε τοῦθ' ἡμῖν κυρίως ἀπόδειξις,
25 διὸ καὶ ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος φερώνυμος Ἰερόθεος ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς μαρτυρεῖται τῶν ἱερῶν διδασκάλων οὐ «καθαρότητι νοῦ μόνον καὶ ταῖς ἄλλαις ἱερολογίαις, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἀποδείξεων ἀκριθείᾳ»³· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τὰ τοιαῦτα τούτῳ μαρτυρῶν καὶ τὸ συνεπτυγμένον καὶ ὑψηλὸν τῆς ἐκείνου θεολογίας ὑψηλῶς

A₁C₂H₁I₂Λ₂L   10 συναγαγὼν: συναγαπῶν Λ₂   19 - 20 ἐπιγεγραμ-
μένον I,   21 πρὸ ἀπόδειξις προστ. ἢ H₁I₂Λ₂   25 φερωνύμως H₁
26 οὐ καθαρότητι: ἀκαθαρότητι Λ₂   νοῦ παραλ. I₂

1. Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 13.

2. Βλ. Γ' πρὸς Βαβυλωνίους 31.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων*, PG 3, 684 B.

ἀναπτύξας διττὴν σαφῶς εἶναι διδάσκει τὴν θεολογίαν· «τὴν μὲν μυστικὴν, τελεστικὴν, ἀπόρρητον, ἄρρητον, ἢ δρᾶ καὶ ἐνιδρύει τῷ θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν, ἢ πείθει καὶ καταδεῖται τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν»¹. Πῶς οὖν οὐ διαλεκτικὴν ταύτην, ἀλλ' ἀποδεικτικὴν ὠνόμασεν, ὧ φιλόσοφε, καίτοι μὴ πρὸς τοὺς πιστοὺς ἀπλῶς οὔσαν, οὐδὲ γὰρ πειθοῦς οὔτοι δέονται;

21 Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ μὴ σαφῶς οὕτω παρ' αὐτῶν ἐγγεγραμμένον τε καὶ ἐπιγεγραμμένον ἦν, τὰ γοῦν τῆς ἀντιρρήσεως καὶ οὕτω πρὸς ἐκείνους ἀναφέρεται σαφῶς. Ὡς γὰρ εἰ τις τῷ ταύτον καὶ ἕτερον καὶ μέγα καὶ μικρὸν² εἰπόντι τὸν θεὸν κάπι τῶν παραπλησίων εὐσεβῶν ἐκ τῶν ἐναντίων συντιθέντι τὰς θεωρυμίας ἀντιλέγειν ἐγχειροίη, λέγων «ὁ ἐν πᾶσι πάντα» διὰ τὴν σωτηρίαν ἐκάστου γινόμενος, καὶ τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφουσι πολυτρόπως τε καὶ καταλλήλως ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν καὶ πολυειδῶς ἐν χερσὶ τῶν προφητῶν³ ὁμοιούμενος, πῶς ὁ αὐτὸς ἂν εἴη, καὶ αὐθις ὁ ἀπήλικος, ὁ ἐν πᾶσι χωρῶν, ὁ παντὸς ἐκβεθηκῶς ὄγκου πῶς μέγας»: Ὡσπερ οὖν ὁ ταῦτα λέγων οὐχ ἀπλῶς ἐρίζει πρὸς τὸν ταύτον ἢ μέγαν τὸν θεὸν εἰπόντα, ἀλλὰ τὴν ἱερὰν ἀνίστησι γραφὴν αὐτὴν καθ' ἑαυτῆς — καὶ τὸ ἕτερον γὰρ ἐπὶ θεοῦ καὶ τὸ μικρὸν παρ' αὐτῆς λεγόμενον πάλιν τὸν αὐτὸν ἀνατραπήσεται τρόπον· τὸ γὰρ πάντα ὑπερβάλλον καὶ πάντων ὑπερεκτεινόμενον καὶ πάντα περιέχον πῶς μικρὸν; — οὕτω καὶ ὁ ἀντιταττόμενος τῷ λέγοντι ὡς τὰ μὲν τῶν θείων ἀποδεικτὰ ἔστι, τὰ δ' οὐ, καὶ λέγων ὡς οὐδὲν ἀποδεικτὸν τῶν θείων, ἐπαφὴ γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἔστιν οὔτε ἐπιστήμη, τῇ θείᾳ γραφῇ καθ' ἑαυτῆς χρῆται, τὰ ἐν αὐτῇ κατ' ἀλλήλων ἐκπεπολεμωμένα δι' ἀλλήλων δείξας· εἰ γὰρ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐπαφὴ θεοῦ καὶ ἐπιστήμη, οὐδὲ ἀπόδειξις, καὶ ὅτι ἔστι ταῦτα, καὶ ἀπόδειξις ἔσται.

A₁C₈H₁I₂Λ₂L   12 εὐσεβῶς H₁   15 τε παραλ. A₁   24 ἀποδεικτικά I₂Λ₂   25 ἔστι μετὰ ἀποδεικτὸν προστ. A₁

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), Ἐπιστολὴ 9, PG 3, 1105 CD.

2. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ θείων ὀνομάτων 9, 1, PG 3, 909 A ἐξ.

3. Βλ. Κολ. 3, 11.

4. Βλ. Ἐβρ. 1, 1 ἐ.

22

Τί δὴ τὸ ἐκ τούτων συναγόμενον καὶ τὸ ἄμαχόν τε καὶ ὁμολο-
 γον τῇ γραφῇ προσμαρτυροῦν; "Ὅτι καὶ ἔστι καὶ οὐκ ἔστι, καθ'
 ἕτερον ἕτερον τρόπον· τοῦτο δὲ ἐστὶν ὃ ἡμεῖς εἰρήκαμεν, ὅτι τὰ
 μὲν τῶν θείων γινώσκεται τε καὶ ἀποδείκνυται, τὰ δ' ἀπερινόη-
 5 τὰ ἐστὶ καὶ ἀνεξιχνίαστα· πλημμελὲς ἄρα τὸ λέγειν ὡς οὐκ ἔ-
 στιν ἀπόδειξις ἐπ' οὐδενὸς τῶν θείων· ἔστι γὰρ ἐφ' ὧν, καὶ ἔστιν
 ὧς. Ὡς γὰρ ἢ ἐνανθρώπησις τοῦ κυρίου ὑπὲρ φύσιν τέ ἐστὶ
 καὶ κατὰ φύσιν, καὶ λεγομένη ἄρρητος μένει καὶ νοουμένη ἄ-
 γνωστος, ἐπεὶ τὰ μὲν ὑπὲρ φύσιν, ὡς ἢ τῆς παρθένου κύησις,
 10 τὰ δὲ κατὰ φύσιν, ὡς ὁ τῆς νηδύος ὄγκος μετὰ σύλληψιν, οὐ-
 τω καὶ τὸ θεῖον ἀποδεικτόν τε ἐστὶ καὶ οὐκ ἀποδεικτόν· ἀμε-
 ρίστως μέντοι μεριζόμενον τῇ διαφορᾷ τῶν τρόπων, ἐπεὶ «καὶ
 διὰ γνώσεως γινώσκεται καὶ δι' ἀγνωσίας»¹. ὅτι μὲν γὰρ ἔστι
 καὶ ὅτι ἔν ἐστι καὶ γινώσκεται καὶ ἀποδείκνυται, τί δὲ ἐστὶ
 15 καὶ τί γε ἐν ἀπερινόητόν ἐστι παντάπασιν.

23

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀκούων Διονυσίου τοῦ μεγάλου λέγοντος
 ὡς «ἢ θεότης καὶ μονὰς καὶ τριάς ὑμνουμένη οὐκ ἔστι οὐδὲ
 μονὰς οὐδὲ τριάς ὑπὸ τινος τῶν ὄντων διεγνωσμένη»² οὕτω πως
 ὡς ἔοικεν ἐνόησεν ὡς ὑπ' οὐδενὸς ὅτι ἔστι μονὰς ἐγνώσθη· ὁ δὲ
 20 μέγας ἐκεῖνος οὐ τοῦτό φησιν, ἀλλ' ὅτι μὲν ἔστι μονὰς γινώ-
 σκεται τε καὶ ὑμνεῖται, ἀλλ' οὐ τῶν συνεγνωσμένων ἐν τοῖς οὐ-
 σιν ἐναρίθμων μονάδων, αἷ γε οὐδὲ μονάδες ἂν κυρίως εἶεν, εἷ
 γε ἢ μονὰς οὐκ ἀριθμός, ὥστε διὰ τοῦτο ἐκεῖνο μᾶλλον ἔγνω-
 σται μονὰς καὶ μόνον ὅτι μὴ δι' ἀριθμοῦ τε καὶ ἐν ἀριθμοῖς
 25 γνωρίζεται³. ἢ γὰρ κυρίως οὐκ ἀριθμός· μονὰς οὖν ἢ θεότης,
 ἀλλ' οὐ τῶν ἐν τοῖς οὐσι διεγνωσμένη, καθάπερ καὶ Γρηγόριος
 ὁ θεολόγος εἰπὼν «τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν ἄληπτόν τε καὶ ἀπερί-
 ληπτον» εὐθὺς ἐπάγει, τῆς τοῦ ῥητοῦ διανοίας ἐρμηνεὺς γινό-
 μενος· «λέγω δὲ οὐχ ὅτι ἐστίν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν»⁴. Ὁ δὲ φιλό-
 30 σοφος οὗτος ἄληπτον ἐπίσης καὶ ἀναπόδεικτον τίθεται καὶ τὸ

A₁C₂H₁I₂L₂ 17 καὶ μετὰ θεότης παραλ. H₁
 Λ₂ 25 μονὰς μετὰ κυρίως προστ. H₁

24 ἀριθμοῖς: ἀριθμῶ

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 872 A.

2. Αὐτόθι 13, 3, PG 3, 980 D.

3. Βλ. αὐτόθι 13, 2, PG 3, 977 CD.

4. Ὁμιλία 28, 5, PG 36, 32 B.

τί ἐστὶ καὶ τὸ ὅτι ἐστὶ, καὶ ἡ σεμνὴ πρόφασις αὐτῷ τὸ δι' ἀποδείξεως δεικνύειν ὅτι πάντα τὰ θεῖα ὑπὲρ ἀπόδειξιν. Ἐγὼ δὲ μικρόν τι περὶ τούτου πρὸς αὐτὸν εἰπὼν ἐπὶ τὰ προτεθειμένα μετοίσω τὸν λόγον.

24 5 Οὐ σύ γε αὐτὸς εἶ ὁ λέγων ἐπ' οὐδενὸς εἶναι τῶν θείων ἀπόδειξιν; Εἰ τοίνυν ἀποδέδεικται σοι τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, οὐ θεῖον· εἰ δὲ πρόπον ἐστὶ τῷ θεῷ τὸ πρόσρημα, ἀπόδειξιν οὐκ ἐπιδέξαιτ' ἄν· σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ἄλλοτε ἄλλα λέγεις καὶ τὰναντία πρὸς ἄλληλα, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀποδεδειγμένου θεοῦ, 10 ὡς αὐτὸς λέγεις ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ἀλλὰ καὶ ὀπηνίκα τῆς ἐγγινομένης ἀπὸ τῶν κτισμάτων ἐπὶ τὸν δημιουργὸν ἀνόδου μέμνησαι¹. Τί γάρ, οὐδὲ ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων ἔσται ἀπόδειξις ὅτι ἐστὶ δημιουργός; Οὐδὲ γνωστά ἐστὶ τινα τῶν ἀοράτων ἀπὸ τῶν ὀρωμένων; Οὐδὲ τὸν θεῖον Παῦλον δέξῃ μαρτυροῦντα ὅτι 15 «τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται»², ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἐπαφήν καὶ γνώσιν πάντ' ἔρεῖς τὰ θεῖα;

25 «Ναί» φησιν, «ἀλλ' ἐμοὶ περὶ ὧν ἐκάστοτε συντίθεμεν συλλογισμῶν κατὰ τὸν ἔξω λόγον ὁ λόγος· τὰ τοιαῦτα δ' ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται»³. Τί οὖν, ἄπερ ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν διανοεῖται, ταῦτ' οὐχὶ καὶ προφέρειν ἔχει διὰ γλώττης ἢ χειρὸς διὰ τοῦ ἔξω λόγου ποιούμενος τὴν ὀμιλίαν ἢ συγγράμματα συντάττων, ὡσπερ κάπλι τῶν ἀμέσων καὶ καθόλου γίνεται προτάσεων; Τούτων γάρ ἡ γνώσις δι' ἐπαγωγῆς διανοητικῶς ἐπισυναγομένη 25 τῇ ψυχῇ πέφυκεν ἐγγίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἔξω λόγον φέρεται δι' ἐπαγωγῆς γνωριζομένη πάλιν. Σὺ δ' ὁμοῦ καὶ τοῦτ' ἄν ἡμῖν ἐκφήναις, ὁ κατὰ πᾶσαν ἐξουσίαν ὅτι ἄν ἐθέλοις λέγων, καὶ

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 6 τὸ: τι I₂Λ₂ 7 τῷ παραλ. H₁I₂Λ₂ 10 - 11 ἐπιγενομένης Λ₂ 12 ἔσται: ἐστὶ Λ₂ 13 ἐστὶ μετὰ ὅτι παραλ. Λ₂
18 ναί: καὶ Λ₂ 20 καθ' ἑαυτοῦ διανοεῖται Λ₂ 21 προσφέρειν I₂
26 σύ δ': οὐδ' Λ₂ 27 ἡμῖν παραλ. A₁

1. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 241.

2. Ρωμ. 1, 20.

3. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 241 - 242.

μάρτυρα ἡμῖν σοι παρέξεις θαυμαστὸν λέγοντα· «θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον»¹. Ἄλλ' εἰ τοῦθ' οὕτω σοι δοκεῖ, τί γε ἐκεῖνο ὄπερ οὐκ οἶδ' ἢ τοι περὶ σαυτοῦ ἢ κατὰ σαυτοῦ προοιμιαζόμενος πρὸς τοὺς Λατίνους γράφεις ὅτι «πλείω λέγεις ἢ νοεῖς»².

5 Ἐγὼ δὲ οὐ μόνον ὅτι ἔστι δημιουργὸς κατανοῶ ἐκ τῶν δημιουργημάτων, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἰς ἔστι καὶ νοῶ καὶ ἀποδείκνυμι· πάντα γὰρ ὄρω μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς βουλήσεως καὶ σοφίας καὶ δυνάμειος δεόμενα γενέσθαι ἐκ μὴ ὄντων· μία δὲ βούλησις ἅμα καὶ σοφία καὶ δύναμις μιᾶς φύσεώς ἐστιν· εἰς ἄρα τῆ φύσει ὁ
10 δημιουργὸς θεὸς ἡμῶν.

26 Πάλιν ἀνάλαβέ σου τὰ ἀμυντήρια, προβαλοῦ τοὺς Ἀριστοτέλους τοῦ σοῦ κανόνας, ἐρώτα τὰς πεύσεις τὰς ἀμφικρήμους, μικρὸν δ' ὁμῶς μείνον καὶ ταυτὰ σοι προθήσομεν εἰς ἐξέτασιν. Νῦν δ' ἴδωμεν διὰ τίνων κατασκευάζει μηδαμῶς εὐλογον εἶναι
15 τὸν θεὸν ἕνα λέγεσθαι. «Κατὰ μετοχήν» φησιν «οὐκ ἔστι, καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστι, κατ' αἰτίαν οὐκ ἔστιν ἕν· κατ' οὐδένα ἄρα τρόπον ἔστιν ὁ θεὸς ἕν»³. Τὴν μὲν οὖν μετοχήν καὶ ὑπαρξιν παρεῖναί μοι δοκῶ· τὸ μὲν γὰρ οὐδεὶς ἠγγόησεν ὅτι μὴ κατὰ μετοχήν ἔστι τι θεῶ, τὸ δὲ οὐδεὶς ἐζήτησε τί ἐστι καθ' ὑπαρξιν θεός. Κατ' αἰτίαν δὲ
20 πῶς οὐκ εὐλογον ἕνα τὸν θεὸν λέγεσθαι οὐκ ἔχω συνιδεῖν, οὐ μόνον ὅπως οὐκ εὐλογον, ἀλλ' οὐδ' ὅπως ἐτόλμησεν εἰπεῖν, σαφῶς τοῦτο τῶν ἀγίων διαγορευόντων· ἀλλ' εἰ κατ' αἰτίαν τὸν θεὸν ἕν οὐκ εὐλογον εἰπεῖν, οὐδὲ τοῦ ἐνόος αἷτιος ἔσται, καὶ γὰρ ὧν ἔστιν αἷτιος, ἀπὸ τούτων ἔχει τὰς προσηγορίας· εἰ δὲ τοῦ ἐνόος οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς
25 αἷτιος, οὐδενὸς τῶν ὄντων ἔστιν αἷτιος· τῷ γὰρ εἶναι τὸ ἕν, πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα, καὶ τῶν ὄντων ἕκαστον ἕν ἐστιν ἢ γένει ἢ εἶδει ἢ ἀριθμῷ, καὶ οὐδ' ἂν πολλὰ ἕκαστον αὐθις τούτων εἶη τῆ κατ' αὐτὰ διαφορᾶ, εἰ μὴ τὸ ἕν εἶη· τὸ γὰρ ἕν ἐστι στοιχειωτικὸν καὶ συνεχτικὸν καὶ συστατικὸν ἀπάντων⁴. Ὡσθ' ὁ τοῦ
30 ἐνόος μὴ ὧν αἷτιος οὐδενός ἐστιν αἷτιος.

A₁C₃H₁I₃Λ₂L   3 ἦ: εἰ H₁   11 προβαλλοῦ H₁   13 προθήσομεν I₃   18 τῷ μετὰ τι προστ. I₃   19 ὁ πρὸ θεὸς προστ. I₃   25 ὁ θεὸς πρὸ αἷτιος προστ. Λ₂   27 εὐδη H₁   29 ὡσθ' : ὡς δ' Λ₂

1. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 28 C, ἐκδ. A. Rivaud εἰς τὴν συλλογὴν Budé, Paris 1949 σ. 141 δανεισθὲν ἀπὸ Γρηγ. Θεολόγου, *Ὁμιλία* 28, 4, PG 36, 29 C· βλ. ἀνωτ. *Ἐπιστ.* 3, 35.

2. Βλ. Paris. gr. 1278.

3. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι 259.

4. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 13, 3, PG 3, 980C.

27 «Ἄλλ' εἰ ὡς αἰτιός» φησι «τοῦ ἑνὸς ἕν ἐστιν ὁ θεός, οὐ μᾶλλον ἕν ἢ πολλά, καὶ γὰρ καὶ τῶν πολλῶν αἰτιός»¹. Παρίημι τοίνυν λέγειν ὡς τοῖς μὲν πολλοῖς οὐ συναναιρεῖται τὸ ἕν, τῷ δὲ ἐνὶ τὰ πολλά, καὶ ὡς ὁ θεὸς ἕν τῷ ἐνὶ μένων καὶ τὰ
5 πολλά προάγει, καὶ οὐ προάγει μόνον, ἀλλὰ καὶ γινώσκει, τοῦ ἐνιαίου μὴ πληθυνομένου τὰς ἕν τοῖς πλήθεσι διαφοράς· ἀλλ' εἰ μὴ μᾶλλον ὁ θεὸς ἕν ἢ πολλά, διατί 'εἷς' μὲν θεὸς λέγομεν, 'πολλοὶ' δὲ οὐ λέγομεν; Διατί δὲ 'πολυώγυμον' αὐτὸν καλοῦμεν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὀνόμασι συνδιαιροῦμεν; «Ἄλλ' οὐκ εἰπόν»
10 φησιν «οὐ μᾶλλον ἕν ἢ πολλά, ἀλλ' οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν»². Εἰ οὖν ἔστιν, οὐχ ἕν δὲ ἔστι, πολλά ἂν εἴη.

28 «Πῶς οὖν», φησί, «Διονύσιος ὁ μέγας περὶ τοῦ θεοῦ φησιν ὡς οὔτε ἕν ἐστιν»³; Ἄλλ' οὐκ ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἑνός, ὡ βέλτιστε· παράγγελμά γάρ ἐστιν αὐτοῦ μὴ οἴεσθαι τὰς ἀποφάσεις ἀντικειμέν-
15 νας εἶναι ταῖς καταφάσεσιν ἐπὶ θεοῦ⁴. Σὺ δ' ἐπ' ἀναιρέσει τοῦ ἑνός προφέρεις τὸ οὐχ ἕν, τὴν ἀσυνείκαστον ἐκείνην αἰτίαν προστιθείς ὡς εἰ κατ' αἰτίαν ἔστιν ἕν, καθ' ὕπαρξιν οὐκ ἔσται ἕν, ὥστε φησὶν «οὐ μᾶλλον ἕν ἢ οὐχ ἕν». Τί δὴ σοι βούλεται τὸ καθ' ὕπαρξιν τοῦτο, ὡ διαλεκτικὲ σὺ καὶ ἀφυκτε; Εἰ μὲν γάρ τὸ ἀπλῶς
20 εἶναι, πῶς τὸ κατ' αἰτίαν ἕν οὐκ ἔσται αὐθις οὐδαμῶς ἕν; Αὐτῷ γὰρ τῷ εἶναι ὁ θεὸς ἕν ὑπὲρ τὸ ἕν τοῖς οὐσίαν ἕν καὶ τοῦ ἕν τοῖς οὐσίαν ἑνὸς αἰτιός καθίσταται, ἀκλίτως ἴν' οὕτως εἶπω ἑαυτὸν ἐπιδιδοὺς καὶ τῆς οἰκειάς ἐνότητος ἀγαθότητι μεταδιδούς καὶ ἀμεθέ-
25 κτως μετεχόμενος. Εἰ δὲ τὸ καθ' ὕπαρξιν τοῦτο σοι βούλεται διτι οὐκ ἔστιν οὐσία τοῦ θεοῦ τὸ ἕν καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εὐλογον ἕνα λέγειν τὸν θεόν, οὐδ' ὁ ἥλιος λοιπὸν εἷς ἐστιν, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ τὸ ἕν οὐσία· εἰ δὲ κατὰ μετοχὴν τοῦ αὐτοενός εἷς ἐστιν

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 9 ἀλλ' οὐ τοῖς ὀνόμασι συνδιαιροῦμεν παραλ. I₂ 10
ἐν μετὰ ἀλλ' οὐ μᾶλλον παραλ. H₁ 13 ἕν : ᾧ Λ₂ 18 ἐν μετὰ μᾶλλον παραλ. H₁

1. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 258-260.

2. Βλ. πράγματι Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 259.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 13, 3, PG 3, 980-
Περὶ μυστικῆς θεολογίας 5, PG 1048 A· βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 260.

4. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 2, PG 3, 1000 B.

ὁ ἥλιος, οὐ μᾶλλον εἰς ἢ οὐχ εἰς, ἐπεὶ καθ' ὑπαρξιν οὐκ ἔστιν εἰς· τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ἐπὶ πάντων ὅσα τοῦ ἐνὸς μετέχει, καὶ μάλα γε εἰκότως.

29 Εἰ γὰρ τὸ αὐτοῦν οὐ μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν κατὰ τὴν σὴν
 5 σοφίαν, πολλῶ μᾶλλον ὅσα τῷ μετέχειν τούτου ἐν ἔστιν, οὐκ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς δὲ μόνον, ἀλλὰ καπὶ τῶν δύο ἢ τριῶν καὶ παντὸς ἀριθμητοῦ· τοῦ γὰρ ποσοῦ μηδέποτε οὐσίας ὄντος, τὰ δύο οὐ μᾶλλον δύο ἢ μὴ δύο· καὶ γὰρ εἰ κατ' ἀριθμὸν δύο, ἀλλὰ καθ' ὑπαρξιν οὐ δύο πάντως. Ὡστε οὐ τὸν θεὸν οὐχ ἐν ἀπέδει-
 10 ξεν ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ τὸ ἐν οὐκ ὄν, εἴπερ οὐ μᾶλλον ἐν ἢ οὐχ ἐν, καὶ ἀπλῶς πάντα ἀριθμὸν ἀνεῖλε. Τοῦτο δὲ ἔστιν, ἵνα κατὰ τὴν αὐτοῦ φῶμεν ἐπιστήμην, παραλογισμός, ὁ παρὰ τὴν τοῦ ἐλέγχου ἄγνοϊαν, ᾧ καὶ θεολογῶν ὁ γεννάδας χρῆται, δι' οὗ καὶ σοφισάμενος, πάντα ἀριθμὸν ἀνεῖλεν· οὐ γὰρ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐν
 15 τε καὶ οὐχ ἐν· ῥαδίως δ' ἂν οὕτω τις καὶ ἕκαστον τῶν ὄντων μὴ μᾶλλον ὄν ἢ μὴ ὄν ἐλέγξειεν.

30 Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τῶν ἄλλων πάντων κατεψεύσατο, εἰς γὰρ ἐπιλάμπει ἥλιος ἡμᾶς, πλείους δὲ φωστῆρες, πλείστοι δὲ ἀστέρες, ἀλλ' ἑαυτοῦ γε ἕνεκα οὐκ ἔψευσται· εἰς γὰρ ὢν, οὐχ
 20 εἰς ἔστι ταῖς διαλέξεσιν, ἀλλ' ἄλλος καὶ ἐναντίος ἑαυτῷ. Ὁ γὰρ ἐνταῦθα μὴ καθ' ὑπαρξιν ἐν εἶναι τὸν θεὸν ἰσχυριζόμενος, ἀκούσατε τί λέγει ἀνωτέρω· «ἄ ἔστι ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὰ καθ' αὐτὸ αὐταῖς λεγόμενα, ταῦτα καὶ τῷ θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν λεγόμενα¹ ὑπάρχει· οὐ γὰρ ἐνδέχεται εἶναί τε καὶ μὴ· εἴ τις οὖν
 25 ἔροιτό σε», φησί, «ταῦτα ἃ φῆς περὶ θεὸν εἶναι ἀνυπόστατά ἐστιν ἢ μετέχει τινὸς ὑπάρξεως. Καὶ εἰ τοῦτο, οὐσίαι εἰσὶν ἢ συμβεβηκότα· πῶς ἐκφεύξῃ τὸ καὶ μὴ οὐσίαν θείαν ἀποδεικτὴν λέγειν»²;

A₁C₂H₁I₂Λ₂L   4 οὐ παραλ. L   7 γὰρ παραλ. I₂   13 ᾧ: δ C₂
 19 ἔψευσαι Λ₂   20 ἄλλος H₁   22 τὰ: τὸ I₂Λ₂   26 οὐσίας H₁
 27 καὶ μετὰ μὴ προστ. L   ἀποδεικτικὴν H₁

1. Γρηγ. Θεολόγου, Ὁμιλία 38, 7, PG 36, 317 B· βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθοδόξου πίστεως 1 4, PG 94, 860 C.

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 255-256.

31 Τί οὖν ἐστὶν ὃ φησιν; Ἐπειδὴ πᾶν ἢ οὐσία ἢ συμβεβηκός, τὰ δὲ περὶ θεὸν συμβεβηκότα οὐκ εἰσιν, οὐσίαι ἄρα τοῦ θεοῦ εἰσιν· εἰ οὖν τούτων τί τις φαίη γινώσκειν, καὶ τὴν οὐσίαν ἄρα λέγει τοῦ θεοῦ γνωστὴν εἶναι καὶ ἀποδεικτὴν. Ὁ γοῦν μηδὲν
 5 εἶναι λέγων τὸν θεὸν καθ' ὑπαρξιν, πάντα νῦν αὐθις λέγει τοῦτον εἶναι καθ' ὑπαρξιν τῷ συμπεριληπτικῷ τῆς διαιρέσεως ἀναγκαίως πρὸς τοῦτο συνωθῶν ἡμᾶς ὡς γ' οἴεται. Ἐνῆν μὲν οὖν δεῖξαι ὡς οὐδὲ τὰ ὄντα πάντα τῇ διαιρέσει ταύτῃ συμπερικλείεται· εἰ δὲ καὶ συμπεριβάλλεται, οὐδ' οὕτως ἀνάγκη τὸ ὑπὲρ τὸ ὄν συμ-
 10 περιελθῆναι τῇ τῶν ὄντων διαιρέσει· ἕποσάτης· γὰρ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον τούτων ἐστὶν ὁ θεός¹, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τούτων συνέστηκεν αὐτός, οὐδέ τι συντελοῦσι τὰ περὶ θεὸν εἰς τὸ εἶναι τὸν θεόν, οὐδὲ γνωστὴ ἐστὶν αὐτοῦ ἡ φύσις, ἵνα καὶ διαφορὰν οὐσιώδη σχοίη, καθὰ καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει². Κυρίως γὰρ ὢν καὶ προὖν
 15 καὶ μόνος ὢν καὶ ἀπλῶς καὶ ἐνιαίως ὢν, διαφορᾶς οὐδεμιᾶς δεῖται εἰς τὸ εἶναι· τοῖς γὰρ μετ' ἐκείνον πολλοῖς οὔσι δεῖ διαστολῆς· οὐκ οὐσίαι θεοῦ τὰ περὶ τὸν θεόν, ἀλλ' αὐτός ἐστὶν οὐσία τῶν περὶ αὐτόν.

32 Ἡ μὲν ἐστὶν αὐτὸς οὐσία, ἄρρητός τε καὶ ἀπερινόητος, ἣ
 20 δὲ ἐστὶν οὐσία τῶν ὄντων καὶ ζωὴ τῶν ζώντων καὶ σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ εὔ εἶναι μετεχόντων ὄντοτης, ἵν' οὕτως εἴπω, καὶ δύναμις κάλλοποιός, καὶ νοεῖται καὶ λέγεται καὶ ἀποδείκνυται, εἰ καὶ μὴ ἐφ' ὅσον ἐστίν. Εἰ δὲ καὶ ὑπάρξεώς τινος μετέχει τὰ περὶ θεόν, οὐχ ὡς οὐσίαι,
 25 οὐδ' ὡς ἐνυπόστατα, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός, ἀλλ' ὡς ἐνέργειαι οὔσαι τοῦ θεοῦ· εἰ δὲ τὰ τῶν ἐνεργειῶν ἀποτελέσματα τις εἴποι, καὶ τούτων οὐσίαι μὲν ἔστιν ἄ, θεῖαι δ' οὐ μενον. Οὐ μὴν, ἀλλ' ἵνα τὸ πλῆθος ἀφῶ τῶν παρ' αὐτοῦ θείων οὐσιῶν λεγομένων, ὡς μὴ καὶ αὐτὸς πλήθει περιπέσω λόγων, εἰ τὰ περὶ θεὸν
 30 λεγόμενα τοῦ θεοῦ ἐστὶν οὐσίαι, περὶ θεὸν δὲ λέγεται καὶ τὰ

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 8 συμπερικλείεται τῇ διαιρέσει ταύτῃ A₁ 10 περὶ
 μετὰ τῇ προστ. L 17 τὸν παραλ. I₂Λ₂ 26 τῶν παραλ. I₂ 30
 τοῦ θεοῦ: αὐτοῦ (τοῦ θεοῦ ἐν ὧα) AL

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 7, PG 3, 596C.

2. Βλ. *Ἐπιστολὴν* 225, PG 32, 873BC.

κτίσματα, ὡς πολλαχοῦ τῆς ἱεράς εὐροι τις ἂν γραφῆς, κτιστὴ ἔσται κατ' αὐτὸν ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ.

33 Καὶ μὴν τὸ σοφὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ ζωὴ καὶ
 5 ὅσα σχεδὸν λέγεται περὶ αὐτὸν δι' ὀνομάτων προαγόμενα, πῶς
 ἂν οὐσία εἴη, τῶν ὀνομάτων, εἴ τις ἐξετάσειε, μὴδ' ἐφ' ἡμῶν
 οὐσιῶν ἀλλ' ἐνεργειῶν δηλωτικῶν γε ὄντων; Πῶς ἂν οὖν ἐπὶ
 θεοῦ τὰ ὀνόματα οὐσίαν φαίη τις, ὅπου γε οὐδ' ἂν λόγος εὐρε-
 θεῖη σημαγτικὸς τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης; Ὅσοι γὰρ τῆς
 ὄντως ἀληθείας εἰσὶν ἐρασταὶ οὐ θεμιτὸν οἴονται ὑμνεῖν τὴν ὑ-
 10 περουσιότητα τὴν θεαρχικὴν οὔτε ὡς λόγον ἢ δύναμιν ἢ ζωὴν
 ἢ οὐσίαν ἢ ἀγαθότητα, ἀλλ' ὡς παντὸς ὀνόματός τε καὶ πρά-
 γματος ὑπεροχικῶς ἀφειμένην· ἀλλ' ἐπειδὴ περ αὕτη πάντων ἐ-
 στὶν αἰτία, ἐκ πάντων τῶν αἰτιατῶν αὐτὴν ὑμνητέον, ἐπεὶ καὶ
 15 λφ¹ καὶ τῆ ἀληθείᾳ δοκεῖ καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ αἰῶνος ὑμνολόγοις
 αὐτῆς. Ἐπεὶ τοίνυν περὶ αὐτὴν πάντα τὴν θεαρχικὴν ὑπερου-
 σιότητα, τὰ δὲ περὶ αὐτὴν οὐσίαι θεῖαι κατὰ σέ, πάντα ἄρα
 θεῖαι οὐσίαι κατὰ σέ εἰσιν.

34 Ἔτι, ἐπεὶ μὴ μόνον αἱ θέσεις, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρέσεις τῶν
 20 περὶ θεὸν εἰσιν, ἔσονται καὶ αὗται θεῖαι οὐσίαι κατὰ σέ, καίτοι
 μὴ πεφυκυῖαι δηλοῦν ὃ ἐστίν, ἀλλ' ὃ μὴ ἔστιν. Ἄλλ' εἰ μὴ αὗ-
 ται, καίτοι μᾶλλον τῶν περὶ θεὸν θέσεων ἀρμόττουςαι θεῶ, πῶς
 ἄρ' αἱ θέσεις εἶεν ἂν οὐσίαι θεῖαι; Πῶς δὲ καὶ «ἂ ταῖς ἄλλαις
 οὐσίαις τὰ καθ' αὐτό, ταῦτα θεῶ τὰ περὶ αὐτὸν ἐστίν; «Ἐπεὶ»
 25 φησι «μὴ ἔστιν εἶναι τε καὶ μὴ»². Τίς ἢ νέα αὕτη καὶ παρά-
 δοξος θεογνωσία; Τὸ γὰρ καθ' αὐτό τινι ὑπάρχον οὐκ ἔνι κατ'
 οὐδένα τρόπον μὴ εἶναι τοῦτο ἐκεῖνο. Οἶον τί λέγω; Καθ' αὐτό
 ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ εἶναι λογικόν· οὐκ ἔνι γοῦν τὸν ἄν-
 θρωπον μὴ εἶναι λογικόν· τῶν δὲ περὶ θεὸν λεγομένων, ζωὴ τε

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 5 ἡμῶν: ἡμῖν A₁ 6 οὖν ἂν A₁I₂ 16 αὐτῆς:
 αὐτοῖς H₁ περὶ αὐτὴν παραλ. A₁ 18 κατὰ σέ μετὰ οὐσίαι παραλ. I₂
 19 αἱ μετὰ καὶ προστ. H₁

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 5, PG 3, 593 C.

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 255· βλ. ἄνωτ. πργρ. 30, σ. 277.

καὶ οὐσία καὶ δύναμις, ἀλλὰ καὶ πάντων τούτων ὑπερεξηρημένος ὑπάρχει ὁ θεὸς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ εἶναι ταῦτα λέγεται, καὶ τοῦ εἶναι ταῦτα τὸ μὴ εἶναι θεοπρεπέστερον τε καὶ ἀληθέστερον· οὐκ ἄρα τῷ θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν ἃ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὰ
 5 καθ' αὐτό. Οὐ μόνον δὲ τὰ ἀντιφατικῶς ἀντικείμενα λέγεται ἄ-
 μα ἐπὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰναντία· «φῶς γὰρ ὡς ἰμάτιον» λέ-
 γεται περιβεβληθῆσθαι¹ καὶ «φῶς οἰκεῖν ἀπρόσιτον»², ἀλλὰ καὶ
 «ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ» καὶ «γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας
 αὐτοῦ»³· ταῖς δὲ ἄλλαις οὐσίαις οὐκ ἔστι καθ' αὐτὸ τὰ ἐναντία
 10 εἶναι· τῶν ἀδυνατῶν ἄρ' εἶναι τῷ θεῷ τὰ περὶ αὐτὸν ἃ τὰ καθ'
 αὐτὸ τοῖς ἄλλοις.

35

Ἔτι τῶν περὶ τὸν θεὸν τὰ μὲν μᾶλλον λέγεται, τὰ δ' ἦτ-
 τον, καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων, μᾶλλον γὰρ ζωὴ ἢ αὔρα⁴, καὶ ἐπὶ
 τῶν ἀφαιρέσεων, εἰ καὶ ἀντεστραμμένως, μᾶλλον γὰρ οὐκ αὔρα ἢ
 15 οὐχὶ ζωή· καὶ αἱ ἀφαιρέσεις δὲ πᾶσαι τῶν θέσεων πασῶν μᾶλ-
 λον προσήκουσι θεῷ· τῶν δὲ καθ' αὐτὸ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις οὐ-
 δὲν μᾶλλον καὶ ἦττον πρόσεστιν αὐταῖς, οὐδὲ γὰρ μᾶλλον ὁ ἄν-
 θρωπος ζῶον ἢ λογικόν· ἐπεὶ γὰρ οὐδ' οὐσία μᾶλλον οὐσίας
 οὐδ' οὐσιῶδες ἕτερον ἑτέρου μᾶλλον. Καὶ μὲν δὴ τετραχῶς τοῦ
 20 καθ' αὐτὸ λεγομένου, κατ' οὐδένα τρόπον τὰ περὶ θεὸν ἂν εἴη
 καθ' αὐτό· οὔτε γὰρ δι' αὐτὰ τὸ θεῖον, καὶ γὰρ ἀναίτιον, οὔτε
 ἐν τῷ λόγῳ ταῦτα τῷ τί ἐστὶ θεὸς δεικνύντι, καὶ γὰρ οὐδ' ἐ-
 φεῖται ζητεῖν ὅπως τί ἐστὶ θεός, ἀλλ' οὐδὲ τὸ θεῖον ἐν τῷ λό-
 γῳ ἂν αὐτῶν ληφθεῖη, καὶ γὰρ ὑπὲρ ἔγνωσαν τὸ θεῖον. Αὐθυ-
 25 πόστατα δὲ πῶς ἂν εἴη, μέχρις ἂν καθ' ὑποκειμένου πως λέγοιτο
 καὶ τὸ εἶναι περὶ τι μὴ ἀποβάλλοι; Διατί δὲ καὶ μὴ καθ' αὐτὸ αὐ-
 τά φαμεν θεῷ ἀλλὰ περὶ θεόν; Ἐπεὶ δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεο-
 λογίας ἐπώνυμος οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν
 φησι γινώσκειν τὸν θεὸν ἡμᾶς⁵, συμβήσεται κατὰ τὸν τοῦ φιλοσό-
 30 φου λόγον οὕτω γινώσκειν ἡμᾶς τὸν θεόν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας οὐσίας
 γινώσκομεν· ἐκ γὰρ τῶν καθ' αὐτὸ αὐταῖς ὑπαρχόντων γινώ-

A₁C₂H₁I₂Λ₂L   1 ὑπεξηραμένος Λ₂   12 τὸν παραλ. H₁   19 μᾶλ-
 λον ἕτερον ἑτέρου A₁   26 καὶ μετὰ δὲ παραλ. L

1. Ψαλ. 103, 2.

2. Α' Τιμ. 6, 16.

3. Ψαλ. 17, 11, 9.

4. Βλ. Γ' Βασ. 19, 12.

5. Ὁμιλία 38, 7, PG 36, 317 B.

σκομεν αὐτάς, ταῦτα δὲ θεῶ τὰ περὶ αὐτόν ἐστι λεγόμενα, ἐξ ὧν αὐτόν γινώσκομεν.

- 36** Ἔτι, εἰ ὁ θεὸς γινώσκει ἑαυτὸν ἢ ἐστι, τὰ δὲ περὶ θεὸν αὐτῷ ἐστὶν αἱ ταῖς ἄλλαις οὐσίαις τὸ καθ' αὐτό, ἡμεῖς δ' ἐκ τῶν
 5 περὶ αὐτόν γινώσκομεν αὐτόν, ἢ ἐστι καὶ ἡμεῖς αὐτόν γινώσκομεν, ὡς αὐτὸς γινώσκει ἑαυτόν· οὕτως ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ ὑπερ-
 ανιδρυμένου τοῦ παντός καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου τῆς θεαρχι-
 κῆς ὑπερουσιότητος εἰς ἀφασίαν ἡμᾶς περικλεῖσαι φιλονεικῶν, ἔλαθεν ἑαυτὸν ταῖς κάτω ταύτην οὐσίαις συντεταχώς.
- 37** 10 Καιρὸς δ' ἂν εἶη καὶ τοὺς ἀποδεικτοὺς αὐτῷ κανόνας, αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν, μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοαπόδειξιν, ἣν ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους σοφίας κατὰ τῶν ἡμετέρων λόγων προεχειρίσατο, παραγαγεῖν εἰς μέσον καὶ διασκέψασθαι· τάχα γὰρ ἂν καὶ αὕτη τῶν τερετισμάτων φανείη, ὃ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ὁ Ἀριστο-
 15 τέλης αὐτὸς τὰ ἐκείνου παιδεύματα ἐπισκώπτων ὠνόμασεν. Εἰ δὲ τῶν ἐν ταύτῃ τι χρήσιμον ἡμῖν, θαυμαστὸν οὐδέν· καὶ παρὰ τῶν ὄψεων γὰρ ἔστι τι χρηστὸν φάρμακον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων¹. Πρὸς μὲν οὖν Πλάτωνα καὶ τὴν
 20 κατ' ἐκείνον ἀπόδειξιν Ἀριστοτέλης ἡμῖν ἀρκέσει· καὶ γὰρ φησιν· εἰ τὸ καθόλου πρὸ τῶν πολλῶν, ὡς ὁ Πλάτων ἔλεγεν, ἀπόδειξις λοιπὸν οὐκ ἔσται, οὐδὲ γὰρ δυνατὸν κατηγορεῖσθαι τῶν πολλῶν τὸ ἐνιαίως ὑφεστώς, καὶ ταῦτα πρὸ τῶν ἄλλων πάντων· κατηγορουμένου δὲ χωρὶς, ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν· ἀλλ' οὐδὲ
 25 μέσος ἔσται ὄρος· ὑποκείσεται γὰρ τῷ πρὸ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ τοῦτ' ἀδύνατον· μέσου δὲ χωρὶς ἀπόδειξις οὐκ ἔσται².

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 1 τῷ μετὰ δὲ προστ. H₁ 5 ἡμεῖς γινώσκομεν αὐ-
 τὸν A₁ 8 φιλονεικῶν H₁Λ₂ 9 ἐντεταχώς Λ₂ 10 ἀποδεικτι-
 κούς H₁I₂A₁Λ₂ 11 μᾶλλον δὲ τὴν αὐτοαπόδειξιν παραλ. I₂ 14
 τερετισμάτων A₁ 15 ὀνόμασιν Λ₂ 19 δογμάτων Λ₂ 22-24
 ἔσται . . . ἀπόδειξις οὐκ παραλ. H₁ 23 ὑφεστὸς A₁H₁L

1. Εἰκῶν ἢ ὅποια ἦτο ἰδιαιτέρως ἀρεστὴ εἰς τὸν Παλαμᾶν· ταύτην χρησιμοποιοεῖ μὲ τούτους αὐτούς ὄρους εἰς τὰς Τριάδας I, 1, 11. 20 - 21. 2, 1, 15.

2. Βλ. *Μεταφυσικά* 999a, ἐκδ. Teubner, σ. 50 - 51.

38 Πλάτωνι μὲν οὖν ἀντιστήσωμεν τάκεινου παιδεύματα, ἐκου-
 σίως ἀντιτεταγμένον, τῷ δ' Ἀριστοτέλει τὰ οἰκεία, τὸν φιλόσο-
 φον δηλαδὴ τοῦτον, εἰ καὶ μὴ ἐκόντα εἶναι. Πρῶτον δ' ἴδωμεν
 πῶς αὐτὸς τοὺς ἡμῶν περὶ τῶν θείων λόγους μηδαμῶς εἶναι ἀ-
 5 πόδειξιν ἀποδεικνύειν οἶεται, καὶ πρῶτον τὸ πρῶτον, ὡς τῶν
 ἄλλων κράτιστον καὶ οἶον ἀνυπόστατόν τε καὶ ἄμαχον προβε-
 βλημένον ἀναίδην καὶ τῇ σφοδρᾷ φορᾷ καθάπερ ῥοίζον ἔχον ὑ-
 πηχοῦντα τὴν λαιδορίαν· «ὡς περ τοῖς γεωμέτραις ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα,
 τοῦθ' ἡμῖν» φησιν «καὶ τῶν πατέρων ἀποφάνσεις· οὐδεμίαν ἄρα χρῆ
 10 ἐκ συλλογισμοῦ λαβεῖν», ὥσπερ οὐδ' οἱ γεωμέτραι τὰς τῆς οἰκείας
 ἕξως ἀρχάς· «ὁ δὲ τοῦτο ποιῶν ἀμαθὴς καὶ ἀπαίδευτος»¹. Εὐ-
 γε, ὁ πεπαιδευμένος σὺ καὶ αὐθις ἐξυβρίζων τῇ περιουσίᾳ τῆς
 παιδείας. Ἄλλ' ἐπειδήπερ ὡς γεωμετρικὰς ἀρχὰς καὶ κατὰ σέ
 τὰς τῶν πατέρων ἀποφάνσεις ἔχομεν, τὸ ἐκ τούτων συναγόμενον
 15 ἀπόδειξις ἐστὶν ἡμῖν, ὥσπερ καὶ τὸ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν τοῖς
 γεωμέτραις.

39 Ποῦ δὴ ἐκεῖνο ὡς ἐπὶ τῶν θείων ἀπόδειξιν οὐκ ἔστι λέγειν
 οὐδαμῶς ὑπὲρ οὗ σοι πᾶς ὁ λόγος; Ἄλλ' ὁ μὴ ἐκ τούτων
 τῶν ἀρχῶν συλλογισμὸς γινόμενος οὐ θεολογικός, ὥσπερ οὐ-
 20 δὲ γεωμετρικός ὁ μὴ ἐκ γεωμετρικῶν ἀρχῶν. Οὐκοῦν θεο-
 λογικός συλλογισμὸς διαλεκτικός οὐδέποτε, ὥσπερ οὐδὲ γεω-
 μετρικός· ὁρᾷς πῶς ἔλαθες συνηγορῶν ἡμῖν; Τῆς γὰρ σῆς
 προθέσεως ἄπαν τὸναντίον ἐξ αὐτῶν τῶν σῶν ὑπὲρ αὐτῆς
 ταύτης τῆς προθέσεως ἐκβαίνον ἀποδέδεικται λόγων· οὕτω πᾶν
 25 τὸ μὴ τῇ ἀληθείᾳ συμβαῖνον καὶ ἑαυτῷ ἀνακόλουθον. Ἄλλὰ
 γεωμετρικὰς μὲν ἀρχὰς δείξομεν ἐξ οὐ γεωμετρικῶν ἀρχῶν, τὰς
 δὲ θεολογικὰς ἐξ οὐ θεολογικῶν, οὐ; Καὶ γὰρ τούτων ἐκτὸς οὐ-
 δὲν ἀξιόπιστον περὶ θεοῦ τῷ πληρώματι τῆς ἐκκλησίας κρίνεται,
 καὶ εἰσέρχεσθαι δεῖ πρὸς ταύτην διὰ τῆς αὐλῆς, τουτέστι τῆς
 30 γραφῆς· ἐκ τῶν ὁμοίων ἄρα καὶ αὐτὰς δείξομεν πιστάς, καὶ αὐτοῖς
 τοῖς ἀντιλέγουσιν ἀίρετικοῖς εἰκότως, ὅτι ὁ μὲν περὶ γεωμετρικῶν
 ἀρχῶν ζητῶν τοῖς γεωμέτραις ἀπιστεῖ, οἱ δὲ περὶ θεολογικῶν,

Α₁ C₂ H₁ I₂ Λ₂ L   1 τ' ἐκείνου I₂ Λ₂   4 τοὺς: τινὲ I₂ Λ₂   4-5 ἀπό-
 δεξις C₂ L   8 λαιδορίαν I₂ Λ₂   17 ἀπόδειξις Λ₂

1. Βαβλαάμ, ἀπόθι σ. 243.

καὶ μάλιστα πρὸς οὓς ἡμῖν ὁ λόγος, πιστεύειν μὲν φασι τοῖς μεμαρτυρημένοις θεολόγοις, ἀμφιγνοοῦσι δὲ τινα τῶν παρ' ἐκείνων εἰρημένων· ἂν οὖν ἀπὸ τῶν φανερώς αὐτοῖς ἐκπεφασμένων καὶ τούτοις συνωμολογημένων ἀκολούθως τὸ ζητούμενον συναγά-
 5 γωμεν, ἐλύσαμεν τὴν ἀμφισβήτησιν καὶ διὰ τοῦτο θεολογικῶς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς θεολογίας δείκνυνται, εἰ μὴ ἄρα πρὸς Ἑλληνας ἡμῖν ὁ λόγος εἶη.

40   Κἀπὶ τούτων δὲ ἐπ' ὀλίγον τὰ εἰκότα καταλλήλως αὐτοῖς προχειρισάμενοι, τὰς τῶν θαυμάτων ἔπειτα προδείξομεν ἀνάγκας, ἀφ' ὧν ὅ,τι ἂν συμπερανθεῖ θεολογικῶς ἔσται ἀποδεδειγμένον. Ἄ δὴ σὺ περὶ τῶν θείων διατελεῖς συλλογιστικῶς δεικνύων, εἰ μὲν ἐκ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν, ἀπόδειξις ἄρα τὸ δειχθέν, ἐκ γὰρ ἀποδεικτικῶν καὶ κατὰ σέ δέδεικται ἀρχῶν, εἰ δὲ μὴ ἐκ τῶν τοῖς πατράσιν εἰρημένων, οὐδαμόθεν ἔξει τὸ πιστόν. Ὡστ' οὐχ ὅπως
 10 οὐκ ἀποδεικτικῶς δεικνύεις, ἀλλ' οὐδὲ διαλεκτικῶς· σοφιστικῶς οὖν εἶπερ συλλογιστικῶς· οὕτω κατ' αὐτὸς σαυτοῦ ἡγωνισμένος ἔχεις.

41   Ἄ δὴ τοῦντεῦθεν ἀρχεῖς σαυτὸν ἐξαίρων ταῖς μεγαληγορίαις ὡς τὸ ἐν λόγοις κράτος ἔχοντα, παρεῖναι μοι δοκῶ· καὶ γὰρ
 20 ὥσπερ ἀνωτέρω τάναντία τῆς οἰκείας προθέσεως ἔλαθες παθῶν, οὕτω δὴ κἀνταῦθα ἀποδεικτικώτατον ἅμα καὶ θεολογικώτατον θέλων δεῖξαι σεαυτόν, τῶν περὶ τὰ τοιαῦτ' ἀμυήτων εἰς ἐφάνης· τὴν τε γὰρ ἀντιστροφὴν, ἣν ἐξ ἀνάγκης αἱ πλείους προτάσεις ἔχουσι τῶν θεολογικῶν συλλογισμῶν, ἔστιν ὧν ἐξισαζόντων ὄρων διὰ τὸ μοναδικώτατον τοῦ προκειμένου, καὶ αὐθις τῶν
 25 ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν αἰτίων ὄσα ἅμα, εἰ καὶ τρόπον ἕτερον, ἀγνοῶν παντάπασιν ἐδείχθη, καὶ ὅτι τὰ ἐλάττω τῶν αἰτημάτων οὐκ ἐλάττω, ὅταν μὴ καὶ δυνάμει ἢ ἐλάττω, καὶ ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἢ ἐξ ἐλαττόνων αἰτημάτων ἀπόδειξις φέρεται τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ
 30 βελτίων αὐτῆς ἢ ἐκ πλειόνων, ὅταν γνωριμωτέρας ἔχη τὰς προτάσεις. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ὄσα μεταξὺ τούτων ἐν οὐ παικτοῖς παίζεις κατὰ σεαυτοῦ παρήσω· κλέψειε γὰρ ἂν οὐδεμίαν, ὡς οἶμαι, ἀκοήν, κἂν κλέψωσιν, οὐδεὶς μοι λόγος.

42 Δι' ὃ δὲ τί δόξειας ἂν λέγειν; «Διὰ μέσου δείκνυσιν ὁ ἀπο-
δεικτικὸς καὶ τούτου αἰτίου· πλημμελὲς δὲ λίαν αἷτιον εἶναι
οἰεσθαί τι, δι' ὃ τὸ πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς· πῶς οὖν σὺ
τὸ φύσει ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς αἷτιον ἂν θείης¹»; Οὗτος μὲν οὖν
5 ὁ λόγος οὐ τὴν ἀπόδειξιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς σοῦς, ὧ φιλό-
σοφε, καὶ πάντας ἀπλῶς τοὺς τε ὄντας τοὺς τε ἐσομένους περὶ
θεοῦ συλλογισμοὺς ἀσυλλογίστους δείκνυσι καὶ πλημμελεῖς· χω-
ρίς γὰρ μέσου, καὶ τούτου τοῦ συμπεράσματος αἰτίου, συλλογι-
σμὸς οὐκ ἔστιν ἀσφαλής· ἂν δὲ τὸ μέσον φερωνύμως ἔχη μέσον,
10 κατὰ σὲ λίαν ἔσται περὶ τὸ θεῖον πλημμελής.

43 Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν· ἐρωτῶ δέ σε τὸν μόνον ἀσφαλῆ
θεορρήμονα· ἐκ θεοῦ καὶ ἡμεῖς—«τὰ γὰρ πάντα» φησὶν «ἐκ τοῦ
θεοῦ»²—ἐκ θεοῦ καὶ ὁ μονογενής· υἱοὶ θεοῦ καὶ ἡμεῖς—«εἶπα γάρ»
φησι «θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες»³—υἱὸς θεοῦ καὶ ὁ
15 μονογενής· ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐκ θεοῦ τε καὶ υἱοὶ θεοῦ πατρὸς,
υἱοῦ καὶ πνεύματος· ἐν γὰρ τοῖς τρισὶ τούτοις ὁ ὑψίστος ἡμῖν
ἐγνώσθη· καὶ τοίνυν ἐκ τούτων μὲν ἡμεῖς, ὁ δὲ υἱὸς ἐκ μόνου
τοῦ πατρὸς· ἔστι δὴ τι αἷτιον δι' ὃ ἡμεῖς μὲν ἐκ τῆς τρισυπο-
στάτου θεότητος, ὁ δὲ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς; Εἰ μὲν οὐκ
20 ἔστι, καὶ ἡμεῖς λοιπὸν ἀναιτίως ἐκ θεοῦ, εἰ δὲ δι' αἷτιαν, τὴν
ἀγαθότητα τὴν θεῖαν δι' ἣν ἡ κτίσις καὶ ἡ ἐν τοῖς κτίσμασι
χάρις· ταῦτα δὲ κοινὰ πατρὸς, υἱοῦ καὶ πνεύματος· τό τε γὰρ
εἶναι καὶ τὸ εἶναι πᾶσιν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ἐν ἀγίῳ πνεύ-
ματι· εἰ τοίνυν χάριτι θεοῦ ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ, τὸ μὴ κατὰ χά-
25 ριν, ὃν δὲ ἐκ τοῦ θεοῦ, πῶς ἄλλως γε ἢ φύσει; Τὸ δὲ φύσει
τοῦτο οὐδὲν ἕτερόν τι δείκνυσιν ἢ τὸν πατέρα μόνον αἷτιον τῶν
ἀχρόνως ἐξ αὐτοῦ προβαλλομένων· πῶς οὖν τοῦτο λέγειν πλημ-
μελές; Ἄλλ' εἰ καὶ τὸ φύσει τοῦτο αἷτιόν τις εἶποι, οὐδὲ τοῦτο
πλημμελές· τῷ τε γὰρ πατρὶ συναπτόμενον, ἐκείνον αὐτὸν δεί-
30 κνυσι τὸ αἷτιον, τῷ τε υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι, ταῦτ' αὐτὰ
αἷτιατά· οἶον ἑκατέρωθεν πατὴρ, πατὴρ κυρίως τοῦ υἱοῦ; Διότι

A₁C₃H₁I₃Λ₂L 7 θεὸν I₃Λ₂ 14 φησι παραλ. L A₁I₃ ἔσται A₁
29-30 ἐκείνον αὐτὸν δείκνυσι τὸ αἷτιον παραλ. I₃

1. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 243.

2. Α' Κορ. 8, 6.

3. Ψαλ. 81, 6.

φύσει ἐστὶ πατὴρ ἐκείνου¹, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ὁμοίως.

44 Ἐπειτα οὐδ' ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὁ τῆς οἰκειότη-
τος ἐγτεῦθεν δεικνύμενός ἐστιν· οὐκ οὐκ πλημμελὲς ἐνταῦθ' αἰ-
5 τιον «τὸ τὴν οἰκειότητα δηλοῦν» εἶπειν, «τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρ-
ξεως ἀρρήτου φυλαττομένου», καθάπερ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος
πρὸς Σεραπίωνα τὸν θεῖον γράφει, διακρινῶν αὐτῷ πῶς ἐκ θεοῦ
λέγεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον¹· οὕτω τοῖς ἐν πνεύματι λαλοῦσι
10 περὶ πνεύματος ἀκριβῶς ὁμολογεῖ τὰ ἡμέτερα. Ταύτη μὲν οὖν
ταῦτ' ἐχέτω.

45 Περὶ δὲ ἀφῆς καὶ ἐπιστήμης, ὅπως ἐπὶ τῶν θείων γίνεται,
εἰρήκαμεν ἀρχόμενοι· τοῦ δὲ μεγάλου Διονυσίου καταφεύδεται
σαφῶς λέγων αὐτὸν λέγειν «μηδὲ τῇ σκιᾷ τῆς τοῦ θεοῦ σκιᾶς
ἐντυχεῖν» τοὺς θεόπτας τῶν πατέρων², τούτοις τε κάκεινῳ οἶα
15 τις ψευδόμαρτυς ἀναιδῶς ἐπανιστάμενος καὶ δι' ἐκείνων πολε-
μῶν ἡμῖν, μᾶλλον δ' ἔν' ἀληθέστερον εἶπω, σὺν ἐκείνοις· αὐτὸς
γὰρ ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τὸ πῦρ καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὕδωρ
καὶ τὴν γῆν ἐμφανεῖς τύπους ἔχειν λέγει τῆς θεαρχικῆς ιδιότη-
τος³, καὶ ὁ μὲν μείζων τῶν μεγάλων τούτων Παῦλος «τὰ ἀόρα-
20 τά» φησι «τοῦ θεοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοού-
μενα καθοράται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης»⁴. Εἰ δὲ
μὴ χαρακτηρὰ τινα ταῦθ' ἐκεῖθεν ἴσχει, πῶς ἂν ὀρῶτο τοῖς
ποιήμασιν ἐκεῖνα; Καὶ αὐτὰ μὲν οὖν τὰ τῶν κτισμάτων ἄψυχα
ἐμφανεῖς τύπους ἔχει τοῦ θεοῦ· τῶν δ' ἐν αὐτοῖς λογικὴν ψυχὴν
25 νοερὰν ἐχόντων οἱ τοὺς ὁμοφυεῖς πάντας τῇ θεωρίᾳ ὑπερακον-
τίσαντες οὐδὲ 'σκιὰν σκιᾶς' ἔχουσι θεοῦ;

A₁C₅H₁I₃Λ₂L 11 ἀ φῆς καὶ ἐπιστήμη I₃Λ₂ 20 - 21 νοούμενα πα-
ραλ. I₃

1. Μ. Βασιλείου, *Περὶ ἁγίου πνεύματος* 18, PG 32, 152 B, ἐκδ. Pruche εἰς τὴν συλλογὴν *Sources Chrétiennes* 17, Paris 1945 σ. 195. Ἡ πραγματεία τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου καὶ ὄχι πρὸς τὸν Σεραπίωνα. Ὁ Παλαμᾶς συγχέει τὰς ἐπιστολάς ταύτας μὲ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Μ. Ἀθανασίου, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται ἐπίσης περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

2. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 247.

3. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 15, 2-9, PG 3, 328 D - 340 B.

4. *Ρωμ.* 1, 20.

46 Καὶ ὁ μὲν νόμος σκιάν εἶχε τῶν μελλόντων ἀγαθῶν¹, ὅτε δ' ἡ χάρις ἐπέφανε² καὶ ἡ ἀλήθεια ἦλθε, τῶν εὐδοκιμησάντων κατ' αὐτήν ἡ θεοπτία οὐδὲ σκιὰ σκιᾶς ἐστι; Καὶ ὁ μὲν ἀπόστολος κοινῇ πᾶσιν «ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετέ» φησιν «ὅτι Χριστὸς οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ τι ἄρα ἀδόκιμοί ἐστε;»³, σὺ δὲ φῆς ὡς οἱ τῇ θεωρίᾳ ὑπεραναβεδηκότες οὐδὲ σκιᾶ σκιᾶς ἐντυχάνουσι; Καὶ τὸ μὲν πνεῦμα τοῦ θεοῦ κράζει ἐν ταῖς καρδίαις τῶν διὰ καθαρότητα ἠξιωμένων⁴ «ἄβδᾶ ὁ πατήρ»⁵, σὺ δὲ ταύτην τὴν «ἐπίγνωσιν»⁶ καὶ τὴν ἐνοίκησιν καὶ τὴν οἰκείωσιν οὐδὲ γοῦν σκιάν σκιᾶς εἶναι δίδως; Καὶ ὁ μὲν κύριος μακαρίζει τοὺς καθαρὸς τῇ καρδίᾳ ὡς τὸν θεὸν ὀψομένους⁷· πότε; «Ὅτε καὶ ἡ κάθαρσις. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ φησιν ὅτι «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμαυτόν»⁸, καὶ αὐθις «ὁ ἀγαπῶν με τὰς ἐντολάς μου πληρώσει, καὶ ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν»⁹. Τοιαῦτα μὲν οὖν 15 καὶ τοσαῦτα καὶ πλείω τούτων ἢ τῶν λογίων φησὶν ἀλήθεια, σὺ δ' οὐδὲ σκιάν σκιᾶς ἔχειν οἶει τοὺς καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας ὑπεραναβεδηκότητας καὶ ταῖς παμφαέσιν ἐνωθέντας ἀκτίσι⁹, καί-τοι τὸ μὴ σκιάν σκιᾶς ἔχον τοῦ θεοῦ, οὐδὲ θεῖον εἶναι δύναται; Πῶς οὖν οὐ τοιοῦτοι οἱ γε θεοειδεῖς καὶ μὴ γνόντες μό- 20 νον, ἀλλὰ καὶ παθόντες τὰ θεῖα;

47 Καὶ τί λέγω ὡς οὐδὲ θεῖον τὸ μηδὲ σκιάν σκιᾶς ἔχον τοῦ θεοῦ; Καὶ γὰρ οὐδ' ἐν τοῖς οὐσίῳ δλωσ εἶναι δυνατόν· ἐστι γὰρ ἐν οὐδὲν ὁ τῆς τοῦ καλοῦ παντάπασι μετουσίᾳς ἐστέρηται· τὸ δὲ μηδὲ σκιάν σκιᾶς ἔχον, πῶς οὐκ ἂν τ' ἀγαθοῦ παντάπασιν ἐστερημένον εἶη; Τί 25 οὖν; Ὁ μὲν καὶ τῆς χειρίστης ἐφιέμενός ζωῆς, ἐμπαθοῦς τε ὀρμῆς, ἀπερισκέπτου τε καὶ προσύλου προσπαθείας ἀνάπλεως, κατ' αὐτὸν τὸν ὑπὸ τῆς σῆς φιλοσοφίας συκοφαντούμενον, μετέχει τ' ἀγαθοῦ κατ' ἀμυδρὸν ἀπήχημα, οἱ δὲ τῆς ἀρίστης πολιτείας μὴ

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 8 τὴν παραλ. A₁C₂L 13 πληρώσει: τηρήσει L
16 νοεράς: ἱεράς Λ₂ 18 μὴ: μὲν I₂Λ₂L 23 μετουσίᾳς ἐστέρη-
ται παντάπασι A, 28 κατ' ἀμυδρὸν: κατὰ μικρὸν I₂Λ₂

1. Κολ. 2, 17.

3. Βλ. Β' Κορ. 13, 5.

5. Βλ. Ἐφεσ. 1, 17· 4, 13.

7. Ἰω. 14, 21.

9. Βαρλαάμ, ἐνθ' ἄνωτ.

2. Βλ. Τίτ. 2, 11.

4. Γαλ. 4, 6.

6. Ματθ. 5, 8.

8. Ἰω. 14, 23.

μόνον ἐπιθυμήσαντες, ἀλλὰ καὶ εὐμοιρήσαντες καὶ πρὸς τὴν ἀπαθῆ θεωρίαν ἀναδραμόντες διὰ τῆς πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ὀλικῆς ἀνατάσεως, οὐδὲ σκιὰν σκιάς ἔχουσι τοῦ ἀγαθοῦ;

48 Καὶ πᾶς μὲν ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα ἐστὶ τοῦ θεοῦ, ἴσως καὶ
5 ὁμοίωσιν· οἱ δὲ τῷ προσανέχειν διὰ βίου τῷ θεῷ τῇ ἀθλῶ καὶ
ἀπειλικρινημένῃ καὶ ἀδιαλείπτῳ προσευχῇ καὶ διὰ τῆς ἀνεπισ-
στρόφου πρὸς θεὸν ἀνανεύσεως πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευα-
σθέντες ἀξίαν οὐδὲ σκιὰν σκιάς ἔχουσι θεοῦ; Καλῶς ἄρα διὰ
10 τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννης ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ὅτι «τὰ ἐν τῇ
ψήφῳ τῇ λευκῇ οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβῶν»¹, μὴ
ὅτι γὰρ οὐ γνῶναι δύναται, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν ὑπέχει οὖς, οὐδ'
εἶναι ὀλως οἴεται τι, τὴν ὄντως οὔσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογι-
ζόμενος, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ γνῶσιν, οἷόν τινα γνόφον
ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῇ οὔσαν μηδαμῶς.

49 15 Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ φιλόσοφος, ψυχικὸς ἀντικρυς ὢν καὶ μὴ δεχό-
μενος τὰ τοῦ πνεύματος², τοὺς τε δι' αἰῶνος θεόπτας ἀναπεφηνότας
οὐδὲ σκιὰν γοῦν σκιάς ἰδεῖν ἀπεφήνατο θεοῦ, καὶ τῶν περιόν-
των ἔστιν ὢν μαθητῆς γενόμενος, διὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως³
καὶ τῆς ἀποδεδοκιμασμένης σοφίας ὡς μὴ γνούσης τὸν θεὸν ἐ-
20 πεστράτευσε τοῖς διδασκάλοις⁴. Ἐπεὶ γὰρ πρὸς αὐτὸν ἔλεγον
ἐκεῖνοι κατὰ πατροπαράδοτον ὑφήγησιν τοῖς ἀρχομένοις τὸν
νοῦν εἰς ἑαυτόν, ἅτε δυσχερῶς ἀπαλλαττόμενον τῶν ἔξω, μη-
χαναῖς τισιν ἐπιστρέφειν βιάζεσθαι τῶν εἰθισμένων εἶναι καὶ
οὕτω πρὸς ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ κατὰ τὸν ἔξω ἄνθρωπον⁵, αὐτὸς
25 διὰ τοῦτο κατὰ τῶν διδασκόντων ἐχώρησεν. Ἀλλὰ τί λέγω τοὺς

A₁C₃H₁I₃Λ₂L   14 οὐδαμῶς H₁   17 γοῦν παραλ. I₃   ἰδεῖν σκιάς A₁
18 δευδονύμου C₃   19 ἀποδεδοκιμασμένης H₁I₃A₁Λ₂   20 αὐτόν:
ἐκεῖνον A₁

1. Ἀποκ. 2, 17.

2. Βλ. Α' Κορ. 2, 14.

3. Α' Τιμ. 6, 20.

4. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἐπαφῶν τοῦ Βαρλαάμ μετὰ τῶν ἡσυχαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βλέπε τὴν εἰσαγωγὴν εἰς ἡμετέραν ἐκδοσὶν τῶν Τριάδων, Louvain 1959, σ. 13 - 18.

5. Τὸ αὐτὸ βλ. καὶ εἰς τὰς Τριάδας 1, 2, 7.

ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ
κατὰ τὸν ἕξω ἄνθρωπον στρέφειν; Καὶ τῶν τελεωτέρων γὰρ
εἰσιν οἱ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχήν,
εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον. Καὶ αὐτὸς ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος
5 Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν
εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυετῆ
ἐκεῖνον ἔλυσεν ἀύχμῳ¹.

50 Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τῷ γεννάδα τούτῳ τὸν τοῦ Κάϊν τρόπον ὑ-
φισταμένῳ κατὰ νοῦν, τὴν τε ἀναπνοὴν μικρὸν ἐπέχειν συνε-
10 δούλευον οἱ καθ' ἡμᾶς², ὡς καὶ τὴν διάνοιαν πρὸς βραχὺ γοῦν
συνεπισχοίη, τὸν τε ὀφθαλμὸν μὴ ὧδε κάκεισε περιάγειν, ἀλλ'
οἶον ἐρείσματί τινι τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ τοῦτον προσ-
ερεῖδειν καὶ τὴν δι' ὀψεως ἕξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς
καρδίας εἰσω πέμπειν αὐθις διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώ-
15 ματος—ὡς γὰρ τῶν μεγάλων περὶ ταῦτά τίς φησι «τοῖς ἕξω
σχήμασιν εἰώθεν ὁ ἕσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν πα-
ράδασιν»³—ἐπεὶ ταῦτ' ἐκεῖνοι τούτῳ ὑπετίθεντο, μετὰ βραχὺ
λίαν ἀφηνιάσας, οὐ μέχρι τοῦ λειποταξίου ἔστη, ἀλλὰ καὶ πικρὸς
αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος, 'ὀμφαλοψύχους' ὀνο-
20 μάζων αὐτούς. Τάχα καὶ τὸν εἰπόντα πρὸς θεὸν «ἡ κοιλία μου
ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνε-
καίνισας»⁴ καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ θεοῦ ἐν μέσῳ τῆς
κοιλίας μου»⁵ 'κοιλιοψύχους' ἂν οὗτος ἢ 'κοιλιονόμους' προσ-
αγορεύσειε καὶ τὸν γράφοντα «μνήμη θεοῦ κολληθήτω τῇ πνοῇ
25 σου»⁶ παραπλησίαν ἐπιθείη τὴν ἐπωνυμίαν καὶ διαβαλεῖ πάντας
τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερά καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 12 ἢ παραλ. I, 14 - 15 σώματος: στόματος Λ₂
16 σχήμασι Λ₂ 20 τὸν προστ. LA₁

1. Γ' Βασ. 18, 42 - 45. Παρομοία κατὰ γράμμα ἑκφρασις εἰς τὴν πρώ-
την Τριάδα, ἢ ὁποία ἐγράφη πιθανῶς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον (Τριάδες 1,
2, 10).

2. Συμειῶν τοῦ Νέου Θεολόγου (ψευδ.), Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς, ἐκδ.
I. Hausherr εἰς *Orientalia Christiana Periodica* 9, 2 (1927) σ. 164.

3. Βλ. Μακαρίου (ψευδ.), 'Ομιλία 16, PG 34, 617 D· Ἰω. Κλίμακος, Κλί-
μαξ 28, PG 88, 1139B· αὐτόθι 25 (PG 88, 1000 D - 1001 A).

4. Ἦσ. 16, 11. 5. Ψαλμ. 39, 8.

6. Ἰω. Κλίμακος, Κλίμαξ 27, PG 88, 1112 C· Ἦσυχίου (ψευδ.), Ἐκα-
τοντ. 1, 99, PG 93, 1512 A.

καὶ τυποῦντας καὶ ὀνομάζοντας καὶ ἀνιχνεύοντας· ἀλλ' ἐκείνους μὲν παρὰ τοῦτο βλάψει γε οὐδέν· αὐτὸς δὲ καὶ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μενεῖ καὶ οὐδὲ καὶ πρὸς τὰς σκιάς ἀτενίζειν ἔξει τῆς ἀληθείας¹.

- 51 5 Καὶ οὐ δυσχερανεῖς πάντως ταῦτα παρ' ἡμῶν ἀκούων· ἐγγυτέρω γάρ σε θεοῦ ποιούμεν ἢ σὺ τοὺς ἠνωμένους θεῶ· τῶν γὰρ σκιῶν ἡμεῖς σε ἐκβάλλομεν, σὺ δ' ἐκείνους καὶ τῆς σκιάς τῶν σκιῶν. «Ἄλλὰ νῦν» φησιν «ἐν ἔσοπτρῳ βλέπομεν»² ὁ μέγας Παῦλος φησι. Τί οὖν τὸ ἔσοπτρον; Οὐδὲ σκιάν σκιάς ἔχει τὴν ἐμ-
 10 φαινομένην, καὶν ἦττον διειδὲς καὶ λεῖτον ἢ; Καὶ πῶς ἂν δεικνύοι τι καὶ πῶς ἂν ἔσοπτρον εἶη καὶ πῶς βλέπομεν ἐν αὐτῷ τι μηδὲ γοῦν σκιάν σκιάς ἔχοντι; Ὅταν δὲ καὶ αὐτὸς τις ἑαυτὸν ἔσοπτρον ἀκραιφνὲς κατασκευάσῃ θεοῦ³ καὶ τοῦ θεοῦ τυχὼν ἴλεω τοῦτον ἐν ἑαυτῷ ἔχη καὶ τούτῳ νοερῶς ἐντυγχάνῃ, φῶς ὑπὲρ
 15 φῶς ὑπερφυῶς ἐν φωτὶ θεώμενος, τὸν ὀρῶντα μηδαμῶς ὀρίζον ὀφθαλμόν, πῶς καὶν οὐδὲ σκιάν ἔχει τῆς τοῦ θεοῦ σκιάς; Ὅταν δὲ καὶ νοῦς ἢ τὸ ἔσοπτρον, καὶ νοῦς κεκαθαρμένος καὶ ἀκηλίδωτος, φύσις ἄυλος, φῶς συγγενές, εἰ χρὴ λέγειν, τῷ ἀνωτάτῳ καὶ πρώτῳ φωτὶ, πῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου καταλαμπόμενος
 20 φωτὸς οὐκ αὐτὸ φαίνοιτ' ἂν κατὰ μέθεξιν ὃ τὸ ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστί; Πῶς δ' οὐκ ἂν δι' ἑαυτοῦ φαίνοι τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκείνου τὴν ὠραιότητα, καθὰ καὶ ὁ προφήτης λέγει ὅτι «ἡ λαμπρότης τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»⁴; Πῶς δὲ τοιοῦτος ὢν τε καὶ φαινόμενος, εὐωδία Χριστοῦ⁵, τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ ἄγγελος,
 25 οὐδὲ σκιάν σκιάς σχοίῃ τοῦ θεοῦ; Πόθεν εἰς τούτους τοὺς ὄντως ἀφωτίστους καὶ πολυσκίους λόγους ἐλήλυθας, ὦ φιλόσοφε; Τῶν γὰρ σκιῶν τούτων πόρρω τὰ Διονυσίου τοῦ μεγάλου συγγράμματα· τοσοῦτο δὲ αὐτὸς μέγα τι χρῆμα δείκνυσιν οἰόμενος τὴν τῶν

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 12-13 ἔσοπτρον ἑαυτὸν A₁ 15 ὀρίζων Λ₂ 19 τοῦ παραλ. I₂ 20 φαίνει τ' I₂ 21-22 ἐκείνου κάλλους A₁ 23 τε παραλ. H₁

1. Ἡ παράγραφος εἶναι εἰλημμένη σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐκ τῆς Τριᾶδος I, 2, 8 καὶ 11.

2. A' Κορ. 13, 12.

3. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 89 C.

4. Ψαλ. 89, 17.

5. B' Κορ. 2, 15.

θεοφόρων ἀληθῆ καὶ μυστικὴν ἐποψίαν, ὡς καὶ τῆς κατὰ νοῦν αὐτῶν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως ἀπεικονίσματα λέγειν τὰς τῶν ἱερῶν γραφῶν διεξοδικὰς μαθητείας¹. Πόθεν οὖν τοῦτο προπετῶς φαντασθεὶς ἐξεῖπεν, ἐροῦμεν ἡμεῖς.

- 52 5 Ἐτερός τις τῶν ἀληθινῶν θεολόγων, τοὺς θρασεῖς θεολόγους ἐπιστομίζων, σκιὰν μὲν λέγει τὴν ἐμφαινομένην τῷ κόσμῳ τοῦ θεοῦ γινῶσιν, καὶ τὴν σκιὰν ἔχειν ταύτης τῆς σκιάς τοὺς ἐν τοῖς ὀρωμένοις φιλοσοφοῦντας τῷ μηδὲ τῆς κτίσεως τὴν ἀκριβῆ κατὰληψιν ἔχειν². οὗτος δὲ ὁ μὴ πνευματικὸς καὶ τοὺς πνευματικοὺς
- 10 ἀνακρίνων, μὴ εἰδὼς ὅτι διαφέρει θεοπτία θεολογίας, καὶ τῆς ἀπὸ ὀρωμένων ἐς τὰ μάλιστα, μετήνεγκεν ἀπ' ἐκείνης ἐπὶ ταύτην τῆς σκιάς τὴν διπλόην, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτην τοῖς τῶν ἀοράτων θεωροῖς συγχωρεῖ. τούτους δὲ διὰ τούτων ἀγεράστους δείξας τῶν λόγων, τοὺς ἔξω σοφοὺς ἔφησιν, ἔσπως μὴ
- 15 θαυμασίους ἠγήσεται, γενναίως³, ὡς αὐτὸς περὶ αὐτῶν λέγει, ἔτι τὴν θείαν κατανενοηκότας ὑπεροχὴν καὶ δεῖν ἰσχυριζομένους ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς θέαν ἄνωθεν παραγενέσθαι καὶ φῶς ἀναλάμψαι νοερόν, δι' οὗ ἐστὶ τοῖς θείοις συζυγεῖν καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν τὰς ἀπλᾶς ἔχειν θεωρίας. ταῦτα δὲ ἀκούων λεγόντων, μὴ δύνασθαι⁴ φησὶ ἔτι καὶ αὐτοὺς ὑπὸ θεοῦ πεφωτισθαι λέγειν⁵. Τίνα τὸν φωτισμόν; Ὅν πάντως ὑφηγοῦνται. τοῦτο τοῖνον ἀντικρὺς φησιν, ὡς οὐ δύναται μὴ θεοσεβεῖς τε καὶ θεόπτας διαφέροντας τῶν ἄλλων ἠγεῖσθαι καὶ προσαγορεύειν. Ἄλλ' ὡς μὲν τὸ ὑπ' ἐκείνων φῶς λεγόμενον βαθὺ καὶ δεινὸν σκότος
- 25 ἐστὶ, καὶ ἡ ἄνωθεν θεὰ κάτωθεν καὶ δαιμόνιος τρανῶς ἐν τῷ προτέρῳ πρὸς αὐτὸν ἀποδέδεικται λόγῳ⁶, καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἣν διδόασιν τῷ θεῷ καὶ ταύτην εἰς μέσον παραγαγόντες ἄθεον γνώμην ἀπεδείξαμεν οὕσαν. οὐ χεῖρον δ' ἴσως κἀνταῦθα φάναι βραχύ τι περὶ αὐτῆς τοῖς προτέροις ἐκείνοις σύμφωνον καὶ ὁμόλογον.

A₁C₈H₁I₃Λ₂L

15 λέγει περὶ αὐτῶν A₁

16 δεῖν: ἰδεῖν A₁

1. Βλ. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 9, PG 3, 648 AB.

2. *Μακαρίου* (ψευδ.), *Ὁμιλία 34*, PG 34, 744 C.

3. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 261 - 262.

4. *Ἐπιστολή 3*.

53 Ὁ μὲν οὖν Δαυὶδ εἶπεν ὅτι «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν»¹. ἐγὼ δ' ἂν φαίην προσθεὶς ὡς συναπόλοιτο τοῖς θεοῖς τούτοις ὑπεροχὴ θεοῦ, ἢ μηδὲ τῆς ἀγαιδέου κατ' ἐκείνους ὕλης προτέρα μηδ' ἐκ μὴ ὄντων προα-
 5 γαγοῦσα τὰ ὄντα μηδὲ τῶν ἐν ἡμῖν ὁπωσδηποτοῦν φαινομένων ἀσυγκρίτως ὑπερανέχουσα μηδὲ τῶν τῆδε καὶ καθ' ἡμᾶς πρό- νοιαν ποιουμένη. Ταῦτα γὰρ τὰ δόγματα Σωκράτους καὶ Ἀρι- στοτέλους καὶ Πλάτωνος, οὗς οὗτος ὁ μαθητὴς ἐκείνων ὡς τὴν θείαν ὑπεροχὴν κατακενοηκότας ἐθαύμασεν. Ὁ δὲ Πυθαγόρας ἐν
 10 τοῖς ἀχρήστοις πλέον ἢ χρυσοῖς ἔπεσι τοιοῦτό φησιν εἶναι διη- νεκῶς τὸ θεῖον, οἷος γένοιτ' ἂν ποτ' ἄνθρωπος σχολάσας· οὕτω κατενόησε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ θεοῦ. Καὶ μὴν εἰ καὶ τὴν ὑπερο- χὴν κατακενοηκότες ἦσαν, οὐδ' οὕτως ἂν ἦσαν πεφωτισμένοι· καὶ γὰρ οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ὄν ὡς θεὸν κατενόησαν², εἰ γε
 15 καὶ κατενόησαν· καὶ οἱ δαίμονες γὰρ θεὸν ὑψιστον ἴσασι τὸν Χριστόν³, ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ Πύθωνος ἔλεγε περὶ Σίλα καὶ Παύ- λου, «οὗτοι δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν»⁴, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο πεφωτισμένους ὑπὸ θεοῦ ἐροῦμεν τοὺς δαίμονας, καίτοι τοῦ ὑψίστου ὑψηλότερον οὐδὲν οὐδ' ἴσον.

54 20 Τοῦ δὲ ὑπὲρ ἀπόδειξιν, ὅπερ Ἑλλήνων οἱ σοφοὶ καὶ ὁ τού- τοις ἐπόμενος οὗτος οἶονταί τι μέγα, τὰ τε φύσει νοητὰ πάντα καὶ τῶν μὴ φύσει νοητῶν, ὑφ' ἡμῶν δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας δια- νοίας γενομένων, ὑπερανέχει πολλά, καθάπερ καὶ πρότερον ἐ- δείξαμεν· εἰ δὲ καὶ ἡ κατ' ἐκείνους ἀπόδειξις τῶν μηδαμῆ μη-
 25 δαμῶς ὄντων ἐξελεγχθεῖη, καὶ τὸ ὑπὲρ ἀπόδειξιν τοῦτο τὴν κυνήην πάντως Ἄδου⁵ περιβαλλόμενον οἰχήσεται. Τί οὖν τὸ τέλος τῆς ἀποδείξεως; Ἡ τῆς ἀληθείας εὗρεσις. Τί τὸ μέσον; Τὸ αἷτιον δ' οὕτως ἔχει καὶ οὐκ ἄλλως. Τίς ἡ ἀρχή; Κοινὰ ἔννοια καὶ ἀξιώματα τὰ φύσει γνῶριμα καὶ πᾶσιν ἀνωμολογημένα.

A₁C₂H₁I₂Λ₂L   1 Δαυὶδ: προφήτης A₁   ὅτι παραλ. A₁I₂   23-24
 ἀπεδείξαμεν I₂   25 κυνήην: κενήν Λ₂   26 περιβαλλόμενον A₁H₁I₂L

1. Ψαλ. 95, 5.   2. Βλ. Ρωμ. 1, 21.
 3. Βλ. Μάρκ. 5, 7· Λουκ. 8, 28.
 4. Πράξ. 16, 17.
 5. Βλ. Ὀμήρου, Ἰλιάδα Ε' 845.

55 Ἄρξώμεθα δὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. Οὐδὲν εὑρίσκεται πᾶσιν συν-
 ωμολογημένον τε καὶ ἀνωμολογημένον· εἰσὶ δ' ἐφεκτικοί τινες
 οἳ καὶ κοινῇ πᾶσιν ἀντιλέγουσι. Καὶ μὴν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς
 γίνεσθαι τι κοινῇ πᾶσιν ἔγνοια τῷ Ἀριστοτέλει δέδοκται καὶ
 5 τὸ ὑλικὸν αἴτιον αἰεὶ τοῦ εἰδικοῦ προεῖναι καὶ πλείστ' ἕτερα τοιαῦ-
 τα τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον¹. ἀλλ' ἡμῖν οὐ συνδοκεῖ· πᾶν
 δὲ τοῦναντίον περὶ αὐτῶν δοξάζομεν σοφοί τε καὶ ἰδιῶται, γε-
 γενῆσθαι μὲν γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ἄπανθ' ὑπὸ τοῦ θεοῦ, προὔπο-
 στῆναι δὲ τὸ φῶς ἀαιτέρων², εἶδος ὄν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν τὰ μὴ
 10 πᾶσι συνομολογούμενα μηδὲ φύσει γνῶριμα, πᾶσι δὲ συνομολο-
 γούμενον οὐδὲν, κατὰ σέ τε καὶ ἐκείνους οὐδὲν τῇ φύσει γνῶρι-
 μον· τῶν δὲ φύσει γνωρίμων ἡμᾶς ἐπιλιπόντων συνεπιλείφει
 πάντως καὶ ἡ ἀπόδειξις· πᾶσαν γὰρ ἀποδεικτικὴν ἀρχὴν καὶ
 πρότασιν φύσει γνῶριμον εἶναι δεῖν καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς ἡ-
 15 μᾶς σου γράμμασι διαγορεύεις³.

56 Ἔτι, τὸ ἀναγκαῖον δεῖ ἔχειν τὰς προτάσεις, ἐπεὶ καὶ ἡ κυ-
 ρίως ἀπόδειξις κατ' Ἀριστοτέλην ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων τε καὶ
 αἰτίων, τουτέστι τῶν αἰεὶ ὄντων, ἃ δὴ κάκ τῶν αἰεὶ ὄντων λαμβάνουσι τὰς ἀποδείξεις⁴. τοιαῦτα γὰρ τὰ ὄντως ἀναγκαῖα· τὸ
 20 δ' αἰεὶ ὄν ἀναρχόν ἐστι καὶ ἀτελεύτητον· ὃ γὰρ ἦν ὅτε οὐκ ἦν
 καὶ ἔσται ὅτε οὐκ ἔσται, πῶς αἰεὶ ὄν; Πῶς δ' ἀναγκαῖον εἶναι;
 Τοιοῦτον δὲ τῶν ὄντων καὶ κτιστῶν οὐδὲν. Οὐδὲ ἀπόδειξις ἄρ'
 ἐπ' οὐδενός ἐστιν, ἐπεὶ καὶ Ἀριστοτέλης ἐπὶ λέξεώς φησι, «τῶν
 φθαρτῶν ἀπόδειξις οὐκ ἔστι», καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποδεί-
 25 ξεως δεῖ εἶναι ἀφθαρτον καὶ αἰτίον⁵.

A₁C₂H₁I₅Λ₂L 3 πᾶσι A₁C₂I₂Λ₂L 4 δέδεικται I₂ 5 πλείστ'
 H₁ 6 οὐπαρᾶλ Λ₂ 7 περὶ αὐτῶν παρᾶλ. H₁ 12 ἡμᾶς A₁I₂Λ₂L
 16 δεῖν I₂ 17 κατὰ I₂Λ₂ 18 ἰδίων Λ₂ δὴ κάκ: δεῖ καὶ H₁
 20 ὅτε: οὔτε L

1. Βλ. Φυσικά 2, 3 (ἐκδ. Teubner σ. 25 - 28).

2. Γεν. 11, 4, 14.

3. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 246.

4. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων 1, 6, 8 (ἐκδ. Firmin - Didot σ. 127 - 129)·
 Μεταφυσικά 7, 14 (ἐκδ. Teubner, σ. 163).

5. Ἀναλυτικῶν Ὑστέρων 1, 8 (ἐκδ. Firmin - Didot σ. 129).

- 57 Ἔτι, ἐπεὶ τῆς ἀμέσου καὶ πρώτης προτάσεως οὐδὲν ἀρχοει-
 δέστερον, πόθεν αὐτῆς ἔχει τὴν ἐπιστήμην ὁ ἀποδεικτικὸς; Οὐκ
 ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας; Παντί που δῆλον· ἀλλ' ἡ πείρα σφαλερά·
 εἰ τοίνυν κρείττων ἀποδείξεως ἐπιστήμη, καὶ γὰρ ἡ τῶν ἀρχῶν
 5 κρείττων, σφαλερὰ δ' αὕτη, πῶς ἡ ἀπόδειξις οὐ σφαλερά; Μᾶλ-
 λον δὲ πῶς ἀπόδειξις ἦν ὑμεῖς ἀπόδειξιν φατε; Εἰ γὰρ ἡ κατ'
 Ἀριστοτέλην ἀπόδειξις ὑπόληψις βεβαία, ταύτης δὲ τυχεῖν ἀ-
 μήχανον, ἡ κατ' Ἀριστοτέλην ἄρ' ἀπόδειξις οὐκ ἐν τοῖς οὐσίην.
- 58 Ἔτι, τὰ καθόλου, ἃ εἰσὶν ἀρχαὶ τῆς ἀποδείξεως, δι' ἐπα-
 10 γωγῆς ἔχουσι τὴν πίστιν· ἐπαγωγή δὲ ἐστὶν ἐν τῷ πάντα τὰ
 μερικὰ ἐπαγαγεῖν καὶ μηδὲν ἀφείναι· τὰ δὲ μερικὰ ἀδιεξίτητα·
 τῶν ἀδυνάτων ἄρ' ἐπαγωγήν γενέσθαι καὶ τὰ καθόλου ἄρα ἄ-
 πιστα καὶ ἀνεπίστητα καὶ ὅτι γε καθόλου. Καὶ οὐ μόνον οὐκ
 ἐπιστάμεθα αὐτὰ κρείττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ἀλλ' οὐδὲ δόξαν
 15 βεβαίαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν· ἐκ δὲ τῶν τοιούτων ἀρχῶν πῶς ἂν
 γένοιτο ἀπόδειξις, ἣτις ἐστὶν ὑπόληψις ἀμετάπιστος;
- 59 Φέρε δὴ προθώμεν τινα τῶν τοῖς φιλοσόφοις οὕτω πως συν-
 αγομένων καὶ ἀποδεικνυμένων. Ὁ ἥλιος ἀεικίνητος, ἡ γὰρ κύ-
 κλω τῶν οὐρανίων σωμάτων κίνησις συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Ὁ
 20 ἥλιος ὑπὸ τῆς οὐρανίου περιφορᾶς ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς αἰ-
 φέρεται, καὶ γὰρ ταύτη συμπεριφέρεται. Ὁ ἥλιος ἐν τῷ ὑπὲρ
 ἡμᾶς ἡμισφαιρίῳ φερόμενος αἰθρίας οὐσης, εἰ ἐλλιπῆς τὸν κύκλον
 φαίνοιτο, τὸ τῆς σελήνης ὑποτρέχον ἔχει σῶμα κατὰ κάθετον
 οὐσης· καὶ γὰρ ὑπ' ἄλλου σώματος αἰθρίας οὐσης οὐδέ ποτε
 25 διατειχίζεται. Ταῦτα καὶ περὶ σελήνης μικρὸν ὑπαλλάξαντες ἐ-
 ροῦσιν. Ἄλλὰ πόθεν τοῦτο τὸ αἰεὶ ἐπίστασθε καὶ τὸ καθόλου;·
 Πρὸς αὐτοὺς ἡμεῖς ἐροῦμεν. Ἐξ ἐπαγωγῆς· φησὶν ἡ γνώσις
 αὕτη ταῖς ψυχαῖς ἐντεθησαυρισμένη, τῶν ἀποδείξεων γίνεται ἀρ-
 χή· Πῶς ἐξ ἐπαγωγῆς, σαφέστερον εἰπέ· Εἰδόν· φησὶ τὴν
 30 τοῦ ἡλίου ἐκλειψιν ἐν συνόδῳ γενομένην καὶ τὴν μετ' ἐκείνην
 καὶ μάλα ἄλλην καὶ ἄλλην, καὶ διὰ τῆς ἐν ἐμοὶ δυνάμεως, ἣτις

A, C, H, I, L 5-6 οὐ σφαλερά... ἀπόδειξις παραλ. I, 6 ἡμεῖς I,
 8 οὔσι I, 16 ἀμετάπιστος H, I, 19 ἀδιάκοπος Λ, 22 ἐλλι-
 πῆς Λ, τοῦ κύκλου Λ, 25-26 ἐνοῦσιν Λ, 26 ἐπίστασθαι
 27 αὐτοῦς: τὸ τοῦς I, 31 μάλλα H,

αὐτὸ πέφυκε τὰ ὁμοία ἐπισυνάπτειν, τὴν καθόλου γνῶσιν ἔλαβον· πάλιν ἐκ τῆς ὁσημέραι συνεχοῦς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως, ἐκ πολλῶν τῶν αἰσθημάτων τὸ καθόλου μοι συνῆκται·.

60 Τί οὖν, ὦ φιλόσοφε, καὶ τῶν πρὸ τοῦ γεννηθῆναί σε ἡμερῶν
5 καὶ περιόδων καὶ ἐκλείψεων γεγεννημένων ἡσθου καὶ τῶν μετὰ
σὲ γενησομένων ἀπασῶν; Πάντως οὐ· πλείους δὲ τίνες, ὧν
ἡσθου ἢ ὧν οὐπω; Πάντως οὐδ' ἀριθμῶ περιλαβεῖν ἔστι τὸ
πλεονάζον τῆς ἀναισθησίας. Πῶς οὖν ἐπισυνῆψας τὸ καθόλου
ἐξ ἐπαγωγῆς, μὴ πάντα συμπεριλαβῶν τὰ μερικά; Λόγος γὰρ
10 οὗτος ὑμέτερος καὶ ἀληθῆς ὡς, εἰ μέλλει τις τὴν δι' ἐπαγωγῆς
γνῶσιν ἀκριβῆ λαβεῖν, πάντων ἐπαφῆν σχεῖν τῶν μερικῶν ἀνά-
γκη τῷ ἐν ἡμῖν πρὸς ἕκαστον καταλλήλῳ κριτηρίῳ, καὶ τῶν μὲν
ἀκουστῶν ἀκοῦσαι ἕκαστον, τὰ δὲ ὁρατὰ ἰδεῖν. Σὺ δὲ τὰς πλεί-
στας μὴ ἑωρακῶς ἡμέρας καὶ περιόδους καὶ ἐκλείψεις, περὶ πα-
15 σῶν ἀποφαινόμενος, οἶει κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν ἐπίστασθαι
καί, διὰ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν ἐρχόμενος, ὑ-
πόληψιν ἀληθῆ τε καὶ βεβαίαν ἔχειν τὴν λῖαν οὔσαν ψευδῆ καὶ
σφαλεράν;

61 Διεκόπη μὲν γὰρ ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἢ συνεχῆς ἡλίου κί-
20 νησις¹, ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου δὲ εἰς τοῦμπαλιν ἐχώρησε² καὶ τὴν
ἐντεθησαυρισμένην τοῦ καθόλου γνῶσιν ἐξεφόρησέ σου τῆς ψυ-
χῆς. Τὸ δὲ τὴν Αἴγυπτον κολάσαν σκότος τί, καὶ ταῦτα πο-
λυήμερον; Ἄρ' ἔστι τρεῖς ἐφεξῆς ἡμέρας συνελθεῖν ἡλίῳ τὴν σε-
λήνην; Ἡ δ' ἐπὶ τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ κυρίου ἐκλείψεις γε-
25 γεννημένη, οὐ τεσσαρεσκαίδεκαταίας οὔσης τῆς σελήνης γέγονεν,
ἡνίκα τῷ ἡλίῳ τὴν σελήνην κατὰ κάθετον εἶναι τῶν πάντη ἀ-
δυνάτων ἦν; Ἴνα δέ σοι καὶ περὶ μελλόντων εἴπωμεν, πῶς πε-
σοῦνται τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, εἰ ἀδιάκοπος ἢ κύκλῳ κίνησις;
Πῶς ὁ οὐρανὸς ὡς βίβλος εἰλιθήσεται; Πῶς εἰς αἷμα τοῦ ἡλίου

A₁C₂H₁I₂Λ₂L 2 καὶ πρὸ πάλιν προστ. A₁ 5 γεγεννημένων I₂ 6
γενησομένων I₂ 10 μέλλοι L 13 ἕκαστον: ἕτερον I₂ 16-18
καὶ διὰ... σφαλεράν παραλ. I₂ 17 τε μετὰ ψευδῆ προστ. A₁ 23
ἡμέρας ἐφεξῆς Λ₂ 29 βιβλίον L

1. Ἰη. Ναυῆ 10, 12 - 13.

2. Δ' Βασιλ. 20, 11.

μεταστρεφομένου ἢ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς; Εἶδες
ἐκλειψιν σελήνης ἄνευ διαφράξεως τῆς γῆς;

62 Εἰ γοῦν ἐπισυνηγμένον μὲν τὸ καθόλου ἀπὸ τῶν περὶ γένε-
σιν ἀρχὴ τέχνης γίνεται, τῶν δ' αἰεὶ ὡσαύτως ἐχόντων ἀρχὴ τῆς
5 ἀποδείξεως καὶ ἐπιστήμη ἀποδεικτικὴ ἐκ ταύτης, αἰεὶ δ' ὡσαύ-
τως ἔχον τῶν ὄντων οὐδέν, οὐ γὰρ ἀδιάκοπον, καὶ ἡ ἀρχὴ ἄρα
τῆς ἀποδείξεως οὐκ ἔστι· τῆς ἀρχῆς δὲ μὴ οὐσης καὶ τὸ τέλος
οἴχεται. Τῆς οὖν ἀριστοτελικῆς ἀποδείξεως μὴ ὄν φανείσης, πῶς
ὑπὲρ αὐτὴν λέγοντες τὸ θεῖον σεμνυνοῦμεν; Ἄλλ' Ἀριστοτέλης
10 οὐ πιστεύει τοῖς περὶ τῶν οὐρανίων γεγραμμένοις, γεγεννημένοις
τε καὶ μέλλουσιν; Ἄλλὰ σὺ πιστεύειν φῆς· πίστιν δ' ὁμῶς ἀ-
κείνος τίνα ἂν παράσχοι, ἐφ' ὧν γεγεννημένων οὐπω ἦν γεγεν-
νημένος; Ἡμεῖς οὖν τοῖς ἑωρακόσι πιστεύοντες τὰ ἐκείνου κα-
ταργοῦμεν. Τίνα δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν Ἀριστοτέλης δι' ὄργανου
15 τῆς ἀποδείξεως ἐξεῦρε καὶ πῶς τοῦ μέσου καὶ αἰτίου κατατυ-
χάνει, τουτέστιν οὐδαμῶς, ἐνῆν μὲν εἰπεῖν, παρεῖναι δέ μοι νῦν
δοκῶ. Τοῦ δὲ φιλοσόφου βοηθεῖν ἐπιχειρήσαντος τῷ διδασκάλῳ
καὶ ταῦτα προσεροῦμεν· ἐν δὲ προσειπόντες ἐπὶ πολλὰ τὸν λό-
γον ὠρμημένον στήσομεν.

63 20 «Ἡ ἀπόδειξις» φησιν «οὐκ ἀντιλέγεται, καὶ τὸ ἀντιλεγό-
μενον ἀπόδειξις οὐκ ἔστιν»¹. Ἐπεὶ τοίνυν ἀντιλέγουσι τοῖς ἡμε-
τέροις οἱ κακόδοξοι, τῶν ἀδυνάτων ἀπόδειξιν εἶναι τὰ ἡμέτερα·
Τί οὖν, οὐ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίε-
ται², λόγος δὲ ἡ ἀπόδειξις; Σὺ τοίνυν τὴν σὴν ἦν φῆς ἀπόδει-
25 ξιν ἢ ἀλογίαν εἶναι δέξαι ἢ λόγον καὶ μὴ ἀπόδειξιν· καὶ γὰρ
πᾶς λόγος ἀντιλέγεται. Τὸ μὴ ὄν οὐκοῦν τοῖς οὔσι μὴ παράβαλλε,
τῆ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῶν θεῶν ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας λογίων ἀπο-
δείξει τὴν κατ' Ἀριστοτέλην ἀπόδειξιν καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτὴν.

A₁C₁H₁I₁Λ₁L 2 τῆς παραλ. I, 12 γεγεννημένων I, 12-13 γε-
γεννημένος A₁H₁Λ₁, 24 ἀπόδειξις: πρᾶξις Λ₁, 25 εἶναι παραλ. I,
26 παράβαλε L, παρέβαλε A₁, 27 ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας λογίων παραλ. H₁

1. Βλ. Βαρλαάμ, αὐτόθι σ. 245.

2. Παροιμία τὴν ὁποῖαν ὁ Παλαμαῆς ἐπαναλαμβάνει πολλάκις εἰς τὰς
Τριάδας I, 1, 1· 1, 2· 1, 3, 13.

Γ' ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΝ
ΕΣΤΑΛΗ Δ' ΑΠΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΥ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ ΚΑΤΑΔΙΚΗΣ

1 Τὸ διθεῖτας ἡμᾶς τὸν κακόφρονα Βαρλαάμ λέγειν σύντομός
ἔστιν ἀπόδειξις τῆς ἡμῶν εὐσεβείας καὶ τῆς ἐκείνου κακοδοξίας,
ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Βασιλείος τριθεΐτης ἤκουσε παρὰ τῶν βλασφη-
μούντων εἰς τὸν υἶδν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον¹. Ἄρ' οὖν οὐ
5 μέγα τοῦτο δεῖγμα τῆς ἀσφαλοῦς τοῦ μεγάλου θεολογίας δι-
τρία ταῖς ὑποστάσεσιν ἔλεγε τὸν ἕνα θεόν; Τί δ' ἂν εἶη μείζον
τῆς κακοδοξίας τεκμήριον τῶν διὰ τοῦτο ἐκείνον τριθεΐτην λε-
γόντων; Ἐπὶ δὲ τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον Γρηγόριον οἱ τῆς
Ἄπολιναρίου συμμορίας καὶ λίθους ἔβαλον καὶ πρὸς τὸ δικα-
10 στήριον εἰλκον διθεΐτην ἀποκαλοῦντες αὐτόν, ὡς τέλειον κατ'
ἄμφω φρονοῦντα τὸν θεάνθρωπον λόγον². Μαξίμου δὲ τοῦ τὰ
θεῖα σοφοῦ καὶ τὴν χεῖρα καὶ τὴν γλῶτταν οἱ κατὰ Σέργιον
καὶ Πύρρον ἀφειδῶς ἀπέτεμον³, διθεΐας ἔγκλημα τούτῳ καὶ πο-
λυθεΐας προσάπτουτες ὡς διττὰς ἐπὶ Χριστοῦ κηρύττοντι θελή-
15 σεις καὶ ἐνεργείας, κτιστὰς δηλαδὴ καὶ ἀκτίστους, καταλλήλως
ταῖς φύσεσιν, ἀκτίστου κατ' αὐτὸν οὔσης οὐ τῆς θείας φύσεως
μόνης, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας θελήσεως καὶ πασῶν τῶν τῆς θείας
φύσεως φυσικῶν ἐνεργειῶν, αἱ φύσεις οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ κινήσεις
θεοπρεπεῖς, ὡς πολλαχοῦ τῶν λόγων αὐτὸς παρίστησι. Τοῦτό
20 ἔστι καθ' ὃ καὶ ἡμεῖς διαβαλλόμεθα νῦν.

2 Ἄλλ', ὅπερ ἔφην, μέγα μὲν τὸ κατηγορημα τοῦτο γνώρισμα
τῆς ἀσφαλοῦς τῶν ἁγίων θεολογίας, οὐδὲν δ' ἤττον τῆς κακοδο-

C₂P₂S Τίτλος: τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου
Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ C₂P₂ Ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀκίν-
δυνον S τῆς μετὰ καὶ προστ. S 13 τοῦτο C₂ 15 καταλλήλους P₂

1. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), *Πρὸς τοὺς συκοφαντοῦντας ἡμᾶς διὰ τρεῖς θεοὺς λέγομεν*, PG 31, 1488 - 1496.
2. *Βίος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, PG 35, 277 BC.
3. *Πράξεις Μαξίμου*, PG 90, 173.

ξίας ἐναργῆς παράστασις τῶν διὰ ταῦτα ἐκείνους πολυθέους λε-
γόντων. Οὕτω τοίνυν καὶ πρὸς τοὺς ἀρτίως κατατεμόντας ἀθέ-
σμως εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα τὴν μίαν θεότητα καὶ τὴν μὲν θεῖαν
μόνην οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι λέγοντας θεότητα καὶ πᾶν ἄκτιστον
5 τῆς θείας οὐσίας παντάπασιν ἀδιάφορον, κτιστὴν δὲ πᾶσαν δύ-
ναμιν καὶ ἐνέργειαν ἢ ταύτης ὁπωσδήποτε διενήνοχεν, ἄκτιστον
ἡμῶν καὶ κατ' αὐτὰς εἰρηκότων καὶ πολλὰ ταῖς ἐνεργείαις ὡς
παντοδύναμον τὸν ἕνα κατ' οὐσίαν θεόν. Ἐπληθύνεσθαι γὰρ ὁ
θεὸς λέγεται κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον¹, τῷ καθ' ἕκαστον εἰς
10 παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι προνοητικαῖς προόδους πολλα-
πλασιαζόμενος καὶ κατ' οὐσίαν μὲν ἄγνωστον παντάπασιν, κατ'
ἐκείνας δὲ γνωστόν, αἷ εἰσιν ἢ ἀγαθότης, ἢ σοφία, ἢ δύναμις,
ἢ θεϊότης ἢτοι μεγαλειότης καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ περὶ τὴν οὐ-
σίαν, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ λέξεώς φησι πατήρ².

3 15 Οὕτω τοίνυν ταῦτα πρὸς τοὺς τοιούτους ἡμῶν λεγόντων, ὁ δι-
θεῖαν κατηγορῶν δῆλός ἐστιν αὐτὸς οὐ τὸν πάντων ποιητὴν προσ-
κυνοῦν, ἀλλὰ θεόν τινα ἀνεέργητον· οὐ γὰρ ἔτι δύναται ἂν αὐτὸν
εἰπεῖν δημιουργὸν ἢ θεουργὸν ἢ ὅλως ἐνεργόν, σαφῶς ἀποφνημαμέ-
νου τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου ὡς οὐκ ἔστιν ἐνεργεῖν χωρὶς ἐνεργείας κα-
20 ταλλήλου δήπουθεν, ὥσπερ οὐδὲ ὑπάρχειν χωρὶς ὑπάρξεως³. Ἄλλ'
οὐδὲ ἄκτιστον ἐρεῖ τοῦτον ὄν φησιν ὁ Βαρλαάμ θεόν· ἐκ γὰρ
τῆς ἀκτίστου ἐνεργείας, κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν θεολόγον⁴, ἢ ἄ-
κτιστος φύσις χαρακτηρίζεται· τὸ δὲ χαρακτηρίζον τοῦ χαρα-
κτηριζομένου διενήνοχεν. Εἰ τοίνυν μὴ ἔχει διαφέρουσαν ἑαυτῆς
25 ἢ θεῖα φύσις ἐνέργειαν, ἄκτιστον καὶ ταύτην οὐσαν καὶ γνωστὴν
ἡμῖν ἐκ τῶν ἐνεργημάτων, ἐκείνη πάσης καταλήψεως ὑπερανι-
δρυμένη, πῶς εἴσεται τις τῶν ἀπάντων ὡς ἔστι τις φύσις ἄκτι-
στος, ἀπερινόητος οὐσα καθ' ἑαυτήν, ἐκ δὲ τῶν περὶ αὐτὴν γι-
νωσκομένη, ὧν ἔστι κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον καὶ ἢ ταύτης

C₂P₁S 3-4 καὶ τὴν μὲν . . . θεότητα παραλ. S 5 θείας παραλ. P₁
7 πολλά: πληθύνεσθαι S 15 λεγόντων ἡμῶν P₁ 28 καθ' αὐτήν P₁

1. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων 13, 2, PG 4, 409 B.

2. Ὀμιλία 74 εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην 1, PG 59, 401.

3. Ἐπιστολὴ πρὸς Νικάνδρον, PG 91, 96 B. Ἔργα θεολογικὰ καὶ πολεμι-
κά, PG 91, 200 C 205 AC. Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 340 D.

4. Ζήτησις μετὰ Πύρρου, PG 91, 341 A.

δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια¹; Τί δ' ὁμοῦ ταῦτα μηκύνω λέγων, καὶ ταῦτα τῶν ἁγίων διδασκόντων ἐπὶ λέξεως διὰ φύσις θεοῦ καὶ ἐνέργεια οὐ ταυτὸν; Τῆς μὲν γὰρ φύσεώς ἐστι τὸ γεννᾶν, τῆς δὲ ἐνεργείας τὸ ποιεῖν²· καὶ ἄλλο ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ καὶ ἕτερον ἢ οὐσιώδης τοῦ θεοῦ ἐνέργεια· καὶ ἄλλο μὲν ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, 5 ἕτερα δὲ τῶν περὶ αὐτὴν ὀνομάτων ἢ σημασία. Τί τοίνυν ταῦτα μηκύνω λέγων; Ὁ γὰρ Βαρλαάμ, δι' ὧν φησιν, ἀνύπαρκτον ἡμῖν εἰσάγει θεόν. Τὸ γὰρ μηδεμίαν ἔχον δύναμιν ἢ ἐνέργειαν φυσικὴν οὔτε ἔστιν οὔτε τί ἐστιν οὔτε ἔστι παντελῶς αὐτοῦ 10 θέσις οὐδὲ ἀφαίρεσις κατὰ τοὺς θεολόγους.

4 Εἶπεν οὖν ὁ ἄφρων οὗτος τῆς ἡμῶν εὐσεβείας κατήγορος διὰ οὐκ ἔστι θεὸς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ³, εἰ καὶ τοῖς χεῖλεσιν εἶναι δῆθεν θεὸν ἰσχυρίζεται. «Ἄλλ' ἔχει» φησὶν «ἐνεργείας ὁ θεός, κτιστὰς δὲ· πᾶσα γὰρ ἐνέργεια θεοῦ χωρὶς τῆς τὰ πάντα ἐνεργούσης οὐσίας κτιστῆ, καὶ ἐν ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον ἢ θεῖα 15 φύσις, καὶ αὕτη ἐστὶ τὸ μόνον ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ θεοῦ». Τῆς δυσσεβείας, οἰκειότερον δ' εἰπεῖν τῆς ἀθεΐας καὶ τελεωτάτης ἀσεβείας. Ἡ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ θεός, καὶ ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων—τοῦτο γὰρ πάλιν 20 ἀντικρὺς φησὶν διὰ οὐκ ἔστι θεός· οἱ γὰρ ἅγιοι φανερώς λέγουσιν διὰ φυσικῆς καὶ οὐσιώδους ἐνεργείας μὴ οὔσης οὔτε θεὸς ἔσται⁴ οὔτε ἄνθρωπος ὁ ἐν δυσὶ ταῖς τοιαύταις ἐνεργείαις καὶ δυσὶ ταῖς φύσεσι προσκυνούμενος Χριστὸς—ἢ, εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι θεοῦ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, κτισταὶ δὲ εἰσὶν αὗται, κτιστῆ ἔσται 25 καὶ ἡ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ θεοῦ· ἢς γὰρ οὐσίας τε καὶ φύσεως αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, ἄκτιστος αὕτη

C,P,S 1 καὶ μετὰ ὁμοῦ προστ. C, 15 οὐσίαν S

1. Ἡ συλλογὴ πατερικῶν κειμένων ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὁ Παλαμᾶς λαμβάνει τὰ κείμενα ταῦτα περιλαμβάνει περικοπὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον (Paris. gr. 970 φ. 316), ἢ ὁποῖα περιέχει ταύτας τὰς ἐκφράσεις. Φαίνεται διὰ πρόκειται περὶ μεταγενεστέρου κειμένου ἀνήκοντος εἰς τὴν περίοδον τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων.

2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Θησαυροὶ* 18, PG 75, 312· Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσις ὀρθοδόξου πίστεως* 1, 8, PG 94, 813 A.

3. *Ψαλ.* 13, 1.

4. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Ἔργα θεολογικὰ καὶ πολεμικά*, PG 91, 200 BC.

οὐκ ἔστιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ τοῦ θεοῦ λαμπρότης, ἡ καὶ κατὰ τὸ Θαδῶριον ἐπιφανείσα Μωσεὶ καὶ Ἡλιοῦ καὶ τοῖς συναναβάσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τῷ Χριστῷ τὴν οἰκείαν ἐκφαίνοντι θεότητα καὶ βασιλείαν, καὶ αὐταὶ τοίνυν
 5 κτίσματα εἰσιν, εἴπερ ἡ φύσις μόνη ἀναρχὸς ἔστι καὶ ἀτελεύτητος καὶ αὕτη μόνη ἔστι τὸ ἄκτιστον φῶς καὶ ἡ ἄκτιστος δόξα τοῦ θεοῦ, καὶ οὕτω μία ἄκτιστος θεότης ὡς μόνης ἀκτίστου τῆς θείας οὐσίας ὑπαρχούσης.

5 Ἡ τε γὰρ πρόνοια σχέσις ἔστι τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ τῆς παρ' αὐτοῦ προμηθείας ἀπολαύοντα καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις πρὸς τὰ δ-
 10 ρώμενα καὶ ἡ λαμπρότης πρὸς τὰ θείως λαμπρυνόμενα· ἡ δὲ θεία φύσις σχέσις οὐκ ἔστι, πάντῃ πάντων ἀπολελυμένη τε καὶ ὑπερανιδρυμένη. Καὶ τῆς μὲν θεατικῆς ἐνεργείας τὸ δημιουργεῖν οὐκ ἔστιν· ἐθεᾶτο γὰρ τὰ πάντα ὁ θεὸς καὶ πρὸ γενέσεως, οὐκ
 15 ἐδημιούργει δὲ αὐτὰ καὶ πρὸ γενέσεως. Μὴ οὖσα τοιγαροῦν ἡ πάντα ἐνεργοῦσα φύσις αὕτη, κτιστὴ ἔσται κἀντεῦθεν κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἡ θεατικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος. Ἡ δὲ θεία πρόνοια μετέχεται παρὰ τῶν ἐπιτυγχανόντων ταύτης· «πάντα γάρ» φησι «τὰ ὄντα μετέχει προνοίας, παρὰ τῆς παναιτίου θεό-
 20 τητος ἐκδλυζομένης»¹· κατ' οὐσίαν δὲ ὁ θεὸς ἀμέθεκτός ἐστι κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον², καθ' ἣν μόνην ἄκτιστός ἐστι κατὰ τὸν Βαρλαάμ. Οὐκοῦν κατ' αὐτὸν κἀντεῦθεν καὶ ἡ θεία πρόνοια κτιστὴ. Ἡ δὲ τοῦ θεοῦ λαμπρότης καὶ μετέχεται καὶ μερίζεται· «ἀμυδρὰν» γάρ φησιν «αὐγὴν παρεγύμνωσεν ὁ κύριος ἐπ' ὄρους»³
 25 οἱ τε μύσται ταύτην εἶδον οὐχ ὀλόκληρον, «ἵνα μὴ σὺν τῇ δ-
 ράσει καὶ τὸ ζῆν ἀπολέσωσι»⁴. Τὸ δὲ μερίζεσθαι τῆς ἐνεργείας ἀλλ' οὐ τῆς οὐσίας ὁ Χρυσόστομος ἀποφαίνεται πατήρ⁵· ἀλλὰ καὶ «ἡ λαμπρότης τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἔστω ἐφ' ἡμᾶς» φησιν ὁ ψαλ-
 μωδὸς προφήτης⁶· καὶ «εἰς τοῦτό με φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα

C₂P₁S 2 καὶ ἡ: καὶ αὐτὴ ἡ P₁ 6 τὸ ἄκτιστόν ἐστι φῶς S

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4, 33, PG 3, 733B.
2. Σχόλια εἰς τὸ *Περὶ θείων ὀνομάτων*, PG 4, 221 C.
3. Ἀπόστιχον ἐσπερινοῦ 7 Αὐγούστου (δόξα καὶ νῦν).
4. Στιχηρὸν 3 τῆς λιτῆς τοῦ ἐσπερινοῦ 6 Αὐγούστου.
5. Ὁμιλία 14 εἰς Ἰωάννην, PG 59, 91-92.
6. Ψαλ, 89, 17.

φέγγος, λαμπρότητα θεοῦ ἰδεῖν καὶ παθεῖν», φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος¹· καὶ ὁ ἀπαστράπτων τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀδιάδοχον φῶς, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας ἄλλους ἡλίους ἀπεργάζεται θείους· «λάμπουσι γὰρ καὶ οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος»².

5 Ἡ δὲ θεία φύσις ὑπὲρ πᾶσαν μέθεξιν ἐστίν, ἣν μόνην ἄκτιστον φῶς ὁ Βαρλαάμ ἀπεφήνατο. Κατ' αὐτὸν οὖν κτιστὸν ἐστὶ καὶ τὸ θεióτατον φῶς, ἐπεὶ καὶ ὀνομάζεται πως τοῦτο· ἡ δὲ θεία φύσις παντάπασιν ἀνώνυμος ἐστίν ὡς ὑπερώνυμος.

6 Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λεγόντων ἡμῶν πρὸς τὰ τοῦ Βαρλαάμ
10 δυσσεβῆ συγγράμματά τε καὶ κηρύγματα, δέον ἐντεῦθεν ἐκείνον τάληθές καταμαθόντα τὴν δυσσεβῆ γνώμην ἀποθέσθαι. Μεθ' ἰλαρότητος γὰρ πόσης, ἀν εἴπησ; Καὶ πρὸ τῶν ἐλέγχων πολὺν ὑπεμείναμεν εὖ ἴσθι χρόνον, τοῦτον ἐνάγοντες πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Ὁ δὲ μηδὲ τοῖς ἐλέγχοις εἴξας, καθάπερ οὐδὲ πρότερον
15 τοῖς προτρεπτικοῖς καὶ παρακλητικοῖς τῶν λόγων³, ἔτι μᾶλλον, ὡς ᾔφετο, κτιστὸν ἀποφαίνων τὸ θεióτατον φῶς καὶ πᾶσαν θείαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν προτεινομένων ὑπὲρ τούτων πατερικῶν ῥημάτων συνήγαγε καὶ συνέθηκε καθ' ἡμῶν, μᾶλλον δὲ κατ' αὐτῶν τῶν ἱερῶν πατέρων, τὴν ὑπερκειμένην
20 καὶ ὑφειμένην θεότητα⁴, καὶ ταύτην περιαγγέλλων, ἅμα τε τοὺς ἀνεξετάστως ἀκούοντας ἡμῶν ἐπεγεῖρει καὶ τὸ δῆθεν ἄτοπον φεύγοντας πείθει κτιστὸν λέγειν ἐκεῖνο τὸ φῶς καὶ πᾶσαν δύναμιν θεοῦ καὶ ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας ὅπωςδὴποτε διαφέρουσαν, ἵνα μὴ τῇ τοιαύτῃ διθεῖται καὶ αὐτοὶ περιπέσωσιν. «Εἰ
25 γὰρ καὶ τὸ φῶς» φησὶν «ἄκτιστον, τὸ αἰτιατὸν καὶ μεθεκτὸν καὶ ὀρατὸν ἐπ' ὄρους γεγονός, ὅπωςδὴποτε θεότης προσαγορευόμενον, καὶ ἡ ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ μέθεξιν, δρασὶν τε καὶ

C₂P₁S 1 καὶ μετὰ θεοῦ προστ. S 12 εἴποις P₁S 13 ὑπεμήναμεν P₁ τοῦτον: τοῦτο C₂ 16 ἀποφαίνον C₂ 23 τὴν μετὰ ἐνέργειαν προστ. P₁ 27 ἡ παραλ. C₂

1. Λόγος 38, 11, PG 36, 324 A.

2. Ματθ. 13, 43.

3. Οἱ ἑλεγχοὶ περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὁ Παλαμᾶς εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αἱ Τριάδες ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, αἱ ὁποῖαι συνετάχθησαν τὸ 1338-1341, «προτρεπτικοὶ καὶ παρακλητικοὶ λόγοι» δὲ εἶναι αἱ Πρὸς Βαρλαάμ ἐπιστολαὶ ἀποσταλεῖσαι τὸ 1337-1338.

κατάληψιν, ἐπωνυμίαν τε καὶ ἔκφανσιν φύσις τοῦ θεοῦ, πῶς
 μία ἔσται, ἀλλ' οὐχὶ δύο ἄκτιστοι θεότητες, ὑπερκειμένη καὶ
 ὑφειμένη»¹; Μὴ συνορῶν ὁ τάλας ὡς εἶπερ εἶη τὸ θεῖον φῶς
 κτίσμα καὶ πᾶσα θεία ἐνέργεια ἢ τῆς·θείας διενήνοχεν οὐσίας,
 5 καθά φησιν αὐτός, οὕτω μᾶλλον ἀδύνατον μίαν εἶναι θεότητα.
 Οὐδεμία γὰρ ἔσται ἄκτιστος θεότης· κτιστὴ γάρ ἐστι καὶ ἡ φύ-
 σις ἢς ἡ ἐνέργεια κτιστή.

7 Ἄλλ' οὐδὲ δυνατόν συνελθεῖν εἰς μίαν θεότητα τὸ ἄκτιστον καὶ
 τὰ κτιστά. Ἐξ ὧν οὖν αὐτός φησι δύο τοῦ θεοῦ κυρίως γίνονται
 10 θεότητες, ἡ μὲν ὑπερκειμένη κατὰ πάντα τρόπον καὶ ἀεί, ὡς
 ἄκτιστος ὑπάρχουσα θεότης, ἡ δὲ ὑφειμένη καὶ διηρημένη κατὰ
 πάντα τρόπον καὶ ἀεί ὡς κτιστὴ ὑπάρχουσα θεότης. Ἐν ἀκτί-
 στω δὲ οὐσία καὶ φυσικῇ δυνάμει καὶ θελήσει καὶ λαμπρότητι
 καὶ ἐνεργείᾳ μία ἐστὶ θεότης, αὐτόθεν τῶν φυσικῶν πρὸς τὴν
 15 κατάλληλον φύσιν τὴν ἀδιάσπαστον ἔνωσιν ἐχόντων καὶ κατὰ τὸ
 ἄκτιστον ἐν ὄντων καὶ ἴσον καὶ ἀπλοῦν. Τὸ γὰρ μὴ φυσικὴν
 ἔχον δύναμιν καὶ ἐνέργειαν οὐχ ἀπλοῦν ἐστίν, ἀλλὰ μὴ ὄν· καὶ
 τὸ κατὰ τὸ αἷτιον καὶ αἷτιατόν, μεθεκτόν τε καὶ ἀμέθεκτον,
 20 χαρακτηρίζον τε καὶ χαρακτηριζόμενον καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπερ-
 κείμενον καὶ ὑποβεθηκός, οὐδὲν ἐμποδίζει πρὸς τὸ εἶναι καὶ
 ἀπλοῦν τὸν θεόν, μίαν ἔχοντα καὶ ἴσην καὶ ἀπλῆν θεότητα.

8 Καὶ ὁ πατήρ γὰρ τοῦ υἱοῦ μείζων² τῷ αἰτίῳ καὶ διὰ τὸ τοῦ
 υἱοῦ ἀνθρώπινον, καὶ κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείου καὶ τὸν θεῖον
 Κύριλλον τὸ πνεῦμα τῇ τάξει καὶ τῷ κατ' αὐτὴν ἀξιώματι τὸν
 25 υἱὸν ὑποβέβηκεν, ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον³, φύσει δὲ οὐ δεύτε-
 ρόν ἐστίν, ὡς ὁ Εὐνόμιος πρῶτος ἐλήρησεν, ἀλλ' ἴσον· ὥσπερ
 γὰρ ὁ υἱὸς κύριος, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα κύριον, ἀλλὰ ταῦτα εἰς
 θεὸς ἐν μιᾷ θεότητι ἀπλῆ καὶ ἴση. Οὐδ' ἐπὶ τῆς οὐσίας τοίνυν

C₁P₁S 2 ἀλλ' : καὶ C₂ 4 οὐσίας διενήνοχεν C₂ 5 καθά : ὡς
 C₁ εἶναι μίαν S 12 ὑπάρχουσα παραλ. P₁ 17 δύναμιν καὶ
 παραλ. C₂ 18 τε μετὰ αἷτιον προστ. S 21 τὸν παραλ. P₁ 22-23
 μείζων τοῦ υἱοῦ S 28 καὶ μετὰ θεότητι προστ. P₁

1. Βαρλαάμ, Κατὰ Μασσαλιανῶν.

2. Ἰω. 14, 28.

3. Μ. Βασιλείου, Κατὰ Εὐνομίου 3, 1, PG 29, 656 A, 657 C· Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θησαυροί, PG 75, 571 - 572· 576.

καὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ θελήσεως καὶ τῶν τοιούτων, ἀκτίστων ἀπασῶν οὐσῶν, τὸ κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ αἷτιον καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπερέχον πρὸς τὸ μίαν εἶναι προσίσταται θεότητα. Ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἢ μία θεότης τῶν τριῶν προσκυνητῶν προσώπων, ἢ οὐσία, ἢ θέλησις, ἢ δύναμις, ἢ ἐνέργεια καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐχ ὡς ἔν ὄντα καὶ παντάπασιν ἀδιάφορα πρὸς ἀλληλα καὶ οὐσία μόνον πάντα—τοῦτο γὰρ τῆς τοῦ Βαρλαάμ ἐστὶ παραφροσύνης—, ἀλλ' ὡς ἐνιαίως καὶ ἀπαραλλάκτως ἐν πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι θεωρούμενα.

9 10 Διὸ καὶ ὁ μέγας Ἄθανάσιος τὰ περὶ τὴν οὐσίαν πάντα συλλαβῶν καὶ ἀπαριθμησάμενος «οὐχ ἕκαστον τούτων» φησὶν «οὐσία λέγεται, ἀλλὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ἃ καὶ ἄθροισμα καὶ πληρωμα λέγεται θεότητος κατὰ τὴν γραφήν, καθ' ἑκάστην τῶν ἁγίων ὑποστάσεων ἐπίσης θεωρούμενα καὶ θεολογούμενα»¹. Ταῦτα 15 ἐστὶν ἢ παρὰ τῶν εὐσεβῶν πρεσβευομένη μία καὶ ἀπλή καὶ μόνη ἄκτιστος θεότης. Ὁ δὲ λέγων μόνην ἄκτιστον θεότητα τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἀκρωτηριάζει τὴν θεότητα, μᾶλλον δ' ὡς προαποδέδεικται καὶ ἀναιρεῖ τελῶς. Ὁ δὲ ἀδιάφορα παντάπασι διατελεῖν οὐσίαν καὶ δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν ἄκτιστον 20 ἰσχυρίζομενος τοῦ ἀκρωτηριάζοντος καὶ ἀναιροῦντος διενήνοχεν οὐδέν, διὰ τῆς ἀσεβοῦς συναλοιφῆς αὐτὸ τοῦτ' ἀπεργαζόμενος· εἰς ἀλληλα γὰρ μεταχωροῦντα δι' ἀλλήλων πάντα τὰ τοιαῦτα χωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ὁ δὲ τὴν οὐσίαν ἄκτιστον εἶναι μόνην διαβεβαιούμενος, τὴν δὲ ταύτης οὕτω διενηνοχούσαν δύναμιν καὶ θέλησιν καὶ ἐνέργειαν κτιστήν, εἰς κτιστὰ καὶ ἄκτιστα 25 διχοτομεῖ τὴν μίαν θεότητα, διχοτομούμενος αὐτὸς καὶ ἀποτεμνόμενος τῆς θείας χάριτος καὶ τελῶς ἀπορρηγνύμενος τῶν εὐσεβῶν, Ἀρείου καὶ Εὐνομίου καὶ Μακεδονίου μηδὲν ἤττον, οὐ μὴ καὶ μᾶλλον. Δεῖ τοιγαροῦν τοῖς ὀρθοτομεῖν αἵρουμένοις τὸν

C₂P₁S 4 προσκυνητῶν παραλ. P₁ 6 παντάπασιν παραλ. P₁ 14 τριῶν μετὰ ἁγίων προστ. C₂ 18 ἀδιάφορα: διάφορα, C₂ 24 μόνην παραλ. P₁ 26-27 διχοτομούμενος καὶ ἀποτεμνόμενος αὐτὸς S

1. Ἡ περιχοπὴ εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ ἰδίου κειμένου, ἀποδίδεται δὲ εἰς τὸν M. Ἄθανάσιον καὶ εὐρίσκεται εἰς μεταγενεστέραν συλλογὴν (βλ. ἄνωτ. σ. 298 σημ. 1).

λόγον τῆς ἀληθείας¹ μετὰ συνέσεως καὶ τὴν ὑπεροχὴν στέργειν τῆς θείας οὐσίας πρὸς τὰς θείας ἐνεργείας, ὡς ἐντεῦθεν δεικνυμένης τῆς πρὸς ἀλληλα διαφοράς, καὶ τὸ ἄκτιστον τῶν θείων ἐνεργειῶν, εἰ καὶ τῆς οὐσίας διενηνόχασιν, ὡς ἐντεῦθεν δεικνυμένου τοῦ ἐνιαίου τῆς θεότητος· ἐκτὸς γὰρ τοῦ ἐνὸς θεοῦ ἄκτιστον οὐδέν.

10 Δεῖ δὲ προθεῖναι νῦν ἐκ πολλῶν ὀλίγας τῶν ἀγίων φωνάς, παρ' ὧν ἢ τῆς ἀκτίστου οὐσίας πρὸς τὴν ἄκτιστον ἐνέργειαν ὑπεροχὴ λίαν εὐσεβῶς διαδείκνυται, καὶ μάλιστα τῶν τοῦ με-

10 γάλου Διονυσίου, παρ' οὗ σχεδὸν πρώτου καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας ἢ ἐκκλησιαστικῆς μεμύηται. Τὴν δὲ τοῦ ὄντως ὄντος ἐκφαντορικὴν οὐσιωνυμίαν ἐξυμνεῖν ὁ μέγας ἐπιβαλλόμενος, «τοσοῦτόν» φησὶν «ὑπομνήσωμεν ὅτι τῷ λόγῳ σκοπὸς οὐ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν ἢ ὑπερούσιος ἐκφαίνειν—ἄρρητον γὰρ τοῦτο

15 καὶ ἄγνωστόν ἐστι καὶ παντελῶς ἀνέκφαντον καὶ αὐτὴν ὑπεραῖρον τὴν ἔνωσιν—ἀλλὰ τὴν οὐσιοποιὸν εἰς τὰ ὄντα πάντα τῆς θεαρχικῆς οὐσιαρχίας πρόοδον ὑμνήσαι»². Ἡ μὲν οὖν ἔνωσις, τῆς μετὰ θαύματος ἐμνήσθη νῦν ὁ θεοφάντωρ, ἢ θέωσις ἐστὶ καθ' ἣν, ὡς αὐτὸς φησὶν ἀρχόμενος τῆς *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων* πραγματείας, «τοῖς ἀφθέγκτοις καὶ ἀγνώστοις ἀφθέγκτως καὶ ἀγνώστως συναπτόμεθα κατὰ τὴν κρείττονα τῆς καθ' ἡμᾶς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας ἔνωσιν»³. Περὶ ταύτης τοίνυν δῆλον ἐστὶ προϊόντος τοῦ λόγου. Ἐνταῦθα δὲ κατάδηλον ὡς οὐ μόνον ἢ μετὰ τῶν ἄλλων πάντων καὶ τῆς οὐσιοποιουῦ πρόοδου ὑπερέχουσα οὐ-

20 σία τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπερεχομένη πρόοδος αὕτη τοῦ θεοῦ, οὐσιοποιὸς οὐσα, ἄκτιστός ἐστι· τὸ γὰρ ποιητικόν τε καὶ δημιουργικόν καὶ ταῦτα πάντων ἀπαξαπλῶς τῶν ὄντων, πῶς ἂν εἶη δεδημιουργημένον καὶ πεποιημένον καὶ τῶν οὕτως ὄντων ἐν;

11 Μετ' ὀλίγα δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς φησὶν, «οὐκ ἐκφράσαι τὴν αὐ-

30 τοῦπερούσιον ἀγαθότητα καὶ οὐσίαν καὶ ζωὴν καὶ σοφίαν τῆς

C₁P₁S 11 ὄντος ὄντως S 26-27 δημιουργικόν P₁ 23 οὐτως: ὄντως P₁

1. B' Τιμ. 2, 15.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5, 1, PG 3, 816 B.

3. Αὐτόθι 1, 1, PG 585 B-588 A.

αὐτοῦπερουσίου θεότητος ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, τὴν ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα καὶ οὐσίαν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν, ἐν ἀποκρύφους ὡς τὰ λόγιά φησιν ὑπεριδρυμένην, ἀλλὰ τὴν ἐκπεφασμένην ἀγαθοποιὸν πρόνοιαν»¹. εἰς ταύτην δὲ τὴν πρόνοιαν
 5 κἀνταῦθα θεοπρεπεστάτους ὕμνους ἀνατίθησιν. Ἐν δὲ τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ καὶ θεότητα ταύτην ὀνομάζει γράφων· «θεότητά φαμεν ἀρχικῶς μὲν καὶ θεϊκῶς καὶ αἰτιατῶς τὴν μίαν πάντων ὑπεράρχιον καὶ ὑπερούσιον ἀρχὴν καὶ αἰτίαν· μεθεκτῶς δὲ τὴν ἐκδιδομένην ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὴν δύναμιν, τὴν
 10 αὐτοθέωσιν, ἧς τὰ μετέχοντα ἐνθεὰ ἐστὶ τε καὶ λέγεται»². Ἄρ' οὖν ἡ ἀνέκφραστος καὶ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ θεοῦ, ἡ κατὰ τὸ ἀφραστον καὶ ἀμέθεκτον καὶ ἀνέκφαντον καὶ ἀναίτιον ὑπερέχουσα ταύτης τῆς προνοίας μόνη ἀκτιστός ἐστιν; Ἡ καὶ ἡ ὑπερεχομένη παρὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης ὡς αἰτίας πρόνοια, θεότης καὶ
 15 αὕτη ὀνομαζομένη ὡς οὐκ ἐκτὸς οὔσα τοῦ πληρώματος τῆς μιᾶς θεότητος, ἀκτιστός ἐστιν; Τῶν ἀριδηλοτάτων ὅτι καὶ αὕτη ἀκτιστός ἐστιν· ἐνθεα γὰρ ποιεῖ τὰ δεκτικὰ θεώσεως, ὡς αὕτη μὴ ἐκτὸς οὔσα τοῦ ἐνὸς θεοῦ, καὶ τῷ μετέχειν αὐτὰ ταύτης ἐνθεα τελεῖται, ὡς μὴ μετοχῇ ταύτης ἐχούσης τὸ τελεῖν θείας,
 20 ἐπεὶ καὶ αὐτοθέωσις ἐστιν.

12 Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ κεφαλαίῳ, «θεότης ἐστίν» εἰπὼν «ἡ πάντα θεωμένη πρόνοια» καὶ ταύτην κἀνταῦθα θείως ἐξυμνήσας, εἰτά φησιν «ἐκ τῆς ὑπερεχούσης καὶ ὑπερκειμένης καὶ ἀπλουστάτης ἀγιότητος καὶ κυριότητος καὶ βασιλείας καὶ θεότητος εἶναι
 25 πᾶσαν ἀγαθὴν πρόνοιαν, θεωρὸν καὶ συνοχικὴν τῶν προνοουμένων, ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδοῦσαν πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεστραμμένων»³. Ἡ τοίνυν ἐκ τῆς ὑπερκειμένης καὶ ὑπερεχούσης καὶ ἀπλουστάτης ἀγιότητος καὶ κυριότητος καὶ βασιλείας καὶ θεότητος—δηλαδή τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ· ἐκείνη γὰρ ἀπλουστάτη
 30 τέ ἐστιν, ὡς παντάπασιν ἀμέριστος, καὶ διὰ τὸ καθ' ἑαυτὴν ὑπερώνυμος εἶναι καὶ ἀνώνυμος μεθ' ὑπεροχῆς ἐκ πασῶν καλεῖται

C,P,S 1 θεότητος : ἀγαθότητος C, 11 τοῦ θεοῦ : τῆς θεότητος P₁

1. Αὐτόθι 5, 1, PG 3, 816 C. Βλ. Ψαλ. 17, 11, 80, 7.

2. Αὐτόθι 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.

3. Αὐτόθι 12, 3, PG 3, 972 A.

τῶν οἰκείων ἐνεργειῶν—ἡ γοῦν ἐξ ἐκείνης ἀγαθὴ πρόνοια καὶ θεότης ὀνομαζομένη ὡς πάντων ἔφορος καὶ πάντων θεωρὸς, τί ἄλλο ἢ τοῦ θεοῦ ἐνέργειά ἐστιν, ἀλλ' οὐκ οὐσία, τῷ ἐξ ἐκείνης εἶναι τῆς οὐσίας ἐκείνης διαφέρουσα καὶ ὑπερεχομένη παρ' 5 ἐκείνης ὡς αἰτίας οὐσης καὶ ὑπερωνύμου; Πῶς οὖν οὐκ ἄκτιστος ἡ ἐξ ἐκείνης αὕτη πρόνοια, θεωρὸς οὐσα καὶ συνοχικὴ τῶν προνοουμένων, καὶ ταῦτα ἑαυτὴν ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδούσα πρὸς ἐκθέωσιν τῶν ἐπεστραμμένων;

13 Ἄλλὰ γὰρ δείξας καὶ μεθεκτὴν, ταῦτ' οὖν εἰπεῖν μετοχὴν, οὐσαν 10 ταύτην, ὡς καὶ αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων ὀνομάζει ταύτην, «ἑαυτὴν» γὰρ φησὶν «ἀγαθοπρεπῶς ἐπιδιδούσαν», ἐφεξῆς εὐθύς ἐπήγαγεν· «ἐπεὶ δὲ ὑπερπλήρης ἐστὶν ὁ πάντων αἴτιος, κατὰ μίαν τὴν πάντων ὑπερέχουσαν ὑπερβολὴν ἅγιος ἁγίων ὑμνεῖται κατὰ ὑπερβλύζουσαν αἰτίαν καὶ ἐξηρημένην ὑπεροχὴν, ὡς ἂν τις 15 φαίη, καθ' ὅσον ὑπερέχουσι τῶν οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἅγια ἢ κύρια ἢ θεῖα ἢ βασιλικά, καὶ αὐτῶν μετεχόντων αἰ αὐτομετοχαί, κατὰ τοσοῦτον ὑπερίδρυται πάντων καὶ τῶν μετεχόντων καὶ τῶν μετοχῶν ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος»¹, κατ' οὐσίαν δηλονότι. Ἄρ' οὖν αἰ ὑπερεχόμεναι αὐτομετοχαὶ αὗται παρὰ τοῦ ἀμεθέ- 20 κτου αἰτίου, ὧν ἐστὶ καὶ πᾶσα ἀγαθὴ πρόνοια ὡς συνεκτικὴ καὶ θεωρὸς οὐσα τῶν προνοουμένων καὶ ἐκθεωτικὴ τῶν πρὸς αὐτὴν ἐπεστραμμένων θεότης ὀνομαζομένη, κτίσματα εἰσι, διότι ὑπερέχονται παρὰ τοῦ ἀμεθέκτου αἰτίου ὡς αἰτίου, καθάπερ ἡ- μᾶς ἐδίδαξεν ὁ οὐρανόφρων οὗτος, οὐ τῶν μετεχόντων μόνων εἰ- 25 πῶν, δηλονότι τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν τεθεωμένων, ὑπεριδρῦσθαι τὸν ἀμέθεκτον αἴτιον, ἀλλὰ καὶ τῶν μετοχῶν, τουτέστι καὶ αὐτῆς τῆς ἐκθεωτικῆς προνοίας καὶ τῶν παραπλησίων, κατὰ ὑπερβλύζουσαν αἰτίαν καὶ ἐξηρημένην ὑπεροχὴν; Καὶ πῶς ἔσται κτιστὰ τὰ μὴ μετοχῇ τὸ εἶναι ἔχοντα καὶ τῶν μετεχόντων πάν- 30 των ὑπερέχοντα;

14 Ὅτι δὲ οὐδεμία τῶν ἀκτίστων καὶ θείων ἐνεργειῶν τούτων οὐσία ἐστίν, ὁ αὐτὸς θεοφάντωρ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ

C₂P₁S 1 οἰκείων παραλ. P₁ 7 ἐπιδιδούσαν S 10 ὡς καὶ αὐ-
τός . . . ταύτην παραλ. C₂P₁ 11 εὐθύς παραλ. C₂ 15-16 ἢ θεῖα ἢ
κύρια P₁S

1. *Peri theion onomatōn* 12, 4, PG 3, 972 A.

φανερῶς ὑπέδειξεν εἰπών· «οὐκ οὐσίαν τινὰ θεῖαν ἢ ἀγγελικὴν εἶναί φαμεν τὸ αὐτοεῖναι, ἀλλ' αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζώην καὶ αὐτοθεότητά φαμεν καὶ αὐτὰς τὰς τοῦ θεοῦ δυνάμεις, τὴν αὐτοουσίωσιν, αὐτοζώωσιν, αὐτοθέωσιν»¹. Τὴν γε μὴν ἐξηρημένην ταύτην καὶ ὑπερβάλλουσαν κατ' οὐσίαν τοῦ θεοῦ ὑπεροχὴν καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας, ὃ τὰ πάντα πολὺς καὶ ὑψηλὸς Διονύσιος καὶ μηδὲν ἥττον ἠκριβωμένος ἢ πολὺς τὰ θεῖα, διὰ πάσης ὑμνεῖ τῆς *Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων* πραγματείας, πρὸς τῇ κατὰ τὰς θείας ἐνεργείας διακρίσει τοῦ θεοῦ καὶ τοῦτ'
 5 αὐτὸ τῶν λόγων ὑπόθεσιν ποιούμενος. Ἄλλὰ καὶ τῷ θεραπευτῇ Γαίῳ γράφων, ἐρωτήσαντι πῶς ὃ πάντων ἐπέκεινα καὶ ὑπὲρ θεαρχίαν ἐστὶ καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, «εἰ θεότητά» φησιν «καὶ ἀγαθότητα νοήσαις αὐτὸ τὸ χρῆμα τοῦ ἀγαθοποιοῦ καὶ θεοποιοῦ δώρου τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος, ὡς θεαρχίας καὶ ἀγαθαρχίας ὃ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιός ἐστιν ἐπέκεινα»². Κάν τῷ περὶ θείας εἰρήνης κεφαλαίῳ τελευτῶν πάντας τοὺς θείους ἡμῶν ἱεροδιδασκάλους τοῦτ' αὐτὸ προάγει φάσκοντας³.

15 Ἔστιν ἄρα θεότης ὑφειμένη κατὰ τοὺς θεοσόφους θεολόγους, ὡς κάνταυθ' εἶπεν ὁ μέγας Διονύσιος, ἢ θέωσις, δῶρον οὐσα τῆς
 20 ὑπερκειμένης οὐσίας τοῦ θεοῦ. Καὶ μάτην νῦν ὁ Βαρλαάμ τὴν διθετὰν περιαγγέλλει δῆθεν καθ' ἡμῶν· εἰς γὰρ διαβολὴν τῶν ἀλήπτων θεολόγων δῆλός ἐστι τοῦτο διαδόητον ποιούμενος, κτιστὸν αὐτὸς εἶναι διατεινόμενος τὸ θεῖον τοῦτο δῶρον καὶ οὕτω μίαν ἀκτιστον θεότητα, τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ. Κατατεμῶν τοίνυν
 25 ἐντεῦθεν τὸν θεὸν εἰς κτιστὰ καὶ ἀκτιστα, εἶτα τοῖς εὐσεβῶς καὶ κατ' ἐνέργειαν ἀκτιστον αὐτὸν φρονοῦσι λοιδορεῖται. Τὸ γὰρ τοῦ θεοῦ θεοποιὸν δῶρον ἐνέργεια αὐτοῦ ἐστίν, ἣν θεότητα καὶ ὁ μέγας Διονύσιος καὶ οἱ ἄλλοι πάντες θεολόγοι πολλὰ
 30 τοῦνομα τῆς θεότητος ἰσχυρίζομενοι· καὶ τὰς ἐνεργείας γὰρ τοῦ πνεύματος 'πνεύματα' φίλον τῷ Ἡσαΐα καλεῖν κατὰ τὸν θεο-

C₂P₁S 22 διαδόητον παραλ. C₂P₁

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.

2. *Ἐπιστολή* 2, PG 3, 1068 - 1069 A.

3. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 956 A.

λόγον Γρηγόριον¹. Ὡς οὖν ὁ προφήτης τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος ἐπὶ πνεύματα καλέσας τῷ ἐνιαίῳ τοῦ πνεύματος οὐκ ἐλυμήνατο, οὕτω καὶ τῇ τῆς θεότητος ἐπωνυμίᾳ, καθάπερ ἀνωτέρω δέδεικται, καὶ ἡ πρόνοια καλεῖται παρὰ τῶν ἀγίων, ἐνέργεια οὐσα τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις καὶ ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ θεοῦ, δηλαδή ἡ θέωσις², καὶ τὸ ἐνιαῖον τῆς θεότητος οὐκ ἀναιρεῖται. Αἱ δὲ τοῦ θεοῦ δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὡς καὶ τοῦτ' ἀνωτέρω δέδεικται, ἄκτιστοί εἰσι· τοιγαροῦν ἡ θεοποιὸς χάρις τοῦ θεοῦ οὐ θεότης καλεῖται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστός ἐστι κατὰ τοὺς θεοδόφους θεολόγους. Εἰ γὰρ καὶ σχέσιν αὐτὴν προϊῶν ὁ μέγας προσηγόρευσε³, ἀλλὰ σχέσιν θεοῦ πρὸς τοὺς τεθεωμένους· τοιαύτη γὰρ καὶ ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ θεατικὴ δύναμις ἐστι· μίμημα δὲ ταύτην προσειπὼν, τὸ ἀμίμητον προσέθηκε⁴ καὶ ἀρχὴν εἶναι τῶν θεουμένων ταύτην ἔφη καὶ θεαρχίαν καὶ ἀγαθαρχίαν, ὃ ἐστὶ μόνου τοῦ θεοῦ, καὶ θεοποιὸν αὐτὴν προσείρηκεν, ἀλλ' οὐ θεοπεποιημένην, ἵνα δείξῃ ἄκτιστον διατελοῦσαν.

16 Ὅτι δὲ ἡ θεοποιὸς χάρις, αὐτὴ ἡ θέωσις, ἄκτιστός ἐστι, καὶ ὁ θεὸς παρρησίᾳ Μάξιμος ἀπαγγελεῖ γράφων· «τοῦτό ἐστι τὸ θεοῦ εὐαγγέλιον· πρεσβεία θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους δι' υἱοῦ σαρκωθέντος καὶ μισθὸν δωρουμένου τοῖς αὐτῷ πειθομένοις τὴν ἀγέννητον θέωσιν»⁵. Καὶ πάλιν, «ἡ θεία χάρις μένει κἂν τῇ μεθέξει τῶν ἀπολαύοντων αὐτῆς ἀκατάληπτος, ὅτι κατὰ φύσιν ὡς ἀγέννητος ἔχει τὴν ἀπειρίαν»⁶. Καὶ πάλιν, «πάσχομεν ὡς ὑπὲρ φύσιν οὐσαν κατὰ χάριν, ἀλλ' οὐ ποιοῦμεν τὴν θέωσιν»⁷. Καὶ πάλιν, «μόνης τῆς θείας χάριτος ἴδιον τοῦτο πέφυκεν εἶναι τὸ ἀναλόγως τοῖς οὐσι χαρίζεσθαι θέωσιν, λαμπρυνούσης τὴν φύσιν

C₂P₁S 7 αἱ μετὰ καὶ παραλ. S 20 θεοῦ παραλ. P₁C₂ 21 πειθομένοις αὐτῷ P₁ 24 ἀγέννητος C₂ 25 κατὰ: τὴν P₁ 26 πέφυκεν τοῦτο εἶναι P₁ εἶναι τοῦτο C₂

1. Ἦσ. 11, 2. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 41, 3, PG 36, 431 C.

2. Βλ. Περὶ θείων ὀνομάτων 5, 2, PG 3, 816 C.

3. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1069 A.

4. Αὐτόθι.

5. Πρὸς Θαλάσιον, PG 90, 637 A.

6. Αὐτόθι, PG 90, 644 D·645 A.

7. Αὐτόθι, PG 90, 324A· βλ. Κεφάλαια διάφορα 1, 75, PG 90, 1209C.

τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ καὶ τῶν οἰκείων ὄρων αὐτὴν ὑπεράνω κατὰ
 τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης»¹. Διὸ καὶ ὁ μέγας φησὶ
 Βασιλείος· «τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ θεὸς πλου-
 σίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξέχεεν, οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο, οὐκ
 5 ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν, οὐκ ἐποίησε»². Τί οὖν ἐξέχεε καὶ ἐχα-
 ρίσατο καὶ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Ἄρα
 τὴν οὐσίαν ἢ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος; Τὴν θεοποιὸν
 πάντως χάριν, καθάπερ καὶ ὁ χρυσοστόμος θεολόγος Ἰωάννης
 φησὶν ὅτι «οὐχ ὁ θεός, ἀλλ' ἡ χάρις ἐκχεῖται»³. διὰ ταύτης
 10 γὰρ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος φύσις ἄκτιστος οὐσα καὶ γνωρίζεται
 καὶ δείκνυται, μηδεμίαν ἔκφανσιν ἔχουσα καθ' ἑαυτήν. Σαφῶς
 οὖν ἄκτιστος ἡ χάρις αὕτη, καὶ τοσοῦτο σαφῶς, ὡς καὶ τὸ ταύ-
 τῆς ἀποτέλεσμα τῶν κεχαριτωμένων θείως καὶ τεθεωμένων ἑκα-
 στὸν φημι ἀναρχον, ἀτίδιον, ἀτελεύτητον, ταῦτ' ὁ εἰπεῖν ἄκτι-
 15 στον καλεῖσθαι κατ' αὐτήν. Κατὰ γὰρ τὸν θεῖον πάλιν Μάξι-
 μον «ὁ τοῦ ἀεὶ εὖ εἶναι λόγος κατὰ χάριν τοῖς ἀξίοις παραγί-
 νεται τὸν θεὸν ἐπιφερόμενος, τὸν πάσης ἀρχῆς καὶ τέλους κατὰ
 φύσιν ἀνώτερον, ποιοῦντα τοὺς ἀρχὴν ἔχοντας κατὰ φύσιν καὶ
 τέλος ἀνάρχους κατὰ χάριν καὶ ἀτελευτήτους»⁴, ἐπεὶ καὶ ὁ
 20 μέγας Παῦλος, τὴν χρονικὴν μηκέτι ζῶν ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν
 τοῦ ἐνοικήσαντος λόγου θείαν καὶ ἀτίδιον»⁵, ἀναρχος γέγονε καὶ
 ἀτελευτήτος χάριτι, καὶ ὁ Μελχισεδὲκ «οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν,
 οὔτε ζωῆς τέλος ἔσχεν»⁶, οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν κτιστὴν, δι' ἣν
 τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ διὰ τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ
 25 ἄκτιστον καὶ ἀεὶ οὔσαν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ ἀεὶ
 ὄντος θεοῦ. Κτιστὸς οὖν ἦν ὁ Παῦλος μόνον μέχρις ἂν ἔζη τὴν
 προστάγματι θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγонуῖαν ζωὴν· ὅτε δὲ μὴ ταύ-
 τῆν ἔζη, ἀλλὰ τὴν ἐνοικήσει τοῦ θεοῦ προσγενομένην, ἄκτιστος
 γέγονε τῇ χάριτι, καθὰ καὶ ὁ Μελχισεδὲκ καὶ πᾶς ὁ ζῶντα καὶ
 30 ἐνεργουῖντα μόνον τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος.

C,P,S 5 ἐποίησεν C, 14 ἀτίδιον, ἀναρχον P,S 20 καὶ μετὰ
 ἀλλὰ προστ. S

1. Πρὸς Θαλάσσιον, PG 90, 321 A βλ. καὶ 644 D καὶ 1212 AB.

2. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), Κατὰ Εὐνομίου 5, PG 29, 772 D· βλ. Τίτ. 3, 6.

3. Πρὸς Τίτον ὁμιλία 6, 5, PG 62, 696.

4. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 C.

5. Μαξίμου, Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC· βλ. Ἑκατοντὰς 5, 85, PG 90, 1384 D.

6. Γ· 14, 18· Ἐβρ. 7, 3· βλ. Μαξίμου, ἐνθ' ἄνωτ.

17 Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, ὅτι «τὸ κινηθὲν ὑπὸ πνεύματος ἁγίου κίνησιν ἀττίον ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔσχε δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος, πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, θεοῦ, ὧν πρότερον γῆ καὶ σποδός»¹. Καὶ πάλιν, «διὰ πνεύματος ἁγίου κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζεῖν, δόξης αἰδίου μετέχειν»². Ὁ δὲ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος «ἐκβαίνει» φησὶ «τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ ἄνθρωπος ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος καὶ ἐξ ἐφημέρου ἀττίος καὶ τὸ ὅλον θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος· ὁ γὰρ θεοῦ υἱὸς γενέσθαι καταξιωθείς ἔξει πάντως ἐν ἑαυτῷ τοῦ πατρὸς τὸ ἀξίωμα»³. Τοιοῦτοι μὲν οὖν οἱ θεοειδεῖς πάντες κατὰ τὴν χάριν ὡσπερ καὶ θεοί. Αὐτὴ δ' ἡ χάρις ἄκτιστος οὐ κατὰ χάριν—ἔσται γὰρ χάρις χάριτος καὶ ταύτης πάλιν ἄλλη καὶ τοῦτ' ἐπ' ἄπειρον οὐ στήσεται προβαίνον—ἄκτιστος οὖν ὡς ἀληθῶς ἡ

10 15 20

χάρις. Τὸν γὰρ κενόφρονα ληρεῖν ἔαν, μίμησιν φυσικὴν εἶναι λέγοντα τὴν χάριν ταύτην, ἐπεὶ πολλαί τε καὶ δειναί καὶ ἀπὸ τούτου τίκτονται αἰρέσεις καὶ κατὰ τὸν θεῖον πάλιν Μάξιμον «θεώσεως οὐδὲν γενητὸν κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιητικόν, καὶ τῆς κατὰ φύσιν δυνάμεως οὐδαμῶς ἢ θέωσις ὑπάρχει κατόρθωμα»⁴. Σὺ δὴ φύλαττέ μοι τὴν καλὴν ταύτην τῶν πατέρων παρακαταθήκην ὅτι ἄκτιστος ἡ θεία χάρις ὡς φύσεως ἐνέργεια θεοῦ καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ «ὡς δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ»⁵. Μόνον δὲ ἄκτιστον εἰπὼν τις τὸν θεόν, καὶ τὰς αὐτοῦ φυσικὰς ἐνεργείας συμπεριεῖληφεν ἀπάσας. Τί οὖν ἐτι δεῖ ζητεῖν καὶ διαιρεῖν;

18 25 Ἄλλ' ὁ κενόφρων οὗτος, τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ μεμυημένος καὶ κτιστὰς δυσσεβῶς δοξάζων τὰς θείας ἐνεργείας, μίαν ἄκτιστον δολίως κηρύττει θεότητα μόνην τὴν θεϊαν φύσιν, ὡς εὐπαράδεκτος εἶη τοῖς μὴ καλῶς εἰδόσι τὰς γραφὰς κτιστὰς ἀποφαινόμενος τὰς θείας ἐνεργείας, μάλιστα δὲ τὴν θεοποιὸν χάριν τοῦ

C₂P₁S 27 κηρύττει θεότητα δολίως P₁ 29 μάλιστα S

1. Μ. Βασιλείου (ψευδ.), *Κατὰ Εὐνομίον 5*, PG 29. 769 B.

2. *Περὶ ἁγίου Πνεύματος 15*, PG 32, 132 B.

3. *Λόγος 7 εἰς μακαρισμούς*, PG 44, 1280 C.

4. *Πρὸς Θαλάσσιον 22*, PG 90, 321 A.

5. Ἔκδ. Νικ. Θεοτόκη, Λειψία 1770, σ. 415 (ἔκδ. Σπετσιέρη, Ἀθήναι, 1895, σ. 281).

παναγίου πνεύματος κακῶς διαιρῶν τῆς ὑπερουσίου φύσεως ἐ-
 κείνης. Μὴ ἀγνοήσαντες οὖν ἡμεῖς τὴν τοιαύτην πανουργίαν, ἡ-
 κιστα συνεθέμεθα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένοις, μᾶλλον δὲ οὐ-
 δὲ φάναι τι πρὸ τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης ἠξιώσαμεν· προῦκαλεσά-
 5 μεθα δὲ αὐτὸν εἰς λόγους, ἵνα φανερὰ γένηται ἡ εὐσεβῆς διά-
 νοια. Ὁ δὲ ὑπέπτυξε καὶ οὐδὲ γρύξαι, πίστευσον, ἐτόλμησε,
 πολλῶν παρόντων. Εἰ δὲ νῦν πονηρὰ διὰ τοῦτο κηρύττει καθ'
 ἡμῶν αὐτόσε, χαρᾶς ἡμῖν πρόξενος γίνεται καὶ μισθοῦ πολλοῦ
 τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διὸ καὶ τῷ ἐπαγγειλαμένῳ ταῦτα λέγομεν
 10 ἰ κύριε, μὴ στήσης αὐτῷ τὴν ἀμαρτίαν ταύτην, εἰ καὶ διὰ τοὺς
 βλαπτομένους ὀδυνώμεθα. Ταῦθ' οὕτως ἔχειν σχεδὸν πάντες οἱ
 ἐνταῦθα συμμαρτυρήσουσι.

19 Μετὰ μέντοι τὴν πρὸς τὸ ἅγιον ὄρος ἡμῶν ἀποδημίαν, ἐν
 ᾧ καὶ Τόμον ἐν ἑπτὰ κεφαλαίοις πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῶν
 15 ὀρθοδόξων γεγραμμένα πεποιθήκαμεν ὑπογεγραμμένον παρά τε
 τοῦ ὀσιωτάτου πρώτου καὶ τῶν ἡγουμένων καὶ τῶν λογάδων γε-
 ρόντων καὶ τοῦ ἱερωτάτου ἐπισκόπου Ἰερισσοῦ, συμφωνούντων
 πάντων ἡμῖν καὶ ἀποφηναμένων μὴ παραδέξασθαι εἰς κοινωνίαν
 τὸν μὴ συμφωνοῦντα, ὅστις ἂν ἦ, μετὰ τοῦτο τοίνυν, ἐνῆν ἡμῖν
 20 εὐθύ τῆς Κωνσταντίνου χωρεῖν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἐπὶ νοῦν ἐβα-
 λόμην ὡς ὁ τῶν πατέρων θεὸς ἐγερεῖ κάκει τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν
 λαλήσοντας, ἔπειτα καὶ τοῦτ' ἔλεγον ἐπ' ἑμαυτοῦ· ἴδωμεν ἐκεί-
 νῳ τῷ ταλαιπώρῳ ταῖς γούν κεναῖς ἐλπίσιν ἀναπνεῦσαι μικρόν,
 μὴ καὶ αὐτόχειρ γένηται. Καὶ γὰρ λέγοντος ἠκουσα παρόντος
 25 ἐνταυθοῖ διὰ στόματος, ὡς πολλάκις ἐκινδύνευσεν διαρραγῆναι τῇ
 ἀμηχανίᾳ δῆπου καὶ τῷ θυμῷ. Ἠνίκα καὶ πρὸς αὐτόν, αὐτὸν
 ἐλεήσας, εἶπον μηδὲν ἕτερον εἶναι τὸ βιαζόμενον ἡμᾶς σφοδρῶς
 ἀντιλέγειν ἢ ὅτι αἰρετικούς λέγει τοὺς μοναχοὺς, κἂν τοῦτο μὲν
 ἀφῆ καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συγγράμματα, φῆ δὲ μὴ πληροφορεῖσθαι
 30 πρὸς τὰ ἐκείνων, στήσεται τὰ τοῖς ἀντιλογίας· αὐτοῦ γὰρ βραχὺς
 ἡμῖν ὁ λόγος. Τοῦτο μὲν ἐγὼ πρὸς αὐτόν εἶπον. Ὁ δ' ἐπήνεσε
 καὶ ὑπέσχετο πράξειν. Ἐπὶ δὲ τοῦ μεγάλου διοικητοῦ, συνόντος

C₂, P₁, S 6 γρύξαι C₂, P₁ 8 αὐτόσε: αὐτοῦ C₂ 10 κύριε παραλ.
 C₂ 27 σφοδρῶς ἡμᾶς S

1. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγιορειτικοῦ τόμου, τοῦ ὁποῦ τοῦ κείμενον ἐξε-
 δόθη ἐν PG 150, 1225 - 1236.

ἐπίτηδες ἡμῖν, καὶ διετείνατο μεταποιῆσαι μὲν τὰ κατὰ τῶν
 μοναχῶν συγγράμματα, πρώτῳ δὲ πάντων ἐν σχεδίοις ὑποδει-
 κνύειν ἐμοὶ τὰ μετεσκευασμένα, κἂν ἔτι μοι δοκῶσι δεῖσθαι τινος
 μεταποιήσεως, ὥστε μηδένα πλήττειν, πείθεσθαι καὶ μεταπλάτ-
 5 τειν. Οὕτῳ γὰρ τότε φανερός ἦν καὶ κατ' ἐμοῦ μεμηνώς, ἀλλ'
 ὑπέστη μὲν ταῦτα, γέγραφε δὲ οἷα βλέπεις¹. Ἐξ ἐκείνου γὰρ
 ὄλος ἰδίως ἐρρῦη κατ' ἐμοῦ. ταῦτα δὲ καὶ ἡμεῖς παρ' ἡμῖν αὐ-
 τοῖς ἔχομέν τε καὶ ἀνετάζομεν, καθάπερ ἄλλοφύλων τέκνα ζω-
 γρήσαντες. Ἐπιλείψει δέ με ὁ χρόνος τὰ μεταξὺ διηγούμενον,
 10 καὶ ὅπως τὰς ἐμὰς διαδράναι χεῖρας οὐκ ἴσχυσεν. Ἐργῶ τοί-
 νυν ἀναπέφηνε νῦν ὡς ἐκεῖνος ποιήσει μέγα ἔλεος μετ' αὐτοῦ,
 δὲ σφοδροτέρῳ χρησάμενος ἀντιθέσει τὰ πονηρὰ ταυτὶ συγγράμ-
 ματα διασπάσει τελέως· οὐ γὰρ ἡρεμήσει νυττόμενος ὑπ' ἐκεί-
 νων καὶ προσδοκῶν τινὰς διαθήσειν κακῶς.

20 15 Κάτεχέ μοι τοίνυν αὐτοῦ τὴν πονηρὰν δέλτον καὶ τὸν ταύτης
 πατέρα· πρὸς γὰρ φυγὴν χωρήσει πυθόμενος ἤξοντα· ἤξω δ' ἦν ἐ-
 θέλη θεὸς μετὰ τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος ὡς ἂν
 πατάξωμεν τὸν ἄνδρα τοῖς λόγοις καὶ ἰασώμεθα. Παντὸς μέντοι
 μᾶλλον ἔπεισέ μοι θαυμάζειν ἀρτίως πῶς ἐξηπάτησεν ὑμᾶς· ὡς
 20 καινοῦ τινος νῦν γραφέντος ἢ λεχθέντος αὐτὸς ἐπιλαβόμενος τὸ
 τῆς διθεῖτας ἔγκλημα συνεστήσατο· τοῦτο γὰρ αὐτό ἐστιν, εὖ
 ἴσθι, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὶν ἐντυχεῖν ἡμῖν καὶ μέχρι τέλους
 λέγει ὡς, «ἐπειδὴ τινὰ τῶν νῦν ἢ τῶν πώποτε ἐν φωτὶ φατε
 θεὸν ἰδεῖν, ἔστι δὲ ὁ θεὸς ἀόρατος, δύο ἄρα θεοὶ καὶ θεότητες,
 25 ὄρατος καὶ ἀόρατος, ὑφειμένος καὶ ὑπερκείμενος». Τότε δ' οἶε-
 ται καλῶς ἡμᾶς ἐρεῖν ἡνίκ' ἂν φαίμεν τὸ περιαστράψαν ἐν Θα-
 βῶρ τοὺς ἀποστόλους φῶς καὶ τὴν τοιαύτην ἔλλαμψιν καὶ χάριν
 ἢ κτιστὸν φάσμα δι' ἀέρος ὀρώμενον ἢ πλάσμα φαντασιωδῶς
 πλαττόμενον, νοήματός τε χεῖρον καὶ ἀλυσιτελὲς πάντῃ λογικῇ
 30 ψυχῇ, ὡς φαντασίᾳ προσῆκον ἢ αἰσθήσει, σύμβολόν τε, οὐχ οὖν
 ἂν τις εἴποι καὶ τι τῶν ὑφεστηκότων ἢ τῶν περὶ τι θεωρουμέ-

C₂P₁S 1 κατὰ παραλ. C₂ 6 ὑπέστη μὲν : ὑπεσχέθη C₂ 7 ὄ-
 λος : ὄλος P₁ ἐρρῦη ἰδίως P₁ 16-17 ἐθέλει C₂ 19 ὑμᾶς : ἡμᾶς
 P₁ 21 ἔγκλημα : κατηγορήμα P₁ 28 ἢ μετὰ ὀρώμενον παραλ. P₁

1. Ὁ Βαρλαάμ μόλις εἶχε γράψει τὸ *Κατὰ Μασσαλιανῶν*.

νων, ἀλλ' ἔστι μὲν ὅτε φαίνεσθαι δοκοῦν, ὃν δὲ οὐδέποτε, ὡς ἀνύπαρκτον τελέως.

- 21 Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐδιδάχθημεν. Τοῦτο δὲ φαμεν, ὡς, εἴ
 τις ἐν τοῖς ἡμετέροις γράμμασιν ἡμᾶς καινοτομοῦντας δείξει καὶ
 5 παρὰ τὰ τοῖς πατράσιν εἰρημένα τε καὶ ἐγνωσμένα γράφοντάς τι ἢ
 φρονοῦντας, τοῦτον ἡμεῖς ὡς διορθωτὴν ἡμῶν ἀκουσίως σφαλλο-
 μένων ἀποδεξόμεθα καὶ εἴσομεν αὐτῷ πῶς ἂν εἴποις ἄσμενοι,
 συμφωνοῦντας δὲ τοῖς ἁγίοις, εἴ τις ἐθέλει κακῶς τι λέγειν ἢ
 κακῶς διατιθέναι, καὶ τοῦτ' οἴσομεν προθύμως, ἵνα καὶ τῆς εὐ-
 10 λογίας καὶ τῆς ἐν θεῷ εὐπαθείας τοῖς ἁγίοις κοινωνήσωμεν· ἀ-
 νεῖναι δὲ πρὸς τὸν κατήγορον αὐτῶν ἀντιλέγοντες οὐκ ἀνεξόμε-
 θα. Πρὸς τοὺς ἁγίους γὰρ ἴσθι καὶ τὸν πόλεμον ἀνεγηγερμένον
 καὶ τὴν ὕβριν τῆς διθείας ἀναφερομένην· καὶ γὰρ ἐκ τῶν παρ'
 αὐτῶν εἰρημένων ταύτην ἐκβαίνειν ὁ κενόφρων οἴεται· λαμβάνειν
 15 δὲ τοὺς ἀκούοντας βουλόμενος, ποτὲ μὲν ἀγνωύμως, ποτὲ δ' ἡ-
 μῶν ἕνα, ποτὲ δὲ τινὰ τῶν πάλαι ποτὲ αἰρετικῶν ἐκείνων προ-
 φασίζειται. Μηδεὶς τοίνυν ὑποδειλιάσας ἑαυτὸν ἐκτὸς ποιείτω τοῦ
 δοκοῦντος ἐγκλήματος· αὐτὸς τε γὰρ ζημιωθήσεται τῆς συμφω-
 νίας ἐκείνης καὶ τοῦ θεοῦ χοροῦ τῶν ἁγίων περιγράψας ἑαυτὸν,
 20 καὶ ζημιώσει τὸν ἀφρόνως διασπᾶν προσηρημένον τὸν χορὸν ἐ-
 κείνον καὶ τὴν θαυμαστὴν συμφωνίαν ἀμαυροῦν, θάρσος ἐμποιή-
 σας οὐ μικρὸν αὐτῷ.

C, P, S

4 δείξη C,

5 τὰ παραλ. C,

7 ἀποδεξόμεθα C,

**ΥΠΕΡ ΤΩΝ
ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ**

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΚΕΙΜΕΝΟΝ
ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χρονολογική βάση τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος διαθέτομεν τρεῖς ἀσφαλεῖς χρονολογίας· τῆς συμμετοχῆς τοῦ Βαρλαάμ εἰς συζητήσεις μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ πάπα τὸν χειμῶνα 1333-1334, τῆς μεταβάσεως τούτου εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1339 καὶ τῆς συγκλήσεως συνόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ θέρος τοῦ 1341. Τὰ λοιπὰ χρονολογικὰ δεδομένα δὲν εἶναι ἀκριβῆ, διὸ καὶ παρατηρεῖται διαφορὰ χρονολογήσεως κατὰ δύο ἔτη μεταξὺ τοῦ Schiγò¹, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν Α' πρὸς Ἀκίνδυνον ἐπιστολὴν τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ 1335, καὶ τοῦ Meyendorff², ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ ταύτην εἰς τὸ 1337.

Παραθέτομεν τὰς κυριώτερας μαρτυρίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηρίζωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν. Ὁ Παλαμᾶς λέγει εἰς τὸν Θεοφάνη, περιγράφων τὰ συμβάντα τὸν Ἰούνιον τοῦ 1341· «ἐπεὶ καὶ Θεσσαλονικεῖς ἄνδρες παρήσαν οἱ συνειδότες ἐξεταζομένης ἔτι τῆς ἀρχῆς, ὅθεν ἀνεφάνη πρὸ ἐτῶν τεττάρων, ὅτε μὴδὲ ἤδει πῶ σχεδόν, ποῦ γῆς ἡμεῖς ἐσμεν, μὴδὲ διὰ γραμμάτων ἐτύγγανεν ὠμιλητικῶς ἡμῖν, τότε πρὸ τοσοῦτου χρόνου πρὸς τινα τῶν ἐν ἀπλότητι μοναζόντων ὑπακοὴν αὐτὸν ὑποκρινάμενον, ἐκ τούτου τὰς λαβὰς εὐρέσθαι τῶν κατηγορημάτων»³. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρις ἀνεφύη τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς συνόδου τοῦ 1341 ἤτοι τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337. Ὀλίγον πρὸ τοῦ χρόνου τούτου ὁ Βαρλαάμ, μὴ γνωρίζων ἀκόμη προσωπικῶς τὸν Παλαμᾶν καὶ μὴ ἀλληλογραφῶν μετ' αὐτοῦ, ἐπεσκέφθη ἀπλοῖκόν μοναχὸν διὰ νὰ πληροφορηθῆ περὶ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου. Προφανῶς εἶχε προηγηθῆ ἢ ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ ἀποστολὴ τῆς πρώτης πρὸς τὸν

1. Barlaam Calabro, *Epistole Greche*, Palermo 1954, σ. 36 κ.έ.

2. Grégoire Palamas, *Défense des Saints Hésychastes*, Louvain 1959 σ. XIII.

3. Θεοφάνης, PG 150, 913 B.

Ἄκινδυνον ἐπιστολῆς. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου συνταχθὲν Ἐγκώμιον σημειώνεται ὅτι ὁ Παλαμᾶς παρέμεινε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην «τρεῖς ἐνιαυτοὺς ὄλους», πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ Ὄρος⁴. Ἄτυχῶς δὲν γνωρίζομεν οὔτε τῆς ἐπιστροφῆς ταύτης τὸν χρόνον, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν καθορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν. Δεδομένου ὅτι ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὸ Ὄρος μέχρι τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1341 ἐμεσολάβησαν πλείστα ὄσα, ὡς σύνταξις τοῦ Ἀγιορειτικοῦ τόμου καὶ ὑπογραφή αὐτοῦ παρὰ τῶν ἰθυόντων τὴν μοναχικὴν πολιτείαν, ἐπάνοδος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, νέα πιθανὴ συνάντησις μετὰ τοῦ Βαρλαάμ, ὑποχώρησις καὶ ὑπαναχώρησις τοῦ Βαρλαάμ, ἐκδοσις τοῦ Κατὰ Μασσαλιανῶν ἔργου τούτου, ἐκδοσις τῆς τρίτης τριάδος τοῦ Ἐπεὶ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, μετὰκλησις ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, δηλαδὴ γεγονότα μὴ δυνάμενα νὰ συμπιεσθοῦν εἰς χρόνον μικρότερον τοῦ πενταμήνου, ἢ ἐπιστροφή εἰς τὸ Ὄρος δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ τοποθετηθῇ μεταγενεστέρως τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1340. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἤδη παραμείνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τρεῖς ἐνιαυτοὺς ὄλους, προφανῶς εἶχε φθάσει ἐδῶ περὶ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1337. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βαρλαάμ εἶχε προηγηθῆ κατ' ὀλίγους μῆνας, γραφείσα πιθανῶς τὸ θέρος τοῦ 1337. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Ἄκινδυνον εἶχον σταλῆ ἑνωρίτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῶν τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν γραφεισῶν εἰς τὰ τέλη τοῦ 1336. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1336 εἶχε σταλῆ ἡ πρώτη πρὸς Ἄκινδυνον ἐπιστολή. Ἡ καθ'αυτὸ ἔρις ἤρchiσε τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1341, δηλαδὴ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1337, ἀκριβῶς ὅτε ὁ Βαρλαάμ διὰ νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ἐκίνησε πολεμικὴν κατὰ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου, τῆς ὁποίας ἀντίλαλοι διατηροῦνται εἰς τὴν δευτέραν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ, γραφείσαν τότε ἀκριβῶς. Βεβαίως ἡ ἀλληλογραφία εἶχεν ἀρχίσει δύο ἢ τρεῖς μῆνας ἑνωρίτερον, ἀλλ' ἡ φράσις «πρὸ ἐτῶν τεσσάρων», μὴ συνοδευομένη ὑπὸ ἐπιρρήματος ἀκριβείας εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴ.

Ἐφορμαὶ τῆς ἔριδος

Ἡ περὶ ἡσυχασμοῦ ἔρις ἔλαβε τόσην ἔκτασιν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ὥστε οὐδεὶς ἀνελάμβανε τὴν εὐθύνην τῆς πρώτης ἀφορμῆς, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας ἐπανειλημμένως ἐξεφράσθη ἐναντίον τῆς ὑποκινήσεως θεολογικῶν ἐρίδων. Βραδύτερον διεξήχθησαν πολλαὶ συζητήσεις διὰ νὰ εὑρεθῇ ὁ ὑποκινήτης· ἦτο ὁ Βαρλαάμ ἢ ὁ Παλαμάς; Ὁ Βαρλαάμ ἐπεκαλεῖτο ἐπισηφάλας ἄλλοθι⁵, στηριζόμενον εἰς νέαν ἐκδοσιν τῶν πρώτων κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν συγγραμμάτων του, ἀπὸ τὰ ὅποια εἶχον ἀπαλειφθῆ αἱ προσβλητικαὶ ἐκφράσεις. Διὰ προσεκτικῆς μελέτης τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πηγῶν δυνάμεθα νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων χωρὶς πολὺν κίνδυνον ἀστοχίας.

Ὁ Βαρλαάμ ἦλθεν εἰς συναναστροφὴν μὲ μερικοὺς ἐκ τῶν ἡσυχαστῶν. Πού συνέβη τοῦτο, εἰς τὸν Ἄθωνα, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην; Καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων τόπων ὑπάρχουν μαρτυρίαι. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὸν Ἄθωνα ἡ μαρτυρία προερχομένη ἐκ τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας, γράψαντος τὸν ἰδ' αἰῶνα⁶, εἶναι ἀσθενής, καί, μὴ ἐπαναλαμβανομένη ἀπὸ καμμίαν ἄλλην πηγὴν, πρέπει ν' ἀπορριφθῇ. Φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαάμ δὲν ἐπεσκέφθη ποτὲ τὸ Ὄρος. Ὁ Φιλόθεος καθορίζει ὡς τόπον πρώτης ἀναστροφῆς μετὰ τῶν ἡσυχαστῶν ἄλλοτε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλοτε τὴν Κωνσταντινούπολιν⁷, οἱ δὲ Παλαμάς⁸ καὶ Νεῖλος Κωνσταντινουπόλεως⁹ μόνον τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ὁποίαν φαίνεται ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Καντακουζηνός⁹. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ Βαρλαάμ ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, συνέχισε δὲ τὰς ἐρεῦνας του πρὸς διαπίστωσιν τῆς διαδόσεώς της καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

5. Διάλογος κῶδ. Πατρ. 366 φ. 404. Ἡ μαρτυρία εἶχε ἴσως δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Π. Οὐσπένσκη, *Aphonskij Paterik*, I Μόσχα 1890 σ. 346 καὶ Γ. Παπαμιχαήλ, *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς*, Πετρούπολις-Ἀλεξάνδρεια, 1913 σ. 26.

6. Τὴν Θεσσαλονίκην ἐν Βίῳ Ἰσιδώρου, ἐκδ. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Zapiski τῆς φιλολογικῆς Σχολῆς Πετροπόλεως*, τ. 76, 1905 σ. 84, τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν *Ἐγκωμίῳ*, PG 151, 585 A.

7. *Θεοφ.*, 150, 913 A.

8. *Ἐγκώμιον*, PG 151, 665.

9. «Ταῦτα δὲ ἐπράττετο ἐν Θεσσαλονίκῃ» *Βυζαντ. Ἱστ.*, ἐκδ. Βόννης τ. I σ. 544.

Ὁ Καντακουζηνὸς ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πρώτη ἐπαφή ἔγινε μὲ μαθητευόμενον ἡσυχαστήν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸν κόσμον, ἔνθα ἔζη μετὰ συζύγου καὶ τέκνων, πρὸ ἑξαμήνου¹⁰. Περὶ μεираκίσκου ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ¹¹, ὡς κινδυνεύοντος νὰ περιπέσῃ εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἡσυχαστῶν, ἀλλὰ δηλώνει σαφῶς ὅτι δὲν ἦτο οὗτος ὁ πρῶτος μετὰ τοῦ ὁποίου συνανηστράφη.

Ὁ Βαρλαάμ λέγει ὅτι ἐγνώρισε πολλοὺς ἡσυχαστὰς καὶ ὁ Παλαμάς δὲ βεβαιώνει τὸ ἴδιον· «προσῆλθε μὲν γάρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς ἀπλουστέροις, τὸν μαθητεύοντα ὑποκρινάμενος»¹². Ὡς ὁ Καντακουζηνός, προσπαθεῖ καὶ ὁ Παλαμάς νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου, περιορίζων τὴν χρῆσιν αὐτῆς κυρίως εἰς τοὺς «ἀπλουστέρους» καὶ ὑπὸ δοκιμασίαν.

Φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαάμ ἀπὸ περιέργειαν θέλων νὰ μάθῃ τὰ κατὰ τὴν ἡσυχαστικὴν μέθοδον ἐπλησίασεν ἀρχικῶς ἕνα, ἔπειτα περισσοτέρους ἡσυχαστὰς. Βεβαίως ἄνθρωπος τῆς ἰδικῆς του νοοτροπίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἱκανοποιηθῇ ἀπὸ ὅσα ἔμαθεν, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀρχικῶς λόγους νὰ προσβάλῃ τοὺς μοναχοὺς. Ὅτε βραδύτερον ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν Παλαμᾶν διὰ τὴν ἐναντι τῶν Λατίνων τακτικὴν καὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον, ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν ἡσυχαστικὴν πράξιν διὰ νὰ μειώσῃ τὸ κῦρος τοῦ ἀντιπάλου του. Οὕτως ἤρχισεν ἡ ἡσυχαστικὴ ἔρις. Αἱ πρῶται ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαάμ ἔγιναν προφορικῶς εἰς διαλέξεις πρὸς τοὺς μαθητὰς του καὶ εἰς συζητήσεις. Οἱ γνώριμοι τοῦ Βαρλαάμ λόγιοι ἡσυχασταὶ δυσηρεστήθησαν. Ὁ Βαρλαάμ ἔκαμε διάκρισιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀγραμμάτων μοναχῶν, δηλώνει δὲ ὅτι ὀφείλει πρὸς τοὺς πρώτους χάριτας· ἠναγκάσθη ὁμοίως νὰ ὀνομάσῃ «ἡσυχαστὰς» ὅλους τοὺς κατηγορουμένους διὰ νὰ μὴ ἀναφέρῃ αὐτοὺς κατ' ὄνομα¹³.

Τέσσαρες ἦσαν οἱ λόγιοι ἡσυχασταὶ μοναχοί, τοὺς ὁποίους διακρίνει ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπολογεῖται ὁ Βαρλαάμ· ὁ Ἰγνάτιος, ὁ Καλόθετος, ὁ Δισύπατος καὶ ὁ Λουκάς.

Τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ Ἰγνατίου μετέφεραν πρὸς τὸν Βαρ-

10. Αὐτόθι. Βλ. καὶ Χριστοδούλου (= Καντακουζηνού), *Κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου*, πρόλογος, PG 154, 696.

11. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò σ. 324.

12. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων, 2, 1, 1.

13. Βαρλαάμ, ἐπιστολὴ Πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò σ. 323.

λαὰμ φίλοι ἐκείνου, αὐτὸς δὲ τοῦ ἔγραψεν ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν, κατακρίνων τὴν ἡσυχαστικὴν μέθοδον, ζητεῖ ἀπὸ τοῦ νηπτικῶς νὰ ἐπιδιώκουν ζώωσιν «τοῦ ἐν ἡμῖν θείου»¹⁴. Ὁ Δισύπατος, ὅστις μετέφερε τὴν ἐπιστολήν ταύτην, ἐπέκρινε τὴν σκληρότητα τοῦ ὕφους, ὁ δὲ Βαρλαάμ ἔγραψε δευτέραν ἐπιστολήν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἐπαινετικὴν δι' αὐτὸν καὶ ἐπικριτικὴν διὰ τοὺς ἀδελφούς μοναχοὺς. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα διὰ ν' ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ ἐὰν εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν Ἰγνάτιον Καλόθετον, ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ εἰς τὸν Βόσπορον¹⁵.

Ὁ Καλόθετος πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἰωσήφ Καλόθετον, ὅστις ἔλαβεν ἐπίσης μίαν ἐπιστολήν ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ περὶ τοῦ θέματος. Κατήγετο ἀπὸ ἐπιφανεστάτην οἰκογένειαν τῆς Χίου, ἔγραψε δὲ διάφορα ἔργα κυρίως ὑπὲρ τοῦ ἡσυχασμοῦ¹⁶. Ἀδελφὸς ἢ ἐξάδελφος αὐτοῦ ἦτο ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Ἰγνάτιος Καλόθετος.

Ὁ ἀναφερόμενος ἐδῶ ὡς Δισύπατος εἶναι βεβαίως ὁ Δαβὶδ Δισύπατος, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Βαρλαάμ ἔστειλε δύο ἐπιστολάς¹⁷. Ἡ οἰκογένειά του ἦτο κλάδος τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων, οὗτος δὲ λόγῳ τῆς ἐπιφανοῦς του καταγωγῆς ἔπαιξε σπουδαῖον πρόσωπον εἰς τὰς συζητήσεις. Ὁ Παλαμάς τοῦ ἔστειλεν ἐπιστολήν, σώζονται δὲ ἰδική του ἐπιστολή πρὸς Νεῖλον Καβάσιλαν περὶ τῆς αἵρέσεως Ἀκινδύνου¹⁸, ἱαμβικὸν ποίημα περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμά¹⁹ καὶ ἱστορία τῆς ἔριδος²⁰.

Τὸν μοναχὸν Λουκᾶν ὁ Βαρλαάμ ἀποκαλεῖ χρηστόν.

Αἱ συζητήσεις καὶ ἡ ἀλληλογραφία δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα,

14. Schirò, σ. 318. (Αἱ δύο ἐπιστολαὶ ἐν Schirò IV καὶ V).

15. Βλ. Jean Meyendorff, *Introduction* σ. 99 σημ. 14.

16. Δ. Στεργιάδης, τὸ χειρόγραφον Ἰωσήφ τοῦ Καλοθέτου, *Ἐκκλησ. Ἀλήθεια* IV (1884) σ. 221-223. Ν. Βέη, «Ἰωσήφ Καλοθέτης καὶ ἀναγραφὴ ἔργων αὐτοῦ», *Byz. Zeit.* XVII (1908) σ. 86. Ἡ Ἐπιστολή τοῦ Βαρλαάμ ἐν Schirò VII.

17. VI καὶ VIII ἐν Schirò.

18. Κῶδ. Marc. gr. 153, Paris. gr. 1247.

19. Κῶδ. Laud. 87.

20. Ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ε. Candal «Origèn ideologico del palamismo en un documento de Davied Disypato», *Miscellanea Universidad Pontificia Comillas - Santander* (1943) σ. 516-525 καὶ *Or. Chr. Per.* XV (1949) σ. 116-125.

καὶ ὁ Βαρλαάμ ἐχώρησεν εἰς τὴν σύνταξιν συγγράμματος ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν εἰς τὸ ὅποιον κατηγορεῖ αὐτοὺς ὡς διακηρύσσοντας τὸν νοῦν ἐγκλειστον εἰς τὸ σῶμα²¹, ὡς ἀπορρίπτοντας τὸ κύριον τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς ἀσχολουμένους μὲ ἐξεύρεσιν τεχνικῶν μέσων πρὸς θεώρησιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, τέλος δὲ καὶ ὡς ὀμφαλοψύχους²², μαινομένους²³ κλπ. Ἰσχυρίζετο ὅτι κατεῖχε τετράδια τῶν μοναχῶν, εἰς τὰ ὅποια περιείχοντο αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις, ἀλλ' ὁ Παλαμᾶς εἰς τὸν ὅποιον ἐδειξε βραδύτερον τὰ τετράδια δηλώνει ὅτι ταῦτα δὲν περιείχον τοιαῦτα πράγματα, τὸ μόνον δὲ ἕπερ περιείχον ἦτο ἡ ὑποτίμησις τῆς ἕξω σοφίας· «ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεία τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περὶ τε οὐσίας Θεοῦ ῥῆμα οὐδὲ ἔν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθῆς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ὑπεικωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν»²⁴. Προφανῶς ὁ Βαρλαάμ ἀπέδωσεν εἰς τοὺς μοναχοὺς τὴν κατὰ βογομηλικὰ πρότυπα, πρόθεσιν ὑποτιμήσεως τῶν Γραφῶν, ἐνῶ αὐτοὶ ὑπετίμων μόνον τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν. Ὁ Βαρλαάμ πιθανῶς ἀντελήφθη τὴν παρεξήγησιν καὶ βραδύτερον ἐξέσχισε μὲ τὰς χεῖράς του τὰ τετράδια.

Ὁ Βαρλαάμ, βλέπων ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ μόνος τὰς ἡσυχαστικὰς τάσεις, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1337, ὅπου κατήγγειλε τοὺς μοναχοὺς ἐνώπιον τῆς συνόδου· «πικρὸς αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος, ὀμφαλοψύχους ὀνομάζων αὐτούς»²⁵. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, ἄνθρωπος μὲ πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα, δὲν ἠὲνδοίε ἀνακίνησιν θεολογικῶν ζητημάτων, ἢ ὅποια προσέθετε νέας συμφορὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν. Τῇ συμβουλῇ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου²⁶, ἐπετίμησε τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν ἠπειλήσεν ὅτι θὰ λάβῃ μέτρα ἐναντίον του ἐὰν δὲν καταπαύσῃ τὴν πολεμικὴν²⁷.

21. Ἐπιστολὴ Πρὸς Δισύπατον, Schirò σ. 315,

22. Παλαμᾶ, Ἑπεὶ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2 1, 1 ἐξ.

23. Αὐτόθι 133, 42.

24. Ἑπεὶ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2 3, 13.

25. Παλαμᾶ, Β' πρὸς Βαρλαάμ 50.

26. Ἀκινδύνου, Πρὸς Καλέκαν, ἐκδ. Th. Uspenskij, Sinodik u nedjelju Pravoslavijsa, Odessa 1893 σ. 86.

27. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον, PG 151, 585 B.

Οὗτος ἐγκαταλείψας τὴν Κωνσταντινούπολιν συνέχισε τὴν πολεμικήν, ἀποφεύγων τὴν πολλὴν δημοσιότητα καὶ διαδίδων τὰ συγγράμματά του εἰς στενὸν μόνον κύκλον μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν του²⁸.

Ὁ Παλαμάς εἶχε λάβει ἐνωρίτερον γνῶσιν περὶ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν. Εἰς τὴν δευτέραν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρλαάμ συνεχίζεται ἡ προηγουμένη συζήτησις περὶ ἀποδεικτικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ εἰδικὸς δὲ λόγος περὶ ἡσυχαστῶν δὲν γίνεται. Ὁ Παλαμάς δμως, ὅστις εἶχε λάβει ἄλλας πληροφορίας περὶ τῶν ἐπιθέσεων, ἐταράχθη ἀπὸ τὸ ὄξυ ὕφος μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Βαρλαάμ ἀναιρεῖ τὰ ἐπιχειρήματα, ὡς λέγει, τὰ «σοφίσματα» του. Ἦτο ψυχικῶς προητοιμασμένος νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὰς νέας συζητήσεις, διὸ ὅτε οἱ μοναχοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ ἡγέτην τὸν Ἰσιδώρον ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν του, οὗτος ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πόλιν των²⁹.

Οἱ δύο ἄνδρες συνεκρούσθησαν σκληρῶς· ὁ Βαρλαάμ εἰς μίαν στιγμὴν εἶπε· «ταπεινώσω τὸν ἄνδρα»³⁰, ὁ δὲ Παλαμάς τὸν κατήγγειλεν ὡς ἀσεβῆ καὶ αἰρετικόν. Πάντως ἤδη ἡ συζήτησις ἐτέθη ἐπὶ νέου ἐπιπέδου. Τὸ κέντρον τῆς διαφωνίας ἐτοποθετήθη πλέον εἰς τοῦτο· εἰς τὸ ἂν ἡ σχέσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὴ καὶ ἂν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα μετέχῃ τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἡ τοποθέτησις αὐτὴ δὲν δικαιολογεῖ λοιπὸν τὰς παλαιότερας ἐπικρίσεις ἐναντίον τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἡ σημερινὴ ἔρευνα προχωρεῖ εἰς τὸ ἔργον τῆς μὲ περισσοτέραν κατανόησιν³¹. Ὁ Παλαμάς δὲν ἔδωσε πολλὴν σημασίαν εἰς τὰ ψυχοσωματικὰ μέσα προσευχῆς διὰ τῆς στηρίξεως τοῦ πώγωνος εἰς τὸ στῆθος καὶ τῶν τριούτων³², ὅπως δὲν ἔδωσεν οὔτε ὁ Ἀκίνδυνος· «τά γε μὴν περὶ πνοῆς... ἰσχυρίζεσθαι οὐκ ἔχω περὶ τούτων ὡς ἔχει»³³. Τέλος

28. Ἐπὲρ ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2 1, 2. 2 3, 77.

29. Φιλοθέου, Ἐγκώμιον PG 151, 586.

30. Ἀκινδύνου, Ἐπιστολαί, κῶδ. Ambros. 29 φ. 67β.

31. Βλ. π. χ. J. Hausherr, «Variations recentes dans les jugements sur la méthode d' oraison des hésychastes», *Orient. Chr. Per.* τ. XIX (1953) σ. 426 ἐέ.

32. Ἐπὲρ ἡσυχάζοντων 1 2 (τὸ μόνον μέχρι τοῦ 1959 δημοσιευθὲν τμήμα τοῦ ἔργου). Βλ. καὶ Meyendorff, *Grégoire Palamas, Défense des Saints Hésychastes* σ. XXVIII ἐ.

33. Πρὸς Βαρλαάμ, Ambros. gr. 290 φ. 70.

ἐγκατέλειψε τὴν κατηγορίαν καὶ αὐτὸς ὁ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ἐξ ἀρχῆς εἶχε χολωθῆ περισσότερον διότι οἱ μοναχοὶ ἤρνοῦντο νὰ παραδεχθοῦν καὶ αὐτὸν ὡς 'θεωρητικὸν' παρ' ὅσον διὰ τὴν μέθοδον καθ' ἑαυτὴν.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ

Ἡ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπερ τῶν ἡσυχαστῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ καθωρίσθη ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ἀντιστοιχῶν ἔργων τοῦ Βαρλαάμ. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπωλέσθησαν, ἀλλ' οἱ τίτλοι τῶν εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὰς μαρτυρίας τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἄλλων ἐκ τῶν ἀναμιχθέντων εἰς τὴν ἔριδα, τὸ δὲ περιεχόμενον τῶν ἐν μέρει παρατίθεται εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἔργα τοῦ Παλαμᾶ, δηλαδὴ εἰς τὰ μέρη τῆς δευτέρας τριάδος, εἴτε αὐτολεξεῖ εἴτε προσηρμοσμένον εἰς τὸ πλαίσιον τῆς διαπραγματεύσεως.

Ὁ Meyendorff, πρῶτος τεθεὶς ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ἔργων τούτων τοῦ Βαρλαάμ, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἦσαν τρία:

Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ σοφίας κτίσεως.

Περὶ προσευχῆς.

Περὶ φωτὸς ἢ περὶ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως³⁴.

Ὁ τίτλος τοῦ πρώτου στηρίζεται εἰς χωρίον τῆς δευτέρας τριάδος³⁵, ὅπου λέγεται: «ταῦτα καὶ πλείω τούτων τοιαῦτα ἐν τῷ περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ σοφίας κτήσεως σποράδην εἰρήκει». Ὁ Meyendorff πρῶτον μὲν ἔγραψε «κτίσεως» ἀντὶ «κλήσεως», δεύτερον δὲ ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐνιαίου ἔργου, ἐνῶ ἡ φράσις «ἐν τε» δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν δύο ἔργα: τὸ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης* καὶ τὸ *Περὶ κτήσεως σοφίας*. Διὰ νέας ἐξετάσεως τῶν κειμένων καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, φερόμενα ὑπὸ τίτλους ἐνίοτε ἐλαφρῶς διαφέροντας, ἦσαν τὰ ἐξῆς:

1) *Περὶ λόγων ἢ Περὶ γνώσεως ἢ Περὶ σοφίας κτήσεως*³⁶, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα.

34. Grégoire Palamas, *Défense des saints hésychastes* σ. XXVII.

35. Ἑπερ ἡσυχάζόντων 2 1, 38.

36. Ἑπερ ἡσυχάζόντων 2 1, 3 περὶ λόγων, 2 3, 78, περὶ γνώσεως, 2 1, 38 περὶ σοφίας κτήσεως. Παραθέσεις τοῦ ἔργου αὐτόθι 2 1, 4. 5. 11. 13. 17. 19. 21. 23. 25. 26. 27. 33. 34. 37. 2 3, 71. 72. 73. 75 (= 2 1, 34). 78.

2) *Περὶ προσευχῆς ἢ Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἢ Περὶ προσευχῆς καὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης*³⁷, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὴν μέθοδον προσευχῆς καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς πνευματικούς καρπούς.

3) *Περὶ φωτός*³⁸, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὴν δυνατότητα θεᾶς τοῦ θεοῦ φωτός ἢ τοῦ Θεοῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἠκολούθησεν εἰς τὰ ἀντιβαρλααμικά ἔργα τοῦ τὴν τριαδικὴν διαίρεσιν τοῦ ἔργου τοῦ Βαρλαάμ, τοῦ ὁποῖου τὴν πρώτην ἐκδοσιν δὲν εἶχε μὲν ἴδει ὁ ἴδιος ἐγνώριζεν ὅμως ἐκ πληροφοριῶν παρ' ἄλλων. Αἱ παρὰ πόδας σημειωθείσαι παραθέσεις ἐκ τοῦ βαρλααμικοῦ ἔργου, δὲν ἀποδίδουν ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἀλλ' ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὰ σημεῖα τῆς διαφωνίας. Μολονότι δὲ ἡ ἐρμηνεία, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Παλαμᾶς, ἀμφισβητεῖται ἐνίοτε ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ, αὐταὶ εἶναι ἀκριβεῖς, ὡς δεικνύει ἡ παρουσία συγγενῶν χωρίων εἰς τὰς σωζόμενας ἐπιστολάς τοῦ Καλαβροῦ.

Τὸ τριπλοῦν τοῦτο ἔργον τοῦ Βαρλαάμ, ὡς ὑπεδηλώθη ἤδη ἀνωτέρω, ἐξεδόθη δὶς. Ἡ πρώτη ἐκδοσις, γενομένη τὸ 1337, δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τὸ Παλαμᾶν εἰμὴ μόνον κατ' ἀποσπάσματα, διότι ὁ Βαρλαάμ ἐφρόντισε νὰ μὴ διαδοθῆ εὐρέως τὸ ἔργον τοῦ πρὸς πρόληψιν ἀντιδράσεων³⁹. Ἡ συγγένεια χωρίων τῶν ἐρωτήσεων, αἱ ὁποῖαι προηγούνται τῶν βιβλίων τῆς πρώτης τριάδος τοῦ Παλαμᾶ, μὲ χωρία τῶν δύο ἐπιστολῶν πρὸς τὸν ἡσυχαστὴν Ἰγνάτιον φανερῶναι ποία ἦτο ἡ κατεύθυνσις τοῦ ἔργου· ὑβριστικὴ κατὰ τῶν μοναχῶν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς πρώτης τριάδος ὁ Βαρλαάμ διεσκεύασε τὸ ἔργον, δημοσιεύσας αὐτὸ εἰς δευτέραν ἐκδοσιν, δι' ἀφαιρέσεως τῶν περισσότερον ἐπιθετικῶν ἢ ἀνεπιτυ-

37. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 2, 4. 2 3, 1, περὶ προσευχῆς νοεῖας, 2 2, 16 περὶ προσευχῆς, Ἰ. Καλέκα, *Περὶ τοῦ τόμου* PG 150, 900D, περὶ τῆς εὐχῆς, Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 1, 38. 2 1, 39, περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης, Ἰωσ. Καλοθέτου, *Πρὸς Καλέκαν* κῶδ. Angel. 66, φ. 131α, Ἀκινδύνου, *Ἐπιστολὴ πρὸς Βαρλαάμ*, κῶδ. Scot. Φ-III-11 (αὐτόγραφος) φ. 230α, περὶ προσευχῆς καὶ τελειότητος (ἀνθρωπίνης). Παραθέσεις τοῦ ἔργου Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 1, 4. 30. 37. 39. 2 2, 4. 8. 9. 11. 12. 13. 14. 16. 17. 18. 19. 20. 23. 26. 38. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 3, 1, Ἰ. Καλέκα, ἐνθ' ἀνωτ., περὶ τοῦ φωτός. Ἰωσ. Καλοθέτου, ἐνθ' ἀνωτ., κατὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀχράντου φωτός. Παραθέσεις τοῦ ἔργου, Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 3, 1. 6. 7. 12. 14. 19. 47. 49. 50. 54. 58. 60. 61. 64. 76.

39. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 1, 2.

χῶν ἐκφράσεων καὶ προσθήκης ἀναιρούσης σημεῖα τῆς πρώτης τριάδος τοῦ ἀντιπάλου του, ταύτην δὲ τὴν ἔκδοσιν ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Παλαμᾶς κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς δευτέρας τριάδος του. Περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος καὶ κατωτέρω.

Ὁ Βαρλαάμ, ἐπανελθὼν ἀπὸ τὴν εἰς τὴν Δύσιν ἀποστολὴν κατὰ τὸ 1339, εὔρε τὴν δευτέραν τριάδα τοῦ Παλαμᾶ ἐκδεδομένην καὶ τὰ πνεύματα ἐξημμένα ἐναντίον του. Συνέταξε τότε τὸ σύγγραμμα *Κατὰ Μασσαλιανῶν*, τοῦ ὁποίου τὴν σύνταξιν εἶχε σχεδιάσει ὅτε ἀκόμη εὐρίσκετο εἰς τὴν Ἰταλίαν⁴⁰. Εἰς τοῦτο ὁ Βαρλαάμ καθίσταται ὑπερασπιστὴς τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει ὡς κινδυνεύοντα ἀπὸ τοὺς δῆθεν μασσαλιανίζοντας μοναχοὺς. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου, ἀπολεσθέντος καὶ τούτου, ἀνιχνεύομεν διὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ παραθέσεων εἰς τὴν τρίτην τριάδα τοῦ Παλαμᾶ καὶ εἰς ἄλλα κείμενα⁴¹.

Φιλολογικὴ σύνθεσις τοῦ ἔργου

Τὰ κατὰ τὴν περιγραφείσαν κατάστασιν συνταχθέντα συγγράμματα ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἐγγέα, ταξινομούμενα εἰς τρεῖς τριάδας ἐκδοθείσας κατὰ διαφόρους χρόνους. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐπισημάνωμεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους τριάδων, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ βιογράφου Φιλοθέου· «ἐγγέα μὲν οὖν οἱ πάντες ὁμοῦ τῷ σοφῷ τηνικαῦτα συντάττονται λόγοι κατὰ τε τῶν ψευδῶν λόγων καὶ τῆς διεστραμμένης τοῦ Βαρλαάμ δόξης, ὑπὲρ τῆς κατ' εὐσέδειαν δ' ἀληθείας οἰκειότερον εἰπεῖν μᾶλλον καὶ τῶν ταύτης τροφίμων, εἰς τρεῖς διηρημένοι τριάδας... εἰσί γε μὴν οὐ κατ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως διὰ πάντων πάντες ἐκδεδομένοι· ἢ γὰρ ἂν οὐδ' εἰς ἀριθμὸν τε καὶ τάξιν οὕτω διήρητο· ἀλλὰ τὴν μὲν ἱερὰν ἡσυχίαν ὁμοῦ προΐσταντο πάντες καὶ ὡς εἰς σκοπὸν αὐτὴν τε ταύτην καὶ τοὺς καλῶς τε καὶ ἀξίως αὐτὴν μετιόντας ὡσανεὶ βλέπουσι»⁴². Τὸ σχέδιον τῆς συντάξεως δὲν ἦτο καθωρισμένον ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καθωρίζετο περιστατικῶς ἐκ τῆς πορείας τῶν συζητήσεων. Ὁ Βαρλαάμ ἐδημοσίευσε δύο ἔργα περὶ τὸ πρόβλημα· εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται τὰ βι-

40. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3 1, 4.

41. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3 1, 10. 24. 25. 3 2, 4. 13. 21. 3 3, 2. 5. 6. 8. 11. 14. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 15. Τόμος Συνοδικὸς 1341 PG 151, 688D ε.

42. Ἐγκώμιον PG 151, 588 D.

βλία τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τριάδος τοῦ Παλαμά, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀναφέρονται τὰ βιβλία τῆς τρίτης τριάδος. Τὰ βιβλία τῶν δύο πρώτων τριάδων ἔχουν πλήρη ἀντιστοιχίαν, καθ' ὅσον ἀντικρούουν τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ Βαρλαάμ.

Α' Τριάς

1. Περὶ λυσιτελείας τῆς ἔξω παιδείας
2. Περὶ κατοχῆς νοῦ ἐντὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν προσευχὴν
3. Περὶ θείου φωτὸς καὶ τελειότητος⁴³.

Β' Τριάς

1. Περὶ σωτηρίου γνώσεως⁴⁴ καὶ ἔξω παιδείας
2. Περὶ προσευχῆς
3. Περὶ ἱεροῦ φωτός.

Τῆς τελευταίας τριάδος ἡ σύνθεσις καθωρίσθη ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Βαρλαάμ *Κατὰ Μισσαλιανῶν*, διὸ καὶ αὕτη εἶναι διάφορος κατὰ τὴν διαίρεσιν, συγγενῆς ὁμως κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲ τὰς προηγουμένας. Ὁλόκληρος ἡ τριάς ἐπιγράφεται «περὶ θεώσεως», τὰ ἐπὶ μέρους δὲ βιβλία δὲν ἔχουν ἰδιαιτέρας ἐπιγραφάς.

Τὸ δλον σύγγραμμα φέρει εἰς τὰ χειρόγραφα τὸν τίτλον, «τὰ πρὸς Βαρλαάμ συγγράμματα», ἀλλ' εἶναι ἤδη ἐπικρατέστερος ὁ τίτλος «Ἐπερ τῶν ἱερώς ἡσυχάζοντων».

Περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ὑφῆς τῶν ἔργων του αὐτοῦ ὁ Παλαμάς δὲν εἶχεν ὑψηλὴν γνώμην, ὡς παρατηρήσαμεν δι' ἄλλα κείμενα, γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ προγενεστέρως, δικαιολογούμενος ἐκαστοτε δι' ἐγκατέλειψε τὰς μελέτας περὶ τὴν λογογραφίαν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Οὕτω λέγει καὶ πάλιν· «ἐκ πολλοῦ μέγτοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοδημίας ἀφέμενος, οὐδὲν οἶον εἶ μὴ σὺν τύχῃ τοῦτο ποιοῦμαι, μηδὲ ροδωνιὰν ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὔηχόν τι φθειγγόμενος καὶ τορόν, ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἀρμονίαν ἐμμελεῖ κεραυνὸς καὶ διὰ πάντων ὠραΐζων τὸν λόγον. Ἄττικαὶ γὰρ

43. Ὁ Παλαμάς μνημονεῖ τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον ἐν Ἐπερ ἡσυχάζοντων 2 3, 3.

44. Ὁ Παλαμάς μνημονεῖ τοῦτο μὲ τὸν οἰκεῖον τίτλον, αὐτόθι 2 3, 2 3, 51.

χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἷον ἀνθη, τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλατίζουσιν· αἷς εἰ μὴ καταχρησθῆναι δυναίμην, καίτοι καλλιρρημονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκώς, ἐναργές ἂν εἶη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι»⁴⁵. Ὁ Παλαμᾶς ἠγάπα τὴν καλλιλογίαν, ἀλλ' ἀφοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ ἐπαρκές κάλλος εἰς τὸν λόγον, τοῦλάχιστον, λέγει περαιτέρω, ἐπεδίωκε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἀνάλογον ὕψος τῶν ἐννοιῶν, ὅπερ θεωρεῖ «πρῶτον κάλλος».

Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον λέγεται σαφῶς ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε 'πρὸς ἀνάγκην' καὶ ὅχι 'πρὸς ἐπίδειξιν', ἔγραφε δηλαδὴ περιστατικῶς. Ὁ βιογράφος τοῦ Φιλόθεος περιγράφει, πῶς ὠδηγήθη οὗτος εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ γράψῃ διὰ πρώτην φοράν, παρακινούμενος ὑπ' ἀδελφῶν μοναχῶν καὶ κατόπιν ὁράματος, εἶδεν ὅτι ἐκράτει εἰς χεῖρας σκεῦος πλήρες γάλακτος, τὸ ὅποιον ὑπερεκχειρίσασαν ἐχύνετο, ἐπειτα δὲ μετεβάλλετο εἰς οἶνον· ἐξέλαβε τοῦτο ὡς σημεῖον ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὸν ἠθικὸν λόγον, τὸ γάλα, εἰς τὸν δογματικὸν λόγον, τὸν οἶνον. Καὶ ἤρχισε νὰ γράψῃ ἐνῶ ἦτο ἤδη τεσσαρακοντούτης⁴⁶. Ἐξ ἄλλου ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἀντιπάλου του, τὰ ὅποια ἀναιρεῖ βῆμα πρὸς βῆμα, πρὸς μεγάλην βλάβην τῆς συνθέσεως τῶν ἔργων του.

Ὁ λόγος τοῦ Γρηγορίου ἔχει πολλὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ βυζαντινοῦ κηρύγματος· εἶναι ὀρμητικὸς, δυναμικὸς, αὐτοσχέδιος καὶ πλήρης ἐπαναλήψεων, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀπερίτεχνος καὶ φυσικὸς. Εἶναι εὐλογον ὅτι ἡ ἐκθεσίς του ποικίλλεται μὲ γραφικὰ χωρία καὶ λειτουργικοὺς στίχους, ἀλλ' ἐπίσης πλουτίζεται μὲ λόγια λαϊκὰ καὶ παροιμίας.

Ὁ λόγος τοῦ Βαρλαάμ εἶναι συστηματικὸς, νηφάλιος καὶ ἀντικειμενικὸς, κατευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ὡς πρὸς πλανωμένους· ὁ λόγος τοῦ Παλαμᾶ εἶναι πολεμικὸς καὶ ὑποκειμενικὸς, κατευθυνόμενος ὡς πρὸς αἰρετικούς.

Πηγαι τοῦ ἔργου .

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παλαμᾶ ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα. Ἐπάρχουν δύο σοφίαι, ἡ ἀνθρωπίνη καὶ ἡ θεία, τῶν

45. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3 1, 2. Πρβλ. Α' πρὸς Ἀκίνδυνον 14.

46. Ἐγκώμιον PG 151, 580.

ὁποίων ἢ πρώτη εἶναι ἀπλῶς προπαιδευτικὴ διὰ τὴν δευτέραν. Τῆς θείας σοφίας κάτοχοι καθίστανται ὅσοι πρῶτον ἀναζητοῦν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν περιλαμβανόμενον εἰς τὰς Γραφάς, καὶ δεύτερον δέχονται τὸν θεῖον φωτισμόν. Κύριον μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ φωτισμοῦ εἶναι ἢ προσευχή, ἰδίως ἢ τελουμένη ἐν ἡσυχίᾳ σιωπηρὰ καὶ νοερὰ προσευχή, καθ' ἣν ὁ νοῦς 'συνελίσσεται' ἐντὸς τοῦ σώματος. Κατὰ τὴν προσευχὴν εἶναι δυνατὴ ἢ θεὰ τοῦ θείου φωτός, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι μὲν στοιχεῖον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι οὐσιώδης ἐνέργεια αὐτοῦ. Ἡ θεὰ τοῦ φωτός ἀποτελεῖ κύριον παράγοντα ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κύριον στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς τελειώσεως.

Φαίνεται ἐκ τούτων ὅτι ἡ συζήτησις μεταξὺ Παλαμᾶ καὶ Βαρλαάμ, ἢ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἐνωρίτερον, εἰσῆρχετο ἤδη εἰς νέαν φάσιν. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τὸ ἀντικείμενον ἐδόθη ἀπὸ τὰς συνεχιζόμενας ἐπὶ αἰῶνας διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἦτο δογματικόν· τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ τὴν παρούσαν φάσιν τὸ ἀντικείμενον παρέχεται ἀπὸ τὴν πρακτικὴν τῶν ἡσυχαστῶν μοναχῶν καὶ εἶναι πνευματικόν· περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς θεας τοῦ θείου φωτός. Ἡ μετάβασις εἰς τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν ἐπραγματοποιήθη ἤδη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προηγουμένων συζητήσεων καὶ ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν νέων ἐπιχειρημάτων ὑπὸ τῶν δύο ἀντιπάλων. Ἐνδιάμεσον στάδιον ὑπῆρξεν ἡ συζήτησις περὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς θέσεως τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου εἰς τὴν θεολογίαν.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ περὶ τῆς θεας προβλήματος ἠκολούθησε τὴν ἀρχικὴν συζήτησιν, ἢ ὁποία περιστρέφετο εἰς πλέον περιορισμένον θέμα, τὸ περὶ τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου προσευχῆς. Οἱ ἡσυχασταὶ τῶν χρόνων τοῦ Παλαμᾶ εἰς μίαν ἔντονον προσπάθειαν αὐτοσυγκεντρώσεως ἐλάμβανον ὠρισμένην στάσιν, ἐρρύθμιζον δὲ καὶ τὰς ἀναπνοὰς κατὰ τὴν σιωπηρὰν προσευχὴν. Τοῦτο ἐφάνη εἰς τὸν Βαρλαάμ ὡς τεχνικὸν μέσον ἐκδασμοῦ τῆς χάριτος, διὸ οὗτος ἀντετέθη σφοδρῶς. Πρὸς ἀπολογία ὁ Παλαμᾶς ἐχρειάσθη νὰ στραφῆ ὀπίσω εἰς τοὺς προγενεστέρους αἰῶνας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀντλεῖ ἐπιχειρήματα δικαιολογοῦντα τὴν μέθοδον. Ὁ ἴδιος δὲν ταξινομεῖ τὰς πηγὰς τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ἀλλ' ἡμεῖς διακρίνομεν ταύτας εὐκόλως. Πρῶτον ἐπικαλεῖται τὴν πράξιν διασήμων ἀσκητῶν καὶ θεολόγων τῶν πλησιεστέρων πρὸς αὐτὸν

χρόνων· δεύτερον ζητεῖ μαρτυρίας εἰς παλαιότερους νηπτικὸς συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος· τρίτον προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ δογματικῶς, καταφεύγων εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τοὺς μεγάλους πατέρας καὶ τὰ λειτουργικὰ κείμενα. Ἄλλ' ἤδη ἡ κατοχύρωσις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ στενὸν πρόβλημα περὶ τῆς τεχνικῆς μεθόδου προσευχῆς, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη εἰς προηγουμένην εὐκαιρίαν, ἐλάχιστα ἀποσχολεῖ τὸν Παλαμᾶν· ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ὄλην πνευματικὴν ἐμπειρίαν τοῦ μοναχοῦ καὶ παντὸς χριστιανοῦ ἐν γένει.

Ἄνατρέχων εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ἡσυχασμοῦ⁴⁷, μνημονεύει ὡς διδασκάλους τῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου τοὺς Συμεὼν τὸν Νέον Θεολόγον, Νικηφόρον, Θεόληπτον Φιλαδελφείας, Ἀθανάσιον Κωνσταντινουπόλεως, Νεῖλον τὸν Ἰταλόν, Σελιώτην, Ἡλίαν, Γαβριὴλ καὶ Ἀθανάσιον⁴⁸.

Ὁ Συμεὼν, σπουδαῖος προωθητὴς τῶν μυστικῶν ἀντιλήψεων καὶ συγγραφεὺς τοῦ ια' αἰῶνος, παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ μαθητοῦ τοῦ Νικήτα Στηθάτου⁴⁹ καὶ παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τῶν συγγραμμάτων του, δὲν κατέλαβεν ἀρμόζουσαν θέσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μεταγενεστέρων θεολόγων. Τὸ ὄνομά του κυρίως συνεδέθη μὲ συγγραμμάτιον φέρον τὸν τίτλον *Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοχῆς*⁵⁰, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τοῦτο μνημονεύει αὐτὸν καὶ ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα ἄπαξ, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ συγγραμμάτιου φαίνεται ν' ἀντλή καὶ ἀλλαχοῦ ὀλίγον. Πάντως τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Συμεὼν, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ιγ' αἰῶνος καὶ ἐκφράζεται ἢ γνώμη ὅτι πιθανῶς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου⁵¹ ἀλλ' ἴσως εἶναι ὀλίγον ἀρχαιότερον τοῦ Νικηφόρου, ὅποτε δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι οὗτος πιθανῶς εἰσήχθη εἰς τὸν ἡσυχασμὸν δι' αὐτοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐγνώριζεν ἐπίσης καὶ τὸν *Βίον* τοῦ

47. Παρὰ τὴν ὄχι εὐκαταφρόνητον βιβλιογραφίαν περὶ τὸ θέμα, ἡ ὁποία θὰ παρατεθῆ εἰς τὸν εἰσαγωγικὸν τόμον, ὑπάρχει ἀκόμη πολὺς χῶρος πρὸς ἔρευναν.

48. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων I 2, 12. Μερικοὺς ἐξ αὐτῶν μνημονεύει καὶ ἐν 2 2, 2 ἐξ.

49. Περὶ αὐτοῦ Π. Χρήστου, *Νικήτα Στηθάτου μυστικὰ συγγράμματα*, Θεσσαλονίκη 1957. *Βίον Συμεὼν* ὑπὸ Στηθάτου ἐξέδωσεν ὁ J Hausherr, *Orient. Chist.* XII, 1928.

50. Ἐκδ. ἐν J. Hausherr, *La méthode d'oraison hésychaste*, *Orient. Christ.* IX, 2, 1927.

51. J. Hausherr, ἔργ. μν. σ. 129-134.

Συμεὼν τὸν συνταξέντα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Νικήτα Στιθάτου⁵². Ἀπηχῆσεις ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ τελευταίου τούτου περὶ ψυχῆς εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐνταῦθα.

Ὁ ἐξ Ἰταλίας Νικηφόρος κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἡσυχαστικῶν ιδεῶν ἀπὸ τοῦ ἰγ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Ὁ Παλαμᾶς μᾶς παρέχει ἐπανειλημμένως ἱκανὰς εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ. «Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορίαν κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος Ἐκκλησίας, ὃς μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῶα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρως φιλέρας ἡγεῖται... κὰν ταύτῃ γεγονῶς βίον μὲν αἰρεῖται τὸν ἀκριθέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον ἐν μεθόριω κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων — Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐστία — ἐνδιδαιτᾶσθαι προθυμηθεῖς... καὶ τρόπον ὑποτίθεται, δι' οὗ ἂν τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστειλείαν»⁵³. Αἱ λέξεις τοῦ χωρίου τούτου ἔχουν ἐκλεγῆ με ἰδιαιτέραν προσοχὴν ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ· ὁ Νικηφόρος, Ἰταλὸς καὶ αὐτὸς, κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Βαρλαάμ, διώκεται ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐγκαθίσταται εἰς τὸ Ὄρος, τὸ μεθόριον οὐρανοῦ καὶ γῆς, τὸ ὁποῖον περιφρονεῖται ἀπὸ τοὺς ἀντιησυχαστάς. Εἰς τὸν Ἄθωνα ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἰδρύσει «φροντιστήριον» καὶ εἶχε περὶ αὐτὸν ἀφοσιωμένους μαθητάς, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε καὶ τὴν θεολογικὴν του διαθήκην⁵⁴. Εἰς τὸν Παλαμᾶν ἦτο καὶ δι' ἄλλον λόγον ἀγαπητός· ὅτι εἶχε συντάξει καὶ ἔργον περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων⁵⁵, τοῦ ὁποίου ἴσως μέρος διατηρεῖται εἰς χειρόγραφα τῆς Μόσχας⁵⁶. Σπουδαιότατον ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Νικηφόρου ἀπέβη τὸ *Περὶ*

52. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 1, 2, 12.

53. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2, 2, 2.

54. Κῶδ. Λαύρ. 1626 φφ. 149-153.

55. Α' πρὸς Βαρλαάμ, 17.

56. Κῶδ. Mosq. Syn. 208, ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐποθετικοὶ συλλογισμοὶ περὶ ἐκπορεύσεως ἁγίου Πνεύματος. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Leipzig 1872 σ. 96 ἔ.

νήψεως καὶ φυλακῆς καρδίας⁵⁷, εἰς τὸ ὅποιον ὑποδεικνύονται μέσα πρὸς ἀσκησιν τῆς προσευχῆς, κατοχυρούμενα διὰ ρήσεων πατερικῶν. Ὁ Βαρλαάμ κατεπολέμησε τὰς ὁδηγίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν ὅποιον ὀνομάζει εἰσηγητὴν τῆς μεθόδου, ἀλλ' ὁ Παλαμαῆς τὰς ὑπερασπίζεται λέγων ὅτι ἡ μέθοδος παρεδόθη ἀπὸ τοὺς παλαιούς.

Τοὺς δύο τούτους ἀνδρας ὁ Παλαμαῆς ὀνομάζει 'παλαιούς τῶν ἀγίων', ἀλλὰ καταφεύγει εἰς τὴν σύμφωνον πρᾶξιν καὶ ἄλλων συγχρόνων του, τῶν 'ἐφ' ἡμῶν', μνημονευθέντων ἤδη ἀνωτέρω.

Ὁ ἐκ Νικαίας Θεόληπτος (1250 - 1325) ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σπουδαιότερων προσωπικοτήτων τῆς ἐποχῆς του. Διαφωνήσας πρὸς τὴν φιλενωτικὴν πολιτικὴν Μιχαὴλ Η', ἐδιώχθη σκληρῶς, ἠναγκάσθη δέ, ἂν καὶ νυμφευμένος, νὰ μεταβῆ εἰς ἄγιον Ὄρος⁵⁸, ὅπου εἰσῆχθη εἰς τὸν ἡσυχασμὸν ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς φιλοδυτικῆς πολιτικῆς ἐτοποθετήθη ἐπίσκοπος Φιλαδελφείας, ἀλλ' εἰς τὴν διαποίμανσιν τῆς ἐπαρχίας του φαίνεται ὅτι ὀλίγας μόνον φροντίδας κατέβαλλεν, ἀσχολούμενος μὲ τὴν διεύθυνσιν τοῦ διφυοῦς μοναστηρίου τοῦ φιλανθρώπου Σωτήρος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐχειραγώγησε τὸν Παλαμαῆν εἰς τὸν ἀσκητισμὸν, ὡς καὶ ἄλλα πρόσωπα, μεταξύ τῶν ὁποίων διακεκριμένην θέσιν κατέχει ἡ θυγάτηρ τοῦ φίλου του Νικηφόρου Χούμνου Εἰρήνη Χούμναινα⁵⁹. Πλὴν τῆς πραγματείας *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ κρυπτῆς ἐργασίας*⁶⁰, ἐξεδόθησαν ἤδη καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, νηπτικά, ὁμιλῆαι, ἐπιστολαί⁶¹.

Ὁ ἐξ Ἀδριανουπόλεως Ἀθανάσιος ἐμόνασεν εἰς Θεσσαλονίκην, Ἄθωνα, Ἱεροσόλυμα, Λάτρον, Αὐξέντιον, πάλιν εἰς Ἄθω-

57. Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, Βενετία 1782, σ. 869 ἑξ. PG 147, 945-966. Βλ. Ἐπὲρ ἡσυχάζοντων 2 2, 2.

58. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 561 A.

59. V. Laurent, «Une princesse byzantine au cloître», *Échos d'Orient*, 29 (1930) σ. 29 ἑ.

60. PG 143, 381 ἑξ.

61. Ἐπὸ S. Salaville, *Revue des études byzantines* 2 (1944) σ. 119-125. 5 (1947) σ. 101-135. *Échos d'Orient*, 39 (1940-1942) σ. 1-25. *Mélanges J. de Ghellinck* II, Gembloux 1950, σ. 877-887. *Κανὼν κατασκευῆς ἐν PG 143, 403 ἑξ.* Γενικῶς περὶ Θεολήπτου βλ. J. Gouillard, *Théolepte de Philadelphie, Dict. de Theol. Cath.* XVI σσ. 339-341. Βλὸς του ὑπὸ Νικηφόρου Χούμνου, ἔκδ. J. F. Boissonade, *Anecdota Graeca* τ. V Paris 1833 σ. 183-254.

να καὶ εἰς Γάνον. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ πρὸς τὴν φιλενωτικὴν πολιτικὴν ἐπέσυρε διώξεις εἰς βάρος τοῦ, ἀλλὰ τέλος ἀνῆλθεν εἰς πατριαρχικὸν θρόνον. Ζηλωτὴς ὡς ἦτο, ἠθέλησε ν' ἀναμορφώσῃ τὸν κλῆρον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ αὐστηρὰ μέτρα τοῦ ὅμως προεκάλεσαν ἀντιδράσεις, διὸ ἠναγκάσθη δις ν' ἀπομακρυνθῆ τοῦ θρόνου (ἐπατριάρχευσε 1289 - 1293, 1303 - 1310). Ἀπέθανεν ἑκατονταετῆς εἰς τὴν μονὴν Ἐηρολόφου. Ὁ Παλαμᾶς ἐγνώρισεν αὐτὸν καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς ὀπαδὸν τῆς ψυχροσωματικῆς μεθόδου προσευχῆς καίτοι εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἐνδιαφέροντά του ἦσαν ἐξόχως κοινωνικά⁶². Σῶζονται πολυάριθμοι ἐπιστολαὶ τοῦ⁶³.

Ὁ ἄλλος Ἀθανάσιος εἶναι προφανῶς ὁ Λεπαντρηγός⁶⁴, ἀρσενιάτης μοναχὸς τοῦ Αὐξεντίου βουνοῦ, εἰς τὸ ὅποιον ἐμόνασαν καὶ ἄλλοι ἡσυχασταί, ὁ Νεῖλος⁶⁵, ὁ Ἡλίας, ὁ Νικόδημος. Περὶ τῶν ἄλλων δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις ἀκριβεῖς.

Ἡ μέθοδος τὴν ὁποῖαν ἐφήρμοζον οἱ ἄνδρες οὗτοι, ἄλλοι αὐστηρότερον καὶ ἄλλοι μετριοπαθέστερον, εἶναι ἢ περιγραφομένη εἰς τὰ μνημονευθέντα ἔργα τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Νικηφόρου. Δὲν γνωρίζω ἂν θ' ἀποδώσῃ καρποὺς ἢ εἰς αὐτὴν ἀναζητήσεις στοιχείων ἀνατολικῆς ἀσκητικῆς, ἀλλὰ πάντως καταβάλλεται ἡδη σχετικὴ προσπάθεια⁶⁶, ἢ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ παρίδῃ τὸ γεγονός ὅτι σπέρματα τῆς μεθόδου ὑπάρχουν εἰς προγενεστέρας

62. Βλ. Μ. Banescu, Le patriarche Athanase Ier et Andronic II Paléologue, *Bulletin Sect. Hist. de l' Acad. Roumaine* XXIII, 1 Bucarest 1942. R. Guiland, «La correspondance inédite d' Athanase, patriarche de Constantinople», *Mélanges Diehl I*, Paris 1930, σ. 121-140. Βίος ὑπὸ Φιλοθέου ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Zapiski Iστοριοφιλολογικῆς Σχολῆς Πετροπόλεως* XXVI, 1905 σ. 1-51. Παράφρ. Δουκάκη, *Μέγας Συναξαριστής*, Ἀθῆναι 1895 σ. 455-464. Βίος ὑπὸ Ἰωσήφ Καλοθέτου ἔκδ. ἀρχιμ. Ἀθανασίου, *Θεολογικά*, XIII, 1940 σ. 59-107, ἐπανεκδόσις ἐν Ἀγιογ. Βιβλιοθήκῃ XV (1950) σ. 109-141.

63. PG 142, 471 - 528. Γενναδίου Ἡλιουπόλεως Ἀραμπατζόγλου, *Ὁρθοδοξία* 27 (1952) σ. 113-120, 173 - 179, 195 - 198. 28 (1953) σ. 5-10. *Ἐπει. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν* 22 (1952) σ. 227-232.

64. Παχυμέρους, *Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος* 1, 21 ἔκδ. Bonn σ. 59.

65. Ἴσως ὁ εἰς Χούμνου Ἐγκώμιον εἰς Θεόληπτον, *Boissonade* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 217, Παχυμέρους, *Μιχαὴλ Παλαιολόγος* 3, 21 ἔκδ. Bonn σ. 218 ἔξ.

66. E. von Ivanka, «Byzantinische yogis?» *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* τ. 102 (N.R. XXVII) 1952, σ. 234 - 239. J. Meyendorff, *Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes* σ. XXXI. Ὁ Meyendorff ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις.

φάσεις τῆς χριστιανικῆς μυστικῆς. Σχετικῶς ὁ Παλαμᾶς παραπέμπει εἰς τὸν Ἰωάννην τῆς Κλίμακος⁶⁷.

Μολονότι ὁ Παλαμᾶς τείνει ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ πράξις ἀποτελεῖ ἀρχαίαν παράδοσιν, δὲν φαίνεται καὶ ὁ ἴδιος ἀπολύτως βέβαιος περὶ τούτου, διὸ καὶ ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τῶν ἀνωτέρω μόνον μεταγενεστέρων ἀνδρῶν.

Καταφεύγει καὶ εἰς ἀρχαιότερα ὄνόματα μυστικῶν, ἀλλὰ πράττει τοῦτο πρὸς δικαιολόγησιν καὶ ὄχι πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου. Εἰς τὸ ἔργον κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου, ὁ ὁποῖος καὶ ὅταν δὲν ἀναφέρεται εἶναι παρῶν εἰς τὰς σελίδας του. Τὸ ὄνομά του, συνδεόμενον πρὸς τὸ τοῦ ἀρεοπαγίτου μαθητοῦ τοῦ Παύλου, ἦτο σεβαστὸν καθ' ὅλους τοὺς μέσους χρόνους, ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἔγινε γνωστὸν διὰ μεταφράσεων τοῦ Σκώτου Ἐρίγενα. Ἡ διάκρισις μεταξὺ καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεολογίας, προωθοῦσα τὸν θεολογικὸν ἀγνωστικισμόν, ἦτο ἰδιαίτερος ἀρεστή εἰς τοὺς κύκλους τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Βαρλαάμ, δεινὸς ἐξηγητῆς τοῦ Διονυσίου, ἔκαμε κατάχρησιν ἀναφορῶν εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παλαμᾶς καταφεύγει συχνότατα εἰς τὴν μαρτυρίαν τούτου πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεών του. Βεβαίως διὰ νὰ παύσῃ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τὸ πρόσωπον τοῦ μάρτυρος ὑπὲρ καὶ τῶν δύο ἀντιπάλων πρέπει κάπου νὰ ἐμφιλοχωρῇ παρερμηνεία, διὰ τοῦτο δὲ ἔχει πράγματι τὴν σημασίαν του τὸ λεχθὲν ὅτι εἰς τὸ βάθος ἡ ἔρις εἶναι ἀγῶν δύο διαφωνούντων ἐξηγητῶν τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου⁶⁸, ὅσον καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ὑπερβολικόν. Ὁ Βαρλαάμ διατυπώνων τὴν θεολογικὴν του γνωσιολογίαν βάσει τῆς ἀποφατικῆς τοῦ Διονυσίου φρονεῖ ὅτι οἰαδήποτε γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ οἰκοδομηθῇ, ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν ἱεραρχικῶς τεταγμένων ὄντων, ἀλλ' ὅτι ὅπωςδήποτε ἡ ἀναλογικὴ αὐτὴ γνῶσις θὰ εἶναι μόνον συμβολικὴ. Ὁ Παλαμᾶς ἀντιθέτως θεωρεῖ τὴν γνῶσιν ὡς ἔχουσαν οὐσιώδη ἔννοιαν καὶ οὐχὶ ὡς συμβολικὴν, ἀποδέχεται δὲ πλὴν αὐτῆς καὶ ἄμεσον γνῶσιν· «καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτίαι τελοῦνται»⁶⁹. Ἐπὶ πλέον προσδίδει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ χριστιανικὸν χρωματισμόν, ὁ ὁποῖος

67. Κλίμαξ 27 PG 88, 1112C.

68. Meyendorff, *Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes*, σ. XXXV.

69. Ὑπὲρ ἡσυχάζοντων 2 3, 29.

ἐλλείπει ἀπὸ τὸν Διονύσιον, οὕτω δὲ ἐνῶ ὁ Διονύσιος εἶναι ὁ περισσότερον παρατιθέμενος παρ' ὅσον οἰοσδήποτε ἄλλος συγγραφεὺς εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, δὲν κατευθύνει αὐτὸς τὴν σκέψιν τοῦ Παλαμαῆ, ἀλλὰ μᾶλλον οὗτος ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Παλαμαῆ.

Τὴν δευτέραν θέσιν ὡς πρὸς τὴν συχνότητα παραθέσεων, πρώτην δὲ ὡς πρὸς τὴν οὐσιώδη ἐπίδρασιν, κατέχει Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Χωρία του, ὡς τὸ «τὸν Θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι»⁷⁰, ἐχρησίμευσαν ὡς θεμέλιον τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Παλαμαῆ, οὗτος ὁμῶς καταφεύγει εἰς αὐτὸν καὶ προκειμένου ν' ἀντλήσῃ αὐστηρῶς δογματικὰ ἐπιχειρήματα ἀναγκαῖα διὰ τὴν διάκρισιν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Περισσότερον ὄλων τῶν ἔργων τοῦ Μαξίμου χρησιμοποιοῦνται τὰ Γνωστικὰ Κεφάλαια καὶ τὸ Περὶ ἀποριῶν.

Καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ἀλλ' ἰδίως εἰς κατοχύρωσιν τῆς ἀπόψεως ὅτι καὶ τὸ σῶμα μετέχει τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας, καταφεύγει εἰς τὸν Μακάριον, τὸν τρίτον κατ' ἀριθμὸν παραθέσεων συγγραφέα. Κατὰ τὴν ψυχολογίαν αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὡς ὀργανικὸν σύνολον ψυχῆς καὶ σώματος, μὴ δυνάμενον νὰ διασπασθῆ χωρὶς ἕκαστον στοιχεῖον ν' ἀπολέσῃ τὰς δυνάμεις του· «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπὶ πάντας κατάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὄλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»⁷¹. Ὁ Μακάριος θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν σήμερον ὡς μασσαλιανός, ἢ μᾶλλον πολλοὶ δέχονται ὅτι τὰς ὀμιλίας τοῦ Μακαρίου ἔγραψεν ὁ μασσαλιανὸς συγγραφεὺς Συμεὼν ἐκ Μεσοποταμίας, καίτοι ὑπάρχουν ἀκόμη οἱ διαφωνοῦντες ὡς πρὸς τοῦτο. Πάντως ἐνῶ κατηγορεῖ τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ μασσαλιανούς ὁ Βαρλαάμ, δὲν στηρίζει τὴν κατηγορίαν εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Μακαρίου, τὸν ὅποιον καὶ αὐτὸς θεωρεῖ ὀρθόδοξον. Μασσαλιανοὶ ἐλέγοντο πλέον οἱ Βογόμηλοι καὶ ὡς συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς κατακρίνονται ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ οἱ ἡσυχασταί, οἱ ὅποιοι ἄλλως ἀποκαλοῦνται καὶ Βλαχερνῖται ἐκ τοῦ Θεοδώρου, ἐφημερίου τῆς Ἐκκλησίας τῶν Βλαχερνῶν κατὰ τὸν ια' αἰῶνα, καταδικασθέντος ὡς Βογομήλου. Ἡ παράθεσις ἐξ ἔργων τοῦ Μακαρίου γίνεται κατὰ τὰ

70. Κεφάλαια θεολογικὰ 2, 88, PG 90, 1168A.

71. Ὁμιλία 15, PG 34, 589 B.

δύο τρίτα βάσει τῆς παραφράσεως Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ⁷².

Ὁ Ἰωάννης ὁ Κλίμακος δίδει ὕλικὸν πρὸς κατοχύρωσιν τῆς συνδέσεως σωματικῶν λειτουργιῶν μετὰ τῆς προσευχῆς, ὡς τὸ τοῦ χωρίου, «Ἰησοῦ μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν»⁷³, πρὸς τοῦτο δὲ χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Διαδόχου Φωτικῆς, καθ' ἣν ἡ αἴσθησις τῆς ψυχῆς εἶναι μία, ὁ νοῦς ἐπαισθάνεται τῆς θείας χρηστότητος ἀρρήτως καὶ μεταδίδει καὶ εἰς τὸ σῶμα ἐκ τῆς οἰκείας χρηστότητος⁷⁴. Συνεχῆς εἶναι ἡ ἀναφορὰ καὶ εἰς Ἰσαὰκ τὸν Σύρον⁷⁵. Ἔργα δὲ τοῦ Εὐαγγρίου χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τὰ ὄνόματα Μαξίμου καὶ Νείλου.

Τέλος ἡ ἀθθεντία τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν πατέρων ζητεῖται ὄχι κυρίως διὰ τὴν εὐρεσιν μαρτυριῶν ὑπὲρ τῆς ἐπιδόσεως εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν δογματικὴν κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Παλαμᾶ, ἰδίως δὲ τῶν θέσεών του περὶ διακρίσεως κοσμικῆς καὶ θείας σοφίας, περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας, περὶ ἐκφράσεως τῆς θεότητος ὡς φωτὸς κ.τ.τ. Εἰς τοὺς ἄλλους πατέρας ἡ ἀναφορὰ εἶναι σπανιωτάτη, ὡς εἰς Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, Ἀθανάσιον, Ἀνδρέαν Κρήτης καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας.

Ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται καὶ στίχοι ὕμνων τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς Ὁκτωήχου καὶ τῆς νεκρωσίμου.

Ἐκ τῶν ἔργων τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω ἀνδρῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν ὁ Παλαμᾶς παραθέτει ἀφθονὰ χωρία ἐντὸς τοῦ κειμένου, ἐνίοτε ἀναφέρων ἀκριβῶς σύγγραμμα καὶ κεφάλαιον, συνηθέστερον ἀναφέρων μόνον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὄχι σπανίως δὲ εἰσάγων μόνον διὰ τοῦ «φησί», ὅπερ ἐξόχως δυσχεραίνει τὴν ἀναζήτησιν τῆς πηγῆς. Ταύτην δυσχεραίνει ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός ὅτι συχνάκις ὁ Παλαμᾶς παραθέτει ἐλευθέρως τὰ κείμενα, ὡς ἐὰν ἔγραφεν ἐκ μνήμης ἢ ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ ἐνσωματώσῃ ταῦτα εἰς τὰ ἰδικά του γραπτὰ. Ὁ Meyendorff ἀνευρετὰ πλεῖστα τῶν χωρίων, μερικὰ δὲ ἐκ τῶν μὴ ἀνευρεθέντων ὑπ' αὐτοῦ, ἀνιχνεύσαμεν ἡμεῖς.

72. PG 34. Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ εὐρίσκεται καὶ ἡ ἄλλη συλλογὴ τοῦ Μακαρίου.

73. Κλίμαξ 27, PG 88, 1112 C.

74. Κεφάλαια 25, Des Places σ. 97.

75. Ἐκδοσις ἐλληνικῆς μεταφράσεως ἔργων τοῦ ὑπὸ Νικηφόρου Θεοτόκη, Leipzig 1770 καὶ Σπετσιέρη, Ἀθήναι 1895.

Πλὴν τῆς τοιαύτης χρήσεως τῶν πηγῶν ὁ Παλαμάς κατὰ παλαιὰν συνήθειαν παραθέτει εἰς τὸ τέλος βιβλίων συλλογᾶς πατερικῶν ἀποσπασμάτων εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἀπόψεών του. Ἡ εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς πρώτης τριάδος συλλογῆ προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Παλαμά, τὸν ὁποῖον εὐχαριστεῖ διὰ ταύτην ὁ ἀποδέκτης⁷⁶, τοιαῦται δὲ συλλογαὶ ἀναγγέλλονται καὶ εἰς τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον βιβλίον τῆς ἰδίας τριάδος, ἀλλὰ δὲν διεσώθησαν⁷⁷. Τὸ τρίτον βιβλίον τῆς δευτέρας τριάδος ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἐκτενὲς χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τοὺς κώδικας Vatic. gr. 1711 καὶ Sinaït. gr. 1671 τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς τρίτης τριάδος ἀκολουθεῖται ἀπὸ συλλογὴν χωρίων ἐμμέσως σχετιζομένων μὲ τὰ προβλήματα τοῦ ἔργου. Προφανῶς πρόκειται περὶ προσθήκης, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐλλείπει ἀπὸ τοῦς ἄλλους κώδικας.

Ἡ πρώτη τριάς

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, μετὰ τὰς πρώτας ἐπιθέσεις τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τοῦ ἡσυχασμοῦ, μοναχοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Παλαμά, πρωτοστατοῦντος τοῦ Ἰσιδώρου, μετέπειτα πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἀγιορείτης μοναχὸς ἦλθε προθύμως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὅπου ἐφρόντισε νὰ συναντήσῃ ἀμέσως τὸν Βαρλαάμ, διὰ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις του⁷⁸. Ὁ Καλαβρὸς τοῦ ἔδειξε σημειώσεις μοναχῶν περὶ ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας, εἰς τὰς ὁποίας ὁμοίως ὁ Παλαμάς δὲν εὔρε τίποτε περὶ θεᾶς καὶ οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ μόνον εὔρε λεγόμενον ὅτι τὴν οἰκείωσιν πρὸς τὸν Θεὸν δὲν φέρει ἢ πολυμάθεια ἀλλ' ἢ καθαρότης καὶ ἢ προσευχή⁷⁹. Τὰς σημειώσεις αὐτὰς ἐξέσχισε βραδύτερον ὁ Βαρλαάμ.

Ὁ Παλαμάς ἐγνώριζεν ὅτι ἤδη ὁ Βαρλαάμ εἶχε συντάξει συγγράμματα κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνεζήτηε ἀλλὰ δὲν εὔρισκε, διότι ὁ συγγραφεὺς τῶν δὲν τὰ παρέδιδεν

76. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 1 2 ἐρώτ. Πλὴν ἐνὸς χωρίου ἀποδιδόμενου εἰς Γρηγόριον Νύσσης.

77. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 1 2, 12. 1 3, 52.

78. Φιλοθέου Ἐγκώμιον, PG 151, 586. Βίος Ἰσιδώρου, ἐκδ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως σ. 85. Γ' Πρὸς Ἀκίνδυνον 18.

79. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 2 3, 13. Βλ. καὶ ἀνωτέρω.

εἰμὴ μόνον εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του καὶ ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ τὰ ἐγχειρίσουν ποτὲ εἰς ἡσυχαστάς⁸⁰. Οὕτω δὲν ἠδυνήθη μὲν πρὸς τὸ παρὸν νὰ μελετήσῃ τὰ συγγράμματα ταῦτα ὁ Παλαμάς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἀντίπαλος τῶν μοναχῶν συνέχιζε τὴν πολεμικὴν του παρὰ τὰς συμβουλὰς, ἠναγκάσθη νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ γράψῃ τὴν πρώτην τριάδα. Ἐπραξε τοῦτο μὲ πολλὴν στενοχωρίαν, διότι κατὰ βᾶθος ἐξετίμα καὶ ἠγάπα τὸν Καλαθρόν. «Τίς γὰρ οὐκ ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς Ἐκκλησίας νοητῶς ὄρων ταύτης ἀπαρρηγνύμενον; Ἐγὼγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεὶς τὴν ἀρχὴν, ὡς μὴ ἂν πιστευθῆναί τινι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων... οὐχ ὑπερ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσὶν⁸¹». Γράφων, ἐπόνεσε περισσότερον διὰ τὸν Καλαθρόν παρὰ διὰ τοὺς πολεμουμένους μοναχοὺς. Συμφώνως πρὸς τὸν χρονολογικὸν ἡμῶν καθορισμὸν ἢ πρώτην τριάδα τοῦ Ἑπερ ἡσυχάζοντων συνετάχθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1338, ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀφιξίν τοῦ Παλαμά (τέλος τοῦ 1337)⁸².

Χωρὶς ν' ἀναφέρῃ καὶ τὸν Βαρλαάμ, ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν καὶ αὐτὸν πολεμεῖ. Μάλιστα, θέλων νὰ φανῇ καὶ εἰς τὰ γραπτὰ ὅτι κατόπιν παρακλήσεως εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἔβαλεν ἕνα μοναχὸν νὰ ἐρωτήσῃ σχετικῶς, ὥστε τὰ τρία ταῦτα βιβλία ν' ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις εἰς παρατιθεμένας ἐρωτήσεις.

Τὸ θέμα τοῦ πρώτου βιβλίου στρέφεται περὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἕξω παιδείας. Πολλοί, δηλαδὴ ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἔλεγον ὅτι χωρὶς παιδείαν καὶ φιλοσοφίαν οἳαδήποτε ἠθικὴ καθαρότης καὶ ἀγιότης δὲν εἶναι ἀρκετὴ δι' ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας.

Ὁ Παλαμάς ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸν. Ἄν εἶχον οὕτω τὰ πράγματα, ἂν δηλαδὴ «ἐκ τῆς ἕξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἀνθρωπον εὐρεῖν καὶ ἰδεῖν ἔστιν, ὡς τοὺς χαρακτηῖρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν

80. Ἑπερ ἡσυχάζοντων 2 1, 2.

81. Ἑπερ ἡσυχάζοντων 2 1, 40.

82. Πρβλ. D. Staniloae, *Viatsa si inuatsatura Sfantului Grigorie Palama* (seria teologica 10) Sibiu 1938 σ. 29. J. Meyendorff, *Grégoire Palamas, Défense des saints hésychastes* σ. XIX.

καὶ θεοπτικώτεροι», θὰ εἶναι δηλαδὴ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ θεοπτικώτεροι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀγροῖκοι⁸³. Τοῦτο ὁμῶς δὲν συμβαίνει, διότι τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς, ἐπαναστάν, διέστρεψε τὰς ἐν ἡμῖν εἰκόνας καὶ ἀπεμάκρυνε τὸ διορατικὸν τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς⁸⁴. Πρὸς ἐπαναφορὰν ἀπαιτεῖται σοφία, καὶ τὸ πρόβλημα εἶναι: ποία σοφία; Διότι ὑπάρχουν δύο σοφίαι, ἡ τοῦ κόσμου καὶ ἡ θεία. Τοῦτο στηρίζεται εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Παύλου, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ» καὶ «ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν»⁸⁵, καὶ προσελκύει ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως⁸⁶. Δὲν εἶναι δὲ ἀπλῶς διάφορος ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀντίθετος· «ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν»⁸⁷. Ταυτισμὸς τῶν δύο γνώσεων εἶναι ἀπαράδεκτος, ὅπως εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ κλασικοῦ 'γνώθι σαυτὸν' πρὸς τὸ χριστιανικὸν 'πρόσεχε σεαυτῷ'. Διάκρισιν δύο γνώσεων ἔκαμνον καὶ παλαιότεροι ἀσκητικοί· «διττὴ γνῶσις», ἔλεγεν ὁ Μάξιμος. Ἄλλ' ἰδίως διπλὴν γνῶσιν διέκρινον ὠρισμένοι ἀριστοτελικοὶ θεολόγοι τῆς Δύσεως κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα. Τοιαύτη διάκρισις ἀπεδίδεδο εἰς τὸν Σιγέρ ἐκ Βραβάνδης, δι' ἣν κατεκρίθη τὸ 1277, καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸν Ὁκκαμ θεολόγους. Ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορὰ ἀντιλήψεως· κατὰ τοὺς σχολαστικούς αἱ δύο γνώσεις, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ, δύνανται νὰ ἔχουν κοινὸν ἀντικείμενον, τὸν Θεὸν ἐπὶ παραδείγματι, καὶ δύνανται ἐπίσης νὰ καταλήξουν εἰς ἰδιαίτερα καὶ διάφορα συμπεράσματα, τὰ ὅποια θὰ εἶναι ἀμφότερα ὀρθά. Κατέληγον δηλαδὴ οὗτοι ἀπὸ τὴν διπλὴν γνῶσιν εἰς τὴν διπλὴν ἀλήθειαν. Ὁ Παλαμᾶς δίδει διάφορα ἀντικείμενα εἰς τὰς σοφίας· ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ἡ δὲ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔργον τῆς θεολογίας. Οὕτω, ἂν αἱ δύο σοφίαι καταλήξουν εἰς διάφορα συμπεράσματα, ταῦτα δὲν θὰ ἐπιβάλλουν ἀναγνώρισιν διπλῆς ἀληθείας, ἐφ' ὅσον τὰ ἀντικείμενα παραμένουν διάφορα. Ἐνιαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ δύο ἀληθειῶν ἀντὶ γνώσεων.

Κατὰ ταῦτα ὁ Παλαμᾶς δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐνασχόλησιν μὲ

83. *I*, 1, 4.84. *I*, 1, 3.85. *A'* Κορ. 1, 30. 1, 21. Αἱ παραθέσεις κατὰ τὸν Παλαμᾶν.86. *I*, 1, 17.87. *I*, 1, 10.

τὴν φιλοσοφίαν. Ἐάν ἐπιτίθεται κατ' αὐτῆς, ἀναφέρεται εἰς τὰς κακὰς πλευρὰς αὐτῆς· «οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἄττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας», δηλαδή περὶ τῆς μυθολογικῆς καὶ τῆς εἰδωλολατρικῆς φιλοσοφίας⁸⁸. Ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην εἶναι χρήσιμος ἰδίως εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου· γυμνάζει καὶ ὀξύνει τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς⁸⁹, ἀλλὰ δὲν πρέπει γὰ καταλαμβάνη αὐτὴ τὴν ψυχὴν μέχρι καὶ τοῦ γήρατος· μόνον ὁ πονηρὸς ὑποβάλλει τοιοῦτον ζῆλον, ὁ ὅποιος ἐμποδίζει τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν, τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ⁹⁰. Οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου εἶναι μωροί, ὡς λέγει ὁ Παῦλος καὶ ὡς ἄλλωστε παραδέχεται ὁ Πλάτων, ἀποκαλῶν αὐτοὺς «μεμνηνότας»⁹¹, διὰ τοῦτο δὲ πολεμοῦν τὰς μυστικὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος⁹². Ὁ Παλαμᾶς ἐπαναλαμβάνει τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι ὄλαι αἱ αἰρέσεις ἔχουν τὴν ρίζαν των εἰς τὴν φιλοσοφίαν⁹³. Ἄλλὰ καὶ ὅταν καλῶς χρησιμοποιῆται αὐτὴ, ὅταν δὲν ὀδηγῆ εἰς παραπλανήσεις, δὲν δύναται γὰ ὀνομασθῆ κυρίως καλόν, διότι τὰ κυρίως καλὰ στέλλονται ἄνωθεν, ἐνῶ αὐτὴ εἶναι χάρισμα «φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν»⁹⁴.

Ἐναντὶ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῆς ἐπωφελεστέρα εἶναι ἢ ἔργασία καὶ φυλακὴ τῆς καρδίας⁹⁵, διὰ τῆς καθαρότητος, τῆς προσηλώσεως εἰς τὰς ἐντολάς, τῆς μετοχῆς εἰς τὰ μυστήρια. Χωρὶς καθαρότητα οὐδεμία γνῶσις ὠφελεῖ· «καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μάλλον, ἔση ἢ σοφός»⁹⁶. Ἄρχετυπον καθαρότητος καὶ ὑποταγῆς εἶναι διὰ τοὺς χριστιανούς, ἰδίως τοὺς ἐρημίτας, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος⁹⁷.

Τὸ δεύτερον βιβλίον πραγματεύεται περὶ κατοχῆς τοῦ νοῦ ἐκτὸς τοῦ σώματος κατὰ τὴν προσευχὴν.

Ὁ Παλαμᾶς θεωρεῖ τὴν προσπάθειαν ἐξώσεως τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ σῶμα, διὰ γὰ ἐπιτευχθῶν οὕτω ἔσοι θεάματα, ὡς δαιμό-

88. 1, 1, 16.

90. 1, 1, 7.

92. 1, 1, 15.

94. 1, 1, 21.

96. 1, 1, 3.

89. 1, 16. 1, 12.

91. Φαῖδρ. 245 α.

93. 1, 1, 20. 1, 1, 3.

95. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, Περὶ παραδείσου 11.

97. 1, 1, 4.

νιον εὐρημα⁹⁸, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψιν τὰς περιοδείας καὶ οὐρανοδρομίας τῶν ψυχῶν κατὰ τὰ συστήματα τῶν Γνωστικῶν καὶ Νεοπλατωνικῶν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ ἀντίθεσις τῆς συνθετικῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας πρὸς τὴν δυαρχικὴν. Κατὰ τὴν πρώτην τὸ σῶμα δὲν εἶναι πονηρὸν, διὸ καὶ δύναται κάλλιστα ν' ἀποτελῆ κατοικίαν τοῦ νοῦ· ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ζητοῦν οἱ χριστιανοὶ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ σωματικὸν φρόνημα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ σῶμα⁹⁹. Βεβαίως ὁ νοῦς δὲν κατοικεῖ οὔτε ἐντὸς τοῦ σώματος ὡς εἰς ἀγγεῖον, διότι εἶναι ἀσώματος, οὔτε ἔξω, διότι εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὸ σῶμα, ἀλλ' εὐρίσκεται ὡς δύναμις εἰς τὴν καρδίαν· «μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὄργανῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθα ἀκριβῶς»¹⁰⁰. Ὡς ἔλεγε καὶ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, «ἡσυχαστὴς ἐστὶν ὁ τὸ ἀσώματος ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων». Πῶς θὰ εἰσέλθῃ ὁ Χριστὸς εἰς τὸ σῶμα, ἐὰν οὔτε ὁ νοῦς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εὐρίσκεται εἰς αὐτό¹⁰¹; Ἐξοικίζουσιν λοιπὸν οἱ ἡσυχασταὶ τὸν νόμον τῆς ἀμαρτίας καὶ εἰσοικίζουσιν τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ, δίδοντες εἰς ἕκαστον στοιχεῖον τὸ προσῆκον· εἰς τὴν αἰσθησὶν τὴν ἐγκράτειαν, εἰς τὸ παθητικὸν τὴν ἀγάπην, εἰς τὸ λογιστικὸν τὴν νῆψιν¹⁰². Βεβαίως πρόκειται περὶ εἰσοκίσεως τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ ὄχι τῆς οὐσίας του, ἡ ὁποία παραμένει διαπαντὸς συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα¹⁰³. Ἡ διάκρισις οὐσίας καὶ ἐνεργείας θὰ καταλάβῃ βραδύτερον σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὴν ὄλην θεολογίαν τοῦ συγγραφέως.

Ἄν τοιαύτας δοξασίας περὶ τοῦ νοῦ ἔχουν οἱ ἡσυχασταί, κακῶς κατηγοροῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των ὡς ὀμφαλόψυχοι¹⁰⁴. Οἱ θεωρητικοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἐξωτερικῶν μέσων διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ νοῦ, τὴν ὀσυνέλιξιν, ἀφοῦ ἤδη ἔχουν φθάσει εἰς ὑψηλὸν σημεῖον προόδου, ἀλλ' οἱ ἀρχάριοι ἀσκηταὶ δὲν διαπράττουν τίποτε κακόν, ἀν χρησιμοποιήσουν τοιαῦτα μέσα εἰς περιορισμένον βαθμόν¹⁰⁵. Οὕτως ἔπραξαν ὄχι μόνον ἄνδρες ὡς ὁ Συμεών, ὁ Νικηφόρος καὶ οἱ ἄλλοι τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν

98. 1, 2, 4.

99. 1, 2, 1.

100. 1, 2, 3.

101. 1, 2, 6. Κλίμαξ 27, PG. 88, 1097 B.

102. 1, 2, 2.

103. 1, 1, 5.

104. 1, 1, 11.

105. 1, 1, 7.

ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ βιβλικαὶ προσωπικότητες· ὁ Ἡλίας ἐπὶ παραδείγματι διέλυσε τὸν αὐχμὸν θέσας τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ οὕτω συγκεντρώσας τὸν νοῦν του ¹⁰⁶.

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον, προσφέρεται καὶ εἶδος ἀνακεφαλαιώσεως τῶν λεχθέντων εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία περὶ διπλῆς γνώσεως ¹⁰⁷ καὶ περὶ ἀνθρωπίνης ὁλοκληρώσεως διὰ τοῦ ὀργανικοῦ συνδέσμου σώματος καὶ ψυχῆς ¹⁰⁸, ἀλλὰ κυρίως γίνεται λόγος περὶ θείου φωτισμοῦ καὶ περὶ τελειότητος.

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὸν Ἰωάννην, ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» ¹⁰⁹, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφισβητηθῇ, ἀμφισβητεῖται ὁμοίως τὸ ἐξ αὐτοῦ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ πλανῶνται ἰσχυριζόμενοι ὅτι βλέπουν τὸ θεῖον φῶς. Δὲν εἶπεν ὁ Κύριος ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν Θεὸν ὄψονται» ¹¹⁰; Εἶναι πράγματι ἀόρατος ὁ Θεὸς ὡς ἀσώματος, ἀλλ' οὕτε ὁ Βαρλαάμ ἀρνεῖται τὴν θέαν του, ἐφ' ὅσον παραδέχεται ὅτι ὁρᾶται διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, δηλαδὴ ὡς ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ ἀναζητήσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁμοίως, ἀντιτείνει ὁ Παλαμάς, τὸ πνεῦμα βλέπει τὸν πατέρα, ἡμεῖς δὲ βλέπομεν δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν ὡς πρόσωπον καὶ ὄχι ὡς ἀντικείμενον ¹¹¹.

Ἐπάρχει κάτι τὸ συγκινοῦν τὴν καρδίαν καὶ ἐνηχοῦν κατὰ τὴν προσευχὴν, κάτι τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Ἡλίας ἀντελαμβάνετο ὡς συσσεισμόν ¹¹², ὁ δὲ Ἡσαίας ὡς κοιλίαν ἤχοῦσαν ¹¹³. Ὅτι ἀναφέρει ὁ Ἡλίας ὡς σημεῖον πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸ πῦρ τὸ ὁποῖον μετατρέπεται ἐν συνεχείᾳ εἰς λεπτὴν αὔραν, εἶναι ἢ ἐκ τῆς προσευχῆς δημιουργουμένη θερμὴ ¹¹⁴. Ἐν ἐκείνῃ ἢ θεᾷ εἶναι συμβολικὴ, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ τοῦ Βαρλαάμ, τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ ὁμοίως δὲν εἶναι ¹¹⁵. Εἶναι θεὰ πραγματικὴ, ἢ ὁποῖα πρόκειται ἐνώπιον ὄλων τῶν ἀξίων. Τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, τὸ φῶς τῶν καθαρῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἢ ὑπόστασις τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀποτελοῦν τρεῖς φάσεις τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ γεγονότος, συντεθειμένας εἰς μίαν ὑπερχρόνιον πραγματικότητα· «ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ θεῖον φῶς, τό τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν

106. 1, 1, 10. Πρβλ. Γ' Βασιλ. 18, 42 ἐέ.

107. 1, 3, 10. 13. 14.

108. 1, 3, 5. 33.

109. Ἰω. 1, 18.

110. Ματθ. 5, 8.

111. 1, 3, 15-18.

112. Γ' Βασιλ. 19, 12.

113. Ἡσ. 16, 11.

114. 1, 3, 25.

115. 1, 3, 26.

Θαδῶρ ἑωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἑωραμένον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις»¹¹⁶.

Καὶ δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ ἐκστατικῆς καὶ ἀφηρημένης ἐμπειρίας, ἀλλὰ περὶ πραγματικότητος ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς σύνολον τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Μάξιμον, ἐρχόμενος εἰς τὴν καρδίαν, ἐγχαράττει ἐκεῖ διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ἴδια γράμματα ὡς τὰ τῶν μωσαϊκῶν πλακῶν¹¹⁷, ταῦτα δὲ πίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψιν συνόλου τοῦ ἀνθρώπου· ὅπως τὸ καθάρσιον πένθος καὶ τὸ κατώδυνον δάκρυον ἐνεργοῦν ὄχι μόνον εἰς τὴν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σῶμα, οὕτω καὶ τὰ τεκμήρια τῆς θείας ἡδονῆς διαβαίνουν εἰς τὸ σῶμα, καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν λαμβάνει πλὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σῶμα. Εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε τὴν ἐμπειρίαν ταύτην γὰ λέγωμεν ὡς ἀποκτωμένην διὰ ἄνοερᾶς δυνάμεως, ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ὑπὲρ νοῦν¹¹⁸. Τὸ σῶμα λαμβάνει εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἰκανότητος ὑπερφυσικᾶς, ὡς καὶ ἡ ψυχὴ· λεπτύνεται καὶ φαίνεται ὡς αὔλος. Οὕτω κατὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τῶν θεουργῶν ἐλλάμψεων βλέπουν οἱ καθαροὶ «τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ἔνδυμα»¹¹⁹, συμφώνως πρὸς τὴν παλαιότεραν τοῦ Διαδόχου δοξασίαν περὶ αὐτοοράσεως τῆς ψυχῆς ἢ ὁράσεως τοῦ φωτὸς τῆς ψυχῆς¹²⁰. Ἡ γνώμη περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ σώματος κατοχυρώνεται διὰ τῆς χριστολογικῆς διδασκαλίας· ὁ Χριστὸς εἶναι ταυτοχρόνως Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐνοῦται δὲ μὲ ἡμᾶς καὶ κατὰ τὸ σῶμα· διὰ τῆς μεταλήψεως «σύσσωμος ἡμῖν γίνεται»¹²¹.

Συμπέρασμα τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν γνόφον καὶ ἡ ἐποπτεία. Μὲ γλῶσσαν δανεισμένην ἐν μέρει ἀπὸ τὸν Διονύσιον λέγει ὅτι ὁ μονήρης «συνάπτει τὸν νοῦν τῆ ἀδιαλείπτῳ πρὸς θεὸν εὐχῇ καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὄλος γεγονῶς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἀνοδὸν εἰς οὐρανοὺς εὐρίσκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς ὡς ἂν τις εἴποι γνόφον καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουστάτῃ καὶ παντελεῖ καὶ γλυκερᾷ γαλήνῃ καὶ ὄντως ἡσυχίᾳ τε καὶ ἀφθεγξίᾳ πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν». Οὕτω «φῶς ἐποπτεῦει

116. 1, 3, 43.

117. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 80, PG 90, 1161ε.

118. 1, 3, 33. Βλ. καὶ 1, 3, 41.

119. 1, 3, 5.

120. Διαδόχου *Κεφάλαια* 49, 50.

121. 1, 3, 38.

θεῖον... εὐχαρι καὶ ἱερὸν θέαμα»¹²². Δὲν εἶναι δυνατὸν ἄνευ προσωπικῆς ἐπιδόσεως, ἄνευ κοινωνίας καὶ ἐμπειρίας προσωπικῆς, ν' ἀντιληφθῇ κανεὶς ταῦτα¹²³. Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς θεολόγος καὶ νὰ μὴ εἶναι θεόπτης, διότι ὑπάρχει πέρα τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων καὶ «ἀληθῆς χάρις». Ἡ θεολογία διαφέρει τῆς θεοπτίας, ὅσον διαφέρει ἡ γνῶσις ἀπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ πράγματος¹²⁴.

Ἡ δευτέρα τριάς

Ὅπως εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις, οὕτω καὶ τώρα ὁ Βαρλαάμ ἐπέδειξε φοβίαν, ἡ ὁποία ὠδήγησε τοῦτον εἰς τὴν ἀποκρυψιν τῶν ἔργων του. Δὲν ἐπεθύμει δημοσίαν συζήτησιν, τὴν ὁποίαν ὅμως μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρώτου συγγράμματος τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ. Ἡ πρώτη ἀντίδρασις τοῦ Βαρλαάμ ἦτο νὰ παραπονεθῇ αὐτοπροσώπως ὡς ἀδικούμενος¹²⁵, ἡ δευτέρα, νὰ διασκευάσῃ τὰ συγγράμματά του.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον περιήλθον ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας τοῦ Παλαμᾶ τὰ συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, εἰς τὰ ὁποῖα εὗρε πολλὰς ἀνακριβείας καὶ συκοφαντίας. «Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς παρρησίας, τὰς ἐμὰς ὅμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβὼν οὖν καὶ αὐτὸς ἔστιν ἃ διήλθον καὶ εἶδον ὡς ἔπος οὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πάντα ψεῦδος καὶ συκοφαντίαν δεινὴν. Ἐλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τὴν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφὴν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασι εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν τε τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καὶ πρὸς ταύτην ἄγειν τὴν θεωρίαν ἕτερα ἢ τινα αἰσθητὰ τηρήματά τε καὶ ἐνεργήματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν ὡς οἶδ' ὅπως καλέσας καὶ δαιμονιώδη ἀπελέγξας...»¹²⁶. Μετὰ τὰς πρώτας ἀντιθέσεις ὁ Βαρλαάμ ἐσκέπτετο νὰ ἐξαφανίσῃ ταῦτα πλήρως, ἐξ οὗ καὶ ἀπέκρυπτεν αὐτά, ὅτε ὅμως εἶδε τὰ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα τοῦ Παλαμᾶ, ἔλαβεν ἄλλην ἀπόφασιν· ἵα διεσκεύασε δι' ἀφαιρέσεων καὶ τροποποιήσεων· «τὸ μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας

122. 1, 3, 46.

123. 1, 3, 34.

124. 1, 3, 42. 48.

125. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 158 ἔ.

126. 2, 1, 2.

ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν... ἀ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο φυσικὰ προσαγορεύει γυν»¹²⁷.

Ἀκολουθῶς τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1339, ὁ Βαρλαάμ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Δύσιν πρὸς ἐπανάληψιν τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν¹²⁸. Ὁ Παλαμᾶς, ἔχων πλέον ὑπ' ὄψιν τὸ πλήρες κείμενον τοῦ ἔργου τοῦ ἀντιπάλου του, ἀνήρρεσεν αὐτὸ λεπτομερέστερον· ὅθεν τὸ νέον ἔργον τοῦ Παλαμᾶ, ἐκ τριῶν πάλιν βιβλίων, ἀποτελεῖ δευτέρωσιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ προηγουμένου. Ἐγγραφή κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Καλαβροῦ ἦτοι τὸ 1339.

Εἰς τὴν δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου του ὁ Βαρλαάμ ἔδωκε προσωπικώτερον χαρακτῆρα, ἀπευθυνθεὶς ἤδη ἐμμέσως πρὸς τὸν Παλαμᾶν, τοῦ ὁποῦ χωρίον ἐκ τῆς πρὸς Ἀκίνδυνον πρώτης ἐπιστολῆς¹²⁹ ἀγαιρεῖ· «φῆς ὡς οὐκ ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθώσει χρήσασθαι σαυτῶ ὡν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἰρηκέ τις τῶν τῶν σῶν φίλων»¹³⁰. Ὁμιλοῦν ἀκόμη περὶ φιλίας καὶ οἱ δύο, μολογόντι ἦτο ἀγεφύρωτος πλέον ἢ μεταξὺ των διάστασις. Ὁ Παλαμᾶς οὕτε γὰ σκεφθῆ δύναται ποῦ θὰ φθάσουν τὰ πράγματα· «γυν δ' οὐκ οἶδ' ἐς ὅ,τι τουτὶ τελευτήσει· Θεῷ δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ κρείττω»¹³¹.

Τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς δευτέρας τριάδος ἀναφέρεται εἰς τὴν παιδείαν, «τοὺς λόγους», ὅπως καὶ τὸ τῆς πρώτης. Ὁ Βαρλαάμ εὗρισκεν ὅτι εἰς τὴν σοφίαν συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ὑγείαν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἐνιαία, καὶ δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ διδομένη καὶ ἄλλη ἢ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἐξασφαλιζομένη ὑγεία¹³². Οὕτως ἐνιαία εἶναι καὶ ἡ σοφία, εἴτε θεία εἴτε ἀνθρωπίνη. «Τὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ ἡ ἐν τούτοις σοφία τῇ παρὰ τῶν ἐξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἓνα σκοπὸν ὄρα καὶ τὸ αὐτὸ κέκτηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὑρεσιν· μία γὰρ ἢ διὰ πάντων ἀλήθεια». Εἰς τοὺς ἀποστόλους ἐδόθη δι' ἀποκαλύψεως, ἡμεῖς ὁμῶς τὴν ἀνευρίσκομεν δι' ἀναζητήσεως καὶ ἐπιμελείας. Ἡ φιλοσοφία ὁδηγεῖ εἰς τὰς «ἄθλους ἀρχετυπίας τῶν ἱερῶν συμβόλων»¹³³. Ὁ Θεὸς ἐδώρησεν εἰς ἡμᾶς τὴν θεόπνευστον διδασκαλίαν ἀφ' ἐνός καὶ τὴν πολυάσχολον ματαιότητα ἀφ' ἑτέρου διὰ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν σοφίαν τῶν ἀποστόλων¹³⁴. Πρὸς κατοχύ-

127. 2, 1, 3.

129. Α' Ἀκίνδυνον 12.

131. 2, 1, 40.

133. 2, 1, 5.

128. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 589B.

130. 2, 3, 78.

132. 2, 1, 4.

134. 2, 1, 6.

ρωσιν τῆς θέσεώς του ἐπεκαλεῖτο κολοβωμένον χωρίον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος ὁμιλῶν περὶ Γραφῆς καὶ παιδείας λέγει τέλος διὰ μόνην τὴν Γραφήν, «τὴν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν»¹³⁵. ἀντὶ τούτου ὁ Καλαβρὸς ἐτροποποίησεν εἰς, «τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῇ ψυχῇ κάθαρσιν», δηλαδὴ ἡ Γραφή καὶ ἡ φιλοσοφία¹³⁶.

Εἰς τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ Παλαμᾶς δι' ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τοῦ διπλοῦ τῆς σοφίας, ἀκολουθῶν κυρίως τὴν διατύπωσιν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου· «δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὐρομέν' ἐν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἰδησιν ὑγιαῖ»¹³⁷. Εἶναι κατὰ ταῦτα διπλῆ ἡ σοφία, ἡ εἰς σωτηρίαν ὁδηγοῦσα καὶ ἡ τὴν περιέργειαν ἱκανοποιοῦσα· «τὸ μὲν τέλος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ σωτήριον ζητεῖ μὲν ἡ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἤττον»¹³⁸. Ἄλλωστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφίᾳ ὑπάρχουν διάφοροι κατευθύνσεις· ἄλλη εἶναι ἠθικὴ, ἄλλη εἶναι λογικὴ¹³⁹.

Ἡ διάκρισις δικαιολογεῖται διὰ τῆς καταφυγῆς εἰς τὴν ὑπαρξιν διττῶν δώρων τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι φυσικά, δεδομένα εἰς ὄλους, καὶ τοιοῦτον εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἄλλα δὲ εἶναι ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά, διδόμενα εἰς τοὺς καθαροὺς καὶ ἀξιούς¹⁴⁰.

Ἡ φιλοσοφία εἰσάγει εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων μερικῶς, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὴν κατοχὴν τοῦ Πνεύματος¹⁴¹. Πρόκειται περὶ πιθανολογίας, ἐπιτρεπούσης ἀντιφάσεις καὶ διαφορίας, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει βεβαίως νὰ προκαλοῦν τὴν μομφὴν ἡμῶν, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως¹⁴². Εἰς τὴν Γραφήν ὑπάρχει κάτι ἀνώτερον τῆς γνώσεως· ὅθεν τὰ θεουργὰ λόγια εἶναι ἀνώτερα τῆς φιλοσοφίας¹⁴³. Τοῦτο τὸ ἀνώτερον ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι

135. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ παιδων* PG 46, 181 C. *

136. 2, 1, 17.

137. Βασιλείου, *Εἰς ψαλμὸν 14*, PG 29, 256 BC. Βλ. καὶ Γρηγορίου Θεολόγου, *Ὁμιλία 16*, 2, PG 35, 936 C.

138. 2, 1, 5.

139. 2, 1, 21.

140. 2, 1, 7.

141. 2, 1, 25.

142. 2, 1, 41.

143. 2, 1, 10.

ἀπλή ἔξις, ὡς ἔλεγεν ὁ Βαρλαάμ, ἀλλὰ δῶρον τοῦ Θεοῦ, λαμβανόμενον διὰ νηστείας καὶ συγκρατήσεως τῆς ἀναπνοῆς¹⁴⁴. Τὸ τελεστικὸν τοῦτο εἶδος τῆς ἀληθείας ἔχει ὡς βραβεῖον πολύτιμον¹⁴⁵, ὅ,τι ὠνόμασεν ὁ Παῦλος ἄρπαγὴν¹⁴⁶ καὶ ἀνοδὸν ὑπερουράνιον¹⁴⁷, ὃ δὲ Χριστὸς ἔλευσιν¹⁴⁸, ἰσχυρὴν¹⁴⁹ καὶ ἐμφάνειαν¹⁵⁰.

Ὁ Παλαμάς φρονεῖ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του δὲν δέχεται τὸ κύρος τῆς Γραφῆς, ἔστω καὶ ἂν τὴν ἐπικαλεῖται· ἄλλως ἴδεν θ' ἀνεξήτει μὲ τόσον ζῆλον τὴν μάθησιν καὶ δὲν θὰ ἐξίσωνε τὰς δύο σοφίας¹⁵¹.

Τὸ δεύτερον βιβλίον ἔχει ὡς θέμα τὴν προσευχὴν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Βαρλαάμ ἔμενε σταθερὸς εἰς τὸν ἀρχαῖον ἠθικολογικὸν ἀσκητισμὸν, μὴ ἀνεχόμενος οἰανδὴποτε ἐξέλξιιν καὶ διαφοροποιήσιν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀγιορείτου, ἐνῶ ἤρχιζεν ἀπὸ τὰ ὑπὸ τῶν πατέρων ὠμολογημένα, ἐτελείωνεν εἰς διάφορον ὁδὸν ἀπὸ ἐκείνων, ταύτην δὲ τὴν ἀσυμφωνίαν τονίζει εἰς ὄλον τὸ βιβλίον. Ὁ Βαρλαάμ θεωρεῖ τὴν προσευχὴν ὡς ἐμπειρίαν ξένην πρὸς τὸ σῶμα καὶ αἴθρον βάσει πολλαπλῶν ἐπιχειρημάτων. Πρῶτον ὅτι τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ εἶναι τελειότατα, ἐπομένως εἶναι ὠφελιμώτερον εἰς τὴν ψυχὴν νὰ εἶναι ὑπὲρ αἰσθησιν κατὰ τὰς προσευχὰς παρὰ νὰ ἐνεργῆ κατ' αἰσθησιν¹⁵². Δεύτερον ὅτι ἡ ἀγάπη τῶν κοινῶν ἐνεργειῶν τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος προσηλώνει αὐτὴν εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ σκότος¹⁵³. Τρίτον ὅτι ἡ ὑψηλότερα κατάστασις τῆς προσευχῆς σημαίνεται διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν σάρκα καὶ τὸν κόσμον, ὥστε ν' ἀπαλλαγῇ τῶν σωματικῶν παθῶν¹⁵⁴. Κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην ἡ τελεία προσευχὴ προϋποθέτει τελείαν ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν ὕλικῶν· «νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνεργεῖαν ψυχῆς καὶ σώματος κοινήν»¹⁵⁵. Ὁ Παῦλος ἀνέβη εἰς τρίτον οὐρανὸν λησμονήσας τὸ σῶμα¹⁵⁶. Ὁ Θεὸς δίδει τὴν χεῖρά του εἰς τὸν προσευχόμενον, ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνεται οὔτε ὅτι προσεύχεται¹⁵⁷.

144. 2, 1, 31, «τροφῆς ἀνευ καὶ πνοῆς».

145. 2, 1, 44.

146. Β' Κορ. 12, 2.

147. Ἰω. 14, 21, 23.

148. 2, 1, 36.

149. 2, 2, 11.

150. 2, 2, 12.

151. 2, 2, 17.

152. 2, 2, 4.

153. 2, 2, 8.

154. 2, 2, 16.

Ἄλλὰ οὕτως ἡ προσευχή δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ «φαντασίαν τὸ εἶδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσιν»¹⁵⁵. Καὶ ὅμως ἡ προσευχή εἶναι πραγματικὴ καὶ ὄχι φανταστικὴ ἐμπειρία, καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τοῦ προσώπου, λέγει ὁ Παλαμᾶς. Κανὲν δῶρον τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς τέλειον. Ἐφῆσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γὰρ προκόπτη ἐπ' ἀπειρον, ἐφ' ὅσον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπειρος· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὴ ἡ κατάπαυσις τῆς ἀνθρωπίνης προκοπῆς; Ἡ πνευματικὴ ἐμπειρία δὲν εἶναι στατικὴ, εἶναι προοδευτικὴ¹⁵⁶.

Πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης περὶ συμμετοχῆς τοῦ σώματος εἰς τὴν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν ἀρκεῖται ὁ Παλαμᾶς πάλιν εἰς μαρτυρίαν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐμπειρίας τῶν μοναχῶν. «Ἡ καρδία μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεῷ ζῶντι»¹⁵⁷, λέγει ὁ Ψαλμωδός, «Ἰησοῦ μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν», λέγει Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης¹⁵⁸. Ἐξ ἄλλου ἀπάθεια δὲν σημαίνει νέκρωσιν τοῦ παθητικοῦ ἀλλὰ μετάθεσιν ἀπὸ τὰ ταπεινὰ πρὸς τὰ ὑψηλότερα· ἄλλως οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν μὲ ποῖον ὄργανον θὰ ἠγάπων τὸ καλὸν καὶ θὰ ἐμίσουν τὸ κακόν¹⁵⁹; Καὶ τὸ σῶμα δὲ μετέχει τῆς προσευχῆς διὰ τοῦ ἀλγους, τῶν δακρύων, τῆς χαρᾶς. Ἡ θεία χάρις κατὰ τὸ μυστήριον τῆς ἱερωσύνης διαδίδεται ὄχι μόνον «τῆς εὐχῆς νοερῶς προσευχομένης ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διὰ τῆς ἀφῆς»¹⁶⁰. Ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὸν φόβον, τὸ ἄλγος, τὸν στεναγμόν, τὴν σιωπὴν, ἀρνεῖται αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς προσευχῆς¹⁶¹.

Τὴν ἠσυχαστικὴν μέθοδον προσευχῆς ὁ Παλαμᾶς ὑποστηρίζει μὲ ἐπιφύλαξιν. Διὰ τῆς συγκρατήσεως τῆς ἀναπνοῆς βοηθοῦνται οἱ ἀγύμναστοι ὥστε προϊόντες νὰ φθάσουν εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν» τοῦ νοῦ¹⁶². Ἐπίσης ἀνεγνώριζε καὶ τὰς ἀτελείας τοῦ βιβλίου τοῦ Νικηφόρου, τὸ ὁποῖον συνετέθη «ἀπλῶς καὶ ἀφελῶς»¹⁶³, καὶ οὕτω χωλαίνει εἰς τὴν διατύπωσιν¹⁶⁴.

155. 2, 2, 9.

156. 2, 2, 11.

157. 2, 2, 10, Ψαλμ. 83, 2.

158. 2 2, 25. Κλίμαξ 27 PG 88, 1112 C.

159. 2 19, 23.

160. 2 2, 13.

161. 2 2, 15.

162. 2 2, 7.

163. 2 2, 3.

164. 2 2, 26.

Τὸ τρίτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τοῦ ἱεροῦ φωτός. Ὁ Βαρλαάμ ἀκούσας ἑρασιν ἐξεμάνη, διότι κατὰ τὴν ὑψίστην θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν παρεδέχετο ἔκστασιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, καθ' ἣν ὁ νοῦς μόνον λειτουργεῖ· ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῆ ἑρασιν ἀλλὰ ἑνόησιν¹⁶⁵. Τὰ οὕτω βλεπόμενα εἶναι συμβολικὰ φάσματα καὶ αἰνίγματα, κατ' οἰκονομίαν δεικνύμενα¹⁶⁶, ὡς εἶχεν εἶπει ἄλλοτε ὁ Χρυσόστομος¹⁶⁷ τὸν ὁποῖον δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Βαρλαάμ. Ὁ νοῦς, εἰσερχόμενος εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Διονυσίου περιγραφόμενον θεῖον γνόφον, δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τίποτε, διότι ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει τίποτε πέρα τοῦ ἑμὴδὲν γινώσκειν¹⁶⁸. Παρὰ ταῦτα ὁ Βαρλαάμ δέχεται τὴν θεῖαν ἑνόησιν ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἁγίους ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σοφοὺς τοῦ κόσμου¹⁶⁹, μόνον δὲ ἑρασιν δὲν δύναται νὰ διανοηθῆ.

Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι κακῶς ἐμμένει ὁ ἀντίπαλός του εἰς τὴν ἐπίκρισιν τοῦ ὄρου ἑρασις, διότι τὴν ἰδίαν ἐμπειρίαν οἱ μοναχοὶ καλοῦν καὶ ἑνόησιν ἀπερινόητον¹⁷⁰. Ὁρασις ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶναι καὶ ἡ πίστις, ἡ ὁποία δὲν εἶναι καρπὸς οὔτε τῶν αἰσθήσεων οὔτε τῆς λογικῆς, διότι ὑπάρχει ἑρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας¹⁷¹.

Τὰ βλεπόμενα κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν δὲν εἶναι σύμβολα φανταστικά, ἀλλὰ ἀναλογικὰ καὶ ἀναγωγικά, ὅπως ἐδίδαξεν καὶ ὁ Μάξιμος¹⁷², καὶ ὅπως θ' ἀνέπτυσσεν ἐκτενεστερον εἰς τὴν ἐπομένῃν τριάδα. Μέχρι καιροῦ ἡ ἀνθρωπότης ἀνήγετο εἰς τὰς θεολογικὰς ἐννοίας «ἐκ τοῦ εἰκότος», δηλαδὴ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς κτίσεως, ἀλλ' ἤδη, ὅτε «ἡ ζωὴ ἐφανερῶθη»¹⁷³, δὲν βλέπομεν πλέον «ἐκ τοῦ εἰκότος» ἀλλ' ἀμέσως¹⁷⁴. Διότι οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, ἔχουν δύο ψυχικοὺς ὀφθαλμοὺς· μὲ τὸν ἕνα βλέπουν τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, μὲ τὸν ἄλλον τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ¹⁷⁵. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸν ἕνα νοητικόν, τὸν ἄλλον πνευματικόν.

165. 2 3, 58. 2 3, 39.

166. 2 3, 20.

167. *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ* 3, 3.168. 2 3, 50. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Μυστικὴ θεολογία* 1, 3, PG 3, 1000 C.

169. 2 3, 1.

170. 2 3, 58.

171. 2 3, 40.

172. *Περὶ ἀποριῶν* PG 91, 1165 BC.173. *Α' Ἰω.* 1, 2.

174. 2 3, 44. 46.

175. 2 3, 15. Ἰσαάκ, Ὁμιλία 72 ἐκδ. Θεοτόκη, σ. 415.

Κατὰ τὸν Διονύσιον τελειότερα ὁδὸς θεογνωσίας εἶναι ἡ ἀποφατική, ἢ ἀφαιρετικῶς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνάγουσα πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν αἱ δύο ὁδοὶ συμπίπτουν ἐνίοτε, ἀφοῦ οὗτος ταυτίζει ἐνίοτε τὸν γνόφον μὲ τὸ φῶς καὶ τὸ μὴ ὄρᾶν μὲ τὸ ὄρᾶν¹⁷⁶. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἄλλη ὁδός.

Ἀπορρίπτων τὰς κοσμικὰς σχέσεις ὁ ἄνθρωπος ἐξίσταται ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα, ὅχι δὲ μόνον ἀπὸ τὸ σῶμα. Τότε καταξιούται ἀοράτων θεαμάτων καὶ ἐμπειρίας πολὺ ἀνωτέρας τῆς θεολογίας, εἴτε ἀποφατικῆς εἴτε καταφατικῆς¹⁷⁷. Διακρίνεται ἐκεῖ ἔλλαμψις, διαρκῆς θέα φωτὸς καὶ κοινωνία φωτεινῶν πραγμάτων, ἀλλ' οἷονδήποτε ὄνομα καὶ ἂν δώσωμεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν αὐτὴν (ἔνωσις, δρασις, αἰσθησις, γνῶσις, νόησις, ἔλλαμψις) δὲν κυριολεκτεῖται¹⁷⁸.

Ἡ τρίτη τριάς

Ὁ Βαρλαάμ, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς εἰς τὴν Δύσειν πρεσβείας εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εὐρῶν δημοσιευμένον τὸ δεύτερον κατ' αὐτοῦ σύγγραμμα τοῦ Παλαμᾶ, ἀνησύχησε καὶ ὠργίσθη. Ἦτο ἔτοιμος κατὰ τὴν συνήθειάν του νὰ ἐπιτεθῆ ἐκ νέου ἐγγράφως ἐναντίον τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ἐπ' ὀλίγον τὸν συνεκράτησεν ὁ Ἀκίνδυνος, ὁ ὁποῖος δὲν διεφώνει μὲν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς θεολογικῆς γνώσεως, δὲν ἐνέκρινεν ὁμως καὶ τὰς ἐπιθέσεις του κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν. Εἰς τέσσαρας ἐπιστολάς ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν μετριοπάθειαν· «τὰ μὲν ἐπὶ Παλαμᾶ μετριώτερον γίνου»¹⁷⁹.

Ὁ Καλαβρός, μεταβὰς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἑπτὰ μῆνας πρὸ τῆς ἐκεῖ μεταβάσεως τοῦ Παλαμᾶ ἦτοι τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1340¹⁸⁰, κατήγγειλεν ἐκ νέου τοὺς μοναχοὺς καὶ τοῦτον προσωπικῶς ἐνώπιον τῆς συνόδου. Φαίνεται ὅτι αἱ κρούσεις του δὲν εἶχον εὐμενῆ ἀποτελέσματα, διὸ καὶ οὗτος ὑπεχρεώθη εἰς νέας ἀναζητήσεις. Ὁ πατριάρχης Καλέκας προήχθη εἰς συζητήσεις δι' ἐξέτασιν τῶν γραπτῶν τοῦ Παλαμᾶ, ἡ ὁποία ἐπεισεν ὅτι οὗτος εἶχε μᾶλλον δίκαιον, διὸ καὶ ἐνώπιον μαρτύρων ἐπ-

176. 2 3, 51. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 5, PG 3, 1073 A.

177. 2 3, 35. 26.

178. 2 3, 35.

179. Διατηροῦνται εἰς αὐτόγραφον Scoriod gr. Φ - III - 11 φφ. 230-234β.

180. Θεοφάνης PG 150, 1913 C.

ἤνεσεν αὐτόν, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ διαστάσεις δογματικῆς ἔριδος ἢ ἀντίθεσις. Ὁ Ἀκίνδυνος δὲν ὑπεβοήθησεν ὀλίγον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοιαύτης γνώμης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου.

Λόγῳ τῆς στάσεως τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀρχῶν ὁ Βαρλαάμ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὸν μεταξὺ χρόνον ὁ Παλαμᾶς προβλέπων τὴν τροπὴν τῶν πραγμάτων, εἶχε μεταβῆ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὅπου ἠτοίμασε τὸν Ἀγιορειτικὸν τόμον καὶ ἦτο τώρα διατεθειμένος νὰ φθάσῃ μὲ τοιοῦτον ὄπλον μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην οἱ δύο ἄνδρες συνηγήθησαν ἐνώπιον τοῦ «μεγάλου διοικητοῦ», κατ' αὐτὴν δὲ τὴν συνάντησιν ὁ Βαρλαάμ ὑπεσχέθη νὰ διασκευάσῃ τὰ ἔργα του, ἀπαλείφων τὰς κατηγορίας ἐναντίον τῶν μοναχῶν, καὶ νὰ δείξῃ ταῦτα πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὸν Παλαμᾶν, οὗτος δὲ διεβεβαίωσεν ὅτι, μόνις ἐκεῖνος θέσῃ τέρμα εἰς τὴν πολεμικὴν του, θὰ παύσῃ γράφων κατ' αὐτοῦ, θεωρῶν τὴν διαφωνίαν ὡς ἑθολογούμενον¹⁸¹. Παρὰ ταῦτα ὁ διαρκῶς ἀλλάσων τακτικὴν Βαρλαάμ ἐξέδωσε τὸ ἔργον του *Κατὰ Μασσαλιανῶν*, εἰς τὸ ὅποσον ἐπιτίθεται πλέον κατὰ τοῦ Παλαμᾶ προσωπικῶς. Καὶ ἀλλαχοῦ προσάπτει εἰς τοὺς ἡσυχαστὰς κατηγορίαν ἐπὶ μασσαλιανισμῷ· «εἶναι γὰρ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἄτοπα καὶ κατὰ τι παρόμοια τῇ τῶν εὐχιστῶν αἰρέσει»¹⁸². Μασσαλιανοί, ὡς γνωστόν, ἐλέγοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ Βογόμηλοι λόγῳ ταυτότητος τῶν περὶ προσευχῆς καὶ περὶ ἐξωτερικῶν μέσων λατρείας ἀντιλήψεων των. Ἡ παρούσα κατηγορία ὅμως προσάπτεται διὰ θεολογικὴν πλάνην ἣτοι δι' ἰσχυρισμὸν ὅτι βλέπουν τὸν Θεόν, σύμφωνον πρὸς τὴν πεποίθησιν τῶν Βογομήλων. Ἐξ ἄλλου ἀποκαλεῖ τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ Βλαχερνίτας, ἐκ τοῦ ἐφημερίου τοῦ ναοῦ τῶν Βλαχερνῶν Θεοδώρου Τραπεζουντίου, τὸν ὅποσον ἡ Ἄνα Κομνηνὴ λέγει ἀπλῶς Βλαχερνίτην¹⁸³.

Ὁ Βαρλαάμ ἐδήλωνεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου τούτου ὅτι τὸ ἠτοίμαζεν ἤδη ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν¹⁸⁴, ἠπέλπει δὲ νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς σύγκλησιν συνόδου, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὸ 1341, καὶ πα-

181. Πρὸς Φιλόθεον Coisl. 99 φ. 172. Φιλοθέου Ἐγκώμιον PG 151, 596 AC. Ἀκινδύνου, Ἐκθεσις πρὸς Καλέκαν, Uspenskij, Sinodik σ. 86.

182. Βαρλαάμ, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰγνάτιον, ἐκδ. Schirò σ. 324.

183. Ἀλεξιάς 10, 1 Leib. Coll. Budé τ. 2 σ. 189.

184. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3 1, 4.

ρουσιάζετο ὡς ὑποστηρικτῆς τῆς ὀρθοδοξίας· «οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοτομήσειν οὐθέν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖσθαι»¹⁸⁵.

Ἡ βαρυτάτη κατηγορία ἦτο δυνατόν ν' ἀποσεισθῆ μόνον δι' ἰσχυροῦ θεολογικοῦ ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον καὶ προέβαλεν ὁ Παλαμᾶς, λέγων ὅτι ναὶ μὲν βλέπουν κάτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οἱ ἡσυχασταί, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ οὐσία, εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀναπτύσσεται διὰ μακρῶν εἰς τὸ τρίτον ἔργον τοῦ Παλαμᾶ ὑπερ τῶν ἡσυχαστῶν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μὲν τμήμα τοῦ ὅλου Ἑπερ ἡσυχάζοντων ἔργου αὐτοῦ, ἀλλ' ἔχει διάφορον κάπως περιεχόμενον καὶ διάφορον διάταξιν, ὅπως ἔχει καὶ τίτλον διάφορον· Ἐλεγχος τῶν συμβαινόντων ἀτόπων ἐκ τῶν δευτέρων τοῦ φιλοσόφου συγγραμμάτων. Ὁ δεῦτερος τίτλος τοῦ πρώτου βιβλίου Περί θεώσεως δὲν ἐπαναλαμβάνεται μὲν εἰς τὰ ἐπόμενα βιβλία, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἀναφέρεται καὶ εἰς αὐτά. Τὸ ἔργον ἐγράφη, κατὰ τὸν ἀνωτέρω καθορισμὸν τοῦ ὅλου χρονολογικοῦ πλαισίου τῆς ἔριδος, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1341.

Ἦδη ἡ ἔντασις τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων σχέσεων εὐρίσκεται εἰς ὑψηλὸν σημεῖον καὶ δὲν διαφαίνεται διέξοδος πρὸς συνδιαλλαγὴν. Διὰ πρώτην φοράν ὁ Παλαμᾶς διατυπώνει ὑποφίας περὶ τῶν ἐν γένει προθέσεων καὶ διαθέσεων τοῦ Βαρλαάμ. Ἐνεργεῖ οὗτος ὑπούλως, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ φανερώς. Σταλεῖς ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Δύσιν, ὅτε ἐκεῖνος ἐβάδιζε κατὰ τῶν Περσῶν (Τούρκων), ἐλησμόνησε τὸν σκοπὸν τῆς πρεσβείας, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, «προσχωρήσας τῷ πάπᾳ καὶ τὰς εὐχὰς ἐκείνου σωτηρίους αὐτῷ γενέσθαι ἐπειπὼν, ἃς καὶ ἐπιβοᾶσθαι τῆς πρὸς ταῦτα φερούσης ἐχόμενος, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐπ' αὐτοῦ διετείνετο, εἶτα καὶ προσφύσας μὲν ἐκείνῳ τὰ χεῖλη καὶ τὸ γόνυ μεθ' ἡδονῆς ὡς ἔοικε καὶ σεβάσματος ἀσπασάμενος, τὴν δὲ κεφαλὴν ὑποθεῖς ταῖς ἐκείνου χερσὶ καὶ τὴν ἐκεῖθεν σφραγίδα χαίρειν δεξάμενος»¹⁸⁶. Πῶς δικαιολογεῖται, σκέπτεται ὁ Παλαμᾶς, τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τόσον χρόνον ἀπὸ τῆς εἰς Ἑλλάδα ἐγκαταστάσεώς του δὲν μετέσχε τῆς θείας εὐχαριστίας¹⁸⁷; Ἑποπτεύεται εἰς τὸ ἐξῆς ὅτι

185. Αὐτόθι 3 1, 2.

186. Ἑπερ ἡσυχάζοντων 3 1, 4.

187. Αὐτόθι 3 1, 5.

δλόκληρος ἢ διαγωγή του ἦτο ὑποκριτικὴ καὶ προδοτικὴ, παρ-
ομοίως δὲ χαρακτηρίζεται πλέον ὁ Βαρλαάμ ἀπὸ τὴν ἐν γένει
ἀνατολικὴν παράδοσιν.

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς παρούσης τριάδος ὁ Παλαμᾶς ὁ-
μιλεῖ περὶ μεθέξεως τῆς θεότητος. Συμφώνως πρὸς χωρία τοῦ
Μαξίμου, παρατεθέντα ἤδη εἰς προηγούμενα βιβλία¹⁸⁸, ἡ χάρις
τῆς υἱοθεσίας, ἢ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, εἶναι φῶς. Ἄν
λοιπὸν ὁ Βαρλαάμ θεωρῆ ἑαυτὸν ξένον πρὸς τὸ φῶς τοῦτο, ἀπο-
ξενώνεται τῆς θείας χάριτος καὶ ἀναγκάζεται νὰ κηρύξῃ αὐ-
τὴν ἑ φυσικὴν ἔξιν ἑ τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως¹⁸⁹. Τοῦτο,
μασσαλιανικὸν κατὰ θάσιν, βεβαίως προϋποθέτει ὅτι οἱ ἄνθρω-
ποι, καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες σοφοί, δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὴν λογι-
κοὶ καὶ ὅτι ἡ ἡλικία διὰ τῆς ὀριμάνσεως ἐπιφέρει θέωσιν. Ἡ
γνώσις ὁμοῦ, ἢ εὐφυΐα, ἢ κρᾶσις, καθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους λο-
γικοὺς ἀλλ' ὄχι καὶ θεοὺς¹⁹⁰.

Ἐξ ἄλλου, συνεχίζων τὴν προσπάθειαν φυσικῆς ἐρμηνείας
τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων, ἐκήρυσσε κτιστὸν τὸ φῶς τοῦ
Θαδῶρ, ὁρατὸν δι' ἀέρος καὶ δυνάμενον νὰ λέγεται ἑ θεότης ἑ
μόνον ὡς ἑ σύμβολον θεότητος ἑ¹⁹¹. Ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται ν'
ἀποκρούσῃ τοῦτο δι' ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ συμβόλου. Ἐπ-
άρχουν δύο εἰδῶν σύμβολα, φυσικὰ καὶ μὴ φυσικὰ: τὸ φυσι-
κὸν συμβατικῶς χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολον. «Πᾶν γὰρ σύμβο-
λον ἢ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστὶν οὐ σύμβολόν ἐστὶν, ἢ φύσεως ἐτέ-
ρας παντάπασιν ὑπάρχει. Καὶ γὰρ ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχειν τοῦ
κατ' αὐτὸν φωτὸς φυσικὸν σύμβολόν ἐστὶν ὁ ὄρθρος, καὶ τῆς
τοῦ πυρὸς καυστικῆς δυνάμεως ἢ θερμῆς φυσικὸν σύμβολόν ἐστι.
Τὸ δὲ μὴ φυσικὸν ἢ καθ' ἑαυτὸ πεφυκὸς ὑφεστηκέναι γίνεται
ποτε παρὰ τοὺς χρωμένους σύμβολον, ὡς ὁ πυρὸς ἐπιόντων πο-
λεμίων, ἢ κατ' οἰκείαν μὲν φύσιν ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἶόν τε
φάσμα κατὰ χρεῖαν τῆς παρουσίας, ὃ καὶ τοῦτ' αὐτὸ μόνον σύμ-
βολόν ἐστι. Τοιαῦτα δὲ ἐστὶ τὰ τοῖς προφήταις αἰσθητῶς καὶ ἐν
σχῆματι δεικνύμενα, οἷον τὸ τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον καὶ οἱ πε-
λέκεις τοῦ Ἱεζεκιήλ»¹⁹². Βεβαίως ὁ Καλαβρὸς ἠγγόει τὸ σύμβο-

188. Βλ. Μαξίμου *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 88, PG 90, 1168A κ.ἀ. καὶ χωρίον
μὴ ἀνιχνευθὲν, Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 1 3, 20.

189. 3 26. 30.

190. 3 1, 11.

191. 3 1, 11.

192. 3 1, 14. Ζαχ. 5, 1 ἔ. Ἱεζ. 9, 2.

λον ὑπὸ τὴν τελευταίαν σημασίαν, ἐνῶ ὁ Παλαμαῆς ἐξελάμβανεν αὐτὸ ὡς πραγματικὴν ιδιότητα ἢ ποιότητα τοῦ ἀντικειμένου. Πρὸς δὴλωσιν δὲ τούτου ἐχρησιμοποιεῖ τὸν χριστολογικὸν ὄρον τοῦ Λεοντίου¹⁹³ «ἐνυπόστατον», σημαίνοντα τὸ ὑπάρχον ὄχι καθ' ἑαυτὸ ἀλλ' εἰς ἄλλην ὑπόστασιν ἢ εἰς ἄλλο πρᾶγμα¹⁹⁴. Καὶ δὲν εἶναι μὲν τοῦτο ἡ οὐσία τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτὸ, ἀλλ' εἶναι οὐσιώδεις μέρος αὐτοῦ ἢ οὐσιώδους δύναμις. Κατὰ τροπάριον τῆς μεταμορφώσεως

τὴν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπρεπείας
ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας ὄρει, εὐεργέτα,
τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμπας μαθηταῖς¹⁹⁵.

Τοιαῦται δυνάμεις εἶναι οὐσιώδεις ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ὑπερούσιος. «Δυνάμεις μὲν οὖν αὗται οὐσιώδεις, ὑπερούσιον δέ, μᾶλλον δὲ καὶ αὐθυπερουσίως ὑπερούσιον τὸ ταύτας τὰς δυνάμεις συνειλημμένως τε καὶ ἐνιαίως ἔχον· οὕτω τοίγυν καὶ τὸ θεουργὸν ἐκεῖνο φῶς οὐσιώδες ἐστίν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ οὐσία τοῦ Θεοῦ»¹⁹⁶.

Διὰ τῆς διακρίσεως ταύτης, πρώτην φοράν γενομένης εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, κατέστη δυνατὴ ἡ κατάφασις τῆς γνώσεως καὶ μετοχῆς τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν τῆς οὐσίας ὑπάρχουν αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ φῶς, ἡ θέωσις, καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ προσεγγίσῃ καὶ κατακτήσῃ ὁ ἄνθρωπος· αὐτῶν μετέχει καὶ αὐτὰ γνωρίζει, ὄχι δὲ τὴν ἀπροσπέλαστον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ¹⁹⁷. Διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς τοῦτο δὲν χρειάζεται πολυπραγμοσύνη καὶ περιέργεια ἀλλὰ πείρα· «μόνος γὰρ ὁ πείρα μαθὼν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος». Διὰ τοῦτο, προσθέτει ὁ Παλαμαῆς, καὶ ὁ ἴδιος, ἐνῶ τόσα ἔγραψε περὶ ἠσυχασμοῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ γράψῃ τίποτε περὶ θεώσεως, καὶ μάλιστα τώρα ἀναγκάζεται νὰ εἴπῃ μερικὰ εὐσεβῆ μὲν ἀνεπαρκῆ δέ¹⁹⁸.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς ἀποκρούει τὴν σύγκρισιν μὲ τοὺς Βλαχερνίτας, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Βαρλαάμ

193. Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ μονοφυσιτῶν, PG 86/1, 1277 CD.

194. 3 1, 17. ἐέ.

195. Κόθισμα τῆς Σ' Αὐγούστου μετὰ τὸν πολυέλεον μὴ χρησιμοποιούμενον ἤδη.

196. 3 1, 23.

197. 3 1, 21. 31. 34.

198. 3 1, 32.

ἐτόλμησαν γὰρ θέσουν κάτι μεταξὺ τῶν δύο πραγματικοτήτων, τοῦ ἀναρχοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν, λέγων ὅτι οὗτοι δὲν θεωροῦν τὴν ἀτίδιον δόξαν ἀλλὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὁρατὴν¹⁹⁹, ἐπεξεργάζεται λεπτομερέστερον τὰ περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Αἱ ἐγγινόμεναι εἰς τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις ἐλλάμψεις, κατὰ τὸν Διονύσιον²⁰⁰, καὶ ἢ εἰς τοὺς ἀγγέλους ὁρατὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον²⁰¹, εἶναι ἀναρχοὶ καὶ ἀτίδιοι. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἓν τὸ ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀναρχα εἶναι καὶ τὰ προσόντα καὶ ἐκδηλώματα τοῦ Θεοῦ, αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, αἱ διακρίσεις· ἄλλως θὰ ἦτο ὀρθὴ ἢ ἀντίληψις τοῦ Εὐνομίου, δεχομένου μόνην ἀναρχον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ²⁰².

Ἐξ ἄλλου ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τὸ πρῶτον, διότι προηγείται αὐτῆς ἡ ὑπαρξις τοῦ ὄντος. Δὲν εἶπεν ὁ Θεὸς ἑγὼ εἰμι ἢ οὐσία, ἀλλὰ ἑγὼ εἰμι ὁ ὢν²⁰³. «οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὢν ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἢ οὐσία»²⁰⁴. Δὲν εἶναι τὸ ἴδιον οὐσία καὶ ἐνεργεία τοῦ Θεοῦ, μολονότι λόγῳ τοῦ ἀμεροῦς τῆς οὐσίας φαίνεται ὁλος εἰς ἐκάστην ἐνεργείαν, ἀλλὰ διαφέρουν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ Πατέρες, ἐνῶ ἄφησαν ἀνώνυμον τὴν θείαν οὐσίαν, ἔδωσαν ὀνόματα εἰς τὰς ἐνεργείας²⁰⁵.

Ἐνῶ ὁ Θεὸς μένει ἀμέθεκτος, αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ εἶναι μεθεκταί²⁰⁶. Ἄν δὲν ἦσαν μεθεκταί, τότε θὰ ὑπῆρχεν ἄλλο, τοῦ ὁποίου θὰ μετεῖχον αὐταί²⁰⁷.

Ὁ Βαρλαάμ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ ὠρισμένων συνεπειῶν, ὡς τοῦ κινδύνου πολυθείας, εἰς ἣν περίπτωσιν ὑπάρξουν τόσον πολλαὶ ἀναρχοὶ δυνάμεις, ἢ διθείας, εἰς ἣν περίπτωσιν τὰς δυνάμεις θεωρήσωμεν ἠνωμένας καὶ διακρίνωμεν ἀναρχον οὐσίαν καὶ ἀναρχον ἐνεργείαν²⁰⁸. Ἄναρχοι, λέγει ὁ Παλαμᾶς, εἶναι αἱ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι συνυπάρχουν αἰωνίως, ὡς ἢ προνοητικὴ δύναμις, ἢ προγνωστικὴ δύναμις, ἢ θελητικὴ δύναμις, ὅχι ὁμοῦ καὶ αἱ ἐπὶ μέρους πρόνοιαι, προγνώσεις καὶ θελήσεις²⁰⁹.

199. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3, 2, 3 ἐξ.

200. Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

201. Ὀμιλία 28, 31, PG 36, 72 C.

202. Ἐπεὶ ἡσυχάζοντων 3, 2, 4. 203. Ἐξ. 3, 14.

204. 3, 2, 12. 205. 3, 2, 9 ἐξ.

206. 3, 2, 13. 207. 3, 2, 19.

208. 3, 2, 21. 209. 3, 2, 6. 2 Z.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον. Ὁ Βαρλαάμ ἀπέκρουε μέθεξιν τῆς χάριτος καὶ ἐθεώρει, κατὰ τὸν Παλαμᾶν, αἰρετικὸν καὶ μασσαλιανὸν τὸν Γρηγόριον Νύσσης, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ αὐτῆς²¹⁰. Ἄν ἔβλεπον τὸν Θεὸν οἱ ἄνθρωποι, θὰ ἐγίνοντο ἄγγελοι, ἀλλ' ὁ καλύτερος ἐξ ἡμῶν ἀπέχει πολὺ τοῦ κατωτέρου τῶν ἀγγέλων· καὶ ἄγγελοι ὅμως ἂν ἐγινόμεθα, ἢ κατὰστασις δὲν θὰ ἤλλασεν, ἐφ' ὅσον οὔτε αὐτοὶ βλέπουν τὸν Θεόν. Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ ὅτι, ἂν ὁ βασιλεὺς ἐπιτρέψῃ εἰς στρατιώτην νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ κατὰ πρόσωπον, ὁ στρατιώτης δὲν προάγεται εἰς στρατηγόν· ὁ Μωϋσῆς, ἀξιωθεὶς νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, δὲν ἐγένεν ἄγγελος βεβαίως²¹¹.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὡς ἄνω συνεπείας ὁ Βαρλαάμ ἐθεώρει πᾶσαν ἐνέργειαν κτιστὴν· ἀλλὰ ἢ οὐσία, τῆς ὁποίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι θὰ ἦσαν κτισταί, θὰ ἦτο καὶ αὐτὴ κτιστή²¹².

Τὸ ὅλον σύγγραμμα κλείει ὁ Παλαμᾶς διὰ προτάσεως εἰκονίζουσης μὲ σκοτεινὰ χρώματα τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τοῦ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖον τίποτε δὲν ἄφησεν ὀρθιον. «Οὐδὲ γὰρ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ καταψευσάμενος τῆς Καινῆς ἐφείσατο, οὐδὲ εἰς τὴν θεῖαν φύσιν ἀμαρτῶν, τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἶασεν ἀνεπηρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑβρίσας θεωρίαν τὴν τῆς ἀρετῆς πράξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδὲ τῇ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζωῇ τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἰπεῖν, ἐχώρησε καλοῦ καὶ ἱεροῦ καὶ θείου, παρόντος τε καὶ παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καὶ ἀρτίως ὡς ἐν ἀρραδῶνος μέρει χορηγομένου τοῖς ἀξίοις, τοῖς τε πρὸ νόμου καὶ τοῖς μετὰ νόμον ἀγίοις»²¹³.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

210. 3, 3, 4. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς Στέφανον*, PG 46, 717 B.

211. 3, 3, 5.

212. 3, 3, 6.

213. 3, 3, 16.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ παρόντος συγγράμματος εἶχεν ἐκδοθῆ παλαιότερον μόνον τὸ δεύτερον τῆς πρώτης τριάδος ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου εἰς τὴν Φιλοκαλίαν τῶν ἱερῶν νηπτικῶν¹, καὶ ἀνετυπώθη εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ Migne². Βραχέα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν βιβλίων 2, 1, 3, 1 καὶ 3, 2 ἐξεδόθησαν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ P. A. Syrκου δημοσιευθέντα κατάλοιπα τοῦ Πορφυρίου Uspenskij³. Τὰ βιβλία 1, 2 καὶ 1, 3 μετέφρασεν εἰς τὴν ρουμανικὴν ὁ D. Staniloae⁴.

Τὸ ὄλον σύγγραμμα ἐξέδωσεν ἐσχάτως ὁ J. Meyendorff βάζει τῶν κωδ. Coisl. 100, Sinait. gr. 1671, Vatic. gr. 1711 καὶ Bodl. Laud. 87, ὡς πρὸς δὲ τὸ βιβλίον 1, 2 καὶ τῶν κωδ. Ἀθην. 2092 καὶ Paris. gr. 2. 381. Ἡ ἐκδοσις αὕτη συνοδεύεται ὑπὸ ἐκτενοῦς εἰσαγωγῆς καὶ ἐπιμεμηλεμένης γαλλικῆς μεταφράσεως⁵.

Πρὸς προπαρασκευὴν τῆς ἡμετέρας ἐκδόσεως ἐλήφθησαν ὑπὸ ὄψιν τὰ κάτωθι μαρτύρια :

V, Vatic. gr. 1711 (φφ. 1α-246β) (τοῦ ιδ' αλ.)

C, Coisl. 100 (φφ. 103β-225β) (τοῦ ιε' αλ.)

Σ₁, Sinait. gr. 1671 (φφ. 136α-327β) (τοῦ ιε' αλ.)

L, Bodl. Laud. 87, πρῶην 637 (φφ. 72α-157β) (τοῦ ιε' αλ.)

A, Ἀθηνῶν Ἐθν. Βιβλιοθήκης 2092 (φφ. 86-212) (τοῦ ιζ' αλ.).

Ὁ Vatic. gr. 1711, γραφεὶς πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Τζυκανδύλη περὶ τὸ 1370 (ἴσως μάλιστα πρὸ τῆς εἰς ἄγιον ἀναγνωρίσεως τοῦ Παλαμᾶ τὸ 1368), περιέχει συλλογὴν ἀντιρρη-

1. Βενετία 1782, σ. 955-961.

2. PG 150, 1101 ABC.

3. *Istorijsa Afona III, Afon Monaseskij*, μέρος Β', *Opravdanija*, Πετρούπολις 1892, σ. 688-691. Ἐκ τοῦ κώδ. Λαύρας 1945.

4. Ἐν *Anuarul Academiei Theologice Andreiane*, Sibiu 1932-1933. Βάσει τοῦ κώδ. Coisl. 100.

5. *Grégoire Palamas, Défense des saints Hésychastes*, Introduction, texte critique, traduction et notes, Louvain (*Spicilegium Sacrum Lovaniense*), 1959.

τικῶν ἔργων τοῦ συγγραφέως ἡμῶν. Κατὰ τὴν στάχωσιν τοῦ τόμου καὶ πρὸ τῆς ἀριθμήσεως τῶν σελίδων ἐξέπεσαν τέσσαρα φύλλα ἀνὰ ἓν μεταξύ τῶν φφ. 32-33 (1, 2, 12 ἀπὸ τοῦ 'καὶ Ἀθανάσιον' μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου), 75-76 (1, 3, 52 ἀπὸ τοῦ 'εἰδείης' μέχρι τέλους τοῦ βιβλίου), 91-92 (2, 1-22 ἕως 2, 1, 23 ἀπὸ τοῦ 'φῆς μὴ εἶναι' μέχρι 'κείσθω') καὶ 246-247 (3, 3, 16 ἀπὸ τοῦ 'καλοῦ καὶ ἱεροῦ' μέχρι τέλους τοῦ ἔργου).

Ὁ Coisl. 100 ἀποτελεῖ μέρος πολυτόμου καὶ πλήρους σχεδὸν συλλογῆς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ, φιλοτεχνηθείσης πιθανῶς εἰς τὴν μονὴν Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ περιλαμβανομένης εἰς τοὺς κώδικας Coisl. 98, 99, 100, 101. Ἀνήκει εἰς τὸν ιε' αἰ. καὶ ἔχει ἐλαφρὰς παραλλαγὰς ἀπὸ τοῦ προηγουμένου κώδικος.

Ὁ Sinait. gr. 1671, ἀνήκων ὡσαύτως εἰς τὸν ιε' αἰ., φέρει διάβρωσιν πρὸς τὴν ἄνω ἐσωτερικὴν ὄψιν ἐπὶ τῶν φύλλων 312-319. Ἀκολουθεῖ βασικῶς κείμενον συγγενὲς πρὸς τὸ τοῦ Vatic., μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχει κοινὰς μικρὰς παραλείψεις καὶ προσθήκας, ἰδίως δὲ τὴν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου 1, 1 παράλειψιν τοῦ χωρίου τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Φαίνεται ὅμως ὅτι παραλλήλως ἐλάμβανε γραφὰς ἐκ κώδικος τῆς οἰκογενείας τοῦ Coisl. καὶ μάλιστα ἐνίστε διορθῶνει ἐντὸς τοῦ κειμένου γραφὴν τοῦ Vatic. διὰ γραφῆς τοῦ Coisl., ἀλλ' ὁ ἕτερος οὗτος κώδιξ δὲν εἶχεν ἀκόμη τὴν προσθήκην τοῦ χωρίου τοῦ Νύσσης.

Ὁ Bodl. Laud. τοῦ ιε' αἰ. ἀποτελεῖ ἐτέραν συνολικὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ, ὅχι ὅμως πλήρη. Παρουσιάζει μετὰ τοῦ Vatic. τὸ κενὸν ἐν 3, 2, 4, ἀλλ' ἐκ τῆς ἄλλης ἀπόψεως περιλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦ Νύσσης εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου 1, 1, καὶ δὴ ὅχι τελευταῖον ἀλλ' ἐν τῇ σειρᾷ τῶν λοιπῶν χωρίων τοῦ Νύσσης. Τὸ πλῆθος τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ φανερώνει ὅτι ἐφιλοτεχνήθη βάσει διαφόρου πρωτοτύπου ἀπὸ τοῦ τῶν προηγουμένων.

Ὁ Ἀθηναϊκὸς τέλος κώδιξ τοῦ ις' αἰ. ἐμφανίζων λόγφ καὶ τῆς χρονικῆς ἀπομακρύνσεως πολυαριθμοτέρας παραλλαγὰς, πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸν Laud.

Λεπτομερέστερον θὰ περιγραφοῦν οἱ κώδικες κατὰ τὴν συνολικὴν των ἐξέτασιν ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ τόμῳ.

Παρὰ τούτων τὸ παρὸν σύγγραμμα περιέχεται ὡσαύτως πλήρως μὲν εἰς τὸν κώδ. Mosq. Syn. 249 τοῦ ιστ' αἰ. (φφ. 61β-

146), τοῦ ὁποίου παρὰ τὰς προσπαθείας ἡμῶν δὲν ἠδυνήθημεν ν' ἀποκτήσωμεν μικροφωτοταινίας, καὶ εἰς τὸν κώδ. 1945 (Ω 133) τοῦ 1708 (φφ. 36-145), μερικῶς δὲ εἰς τὸν μὴ διαθέσιμον ἐπὶ τοῦ παρόντος κώδικα 421 τοῦ Μετοχίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ιζ' αἰ. (τὰ βιβλία 1, 1 καὶ 1, 2) καὶ εἰς τὸν Paris. gr. 2381 (φφ. 41β-46β) τοῦ ιε' αἰ. (τὰ βιβλία 1, 2 1 3). Οἱ κώδικες οὗτοι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν εἴτε διότι δὲν εἶναι διαθέσιμοι (Mosq. καὶ Μετοχίου Τιμ. Σταυροῦ) εἴτε διότι περιέχουν τμήματα μόνον (Paris. καὶ Μετοχίου Τιμ. Σταυροῦ) εἴτε διότι εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι (ιδίως ὁ τῆς Λαύρας). Κατ' οὐδὲν ἄλλωστε ἠδύναντο νὰ μεταβάλουν τὸ ἐκ τῶν ἄλλων κωδίκων εὐχερῶς καὶ ἐπαρκῶς ἐξαχθὲν κείμενον.

Τὸ κείμενον τοῦ Meyendorff χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ Mf.

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδὴ τινῶν ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἔνδον ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἄν εἰς ἀπάθειαν ἀφί-
 5 κηταί τις ἄκραν, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἀγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δὲ τῆς καθ' Ἑλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὕτη δῶρον¹ τῶν προφή-
 ταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καὶ γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καὶ τὸ γνω-
 στικὸν κρεῖττον ὄν ἀπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων κοσμεῖ,
 10 πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, καὶ γὰρ πᾶν πά-
 θος ἐξ ἀγνοίας φύεται τε καὶ κρατύνεται, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον· ἄλλως γὰρ οὐκ ἔνι γνῶ-
 ναι τὸν θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων· ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἥκιστα μὲν ἐπέισθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μο-
 15 ναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τοῦναντίον προδειξάσης, ἀπο-
 λογῆσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἐδυνήθην, ἐπεὶ καὶ λόγον ὑψη-
 λότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἀπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμο-
 νοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον
 καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρον κινήσεις ἐρευνώμεθα, συνό-
 20 δους τε καὶ ἀποστάσεις καὶ ἐπιτολὰς τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ
 τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τού-

A₁C₁L Σ, V₂Mf Πρὸ τίτλου: Γρηγορίου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπι-
 σκόπου Θεσσαλονίκης τὰ πρὸς Βαρλαάμ συγγράμματα V₂, τοῦ ἐν ἁγίοις
 πατρὸς ἡμῶν καὶ νέου θεολόγου προστ. δι' ἄλλης χειρὸς V₂ 19 ἐ-
 ρευνώμεν A₁

1. Οἱ λέγοντες ταῦτα ἀνήκουν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἀναγεννητῶν καὶ ἀνθρωπιστῶν, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τοὺς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Βαρλαάμ. Βλ. Βαρλαάμ, Γ' πρὸς Παλαμᾶν, «δοθείσης αὐτοῖς παρὰ Θεοῦ σοφίας», Schirò ἔργ. μν. σ. 290, 273, καὶ κατωτέρω 2, 1, 11, καθ' ὃ ἡ φιλοσοφία εἶναι «δόσις Θεοῦ», καὶ 2, 1, 37, καθ' ὃ «ἡ ἀπάθεια τὴν κατὰ διά-
 θεσιν ἀγνοίαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς».

τοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καὶ πρώτῳ
 καὶ δημιουργικῷ νῶ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι
 τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ· τούτων οὖν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γε-
 5 νέσθαι καὶ διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς με-
 θόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοὺς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω
 καθ' ὁμοίωσιν, ζῶνιές τε καὶ μετὰ θάνατον, εἶναι τοῦ ποιή-
 σαντος»¹. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἰκανὸς εἶναι ἀντειπεῖν
 ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ,
 10 πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἔτοιμος
 γενοίμην κατὰ τὸν ἀπόστολον «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν
 ἐλπίδος»².

A₁C₃L Σ₁V₂Mf   2 δημιουργῶ L

1. Χωρεῖον πιθανῶς τοῦ Βαβλαάμ, βλ. τούτου *A'* πρὸς Παλαμᾶν, Schi-
 rò σ. 252 καὶ 262.

2. *A'* Πέτρον 3, 15.

1, 1

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ
 ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ
 ΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

1 Ἄδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιουῖσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστο-
 λικῶς εἰπεῖν· λόγῳ δὲ πῶς ἂν ἐνδείξαιτό τις τὸ ὑπὲρ λόγον ἀ-
 γαθόν; Χρῆ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν θεῷ
 χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τὰ πάντα οἰομένοις εἶδέναι
 5 περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἂν μὴ τούτοις ἀντι-
 λέγειν ἔχῃς, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ καταστοχαζομένους εἰδῶς,
 δυσχεραίνειν οὐ δεῖ. Σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντη τε
 καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἐστηριγμένος ἔση καὶ ἀπερίτρεπτος,
 μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἰδρυσιν. Οἱ δὲ λο-
 10 γικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἂν
 μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ ᾠδὴ παλαίει πᾶς λόγος¹, δηλαδή
 καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὐρεῖν ἀ-
 μήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἡττητῆς ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδει-
 ξαν Ἑλλήνων παῖδες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ
 15 δοκεῖν δείξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ'
 ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

2 Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους
 γνῶσιν ἐκ τῆς ἕξω παιδείας καὶ ταύτην ἐπὶ τοσοῦτον ἐγκωμιά-
 ζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καὶ πρεπόντως, ἔμοι γε
 20 δοκεῖν, ἐρεῖς ὡς ᾠδὴ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀγωνίαν ἐκ τούτων ὑμῖν
 αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὡ βέλτιστοι. Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ'

A₁C₅L Σ₁V₂Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ LA₁ Γρηγορίου V, τοῦ ἐν ἀγίοις
 πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Σ₁ λόγος παραλ.
 Σ₁ 3 ὁμολογῆ L 8 εἰς: ἐς L 9-10 λοικαῖς L

1. Ἐβρ. 13, 9.

2. Παροιμία συχνάκις χρησιμοποιουμένη ἐν τοῖς παροῦσι συγγράμμασι
 (1, 2 ἐρώτ. 1, 3, 13).

ἀνθρώπων ἐφίεμενοι δόξης καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς πράττοντες ἀ-
δοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπεὶ περ ἄλλοις ἄλλα ἀ-
ρέσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶ-
σιν θηρώμενοι, μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτοὺς ἐκείνους¹ ἢ γνῶ-
5 σιν καρποῦνται· διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέ-
ρονται πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούν-
των ἐκάστη. Τὸ δὲ πιστεύειν εὐρηκέναι τινὰ τούτων δυνηθῆναι
τοὺς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ἢ
«τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος². εἰ δὲ μὴ
10 τούτους, οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σο-
φίας συνιδεῖν ἔστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἔστιν ἢ ἐκ ταύτης τῆς
σοφίας τὸ κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὐκ οὖν, οὐκ ἔσται
δι' αὐτὴν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφορῆς ἢ ταύτην ἔχουσα ψυχὴ, ἀλλ'
οὐδὲ ποδηγοῖτο ἂν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ ταύτης· καὶ ἡ καύχη-
15 σις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἕνεκα σεμνυνομένων·
Ἐκουέτωσαν Παύλου ἑσαρκίαν σοφίαν³ καλοῦντος τὴν θύρα-
θεν, ὃς καὶ ἑσαρκὸς⁴ λέγει τὴν ἑσφιούσαν γνῶσιν⁵. Ἡ
τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ κατ' εἰκόνα παρέξε-
ται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν· οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ
20 σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς»⁶. Ὡς οὖν ἢ τῆς
σαρκὸς εὐγενείᾳ τε καὶ δύνამις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν
ἂν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἢ τῆς σαρκὸς σοφία σοφὴν
ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὅντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σο-
φίαν⁷, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερπούς καὶ γητ-
25 νης καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματι-
κὴν καὶ παρὰ θεοῦ καὶ πρὸς θεὸν ἐρχομένην καὶ θεῶν τοὺς κτη-
σαμένους συμμόρφους ἀποδεικνύσαν.

3 Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ, καθάπερ κάκεινοι λέγουσι⁸, τῶν ἐν τῷ
δημιουργικῷ νῷ λόγων αἱ εἰκόνας ἐν ἡμῖν εἶσι, τί τὸ ταύτας τὴν
30 ἀρχὴν ἀχρειώσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἢ ἁμαρτία καὶ ἢ τοῦ πρα-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf

1. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Παλαμᾶν Schirò ἐργ. μν. σ. 298 ἐξ.

2. Ρωμ. 11, 34.

3. Β' Κορ. 1, 12.

4. Κολ. 2, 18.

5. Α' Κορ. 8, 1.

6. Α' Κορ. 1, 26 (ὑμῶν).

7. Παροιμ. 1, 7.

8. Βλ. ἀνωτ. ἐρώτησιν.

κτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐν-
 ορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι
 τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστάν¹ αὐτάς τε
 διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε
 5 τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντὸς μᾶλλον ἐπιμελη-
 τέον καὶ τῆς ἀμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ
 πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς
 καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς θεόν, τὸν βουλόμενον τό τε
 κατ' εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γὰρ
 10 ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλο-
 σοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔση ἢ σοφός·
 ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθεὶς καὶ τῶν πονηρῶν ἡθῶν καὶ δογμάτων
 ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ θεοῦ σοφίαν
 κτήσῃ καὶ 'τῷ μόνῳ σοφῷ θεῷ'² συνδιαιωπίσεις ἀγαλλόμε-
 15 νος. Δογμάτων δὲ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους καὶ κινήσεως οὐ-
 ρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται,
 οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτη με-
 τάλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως
 κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων³. Πρὸς γὰρ τὴν ἐπιστήμην τῶν τοιού-
 20 των βλέποντες πᾶσαν ἀπευθύειν σπουδὴν τε καὶ ζήτησιν ἀίρε-
 σίς ἐστὶν ἑλληνικὴ· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας
 τὴν ἐπιστήμην ὀρίζονται⁴.

4 Νῦν δὴ τινες, ὡς σὺ φῆς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου
 τέλους, τῶν ἐπηγγελεμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀρρή-
 25 των ἀγαθῶν ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην
 εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων
 ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ εἰδότες τὰς μαθηματικὰς
 ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δι' ἀνάγ-
 κη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων,
 30 τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγῶρειν διδαγμάτων — παρ' αὐτῶν γὰρ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 σῶν: διορθ. ὡς σῶσιν L 16 κατ' οὐρανῶν A₁
 17 λαμπρῶν προστ. Σ₁V₂

1. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ ψυχῆς* 46, 56 - 57, *Χρήστου Νικήτα Στηθάτου μυστικὰ συγγράμματα*, σ. 109, 112 ἐξ. 2. Ρωμ. 16, 27.

3. Βλ. Βασιλείου, *Εἰς 14 ψαλμόν*, PG 29, 256 BC.

4. Βλ. Ἡρίλλου παρὰ Διογένει Λαερτίῳ 7, 165. Δὲν συμφώνουν ὁμοῦ πάντες οἱ Στωϊκοὶ εἰς τοῦτο.

οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγῆ — καὶ τοῦ λέγοντος 'γίνεσθε τέλειοι'¹ καὶ 'εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος'² καὶ 'ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις'³ καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου παντάπασιν ἐπιστήμης
 5 τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην — οἶδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἀγνοίαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην — οὐκ οὖν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος
 10 κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ θεοῦ σοφίας ἀνάπλεως, εἰκὼν ὄντως καὶ ὁμοίωμα θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος· ὁ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφῆτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἢ γὰρ πρὸς τὸν θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ
 15 θεία», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱεουργίαις μόνως τελεῖται»⁴. Εἰ δ' οὐκ ἀληθῆς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἕξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὔρειν καὶ ἰδεῖν ἐστίν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν
 20 εἴεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρὸ νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμει τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ⁵; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας, ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι σωτηρίου φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηχότες καὶ τοὺς ἄλλους

A₁C₁L Σ₁V₁M₁ 21 τῷ παραλ. A₁L

1. Α' Κορ. 14, 20. Πρβλ. Ματθ. 5, 48.

2. Κολ. 1, 28.

3. Α' Κορ. 2, 6.

4. Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχίας 2, PG 3, 392 A.

5. Ὑπὸ τῶν ἀσκητῶν καὶ τῶν μυστικῶν θεολόγων Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχέτυπον τῶν χριστιανῶν ἀνδρῶν, ἐνῶ ἡ Θεοτόκος θεωρεῖται ἀρχέτυπον τῶν γυναικῶν, διὸ ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ ἱστοροῦνται οὗτοι ἐνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑποθῆναι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγῶν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

- 5 Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότε-
 5 ρον¹, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὀδηγούσης πρὸς θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε — καὶ γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις — ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὃ πρὸ τῶν αἰώνων ὦν καὶ μετ' αὐτὸν φανείς² καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ³ καὶ ἀνακαινί-
 10 ση τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἔξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, 'εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, περιποίησαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων', ἀλλὰ 'τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος
 15 πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι'⁴; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν ἀναλογίας καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότη-
 20 τας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανήτων ἀποστάσεις τε καὶ συν-
 ὁδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν⁵, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέλῃται;
 20 Τί δὲ καὶ μαθητὰς ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σο-
 φούς, συνεχάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνη τοὺς ἔξω σοφούς, ὡς ὁ Παῦλός φησι⁶; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὀδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐ-
 μῶρανε⁷; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος
 25 εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας⁸; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν θεόν⁹; Τί δὲ καὶ μαθόντες οὖς φῆς, λό-
 γου θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ¹⁰, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 τοῦτον τοίνυν L

1. *Ματθ.* 11, 11. *Λουκᾶ* 7, 28.

2. *Βλ.* Ἰω. 1, 1 ἔξ. *Α' Κορ.* 2, 7. *Κολ.* 1, 15.

3. *Βλ.* Ἰω. 1, 8. 18, 37.

4. *Ματθ.* 19, 21. 16, 24. *Μάρκ.* 8, 34. *Λουκᾶ* 9, 23.

5. Ἐπαινιγμὸς εἰς τὴν περὶ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν ἐνασχό-
 λησιν τοῦ Βαρλαάμ.

6. *Α' Κορ.* 1, 27.

7. *Α' Κορ.* 1, 20.

8. *Α' Κορ.* 1, 21.

9. *Αὐτόθι.*

10. *Α' Κορ.* 1, 30.

ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον¹, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀγατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸν τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον², αὐτοὶ τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγούσης καὶ τοὺς ἄλλους παραινέουσιν, ἀφεμένους τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ θεῷ, καταγερᾶν μάτην, λύχνη τυφωμένῃ παρακαθημένους³:

6 Ἄρ' οὐδ' ἐκεῖνό ποτ' ἐπήλθεν ἐπὶ γοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε
10 καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν⁴ κατὰ τὴν ἐντολὴν οὐκ ἐθελήσαντες, εἴξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ. Τάχα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ
15 βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν⁵, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτάς ἀκριβοῦς γνώσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιρρόπων, γνώσιν οὖσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτηῖσθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προ-
20 αιρέσει, συμμεταβάλλουσιν ταύτη πρὸς ἐκάτερον. Πρὸ δὲ τούτων μικροῦ καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύνάμιν ῥητορείας, εἰδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὐρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμῶν ἀδύλων πολυ-
25 σχήμονας ἀναμετρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πονηρὰ φαίην

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 διαυγασῆς Mf 2 ἡμῶν παραλ. V₂Σ₁ 14 δὴ: δὲ A₁ 18 τε μετὰ καλοῦ προστ. A₁ 25 ἃ πάντα: ἅπαντα Mf

1. Ἰω. 1, 9.

2. Β' Πέτρου 1, 19.

3. Ὁ Παλαμᾶς κατηγορεῖ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν ὅτι, «κατασαπεῖς καὶ καταγερᾶς καὶ κατατριβεῖς ἐν τῇ τῶν ἔξω μαθημάτων μελέτῃ καὶ συνεζηκῶς τῇ ματαιοπονίᾳ τῆς ἀκάρπου φιλοσοφίας», στερεῖται καταλλήλου καταρτισμοῦ πρὸς ἐξέτασιν τῶν θεολογικῶν προβλημάτων, τὸ δὲ χειρότερον, κυριευθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἀπέκτησεν ὑπεροπτικὸν φρόνημα, Πρὸς Γρηγορᾶν Ἀντιρρητικός Α', κώδ. Διον. 192, φ. 53 ἐξ.

4. Γεν. 2, 15.

5. Βλ. Νικ. Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 51, Χρήστου σ. 111; Περὶ Παραδείσου 11, Χρήστου σ. 134, 34 κ.έ., αὐτ. σ. 144 κ.έ.

ἂν ἐγώγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμε-
 να καὶ συµμεταμορφούμενα ῥαδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ'
 ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἢ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυ-
 ωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν, παραμένειν δ' ἄχρι γήρωσ ταύ-
 5 τη προσανέχοντα πονηρόν· πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐγ-
 γυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῷ κρείττω καὶ μονιμώτερα μετα-
 σκευάσασθαι τὸν ἀγῶνα, πολλὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περι-
 φρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ θεοῦ ἀμοιβήν¹. Διὸ φησιν ὁ θεολό-
 γος ὁ δεύτερος² περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἕξω
 10 κερδῆσαι λόγων, τὸ συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν³. αὐτὸς τε
 τούτων, ὡς αὐτὸς αὐθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τὸ παρι-
 δεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν.

7 Ἄλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀει-
 γλιχόμενος, ἱγγασ ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς καὶ δεσμοῖς
 15 ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνοήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τὸ πολὺ
 τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλῆθος τούτων τῶν γνώ-
 σεων, ὡσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καὶ σαρκικὰς ἡ-
 δονὰς, ὡς ἂν, τῇ τούτων ζητήσῃ διὰ βίου παντὸς ἀπασχολή-
 σαντες ἑαυτοὺς, ἀπριξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν
 20 παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ θεοῦ⁴,
 παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχῆς πρὸς τὸν θεὸν γεννᾶται
 καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακὴ, διὰ τούτων δὲ κα-
 ταλλαγῆς γεγонуίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Τὴν θέσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθώρισεν ἤδη ὁ Μ. Βασίλειος, *Πρὸς τοὺς Νέους 2*, ὡς εἰσαγωγικὴν, τοῦτον δὲ ἠκολούθησαν ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα γράψαντες, ὡς Ἰωάννης ὁ Σιναίτης, *Κλίμαξ 26*, PG 88, 1017 A. Ἐπισημῶς ἔλαβε θέσιν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν καταδίκην Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ (1082) δεχθεῖσα τὴν μορφωτικὴν ὄχι δὲ τὴν θρησκευτικὴν ἀξίαν τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας (βλ. συνοδικὸν Κυριακῆς Ὁρθοδοξίας ἐν Τριωδίῳ).

2. εἶναι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, λαβὼν δεύτερος τὴν τιμητικὴν ταύτην ἐπωνυμίαν μετὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Τρίτος ἔλαβεν αὐτὴν Συμεὼν ὁ Νέος, ἐνῶ ὡς πρὸς τὸν Γρηγόριον Σιναίτην καὶ Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ ἄλλους δὲν ἐσταθεροποιήθη αὕτη, καίτοι ἀπεδόθη ὑπὸ τινῶν.

3. Βλ. *Ὁμιλία 21*, 6, PG 35, 1088 B.

4. *Παροιμ.* 1, 7.

λει¹ καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὕδυνηρόν εἰς τερπνὸν μετενεχθὲν τοῦ φω-
 τισμού τὸ ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἶον ὁσμὴ διαδιδομένη
 πρὸς τὸν φέροντα ἢ τῶν τοῦ θεοῦ γνῶσις μυστηρίων· αὕτη παι-
 δεῖα καὶ γνῶσις ἀληθῆς, ἧς οὐδὲ τὴν ἀρχήν, τὸν τοῦ θεοῦ φό-
 5 βον δηλαδῆ, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαίας
 ἀγάπῃ φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐν-
 ειλούμενός τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὄλως
 εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθεῖη προκατειλημμέ-
 νην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἶον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς
 10 καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰπούσα τῆς
 κατὰ θεὸν ὄλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὄλη τούτου
 γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν²; Διὰ τοῦτο γὰρ τῆς θείας σοφίας καὶ
 θεωρίας ἀρχὴ ἐστὶ τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμέ-
 νειν οὐκ ἔχων, πάντων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ
 15 καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἶον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν
 χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

8 Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεὶς τὸ τοῦ Φαραῶ
 πρὸς τὸν Ἰσραὴλ διτι ἴσχυραίετε, σχολασταί ἐστε, λέγετε, κυ-
 ρίω τῷ θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα³, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ
 20 ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ
 τῶν Ἀθηναίων, οἳ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ
 ἀκούειν καινότερον⁴, ἣν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου
 σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν⁵. Ὡς ἂν δὲ μή τις εἶπη
 πρὸς τὰς ῥητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέ-
 25 γειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὃ φησιν αὐθις αὐτός, δι-
 ευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γινῶναι σοφίαν
 καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»⁶. «ἤδη γὰρ τινες»,
 φησί, «γεωμετρία σχολάζοντες ἦν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρο-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1 μετενεχθὲν L 6-7 ἐνιλούμενος V₂C₃L A₁ 11
 γένοιτο κώδ. 12 γένηται C₃ 15 πηξίον C₃ 21 ἡυκαίρουν A₁

1. Κατὰ τὸν Διάδοχον Φωτικῆς ὁ φόβος Θεοῦ καθαρίζει τοὺς ἀρχαίους καὶ ὁδηγεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν τελείαν ἀγάπην, *Κεφάλαια* 16, Des Places, 1955 σ. 92.

2. Ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης· Δευτ. 6, 5. Ματθ. 22, 37. Μάρκ. 12, 30. Λουκᾶ 10, 27.

3. Ἐξ. 5, 17.

4. Πράξ. 17, 21.

5. Ὁμιλία εἰς Ψαλμ. 45, PG 29, 429 A.

6. Παροιμ. 1, 2.

λογία τῆ παρα τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὅλως περι σχήματα καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς ἐκ τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῆ περι ταῦτα σπουδῆ κατεγήρασαν ἐν τῆ τῶν ματαίων ἐρεύνη, διὰ τοῦτο ἀ-
 5 ναγκαία ἢ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρὸς τε τὴν αἴρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνονήτου καὶ βλαβεραῖς»¹. Ὅρας πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσ-
 10 αγορεύει γνῶσιν, ἦν τινες, ὡς σὺ φῆς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνονται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωὴν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσην τῆ περι τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτη τὸν νοῦν προσέχων διήγυσε· «ἐγὼ» γάρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῆ ματαιότητι καὶ
 15 πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἑμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῆ ματαιοπονίᾳ, ἦν εἶχον προσδιατρίβων τῆ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρα τοῦ θεοῦ μωρανθείσης σοφίας², ἐπειδὴ ποτε, ὡσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων³, πολλὰ τὴν ἐλεεινήν μου ζωὴν ἀποκλαύσας, εὐχόμεν ἴδοι μοί τινα χειραγωγίαν»⁴. Ἡ-
 20 κούσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἦν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιότης, ματαιοπονία κατονομάζεται, σοφία μωρανθεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστικῆ. Διδὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς
 25 σοφίας ἐραστῆς πολὺν μετᾶμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῆ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὐρόμενος.

9 Νῦν δ' εἰσὶν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ' ὅπως, οἱ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδὲ τῶν τοῦ κυρίου λό-
 30 γων ἀκούοντες ἀντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὑποκριταί, τὰ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 6 ἀνοήτου κώδ. (Σ₁ διορθ. ἀνονήτου) Mf 7 ἀνόνητον κώδ. πλὴν Σ₁ Mf 16 ὡσπερ: ὡς I, 17 ἔξαναστάς A₁ 24 τε παραλ. Mf

1. Ὁμιλία 12 εἰς Παροιμ. 1, 6, PG 31, 397 BC.

2. Α' Κορ. 1, 22.

3. Α' Κορ. 2, 6.

4. Βασιλείου, Ἐπιστολή 223, 2, PG 32, 824 AB.

μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασι-
 λείας πῶς οὐ διακρίνετε; »¹. Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασι-
 λείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν θεοῦ ἐπιδεδημηκότος,
 πῶς, εἶγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς
 5 αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμε-
 νοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέ-
 χουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ
 τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ καὶ λήψε-
 ται»²; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνῶσις κακίαν πᾶ-
 10 σαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ' αὐτῆς
 τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι
 τοῦτο δυναμένης; Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται,
 φησὶν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ³, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέ-
 λημα τοῦ θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρήσεσθαι φησὶν ὁ κύριος
 15 πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον⁴. Ὅρας ὡς οὐδένα ὀνίγησιν ἡ
 γνῶσις μόνη; Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὀ-
 ρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ
 κτίσαντος αὐτὰ θεοῦ δυνησεταιί τινα ὀνίγει μόνη. «Τί γὰρ ὄφε-
 λος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου»⁵, ὃν ἤλθε φυτεῦσαι ἐπὶ
 20 γῆς ὁ κύριος; ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δὲ
 οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μεγίστη βλάβη, ἣν
 καὶ οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὐς ἀνήγγειλάς μοι λό-
 γους. Τί γάρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μὴ κενω-
 θῇ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ⁶, ὁ μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρω-
 25 πίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν εἰδὼς εἰ μὴ κύριον Ἰησοῦν,
 καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον»⁷,—τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κο-
 ρινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας,
 τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κρῖμα, τὸν τυφὸν ἐκ τῆς γνώσεως
 τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ
 30 γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχὴν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῖ», φησὶν,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 διακρίνειν: δοκιμάζειν L 11 γνώσεως παραλ. A₁
 15 ἡ παραλ. Σ₁ 18 ὀνίγησιν Mf 28 κρῖμα τοῦ διαβόλου A₁

1. Βλ. *Ματθ.* 16, 3.

2. Βλ. *Ἰακ.* 1, 5.

3. Βλ. *Ρωμ.* 2, 13.

4. *Λουκᾶ* 12, 47 ἐξ.

5. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία* 4, 4, PG 59, 50.

6. Βλ. *Α' Κορ.* 1, 17. 2, 1.

7. Βλ. *Α' Κορ.* 2, 4.

8. Βλ. *αὐτόθι* 2, 2.

«ἢ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ»¹. Εἶδες ὃ τι ἐστὶ χωρὶς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα, ἀλλὰ καθαιροῦσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπης τῆς καὶ κορυφῆς καὶ ρίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἢ μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις — τῆς γὰρ ἀγάπης
5 τοῦτο — πῶς οὖν ἢ γνῶσις αὕτη τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς πίστεως ἐστίν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πρόσω μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος· φυσικὴ γὰρ ἐστὶν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου². Τῇ
10 γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἢ ἔξω παιδεία βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὐποτε γένοιτ' ἂν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῇ τοῦ θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπη, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος ἀναγεννηθεῖη καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινὴ τε καὶ θεοειδῆς, ἀγνή, εἰρηνικὴ, ἐπι-
15 εικῆς, εὐπειθῆς, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἧτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία³ καὶ θεοῦ σοφία⁴ κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πως, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφία, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη, κάτωθεν, ψυχικὴ,
20 δαιμονιώδης⁵, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόςθεος λέγει, διὸ καὶ τὰ τοῦ πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος»⁶, ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελῶς ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερόν ἀγῶνα ποιεῖται
25 διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὁπόση δύναμις, ἔστι δ' ἃ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ οἱ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδίμων.

10 Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἢ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται
30 γνῶσιν, εἰ καὶ τινες αὐτοὶ τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι

A, C, L Σ, V, Mf 1 ὅτι κώδ. Mf 13 παρὰ παραλ. A₁ 30 αὐτῆς : αὐτῶ A₁

1. Α' Κορ. 8, 1.
 3. Ἰακ. 3, 17.
 5. Ἰακ. 3, 15.

2. Ἐφ. 4, 22. Κολ. 3, 9.
 4. Α' Κορ. 1, 21. 24. 2, 7. Ἐφ. 3, 10.
 6. Α' Κορ. 2, 14.

καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκρωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ
 μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινό-
 μενοι ταύτην¹. Ἴνα δὲ καὶ τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω
 φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ
 5 οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκείνοι παράγγελμά τι τῶν
 ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρὸν προβάλλονται
 δέλεαρ τῇ τῶν ῥημάτων ταυτότητι, τὸ 'σαυτῷ πρόσεχε'² καὶ
 'γνώθι σαυτὸν'³, ἀλλ' ἂν ζητήσης τί τὸ τέλος ἐκείνοις τούτου
 τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὐρήσεις χάρυβδιν· μετεμψυχώ-
 10 σεις γὰρ δογματίζοντες, τότε ὄλονταί τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι
 καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι, ἤνικ' ἂν τίνι προσυ-
 ἤπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ
 τίς ἤκουε· μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχὼν τῷ
 τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο
 15 τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνώθι σαυτὸν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν
 ἐπατεῖν τοῦ δόλου, συνψδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομί-
 ζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ
 ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου μεμυημένων, τὴν λέγουσαν περὶ
 αὐτῶν ὡς «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν»⁴
 20 ἤκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ῥήματος εὐσεβέστερον

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 πονηρῶς παραλ. A₁L 13 τίς: τί διορθ. Mf (τίς ἤκουε = πῶς ὠνομάζετο).

1. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐκτενῶς τὸ πρόβλημα περὶ τῆς διττῆς γνώσεως ἢ σοφίας, τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς θείας, διακρίνων ταύτας ὀξέως. Βλ. καὶ 2, 1.

2. Δευτ. 15, 9.

3. Τὸ γνωστὸν παράγγελμα τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, ὅπερ ἐτέθη ὡς θεμέλιον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους. Οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι ὠλοκλήρωσαν τὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς διὰ τοῦ βιβλικοῦ παραγγέλματος 'πρόσεχε σεαυτῷ', δηλοῦντος ὅτι ἡ ἠθικὴ διαγωγή δὲν εἶναι κυρίως γνωσιολογικὸν πρόβλημα. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ*, PG 31, 197-217. Ἀπὸ τοῦ ια' αἰῶνος οἱ ἀνθρωπισταὶ συνεδύαζον τὰ δύο παραγγέλματα, ὡς ἐπραττον καὶ οἱ περὶ τὸν Βαρλαάμ, τὴν ἀποψιν δὲ ταύτην καταπολεμεῖ ὁ Παλαμᾶς.

4. Πράξ. 16, 17. Ἡ παιδίσκη εἶπε ταῦτα περὶ τοῦ Παύλου καὶ τῶν συνοδῶν του Σίλα, Τιμοθέου καὶ πιθανῶς Λουκά, οὐχὶ δὲ περὶ Παύλου καὶ Βαρνάβα. Ὁ Παλαμᾶς συγχέει ταῦτα μὲ τοὺς λόγους τῶν Λυκαόνων, «οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς», Πράξ. 14, 11; ἀλλ' ἐν ἐπιστολῇ Β' πρὸς Βαρλαάμ 53 ἔχει τὰ ὀρθά.

εἶποι τις ἄν; Ἄλλ' ἤδεισαν ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον¹ καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους² ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

- 11 5 Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ῥήματα παρ' Ἑλλήνων ἀκούοντες, οὐτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὐτ' ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτοὺς μοίρα· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν ἡμετέρων μὲν ὑφελομένους αὐτὰ—διὸ καὶ τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»³;—ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι
10 χρηστὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακουσμάτων μετελημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον⁴. Κἄν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ῥημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξὺ· νοῦν γὰρ οὗτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ⁵, ἐκεῖνοι δέ, εἴ μὴ τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται.
15 «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν»⁶, λέγει κύριος. Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὐ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωυσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ
20 τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτοὺς παρὰ τοῦ θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἶποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἴ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 13 διανοημάτων Σ₁V₂ 15 ὁ παραλ. Σ₁V₂ 18
κοινωνοῖεν Σ₁V₂ 20 τοῦ παραλ. L

1. B' Κορ. 11, 14.

2. Αὐτόθι 11, 15.

3. Νουμηνίου Πυθαγορικοῦ παρ' Εὐσεβίου, *Εὐαγγ. προπαρασκευῆ* 96, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 25, 324, 37. Βλ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Παιδαγωγὸς* 3, 11, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 7, 214, 5· «ὁ δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἄρα ζηλωτῆς Μωυσέως, ὁ πάντα ἄριστος Πλάτων».

4. Ὁ Ἰουστίνος ἀπέδωκε τὴν ὑπὸ τῶν φιλοσόφων διατύπωσιν ἀληθῶν προτάσεων εἰς τὸν σπερματικὸν λόγον, Ἀπολογία Β', ἀλλαχοῦ ὁμοίως ἀποδίδει ταύτας εἰς τὸν παρὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν Προφητῶν δανεισμόν, Ἀπολογία Α', 14. Τὴν τελευταίαν ἀποψιν ἐδέχθησαν καὶ ἄλλοι ἀπολογηταί, Κλήμης δὲ ὁ Ἀλεξανδρεὺς συνδυάζει ἀμφοτέρας, κυρίως εἰς Στρωματεῖς 1 πολλαχοῦ. Οἱ ἀνθρωπισταὶ ἀπὸ τοῦ ἰα' αἰῶνος ἐπανέφεραν τὴν διδασκαλίαν περὶ σπερματικοῦ λόγου.

5. Α' Κορ. 2, 16.

6. Ἦσ. 55, 9.

ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν ;
 «Πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώ-
 των»¹, ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφήνατο μαθητῆς· κολοβὰ δ' εἰ μὴ ἐκεῖ-
 νος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτὸς παράσχοι ; Καίτοι ζῶον
 5 κολοβὸν οὐδὲν ἦττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων
 δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπήρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς
 κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἴκοθεν ταλαν-
 τευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὄμως, πῶς ἂν εἴη θεός ;
 Καὶ ἵνα κατὰ τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθεῖς εἴπω, «θεοὶ οἱ τὸν
 10 οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθω-
 σαν»² καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν
 τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ
 καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογι-
 κάς παρειληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτὸς
 15 τοῦ φωτίζοντος πάντα ἀνθρωπὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον³ ἀ-
 παλλάξαι καὶ αὐτοὺς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκοτόους καὶ
 φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄψεων ἐστὶ τι χρησιμὸν ἡ-
 μῖν ; Ἄλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ
 χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων⁴ εἰς τοῦτο
 20 τοίνυν χρήσιμα τὰκείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι κα-
 θαιροῦντας, οἶονεὶ τῇ ἑαυτοῦ ῥομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστά-
 μενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὀνειδίζοντα παράταξιν θεοῦ ζῶντος»⁵
 ἐξ ἀλίεων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

12 Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἕξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους
 25 τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπειρξαιμεν, διὰ
 τέλος δὲ ταύτῃ προσεσχηκέναι παραινοῦμεν ἡκιστα τῶν ἀπάν-
 των οὐδένα. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριδῶς παρ' αὐτῆς
 εἶσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορεύομεν· οὐ γὰρ ἔστιν ἐξ αὐτῆς⁶ δι-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 ζῶα παραλ. L 27 παρ' αὐτῆς παραλ. A₁

1. Ἰακ. 1, 17.

2. Ἰερ. 10, 11.

3. Ἰω. 1, 9.

4. Τὰ καλὰ διδάγματα τῆς φιλοσοφίας δύνανται νὰ ὠφελήσουν ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν ὄψεων παρασκευαζόμενα φάρμακα. Βλ. 1, 1, 20. 21. 2, 1, 15 ἐξ.

5. Α' Βασ. 17, 26.

6. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Α' Κορινθίους ὁμιλία 19*, 1, PG 61, 82· «μω-
 ρὸς δὲ τῷ κόσμῳ γίνεται ὁ τὴν ἕξωθεν ἀτιμάζων σοφίαν καὶ πεπείσμε-
 νος μηδὲν αὐτὴν συντελεῖν πρὸς τὴν τῆς πίστεως κατάληψιν».

δαχθῆναι τι περὶ θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γὰρ αὐτὴν ὁ θεός»,
 οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας — πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τὸ φῶς; —,
 ἀλλὰ μωρὰν οὔσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖ-
 σαν, ἀπαγε· εἰ γὰρ τις τοῦτ' εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδο-
 5 μένον νόμον καταργηθῆναι τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου
 φανερωθέντος τῆς χάριτος. Εἰ δὲ μὴ τοῦτον—καὶ γὰρ ἐκ θεοῦ—,
 κατὰ τοῦτο πάντως ἢ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ
 ἐκ θεοῦ· πᾶν δ' ὃ μὴ θεόθεν, οὐκ ἔν· διὰ τοῦτο ἢ σοφία τῶν
 Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὐρηκῶς νοῦς, ἢ νοῦς,
 10 ἐκ θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκ-
 πεσοῦσαν, ἐκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, ταῦτόν δ'
 εἶπειν μεμωραμένην, δικαιότερον ἂν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διὸ
 καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ'
 ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον θεὸν μὴ
 15 γνοῦσαν μηδὲ γινῶναι βουλομένην· εἰπὼν γὰρ «ποῦ συζητητῆς
 τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ θεὸς τὴν
 σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»,¹ τουτέστιν ἐφάνέρωσε φανείς τῆς
 ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὔσαν σοφίαν, ἀλλὰ
 καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο μωρία καὶ
 20 ταῦθ' ὑπὸ θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης;
 Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῶ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται,
 τῷ ἦττονι τὸ κρεῖττον², ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεται
 ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τὰ γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς
 ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῇ τοῦ κρεῖττονος
 25 ἐπιφανείᾳ. Τί δ' ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιουῦ δυνάμεως
 ἐπιφανείσης; Οὐδὲ γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα»³, τὰς ὑπερκοσμίους
 λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπι-
 λάμποντος αὐτοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὁμοῦς
 ἔν, τὸ καθ' ἡμᾶς λέγω λογικὸν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ
 30 θείου φωτὸς ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄν-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 22 ὡς παραλ. C₂

1. Α' Κορ. 1, 20.

2. Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 19, PG 3, 717 A.

3. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ὀρθ. πίστεως 17, PG 94, 868 B, καὶ Νικήτα Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 6, Χρήστου σ. 91, «φῶτα δεύτερα νοερά». Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 9, PG 36, 320 C (=44, 5, PG 36, 629 A) «λαμπρότητες δευτέραι», Λόγος 40, 5, PG 36, 364 B, «δεύτερον φῶς».

θρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον¹. Ὁ δ' ἀντιταπτόμενος τούτῳ, εἴτ' ἄγγελος, εἴτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἐκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθεὶς σκότος ἀναπέφηνεν.

- 13 Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ
 5 τοῦ θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ
 τῆς τοῦ θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὕσα τοῦ ἀ-
 φανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέ-
 θεξιν ὁ κατ' αἰτίαν τὸ ἀγγελλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ
 ταῦθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐγκαταβαλόντος τῇ κτίσει;
 10 Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην τῷ παντὶ τοῦ θεοῦ
 σοφίαν τὸ βλάβος ἀνεφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μά-
 χοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε δλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον
 ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας δι-
 15 καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύ-
 την, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ' εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι,
 καθάπερ καὶ τὸν πάλαι νόμον, περὶ οὗ Παῦλος βοᾷ· «νόμον οὖν
 καταργοῦμεν; Μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστώμεν»², ὃν καὶ ὁ κύ-
 20 ριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἐντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν
 ζωὴν τὴν αἰώνιον³, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε», φησί, «Μωσῆ,
 ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί»⁴. Βλέπεις ὑπερβάλλουσαν ὁμολογίαν τοῦ νό-
 μου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέν-
 25 τος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ
 ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἑλληνικὰς σοφία· μωρίαν δ'
 ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψεῖα τινὶ καὶ εὐεπεία καὶ πιθανότητι
 λόγων, τοῦ αἰσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχιῶν ἐγένετο καὶ τῆς
 30 μωρίας δικαίως ἐπώνυμος⁵, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ὑπὲρ ἔν-
 νοιαν οὕσα — τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας ἀπόρ-
 ρητος⁶ —, ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώσεως,
 ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 ἐγκαταβάλλοντος V₂ 17 ὁ μετὰ οὗ προστ. L
 20 Μωυση Σ₁

1. Ἰω. 1, 9.

3. Βλ. Ἰω. 5, 39.

5. Βλ. Α' Κορ. 3, 19.

2. Ρωμ. 3, 31 (ἱστάνομεν)

4. Βλ. Ἰω. 5, 46.

6. Βλ. Α' Κορ. 1, 18. 21. 23. 2, 14.

τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τοῦναντίον ἀποδοουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστάσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος¹, ἥσπερ καὶ νῦν
5 ἔργον ἐπανιστάναι κατὰ τε τοῦ πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ πνεύματος γραφάς.

14 Οὐκ οὖν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ ἐστὶ τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας ἢ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν θεόν²; Εἰ δ' ἄλλαχού φησιν ὁ Παῦλος ὅτι
10 «γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν»³, οὐχ ἑαυτῶ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητῆς, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος. Ἄλλ' ἦλθον μὲν, φησὶν, εἰς ἔννοιαν θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν θεῶ· οὐδὲ γὰρ παντουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ
15 μόνον ἀναρχόν τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν⁴, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα⁵ καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχυρῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ
20 μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο — φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης — ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὅρας ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἢ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτήν ἐξ
25 οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένην ἀπλότητι δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὐθὺς ταύτη προσέχει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς πρὸς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται σοφὸς
30 ὢν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἐν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἃς παρὰ τῶν ἀγίων πατέρων ἐν ἀπλότητι παρελήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὐσας καὶ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 23 οὐ A₁ 28 παρ' : πρὸς L

1. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ ψυχῆς* 34, 46, Χρήστου, σ. 104, 109.

2. *A' Κορ.* 1, 21.

3. *Ρωμ.* 1, 21.

4. *Ρωμ.* 1, 28.

5. *Ρωμ.* 1, 25.

σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἕτασιν καὶ ἐπίνοιαν καὶ δι' ἔργων φανερουμένας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἳ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρα καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ
5 παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν»¹.

15 Ἄλλ' ἐν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς
10 παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ πνεύματος ἐνεργείαις, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζώσις ἐνεργουμέναις, δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέ-
15 στερον, ἐκ θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφοὺς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστῃ μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμνηότας αὐτούς. «Καὶ δς ἄν», φησὶν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικούς λόγους ἀφίκηται, ἀτελής αὐτός τε
20 καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονούντος ἠφανίσθη»². Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὐχεται μηδὲν εἰπεῖν ὃ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον³. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη θεοῦ τε καὶ ἐκ θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ
25 μεμύηται τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται⁴. Θεὸν δ' Ὀμηρὸς ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται⁵, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὄργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνὸς ἐνεργεῖσθαι
30 δαίμονος, ἀτε τῆς Θεογονίας ὄντι ποιητῇ, διόπερ ἐγγέα κατὰ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 8 ἐν παραλ. L 11 - 12 καὶ μετὰ ἐπαναστήσαντας
προστ. A₁ 26 Ἀχιλλέως A₁

1. Α' Κορ. 1, 25.

2. Φαίδρος 245α.

3. Τιμαίος 27c.

4. Πλάτωνος, Ἀπολογία 20e ἐξ. Ξενοφώντος, Ἀπομνημονεύματα 1, 4 κ.ά.

5. Ἰλιάς 1, 1.

ταὐτὸ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιοτάτα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕασι βόσκοντι κατ' οὖρος δάφνης φαγῶν ἐλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης¹. Ἄλλω δ' ἄλλος θεῶν «ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς»². Ἐτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσα θεόφραδι»³. Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου, τὰς ἐπτὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἐπτὰ ἀστέρας τοὺς πλάνητας καὶ ὄσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτούς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς⁴.

- 16 Τί δὴ φῆς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδῆλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἧτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· καὶ εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταδαλούσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων»⁶, κατὰ Σολομῶντα τὸν θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναται τις «ποτήριον κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων»⁷, πῶς ἂν δυνηθεῖη τις θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὐ φησιν ὡς «ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ

A₁C₂L 1₁V₂Mf 4 δὲ V₂ ἐνεκάρπισεν κώδ. Mf 7 ἑπταπόρης Mf

1. Βλ. ἐν προοιμίῳ τῆς Θεογονίας. Πρβλ. Τζέτζη, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας 30.

2. «Τοὺς δὲ καὶ ὑπνώοντας ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς», παρὰ Συνεσίῳ Πτολεμαίδος, Περὶ Ἐνυπνίων 3, PG 66, 1289 A.

3. «Πάντ' ἐδάης, Μουσαῖε θεοφραδές», Ὀρφικὰ παρὰ Τζέτζη, Χιλιετηρίδες 12, 149. Ὁ Παλαμαῆς, παραθέτων ἀπὸ μνήμης τὸ χωρίον, ὡς συνήθως, μετέβαλε τὴν ἔννοιαν τούτου.

4. Βλ. τὰς σχετικὰς διηγήσεις παρὰ Τζέτζη, Σχόλια εἰς ἔργα καὶ ἡμέρας 23 ἐξ.

5. Σοφ. Σολ. 1, 5.

6. Α' Κορ. 10, 21.

οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν θεόν»¹, οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγεννημένην σοφοῖς ἑθεοῦ σοφίαν ἑκάλεσεν, ἀπαγε, τὴν δὲ ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς ἄγγελον οὖσαν θεοῦ, θεὸν ἐπέγνω τὸν δι᾽ αὐτῆς ἀγγελλόμενον
 5 καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τοὺς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους»².

17 Εἰ γοῦν ὁ ἀληθῆς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ
 10 μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθῆς, οὐδὲ ἔχων σοφίαν, ἀλλ᾽ οἶον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἰδωλὸν καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ᾽ οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη ἑθεοῦ σοφίαν προσειπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἡ νοῦς, καλόν, ἡ δὲ ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πονηρόν³. καίτοι μέτρα κόσμου, διεξό-
 15 δους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμοὺς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἢ καθ᾽ ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστὶν ἄνοος καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ᾽ Ἑλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι θεοῦ σοφίας, καθ᾽ ἣν τὴν ἑτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν θεὸν
 20 οὐ τῶν ὄντων κύριον, οὐδὲ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως θεοῦ ἀπωσαμένη σέβας καὶ τοῖς θεοῖς οὐχ ὀσίως, κατ᾽ αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον, ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γεγонуῖα, πῶς ἂν εἴη θεοῦ σοφία⁴; Διὸ καὶ
 25 ὁ Παῦλος διττὸν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνὺς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησὶ, «θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν θεόν»⁵. Ὅρας ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γινῶναι τὸν θεόν; Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῖς Ἑλλήσιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ
 30 τοῦ τῆς ἑσοφίας ὄνόματος φανερωθεῖσα. Τί γὰρ καὶ προῖών

A₁C₁L Σ₁V₂Mf6 καὶ πρὸ ἐχρῆν προστ. A₁21 ὄντος A₁L

1. Α' Κορ. 1, 21.

2. Ἐπιστολὴ 7, PG 3, 1080 B.

3. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4, 23, PG 3, 725AB.

4. Ἐπιστολὴ 7, PG 3, 1080 B.

5. Α' Κορ. 1, 21.

φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν»¹. ἄρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν», φησίν, «θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων»² καὶ «ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν»³. Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ»⁴. Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἦλθον μὲν πῶς εἰς ἔννοιαν θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικρὰς⁵, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν, μηδαμῶς θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

18 Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν
 15 φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῇ μακαρίᾳ φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γὰρ ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία»⁶ ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μούσωντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθετῶν διδάσκοντες, ἀξίας θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο
 20 οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καὶ ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ θεοῦ καὶ φύσεως κατεφύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εὐρεῖν, ὃ προὔργου καὶ διὰ
 25 σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσοῦτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἶπειν τὰ ἄψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετειληχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικῆς ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὧ τῆς ἀσεβείας, ἡμῶν, συνατῖδια δὲ τῷ θεῷ καὶ ἄκτιστά τε καὶ
 30 ἀναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχὴν καὶ τὰ τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος

A, C, L Σ, V, Mf

7 ἐγενήθη LΣ,

14 θεοῦ ἐκεῖνοι L.

1. A' Κορ. 2, 7.

2. A' Κορ. 2, 6.

3. A' Κορ. 2, 8.

4. A' Κορ. 1, 30.

5. Βλ. Πλουτάρχου, Περὶ ἀρεσκόντων 1, 6, «ἐλάβομεν δ' ἐκ τούτου ἐννοιαν τοῦ θεοῦ».

6. Ρωμ. 1, 21.

σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. Τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα ταύτῃ φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὄλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ»¹, κατὰ τὸν
 5 τοῦ κυρίου λόγον. Ἐγὼ γὰρ ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρηθῆσαι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὖσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικά τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μηδὲ πρὸς αἰσθησιν ὀπωσοῦν πεφυκότα, μὴδ' ὄργανον ὄλως ἐσχηκότα
 10 τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δὲ ὁ Παῦλος 'ἀνθρωπίνην σοφίαν' ἔστιν οὐ λέγει ταύτην—«τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησὶν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις»², καὶ πάλιν, «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις»³,—ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα⁴, σοφοὺς μωρανθέντας⁵, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου⁶ τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίων τῶν προσρημάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην⁷, σοφίαν καταργουμένην⁸ καὶ κενὴν ἀπάτην⁹, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων¹⁰.

19 20 Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρός· «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τὴν ἕξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τὴν ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν»¹¹. Εἰκότως. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρήσαν οἰχήσεται, ἡ δὲ τοῦ καθήκοντος παρατραπίσαται δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δὲ τις τῷ φυσικῇ εἶναι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην¹², ἀληθῆ μὲν λέγει καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 ἀπ' A₁

1. Ματθ. 7, 18.

2. Α' Κορ. 2, 4.

3. Α' Κορ. 2, 13.

4. Α' Κορ. 1, 26.

5. Ρωμ. 1, 22.

6. Α' Κορ. 1, 20.

7. Αὐτόθι.

8. Βλ. Α' Κορ. 1, 28.

9. Κολ. 2, 8.

10. Α' Κορ. 2, 6.

11. Παράθεσις μὴ ἐξιχνιασθεῖσα.

12. Οὕτως ἔλεγον οἱ περὶ τὸν Βαρλαάμ, βλ. ἐρώτησιν ἀνωτέρω. Ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι θεῖον δῶρον χάριν προπαιδείας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλῆ ἀποβαίνουσα χρῆσιμος καὶ ἀλλῆ ἐπιβλαβής, βλ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 1, 2. 1, 7, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 7, 241, 30 ἐξ. 7, 249, 8 ἐξ.

καὶ τοὺς κακῶς ταύτῃ χρησαμένους καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν
 τέλος κατασπάσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας· ἴστω δὲ καὶ
 τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὖξων, ὅτι τοῖς ἐκ θεοῦ
 θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ
 5 θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐν-
 ἔργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ θεοῦ, εἰ καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει
 ἐκ θεοῦ· διὸ καὶ παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως
 ἂν προσρηθείη. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῶν ἔξω φιλοσόφων νοῦς δόμα
 θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπείς δὲ ταῖς
 10 ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνου, ὡς
 προΐσταμένην τοιούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δὲ τις
 αὖθις φαίη μὴδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καὶ γνῶσιν εἶναι
 παντάπασιν κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν,
 πρῶτον μὲν ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὖθις ἀντακούσεται μὴ
 15 δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη¹ μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔρι-
 δος γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν
 ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ οἰ-
 κείου τέλους ἐκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γὰρ
 καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἐ-
 20 πειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιοῦμεν, ὡς οὐδὲν κακόν,
 ἢ ἐστὶ, κακόν ἐστίν², ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καὶ προση-
 κούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

20 Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν ἐν τοῖς
 κτίσμασι θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία καὶ ἡ πρὸς
 25 τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δήλον. Ἄλλ' ἀμφοτέρων
 διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἄλλ' ἔνεστι καὶ τι
 χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων
 σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν
 καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότην ἀρίστην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ
 30 τούτων συνεσκευασμένην ἤγγηται³· κὰν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνε-
 σκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδύμων τὰ ἥδιστα παρα-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12-13 παντάπασιν εἶναι A₁ 14 παρ' ἡμῶν δικαίως A₁

1. Ἰακ. 3, 15.

2. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 33, PG 3, 733 A.

3. Βλ. τὴν εἰκόνα ἀνωτέρω ἐν I, 1, 11 καὶ κατωτέρω I, 1, 21. 2, 1, 15 ἐξ.

λαμβάνεται, συγκαλύφαι δυνάμενα τὴν περίεργον κατασκευὴν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παραμιχθέν¹. ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθῃ τι συναποληφθὲν λείψανον θανατηφόρον. Κἂν ἐξετάσης, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς², καὶ τοὺς 'εἰκονογνώστας' τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐτῆς κατὰ θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχὴν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν Κἄιν εἰρημένον, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης»³. Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπεικῶς ὀλίγων, κάκεινων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ⁴. Τίς τοίνυν χρεῖα παρακινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὀπωρᾶ ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν;

15 Ἄφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ θεοῦ· ἐκπλήττεται τε ταύτῃ προσανέχουσα καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ παραμένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμένοις καὶ οἷά τι κλειθρῶν χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα⁵ «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη»⁶, διὰ μόνου τοῦ πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

21 25 Ὅραξ ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυροὺς; Ἐπι

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 22 οἶδε C₂Mf

1. Παλαιὰ εἰκὼν χρησιμοποιουμένη πρὸς χαρακτηρισμὸν ὀρισμένων αἰρετικῶν. Ὁ Ἐφραίμ λέγει περὶ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδασάνου ὅτι προσέφερε διὰ τῶν ποιημάτων του τὸ δηλητήριο ἀνάμικτον μὲ μέλι, Duval, *La littérature syriaque*², 1903 σ. 18 ἐξ.

2. Θέσις τοῦ Ἰππολύτου, ὅτι πᾶσα αἵρεσις προέρχεται ἐξ ἀντιστοίχου φιλοσοφήματος, *Κατὰ Αἰρέσεων*, προοίμιον, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων, 5, 198 κ.ἐ.

3. Γεν. 4, 7, «οὐκ, ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης ἡμαρτες»;

4. Διαδόχου, *Κεφάλαια* 77 κ. ἀ.

5. Ἰσαάκ Σύρου, Ὁμίλια 72, Σπετσιέρη σ. 314.

6. Α' Κορ. 2, 9.

δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτείνειν, καθελόντα σε τὸ παρ' αὐτῆς προσγενόμενόν σοι φύσημα—πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἔκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα»,—καθελόντα δ' ὁμοίως, ἔπειτα διελεῖν καὶ
 5 διαρρίψαι κεφαλὴν τε καὶ οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφρων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες,
 10 οὕτω σὲ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καὶ θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρίναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ καὶ ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς διακριθέντι, ὅσον δὲ καὶ τοῦτ' ἔργον καὶ ὅσης δεῖται διακρίσεως· ὁμοίως εἰ καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν
 15 οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρὸς τι καλόν· ἄλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖη θεοῦ κυρίως δῶρον καὶ πνευματικόν, ἅτε φυσικόν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν¹. Διδὸν καὶ ὁ σοφὸς εἶπερ τις τὰ θεῖα Παῦλος σαρκικόν² αὐτὸ καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλήσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα»³. Καίτοι τίς ἂν χρήσαιτο κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν⁴; Ἄλλ' ὁμοίως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἦγον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

22 Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιεῖα κατὰ τοὺς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ θεῖον θεοῦ δῶρον ἦκιστ' ἂν κληθεῖη, σαρκικόν γὰρ καὶ
 25 φύσεως, ἄλλ' οὐ χάριτος τὸ δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ θεὸς ἐποίησεν· οὕτω καὶ ἡ παρά τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτῃ χρῆται, φύσεώς ἐστιν, ἄλλ' οὐ χάριτος τὸ δῶμα, διὰ τῆς φύσεως παρά θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν ἄλλ' οὐ πνευματικόν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ με-
 30

A₁C₆L Σ₁V₂Mf 14 σοφίας: παιδείας V, παιδείας διορθ. ἄνω σοφίας Σ₁, 28 δεδομένον Mf

1. Διακρίνει ἐνταῦθα καὶ ἀλλαγῶ διπλᾶ τὰ δῶρα· τὰ φυσικά, ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀλόκληρον καὶ τὰ τὰ πνευματικά, διδόμενα ἄνωθεν εἰς τοὺς καθαρούς.

2. Β' Κορ. 1. 12.

3. Α' Κορ. 1, 26, (ὑμῶν).

4. Βλ. Α' Κορ. 1, 20 ἐξ.

λέτης ἀνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι· θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἢ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ καὶ ἀλιεῦσιν ἀνωθεν ἐπιπτῆ, βροντῆς υἱούς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον¹, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, 5 καὶ ἀνὰ τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, καὶ διώκταις θερμοῖς τὸν ζῆλον, μετατίθησι καὶ ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἄρρητα² δι' αὐτῆς τοίνυν ἔνι καὶ ἡμᾶς ἕκαστ' εἰκόνα θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι. Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀ- 10 δὰμ εἴπερ τινὶ τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρώτῳ πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτη δ' αὐθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὕρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεή- 15 θημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου³ λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἴροντος τοῦ κόσμου⁴ καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαικωνίζουσαν, εἰ καὶ μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς⁵, 20 οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτῃ προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὅρας σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησις ἐστὶν ἡ σώζουσα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα; Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίησω τέλος. 25 Εἰ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καθαρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ θεοῦ ποτε γενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις· ὅτι καὶ πολλῶ μᾶλλον, εἰ τις πρὸς τὴν ἀποδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ 30 αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὐθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστὶν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

A, C, L Σ, V, Mf 27 οὐχί: οὐχ ἢ L

1. Ὁμιλία 41, 14, PG 36, 448 C.

2. Βλ. Β' Κορ. 12, 2 κ.ε.

3. Α' Κορ. 2, 6.

4. Ἰω. 1, 29.

5. Α' Κορ. 1, 18.

- 23 Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἶπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρονητέα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρα γεγονόσιν
5 αὐτῆς.

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς Θεωρίας τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς¹. Οὗτος τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος· μηδὲν τῆς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας φωνῆς ἐπιδέεσθαι καί, καθά φησιν ὁ κύριος, ἀλλοτρίας φωνῆς μὴ ἀκούειν².

- 10 Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς Εὐπάτριον³. Ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῖν ἐγένετο.

- Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἑβδο-
μον ψαλμόν⁴. Δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὐρομεν· Ἐν
15 μὲν, τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον δέ, τῶν περὶ οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἰδησιν ὑγιῆ. Ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὃς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τά-
20 χους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσαι πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος.

- Τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ἐκ τοῦ πρώτου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας⁵. Ἡ πρὸς θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔγνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐν-
25 τολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱεουργίαις μόνως τελεῖται.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 10 περὶ: πρὸς L 13-14 ἐκ τοῦ ἑβδόμου ψαλμοῦ
A₁C₂L V₂Mf 20 ἰδωμεν A₁C₂Σ₁V₂Mf

1. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 30, PG 44, 240 D.
2. Ἰω. 10, 5.
3. Ἐπιστολὴ 11, PG 46, 1041 C (ἄνευ τίτλου ἐνταῦθα ἢ ἐπιστολῆ).
4. Ὁμιλία εἰς 14 (ὄχι 7) ψαλμόν 3, PG 29, 256 BC.
5. Περὶ ἐκκλ. Ἱεραρχίας 2 (ὄχι 1), PG 3, 392 A.

Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς Ἑρμηνείας τοῦ κατὰ
 Ματθαῖον ἀγίου εὐαγγελίου¹. «Ἄ μὴδὲ ὄναρ οἱ ἐξώθεν σοφοὶ
 φαντασθῆναι ἠδυνήθησάν ποτε, ταῦτα οἱ ἄλιεῖς καὶ ἀγράμματοι
 μετὰ πολλῆς τῆς πληροφορίας ἡμῖν ἀπαγγέλλουσι καὶ τὴν γῆν ἀ-
 5 φέντες πάντα περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διαλέγονται, ἐτέραν ἡμῖν ζωὴν
 καὶ βίον εἰσάγοντες, ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν καὶ κόσμον ἕτε-
 ρον, καὶ ἀπλῶς πάντα ἐξηλλαγμένα, οὐ καθάπερ Πλάτων καὶ Ζή-
 γων καὶ εἴ τις ἕτερος νόμους συνέθηκε· καὶ γὰρ αὐτόθεν ἀπαν-
 τες ἐδείκνυντο οὗτοι ὅτι πνεῦμα πονηρὸν καὶ δαίμων τις ἄγριος
 10 πολεμῶν ἡμῶν τῇ φύσει ταῖς αὐτῶν ἐνήχησε ψυχαῖς. Καὶ περὶ
 θεοῦ δὲ ταῦτα φιλοσοφεῖν πείθουσιν οἱ ἄλιεῖς, ἀ μὴδεῖς μὴδέ-
 ποτε ἐκείνων μὴδὲ εἰς νοῦν λαβεῖν ἴσχυσε, διὸ τὰ μὲν τῶν φι-
 λосоφῶν ἐκείνων οἴχεται καὶ ἀπόβωλε, καὶ μάλα εἰκότως· δαί-
 μονες γὰρ αὐτὰ διηγόρευσαν· ἠφανίσθη τοίνυν καὶ καταπεφρό-
 15 νηται, ὡς ἀραχνίων εὐτελέστερα, μᾶλλον δὲ ὡς καταγέλαστα
 καὶ ἀσελγῆ καὶ πολὺν ἔχοντα τὸν ζόφον καὶ τὸ ἄχρηστον· ἀλλ’
 οὐχὶ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα».

Τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου². «Σοφία
 πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ θεῶ κεκαθαρμένος ἢ καθαιρόμενος τῷ
 20 καθαρωτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ καὶ μόνην ἀπαιτοῦντι παρ’ ἡμῶν
 θυσίαν, τὴν κάθαρσιν. Σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λό-
 γῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεων καὶ ταῖς κινδύλοις καὶ περιτι-
 ταῖς ἀντιθέσεσι. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ καὶ ταύτην
 ἀσπάζομαι, μεθ’ ἧς ἄλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὄλην τοῖς τοῦ εὐαγ-
 25 γελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμη-
 μένῳ λόγῳ τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες».

Τοῦ ἀγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς Ἑρμηνείας τοῦ ἐνά-
 του ψαλμοῦ³. «Οἱ τὴν ἐγκόσμιον ταύτην καὶ δαιμονιώδη καὶ
 ψυχικὴν σοφίαν ἐξησκηκότες ἀλαζονεύονται διὰ τοῦτο καὶ τοὺς

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 2 ἀγίου παραλ. L 3 φαντασθῆναι ἠδυνήθησαν: ἐ-
 φαντάσθησαν A₁ διορθ. ὅταν A₁ 18 τοῦ ἀγίου παραλ. A₁ 24 εἰς
 μετὰ ἄλιεῖς προστ. Mf

1. Ὁμιλία εἰς Ματθαῖον 1, 4-5, PG 57, 17 ἐξ.
2. Ὁμιλία 36, 2, PG 35, 936 BC.
3. Εἰς τοὺς ψαλμοὺς 9, 23, PG 69, 780 A.

ἐν πτωχείᾳ φρενῶν ἐμπυρίζουσι, τουτέστιν υἱοὺς γεέννης ἀπο-
 φαίνουσι, συνηγοροῦντες τῷ ψεύδει καὶ ταῖς αὐτῶν εὐγλωττίαις
 τὴν ἀπάτην κατακαλλύοντες καὶ ἀποφέροντες διὰ τούτου πρὸς τὸ
 5 πλανᾶσθαι πολλούς· οὗτοι συλλαμβάνονται, καθάπερ εἰς παγίδα
 πεσόντες, εἰς τὰ τῶν πλάνων διαβούλια· ὁ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι συμ-
 βουλεύσειαν, τοῦτο τοῖς ἀμαθεστέροις πάγη καὶ βρόχος γίνεται».

A₁C₈L Σ₁V₂M₁ Προστ. ἀπόσπ. ἐν τέλει βιβλίου A₁C₈ ἐν σειρᾷ τῶν τοῦ
 Νύσσης μετὰ τὸ ἐκ τοῦ Πρὸς Εὐπάτριον I,

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν ἐξηγήσεως¹.
 "Ὅρα τὴν συλλογιστικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, πῶς φησι, τῷ πλή-
 3 θει τῆς σοφίας ἀκολουθεῖ τὸ πλῆθος τῆς γνώσεως²· καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς
 γνώσεως ἢ προσθήκῃ τῶν ἀλγημάτων παρομαρτεῖ κατὰ τὸ ἀκόλουθον,
 ὥστε πρὸς τῷ μηδὲν ἀναγκαῖον καὶ λυσιτελὲς καὶ πρόξενον ζωῆς αἰωνίου
 6 ἐκ τῆς ἀναλήψεως τῶν θύραθεν πολλῶν καὶ περιττῶν μαθημάτων καὶ τῆς
 ἐν ἀγρυπνίαις καὶ κόποις προσγινομένης ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ γνώσεως
 ἀκροτάτης ἀκολουθεῖν τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα λίαν ἐσπουδακόσιν, ἔμπαλιν
 9 καὶ ἡ ἐπίτασις συμβαίνει τῶν ἀλγημάτων. Δέον τούτοις πᾶσι χαίρειν εἰ-
 πόντας διαγρυπνεῖν ἐν ὑμνωδίαις καὶ προσευχαῖς καὶ δεήσεσι ταῖς πρὸς
 τὸν ἴδιον ποιητὴν καὶ θεὸν καὶ δεσπότην, καὶ τούτοις ἐγκαρτερεῖν, τού-
 12 τοις σχολάζειν, διὰ τῶν τοιούτων ἀνυψοῦν τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν πρὸς
 τὸ ἀκατάληπτον ὕψος τῆς θείας μεγαλωσύνης καὶ τῷ κάλλει τοῦ ἡλίου
 τῆς δόξης προσατενίζειν καὶ ταῖς ἐκεῖθεν μεθέξει καὶ μετουσίαις κατα-
 15 λαμπρύνεσθαι καὶ τὸν ἐντὸς καὶ τὸν ἐκτὸς ἡμῶν ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀρρή-
 του δόξης κατατρυφᾶν ἐν ταῖς κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς αὐτὴν θεωρίαις καὶ
 φαντασίαις καὶ πληροῦσθαι τῆς ὄντως ἀνεκλαλήτου καὶ θείας ἀγαλλιά-
 18 σεως, ἵνα μὴ τοῖς ἀσυμφόροις σχολάζοντες εἰς κατάγνωσιν ἔλθωμεν μι-
 κρὸν ὕστερον τῆς ἀνονήτου σχολῆς.

1. Ἐκκλ. 1, 18.

2. Γρηγορίου Ἀγριγέντου, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν 1, 18*. Τὸ χωρίον τοῦ-
 το προσετέθη εἰς τὴν παροῦσαν συλλογὴν ὑπὸ ἄλλου προσώπου, θεωρή-
 σαντος αὐτὸ ἐκ συγχύσεως ὡς ἀνήκον εἰς τὸν Νύσσης.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Καλῶς ἐποίησας, πάτερ, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων περὶ τοῦ ζη-
 τηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γὰρ ἀκούων λύοντός μοι
 τὰ διηπορημένα, ἐθαύμαζον μὲν τῆς ἀληθείας τὸ ἐμφανές, ἐ-
 κεῖνο δέ μου ὑπεισῆει τὴν διάνοιαν, ὡς ἐπέειπερ ἄλογον παλαίει
 5 πᾶς λόγος¹, ὡς καὶ αὐτὸς εἶρηκας, μὴ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ λε-
 γομένοις αὐθις εἴη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων
 μαρτυρίαν μόνην ἔγνωσαν ἀναμφίλεκτον καὶ τοὺς ἁγίους
 τὰ αὐτὰ σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδὲν τοιοῦτον εἶμι δέδοικα. Ὁ
 γὰρ τούτοις μὴ πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτὸς ἀξιόπιστος εἴη;
 10 Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοίῃ τὸν τῶν ἁγίων θεόν; Αὐτοῦ γὰρ ἐστι
 λόγος πρὸς τοὺς ἀποσιτόλους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τοὺς μετ' αὐ-
 τοὺς ἁγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθειῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθειεῖ»², ταῦ-
 τὸν δ' εἰπεῖν, αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθῆι
 παρὰ τῶν ζητούντων τὴν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ;
 15 Διὸ παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μου καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον
 διεξιόντος, ὧν παρὰ τῶν διὰ βίου τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν με-
 τιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καὶ εἰπεῖν μὲν μοι καὶ τι
 τῶν δοκούντων παρὰ σεαυτοῦ πρὸς ταῦτα, προσθεῖναι δὲ καὶ
 τὰς τῶν ἁγίων περὶ τούτων δόξας. Λέγουσι γὰρ ἡμᾶς κακῶς
 20 ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τὸν ἡμέτερον ἐμπερι-
 κλείειν νοῦν· ἔξω γὰρ τοῦ σώματός φασι μᾶλλον χρῆναι παντὶ
 τρόπῳ τοῦτον ἐξωθεῖν³. Διὸ καὶ διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν
 ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες ὡς τοῖς ἀρχαίοις παραιοῦν-
 τας ἐφ' ἑαυτοὺς βλέπειν καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν
 25 τὸν οἰκεῖον νοῦν, φάσκοντες μὴ κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 12 ὅτι: ὡς Mf 17 ἀνδρῶν παραλ. A₁ καὶ τι:
 καίτοι A₁

1. Βλ. I, 1, 1.

2. Λουκᾶ 10, 16.

3. Βλ. Βαρλαάμ, Πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, 315, 14, «τοῦ μὲν σωματοειδοῦς παντός κεχωρισμένον (τὸν νοῦν)».

τὸν νοῦν¹. Τὸν οὖν μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόητα, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι τις; Φασὶ δὲ καὶ τὴν θείαν χάριν διὰ τῶν μυκτῆρων εἰσοικίζειν λέγειν². Ἄλλ' εἰδὼς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγοντας αὐτούς, παρ' οὐδενὸς γὰρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡ-
 5 μετέρων, ἐκ τούτου καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπι-
 τίθεσθαι· τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστὶ τὰ τε μὴ ὄντα καὶ ἀνθρώπων
 πλάττειν καὶ τὰ ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δὲ δίδαξόν με, πάτερ,
 πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάσῃ προαιρούμεθα καὶ μὴ κακὸν
 οἰόμεθα τῷ σώματι τὸν νοῦν ἐμπερικλείειν.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf

1. Βλ. Βαβλαάμ, *Πρὸς Ἰγνάτιον*, Schirò 323, 117 «διαζεύξεις τινὲς τε-
 ρατώδεις καὶ αὐθις συζεύξεις νοῦ πρὸς ψυχὴν», κατὰ τὴν ἐκτίμησιν
 τοῦ συγγραφέως.

2. Βλ. αὐτόθι (323, 120), «καὶ νοεραὶ τινες εἰσοδοὶ τε καὶ ἔξοδοι διὰ
 τῶν ῥινῶν ἅμα τῷ πνεύματι γινόμεναι».

1, 2

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΟΤΙ ΤΟΙΣ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ
ΕΛΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

- 1 Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τὰ σώ-
ματα ἡμῶν ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστι»¹, καὶ πάλιν
ὅτι «οἶκος τοῦ θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν»², ὡς καὶ ὁ θεὸς λέγει, ὅτι «ἐνοι-
κῆσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν θεός»³; Ὁ
5 τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι θεοῦ, πῶς ἂν ἀναξιοπαθῆσαι
τις νοῦν ἔχων ἐνοικίσει τὸν οἶκετον νοῦν αὐτῷ; Πῶς δὲ καὶ ὁ
θεὸς τὴν ἀρχὴν ἐνόηκε τῷ σώματι τὸν νοῦν; Ἄρα καὶ αὐτὸς
κακῶς ἐποίησε; Τοὺς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἰρετικοῖς
ἀρμόσει λέγειν, οἳ πονηρὸν καὶ τοῦ πονηροῦ πλάσμα τὸ σῶμα
10 λέγουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τὸν
νοῦν οἴομεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δὲ οὐχὶ κακόν, ἐπεὶ μηδὲ
τὸ σῶμα πονηρὸν⁴. Διὸ μετὰ τοῦ Δαυὶδ τῶν διὰ θείου τῷ θεῷ
προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τὸν θεόν, «ἐδίψησέ σε ἡ ψυ-
χή μου, ποσαπλῶς σοι ἢ σάρξ μου»⁵ καὶ «ἡ καρδία μου καὶ ἡ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf Τίτλος· αὐτοῦ: Γρηγορίου V, ἁγίου Γρηγορίου Σ₁ λό-
γος παραλ. A₁L ἀπόκρισις δευτέρα τίθεται πρὸ τίτλου A₁ μετὰ ὁ δεύ-
τερος Σ₁ μετὰ τίτλον λοιποὶ κώδ. 4 ἐν παραλ. A₁ 5 ἀναξιοπα-
θῆσαι Mf 14 πωσαπλῶς C₂

1. Α' Κορ. 6, 19, (ὁμῶν), (ὁμῖν). 2. Ἐβρ. 3, 6.

3. Β' Κορ. 6, 16 ἐκ Λευϊτ. 26, 11 ἐξ.

4. Οἱ Γνωστικοὶ καὶ ἄλλοι δυαρχικοὶ ἐδίδασκον ὅτι τὸ σῶμα εἶναι πλάσμα τοῦ κακοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἐκ τῶν κυρίων ρευμάτων τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως τὸ σῶμα ὑποτιμᾶται καὶ κακίζεται. Ἡ ὀρθό-
δοξος διανόησις ἐκδέχεται τὸ σῶμα ἀγαθόν.

5. Ψαλμ. 62, 2,

σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ θεὸν ζῶντα»¹· καὶ μετὰ τοῦ Ἑσαίου,
 «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος
 χαλκοῦν, ὃ ἐνεκαίνισας»² καὶ «διὰ τὸν φόβον σου, κύριε, ἐν γασ-
 τρὶ ἐλάβομεν πνεῦμα σωτηρίου σου»³, ᾧ θαρροῦντες οὐ πεσοῦ-
 5 μεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντες καὶ ὡς γητῶν
 τῶν ἐπουρανίων ῥημάτων καὶ πολιτειῶν καταψευδόμενοι. Εἰ γὰρ
 καὶ ὁ ἀπόστολος θάνατον τὸ σῶμα λέγει, — «τίς γὰρ με», φησί,
 «ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;»⁴, — ἀλλ' ὡς τοῦ
 προσύλου καὶ σωματικῷ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτε-
 10 χνῶς· διό, πρὸς τὸ πνευματικὸν καὶ θεῖον παραβάλλων τοῦτο,
 σῶμα δικαίως ἐκάλεσε, καὶ οὐχ ἀπλῶς σῶμα, ἀλλὰ θάνατον
 σώματος, καὶ τοῦτο μικρὸν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχὶ
 τὴν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν ἀμαρτητικὴν ὁρ-
 μὴν ἐκ παραβάσεως· «πεπραμένος», φησὶν, «εἰμι ὑπὸ τὴν ἀμαρ-
 15 τίαν»⁵· ὁ πεπραμένος δὲ οὐ φύσει δοῦλος. Καὶ πάλιν· «οἶδα ὅτι
 οὐκ οἶκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν»⁶. Ὁρᾷς
 ὅτι οὐ τὴν σάρκα ἀλλὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτῇ φησι κακόν; τοῦτον
 τοῖνον, τὸν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς
 ἀντιστρατευόμενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχὶ
 20 τὸν νοῦν'.

2 Διὰ τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαραταττόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς
 ἀμαρτίας⁷, ἐξοικίζομεν αὐτὸν τοῦ σώματος καὶ ἐνοικίζομεν τὴν
 ἐπισκοπὴν τοῦ νοῦ καὶ νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἐκάστη τε δυ-
 νάμει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἐκάστῳ τὸ προσ-
 25 ἦκον· ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καὶ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἀντιλη-
 πτέον, τὸ ἔργον δὲ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται ἑγκράτεια·
 τῷ δὲ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τὴν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξιν,
 ἡγάπην· ὃ ἔσχεν αὕτη τὴν ἐπωνυμίαν· ἀλλὰ καὶ τὸ λογιστι-
 30 κὸν διὰ τούτου βελτιοῦμεν, ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὃ τι προσίστα-
 ται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εἰς θεὸν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δὲ τουτὶ

A,C,L Σ,V,Mf 28 ἀγάπη Mf

1. Ψαλμ. 83, 3.

3. Ἑσ. 26, 17 ἐξ.

5. Ρωμ. 7, 14.

7. Ρωμ. 7, 23.

2. Ἑσ. 16, 11.

4. Ρωμ. 7, 24.

6. Ρωμ. 7, 18.

8. Ρωμ. 8, 2.

τὸ μόνον τοῦ νόμου τούτου "γῆψιν". Ἐγκρατεία δέ τις τὸ σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, θυμὸν τε καὶ ἐπιθυμίαν¹ ἀφορμὴν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καὶ νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ θεῷ, κτάται καὶ ὄρα ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπηγε-
 5 γελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν. Καὶ τότε ἂν δυνηθεῖη καὶ τοῦτο μετὰ Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτῶν φῶς λάμπαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ»². «ἔχομεν δέ», φησί, «τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακί-
 10 νοῖς σκεύεσι»³. Τὸ γοῦν πατρικὸν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γινῶναι τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι, τοῖς σώμασιν, εἰ τὸν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μὴ ὅτι πνευματικός,
 15 ἀλλὰ καὶ νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὁμοῦ, ἔχων;

3 Ἐπεὶ δὲ καὶ ἔνεστι πολυδύναμον πρᾶγμα, ἢ καθ' ἡμᾶς ψυχῆ, χρῆται δ' ὡς ὄργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὄργανοις χρωμένη ἐνεργεῖ ἢ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦ-
 20 μεν νοῦν; Ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτ' ἐπὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὐδὲ μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χεῖλεσιν ἐνφωτισμένην εἶναι τὴν διάνοιαν· ἐντὸς δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ· διηγήθησαν δέ τινες, τίνι πρώτῳ ὡς ὄργάνῳ χρῆται τῶν ἐντὸς. Οἱ μὲν γὰρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ
 25 τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρῶνται, οἱ δὲ τῆς καρδίας τὸ μεσαίτατον καὶ τὸ κατ' αὐτὸ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἀπειλικρινημένον ὄργανον διδῶσιν αὐτῇ⁴. Ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοί, εἰ καὶ μήτε ἔνδον

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 12 ὡς παραλ. A₁ 13 αὐτῶν παραλ. A₁ 17 ἐν ἔστι A₁C₃Σ₁V₂Mf 26 καθ' αὐτὸ A₁

1. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἢ ἀνωτέρω χρησιμοποιηθεῖσα στωϊκίζουσα διμερῆς διαίρεσις τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς (λογιστικὸν καὶ παθητικὸν) μεταβάλλεται εἰς πλατωνίζουσαν τριμερῆ (λογιστικὸν, θυμικὸν, ἐπιθυμητικὸν). Ἡ ἐναλλαγή εἶναι συνήθης εἰς τοὺς Πατέρας.

2. B' Κορ. 4, 6.

3. B' Κορ. 4, 7.

4. Οἱ ἐλληνίζοντες ἐνιδρῶνται τὴν ψυχὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, οἱ Ἰουδαίζοντες εἰς τὴν καρδίαν. Ἄλλ' οἱ Πατέρες θεωροῦν ταύτην ὡς διήκουσαν δι' ὄλου τοῦ σώματος, πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς 14, PG

ὡς ἐν ἀγγείῳ, καὶ γὰρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καὶ γὰρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὀργάνῳ τὸ λογιστικὸν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τὸν ἄνθρωπον, ὅς, δεικνύς ὅπως «οὐ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον»¹, «ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται», φησὶν, «οἱ λογισμοί»². Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Μακάριος, «ἡ καρδία», φησὶν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὀργάνου καί, ἐπὶ πάντων κατὰσχῆ τὰς νομὰς τῆς καρδίας, ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γὰρ ἐστὶν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»³. Οὐκοῦν ἡ καρδία ἡμῶν ἐστὶ τὸ τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καὶ πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν. Τὸ τοίνυν λογιστικὸν ἡμῶν ἐν ἀκριβεὶ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καὶ διορθοῦν, τίνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μὴ τὸν ἐκκεχυμένον διὰ τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἐξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντὸς ἐπαναγάγομεν καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν, τὸ τῶν λογισμῶν ταμεῖον⁴; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ φερωνύμως Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἀνωτέρω μικρὸν εἰρημένους παρ' αὐτοῦ φησὶν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ πνεύματος νόμους»⁵. Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὀργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καὶ οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδή. Ὅρας πῶς ἀναγκαῖοτάτον τοῖς προηρημένους ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καὶ ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τὸν νοῦν, καὶ μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

4 Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ψαλμῶδον «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν»⁶, πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω ποῦ ζητήσομεν;

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4 ὅς παραλ. Mf 5 διὰ τοῦ στόματος παραλ. A₁
23 εἰ: ἡ A₁ 24 ἔξω ποῦ: ἔξωθεν V₁

44, 173 D· *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 44 D, 45D, 69 B κ.ά. Καὶ ὁ Παλαμᾶς δέχεται τὴν δι' ὅλου τοῦ σώματος παρουσίαν, ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι χρησιμοποιοεῖ ὡς κύριον ὄργανον τὴν καρδίαν.

1. *Ματθ.* 15, 11.

2. *Ματθ.* 15, 19· «λογισμοὶ πονηροί».

3. Ὁμιλία 15, 20, PG 24, 589 B.

4. Βλ. Διαδόχου, *Κεφάλαια* 59, «ἀπόφραξις διεξόδων νοῦ», Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 9, PG 3, 705 A, «συνέλιξις».

5. Ὁμιλία 15, 20, PG 24, 589 A, προηγεῖται, δὲν ἔπεται τοῦ ἀνωτέρω χωρίου.

6. *Ψαλμ.* 44, 14.

Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα
 κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἀββᾶ ὁ πατήρ¹, πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν
 αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ πνεύματι; Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὸν προφη-
 τῶν καὶ ἀποστόλων κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ἡμῶν
 5 ἐστὶ»², πῶς οὐκ ἔξω καὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἂν
 ὁ τῶν ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος;
 «Καρδία ὀρθή», φησὶν ὁ Σολομών, «ζητεῖ αἴσθησιν»³, ἦν ὁ αὐτὸς
 νοερὰν καὶ θείαν ἀλλαχοῦ προσείρηκε⁴, πρὸς ἣν οἱ πατέρες πάν-
 τας προτρεπόμενοι, «νοῦς, φασί, νοερὸς πάντως καὶ νοερὰν αἴσθη-
 10 σιν περιδέβληται, ἦν ἐν ἡμῖν καὶ οὐκ ἐν ἡμῖν οὔσαν ἐκζητοῦντες
 μὴ παυσώμεθα»⁵. Ὁρᾶς ὅτι κἂν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαταστήναί
 τις προθυμηθῆ, κἂν τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ'
 ἀρετὴν ἄθλου τὸ βραβεῖον, μᾶλλον δὲ τὸν ἀρραβῶνα τοῦ κατ'
 ἀρετὴν βραβεῖου, τὴν αἴσθησιν τὴν νοερὰν εὔρειν, ἐντὸς τοῦ τε
 15 σώματος καὶ ἑαυτοῦ τὸν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τὸ δ' ἔξω
 τὸν νοῦν, οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ σώμα-
 τος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἑλληνικῆς ἐστὶ
 πλάνης αὐτὸ τὸ κράτιστον καὶ πάσης κακοδοξίας ῥίζα καὶ πη-
 γή, δαιμόνων εὐρημα καὶ παιδεύμα γεννητικὸν ἀνοίας καὶ γέν-
 20 νημα τῆς ἀπονοίας⁶. Διὸ καὶ οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων
 ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μὴδ' αὐτὸ τοῦτο συνιέντες
 ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ μόνον εἴσω τοῦ σώματος καὶ τῆς
 καρδίας, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῦ πάλιν εἴσω πέμπομεν τὸν νοῦν.

5 Κατηγορεῖτῶσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες· ἴμὴ κεχωρισμένον, ἀλλ'
 25 ἐνόητα τῆ ψυχῆ, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι τις τὸν νοῦν; Ἁ-
 γνοοῦσι γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δὲ ἐνέργεια⁷,

A₁C₃LΣ₁V₂Mf 8 ἀλλαχοῦ νοερὰν καὶ θείαν A₁ 18 πλάνης ἐστὶ A₁
 25 πέμπει A₁

1. Γαλ. 4, 6.

2. Λουκᾶ 17, 21. (ὁμῶν).

3. Παροιμ. 27, 21α, ἀπαντῶν μόνον εἰς Ο'. Βλ. καὶ Παροιμ. 2, 3.

4. Βλ. Παροιμ. 2, 2 κ.ε. 1, 5, 1 ἐξ.

5. Ἰω. Σιναῖτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1020 A. Ελ. καὶ σχόλιον 1040 D.

6. Ἄλλ' εἶναι καὶ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου διδασκαλία ἢ ἐκστασις, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οὗτος ἀπαιτεῖ ἐκστασιν ὄχι μόνον ἀπὸ τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ νοῦ.

7. Ἐνταῦθα εἰσάγεται καὶ ἐπὶ τοῦ νοῦ διάκρισις οὐσίας καὶ ἐνεργείας.

μᾶλλον δὲ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτοὺς συνέταξαν ἐκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφίζόμενοι. «Μὴ καταδεχόμενοι γὰρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, «περι-
 5 τρέπουσι τὴν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ἢ τῆ πιθανολογία τῶν σοφισμάτων»². Τοιοῦτους γὰρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικοὺς καὶ τὰ πνευματικὰ κρίνειν καὶ διδάσκειν ἀξιούοντας ἑαυτοὺς. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο λέληθεν αὐτούς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τᾶλλα μὲν ὄρα τῶν ὄρατῶν, ἑαυτὴν δὲ
 10 οὐχ ὄρα, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καὶ τᾶλλα, ὡν ἂν δέοιτο περισκοπῶν, ὃ φησι κατ' εὐθεΐαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας³, εἰς ἑαυτὸν δ' ἐπάγεισι καὶ ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτὸν, ὅταν ἑαυτὸν ὁ νοῦς ὄρα⁴. Τοῦτο δ' αὐθις 'κυκλικὴν' εἶναι κίνησιν ὁ αὐτὸς αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρείττων
 15 καὶ ἰδιαιτάτη, δι' ἧς καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ», φησί, «μὴ σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω»,— ὄρας ὅτι ἔξεισι; Ἐξῶν οὖν, ἐπανόδου δεῖται· διὸ φησιν—«ἐπάγεισι πρὸς ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δὲ πρὸς τὸν θεὸν»⁵ ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γὰρ κίνησιν τοῦ νοῦ καὶ
 20 ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανῆς ἐπόπτῃς ἐκεῖνος Διονύσιος ἀδύνατον εἶναι φησι πλάνη τινὶ περιπεσεῖν⁶.

6 Ταύτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατήρ ἐπιθυμῶν αἰετὸν τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλάνας ἄγειν, οὐδέπω καὶ τήμερον, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, εὔρε συνεργὸν διὰ χρηστολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς ταύτην. Νῦν δ' ὡς
 25 ἔοικεν εὔρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἶπερ, ὡς αὐτὸς εἶπες, εἰσὶν οἱ καὶ λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας πρὸς ταῦτα καὶ τοὺς πολ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 13 αὐθις: αὐ Σ₁V₂

1. *A'* Τιμ. 6, 20.

2. Ὁμιλία 12, εἰς Παροιμ. 7, PG 31, 401 A.

3. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 9, PG 3, 705 AB.

4. Διαδόχου, *Κεφάλαια* 40· «ὁ νοῦς, ὅταν ἄρξηται πυκνῶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὁλος γίγνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὄραν».

5. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 2 πρὸς Γρηγόριον Θεολόγον, 2, PG 32, 228 A.

6. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, ἐνθ' ἄνωτ.

λοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν¹ ὡς κάλλιον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τὸν νοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς τὸν ὑπερναθεθηκότα καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους θίον, μηδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τὴν πρὸς οὐρανὸν φέρουσαν *Κλίμακα* διὰ λόγων τεκτηνόμενος ἡμῖν, ὀριστικῶς καὶ ἀποφαντικῶς ἐξείπεν ὡς
 5 «ἡσυχαστής ἐστιν ὁ τὸ ἀσώματον ἐν σώματι περιορίζειν σπεύδων»², ᾧ συνῶδ᾽ αὖ καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν ἡμᾶς. Εἰκότως· εἰ γὰρ μὴ ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἐν ἑαυτῷ ποιήσειε τὸν τὸ σῶμα ἐνημμένον καὶ ὡς εἶδος φυσικὸν διὰ πάσης χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἧς τὸ ἔξω καὶ διωρισμένον οὐκ ἂν ἐπιδέξαιτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη
 10 ζῶν, ζωῆς εἶδος κατάλληλον τῇ συναφείᾳ σπῶσα :

7 Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐξετάζουσιν, εἴσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέχειν τὸν
 15 νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τοὺς προηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καὶ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχούς; Τὸ δ' εἰς ἑαυτοὺς μάλιστα τοὺς εἰσαγομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καὶ διὰ τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τὸν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπὸ τρόπου³. Τὸν γὰρ μήπω θεωρητικὸν ἑαυτοῦ μηχαναῖς
 20 τισι πρὸς ἑαυτὸν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειε τις εὖ φρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένοις καὶ συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δὲ καὶ συνεχῶς αὐτοὺς αὐθις τοῦτον ἐπανάγειν, λαμβάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καὶ εὐκίνητότατος ἀπάντων ὄντων, διὰ τοῦτο τῇ πυκνᾷ
 25 διαχεομένῃ καὶ ἐπαναγομένῃ εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσὶν οἱ παραινουοῖσι καὶ ἐπέχειν τι μικρόν, ὡς κάκεινον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ⁴, μέχρις ἂν σὺν θεῷ ἐπὶ τὸ κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόβιτον πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀμιγῆ τὸν οἰκεῖον νοῦν ποιή-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 12 κατάλληλο Mf 14 ἀναπέμπειν A₁ 20 τὸν μετὰ ἐπισυνάγειν προστ. V₂

1. Ὡς παρατήρησεν ὁ ἐρωτῶν· πρόκειται δὲ περὶ τοῦ Βαρλαάμ καὶ τῶν ὁμοφρόνων του. Βλ. ἐρώτησιν δευτέραν.

2. Βλ. *Κλίμακα* 27, PG 88, 1097 B.

3. Βλ. ἐν παραγρ. 12 τὰ περὶ τῶν συγγραφῶν Συμμεῶν τοῦ Νέου καὶ Νικηφόρου.

4. Συμμεῶν, *Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς*, Hausherr, *Orient. Chr.* 9, 2, 1927, σ. 164.

σαντες, δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς 'ἐνοειδῆ συνέλιξιν' συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴδοι τις ἂν καὶ αὐτομάτως ἐπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γὰρ εἴσεισί τε καὶ ἔξεισι τουτὶ τὸ πνεῦμα καπὶ πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν ἡσυχάζοντων
 5 σώματι καὶ διανοίᾳ. Πνευματικῶς γὰρ οὗτοι σαββατίζοντες καὶ ἀπὸ πάντων τῶν οἰκείων ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τὸ μεταβατικὸν καὶ διεξοδικὸν καὶ πεποικιλμένον περὶ τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιρουσιν ἔργον καὶ τὰς αἰσθη-
 10 τικὰς πάσας ἀντιλήψεις καὶ πᾶσαν ἀπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἥτις ἐφ' ἡμῖν, ἥ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως, ὥσπερ καὶ τὸ ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν².

8 Ταῦτα δὲ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καὶ ἀπεριμερίμνως ἔπεται· τῇ γὰρ τελείᾳ πρὸς ἑαυτὴν εἰσόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτὶ πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις
 15 ἐν οὐδὲν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητὶ περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἔπεται τὸ ὑπομένειν—«ἡ γὰρ ἀγάπη πάντα στέγει»³, ἡμεῖς δὲ διδασκόμεθα κατορθοῦν βίᾳ τὴν ὑπομονήν, ὡς δι' αὐ-
 τῆς πρὸς τὴν ἀγάπην φθάσωμεν—, οὕτω καπὶ τούτων ἔχει. Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων λέγειν; Πάντες γὰρ οἱ πεπειραμένοι
 20 γελῶσι τοὺς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας· τῶν γὰρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλὰ πόνος καὶ ἡ διὰ πόνων πείρα διδάσκαλος, αὐτὴ τε καρπουμένη τὸ συμφέρον καὶ τῶν φιλονείκων τε καὶ φιλεν-
 δείκτων τοὺς ἀκάρπους ἀποστρεφομένη λόγους. Ἐπεὶ δὲ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περὶ ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι
 25 πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετὰ τὴν παράδασιν⁴, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τὸν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   10 ἡ: ἡ Mf   15 ἀμογητὶ V₂   17 βίᾳ τὴν ὑπο-
 μονήν κατορθοῦν διδασκόμεθα A₁   21 αὐτὴ Mf

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 9, PG 3, 705A.

2. Οἱ ὄροι 'ἐφ' ἡμῖν' καὶ 'οὐκ ἐφ' ἡμῖν', ἀναφερόμενοι εἰς τὰς προαι-
 ρητικὰς καὶ τὰς ὑποχρεωτικὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, εἶναι στωϊκοί.
 Ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα τονίζει τόσον πολὺ τὸν περιορισμὸν ὄλων τῶν ἀναγκῶν,
 ὥστε ἀπαιτεῖ ἔλεγχον καὶ ἐπὶ ἐνεργειῶν ἐκ τῶν 'οὐκ ἐφ' ἡμῖν', ὡς εἶναι
 ἡ ἀναπνοή.

3. A' Κορ. 13, 7.

4. Βλ. Μακαρίου, *Ὁμιλίαν* 16, 7, PG 34, 617 D, Ἰω. Σιναῖτου, *Κλίμα-
 κα* 28, PG 88, 1133 B· 25, PG 88, 1000 D - 1001 A.

νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μὴ τὴν κατ' εὐθείαν ἀλλὰ τὴν κυκλικὴν καὶ ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν¹, τῷ μὴ τὸν ὀφθαλμὸν ὧδε κἀκεῖσε περιάγειν, ἀλλ' ὅλον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκείῳ στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ²; Πρὸς γὰρ τῷ εἰς κύκλον ὡσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συγελίττειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένῃ ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καὶ τὴν δι' ὀψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμψει διὰ τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δὲ καὶ ἡ τοῦ νοητοῦ θηρὸς δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἐκεῖ τὸ κράτος ἔχοντος καὶ νομὴν αὐτῷ διδόντος, διατί μὴ τὸν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον³, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὠπλισμένον, ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τὸ διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας⁴ πνεῦμα πονηρὸν ἀπελαθὲν, μεθ' ἑτέρων ἐπτὰ πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὐθις ἐγκατοικισθῆ καὶ γένηται τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;⁵

9 «Πρόσεχε σεαυτῷ», φησὶν ὁ Μωυσῆς⁶· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὐ. Διὰ τίνοσ; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενὶ γὰρ ἄλλῳ δυνατὸν προσέχειν ἑαυτῷ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησον καὶ ψυχῇ καὶ σώματι τὴν φυλακὴν· δι' αὐτῆς γὰρ καὶ 20 σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγῆσθαι βραδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῷ ἐπίστηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δὲ προϊστασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ ἔταζε· καὶ γὰρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηνιάζουσαν ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καὶ «ῥῆμα κρυπτὸν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μῆποτε γένηται». «Ἐὰν 25 πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος», τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῆ ἐπὶ σέ», φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 τῷ: τὸ Σ₁V₂ 6 αὐτῷ Mf 9 καὶ μετὰ ὡς προστ. V₂ 11 νοῦ: νόμου A₁ 16 που μετὰ παντὶ προστ. A₁ 20 ψυχικῶν: πνευματικῶν A₁ ἀπαλλαγῆσει A₁ 23 ἀφανίζουσιν V₂

1. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου (ψευδ.), *Περὶ θείων ὀνομάτων* 4, 8, PG 3, 704 D.

2. Βλ. Συμεών, *Μέθοδον τῆς ἱερᾶς προσευχῆς*, Hausherr 164. Παρομοίως περιγράφει ὁ Παλαμάς τὴν μέθοδον ἐν Β' πρὸς Βαβλαᾶμ 50.

3. Ρωμ. 7, 23.

4. Τίτ. 3, 5.

5. Λουκᾶ 11, 26.

6. Δευτ. 15, 9.

7. Αὐτόθι.

σου μὴ ἀφῆς»¹, τουτέστι μὴ ψυχῆς μέρος, μὴ μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἐάσης. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερος διαγενήσῃ καὶ «τῷ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς»², ὡς αὐτὸς ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστή-
 5 ση μετὰ παρρησίας. «Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινό-
 μεθα»³. Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων. Καὶ τὸ τοῦ Δαυὶδ παθῶν μακά-
 ριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκοτός οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται μοι ὅτι σὺ ἐκτίσω τοὺς νεφρούς μου»⁴. Ὁ δὲ τῆς ἐμῆς, φησί,
 10 ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικὸν ὄλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἰ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζώπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦ-
 σαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σὲ ἀνέπτυ καὶ σοῦ ἐξήρηται καὶ σοὶ κολλᾶται. Ὡς γὰρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀντεχομένοις τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὄλον κενοῦται
 15 πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὄλοι σάρκες γίνονται⁵ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐκ ἐνὶ καταμένειν ἐν αὐτοῖς⁶, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασιν τὸν νοῦν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοῦ θεοῦ πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρητημένοις, καὶ ἡ σὰρξ μετασκευαζο-
 μένη συνανυφοῦται τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ
 20 κτῆμα καὶ αὐτὴ γίνεται καὶ οἰκημα θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουρούσαν ἔχουσα τὴν πρὸς θεὸν ἔχθραν, μηδὲ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπι-
 θυμοῦσα.

10 Τίς δὲ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκὸς καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σὰρξ, ἐν ἣ καὶ ὁ ἀ-
 25 πόστολός φησι μηδὲν ἀγαθὸν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν⁷; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μᾶλλον δεῖ μηδέποτε ἀφείσθαι προσοχῆς. Πῶς γὰρ ἂν ἡμῶν εἶη; Πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην; Πῶς δ' ἂν ἀποκρουσαίμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἀνοδὸν τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλισθ' οἱ μήπω πνευματικῶς εἰδότες
 30 ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 ἐκτίσω A₁ 9-10 ψυχῆς φησι A₁ 20 καὶ οἰ-
 κημα γίνεται A₁ 26 μηδέποτε A₁ 27 ἂν παραλ. A₁C₂L

1. Ἐκκλ. 10, 4.

3. Α' Κορ. 11, 31.

5. Βλ. Νικ. Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 34· 40, Χρήστου σ. 104· 107.

6. Γεν. 6, 4.

2. Ψαλμ. 7, 10· Ἀποκ. 2, 23.

4. Ψαλμ. 138, 12 ἐξ.

7. Ρωμ. 8, 11.

ἔξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσὶν οἳ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τὸ θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν
 5 πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγὼν, τὸν πολυετῆ ἐκείνον ἔλυσεν ἀύχμον³. Οὗτοι δὲ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοῦναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν
 10 φαρισαίων νόσον, διὸ καὶ τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου², δηλαδὴ τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλουσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσεσι σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθησθαι πάντων ὡς καινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τὸ τε σχῆμα τῆς δεδικαιωμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοὶ τε ἀπαξιοῦσι
 15 καὶ τοὺς ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινέουσι μὴ προσέειναι. Καθάπερ γὰρ ἐν εὐαγγελίοις φησὶν ὁ κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἄραι»⁴. Τοῦτον δὲ ζηλοῦσιν οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὐχεσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

11 Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους⁵ τούτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι — τίς γὰρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγει τὴν ψυχὴν; — πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους καὶ ὑβριστὰς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτὰς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἡσυχίας ἐνεκεν καὶ ἀληθείας, ἀλλὰ κενοδοξίας χάριν γράφοντας,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 πατρικαῖς Mf 17 δὴ: δὲ Σ₁ τοὺς ὀφθαλμοὺς παραλ. προστ. ὡς μετὰ διττ. οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἄραι A₁

1. Περὶ ὀρισμένου ἐξωτερικοῦ «σχήματος» κατὰ τὴν προσευχὴν ὁμίλησε πρῶτος ὁ Ὀριγένης, *Περὶ εὐχῆς* 31, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 10, 302 ἔξ.

2. Γ' Βασ. 18, 42 κ.έ. Τὸ αὐτὸ ἐν Β' πρὸς Βαρλαάμ 49.

3. *Ματθ.* 23, 25· *Λουκᾶ* 11, 39.

4. *Λουκᾶ* 18, 13.

5. Ὁ Βαρλαάμ ἐκάλει τοὺς ἡσυχαστὰς κυρίως εὐχίτας ἢ μασσαλιανούς, φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς προηγούμενον στάδιον τῆς ἐριδος, ἤτοι μέχρι τοῦ 1339, ἀπεκάλει αὐτοὺς παίζων καὶ ὀμφαλοψύχους. Βλ. Β' πρὸς Βαρλαάμ 50, «πικρὸς αὐτοῖς ἐπὶ συνόδου κατέστη κατήγορος ὀμφαλοψύχους ὀνομάζων αὐτούς».

οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἀπαγά-
 γωσιν¹. Αὐτὸ γὰρ τὸ ἔργον καὶ τοὺς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους
 τούτου παντὶ τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πρά-
 ξεως ἐξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ῥαδίως καὶ τὸν εἰπόντα ὡς «ὁ
 5 νόμος τοῦ θεοῦ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου»² καὶ τὸν εἰρηκότα πρὸς
 θεὸν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ
 τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας»³ κοιλιοψύχους ἂν προσαγορεύσειαν
 καὶ κοινῇ πάντα διαβάλοιεν τοὺς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ
 νοερὰ καὶ θεῖα καὶ πνευματικὰ τυποῦντας καὶ καλοῦντας καὶ
 10 ἀνιχνεύοντας⁴. Ἄλλ' ἐκείνοις μὲν παρὰ τοῦτο βλάβος ἐποίουσιν
 οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μακαρισμῶν πρόξενοι γενήσονται καὶ
 μείζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοὶ δὲ καὶ
 τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἐξω μενοῦσι καὶ οὐδὲ πρὸς τὰς σκιάς
 ἐξουσιν ἀτενίζεῖν τῆς ἀληθείας⁵, πολὺ δὲ τὸ δέος μὴ καὶ δίκην
 15 τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἀγίων,
 ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

12 Συμεῶνος γὰρ τοῦ νέου θεολόγου τὸν *Βίον*⁶ οἶσθα, θαυμά τε
 ὄντα πάντα σχεδὸν καὶ δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπὸ θεοῦ δεδο-
 ξασμένον, τὰ τε συγγράμματα αὐτοῦ⁷, συγγράμματα ζωῆς εἰπών
 20 τας, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καὶ Νικηφόρον δὲ τὸν
 ὄσιον ἐκείνον ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἡρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ διενεγκῶν,
 ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ ἀγίου ὄρους ἐμφιλοχωρή-
 σας καὶ ἀπασχολήσας ἑαυτὸν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 17 θεολόγον ὡς A₁ 18 τοῦ μετὰ ὑπὸ προστ. Σ₁
 20 ἀμάρτη Σ₁ 21 διενεγκῶν ἐν ἡρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ V₂ 23 πατρι-
 κῶν Mf

1. Ὁ Βαρλαάμ, *Πρὸς Ἰγνάτιον*, Schirò 318, 76 κ.έ., λέγει ὅτι ἡ νῆψις εἶναι δεκτὴ, ἐὰν ὀδηγῇ εἰς νέκρωσιν τοῦ παθητικοῦ· ἀλλ' ἐὰν φρονήσεως κενοῖ τὴν ψυχὴν, τὴν πληροῖ δὲ φρονήματος, τότε πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἄλλο εἶδος νήψεως.

2. *Ψαλμ.* 39, 8.

3. *Ἦσ.* 16, 11.

4. Ὁ Παλαμᾶς διακρίνει σύμβολα φυσικὰ καὶ σύμβολα μὴ φυσικὰ, 3, 1, 14.

5. Ὁ Βαρλαάμ, εἰρωνευόμενος τὸν Παλαμᾶν, γράφει πρὸς αὐτόν, Schirò 229, 5, ὅτι βλέπει οὗτος τῶρα τὸ ἀληθινὸν φῶς «τὰς τῆδε εἰκόνας καὶ σκιάς ἀπολιπῶν».

6. *Βίος Συμεῶν*, ἐκδοθεὶς ὑπὸ Hausherr, *Orient. Chr.* 12, 45, 1928.

7. Ἐπομένως ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἀναγνώσει καὶ ἄλλα, πλὴν τῆς ψευδεπιγράφου *Μεθόδου*, ἔργα τοῦ Συμεῶν. Βλ. εἰσαγωγήν.

συνειλοχῶς, τὴν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε πράξιν¹. Οὗτοι
 τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φῆς τινὰς σαφῶς τοῖς προαιρου-
 μένοις εἰσηγοῦνται². Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιοὺς τῶν ἁγίων;
 Ἄνδρες γὰρ μικρῶ πρὸ ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καὶ ἀποδεδειγμέ-
 5 νοι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου ταῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκείου
 παρέδωκαν, τὸν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καὶ
 τῆς ἀληθείας τῶν θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ'
 ἡμῶν ἀνεκλήρυττον· τὸν φερωνύμως³ Θεόληπτον ἐκεῖνον ἀκούεις,
 τὸν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ λυχ-
 10 νίας τὸν κόσμον φωτίσαντα, τὸν Ἀθανάσιον ἐκεῖνον, ὃς ἐπ' ἐ-
 νιαυτοὺς οὐκ ὀλίγους τὸν πατριαρχικὸν ἐκόσμησε θρόνον, οὗ
 καὶ τὴν σορὸν ὁ θεὸς ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκεῖνον τὸν ἐξ Ἰταλῶν, τὸν
 τοῦ μεγάλου ζηλωτὴν Νεῖλου, τὸν Σελιώτην καὶ τὸν Ἡλίαν, τοὺς
 μηδὲν ἀποδέοντας ἐκεῖνου, Γαβριὴλ καὶ Ἀθανάσιον, τοὺς καὶ προ-
 15 φητικοῦ χαρίσματος ἠξιωμένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις
 καὶ πολλοὺς ἄλλους πρὸ αὐτῶν τε καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτοὺς
 γεγονότας, ἐπαινοῦντας καὶ παραινῶντας κατέχειν τοὺς βουλομέ-
 νους τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας, οἱ
 μηδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μηδ' ἀπὸ πείρας ἀλλ' ἀπὸ λογολεσχίας
 20 νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καὶ μεταδιδάσκειν καὶ ἐξουθενεῖν πειρῶνται,
 πρὸς οὐδὲν χρήσιμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δὲ καὶ τῶν ἁγίων
 ἐκεῖνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὠμιλήσαμεν καὶ διδασκάλοις
 ἐχρησάμεθα⁴. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδὲν θέμενοι, τοὺς καὶ
 πείρα καὶ χάριτι δεδιδραγμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καὶ λογομαχίας
 25 ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἴξομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 αὐτῶν ἡμῖν **A₁** παρέδωκε **C₂** 11 θρόνον:
 χρόνον **C₂** 14 κ.έ. καὶ Ἀθανάσιον μέχρι τέλους βιβλίου ἔλλείπει **V₂**,
 15 πάντως παραλ. **C₂** 23 καὶ παραλ. **A₁L**

1. Διὰ συλλογῆς πατερικῶν χωρίων ἐδικαιολογεῖ τὴν μέθοδόν του ὁ Νικηφόρος, ἰδίως ἐν *Περὶ φυλακῆς καρδίας*. Βλ. εἰσαγωγὴν.
2. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα.
3. Φερωνύμως σημαίνει ὅτι τὸ ἐπίθετον θεόληπτος ἀρμόζει εἰς τὸν ἄνδρα, διότι πράγματι οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν θεόν. Διὰ τοὺς ἄνδρας τούτους ὅλους βλ. εἰσαγωγὴν.
4. Ὁ Θεόληπτος ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Παλαμᾶ εἰς τὴν νηπτικὴν, Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 561 A, ἐγνώρισεν ὁμοίως ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν προφανῶς καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ἐνταῦθα μνημονευομένων. Φαίνεται ὅτι δὲν ἐγνώρισε Γρηγόριον τὸν Σιναΐτην, γράψαντα σχετικὸν συγγραμμᾶτιον.

Καὶ σὺ τοίνυν τοὺς τοιοῦτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνε-
 τῶς σεαυτῷ προσλαλῶν, κευλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν κύριον καὶ
 πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»¹· σεαυτὸν τε
 πειθήνιον παρέχων τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν ἀεὶ
 5 τὸν νοῦν προτρέπονται².

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   3 σαυτὸν C₂Σ₁

1. Ψαλμ. 102, 1.

2. Ἐννοεῖ τὴν συλλογὴν χωρίων ἧτις ἠκολούθει, ἀλλ' ἐξέπεσεν ἤδη. Βλ.
 εἰσαγωγὴν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνων μὴ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἶδησιν, μηδὲ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου πείρας, ἣ καὶ μόνῃ βεβαία καὶ ἀνεξέλεγκτος, ἀνεπιγνώμονας ὄντας τοὺς κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων γράφοντας, ἀλλὰ καὶ τῶν πατερικῶν λό-
 5 γων ἀνηκόους παντάπασιν. Εἰκῆ δὴ φυσιοῦμενοι, κατὰ τὸν ἀ-
 πόστολον, καὶ ἃ μὴ ἐωράκασι ἐμβατεύοντες ὑπὸ τοῦ νοῦς τῆς
 σαρκὸς αὐτῶν¹, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐ-
 κείνους μὲν συκοφαντεῖν φανερώς, ἑαυτοῖς δὲ μηδ' ὀπωσοῦν
 συμφωνεῖν· διὸ καὶ περὶ φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπα-
 10 γορεύουσι μὲν ὡς πλάνην πάντα φωτισμὸν αἰσθήσει ληπιόν, οἱ
 αὐτοὶ δὲ καὶ πάντα φωτισμὸν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπιόν,
 συμβολικοὺς μὲν φάσκοντες τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρὸ τῆς
 Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις
 γενομένους, αἰσθητὸν δὲ σαφῶς τὸν ἐν Θαβωρίῳ ἐπὶ τῇ με-
 15 ταμορφώσει τοῦ σωτῆρος καὶ τὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύμα-
 τος καθόδου καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς. Ὑπὲρ αἰσθησιν δὲ φωτι-
 σμὸν τὴν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διὸ καὶ ταύτην κρείττω τοῦ
 φωτὸς καὶ τέλος πάσης ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἄ δέ φασι
 παρά τινων ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγήσομαι. Πα-
 20 ρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαι μου καὶ διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενὸς ἐγώ
 ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχάζοντων, οὐ δύναμαι πείθειν
 ἔμμαντὸν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτό τι παρά τινος ἀκηκόασι τῶν ἡμε-
 τέρων. Λέγουσι δ' ὅμως ὑποκριθῆναι μὲν μαθητιῶντας², ἀλλ'
 οὐκ εὐμαθεῖς, διὸ γραφῆ διδόναι τὰ παρὰ τῶν διδασκάλων πρὸς
 25 αὐτοὺς λεγόμενα λιπαρῆσαί τε καὶ πείσαι³. Γράφουσι τοίνυν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 πατρικῶν Mf 5 δὴ: δὲ A₁ 19 ἐν παραλ. Σ₁

1. Κολ. 2, 18.

2. Συνεχίζεται ἡ ἀπρόσωπος πολεμικὴ κατὰ τοῦ Βαβλαάμ καὶ τῶν μα-
 θητῶν του ἕποκριθῆναι μαθητιῶντας. Κατωτέρω ἐν 2, 1, 1 ἀπομο-
 νώνεται ὁ Βαβλαάμ, ἕμαθητιῶντα ὑποκρινάμενος. Βλ. εἰσαγωγὴν ἡμῶν.

3. Ὑποκριθέντες τοὺς κακοὺς μαθητὰς παρέπεισαν τοὺς ἡσυχαστὰς νὰ
 καταγράψουν τὰ τῆς μεθόδου των, διὰ νὰ ἔχουν ἐγγράφους κατ' αὐτῶν
 μαρτυρίας.

φάναι τοὺς διδάσκοντας αὐτοὺς πάσης μὲν γραφῆς ἱερᾶς ὡς πο-
 νηρᾶς ἀφεῖσθαι, προσανέχειν δὲ μόνη τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνε-
 σθαι μὲν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώ-
 5 ποις, ἐκπυροῦσθαι δὲ τοὺς αὐτοὺς αἰσθητῶς καὶ σκιριτᾶν καὶ ἡ-
 δεσθαι, μηδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δὲ φῶτα τούτους
 αἰσθητά, σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μὲν θείων τὴν ἐπικεχρωσμέ-
 νην λευκότητα, τῶν δὲ πονηρῶν τὸ οἶον πυρῶδες καὶ ξανθόν.
 Τοὺς μὲν εὖν διδάσκοντας αὐτοὺς φάναι ταῦτα γράφουσι, αὐ-
 τοὶ δὲ δαιμονιώδη ταῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται¹. κἄν τις
 10 ἐπὶ τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγη τούτοις, σημεῖον μὲν τοῦτο
 τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλά-
 νης, καὶ διὰ πολλῶν ἂν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτοντας οἷς κα-
 τηγοροῦσι καὶ μάλιστα τὸ πολυέλικτον καὶ δολερὸν τοῦ ὄφρεως
 ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλάς τε στροφὰς στρε-
 15 φομένους καὶ πολλὰς ἐξελίτιντας πλοκάς καὶ ἄλλοτε ἄλλως καὶ
 ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τὸ γὰρ ἑδραῖον καὶ
 ἀπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας, εὐπερίτρεπτοὶ εἰσιν εἰς τὰ
 ναντία καὶ τῷ ἐλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος ἀσχυνόμενοι κρύ-
 πειν ἑαυτοὺς ὡς καὶ ὁ Ἄδὰμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καὶ
 20 γριφοειδεῖ καὶ ἀμφιρρεπεῖ πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων.
 Σὲ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων εἰρη-
 μένων ἀξιῶ, πάτερ, σιφηνίσαι.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 19 ἐπιχειροῦσι παραλ. Σ₁V₂ 20 γριφοειδεῖ κώδ.
 ἀμφιρρεπεῖ A₁C₃V₂

1. Βλ. Βαβλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, 323 ἐξ.

1, 3
ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

- 1 Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπήγασι, ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς διὰ μικρᾶς πάνυ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ῥαδίως καὶ πρὸς πᾶν τού-
5 ναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ῥημάτων διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδο-δοξία σχεδὸν πᾶσα προσωπεῖον φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσθήκην συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δὲ καὶ τοῦτο δεινὴ τοῦ πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μὴ μακρὰν γὰρ ἀποστήσας τὸ ψεῦδος τῆς ἀληθείας, διπλὴν συνε-
10 σκευάσατο τὴν ἀπάτην· τῇ γὰρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τὸ ψεῦδος ἠγῆσεται τις ἀλήθειαν ἢ καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος· ἐκατέρωθεν δὲ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην μυηθέντες τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἄρειου πρεσβεύοντες, τὴν ἐν Νίκῃ τῇ πόλει πίστιν ἀντὶ
15 τῆς ἐν Νικαίᾳ προὔβαλλοντο¹, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον². Ταύτῃ κεχρημένος αὐτὸς Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοὺς ἂν ἔσχε καὶ συλλειτουργοὺς τοὺς αὐτὸν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μὴ, τὸν δόλον φωρᾶσαι μὲν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf Τίτλος· τοῦ αὐτοῦ: Γρηγορίου V, ἀγίου Γρηγορίου Σ₁ ἀπόκρισις τρίτη πρὸ τοῦ τίτλου A₁ μετὰ ὁ τρίτος C₃Σ₁V₂ 3 γειτόνων A₁ 6-13 τοῖς μὴ... τῆς ἀληθείας ὡς L 10 τοὺς παραλ. A₁

1. Τὸ 359 ἀντιπρόσωποι τῆς συνόδου τῆς Σελευκείας ὑπεχρέωσαν κατόπιν αὐτοκρατορικῆς πιέσεως τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς συνόδου τοῦ Ἄρμίνου νὰ ὑπογράψουν ἀρειανικὸν σύμβολον ἐν Νίκῃ, μὲ προφανῆ σκοπὸν νὰ ἀντικαταστήσουν ὑπόυλως τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας διὰ τοῦ τῆς Νίκης.
2. B' Τιμ. 2, 15.

δυνηθεῖς ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος¹, θεῶ δι' εὐχῆς προσέδραμε καὶ δι' αὐτῆς μισαρῶ θανάτῳ δικαίως τὸν μισαρὸν ἐκείνον καὶ φερωνύμως μεμνηνότεν παρέπεμψε.

- 2 Ταύτη καὶ νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ
 5 λέγοντες ἃ διήγησαι. Ἀφείσθαι μὲν γὰρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καὶ προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ², μέχρις ἂν ἕξιν τινα σχολῆεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τὸ σῶμα πράττη, ὃ τε ἄ-
 10 γιος Διάδοχος³ καὶ Φιλήμων ὁ μέγας⁴ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος⁵ καὶ ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης⁶ καὶ πολλοὶ τῶν ζώντων εἰσηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καὶ πονηρᾶς· προσ-
 τιθέντες δ' οὗτοι τὸ 'πονηρᾶς', πονηρᾶς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εἰσηγήσεις. Καὶ τῶν πονηρῶν δὲ πνευμάτων καὶ παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάτειραν τοὺς ἀγίους πάντας σχεδὸν ἔργῳ
 15 τε καὶ λόγῳ δείξαντας γινώσκομεν, καὶ πᾶς τις εὐφρονῶν οὕτω καὶ δοξάζει καὶ διδάσκει· συνουσιωμένα δὲ ταῦθ' ἡμῖν οὐδεὶς τοῦτο δὲ προσθέντες οὐς φῆς παρ' ἑαυτῶν, φευκτὸν ἐποίησαν τὸ διωκτόν. Σκιρτᾶν δὲ τὴν καρδίαν οἶονεὶ πηδῶσαν τῷ ἐνθου-
 20 καισμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος⁷, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος⁸ σημεῖον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχεσθαι τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἶονεὶ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπι-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 ἐποίησαντο Σ₁ 17 δὲ : δὴ C₂

1. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς εὐχὰς ἀπεδόθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀρείου Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία 1, 38. Ὁ θάνατος τοῦ αἰρεσιάρχου ἀπεδόθη ὁμοίως καὶ εἰς εὐχὰς τοῦ Ἡσιόδου Κορίνθου.

2. Μονολόγιστος προσευχὴ εἶναι τὸ 'Κύριε Ἰησοῦ' μετὰ ἢ ἀνευ τοῦ 'ἐ-
 λήσον ἡμᾶς', ὅπερ οἱ ἡσυχασταὶ ἀπήγγελλον προσευχόμενοι ἀδιαλείπτως. Ἡ μονολόγιστος εἶχεν εἰσαχθῆ παλαιότατα. Βλ. περὶ Διαδόχου εἰς ἐπο-
 μένην σημειώσιν, Ἰωάννου, Κλίμακα 9, 15, 28, PG 88, 841· 900· 1132, Ἡσυχίου, Περί νήψεως, Φιλοκαλία, 1957, 2, 72 κ.ά.

3. Βλ. Κεφάλαια 59 καὶ 97, Des Places, 1955, σ. 119 καὶ 159.

4. Διάλογος περὶ τοῦ Ἀββᾶ Φιλήμονος, Φιλοκαλία, 1957, 2, 244 ἔξ.

5. Ἐπιστολὴ 3, 238, PG 79, 493 D.

6. Κλίμακα 27, PG 88, 1132.

7. Βλ. Ὅρους κατὰ Πλάτος, 2, PG 31, 909 BC.

8. Βλ. Βίον Ἀντωνίου 36, PG 26, 896 C.

θολώτῳ νῦν τὴν πρὸς τὸν θεὸν ἐντευξίν ποιήσεται τις, ἢ τε πείρα
 καὶ ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει¹, τούτου τε χωρὶς καὶ
 τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγ-
 γινομένης τῇ ψυχῇ πραότητος, σωματικὴν ἢ καὶ Ἰουδαϊκὴν τὴν
 5 προσευχὴν ἡγεῖται· ἡδονῆς τε ἔμφρασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐ-
 χομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς
 ἐν συνέσει ψαλμωδίας, πολλοὶ τε ἄλλοι καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ δεί-
 κνυσι σαφῶς². Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελ-
 τίωσιν ἔχουσιν ἀρχήν. Τοῦτο δὲ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν ἀγίων οὕς
 10 λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξιεπάρινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καὶ τοῦ
 ἱεροῦ καὶ θεοῦ φωτισμοῦ, τᾶλλα μὲν περικόψαντες ὅσα περ ἀ-
 σφαλῆ τεκμήρια, μικρὸν δὲ τι καὶ τοῦτο τὸ χωροῦν τὰς διαβο-
 λὰς αὐτῶν προθέντες, δαιμονιώδες φεῦ τὸ θεῖον ἡγεῖσθαι πείθειν
 ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπείρους. Τὸ δὲ μείζον ὅτι τὸν μὲν ὑπὸ ζόφον
 15 αἰώνιον τετηρημένον³ φωτίζειν πείθονται, εἰ καὶ ἀπατηλῶς, τὸν
 δ' ὑπερφαῆ καὶ ἀρχίφωτον καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδεῖως
 πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσιν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φω-
 τὸς θεοῦ φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἴονται.

3 Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν γνώσιν, ἣν φῆς φωτισμὸν μόνον λέγειν νοη-
 20 τὸν αὐτοῦς, διὰ τοῦτ' οἶομαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι⁴, διότι τῷ
 φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθὰ καὶ ὁ μέγας λέγει Παῦλος· «ὁ
 θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτῶν φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρ-
 δίαῖς ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ θεοῦ»⁵.
 Συμφερόν δὲ τούτῳ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «ἡ τοῦ νοητοῦ», φησί,
 25 «φωτὸς παρουσία ἐνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστίν, εἰς μίαν καὶ
 ἀληθῆ συνάγουσα γνώσιν»⁶. Ὅρας τὸ τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς
 παρουσίας τοῦ φωτὸς τῆς χάριτος χορηγούμενον καὶ τῆς διαιρε-
 τικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν «νοητὸν» αὐτὸ προσ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1 τὸν παραλ. L 1-2 πείρα Mf 6 ἀπὸ μετὰ ἀλλὰ
 προστ. L 21 Παῦλος λέγει C₃ 22 φῶς παραλ. L

1. Κλίμακα 28, PG 88, 1137 C.

2. Λόγοι 31 καὶ 32, Σπετσιέρη σ. 134 ἐξ. Βλ. Διαδόχου, Κεφάλαια 68, Des Places 1957, σ. 128.

3. Βλ. Β' Πέτρ. 2, 4· 17. Ἰούδα 6, 13.

4. Βλ. κατωτέρω 2, 3, 7.

5. Β' Κορ. 4, 6.

6. Περι θεῶν ὀνομάτων 4, 6, PG 3, 701 B,

- εἶπεν, ὁ δὲ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδῆλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τὸ τῆς χάριτος φῶς, 'νοερὸν' προσηγόρευσεν αὐτό· «εἴση» γάρ, φησὶν, ἀέκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, εἴτε τοῦ θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν
 5 δν»¹. Ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν 'ἀθανασίαν' προσειπὼν, εἰ καὶ τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καὶ δεικνὺς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τὸν θεὸν ἠγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησὶν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὁρῶσι τὸν αἰσθητὸν ἥλιον, οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς
 10 ψυχῆς ὀφθαλμῶν τὸ νοερὸν ὁρῶσι φῶς, ὃ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καὶ ἐπιχυθὲν τοῖς σώμασιν ὠραϊσμένα καὶ ταῦτα δεῖξει τῷ αἰωνίῳ φωτί»². Τὸ γοῦν φῶς τῆς γνώσεως 'νοερὸν' οὐδέποτε ἂν τις φαίη, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερὸν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητὸν διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως ὑπὸ τοῦ
 15 νοῦ ὁρᾶται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδῆ γνῶσιν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διὸ καὶ ὁ τῶν *Θείων ὀνομάτων* ὑμνωδὸς ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικὴν ἐπωνυμίαν ἐπιθαλλόμενος ὑμνεῖν, ῥητέον, φησὶν, ὅτι «φῶς νοητὸν ὁ ἀγαθὸς
 20 λέγεται, διὰ τὸ πάντα μὲν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δὲ ἄγνοιαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἰς ἂν ἐγγένηται ψυχαῖς»³. Οὐκοῦν ἄλλο μὲν ἢ γνῶσις, ἢ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινόμενη, ἄλλο δὲ τὸ νοητὸν φῶς, ὃ παρεκτικὸν ἔστιν αὐτῆς. Διὸ καὶ τὸ μὲν νοητὸν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται, τουτέστι τῷ ὑπεραναδάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἂν κληθεῖη 'γνῶσις', εἰ μὴ μεταφορικῶς, τὸ ὑπερουράνιον καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δὲ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἦν 'ἄγνοιαν' καὶ 'πλάνην' ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνῃς τῆς λογικῆς ψυχῆς τελεῖσθαι πέφυκεν.
- 4 30 Ὑπεραναδαινει δὲ ἑαυτὸν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδῆς δι' ἀπαθείας γεγονώς· οὐκοῦν καὶ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 ἐλαμφθὲν V₂ ἐλλαφθὲν C₂ 5 Μωϋσέος C₂Mf
 18 φωτωνυμικὴν V₂Mf

1. Μακαρίου, *Περὶ ὑπομονῆς* 13, PG 34, 876 D.

2. Βλ. *Ὁμιλίαι* 1, 2, PG 34, 452· 34, 1, PG 34, 744 CD.

3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 5, PG 3, 700 D.

τοῦ φωτὸς ἐκείνου τεύξεται καὶ θεοφανείας ὑπερφουοὺς ἀξιωθή-
 σεται, τὴν μὲν τοῦ θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὄρων, θεὸν δὲ ὄρων διὰ θεο-
 πρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῷ¹· κατὰ ἀπόφασιν μὲν,
 οὐ — ὄρα γάρ τι — κρεῖττον δ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν, τοῦ θεοῦ μὴ
 5 μόνον ὑπὲρ γινώσιν ἀλλὰ καὶ ὑπεραγνώστου ὄντος² καὶ ὡς ἀλη-
 θῶς κρύφιον καὶ τὴν ἐκφανσιν ἔχοντος, τὸ θειότατον καὶ πάν-
 των καινότατον, ἐπεὶ καὶ αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, καὶ συμβολικαὶ ὡ-
 σιν, ὑπεροχικῶς ἔχουσι τὸ ἄγνωστον· ἐτέρῳ γὰρ παρὰ τὴν φύ-
 σιν τὴν τε θείαν καὶ ἀνθρωπίνην θεσμῶ διαφαίνονται καί, ὡς
 10 εἶπειν, καθ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμᾶς, ὡς μηδὲ ὄνομα δηλωτικὸν αὐτῶν
 κυρίως εἶναι. Καὶ τοῦτ' ἐδειξεν ὁ τῷ Μανῶ ἐπιθρομένῳ· «τί τὸ
 ὄνομά σου;» φάμενος ὅτι «καὶ αὐτὸ θαυμαστὸν»³, ὡς καὶ τῆς
 δράσεως οὐχ ἦττον οὐσης θαυμαστῆς καὶ πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καὶ
 τὸ ἀγνώσιμον ἐχούσης. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡ δρασις κρεῖττον ἢ
 15 κατὰ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἐρμηνεὺς ἐκείνης λόγος ἀποδεικνύει τῆς κατὰ
 ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατὰ ἀναλογίαν προαγόμε-
 νος, διὸ καὶ τὸ «ὡς», ὁμοιωματικὴν φέρον σημασίαν, συνηρ-
 τημένον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀρρήτου καὶ
 ὑπερωνύμου τῆς δράσεως οὐσης.

5 20 Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τὸ θεοπρεπὲς ἐκεῖνο θεω-
 ρῶσι φῶς, ὄρωσι δ' ἡνίκα τύχῃ τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ
 πνεύματος κατὰ τὴν ἀπόρρητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐ-
 πιφοίτησιν, τὸ τῆς θεώσεως αὐτῶν ὄρωσιν ἔνδυμα⁴, τοῦ νοῦ δο-
 ξαζομένου καὶ τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαίας ὑπὸ τῆς τοῦ
 25 λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπεῖ

A₁C₃L Σ₁V₃Mf 24 ὑπερκάλου LV₂

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 4, 3, PG 3, 180C.
2. Ὁ Παλαμᾶς ἐρμηνεύει τὸν ὄρον ὡς ἀντίθετον τοῦ ἀγνώστου. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς ἀντινομικῶς εἶναι μὲν ἄγνωστος, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ὑπὲρ τὴν ἀγνώσιαν. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4· 1, 5· 2, 4, PG 3, 592 D, 593 B, 640 D.
3. *Κριτ.* 13, 13 ἐξ.
4. Βλ. Διαδόχου, *Κεφάλαια* 40, Des Places, 1957. σ. 108· «ὁ νοῦς . . . διαφανῆς τις ὁλος γίνεται, ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς ὄρα». Εἰς τὴν ᾠδὴν τοῦ μαργαρίτου, *Πράξεις Θωμᾶ* 108 κ.έ., ὁ ἡγεμονόπαις βλέπει τὴν λαμπρότητα ἑαυτοῦ ὡς εἰς κάτοπρον. Τὸ θέμα ἐπανέρχεται συχνάκις κατωτέρω, 1, 3, 7· 1, 3, 8· 2, 3, 11.

φωτὶ τὸ συνημμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα¹. Τὴν γὰρ
 δόξαν ἦν ὁ πατήρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτὸς τοῖς ὑπηκόοις,
 κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίοις λόγον², καὶ ἠθέλησεν ἵνα ὧσιν οὗτοι
 μετ' αὐτοῦ καὶ θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν αὐτοῦ³. Τοῦτο δὲ πῶς ἂν
 5 γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τὴν
 εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην
 νοερῶς, ὀπηνίκα γεγωνῶς ὁ νοῦς ὑπερουράνιος καὶ οἶον ὀπαδὸς
 χρηματίσας τοῦ ὑπεραναβεβηκότος δι' ἡμᾶς τοὺς οὐρανοὺς, ἐμ-
 φανῶς καὶ ἀπορρήτως ἐνωθεῖ τῷ θεῷ ἐκεῖ καὶ τῶν ὑπερφυῶν
 10 καὶ ἀπορρήτων ἐπιτυχᾶνοι θεαμάτων, πάσης ἀύλου γνώσεως,
 ὑψηλοτέρου φωτὸς ἀναπιμπλάμενος, οὐχ ὡς αἰσθητῶν συμβόλων
 ἱερῶν θεωρὸς, οὐδ' ὡς ἱερογραφικῆς ποικιλίας ἐπιγνώμων, ἀλλ'
 ὡς τῷ καλλοποιῷ καὶ ἀρχικῷ καλλωπιζόμενος κάλλει καὶ τῇ
 τοῦ θεοῦ λαμπρυνόμενος λαμπρότητι⁴. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ
 15 αἱ ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἀναλόγως ἑαυταῖς,
 κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα καὶ ὑποφήτην τῆς κατ' αὐτὰς Ἱεραρ-
 χίας, οὐ μόνον πρωτοδότου γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ
 πρώτου φωτὸς πρὸς τῆς ἀνωτάτω τριαδικῆς τελεταρχίας ἱεραρ-
 χούμεναι πληροῦνται καὶ οὐχὶ τῆς τριαδικῆς μόνης δόξης μέτο-
 20 χοι γίνονται καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας, ἣ
 καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐν Θαβῶρ ἀπεκαλύφθη⁵. Μυοῦνται γὰρ τῆς
 θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεουργὸν φῶς ὄντα καὶ αὐτόν, ὡς
 ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καὶ τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων ἐν
 πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμεναι. Διὸ καὶ ὁ φερωνύμως Μακάριος
 25 βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτὶ καλεῖ τὸ φῶς⁶. Ἔτερος δὲ τις
 τῶν θεολόγων, «τουτοῦ» φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἢ νοητῇ
 διακόσμησις ἀύλως ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται
 τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας»⁷. Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας
 Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καὶ ἐπουρανίοις ἐν αὐτῷ θεάμασι μέλλων

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   12 οὐδ' ὡς... ἐπιγνώμων φαν L   13 καλοποιῷ C₂
 15 ἄνω A₁

1. Βλ. Νείλου, Ἐπιστολαὶ 2, 74, PG 79, 233A.

2. Ἰω. 17, 22.

3. Ἰω. 17, 24.

4. Φρασεολογία Διονυσίου, Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 7, 2, PG 3, 208 BC κ.ά.

5. Βλ. Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 1, 3, PG 3, 124 A.

6. Βλ. Ὁμιλίας 12, 14, PG 34, 565 B.

7. Ἀνδρέου Κρήτης, Ὁμιλία 7 εἰς μεταμόρφωσιν, PG 97, 933 C.

ἐντυγχάνειν, ἀρπαγείς γέγονεν ὑπερουράνιος¹, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπεραναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τοὺς οὐρανοὺς, εἰ καὶ μυστήριον ἄλλο· τι ἢ ἀρπαγὴ δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἀ παρὰ τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμὲν ἀκηκοότες, μὴ καὶ ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμὸς νοερὸς τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, ἄλλος παντάπασι παρὰ τὴν γνῶσιν, ὃς καὶ παρεκτικὸς ἔστιν αὐτῆς, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μὴ πειθομένοις εὐχερέστατά γε δεῖξομεν.

6 10 Φασὶ γάρ, ὡς αὐτὸς εἶπες, συμβολικοὺς εἶναι τοὺς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερὸς φωτισμὸς οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δὲ τοῦτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου μαθητήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον ἀποδυσάμενος, τὸν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καὶ τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὄψεται κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς σαπφείρῳ ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἦντινα καὶ τόπον θεοῦ ἢ γραφῆ ὀνομάζει², ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τὸ ὄρος Σινᾶ³. Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ ἀκούομεν λέγοντος:

20 «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ὁρᾶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τὸν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροίᾳ, ἣτις θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραὴλ ὠνόμασται τόπος, ἠνίκα ὤφθη αὐτοῖς ἐν τῷ ὄρει⁴. Βλέπεις πῶς τῶν ἐν ταῖς καθααῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δὲ ὁ χρυσοῦς

25 καὶ τὴν γλῶτταν καὶ τὴν διάνοιαν, τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτοῦς φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν⁵, «δείκνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσαν· καθάπερ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καὶ παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μὲν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf17 ἐμπερῆ A₁22 τῆς γερουσίας παραλ. A₁L

1. Β' Κορ. 12, 2.

2. Ἐξ. 24, 10 κ.έ.

3. Περὶ πονηρῶν λογισμῶν 18, PG 79, 1221 B. Τὸ ἔργον εἶναι ἴσως τοῦ Εὐαγγελίου.

4. Λόγοι 32, Σπετσιέρη σ. 140.

5. Β' Κορ. 4, 6.

καὶ ἐγένετο φῶς· νῦν δὲ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν γέγονε φῶς»¹. Εἰ μὲν οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἢ τὸ ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρία, καὶ ἡ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλοτέρα, ὡς προσθήκη δεξα-
 5 μένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλὰ λαμπρότης ἐπιφαινο-
 μένη τῷ προσώπῳ, καὶ ἡ ἐν ἡμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλὰ λαμ-
 πρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφαινομένη τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ. Ἐκείνην
 μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέ-
 γειν, καθάπερ ταύτην νοητὴν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὁμμάσι καὶ
 10 ἐντὸς ἡμῶν ἐνεργουμένην.

7 Ἄλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καὶ τῷ προ-
 φητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτὸς τοῦ
 προσώπου Μωσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ, κατὰ τὸν ἅγιον Μακάριον,
 δέχονται οἱ ἅγιοι². Τὸ αὐτὸ δ' οὗτος καὶ δόξαν τοῦ Χριστοῦ
 15 καλεῖ καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν ἡγεῖται, εἰ καὶ κατ' αἰσθησιν ἐφάνη,
 τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετὰ μικρᾶς προσθήκης·
 «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου»³,
 τουτέστι τὸ νοερὸν φῶς αὐτοῦ, «κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰ-
 κόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν», τῇ περιουσίᾳ δη-
 20 λαδῇ τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπὸ τοῦ θεϊκοῦ φωτὸς προϊού-
 σης ἐπὶ τὸ τηλαυγέστερον αἶψα⁴. Τί γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Διάδοχος
 λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιδάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξηται πυκνῶς
 ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὁλος γίνεται,
 ὥστε τὸ ἑαυτοῦ φῶς αὐτὸν πλουσίως ὄραν· τοῦτο γὰρ ὅλως γί-
 25 νεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν»⁵.
 Τί δ' αὖθις ὁ θεὸς Μάξιμος; «Οὐκ ἂν τοσοῦτον ἰσχυσεὶ ἀνα-
 δραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ
 μὴ αὐτὸς ὁ θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν καὶ ταῖς θείαις αὐγαῖς κατε-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 9 ταύτη V₂ 10 ὑμῶν L ἡμῖν C₃Σ₁V₂Mf
 13 Μωσέως C₃L Mf 18 αὐτοῦ φῶς A₁ 26 θεῖος: ἅγιος Σ₁V₂

1. *Εἰς Β'* πρὸς Κορινθίους ὁμιλία 8, 3, PG 61, 457.

2. *Ὁμιλίαι* 5, 10, PG 34, 516A *Περὶ ὑπομονῆς* 4, αὐτ. 868 CD.

3. *Β'* Κορ. 3, 18.

4. Βλ. *Ὁμιλίας* 5, 10, PG 34, 516AB· *Περὶ ὑψώσεως νοῦς* 1, PG 34, 889C
Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34, 956 BC.

5. *Κεφάλαια* 40, Des Places 1957, σ. 108.

φώτισε»¹. Τί δ' αὖθις σὺν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περι-
 δόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος,
 φησί, τὴν μὲν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καὶ γυμνασία κρατύνει,
 τὴν δὲ ἐκ θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καὶ ἔλεος· καὶ
 5 τὴν μὲν προτέραν δυνατὸν καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς
 δὲ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καὶ παρὰ τὸν
 καιρὸν τῆς προσευχῆς τὸ οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπον
 αὐτοὺς θεωροῦσι»². Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀ-
 παλλαγίς ὡς φῶς αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν προσευχὴν ὄρα καὶ
 10 θείῳ περιλάμπεται φωτί; Νῦν οὖν πειθήγιον ὑπέχων οὗς αὖθις
 ἄκουε καὶ τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὃν «σκεῦος ἐκλογῆς»³ ὁ
 πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσεν, ὃς φησὶν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ
 Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι *Κεφαλαίοις*· «ἡ τελεία τοῦ πνεύμα-
 τος ἔλλαμψις οὐχ οἶον γοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ'
 15 ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλ-
 λαμψις· τὸ γάρ, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι ὃς ἔλαμ-
 ψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν»⁴, καὶ τό, «φώτισον τοὺς ὀφθαλ-
 μούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον»⁵, καὶ τό, «ἐξαπόστει-
 λον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὁδηγήσου-
 20 σιν εἰς ὄρος ἁγίου σου»⁶, καὶ τό, «ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ
 φῶς τοῦ προσώπου σου»⁷, καὶ πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια
 τὸ αὐτὸ παρίστησιν»⁸. Ἰποστατικὸν δὲ εἶπεν, ἔγ' ἐμφράξῃ
 τὰ στόματα τῶν τὴν γνῶσιν μόνον οἰομένων φωτισμὸν καὶ πε-
 ριτρεπόντων τὴν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν
 25 οἰκειάν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν γνῶσιν παρεξηγουμένους πᾶν
 ὅτιπερ ἂν εἴποι τις περὶ ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν
 γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐ-
 τοῦ χορηγομένην, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον⁹.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 3 φησί παραλ. κώδ. Mf 10-11 ἄκουε καὶ τοῦ φε-
 ρωνύμως αὖθις A₁ 27 φῶς: σαφῶς L

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικά 1*, 31, PG 90, 1096 A.
2. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.
3. Εὐαγρίου, *Πρακτικὸς 1*, 93, PG 40, 1249 B. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα, ἀπεδόθη καὶ εἰς τὸν Νεῖλον.
4. Β' Κορ. 4, 6. 5. Ψαλμ. 12, 4.
6. Ψαλμ. 42, 3. 7. Ψαλμ. 4, 7.
8. Μακαρίου, *Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 22*, PG 34, 956 D - 957 A.
9. Βλ. ἀνωτ. παραγρ. 3 καὶ 5.

8 Διόπερ οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἶδησιν, καίτοι γινῶσιν οὖσαν ἔστιν ὄπου καὶ ἀσφαλεστάτην, φῶς πῶποτε τις προσηγόρευσεν, ἀλλὰ μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ λογικὴν. Οὐδὲν γὰρ ὀρώμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ νοερόν ἐστι φῶς.
 5 Οἷ τε γὰρ ἄγγελοι, πῦρ οἶον ἄϋλον καὶ ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτο ἐστιν ἢ φῶς νοερόν; Ὁ τε νοῦς αὐτὸς ἑαυτὸν ὀρών, ὡς φῶς ὀρᾷ· τί τοίνυν καὶ οὗτος, εἰ μὴ νοερόν ἑαυτὸν βλέπει φῶς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ παντὸς νοεροῦ φωτὸς ἐπέκεινα θεὸς καὶ πάσης οὐσίας ὑπερουσίως ἐκδεθηκώς, πῦρ παρὰ τῶν ἱερῶν θεολόγων
 10 ὠνομασμένος¹, ἔχει μὲν, ὡς κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς ἀμυδρὰν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τὸ κρύφιον τε καὶ ἀθεώρητον καθ' ἑαυτὸν, μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν². ἦνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεῖας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δὲ ἐστὶ πᾶσα νοερὰ κεκαθαρμένη φύσις, τὸ τῆς κακίας οὐκ ἐπι-
 15 φερομένη κάλυμμα, τηνικαῦτα καὶ αὐτὸς ὡς φῶς ὀρᾶται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καὶ παθόντων καὶ ἰδόντων λαμπρότητα θεοῦ ἐδείξαμέν τε καὶ δείξομεν ἀγίων.

9 Ὡσπερ δὲ τὸ πῦρ, ἂν ἐπικαλυφθῆ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μὲν αὐτὴν δύναται, φωτίζειν δὲ οὐχί, οὕτω καὶ ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τὸ ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γινῶσιν μὲν παρέχειν δύναιτ' ἂν, ἀλλ' οὐχί καὶ φῶς. Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς νῶ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦ-
 20 τον τὸν τρόπον ὀρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἶον ὀφθαλμὸς ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὀψις» γάρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφυῆς αὐτῆ νοῦς»³, ὡσπερ ἢ κατ' αἰσθησιν ὀψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμπαντος αὐτῆ φωτὸς, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἢ νοερὰν ἔχων αἰσθησιν ὀρώη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖα γίγνοιτο, μὴ τοῦ θεοῦ περιλάμπαντος αὐτὸν φωτὸς. Ὡσπερ δὲ ἢ ὀψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτῆ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτὸς συγγί-
 30 νεται καὶ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ὀρᾷ τὸ φῶς πᾶσι τοῖς ὀρωμένοις

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 3 μετὰ τὴν προστ. τοῦ L 19 οὐχί: οὐδαμῶς A₁
 22-23 εἰ καὶ... θεωρητικὸν ὡς Σ₁ 24 ὑπάρχων A₁ 29 ἐνεργεῖ A₁

1. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου Λόγοι 21, 2, PG 35, 1084 D.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας 15, 2, PG 3, 329 AC.

3. Μεγ. Βασιλείου (ψευδ.), Ἀσκητ. διατάξεις 2, 1, PG 31, 1340 A.

περικεχυμένον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντε-
 λέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοερᾶς αἰσθήσεως, αὐτὸς ὁλος οἶον φῶς
 ἐστι καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστι καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὄρα
 τὸ φῶς, οὐχ ὑπερ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ
 5 ὑπερ πᾶν ὃ τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων.
 Θεὸν γὰρ ὄρωσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ
 τοῦ κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμὸν¹, ὃς φῶς ὢν², κατὰ τὴν θεολο-
 γικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ
 ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐ-
 10 τοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν³. ἐμφανίζει δὲ ὡς
 ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρ-
 χων· τοιοῦτον γὰρ ἢ ἐν ἐσόπτρῳ μορφῇ· φαινομένη οὐχ ὄραται
 καὶ σχεδὸν ἀδύνατον ἐστὶν ὄραν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ
 ταῦτὸ τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπτρον ὄραν.

10 15 Νῦν μὲν οὖν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ θεὸς ὄρα-
 ται, τότε δέ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»⁴. Οἱ δὲ τῷ
 μὴ παθεῖν τὰ θεῖα, μηδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς
 ὑπερ φῶς ὄρασθαι τὸν θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι,
 τυφλοῖς εἰκόσιν, οἳ τῆς τοῦ ἡλίου θερμῆς μόνῃς ἀντιλαμβανόμε-
 20 νοι τοῖς ὄρωσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστὶν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ
 καὶ τοὺς ὄρωντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκειν ἐγχειροῦσιν, ὡς οὐ
 φῶς ἐστὶν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἀπάντων ἥλιος, καταγέλα-
 σται μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὄρωσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ
 παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντὸς ὑπερανιδρυμένον
 25 'τῆς δικαιοσύνης ἥλιον'⁵, οὐ παρὰ τῶν νοερῶς ὡς ἀληθῶς ὄ-
 ρώντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν πιστευόντων τοῖς ὄρωσι θρη-
 νηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς
 ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγ-
 30 νογτος⁶ καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf
 παραλ. L

18 ὑπερ φῶς: ὑπερφῶς Σ₁

19 οἱ Mf

29 τε

1. Ματθ. 5, 8.

2. Α' Ἰω. 1, 5.

3. Ἰω. 14, 21· 23.

4. Α' Κορ. 13, 12.

5. Μαλαχ. 3, 20. Πρβλ. καὶ ἀπολυτίκιον Χριστουγέννων.

6. Ἰω. Χρυσοστόμου, Περὶ ἀκαταλήπτου 3, 3, Χρήστου 1953, σ. 86, ὅπου ἐξηγεῖται ἡ ἔννοια τῆς συγκαταβάσεως, Πρὸς Θεόδωρον 1, 11, PG 47, 292. Βλ. καὶ Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντίοχον 28, PG 28, 613.

μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικὸν καὶ αὐτονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγοῦσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἐπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοὺς καὶ συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι
 5 τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δῆπου κοινωνοὺς σκοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν»¹, οὐδὲ ἐπίστευσαν. Ἄλλὰ γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκοτεῖ ταυτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προητοίμασται κατὰ τὸν τοῦ κυρίου λόγον². Οὐκοῦν οὔτε αἰσθητὸν ἀπλῶς, ἀμοιροῦσι γὰρ αἰσθήσεως προητοίμασται τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις, οὐθ' ἀπλῶς ἄγνοια τουτὶ τὸ σκότος, οὐ γὰρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν θεὸν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκεῖνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ βέλτιον εἴσονται· «πᾶσα» γὰρ, φησί, «σὰρξ
 15 ἐξομολογήσεται ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς»³· ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητὸν κυρίως, οὐδὲ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μηδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτινῶν δὲ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ θεοῦ καὶ ὁ ἀρραβῶν⁴ νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐγορῶμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γ' ἰσεως χορηγός, αὐτὸς δὲ φῶς νοητὸν καὶ νοερὸν, μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ δρώμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ἐνταῦθα
 20 κατὰ χριστιανοὺς τελειότητος παρεκτικὸς μονώτατος, οὐκ ἀπὸ μιμῆσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύψει καὶ χάριτι τοῦ πνεύματος.

11 Διό φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καὶ συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τὸν ἀκούειν ἡδιστον ἐν ἔρμηγεῦσιν· «ὁ θεὸς ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καὶ τηλαυ-
 30

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 μετὰ διὰ προστ. τῆς L 8 ἠπειλημένῳ C₂ 15
 ὁμολογήσεται A₁ 29 συνεπιφθεγγόμενον A₁ 30 τε παραλ. C₂

1. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγοι* 21, 2, PG 35, 1084 D. Βλ. ἄνωτ. 8.

2. *Ματθ.* 25, 41.

3. *Φιλιπ.* 2, 11 (πᾶσα γλῶσσα).

4. Βλ. *Β' Κορ.* 1, 22· 5, 5· *Ἐφεσ.* 1, 14. Βλ. καὶ Συμεών Νέου, *Κεφάλαια* 3, 35, Dargrouzès 1957, σ. 90· Μαξίμου, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 4, 78, *Φιλοκαλία*, 1957, 2, 49 κ. ἄ.

γέστερον τὸ ἐντελές τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἐκάστη ψυχῇ
 δεδήλωκεν, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἐπουρανοῦ φωτὸς ἐν ἀποκαλύψει
 καὶ δυνάμει τοῦ πνεύματος ἑλλαμψις, ἵνα μὴ τις, τὸν διὰ γνώ-
 σεως νοημάτων φωτισμὸν μόνον τοῦ πνεύματος εἶναι νομίσας,
 5 κινδυνεύσῃ δι' ἀγνοίαν τε καὶ βραθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος
 ἀποτυχεῖν μυστηρίου· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσ-
 ὄπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ πνεύματος δόξης εἰς παράστα-
 σιν ὠμολογημένην προήνεγκεν· ἔει γὰρ τὸ καταργούμενον, φησί,
 διὰ δόξης, πολλῶ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ¹· καταργούμενον
 10 εἰρηκώς, διὰ τὸ θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τὴν δόξαν·
 ἔδειξε δὲ τὴν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δό-
 ξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἕσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀ-
 καταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησὶ γοῦν· ἡμεῖς δὲ πάντες, τουτέστιν
 οἱ κατὰ τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ πνεύματος γεννηθέντες, ἀνακεκα-
 15 λυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν
 εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ κυ-
 ρίου πνεύματος²· ἀνακεκαλυμένῳ προσώπῳ, τῷ τῆς ψυχῆς δη-
 λαδῆ· καὶ γὰρ ἡνίκ' ἂν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς κύριον, ἔ περιαιρεί-
 ται, φησί, τὸ κάλυμμα³· ὁ δὲ κύριος τὸ πνευμά ἐστι⁴. Φα-
 20 νερώς οὖν διὰ τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβῆσθαι τὴν
 ψυχὴν, ὅπερ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀδὰμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς
 τὴν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνὶ δέ, ἀπὸ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ
 πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καὶ ἀξίων τῷ
 ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἡ ἔλευσις ἡ τοῦ Χριστοῦ γε-
 25 γένηται⁵.

12 Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τὸν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ
 πιστευόντων εἰς Χριστὸν φωτισμὸν τοῦ πνεύματος οἱ ἐν τῷ πα-
 λαιῷ προῦπέγραψαν αἰσθητοὶ ἐκεῖνοι φωτισμοί; Τοὺς οὖν αἰ-
 σθητοὺς καὶ συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων
 30 πρὸς τὴν τούτου πίστιν τε καὶ ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δὲ καὶ

A₁, C₂, L, Σ₁, V₂, Mf 5 κινδυνεύῃ A₁ 7 καὶ 10 Μωυσέος C₂, L, Σ₁, Mf
 28 ὑπέγραψαν A₁

1. B' Κορ. 3, 7-11.

2. B' Κορ. 3, 18.

3. B' Κορ. 3, 16, (Ἐξ. 34, 34).

4. B' Κορ. 3, 17.

5. Μακαρίου, Περὶ ἐλευθερίας νοῦς 21, PG 34, 956.

τοὺς πιστεύοντας, μᾶλλον δὲ εἰ δυνατόν καὶ τοὺς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καὶ ἄληστον τὴν ἐπὶ ταύτῃ γνῶσιν ἐσχηκότας, πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καὶ ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τοὺς ὑπὸ τοῦ
 5 θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καὶ ἐνεργείας τὰ ἀπόρρητα δεδιδραγμένους, οὐδ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρέπόμενοι, ὃς φησὶν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται, νοῦν γὰρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δὲ ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιδιάσει αὐτόν»¹, τουτέστι πιστὰ ποιήσει,
 10 σει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τὰ τοῦ πνεύματος; Καὶ γὰρ οὐδὲ γινῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τὰ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς καὶ ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὗρισκεσθαι οἰόμενος. Ψυχικὸς γάρ ἐστιν ὁ τοιοῦτος· «ὁ δὲ ψυ-
 15 χικὸς», φησὶν, «οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος»², οὐδὲ δύναται· ὁ γοῦν μὴ γινώσκων μηδὲ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιδιάσας γνωστὰ τε καὶ πιστὰ ποιήσειε; Διὰ τοῦτο εἰ τις ἄνευ ἡ-
 συχίας τε καὶ νήψεως τῆς κατὰ νοῦν καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τῶν πνευματικῶς καὶ ἀπορρήτως τελουμένων πείρας περὶ νήψεως διδά-
 20 σκει, στοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς καὶ διὰ λόγου δεῖξαι ζητῶν τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δῆλός ἐστι κατενεχθεὶς καὶ τὴν σοφίαν ὄντως μωρανθεὶς³, ὅτι ἀφρόνως ὑ-
 πενόησε φυσικῇ γνῶσει τὰ ὑπὲρ φύσιν κατοπτεῦσαι καὶ τὰ βά-
 θη τοῦ θεοῦ, ἃ γνωστὰ μόνῃ τῷ πνεύματι⁴, καὶ τὰ χαρίσματα
 25 τοῦ πνεύματος, ἃ γνωστὰ μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ⁵, φυσικῇ διανοίᾳ καὶ σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνησαί τε καὶ δεῖξαι· πρὸς δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, καὶ θεομάχος εὐρεθή-
 σεται⁶, παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελίαρ, ὃ τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιταττόμενος
 30 τοῖς λαβοῦσι τὸ ἐκ θεοῦ πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν⁷, ἀλλὰ καὶ τοῦ 'οὐαί' ἔσται κληρονόμος

A₁C₃L Σ₁V₂Mf   15 γὰρ μετὰ οὐδὲ προστ. L   30 ἰδῶσι A₁   31
 κληρονόμος ἔσται L

1. Α' Κορ. 2, 15 ἐξ.
 3. Α' Κορ. 1, 20.
 5. Α' Κορ. 2, 16.
 7. Α' Κορ. 2, 12.

2. Α' Κορ. 2, 14.
 4. Α' Κορ. 2, 10.
 6. Πράξ. 5, 35.

διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησὶν ὁ προφήτης, «τῷ ποτίζοντι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν»¹.

13

Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις, δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς, — «ὁ γὰρ πνευματικὸς πάντα ἀνακρίνει»² κατὰ τὸν ἀπόστολον, — δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιοῦτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτοὺς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενὸς τούτους ἀνακρινόμενους, — «ὁ γὰρ πνευματικὸς» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται»³, — κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθομένων. Φασὶ γὰρ μηδένα δυνατὸν εἶναι τελειότητος τε καὶ ἀγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περὶ τῶν ὄντων οὐχ εὐρηκότα δόξαν, εὐρηκέναι δὲ αὐτὴν ἀνευ διαιρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως⁴ ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπειληφθαι τελειότητος καὶ ἀγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρετικὰς καὶ συλλογιστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς μεθόδους ἀναγκαιότατον παρὰ τῆς ἔξω παιδείας διδαχθῆναι τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιοῦτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δὲ παρὰ τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς τοῦτο τὸ δόγμα φρονήματός ἐστιν ἐλληνικοῦ, Στωϊκῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἵρεσις, οἱ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως⁵. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὐρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένην ἢ καὶ μὴ μόνον ἀληθῆς, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆς ἐστὶ καὶ ἀπερίτρεπτος. Ἐπεὶ γὰρ, φησὶ, «παλαίει πᾶς λόγος»⁶, βίω δὲ τίς; Καὶ μὴν οὐδὲ ἑαυτὸν γινῶναι δυναθῆναι τινα οἰόμεθα διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκεῖον νοῦν. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω

A₁C₁L Σ₁V₂Mf21 Στοϊκῶν C₃22 Πυθαγορείων C₃L

1. Ἀββακ. 2, 15.

2. Α' Κορ. 2, 15.

3. Αὐτόθι.

4. Βλ. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò σ. 262.

5. Βλ. ἄνωτ. 1, 1, 3.

6. Βλ. ὁμοίως 1, 1, 1· 1, 2 ἐρώτ.

τὸν ἑαυτοῦ κατασκευάσας νοῦν, οὐδὲ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ τοῦ γνῶναί τινα ἑαυτὸν ἐστὶν ἀρχὴ λυσιτελῆς.

- 14 Ἄλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θεοῦ ἂν τις εὐφρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς
5 αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; Διπλοῦν δὲ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἔαν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν,
10 οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα¹. Καὶ τέλος δὲ τὸ προκείμενον ἡμῖν, αἱ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐπαγγελίαι τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἱοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτῆσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσιν τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην
15 ἴσμεν. Εἰ γὰρ αἰσθητοὶ λόγοι ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι παριστῶσι τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιντ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δὲ καθαρότης ψυχῆς ὄρα, μακρὰν οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ»², κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεῖα γνώσεως τῆς
20 μὴ ἐγγιζούσης θεῷ; Πῶς δὲ χωρὶς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔστι;

- 15 Καὶ ἵνα τᾶλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναι τι καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφὰς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι
25 καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστὶ τοῦ ἀνά χειρας λόγου. Φασὶ γὰρ ἀόρατον εἶναι τὸν θεὸν καὶ ἀπερινόητον· «θεὸν γοῦν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»³. Ἐπὶ οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τὸν θεὸν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 κατασκευάσας τὸν οἰκεῖον (διορθ. ᾧαν τὸν ἑαυτοῦ)
A₁ 4 μακαριστὴν Mf 9 ἴδωμεν A₁C₂Σ₁V₂Mf

1. Βλ. Ὁμιλίαν Εἰς Ψαλμ., 3, PG 29, 256 BC, Πρὸς τοὺς νέους 2, PG 31, 565 ἐξ. Βλ. καὶ 1, 1, 23· 2, 1, 44.

2. Εὐαγγέλιου, Κεφάλαια 6, 22, Frankenberg σ. 277. Τὸ κείμενον ἀπεδίδετο καὶ εἰς τὸν Μάξιμον, βλ. S. L. Epifanovič, Κίεβον 1917.

3. Ἰω. 1, 18.

ὡς φῶς νοερώς ἐν ἑαυτοῖς ὄραν ἰσχυριζόμενοι¹; Καὶ τις αὐτῶν αὐθις τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ λόγον προενέγκη λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ τὸν θεὸν ὄψονται»¹ καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἑμαυτόν, μετὰ τοῦ πατρὸς τούτοις ἐνοκηνώσας»², εὐθὺς θεω-
 5 ρίαν τὴν γνῶσιν λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασιν ἑαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τοὺς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοερὰν δρασιν θεοῦ διὰ τὸ τοῦ θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁ-
 10 μοίας κατασπᾶν ἐρεσχελίας. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντειπεῖν πρὸς αὐτοὺς αἰρούμεθα· συνωδὰ γὰρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συνῖασιν ὃ τι λέγουσιν³. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν δογμάτων γνῶσις, θεωρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώ-
 15 ματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσις τε καὶ κίνησις ἀναμόρφωσιν ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκότος· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεία τῆς ἀνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφυῆς ἔνωσις, παρ' ἧς μόνῃς ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἐστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν
 20 ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην οὖν ἀναιροῦντες συνανεῖλον πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν⁴.

16 Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μηδ' εἶναι ὁλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ θεοῦ διὰ τὸ τοῦ θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν
 25 ἀληθείᾳ θεωρία γεγονότων μυηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ὁ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 αὐτὸν Σ₁V₂

1. *Ματθ.* 5, 8.

2. *Ἰω.* 14, 21· 23 (ἀπόδοσις).

3. Οἱ δύο συζητοῦντες θεολόγοι δὲν διαφωνοῦν κατ' ἀρχὴν περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον καὶ ὁ Βαρλαάμ ἀποδέχεται γνῶσιν αὐτοῦ, ἥτοι δρασιν διὰ τῶν διανοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ὁ Παλαμάς, προχωρῶν, ἀποδέχεται καὶ τὴν δι' ἀμέσου ἀποκαλύψεως γνῶσιν, ἥτις ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ θεολόγησιν. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 340.

4. Βλ. *Β'* πρὸς Βαρλαάμ 52, καὶ παρὸν ἔργον 2, 3, 52· 54· 61 κ.ά. Γνῶσιν καὶ θεολογίαν διακρίνει καὶ ὁ Διάδοχος Φωτικῆς, *Κεφάλαια* 72, *Des Places* σ. 131, ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν, ὡς καὶ ὁ Ὀριγένης, *Εἰς Ψαλμὸν* 126, *Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων* 116, 134.

μῖν δοκεῖ, οὐδὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὄρα τὰ τοῦ θεοῦ; Ἄλλὰ μὴν αὐτὸ «έρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ»¹. Εἰ μὲν οὖν χωρὶς πνεύματος ἁγίου ὄραν ἔλεγέ τις τὸ ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὄραθῆι ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις
 5 ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου,—δ σκότος νοητὸν ἐπιχειρῶμενον ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν—εἰ τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντὸς οἰκείου θελήματος καὶ ἀπαναστὰς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν ἐμποιοῦσης τῇ ὀφειλομένῃ σπουδῇ, καὶ εὐπρόσωπος ἢ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον², καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἐγὼ συναθροίσας καὶ νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπῆν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῆ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἴθ' ἑαυτὸν ὑπεραναβάς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τὸ ἐκ θεοῦ πνεῦμα, δ οἶδε τὰ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα
 15 τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ³, καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο τοῦτο λαβὼν, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἔν' εἶδῆ τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ⁴, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη»⁵, πῶς οὐκ ἂν ὀρήσῃ οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὀρώμενον, τὸ φῶς; Ὅραται γὰρ ὑπὸ τῶν βλέπόντων «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικούς γὰρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμοὺς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ⁶, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ
 25 νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὀρώσιν. Οἱς δ' ὁ θεὸς ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐχὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς ἑαυτοῦ χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 14 ἐκ: τοῦ A₁ 16 ἵνα Σ₁V₂ 17 καὶ 22 οἶδε C₃

1. A' Κορ. 2, 10.

2. Βλ. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 9, 23, PG 32, 109 B, Ἐπιστολὴ 2, 2 PG 32, 228 A.

3. A' Κορ. 2, 11.

4. A' Κορ. 2, 12.

5. A' Κορ. 2, 9.

6. A' Κορ. 2, 16.

17

Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἄσματος θεολογίας ἀξιῶσαι προσημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγεννημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν; «Ἴδου εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἡ πλησίον μου ὀφθαλμοί σου περιστεραί»¹. δι' ὧν καὶ αὐτοί, τῆς
 5 ὠραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδόασιν λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμνημένοις τίς αὕτη ἢ περιστερὰ ἦν ἢ νύμφη σχοῦσα ἐν τοῖς ὄμμασι καὶ αὕτη τῷ τοῦ νυμφίου θεοῦ τότε πρῶτον τρανώς ἐνατενίζει κάλλει καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶς περιστώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον
 10 τὴν καλλοποιὸν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γὰρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγῆ, ἐνωθεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχεῖα γίνεται καὶ οὕτως ὄρα τὰ αἰσθητά, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἐν πνεῦμα μετὰ τοῦ κυρίου² γεγονώς, οὕτω τὰ πνευματικὰ τρανώς ὄρα. Μένει δ' ὁμοίως καὶ ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατὰ
 15 τοὺς χαμερπεῖς λογισμοὺς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γὰρ ἐώρακέ ποτέ τις τὸ πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διὸ καὶ κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμὸς τοῦθ' ἐώρακεν οὐδεὶς, εἰ καὶ αἰεὶ βλέπει»³. οὐδὲ γὰρ ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλὰ καθόσον ἑαυτὸν ἐποίησε δε-
 20 κτικὸν τῆς τοῦ θεοῦ πνεύματος δυνάμεως, κατὰ τοσοῦτο βλέπει. Πρὸς δὲ τῇ ἀκαταληψίᾳ ταύτῃ, καὶ ἦν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταλήπτως ἔχουσι, τὸ θεϊότατον ἀπάντων καὶ καινότατον· οὐ γὰρ ὅ ταῦτα βλέπουσι τότε ἴσασιν οἱ βλέποντες, οὐδ' ὅ ἀκούουσί τε καὶ μυοῦνται, ἢ τὴν τῶν μήπω γεγονότων γνῶσιν, ἢ τὴν τῶν
 25 αἰεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ πνεύματος, δι' οὗ ὄρωσι· «κατὰ γὰρ ἀπόπαυσιν πάσης νοεῶς ἐνεργείας ἢ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τὸ ὑπερθεῖν φῶς ἐνωσις»⁴, ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὔσα ἢ κατὰ

A₁C₂L Γ₁V₂Mf 1 ἀξιῶσαι Mf 6 δ' παραλ. A₁ 8 τό τε Mf
 12 τὰ παραλ. V₂ 25 ἀλλὰ πρὸ διὰ προστ. A₁

1. Ἄσμα 1, 15. Ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν γνωστὴν ἀλεξανδρινὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον, βλ. Ὀριγένους, *Εἰς τὸ Ἄσμα Ὀμιλία 2*, Rousseau, *Sources Chrétiennes*, 37, 1953 σ. 87, ἰδίως δὲ Γρηγ. Νύσσης, *Εἰς τὸ Ἄσμα*, Ὀμιλία 7, PG 44, 920.

2. Α' Κορ. 6, 17.

3. Βλ. *Εἰς Ἐκκλησιαστήν Ὀμιλία 4*, PG 44, 684.

4. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων 1, 5*, PG 3, 593 C.

ἀναλογίαν, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνέργειάν ἐστι τοῦ νοῦ, κατὰ δὲ ἀφαίρεσιν οὔσα, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τοῦτο οὔσα ἀφαίρεσις· εἰ γὰρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν—ἀλλὰ τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστὶ τὸ δόγμα—, ἡνίκ' ἂν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ τοῦ θεοῦ ἀπόρρητα μυστήρια, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περὶ αὐτῶν φησιν¹.
 5 Οὐκ οὐκ ἀφαίρεσις καὶ ἀπόφασις μόνη ἐστὶν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἔνωσις καὶ ἐκθέωσις, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυπούντων τὸν νοῦν, μυστικῶς καὶ ἀπορρήτως χάριτι γινομένη τοῦ θεοῦ, μᾶλλον δὲ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν ἢ καὶ μείζον ἐστὶ τῆς ἀφαι-
 10 ρέσεως· ἀπεικόνισμα γὰρ ἐστὶν ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διὸ καὶ τὸ χωρίζειν πάντων τῶν κτισμάτων τὸν θεὸν παντός ἐστὶ πιστοῦ· ἢ δὲ πάσης νοερᾶς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καὶ ἢ μετ' αὐτὴν πρὸς τὸ ὑπερθεῖν φῶς ἔνωσις, οἶόν τι πάθος οὔσα καὶ τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρμένων καὶ
 15 κεχαριτωμένων τὴν καρδίαν. Καὶ τί λέγω τὴν ἔνωσιν, ὅτε καὶ ἢ πρὸς βραχὺ θέα τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καὶ τούτων κατ' ἔκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καὶ νοερᾶς ἀντιλήψεως καὶ τῷ μηδόλως ὄραν τὸ ὄντως ὄραν εἰσδεδεγμένων καὶ τῷ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἰσθησὶν προσιεμέ-
 20 νων; Ἄλλ' ὅτι μὲν οὔτοι καὶ εἶδον καὶ οὐχὶ κατ' αἰσθησὶν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σὺν θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δείξομεν.

18 Νῦν δ' ἄρα συνορᾶς ὅτι τὸ ἀκατάληπτον ἀντὶ νοῦ καὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτων εὐμοιροῦσι πνεῦμα, δι' οὗ ὄρωσι καὶ ἀκούουσι καὶ συνιᾶσι; Νοερᾶς γὰρ πάσης καταπαυσαμένης ἐνεργείας, 25 τίνι ὄρωσιν ἄγγελοι τε καὶ ἄνθρωποι ἰσάγγελοι² θεόν, εἰ μὴ τῇ τοῦ πνεύματος δυνάμει; Διὸ καὶ ἢ δρασις αὐτοῖς αὕτη αἰσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δὲ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μὴ διὰ λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλὰ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοερᾶς ἐνεργείας 30 εὐρίσκουσιν αὐτὴν· οὐκ οὐκ, οὐδὲ φαντασία ἐστὶν, οὐδὲ διάνοια,

A, C, L Σ, V, Mf 3 Μασσαλιανῶν V, 10 ἐστὶ Mf 27 αὐτοῖς V,

1. Ἐπιστολὴ 4, Σπετσιέρη σ. 393. Πρόκειται περὶ τῶν ἀρχαίων Μασσαλιανῶν ἢ Εὐχιτῶν, οἱ ὅποιοι ἐτόνιζον τὴν δι' ἔργων ἐκθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ἄλλαι συριακαὶ χριστιανικαὶ ὁμάδες.

2. Λουκᾶ 20, 36. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 7, 12, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 282.

οὐδὲ δόξα, οὐθ' οἶον συμπέρασμα συλλογισμῶν. Οὐδὲ διὰ τῆς
κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης· πᾶσα
μὲν γὰρ θεία ἐντολὴ καὶ πᾶς νόμος ἱερὸς μέχρι τῆς καθαρότητος
τῆς καρδίας ὀρίζεται, κατὰ τὸν λόγον τῶν πατέρων, καὶ πᾶς
5 τὸς καὶ πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσ-
ευχῆς, καὶ πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνιῶν εἰς τὸν ὑπερανιδρυμένον
καὶ ἀπολελυμένον τοῦ παντός μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄντων
πάντων ἴσταται. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο μετὰ τὰς θείας ἐντολὰς οὐ-
δὲν ἐστὶν ἄλλο πλὴν ἢ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καὶ
10 πλεῖστά εἰσιν· ὁ κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀρρα-
βῶν καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ δι' αὐτῆς ὀρώμενά τε
καὶ τρυφώμενα· οὕτω καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, θεὰ ἀνεκλάλη-
τος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θεᾷ καὶ ἀπόρρητα μυστήρια¹· τὸν αὐ-
τὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ
15 μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελου-
μένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοῖνον, εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν,
ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστίν, ἀλλ' ὑπερφαῆς· καὶ ἐν
τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διο-
νύσιον, τὰ θεῖα τοῖς ἀγίοις². "Ὡστε οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν ἀπλῶς
20 ἢ περὶ θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν
ἀφαίρεσιν μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λήψις μᾶλλον ἢ
ἀφαίρεσις. "Ἄρρητα δὲ ἐστὶ τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα,
διὸ καὶ λέγωσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀ-
ναλογίαν, οὐχ ὡς ὀρωμένων ἐκείνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ
25 πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκείνοις ὀρωμένων. Οἱ τοῖνον
τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαθείας
ὡς ἀρρήτων ἑπαύοντες, μωρίαν ἡγοῦνται τὴν ὑπέρσοφον γνῶσιν
καὶ τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας³, τοὺς
ὡς ἐνεστι προδείξαντας αὐτούς, τῇ λογομαχίᾳ διαρρήσουσιν.

19 30 Ἐκεῖνοι δ' ὁμοῦς ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγγωροῦν, ὡς
ἔφη, λέγουσι τὰ ἄρρητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 22 ἐκεῖνα καὶ τὰ δόματα A₁ 26 οὕτω παραλ. Σ₁V₂

1. Ἐπιχειρηματολογεῖ βάσει τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὑπὸ προϋποθέσεις ἐκστά-
σεως, καίτοι τοῦτο δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ ἀνθρωπο-
λογίαν αὐτοῦ.

2. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 CD.

3. *Ματθ.* 7, 6.

τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομέ-
 νων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἄλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἄρ-
 ρητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος
 μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναί φησι λόγον ἀλλὰ ἀλο-
 5 γίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἀνοδὸν ἐνωθησόμεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκτῳ¹.
 Ἄλλ' οὐχ, ὅτι ἀφθεγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ
 νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν· καὶ ἡ τοιαύτη γὰρ ἀνοδος νόησις τίς ἐστι
 τῶν ἀπεμφαινόντων τῷ θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου
 ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως,
 10 ἀλλ' οὐκ αὐτὴ ἐστὶν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέ-
 σεως ὕμνοισιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἐνωθέν-
 τες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἐνώσεως μεμυημένοι, ὅτι πάν-
 των ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον. Καὶ ὅσοι περ ἂν ἀπὸ τῶν
 τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι κατα-
 15 ξιωθῶσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν πάν-
 των ἀφαιρέσεως ὕμνειν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς·
 ἐνοῦσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ὄραν οὐ δύνανται, ἂν μὴ, διὰ τῆς τῶν ἐν-
 τολῶν φυλακῆς ἑαυτοὺς καθάραντες τῇ ἀπειλικρινημένῃ καὶ ἀὐλφ
 προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς
 20 θεωρίας δέξωνται.

20 Πῶς οὖν ταύτην, ἣ μήτ' αἰσθησίς ἐστι μήθ' ὅλως νόησις,
 ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ πάντα τοὺς
 πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, αἰσθησιν δηλονότι νοεράν καὶ
 θεῖαν². Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγίᾳ πείθει τὸν ἀκούοντα μηδέ-
 25 τερον νομίσαι ταύτην, μήτ' αἰσθησιν, μήτε νόησιν· οὔτε γὰρ ἡ
 νόησις αἰσθησίς ποτε, οὔθ' ἡ αἰσθησις νόησις· οὐκοῦν ἡ νοερά
 αἰσθησις ἄλλο παρ' ἐκάτερον αὐτῶν. Ἡ οὖν οὕτω προσρητέον

A₁C₅L Σ₁V₂Mf 5 ἐνωθησόμενα C₈ 16 ἐκεῖνο καὶ ἀπερινόητον A₁
 18 καὶ μετὰ καθάραντες προστ. Σ₁V₂

1. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 3, PG 3, 1053 BC.

2. Ὁ Ὁριγένης διὰ συνδυασμοῦ τῶν χωρίων *Παροιμ.* 2, 5 «ἐπίγνωσιν Θεοῦ εὐρήσεις» καὶ 5, 2 «αἰσθησιν ἐμῶν χειλέων» διεμόρφωσε τὴν φρά-
 σιν «αἰσθησιν θεῖαν εὐρήσεις», *Κατὰ Κέλσου* 1, 48, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέ-
 ρων 9, 103, καὶ διετύπωσε ἀντιστοιχίαν μεταξὺ σωματικῶν καὶ πνευμα-
 τικῶν αἰσθήσεων. Ταύτην ἐδέχθησαν ἔπειτα οἱ ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς, ὡς
 ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Διάδοχος Φωτικῆς κ. ἄ.

ταύτην, ἥ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γνῶσιν. «Δέον» γάρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἐνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»¹. Καὶ πάλιν· «περιτταὶ μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἶ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἡ ψυχὴ θεοειδῆς γενομένη δι' ἐνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς ἀκτίσιν ἐπιβάλληται ἀνομμάτοις ἐπιβολαῖς»², καθ' ἣν καί, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἀγιοὶ ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος»³.

21 Καὶ μὴ τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντὸς ἐστὶ τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, ἐνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διὰ τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τὸν νοῦν, ἐνοῖ διὰ τῆς προσευχῆς τῆ τοῦ πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδῆς τε καὶ θεοειδῆς καθίσταται. Διὸ οἱ μετὰ τὸν μέγαν Διονύσιον πατέρες 'αἰσθησιν πνευματικὴν' ἄπροσηγόρευσαν αὐτήν, ἧ καὶ αὐτὸ κατάλληλόν ἐστὶ καὶ ἐμφαντικώτερόν πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καὶ ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ νῶ, οὐδὲ σῶματι ὄρα. Καὶ ὅτι μὲν ὄρα φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφωῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίτι δὲ τοῦθ' ὄρα, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τὴν τούτου φύσιν, διὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ πνεύματος δι' οὗ ὄρα. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἄρρητα καὶ ἑώρα τὰ ἀόρατα· «ἑώρων» γάρ, φησὶν,

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 25 φῶς ὑπερφωῶς ὑπὲρ φῶς Σ₁

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 1, PG 3, 865 C.

2. *Αὐτ.* 4, 11, PG 3, 708 D.

3. Βλ. σχετικά ἐν *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 70· 76, PG 90, 1156· 1160.

4. Ἦδη καὶ οἱ πρὸ τοῦ Διονυσίου, βλ. Διαδόχου, *Κεφάλαια* 15 «αἰσθησιν τοῦ πνεύματος», *Des Places* σ. 92, καὶ ἄνωτέρω ἐν παραγρ. 20 τὰ περὶ Ὀριγένοους σημειωθέντα.

«εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντὸς τοῦ σώματος οὐκ
 οἶδα»¹. τουτέστιν οὐκ ἤδειν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τὸ δρῶν.
 Ὅρα γάρ, οὐκ αἰσθήσει μὲν, ὡς ἢ αἰσθησις δὲ τὰ αἰσθητὰ τρα-
 νῶς καὶ τρανότερον ἢ αὐτῆ. Ὅρα δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ δρω-
 5 μένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καὶ ἀρπαγέντα οὐ
 μόνον παντὸς πράγματός τε καὶ νοήματος πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ
 ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς
 θεὸν δεήσεως· καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπι-
 μαρτυροῦντα τὸν μέγαν καὶ θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσ-
 10 ευχή ἐστὶ καθαρότης νοός, ἣτις μόνῃ ἐκ τοῦ φωτός τῆς ἁγίας
 τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται». Καὶ πάλιν· «καθαρότης ἐστὶ
 νοός ἐφ' ἣ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τὸ φῶς τῆς
 ἁγίας τριάδος, καὶ τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται,
 καὶ οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλὰ τοκετὸν τῆς καθα-
 15 ρᾶς προσευχῆς, τῆς διὰ τοῦ πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδὲ
 προσευχῆ τότε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν
 τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καὶ αὐτῆ ἐστὶν ἡ ἄγνοια ἢ ὑπερ-
 τέρα τῆς γνώσεως»². Τὸ γοῦν ἀρπάσαν ἐκεῖνο καὶ τὸν νοῦν ἐκ-
 στήσαν πάντων καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὄλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν
 20 τι χρῆμα, φῶς οἶον ὄρα, ἀποκαλυπτικὸν μὲν, ἀλλ' οὐκ αἰσθη-
 τῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε
 πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καὶ πέρας ὄλως οὐχ ὄρα τοῦ
 δρωμένου καὶ περιλάμποντος αὐτὸν φωτός, ἀλλ' ὡσπερ ἂν εἴ τις
 ἦν ἥλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καὶ μείζων τοῦ παντός·
 25 μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὢν ὄλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστὶν
 ἐκεῖνο.

22 Διὸ ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καὶ ὑπερουράνιον τουτί
 φησι τὸ φῶς³. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, ὡσπερ ὑπὸ μίαν τινὰ περιε-
 χόμενα ἀκτίνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις
 30 ἕτερος ἐώρακεν ἁγίων⁴, καίτοι κάκεινος, οὐχ ὄπερ καὶ ὄσον

A, C, L Σ, V, Mf 14 προσευχή Mf 17 πράγμασιν L 30 ὁ ἅγιος
 Βενέδικτος ὡς κώδ.

1. B' Κορ. 12, 2.

2. Ὁμιλία 32, Σπετσιέρη σ. 140.

3. Ὁμιλία 2, 4, PG 34, 465 κ.έ. Περὶ ἐλευθερίας νοός 21, PG 34, 956.

4. Ὁ Βενέδικτος, ὡς σημειώνεται εἰς τὴν ὡσαν τῶν κωδίκων, PL 66, 197B.

ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτὸν ἐκείνου δεκτικὸν ἐποίησεν ἰδῶν
 καὶ μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ ὑπὲρ
 νοῦν ἐνώσεως, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅτι ἐστὶν
 ὡς ἀληθῶς¹, καὶ ὑπερφυῆς καὶ ὑπερούσιόν ἐστιν, ἄλλο τι παρὰ
 5 τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὄν δὲ κυρίως τε καὶ μόνον καὶ πᾶν ὄν ἀ-
 πορρήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἐνὶ ἡ πᾶσι τὸ ἄπει-
 ρον τοῦτο οὐχ ὁράται. Ὁ δὲ μὴ ὁρῶν συνίησιν ὡς αὐτὸς ὁρᾶν
 ἀδυνατεῖ μὴ τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος ἐναρμοσθεῖς
 τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ὁρῶμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοί-
 10 γυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀ-
 παθοῦς τῷ ὁρῶντι θυμηδίας καὶ γαλήνης νοεραῶς καὶ τοῦ ἀνα-
 καιομένου πυρὸς τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ
 ὁρῶν ὅτι τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο τὸ φῶς, εἰ καὶ [ἀμυδρότερον ὁρᾶ·
 καὶ κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλ-
 15 λων πάντων ἀποχῆς καὶ τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καὶ τῆς
 πρὸς τὸν θεὸν ἐκ ψυχῆς ὀλης ἀναγεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερό-
 μενος αἰεὶ καὶ διαυγεστέρας πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν
 τὸ ἄπειρον συνίησι τοῦ ὁρωμένου ὅτι ἄπειρον καὶ τῆς μὲν λαμ-
 πρότητος ἐκείνου πέρας οὐχ ὁρᾶ, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτολη-
 20 ψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὁρᾶ τὸ ἀδρανές.]

23 Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸ οἶεται εἶναι ἀπλῶς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, ὃ
 κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὥσπερ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἢ ζωῆ ἐγγίνεται
 τῷ ἐμφύχῳ σώματι, λέγομεν δὲ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν ψυχὴν²,
 ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρὰ ταύτην οὔσαν τὴν ἐν ἡμῖν οὔσαν καὶ
 25 παρεκτικὴν ζωῆς ψυχὴν, οὕτω καὶ τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ ἐνοι-
 κοῦντος θεοῦ ἐγγίνεται τὸ φῶς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτο ἐστὶν ἡ
 τοῦ παναιτίου θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔγνωσις, καθ' ὑπερού-
 σιον δύνάμιν καὶ ὄλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καὶ ὀλικῶς οἰκοῦντος

A₁C₃L Σ₁V₂Mf12 τὸν παραλ. Σ₁21 ἀπλῶς οἶεται εἶναι A₁

1. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ θέσις τῶν θεολόγων τοῦ δ' αἰῶνος κατὰ τῶν Ἀνο-
 μοίων Βασιλείου, Ἀνατρεπτικὸς Ἐὐνομίου 1, 12, PG 29, 540 A, «ἀλλ'
 αὕτη (ἡ κοινὴ ἔννοια) τὸ εἶναι τὸν Θεόν, οὐ τὸ τί εἶναι ἡμῖν ὑποβάλλει»,
 Ἰω. Χρυσοστόμου, Περὶ ἀκαταλήπτου 1, 5, PG 48, 706 ἐξ., Χρήστου,
 σ. 38, «ὅτι μὲν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοεῖ».

2. Αἱ δύο ἔννοιαί τῆς λέξεως 'ψυχὴ', ἡ βιολογικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ.
 Βλ. Μάρκ. 8, 35.

ἐν ἡμῖν καὶ μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστὶ τοῦτο τὸ φῶς καὶ θεότης ὑπὸ τῶν ἁγίων ὀνομάζεται δικαίως· θεοποιεῖ γάρ· οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοθέωσις¹ καὶ θεαρχία, καὶ
 5 «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἐνὸς θεοῦ διάκρισις καὶ πολυπλασιασμός, ἐστὶ δὲ οὐδὲν ἦττον ὁ ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος»², εἰς ἐν μιᾷ θεότητι, καὶ διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καὶ ὑπέρθεος καὶ ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύ-
 10 σιον ἔφασαν, θεότητα λέγοντες τὴν θεοποιὸν ἐκ θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καὶ τοίνυν ὁ αὐτὸς Γαῖω γράφων, πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ θεὸς ἐστὶν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσαις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεούμεθα καὶ εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ
 15 πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα»³. Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπὸ τῶν πατέρων ἢ θεία χάρις τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἀπλῶς ἐστὶ τὴν φύσιν ὁ θεός, οὐ φωτίζει μόνον καὶ θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ παράγει ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

24 20 Εἶδες πῶς καὶ δρῶντες αὐτὸν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν περιττούς; Ἴσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς δρῶσιν αἰσθήσει νοερᾷ καὶ ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ὁ θεός ἐστὶ, τῇ ἐνώσει χάριτι λαμπρῶν ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας. Ἄν δ' ἐρωτᾷς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρα-
 25 τος δρᾶται, ἀποκριθήσονται σοι· «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου»⁴. Ἄνευδεεῖς γάρ εἰσι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τὴν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ πνεύματος καὶ μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τὴν καύχησιν «ὅτι ἐν ἀπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ»⁵. Ἀποκριθή-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4 αὐτὸ θέωσις A₁

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 956 A.

2. Αὐτόθι 2, 11, PG 3, 649 C.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 ἐξ.

4. Α' Κορ. 2, 13.

5. Β' Κορ. 1, 12.

5 σονται σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς ‘οὐκ ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τὰ θεῖα, ὦ ἄνθρωπε, πολλὰ δὲ τῶν ὑφ’ ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς· πνευματικοῖς οὖν πνευματικὰ συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον’, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης
 10 τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας’. Διὰ τοῦτο δὲ σύγκρισιν τὴν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καὶ μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καὶ τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καὶ ζῶντες καὶ ὀρῶντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὁράται τὸ ἀόρατον
 15 φῶς· ‘ὡς καὶ ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἑώρακεν Ἡλίας· ὅτι γὰρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἢ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μελωτή· ὅτι δὲ τὸν θεὸν ἑώρακε, τῇ μελωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγᾶσας ὀφθαλμοὺς, μάρτυς τε καὶ κῆρυξ ἀξιόλογος τὸ παρά πᾶσι τοῦτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα· θεόπτης γάρ, μᾶλλον δὲ καὶ μεθ’
 20 ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρά πάντων’².

25 **Κ**ἂν αὖθις ἔρηται τις τοὺς τοιούτους, ‘τί δ’ ὁ φατε μυστικῶς ἐνηγεῖν ὑμῖν τὴν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καὶ τί τὸ τὴν καρδίαν συγκινοῦν’, τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἡλιοῦ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοεράς θεοῦ ἐπιφανείας³, καὶ τὴν ἠχοῦσαν κοιλίαν Ἡσαΐου⁴. Τῷ δὲ προσερομένῳ, ‘τίς δὲ καὶ ἢ ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θερμῆ’, τὸ πῦρ ὑποδείξουσιν, ὃ φησιν αὐτὸς αὖθις ὁ Ἡλίας, σημεῖον μὲν θεοῦ, ὅσον οὐπω ἐμφανιζομένου, δεομένου δ’ ἔτι τῆς πρὸς αὐραν λεπτὴν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν δεξάμενον ἀκτίνα τῷ προσορῶντι δείξειν τὸν ἀόρατον⁵, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Ἡλίαν ὡς πῦρ τε ὄντα καὶ φαινόμενον καὶ πύρινον ἀναβαίνοντα ἄρμα μετὰ σώματος⁶, ἀλλὰ καὶ τὸν ὡς ὑπὸ πυρὸς καιόμενον τὰ

A₁C₂L Σ₁V,Mf   4 αὐτὸν παραλ. **A₁L**   12 ἐπιλυγᾶσας **V**,   14 ἐπωνομίας **Mf**

1. *A'* Κορ. 2, 13.

2. *Γ'* Βασιλ. 19, 13. Ἡ περικοπὴ ἀναγινώσκεται τὴν 6 Αὐγούστου. Ὁ Ἡλίας καλεῖται ὡς ἐκ τούτου θεόπτης, θεωρεῖται δὲ μετὰ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὡς πρόδρομος τοῦ μοναχισμοῦ, ἰδίως λόγῳ τῆς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις διατριβῆς του.

3. Αὐτόθι 19, 12.

4. *Ἡσ.* 16, 11.

5. *Γ'* Βασιλ. 19, 12.

6. *Δ'* Βασιλ. 2, 11.

σπλάγχνα ἕτερον προφήτην¹, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Καὶν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάζης, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καὶ κοινῇ πρὸς
 5 πάντα φήσουσι· οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἁγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»²; Οὐκ ἀκούεις τοῦ κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτούσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός³; Τίς οὖν ὁ τῶν ἁγγέλων ἄρτος; Οὐ τὸ θεῖον καὶ ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἶτε κατ' ἐπιβολὴν εἶτε κατὰ παραδοχὴν ὑπὲρ νοῦν οἱ νόες ἐ-
 10 νοῦνται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον;⁴ Τούτου τοίνυν τοῦ φωτὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προὔπεγραψε μὲν ὁ θεὸς ἐπὶ τσσαρακονταετῆ χρόνον ἄνωθεν τὸ μάγμα καθιείς, ἐπλήρωσε δὲ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτὸν πιστεύουσι καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τὸν φωτισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ
 15 φωτιστικὸν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρώσιν· καὶ τοῦτο γὰρ ἀρραδῶν ἐστὶ τῆς ἀπορρήτου κατὰ τὸ μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ὑπὸ Χριστοῦ δεδωρημένων προὔπεγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἄλλ' ὄρας ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμὸς τις νοερὸς
 20 καὶ μυστήρια ἕτερα παρὰ τὴν γνῶσιν;

26 Ἐπεὶ δὲ αἰσθητὸν ἔφησεν λέγειν φῶς τὸ φανέν ἐν Θαβωρίφ τοὺς τὸ θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτοὺς εἰ θεολογοῦσι τὸ περιαστράψαν τηνικαῦτα φῶς ἐν Θαβωρίφ τοὺς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γὰρ μὴ θεολογοῦ-
 25 σιν, ἐλέγξει μὲν αὐτοὺς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καὶ ἰδὼν τὴν δόξαν Χριστοῦ⁵, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸς γράφων ἐποπτεῦσαι τὴν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὦν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ⁶. Ἐπιστομίσει δὲ αὐτοὺς λαμπρῶς ὁ χρυσοῦ γλώττη τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα διασαφῶν·
 30 φησὶ γάρ· «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ κύριος, τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δὲ θεότητος παραδειξά-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Ἰερεμ. 20, 9.

2. Ψαλμ. 77, 25.

3. Λουκᾶ 11, 13, πρβλ. 18, 7.

4. Περί θείων ὀνομάτων 1, 5, PG 3, 593 B.

5. Μάρκ. 9, 2-8.

6. Β' Πέτρο. 1, 16· 18.

σης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»¹. Ἐμφράζει δὲ αὐτῶν τελέως τὰ στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, 'θεοφάνειαν' αὐτὸ καὶ 'θεοπτίαν' σαφῶς ἀποκαλῶν², πρὸς δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους
5 τοῖς μαθηταῖς»³, σὺν πολλοῖς δὲ ἑτέροις καὶ Συμεών, ὁ τὰς πολιτείας πάντων σχεδὸν ἀγίων καλλιπεῖρα κοσμήσας, γράφων τὸν διαφερόντως ἡγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτὴν τὴν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν»⁴. Εἰ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνωδὰ 'θεῖον' καὶ
10 'θεοῦ φῶς' προσαγορεύουσι τὸ ὄφθῆν ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τὴν τοῦ θεοῦ τελεωτάτην θέαν. Διὸ καὶ Μωϋσῆς οὕτως ἐώρακεν αὐτὸν καὶ μικροῦ τῶν προφητῶν ἀπάντων ἕκαστος, καὶ μάλιστα οἷς ὕπαρ ἄλλ' οὐκ ὄναρ ὤφθη. Συμβολικὰ δ' ὁμοῦς ἅπαντ' ἔστω τὰ ἱερὰ θεάματα ἐκείνων καὶ τοιαῦτα οἷά περ βούλοιντ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν ἄλλ'
15 οὐχὶ καὶ ἢ τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβῶρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικὸν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καὶ ἀπογίνεσθαι τῆς γὰρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔχει τὸ ἀξίωμα καὶ τοῦτ' αὐτὸ περιαιυγάζον διηγεκῶς ἔσται τοὺς ἀξίους κατὰ
20 τὸν ἄληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος⁵, διὸ καὶ προοίμιον ἐκείνης ταύτης ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος⁶, ὁ δὲ κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ θεοῦ⁷.

27 Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορρήτως ὄρωσι τὸν θεὸν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἢ θεὰ αὐτοῦ καὶ νῦν κἂν
25 τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἄρ' ὅτι μὴ αἰσθητὸν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλὰ 'νοερόν', ὡς καὶ Σολομὼν τὸ ἅγιον ὀνομάζει πνεῦμα⁸; Καὶ μὴν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4-5 τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τοῦ ὄρους L 7 τὴν Mf
24 κἂν: καὶ ἐν Σ₁V₂ 26 πνεῦμα ὀνομάζει Σ₁V₂

1. Βλ. Α' πρὸς Θεόδωρον 11, PG 47, 292.

2. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 C, *Ἐπιστολὴ* 8, 1, PG 3, 1084 κ.έ.

3. *Ὁμιλία* 40, 6, PG 36, 365 A.

4. Συμεὼν Μεταφραστοῦ, *Βίος Ἰωάννου εὐαγγελιστοῦ* 1, PG 116, 685 D.

5. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 C.

6. *Εἰς ψαλμ. 41*, PG 29, 400 D.

7. *Ματθ.* 16, 28, *Μάρκ.* 9, 1, *Λουκᾶ* 9, 27. Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου εἰς τὰ χωρία ταῦτα συνδυάζονται ὑπὸ τῶν Πατέρων μὲ τὴν ἀμέσως ἀκολουθοῦσαν διήγησιν περὶ τῆς μεταμορφώσεως.

8. *Σοφ. Σολ.* 7, 22.

αὐτοὶ εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τοὺς τοιοῦτους αἰσθητόν
 φῶς κατὰ τὴν προσευχὴν θεᾶσθαι καὶ κατηγοροῦντες πάντων τῶν
 αἰσθητόν τι τῶν θείων λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἑαυτῶν
 ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθητόν τὸ φῶς τὸ θεῖον λέγοντας κατη-
 5 γορεῖσθαι οἴονται ἀξίους; Ὅραξ τὸ ἀδέβαιον καὶ εὐπερίστατον αὐ-
 τῶν; Δεινοὶ γάρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καλόν τι
 συγορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ
 καινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί· εἰ ζῶον ἄλογον ἐτύγγα-
 νε τότε παρὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἄρ' ἂν ἦσθετο τοῦ τὸν ἥλιον ὑ-
 περλάμπαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι· καὶ γὰρ οὐδὲ
 10 τῆς περιλαμπάσης δόξης κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῇ τοῦ Χρι-
 στοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τὰ ποιμνία¹. Πῶς τοίνυν αἰ-
 σθητόν φῶς ὃ τοῖς τὰ αἰσθητὰ ὄρωσι τῶν ἀλόγων ζώων οὐχ ὀ-
 ρᾶται ὄμμασι, παροῦσι καὶ ἀνεωγμένοις ἐπιλάμπον; Εἰ δὲ τοῖς
 ἀνθρωπίνοις αἰσθητικοῖς ὄμμασιν ὠράθη, κατὰ τοῦτ' ἄρ' ἑωρά-
 15 κασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διενηνόχασιν. Τί δὴ τοῦ-
 τό ἐστι; Τί γε ἄλλο ἢ τὸ δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τὸν νοῦν ὄραν;
 Εἰ δὲ μὴ τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει, τάχα γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλογα
 ἑώρων, ἀλλὰ τῇ διὰ τῆς αἰσθήσεως ἀντιλαμβανομένῃ νοητικῇ
 δυνάμει· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ταύτῃ, πᾶς γὰρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός,
 20 μάλιστα δὲ οἱ πλησιόχωροι, λάμπαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μηδὲ
 ταύτῃ κυρίως τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδὲ τὸ φῶς τοῦτο
 κυρίως αἰσθητόν. Καὶ μὴν οὐδὲν αἰσθητόν ἀΐδιον· τὸ δὲ τῆς θεό-
 τητος φῶς, ὃ καὶ δόξα τοῦ θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώ-
 νιον τε καὶ ἀτελεύτητόν ἐστιν. Οὐκ ἄρα αἰσθητόν.

28 25 Εἰ δὲ μὴ αἰσθητόν, εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς λαβεῖν αὐτὸ οἱ ἀπό-
 στολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἑτέρα τι δυνάμει, καὶ οὐχὶ τῇ αἰ-
 σθητικῇ· διὸ καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἄρρητον
 καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀ-
 πόρρητόν τι οὖσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὡσπερ καὶ τὸ
 30 φῶς, ὃ καὶ τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθένδε ἐκδημίαν
 κατὰ τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις², ὅπου τὸ φῶς, οὐ καὶ προοίμιον
 αὐτῆ ἢ λαμπρότης ἦν καὶ ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 30 ἐνθένδε : ἐντεῦθεν L

1. Περιέλαμψε μόνον τοὺς ποιμένας, Λοῦκᾶ 2, 9.

2. Νικήτα Στηθάτου, Περὶ ψυχῆς 79, Χρήστου σ. 124.

ἐνταῦθα· εἰ γὰρ καὶ φωτωνυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καὶ δο-
 κεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑ-
 ψηλότερά ἐστι καὶ τῆς καθ' ἑαυτὰ ἀληθείας ἀποδεύσας ἔχει
 τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητὰ κυρίως; Καὶ μὴν, ὑπὲρ τῶν
 5 κεκοιμημένων εὐχὰς ἱερὰς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς
 ψυχὰς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τό-
 πῳ φωτεινῷ»¹. Τίς οὖν χρεῖα ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός;
 Τίς δ' ἄρ' ἀνία ταύταις καὶ τοῦ ἐναντίου μέν, αἰσθητοῦ δ' ὁ-
 μοίως σκότους; Ὅρας ὡς οὐδὲν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητόν;
 10 Ὅτι δ' οὐδὲ ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν,
 ἡγίκα καὶ περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρὸς τῷ δαιμονίῳ φύ-
 λῳ ὑπεμνήσαμεν². Ἐχρῆν οὖν καὶ περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορρήτου
 Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνοις δηλονό-
 τι, καὶ ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλὰ πειθαρχεῖν ταῖς
 15 πατερικαῖς φωναῖς καὶ τὴν ἐν καθαρότητι καρδίας ἀκριβοῦς διὰ
 τῆς πείρας ἀναμένειν εἰδησιν. Αὕτη γὰρ τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐ-
 κείνο ἔνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκδιδάσκει τοὺς εὐμοιρηκό-
 τας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδὲν, ὡς τὰ ὄντα πάν-
 τα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τὸ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητόν; Τί δὲ τῶν
 20 αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δὲ κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ θεοῦ;
 Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

29

Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχὴ», φησί, «φόβῳ καὶ ἀγά-
 πῃ καὶ αἰσχύνῃ, ὡς καὶ ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν ἴ-
 διον δεσπότην καὶ πατέρα θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζό-
 25 μενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῇ στολὴν δόξης³,
 τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ»⁴. Τίς δ' ἄλλη δόξα καὶ φῶς ἐστὶ Χρι-
 στοῦ ἢ ἡνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σὺν αὐτῷ ὢν ἐν
 τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»⁵; Πῶς οὖν στολὴ ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἂν,

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 8-9 ὁμοίως: ὁμῶς A₁L 14 ὑπονοίαις A₁L 15
 πατρικαῖς Mf 27 ἡνπερ: ἦν V₂ 28 γίνοιτ' Mf

1. Εὐχὴ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

2. Ἄνωτ. παράγρ. 10.

3. Σοφ. Σειρ. 45, 7.

4. Τὸ χωρίον δὲν ἀνιχνεύθη εἰς τὰ τοῦ Μακαρίου. Ἑπενθυμίζει τὴν στο-
 λὴν τοῦ ἡγεμονόπαιδος ἐν τῷ ὕμνῳ τῆς ψυχῆς τῶν Πράξεων Θωμᾶ. Βλ.
 ἐπίσης τὸ ἐξαποστειλάριον τῆς Μ. Ἑβδομάδος «λάμπρυνόν μου τὴν στο-
 λὴν τῆς ψυχῆς, φωτοδότα».

5. Β' Πέτρ. 1, 16· 18.

εἶπερ αἰσθητόν; Ἐπιπέρας δ' ὁ αὐτὸς θεολόγος «ἐπουράνιον» φησι «τοῦτο τὸ φῶς»¹. Τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἐπιπέρας δ' αὖ «τὸ φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὑπερ ὃ κύριος ἀνέλαθεν, ἐκάθησε», φησίν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς², πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τῷ σώματι»³. Ἐπιπέρας οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενοῦς ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτὸς ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἶπερ αἰσθητόν. Ἡ τοῦτο ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἢ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διὸ καὶ προσευχόμενοι φάμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστὸν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἕνθα ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ⁴. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δὲ καὶ ὄλω ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτί; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα καθαρὸς τὴν καρδίαν, κατὰ τὴν διὰ σαρκὸς δεσποτικὴν ἐπιφάνειαν, ὄραν φησι διηνεκῶς τὴν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος⁵. Πῶς οὖν αἰσθητὸν φῶς, τὸ διὰ καθαρότητος τῆς καρδίας ὀρώμενον; «Χριστὸς δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἀπλετοῦ εἶδος ἦκε»⁶, κατὰ τὸν θεῖον ᾠδικὸν Κοσμᾶν. Πῶς οὖν ἀπλετοῦ εἶπερ αἰσθητόν;

30

Στέφανος δὲ ὁ μετὰ Χριστὸν ὑπὲρ Χριστοῦ πρῶτος μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς θεοῦ καὶ τὸν Χριστὸν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ⁷. Ἐστὶ τοίνυν αἰσθητικὴν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἐπιπέρας μὴν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπὸ γῆς ἔώρα, καὶ τὸ μείζον, ὡς οὐ τὸν Χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γὰρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἔώρα τὸν υἱόν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον ἔβλεπεν; Ὁρᾶς ὅτι δρᾶται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδὲ νοητῶς, οὐδὲ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀρρήτῳ τινὶ δυνάμει; Τὸ μὲν γὰρ τοῦ ὕψους ὑπερ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Περὶ ἐλευθερίας νοδὸς 21, PG 34, 956 A.

2. Ἐβρ. 1, 3.

3. Βλ. σχετικόν, Περὶ ὑπομονῆς 4, PG 34, 868 CD.

4. Εὐχὴ τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

5. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

6. Ἀκροστιχὶς τοῦ πρώτου κανόνος τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως.

7. Πράξ. 7, 55 ἐξ.

δάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ πατρὸς οὐδαμῶς προσίεται τὴν αἰσθησιν.
 Συμβολικὴ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ δρασις. Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ
 ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὔσα τοῦ παγίου καὶ ἀν-
 αλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἰδρύσεως, δ
 5 ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀρρήτως ἐωρᾶτο. Οὐ γὰρ ὑπεκρίνετο τὴν
 ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξῃ διὰ τούτου ἕτερον,
 ἀλλ' αἰεὶ ὢν τοῦ πατρὸς ἐκ δεξιῶν, τὴν οἰκείαν δόξαν εὐδόκη-
 σεν ἀποκαλύψαι, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
 ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δὲ οὐκ ἔνι τι
 10 ὄραν, οὐδὲ νοεῖν· ἐκεῖνος δὲ ἐώρα δόξαν θεοῦ. Νοητὴ δ' εἶπερ
 ἦν ἡ δρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς
 λοιπὸν ὁμοίως βλέπομεν ἐκεῖνω, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζό-
 μεθα τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ
 καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ μὴ πρότερον
 15 καὶ αἰεὶ διενοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου μαθητῆς, ἀλλὰ τότε
 ἐνόησεν αὐτό; «Ἴδου» γάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφ-
 γότας καὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τοῦ θεοῦ».
 Τίς δὲ καὶ χρεῖα ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς
 οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνώσις ἦν ἡ δρασις μόνη, νοητῶς προσ-
 20 γινομένη; Πῶς οὖν ἐώρακε ταῦθ' ὁ πρωτόμαρτυς ἐκεῖνος, εἰ
 μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε
 κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγὼ σοι παρ-
 ρησίᾳ ἐρῶ· πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τὸ ἀκήρατον φῶς δι' ἀπο-
 καλύψεως ὄρωντας εἶπον, δ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον
 25 ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκᾶς εἰπών·
 «ὑπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου,
 ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν θεοῦ». Καὶ σὺ τοίνυν,
 ἂν πλήρης πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου καταστῆς, τὰ καὶ νῦν
 ἀόρατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δὲ κενὸς εἰ παντάπασιν τῆς πί-
 30 στεως, οὐδὲ τοῖς μαρτυροῦσιν δ ἐωράκασιν πιστεύσεις. Πίστιν γὰρ
 ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαδῶς ἀκούσῃ τῶν διηγουμένων κατὰ τὸ
 ἐγγχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόρρητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ
 ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ
 οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τὴν ἡ-
 35 μῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόρρητον χάριν τοῦ θεοῦ.

31 Τοιοῦτον γάρ τί ἐστι καὶ ἡ ἑξαιρέτως ἀληθῆς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θέρμη τε καὶ ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον¹. Τὰ γὰρ τούτων αἷτια νοεῖται κυρίως
 5 καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δὲ αἰσθήσει, διὰ τὸ τραγὸν καὶ ἐναργὲς καὶ ἀπλανὲς πάντη καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πως τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταρρυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορρήτου μυ-
 10 στηρίου, καὶ τοῖς ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον βλέπουνσι τοὺς κεκτημένους αἰσθησίην τινὰ παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων. Οὕτω Μωσέως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητος τοῦ νοῦ κάπλι τὸ σῶμα περιχευμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν
 15 περιουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζουσιν ἔχειν². Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου³· καὶ γὰρ ἐνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως τε καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν ἐνούμενος τῷ ὑπερανωκισμένῳ τοῦ παντὸς φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόρρητον, ἀγγελοει-
 20 δῆς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε⁴ καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γὰρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συναυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστὰν ὤφθη ἐναέριον.

32 Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσης καὶ οἷον ἐσυγκινουμένης τῷ
 25 ἀσκέτῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὡσπερ ἐνθένδε ὀρμωμένη πρὸς τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ κυρίου ὑπαντήν⁵. Οὕτως ἐν τῇ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 27 ἐνθένθεν V₂

1. Εἶναι συνήθης μεταξὺ τῶν ἀσκητικῶν ἢ σύνδεσις πνευματικῆς θέρμης, ἡδονῆς καὶ δακρύων. Βλ. ἤδη Διαδόχου, *Κεφάλαια* 73, *Des Places* 132, καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρβλ. Ἄ. Φυτράκη, *Ταῖς τῶν δακρύων ροαῖς*, Ἀθῆναι 1945.

2. Ἐξ. 34, 29 κ. ἐ.

3. Πράξ. 6, 15.

4. Βλ. αὐτῆς τὸν *Βίον* 15, *Acta Sanctorum*, 2 Ἀπριλίου, παράρτ. σ. XVI.

5. *Ματθ.* 24, 30. *Μάρκ.* 13, 26. *Λουκᾶ* 21, 27. *Α' Θεσσ.* 4, 17.

συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀναφανέντος καὶ τῆς νοη-
 τῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευμα-
 τικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα πα-
 ραδόξως κουφίζεται τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθη-
 5 τῆς καμίνου τοῖς ὀρώσιον ἐξιέναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα
 τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως¹. Ἐμὲ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευ-
 χὴν ἰδρῶς Χριστοῦ² τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι δι-
 δάσκει θέρμην ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν θεὸν δεήσεως³.
 Τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς
 10 ἀποφαινόμενοι θέρμην; Ἡ καὶ τοῦτο διδάξουσι μὴ ἐναγωνίως,
 μὴδ' ἐκτενῶς προσεύχεσθαι, ἵνα μὴ, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυ-
 χὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξη-
 ται θέρμην; Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς
 θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μὴδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ
 15 κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδο-
 νήν, πρὸς ἣν φεῦ ἠὲτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιάσαντες, διὰ
 τῆς ἐκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν
 προσευχὴν αἰσθήσει νοερᾶ γευόμεθα τῆς θείας καὶ ἀμιγροῦς ὀδύνης
 ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθῆ καὶ θεῖον ἔ-
 20 ρωτα μετασκευασαμένης, ὁ ἐν πείρᾳ γεγονῶς βοᾶ πρὸς τὸν θεὸν
 «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόμα-
 τί μου»⁴ καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πιότητος ἐμπλησθεῖη ἡ ψυχὴ
 μου καὶ χεῖλει ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου»⁵. Μεθ' ἣν
 καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς
 25 ῥαστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ
 τὰς θεουργοῦς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐπιφοιτήσεις», ὡς Διονύ-
 σιος ὁ μέγας εἶπεν⁶.

33 Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυ-
 χὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ

A₁C₃LΣ₁V₂Mf 7 αἰσθητικὴν A₁ 18 γενόμεθα Mf 22 ποιότη-
 τος A₁

1. Ἰωάννου Σιναῖτου, *Κλίμαξ* 28, PG 88, 1137 C.

2. Λουκᾶ 22, 44.

3. Βλ. καὶ κατωτέρω 33 καὶ Διαδόχου, *Κεφάλαια* 25, 79, Des Places σ. 97, 137.

4. *Ψαλμ.* 118, 103.

5. *Ψαλμ.* 62, 6 (οἱ Ο' χεῖλη Μασ. χεῖλεσιν).

6. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 15, 9, PG 3, 340 A.

τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἰσθησιν — καὶ δεῖγμα
 τούτου ἐναργὲς τὸ κατώδυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήμασι πενθοῦσι δά-
 κρυον —, διατί μὴ καὶ τὰ τῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμή-
 ρια, ταῖς χωρούσαις τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα,
 5 εὐλαδῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ ὁ κύριος, οὐ διὰ τοῦτο ἑμα-
 καρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ ἑ παρακληθῆσονται¹, τουτέστι
 τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἔξουσι τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ
 τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρό-
 πως. Ὡς τοὺς μὲν ἴσασι οἱ ἐν πείρᾳ γεγονότες, οἱ δὲ καὶ τοῖς
 10 ἔξωθεν ὁρῶσι δῆλοι τὸ προσηγὲς ἦθος, τὸ γλυκὺ δάκρυον, ἡ χα-
 ρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἐντευξίς, κατὰ τὸν ἐν Ἄσμοισιν
 εἰπόντα· «κηρία μέλιτος ἀπὸ στόματός σου στάζουσι, νύμφη»².
 Δαμβάνει γὰρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τὸν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων
 ἀγαθῶν³, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ συνδιανύον τὸν πρὸς ταῦτα τοῦ
 15 εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δὲ μὴ τοῦτο λέγων, καὶ τὴν ἐν τῷ μέλ-
 λοντι αἰῶνι μετὰ σώματος ἀπαναίνεται διαγωγῆν. Εἰ δὲ καὶ τὸ
 σῶμα συμμεθέξει τότε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καὶ νῦν
 δήπου συμμεθέξει καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδιδομένης πρὸς θεοῦ
 χάριτος τῷ νῷ. Διὰ ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φα-
 20 μεν αὐτά, προστίθεμεν δὲ τὸ ἑνοεῖν³, διὰ τε τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν
 εἶναι ταῦτα φυσικῆν καὶ διὰ τὸ πρῶτως τὸν νοῦν εἶναι τούτων
 δεκτικὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμε-
 τέρου νοῦ, οὐ κατὰ τὸ ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός
 τε καὶ δι' αὐτοῦ τὸ συνημμένον σῶμα πρὸς τὸ θειότερον μετα-
 25 σκευάζεται, δεικνὺς ἐντεῦθεν καὶ προοιμιαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ
 πνεύματος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκὸς κατάποσιν. Οὐ
 γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τὴν ὁρῶσαν
 ταῦτα δύναμιν τοῦ πνεύματος λαμβάνουσι· διὰ ταῦτα νοεράν αὐ-
 τὴν καλοῦμεν, ὑπὲρ νοεράν οὔσαν.

34 30 Πρὸς δὲ τούτοις, ὡς ἂν καὶ τῶν ἀκούοντων τὴν διάνοιαν ἀ-
 πείρξωμεν τοῦ μὴ προσύλους καὶ σωματικὰς οἴεσθαι τὰς πνευ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Ματθ. 5, 4.

2. Ἄσμα 4, 11.

3. Συνήθης ἔκφρασις εἰς τοὺς ἀσκητικούς καὶ τοὺς μυστικούς τὰ περὶ
 ἀρραβῶνος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Βλ. Συμεὼν Νέου, *Κεφάλαια πρακτι-
 κά καὶ θεολογικά* 76 καὶ πλεῖστα ἄλλα.

ματικὰς καὶ ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καὶ οὗτοι πε-
 πόνθασιν ἀρτίως, οἱ βεβήλοις καὶ ἀνιέροις ἀκοαῖς καὶ διανοίᾳ
 πιστεύειν οὐκ εἰδυῖα καὶ στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς, ἀνο-
 σίως τὰ τῶν δόσιων ἐκλαθόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καὶ τοὺς
 5 ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέρρηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγά-
 λῳ Μακαρίῳ, ἴσως δὲ μηδὲ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄψαυ-
 στά ἐστι τοῖς ἀπείροις τὰ πνευματικά· ψυχῇ δὲ ἁγία καὶ πιστῇ
 πρὸς κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος κοινωνία, καὶ
 οἱ ἐπουράνιοι τοῦ πνεύματος θησαυροὶ τῷ πείρᾳ παραλαβόντι
 10 μόνῳ γίνονται καταφανεῖς· ἀμυήτῳ δὲ οὐδὲ ἐγνοῆσαι δυνατὸν τὸ
 παράπαν»¹. Εὐλαβῶς τοίνυν φησὶ περὶ αὐτῶν· ἄκουε, μέχρις ἂν
 καὶ σοὶ γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε
 γὰρ εἴσῃ αὐτῇ πείρᾳ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἷων ἀγαθῶν καὶ
 μυστηρίων ψυχῆς καὶ χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται. Ὁ-
 15 φθαλμοὺς δὲ ψυχῆς ἀκούων αὐτῇ πείρᾳ γινώσκοντας τοὺς ἐπου-
 ρανίους θησαυροὺς, μὴ τὴν διάνοιαν νομίσης. Αὕτη γὰρ καὶ τὰ
 αἰσθητὰ καὶ τὰ νοερὰ ἐπίσης διανοητὰ δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Κα-
 θάπερ δὲ ἦν οὕτω εἶδες πόλλιν, εἰ διανοῆ περι αὐτῆς, οὐ τῷ
 διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρᾳ γέγονας αὐτῆς, οὕτω καὶ περὶ θεοῦ
 20 καὶ τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καὶ θεολογεῖν ἐν πεί-
 ρᾳ τούτων γίνῃ. Καὶ καθάπερ χρυσόν, εἰ μὴ αἰσθητῶς κτήσῃ
 καὶ αἰσθητῶς ἔχεις ταῖν χεροῖν καὶ αἰσθητῶς ὄρας, κἀν μυριά-
 κισ νόημα χρυσοῦ ἐν διανοίᾳ λάβῃς, ἥκιστα κατέχεις ἢ ὄρας
 ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἀν μυριάκισ περὶ τῶν θείων θησαυ-
 25 ρῶν διανοήσῃ, μὴ πάθῃς δὲ τὰ θεῖα, μηδὲ ἴδῃς τοῖς νοεροῖς καὶ ὑ-
 περάνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὄρας, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτη-
 σαι τι τῶν θείων ἀληθῶς. Νοεροῖς δὲ εἶπον ὀφθαλμοῖς, ὡς αὐτοῖς
 ἐγγινομένης τῆς τοῦ πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὄραται ταῦτα,
 30 ἐπεὶ καὶ ὑπερ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς ἐστὶ τὸ πανίερον ἐκεῖνο
 θέαμα τοῦ θειοτάτου καὶ ὑπερφαοῦς φωτός².

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

3 πατρικαῖς Mf

14 κἀντεῦθεν A₁

1. Βλ. Ὁμιλίαν 18, 2 κ. ἐ. PG 34, 636 ἐξ. Περὶ ἀγάπης 26 κ. ἐ. PG 34, 928 ἐξ.

2. Διάκρισιν θεολογίας καὶ θεοπτίας βλ. κατωτέρω 1, 3, 42, ὡς καὶ B' πρὸς Βαρλαάμ 52 καὶ ἀλλαχοῦ.

35 Διὸ καὶ ὁ κύριος οὐ πάντα, ἀλλὰ τοὺς ἐκκρίτους πρὸς τὴν ἐν Θαδῶρ γεγενημένην ἄρρητον καὶ ἀόρατον αἰσθητικῆς δυνάμει πνευματικὴν ἐκείνην συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ ἐξ Ἄρειου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῆ μὲν
 5 ὄρατῆ» φησι «Χριστοῦ θεοφανεία» περιουγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δὲ νοητῆς φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ ἀὐλῳ τῷ νῶ μετέχειν, καὶ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων»¹, ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητὴν ὑποληψόμεθα τὴν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐ-
 10 κείνου σώματος ἀπαστράπτουσαν αὐγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μὴ δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοις, ἢ μόνῃ δυνάμει δεκτικῆ ἐστὶ τῆς τοῦ πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τὸ φῶς τῆς χάριτος ὁρᾶται. Ἡ δὲ μὴ διὰ τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητῆ, οὐδὲ αἰσθητῆ κυρίως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῦν ἔ-
 15 χουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι περιουγάζεσθαι φησιν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φωτὸς μήτ' ἀέρος μήτε τινὸς ἑτέρου χρεῖα τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα γραφῶν· «ἔσται γὰρ τότε ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν ἀπόστολον²· οὐδὲ γοῦν αἰσθητοῦ τότ'
 20 ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γὰρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ θεός, θεῖον ἄρα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητὸν κυρίως; Ἄλλὰ καὶ τὸ κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καὶ κατὰ τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καὶ τοὺς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν,
 25 εἴπερ αἰσθητόν; Καὶ μὴν, εἴπερ αἰσθητόν, δι' ἀέρος ὁρατόν· οὐκοῦν οὐ κατὰ τὸ μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης καθαρότητος, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὸν ἀέρα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὀψονται τὸ φῶς. Εἰ δὲ καὶ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος»³, ἀναλόγως καὶ
 30 τούτων ἕκαστος, ταῖς μὲν ἀγαθοεργίαις οὖ, τῆ δὲ τοῦ περιέχοντος ἀέρος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος φανεῖται. Πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτὰ νῦν καὶ εἰς ἔπειτα

A₁C₃LΣ₁V₃Mf 5 ὄρατῆ Χριστοῦ θεοφανεία περιουγάζεσθαι φησιν Σ₁V₃
 7 μετέχειν τῷ νῶ L 27 περὶ: κατὰ A₁L

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 C.

2. *Α' Κορ.* 15, 28.

3. *Ματθ.* 13, 43.

τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἃ μὴ μόνον «ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν οὐδὲ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου»¹, λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δὲ καὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἄορατον, εἶπερ αἰσθητόν; Ἡ καὶ τὸ διαφράτ-
 5 τὸν ἔσται τότε καὶ σκιαὶ καὶ κῶνοι, τούτοις ἐπομένως ἐκλειπτι-
 κοί τε σύγδεσμοι καὶ φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμενες, ὡς καὶ τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων ματαιότητος κατὰ τὴν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν αἰώνων ζωὴν;

36 Ἄλλὰ πῶς αἰσθησις σωματικὴ φωτὸς ἀντιλήφεται μὴ κυρίως
 10 αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατείδον ἐν Θαβώρ, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν οὐρανὸν σαρκὸς μόνον ἀπαστράπτου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τὸν πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καὶ τὸ σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ
 15 'ψυχικόν' ἔσται, κατὰ τὸν ἀπόστολον· «σπείρεται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν»². πνευματικὸν δ' ὄν καὶ πνευματικῶς ὄρων τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήφεται αὐ-
 γῆς. Καὶ ὡς περ νῦν ἔργον ἐστὶν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοεράν ψυχὴν, καθ' ἑαυτὴν ὑφεστάναι δυναμένην διὰ τὴν παχεῖαν ταύτην σάρ-
 20 κα καὶ θνητὴν καὶ ἀντίτυπον ἐπηλυγάζουσαν καὶ κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καὶ φανταστικὴν μάλιστα καθιστῶσαν τὴν ψυχὴν, διὸ καὶ τὴν κατὰ νοῦν νοεράν ἀγνοοῦμεν αἰσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνῃ μακαριωτάτῃ διαγωγῇ τοῖς 'υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως'³ ὡς ἀνεῖ τὸ σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων
 25 κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν⁴. διαλεπ-
 τυνηθήσεται γάρ, ὡς μὴδ' ὕλην ὄλων εἶναι δοκεῖν, μὴδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός⁵.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 οἶδε C₂ οὐδὲ : καὶ A₁ 2 ἀνθρώπου ἀνέβη Σ₁V₂
 4 ἁμαρτολοῖς Mf 20 ἐπιλυγάζουσαν V₂

1. Α' Κορ. 2, 9.

2. Α' Κορ. 15, 44.

3. Λουκᾶ 20, 36.

4. Ματθ. 22, 30. Μάρκ. 12, 25. Λουκᾶ 20, 36.

5. Ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ὅτι τὰ πνευματικὰ ὄντα (ἄγγελοι, ψυχαί, δαίμονες) ἔχουν διαφανῆ σώματα, γενομένη δεκτὴ γενικῶς, ἐφαρμόζεται ἐδῶ εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς ὄλον.

37 Καὶ τί λέγω τὸ συγγενὲς πρὸς τὴν νοερὰν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γὰρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχὴ», φησί, «γίνεται θεὸς τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἰσθησιν αὐτῇ τε παυσαμένη καὶ τὰς τοῦ σώματος συναποπαύ-
 5 σασα φυσικὰς ἐνεργείας, συνθεωθέντος αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῷ μέθεξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τὸν θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων αὐτῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν εἶπον, τοῖς κτιστοῖς ἀόρατος ὁ θεός, ἑαυτῷ
 10 δὲ οὐκ ἀόρατος, τότε δὲ οὐ μόνον διὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ σώματος, ὃ τοῦ θαύματος, ὁ θεὸς ὁ βλέπων ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ διὰ σωματικῶν ὀργάνων τότε τὸ θεϊκὸν καὶ ἀπρόσιτον φῶς τηλαυγῶς ὀψόμεθα· καὶ τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης τοῦ θεοῦ, τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὸ προοίμιον
 15 ἐν Θαβῶρ τοῖς ἀποστόλοις ὁ Χριστὸς ὑπέδειξεν ἀρρήτως. Ἡ γοῦν ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν δρασιν τῆς θεότητος ἀκτίς, πῶς ἂν εἶη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τὸ περιεστράψαν φῶς ἐν Θαβῶρ τοὺς ἀποστόλους οὐκ αἰσθητὸν κυρίως ἦν;

38 Οὐ μὴν ἀλλ' εἶπερ αἰσθητοῖς ὤφθη ὀφθαλμοῖς τὸ θεῖον καὶ
 20 ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν ὑπάρχον φῶς—ὡσπερ οὖν καὶ ὤφθη, καθάπερ καὶ οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδράσιν ἀντιλέγοντές φασι, κατὰ τοῦτ' ἐκείνοις καὶ ἡμῖν ὁμολογοῦντες— εἶπερ οὖν τὸ φῶς τὸ θεῖον σωματικοῖς ὤφθη ὀφθαλμοῖς, διατί μὴ καὶ νοε-
 25 ροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἡ πονηρόν τι πρᾶγμα ἡ ψυχὴ καὶ ἀσυνδύαστον τῷ ἀγαθῷ καὶ ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ, ὃ μὴδὲ τῶν παντόλμων κακοδόξων πώποτε τις εἶρηκεν; Ἡ καλὸν μὲν, κρεῖττον δὲ τὸ σῶμα ταύτης; Πῶς γὰρ οὐχ ἦττον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, εἶπερ τὸ μὲν σῶμα μεταληπτικὸν καὶ ἀντιληπτικὸν ἐστι φωτὸς θεοῦ, ἡ ψυχὴ δ' οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε
 30 καὶ προσεχέστερον καὶ μᾶλλον ἐγγίζον θεῷ τὸ σῶμα τουτί τὸ ὕλικόν τε καὶ θνητόν, εἶπερ δι' αὐτοῦ μὲν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτὶ θεὸν ὄρα, ἀλλ' οὐχί τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὄρατης θεοῦ θεοφανείας ἡ ἐν Θαβωρίφ

A₁C₅L Σ₁V₂Mf

τοῦ κυρίου μεταμόρφωσις, καὶ ταύτην οἱ ἀπόστολοι ὀφθαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μὴ καὶ τὸ προοίμιον καὶ τὸν ἀρραβῶνα τῆς κατὰ νοῦν αὐτοῦ θεοφανείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήφονται ψυχῆς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν; Ἐπεὶ δὲ μὴ
 5 μόνον τὴν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν ὁ τοῦ θεοῦ υἱός, βαβαὶ τῆς ἀνεϊκάστου φιλανθρωπίας, ἤγνωσε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καὶ σῶμα λαβὼν ἔμψυχον καὶ ψυχὴν ἔγνω¹ «ἐπὶ γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη»², ἀλλ' ὡ θαύματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολὴν, καὶ αὐταῖς ταῖς ἀνθρωπίναις ὑποστάσεσιν ἐνοῦ-
 10 ται, τῶν πιστευόντων ἐκάστῳ συνανακίρνω³ν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καὶ σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καὶ ναὸν τῆς ὄλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται—καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς»⁴,—πῶς οὐχὶ διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν
 15 σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαστράψας φωτίσει τῶν ἀξίως μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ καὶ τὰ σώματα ἐφώτισε; Τότε γὰρ μήπω φυραθὲν ἡμῶν τοῖς σώμασι τὸ τὴν πηγὴν ἔχον τοῦ φωτός τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγιζόντων τοὺς ἀξίους ἔξωθεν ἐφώτιζε καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων ἐπὶ τὴν ψυχὴν
 20 εἰσέπεμπε τὸν φωτισμόν· νῦν δ' ἀνακραθὲν ἡμῖν καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἔνδοθεν περιαιυγάζει τὴν ψυχὴν.

39 Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀψόμεθα τὸν ἀόρατον κατὰ τὸ γεγραμμένον⁴; Οὐκοῦν καὶ νῦν τούτου λαμβάνοντες τὸν ἀρραβῶνά τε καὶ τὸ προοίμιον οἱ
 25 κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὀρώσι τὴν αὐτοῖς ἐγγινομένην νοερὰν αὐτοῦ καὶ ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν. Φύσις γὰρ ὢν ἄυλος ὁ νοῦς καὶ φῶς συγγενές, εἰ χρῆ λέγειν, τῷ πρώτῳ καὶ ἀνωτάτῳ καὶ μεθεκτῷ πᾶσι καὶ ἀπολελυμένῳ τοῦ παντός φωτί, καὶ διὰ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 11 μεταλήψεως διορθ. ὡς μεταδόσεως Σ₁V₂

1. Ἐκφράσεις χρησιμοποιηθεῖσαι κατὰ πρῶτον ἐναντίον τῶν προαπολιναριστῶν Ἀθανασίου, Πρὸς Ἀντιοχεῖς 7, PG 26, 804 B. Βλ. καὶ Κατὰ Ἀπολιναρίου (ψευδ.), 1, 20, PG 26, 1128 B.

2. Βαροῦχ 3, 38. Χρησιμοποιεῖται συχνάκις εἰς τὴν ὑμνογραφίαν· βλ. θεοτοκίον ἐσπερινοῦ Σαββάτου πλ. δ' καὶ εἰρμὸν θ' ὠδῆς εἰς κανόνας Μεταμορφώσεως.

3. Κολ. 2, 9.

4. Α' Κορ. 13, 12.

τῆς πρὸς τὸ ὄντως φῶς ὀλικῆς ἀνατάσεως, τῇ ἀύλῳ καὶ ἀδια-
 λείπτῳ καὶ ἀπειλικρινημένῃ προσευχῇ, πρὸς αὐτὸν τὸν θεὸν ἀνε-
 πιστρόφως ἀνανεύσας καὶ οὕτω πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευα-
 σθεὶς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτὸς κατα-
 5 λαμφθεὶς¹, αὐτὸ φαίνεται κατὰ μέθεξιν, ὃ τὸ ἀρχέτυπον κατ'
 αἰτίαν ἐστὶ², καὶ δι' ἑαυτοῦ φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκεί-
 νου τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν φανοτάτην καὶ ἀπρόσιτον αὐγὴν,
 ἣν καὶ ὁ θεὸς ᾠδικὸς Δαυὶδ, νοερῶς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γη-
 θόμενος τοὺς πιστοὺς τὸ μέγα τοῦτο χρῆμα καὶ ἀπόρρητον ἐδί-
 10 δασκε λέγων· «ἢ λαμπρότης τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς»³. Τίς
 γὰρ μὴ λαμπρότητα θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθῶν τε καὶ ἰδῶν, εἶτα
 διαιρέσεις καὶ συλλογισμοὺς καὶ ἀναλύσεις αὐτὴν ζητῶν, ἀλλὰ
 μὴ ἐν ἀπλότῃ καρδίας πιστεύων τοῖς πατράσιν, ἀκοῆ γοῦν
 ἀνάσχοιτό ποτε παραδέξασθαι λαμπρότητα θεοῦ σχεῖν τινα ἀν-
 15 θρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυ-
 ψεν ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἣν ὁ νικῶν παρὰ θεοῦ
 λαμβάνει, γινῶναι δύναται οὐδεὶς, εἰ μὴ ὁ λαβῶν⁴, μὴ ὅτι γὰρ ὁ μὴ
 ἐσχηκῶς αὐτὴν οὐδὲ γινῶναι δύναται αὐτήν, ἀλλ' εἰ μὴ πιστὸν
 ὑπέχει τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὖς, οὐδ' εἶναι ὅλως οἶεται τι, τὴν ὄν-
 20 τως οὔσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπὲρ αἰσθησιν
 καὶ γινῶσιν οὔσαν, οἶόν τινα γνόφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῇ οὔ-
 σαν μηδαμῶς. Εἰ δὲ πρὸς τῇ ἀπειρίᾳ τε καὶ ἀπιστίᾳ καὶ δει-
 νὸς ἢ κακουργεῖν, περιέργου γέμων φρονήματος, πάντολμός τις
 καὶ καταφρονητῆς τῶν σεβασμιωτάτων, οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον
 25 αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλὰ καὶ πρὸς δαιμονιώδη φαντασίαν,
 φεῦ, τὴν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καὶ νῦν τινὰς
 λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

40

Καὶ ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν θεὸς ἀόρατος,
 ἄγγελον δὲ φωτὸς ὑποκρίνεται ὁ διάβολος⁵· οὐδὲ τοῦτο συγ-

A₁C₃L I₁V₂Mf19 ὑπέχει A₁23 ἦ: εἰ A₁C₃LV₂1. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγον* 40, 5, PG 36, 364 B.2. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 6, PG 3, 644 BC, ἰδίως δὲ Μαξίμου, *Ἐπιστολὴ* 6, 5, PG 91, 429 AB.3. *Ψαλμ.* 89, 17.4. *Ἀποκ.* 2, 17.5. *B' Κορ.* 11, 14.

ιέντες, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προῦφέστηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοί-
 γυν τὴν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑ-
 ποκρίνεται φωτός, λοιπὸν ἔστιν ἐν ἀληθείᾳ φωτός ἄγγελος, ὁ
 ἀγαθὸς ἄγγελος. Ποῖον δὲ φῶς ἑξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτός,
 5 εἰ μὴ τὸ τοῦ θεοῦ, οὐ καὶ ἔστιν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ θεός, οὐ
 φωτός ἄγγελός ἐστιν ὁ τοῦ θεοῦ ἄγγελος· οὐ γὰρ εἶπεν ὑπο-
 κρίνεται τὸν ὄντα φῶς ἄγγελον¹, ἀλλὰ τὸν φωτός ἄγγελον.
 Εἰ μὲν οὖν γνῶσιν μόνην ἢ ἀρετὴν ὁ πονηρὸς ἄγγελος ὑπεκρί-
 νετο, ἦν ἂν ἐκ τούτου συνιδεῖν ὡς καὶ ὁ παρὰ τοῦ θεοῦ φωτι-
 10 σμὸς ἐγγινόμενος ἡμῖν γνῶσιν μόνην παρέχει καὶ ἀρετὴν· ἐπεὶ
 δὲ καὶ φῶς φαντασιῶδες παρέχει παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶ-
 σιν ἕτερον, ἔστιν ἄρα καὶ φῶς νοερὸν ἀληθὲς θεῖκόν παρὰ τὴν
 ἀρετὴν καὶ τὴν γνῶσιν ἕτερον. Κάκεινο μὲν τὸ φαντασιῶδες φῶς
 αὐτός ἐστιν ὁ πονηρὸς, ὃς σκότος ὢν τὸ φῶς ὑποκρίνεται· τὸ
 15 δὲ φωτιστικὸν πρὸς ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καὶ ἰσαγγέ-
 λων ἀνθρώπων αὐτός ἐστιν ὁ θεός, ὃς, φῶς ὢν ἀληθῶς ἀπόρρη-
 τον, καὶ ὡς φῶς ὄραται καὶ φῶς ποιεῖ τοὺς καθαρούς τὴν καρ-
 διάν, διὸ καὶ φῶς καλεῖται, μὴ μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς ἀ-
 γνοίας διώκτης, ἀλλὰ καὶ ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατὰ τὸν ἅγιον
 20 Μάξιμον¹ καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον². Ὅτι δὲ ἡ λαμπρότης
 αὕτη οὐ γνῶσις ἀπλῶς οὐδ' ἀρετὴ, πάσης δὲ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς
 καὶ γνώσεως ἐπέκεινα, παρὰ τοῦ ἁγίου Νείλου μαθήσῃ σαφῶς·
 «εἰς ἑαυτὸν» γάρ, φησὶν, «ὁ νοῦς συναγόμενος, οὐδὲν οὔτε
 τῶν κατ' αἴσθησιν οὔτε τῶν κατὰ λογισμὸν θεωρεῖ, γυμνοὺς δὲ
 25 νόας καὶ θείας αὐγὰς, βλυζούσας εἰρήνην τε καὶ χαράν»³.
 Εἶδες τὴν ὑπερανφικισμένην ἔργου τε καὶ ἡθους καὶ λογι-
 σμοῦ παντός θεωρίαν; Ἦκουσας τοῦ πρότερον εἰπόντος ὑφ'
 ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τὸν νοῦν οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ⁴, νῦν
 αὐγῇ θεία καταυγαζόμενον φανερώς σοι τοῦτον δείξαντος; Τού-

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 4 ἑξαγγέλων A₁C₃V₂ 10 μόνον L

1. Βλ. *Μυσταγωγίαν* 23, PG 91, 701 C.

2. Βλ. *Λόγον* 40, 5, PG 36, 364 B.

3. Δὲν εἶναι τοῦ Νείλου, ἀλλ' Ἠλία τοῦ Ἐκδικίου, *Κεφάλαια γνωστικά* 4, Φιλοκαλία, Ἀθῆναι 1958, 2, 299.

4. Εὐαγγρίου, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα συχνάκις ἀπεδίδοντο εἰς τὸν Νεῖλον, *Περὶ τῶν ὀκτώ λογισμῶν* 18, PG 79, 1221 B, *Κεφάλαια πρακτικά πρὸς Ἀνατόλιον* 70, PG 40, 1244 A.

τῷ πείθου καὶ διδάσκοντι τὴν πρὸς τὸ μακαριστὸν τοῦτο πάθος
 τε καὶ θέαμα φέρουσαν ὁδόν· «προσευχὴ» γάρ, φησί, «προσο-
 χὴν ἐπιζητοῦσα, προσευχὴν εὐρήσει, ἐφ' ἣν σπουδαστέον νηφόν-
 τως»¹· ὁ γὰρ ὄντως προσευξάμενος τῷ συνάψαι τὸν νοῦν τῇ θείᾳ
 5 προσευχῇ, οὗτος πεφώτισται τῇ αἴγλῃ τοῦ θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι
 καὶ Μαξίμου τοῦ θείου πάλιν; «Ὁ τὴν καρδίαν», φησί, «καθαρὰν
 ἐργασάμενος οὐ μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καὶ μετὰ θεὸν γινώσε-
 ται τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἐνορᾷ τὸν θεόν»².

41 Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ τῆς ἔξω καὶ μωρανθείσης σοφίας τὴν γνῶ-
 10 σιν τῶν ὄντων καὶ τὴν πρὸς θεὸν ἄνοδον δογματίζοντες; «Ἐν
 γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησὶν, «ὁ θεὸς ἀξιοῖ τὰ ἴδια
 γράμματα διὰ τοῦ πνεύματος ἐγχαράττεσθαι, καθάπερ τισὶ μω-
 σαϊκαῖς πλαξί»³. Ποῦ εἰσιν οἱ τὴν ἐντὸς καρδίαν ἀνεπίδεκτον
 θεοῦ λογιζόμενοι, καὶ ταῦτα Παύλου πρὸ τῶν ἄλλων δέξασθαι
 15 λέγοντος τὸν τῆς χάριτος νόμον, «οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ'
 ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνοις»⁴; Καθὰ φησι καὶ ὁ μέγας Μακά-
 ριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὄργάνου, καί, ἐπὰν κα-
 τάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὄλων τῶν λο-
 γισμῶν καὶ τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ πάντες οἱ
 20 λογισμοὶ τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἢ
 χάρις τοὺς τοῦ πνεύματος νόμους»⁵. Ἄλλ' αὐθις ἀκουστέον τοῦ
 καὶ κατὰ γνῶσιν καὶ ὑπὲρ γνῶσιν διὰ καθαρότητα πεφωτισμέ-
 νου Μαξίμου· «καρδία καθαρὰ», φησὶν, «ἐστὶν ἢ παντάπασιν
 ἀνείδεον παραστήσασα τὸν νοῦν τῷ θεῷ καὶ μόνοις τοῖς αὐτοῦ
 25 ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι»⁶.
 Ποῦ εἰσιν οἱ διὰ μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τὸν θεὸν ἰσχυρι-
 ζόμενοι γινώσκεισθαι, τὴν δ' ἀπὸ τῆς ἐνώσεως ἐμφάνειαν μήτ' εἰ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 6 πάλιν τοῦ θείου Σ₁V₂ 11 γεγονώς ὁ θεὸς ἀξιοῖ
 φησιν Σ₁V₂ 24 τῷ θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν Σ₁V₂

1. Εὐαγγερίου ἐν Νείλου, *Περὶ προσευχῆς* 149, PG 79, 1200 A, παρατιθέ-
 μενον καὶ ὡς σχόλιον εἰς *Κλίμακα* 28, PG 88, 1148 A.

2. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικὰ* 2, 80, PG 90, 1161 D.

3. Αὐτόθι.

4. Β' Κορ. 3, 3.

5. Ὁμιλία 15, 20, PG 34, 589 AB.

6. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικὰ* 2, 82, PG 90, 1164 A, εἰλημμένον
 κατὰ λέξιν ἐκ Μάρκου ἐρημίτου, *Κεφάλαια νηπτικὰ* 24, PG 65, 1064 B.

δοτες μήτε προσιέμενοι; Καὶ ταῦτα τοῦ θεοῦ διὰ τινος τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπὸ δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καὶ ἡλιοβολίας»¹. Πῶς γὰρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καὶ τοῖς θείοις ἐνσημαινόμενος τύ-
5 ποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ τῶν ὄντων γνώσεως;

- 42 Ἄλλὰ καὶ τῆς δι' ἀποφάσεων πρὸς θεὸν ἀνόδου τῆς δια-
νοίας τὸ θείοις καὶ ἀπορρήτοις τὸν νοῦν ἐνσημαίνεσθαι τοῦ πνεύ-
ματος τύποις κατὰ πολὺ διενήνοχε. Θεολογία δὲ τοσοῦτο τῆς
ἐν φωτὶ θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καὶ τοσοῦτο τῆς πρὸς θεὸν
10 ὁμιλίας κεχώρισται, καθ' ὅσον καὶ τὸ εἰδέναι τοῦ κεκτῆσθαι
διώρισται². περὶ θεοῦ γὰρ τι λέγειν καὶ θεῷ συντυγχάνειν οὐχὶ
ταῦτόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ λόγου δεῖται, τούτου τοῦ προφε-
ρομένου δηλαδὴ, ἴσως δὲ καὶ τῆς κατὰ τοῦτον τέχνης, εἰ μὴ
μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλὰ καὶ χρῆσθαι καὶ διαδιδόναι τὴν
15 εἰδησιον, ἔτι δὲ συλλογισμῶν παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ ἀπο-
δείξεως ἀναγκῶν καὶ τῶν κατὰ κόσμον παραδειγμάτων, ὧν
ἐκ τοῦ ὄραν καὶ ἀκούειν τὸ πᾶν ἢ τὸ πλεῖστον ἀθροίζεται καὶ
σχεδὸν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφομένων ἐστὶ, καὶ γένοιτ'
ἂν δήπου καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, κἂν μὴ κεκαθαρ-
20 μένοι τὸν βίον ὡς καὶ τὴν ψυχὴν. Θεὸν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι
καὶ θεῷ καθαρῶς συγγενέσθαι καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κρα-
θῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν,
εἰ μὴ πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μάλ-
λον δὲ ὑπεράνω, γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὃ τι τῶν αἰ-
25 σθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καὶ δια-
νοιῶν καὶ τῆς διὰ τούτων γνώσεως, ὅλοι δὲ γενόμενοι τῆς ἀύλου
καὶ νοεῶς κατὰ τὴν προσευχὴν ἐνεργείας καὶ τυχόντες τῆς
ὑπὲρ τὴν γνῶσιν ἀγνοίας καὶ πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῆς τοῦ πνεύ-
ματος ὑπερφαοῦς ἀγλαίας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως
30 ἀοράτως καθορᾶν. Συνορᾶς οὐ κατελείφθη κάτω τὰ τῆς πολυ-
θρυλήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἴπερ ἐκείνη μὲν ἐξ αἰσθήσεως

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 οὐκ : οὐδ' A₁ 14 μέλλοι L 25 δὲ μετὰ ὑ-
περαρθέντες προστ. A₁L 26 δὲ : τε A₁L 30 - 31 πολυθρυλήτου
A₁L

1. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 25, PG 88, 989 A.

2. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 34.

ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δὲ τῶν διαφορωτάτων ταύτης εἰδῶν ἢ γνῶσις ἐστὶ, καὶ γνῶσις μὴ διὰ καθαρότητος εὐρημένη, μηδὲ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δὲ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν τὰ γαθόν, διὰ καθαρότητος βίου πεπορισμένον, καὶ γνῶσις τῶν ὄντων ἀληθῆς καὶ γνησία τῶν ἐχόντων, ἅτε μὴ ἐκ μαθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανείσα¹, μόνη δυναμένη διακρίνειν τί τὸ ὡς ἀληθῶς καλόν τε καὶ λυσιτελές καὶ τί τὸ μὴ τοιοῦτον, τέλος δὲ ὁ ἀρραδῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ ὑπὲρ γνῶσιν ἄγνοια καὶ ὑπὲρ ἔγνοιαν γνῶσις, ἢ κρυφία τοῦ κρυφίου μετουσία
10 καὶ δρασις ἀνέκφραστος, ἢ μυστικὴ καὶ ἀπόρητος τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεωρία τε καὶ γεῦσις.

43 Ὅτι δὲ τοῦτο ἐστὶ τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καὶ ὡς αὐτὸ τὸ τοὺς μαθητὰς περιεστράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσει φῶς καὶ τὸν δι' ἀρετῆς καὶ προσευχῆς κεκαθαρμένον
15 ἀρτίως καταυγάζει νοῦν, συνετῶς ἀκούων εἴση. Διουσίῳ μὲν γὰρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαδωρίῳ φανέντι τοῦ Χριστοῦ φωτὶ² τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κοσμεῖσθαι τε καὶ περιεστράπτεσθαι σαφῶς εἴρηται. Μακάριος δὲ ὁ μέγας «ἢ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησὶν, «εἰκόνας ἐνωθεῖσα φωτὶ ψυχῇ,
20 καὶ νῦν μὲν μυστηρίων γνῶσιν ἐν ὑποστάσει μυεῖται, ἐν δὲ τῇ μεγάλη τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνοι καὶ τὸ σῶμα ταύτης καταυγασθήσεται»³. «ἐν ὑποστάσει» δὲ εἶπεν, ὡς ἂν μὴ τις νομίση διὰ γνώσεως καὶ νοημάτων εἶναι τοῦτον τὸν φωτισμόν. Ἄλλως τε καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος
25 ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καὶ γηγενοῦ σώματος⁴. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἢ θεοειδῆς τοῦ πνεύματος εἰκὼν νῦν ἔνδον ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα, καὶ τὸ σῶμα θεοειδὲς ἕξω τότε καὶ οὐράνιον ἀπεργάσεται»⁵.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf14 φῶς: σαφῶς A₁

28 ἀπεργάσεται L

1. Βλ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 6, 14, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 218. Βραδύτερον ταῦτα ἀποτελοῦν κοινὸν τόπον.

2. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

3. Περὶ ἐλευθερίας νοδς 24, PG 34, 957 B.

4. Τριχοτομικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἔγνοιαν τῶν Ἀπολογητῶν (ἰδίως τοῦ Τατιανοῦ) καὶ τοῦ Εἰρηναίου.

5. Μακαρίου, Περὶ ἐλευθερίας νοδς 25, PG 34, 957 C.

Καὶ πάλιν· «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγεὶς ὁ θεός, ἀποκαθίστησι τὴν πιστεύουσαν ἐν ἀληθείᾳ ψυχὴν, ἐν σαρκὶ οὖσαν ἔτι, εἰς τὴν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καὶ τὰ νοερὰ αὐτῆς αἰσθητήρια τῷ θείῳ πάλιν φωτὶ τῆς χάριτος ὀφθαλοῦ, ὕστερον δὲ καὶ αὐτῷ τῷ σώματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ¹. Καὶ πάλιν· «οἷων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχῶν χριστιανῶν ἐνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται, τῷ πείρα παραλαβόντι μόνῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς καταφανέσθαι γίνεται· ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει καὶ αὐτῷ τῷ σώματι τοιούτων πάρεστι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτὰ καὶ οἴοιαι κρατεῖν, ὅπότεν καὶ αὐτὸ πνεῦμα γένηται»². Ἄρ' οὐ γέγονε καταφανέσθαι ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ θεῖον φῶς, τὸ τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβωρ ἑωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορώμενον ψυχῶν καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰώνων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος προοίμιον εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόξης τὸ ἐν Θαβωρὶ λάμπαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ κυρίου φῶς³, ὃς ἀλλαχοῦ φησὶ σαφῶς ὅτι «διεφαίνετο οἶόν τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας κεκαθαρμένους»⁴. Ἄρ' οὐ τοῦτο ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ φανότερον ἐν Θαβωρὶ διαυγασάν, ὡς καὶ ὀφθαλμοῖς σώματος ληπτὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὃ καὶ τοῖς τῆν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπετο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινὸς φρικτῶς ἐξαστράπτειν καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν περιαστράπτειν; «Μετὰ τούτων εἶθε καὶ ἡμεῖς εὐρεθείημεν, ἄνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι»⁵. Καλὸν γάρ, ἐπευξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καὶ ἡμᾶς συνεύξασθαι τοὺς πιστεύοντας.

44

Ἄλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκὶ τὸ μέγα φῶς ἐπιδημήσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐκείνης, τοῖς κεκαθαρμένοις ἑωρᾶτο· νῦν δὲ πῶς αὐτοῖς ὁράται καὶ πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό,

30

A₁C₅L Σ₁V₂Mf   3 οὐρανίων Mf

1. Αὐτόθι 26, PG 34, 960 A.

2. Βλ. Ὁμιλίαν 5, 10, PG 34, 516 AB καὶ Περὶ ὑπόστασεως νοῦς 1, PG 34, 889 κ. ε.

3. Εἰς ψαλμὸν 44, PG 29, 400CD.

4. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.

5. Β' Κορ. 3, 18.

πορευθεῖς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρὰ τῶν ὁρώντων· ὧν καὶ γὰρ πυθόμενος ἐπίστευσα, τὸ τοῦ Δαυὶδ εἶπειν, διὸ ἐλάλησα¹· δεῖ δὲ καὶ προσθεῖναι τὸ τοῦ ἀποστόλου· «καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν»². Ὁ τῆ τῶν χρημάτων κτήσει καὶ τῆ τῶν ἀνθρώπων δόξῃ καὶ τῆ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζώῃν καὶ δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἡλικίᾳ προηκόντων³ τὴν ἀποταγὴν ταύτην βεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ σφοδρότερον ἀνακαιόμενον τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερὸν καὶ θεῖον ἔρωτα⁴ καὶ θεὸν ὑπερφυῶς ποθεῖ καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς 10 τοῦτον ἔνωσιν. Κατ' ἄκρας τοίνυν τούτῳ τῷ ἔρωτι ἀλόους, διερευνᾶσθαι καὶ περισκοπεῖν ἀναπείθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιτύχοι, δι' οὐ συνουσίας ἐπιτύχοι θεοῦ· ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὕρισκει ἢ 15 μιεῖται τῶν ἐμπείρων πυνθανόμενος, τὰς δ' εἰ καὶ σὺν λόγῳ πράξεις, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανευούσας, δόξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ταμείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεζευγμένας, δηλαδὴ τῆς φαντασίας, ἔτι δὲ καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὄργάνου τελουμένας, γουνεχῶς συνιείς, ὃ καὶ ὁ ἀπόστολος ἐξεῖπεν, ὡς «ψυχικὸς ἄνθρωπος 20 πὸς οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος»⁵, τὴν ὑπὲρ ταῦτα καὶ ὄντως νοερὰν ζητεῖ καὶ τῶν κάτω ἀμιγῆ ζώῃν, ἀκούων καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος· «κἂν ὑπὲρ τὴν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὐπω τέλεον τὸν τοῦ θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γὰρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων εἶναι γνῶσει καὶ ποικίλλεσθαι πρὸς 25 αὐτήν»⁶· καὶ πάλιν· «καὶ ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὧν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ θεοῦ»⁷.

45 Μαθὼν δὲ καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ πάνυ, «τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 24 ποικίλλεσθαι A₁

1. Ψαλμ. 115, 1.

2. Β' Κορ. 4, 13.

3. Ἐφεσ. 4, 13.

4. Συνήθης ἔκφρασις τῶν μυστικῶν. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 13, PG 3, 776 B καὶ τὸ οἰκεῖον σύγγραμμα Συμεῶν τοῦ Νέου.

5. Α' Κορ. 2, 14.

6. *Περὶ προσευχῆς* (τοῦ Εὐαγρίου) 57, PG 79, 1180 A.

7. Αὐτόθι 56, PG 79, 1177 D - 1180 A.

νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»¹, τοῦτο δὴ ζητεῖ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τὴν μόνην τελείαν καὶ ἐνιαίαν καὶ πάντη ἀμερῆ τῶν καθ' ἡμᾶς οὐσίαν, ἣ καὶ τοὺς
 5 κατὰ διάνοιαν ἀγγελιγμούς, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει τὴν ἀσφάλειαν, σχεδὸν κατὰ τὰ ἐρπυστικά τῶν ζώων ἐν συναγωγῇ καὶ διαιρέσει προϊόντας, καὶ ὀρίζει καὶ ἐνοποιεῖ, ἅτε εἶδος οὔσα τῶν εἰδῶν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸς αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν πολυμερῆ κάτεισι ζωὴν ὁ νοῦς, προϊσχύμενος τὰς ἐν-
 10 ἐργείας πᾶσιν, ἀλλ' ἔχει δῆπου καὶ τινα ἐτέραν κρείττονα ἐνέργειαν, ἣν αὐτὸς ἂν ἐνεργοίη καὶ καθ' ἑαυτόν, ἅτε μένειν καὶ καθ' ἑαυτόν δυνάμενος, ἐπειδὴν μερισθῆ τῆς ποικιλοτρόπου ταύτης καὶ πολυειδοῦς καὶ χαμερποῦς διαίτης, ὥσπερ δῆτα καὶ ὁ ἔφιππος ἔχει τινὰ ἐνέργειαν τοῦ ἡνιοχεῖν διαφερόντως κρείττω,
 15 καὶ οὐχ ἡνίκ' ἂν ἀποβαίη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ἵππου ὦν καὶ ἄρματος, ἐνεργήσειεν ἂν καθ' ἑαυτόν αὐτήν, εἰ μὴ ὄλον ἑαυτόν ἐκὼν ποιοίη τῆς τοῦ ἡνιοχεῖν ἐπιμελείας. Καὶ νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὄλος καὶ αἰεὶ περὶ τὰ κάτω στρέφοιτο, γένοιτ' ἂν καὶ τῆς κρείττονός τε καὶ ὑψηλοτέρας ἐνεργείας, εἰ καὶ μακρῶ δυσχερέστε-
 20 ρον ἐφίππου, ἅτε φύσει τὴν μετὰ σώματος ἔχων συμπλοκὴν καὶ ταῖς σωματοειδέσι γνώσεσι συμπεφυρμένος καὶ τοῖς ἐκ τοῦ τῆδε βίου πολυτρόποις καὶ δυσἀποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτόν ἐνεργείας γενόμενος ὁ νοῦς, ἣτις ἐστὶν ἢ πρὸς ἑαυτόν στροφὴ καὶ τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπεραναβαίνων ἑαυτόν, καὶ θεῶ συγ-
 25 γένοιτ' ἂν.

46 Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς τοῦ θεοῦ συνουσίας ἐραστῆς καὶ τὴν μοναχικὴν καὶ ἀσυνδύαστον αἰρεῖται πολιτείαν καὶ τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις ἀπραγμόνως τε καὶ ἀπεριμερίμνως ἐνδαιτιασθαι προθυμεῖται, πάσης σχέσεως ἀπηλλαγ-
 30 γμένος, ἐν οἷς προσύλου παντὸς δεσμοῦ, καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχὴν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς θεὸν εὐχῇ, καὶ δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὄλος γεγονῶς καινὴν καὶ ἀπόρρητον ἀνοδὸν

A₁C₈L Σ₁V₂Mf

6 ἐρπυστικά L

27 αἰρεῖται Mf

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 7, 1, PG 3, 865 C· Μαξίμου, *Σχόλια*, PG 4, 344 A.

εἰς οὐρανοὺς εὕρισκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὡς
 ἂν τις εἴποι γνόφον, καὶ τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέ-
 χων ἀκριδῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουστάτῃ καὶ παντελεῖ καὶ γλυκε-
 ρᾷ γαλήνῃ καὶ ὄντως ἡσυχίᾳ τε καὶ ἀφθεγξίᾳ πάντων ὑπερίπτα-
 5 ται κτιστῶν¹. Ὁλος δ' οὕτως ἑαυτοῦ ἐκστάς καὶ ὄλος γενόμε-
 νος θεοῦ, δόξαν ὄρα θεοῦ καὶ φῶς ἐποπτεύει θεῖον, ἥκιστα αἰ-
 σθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δὲ καὶ νόων ἀσπίλων εὐ-
 χαρι καὶ ἱερὸν θέαμα, οὐ χωρὶς οὐδ' ἂν νοῦς ἢ νοερὰν ἔχων αἰ-
 σθησιν ὀρώη τοῖς ὑπὲρ ἑαυτὸν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδὲ ὀφθαλ-
 10 μὸς σώματος τοῦ κατ' αἰσθησιν φωτὸς χωρὶς.

47 Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτως ἐ-
 νοῦται τῷ θεῷ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτὸν γινόμενος. Ὁ δὲ θεὸς καὶ αὐ-
 τὸς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καὶ οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς ἐνοῦται νῷ, ἀλ-
 λά συγκαταθάσει χρώμενος². ὥσπερ γὰρ ἔρωτι καὶ ἀγαπήσει
 15 θελγόμενος καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ
 πάντων ἐξηρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοιτήτως γινόμενος³, καὶ
 κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν ἐνοῦται. Ὅτι δὲ οὐχ
 ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπουρανοῖς ἀγγέλοις συγκαταθαίνων
 ἐνοῦται ὁ θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρη-
 20 στότητα», λέγων, «ἄπειρον συμικρύνει ἑαυτὸν ὁ μέγας καὶ ὑ-
 περούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίσμασι συγκρα-
 θῆναι, ψυχαῖς ἀγίων φημί καὶ ἀγγέλοις, ἵνα καὶ αὐτοῖς γένοι-
 το ζωῆς ἀθανάτου τῇ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν»⁴. Πῶς δ' οὐκ
 25 σαρκὸς θανάτου⁵ καὶ θανάτου σταυροῦ⁶, ἵνα περιέλῃ τὸ ἐπι-
 πεσὸν ἐκ παραθάσεως τῇ ψυχῇ κάλυμμα τοῦ σκότους⁷ καὶ τοῦ

A₁C₅L Σ₁V₂Mf 21 νοεροῖς: ἱεροῖς V₂

1. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 1, PG 3, 997.
 Βλ. καὶ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 13, PG 3, 776 AB.

2. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Περὶ ἀκαταλήπτου* 3, 3, PG 48, 722, Χρήστου σ. 86,
 Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικὰ* 1, 31, PG 90, 1093 D.

3. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 13, PG 3, 776 AB,
 Μαξίμου, *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1413 AB.

4. Μακαρίου, *Περὶ ὑψώσεως νοῦς* 6, PG 34, 893 C.

5. *Ρωμ.* 7, 24.

6. *Φιλιπ.* 2, 8.

7. *Β' Κορ.* 3, 16. Βλ. καὶ ἀπολυτίκιον Περιτομῆς τοῦ Κυρίου (1 Ἰανουαρίου).

οἰκείου μεταδῶ φωτός, ὡς ὁ αὐτός ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρη-
μένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν¹;

- 48 Φρίξατε τοίνυν οἱ ἀπιστοῦντες καὶ πρὸς ἀπιστίαν τοὺς ἄλ-
λους ἐνάγοντες, οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὀδηγεῖν προθυμού-
5 μνοι², οἱ πορρωτέρω θεοῦ χωροῦντες καὶ τοὺς ἄλλους ἀπάγον-
τες, οἱ τῷ μὴ βλέπειν μηδὲ φῶς εἶναι τὸν θεὸν δογματίζοντες,
οἱ μὴ μόνον αὐτοὶ τὰς ὄψεις τοῦ φωτός ἀποστρέφοντες, καὶ τῷ
σκότει προστρέχοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ φῶς σκότος λέγοντες καὶ τοσαύ-
την θεοῦ συγκατάθεσιν ἀπρακτον τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον ἀποτελοῦν-
10 τες, οὐκ ἂν τοῦτο παθόντες, εἰ τοῖς τῶν πατέρων ἐπιστεύετε λόγοις·
οἱ γὰρ τούτοις πειθόμενοι, μὴ ὅτι πρὸς τὰ τῶν χαρισμάτων ὑπερ-
φυᾶ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τούτων ἀμφισθητήσιμα πολλὴν τὴν εὐλά-
θειαν ἐπιδείκνυνται. «Ἔστι» γάρ, φησὶν ὁ ἅγιος Μάρκος, «χάρις
τῷ νηπίῳ ἀγνοουμένη, ἣν οὔτε ἀναθεματίζειν δεῖ διὰ τὴν ἀλή-
15 θειαν οὔτε προσδέχεσθαι διὰ τὴν πλάνην»³. Ὅρα ὡς ἔστι χάρις
ἀληθῆς, ἑτέρα παρὰ τὴν τῶν δογμάτων ἀλήθειαν; Τί γὰρ τῆς ἀλη-
θείας τῶν δογμάτων ἀμφισθητήσιμον; Ἔστιν οὖν ὑπὲρ γνῶσιν
ἐνεργὸς χάρις ἐναργής, δι' ἣν καὶ τὴν μήπω δοκιμασθεῖσαν πλάνην
20 λέγειν οὐκ εὐλαβές. Διὸ καὶ ὁ θεῖος Νεῖλος παρὰ θεοῦ τὴν δῆλωσιν
ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐξαιτεῖν εἰσηγεῖται, «εὐχου», λέγων, «τηνικαυτα
συντόμως, ἵνα, εἰ μὲν ἐκ θεοῦ ἔστι τὸ δράμα, αὐτός σε φωτίσῃ,
εἰ δὲ μὴ, θάττον τὴν πλάνην ἐκδιώξῃ ἀπὸ σοῦ»⁴. Καὶ μὴν οὐδὲ
τοῦτο οἱ πατέρες ἠνέσχοντο μὴ ἐξαιρεῖν ἡμῖν, τίνα τὰ τῆς πλά-
25 νης καὶ τίνα τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. «Ἡ γὰρ πλάνη, κἂν
τὸ τοῦ ἀγαθοῦ πρόσωπον ὑποκρίνηται κἂν δράσεις λαμπρὰς
περιβάλληται, ἐνέργειαν ἀγαθὴν παρασχεῖν οὐ δυνήσεται· οὐ γὰρ
κόσμου μῖσος, οὐ περιφρόνησιν ἀνθρώπων δόξης, οὐκ ἐπιθυμίαν
τῶν οὐρανίων, οὐ κατάστασιν λογισμῶν, οὐκ ἀνάπαυσιν πνευ-
30 ματικῆν, οὐ χαράν, οὐκ εἰρήνην, οὐ ταπείνωσιν, οὐ κατάπαυ-
σιν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν, οὐ διάθεσιν ψυχῆς ἀρίστην· ταῦτα
γὰρ εἰσὶ τὰ τῆς χάριτος ἐνεργήματα, ὧν τάναντία εἰσὶ τὰ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf15 ὡς: ὅτι A₁

25 τὰ παραλ. L

1. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 3.

2. Ματθ. 15, 14.

3. Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοῦσθαι 26, PG 65, 933 D.

4. Μακαρίου, Περὶ ὑπομονῆς 13, PG 34, 876 D.

τῆς πλάνης γεννήματα»¹. Ἦδη δέ τινες ἐκ πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοερᾶς θέας αὐτῆς εἰρήκασιν ιδιότητας, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρὸ τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσασθαι. «Καὶ τοίνυν εἶση», φησὶν, «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τὸ ἐλλαμφθὲν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερὸν φῶς, πότερον τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν, ἵνα μήτε
5 τὸν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλάνον εἶναι νομίσης μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν»².

49 Ἄλλ' οὐχὶ τὸ ἀπλανὲς φῶς τὸ ἄτρεπτον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ χαρίζεται· «τοῦτο γὰρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη τῶν πατέρων,
10 «τοῦ μέρους τῶν λύκων ἐστὶ»³. Σκοπεῖτῶσαν δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐν τισιν ἐλλείψεων τοὺς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδὲ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος· «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τὸ μὴ κλέπτεσθαι ἐφ' ἀμαρτήμασιν εἶναι»⁴· καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλ-
15 λείψεων ἑαυτοὺς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ πταισμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ὠκείωσαντο»⁵. Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ ζητεῖται, ἣν γνώση καὶ οὐκ ἀπατηθήσῃ ἐν σεαυτῷ οὔσαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον ἐν πλήθει φωτὸς ἀρρήτου καὶ προσευχῆς ἔρωτι ἀμυθήτῳ⁶· καὶ πάλιν, «ψυχὴ
20 προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο· γινώσιν δὲ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ προλήψεων ἔχουσι;»⁷· καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῇ ψυχῇ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς τοῦ κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δὲ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ πνεύματος παρουσίας»⁸· καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφο-
25 ρία τοῦ κατὰ θεὸν εἶναι αὐτῶν τὰ διαθήματα ἢ τῆς ταπεινώσεώς ἐστι προσθήκη· ἐν δὲ τοῖς μέσοις, ἢ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δὲ τοῖς τελείοις, ἢ τοῦ θεοῦ φωτὸς προσθήκη καὶ περιουσία»⁹.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 ιδιότητα A₁ 13 Κλήμακος A₁

1. Μακαρίου, *Περὶ ὑπομονῆς* 13, PG 34, 876 BC.
2. Αὐτόθι, PG 34, 876 D.
3. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.
4. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 4, PG 88, 696 D.
5. Αὐτόθι 1, PG 88, 640 A.
6. Αὐτόθι 26, PG 88, 1148C, ἐνθα ὁμοῦς τὸ ζήτημα τίθεται ὀλίγον διαφόρως.
7. Αὐτόθι 26, PG 88, 1033 B.
8. Αὐτόθι, PG 88, 1033 D - 1036 A.
9. Αὐτόθι, PG 88, 1033 AB.

51 Ὅρας τῆς πατερικῆς νοουθεσίας τοὑπίσημον; Προσεποικοδο-
 μεῖ γάρ τὸ λείπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους διὰ τὸ
 μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγερθῆναι, οὐδὲ καθαιρεῖ τούτους διὰ τὸ
 μὴ τούτοις ἐπικεῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γὰρ οἶδε, τῇ πείρᾳ συν-
 5 εἶς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν ἐν ἡμῖν τῶν
 οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ἐστίν,
 ὑστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον αὐξομένην καὶ τὰς τῆς ψυχῆς πάσας
 ὑπεραναβαίνουσας δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πτηνῶν ἐπι-
 10 κρῖνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἄν τι προσῆ τοῖς
 ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμενον, καὶ τὴν τοῦ θεοῦ κρίσιν ὑπ'
 ἀναιδείας ἀρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὃς ἂν
 δήπου τούτοις δοκῆ, τὸν δ' οὐ· θεοῦ γὰρ μόνου τοὺς ἀξίους
 οἰκείας χάριτος κρῖνειν. Εἰ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβετο, «σὺ
 15 τίς εἰ ὁ κρῖνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησὶν ὁ ἀπόστολος. Ἄλλ'
 ἡμεῖς ἐπανεληθόντες ὁθεν ἐξέβημεν καὶ μικρὰ προσειπόντες ἐπί-
 σχωμεν τὸ νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτεινόμενον.

52 Ὁ τοῦτο τὸ μέγα τῆς καινῆς χάριτος μὴ πιστεύων μυστή-
 ριον, μηδὲ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδὲ σαρ-
 20 κὸς ἡδονῆς καὶ χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώ-
 πων δόξης καταφρονεῖν δύναται ἄν. Εἰ δ' ἄρα καὶ δυνηθεῖη κἄν
 πρὸς βραχύ, φυσίωσις αὐτὸν ὡς τὸ τέλειον ἤδη κτησάμενον δια-
 δέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων κατασπάται κατάλο-
 γον. Ὁ δὲ πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, κἄν ἅπαν ἔργον ἀγαθὸν κτή-
 25 σῆται, προκείμενον ἔχων τὴν ὑπερτελεῖ καὶ ἀτέλεστον τελειότη-
 τα, ἑαυτὸν οὕτω λογίζεται κατειληφέναι τι^β καὶ οὕτω τῇ τα-
 πεινώσει προστίθῃσι· διανοούμενος δὲ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προω-
 δευκότων ἀγίων ὑπεροχήν, τοῦτο δὲ τὴν τῆς θείας φιλανθρω-
 πίας ὑπερβολήν, πενθῶν, τὸ τοῦ Ἡσαίου βοᾶ, «οἴμοι ὅτι ἀκά-
 30 θαρτος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, κύριον Σαβαώθ εἶδον τοῖς
 ὀφθαλμοῖς μου»⁴. Τὸ δὲ πένθος τοῦτο τῇ καθάρσει προστίθῃσιν^γ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1 πατρικῆς Mf 4 ὄροφον L 13 δοκοῖ Σ₁ 16-17
 ἐπίσχομεν C₃ 17 τὸ νῦν: τοίνυν Mf 20 ἡδονὴν A₁ 21 γοῦν
 μετὰ κἄν προστ. L

1. Ματθ. 13, 31 ἐξ.
 3. Φιλιπ. 3, 13.

2. Ρωμ. 14, 4.
 4. Βλ. Ἡσ. 6, 5.

ἐπιδαφιλεύεται δὲ ταύτῃ παράκλησιν τε καὶ ἔλλαμψιν ὁ τῆς
 χάριτος κύριος. Ἐνθεν τοι καὶ ὁ τῆς πείρας διδάσκων Ἰωάννης
 φησὶν· «ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης
 δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν»¹. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως
 5 ταύτης καρδία κεκαθαρμένη· ὅσα δὲ περὶ θεοῦ λέγεται καὶ γι-
 νώσεται, καὶ καρδία ἀκάθαρτος δέχεται. Φανερόν τοίνυν ὡς
 ὑπὲρ λόγον τε καὶ γνῶσιν αὕτη ἢ ἔλλαμψις. Κἂν γνῶσιν τις
 ταύτην εἴποι καὶ νόησιν, ὡς τῷ νῷ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ πνεύ-
 ματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικόν τι καὶ αὐταῖς
 10 ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἰ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν, ἀχώρητον.
 Διὸ καὶ τὸ παρέχον τὸ ὄραν καὶ ὀρώμενον, ταῦτ' ὁ εἰπεῖν τὸ
 τῆς καθαρᾶς καρδίας φῶς, ὁ θεός, «μακάριοί» φησιν «οἱ καθα-
 ροὶ τῆς καρδίας, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται»². Πῶς οὖν οὗτοι
 διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἢ ὁρασις αὕτη γνῶσις, τὴν δὲ καὶ
 15 ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαρτοι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἐλλάμψθεις καὶ
 τὴν ἔλλαμψιν ὀριζόμενος ὅτι ἔλλαμψις ἐστὶν οὐ γνῶσις ἀλλ'
 «ἄρρητος ἐνέργεια ὀρωμένη ἀοράτως», οὐ γὰρ αἰσθητῶς, καὶ
 «νοουμένη ἀγνώστως»³, οὐ γὰρ λογιστικῶς—. Ἦν μὲν οὖν προσ-
 θεῖναι καὶ ἕτερα· δέδοικα δὲ μὴ καὶ ταῦτα μάτην προέθηκα.
 20 Κατὰ γὰρ τὸν αὐτὸν ἅγιον «ὁ ἐλλάμψεως θεοῦ αἰσθησιν καὶ
 ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διὰ λόγου διηγεῖσθαι βουλόμενος, ὁ-
 μοιός ἐστι τῷ τοῖς μὴ γευσαμένοις μέλιτος τὴν αὐτοῦ γλυκύτη-
 τα διὰ λόγων διδάσκειν ἐθέλοντι»⁴. Πρὸς σέ δ' ὁμοῦς ἡμῖν οἱ
 25 λόγοι γεγόνασιν, ὡς ἂν καὶ σὺ τάληθές ἀκριβῶς εἰδείης καὶ ἡ-
 μᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους
 ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι⁵.

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 8 εἴπη L 7-10 ἢ ἔλλαμψις, κἂν γνῶσιν τις...
 πνεύματος· «ἕτερον εἶδος» λέγει «νοήσεως... ἀχώρητον Mf 11 ταύ-
 τὸν Σ₁V₂ 15 οἱ ἀκάθαρτοι ἡμεῖς ἔχομεν Σ₁V₂ 24-26 ἀπὸ εἰ-
 δεῖης μέχρι τέλους βιβλίου ἐλλείπει V₂

1. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 7, PG 88, 813 B.

2. *Ματθ.* 5, 8.

3. Ἰωάννου Σιναΐτου, ἐνθ' ἄνωτ.

4. Πλὴν τῶν ἐν τῇ πραγματείᾳ χρησιμοποιηθέντων παρετίθεντο καὶ ἄλλα
 χωρία εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα βιβλία, τὰ
 ὅποια ὁμοῦς ἐξέπεσαν.

2, 1

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ

ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ, Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ

ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ

- 1 Οὐδὲν ψεύδους δεινότερον, οὐδὲν συκοφαντίας ἄχθους βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε καὶ δοκιμώτεροι γίνονται καὶ δι' ὑπομονῆς τῶν οὐρανίων βραδείων ἐπιτυγχάνουσιν, «ἀπολεῖ δὲ κύριος πάντα τοὺς λα-
5 λουντας τὸ ψεῦδος»¹. Εἰ δὲ καὶ ἀποστερητῆς τις ὢν, ὡς ἀποστερηθεὶς βοᾷ, καὶ ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντηθεὶς κατὰ τοῦ πεπονθότος καὶ μηδὲν εἰργασμένου δεινὸν ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολήν; τίνος δὲ καταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δὲ καὶ μὴ ταύτης πειρῶτο νῦν, ἀλλ' «ἐαυτῷ θησαυρίζει τὴν
10 ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καὶ ἀποκαλύψεως θεοῦ»². Ταῦτ' ἄρ' ἐγὼ τὸν ἐκ Σικελίας³ ἤκοντα καὶ φιλοσοφεῖν τὴν ἐξω παιδείαν ἐπαγγελλόμενον ἐπὶ νοῦν λαμβάνων θρηγῶ. Τοῦτον γὰρ κατὰ μοναχοὺς ἐσταλμένον ὄρων, ἔχαιρον ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος ὡς καὶ τὰ θεῖα προῖων σοφὸς ἔσται, συνελθὼν τοῖς ἐκ-
15 κρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἳ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαίρειν εἰπόντες, διὰ βίου μεθ' ἡσυχίας τῷ θεῷ προσανέχουσι. Ἐγένετο γὰρ ἂν ἡμῖν⁴, οὕτως ἔλεγον, ἑγραμματοῦς ὁμοίος θησαυρῷ, κατὰ τὸν τοῦ κυρίου λόγον, ἐκφέροντι παλαιὰ τε καὶ νέα⁴.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf Τίτλος: πρὸ λόγος τοῦ αὐτοῦ A₁C₃I, Γρηγορίου V₂ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Σ₁, πρὸ διήγησις προστ. ἦτοι A₁ πρὸ τίς προστ. καὶ A₁, 1 οὐδὲν: οὐδὲ A₁, 7 πεπονθόντος Σ₁, 18 νέα: καινὰ V₂,

1. Ψαλμ. 5, 7.

2. Ρωμ. 2, 5.

3. Ἐννοεῖ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγετο τότε καὶ ἡ Καλαβρία.

4. Βλ. Ματθ. 13, 52. Οἱ λόγοι ἀντανακλοῦν τὸν πρῶτον ἐνθουσιασμόν ἐν Βυζαντίῳ μετὰ τὴν ἐμφάνεισιν τοῦ Βαρλαάμ.

Νῦν δ' ἅπαν τούναντίον ἐξέβη καὶ δι' ὃν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς
 ἔχειρον, πένθος ἀρτίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου
 ψυχῆς. Προσῆλθε μὲν γὰρ τισι τῶν ἡμετέρων, καὶ τούτων τοῖς
 ἀπλουστέροις, τὸν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος¹, ἀπέστη δ' ἐπὶ
 5 τοσοῦτῳ κατεγνωκέναι δείξας αὐτῶν, ὡς καὶ συγγράμματα κατ'
 αὐτῶν οὐδὲν μικρὸν οὐδὲ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καὶ
 μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παρρησιάζεσθαι κατ' αὐτῶν,
 οὐκ ἐπ' ἐκείνων αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτῶντων αὐτῷ καὶ πε-
 ριδομδούντων μεираκίων², καὶ τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μὴ
 10 πρεσβυτικὸν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καὶ μοναχῶν τοὺς μὴ πείραν
 ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρξατο δὴ διαδίδοσθαι πᾶσιν ὁ
 λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ τῶν ἡσυχάζοντων πρε-
 σβευομένου· καὶ ὄνομα γὰρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων,
 'ὄμφαλοψύχους' προσαγορεύσας, καὶ τὴν ἦν αὐτὸς ἔλεγεν αἴρε-
 15 σιν 'ὄμφαλοψυχίαν' προσειρηκώς³. ὄνομαστί δὲ μηδένα προ-
 βαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνωσμένων ἐκείνων, τοῖς κρείτ-
 τοσί τε τῶν ἡμετέρων ἐντετυχηκέναι λέγων, πάντα οὕτω σο-
 φῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους⁴.

2 Ἐζήτουν τοίγυν καὶ αὐτὸς παρ' ἐκείνου ταυτὶ τὰ γράμμα-
 20 τα. Διὰ τοσαύτης δ' ἐκείνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενὶ ταῦτα
 τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς ὄψιν ἔλθειν, ὡς καὶ τοῖς πρὸς ὀλίγον ὠμιλη-
 κόσιν ἡμῖν καὶ ἅπαξ ποτὲ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρείχε, μὴ
 πρότερον ἐξορκίσας μηδενὶ δείξαι τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομέ-
 νων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καὶ τὸ φῶς φεύγοντα τῆς
 25 παρρησίας τὰς ἐμὰς ὁμῶς χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε⁵.
 Λαβὼν οὖν καὶ αὐτὸς ἔστιν ἃ διήλθον καὶ εἶδον ὡς ἔπος οὐδὲν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 τοσοῦτων V₂ 17-18 σαφῶς Mf 21 ὀμιλη-
 κόσιν V₂

1. Βλ. Χριστοδούλου (= Ἰω. Καντακουζηνοῦ) *Πρὸς Βαρλαάμ*, πρόλογος, PG 154, 696. Βαρλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 324.

2. Πρόκειται περὶ τῶν μαθητῶν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ σχολῆς τοῦ Βαρλαάμ.

3. Βλ. καὶ I, 2, 11· 2, 1, 2· 2, 1, 3.

4. Ὁ Βαρλαάμ ἐγνώριζεν ὅτι, μὴ ἀναφέρων τινὰ ὄνομαστί, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς κατηγορῶν πάντα τοὺς ἡσυχαστάς, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 324.

5. Ἐφθασαν εἰς χεῖρας τοῦ Παλαμᾶ διὰ τοῦ κύκλου τοῦ Ἰσιδώρου, βλ. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 586 C.

ὕγιές, ἀλλὰ πάντα ψευδὸς καὶ συκοφαντίαν δεινήν. Ἔλεγε γὰρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τὴν μὲν θεῖαν πᾶσαν γραφὴν ἀνωφελεῖ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηρὰν δὲ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν τε τοῦ θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν
 5 καὶ πρὸς ταύτην ἄγειν τὴν θεωρίαν ἕτερα ἅτινα αἰσθητὰ τηρηματὰ τε καὶ ἐνεργήματα καὶ ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δὲ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καὶ δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐτὸς ᾔφετο, καὶ καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, τὸν τεύθειν περὶ προσευχῆς νοεράς καὶ φωτὸς ἱεροῦ
 10 διεξήκει, καὶ ἀναβάσεις καὶ μέτρα προετίθει θεωρημάτων καὶ γνώσεων, καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυρεῖτό οἱ προσγίνεσθαι παρὰ τῆς ἕξω παιδείας καὶ τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, δῶρον οὖσαν θεοῦ, τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένων ὁμοίως¹.

3 15 Εἶχε μὲν οὕτω τὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶ, καὶ τούτων οὐ μικρῶ χεῖρῳ διεννοεῖτο καὶ συνεσκεύαζε, μέχρις οὐ πυθόμενος τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεις² ἐπὶ τοσοῦτον ἀπεδειλίασεν, ὡς τὰ γράμματά οἱ ταῦτα συγκλεῖσαι σκότει καὶ ὡς σκανδάλων αἷτια καταλιπεῖν τε καὶ ἀφανίσαι παντάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας
 20 ὁμολογήσαι. Ὡς δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δὲ καὶ τισι τῶν ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ τὸ ἄφυκτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τὴν αἰσχύνην οὐ φέρων, καθίσας αὐθις, τὰ μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων, τὰ δὲ ἀμείβει, καὶ τὸ μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας
 25 ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματος ἐστερημένον καὶ κατὰ μηδενὸς ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνατόμενον, ὥσπερ ὁ τραγέλαφος καὶ ἱππάνθρωπος καὶ ὄσα τῆς ψιλῆς ἐπινοίας ἐστίν. Ἄ δὲ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο, φυσικὰ προσαγορεύει νῦν, οὐκ οἶδα καὶ τοῦτο πῶς³. Οἷς δ'

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 9 τούτεῦθεν Mf 15 οὖν μετὰ μὲν προστ. L αὐτοῦ L 18 συγκλεῖσαι: συγκεῖσαι C₃ 26 κατὰ: τὰ C₃ 28 δαιμονιώδη V₂

1. Βλ. κατωτέρω 2, 1, 4.

2. Τὰ τρία πρῶτα βιβλία

3. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 323 ἐξ. 342 ἐξ. Προέβη εἰς τὴν μεταβολὴν ἐκ φόβου προκλήσεως σκανδάλου, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 266, Β' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 282.

ἐνέτυχε τῶν ἐμῶν, τὰ μὲν ὡς μηδ' ἰδὼν παραλείπει, μηδ' ἀντι-
 βλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἂν συκοφαντικῶς ἀμείψας,
 ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καὶ ταῦθ' οὕτω πράττων, αὐτὸς ὡς
 συκοφαντούμενος ἀποδύρεται. Πιστεύει δὲ ταῦτα οὐδὲ τοῖς φί-
 5 λοῖς ἐταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάνυ τῶν οἰκειοτάτων,
 ὧν εἰς ὡς ἐμὲ διακομίσαι ταῦτα δίκαιον ἔγνω', παρ' ἑαυτοῦ
 τὴν ἀπάτην φωράσας κάμει ἱκετεύσας ἑμαυτῷ καὶ τοῖς λόγοις
 χρήσασθαι, πρὸς ἕκαστον ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύ-
 δους ἀντικαθισταμένῳ καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις δι-
 10 δασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυναίμην, κατασκευά-
 ζοντι. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιῶσει καὶ συνή-
 γορον ἑμαυτὸν αὐθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἀρξο-
 μαι καὶ νῦν ἀπὸ τοῦ *Περὶ λόγων ἐκείνων* λόγου, καθάπερ καὶ
 πρότερον.

4 15 Ἔστι δὴ αὐτῷ τὸ προοίμιον τοῦτο· «ὥσπερ ἐπὶ τῆς ὑγείας,
 οὕτως ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· αὐτόθεν μὲν γὰρ δίδοται
 παρὰ θεοῦ καὶ δι' ἐπιμελείας εὐρίσκεται· καὶ ὥσπερ οὐκ ἄλλο
 μὲν εἶδος ὑγείας δίδοται παρὰ τοῦ θεοῦ, ἄλλο δὲ διὰ τῆς ἰα-
 τρικῆς παραγίνεται, ἀλλὰ τὸ αὐτό, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας· δι-
 20 δωσι μὲν γὰρ ταύτην προφήταις καὶ ἀποστόλοις θεός, δέδωκε
 δὲ ἡμῖν τὰ τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν
 μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τὴν σοφίαν ζητοῦντες εὐρίσκομεν». Οὕ-
 πω ταῦτα πάνυ δεινὰ, καίπερ ἐξισάζοντος τὰ μακρῷ πάνυ καὶ
 ὅσον οὐκ ἂν εἴποι τις διαφέροντα· καὶ τὰ ἀνίατα γὰρ ἴσται
 25 θεός καὶ νεκρούς ἐκ τάφων ἀνίστησι καὶ σοφία προφήταις καὶ
 ἀποστόλοις αὐτὸς ἔστιν ὁ τοῦ πατρὸς λόγος, ἢ πρὸ αἰώνων σο-
 φία, ὡς καὶ Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία
 ἀπὸ θεοῦ»¹. Ἡ δ' ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων σοφία καὶ ἡ παρ'
 ἰατρῶν προσγινομένη ὑγεία παρὰ τοσοῦτον οὐκ ἔστιν ἐκείναις
 30 ταῦτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφήταις διεγνηνόχασιν, καὶ Γαληνῶν
 καὶ Ἱπποκρατῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δὲ βούλει καὶ Χρι-
 στὸς αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἴσον

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 15 δὴ: δὲ A₁ 20 ὁ πρὸ θεός προστ. A₁ 28 ἡ
 παραλ. A₁L 29 προσγενομένη Σ₁

1. Εἶναι ὁ Ἰσίδωρος, βλ. Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 586 A.

2. Α' Κορ. 1, 30.

τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταυτά τε λέγειν ταυτά και πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τὸν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

- 5   «Ἄλλὰ τὰ τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγια και ἡ ἐν τούτοις
5 σοφία τῆ παρα τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἕνα σκοπὸν ὄρα και τὸ αὐτὸ κέκτηται τέλος, τὴν τῆς ἀληθείας εὔρεσιν. Μία γὰρ ἡ διὰ πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποστόλοις ἀμέσως ἐκ θεοῦ δοθεῖσα τὴν ἀρχὴν, παρ' ἡμῶν δὲ δι' ἐπιμελείας εὐρισκομένη· πρὸς δὴ ταύτην τὴν θεόθεν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένην
10 ἀλήθειαν και παρ' ἑαυτῶν εἰσάγειν πέφυκε τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα καπὶ τὰς αὐλοὺς ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλανῶς τὰ μέγιστα συμβάλλεται»¹. Τίς ταυτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὐ φρονούντων και τὸ διάφορον αὐτῶν ὄσον ἐπισταμένων, ὅτι και συντάττεται γοῦν ὄλως ἡ θεουργικὴ σοφία
15 τοῦ πνεύματος τῆ παρα τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία, και ταυτα παρα τῶν ταυτά φρονεῖν δοκούντων ἡμῖν και τὰς ἀντιρρήσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς ὁμόφρονας; Οὐχ ἡ μὲν «ἄγονός τε και ἄκαρπος», κατὰ τὸν Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον², μηδένα δοῦσα τῶν μακρῶν ὠδίνων καρπὸν, μηδ' εἰς τὸ φῶς τῆς θεο-
20 γνωσίας προάγουσα, ἡ δὲ τοῦ πνεύματος γονιμωτάτη τε και πολύτεκνος, οὐ σύνδυο και σύντρεϊς, κατὰ τὰ πολυτόκα τῶν ζώων, πεφυκυῖα τίκτειν, ἀλλ' ὄλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννώσα κακ τοῦ δεινοῦ σκότους εἰς τὸ θαυμαστὸν τοῦ θεοῦ μετατιθεῖσα φῶς, ὡς ἐκ τῶν Ἐπιστολικῶν πράξεων ἐδιδάχθημεν³; Ὁ και ὁ
25 προφήτης προῖδὼν και τοῦ θαύματος γεγωνῶς ὄλος ἔλεγεν· «εἰ ὠδινεν ἡ γῆ αἰφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ;»⁴ Οὐχὶ τῆ μὲν ἀμφισβητήσιμον ἔνεστι τάληθές και τῷ ψεύδει συμμιγές, διὸ και ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς και οἱ καθηγεμόνες αὐτῆς συμμαρτυρήσαιεν ἄν, τῆ δὲ οὐδεῖς, κατὰ τὴν θεσπε-
30 σίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνῆν, ἀντιστῆναι δύναται⁵, σαφές και

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

23 φῶς μετατιθεῖσα L

27 ἔνεστι: ἔστι A₁

1. Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Βαρλαάμ, δεχομένου ἐνιαίαν γνῶσιν, ἐνῶ ὁ Παλαμάς δέχεται διττήν· βλ. ἀνωτ. I, 1, 10 κ.έ.

2. Εἰς τὸν βίον Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

3. Πράξ. 4, 4.

4. Ἦσ. 66, 8.

5. Λουκᾶ 21, 15.

τοῦ ἐναντίου παντάπασιν ἄμικτον προβαλλομένη τὸ ἀληθές; Οὐ-
 χι ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τὸ ἀληθές ἀναγ-
 καῖον ἡμῖν ἐστὶ καὶ λυσιτελές καὶ σωτήριο, ἐκείνης δὲ τῆς ἔ-
 ξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδὲ σωτήριο; Ὅθεν δεί-
 5 κνυται καὶ διπλοῦν εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τὸ μὲν τέ-
 λος ἐστὶ τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον μηδὲ
 σωτήριο ζητεῖ μὲν ἢ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δὲ ἥττον.
 Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν;

6 Ἄλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τὸ ἐξετα-
 10 στικὸν μεταφέροντες τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίας καὶ πρὸς
 τὴν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώ-
 μενοι ῥᾶστ' ἂν ἐκτραπείημεν τοῦ ὀρθοῦ, μὴ τὴν μόνην οὖσαν
 κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τὴν χάριν τοῦ πνεύματος, καὶ
 αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μὴ ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν
 15 ὡς ἐντεῦθεν κάκεινα πρὸς τὸ λυσιτελοῦν μεταποιεῖται τε καὶ
 μετατάττεται· ἀγενδεῆς μὲν γὰρ ἡ σοφία τοῦ πνεύματος, ἐν δὲ
 τῷ ὄντως ἀγαθῷ καὶ τὸ μὴ ὄντως ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, κατὰ τὴν
 τοῦ πυρός τε καὶ φωτὸς φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδρῷ τύπῳ, πυρῶδη
 καὶ φωτοειδῆ δεικνύσαν τὰ πλησιάζοντα. Πῶς οὖν ἐν εἶδος σο-
 20 φίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καὶ τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων
 ἡμῖν προσγενήσεται καὶ τῆ ἀποστολικῆς σοφίας ταυτόν, ἣτις ἐν
 βραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα,
 τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δὲ ἰδιώτας τῆς
 ἰδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφοὺς δὲ καὶ ἰδιώτας ἐκ
 25 τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τὴν εὐσέβειαν; Πῶς οὖν μία
 ἢ διὰ τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἂν τις σαφῶς τὴν ἀτοπίαν τῶν
 τοιούτων ῥημάτων, εἰ κατὰ τοὺς πατέρας τὰ μαθήματα ταῦτα
 προσαγορεύσας, εἶτα πειρῶτο συνάπτειν τῆ διδασκαλίᾳ τοῦ πνεύ-
 30 ματος καὶ τῷ καταλόγῳ τῶν κατὰ ταύτην θείων δώρων ἐγκρί-
 νειν φάσκων· «ἐδώρήσατο ἡμῖν ὁ θεὸς τὴν θεόπνευστον διδα-
 σκαλίαν καὶ τὴν πολυάσχολον ματαιότητα, ἵνα διὰ τούτων τὴν
 τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων σοφίαν κτησώμεθα». Τίς κοινωνία
 θεοπνεύστῃ διδασκαλίᾳ πρὸς ματαιότητας; Τί δὲ μέλει τῆ θεουρ-
 γικῆς σοφίας πάσης τῆς ἐν ἀστράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλό-

σοφος, οὐ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς καὶ θείοις ὄντως συνῆψε δώροις, ἀλλὰ τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, περιττὴν τὴν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυστίαν, ὡς εἰπεῖν, περικείμενα.

- 7 5 Τὸ μέντοι πρὸς τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτόθεν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπὸ τι γὰρ ἂν εἴη ἀληθές, ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστιν ἢ τῶν ὄντων γνῶσις καὶ ἢ σοφία, ἣν θεὸς προφήταις καὶ ἀποστόλοις ἀμέσως δέδωκε. Πνεῦμα γὰρ ἅγιον ἐκείνη· πνεύματος δὲ ἀγίου μετόχους Αἰγυπτίου καὶ Χαλδαίου καὶ Ἑλληνας¹ οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· καὶ «πνεῦμα μὲν ἅγιον παιδείας» λογισμῶν καὶ πράξεων ὑπαιτίων μακρὰν ἀπώκισται καὶ «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατὰ τὸ γεγραμμένον «οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατάχρηφ ἁμαρτίας»². Τῆς δὲ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως
10 καὶ ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους παντὸς μᾶλλον ἐξίκετο ψυχῇ, ὃν κακότεχνον οἱ θεηγόροι προσεῖπον³· τί δὲ αὐτῷ καὶ τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας τεκμήριον ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν; Ἀλλὰ καὶ τῷ πλωτινικῷ σώματι ἢ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνφύκει, ὃς μητρὶ καὶ θυγατρᾶσιν ἐκείνης συνφύκει δυοῖ⁴· καὶ τῶν προφητικῶν δὲ
20 καὶ ἀποστολικῶν λόγιων εἴ τις ἐξ ἐπιμελείας τὴν γνῶσιν κτήσαιτο, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τὴν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὅποσον ὀφθαλμὸς ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκτίνων ἡλίου τε καὶ σελήνης μεταλαχῶν· διὸ τὰ τῶν προφητῶν εἰδότες προφητῆται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς· καὶ ἢ μὲν ἀποστολικὴ σοφία ἐξ ὀλίγων
25 τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον ὅλον ὑψοῦ πρὸς οὐρανὸν ἤρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἐν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, καὶ ἐπὶ πλείστον διακαρτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδὲ κόσμου μικρὸν τι μέρος τοῦ βυθοῦ τῆς ἀσεθείας ἀνασπᾶσαι δυνηθεῖεν ἄν.

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 8 ἔδωκε L 15 τοῦ παραλ. Mf

1. Θρησκευτικὴ διάκρισις τῶν τριῶν γενῶν γίνεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, Ἀπολογία 2, 1, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 3, 135.

2. Σοφ. Σολ. 1, 4 ἐξ.

3. Γρηγορίου Νύσσης, Ἀντιρρητικοὶ κατὰ Εὐνομίου 1, PG 45, 265 B.

4. Βλ. Βίον Πορφυρίου 9, ἐκδ. Bréhier, Ἐννεάδες Πλωτίνου τ. I (Bude σ. 11).

8 Ἄλλ' οὐδ' ἢ παρὰ τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνώσις, καίτοι πλείστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραψαμένων ἐκεῖνα σοφίας, τῇ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων χορηγουμένη γνώσει ταῦτ' ἂν εἶη. Διὸ καὶ περὶ γενέσεως καὶ συστάσεως, λύσεώς τε καὶ
 5 μεταποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἐκάστῃ τῶν ὄντων καὶ τῶν ἄλλων μεταξὺ μικροῦ πάντων, πρὸς τὴν ἔξω σοφίαν διαφερόμεθα· καὶ τῆς μὲν θείας σοφίας τὸ πλείστον εἰς τοῦτο τείνει, γινῶναι τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ τέλειον καὶ εὐάρεστον¹, ὃ ζητεῖν τοσοῦτον ἀπέχει τὰ κατὰ τὴν ἔξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὅπόσον οἱ πεφυκότες αἰεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τὴν ἀστέρων εὐκοσμον εἰδέναί θέσιν. Ὁ δὲ ζητητικὸς τοῦ θεοῦ θελήματος καὶ τοῦτ' ἐγνωκῶς ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων, τίγος ξενεκα παρὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων προήχθη, καὶ κατὰ τὴν θείαν ταυτηνὴν βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὗτός ἐστιν ὁ τοὺς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδώς, οὗτός ἐστιν ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος καὶ τέλειος ἄνθρωπος, κατὰ τὸ σολομώντειον ἔπος, «τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος»². Οὗτος δὲ σοφίαν ἔχει τὴν ἀναμφίλεκτον—μαρτυρεῖ γὰρ αὐτοῦ τὸ φρονεῖν ὃ
 10 βίος—, ὃς ἀντιλογία οὐ παραδέχεται καὶ αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸ μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως³, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τὴν ἀνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε καὶ ἐμφανείας τοῦ πνεύματος.

9 Ὁ δ' ἐκ τῆς ἔξω σοφίας τὸ φρονεῖν συνειλοχῶς, εἴ τις οὐ καὶ μετέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς λόγον, ὡς λόγος, αἰεὶ παλαίοντι⁴, παρεχόμενος, ἀβεβαίου σοφίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν ὅτε μὴδ' ἑαυτῷ συνάδων, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ μέγα φρονῶν καὶ φιλοτιμούμενος, εἴ τὰναντία δύναιτο λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· οὕτως ἔχει τε καὶ
 30 παρέχει γνῶμην ἄστατόν τε καὶ εὐμετάβολον, τὸ μεταδατικὸν καὶ μεριστὸν τοῦ φρονουῦντος τῆς ψυχῆς ἀχραιοῦσαν, ὥστ' οὐδ' ἀκριβῶς ἂν εἶη λογικὸς ὁ τοιοῦτος, πόσῳ γε μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 8-9 εὐάρεστον καὶ τέλειον L 19 τῷ L 24 συνειληχῶς Σ₁V, 25 μόνῳ A₁L 26 παλαίον τι Mf

1. Ρωμ. 12, 2.

2. Ἐκκλησ. 12, 13.

3. Β' Κορ. 1, 12.

4. Βλ. ἀνωτ. I, 1, 1· I, 2, ἐρώτ., I, 3, 13.

οὐκ μηχανῆ τὸν ἐκ τοιαύτης διανοίας ὀρμώμενον τὰς ἀύλους ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπτεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστής ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τὸ τοῦ θεοῦ θέλημα ζητῶν καὶ ποιῶν
 5 ἐκεῖνος φιλόσοφος, λόγον ἔχων ἔμπρακτον καὶ πράξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸ ἀπλανές τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοήσεων ἀποδείκνυσι καὶ ὡς λογικὸς ὢν ἤδη τελέως καὶ πρὸς τὸ ἐνοειδές τῶν ἀρχετύπων ἀπὸ τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τὰ προκείμενα καὶ αὐτὸς δι' αὐτῶν μυστικῶς τελειούμενος, ὃς ἔσθ' ὅτε
 10 καὶ τῆς ὑπερτελοῦς θέας καὶ ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιτυγχάνει προσευχῆς.

10 Ἄρ' ἂν ἔχοι τις ἔτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις καὶ ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν ὄντων θεὸς ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς διὰ τῶν
 15 ἔξω μαθημάτων εὐρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν πρὸς ταύτην τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, καὶ ἡ μὲν ἱερὰ γραφή σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τὰς ἀύλους ἀρχετυπίας τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν
 20 ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, τοσοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας γραφῆς, ὅπόσον συμβόλων ἢ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἔξ ἀνάγκης οὐδ' ἦττω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν γὰρ εἰσαγόντων εἰς ταύτην καὶ ἀναγόντων, τί ποτ' ἄρ' ἄλλο μείζον δράσειεν ἂν; Ἔστιν ἄρα τι τῶν ἐκ τῆς θεοπνεύ-
 25 στοῦ γραφῆς ἡμῖν προσγινομένων τῆς τῶν ὄντων γνώσεως ἀσυγκρίτως κρείττον, δι' ὃ τὰ θεουργικὰ λόγια τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης ἀσυγκρίτως ὑπάρχει κρείττω, πρὸς τὸ τῆς γνώσεως ἐκεῖνο κρείττον μὴτ' εἰσαγόντων μὴτ' ἀναγόντων παρ' ἑαυτῶν τῶν κατ' αὐτὴν μαθημάτων. Ἰατρικὴ δὲ καὶ θεός, πῶς τὴν αὐτὴν παρέ-
 30 χει ὑγίειαν, εἰ μὴ τις ἐπὶ πολλοστημορίου τοῦτ' εἴποι ταύτης¹; Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο συνιδεῖν ἰσχυρεν ὁ φιλόσοφος, ὡς τῆς μὲν παρὰ θεοῦ ἰατρείας τε καὶ σοφίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν βλέπει τὸ πλεον, τὰ δ' ἔξ ἀνθρώπων εὐρήματα ταῦτα, τῷ σώματι μόνῳ μικρὰν ἐπενεγκόντα τὴν θεραπείαν, ἀπρακτοῦσιν ἔπειτα, διαλύσαντος τοῦ
 35 θανάτου τὸ ὑποκείμενον.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 26 διὸ A₁L 33 μόνον A₁L

1. Βλ. ἀνωτ. 2, 1, 4.

11 Ἄλλ' ἐκεῖνος ταύτη τάληθές ἔχειν ἀποφηνάμενος, κείσι»,
 φησίν, «οἷ πρὸς ταῦτα ἀμφισβητοῦσιν ἡμῖν· ἐνιοὶ μὲν γὰρ τὴν
 τῶν λογίων ἀνάγνωσιν σύγχυσιν οἴονται, οἱ δὲ τὰ κατὰ φιλο-
 σοφίαν μαθήματα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ λόγους διατριβὴν μηδα-
 5 μῶς εἶναι δόσιν θεοῦ». Ὅρας ἀνακεκαλυμμένας τὰς συκοφαντίας
 προβεβλημένας; Τούτων γὰρ τὸ μὲν κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων λέ-
 γει, τὸ δὲ κατὰ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων¹. Ἄλλὰ τῶν μὲν ἐφ'
 ἡμῶν ἡσυχάζοντων οὐδένα ἔγνωμεν ὃς τοῖς λογίοις οὐ προσανέ-
 χει, γράμματα μεμαθηκώς, καὶ τοὺς μὴ γράμματα εἰδότας ἴδοι
 10 τις ἂν βιβλίους ἄλλας ἐμψύχους ἀπὸ στήθους τὰ πλείονα τῶν λο-
 γίων εὐφυῶς ἀπαγγέλλοντας². Ἐπεὶ τοίνυν οὗτοι σαφῶς τοιοῦ-
 τοι, πρὸς τοὺς πατέρας τείνειν ἔοικεν ὁ λόγος αὐτῶ· ὁ μὲν γὰρ
 αὐτῶν, φησί, «κόπους καὶ μὴ δέλτους»³, ὁ δὲ «τοῦ ἐν πολλοῖς
 φύλλοις ἀναγινώσκοντος ψιλῶς ψιλοῦται ἢ καρδία», καὶ ἕτερος
 15 «μοναχὸς διὰ γνῶσιν καὶ μὴ διὰ κατάνυξιν ἀναγινώσκων οἴησιν
 κτᾶται»⁴. Εἴτε τοίνυν πρὸς τούτους εἴτε πρὸς ἐκείνους ὁ λόγος,
 συκοφαντία σαφής. Οὐ γὰρ ἐπὶ διαβολῇ τῆς ἱερᾶς γραφῆς τοιαῦτ'
 ἄττα παρ' ἐκείνων εἴρηται· τὴν πράξιν δὲ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν
 γνῶσιν σώζουσαν, καὶ τοῦ ἀποστόλου πυθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροα-
 20 τὰς τοῦ νόμου, τοὺς δὲ ποιητὰς σωθήσεσθαι⁵ λέγοντος, ἐπὶ τοῦ-
 το καὶ αὐτοὶ τοὺς πυθόμενους διὰ τῶν τοιούτων λόγων προ-
 τρέπονται.

12 Κἀγὼ δὲ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τὸ «διελεῖν καὶ
 διαρρίψαι» πᾶν ὃ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καὶ κακόδο-
 25 ξον, ὡς ἢ ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις «πνευματικὸν μὲν δῶρον
 οὐδ' οὕτως ἂν κληθείη, φυσικὸν δέ, διὰ τῆς φύσεως δεδομένον
 ἡμῖν παρὰ θεοῦ καὶ μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καὶ τε-
 κμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικόν ἐστι δῶρον,

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 10 πλείω Σ₁V₂ 14 φύλοις V₂

1. Πρόκειται περὶ τοῦ βιβλίου I, 1 καὶ πιθανῶς τῶν ἐπιστολῶν A' καὶ B' πρὸς Βαρλαάμ.

2. Καὶ σήμερον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει πολλοὶ μοναχοὶ γνωρίζουν ἀπὸ στήθους ὀλοκλήρον τὴν Γραφὴν ἢ μέγα μέρος αὐτῆς, ὡς καὶ ὀλοκλήρους ἀκολουθίας.

3. Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 27, PG 78, 1116 C.

4. Μὴ ἀνιχνευθέντα.

5. Ρωμ. 2, 13.

τὸ μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι· θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον ἐν ἀγίῳ πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἢ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ καὶ ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ, βροντῆς υἱοῦς ἀπεργάζεται»¹. Καθάπερ γὰρ «τοῦ κυρίου μὲν ἐστὶν ἡ γῆ
 5 καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ»², ὀλίγοι δὲ οἱ τοῦ θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα, τὸν αὐτὸν δῆπου τρόπον καὶ θεὸς μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δὲ εἰσὶν οἱ τὴν σοφίαν κτησάμενοι τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοὶ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοὶ γεγόνασιν. Ἄρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τὸν λέγοντα φυσικὸν δῶρον ὁ λέγων μηδαμῶς
 10 εἶναι λέγειν δόσιν θεοῦ; Τίνος γὰρ ἡ φύσις δόμα; οὐχὶ τοῦ θεοῦ; Πῶς οὖν οὐδαμῶς ἐκ θεοῦ λέγει, ὃ διὰ τῆς φύσεώς φησιν ἐκ θεοῦ δεδομένον;

13 Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειρᾶται δεῖξαι, μᾶλλον δὲ ἀναποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτὸς μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, 15 ἡμεῖς δ' οὐ. Καὶ ἡ συκοφαντία εὐθὺς ἐγγύς, παριστώσα αὐτῷ ἅττα παραστήσαι οὐδαμῶς ἴσχυσε· «διὰ τοῦτο γὰρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θεῷ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν διισχυρίζῃ». Μετὰ 20 τοῦτο δ' αὐθις, ὡς περ ἐπιλαθόμενος αὐτὸς ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησὶν, «ἦν αὐτοὶ πρεσβεύομεν, τὰς αὐτὰς ἡμῖν ἀφήκας φωνάς». Πῶς ἂν τις μᾶλλον δείξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὢν; Ἄλλ' ἐκεῖνο πόθεν ἔχεις λαβῶν, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καὶ εἰς δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν διισχυρίζομαι; «Ὅτι», 25 φησί, «τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδῆλως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι»³. Τί οὖν διὰ τούτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτὰ τὰ ῥήματα; Ἄρ' οὖν «θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως 30 σοφίας θεραπευταί, ἣτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ

A₁C₂L I₁V₂Mf 3-4 ἢ καὶ... ἀπεργάζεται παραλ. A₁L 18 τῷ θεῷ Διονυσίῳ φησὶ A₁ 30 εἰς: εἰ A₁

1. Ἐκ τριάδος I, 21-22.

2. Ψαλμ. 23, 1.

3. Ἀπάντησις τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὰ περὶ ἐπιπνοίας ποιητῶν λεγόμενα τοῦ Παλαμᾶ, ἀνωτ. I, 1, 15.

εἰσέρχεται ψυχὴν· καὶ εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τὸ
 χεῖρον ἀφίπταται· ἑνεῦμα ἄγριον παιδείας ἀπαναστήσε-
 ται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, κατὰ Σολομῶντα· τὸν θεοῦ σο-
 φίαν εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δὲ ἀσυ-
 5 νετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ
 προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας αὐτῶν
 σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἀπλῶς λέγομεν ἄττα λέγομεν
 γῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιοῦτων φιλοσοφίας· εἰ γὰρ καὶ κατὰ
 Παῦλον οὐ δύναται τις ἑποτήριον κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον
 10 δαιμονίων², πῶς ἂν δυνηθεῖη τις θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ
 δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι;»³ Τί οὖν ἐστὶν ὃ φαμεν; Τοὺς ἐκ δαι-
 μόνων τὴν ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας ἑδαιμονιώδεις ἑπαρὰ τοῦτο
 σοφοὺς εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σὺ δὲ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατε-
 ψηφισάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μὴ καὶ σοῦ τῆ γλώτ-
 15 τη βᾶσκανός τις δαίμων τὸ συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μὲν
 οὖν ἡμεῖς τὴν τῶν ἀσεβῶν σοφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κακοδοξίας
 προσείπομεν, Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος πλάσμα-
 τα τοῦ πονηροῦ⁴ τοὺς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ
 πονηροῦ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν; Οὐμενοῦν
 20 ἀλλ' αὐτῶν τὴν πονηρὰν δόξαν διασύρει διὰ τοῦ τοιοῦτου προσ-
 ρήματος. Φανερόν οὖν οὐδὲν ἦττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ὡς καὶ
 ἡμεῖς τὴν πονηρὰν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ
 πρᾶγμα κακίζομεν.

14 Συγείρει δὲ τούτοις ἐφεξῆς καὶ δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν,
 25 ἐκ δαιμόνων εἶναι με λέγειν καὶ τὴν ἀστρονομικὴν μέθοδον, ἐ-
 πειδήπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτά, τῶν τε φιλοσόφων ἐκείνων καὶ
 τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καὶ πολλὰ ταύτην ἐγκωμιάσας
 αὐτός, εἰθ' ὡς ἀκούσας ἑεἰκονογνώστης⁵ βαρέως ἤνεγκεν, ὡσπερ
 ἂν οὐκ αὐτὸς ὦν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεστέρῳ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 μεταβαλλούσης L 7 φιλοσοφίας ἀπλῶς: φιλο-
 πτωχίας ἀεὶ V₂

1. Σοφ. Σολ. 1, 5.

2. Α' Κορ. 10, 21.

3. Παράθεσις ἐκ τριάδος I, 1, 16.

4. Λόγος 45, 26, PG 36, 657 D.

5. Βλ. ἄνωτ. I, 1, 20.

μέρει, καθάπερ αίρεσιώταις, καινήν και δεινήν ἐπωνυμίαν¹ πρὸς
 διαβολήν ἐπιθείς. Ἄλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, και μεταβαλὼν
 περι ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χρι-
 στοῦ μαθητής, οὐδὲ τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημέ-
 5 νος, ὁ πολλαπλασίως ἀνθυπενεγκῶν και ἀκρατῶς πάσῃ καθ' ἡ-
 μῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μὲν ἡμῖν τὰ πρότερα
 τῶν συγγραμμάτων² πρὸς ἐκείνον οὐδαμῶς, πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τῆς
 φήμης θρυλούμενα και πρὸς τοὺς λόγους ἀντεπεξάγω τὸν λό-
 γον, οὐ πρὸς τὸν λέγοντα· και τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίαις
 10 χρῆσθαι περι τοὺς ἐκείνου λόγους, ὡσπερ ἐκείνος περι τοὺς ἡ-
 μετέρους, ὡστε και τὰ χεῖρω τῶν ὑπ' ἐκείνου λεγομένων παρῆ-
 κα. Τὸ δὲ μεῖζον ὡς οὐχ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν
 ἐπηρεαζομένων ἀπλουστέρων ἀδελφῶν, τὸ βάρος ἐκείνων αὐτὸς
 βαστάσας κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν³. Ἐκείνος δ' ὑπὲρ ἐαυ-
 15 τοῦ γράφει και πρὸς ἐμὲ σαφῶς ἀποτείνεται και, τῶν ἐμῶν
 ῥητῶν ἔστιν ἃ φανερώς προβαλλόμενος, πολὺς γίνεται διαστρέ-
 φων και ἀντικείμενος. Τὸ δὲ χεῖρον ὅτι αὐτὸς τῆς ἐπηρείας
 ταύτης και ἄρξας και ἀμυνόμενος, εἶθ' ὡς μήτ' ἄρξαντα μήτ'
 ἀμυνόμενον δικαιοῖ αὐτὸς ἐαυτὸν ὡς Χριστοῦ μαθητήν, «ὅς λοι-
 20 πορούμενος οὐκ ἀντελοιδορεῖ, πάσῃ οὐκ ἠπεῖλει, παρεδίδου δὲ
 τῷ κρίνοντι δικαίως»⁴.

15 Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπὶ τὰ χεῖ-
 ρω προκόπτει και κατὰ τῶν ἀγίων χωρεῖ, νῦν μὲν ἀναίδην ἀντι-
 λέγων αὐτὸς αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἐαυτοῖς και ἀλλήλοις
 25 ἐλέγχων, ἔστι δ' οὐ και τὰς αὐτῶν ῥήσεις παραχαράττων και
 προβαλλόμενος. Τοῦ γὰρ σοφοῦ τὰ θεῖα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης
 οὐχ ὁμοίαν τὴν διαγωγὴν εἶναι λέγοντος ἐν τῷ μέλλοντι «τοῦ
 τε διὰ πάσης ἀρετῆς» ἤκοντος και τοῦ μηδὲ ὀλως μετεσχηκότος
 τοῦ βίου, τῷ νήπιον ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μεταχωρῆσαι πρὸ ὥρας ἀ-
 30 ναρπασθὲν—«ὁ μὲν γὰρ διὰ πάσης» φησίν, «καλοσθήσεως και παν-

A₁C₉L Σ₁V₂Mf 5-6 κεχρημένος καθ' ἡμῶν L 8 θρυλλούμενα A₁L
 11 λεγομένων: εἰρημένων A₁ 16 ρητῶν: ρημάτων A₁ 19 γ' μετὰ
 δικαιοῖ προστ. Σ₁ αὐτὸς ἐαυτὸν: ἀδθις αὐτὸν V₂ 22 χρώμενος
 κακῶν A₁

1. Πιθανῶς τῆς 'ὀμφαλοφυχίας'.

2. Τὰ βιβλία τῆς πρώτης τριάδος.

3. Γαλ. 6, 2.

4. Α' Πέτρ. 2, 23.

τοίας παιδεύσεως ἔγνων καὶ εὐηρέστησε θεόν, τὸ δὲ ἀγύμναστον καὶ ἀτριβὲς τὴν διάνοιαν διήλθε τὸν βίον»¹—, αὐτὸ τὸ διὰ παιδεύσεώς τε καὶ τῶν μαθημάτων ὠφελῆθῆναί τινα ὁ σοφὸς οὗτος ᾤθηθη ἔρμαιον εὑρεῖν κατὰ τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ
 5 τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γὰρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν ὑπ' ἐμοῦ παρηγγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετρίαν τε καὶ τὴν ἐπὶ τῇ γεωμετρίᾳ σχολήν, ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι, σχήματά τε καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν τὴν παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένην², αὐτὸς ἀντιτίθησιν ὡς μὴ ἀδελφὰ φρονοῦντα
 10 τούτῳ τὸν ἀδελφόν, καὶ σὺν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμὲ ἀντιλέγοντα. Πρὸς δὲ ἂν τις εἶπεν· ὦ θαυμάσιε, ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκων κακὰ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος φησὶν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθήναις ὠφελῆθῆναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὐ θαυμάζονται δαίμονες»³. Εἰ τις οὖν βλαβε-
 15 ρὰν τὴν δεισιδαιμονίαν ἐρεῖ, σὺ τοῦτον ἀντιλέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἦκιστα φαίης, εἰ μὴ καὶ δεισιδαίμων ἐθέλεις εἶναι. Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τῷ λέγοντι καὶ παρὰ γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ὄνησιν εἶναί τινα γενέσθαι τῷ διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκοντι ὁ λέγων ἐκείνην ματαίαν καὶ βλαβεράν
 20 ἀντιλέγει. Συνεργεῖ γὰρ καὶ τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῆ καὶ σὰρξ ὄφως τροφή γίνεται σωτήριος, ἀλλὰ θανατωθέντος αὐτοῦ καὶ μετασκευασθέντος μεγαλοτέχνου μεθόδοις ἰατρικῆς⁴. Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ἐκείνων οἱ ἐξευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ οἱ τετιμηκότες Χαλδαῖοι ὡς πρὸς θεογνωσίαν λυσιτελοῦσας γεωμε-
 25 τρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν ἐξεῦρόν τε καὶ ἐτίμησαν, ἀλλ' οἷόν τι δεινὸν διατείχισμα μέσον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀνήγειραν καὶ διὰ τῶν μαθημάτων σεμνολογήσαντες ἀνήγαγον μὲν πρὸς ἀστέρας τὸ παρ' ἀνθρώπων τῷ θεῷ ὀφειλόμενον σέβας, κατέσπασαν δὲ τὴν αἰτίαν τῶν τε ὄντων καὶ γινομένων ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐπὶ ταῦτα.

A₁, C₂, L Σ₁, V, Mf   3 ὠφειληθῆναι Mf   6 τὴν μετὰ λέγοντος προστ. Σ₁,
 13 δυσειδαίμονος V₂   ὠφειληθῆναι Mf   15 δυσειδαιμονίαν V₂   16
 δυσειδαίμων V₂   19 ἦκοντι ἀρετῆς L

1. *Περὶ νηπίων*, PG 46, 180 C - 181 AD.

2. *Ὁμιλία εἰς ἀρχὴν Παροιμιῶν* 6, PG 31, 397 BC. Βλ. ἀνωτ. 1, 1, 8.

3. *Λόγος* 43, 21, PG 36, 524 C.

4. Βλ. ἀνωτ. 1, 1, 11· 20· 21.

16 Ὅρας ὅπως ὄφεις νοητός, τό γε εἰς ἐκείνους ἦκον, ταυτὶ τὰ μαθήματα χωρίζοντα τοῦ θεοῦ δι' ἀπάτης τὸν ἄνθρωπον; Εἰ δ' ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκων καὶ δι' αὐτῶν ὦνατο, ἀλλὰ καθελὼν τε καὶ διελὼν καὶ συσκευασάμενος καὶ σὺν λόγῳ χρησάμενος, ὡς
5 αὐτὸς εἰσηγοῦμαι πρὸς ὃν ἀντιλέγειν κακῶς προήρησαι, πρὸς δὲ μὴδ' ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνη καταγηράσας¹, ἀλλὰ συνιδὼν ὦν ὑπερορᾶν δέον, ὡς καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας, ἐλόμενός τε τὴν ὠφέλιμον παιδείαν καὶ ἀποταγὴν ποιησάμενος τῆς ἀνονήτου καὶ βλαβερᾶς, ὡς ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος², Βασίλειος ὁ καλῶς
10 τὸν ἰαίγυπτιον πλοῦτον³, τὴν ἔξω δηλαδὴ παιδείουσι, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον ἐμπορευσάμενος, εἶτα τὴν ἡλικίαν προήκων ἀποταξάμενος ταύτῃ καὶ δῆλος ὦν ἐν αἰσχύνῃ τιθέμενος τῆς ἀγόνου ταύτης παῖς τουτέστι μαθητῆς ὀνομάζεσθαι⁴, κατὰ τὸ περὶ Μωσέως ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ εἰρημένον, «εἰ γὰρ ἡ ἀγονός τε
15 καὶ στεῖρα βασιλέως οὔσα θυγάτηρ, ἦν οἶμαι», φησὶ, «τὴν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τὸν νέον μήτηρ τοῦ τοιοῦτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου μητρὸς οἰκειότητα, ἕως ἂν τις τὸ ἀτελὲς τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπῃ· ὁ δὲ πρὸς ὕψος ἀναδραμῶν, ὡς περὶ τοῦ Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνῃ ἡγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι· ἀγονός γὰρ ὡς ἀληθῶς ἢ ἔξωθεν παιδευσις, ἀεὶ ὠδίνουσα καὶ μὴδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γὰρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπηγέμοιό τε καὶ ἀτελεσφόρητοι, πρὶν εἰς τὸ φῶς ἐλθεῖν τῆς
20 θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;»⁵. Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτῃ συζήσῃ, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρὰ ταύτῃ σεμνῶν.

17 Οὕτω τὰ αὐτὰ φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἄγιοι καὶ ἡμεῖς ἐκείνοις ἀσφαλῶς ἐπόμεθα⁶. Σὲ δὲ τὸν σαφῶς καὶ τὰς ῥήσεις τῶν

A₁C₂L I₁V₂Mf 8 ἀνοήτου κώδ. Mf 16 ὑποβαλλομένη C₂L

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 21 (εἰς Ἀθανάσιον) 6, PG 35, 1088 B.

2. Ὁμιλία εἰς ἀρχὴν Παροιμιῶν 6, PG 31, 397 C.

3. Βλ. Ἐπιστολή 223, PG 32, 824 A.

4. Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

5. Ἡ κυρία διαφορὰ εἶναι ὅτι οἱ μὲν παλαιοὶ Πατέρες ἀντεμετώπιζον θνή-

ἀγίων παραχαράττοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα ; Τού-
 του γὰρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιούντος τοὺς καθ' Ἑλληνας σο-
 φοὺς καλεῖν καὶ τὸ δύνασθαι γενέσθαι τούτους κατ' ἀνθρώπους
 ἐπιδιστάζοντος, καὶ ταῦτα παρ' οὐδὲν ἕτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ βίου
 5 τῆ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ προσέχειν καὶ τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν μαθή-
 μασι, τούτου τοίνυν περὶ τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόν-
 τος βίου διεξιόντος, ὡς κείδεν, ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν
 τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ πᾶσαν μέθοδον, καὶ πρό γε τούτων τὴν
 τῆς θεοπνεύστου γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῆ ψυ-
 10 χῆ καθαρίσιν», καὶ διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῆ θεοπνεύστῃ γρα-
 φῇ μόνῃ προσμαρτυροῦντος τὴν τελείαν καθαρίσιν, αὐτὸς διαστή-
 σασ τὸν λόγον τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ ἀμείψας εἰς πληθυντικὸν ῥῆ-
 μα τὴν ἐνικὴν πτώσιν καὶ ἀντὶ τοῦ 'ἐπάγουσαν' 'ἐπάγουσιν'
 εἰπὼν καὶ προσγράψας τὸ 'ταῦτα' καὶ τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς
 15 στρεβλῆ γνώμῃ πρὸς εὐθείαν μετενεγκών, ὡς τελείαν ψυχῆς κά-
 θαρσιν τὴν γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας εἶδησιν εἰπόντα παρά-
 γει τὸν ἅγιον. «Ἄκουσον δὴ», φησί, «καὶ ἃ λέγει περὶ τῶν
 μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε γὰρ καὶ
 ἀστρονομία καὶ ἡ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καὶ πρό γε τού-
 20 των ἡ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν ἐπάγουσι
 ταῦτα καθαρίσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὡ παντόλμου καὶ χειρὸς καὶ
 γλώττης καὶ διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος καὶ θεόπνευ-
 στον μόνῃν προσεῖπε τὴν τῆς θείας γραφῆς φιλοσοφίαν, ἔν' ἐ-
 κείνα μὲν αἰσθήσει δείξῃ συντάττων καὶ ταῖς ἀπ' αὐτῆς πρὸς
 25 θεοσέβειαν συντελείαις, τὴν δ' ἱεράν γραφὴν τοσοῦτο διαφέρου-
 σαν μαθημάτων, ὅποσον καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν,
 ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐδυνήθη, μᾶλλον δὲ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ'
 ὅπερ αὐτὸς ἀρχόμενος τοῦ λόγου πεποίηκε, συνάψας δολίως τὰ
 ἐλληνικὰ μαθήματα καὶ τὴν θεῖαν γραφὴν καὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ
 30 τούτων ἀποφηνάμενος τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει
 τὸν ἅγιον, καίτοι ἐκεῖνος ἐγκαῦθα οὐ τὴν εἶδησιν τῶν ὄντων
 λέγει καθαρίσιν, ἀλλὰ τὴν ἐξ εἰδήσεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑ-
 περοχὴν μὴ ὄντος κατάληψιν.

A₁C₁L I₁V₁Mf 5 τοῖς : τᾶς Mf

σκουσαν τὴν κοσμικὴν σοφίαν, ὁ δὲ Παλαμᾶς ἀντιμετωπίζει αὐτὴν ἀ-
 ναγεννωμένην.

1. Περὶ νηπίων, PG 46, 181.

18

Εἰ δὴ τις μὴ κατασαπείς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδὲ καταγηρά-
 σας ἐν τῇ τούτων ἐρεύνη τσοσούτον ἐπέγνω θεόν, ὡς πάντα ἀ-
 φέμενος τούτῳ καθαρῶς προσχωρῆσαι, πόσῳ καθαρώτερος τοῦ
 πάντα φυλοκρινούοντος καὶ τὴν εἶδησιν ἀπάντων δοκοῦντος ἔχειν,
 5 εἶτα περὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπτοημένου καὶ πρὸς τοῦτον κε-
 νοῦντος τὸ φιλοῦν τῆς ψυχῆς τὸ πᾶν ἢ τὸ πλεον καὶ τὸν ὑπερ
 πάντα μὴ ἐξ ὄλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἡγαπηκότος θεόν; Ἄλλως
 τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν εὐρήκασιν Ἑλληγες, κα-
 λῶς καὶ σὺ τούτοις ἐπόμενος διὰ τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων
 10 ταύτην εὐρεῖν ἰσχυρίζη, ἐπεὶ δ' ἐκείνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ
 θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρήσαντες, μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τὸν
 πύργον¹ οἰκοδομούντων διηρέθησαν τὰς γλώσσας, ὡς μὴ διαφω-
 νεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφω-
 νούντων αὐτὸς δώσει τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἐπόμε-
 15 νοι τούτῳ διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων
 ἀληθείας εὐρομεν; Ἡμεῖς ἐκείνον μόνον ἴσμεν ὄντα τῆς ἀλη-
 θείας εὐρετὴν καὶ ῥήτορα, ὃς ἀπὸ θεοῦ λαλεῖ, ὃς φησιν, «ἡμεῖς
 δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν»². καὶ πάλιν, ἡμεῖς δὲ «λαλοῦμεν θεοῦ
 σοφίαν»³. Τούτῳ τοίνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν μετὰ τῆς
 20 προσηκούσης ἐπόμενοι πίστεως, πρὸς κτῆσιν θείας καὶ σωτηρίου
 σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔγνω λόγους ἐξαγ-
 γέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως καὶ
 συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν παιδεύειν καὶ προάγειν ἡμᾶς. Διατί;
 Ὅτι «ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡ-
 25 μῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα» κατὰ τὸν
 μέγαν Βασίλειον⁴. Πρὸς δὲ σὺ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθεῖς, ἐσκο-
 τισμένους καὶ ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τοὺς μὴ εἰδότας
 τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, εἶτ' οὐκ ἐντρέπη οὐδὲ ἐγκαλύπτῃ
 οὐδὲ καταδύεις σαυτόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ
 30 προστίθῃς, τὰς τοῦ θεοῦ ἐντολὰς τῶν μαθημάτων ἀνευ μὴ δὴ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf1 δὴ: δ' εἰ A₁L3 καθαρώτερος A₁C₃L

11 ἐ-

πιχειρήσαντες A₁24 ὅτι: διότι A₁ἴδωμεν A₁C₃Σ₁V₂Mf

1. Γεν. 11, 1 κ. ἐ. ἐν συσχετισμῷ μετὰ 10, 10. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου Λόγος 21, 22, PG 35, 1105 C. Τὸ ὄνομα πιθανῶς προετιμήθη ἀντὶ τοῦ Βαβέλ ἐκ τῆς συνηχίσεως πρὸς τὸ ῥῆμα χαλᾶν. (Ο' Χαλάννη).

2. Α' Κορ. 2, 16.

3. Α' Κορ. 2, 7.

4. Βλ. Εἰς 14 ψαλμὸν 3, PG 29, 256 C.

νασθαι φάσκων καθάραι καὶ τελειῶσαι τὸν ἄνθρωπον. Ἡμῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβητήτως ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἢ τῶν Ἑλλήνων παιδεία, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπούδαστος ἐτύγγανεν οὔσα· καὶ τούτου γὰρ ἀπόντος τοῦ μέρους τῆς ἀληθείας, ἢ ἀ-
 5 ληθῆς μακαριότης ἀνύσιμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἢ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παιδεία, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἕν καὶ ταῦτὸ φέρειν ταύτην εἰδὸς τε καὶ τέλος τῆ παρα τοῦ θεοῦ δεδομένη σοφία, τῆ ὄντως ἀληθεῖ, τῆ ὄντως σωτηρίῳ, τῆ τῷ αἰῶνι τούτῳ μὴ συνδιαλυομένη;

- 19 10 Μετὰ δὴ τὸ μεγαλορρημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβῶν, ἅτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ῥητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτοὺς διακηρύττεται τοὺς λογικοὺς οὐρανοὺς, τοὺς ἀποστόλους λέγω. Τοῦ μὲν γὰρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἀγνήν καὶ
 15 ἐπιεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη¹, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφήγαντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν»², αὐτὸς διαρρήδην μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγουσι σοφίας, καὶ τὸ αἴτιον ὅτι «μηδεὶς πω», φησὶν, «ᾠρίσατο τὴν τοῦ δεινός ἢ τοῦ δεῖνος γνῶ-
 20 σιν σοφίαν». Ἄλλὰ μὴν ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνῶσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς δεικνύντος τὰ ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ᾠρίσατο ἀγνήν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνῶσιν τοῦ μὴ ζῶντος ἐν ἀναστροφῇ καλῇ σοφίαν ᾠρίσατο ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον³. Εἰκότως· ἢ γὰρ αὕτη τοῖς τρόποις τῶν κε-
 25 κτημένων συμμεταβάλλουσα, τὰς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνειργάσατο· ἄλλως τε, εἰ μηδενὸς ἐπιστήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδὲ φιλόσοφος ἐστὶν οὐδεὶς οὐδαμοῦ καὶ ἀπολώλεκας σὺ σαυτὸν διὰ τοὺς σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατὰ σέ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἵδρου-
 30 σιν, μηδ' ἐπωνύμου ταύτης τῶν ἀπάντων οὐδενὸς ὄντος.

A₁C₅L Σ₁V₂Mf

8 διδομένη Σ₁V₂

12 διακυρίττεται C₃V₂

1. Ἰακ. 3, 15· 17.

2. Α' Κορ. 1, 21.

3. Ἰακ. 3, 13· 15· 17.

20

Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ
 κειμένης καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν», ἦν καὶ
 ἐπαινεῖν καὶ «ἀσπάζεσθαι», φησὶν, «ὡς τὴν καταργουμένην σο-
 φίαν νικήσασαν»¹; Ἄρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι;
 5 Τὴν μὲν γὰρ ἐπαινεῖν φησι καὶ ἀσπάζεσθαι, πρώτην τε οὖσαν
 καὶ τὴν ἑτέραν νικῶσαν, τὴν δὲ ὑπεροπτεῖαν ἡγεῖται καὶ κατηρ-
 γημένην καὶ ἡττημένην, ἅτε περιττὰς ἔχουσιν καὶ διὰ τοῦτο
 κιβδήλους τὰς ἀντιθέσεις, ἦν καὶ ἡμεῖς θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀ-
 ξιοῦμεν ἥκιστα· τὴν δέ, καὶ κακοδοξίας ἀντεχομένην, οὐκ ἂν
 10 ἀπαξιῶσαιμεν καὶ πονηρὰν προσειπεῖν, ὅποια ἐστὶν ἢ τοῦ Πλά-
 τῶνος, μετὰ τῆς ἀκτίστου ὕλης καὶ τῶν αὐθυπάρκτων ἰδεῶν καὶ
 τῶν δημιουργῶν, τῶν ὑστερογενῶν δαιμόνων, ἔτι καὶ τὸ αὐτὸ
 πείθουσα εἶναι καλὸν τε καὶ μὴ καλόν, ὁσιόν τε καὶ μὴ, καὶ
 ἀπλῶς αὐτὴ ἑαυτῇ διὰ περιττότητα μάτην ἐναντιούμενη, καὶ
 15 λέγειν μὲν περὶ παντὸς ἐπιχειροῦσα τοῦ προτεθέντος, περαίνου-
 σα δὲ σχεδὸν συνετὸν οὐδέν, οἷά ἐστι καὶ τὰ σεβόμενα παρ' αὐ-
 τῶν, ἃ κατὰ τὸν ἐκ παιδὸς ἱερὸν Σαμουὴλ «περανοῦσιν οὐθέν»².
 Εἰ δὲ σύ, τοῖς εἰρήνην ἄγουσι καὶ ταῖς περιτταῖς ἀντιθέσεσιν
 ἀποταξαμένοις θέλων πολεμεῖν, προφασίζῃ προφάσεις ἐν ἀμαρ-
 20 τίασι³, δόγματα καινοτομῶν καὶ ὀνόματα συναιρόμενά σοι πρὸς
 τὸ φίλερι καὶ φιλόμαχον, ἡμεῖς ἐτοίμως ἐψόμεθα, τῶν συν-
 τρόφων ἡμῶν καὶ κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καὶ
 ῥημάτων ὀλιγωρήσαντες; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Τίς γὰρ
 δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐξ ἀνθρώπων
 25 γενομένων ἀπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχεον ἂν σοι πειθήνιον οὖς
 λέγοντι καὶ κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καὶ φιλόσο-
 φος καὶ κεκαθαρμένος ἐστὶν ὁ πάντα εἰδώς, ἔν' ἐντεῦθεν συνα-
 γάγῃς τὸ δεῖν ζητεῖν μαθάνειν, εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι,
 κἂν θεοσεβῆς ἢ κἂν μὴ, καὶ ἀτελεῖ καὶ ἀναγνον ἀποφήνῃς τὸν
 30 μὴ μεμαθηκότα παρ' Εὐκλείδου μὲν τὴν γεωμετρίαν, ἀριθμητι-
 κὴν δὲ παρ' ἄλλου, παρὰ δὲ σοῦ τὴν λογιστικὴν⁴, μουσικὴν δὲ

A₁C₃LΣ₁V₂Mf

17 περανοῦσιν Mf

27-28 συναγάγοις A₁C₃V₂

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 16, 2, PG 35, 936 C.

2. Α' Βασ. 12, 21.

3. Ψαλμ. 140, 4.

4. Ὁ Βαρλαάμ ἡσχολεῖτο μὲν ἰδιαιτέρως μὲ τὴν λογικὴν, ἀλλὰ περιε-
 λάμβανεν εἰς τὰς μελέτας του ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα θέματα καὶ
 ἔγραψε περὶ αὐτῶν ἴδια ἔργα.

καὶ ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διὰ τῶν κατ' αὐτὸν βιβλίων συγ-
γεγονότα, διαλεκτικὴν τε καὶ φυσιολογίαν τὰς ἀριστοτελικὰς
πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν
πώποτε νοῦν ἐχόντων θεὸν εἶναι μόνον τὸν τὰ πάντα εἰδόντα;

- 21 5 Καὶ ἵνα τὰλλα τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καὶ πρὸς
τὸ προκείμενον ἐπαναγάγω τὸν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καὶ φιλο-
σοφίαν ἑτέραν μὲν τὴν ἐν λόγοις, ἑτέραν δὲ τὴν ἐν πράξεσι, καὶ
τούτων ἑκατέρας πολλὰς καὶ ποικίλας διαφορὰς, δι' ὧν μωρὰ τε
καὶ μὴ, σαρκικὴ τε καὶ πνευματικὴ, ἀντιλεγομένη καὶ ἀναντίρ-
10 ρητος, πρόσκαιρος καὶ αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκα-
τέρα σχεδὸν τῆς ἑτέρας διεστηκυῖα σαφῶς; «Ἄλλ' ἐγὼ», φη-
σί, «τὴν αὐτοσοφίαν αὐτὴν ἐπαινῶ, τὴν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως
ιδέαν, ἣτις μία ἐστίν». Ἄλλ' ὦγαθέ, μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως
ἂν αὕτη κληθεῖη, μόνη δὲ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὐ. Ὅταν μὲν-
15 τοι τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας λόγων αὐτὸς ἀρχόμενος «δεδοσθαι», λέ-
γῃς «ἡμῖν πρὸς θεοῦ τὰ τε τῶν θεουργῶν λόγια καὶ τὰ κατὰ
φιλοσοφίαν μαθήματα», τὰ τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ
ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν τάττεις ἐκείνην. Πῶς γὰρ ἂν ἔλεγες ταῦτα
καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην, εἰ μὴ διήρεις αὐτῆς ἐκεῖνα; Τί τοίνυν ὀνομά-
20 ζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τὴν Ἑλλήνων ἢ τὴν ιδέαν, ἢν
ἐνταῦθ' εἶπες; Ἄλλ' εἰ μὲν τὴν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καὶ ταύ-
την ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ σαυτῷ ἀντικείμενος, ἐνταῦθ'
ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταῦτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τὸ τῆς φιλοσοφίας φέ-
ροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέ-
25 γραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδὲ ταῦτα φιλοσοφία ἡμῖν ἐστίν, ἀλλ'
αὕτη ἢ τῆς γνώσεως ιδέα»¹, προσέτι καὶ ὅτι μίαν μὲν ἐνταῦθ'
ἰσχυρίζῃ καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τὴν ιδέαν αὐτὴν, ἐκεῖ καὶ ἄλ-
λην αὐτὸς λέγων, τὴν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δὲ μὴ ταύτην, ἀλλὰ
κάκει τὴν ιδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τὴν γενικῶς
30 δηλαδὴ πᾶσαν περιέχουσαν γνώσιν, τὰ παρὰ σοῦ ταύτης ἐκεῖ
σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικὰ λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρη-
ται καὶ παρεκτικὰ γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἴη, καθόλου δὲ τῆς

A, C, L Σ, V, Mf

1. Ὁ Βαρλαάμ διὰ τῶν λόγων τούτων παραμερίζει τὰς ἀντιφάσεις τῶν
φιλοσόφων καὶ ἀρκεῖται εἰς τὴν ιδέαν τῆς φιλοσοφίας, ὑπενθυμίζων τὸν
Πλάτωνα· βλ. ἐπομένην παράγραφον.

γνώσεως ἀποδισταλμένα κατὰ σέ καὶ πρὸς φενακισμὸν μόνον τῆ φιλοσοφία προσετέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἶη καὶ χρεῖα τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων καὶ εἰσαγόντων καὶ ἀναγόντων εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἢ δὴ πάσης ἱεραρχίας, 5 ταυτὸν δ' εἰπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας καὶ ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, ὡς αὐτὸς πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνῃ προῖων; Τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τοὺς θυμοὺς ἐγείρεις τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν κατηργημένην καὶ μεμωραμένην μετὰ Παύλου λεγόντων¹; Οὐ γὰρ ἢ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

- 22 10 Ἄλλὰ γὰρ ἴδωμεν καὶ τίνα κἀνταῦθα δῆλος εἰ πρεσβεύων αὐτοσοφίαν. Ἄρα τὴν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κἀν τοῖς τούτων συγγράμμασι ἔχουσαν τὸ εἶναι; Καὶ μὴν αὐτὸς φῆς μὴ εἶναι μηδὲ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τὴν γνῶσιν τῶν φιλοσόφων, μηδὲ τὰ τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγγράμματα, ἀλλ' ἐστὶν α 15 τούτων, οὐκ αὐτὰ φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποτελέσματα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέστης εἰπεῖν, ἵνα δείξῃς μίαν μόνην ἣν φῆς γνώσεως ἰδέαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδὲν ἐκείνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τὸ εἶναι κατὰ σέ, ἣν λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γὰρ 20 ἔχει τὸ εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἂν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὥσπερ καὶ ἀνθρωποι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ καθόλου εἴδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τὸ εἶναι. Εἰ τοίνυν μὴ ἐν ἐκείνοις ἢ αὐτοσοφία σοι αὐτη, ποῦ σχήσει τὸ εἶναι; Ἐν τῷ θεῷ; Καὶ μὴν πάλιν αὐτὸς προῖων λέγεις μωρίαν εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἣν ἐξαίρεις φιλοσοφίαν· οὐκ οὖν ἢ ἐν αὐτῷ τὸν ἄφραστον ἐνοῦσα τρόπον, ἣν αὐτὸς 25 λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένοις, ἐπεὶ μηδὲ φιλοσοφία ποτ' ἂν ἐκεῖνο κληθεῖη· σοὶ δ' ὑπὲρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὐτὴ μήτ' ἐν θεῷ μήτ' ἐν ἀνθρώποις ἔχει τὸ εἶναι, ἔστι δ' ὁμοῦς ἰδέα οὔσα, καθ' ἑαυτὴν οὐκοῦν ἐστὶν 30 ὑφεστῶσα· καὶ Πλάτων ἡμῖν αὐθις ἀναδιώσεται μετὰ τῶν τῆς κακοδοξίας τερετισμάτων.

- 23 Τοιγαροῦν ταύτη τᾶληθές περὶ τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἔξω φιλοσοφίας ἀπλῶς καὶ συντόμως φαίη τις ἂν, ὡς φιλοσοφία μὲν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 13-33 ἀπὸ μὴ εἶναι ἐλλείπει V₂

1. Ρωμ. 1, 21 ἐξ. Α' Κορ. 1, 20· 28· 13, 8.

ἐκάστου καλοῖτ' ἂν ἡ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἐκάστου φιλόσοφος πραγματεία, κοινή δὲ ἡ πᾶσι φιλοσόφοις ἐνθεωρουμένη, μεμωραμένη δὲ ἡ τοῦ προσήκοντος σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα¹. Ἡ δὲ μὴ τοῦτο πεπονθυῖα, οὐδὲ μεμωραμένη·

5 πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομένου τέλους ἐπιτυγχάνουσα καὶ πρὸς τὸν δοτήρα τῆς φύσεως ἐπιστρεφομένη θεόν; Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἡ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐσεβῶν καὶ ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποτιναξαμένη τὸ βλάπτον καὶ τὸ λυσιτελὲς ἀπολεξαμένη καὶ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ συστήσασα καὶ ἐμμελῶς ἀρμοσαμένη τῇ
10 σοφίᾳ τοῦ πνεύματος. Ἐγὼ μὲν οὖν ταύτην ἀληθῆς ἔχειν οἶμαι. Ὁ δὲ τῆς ἔξω καὶ μεμωραμένης φιλοσοφίας οὗτος ὑπέρμαχος, καὶ τὸ «ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου»² Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ σοφίαν φησὶ μωραίνεσθαι, ὡσπερ καὶ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρε-
15 τὴν καὶ διάνοιαν. Κάμοῦ μὴ τοῦτο παραδεχομένου, δεικνύντος δὲ διὰ πολλῶν σαφῶς ἀληθῆς, αὐτὸς ἀντιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κεῖσθω μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περὶ λυσιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα λόγῳ³. καὶ γὰρ ἀνεπηρεάστως ἔτ' ἔχει καὶ ἀναντίρρητα μένει.

24 20 Καὶ νῦν δ' ἂν ἐροίμην τὸν ἐκ συγκρίσεως μωραίνοντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην σοφίαν καὶ πῶς οὐδαμοῦ γέγραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ θεὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἐμώρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν ἐμώρανε; Ποῦ γὰρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν ἀποστολικῶν ἀναφαι-
25 νεται ῥημάτων; Ἄλλ' ὡσπερ ἐπώρωσεν ὁ θεὸς τὰς καρδίας τῶν Ἰουδαίων⁴ καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν Φαραῶ⁵ καὶ παρέδωκε τοὺς σοφοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν⁶, οὐ συγκρίσεως ἐστὶν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον καὶ τὸ ἐμώρανεν⁷. ἐπεὶ, τί καὶ τὸ ὅτι «κατήσχυνεν ὁ θεὸς τοὺς σοφοὺς»
30 ἐκείνους βούλεται, καὶ ὅτι «κατήγγησε»⁷, καὶ ὅτι «ἀπεδοκίμασε»,

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1-17 μέχρι κεῖσθω ἔλλειπει V,

29 ἐπεὶ τι Mf

1. Βλ. ἀνωτέρω σημείωσιν.

3. Βιβλ. I, 1.

5. Ἐξ. 7, 3.

7. Α' Κορ. 1, 27 ἐξ.

2. Α' Κορ. 1, 20.

4. Ἰω. 12, 40 ἐξ. Ἦσ. 6, 10.

6. Ρωμ. 1, 28.

καὶ αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἑπέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἀδόκιμον νοῦν¹; Μὴ καὶ ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀπόστολος εἶπε; Καὶ τίς ἂν νοῦν ἔχων παραδέξαιτο τοῦτο; Μᾶλλον δὲ τίς ἀποστολικάις ῥήσεσιν εἰδῶς ἔπεσθαι, ἀφείς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος
 5 ἐδίδαξε, σοὶ πεισθεῖη συγκρίνοντι; «Τὰ γοῦν μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς κατασχύνη»². Τί οὖν, ἡ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ κατασχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παρρησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἡ δὲ μὲν βούλει συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἡ δὲ οὐκ ἔστι σοὶ βουλο-
 10 μένη, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίης ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἂν σοὶ πείθοιτο, εἰ μὴ, τοῖς σοῖς λόγοις ἡπατημένος, τὴν ἔξω παιδείαν σωτήριον ἡγήται;

25 Ἡ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναί μοι δοκῶ. Ψεύδεσθαι δ' ὡσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τὸ συκοφαντεῖν αὐθις καθῆκεν ἑαυτόν, κάμοῦ λέγοντος τῶν δώρων τοῦ θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρὸ νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δὲ ὑπερφυσικά καὶ πνευματικά καὶ διαφερόντως ἀ-
 20 πόρρητα, καὶ ὑπερτιθέντος ταῦτα ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἐν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὐρήματα τὰ μαθήματα, αὐτὸς ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ θεοῦ δεδόσθαι, ἐκεῖνα μόνον προσῆκεν οἴεσθαι, ὅσων ἀν-
 25 θρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τῶν δὲ ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιοῦν τιμῆς. Ἐμοὶ δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γὰρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τιμῆς δὲ ἀξιώ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυσικὰ καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ
 30 τοῦ πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας, τὰ δὲ φυσικὰ μακρῶ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς θεοῦ δεδόσθαι διὰ τῆς φύσεως.

A₁, C₁, L Σ₁, V, Mf4 ἔπεσθαι εἰδῶς A₁

26 οὐδ' ἕτερον Mf

1. Ρωμ. 1, 28.

2. Α' Κορ. 1, 27.

26

Τῇ δὴ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκεῖνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων πνευματικὸν θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλὰς προβάλλεται ῥήσεις Βασιλείου τοῦ θεοῦ ὡς ἐκ θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις¹, ὅπερ οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων ἐστίν. Ἐἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κατασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτισοῦν ἀποκάλυψις τοιαυτὰ ἐστίν, οἷα, μὴ δοθέντα μὲν, ὑπερβαίνειν ἀνθρώπινον λογισμόν, δοθέντων δέ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν ψυχὴν». Ὡστε ἡ οὐδέν, ἡ πανθ' ὁμοίως δῶρά ἐστι θεοῦ καὶ θεόδοτα. Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σὺ, ὁ τῆς ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως διὰ τῶν μαθημάτων καταξιῶσαι σαυτὸν οἶόμενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ θεοῦ, καὶ οἱ τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὐρόντες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις εἰσὶν ὁμότιμοι; Πῶς γὰρ οὐχ ὁμότιμοι οἱ τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δώρων ἐν μεθέξει γενόμενοι;

27

«Ἄλλ' ὁ θεός», φησὶν, «ἐμπέπληκεν ἄρτι δημιουργήσας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὀριστικῶν καὶ διαιρετικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ καταχρωμένοις καὶ τοῖς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελὲς τελειοῦσιν ἐκ μαθημάτων; Οὐδὲ γὰρ τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέλοιτ' ἂν τις ὅτι τὴν ἀρχὴν ὁ θεὸς τὸ σῶμα πλάσας τε καὶ ψυχῶσας τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν ἐνεποίησε τούτῳ δυνάμιν. Ταῦτα δέ ἐστίν αἱ κωλύομεν διὰ τῶν λόγων ἡμεῖς, τὴν παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τὸ παρὰ τὸ προσήκον παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καὶ σὺ γε τοῦτο, εἰ συνετῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἶση τε καὶ ὁμολογήσεις καὶ τὸ καταγῆρᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καὶ σωτηρίους καὶ τελεστηρίους καθαρτικούς τε καὶ φωτιστικούς ψυχῆς τοὺς λόγους οὐκέτ' ἐρεῖς, τούτοις τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πεισθεῖς.

A₁C₈L Σ₁V₂Mf   1 δὴ: δὲ L   9 δοθέντα δὲ Mf   31 καὶ πρὸ
καθαρτικούς προστ. A₁   32 οὐκ ἔτ' Mf

1. Προφανῶς ἐκ τοῦ Πρὸς τοὺς νέους 5 κ. ἐ., PG 31, 576 κ. ἐ. τῶν Ἐπιστολῶν 4, PG 32, 236 ἐξ., 186, PG 32, 661 κ. ἐ. κ. ζ.

28 Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τὴν ἀρχὴν ταῦθ' ἃ λέγεις ἐδόθη τῇ ψυχῇ πρὸς θεοῦ, κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἔμφυτα καὶ φυσικὰ δῆ-
που, κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων διαδιδόμενα. Πῶς
οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς μόνους καὶ τῶν εὐσεβῶν
5 τοὺς ἄκρους καὶ ἀπολέκτους ἐν πνεύματι θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως
ἐδόθησαν; «Ἄλλὰ τὸν αὐτόν», φησὶν, «ἔχει λόγον πρὸς τὴν
ψυχὴν ἅπαντα· δοθέντα γὰρ οὐδὲ τὰ πνευματικὰ τὸν ἀνθρώπι-
νον ὑπερβαίνει λογισμόν». Ὅντως δῆλος ἐγένου πνευματικοῦ
δώρου πείραν εἰληφῶς οὐδαμῶς, σὺ σαυτὸν ἀπελέγξας καὶ φα-
10 νερόν ποιησάμενος, ὃ δὲ καὶ τούτου χεῖρον ὅτι μηδὲ τοῖς διὰ
πέρας εἰρηκόσι πιστεύεις, ὃ δ' αὖθις χεῖριστον ὅτι καὶ ἀντιρρη-
τορεύεις αὐτοῖς, ψυχικὸς ὄλος, ὡς ἔοικεν, ὦν. Τὸ γὰρ ἐκλεκτὸν
δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησὶν,
κοῦ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
15 θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λα-
λοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν δι-
δακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνον-
τες· ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος· μωρία
γὰρ αὐτῷ ἐστὶ καὶ οὐ δύναται γνῶναι»¹, λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς
20 ἀκαταλήπτοις ἐμβρατεύων, διαιρέσεσί τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀ-
ναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὕρισκεσθαί τε καὶ διδάσκεσθαι οἴο-
μενος. Τὰ γοῦν ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διὰ λογισμῶν,
ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκομεν πνεύματος, «ἃ ὀφθαλ-
μὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου
25 οὐκ ἀνέβη· ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος αὐ-
αὐτοῦ· τὸ γὰρ πνεῦμα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βᾶθη τοῦ θεοῦ»².

29 Τεκμηριώσαιο δ' ἂν τις τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ
ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὧ φιλόσοφε. Σὺ γὰρ ἀκούων, καὶ συ-
χνῶς ἀκούων, τῶν μετιόντων ἐκ πέρας ἐν λόγοις, ἐν γράμμασιν,
30 ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτὸς οὐκ αἰσθήσεως μό-
νον, ἀλλὰ καὶ διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασιν, οὐ τυγχάνει
νοῦς καὶ ὃ γίνεται κρειτόνως ἐξοτὰς καὶ ὑπεραναβάς ἑαυτὸν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 πρὸς: παρὰ A₁ 11 καὶ πρὸ χεῖριστον προστ.
A₁ 15 εἰδῶμεν A₁ 24 οἶδε C₂

1. Α' Κορ. 2, 12-14.

2. Α' Κορ. 2, 9 ἐξ.

καὶ θεῶ συγγενόμενος, σὺ τούτων ἀκούων, νῦν μὲν, ἀπαναστή-
σαι τὴν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτὸς οὐ δυνάμενος, ὡς περὶ
αἰσθητοῦ λεγόντων φωτὸς κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως,
οὐκ εἰς τὸ μέσον καὶ ἀληθὲς ἀλλ' εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος ἐκ-
5 κλίνων, καθ' ἑτέρου βάλλεις σεαυτὸν κρημνοῦ, τὴν τοῦ θεοῦ οὐ-
σίαν τοῦτ' εἶναι καὶ θεωρητὴν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυρίζο-
μενος. Οὐκ ἂν τοῦτο παθὼν, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ἀνέφικτα
τὰ θεῖα ἐδόξαζες καὶ πίστιν μετ' εὐλαβείας προσῆγες ὡς μόνην
δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ δι' ἔργων τὴν τελεωτέραν ἐζήτεις
10 εἶδησιν καὶ τῇ πίστει τὴν πείραν ἐπιφοδοῦμαι, τὸν τῆς χάρι-
τος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθείᾳ θεωρίᾳ θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσαν·
οὕτως ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμὸν καὶ μετὰ τὸ δεδῶσθαι τὰ
τοῦ πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριβείᾳ καταλήψει τῶν μα-
θημάτων γεγονώς, μικροῦ καὶ ἀδιδάκτως, ὡς αὐτὸς ἂν εἴποις,
15 τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων οὐδὲ μετρίως γοῦν ἐπαίτοις καὶ
διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γὰρ λόγος κυρίου ἀληθῆς, διαμένων
εἰς αἰῶνα αἰῶνος¹, ὃς τῷ Ἰωάννῃ ἀπεκάλυψεν ὅτι τῷ θεαρέστως
ζῶντι δίδοται ψῆφος λευκὴ, ἣν οὐδεὶς δύναται γνῶναι, εἰ μὴ ὁ
λαβὼν². ὅπως δὲ κάκεινος δύναται, παρὰ τοῦ Παύλου ἐδιδά-
20 χθημεν.

30 Μετὰ δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καὶ ὑπὲρ φύσιν δώρων ἐξ-
ίσωσιν, διὰ πλειόνων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ
ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τὸ «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι»³,
εἰ μὴ ὡς αὐτὸς ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύ-
25 χεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τὸ ἐνεργεῖν τὴν προσ-
ευχήν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἔξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἔξις δὲ ἐστὶ», φησί,
«προσευχῆς τὸ μηδὲν δύνασθαι πράττειν οἴεσθαι καὶ εἰς πέρας
ἄγειν, μὴ βουλομένου θεοῦ· ὁ τοίνυν», φησί, «ταύτην τὴν ἔξιν
ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὄν τὸ ἀδιαλείπτως
30 προσεύχεσθαι, καὶ τῶν ἐλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ
ἀνακύψει καὶ ἀδιαλείπτως προσεύξεται. Τί οὖν ἂν εἴποι τις

A₁C₂LΣ₁V,Mf 1 συγγινόμενος A₁ 7 ἀνέφυκτα V₂ 11 ὄρο-
φον L 21 τε παραλ. A₁

1. Βλ. Ψαλμ. 18, 10.

2. Ἀποκ. 2, 17.

3. Α' Θεσσ. 5, 17.

πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καὶ μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες»¹. Ἄρα κἀν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἣν αὐτὸς λέγεις, 5 ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταῦτόν ἐστιν ἄδιαλείπτως² τε εἰπεῖν καὶ ἑν παντὶ καιρῷ³; Προσεπισκήψας δὲ τὴν ἐπὶ τῷ προσεύχεσθαι ἀγρυπνίαν, δηλὸς ἐστιν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἐλεγε δὲ καὶ ὁ κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε 10 προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν»⁴. Ἄρ' οὖν κἀνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνήγην; Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἡ παραβολὴ δείκνυσι, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἵτησιν· καὶ τὸ μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ὑφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ῥαθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὖσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἦν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς 15 αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδὴ τὴν δέησιν, ὃ καὶ τὸ ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ῥῆμα τοῦ κυρίου δηλοῖ· «δώσει γάρ», φησὶν, «ὁ θεὸς πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός»⁵, τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε 20 πεῖσαι θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον, πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπιστρέφοντες, ὡς μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτὸν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν εὐ- 25 χαῖς, ἀνεπιθολώτῳ δὲ γῶ τοῦτον ἐπικαλώμεθα»⁴. Διὰ τοῦτο τοίνυν αὐτὸν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἂν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

31 Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἣν ἄρτι διενεόθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδὲ ὁ διάβολος φαίνεται 30 ἀμοιρῶν, καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἦδει γὰρ μηδὲ κατὰ χοίρων δυνησόμενός τι, μὴ τοῦ κυρίου τῶν ὄλων ἐνδόντος⁵,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 25 ἀνεπιθολότῳ C₂

1. Ἐφ. 6, 18.

2. Λουκᾶ 18, 1.

3. Λουκᾶ 11, 13 ἐν συνδυασμῷ μὲ 18, 7.

4. Περὶ θείων ὀνομάτων 3, 1, PG 3, 680 B.

5. Λουκᾶ 8, 32 ἐξ.

κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσων γοῦν¹, καὶ πρὸ τούτων κατὰ
 τοῦ Ἰώβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις ἐπιβουλαῖς². τοσοῦτον
 ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ
 διαλειμμάτων, τὸ πεπεισθαι κύριον εἶναι τὸν θεὸν ἀπάντων· οἱ
 5 μὲν γὰρ ἐκτὸς σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες,
 εὐχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γὰρ ἐστὶ καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ
 θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγᾶς καὶ τῆς πρὸς τὸν θεὸν
 εὐχῆς φυγᾶς ἐστίν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παν-
 τὸς θεὸν ἴσασι οὐ πάντες, πάντες δ' εὐχονται καταλλήλως ἑ-
 10 καστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκουσι
 θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τὸ χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύ-
 νασθαι ποιεῖν μηδὲν· τῶν δὲ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἔρως θεῖος
 εἶλεν ἐνωθῆναι κυρίως τῷ κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἄνευ
 καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν,
 15 ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν
 ἔνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου καὶ πνευμα-
 τικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιούνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως
 σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτὸ παρ' ἑαυτοῦ ἔλκον τὸν κατηξιω-
 μένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρητοτάτην ἔνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύ-
 20 νην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῷ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς θεὸν μυ-
 στικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὥσπερ μουσικῇ τῷ
 πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ψῆδὴν. Οὕτω γὰρ ἐν μεθέξει τῆς ἀει-
 κινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνεργιζωμένην ἔ-
 χουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ
 25 τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ»³.
 Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς
 ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς εἰπεῖν
 «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ»⁴, πειθέσθω τῷ θεῷ Νείλῳ καὶ Γρηγορίῳ,
 ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα
 30 ἀνάγκη⁵, κἂν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ θεοῦ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 7 τὸν παραλ. A₁ 17 ἀξιοῦνται A₁

1. Βλ. Λουκᾶ 22, 31 ἐξ.

2. Ἰώβ 1, 12.

3. Ἄσμα 5, 2. Τὸ κείμενον τῶν Ο' ἔχει 'καθεύδω' οὕτω δὲ καὶ ὁ A₁,
 ὅστις ἐν φθ διορθώνει εἰς 'κοιμῶμαι'.

4. Κατὰ τὴν προφήτιδα Ἄναν, Α' Βασιλ. 2, 9. Νείλου (Εὐαγγρίου), Περὶ
 προσευχῆς 58, PG 79, 1180 A.

5. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 4, 100, PG 35, 636 A καὶ Νείλου, ἐνθ'
 ἄνωτ. 61, PG 79, 1180 C.

κατὰ τὸ δυνατόν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὡσπερ σφραγίδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ θεοῦ ἔννοιαν ἐντετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον¹. Ἔργοις τε γὰρ καὶ λόγοις καὶ διανοήμασιν τὴν δυνατὴν ἡμῖν τέως καὶ ἀδιάλειπτον
 5 προσευχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μὴ γάρ», φησί, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καὶ λήψῃ»². τὸ γὰρ πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα, καὶ «πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»³.

32 10 Ἄλλὰ μετὰ τὸ διδάξαι περὶ προσευχῆς ἐκεῖνος καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἕξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγημένων τοῦ θεολόγου ῥητῶν, δι' ὧν λέγει τοῦτ' ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τὸ διὰ Χριστὸν τούτους καταλιπεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν, ἀντεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι· «παρῆκα τὰ πάντα τῇ ἐντολῇ· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου καὶ
 15 οὐκ ἂν ποτε τούτου ἐκὼν ἀμελήσαιμι»⁴. καὶ οὕτως αὐτὸν ἑαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι.

Τί οὖν πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι «λόγους» μὲν οὖς διὰ Χριστὸν καταλιπεῖν λέγει, τὴν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, «λόγον» δ' οὗ περιέχεται, τὸ ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ
 20 θείοις μαθήμασι συγκεκραμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγοῦμεθα, πρὸς οὓς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὦ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· «οὗτος γάρ με», φησί, «πείθει ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι»—τοῦτο δ' ἀντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα⁵—«οὗτός μοι
 25 διαιρεῖ κόσμους καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστίθησι»· ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὔροι τις ἂν; «Οὗτος καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὄπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κἂν τοῖς ἀριστεροῖς
 30 συμφιλοσοφεί, τὴν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνύς καὶ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 6 φησί παραλ. A₁ 22 συγκεκραμένον LV₂
 26 ἀντικρυς A₁

1. Βλ. Ἐπιστολὴν 4, PG 32, 229 B.

2. Νείλου, Περὶ προσευχῆς 87, PG 79, 1185 C.

3. Ἰω. 4, 24.

4. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 6, 5, PG 35, 728 B. Βλ. καὶ Λόγον 4, 100, PG 35, 636 A.

5. Βλ. Β' Κορ. 11, 29.

τὸ παρὸν κουφίζων τῷ μέλλοντι»¹. Ταῦτα καὶ ἐπὶ λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν². Εἰ δέ τις τοῖς λόγοις τούτοις μὴ συναινεῖ, δότω λόγον εὖλογον ἄλλον ὁμολογίας καὶ πείσομαι· τὸν γὰρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

- 33 5 Ἄλλὰ γὰρ μετὰ τὰς ἀντιφθεγγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἶεται ταύτας ῥήσεις, «σκαιούς καὶ ἀπαιδεύτους»³ ὀνομάσας ἡμᾶς, καὶ τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καὶ μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μέ φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν λόγων τοὺς μοναχοὺς, καθάπερ ἐκεῖνος καὶ τοὺς ἐν κόσμῳ χριστιανούς»⁴. Ὡσπερ ἂν 10 εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῶδου λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι θεός»⁵, τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἶεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περὶ θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται⁶, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτὸς ὢν καὶ μὴ συνεῖς τὸ τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπὲρ τὰ ὄντα 15 γινώσκει καὶ θεολογεῖ τὸν θεόν, ἡ δὲ τοῦ ἄφρονος καρδία ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τὸ μόνον ὄντως ὄν. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπὲρ λόγον ἴσμεν οὔσαν τὴν κατὰ μοναχοὺς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τὴν κατὰ χριστιανούς, διὰ τοῦτ' ἀπεῖργε τῶν λόγων, ὃ μὴ δυνηθεὶς 20 συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τοὺς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας τὰ χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζειν ἐς τὰ μάλιστα προηρημένους, καὶ μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τοὺς εὐσεβεῖς, διότι παντὸς οὔτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνονται τὴν πρὸς θεὸν ἐν προσευ- 25 χῇ προσεδρεῖαν.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 7-8 με δίκαιον εἶναι L 14 συνεῖς L

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 6, 6, PG 35, 728 D - 729 A.

2. Β' Κορ. 6, 7· Ρωμ. 5, 5.

3. Ἐκφρασις Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος 43, 11, PG 36, 509 A διὰ τοὺς ἀτιμάζοντας τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, καὶ τοῦ Βαρλαάμ, Α' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 243, «ἀμαθῆς καὶ ἀπαιδευτος», ἐννοῶν τὸν Παλαμᾶν ἀλλ' ἀφορμώμενος ἐξ ἄλλης αἰτίας.

4. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης, διὰ διατάγματος Cod. Theodos. 13, 35 ἀπηγόρευσε διδασκαλίαν κλασικῆς φιλολογίας παρὰ χριστιανῶν.

5. Ψαλμ. 13, 1.

6. Περὶ θείων ὀνομάτων 5, 4, PG 3, 817 D.

34

«Κἄν ὁ κύριος», φησὶν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τὴν
περὶ λόγους σπουδὴν, ἀλλ' οὐδὲ ἐκώλυσε». Τί οὖν ἔταν λέγῃ·
«γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περισσεραί;»¹
Οὐ διαιρεῖ καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἔξω σοφίας τὸ χρήσιμον καὶ
5 τῆ ἀπλότητι τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν τοῖς λόγοις
ἐκείνοις καὶ ἡμεῖς λέγομεν², οἱ παρὰ σοῦ δι' αὐτὸ τοῦτο νῦν ὑ-
βριζόμενοι; Τί δ' ἔταν αὐθις λέγῃ· «ἐγὼ λόγον καὶ σοφίαν ὑ-
μῖν δώσω, ἣ οὐδεὶς ἀντιστήναι δυνήσεται»³ καὶ «ἔταν ἔλθῃ ὁ
παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»⁴; Ἄρ'
10 οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καὶ ταύτης τῆς αἰ ἀντιλέγεσθαι
πεφυκυίας, ἣν αὐτὸς ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν οὐδ' ὅσον
εἶπεῖν; Τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταὶ ταύτης, πρὶν ἐ-
κείνης καθαρῶς τυχεῖν; Ἄρα περιήεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγ-
γέλλεται τι εἰδέναι, Ἐλλην ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρὰ
15 τούτου καὶ τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καὶ πανταχό-
θεν συλλέγειν τὸ φρονεῖν, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπὶ
λέξεως οὕτως· «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπα-
θείας μόνης τὸ εἰδέναι τὰ ὄντα περιγίνεται» καὶ «οὐκ ἔστιν ἄ-
γιον εἶναι μὴ τὴν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀγνοίας
20 ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἄρ' οὖν περιήεσαν πανταχόθεν τὸ
φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις, ἣ ἦσαν, κατὰ
τὸ γεγραμμένον, «διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ
προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει»⁵ καὶ προῦπογράφοντες καὶ πρακτικῶς
ἱερογραφοῦντες τὴν κατὰ μοναχοὺς ταύτην ὄντως ὑπερανωκισμέ-
25 νην καὶ πανίερρον ζωὴν, καθ' ἣν τὴν ἐν μεσότητι μὲν οὔσαν ἱε-
ρᾶν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάσῃ δὲ διαιρετῇ
καὶ ζωῇ καὶ φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα καὶ πρὸς τὴν πάσης φιλο-
σοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν διὰ τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν
ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καὶ εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τε-
30 λεσιουργούμεθα μονάδα; Ἐνάς γὰρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ
πάντων ὑπεξηρημένη καὶ μόνῃ πάντων ἀπερινοήτως τρισυποστά-

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 4 σοφίας: φιλοσοφίας Σ₁V₂ 6 σου Mf 7 λέ-
γει A₁ 14 εἰδέναι τι A₁ 16 λέγων παραλ. A₁ 21 ἡμᾶς αὐτὸς A₁

1. *Ματθ.* 10, 16.

2. Βλ. ἀνωτέρω I, 1, 11· 17· 19· 20· 21.

3. *Λουκᾶ* 21, 15.4. Βλ. *Ἰω.* 14, 26.5. *Πράξ.* 1, 14 καὶ 2, 46.

τῷ μονάδι, κατὰ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὴν¹ καὶ μυστικὴν ἐμφάνειαν καὶ συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καὶ τῆς οἰκείας ἀπορρήτως μὴ ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον².

- 35 5 Τί οὖν ἄτοπον ποιούμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τὸν πρὸς τὴν ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον³, ἀφέμενον τῆς κατὰ τὰ πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιούμεν τὰς ἐν τούτοις μεριστὰς καὶ μεταβατικὰς νοήσεις καὶ τοὺς αἰσθητοὺς λόγους καὶ τὰς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις
- 10 τὴν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίῃ μοναχὸς κατὰ λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μὴ τὸν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίῃ καὶ πάσας τὰς ἀνθρωπικὰς μαθήσεις καὶ ἐνιαίως καὶ μοναχῶς πρὸς τὸν θεὸν ἀνατείνει συντόνως ἑαυτόν, ὃ καὶ ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος⁴ τοῖς
- 15 ἐπατεῖν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δὲ καὶ τὸ μὴ ἀναβαθμίσειν ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸ θεῖον θυσιαστήριον καὶ τὸ λίθους τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται⁵, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτὴν χρῆ γυμνὴν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίαις παντοίαις καὶ ἀνθρωπίναις μεθόδοις
- 20 ἀνεπιχείρητον; Ἄλλ' ὁ κύριος οὐ ῥητῶς ἀπεῖρξε τὴν περὶ λόγους σπουδὴν; Ἄλλ' οὐδὲ τὸν γάμον, οὐδὲ τὸ κρεῶν ἀπέχεσθαι, οὐδὲ τὸ μετὰ τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατὰ σὲ τὸν πάντα στρέφειν δοκοῦντα ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς
- 25 οὐδὲν ἤττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπεὶ οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὐμενουν, εἰ μὴ κατηγορημένος αὐτὸς ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλὰ γὰρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντὶ τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφείται

A₁C₃L Σ₁V₃Mf 5 ἄτοπον: ἄδικον C₃ 6 συνέλλιξιν C₃Σ₁V₃ 24 σε Mf

1. Ἰω. 17, 23.

2. Περὶ μοναχικῆς τελειώσεως βάσει Διον. τοῦ Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχίας* 6, 2 ἐξ. PG 3, 533 κ. ἐ.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 4, 9, PG 3, 705 A.

4. Ἡ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς μοναχικὴ κουρά.

5. Ἐξ. 20, 25 ἐξ.

διὰ τὸ τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον¹. Εἰσὶ δ' οἱ τῶν πατέρων
καὶ λουτρῶν θεραπείας ἀπείργουσι καὶ νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς
ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοηθείαις οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὄλους
ἀνακειμένους θεῶ καὶ τὸ πᾶν ἐξηρητημένους ἐκέθην καὶ τὸ
5 συνοῖσον ἀνευδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μὴν τοὺς
μὴ πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίλους
ἡγοῦνται, καίτοι τοῦ θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισίων θαυμάτων ἐπι-
μαρτυρήσαντος ἐκείνῃ τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καὶ συγ-
καταβαίνουσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὴ καὶ περὶ τὴν τοῦ
10 λόγου παιδείαν εὗροι τις ἂν καὶ ποιοῦντας καὶ λέγοντας. Πῶς
οὖν τὸν ταῦτά τοῖς πατράσι καὶ ποιοῦντα καὶ λέγοντα τῷ πα-
ραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ² συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχὸς καὶ φι-
λόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανοὺς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστε-
ρεῖν ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχοὺς. Ἰκανὸς γὰρ
15 ὁ πρὸ τοῦ τὴν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρὸς λόγου
κτῆσιν παντοίαν τοῖς οὐ βραθύμοις. Οὐτ' οὖν ἀποστερωῶ, καὶ πα-
ρακαλῶ πρὸς τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγειλαμένους πρὸς
τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἔλλειπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν
λόγων τοὺς μακαριστῶς ἐπομένους· τῆς γὰρ περὶ λόγους τριβῆς
20 καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστὶν ἢ πρὸς θεὸν ἐν προσευχῇ προσ-
εδρεία.

36 Σὲ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμὲν καὶ πάσῃ τῇ ἐκ-
κλησίᾳ τοῦ θεοῦ. Πῶς γὰρ ἂν τις ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὑποσταλείῃ
φάναί τ' ἀληθές; Σὺ τοίνυν τάναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς, οὐκ
25 ἐφ' οἷς μεταξὺ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς
εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἱκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθάραι
τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τὴν τελε-
στικὴν καὶ σωτήριον γνῶσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ,
οὐδ' ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἀνευ
30 μαθημάτων καὶ τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 5-6 τοὺς μὴ παραλ. A₁ 7-8 ἐπιμαρτυρήσαντος L
18 ἐλλειπτικῶς Σ₁ ἐλλειπτικῶς V₂ 23 ὑποσταλείῃ: ὑποσταίῃ A₁

1. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας* 6, 3, PG 3, 533 D.

2. Τῷ Ἰουλιανῷ, βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 33.

ἀγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέστα τούτων, καὶ τὴν ἑλλη-
 ληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως
 προφήταις καὶ ἀποστόλοις δεδομένοις, καὶ ὁμοίως ταῦτά τε κά-
 κείνην ἀνθρωπίνους λογισμοῖς μετὰ τὸ δεδοσθαι καταλαμβάνε-
 5 σθαι, καὶ τὸ πάντα εἰδέναι, ὃ θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν
 ἀνθρώπῳ τελειότητα¹ εἶναι. Τὴν ἱερὰν δὲ γραφήν, εἰ καὶ ἀνα-
 μιγνύεις τοῖς λόγοις καὶ πολλὰ δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης,
 ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἶει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδὲ
 γὰρ ἂν εἰσήγες τὸ δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις τι ἐπαγγέλλε-
 10 ται εἰδέναι, καὶ μὴ εὐσεβῆς ᾗ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δό-
 λω τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπὲρ τῶν μαθημάτων σου
 λόγοις εἰς ἕξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἰσχυριζο-
 μένοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καὶ σωτηρίου
 καθάρσεώς τε καὶ γνώσεως παρεκτικᾶς σὺ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν
 15 ἐντολῶν δὲ ἐστὶ καὶ τὸ τὰς γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν
 τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ
 πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν γραφῶν προτρέπονται, σὺ δὲ
 οὐδὲ ταύτας οἶει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ
 ἐκεῖνο τὸ συνάγειν εἰς ἓν τὴν θείαν γραφήν καὶ τὰ κατὰ φιλο-
 20 σοφίαν μαθήματα· τὸ δὲ καὶ εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφοτέρω τὸν με-
 τιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καὶ σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς
 αὐτὴν τὴν ἱερὰν καὶ θείαν γραφήν. Οὐδένα γὰρ ἐκείνη τῶν μα-
 κρῶν ὠδίων ἔδωκε καρπὸν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμοί τε καὶ ἀτε-
 λεσφόρητοι², πρὸς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι
 25 τὸ κατὰ σὲ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτός τῶν μα-
 θημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν. Πῶς δὲ
 καὶ τῶν ἁγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καὶ ἀτελεῖς οἱ πλείστοι, κατὰ
 τούτους τοὺς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημμέ-
 νοι συλλήδην ἅπαντες, τῶν δὲ μετεσχηκότων τῆς ἐκείθεν παι-
 30 δείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανὸν δὲ ὡσεὶ
 καμάραν ἰσθάντες³, ἥλιον δὲ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς
 ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει, κοῖλα δὲ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 μόνου θεοῦ A₁ 28-29 ἐπιλημμένοι A₁

1. Βλ. κείμενον Βαρλαάμ ἄνωτ. παράγρ. 37.

2. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ βίου Μωσέως* 2, PG 44, 329 B.

3. Βλ. *Ἦσ.* 40, 22.

ποδοχήν ὑδάτων δοξάζοντες καὶ τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτὸς λέγεις ἄγνοιαν, τὸ μάλιστα κατὰ σέ σκοτός τῆς ψυχῆς, αὐτοὶ τε κεκτημένοι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες¹;

37

Ἴνα δὲ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρὸς ἐνταυθοῖ
 5 καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκείνου τὰς ῥήσεις προθώμεθα καὶ τῶν ἀγίων ἐνὸς ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δὲ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρονοῦσιν ὅτι πάντες ἐν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἐνὸς κινούμενοι πνεύματος· ἐκείνας δ' ὁμοῦς ἡμεῖς προθήσομεν αἶ καὶ τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἔξουσι. Φησὶν οὖν
 10 ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καὶ μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνη· οὐκ ἄρκει δὲ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἢ γὰρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοιαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὕτη γένοιτο
 15 τῇ ψυχῇ πρὸς τὸ τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἢ μάλιστα πάντων σκοτός ἐστὶ τῆς ψυχῆς· ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν ψευδῶν δοξῶν τὴν ἑαυτοῦ καθαρῶς ψυχὴν, καὶ τὴν ἀνωθεν μὲν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπι-
 20 καλούμενον, πράττοντι δὲ καὶ αὐτῷ ὅσα προὔργου πρὸς τὸ τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μανθάνειν βουλήσεται καὶ ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδὲν γὰρ αὐτῷ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἂν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῷ συμβάλληται· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπήβολος, ὃς
 25 τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἑνωσιν μόνιμον».

38

Ταῦτα καὶ πλείω τούτων τοιαῦτα ἐν τε τῷ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης καὶ Σοφίας κτήσεως*² σποράδην εἰρήκει. Δύο τοίνυν φησὶ καθάρσεων τὴν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καὶ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 ἐνταῦθα A₁ 9 ἔξουσι C₁ 15 ἐν παραλ. L
 19 ἀμφοτέρας· ἐκατέρας A₁ 20 πράττων τι A₁ 28 κτίσεως Mf
 29 καθάρσεων τὴν ψυχὴν φησὶν A₁

1. Εἶναι αἱ πρὸ τοῦ Πτολεμαίου, ὃν ἠκολούθει ὁ Βαρλαάμ, ἀστρονομικαὶ ἀντιλήψεις.
2. Πρόκειται περὶ δύο πραγματειῶν τοῦ Βαρλαάμ, ὡς δεικνύει καὶ ὁ σύνδεσμος 'τε'. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 322 ἐξ.

- τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, καὶ τὴν μὲν κάθαρσιν μόνην τῶν παθῶν τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησί, καὶ ταύτην ἰσόγυς, ὡς αὐτὸς λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ θεοῦ συγχωρεῖ, τὴν δὲ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τὴν μάθησιν, οὐ τῶν θείων γραφῶν, ἢ γὰρ τούτων μάθησις ἐμπεριείληπται τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδὲν ἂν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τὴν τῆς ἀρετῆς πράξιν¹, τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καὶ ἡμεῖς ἔστιν ὅτε λέγομεν διὰ μὲν τῶν θείων ἐντολῶν τὴν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δὲ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τὰ τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχὴν, ὡς καὶ ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν»². Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἔστιν, εἰ καὶ ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ προσευχὴ καὶ ἡ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι θεοῦ, εἰ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνων διαιροῦνται, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δὲ καὶ ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.
- 39 20 Οὗτος δὲ οὐ τὴν τῶν θείων γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διὸ καὶ τὸ δεῖν μαγθάνειν τὸν καθαρθησόμενον, εἰ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, καὶ ἂν θεοσεβῆς ἢ καὶ μὴ, προστίθῃσι, καὶ ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καὶ ἀτελεῖ τὸν μὴ τὴν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικὴν τε καὶ τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τὴν μάθησιν. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τάναντία φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καὶ τῷ τῶν πατέρων θεῷ, φανερόν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὖ φρονοῦσιν· ἡμῖν δὲ παρελθόντω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ ἀπάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντων Διονύσιος, ὃ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελειώτερος τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν³. Φησὶ γοῦν ἐν κε-

A₁C₁L Σ₁V₁Mf 12 μυροφόραις Mf

1. Πρὸς Μαρίνον PG 91, 12 A.

2. Μάρκ. 16, 7.

3. Ὁ Βαρλαάμ εἶχε πράγματι ἐπηρεασθῆ ἐντόμως ὑπὸ τοῦ Διονυσίου, τὸν ὁποῖον ἠρμήνευε καὶ ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς ἑδρας. Ἦσαν ἀμφότεροι πλατωνίζοντες.

φαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας· «ἢ πρὸς θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἔγνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεις καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται»¹. Ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν τῆς πρὸς θεὸν ἀφομοιώσεως τελειώτερον; Οὐ μὲν οὖν, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἴνα δὲ ἡμῖν καὶ ὁ ὑπερτελῆς οὗτος κατὰ τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων αὐτῷ *Περὶ τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν*· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἀνθρώπος ἔστιν ὁ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὁμοίαν τῷ θεῷ πεποιηκώς».

- 40 10 Εἰ τοίνυν ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἀφομοίωσις τελείωσις, αὕτη δὲ μόνῃ τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾶ ἐργασία τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἢ ἐκ γνώσεως καὶ μαθημάτων καὶ τοῦ διὰ βίου μανθάνειν ἐθέλειν καὶ πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναί τι ἐπαγγέλλονται καὶ πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, καὶ Ἀιγύπτιοι καὶ Σκύθαι καὶ
- 15 Ἕλληνες ὧσι, κάθαρσις καὶ τελείωσις; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τὴν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θεοῖς φανερώς ἀντιλέγει λογιόις καὶ τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνῃ τὴν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τὴν μὴ καθαρτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδὲ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς
- 20 οὖσιν ἀληθείας, ὡς αὐτὸς αὐθις οἶεται, καὶ ταύτην 'μόγισ', τὴν δὲ μὴ διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ καθαιρομένην ἀγνοίαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἔξω πεφυκτὸς καθαίρεσθαι παιδείας, πῶς οὖν οὗτος, οὐδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἰατροὺς καὶ φωστῆρας καὶ σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἕλληνας καὶ Αἰ-
- 25 γυπτίους καὶ οὐστινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὐρετάς, ἢ τὸν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἄλλ' ἢ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονούντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καὶ ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περὶ αὐτῆς λόγων τουτωνί· τοῦ δὲ φρονούντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ὅτι καὶ ὅθεν αὐτὸ
- 30 νοσεῖ μὴ νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τὴν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καὶ ἐξειπεῖν, ἀλλὰ καὶ φάρμακον σὺν θεῷ κεράσαι,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 ἀναμνήσωμεν A₁C₂L 20 ταύτη V₂ 30 δ' μετὰ πειρασόμεθα προστ. A₁L

1. *Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχίας* 2 (ὄχι 1), PG 3, 392 A. Τὸ χωρίον χρησιμοποιεῖται κατ' ἐπανάληψιν.

ἦν ἄρα πεισθῆ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γὰρ οὐκ
 ἂν πάθοι τὴν ψυχὴν, οὕτω καλὸν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς
 ὄρων ταύτης ἀπορρηγνύμενον¹; "Ἐγωγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα
 δι' αὐτὸ τοῦτο τὴν ψυχὴν δηχθεὶς τὴν ἀρχὴν, ὡς μὴ ἂν πιστευ-
 5 θῆναί τισι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καὶ τὸν πόνον δ' ὅσον ὑ-
 πέστην γράφων, ὡς καὶ αὐτὸς τότε τοῖς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐκ
 ὑπὲρ τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπήλθον ἢ τούτου
 πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσί· κἂν εἴπερ ἠθέλησεν, ἀξιοῦντι τὴν
 ἀρχὴν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διὰ στόματος λόγοις καταλῦσαι τὰς
 10 δόξας ταύτας καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν
 ἐπιθέσεις², φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ
 οἶδ' εἰς ὃ τι ταυτὶ τελευτήσῃ· θεῷ δ' εὐχομαι καὶ ἐλπίζω τὰ
 κρεῖττω.

41 Ἄλλὰ γὰρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καὶ πορρωτέρω αἰτίων
 15 ἀφείσθαι μοι δοκῶ· τὸ προσεχέστατον δ' ἀπάντων, ὃ κἂν τοῖς
 τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τὸ τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς ἀληθείας
 ἐστὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Δεινὸν ὄντως ἄνδρα κλέψαι φιλο-
 μαθῆ καὶ ταῖς περὶ τὸ εἰδέναι λίχνως διακειμέναις ψυχαῖς ἔ-
 φεσιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν· αὕτη γὰρ καὶ τῷ Ἀδὰμ τῆς ἰσοθείας
 20 τὸν ἔρωτα τὴν ἀρχὴν ἐνεποίησεν. Ὁφῆθη γὰρ καὶ ὁ φιλόσοφος
 οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ
 παρεῖναι, τῇ διὰ τῶν κτισμάτων πάντων τοῦ θεοῦ διηκούσῃ ἀ-
 ληθείᾳ τὸ γνωστικὸν ἐνηρμόσθαι τῆς ψυχῆς καθ' ἕνωσιν μόνι-
 μον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων καὶ ἐνταλμάτων μὴ τελῶς
 25 προσγινόμενον ὄρων, πρὸς τοὺς δοκοῦντας τοὺς τῆς κτίσεως εὐρη-
 κέναι λόγους ἔβλεψεν Ἑλληνας καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὡς τελεστικὰ
 ψυχῆς ἐσεδάσθη μαθήματα· οὐ γὰρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελές τοῦτο
 κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα τῇ ψυχῇ καὶ ἀδύνατον· «ὡς γὰρ ὁστᾶ ἐν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   2 πάθη LV₂   5 εἰπόντα καὶ Mf   8 ἀξιοῦν τι
 Mf   11 ἐπιθέσεις: ἀντιθέσεις Σ₁V₂   12 τελευτήσῃ C₂   24 τε-
 λέως παραλ. A₁

1. Ἀκόμη ἡπιωτέρα εἶναι ἢ ἐν A' πρὸς Ἀκίνδυνον 4 στάσις τοῦ Παλα-
 μᾶ, ἀλλ' ἐν τριάδι β, 1, 4 εἶναι σκληρὸς, ὁμιλῶν περὶ προσχωρήσεως εἰς
 τὸν πάπαν. Βραδύτερον ἐσχηματίσθη ἢ ἐντύπωσις ὅτι ἀνέκαθεν ἦτο πρά-
 κτωρ τῶν Λατίνων.

2. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 343.

γαστρί τῆς κυφορούσης», φησιν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώση
 τὰ ποιήματα τοῦ θεοῦ, ἀ ποιήσει τὰ σύμπαντα»¹. Ἄλλ' ἀ μὲν
 ποιήσει οὐκ εἶση, ἀ δὲ πεποίηκεν εἶση; Καί μὴν ὁ αὐτός φη-
 σιν· «οὐ δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὑρεῖν τὸ ποίημα τὸ πεποιη-
 5 μένον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα ἐὰν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καί γε ὅ-
 σα ἂν εἴποι ὁ σοφὸς τοῦ γνῶναι, οὐ δυνήσεται εὑρεῖν»². Διὸ
 καὶ διάφοροι περὶ κτίσεως μὲν εἰσὶν οἱ τῶν ἔξωθεν λόγοι· πάν-
 τες δ' ὅτι μὴ ἀληθεῖς, εἰσὶν οἱ τούτων ἐπιστήμην συνέθεντο τὴν
 δεικνῦσαν· ὅτι δὲ εἰς τις τῶν διαφορομένων τὰληθὲς ἀρχεῖ, οὐ-
 10 δεμία τούτων ἐπιστήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπιγενοῦται. Καί
 τοίνυν ὁ μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων ἐπὶ τὸ συνοῖσον ἐκφα-
 νεῖσι μόνοις τὸ ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυρῶν καὶ
 τῶν πρὸς τὸν Ἰὼβ ὑπὸ θεοῦ εἰρημένων³ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι
 τοῦ θεοῦ σοφίας τὸ ἀκατάληπτον συνιών, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω σο-
 15 φίας τὴν διὰ πάντων διικνουμένην ἀλήθειαν ἀκριδῶς κατανοῆ-
 σαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτὸν ἐπὶ ψάμμου, μᾶλλον δὲ ἐπ' ἄλ-
 λεπαλλήλων κυμάτων, τὸν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκοδομῶν, τοσοῦτο
 πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, ἀεὶ στροφαῖς ἄλλων λόγων πε-
 φυκυλαῖς, καταπαλαίεσθαι· μωρῶ τοίνυν ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος
 20 σοφὸς καὶ δέος οὐ τι μικρὸν μὴ καὶ τὴν πτώσιν πάθη μεγάλην
 κατὰ τὴν τοῦ κυρίου παραβολὴν⁴. Τὸ γοῦν αἷτιον τῆς ἀπάτης,
 εἴπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἀ-
 ληθείας ἐστίν. Ἰπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τὸ καθάρσιον πόμα.

42 Προμηθεύομενοι δὲ ὥστε καὶ προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας
 25 ἀλύτως, δῶμεν δ' ἀπέιπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασιν
 ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν
 ἔξω μαθημάτων εὑρίσκεσθαι, κάκεινους ἀξιῶσομεν τοῖς ἐκ τῶν
 λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἔπεσθαι καὶ μόνον εἶναι πι-
 στεύειν ἰατρὸν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τὸν τῶν πνευμάτων θεόν⁵,
 30 καὶ μόνῃ τῇ ἀγαπήσει τε καὶ τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τὴν

A₁, C₂, L Σ₁ V₂ Mf 6 εἴπη Σ₁ V₂ 7 περὶ κτίσεως παραλ. A₁ 14 συν-
 ῶν C₂ Mf 17 τοσοῦτον Σ₁ 18 ἄλλαις L 25 παντάπασιν ἀ-
 δύνατον Σ₁ V₂ 29 τὸν πρὸ Χριστόν προστ. A₁

1. Ἐκκλησ. 11, 5.

2. Ἐκκλησ. 8, 17 (ἂν εἴπη).

3. Ἰὼβ 38-41.

4. Βλ. Ματθ. 7, 45 κ.έ.

5. Ἀριθ. 16, 22. Χρησιμοποιεῖται συχνάκις ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ.

πρὸς αὐτὸν ἀφομοίωσιν τελείσθαι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν ὑγίειαν ψυχῆς καὶ τελείωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἐχρῆν, παρ' ἐκείνων δὲ ἀπητήσαμεν ὃ οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τὸ περαινόμενον
 5 ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἔν τε γνώσει καὶ δόγμασι, τὸ ταῦτά φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἀπλῶς, δι' ὧν τὸ ἅγιον πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλήσαν περί τε θεοῦ καὶ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἐτέρων δὲ εὐρημένα, ἀ-
 10 συντελή πρὸς γε ψυχῆς σωτηρίαν, καὶ ἀληθῆ· τῶν γὰρ λυσιτελοῦντων οὐδὲν παρῆται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ πνεύματος. Διὸ καὶ τοὺς διαφωνοῦντας ἐπὶ τινος τῶν παρεωραμένων οὐδὲ μεμφόμεθα καὶ τοὺς κρεῖττον κατὰ τι τούτων εἰδότες οὐ μακαρίζομεν.

43 Ἄλλὰ γὰρ πρὸς τὴν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώ-
 15 σεως ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί»¹, καὶ τὰς ἱερὰς γραφὰς ἐρευνᾶν ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐταῖς εὐρήσοντες ζωὴν τὴν αἰώνιον². Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνώσις, τελεία οὖσα καὶ οὕτω προσγινομένη, πράξεως πρὸς τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδὲ πόνων πολλῶν; Διὸ καὶ ὁ χρυσοῦς θεολό-
 20 γος Ἰωάννης περὶ τοῦ κυρίου φησὶν ὅτι περὶ δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδὲ γὰρ δεῖται πόνου τὸ πρᾶγμα, περὶ δὲ τοῦ βίου πολλάκις, μᾶλλον δὲ πανταχοῦ· «τοῦτο γάρ», φησὶν, «ἐστὶν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἵνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἐτέρων ἡμῖν, ταῦτα καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς»³.

25 Ἐπεὶ δ' ἐστὶ γνώσις καὶ ἡ τοῦ πρακτέου διάγνωσις, καὶ ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα, καὶ ταύτης ἀναγκαῖον ἐπιληφθαι τὸν πρὸς τὸν θεὸν ἀφωμοιωμένον καὶ τέλειον ἄνθρωπον· πρὸς ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τὴν γνώσιν ὁ κύριος αὐθις ἐνετείλετο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς
 30 αἱ περιστεραὶ»⁴, τὸ τοῦ ἡθους εἰσάγων μετὰ συνέσεως ἄκακον,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 ἐκείνοις μὲν ἡμεῖς A₁L 4 τί παραλ. L 5 τοῦτο· Mf 9 παρειμένα C₂ 18 προγινομένη Mf 23 ἵν' A₁L 27 ἀφομοιούμενον A₁

1. Ἰω. 5, 46.

2. Ἰω. 5, 39.

3. Ἐκ τοῦ Ματθ. 7, 12, βλ. Ὁμιλία 23 εἰς Ματθαῖον 5, PG 57, 314, Ὁμιλία 4 εἰς Ἰωάννην 4, PG 59, 50 κ.ά.

4. Ματθ. 10, 16.

καὶ τὰς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἤξιωσεν, ὡς τὰ τῆς ἀγάπης ἔργα μὴ διαζευγνύσας τῆς ἐγκρατείας¹. Ἄλλ' ἡ γνώσις αὕτη χωρὶς πράξεως οὐδενὶ λυσιτελήσειεν ἄν· «ἀγαθὴ» γὰρ «σύγγεσις τοῖς ποιούσιν αὐτήν»². Διὸ καὶ ὁ κύριος τὸν φρόνιμον
 5 δοῦλον ἐκεῖνον λέγει μακάριον, «ὃν ἐλθὼν εὐρήσει ποιῶντα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καὶ τὸν εἰδότα καὶ μὴ ποιῶντα δαρήσεσθαι φησι πολλάς³, κάκεινον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τὸν ἀκούοντα καὶ ποιῶντα τοὺς λόγους αὐτοῦ· ἀλλὰ γὰρ ὁ τὸν τοῦ κυρίου λόγον ἀκούων καὶ ποιῶν, αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ κτᾶται,
 10 κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τὸν ἐντειλάμενον⁴· ὁ δὲ ἐστὶν αὐτοσοφία καὶ περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ τοῦτο διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδὲ τῆς μαθήσεως τῶν γραφῶν δεήσεται, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καὶ τῶν διὰ μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἂν
 15 εἶη ἀσφαλῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος⁵.

44 Τὸ μὲν οὖν τελεστικὸν ἡμῖν ὄντως καὶ σωτήριον, τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα· τὸ δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβεῖον ἀρραβῶνα Παῦλος μὲν ἀρπαγὴν καὶ ἀνοδοὺν ὠνόμασεν ὑπερουράνιον⁶, ὁ δὲ Χριστὸς
 20 ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς⁷· ὅτι μὲν γὰρ ἐν ταῦτα, εἰ καὶ διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανὲς τοῖς μεμυημένοις. Οὐ γὰρ ἄλλοσε ἄλλοθεν ἐλεύσεται ἢ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδὲ μενεῖ που ἢ μηδαμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἔλευσις πρὸς ἡμᾶς ἐκείνου καὶ μονή, ἢ πρὸς αὐτὸν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἀνοδος· τοῦτο τοίνυν ὡς μὴ γνῶσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δεῖξομεν ἔπειτα. Νῦν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καὶ μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρὸς σωτηρίας καὶ ἀγιωσύνης τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ὁ καὶ τὴν τῶν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 9 αὐτὸς A₁C₃L

1. Βλ. *Ματθ.* 25, 1 κ. ἐ.

2. *Παροιμ.* 1, 7.

3. *Λουκᾶ* 12, 42-47, βλ. *Ματθ.* 24, 45 κ. ἐ.

4. *Ἰω.* 14, 23· 24.

5. Περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ὡς ἀρχετύπου βλ. ἀνωτ. *1*, 1, 4, περὶ Ἀντωνίου βλ. Ἀθανασίου, *Βίος Ἀντωνίου* 72 κ. ἐ., PG 26, 944 κ. ἐ.

6. *Β' Κορ.* 12, 2.

7. *Ἰω.* 14, 21· 23.

ὄντων γινώσιν ἐκμελετήσας ἀκριβῶς Βασίλειος ὁ μέγας· οὗτος
 γὰρ τὴν διὰ τοῦ ψαλμῶδοῦ προσμαρτυρουμένην ἐν τῇ τοῦ τελείου
 καρδίᾳ διευκρινῶν ἀλήθειαν, «δύο», φησί, «τὰ σημαινόμενα τῆς
 ἀληθείας εὗρομεν· ἐν μὲν τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον
 5 βίον φερόντων, ἕτερον δὲ τῶν περὶ οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσ-
 μῳ εἶδησιν ὑγιᾶ· ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ
 καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλη-
 σίον ἀδόλως· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς
 10 τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιού-
 τοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσαι πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν
 ἐπαγγελίαις μακαριότητος»¹.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 τὴν περὶ Σ₁V₂Mf Βασίλ., ὅπερ καὶ ὀρθόν· βλ. ὁμῶς
 ἀνωτ. σ. 387, 16, ἐνθ' ἅπαντες οἱ κώδικες τῶν. 9 ἴδωμεν A₁C₂Σ₁V₂Mf

1. Ἐσμ. εἰς ψαλμὸν 14, 3, PG 29,*256³BC.

2, 2

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

- 1 Τῶν μὲν οὖν οὐδὲν μέγα τιθεμένων τὴν ἀπὸ τῆς ἔξω παι-
 δείας ὀνησιν πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῖς κατ' αὐτὸ ζῶ-
 σι νῦν τε προσγινομένην καὶ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας ἐλ-
 πιζομένην κατηγορεῖν οὕτως ἀφειδῶς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὡς
 5 καὶ συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τὰς κατ' αὐτῶν λοιδορίας,
 ὑπὸ τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας εἶποι τις ἂν ἐπήρθαι καὶ τῆς πρὸς
 τὸ εἰδέναι διαθέσεως ἄκρας. Μόνας γὰρ ἐκείνων περὶ πλείστου
 ποιουμένων τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐντολὰς καὶ πρὸς μόνας ταύτας πάντας
 προτρεπομένων ὡς μόνας ἱερουργούσας τὴν πρὸς θεὸν ἀφομοίω-
 10 σιν καὶ τελειούσας καὶ θεουργούσας τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, λό-
 γους δὲ καὶ τὴν ἐν λόγοις φιλοσοφίαν μὴ πάνυ τῶν γητῶν ὑ-
 περτιθέντων, σαρκικὴν¹ δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου² σοφίαν κατὰ
 Παῦλον λεγόντων, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς προστάτας αὐτῆς, ὡς τῷ
 15 παρὰ θεοῦ διδασκαλεῖω τῆς κτίσεως κατὰ θεοῦ χρησαμένους,
 ἀποτροπαίους δεικνύντων καὶ ἀσόφους σοφούς, ὑπὲρ τῶν παι-
 δικῶν, ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος ἠνιάθη, μὴ τῆς μεγίστης καὶ
 αὐτῶν ἀξιουμένων τιμῆς, καὶ ταυθ' ἦς ἔμελλε καὶ αὐτὸς εἶναι
 κοινωνὸς καὶ δι' ἣν ἐπώνυμος τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο καὶ ὁ μό-
 νον φανερόν ἐπαθλον ἐκαρπούντο τῆς διὰ βίου σπουδῆς. Κατὰ
 20 δὲ τῆς ἑλληνικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ἑλληνικῆς,
 δηλαδὴ τῆς προσευχῆς, καὶ τῶν ταύτην τοῦ παντὸς τιμωμένων
 καὶ μεθ' ἡσυχίας ἀπεριμερίμωως διὰ βίου προσανεχόντων αὐτῇ
 καὶ τῇ πείρᾳ χεῖρα διδόντων τοῖς εἰσαγομένοις πρὸς τὴν ἀγγε-

A₁C₂L I₁V₂Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ C₂L Γρηγορίου V, ἀγίου Γρηγο-
 ρίου Σ₁ 5 διδόναι παραλ. Σ₁ 7-19 μόνας γὰρ... βίου σπουδῆς
 παραλ. Σ₁V₂ 20 τῆς πρὸ πνευματικῆς παραλ. Σ₁

1. B' Κορ. 1, 12.

2. A' Κορ. 1, 20.

3. Ρωμ. 12, 1.

λικὴν καὶ ὑπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς ἐπήγειρε τρόπος; Τίς ἀντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αἰρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αἰρουμένοις; Τίς ὡς παρελθὼν μέγα φρονεῖ τοὺς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κάκει μὲν, ἐν τοῖς ὑπὲρ φιλοσοφίας
 5 αὐτῷ γεγενημένοις ἀγῶσι, μοναχοῖς ἦν δῆλος ἀντικείμενος ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλ' ἔτι περιοῦσιν, ἐνταῦθα δέ, τὰς ῥήσεις σαφῶς τῶν πρὸς οὐρανοὺς μετῴκισμένων πατέρων μεταξὺ προβαλλόμενος τῶν λόγων εἰς ἀνατροπὴν αὐτῶν, οὐκ οἶδ' ὅ τι παθῶν, οὔτοι μικρὸν ἀγῶνα πεποίηκε.

2 10 Μᾶλλον δ' ἢ πᾶσι, τοῖς ὑπὸ τοῦ δόσιου καὶ ὁμολογητοῦ Νικηφόρου¹ γεγραμμένοις περὶ εὐχῆς ἀνέδην ἀντεπεξάγει τοῦ λόγου τὴν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ὁμολογήσαντος καὶ δι' αὐτὴν ὑπερορίᾳ κατακριθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου καὶ τὰ τῶν Λατίνων φρονήσαντος,
 15 τος, Νικηφόρου τοῦ ἐξ Ἰταλῶν μὲν ἔλκοντος τὸ γένος, καταγνόντος δὲ τῆς ἐκείνων κακοδοξίας καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ προσχωρήσαντος ἐκκλησίᾳ, ὃς μετὰ τῶν πατρίων ἀρνεῖται καὶ τὰ πατρῶα καὶ τὴν ἡμεδαπὴν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διὰ τὸν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας»², καὶ
 20 ταύτῃ γενόμενος, βίον μὲν αἰρεῖται τὸν ἀκριβέστερον, δηλαδὴ τὸν μονήρη, τόπον δὲ πρὸς κατοικίαν τὸν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμου καὶ τῶν ὑπερκοσμίων — "Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐστία —, ἐνδαιιτᾶσθαι προθυμηθεῖς. Κἀνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδῶς καλῶς ἄρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις
 25 πατέρων ὑποταττόμενος· δοὺς δὲ διὰ μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τὴν πείραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτὸς τῆς τῶν τεχνῶν τέχνης, δηλαδὴ τῆς ἡσυχίας τὴν πείραν καὶ ἀρχηγὸς γίνεται τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πρὸς τὴν πάλιν ἀποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πνευματικῶν³, οἷς καὶ
 30 πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποιήσατο συλλογὴν, ἐπαλείφουσάν τε πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ διατιθεῖσαν τοὺς τρόπους τῶν ἄθλων καὶ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 11 ἀναίδην C₃ 16 ὀρθοδόξως L 30 πατρικῶν Mf

1. Περὶ τούτου καὶ τῶν ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ ἀνδρῶν βλ. I, 2, 12 καὶ εἰσαγωγὴν σ. 329 κ.έ.

2. B' Τιμ. 2, 15.

3. Ἐφεσ. 6, 12.

προδεικνύσαν τὰ ἔπαθλα καὶ ὑπογράφουσαν τοὺς στεφάνους τῆς νίκης· εἶτ' ἐπὶ τούτοις, ἐπειδὴ πολλοὺς τῶν εἰσαγομένων ἑώρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδὲ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καὶ τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ ἂν τὸ πολυπόρευτον καὶ φαντασιώ-
5 δες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν.

- 3 Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν ἑαυτοῦ φαντασιώδη πολύνοιαν ἐπαφῆκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπὶ τῆς ἐξορίας ὠμιληκότων ἐκεί-
10 νῳ καὶ παρ' ἐκείνου τὰ θεῖα πεπαιδευμένων, οἱ 'τῆς γῆς ἄλας' ¹ καὶ 'φῶς τοῦ κόσμου' ² καὶ φωστήρων ἀναπεφῆνασι τῇ ἐκκλησία φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον»³ — Θεόληπτον ἀκούεις ἐκείνον, τὸν ἐπὶ τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπὶ λυχνίας ἀστράφαντα, Σελιώτην τὸν τῶν μοναζόντων καθηγητήν, Ἡλίαν τὸν
15 τὴν ἐρημίαν κατὰ τὸν Ἡλίαν διὰ βίου σχεδὸν ἀσπαζόμενον, τοὺς ἄλλους δι' ὧν ὁ θεὸς τὴν οἰκείαν ἐκκλησίαν ἐπαναγαγὼν ἐκόσμησε καὶ συνέστησεν —, οὐδὲ διὰ τούτους τοίνυν καὶ τοὺς ὑπ' ἐκείνων πεπαιδευμένους καὶ τῆς αὐτῆς ἔτι καὶ νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθεὶς ἀφείναι τὰς κατὰ τοῦ ἀνδρὸς οὐκ ἀγαθὰς ὑ-
20 πονοίας ἤγουν τοὺς λόγους, εἰ δὲ μή, τὸ γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὃν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἂν ἠδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἀπλοῖκῶς ἐκείνῳ καὶ ἀφελῶς συνετέθη τὸ σύγγραμμα, τοῦτο πρὸς τὴν ἀντιλογίαν αὐτὸν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καὶ τὰς λαβὰς εὐρεῖν ἐδυνήθη. Καὶ τοίνυν, ἵνα τὸ θεολογικὸν ἐκεῖνο νῦν
25 εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν μὲν εὐστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀπαίδευτον, ὥσπερ τῶν τάφων ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτοντες ⁴, ἀλλ' ὅστις τὸ ἀξιόπιστον τῶν λόγων διὰ τοῦ βίου προστίθῃσι καὶ τοῖς ἔργοις ὠρατ-
30 ζεῖ τὸ ἀκαλλές τῶν ῥημάτων»⁵. Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲ τοῖς ἀπλοῖκοις

A₁, C₁, L Σ₁, V, Mf 8 καὶ 9 αἰδεῖ Mf 21 ἐγκωμιάζειν Mf ἐδυνήθη
Σ₁, V, 30 ἀκαλλές C₁, V₂

1. *Ματθ.* 5, 13.2. *Ματθ.* 5, 14.3. *Φίλιπ.* 2, 16.4. *Ματθ.* 23, 27.5. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 16, 2, PG 35, 936 D - 937 A.

ἐκείνοις ῥήμασιν ὁ σοφὸς οὗτος ἰσχυσεν ἐπιθέσθαι, μὴ πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετὰ βραχὺ δείξομεν.

- 4 Νῦν δ' ἐπεὶ περ οὗτος ἀρχόμενός τε καὶ τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοεράς, ταύτην καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ
 5 τὴν διδασκαλίαν διὰ βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γάρ ἐστιν, οἷα διὰ χρηστολογίας ἀπατήσῃ τῶν ἀπείρων πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καὶ μετρίως γευσσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τὴν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν
 10 τοῖς πατράσιν ὠμολογημένων, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γὰρ φησὶν ἀρχόμενος, ὡς ἡρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρῆ τὸν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καὶ διὰ τούτου κλέψας τὸν ἀκούοντα ὡς συνωδὰ λέγων τοῖς πατράσιν· εἴτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν ὡς κατὰ μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρὸς δὲ καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καὶ σώματος κοινήν· «τῆ γὰρ προσευχῆ», φησὶν, «ἐμπόδιον ἐκάστη γίνεται καὶ μάλιστα' ἐφ' ὅσον βίας ὅπως οὖν μετέχει καὶ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐμποιεῖ καὶ ἔτι μάλιστα περὶ τὴν παχυτάτην καὶ ἀλογωτάτην τῶν αἰσθήσεων ἀφήν»¹.
 20 Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς τὸν τὰ τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ γόνυ κλίνειν, οὐ χαμμευεῖν, οὐκ ἐπὶ πλεον ἰστασθαι, οὐδὲν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τὸν προσευχῆς νοεράς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γὰρ ταῦθ' ἅπαντα τὴν ἀφήν ἐνεργεῖν βιάζεται καὶ ὄχλον, ὡς ἂν αὐτὸς φαίης, τῆ ψυχῆ προσευχομένην προσφέρει, δέον τὸ ἀνενόχλητον πανταχόθεν αὐτῆ περιποιεῖν. «Καὶ γὰρ ὑπερφυῆς ἂν εἴη», πάλιν φησὶν, «εἰ ὄψιν μὲν καὶ ἀκοήν, τὰς ἀύλωτέρας τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀπαθεστέρας καὶ λογικωτέρας, ἀτιμάζοιμεν ἐν προσευχαῖς, ἀφήν δὲ τὴν παχυτάτην πασῶν καὶ ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καὶ τὰς κατ' αὐτὴν
 30 ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληψόμεθα». Καὶ γὰρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὢν, τὴν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφοράν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι,

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 1 ῥήμασιν ἐκείνοις A₁ 27 ἀύλωτέρας C₁ 32 αὐταῖς C₁Mf

1. Βλ. Βαρλαάμ, Α' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 315.

μὴ πρὸς μόνων τῶν ἔξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἀπασαι κινού-
μεναι διατελοῦσιν. Ἡμῖν δὲ τὰ συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθή-
σεσιν ἐκ τῆς ἀύλου προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καὶ τῆς
κατ' αὐτὴν ἔξωθεν τελειωτάτης ἔδει καὶ πραγματείας πρὸς ἐν
5 δρώσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδούς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις»¹ καὶ
τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι δοίη λόγον τῇ νῦν προθέσει σύμμετρον.

5 Ὅσαι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἔξωθεν ἐνεργειῶν κι-
νοῦνται, ταύτας ἡρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἐνδον στρεφομένων ἡ-
μῶν· ὅσαι δὲ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καὶ ταῦ-
10 τα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεῖα; Τίς δὲ μηχανὴ τούτων οἴκοθεν ἀ-
φείσθαι τὸν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνας δὲ καὶ χάριν ἀφίεσθαι
τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς προσισταμένων, ἀλλὰ καὶ συνεργου-
σῶν τῇ συνδιαθέσει ὃ τι μάλιστα; Τὸ γὰρ σύζυγον ἡμῖν τοῦτι
σῶμα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὡς συνεργὸν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον
15 δὲ ὑπέζευκται· οὐκοῦν ἀφηνιάζον μὲν εἰρξομεν, ἀποδεξόμεθα δὲ
ἀγόμενον ἢ δέον. Ἀκοή μὲν οὖν καὶ ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε
καὶ λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἂν ὅπως ἀντιλήφεται τις τού-
των οὐδενός, οὐδ' ἂν ὀδυνηθεῖη κατ' αὐτό, μὴ ἔξωθεν προσπε-
σόντος τοῦ ὀρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καὶ δυσ-
20 εἰδοῦς· τὸ δὲ σῶμα ὀδυναῖται μᾶλλον κατὰ τὴν ἀφήν, ὅταν νη-
στείαν ἀσκῶμεν καὶ μὴ προσάγωμεν αὐτῷ τὴν ἔξωθεν τροφήν.
Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἐνδον ἀπὸ τῶν ἔξω ἑαυτοὺς συστέλλον-
τες² τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἔξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις
τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι·
25 τὰς δὲ καὶ ἀπόντων τῶν ἔξω ἐνεργούσας, πῶς ἂν ἀργεῖν παρα-
σκευάσωσι, καὶ μάλιστα³ ὅταν τείνωσιν αὐταὶ καὶ πρὸς τὸ προ-
κείμενον τέλος; Ὅτι δὲ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τὴν ἀφήν αὕτη αἰ-
σθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖ, πάν-
τες μὲν ἴσασιν ὅσοι καὶ μετρίως ἠψαντο τοῦ κατ' αὐτὴν ἀγῶ-
30 νος, καὶ λόγων τούτοις ἤττον δεῖ, διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἳ καὶ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 καὶ παραλ. V₂ 13 τοῦτο A₁ 16 καθαρότε-
ραι L τε παραλ. A₁

1. A' Βασιλ. 2, 9. Βλ. Νεῖλου (Εὐαγγερίου), *Περὶ προσευχῆς* 58, PG 79, 1180 A.

2. Ἐπέκτασις τῶν ἐν 1, 2 λεχθέντων, ἰδίως ἐν παραγρ. 3 κ. ε.

τοὺς λόγῳ μόνῳ τὰ τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τὴν φυσιοῦσαν γνῶσιν¹.

- 6 Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ τοὺς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀ-
προσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καὶ τὴν πρὸς τὰ μέσως πως ἔχοντα
5 τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γὰρ ἂν σχολοῖεν
ἀπαρενοχλήτου καὶ καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τοὺς δὲ μή-
πω πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον ἐφθακότας², ἐπειγομένους μέντοι πρὸς
αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δὲ τελείως
ἐμπαθείας· δεῖ γὰρ τὸ μὲν ἁμαρτητικὸν τοῦ σώματος νεκρῶσαι,
10 ὃ ἐστὶν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τὸν δὲ λογισμὸν ἐπικρατέστερον
ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κι-
νουμένων, ὃ ἐστὶν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν. Εἰ ταῦθ' οὕτως
ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καὶ τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης οὐδ'
ἄκροισ, τὸ τοῦ λόγου, χεῖλεσι νοερᾶς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἂν,
15 δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τὴν ἀφήν διὰ νηστείας τε καὶ ἀγρυ-
πνίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιοῦτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπι-
μελούμενοι· δι' αὐτῆς γὰρ μόνῃς τὸ ἁμαρτητικὸν τοῦ σώμα-
τος νεκροῦται καὶ οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοὶ
μετριώτεροί τε καὶ ἀσθενέστεροι καθίστανται· οὐ μόνον δὲ
20 ἀλλὰ καὶ τὴν ἱεράν κατάνυξιν αὐτὸ φέρει τὴν ἀρχήν, ὃ' ἦς
καὶ τοὺς προγεγονότας ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμοὺς καὶ τὸ
θεῖον ἔλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καὶ πρὸς τὴν δέησιν κατα-
πειθές. «Καρδίαν» γὰρ «συντετριμμένην ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώ-
σει»³ κατὰ τὸν Δαυὶδ καὶ κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «οὐδε-
25 νι τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθεία θεὸς θεραπεύεται»⁴. Διὸ
καὶ ὁ κύριος μέγα δύνασθαι τὴν προσευχὴν μετὰ τῆς νηστείας
συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν⁵.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 καὶ μετὰ εἰ προστ. A₁ 10 ἀπηλλάχθαι V₂ 14 χεῖ-
λεσιν Mf 23 μετὰ συντετριμμένην προστ. καὶ τεταπεινωμένην A₁
25 οὕτω A₁C₂V₂Mf

1. Βλ. Α' Κορ. 8, 1.

2. Τὸ στάδιον τῆς ἀπαθείας προηγεῖται τοῦ τῆς νοερᾶς προσευχῆς.

3. Ψαλμ. 50, 19.

4. Λόγος 24, 11, PG 35, 1181 B.

5. Μάρκ. 9, 29. Ματθ. 17, 21.

7 Ἐναλγησία τοιγαροῦν ἐστὶ τὸ καταργοῦν τὴν προσευχὴν, ἣν
καὶ πῶρωςιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν¹, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄλλος τῆς
ἀφῆς, ὡς κατὰ τῶν ἔργῳ γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις
ἐφιλοσόφησε λόγοις. Ταῦτ' ἄρα καὶ τῶν πατέρων εἰσὶν οἱ τὴν
5 νηστείαν οἶονει οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήναντο· «ὕλη»
γάρ, φασί, «προσευχῆς, πείνα»². Ἔτεροι δὲ «ποιότητα» τοῦτ'
ἔφησαν αὐτῆς· ἀποιον γὰρ ἴσασι τὴν ἄνευ κατανούξεως προσευ-
χήν. Τί δὲ ὁ λέγων, «δίψα καὶ ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρ-
δίας δὲ θλιβείσης ἐξεπήδησαν δάκρυα»³. «προσευχῆ» δ' αὐθις
10 «δακρῶν μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ»⁴. Εἶδες πῶς τὸ κατὰ τὴν
ἀφῆν ἄλλος τοῦτο μὴ μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευ-
χῇ, ἀλλὰ καὶ διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα,
ἧν ἐστὶν ἢ προσευχῆ θυγάτηρ τε καὶ μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρὰ μὲν
ἐστὶ καὶ πικρὰ καὶ δακνηρὰ φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πέν-
15 θους γευσαμένοις, τοῖς δὲ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρὸς ἡδέα καὶ
ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ,
μᾶλλον δὲ πῶς καὶ γεννώσιν αὐτὴν καὶ γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τὰ
σωματικῶς ἐνεργούμενα, τὰ καὶ κατ' αἰσθησὶν ἡδύνοντά τε καὶ
ἀλγύνοντα; Πῶς δὲ αὐτὰ χαρίζεται θεός, κατὰ τὸν λέγοντα, «εἰ
20 δάκρυον ἐκθήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ θεὸς ἠψατό σου τῶν
ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καὶ νοερώς ἀνέβλεψας»⁵;

8 «Ἄλλ' ὁ Παῦλος», φησὶν, «ἄρπαγεις ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ
οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός⁶, ὡς ἐπιλελη-
σμένος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσήκον τὸν πρὸς
25 θεὸν διὰ προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατὰ τὸ σῶμα ἀναισθήτως
ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ἧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς αὐ-
τὸν ἐπειγόμενον;» Ἄλλ' οὐχὶ τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν
ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τὸν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4 λόγοις; Mf 8 ἐξέλιψαν Mf 21 ἀναβλέψας V₂

1. Βλ. Ἰωάννου, *Κλίμακα* 6 καὶ 18, PG 88, 796 B καὶ 932 B.

2. Βλ. Ἰωάννου, *Κλίμακα* 14, PG 88, 865 D.

3. Αὐτόθι 6, PG 88, 796 B.

4. Αὐτόθι 28, PG 88, 1129 A.

5. Μάρκου Ἐρημίτου, *Περὶ νόμου πνευματικοῦ* 12, PG 65, 908. Ἡ θεολογία
τῶν δακρῶν καταλαμβάνει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἀσκητικὴν φιλολογίαν.

6. B' Κορ. 12, 2.

ἀλλὰ καὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα καὶ πᾶ-
 σαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατὰ τὸν μέ-
 γαν Διονύσιον¹. Οὐδὲν οὖν τούτων δῶρον θεοῦ, οὐδ' ἢ πασῶν
 ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει
 5 τὸν πρὸς τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον; «Καὶ πῶς ἂν εἴη»,
 φησί, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατὰ
 τὴν τῷ θεῷ τὸν ἄνθρωπον ἐνοῦσαν νοερὰν προσευχήν; Μάτην
 γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογία
 χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καὶ ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους κατασπῶν,
 10 καὶ οὕτως ἠγγῆ τὴν θεῖαν ἔνωσιν μικρὸν ὡς οὐχὶ τῶν μεγάλων καὶ
 ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλὰ τῶν ματαίων μόνων; Καὶ ὃ ἂν μὴ
 παρῆ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἠγγῆ; Ὅντως δηλὸς εἰ μὴ
 τῶν ματαίων αὐτὸς ἀνώτερον καταστήσας σεαυτὸν· εἰ γὰρ ὑπερ-
 ανέστηκας, ἔγνωσ ἂν ὄσφ καὶ τῶν χρησίμων ἢ πρὸς θεὸν ὑ-
 15 περανέστηκεν ἔνωσις.

9 Σὺ δὲ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις, ὡς καὶ
 περὶ προσευχῆς μηδὲν εἰδὼς ὄλως τοσαῦτα μηκύνεις ματαιολο-
 γῶν, ὃς καὶ τὴν ἐν καρδίᾳ πνευματικὴν ταύτης χάριν «φαντα-
 σίαν» φεῦ καλεῖς «τὸ εἰδῶλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν».
 20 Οἱ δὲ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασι αὐτὴν οὐ φαντασιώδη ἀνατύ-
 πωσιν, οὐδὲ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὔσαν, οὐδὲ νῦν μὲν οὔσαν, νῦν δ' οὐκ
 οὔσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργειαν ὑπὸ τῆς χάριτος ἐγγινο-
 μένην, συνοῦσαν καὶ ἐνερριζωμένην τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννώσαν
 εὐφροσύνης ἱεράς εἰς ἑαυτὴν συνελκούσης τὸν νοῦν καὶ ἐξιστώ-
 25 σης τῶν πολυειδῶν καὶ προσύλων φαντασμάτων καὶ ἀηδῶς πρὸς
 πᾶν σωματοειδὲς ἠδὺ παρασκευαζούσης ἔχειν· σωματοειδὲς δὲ
 λέγω τὸ διικνούμενον ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τοὺς λο-
 γισμοὺς καὶ ἡδυφανῶς συγγινόμενον καὶ κατασπῶν αὐτούς· τὸ
 δ' ἐκ τῆς ψυχῆς πνευματικῶς εὐφραινομένης ἐπὶ τὸ σῶμα δια-
 30 βαίγον, κἂν ἐν σώματι τυγχάνῃ ἐνεργεῖν, ἀλλὰ πνευματικόν ἐστι.
 Καθάπερ γὰρ ἢ ἀπὸ σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσα ἡδονὴ σωματο-
 ειδῆ ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ κρείττονος
 βελτιωθείσα αὐτῇ, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

5 παραλ. ἐρωτ. Mf

16 τοσοῦτον L

1. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 C.

δι' αὐτήν καὶ 'σάρκα' ἔλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῆ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτούς σάρκας»¹, οὕτως ἢ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματι-
 5 κῆ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῆ κοινωνίᾳ τοῦ σώματος ἀ-
 χρειωθεῖσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικὸν ποιεῖ, τὰς
 σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον
 τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ ταύτη συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε
 ἔλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ γεγεννημέ-
 10 νος ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι»². Ταῦτα δὲ πάντα τῆ πεί-
 ρα δηλα γίνεται.

10 Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέ-
 χρησεν ἂν εἶπειν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ
 ἢ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ»³, λόγοις ἀπράκτοις ἄγεσθαι· λόγον δὲ τιμῶ-
 15 μεν ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ γραφῆ τοὺς
 τοιοῦτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μὴ τινα τῶν πολλῶν ἐξαπα-
 τήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνὸν λέγειν καὶ προσαγάγηται τῷ ψεύδει,
 γράμμασι καὶ ἡμεῖς τᾶληθὲς ποιούμεν φανερόν καὶ τὸ ψεῦδος
 ἐλέγχομεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τού-
 20 των ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τοὺς πατέρας πανταχοῦ προ-
 δεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ καινῷ τούτῳ τῆς ἀπραξίας καθη-
 γητῆ, ὅς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχε-
 ρεῖς ἀποσειεται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις
 τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν
 25 τοιοῦτων πᾶσα ἱερὰ γραφῆ καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου»
 γάρ, φησί, «καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ θεὸν ζῶντα»⁴,
 καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου»⁵,
 καὶ πάλιν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέ-
 30 λι τῷ στόματί μου»⁶. Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματί φησι, καὶ ὁ
 ἅγιος Ἰσαὰκ δείκνυσι σαφῶς⁷, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπτόν-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 λέγεσθαι: γενέσθαι A₁ 6 μεταστοιχειοῖ C₂ 8
 τό τε Mf

1. Γεν. 6, 3.

3. Α' Κορ. 11, 16.

5. Ψαλμ. 27, 7.

7. Λόγος 31, Σπετσιέρη, σ. 134.

2. Ἰω. 3, 6· 8.

4. Ψαλμ. 83, 3.

6. Ψαλμ. 118, 103.

των τὸ καθηδύνασθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἰσθησιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ἢ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναί, εἰ μὴ μόνοι οἱ
 5 τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γὰρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀρρήτως χρηστότητος αὐτὸς ἐπισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκείας χρηστότητος μεταδίδωσιν», ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει:
 10 «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου»¹. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῆ ψυχῆ καὶ τῷ σώματι «ὑπόμνησίς ἐστιν ἀπλανῆς τῆς ἀφθάρτου βιότητος»².

11 Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παν-
 15 ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαι φησιν ὑπὸ θείας τινὸς αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοερὰν προσευχὴν. Δι' αὐτὸ δὲ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδόν ἐστι ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι «τὰ ἐκ θεοῦ δῶρα τελεώτατα·
 20 βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν εἶναι τὴν ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἰσθησιν ὁπωσοῦν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μείζον ἢ τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον³, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον
 25 θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τὸ τελεώτατον⁴, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖον ἐστὶ δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὐτή, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων⁵, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις⁶; Κἀν τοῖς
 30 προφητικοῖς δὲ καὶ ἰαματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἀπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος ἅπασι, κατὰ τούτων

A₁C₁L Σ₁V, Mf7 αὐτὸς παραλ. A₁

1. Ψαλμ. 27, 7.

3. Α' Κορ. 14, 5.

5. Α' Κορ. 12, 28 - 30.

2. Κεφάλαια 25, Des Places 96 ἐξ.

4. Α' Κορ. 13, 13.

6. Αὐτόθι 12, 8· 10.

Ἐκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστὶ μείζων τε καὶ ἐλάττων· ὡς καὶ ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν¹, ἀλλὰ καὶ ὁ τὸ ἐλαττον ἔχων, δῶρον ἔχει θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γάρ, αὐθις ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, «τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα»², φησὶν, 5 ὡς καὶ ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γὰρ «καὶ ἀστήρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ»³, τουτέστι φωτὸς περιουσία, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθὲς ἄρ' ἐκεῖνο τὸ παρά τοῦ φιλοσόφου προ- τεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων ἐνταῦθ' ἔστιν ὠρμη- μένος, ὅτι τὰ τοῦ θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων 10 γὰρ ἀδελφότης «πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθεν»⁴ εἶπεν, οὐ «τελεώ- τατον». Οὗτος δὲ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέσθαι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χω- ρεῖ. Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον οἱ ἄγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον 15 ὡς ἐπ' ἄπειρον⁵· καὶ τοὺς ἀγγέλους γὰρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑπο- φήτης Διονύσιος ἐπίδοσιν αἰεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικώτερους ὑπὸ τῆς προλαβοῦσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν ἔλλαμψιν⁶. Ἄλλ' οὐδὲ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος εἶδομέν τινα ἢ ἀκηκόαμεν μὴ 20 τελεωτέρας ἔτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἢ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυγχανόντων οὐχ ἴσταται, ἢ δὲ προλαβοῦσα χάρις δυναμο- ποιός ἐστιν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόνων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπι- διδοὺς ἑαυτὸν ἀπειρός ἐστι καὶ δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ 25 μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κο- μιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἀνοδον; Οὐκ- οὖν «πᾶν δῶρημα τέλειον ἀνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον· τὸ γὰρ τελεώτατον προσθήκην οὐκ ἐπιδέχεται.

12 Τὸ μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλο- 30 σόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τὴν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Α' Κορ. 14, 18.

2. Α' Κορ. 12, 31.

3. Α' Κορ. 15, 41.

4. Ἰακ. 1, 17.

5. Περὶ προοδευτικῆς τελειώσεως μετὰ θάνατον ὠμίλησε πρῶτος Κλή- μης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Στρωματεῖς 7, 3, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 249 κ. ε.

6. Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 A.

ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τὸ ἀγαπᾶν τὰς
 ἐνεργείας, ὅσαι κοιναὶ εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος».

Τί δ' ἄλλος, ποῖα δ' ἡδονή, τίς δὲ κίνησις ἐν σώματι οὐ κοινή
 ἐνέργεια ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος¹; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέ-

5 πτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ
 τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γὰρ καὶ πάθη μακάρια
 καὶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦσαι τῇ σαρ-
 κὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγὺς τῆς τοῦ πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι
 τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπείθουσαι. Τίνας αὐταί;

10 Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσαι, ὃ
 καὶ πρότερον εἴπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαί-
 νουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων τε καὶ παθημάτων τού-
 των ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθά-
 περ γὰρ κοινή ἐστὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἢ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος

15 λόγου τοῦ θεοῦ θεότης², διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα,
 ὡς καὶ θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευ-
 ματικῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦ πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυχῆς πρὸς
 τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδω-
 σι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα πεπονθυῖα,

20 ἧτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικὸν ἔχει τι δῆπουθεν ἐ-
 παινετὸν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἐν ὃν τὸ ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ
 τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθὼν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν
 ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τὸ σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωμα-
 τικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότε αὐτὸ κινοῦμενον, εἰ καὶ

25 τοῖς μὴ πείραν ἐσχηκόσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτὸ μᾶλλον πρὸς ἑαυ-
 τὸ τὸ σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χεῖρω σχέσεως ἀπάγον
 καὶ ἀγιασμὸν αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον,
 οὗ τεκμήριον ἐναργὲς αἰ τῶν ἀγίων θαυματοποιοὶ σοροί. Τοῦ
 δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἔτι περιόντος «τὸ πρόσωπον

30 ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου»³. Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τὸ
 σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τὸ πάθος τοῦτο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ ἐν-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 15 τῆς μετὰ μέσης προστ. L 22 προελθὼν: προῖδν L
 28 σωροί Σ₁

1. Διὰ τῶν κατωτέρω παρέχονται αἱ βάσεις τῆς συνθετικῆς ἀνθρωπολο-
 γίας.

2. Ἐναφορὰ τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς δύο φύσεις τοῦ
 Χριστοῦ. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, *Περὶ ψυχῆς* 14, Χρήστου, σ. 95.

3. *Πράξ.* 6, 15.

ἔργεια ψυχῆς καὶ σώματός ἐστι κοινή. Καὶ ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἥλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γήϊνά τε καὶ σωματικὰ φρονήματα, καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφος φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπορρητος καὶ ἔνωσίς ἐστι πρὸς
 5 τὸν θεὸν καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θαυμασίως ἀπανιστάσα τῶν πονηρῶν καὶ γηϊνῶν παθημάτων· «οἱ γὰρ κραταιοὶ τοῦ θεοῦ», προφητικῶς εἰπεῖν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν»¹. Τοιαῦταί εἰσιν ἃς ἀκούεις ἀπορρητούς ἐνεργείας τελουμένας ἐν σώμασι τῶν ἱερῶς διὰ βίου τὴν ἱεράν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καὶ τὸ δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττον ἐστὶ καὶ τοῦ λόγου ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλὰ μὴ πράξει καὶ τῇ δι' αὐτῆς πείρᾳ τὴν εἶδησιν
 10 ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τὴν διάνοιαν, καὶ οὗτος ἂν μὴ πίστιν προσαγάγῃ, τὴν μόνην τῆς ὑπερ λόγον ἀληθείας δεκτικὴν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὀσίως διασύρει
 15 τὰ ὄσια.

13 Μετὰ τοῦτο γὰρ τὸν ἀπόστολον, ὃ καὶ πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγὴν κείτε ἐν σώματι ἢν εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος»², ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατὰ τὸ σῶμα πάντων. «Εἰ δὲ τῶν πάντων ἐστί», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «καὶ ἃς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελείσθαι ἀπορρητούς γλυκύτητάς τε καὶ θερμότητας, καὶ τούτων λήθην ἐμποιήσει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημήσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει· καὶ γὰρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τὸ πάντων ἐπιλελησθαι
 20 δεῖν τὸν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελησθαι χρεῶν, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιασθαι θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καὶ ἡρεμία βελτίω πρὸς τὴν προσευχὴν;» Ὅτι μὲν οὖν τὰ πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος καὶ σχεδὸν ἀπαντα τοῖς ἀξίοις κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς
 30 τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς—καίτείτε» γὰρ, φησὶν ὁ κύριος, «καὶ δοθήσεται ὑμῖν»³—οὐχ ἢ ἀρπαγὴ μόνον, καὶ ταῦτα μέχρι

A₁C₅L Σ₁V₂Mf 1 κοινή; Mf 19 καὶ μετὰ δὲ προστ. V₂

1. Ψαλμ. 46, 10.

2. Β' Κορ. 12, 2.

3. Ματθ. 7, 7.

τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.
 Ὅτι δ' ἕνια τούτων καὶ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι
 τὰ γένη τῶν γλωσσῶν¹ καὶ αἱ τούτων ἐρμηνεῖται, ἃς καὶ διὰ τῆς
 προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ Παῦλος· «ὁ γὰρ λαλῶν
 5 γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύη»². οὐ ταῦτα δὲ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς διδαχῆς λόγος³ καὶ τὰ χαρίσματα τῶν
 ἰαμάτων⁴ καὶ τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων⁵ καὶ αἱ τῶν τοῦ
 Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις⁶, δι' ὧν ἐδίδοτο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
 Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἢ τε χάρις καὶ ἢ ἐρμηνεῖα τῶν
 10 γλωσσῶν, εἰ καὶ διὰ τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνε-
 ροῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τὰ δὲ ἰάματα καὶ
 αἱ δυνάμεις οὐποτ' ἂν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μὴ τῆς ψυχῆς
 τοῦ ἐνεργοῦντος ἑκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μὲν νοερῶς προσευ-
 χομένης, ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῦ σώματος συνυπηχοῦντος. Ἡ δὲ
 15 διάδοσις τοῦ πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ
 παρούσης ἐνεργεῖται καὶ προσευχῆς ἔνωσιν τελοῦσης τοῦ προσ-
 ευχομένου μυστικῶς πρὸς τὴν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκ-
 λειπτον πηγὴν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργουμένης νοερῶς, ἐπεὶ
 μηδὲ λέγειν ἐπὶ τούτου τι διὰ στόματος οἱ ἀπόστολοι ἱστόρη-
 20 ται⁷, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἐνε-
 ρεῖται ἢ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καὶ τοῦ σώματος ἐνεργοῦν-
 τος διὰ τῶν χειρῶν τῇ ἀφῆ διαπεμπουσῶν τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὸν
 ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. Τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύ-
 25 ματος δόματα, οὐδὲ τοῖς αἰτοῦσι καὶ προσευχομένοις πρὸς κα-
 λοῦ δίδονται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀρπαζόμενοις πάν-
 των ἐπιλελῆσθαι τῶν διὰ σώματος δεῖ;

14 Μᾶλλον δὲ ἐκεῖνα αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τὰ ῥήματα προσπα-
 ραθῶμεν ἐνταῦθα· «εἰ μὲν δῶρα θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς
 κατὰ τὴν προσευχὴν, οἷον αἱ δυνάμεις αὐται καὶ τὰ δόματα,
 30 κακῶς λέγεται τὸ δεῖν ἐπιλελῆσθαι πάντων τὸν νοερῶς προσευ-
 χόμενον· οὐδένα γὰρ λανθάνειν δεῖ τὰ ὑπὸ θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐ-
 τῷ διδόμενα· εἰ δὲ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεῶν τὸν διὰ προσευχῆς

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 4 παραγγέλει C₂Mf

1. A' Κορ. 12, 10.

3. Αὐτόθι 12, 8· 14, 26.

5. Αὐτόθι 12, 10.

7. Βλ. Πράξ. 8, 17.

2. Αὐτόθι 14, 13.

4. Αὐτόθι 12, 9· 28.

6. Β' Τιμ. 1, 6.

ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τὸν θεὸν αἰτιάσθαι, ὧν ἡ
 ἡρεμία καὶ ἀπουσία βελτίων πρὸς τὴν προσευχὴν; »¹ Ἄλλ', ὡ
 βέλτιστε, τοὺς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ θεὸς ποτὲ μὲν ἐξι-
 στησιν αὐτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ ποιῶν καὶ ἀρπάζων ἀπορρήτως εἰς
 5 τὰ οὐράνια, ποτὲ δὲ ἐν ἑαυτοῖς οὖσιν αὐτὸς διὰ τε τῆς ψυχῆς
 αὐτῶν καὶ τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τὰ ὑπερφυσικά καὶ ἀπόρρητα καὶ
 τοῖς τοῦ αἵματος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καὶ πᾶσι γὰρ τοῖς
 ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καὶ
 τῇ δεήσει, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπιδημήσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδω-
 10 κεν οὐδ' ἤρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλὰ πυρίναις γλώσσαις ἐστό-
 μωσεν αὐτοὺς² καὶ δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλε-
 λῆσθαι τοὺς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἶπερ καὶ ἑαυ-
 τῶν. Τοῦ δὲ Μωυσέως σιωπῶντος, «τί βοᾷς πρὸς με;»³ φησὶν
 ὁ θεός· ἡ δὲ φωνὴ αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δὲ
 15 σιωπῶν προσήυχετο, νοερῶς δήπουθεν προσήυχετο· ἄρ' οὖν οὐκ
 ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐπησθάνετο τοῦ τε λαοῦ καὶ
 τῶν κραυγῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπηρτημένου κινδύνου, οὐδὲ τῆς
 ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ῥάβδου; Πῶς οὖν οὐχ ἤρπασε
 τότε αὐτόν ὁ θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως—τοῦτο γὰρ μό-
 20 νον ἀξιοῖς αὐτὸς τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ θεοῦ προσγίνεσθαι—,
 ἀλλὰ πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ῥάβδον καὶ τὴν μεγά-
 λην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον ἀλλὰ καὶ τῷ
 σώματι καὶ τῇ χειρὶ, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖ τὸν νοερῶς
 προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐν τῇ χειρὶ
 25 ῥάβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαι-
 ρήσων, εἴθ' ὡς συνάψων ταύτην μετὰ τὴν διάδασιν; Ἄρ' οὐ
 μνήμην εἶχεν ἀρρέμβαστον τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ διὰ νοε-
 ρᾶς προσευχῆς ὑπερηνωμένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ
 τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἀμα καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ
 30 ἀναισθητῶς ἔχων;

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   2 ἡ μετὰ καὶ προστ. Σ₁V₂   6 αὐτῶν παραλ. A₁
 8 ποτὲ ἐν τῷ ἱερῷ A₁   10 οὐρανοῦς A₁   13 Μωυσέος C₂Mf   17
 ἀπηρτιμένου A₁   24 τῇ παραλ. A₁L   27 ἀρέμβαστον A₁C₂LV₂
 28-29 δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν δυναμένῳ A₁

1. Ἡ παράθεσις καὶ ἀνωτέρω 13.

2. Πράξ. 2, 1 κ.έ. Τοῦτο ὁμοίως συνέβη ἐν τῷ ὑπερφῶ, ὅχι ἐν τῷ ναῶ, ὡς ἐν 2, 46.

3. Ἐξ. 14, 15.

15

Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῶν γραφῶν¹ προήνεγκεν, ἴ-
 δωμεν εἰ μὴ καὶ αὐταὶ ταῖς αἰτοῦ περὶ προσευχῆς ἐναντιοῦνται
 δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμμαρτυρήσων, ὡς
 οἶεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προάγεται, πρὸς τὸν ἱερὸν
 5 Τιμόθεον γράφων· «τῆ περὶ τὰ μυστικὰ θεάματα συντόνῳ δια-
 τριβῆ καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ
 πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, καὶ πρὸς τὴν ἔνωσιν ὡς ἐφικτὸν
 ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καὶ γνῶσιν»². Αὕτη τοίνυν ἡ
 τοῦ θεοῦ Διονυσίου προτρεπτικὴ πρὸς Τιμόθεον ῥῆσις, ἣν ὁ σο-
 10 φὸς προήγαγεν οὗτος ὡς μαρτυρήσουσιν μόνον αὐτὸν ἀσφαλῶς
 περὶ νοερᾶς διανοεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος
 δείξει προῶν, τὴν νοερὰν τελῶς καταργοῦντα προσευχὴν, ὃ
 καὶ διὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδὸν οὐ διέλιπε
 ποιῶν. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἡγούμε-
 15 νος, ὃ ἐστὶν ἡ ἐν συντριβῆ καρδίας ἔμφοβός τε καὶ πολυαλγῆς
 καὶ πολυστένακτος παράστασις³ νοερῶς ἐν σιωπῇ τὸν πλείω
 χρόνον διὰ τὴν κατὰ θεὸν ἀθυμίαν τελομένη καὶ ἡ διὰ τοῦ
 κατὰ τὴν νηστείαν τε καὶ ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφήν ἄλγους ἐν
 δάκρυσιν καὶ κατανύξει προσευχὴ καὶ τὸ ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τοὺς
 20 εἰσαγομένους τὸ τοῦ νοῦ μεριστὸν εἰς ἐνοειδεστέραν καὶ κατάλ-
 ληλον τηνικαῦτα προσευχὴν, ὃ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀ-
 κολούθως καὶ τὸ τῆς προσευχῆς τέλος καὶ πᾶσαν ἀπλῶς αὐτὴν
 πρὸς κακοῦ νομιεῖ καὶ ἀγωνιεῖται τελῶς ἐκ μέσου ποιήσασθαι
 τῶν ὄντων. Εἶπε γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδὲ αἰ
 25 νοεραὶ ἐνεργεῖαι ἐκ θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδὲ κατὰ τὴν προσευχὴν
 ἀπειλικρινημέναι μᾶλλον εἴπερ ποτὲ διαδείκνυνται, διότι καὶ ταύ-
 τας ἀπολιπεῖν δεῖ τὸν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν διὰ προσευχῆς ἐ-
 πειγόμενον; Ἄλλὰ μὴν ἡ προσευχὴ ἐστὶ, κατὰ τὸν εἰπόντα,
 «μήτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων»⁴. Ἐπειτα κάκεινο διανοητέον, ὡς
 30 παντὸς μᾶλλον νοερὰ ἐνεργεῖα ἢ τῶν τελείων προσευχῆ· μήτε
 γὰρ πρὸς τὸ σῶμα μήτε πρὸς τὰ περὶ αὐτὸ ὃ τῶν τοιούτων νοῦς

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 2 εἰ παραλ. C₂ 7 τὰ παραλ. L 10 ἀσφαλῶς
 παραλ. A₁ 23-24 τῶν ὄντων ποιήσασθαι L 24 αἰ παραλ. Σ₁

1. Γραφαὶ ἐνταῦθα καὶ τὰ συγγράμματα Διονυσίου.

2. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 1, PG 3, 997 B.

3. Βλ. Διαδόχου, Κεφάλαια 16, Des Places, 1955, σ. 92 ἐξ.

4. Διαδόχου, Κεφάλαια 70, αὐτόθι σ. 130.

ἐπεστραμμένος, μήτε δι' αἰσθήσεως καὶ τῆς συζύγου ταύτη φαν-
 τασίας ἐνεργῶν, μήτε διανοία καὶ θεωρία τοῖς λόγοις τῶν ὄντων
 ἐμφιλοχωρῶν, μόνῃ δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς
 τὰ μάλιστα καθ' ἑαυτὸν ἂν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἄλλὰ καὶ
 5 τὰς νοεράς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διο-
 γύσιος, καὶ τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δὲ ἀποφαίνῃ μηδὲν εἶναι
 ἀγαθόν, μηδ' ἐκ θεοῦ κατὰ τὰς προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνε-
 ται καὶ ὧν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεστηκότα τὴν κρείτ-
 τω ἔκστασιν. Οὐκοῦν κατὰ σε οὐκ ἀγαθὸν οὐδ' ἐκ θεοῦ ἢ προσ-
 10 ευχῇ «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ»¹.

- 16 Πάλιν γὰρ αὐτὰ σου τὰ ῥήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσ-
 ευχῇ προσαρμοζόμενος. «Παρὰ πάντων ὁμολογουμένου τυγχάνον-
 τος, ὡς προσῆκον τῷ πρὸς τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἐπειγομένῳ πρὸς
 πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλελησθαι, καὶ θεὸς τῷ
 15 τοιούτῳ πρὸς τὸ πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖρα δίδωσι καὶ πάντων
 ἀφαρπάζει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἰσθησιν ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ
 προσευχόμενος, πῶς ἐκ θεοῦ ἢ προσευχῆ, ἧς οὐκ ἔχει αἰσθά-
 νεσθαι; Μάτην γὰρ ἂν γένοιτο, μάταιον δὲ τῶν ἐκ θεοῦ οὐδέν.
 Εἰ δὲ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην
 20 ἐγίησι θεὸς αὐτῷ, ἧς ἀπαλλάττεσθαι πάντες φασὶ δεῖν τὸν πρὸς
 θεὸν ἐπιστρεφόμενον, τοῦ θεοῦ ὄν ἂν περιλάμπη, λήθην πάντων
 καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν δωρουμένου; »². Ὅρᾳς ὅπως οἱ *Περὶ*
προσευχῆς σοι λόγοι τὴν προσευχὴν τελέως καταργοῦσιν; Ὁ
 δὲ θεσπέσιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέται³ τὸν θεῖον
 25 Τιμόθεον προτρεπόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀναβιδά-
 ζει καὶ διὰ τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἴστησιν αὐτὸν τῆς ἀκροτά-
 της περιωπῆς. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφὸς οὐρανίου
 φαύειν ὕψους ἀμέσως οἶει τοὺς ἐπὶ γῆς καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον
 προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «ὅταν ἔρωτι τῆς ἀγά-
 30 πης πρὸς θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄν-
 των παντάπασιν ἐπαισθάνεται»⁴. «Οὐκοῦν», φησὶν ὁ καινὸς οὗτος

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2-3 τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν τοῖς λόγοις A₁ 3 μό-
 νη... προσκαρτερῶν ὧσ' Σ₁ 22 οἱ: ἢ C₂

1. *A' Βασ.* 2, 9. Νείλου (Εὐαγγρίου), *Περὶ προσευχῆς* 58, PG 79, 1180A.

2. Παραθέτει ταῦτα μερικῶς ἀνωτέρω ἐν παραγρ. 8.

3. *Ψαλμ.* 83, 6.

4. *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 1, 10, PG 90, 964 A.

καθηγητής, «οὐδὲ τῶν ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται· μάτην αὐτὰ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαίμεν δ' ἂν ἡμεῖς, οὐκοῦν οὐδὲ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδὲ ταύτης ἐπαισθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατὰ
 5 τοὺς τοιούτους λόγους τὸ προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καὶ φρενοβλαβὲς τὸ τοιαῦτα ἐκ τοιούτων κατασκευάζειν. Τί δὴ φησὶ Μάξιμος, εἶποι τις ἂν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἶπερ τις σοφὸς ἐπαινέτης καὶ ἐραστής; «Ὅταν πρὸς θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημηῇ, τότε οὐθ' ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων αἰσθάνεται»· 'τότε', φησὶν· ὅταν
 10 δὲ ἐν ἑαυτῷ ἢ νοερῶς προσευχόμενος, τότε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημμένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθήσεται.

17 Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἢ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάστασις, τὸ ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν
 15 νοῦν καὶ ἄυλον εἶναι πάντῃ καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι¹, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασὶν ἔξω ἔσται, φησὶν, ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σώμα περικειμένων οὐδεὶς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι, εἰ μὴ ἄρα ὁ καινὸς οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδά-
 20 σκαλος, ἀλλὰ καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοὶ εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσῳ μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἀ καὶ τελειοὶ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικὰ οἷς ἂν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ,
 25 ἀλλ' οὐ κατασπᾶ καὶ ἀχρειοὶ καὶ φθείρει. Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ὡς καὶ αὐταὶ αἱ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμεναι καὶ εἰκόνας ἡμῖν οἶον οὔσαι τῆς ἀνωθεν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἧς ἀρ-
 30 χή ἐστὶν ὁ φόβος τοῦ θεοῦ², παρ' οὗ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἕξιν νεκρωθέν, ὡς ὁ φιλόσοφος καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν, ἀλλ' εἰς θεοφιλῆ προελθὸν ἐνέργειαν τὴν σωτήριον κατὰ-

A₁C₁L Σ₁V₁Mf   1 καθητῆς A₁   9 οὐθ' : οὔτε A₁

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* 2, 61, PG 90, 1004 D.

2. Βλ. *Παροιμ.* 1, 7· 9, 10.

νυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκτει πένθος, τὸν λουτήρα τῆς ἀφέσεως,
 τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενείας, δηλαδὴ τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα,
 φέροντα. Τὸ τοίνυν θεοφιλὲς τοῦτο καὶ καθάρσιον δάκρυον, τὸ τὴν
 προσευχὴν πτεροῦν¹ κατὰ τοὺς τῶν πατέρων λόγους, τὸ τοὺς νοε-
 5 ροὺς ὀφθαλμοὺς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ἢ τῇ προσευχῇ, τὸ πα-
 ρουσαν μὲν τὴν ἐκ τοῦ θεοῦ λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατὰ τὸν
 θεολόγον Γρηγόριον², ἀπογενομένην δὲ ἀνακαλούμενον καὶ διὰ
 τοῦτο λουτρον ἕτερον παλιγγενείας³ ἱεραῶς καὶ βάπτισμα θεῖον ὄν
 καὶ παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μὲν, ἀλλὰ κατ' οὐδὲν
 10 ἥττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δὲ καὶ μείζον, καθάπερ τις τῶν πα-
 τέρων ἀπεφήνατο σαφῶς, «μείζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετὰ
 τὸ βάπτισμα ἢ τῶν δακρύων καθέστηκε πηγῆ»⁴. τὸ τοιοῦτο
 τοίνυν δάκρυον, τὸ καθαῖρον καὶ ἀφαρπάζον τῶν γηϊνῶν καὶ
 ἀναφέρον καὶ συνάπτον τῇ τῆς θεογενείας χάριτι καὶ δι' αὐ-
 15 τῆς τὸν ἔχοντα θεοῦ, τοῦτο τοίνυν ἄρ' οὐκ ἐνέργεια κοινὴ τοῦ
 τε σώματος καὶ τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

18 Πῶς οὖν δεξόμεθα τὸν λέγοντα ὅτι τὸ τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν
 τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος,
 τοῦτό ἐστι τὸ σκότους ἐμπιπλῶν αὐτὴν καὶ κάτω νεύειν παρα-
 20 σκευάζον; Τὰ γὰρ κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καὶ σώματος ἔργα, ὅ-
 σον ἂν σφοδρότεραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχεται τῇ ψυχῇ,
 τοσοῦτον αὐτὴν ἐκτυφλοῖ· ὥστε καὶ γενομένης τὰς τοιαύτας κι-
 νήσεις, ὅσαι κοινὰ εἰσι ψυχῆς καὶ σώματος, πρὸς κακοῦ, φησί,
 γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιούμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τὸ ἀναντες
 25 τοῦ νοῦ ἐνεργείας; Ἄρ' οὐ τάναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἁγίων, μᾶ-
 λλον δὲ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἡμῖν δεδιδραγμένοις καὶ φρονῶν καὶ
 διδάσκων διὰ τούτων δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γάρ φασι
 ὡς ἔστι τις κοινὴ σώματος καὶ ψυχῆς ἐνέργεια, δωρεὰ θεοῦ

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 11 σαφῶς ἀπεφήνατο A₁L 25 ἐνεργείας τοῦ νοῦ A₁
 26 δεδιγμένους V₂

1. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 28, PG 88, 1132 C. Περὶ πένθους γενικῶς αὐτόθι 7.

2. *Λόγος* 40, 31, PG 36, 401 D - 404 A.

3. *Τίτ.* 3, 5.

4. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 7, PG 88, 804 AB. Ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς θεολογίας τῶν δακρύων.

δυντως ἀγαθοπρεπῆς καὶ θεία, ἣ πρόξενός ἐστι τῇ ψυχῇ τοῦ θείου φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καὶ ἀντεισάγουσα τὸν ἱερὸν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορὸν — ὁ γὰρ βουλόμενος, φησὶν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῶ ἀποκτάται αὐτάς καὶ ὁ
 5 βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετὰς κλαυθμῶ κτάται αὐτάς¹ —, οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσὶν ἐνέργειαι κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπὶ τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῇ ψυχῇ, ὁ δὲ φησιν ὡς οὐδεμία ἐστίν. «Πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι, καὶ πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις, ὅσαι κοιναὶ εἰσι ψυχῆς καὶ
 10 σώματος πρὸς κακοῦ γίνονται καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς». Οὐ γὰρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαιρήσεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιδραβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καὶ ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καὶ μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκρωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διὰ τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπι-
 15 κεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτό φησιν ὁ θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τὸ ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίοις ἱερέων, ὅτι «τὰ ἄγια τῶν βεβήλων οὐ διέστειλλον»². Καὶ οὗτος τοίνυν μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καὶ σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστειλεν ἐνεργημάτων.

19 20 «Ἄλλ' ἐγώ», φησὶν, «οὐ τοῦτο τὸ πένθος ἡγοῦμαι ἀπαθὲς καὶ μακάριον· πῶς γὰρ ἂν εἶη ἀπαθὲς ὃ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; Πῶς δ' ἂν εἶη ἀπαθὲς ὃ τὸ παθητικὸν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλὰ μὴ καθ' ἕξιν νέκρωσιν αὐτοῦ τελέως ἐξεργασάμενος;» Ἄλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθη-
 25 μεν, ὦ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ νέκρωσιν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρεῖττω μετὰθεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὀλικῶς ἀπεστραμμένου τὰ πονηρὰ καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ καλὰ, καὶ οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκτησάμενος καὶ ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας,
 30 ὁ οὕτω ποιωθεὶς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλαῖς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4-5 καὶ ὁ βουλόμενος... κτάται αὐτάς ὡς Σ₁ 6 γοῦν A₁
 12 ἐπὶ βλάβῃ V₂ 17 καὶ πρὸ πολλῶν παραλ. A₁ 20 τὸ παραλ. A₁
 22 παθητοῦ V₂

1. Βλ. Ἰσαάκ, Λόγος 85, Σπετσιέρη, σ. 338· 342.

2. Ἰεζ. 22, 26.

ἡδοναίς»,¹ ὁ οὕτως ὑποτάξας τὸ θυμικόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφοτέρᾳ ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καὶ κριτικῷ καὶ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τὸ λογιζόμενον². παράχρησις γὰρ ἐστὶ τῶν δυνάμεων τῆς
 5 ψυχῆς ἢ τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα, καθάπερ καὶ τὴν μεμωραμένην σοφίαν³ ἢ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις· εἰ δέ τις καλῶς ταύταις χρῆτο, διὰ μὲν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶς ἐκλαμβανομένων τὴν θεογνωσίαν πορίσεται, διὰ δὲ
 10 τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρὸς θεοῦ πεποιήται κινουμένου, τὰς καταλλήλους ἀρετὰς ἐργάσεται, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ τὴν ἀγάπην ἐνστερνίζόμενος, τῷ δὲ θυμοειδεῖ τὴν ὑπομονὴν κατακτώμενος. Οὐχ ὁ νεκρώσας τοίνυν, ἐπεὶ καὶ πρὸς τὰς θείας
 15 ἔξεις καὶ σχέσεις καὶ διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καὶ ἀνεργητος, ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ νῷ, φύσει λαχόντι τὴν ἡγεμονίαν, πρὸς θεοῦ ἀγόμενον ἢ δέον, ἀνατείνεσθαι διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἔξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καὶ εἰς ἀρίστην ἔξιν προδιβάξειν ταύτην, ἣτις ἐστὶν ἢ πρὸς θεὸν ἀγάπη⁴, δι' ἣν πληροῖ κατὰ τὸ λόγιον τὰς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντο-
 20 λὰς⁵, ἐξ ὧν διδάσκεται καὶ ἐνεργεῖ καὶ κτᾶται τὴν εἰλικρινῆ τε καὶ τελείαν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τὴν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

20 Αὕτη μὲν οὖν ἢ πρὸς τὴν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδὸς ἐξηλλαγμένη τέ ἐστὶ καὶ ἄνω βαίνουσα καὶ τοῖς ἀνακεχωρηκό-
 25 σι τοῦ κόσμου μάλιστα ἀρμόσει· σχολάσαντες γὰρ θεῷ καὶ ἀνεπιθολώτῳ νῷ τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίᾳ διακαρτερήσαντες διὰ τῆς συνουσίας ταύτης, εὐχερῶς τὸν συρφετὸν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καὶ τὴν ἀγάπην σφίσι αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 24 ἐξηλλαγμένη V₂

1. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 29, PG 88, 1149 A.

2. Ἡ ἀπάθεια τῶν μοναχῶν δὲν σημαίνει ἀδράνειαν, ἀλλ' ἐνεργὸν πόλεμον κατὰ τῶν παθῶν.

3. *A' Κορ.* 1, 20.

4. Ἡ μνήμη Θεοῦ ἔκφρασις τοῦ Διαδόχου, *Κεφάλαια* 11, 31, 58, 59, 63, 73 κ.ἄ., συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς. Ἡ ἔξις θείας ἀγάπης, αὐτόθι 90, 91 κ. ἄ.

5. Ἰω. *A'* 4, 7 κ. ἑ. 5, 1 ἐξ.

Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστὶ βιαζομένους ἑαυτοὺς κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καὶ τὰ παθητικὸν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δὲ ἡ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ
 5 ἠδεῖαν τὴν πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καὶ τὴν διάθεσιν εἰς ἕξιν μετατίθησιν· ἡ δὲ χαρίζεται τὸ πρὸς τὰς πονηρὰς ἕξεις τε καὶ σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τὸ δὲ πρὸς τὰ πονηρὰ τοιοῦτον μῖσος τὴν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἡ πρὸς τὸν μόνον ἀγαθὸν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καὶ ἐνεργὸν παραστῆσαι δεῖ τῷ θεῷ τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ἡ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καὶ περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησὶν, «ὕμᾶς διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ θεοῦ παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἀγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ»¹. Πῶς οὖν τὸ ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἂν παρασταίῃ θυσία τῷ θεῷ εὐάρεστος ;
 10 Ὅποτε λεία μὲν ὀρώσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεία ἐλεηθήσεται»², καὶ τὸν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καὶ πορίζουσιν ἡμῖν, ὅτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατὰ τὸ δαδτικὸν μεμνήσθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς³, οὐκ ἀκροατὴν ἐπιλησιμονῆς κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γεγόμενον, ἀλλὰ «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείναντα καὶ μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ»⁴, γλώσσα δέ, χεῖρές τε καὶ πόδες ὑπηρετώσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἶ ἐνέργειαι αὐταὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ ;
 20 Οὐ κοιναὶ εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ; Πῶς οὖν αἶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καὶ ἐκτυφλοῦσι τὴν ψυχὴν ;

21 Ὁ δὲ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » φησί, «τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι⁵ ; » Ἄρ' οὖν οὐ κοινὴ ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ ; Πρὸς κακοῦ τοίνυν αὐτὴν νομιοῦμεν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς ;
 30

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 18 δαυιτικὸν LΣ₁V₂Mf

1. Ρωμ. 12, 1.

3. Ψαλμ. 102, 18.

5. Β' Κορ. 11, 29.

2. Παροιμ. 12, 13α.

4. Ἰακ. 1, 25.

Καὶ μὴν τοῦτό ἐστι δείγμα ἀκριβές τοῦ τὸν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς
 ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μὲν ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ, ὁμοία δὲ κατὰ τὸ θεο-
 παράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καὶ μεγάλῃ ἐντολῇ¹. Διόπερ ὁ αὐ-
 τὸς ἀπόστολος Ῥωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστι», φησί, «με-
 5 γάλη καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν
 μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα»². Ὅρας τὸ παθητικὸν ζῶν
 καὶ ἐνεργὸν τῆς ἀπαθοῦς καὶ θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δὲ ἀδια-
 λείπτως ἐκείνη προσήυχετο καὶ ἀδιαλείπτως ὠδυναῖτο³, συνυπάρ-
 χουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς;
 10 ὅτι δὲ οὐ συνυπάρχουσαν μόνον ἀλλὰ καὶ συνεργούσαν, ἔδειξεν
 ὁ αὐτὸς διὰ τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ· «ἠὺχόμεν γάρ», φησί, «αὐτὸς
 ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»⁴· καὶ
 ἀλλαχοῦ, «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν
 θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν»⁵· πάντως διὰ τὴν
 15 ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς
 ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἠγγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ'
 ἕξιν νέκρωσιν;

22 Ἄλλ' ὡς ἔοικεν ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤκουσέ τε
 καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναλγησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε
 20 οὔσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν καὶ ἄλλος
 ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναλγησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καὶ κοιναὶ ψυχῆς
 καὶ σώματος ἐνέργειαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δὲ τελειοῦσαι τὴν
 ψυχὴν, εἴπερ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἢ τελείωσις
 αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματός ἐστι τοιαῦτα ἔργα, πόσω
 25 μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῷ· τὸ
 γὰρ σῶμα διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἴσχει συναφήν.
 Ὁ δὲ φιλόσοφος ὁμοίον τι ποιεῖ, ὥσπερ ἂν εἴ τις, ἀκούσας τοῦ
 θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καὶ γινώτε ὅτι ἐγὼ εἰμι θεός»⁶,
 εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θείοις τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐρ-
 30 γάζομενους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων, «σχολάσατε, εἶπεν ὁ θεός,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4 φησί παραλ. Σ₁ 9 τῇ προσευχῇ παραλ. A₁L 19
 δ' V₂ 20 πατρῶων Mf

1. Ματθ. 22, 36 κ. ε.

2. Ρωμ. 9, 2 ἐξ.

3. Α' Θεσσ. 1, 3· 2, 13· 5, 17. Ρωμ. 9, 2.

4. Ρωμ. 9, 3.

5. Ρωμ. 10, 1.

6. Ψαλμ. 45, 11.

ὁμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε¹. «Νεκρώσατε» γάρ, φησί καὶ ὁ ἀπόστολος, «τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος κακὸν καὶ τὴν πλεονεξίαν»². Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν
 5 καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς γηϊνάς. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, οὐδὲ τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη, οὐδὲ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς· «τὸ ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν πρὸς θεόν, ὁ θυμὸς ἔστω σοι κατὰ μόνου τοῦ ὄψεως»³.
 10 Πῶς οὖν νεκρωμέναι αἱ δυνάμεις αὗται τῆς ψυχῆς, ἢ κινήθειν τις τούτων πρὸς τὴν θεῖαν ἀνάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν θεὸν εὐχαῖς, ἢ διεγερθεῖν κατὰ τοῦ ὄψεως ἐν ταῖς ἀτόποις προσβολαῖς;

23 Πῶς δὲ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἰσθησιν μὲν καὶ φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικὸν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατὰ τινα τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἡ πολλῶ μᾶλλον οὐδὲ τοῦτο; αἱ γὰρ τούτου ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα». Βαβαί! πῶς κατορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἡ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γάρ
 20 τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι· ταύτη γὰρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθά τε καὶ ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καὶ τῷ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον⁴, ἐπαινοῦμέν τε καὶ μεμφόμεθα. Νέκρωσις ἄρ' οὖν ἔστι τοῦ λογιστικοῦ θείοις θεωρήμασιν ἐνασχολεῖσθαι καὶ
 25 θεῶ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτῳ διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνήμης; Ἡ τοῦτό ἐστιν ἡ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθῆς ἐνέργεια τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδὲ τὸ παθητικὸν νεκροῦσιν οἱ ἔρασταὶ τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἄργον καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδὲ γὰρ ἂν σχοῖεν ὅτῳ ἂν ἔρῳεν
 30 τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸ πονηρόν, οὐδὲ δι' οὗ τοῦ μὲν ἀλλοτριω-

Α₁ C₁ L Σ₁ V, Mf   3 τίνα Σ₁ V,   5 πάθος δὲ ποῖον L,   7 συμπεφυκυίας C₂,
 12 διενεργηθεῖν A₁,   15-16 δεξόμεθα κώδ. Mf

1. Κολ. 3, 5.

2. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 26, PG 88, 1068 D.

3. Ἰσως οὕτω ἐκ παραδρομῆς ἀντὶ Νεμεσίου, *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* 31, PG 40, 725 A.

θεῖεν, οἰκειωθεῖεν δὲ τῷ θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὄλην μετατιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς θεὸν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γάρ, φησί, «κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὄλης τῆς ἰσχύος σου»¹, ταῦτόν δ' εἰπεῖν τῆς δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως ὄλης· 5 Δῆλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὴ διατεθὲν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς δυνάμεις τῶν γητίνων ἀπανίστησι καὶ ἀνατείνει πρὸς θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινὲς πορίζει καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἰργει, ἀλλὰ καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν 10 ἑαυτῷ τὸν θεόν· τοῦτο διατεθὲν οὕτω καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλγη ῥᾶον φέρειν τοῖς ὑπὲρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχουσι παρέχει· δι' αὐτοῦ γάρ ἐκείνῳ τῷ φίλτρῳ κατ' ἄκρας ἀλόγτες καὶ οἶον ἀπαναστάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς 15 καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα κοινωνίᾳ, τὰ σαρκὸς ταῦτα πάθη κατὰ μόνον τὸ κρίνειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

24 Καὶ τί δεῖ πλείω περὶ τούτων γράφειν; Δῆλον γάρ ἐστι πᾶσιν, εἰ καὶ μὴ τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σταυρῶσαι τὴν σάρκα σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις»² προσετάγημεν, οὐχ ἴν' ἡμᾶς αὐτοὺς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν σώματος 20 ἐνέργειαν καὶ ψυχῆς δύνάμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς ἂν τῶν μὲν φαύλων ὀρέξεών τε καὶ πράξεων ἀποσχώμεθα καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυγὴν ἀνεπίστροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώμεθα δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατὰ τὸν Δανιήλ³, τελείῳ φρονήματι 25 ζῶντες ἐν αὐταῖς καὶ κινούμενοι καὶ ἀνδρικῶς ἀεὶ χωροῦντες εἰς τὸ πρόσω, κατὰ τὸν ἀπὸ Σοδόμων ἐξιόντα Λώτ, ὃς ἀεὶ προβαίνων καὶ ἀκίνητος πρὸς τὰ ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτὸν διειτήρησε, τῆς εἰς τοῦπίσω στραφείσης συζύγου νεκρωθείσης⁴. Ὅτι μὲν οὖν ζῶν ἔχουσι καὶ τὰ κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τὸ τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἱκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι. 30

A₁C₂L₁Σ₁V₂Mf   27 πρὸς: εἰς Σ₁

1. Δευτ. 6, 5 καὶ Μάρκ. 12, 30.

2. Γαλ. 5, 24.

3. Δαν. 9, 23· 10, 11· 19.

4. Γεν. 19, 17 κ. ἑ.

25 Νῦν δ' ἴδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τὴν ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφείς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσευχὴν εἰσηγήσει τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως τοῦ συκοφαντῆσαι καὶ διαστρέψαι καὶ διαβαλεῖν πλέον ἰσχυρεν οὐδέν, ἑαυτὸν καὶ τοὺς
 5 οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχὶ τὸν δοσιον ἐκείνον, διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρὸς καταψεύδεται, τὸ πρῶτον αὐτὸν παραδεδωκέναι λέγειν τὰς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἃς ὑβρίζων 'εἰσπνοᾶς' ἐκάλεσε· πολλοῖς γὰρ χρόνοις πρότερον ταῦτα προεισηγήσαντο πνευματι-
 10 κοὶ ἄνδρες ἕτεροὶ καὶ ῥήμασι καὶ νοήμασι σχεδὸν τοῖς αὐτοῖς, καὶ τοῖς τῶν πατέρων ἀπάντων λόγοις πολλὰς ἂν εὗροι τις φωνὰς συμμαρτυρούσας αὐταῖς, οἷάπερ ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ διὰ λόγων ἡμῖν τὴν πνευματικὴν Κλίμακα τεκτηναμένου· «Ἰησοῦ» γάρ, φησί, «μνήμη κολληθήτω τῇ πνοῇ σου καὶ τότε γνώση ἡσυχίας
 15 ὠφέλειαν»¹. Μετὰ τοῦτο, «βίαζε τὸν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ δοσίου ἐκείνου «μετὰ τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν εἰσελθεῖν»² — τουτέστι κολληθῆναι τούτῳ καὶ τὰ ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον· «ἡ καρδία» γάρ, φησὶν, «ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὄργάνου καί, ἐπειδὴν κατάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χά-
 20 ρις, ἡγεμονεύει πάντων τῶν μελῶν καὶ τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν χρῆ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τοὺς τοῦ πνεύματος νόμους»³ —, ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμφθεγγομένου, πάλιν οὗτος διὰ συκοφαντίας ἐπηρεάζει καί, διελὼν ἀπὸ τοῦ 'νοῦ' τὸ 'βίαζε', τῷ εἰσπνεομένῳ συνεῖρει πνεύματι, καὶ συκο-
 25 φαντικῶς οὕτω διαφθείρας μετὰ τῶν ῥημάτων καὶ τὴν διάνοιαν, εἶτα κατὰ τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐτὸς πνεῖ, τῶν ἀτοπωτάτων οὐσας ἀποδεικνύς. Ἀλλὰ καὶ 'νοῦν' ἐκείνου λέγοντος τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ χρῆν εἶναι διὰ τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καὶ παρασκευάζειν εἴσω νεύειν τοὺς
 30 προσευχῆς ἐπιμελομένους, ὁ φιλόσοφος 'νοῦν' αὐτὸν αὐθις συκοφαντεῖ λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ· καὶ γὰρ οὕτω πολλῶν εὐπορῆσαι τόπων κατὰ τῶν δοσίων φωνῶν ὑπενόησεν.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 30 ἐπιμελουμένους Mf

1. Ἰωάννου Σιναίτου, *Κλίμαξ* 27, PG 88, 1112 C.

2. Νικηφόρου, *Περὶ νήψεως*, PG 147, 963 B - 964 A.

3. *Ὁμιλία* 15, 20, PG 34, 589 AB. Βλ. ἀνωτέρω 1, 2, 3.

26

Ἐμῶν δ' αὖθις ἀλήθῃς διευκρινούντων, αὐτὸς ἀντειπεῖν οὐκ ἔχων, «ἔστωσαν», φησί, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδασκαλία πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέντας ἄν». Καὶ σὺ τοίνυν ὁ διδάσκων ἂ μὴ συνήκας, φαίη τις ἄν πρὸς τὸν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεκρούσθης ἢ οὐ; Παρακρουσθεὶς μὲν γάρ, πῶς ἀξιότις κατ' αὐτὸ διδάσκαλος εἶναι, τοῦ διδάζοντος δεηθεὶς καὶ μαθὼν παρ' ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν, μὴ παρακρουσθεὶς δέ, πῶς ὑδρίζεις ἀπὸ τοῦ κατὰ σὲ φαινομένου τὸν μηδὲν ἀτοπον διαγοούμενον, καὶ ταῦτ' οὐχ ὅτι κακῶς ἐξεῖπεν, ἀλλὰ κακῶς ἐνενόησεν;

10 Εἰ γὰρ ἄμφω κακῶς ἐκεῖνος, πῶς ἄν σὺ, κατήγορος ὢν, τὸ νοούμενον παραδραμῶν, κατὰ μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἴπερ ἐφυλάξω τὴν ἀπὸ τῶν ῥημάτων ἀπάτην αὐτὸς καὶ τοῖς ἄλλοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τὴν τε διάνοιαν καὶ τὸν πατέρα τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνω τίθεσθαι καὶ τῶν ῥημάτων ἐκείνων οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητὴν ποιεῖν σαυτόν. Εἰ γὰρ τοῦτό τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ, καταλογογραφήσειε τοῦ ἐντελλομένου τὴν τοῦ σώματος νέκρωσιν, ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους διδάσκοντος, ἄρ' ἄν αὐτὸς ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μὴ μεταβουλεύσαιτο τῆς μετὰ τῶν

20 ἀντιθέων καταδίκης; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασίλειος ὁ μέγας—ἵνα παραπλησίω τοῖς ὑπὸ σοῦ κατηγορημένοις παραδείγματι χρήσωμαι—, τί τοίνυν ὅθ' οὗτος εἶπε τὸν νοῦν ἔξω διαχεισθαι¹ καὶ ἑπανάγεσθαι² πάλιν¹, κακῶς ἐροῦμεν αὐτόν, ὡς τὴν τοῦ νοῦ ἀμετάβητον οὐσίαν διαχεισθαι λέγοντα καὶ τὴν μηδέποτε ἑαυτὴν ἀπολείπουσαν ἑπανάγεσθαι, ἢ ἑνοῦν² νοήσομεν αὐτὸν λέγειν τὰς μεταβατικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, αἱ δὴ ποτέ εἰσιν αὐταί;

27

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ φαινομένου κατηγορεῖν ὑπὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξελεγχόντων εἰρχθεὶς καὶ κατὰ τοῦ νοουμένου ὄλος

30 χωρῆσαι προθυμηθεὶς, κατὰ τε τῶν ὑπὲρ τοῦ σεπτοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου² γεγραμμένων ἡμῖν τὸν ἀγῶνα μετασκευάσας αὐτῷ, τῆς συκοφαντικῆς αὐτοῦ κἀνταῦθα τέχνης οὐκ ἐπιλέληστο, μᾶλλον

A₁C₁L Σ₁V₂Mf

1 ἀντειπεῖν αὐτὸς L

1. Ἐπιστολὴ 2, PG 32, 228 A.

2. Τοῦ Νικηφόρου, ὑπὲρ οὗ ἔγραψεν ὁ Παλαμᾶς ἐν τῇ πρώτῃ τριάδι.

δ' ἐπιλελησθαί πως οὐκ ἐδυνήθη. Πῶς γὰρ ἀντειπεῖν τοῖς διὰ
 τὴν ἐνοῦσαν ἀλήθειαν ἀναντιρρήτοις οὐσιν ἔσχεν ἂν καὶ δυσ-
 σεβείας ἔγκλημα προστρίψαι τοῖς εὐσεδέσι, μὴ τὴν συκοφαντίαν
 5 τούτοις ἐνεύρας; Ἡμῶν τοίνυν πρῶτον σαρκικὸν λογιστικὸν ὄρ-
 γανον τὴν καρδίαν εἰπόντων, κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον, οὐ καὶ
 τὰς τοῦτο δηλούσας ῥήσεις ἐκεῖ προϋθέμεθα¹, τὸ 'σαρκικὸν' ἀπα-
 λείψας οὗτος καὶ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον παραγαγὼν λέγοντα
 τῷ λεπτῷ καὶ φωτοειδεῖ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἀνακίρνασθαι τὴν
 νοεράν οὐσίαν², ἀκολούθως μὲν συνάγει τούτῳ καὶ ὡς 'ὄργάνῳ
 10 πρῶτῳ' χρῆσθαι φάναι τὸν ἅγιον, ἀνακολούθως δὲ τοῖς ὑφ' ἡμῶν
 λεγομένοις ἐπιτίθεται, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ ἁγίου
 ῥήμασι, φάσκοντα τὴν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τὸ φωτοειδὲς ἐκεῖνο, πρῶ-
 τον ὄργανον λογιστικόν. Ἄλλ' εἰ τὸ 'σαρκικὸν' προσθείης, ὦ σο-
 φιστά, καθάπερ εἰρήκαμεν ἡμεῖς, μακρὰν ποιήσεις τὴν διαβεβλη-
 15 μένην ἐναντιότητα καὶ συμφώνους ὄψει τοὺς ἁγίους ἀλλήλοις καὶ
 ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδραγμένους· οὐ γὰρ ἔστι σὰρξ τὸ τῆς
 ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδὲς.

28 Ἄλλὰ καὶ ἑτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ῥημάτων πρὸς τὸν
 Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεὶ φαμεν ὄργανον μὲν ὄργάνων τὴν
 20 καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δὲ τὸν νοῦν δι' αὐτῆς τούτῳ ὡς ὄρ-
 γάνῳ, γνωστὴν δείκνυμεν οὐσαν τὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος
 ἔνωσιν, παρ' ἐκείνου λεγομένην ἀπερινόητον³. Τί γοῦν ἐκεῖνος,
 ὅταν λέγῃ προσφυῆσαι μὲν τῷ αὐξητικῷ τὸ αἰσθητικόν, μέσως
 ἔχοντι τῆς τε νοεῶς καὶ ὕλωδεστέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τὸ τοῦ
 25 αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον τὴν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ⁴
 καὶ τούτῳ ὡς ὄργάνῳ πρῶτῳ χρῆσθαι καὶ δι' αὐτοῦ τῷ σώματι;
 Ἄρ' οὐ μᾶλλον ἡμῶν καὶ πολλῷ μᾶλλον γνωστὸν καὶ ῥητὸν ἐ-
 ποιήσατο τὸν τρόπον τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τὸ σῶμα συναφείας; Πῶς
 οὖν λέγει ταύτην ἀνεπινόητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἄρα καὶ αὐ-
 30 τὸς ἀντιλέγειν ἑαυτῷ τῇ σῆ σοφίᾳ δοκεῖ; Καὶ πῶς οὐ κατὰ σέ,
 εἴπερ σεαυτῷ γοῦν ἔπεσθαι γινώσκεις; Ἄλλ' ἐγῶμαι ὡς ἐπαφῆν
 μὲν ἐπὶ τῶν τοιούτων λέγομεν καὶ χρῆσιν καὶ ἀνάκρασιν· τίς
 δὲ αὕτη καὶ πῶς ἂν τελεσθεῖη νοεῶς φύσεως πρὸς σωματοειδὲς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 10 δὲ: μὲν A₁ 18 ὑπενόησε A₁L

1. Βλ. ἀνωτέρω 1, 2, 3 καὶ 1, 3, 41.

2. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 8, PG 44, 145 C.

3. Αὐτόθι 15, PG 44, 177 B.

4. Αὐτόθι 8, PG 44, 145 C.

ἡ σῶμα, νοῆσαι τε καὶ φράσαι κοινῇ πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πατέρες καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς. Σὺ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσεις χαίρων, ὡς ἔοικε, κάκεινους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διὸ καὶ ἡμῖν ἀντίκεισαι, συμ-
5 φθεγγομένους αὐτοὺς ἀλλήλοις δεικνύσι.

29 Τοῦ γὰρ μεγάλου Μακαρίου τῆ τῆς χάριτος ἐνεργεῖα διδαχθέντος καὶ ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τὸν νοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς λογισμοὺς πάντας τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὀργάνῳ, τοῦ δὲ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντὸς τοῦ σώματος τούτου, ὡς ἀσώματος¹, ἡμεῖς
10 εἰς ἐν τὰ δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες ἀμφοτέρα καὶ μὴ ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καὶ μὴ ἔνδον ἐστί, φαμέν, κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος ὁ νοῦς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐκτὸς τοῦ σώματος, ὡς συνημμένος τούτῳ καὶ πρώτῳ σαρκικῷ ὀργάνῳ τῇ καρδίᾳ χρώμενος ἀφράστως κατὰ τὸν μέγαν
15 Μακάριον². Ἐπεὶ τοίνυν κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δὲ οὗτος ἔνδον, ἤκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται· καὶ γὰρ οὐδ' ὁ λέγων μὴ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματος, ἀντίκειται τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτὲ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον λέγοντι παρθενικῆς καὶ παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συνημμένον
20 ὑπερ λόγον τῷ καθ' ἡμᾶς φυράματι διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον.

30 Σὺ δ' ἡμᾶς τοὺς μὴ διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφορομένους, καίτοι περὶ τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τὴν πρὸς τὸ σῶμα συναφὴν ὁ νοῦς, καὶ ποῦ κεῖται τὸ φανταστικὸν τε καὶ δοξαστικόν, καὶ τίνα
25 τὸ μνημονευτικὸν ἔλαχε τὴν ἰδρυσιν, κἂν τῷ σώματι τί τῶν μερῶν τὸ καιριώτατον καὶ οἶον καθηγούμενον τῶν ἄλλων, καὶ ὅθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τὸ αἷμα, καὶ εἰ ἀμιγῆς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστι, καὶ ποίῳ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἀγγεῖῳ χρῆται, περὶ τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεστι παντὶ λέγειν τὸ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 15 ἄλλον V, 22 δεῖξαι σπεύδεις A₁ 28 χειμῶν A₁

1. Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου 12, PG 44, 157 D.

2. Τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα ἐν Ἀγιορειτικῷ τόμῳ, PG 150, 1232 A. Ἦσαν ὁμοῦς διάφοροι αἱ προϋποθέσεις τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Μακαρίου.

δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τὰ εἰκότα λέγουσιν, ὡσπερ
καὶ περὶ ἀκινήσιας ἄστρον καὶ ἀστέρων κινήσεως, μεγέθους τε
καὶ φύσεως ἐκάστου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ὅσα μὴ σα-
φῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ πνεῦμα, μόνον γινώσκον ἀκριβῶς τὴν
5 διὰ πάντων δεικνυμένην ἀλήθειαν¹. ὥστ' εἰ καὶ ἀντιλέγοντας
τῷ Νύσσης θείῳ καὶ σοφῷ Γρηγορίῳ κατὰ τοῦτ' ἐφώρασας ἡ-
μᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν χωρῆσαι διὰ τοῦτο· πόσους γὰρ οἶει
τοὺς σφαῖραν λέγοντας τὸν οὐρανὸν καὶ πόλους τοῖς πλανωμέ-
10 λείου², πόσους δ' ἀεικίνητον, ἔστιν ὢν ἰσάντων, πόσοις δ' ὁ
ἥλιος κύκλῳ περιέρχεσθαι δοκεῖ, μὴ τοῦτο τοῦ ἀγίου Ἰσαὰκ νο-
μίζοντος; Πάντας οὖν τούτους σύ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφήναιο
τοῖς πατράσιν ἀντιλέγειν, ὡσπερ καὶ ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτὸς ἐξελεγ-
χθήσῃ μὴ εἰδῶς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἐπεσθαι πάντα ἡμᾶς
15 ἐκείνοις ἀναγκαῖον, καὶ ἔοικας μοι μὴδ' ἐνθυμηθῆναί ποτε ταύ-
την ἢ διακρίναι τῆς μὴ ἀναγκαίας· διὸ ἐν τοῖς πρὸς τὸν μακά-
ριον βίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τοὺς ἄλλους ἀκριβῆ τὴν
ὁμολογίαν ἀπαιτεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τὴν μακα-
ριότητα.

20 Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημέ-
νοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τὰναγκαιότερα τρέψωμεν
τὸν λόγον.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 σε παραλ. L 8-9 πλανομένοις A₁ 9 ἰσαρί-
θμοις Σ₁ ἄστρασι κώδ. Mf 10 ὢν Mf 15 ἐνθυμῆναι L 21 τὰ
ἀναγκαιότερα L

1. Βλ. Βασιλείου, Ὁμιλία εἰς 14 ψαλμὸν 3, PG 29, 256 BC.

2. Εἰς Ἑξαήμερον 1, 11, PG 29, 25 BC.

2, 3

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
 ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
 ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ
 ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

- 1 Ὁ δὴ τῆς νοεράς προσευχῆς κατὰ τῶν διὰ βίου ταύτη προσ-
 ανεχόντων τοιοῦτος ὑφηγητῆς καὶ περὶ φωτὸς ἱεροῦ διδάσκειν ἀ-
 ξιοῖ τοὺς δρώντας, καὶ ταῦτα τυφλὸς ὢν αὐτός, ὡς καὶ αὐτὸς ἀρ-
 νεῖσθαι οὐκ ἔχει¹, ἀμαρτάνειν αὐτοὺς ἰσχυριζόμενος ὅτι τοῦθ' ὃ
 5 μὴ βλέπει, τυφλὸς ὢν οὗτος, φῶς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ ταῦτ' οὐ
 τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν ὄντων ἢ τῶν μικρῶ πρὸ
 ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καὶ θεοπτίας ὕψει βεδοημένων ἀμαρ-
 τάνειν περὶ τὸ φῶς ἀποφαινόμενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς ἐκ
 παλαιοῦ προσκυνητοὺς ἡμῖν ἀγίους, ὡς ὁ λόγος δείξει προϊῶν.
 10 Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρὰ τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐ-
 τοῦ² — καταπεπληγμένων, ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τὴν ὑπερ-
 βολὴν καὶ σιωπῆ τὴν οὕτω σαφῆ κατὰ τῶν ἀγίων πατέρων πα-
 ρελθεῖν βλασφημίαν οὐκ ἐνεγκόντων, ἀμα δὲ καὶ δεδοικόντων
 περὶ σφίσιν αὐτοῖς μὴ τοῦ τοιοῦτου μύσου κοιωνοὶ γένωνται,
 15 σιωπῆ παρελθόντες, ὃ καὶ ἡμᾶς ἀρτίως πρὸς τὸ γράφειν μάλι-
 στα τῶν ἄλλων ἐπῆρεν —, ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιούτων ἀ-
 κήκοε λεγόντων πρὸς αὐτὸν ὡς, ἄμύητος ὢν καὶ τυφλὸς ἀντικρυς
 πρὸς τὰ τοιαῦτα, τί ποτε παθῶν περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων
 ἐγχειρεῖς λέγειν, ὢν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαῖοις τῶν πεπειραμένων
 20 ἀκούων;³, ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τούτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ
 ἔχων, πᾶσι φανερὰν προκειμένην, «οὐ θαυμαστόν», φησὶν, «εἰ
 τυφλὸς ὢν αὐτὸς βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλλων
 τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἡγεμῶν ἀπλανῆς κατασταίῃ», τῇ περι-

A₁C₂L Σ₁V, Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ A₁C₂L Γρηγορίου V, τοῦ ἀ-
 γίου Γρηγορίου Σ₁ πρὸ τίτλου: ὁ περὶ φωτὸς ἱεροῦ β' τοῦ ἀγίου λό-
 γος Σ₁ 1 δὴ: δὲ A₁ 11 καινοφωνίας C₂

1. Ὁ Βαρλαάμ ἐδέχετο τὸν χαρακτηρισμόν, βλ. ἀμέσως κατωτέρω.
2. Κατὰ τὰς μετὰ τῶν μοναχῶν συζητήσεις, βλ. εἰσαγωγὴν σ. 318 ἐξ.

ουσία τῆς περὶ τὸ λέγειν δυνάμεως καὶ τῆ πιθανολογία τῶν
 διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὐρηκέναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ τῆς εὐαγ-
 γελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τάναντία τούτῳ σαφῶς λεγούσης·
 «τυφλὸς γὰρ τυφλὸν ἐὰν ὀδηγῆ», φησὶν, «ἀμφοτέροι εἰς βόθυ-
 5 νον ἐμπεσοῦνται»¹. Ἐγὼ, φησὶν ὁ τυφλὸς οὗτος καὶ τῶν
 τυφλῶν ὀδηγὸς ἐχόμενος, ἔπεσθαι τοῖς ὀρώσι δύναμαι. Καί
 τίς τῶν τυφλῶν, ὃς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλὸς μὲν γὰρ ὢν ἀμ-
 φοτέρῳ τῷ πόδε τε καὶ τῷ χεῖρει καὶ παρειμένος παντάπασιν,
 οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιτο, οὐδ' ἂν ἔποιτο, οὐδ' ἂν ὀδηγοῦ τὸ πα-
 10 ράπαν δέοιτο, κλινοπετῆς ὢν· χεῖρας δ' ὑγιαίνων καὶ πόδας, τοῦ
 χάριν, τυφλῶν κράτιστε, μὴ τοῦ ὀρώντος μᾶλλον ἢ σοῦ ἐχόμε-
 νος ἔποιτο; Κλέπτων τοίνυν ἕοικας παρέχειν σαυτῷ τὸ τῆς ἀνα-
 βλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δὲ τὴν οἰκείαν αὐτὸς περὶ τὰ τοιαῦτα
 πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεις, ἀντιλέ-
 15 γειν τοῖς σὲ τυφλὸν ὀρώσιν οὐκ ἔχων. Πῶς γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτ'
 ἦν, ὀδηγὸς τῶν ἄλλων εἶναι τυφλῶν ἡξίους; Ἴσθι τοίνυν, κατὰ
 τὸν ἐν εὐαγγελίοις διὰ πίστεως ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέ-
 ψαντα τυφλόν, ὃς «τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας»²
 ἔλεγεν ὀρᾶν. Εἰ τοίνυν τοιοῦτος σὺ τὰς ὄψεις ὢν, ἀλλὰ μὴ τε-
 20 λείως ἐκκεκομμένος, εἶτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενὲς ὀρώης,
 ὡς τοὺς ἄλλους διδάξων τί ποτέ ἐστιν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν
 παρὰ σοῦ σκότον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωστήρα, τὸν ὀλο-
 λαμπῆ, τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας; Εἰ γὰρ τὴν τῶν καθαρῶς ὀ-
 ρώντων συμμετρίαν ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους
 25 ἐπιχεῖν δοκεῖ τὰς ἀκτίνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιοῦς ὄψεως ἀτενίζουσι,
 πῶς οὐκ ἂν φωτὸς ἀμικτον σκότος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ φέγγους
 προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μὴ ὅτι γελοῖον, ἀλλὰ καὶ καταγέλα-
 στον τὸν τυφλὸν περὶ φωτὸς ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

2 Ἄλλὰ γὰρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τὸ βάθος,
 30 ὃ περιστείλας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἔκρυψεν ἢ ἐνέφηγε.
 Φησὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλοὺς μὲν εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους,
 πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἁγίων πρὸς οὓς προῶν ἀν-
 τιλέγει φανερώς, ἑαυτὸν δὲ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων,

A₁C₁L Σ,V,Mf 5 πεσοῦνται Σ₁ 17 τελέως A₁L 21 διδάσκων A₁

1. *Ματθ.* 15, 14.

2. *Μάρκ.* 8, 24.

δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τὸ φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνοραῶν
 μόνον δύνασθαι τοὺς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν
 νοῦν ἔπεσθαι τε τούτοις, οὕτω καὶ τοὺς ἐχομένους ὀδηγεῖν. Ἄλλ'
 ὁ τοιοῦτος, ὦ φιλόσοφε, οὐκέτι τυφλός· τοῖς γὰρ πρὸς ἀνάβλε-
 5 ψιν ἠγγησαμένοις, δηλαδή τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς σὺ φῆς, ἠκο-
 λούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεψεν. Εἰ δὲ μὴ ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας,
 πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δι' ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν;
 Οὕτως ἀνακόλουθος εἰ σαυτῷ σὺ σαυτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέ-
 ποντα μαρτυρῶν. Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σὲ νοητὸν ἐστι
 10 φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τοὺς τοσοῦτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, σὺ δ' ἔχεις
 τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖς, πῶς καὶ σὺ τυφλός
 καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἐνι φωτισθῆναι, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς
 ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο πολλαχοῦ φῆς, οὐδ'
 ὁ μέγας Διονύσιος, ὃ νομίζεις εἰδέναι ἔπεσθαι, ἄλλως ἐφωτίσθη τε
 15 καὶ φωτίζει· τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς κατὰ σὲ τοῦτο μόνον οἶδεν, ἔπε-
 σθαι τοῖς εἰδόσιν· ἀλλὰ κάκεινοι τὸν ὁμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ
 παραπλησίως ἔχοιεν ἄν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὄρμαθός, ὃν ἡμῖν
 διὰ τῶν σῶν λόγων συναθροίζεις ἀρτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλε-
 ψιν ὀδηγούντων καὶ μενόντων τυφλῶν; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς
 20 ἔποιντο γραφαῖς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἰσχυρισσαμένους εὐρήσεις,
 οἳ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν γραφῶν ἐξηλέγχθη-
 σαν ὑπὸ τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἐπομένων αὐταῖς.

3 Σὲ δ' εἰ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καὶ αὐτὸς ἔπη τοῖς ἁγίοις, οὐ
 μόνον τυφλὸν ἂν σε εἴποι ἀλλὰ καὶ κωφόν· τοῦ γὰρ μεγάλου
 25 Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ *Περὶ σωτηρίου γνώσεως* λόγῳ προ-
 ἐξεθέμεθα¹, λέγοντος ἀριδῆλως «ἐκ μόνων τῶν θείων ἐντολῶν τε-
 λείσθαι τὴν πρὸς θεὸν ἡμῶν ἀφομοίωσίν τε καὶ ἔνωσιν»², αὐτὸς
 ἐπίσης ἀριδῆλως ὅτι «οὐκ ἐκ μόνων» φῆς· ἐξ ἡμισείας γὰρ ταύτας τὸν
 τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καὶ τοῦτο μόγις· οὕτως ἔπη κατ' ἴ-
 30 χνος. Καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ὁ ἄγονον καὶ ἀτελεῖ τὴν ἔξω σο-
 φίαν εἶναι διδάσκοντος καὶ μέχρι τούτου ἀξιούντος ἡμᾶς μὴ

A₁C₁LΣ₁V₂Mf 14 τε παραλ. Mf 18 συναθροίζεις V₂ 25 - 26
 προεξέμεθα Mf 31 εἶναι παραλ. A₁

1. Ἦτοι ἐν 2, 1, 39.

2. *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* 2, PG 3, 392 A.

ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελὲς ἐν ἑαυτοῖς βλέπομεν», μετὰ τοῦτο δ' «αἰσχύνην ἠγεῖσθαι τῆς κατὰ φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παιδᾶς»¹, αὐτὸς διὰ βίου ταύτη προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατόν τε καὶ ἀναγκαιότατον εἶναι διδάσκεις κἀπὶ ταύτη σεμνύεσθαι, καὶ παραχαράττειν οὐκ ὀκνεῖς ἑτέρας ῥήσεις αὐτοῦ, μόνον ἔν' ἔχῃς προβαλλόμενος πείθειν ὡς τελείας ἐστὶ καὶ σωτηρίου καθάρσεως ποιητικὰ τὰ μαθήματα². οὕτω μόνος αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τῶν ἀγίων ἀσφαλῶς ἔχῃ. Καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς εἰπόντος «μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τὸ μὴ εἰδέναί τὴν δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ στοιχείων διικνουμένην ἀλήθειαν»³, σὺ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ καὶ ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρῆναι τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καὶ εἴθε τῇ ἀληθείᾳ γούν, εἰ δεῖ καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνεφίκτων εὐξασθαι· καὶ γὰρ ἐν θεῷ μόνῳ πάντων ἡ γνώσις, ὃς φησὶ πρὸς τὸν Ἰώβ, «ἀπάγγελόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ στύλοι τῆς γῆς πεπήγασιν, τίνας δὲ πηγαὶ θαλάσσης, πόσον δὲ τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανό»⁴. Σὺ δὲ οὐ ταύτη τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμόζειν σου τὸν νοῦν οἶε μόνος εἰδέναί τε καὶ ἔχειν τὴν τελειότητα, ἀλλὰ τοῖς Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτῳ, Εὐκλείδῃ τε καὶ Πτολεμαίῳ καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς⁵. διὸ καὶ ἀστρολόγους καὶ φυσιολόγους θεόπτας μᾶλλον τῶν μὴ τοιούτων ἡγῆ, ὡς περὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τὸ λογικὸν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἧς τῇ συνελίξει καὶ τῶν ἰσαγγέλων αὐτοῦ καταξιότις νοήσεων· καὶ ταῦτα λέγων οἶε σωτηρίως καὶ ἀσφαλῶς ἔπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ καὶ ὁδηγὸς ἡμῶν ἀπλανῆς εἶναι διὰ τοῦτο παρρησιάζῃ.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf
τοῦτο παραλ. A₁

3 τοῦτο : τοῦ C₂

21 Εὐκλείδει Σ₁

27 διὰ

1. Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 329 B.

2. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 17.

3. Βλ. Εἰς 14 ψαλμὸν 3, PG 29, 256 C.

4. Ἰώβ 38, 4· 6· 16· 18.

5. Βλ. καὶ 2, 1, 20 κ.ά. Ἡ διαπραγματεύσις ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ λαμβάνει κλασικὴν ἀπολογητικὴν μορφήν.

4 Ἄλλὰ μὴ καυχάσθω ὁ κυρτὸς ὡς ὀρθός· τοὺς γὰρ ὀρώντας αὐτὸν οὐ πείσει οὐδ' ἀπατήσει, κἂν ἑαυτὸν ἀπατᾷ· μηδὲ καταψευδέσθω τῶν ὀρθῶν φρονούντων καὶ τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἐπομένων, καὶ ταῦτ' ἐφ' ὧν οὐδεὶς οὐδαμοῦ γῆς, οὐδὲ τῶν μὴ
 5 στοιχοῦντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθεῖν ἂν ἀρτίως τελῶς σφαλλόμενος. Τίς γὰρ μὴ ὅτι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλὰ κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Ἰνδοῦ ἦ, ὃς νῦν οὐκ οἶδε τὸν θεὸν μηδὲν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπι-
 10 στευκόσι μόνοις ἢ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλὰ κατὰ τὰ λόγια κοινῇ πάντες ἀναστήσονται, εἰ καὶ μὴ κοινῇ πάντες τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω καὶ νῦν κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ προτέραν παρουσίαν, εἰ καὶ μὴ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χρι-
 15 στοῦ, ἀλλὰ κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώστως μετασκευασθέντες, ἓνα θεὸν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός¹· κἂν ἐρωτήσης τὸν Πάρθον, τὸν Πέρσην, τὸν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθύς τὴν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ φωνήν, ὅτι «τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέ-
 20 βομαι», ὃ Πτολεμαῖος οὐκ ἂν εἶπε καὶ Ἰππαρχος καὶ Μαρτῖνος ὁ Τύριος, οἱ κατὰ σέ σοφοὶ καὶ τῇ μὲν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων καὶ ἐπικύκλων καὶ σφαιρῶν ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτῶν ἐναρμόσαντες νοῦν, θεῖον δ' ὅμως λέγοντες τὸν οὐρανὸν καὶ παλαιτίον, οὐδ' Ἀριστοτέλεις καὶ Πλάτωνες, οἱ θεῶν σώματα τοὺς ἀστέ-
 25 ρας δοξάζοντες², οὐδ' οἱ τόσοι λέγοντες τοὺς θεῶν πηδᾶν ἱππους, ὅσον ἀπὸ σκοπιᾶς ὀφθαλμὸς ὄρᾳ ἐπὶ οἴνωπα πόντον.

5 Πάντων οὖν ἀρτίως διὰ τοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ λάμπαντος φωτὸς⁴ κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ ποτὲ θαυμαζομένους ἐκείνους ὑπερ ἀἰσθησιν ἐγνωκότων τὸν θεόν, ὡς μηδ' ἀπὸ τῶν
 30 ὄντων ἔτι διαπλάττοντας χαρακτηρίζειν ὅλως ἀνέχεσθαι, πῶς οὐ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 18 γλῶσσα εἰς ἀβραμιαίαν: τὴν προφητικὴν φᾶ Σ₁ τοῦ Ἰωνᾶ πρὸ ἀβραμιαίαν προστ. V₂ 20 Ἰππαρχος A₁

1. Ἡ ἐντύπωσις περὶ 'κοινῇ πάντων' πίστεως εἰς ἓνα Θεὸν ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς μεγάλης διαδόσεως τοῦ μωαμεθανισμοῦ.

2. Ἰωνᾶ 1, 9.

3. Βλ. Τίμ. 34 - 38.

4. Ἰω. 1, 5.

τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοὴν ὠτίου δεξαμένοις τὰ θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διὰ στομάτων μεμυημένοις πυρί-
 ναις γλώσσαις τοῦ πνεύματος ἐστομωμένων, οὗς οὐκ ἄγγελος,
 οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος¹ διὰ τοῦ προσκυνητοῦ στό-
 5 ματος ἐδίδαξεν—«ὁ γὰρ μονογενῆς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ
 πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»²—, πῶς σὺ τούτοις τοῖς ἐκ παντὸς
 ἔθνους ἀπολέκτοις τῷ ἔθνει τῷ ἀγίῳ³, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ,
 τοιαύτην ἐτόλμησας προστρίψασθαι μέμψιν, ὅτι αἰσθητὴν οἶονται
 τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, σχῆμά τε ἔχουσαν καὶ ὄγκον καὶ ποιότη-
 10 τα, καὶ ὡς φῶς τοιοῦτον κινᾶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῶ ὄντι τῆς
 ἐκεῖθεν ἀπορροίας καὶ περιγράφοντι αὐτὸ τοπικῶς καὶ αἰσθη-
 τῶς; Ἄρ' οὐκ ἐπήλθέ σοι τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί
 μὴ τὸν ἥλιον λέγει τις θεόν, εἰ τοιαύτην περὶ θεοῦ τὴν δόξαν
 ἔχει; Πῶς δὲ διαφεύγειν οἴεται τὴν τῶν ἄλλων αἰσθησιν, εἴπερ
 15 αἰσθητὸν ἡγῆται τὸ θεῖον; Τοῦ δ' ἕνεκεν τὰς κατ' αἰσθησιν ἀ-
 τιμάζει ἡδονάς, ὃ μάλιστα πάντων ποιούσιν οἱ παρὰ σοῦ τοιαῦτα
 συκοφαντούμενοι; Θεὸς μὲν γὰρ αἰσθητὸς ἢ κοιλία, κατὰ τὸν
 Παῦλον, τοῖς γαστρὸς οὔσι δούλοις⁴ καὶ δευτέραν ἰσταῖσιν εἰ-
 δωλολατρίαν οἱ φιλάργυροι καὶ πλεονέκται⁵· πιστεύειν δὲ εἰς
 20 Χριστὸν οὐ δύνανται, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ψῆφον, οἱ δόξαν
 παρὰ ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τὴν δὲ παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ δόξαν
 οὐ ζητοῦντες⁶. Οἱ δὲ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καὶ ταῦ-
 τα διὰ τὸν ὑπὲρ πάντα θεόν, ἄρ' οὐ δι' ἔργων δεικνύουσι θεὸν
 ὄντως σέβοντες τὸν ἐπέκεινα πάντων; Ἡ διότι καὶ τοῖς ἄλλοις
 25 τούτων ἀπροσέσθαι συμβουλεύουσιν, ἃ τὴν παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ
 δόξαν ἀφαιρεῖ, μὴ μόνον οὐ πείσεται τις τούτοις, ἀλλὰ καὶ συ-
 κοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περὶ τὸ θεῖον;

6 Ὁ γὰρ λέγεις τελευτῶν τῆς κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυρ-
 ρημοσύνης φανεράν ἐποίησέ σου τὴν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συ-
 30 κοφαντίαν· «νῦν» γάρ, φησί, «περὶ τοῦ παρὰ τισιν ἐνυποστά-
 του λεγομένου φωτὸς λέγομεν, μὴ πρότερον περὶ αὐτοῦ ἰδίαν

A₁C₁LΣ₁V₁Mf 7 ἔθνους: γένους A₁L 17 τὸν παραλ. A₁ 19 δε:
 τε Σ₁V₁ 21 παρ' ἀνθρώπων L

1. Βλ. Ἦσ. 63, 9.

3. Α' Πέτρ. 2, 9.

5. Ἐφ. 5, 5.

2. Ἰω. 1, 18.

4. Φιλιπ. 3, 19.

6. Ἰω. 5, 44.

ἀποφηνάμενοι γνώμην, ὡς δὲ λέγουσιν ὄραν, νοητὸν καὶ αἴυλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν φῶς». Κάνταυθα τοίνυν συμπλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γὰρ φῶς ὄρασθαι φησιν ὁ μέγας Μακάριος¹ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος² καὶ ὅσοι κατ' αὐτούς, 5 ἐν ἰδίᾳ δὲ οὐ. Ὅμως γε μήν, εἰ καὶ μηδὲ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγῆς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ ἑνοητὸν καὶ αἴυλον αὐτούς λέγειν τὸ τοιοῦτο φῶς· τὸ δὲ νοητὸν καὶ αἴυλον οὐκ αἰσθητὸν, οὐδέ, ὡς αἰσθητὸν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδείκνυ τούτους αἰσθητὸν φῶς λέγοντας τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, κινώμενον ἀέρι 10 καὶ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καὶ σχῆμα καὶ ποιότητα καὶ ὄγκον ἔχον, ἀ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐστὶ φωτὸς; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἂν ἑνοητὸν λέγωσι τὸ τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καὶ ὑπὲρ νοῦν γὰρ ἴσασιν αὐτό, ὡς μόνῃ τῇ τοῦ πνεύματος δυνάμει κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης νοεῖας ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Ἄλλ' 15 οὐδ' οὕτω τοῦτό τις ἐκείνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόρροϊαν, οἷαν οὗτος οἶεται, θεοῦ· κἂν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περὶ τούτου τοῦ φωτὸς ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων κακουργῶν συνάγῃ τι τοιοῦτον, αὐτὸς φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τοὺς οὖν μὴ μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν λέγοντας τοῦτο τὸ φῶς, εἶτα καὶ 20 ὑπὲρ τοῦτο δοξάζοντας τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, αἰσθητὸν φῶς καὶ ὄρατον οἶεσθαι λέγειν τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, ἄρ' οὐ πάσης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

7 Ἄλλὰ τί φησι προῖων ὁ τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τὸ νοητὸν καὶ αἴυλον δὲ λέγουσι φῶς 25 αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ὑπερούσιον θεὸν τοῦτ' εἶναι βούλονται, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καὶ ἀνέπαφον, ἢ ὄραν λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἶονται, ἢ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθεὶς ὄρα αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τὸν θεόν· εἰ δὲ ἐν τι 30 τούτων τὸ παρ' αὐτῶν λεγόμενον ἐστὶ, πάνυ γε ὀρθῶς περὶ τούτου φρονεῖν αὐτούς καὶ συμβαίνοντα τῇ τῶν χριστιανῶν παρα-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf9 ἐν μετὰ κινώμενον προστ. Σ₁

26 πάσης σημ.

φῶ: ἴσως πάσαις A₁

1. Περὶ ἐλευθερίας νοός 24, PG 34, 956 A, λέγεται ἑνοητικὸν φῶς.

2. Περὶ ἐνοησταίου ἐλλάμψεως γίνεται λόγος εἰς, Πρὸς Θαλάσσιον 61, σχόλιον 16, PG 90, 644 D.

δόσει οἴεσθαι γε χρή· εἰ δὲ μήτε τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικὴν μήτε τὸν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὄραν τὸν νοῦν εἰς αὐτὸ ὡς εἰς ἑτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τὸ φῶς ὃ τι μὲν ἔστιν οὐκ οἶδα, ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν οἶδα»¹. Καὶ τίς ποτε
 5 ἀνθρώπων, ὧ κατὰ τῶν ὄντως ἀνθρώπων ὑψηλότερον σὺ, φῶς ἂν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε θεὸς ἔστι μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδὲ γὰρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναται ἂν τις τὸ τούτων ἐκτὸς νοητόν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φῶς. Ἀλλὰ δῶμεν τοῦτι τὸ ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν ὅτι τοῦτ'
 10 ἔφη τις τῶν ἡσυχάζοντων πρὸς τὴν σὴν λογιότητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ὑποδείξαι δύνασαι· τῶν οὐκ ἔλλογιμων δ' ὁμοίως εἶναι λέγεις αὐτόν². Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἐρμηνεύσαι ἐδύνατο, ὃ καὶ μάλλον πείθομαι ἢ καὶ μὴ διαγινῶναι καλῶς—ἔστω γὰρ καὶ τοῦτο, καὶ γὰρ οὐ πάντων ἡ γνώσις—, οὐκ
 15 ἔδει σε παρὰ τῶν ἐχόντων τὸ τῆς διακρίσεως χάρισμα πυθέσθαι καὶ μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τὸ μέγα θέαμα τοῦ φωτός τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθύς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καὶ τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ Παύλου λεγόμενον φανερώς παθεῖν; Εἰ γὰρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησὶν, ἰδιώτης ἢ
 20 ἄπιστος καὶ μὴ ἀκούσει καὶ τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε³. Τὸ τῶν ἰδιωτῶν τοίνυν καὶ ἀπίστων, φεῦ, καὶ αὐτὸς ἔπαθες, ὁ μοναχὸς καὶ φιλόσοφος. Ἐστω δὲ μὴ ἓνα, μηδ' ἐνίους, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τοὺς μακροὺς εἰρηκας ἀγῶνας, ὅτι
 25 «τοῦτο τὸ φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἔστι»; Πάντες γὰρ σοι συνείπον ἂν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, ὃ μήτε θεὸς ἔστι μήτ' ἄγγελος μήτ' ἀνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅπως· ἀλλὰ καὶ πάντες ἂν εὐθύς συνείδον ὡς, εἰ φῶς νοητόν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὄραν ἰδίᾳ, τούτων τί φησὶν ὄραν, ὃ λέγοντα, πάνυ καὶ αὐτὸς ὀρθῶς εἰρηκας
 30 φρονεῖν. Κατὰ τίνων οὖν αἱ διὰ τοσοῦτων σοι βιβλίων βλασφημῖαι

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 9 γλῶσσα εἰς τοῦτι: ἴσως τοῦτωί φᾶ A₁

1. Ὁ Βαρλαάμ ὁμιλεῖ μόνον περὶ νοητοῦ φωτός, ταυτιζομένου πρὸς τὴν γνώσιν, βλ. ἄνωτ. 1, 3, 3 καὶ περὶ ἠθικῆς θεας. Καὶ οἱ παλαιοὶ Πατέρες ἔπραττον οὕτω, ἀλλ' οἱ ἀσκητικοὶ ἀπὸ τοῦ Μακαρίου ὁμιλοῦν περὶ ἐνυποστάτου τῶν θεῶν προσώπων φωτός.

2. Βλ. 2, 1, 1· Βαρλαάμ, Β' πρὸς Ἰγνάτιον, Schirò, σ. 324.

3. Α' Κορ. 14, 23.

καὶ μέμφεις καὶ συκοφανταίαι; Ἄρ' οὐ κατὰ τῶν τοιούτων, οὓς ὀρθῶς ὑστερον ἀπεφήνω φρονεῖν, καὶ τῆς παρὰ σοῦ συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης:

8 Οὐ γὰρ τοῦτο λέγω, ὡς κατὰ σέ φρονοῦσι περὶ τοῦ φωτός
 5 ἐκεῖνοι τοῦτου ἢ κατὰ σέ θεολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ σέ το-
 σουτον ὑπερανεστήκασιν τῶν σῶν κατ' αὐτῶν διαβολῶν καὶ μέμ-
 φεων. Σὺ μὲν γὰρ φῆς περὶ αὐτῶν· «εἰ νοητὸν λέγουσι φῶς τὸν
 θεόν, φυλάττοντες αὐτῷ τὸ πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καὶ ἀνέ-
 παφον, καλῶς λέγουσιν»· ἐκεῖνοι δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ πάσαις αἰσθή-
 10 σεσιν ἀνέπαφον τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μὴ μό-
 νον θεὸς ἐστὶν ὑπὲρ τὰ ὄντα ὧν, ἀλλὰ καὶ ὑπέρθεος, καὶ μὴ
 μόνον ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν
 ἢ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἐπέκεινα καὶ πᾶσαν ὑπεροχὴν ὀπωσοῦν
 ἐπὶ νοῦν γινομένην ὑπερβέβηκεν¹. Ὁ μόντοι φῶς ἐνυποστάτως οἱ
 15 ἅγιοι πνευματικῶς ὀρῶσιν, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὃν μὲν καὶ μὴ συμ-
 βολικὸν τοιοῦτον, οἷα τὰ διαπλαττόμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας
 περιστάσεις φάσματα, αἰθρὸν τε θείαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν ὀρω-
 μένην ἀοράτως καὶ νοουμένην ἀγνώστως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας
 ἴσασι· τί δὲ ἐστὶν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

9 20 Σὺ δὲ προσαγαγὼν τὰς ὀριστικὰς καὶ ἀναλυτικὰς καὶ διαι-
 ρητικὰς μεθόδους, γνῶθι καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδάξαι κατα-
 ξίωσον. Οὐσία μὲν γὰρ θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ ἀνέπαφος ἐκεῖ-
 νη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γὰρ φέρει χα-
 ρακτῆρας καὶ ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώ-
 25 ματος καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄρρητον, ἄλλοτ' αὐθις καὶ τὸ σῶ-
 μα μεθαρμοσάμενον καὶ τῆς οἰκείας μεταδεδωκὸς λαμπρότητος,
 οἷός ποτε καὶ ὁ μέγας Ἀρσένιος ὤφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζό-
 μενος² καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος³ καὶ ὁ Μωυσῆς ἀπὸ τοῦ ὄ-
 ρους κατερχόμενος⁴, οὕτω τοίνυν καὶ τὸ σῶμα θεουργῆσαν σω-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 8 φυλάσσοντες Σ₁V₂ 15 μὴ παραλ. C₂

1. Βλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 1, καὶ 5, PG 3, 997 A καὶ 1048 B. Πρβλ. ἄνωτ. 1, 3, 4.

2. Ἀποφθέγματα Πατέρων, Ἀρσένιος 42, PG 65, 108 A. Θεοδ. Στουδίτου, *Εἰς Ἀρσένιον* 25, PG 99, 880 BC.

3. *Πράξ.* 6, 15.

4. Ἐξ. 34, 35.

ματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὃ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτόν, ἔστι δ' ὅτε καὶ τῷ ὄρωντι τρανῶς δι' ἀρρήτων, ὡς εἶπειν, ῥημάτων ὁμιλεῖ, καθάπερ καὶ τῷ θεῖῳ Παύλῳ¹, «καταβαῖνον τῆς οἰκείας περιωπῆς, ὡς ἂν μετρίως γοῦν κτιστῆ φύσει χωρηθῆ», κατὰ τὸν
 5 θεολόγον Γρηγόριον², ὁ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ αἰώνων καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἔτι τοῖς πᾶσιν ὧν ἀόρατός τε καὶ ἀχώρητος. Τότε τοίνυν ἦν ἐπωνυμίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῷ ἄνωθεν ἐπ' ἐρήμου κατιόντι ἄρτῳ, ἡ μάγνα³ προσαγορεύοντες αὐτό⁴, τοῦτο καὶ ὁ κατηξιωμένος ἐκείνου τοῦ φωτός, ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, συχνῶς στρέφει κατὰ νοῦν. Τί τοῦτο; Καὶ τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τὸ τοῦ φωτός ἐκείνου ὄνομα· σὺ δ' εἶπερ ἔχεις φάναι τι πλέον. Ἄλλ' ἐπανίωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

10 Σὺ μὲν γὰρ καλῶς λέγειν αὐθις φῆς ἐκείνους, εἰ καὶ ἄγγελον τοῦτ' οἶονται τὸ φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μὲν τοῦτο τὸ
 15 φῶς οὐκ ἂν ποτε φαίεν· Ἰσασι δὲ τοῖς πατερικοῖς μεμυημένοι λόγοις διαφόρως καὶ τοῖς ὄρωσι καταλλήλως τὴν ἀγγελικὴν τελουμένην ὀπτασίαν· ἡ γὰρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὃ καὶ τῆ αἰσθήσει ὑποπίπτει καὶ οὐδὲ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ καὶ ἀμυήτοις πάντῃ ἀόρατόν ἐστιν, ἢ λεπτότητι οὐσίας, καθ' ἣν καὶ ἡ ψυχὴ μετρίως
 20 πῶς καθορᾶ, ἢ ἐν ἀληθεῖ θέᾳ, ἧς οἱ διὰ καθαρότητος πνευματικῶς ὄρωντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἂν αὐτὸς τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμυήτως ἔχων αὐτούς τε τοὺς ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύης οἰόμενος, οὐ κατὰ τὸ ἀσώματον ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καὶ μεταξὺ τῶν λόγων τοὺς
 25 θεόπτας τῆ τοῦ Βαλαὰμ συντάττεις ὄνῳ, διὰ τὸ ἄγγελον καὶ αὐτὴν ἰδεῖν ἀναγεγράφθαι⁴.

11 Καὶ τὸν νοῦν αὐθις, εἰ μὴ ὡς «εἰς ἑτέραν τινὰ ὑπόστασιν ὄρᾳ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόγι τὸν

2 σχόλιον εἰς ἄρρητων ῥημάτων· πόρρω στήτω πᾶσα βέβηλος ἀκοή καὶ ἄπιστος τῶν ἱερῶν τουτωνῶν καὶ ἀπορρήτων· οὐ μὴ γὰρ ἀκούσωσιν οὐδὲ μὴ συνιῶσιν οἳ γε τοιοῦτοι κατὰ τὴν ἱερὰν προφητείαν (Ἦσ. 6, 9 ἐξ.) Σ₁

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 9 τοῦ φωτός ἐκείνου A₁ 15 πατρικοῖς Mf 23 δεικνύεις A₁C₃L V₂Mf

1. B' Κορ. 12, 4.

2. Λόγος 45, 11, PG 36, 637 B.

3. Ἐξ. 16, 14 κ.έ.

4. Ἀριθ. 22, 25 κ.έ.

θεόν, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθῆ», θεόπτῃ
 εἶναι τίθεσαι καὶ συμβαίνειν ὅτι τῇ τῶν χριστιανῶν μυστικωτά-
 τη παραδίδει τοὺς αὐτὴν τὴν τοῦ νοῦ οὐσίαν ὡς φῶς οὕτω λέ-
 γοντας ὁρᾶν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασιν ὡς ὁ νοῦς καθαρθεὶς καὶ φω-
 5 τισθεὶς καὶ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος τρανῶς ἐν μεθέξει γεγωνῶς,
 μεταλαγχάνει μὲν καὶ μυστικῶν ὑπερφυῶν ἄλλων θαυμάτων, ὡς
 μικρὸν ἀνωτέρω παρεγύμνωσεν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ὁρῶν
 ὡς ἄλλο μὲν ὁρᾶ, ἀλλ' οὐκ εἰς ἄλλο καὶ οὐ τὴν ἰδίαν ἀπλῶς
 εἰκόνα καθορᾶ¹, ἀλλὰ τὴν ἐμμορφωθείσαν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι ὑπὸ
 10 τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τὴν εἰς τὸ ὑ-
 περβάλλειν ἑαυτὸν δύναμιν τοῦ νοῦ καὶ τελειοῦσαν τὴν εἰς τὰ
 κρεῖττω καὶ ὑπὲρ ἔγνοιαν ἔγνωσιν, δι' ἧς ὁ νοῦς κρεῖττον ἢ κατ'
 ἄνθρωπον ἐν πνεύματι θεὸν ὁρᾶ. Κἂν ἀγνοῆς σὺ τοῦτο, θαυμα-
 στὸν οὐδέεν, ἐπεὶ μηδ' ἐκεῖνοι ἂν ἦσαν θαυμαστοί, σοῦ τὰ κατ'
 15 αὐτοὺς γινώσκοντος, τοῦ μηδὲν ὑπὲρ τὴν γνῶσιν τιθεμένου. Διὸ
 καὶ σὺ μὲν τότε λέγεις θεόπτῃ γίνεσθαι τὸν νοῦν, ὅταν μὴ μό-
 νον τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγνοίας καθαρθῆ· ἐκεῖνοι δὲ τῆς
 μὲν κατὰ σὲ 'καθάρσεως ἀγνοίας' οὐδένα ποιοῦνται λόγον,
 τῶν δὲ πονηρῶν παθῶν ἑαυτοὺς καθάραντες καὶ διὰ τῆς ἐπιμύ-
 20 νου καὶ ἀύλου προσευχῆς πᾶσαν γνῶσιν ὑπεραναβάντες, τυγχά-
 νουσι τῆς θεοπτίας, ἅτε μὴ ἐξηπατημένοι τοῖς τοιούτοις λόγοις,
 μηδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μηδὲ περιόντες καὶ σπου-
 δάζοντες συλλέγειν τὸ φρονεῖν καὶ μανθάνειν, εἴ τίς τι ἐπαγγέλ-
 λεται εἰδέναί, κἂν Σκύθης κἂν Πέρσης κἂν Αἰγύπτιος ἦ, διὰ
 25 τὴν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μηδα-
 μῶς πρὸς θεοπτίαν ἐμποδίζουσιν τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν. Εἰ γὰρ
 καί, ὡς σὺ γε λέγεις αὐτός, ἡ τῶν ἐντολῶν τήρησις μόνῃ τὴν
 τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δὲ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει
 μόνῃ κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ ἐπαγγελίαν ἢ τούτου καὶ παρουσία καὶ
 30 μονὴ καὶ ἐμφάνεια τελεῖται, ἅρ' οὐ πλάνη σαφῆς ἢ προσθήκη
 τῆς κατὰ σὲ καθάρσεως ταύτης, ἣν 'ἀγνοίας' λέγεις 'κάθαρ-
 σιν'; Ἀλλὰ τὴν μὲν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἂν τοῖς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

5 ἐν μεθέξει τρανῶς L

1. Βλ. ἀνωτ. 2, 3, 7 καὶ 1, 3, 5. Πρβλ. Διαδόχου, *Κεφάλαια 40*, Des Places, 1955, σ. 108.

προτέροις λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν οὖσαν¹.

12 Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν εἰς τὰ ἐφεξῆς αὐτῷ κατὰ τῶν ἡσυχαζόντων εἰρημένα. Εἰ γὰρ καὶ συκοφαντεῖν αὐτοὺς ἐξηλέξαμεν αὐτὸν καὶ δῆλος γέγονε καθ' ἑαυτοῦ ἀγωνιζόμενος καὶ τὰ
5 τῆς οἰκείας διανοίας ἀνατρέπων ἀναπλάσματα καὶ προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἑαυτὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἶεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησίν, ἀφ' ἧς ὤρμηται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθη-
10 τὸν οἶεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόρροϊαν φησὶ τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κατιδόντας, ὡς αἰ πλεῖ-
σται τῶν ἐν τοῖς λόγοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἀγίοις δράσεων τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτὶ τε καὶ διὰ φωτὸς ἐγίγνοντο τε καὶ ἐφαίγοντο· σημεῖον δὲ τοῦ τοιαύτην ἐκ τῶν τοιούτων τὴν
15 οὐσίαν τοῦ θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον τίθεσθαι αὐτούς, ὃς τοιούτοις αἰ φωσὶν ἐν-
τυγχάνει τε καὶ ὁμιλεῖ. Καὶ πῶς, ὦ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦτον οἶεται τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ; Οὐ γὰρ θεωρητικὸν τῶν παρ' ἡμῶν ἀνδρῶν ὠρίσατό ποτέ
20 τις, ὃς ἂν ὀρῆ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὀρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, θεωρητικὸν δ' ἐκείνοι κατὰ σὲ λέγουσι τὸν φῶς οἷονδ' ἴποτε βούλει βλέποντα, δῆλοι γεγόνασι δοξάζοντες ὡς οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρητικὸν ὃν φασὶν ὀρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον
25 ἢ κακία, πολυτρόπως ἑαυτὴν περιτρέπουσα καὶ μηδ' ἑαυτῆς ὡσπερ φειδομένη, ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς αἰ χωροῦσα τῷ παντάπασι ὑπάρχειν ἑαυτῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀθῶον ἄκοντες οἱ ἐν κακίᾳ γηραλέοι ἐδείξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὗτοι, καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ θεοῦ ἐγηγερμένης σοφίας τοῦ
30 τότε παιδαρίου Δανιὴλ χωρὶς ἐτασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστὸν εἰ μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις². Οὗτος δέ, ὁ μηδ' ἑαυτῷ ἐνὶ ὄντι ἔπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων τὰς συκοφαντίας προτιθεῖς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 13 ἐγίνοντο A₁ 19-20 τίς ποτε A₁ 27 ἀνακόλουθος σημ. ᾠα ἴσως ἀνακόλουθον A₁ 28 γηραλαῖοι C₂Σ₁V₂

1. Βλ. ἀνωτ. 2, 3, 7 καὶ 2, 1, 34.

2. Δανιήλ, Σωσάννα 1 κ.έ. Οἱ πρεσβύτεροι ἦσαν δύο.

13

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προὔβάλετο κατὰ τῶν ἡ-
 συχαζόντων τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ὡς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κακο-
 δοξοτάτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας ἀναπέφη-
 νεν, ἀλλ' ἑαυτῷ χαρισάμενός ἐστι, χώραν δούς ὑπὸ τοῦ λόγου
 5 διαπνεῦσαι τὸ οἶδον ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς. Τοῦτο γὰρ ἦν, ὡς
 ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν αὐτῷ καὶ τὴν κατὰ
 τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν, ὅτι μὴ θεωρητικὸν κα-
 λεῖν αὐτὸν ἡξίου, μηδ' ἄλλον δὴ τινα τῶν τὴν μὲν ἑλληνικὴν
 παιδείαν διὰ βίου ἐκμελετώντων, προσευχῇ δὲ καὶ ψαλμῶδιᾳ καὶ
 10 τῇ τῶν παθῶν ἀποχῇ καὶ τῇ τῶν ἀρετῶν ἐργασίᾳ σχολασάντων
 μηδὲ πρὸς βραχὺ. Μανεῖς τοίνυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύ-
 πτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἀ-
 πλουστέρους σαίνων, ὥσπερ ποτὲ τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὐβαν, καὶ
 μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνίων ἔστιν ὡς τῶν πατερικῶν πα-
 15 ραδόσεων, διαστρέφει δ' ἔπειτα κακουργήσας· ὡς δ' οὐκ εἶχε
 καὶ αὐτοὺς πειθομένους, ἀλλὰ τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδὰμ μᾶλλον
 ἢ τὸν παλαιὸν μιμουμένους, κατ' ἐκείνων πρώτων χωρεῖ καὶ δι'
 αὐτῶν κατὰ πάντων τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδὲ τοὺς
 πρὸ ἡμῶν ἀφιεῖς αἰτίας, οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς ἀγίους
 20 πρεσβευομένους¹, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ γραφαῖς
 ἔδωκαν τὰ μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν μαρτυροῦντα τὸ πάντων ἄριστον.
 Ἴνα δὲ καὶ πίστιν ἱκανὴν αἰ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔχουσι
 διαβολαί, οἷς πρώτοις ὠμίλησεν ὡς μαθητιῶν καὶ δι' ὧν τοῖς
 ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρὶν ἢ χερσὶν οἰκείαις
 25 ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τὰ ὑπ' ἐκείνων αὐτῷ δεδιδαγμέ-
 να, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἐδειξεν οὖν τότε ταῦτα καὶ ἡμῖν. Ἦν οὖν
 ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεία τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδε-
 μία, περὶ τε οὐσίας θεοῦ ῥῆμα οὐδὲ ἔν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμα-
 θῆς ἐστὶν ὁ τῷ θεῷ ὑκνωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος
 30 τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ θεῷ
 κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γεύο-
 μενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἦν ὡς ἀρραβῶνα μυστικὸν θειο-
 τέροις ὀνόμασι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἐτίμων². Οὐκ ἤρκεσεν οὖν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 1 προὔβαλλετο A₁L Σ₁V₂Mf 5 ὑπ' διττογορ. Σ₁
 14 πατρικῶν Mf

1. Ἐννοεῖ πιθανῶς Συμεὼν τὸν Νέον καὶ τὸν Νικηφόρον. Ἐχομεν ἐνταῦθα περίπτωσιν ἀγιοκατηγορίας, περὶ ἧς ἔγραψε Νικητῆς ὁ Στηθαῖος.
2. Βλ. εἰσαγωγὴν σ. 319.

αὐτῷ ἢ ἐν ἐκείνοις κακουργία· καὶ γὰρ ἀντὶ τῶν μαθημάτων τὴν
 θείαν γραφὴν αὐτὸς ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτοὺς ἀνόνητον παντάπασι
 καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρὰν καὶ τὰ πάθη δαίμονας συν-
 ουσιωμένους τῇ ψυχῇ καὶ ἕτερ' ἅττα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἄλλ'
 5 οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ κατηγορῶ· προσέθηκε δέ,
 φεῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο πλά-
 σασθαι κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος πόθεν ἂν
 σχολίῃ τὸ εὐπαράδεκτον τὸ μέγα τοῦτο καὶ δεινὸν πλάσμα τῆς
 συκοφαντίας, τὰς διὰ φωτὸς προφητικὰς προήνεγκεν ἀποκαλύ-
 10 ψφεις καὶ τὰς ἐκ τούτων δῆθεν ἀντιθέσεις, ἃς οὐδεὶς ποτ' εἶπεν
 ἄλλος, ὅτι μὴ ὁ ταύταις ἀντικείμενος οὗτος. Εἶτ' οὖν κρατεῖ κατὰ
 ταύτας ἑαυτῷ μαχόμενος, εἶτ' οὐ, λόγος ἡμῖν οὐδεὶς· ἀφῶμεν
 αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ πληττόμενόν τε καὶ κοπτόμενον.

14 Ἄλλὰ μετὰ τὸν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς ἕτερον
 15 ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῶ θεωρητὸν ἢ γνῶσις μόνη
 τῶν κτισμάτων ἐστίν, ἵνα, τούτου δειχθέντος, ἐσκοτισμένος καὶ
 ἀναγνος ἀποδειχθῇ πᾶς ὁ μὴ τὴν Ἀριστοτέλους φυσιολογίαν καὶ
 τὴν Πλάτωνος θεολογίαν καὶ τὴν Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμε-
 λητήσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς μὴ τὸν διὰ νοημάτων μόνον φωτισμὸν
 20 πρεσβεύοντας ὑβριστικῶς ἐπεξέρχεται καὶ φαύλαις ἐπωνυμίαις
 διασύρει, φάσκων ἐπὶ λέξεως οὕτως· «ἀλλ' οἱ περὶ τὰς εἰσπνοὰς
 δύο λέγουσιν εἶναι τὰ δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῖς ὁσίοις φῶ-
 τα νοητῶς· ἐν τῷ τῆς γνώσεως καὶ ἕτερον ἐνυπόστατον, ὃ δια-
 φερόντως τοῖς πόρρω ἔλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἴδωμεν
 25 οὖν τίνες οὗς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφραυλίζει ὡς ἑτερόφρονας·
 τούτων γὰρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καὶ τῆς γνώσεως
 ἔστι τι μακρῷ κρεῖττον καὶ θεοειδέστερον φῶς, μόνοις τοῖς διὰ
 τοῦ πνεύματος ὁρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ τοῖς ἔτι περιοῦσι
 μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ αἰῶνος ἄπασιν ἁγίοις. Ὅτι δ' οὗτος καὶ
 30 τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τὸν δεῖνα ἢ τὸν δεῖνα, πάντας δ' ἀπλῶς αἰ-
 τιᾶται τοὺς τὸν ἱερὸν καὶ ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, δείκνυσι
 τρανῶς τὸ παράδοσιν ἐγγραφον ἀπὸ τῶν πατέρων ἐς ἡμᾶς κατι-
 οῦσαν, ἐπαινουμένην τε παρὰ τῶν ἐπ' ἀρετῇ προηκόντων καὶ
 τῶν πρῶην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καὶ τὸ
 35 λυσιτελές ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων διὰ πείρας ἐπιδεικνυμένην, δια-

στρέψαντά τε καὶ διαβαλόντα πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἰτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἅπαντας καὶ τὸν λόγον ἐπὶ διαβολῇ κοινῇ προάγειν¹.

- 15 Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκυνητῶν ἡμῖν ἀγίων πλεί-
 5 στοις ἐξεγένετο διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φω-
 τὸς τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὥσπερ ταῖς εὐαγγελικαῖς συνηγοροῦν-
 τες ἐντολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τὰς ῥήσεις,
 αἱ καὶ τὴν ὁμολογίαν συνυπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων, ὡς
 καὶ τὰ λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι· τὸν αὐτὸν κἀνταῦ-
 10 θα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ῥημάτων, ἃ καὶ
 κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγ-
 γέλλων ἰσχυρίζεται. Φησὶ τοίνυν Ἰσαάκ, ὁ πιστὸς τῶν τοιούτων
 καὶ ἀσφαλῆς ἐξηγητῆς², ὅτι «δύο ὀφθαλμοὺς κεκτήμεθα ψυχι-
 κούς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἦκουσας ὅτι οἱ πατέρες
 15 πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικοὺς ἔχομεν
 ὀφθαλμοὺς καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεῖα τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας· ἐν
 ἐνὶ μὲν γὰρ ὀφθαλμῷ τὰ κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὀρώμεν,
 ἡγουν τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν περὶ
 ἡμᾶς πρόνοιαν αὐτοῦ τὴν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειό-
 20 τητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς· καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλ-
 μῷ θεωροῦμεν τὴν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἀγίας, ὅτε εἰς
 τὰ μυστήρια τὰ πνευματικὰ εὐδοκῆσει ὁ θεὸς εἰσάξαι ἡμᾶς».
 Ἡ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τὸ ὑπ' αὐτῶν ὀρώμενον, ἡ δὲ οὐχ ἡ
 αὐτὴ χρεῖα τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλὴ τις φαίνεται ἐν
 25 τῇ τοῦ φωτὸς τούτου θεωρίᾳ· ἑκατέρῳ γὰρ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλο
 φῶς ὀράται, ὃ θατέρῳ οὐχ ὀράται. Τούτων δ' ὃ τί ποτέ
 ἔστιν ἑκάτερον ἐξηγήσατο ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαάκ, τὸ μὲν κα-
 τάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προ-
 νοίας καὶ ἀπλῶς τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων προσγινομένην
 30 γνῶσιν τοῦ κτίσαντος αὐτά, τὸ δὲ θεωρίαν οὐ τῆς θείας
 φύσεως, μὴ πάλιν σχοῖεν ἀφορπὴν οἱ συκοφάνται, ἀλλὰ τῆς δόξης

A, C, L Σ, V, Mf

10 πατρικῶν Mf

12 Ἰσαάκ φσ V,

15 οὖν L

1. Ὁμφαλοψυχία, περὶ ἧς ἄνωτ. 2, 1, 1.

2. Λόγος 72, Σπετσιέρη σ. 281. Ἐπιχειρεῖται νέα περὶ διπλῆς γνώσεως διαπραγματεύσεις.

τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἦν καὶ ἔδωκεν ὁ κύριος τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ καὶ δι' ἔργων τὴν πίστιν ἐπιδειξαμένοις, ἦν καὶ ἠθέλησεν ὁρᾶν αὐτούς· «θέλω» γάρ, φησὶ πρὸς τὸν πατέρα, «ἵνα θεωρῶσιν οὗτοι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν, ἦν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου»¹· καὶ πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί»². Ὡστε καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὴν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τὴν φύσιν δὲ οὐ· ἄλλο ἄρα φύσις θεοῦ καὶ ἡ δόξα ταύτης ἕτερον, εἰ καὶ ἀχώριστά ἐστιν ἀλλήλων³· ἀλλ' εἰ καὶ τῆς θείας φύσεως ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὖσιν οὐκ ἂν εἶη ἐναριθμῖος, οὐκ οὔσα καθ' ὑπεροχὴν, αὐτῇ δὲ τῇ θείᾳ φύσει τὸν ἀφραστον ἐνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνῳ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ ἑαυτῷ φυράματι ταύτην ἔδωκε τὴν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα δόξαν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς· «ἐγὼ» γάρ, φησὶ, «τὴν δόξαν ἦν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἔσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί· ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἐν»⁴. Ἀλλὰ καὶ ὁρᾶν αὐτὴν αὐτοὺς ἠθέλησεν. Αὕτη ἄρα ἐστὶν ἡ δόξα, δι' ἧς κτώμεθα ἐν ἑαυτοῖς καὶ ὁρῶμεν κυρίως τὸν θεόν.

16 20 Πῶς οὖν τὴν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτώμεθά τε καὶ ὁρῶμεν; Ἄρα τοὺς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζοντες καὶ δι' αὐτῶν θηρώμενοι τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ προνοίας; Ἀλλ' ἕτερος ὀφθαλμὸς ἐστὶ ψυχῆς ὁ ταυθ' ὀρών, ᾧ τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ
25 ἀγίου Ἰσαὰκ καὶ τῶν ἄλλων πάντων πατέρων ἀνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὁρᾶται· ἕτερον ἄρα τουτί ἐστι τὸ φῶς παρὰ τὸ φῶς δὲ τῆς γνώσεως ἐπώνυμόν ἐστιν. Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς ὀρών ἐνοικον ἔχει τὸν θεόν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότος στοχαζόμενος θεόν. Ὁ δὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὀρών οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκότος, ἀλλ' ἀληθεῖ καὶ τῶν κτισμάτων πάντων

A₁C₁L Σ₁V₁Mf
προστ. A₁

16 ἐν πρὸ ἐμοὶ διπτογρ. Σ₁

23 ὁ μετὰ ἕτερος

1. Ἰω. 17, 24.

2. Ἰω. 17, 5.

3. Διακρίσις φύσεως καὶ δόξης Θεοῦ, ατὶνα βραδύτερον ὁ Παλαμᾶς καλεῖ οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν.

4. Ἰω. 17, 22 ἐξ.

ὑπερανιδρυμένη θέα, γινώσκει τε καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸν θεόν· οὐ γὰρ χωρίζεται ποτε τῆς ἀϊδίου δόξης. Ἀλλὰ μὴ διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηνιάσωμεν, πιστεύσαντες δὲ τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ μεταδόντι τῆς
 5 δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτᾶται τις τοῦτο καὶ ὄρα. Πῶς οὖν; Τῇ τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσει· τῷ γὰρ τηροῦντι ταύτας τὴν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος, ἦν ἐφεξῆς προϊὼν καὶ «μονὴν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς» ὠνόμασεν εἰπὼν, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει καὶ ὁ πατήρ μου
 10 ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσωμεν»¹, καὶ «ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμαυτόν»². Ὅτι μὲν οὖν λόγον αὐτοῦ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ λέγει δῆλον, ἐπεὶ καὶ ἀνωτέρω ἀντὶ τοῦ νῦν εἰρημένου «λόγου» τέθεικεν αὐτάς· «ὁ ἔχων» γὰρ, φησί, «τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀ-
 15 γαπῶν με»³.

17 Ὅστε καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους καὶ τὰ κατ' ἐκεῖνον δόγματα, μηδαμῶς οὐσα γνῶσις ἢ θεωρία αὕτη τοῦ θεοῦ, κἂν ἐκεῖνος πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δὲ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι ταύτην οὐκ εἶναι γνῶ-
 20 σιν λέγοντας τὴν θεωρίαν καθ' ὑπεροχὴν, ὡς καὶ τὸν θεὸν μὴ ὄντα· καὶ γὰρ ὑπερὶ τὰ ὄντα πεπιστεύκαμεν αὐτόν. Ἀλλὰ πῶς καὶ μὴ βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τῶν ἐκεῖνου λόγων δείκνυται τὸ θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρὰ τὴν γνῶσιν; Τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν ἐκεῖνος οὐ φησι δύνασθαι τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας
 25 ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὴν μάθησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν ἐπίμονον μελέτην⁴· τὸ δὲ μὴ ἀπελαύνον τὴν ἀγνοίαν γνῶσιν οὐποτ' ἂν δύναίτο παρέχειν. Τὸ τοίνυν κατ' ἐκεῖνον μὴ παρέχον γνῶσιν τὴν θεωρίαν ταύτην χορηγεῖ, κατὰ τοὺς τοῦ κυρίου λόγους· οὐκ ἄρα γνῶσις ἐστὶν ἢ θεωρία αὕτη, μὴ ὅτι δὲ γνῶ-
 30 σιν ἡγεῖσθαι τε καὶ λέγειν ταύτην οὐ χρεῶν, ἀλλ' οὐδὲ γνωστήν, εἰ μὴ ἄρα καταχρηστικῶς καὶ ὁμωνύμως, ἢ κυρίως μᾶλλον, ἀλλ'

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 10 πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα A₁ 18 ἐκεῖνο L 24 οὐ φησιν ἐκεῖνος A₁

1. Ἰω. 14, 23.
 3. Αὐτόθι.

2. Ἰω. 14, 21.
 4. Ἀνωτέρω 2, 1, 34· 37.

ὑπεξηρημένως· μὴ δτι οὖν γνῶσιν ταύτην οὐχ ἡγεῖσθαι χρή, ἀλλὰ
 καὶ πάσης γνώσεως καὶ τῆς κατὰ γνῶσιν θεωρίας διαφερόντως
 ὑπερτέραν, εἶπερ τῆς τοῦ θεοῦ μόνῃς ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανείας ὑ-
 ψηλότερον οὐδέν, οὐδ' ἴσον, οὐδ' ἐγγύς. Ἡμεῖς δὲ καὶ γνώσεως
 5 καὶ ἀληθοῦς γνώσεως ἴσμεν παρεκτικὴν οὖσαν τὴν τῶν ἐντολῶν
 τοῦ θεοῦ ἐκπλήρῳσιν· διὰ γὰρ ταύτης μόνῃς ὑγίεια τῇ ψυχῇ
 προσγίνεται. Τίς δ' ἂν εἴη ψυχῆς λογικῆς ὑγίεια, τὸ γνωστικὸν
 νοσοῦσης; Παρεκτικὰς μὲν οὖν ἐπιστάμεθα τὰς τοῦ θεοῦ ἐντολάς
 καὶ γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως μόνῃς, ἀλλὰ καὶ θεώσεως·
 10 ταύτης δὲ τυγχάνομεν τελείως κτησάμενοι καὶ ἰδόντες ἐν ἑαυ-
 τοῖς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ ἐν πνεύματι, ὀπηνίκα εὐδοκήσει ὁ θεὸς
 εἰς τὰ πνευματικὰ μυστήρια προαγαγεῖν ἡμᾶς, κατὰ τὸν προειρη-
 μένον τοῦτον ἄγιον¹.

18 Ἐπεὶ δὲ τοὺς πατέρας οὗτος προῦβάλετο τοῦτο λέγοντας,
 15 καὶ ἡμεῖς τοὺς μετ' αὐτὸν ἄπαντας ἀφέντες ἐνίους ἴδωμεν τῶν
 πρὸ αὐτοῦ, τίνα λέγουσι δόξαν θεοῦ τοῖς μύσταις μόνοις μυστι-
 κῶς καὶ ἀπορρήτως ὀρωμένην, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς αὐτό-
 πτας καὶ ἀποστόλους τοῦ μόνου θεοῦ πατὴρ ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ², δι' οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν τῷ τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας ὀνομά-
 20 ζεται πληρώματι³, καὶ πρὸ τῶν ἀποστόλων αὐθις τὸν κορυφαῖον
 ἐκείνων Πέτρον, ὃς φησιν· «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολου-
 θήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
 δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου
 μεγαλειότητος»⁴. Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπώπτεισε τοῦ κυρίου
 25 Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος ἀπόστολος παρίτω δείξων· «διαγρηγορή-
 σαντες» γάρ, φησίν, «ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δό-
 ξαν τοῦ Χριστοῦ»⁵. Ποίαν δόξαν; ἕτερος αὐθις παρεθέτω τῶν
 εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσεων· «ἔλαμψε», φησί, «τὸ πρόσωπον

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 λογικῆς ψυχῆς Σ₁V, 14 προῦβάλλετο L 22 ἐ-
 γνωρίσαμεν παραλ. A₁ 28 ἔλαμψε Mf

1. Ἄνωτέρω 2, 3, 15.

2. Ἡ μοναρχιανίζουσα αὕτη ἔκφρασις ἀπαντᾶ πρῶτον παρὰ Μελίτωνι Σάρ-
 δεων, *Εἰς τὸ πάθος* 9. Βραδύτερον οἱ ἀσκητικοὶ καὶ μυστικοὶ χρησιμο-
 ποιοῦν αὐτὴν συχνάκις, ἀλλ' οἱ μεγάλοι Πατέρες τὴν ἀποκρούουν.

3. Ἐφεσ. 3, 15. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐννοεῖται μόνον ἢ ἐπὶ γῆς πατριὰ.

4. Β' Πέτρ. 1, 16.

5. Λουκᾶ 9, 32.

αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκὰ ὡς τὸ
 φῶς»¹. καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατὰ τὸ ψαλμικὸν «ὁ
 τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος»² θεός. Διὸ καὶ ὁ Πέτρος μετὰ
 τὸ εἰπεῖν ὅτι ἐπώπτευσε τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὕρει
 5 τῷ ἁγίῳ», τὸ φῶς τὸ καὶ τὰς ἀκοάς, εἰ καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν,
 περιαιυγάζον—καὶ νεφέλην γὰρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν ἐθεά-
 σαντο ἐκεῖ—μετὰ τὸ ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ,
 καὶ «ἔχομεν», φησί, «βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον»³. Ποῖον
 προφητικὸν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τῆς θέας τοῦ φωτὸς ἔχετε
 10 μαθόντες, ὧ θεόπται; Ποῖον ἕτερον ἢ ὅτι ὁ θεὸς «ὡς ἱμάτιον τὸ
 φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησί, «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προ-
 φητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τό-
 πῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει»⁴. Ποῖα ἡμέρα; Πάντως ἢ διαυγά-
 σασα ἐν Θαδωρίῳ. «Καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ»⁵. Ποῖος φωσφό-
 15 ρος; Πάντως ὁ καταλάμπας αὐτὸν ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καὶ Ἰωάν-
 νῳ. Ἔως ἂν ἀνατείλῃ ὁ φωσφόρος οὗτος, ποῦ; «Ἐν ταῖς καρ-
 δίαῖς ὑμῶν»⁶. Ὅρας ὅτι τὸ φῶς τοῦτο ἐν ταῖς καρδίαῖς ἀρτίως
 φαίνει τῶν πιστῶν καὶ τελείων; Ὅρας δ' ὅσον ὑπερέχει τοῦ
 φωτὸς τῆς γνώσεως; Οὐχὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων,
 20 ἐκείνη γὰρ οὐδὲ τῆς φωτὸς ἐπωνυμίας ἀξία, ψευδῆς οὔσα πᾶσα
 ἢ τῷ ψεύδει συμμιγῆς καὶ σκότει μᾶλλον ἢ φωτὶ παραπλησία,
 οὐ ταύτης οὖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν γνώσεως
 τοσοῦτο διενήνοχε τὸ φῶς τῆς θεωρίας ταύτης, ὡς τὸ μὲν κατ'
 ἐκείνην φῶς λύχνῳ παρεικάζεσθαι φαίνοντι ἐν τόπῳ αὐχμηρῷ,
 25 τὸ δὲ κατὰ τὴν μυστικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς ἐν ἡμέρᾳ λάμ-
 ποντι φωσφόρῳ, ὅς ἐστιν ὁ ἥλιος.

19

«Ἀλλὰ πῶς», φησί, «παραβλητὸν ἡλίῳ αἰσθητῷ, εἰ θεϊκόν
 ἐστι τουτὶ τὸ φῶς;» Σὺ ὁ θεωρητικώτατος ἀπάντων τοῦτο ἀ-
 γνοεῖς καὶ οὐκ ἔχεις παραδειγματικῶς ἐκλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ συγ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 4 ὅτι διττογρ. Σ₁ 11-12 καλῶς μετὰ προφητικῶν
 προστ. Σ₁V₂ 17-18 ἀρτίως φαίνει ἐν ταῖς καρδίαῖς A₁ 23 τοσοῦ-
 τον V₂ 27 ἡλίῳ παραβλητὸν A₁

1. Ματθ. 17, 2.

3. Β' Πέτρ. 1, 18 ἐξ.

5. Αὐτόθι.

2. Ψαλμ. 103, 2.

4. Β' Πέτρ. 1, 19.

6. Αὐτόθι.

κριτικῶς, τὸ τὸν θεὸν λάμπειν ὡς τὸν ἥλιον ἢ ὑπὲρ τὸν ἥλιον ; Καί-
 τοι καὶ φανέντος καὶ δευτέρου τὸ ἴσον ἔχοντος φωστήρος ἐν ἡμέρᾳ,
 διπλάσιον ταύτης γενήσεται τὸ φῶς καὶ τοῖν ἡλίοις ἐκάτερος ἐν
 τοσοῦτῳ φαινόμενος φωτὶ ἀλαμπέστερος φανεῖται. Ὁ τοίνυν ὡς
 5 ἥλιος τότε λάμπων τὸν ἥλιον ὑπερλάμπων, οὐχ ὡς ὁ ἥλιος λάμ-
 πει, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἥλιον· οὕτω καὶ ὁμοιωματικῶς λεγόμενος
 οὐδεμίαν ἔχει τὴν ἰσότητα, καὶ παραδειγματικῶς συγκρινόμενος
 οὐδεμίαν ἔχει ὁμοιότητα ὁμοτίμον. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ αἰσθητὸν
 κυρίως οὐδὲ νοητὸν τὸ φανέν φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοῖς τῶν μαθητῶν
 10 τοῦ κυρίου ἀπολέκτοις, ἐν τῷ *Περὶ φωτισμοῦ θείου καὶ ἱερᾶς εὐ-*
*δαιμονίας*¹ λόγῳ κατ' ἐμὴν δύναμιν ἱκανῶς προαποδέδεικται.

20 Φασὶ δ' οἱ κατὰ τοῦ τοιούτου φωτισμοῦ καὶ φωτὸς ἀγωνι-
 σάμενοι καὶ συμβολικὰ εἶναι φάσματα πάντα τὰ παρὰ θεοῦ δει-
 χθέντα τοῖς ἀγίοις φῶτα, καὶ ἀθλῶν δὴ τινῶν καὶ νοητῶν αἰ-
 15 νίγματα πραγμάτων, καὶ οἰκονομικῶς καὶ φανταστικῶς δεικνύ-
 μενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καὶ τοῦ Ἀρεοπαγίτου
 ἀγίου καταψεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγγομένου τούτοις²,
 καίτοι σαφῶς οὗτος τὸ ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει τοὺς μα-
 θητὰς περιεστράψαν φῶς φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλ-
 20 λοντος αἰῶνος περιουγάζειν φησὶν ἡμᾶς ἀδιαλείπτως καὶ ἀτε-
 λευτήτως, πάντοτε σὺν κυρίῳ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας³. Τῶν
 οὖν συμβόλων τε καὶ αἰνιγμάτων πάντων, τῶν πρὸς τὰς συμ-
 βαινούσας περιστάσεις διαπλαττομένων, γινομένων τε καὶ ἀπο-
 γινομένων, καὶ νῦν μὲν ὄντων, νῦν δ' οὐκ ὄντων, μᾶλλον δὲ
 25 φαινομένων μὲν ποτε, κυρίως δὲ ὄντων σχεδὸν οὐδέποτε, τὸ αἰεὶ
 ὄν καὶ κυρίως ὄν καὶ ἀναλλοιώτως ὄν φανότατον τοῦτο καὶ θειό-
 τατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται ; Ἡ τὸν μὲν ἐν αἰσθητοῖς
 φανότατον ἀπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργγμένον καὶ πολλαῖς ἐ-
 τησίοις ὑποκείμενον τροπαῖς καὶ πολλοῖς σώμασιν ἀντιφραττό-
 30 μενον, καὶ νῦν μὲν ἐκλείποντα νῦν δὲ κρυπτόμενον⁴, ἔστι δ'

A,C,L Σ,V,Mf 2 καὶ μετὰ καίτοι παραλ. Σ,V, 17 συμφεγγομέ-
 νου C.

1. Βιβλίον 1, 3.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 BC.

3. *Α' Θεσσ.* 4, 17.

4. Βλ. *Ἰησ.* 10, 12 ἐξ. *Δ' Βασ.* 20, 11.

ὅτε καὶ ἀγίων ἐπιτάγμασιν ὑποταττόμενον, κἀντεῦθεν καὶ κινήσεως ἀνακοπτόμενον, ἀναποδίζοντά τε καὶ ἰστάμενον, τοῦτον μὲν καὶ τὸ ἀπὸ τούτου φῶς ὃν ἐροῦμεν καὶ ἐν ὑποστάσει, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα»¹, τὸ
 5 ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκός, σαρκὸς τῆς πλουτούσης καὶ διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος, τοῦτο τοίνυν τὸ φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καὶ φάσμα καὶ ἀνυπόστατον ἐροῦμεν; Οὐχ, ἕως ἄν ὦμεν τοῦ φωτὸς ἐκεῖνου ἐρασταί.

- 21 10 Τοῦτο γὰρ τὸ φῶς καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας θεότητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς»²· καὶ αὐθις, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· καὶ πάλιν, «ἐφαίνετο τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, ὡς δι' ὑελίνων λαμπτήρων, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ἢ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις»³. Ὡστε οὐ τοῦ σώματος ἦν ἀπλῶς ἢ δόξα αὐτῆ, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἣτις ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἀγίων ὑποστάσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκείνῳ συνημμένη σῶματι, πᾶσαν τὴν ἰδίαν ταύτην δόξαν καὶ θεοπρεπῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ μέγας Μακάριος δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ πνεύματος⁴. Πῶς οὖν ἢ θεότης, ἢ λαμπρότης καὶ δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, νῦν μὲν ἔσται νῦν δ' οὐκ ἔσται, γινομένη τε καὶ ἀπογινομένη, φαινομένη τε καὶ ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀναξίων
 15 20 25 30 κρυπτομένη, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ ὂν χωροῦσα, οἷα τὰ φάσματα καὶ τὰ τοιαῦτα σύμβολα καὶ τὰ αἰνίγματα καὶ ὅσα παρὰ τῶν παντόλμων ὀνομάζεται τούτων, οἳ καὶ τοὺς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρτυροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τὸν θεῖον καὶ Μάξιμον, οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καὶ ἀναγωγικῶς ἑθεολογίας σύμβολον τὸ ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ κυρίου φῶς ὁ σφὸς τὰ θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος⁵;

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 ἡ: ὁ C₂ 16 διὰ παραλ. A₁ 28 καὶ παραλ. C₂

1. Ἰακ. 1, 17.

2. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 40, 6, PG 36, 365 A.

3. Τὰ χωρία βλ. καὶ ἀνωτέρω 1, 3, 26 καὶ 1, 3, 43.

4. Βλ. Περὶ ἀγάπης 21, PG 34, 925 C.

5. Βλ. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1165 BC.

22

Συμβόλων γὰρ ὁμωνύμως καὶ τῶν ὑφ'εστῶτων πάντων γινομένων τε καὶ λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀναγωγὴν θεολογίαις, τοιοῦτο 'σύμβολον' καὶ αὐτὸς ἐκεῖ τουτὶ προσεῖπε, διὸ καὶ 'θεωρίαν' σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ λόγους¹ ὡς καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς
 5 θεολογίας ἐπώνυμος 'θεωρίαν' ὠνόμασε τὸ γνωστὸν καλοῦ καὶ ποιηροῦ ξύλον², σύμβολον αὐτῆς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φάσμα καὶ ἀγυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο ἦν. Ἀλλὰ καὶ τὸν Μωυσῆν καὶ τὸν Ἥλιον, τὸν μὲν κρίσεως, τὸν δὲ προνοίας σύμβολον, ὁ θεὸς ποιεῖται
 10 Μάξιμος³. Ἄρ' οὖν οὐ παρήσαν ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς κἀκεῖνοι διεπλάσθησαν; Τί δὲ ὁ Πέτρος, οὐκ ἂν γένοιτο τῆς πίστεως σύμβολον τῷ θεωρεῖν κατὰ ἀναγωγὴν βουλομένῳ καὶ τῆς ἐλπίδος Ἰάκωβος καὶ τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος τῆς κατ' ἀρετὴν ἅπασαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστὸς ἀνελθὼν, τοῖς ἀκολουθήσαι δυνηθεῖσιν, ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν εἴπω
 15 Μάξιμον, ἐν μορφῇ θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ἣ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι; Ὅρας οἷον ἦν τὸ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς περιεστράψαν φῶς; Κατὰ τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τὸν κύριον οἱ τῶν ἀποστόλων ἔκκριτοι θεασάμενοι «ἀπὸ τῆς σαρκὸς εἰς τὸ πνεῦμα μετέδησαν, πρὶν τὴν διὰ σαρκὸς ἀποθέσθαι ζωὴν», καθάπερ αὐτὸς αὐθις λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἰσθησιμῶν ἐνεργειῶν, ἦν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα ἐνήργησεν»⁴. Ὅρας ὡς ἀθέατον ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς τῇ αἰσθήσει μὴ μετασκευασθείσῃ διὰ τοῦ πνεύματος; Διὸ καὶ τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη, καίτοι λάμπαν ὑπὲρ
 25 τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν οὖν οὗτος.

23

Διονύσιος δὲ ὁ μέγας τουτὶ τὸ φῶς ἀπλοῦν φησιν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον, τουτέστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητὸν τὸ τοιοῦτον ἢ συμβολικὸν τοιοῦτο; Μέλλων γὰρ οὗτος περὶ τοῦ φωτὸς ἱερογραφεῖν, ὡς τοῦ φωτὸς ἀσφαλῆς

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 5 γνωστὸν σημ. φαν ἴσως γνωστικὸν A₁ 25 οὖν
 παραλ. C₈ 28 τοιοῦτον Σ₁V₂

1. Βλ. Μαξίμου, *Περὶ ἀποριῶν* PG 91, 1125 ἐξ. 1160-1168.

2. *Λόγος 43*, 12, PG 36, 509C. Βλ. καὶ Νικ. Στηθάτου, *Περὶ νοητοῦ παραδείσου* 8, ἐξ. Χρήστου, σ. 132 ἐξ.

3. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1168 C.

4. Αὐτόθι, PG 91, 1125 - 1128.

καὶ θεατῆς καὶ μύστης καὶ τελετῆς, «γὺν μὲν», φησὶν, «οἱ ἔν-
 θεοὶ καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ καὶ τοῖς οὖσι τὰ
 ὑπερούσια, καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν μεριστῶν συμβόλων τὴν ὑπερ-
 φυῆ καὶ ἀσχημάτιστον ἀπλότητα παρέδωκαν ἡμῖν· ὅταν δὲ ἀ-
 5 φθαρτοὶ καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακα-
 ριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν κυρίῳ, κατὰ τὸ λό-
 γιον, ἐσόμεθα¹, τῆς μὲν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις
 θεωρίαις ἀποπληρούμενοι, φανοτάταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιαι-
 γαζούσης, ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώ-
 10 σει»². Ὁρᾶς, ὅπως οὐχ ὑπὲρ αἰσθησιν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ
 ὄντα πάντα, τοῦτό ἐστι τὸ φῶς καὶ ὡς ὑπερφυῆς ἡ θεωρία αὕτη;

24 Νῦν μὲν γὰρ αἰσθήσει καὶ διὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν μεριστῶν
 συμβόλων, τότε δὲ ὑπὲρ ταῦτα γεγονότες, τὸ ἀίδιον φῶς ἀμέ-
 σως, μηδενοῦς μεσιτεύοντος παραπετάσματος, ὁψόμεθα, ὡς καὶ ὁ
 15 τῶν τοιούτων ἱεροτελεστῆς θειότατος ἐκφαντορικῶς ἐξηγήσατο·
 «γὺν μὲν» γάρ, φησί, «βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι,
 τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον»³. Τὸ δὲ «γὺν» εἶπε τὴν δυνα-
 τὴν καὶ ἀνάλογον τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θεωρίαν δεικνύς· αὐτὸς
 γὰρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπὲρ αἰσθησίν τε γεγονῶς καὶ νοῦν,
 20 εἶδε τὰ ἀόρατα καὶ ἤκουσε τὰ ἀνήκουστα⁴, τὸν ἀρραβῶνα τῆς
 παλιγγενεσίας ἐκείνης καὶ τῆς κατ' αὐτὴν θέας λαβῶν ἐν ἑαυ-
 τῷ, διὸ καὶ ἔλεγεν· «οἶδα» ἀκούσας καὶ ἰδῶν. Ἰδοῦ αἰσθήσεως
 ἐνέργεια ταυτὶ δοκεῖ· ἀλλ' ἐκεῖνος αὖθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα
 εἶτε νοῦς ἦν, εἶτε σῶμα τὸ αἰσθόμενον»· ὥστε ἡ αἰσθησις αὕτη
 25 ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν ἐστίν· ἡνίκα γὰρ ἐκάτερον τούτων ἐνεργεῖ
 καὶ ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται τε καὶ νοεῖ· διὰ τοῦτο προσέ-
 θηκεν ὅτι «ὁ θεὸς οἶδεν», ἐπεὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐ-
 τὸς δὲ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῇ πρὸς θεὸν ἐνώσει γεγονῶς διὰ τοῦ
 ἀοράτου ἑώρα τὰ ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν ἐκστάντα
 30 καὶ ὄρατὰ τούτῳ γεγονότα.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 3-4 ὑπερφυᾶ L 20 σχόλιον εἰς «ἀρραβῶνα»: εἴ τις
 καὶ τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον ἔσοπτρον φαίη τῆς ἐσομένης τελειώσεως, οὐχ
 ἀμαρτήσεται κώδ. (οὐκ ἀμαρτήται V₂Mf).

1. A' Θεσσ. 4, 17.

2. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

3. A' Κορ. 13, 12.

4. B' Κορ. 12, 4.

25 Καὶ ὁ μέγας τοίνυν Διονύσιος οὐκ αἰσθητὴν ἔδειξε τὴν τοῦ αἰωνίου φωτὸς θεάν, ὁρατὴν εἰπὼν αὐτήν, ἐπεὶ τοῖς χριστοειδέσιν εἶπεν ὁρατὴν¹. Εὐρήσεις δὲ αὐτὸν καὶ ἀλλαχοῦ σαφῶς ὁρατὸν λέγοντα τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν φῶς· «ἢ γὰρ τῶν νοερῶν», φη-
 5 σιν, «αὐθαίρετος αὐτεξουσιότης, εἰ τοῦ μετρίως αὐτῇ δοθέντος ὁρατοῦ τοὺς ὄρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐπιχειρήσοι, τὸ μὲν φῶς ἐνεργήσει παρὰ τὰ φωτὸς οὐδὲ ἔν, αὐτὴ δὲ καὶ τοῦ μετρίου δι' ἑαυτὴν ἀποτεύζεται»². Εἰ γοῦν τῶν νοερῶν ἢ θεωρία τῶν ὑπὲρ αἰσθησιν οὐκ ἀποδιαστέλλεται, καὶ ὁρατὴ, πῶς ἢ τῶν
 10 τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως ὑπὲρ αἰσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὁρατὴ; Καὶ μὴν οὐ μόνον ὑπὲρ αἰσθησιν ἢ ὁρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος διετράνωσε· «πασῶν» γάρ, φησί, «τότε τῶν κατὰ σῶμα καὶ νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν τὴν ἀπόπαυσιν ἡμῖν χαριεῖσθαι τὸ πνεῦμα
 15 διὰ τῆς θεώσεως, ὥστε τὸν θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι»³. Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ αἰσθησις ἀντιλήψεται, ἐκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῷ, ἀλλ' ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ νοῦν. Καὶ ὁ φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος ὁρατὴν θεοφάνειαν ἔκει καὶ ὁ ὑπὲρ νοῦν ἔγνωσιν οὐ πάνυ διενηγώ-
 20 χασιν ἀλλήλων· ἄλλως τε καὶ ἄερος ἐκεῖ καὶ τόπου κατὰ τοὺς θεηγόρους μὴ δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτὸς⁴;

26 Ἄλλ' ἐν θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καὶ τὰ τοῦ θεοῦ ἀόρατα τεθεαμένος ἐν ἐκστάσει τὴν οὐσίαν ἄρ' εἶδε τοῦ θεοῦ; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἶποι; Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ οἱ δι' ἡσυχίας κε-
 25 καθαρμένοι τῶν ἀοράτων καταξιοῦνται θεαμάτων, ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μουνοῦνται καὶ διανοοῦνται. περὶ τῆς θεᾶς ἐκείνης οἱ κατηξιωμένοι ταύτης καὶ οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καὶ ἀύλῳ τῷ νῷ μετέχουσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς θεωρίας ταύτας καὶ τὰς κατ' αὐτὰς
 30 μῆσεις ἴσασι τὸ θεῖον· καὶ οὕτω τὴν ὑπὲρ νοῦν ταύτην κρεῖττον

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 7 αὐτῇ L 11 μὴν : μὲν Mf 20 καὶ τόπου ἐ-
 κεῖ A₁

1. Περὶ ἐκκλησι. ἱεραρχίας 7, 2, PG 3, 553 D.

2. Αὐτόθι 2, 3, PG 3, 397D - 400 A.

3. Κεφάλαια θεολογικὰ 88, PG 90, 1168 A.

4. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστ., PG 46, 104 C.

ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσι ἐπιβολήν, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ ὄραν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὁράσει τὸ ὑπὲρ ὄρασι εἰδότες, πάσχοντες οἶον τὴν ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοοῦμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν τὸ τὰ θεῖα πάσχειν καὶ ὄραν
 5 ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τὸ καὶ τῇ πνευματικῇ ὁράσει διὰ τὸ τοῦ ὀρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν τὴν ἀφαίρεσιν ἕτερον καὶ ὑπέρτερόν ἐστιν¹. Εἰ γὰρ τις ἡλίου σκιάν ἐν κατόπτρῳ καθορῶν τοῦ κατ' οὐρανὸν τούτου λαμπροτέραν, ὡς καὶ ὑπὸ τῆς σκιῶδους ἀστραπῆς τὴν οἰκείαν
 10 ὄψιν ἠττωμένην ἔχειν, πάντως τὸ δι' ὑπεροχὴν ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου συνεώρακεν ἄν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁράσεως· οὕτω τοίνυν καὶ οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θέας ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν πνεύματι ὁράσεως τῆς θεοποιῦ ταύτης ἐνεργείας τὸ ὑπὲρ ὄρασι γινώσκουσι, πό-
 15 σσ γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ' ἂν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτοδοσίας μεταλαγχάνουσι καὶ πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι δύνανται· τυχεῖν δὲ τῆς ὁμοίας θέας καὶ δι' αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς συνορᾶν τὸ τοῦ θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μὴ καὶ τῆς ὑπερφουδς καὶ πνευματι-
 20 κῆς καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως τεύξονται.

27 Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Στέφανος, κατὰ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἀγίου πνεύματος χάριν ἀνακραθεῖς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς γραφῆς
 25 μεμαρτύρηται²· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει ἢ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες»³.

30 Καλῶς ἄρα καὶ πρότερον ἐλέγομεν ὅτι ἢ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ πατρὸς ἦν, ἐπεὶ πατὴρ τε καὶ υἱὸς δόξα μία· καὶ νῦν γὰρ σαφῶς ἐν θεῷ γενόμενος ὁ Στέ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 23-24 ἀνακραθεῖς A₁ 26-27 ἀποφηνάμενος ἀχώρητον L

1. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 15· 1, 3, 34 κ.ά.

2. Βλ. Ψαλμ. 35, 10· Α' Ἰω. 3, 2. Ὁμοίως Πλάτωνος, Συμπόσιον 195 Β· Ἀριστοτέλους, Ἠθικὰ Νικομάχεια 8, 1· 9, 3 κ.ά.

3. Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 717 Β.

φανος, οὐ τὸν θεὸν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν δόξαν, δόξαν οὖσαν τοῦ πατρὸς. « Ἄρ' οὖν ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τὸ κατόρθωμα; Ἄρά τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα·
 5 οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἃ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν πνεύματος ἁγίου, εἶδε τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ¹. οὐ γὰρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε², τὸ φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμεγον³. Εἰ δὲ ἐν
 10 φωτὶ πατρικῷ τῷ πνεύματι φῶς ὀρώμεν τὸν υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἔνωσις τις ἄμεσος πρὸς τὸν θεὸν καὶ μετάδοσις φωτὸς ἐκεῖθεν, μὴ διὰ μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπαναίνεται καὶ τὸν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἶεται διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος
 15 τούτου θεολογίας συνιείς.

28

Τὴν γὰρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίας, δράσεις μὲν πολλὰς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαι φησιν⁴, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς αὐτοφανεῖς ἀπάσας, οὐδὲ πᾶσαν ἔνωσιν, οὐδὲ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαι φησιν. Εἰπὼν γὰρ τὴν πόλυ-
 20 ὕμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλήθους οὐρανίου στρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς ἐπὶ γῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίστατο τοῖς ποιμέσι ταύτην, ἅτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχίᾳ κεκαθαρμένοις⁵, τὴν περιλάμψασαν αὐτοὺς δόξαν τοῦ θεοῦ οὐκ εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ'
 25 οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμφθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐδέξαντο· φοβηθέντων δὲ αὐτῶν—καὶ γὰρ ἀήθεις ἦσαν τοιούτων θεαμάτων—ἐξήγγελλον οἱ ἄγγελοι τί βούλεται τοῦ φωτὸς ἢ παρουσίας⁶. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ ὅπως ἐν γαστρὶ ἔξει τὸν θεὸν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου ἐμυεῖτο⁷,

A₁C₁L₁Σ₁V₁Mf 13 ἀπανένεται A₁ 21 τοῦ παραλ. Σ₁

1. Πράξ. 7, 55.

2. Ψαλμ. 35, 10.

3. Γρηγ. Νύσσης, Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 716 D - 717 A.

4. Περί οὐρανίου ἱεραρχίας 4, 2, PG 3, 180 B.

5. Αὐτόθι 4, 4, PG 3, 181 B. 6. Λουκᾶ 2, 9 - 10.

7. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, ἐνθ' ἀνωτ.

ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἢ τοῦ θεοῦ ἔνωσις πρὸς αὐτὴν ἐγίγνετο. Σκεπτέον δὲ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἐνώσει ἐμυεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδῆλως ὅτι τῇ πρὸς τὸ ὑπερθεῖν φῶς ἐνώσει, ἢ μόνοις ἐνυπάρχει
 5 «τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν κατηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτη καὶ οἱ θεοειδεῖς ἀγγελομιμήτως ἐνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοεραῆς ἐνεργείας ἀπόπαυσιν»¹· καὶ αὖθις, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱεράς ἡμῶν τελετὰς τὰς αὐτοφανεῖς φασὶ τῶν θείων ἀποπληρώσεις, τῶν δι' ἐτέρων μεθέξεων εἶναι τελεωτέρας, οὕτως
 10 οἶμαι καὶ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἄμεσον μετουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ θεὸν ἀνατεινομένων ἐναργεστέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος ἀποτελουμένων»². Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἕνα τῶν πρώτων καὶ περὶ θεὸν ἀγγέλων ὄρα, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκδιδάσκει³. «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς, φησί, τοῦτο πανιέρως
 15 νομοθετηθῆναι τῆς τοῖς χερουδιμ ἐπιθεθηκυίας ὑπερενδόξου θεότητος»⁴.

29

Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἐτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτία τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαπορθμευτικῶς ἐπὶ τὰ
 20 δεύτερα ἰοῦσαι· ὁ γὰρ κύριος τῶν κυρίων νόμοις οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διὸ καὶ κατὰ τὰς ἱεράς ἡμῶν παραδόσεις⁵ πρῶτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μυεῖται τὸ τῆς ἀφθέγκτου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς πρώτως καὶ ἄμέσως περὶ θεὸν ἰδρυμένης ἀγγελικῆς τάξεως ὑπάρχων. Ἔδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι
 25 τὴν τῆς καινῆς κτίσεως ἀρχήν. Ὁ γὰρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσας ἑαυτὸν⁶ τὰ πάντα ἐποίησε καινὰ⁷· διὸ καὶ ἀναλαμβάνόμενος εἰς οὐρανὸν τοὺς ἐν ὑποθεθηκυία τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους, καθά φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικὸς καὶ τε-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 ἐγίνετο A₁ 4 μόνος Mf 6 οἱ: ἢ A₁

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 5, PG 3, 593 B.

2. *Περὶ οὐρανόου ἱεραρχίας* 8, 2, PG 3, 240 C.

3. Αὐτόθι 241 A (*Λουκᾶ* 1, 11 κ.έ.).

4. Ἐνθ' ἄνωτ. (*Ἰεζ.* 10, 18).

5. Βλ. Δουκάκη, *Μ. Συναξαριστής*, Μαρτίου 25, 1960, σ. 406 ἐξ. Ἀκολουθία ἐσπερινοῦ συνάξεως Γαβριήλ, 26 Μαρτίου, στιχηρὸν β'.

6. *Φιλιπ.* 2, 7.

7. Ἀποκ. 21, 5· Β' Κορ. 5, 17.

λεσιουργοὺς ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας¹, αἴρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καὶ μουσντας, ὡς εἰσελεύσεται καὶ ἀνελεύσεται καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται² ὁ σάρκα περικείμενος διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον. Κύριος γὰρ ἐστὶ τῶν δυνάμεων καὶ βασιλεὺς τῆς δόξης³, πάντα δυνάμενος, καὶ τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρώτους ὅτε βούλοιο. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν⁴, κἀν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλὴν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν προὑπογραφόντων, ἧς
 5 νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελεῖσθαι διὰ μεσότητος. Ταῦτ' ἄρα καὶ κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς ἐκκλησίας ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ»⁵, καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διὰ τῶν εὐαγγελισσαμένων ἡμᾶς ἐν πνεύματι ἀ-
 15 γίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταῦθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι»⁶. Μειζόνων δὲ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλαττόνων τελουμένων διὰ τῆς χάριτος, πάλιν ἢ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καὶ θαυμασίως.

30 Ὁ δὲ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλλιστα⁷ καὶ ὡς οὐκ ἂν εἴη βέλτιον ἐξηγήσατο καὶ διετράνωσε καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνος ἕνεκεν οὗτοι καὶ παρήχθησαν καὶ ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχὴν. Ὅτι δὲ ὁ τὸ μυστήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθεῖς, εἰ καὶ ἀρχιστράτηγος ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ θεὸν ἀμέσως ἰδρυμένων ἦν, εὖροις ἂν τοῖς θεοῖς προ-
 25 φήταις ἐκπεφασμένον· καὶ γὰρ παρ' ἄλλου τοῦ τῶν ἀξιώματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὐ καλεῖται καὶ προστακτικῶς ἀκούει· «συνέτισον ἐκεῖνον τὴν δρασιν»⁸. Ἐπιστῆσαι δὲ κἀν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 πολυποίκιλλος A₁C₂V₂Mf 15 ἀπὸ C₂ ἀνηγγέλλη L 23-24 ἀλλ' οὐ . . . ἦν ὅα C₂

1. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Προκατήχησις* 15, PG 33, 360 A.

2. Ἐφ. 1, 21.

3. Ψαλμ. 23, 7-10.

4. Ἄγγελοι σημαίνουν τὸν νόμον, διότι δι' αὐτῶν ἐδόθη οὗτος, *Πράξ.* 7, 53· *Γαλ.* 3, 19· Ἐβρ. 2, 2. Πρβλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας* 4, 2, PG 3, 180 B. Αὐτόθι 192D.

5. Ἐφ. 3, 10.

6. Α' Πέτρ. 1, 12 (ὕμᾶς, ὑμῖν).

7. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας* 4, 2, PG 3, 180 B.

8. Δαν. 8, 16. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας* 8, 2, PG 3, 241 C.

τούτῳ χρῆ ὡς οὐ 'μετάδος' εἶπεν 'ἐκείνῳ τὴν δρασίην', ἀλλὰ 'συνέτισον'· τὴν μὲν γὰρ τῆς γνώσεως χάριν διὰ μέσων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τελουμένην ἴδοις ἄν, τῶν δὲ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἰσὶν αἱ πλείους. Διὸ καὶ ἐπὶ Μωυσέως τὴν μὲν νομικὴν ὑπο-
 5 τύπωσιν δι' ἀγγέλων ἢ θεολογία φησὶ δεδοσθαι, τὴν δ' δρασίην ἐκείνην καὶ θεοπτεῖαν οὐ, ἀλλὰ τῆς δράσεως τὴν μύησιν. Μυστικαὶ δ' ὁράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν, προσύλων, ἀύλων, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων καὶ ἄλλοτε ἄλλως, καὶ διαφόρως τούτων ἕκαστον
 10 ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὁρώντων ἀναλόγως καὶ τοῖς ὀκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καὶ αὐτοῦ δὲ ἢ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἢ ἄλλοθί που τοῖς μύσταις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιός φησιν¹, ἐπέλαμψε, κἄν
 15 ὁ τυφλὸν ἑαυτὸν καλέσας οὗτος² καὶ φερωνύμως ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλων, μᾶλλον δὲ μηδ' ἐπιβάλλων ὄλως, ἀξιοὶ τοὺς τὸ αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκὸς πρεσβεύοντας ἡμᾶς καὶ τὰ φανέντα ἄρματα³ καὶ τοὺς τροχοὺς⁴ καὶ τὰ ξίφη καὶ ἄλλα δὴ τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁμότιμα ἡγεῖσθαι· καὶ οὐδ'
 20 ἐκεῖνο παρὰ τῆς θεολογίας ἤκουσεν, «ὡς ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἢ θεῖα γενήσεται φύσις»⁵, ἔν' ἐντεῦθεν γοῦν θεοῦ εἶναι τὸ φῶς τοῦτ' ἐπιστεύσει;

31 Καίτοι τὸν θεὸν οὐδεὶς εἶδεν⁶, οὐδὲ ὄψεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος⁷, ἀλλ' ἢ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοη-
 25 τῶς ὁρῶν. Ὁ δὲ πνεῦμα γεγονώς καὶ ἐν πνεύματι ὁρῶν, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὁμοίον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους⁸;

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 4 Μωυσέος A₁C₈V₂Mf 23 εἶδεν: οἶδεν L 24 ἄνθρωπος καὶ ἄγγελος Σ₁V₂

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 8, PG 3, 597 A.

2. Βλ. ἀνωτέρω 2, 3, 1-2.

3. Δ' Βασ. 2, 11· 6, 17· Ζαχ. 6, 1-7.

4. Ἰεζ. 1, 15-21· 10, 9-19· Δαν. 7, 9.

5. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστ.*, PG 46, 104 B.

6. Ἰω. 1, 18.

7. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Περὶ ἀκαταλήπτου* 3, 3, PG 48, 721· Χρήστου, σ. 84.

8. Κλήμ. Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* 5, 1, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8, 116. Γρηγ. Νύσσης, *Α' εἰς Στέφανον*, PG 46, 717 B, Βασιλείου, *Εἰς 48 ψαλμὸν* 8, PG 29, 449 C.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐν πνεύματι δράσεως τὸ ὑπερανιδρυμένον θεῖον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἔτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γὰρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναται ἂν πᾶσαν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ πνεύματος, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ πᾶν κατίδοι τοῦ θεοῦ;

5 Καὶ τί λέγω τὴν κρυφίότητα ἐκείνην; Αὐτὴ ἢ ἀγλαῖα τοῦ φωτὸς ἐκείνου, ἢ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τὴν θέαν τοῦ δρώντος, αὔξουσα διὰ τῆς ἐνώσεως τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα καὶ χωρητικώτερον αἰ ἐαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διὰ τοῦ παντὸς αἰῶνος φανοτέραις ἀκτίσι περιουγάζουσα αὐτὸ καὶ κρυφιοτέρως ἐς τὸ διηγεκὲς αἰγλης ἐμπιπλῶσα καὶ ἀναφαίνουσα δι' ἐαυτῆς, ἢ μηδέπω πρότερον. Ὅθεν καὶ τοῦτ' ἀπειρον οἱ θεολόγοι λέγουσι τὸ φῶς, δι' οὗ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει πνεύματος, ὁρατὸς γίνεται τοῖς ἀγίοις ὁ θεός, ὡς θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ δρώμενος· τῇ γὰρ μεθέξει

15 τοῦ κρείττονος ἐπὶ τὸ κρείττον μετασκευασθέντες καὶ προφητικῶς εἰπεῖν ἄλλάξαντες ἰσχύν¹, πᾶσαν ἀποπαύουσιν ἐνέργειαν ψυχῆς καὶ σώματος, ὥστε μόνον αὐτὸ δι' αὐτῶν φαίνεσθαι καὶ ὑπ' αὐτῶν ὁρᾶσθαι, τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης νικηθέντων, «ἵνα ἡ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τὸν

20 ἀπόστολον². Υἱοὶ γὰρ θεοῦ ἐσόμεθα τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες³ καὶ ὡς ἄγγελοι θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οἱ διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς⁴, κατὰ τὸν τοῦ κυρίου λόγον.

32 Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνταῦθα μὲν εἰπὼν τῆς ὁρατῆς

25 θεοφανείας ἀποπληροῦσθαι τοὺς τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαρίας ἐφικομένους λήξεως, ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον, «ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων»⁵· προῖων δὲ καὶ τῶν ἀγγελικῶν πρὸς θεὸν ἐνώσεων μνημονεύσας, τῶν μόνους ἐνυπαρχουσῶν τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν ἡξιωμένοις αὐτῶν ἀγγέλοις, δηλαδὴ τοῖς ἀ-

30 γαθοῖς, ἐπιβολὴν οὔσαν ἢ παραδοχὴν τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων· «καὶ τοὺς θεοειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένους νόας, ἀγγελομιμήτως ἐνοῦσθαι τούτῳ τῷ φωτὶ καὶ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1. Ἦσ. 40, 31.

2. Α' Κορ. 15, 28.

3. Λουκᾶ 20, 36.

4. Ματθ. 22, 30 καὶ 18, 10.

5. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

ὕμνευν μὲν αὐτὸ διὰ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δὲ οὐκ ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἐνώσεως ὅτι «πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον»¹. Τῷ ἐξηρημένῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ὄντων ἐνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτὸ μανθάνουσι ὅτι
 5 τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένον, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοὶ τὴν ἐνωσιν ἔχοντες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐνώσεως μανθάνοντες τὴν ἀφαιρέσιν, ὥστε καὶ ἡ ἐνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένη καὶ μὴ ὄν καθ' ὑπεροχὴν ἐστίν· ὁ γὰρ οὐ χωρητὸν ἐστὶν ἀγγέλοις, εἰ μὴ ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλους γνώσεως, νοερᾶ
 10 τινι δυνάμει χωρητὸν εἶναι ἢ κτητὸν ἀδύνατον, ὡς καὶ ταύτην ὑπεραῖρον.

33 Τὸ δὲ καὶ ταύτην πᾶσαν ὑπερβεθηκός, ὡς μὴ χωρεῖσθαι πεφυκός, ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντ' ἐστὶ, καὶ ὑπὲρ γνῶσιν ἄρα πᾶσαν ἢ τοιαύτη ἐνωσις, εἰ καὶ γνῶσις μεταφορικῶς καλεῖται· οὐδὲ νοητόν ἐστὶν οὐκοῦν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεται· τὸ γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἶη νοητόν; Κληθεῖη γοῦν τοῦτο καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχὴν, καὶ μᾶλλον ἢ γνῶσις· οὐ μέρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἐστὶ, καθάπερ οὐδὲ τὸ ὑπερούσιον οὐσίας εἶδος· οὐδὲ γοῦν ἐμπεριληφθεῖη ἂν ὑπὸ τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη καὶ ταύτην ὑπ' αὐτὴν ἂν σχοίη· σχοίη γὰρ ἂν μᾶλλον ἢ ἄγνοια ταύτην ὑπ' αὐτὴν, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη· καθ' ὑπεροχὴν γὰρ καὶ ἄγνοιά ἐστὶ, δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἄγνοιαν. Μοναδικὸν ἄρ' ἡ ἐνωσις ἐστὶν αὕτη, καὶ ἦν ἂν ἐπωνυμίαν εἴποι τις αὐτῆς, εἴθ' ἐνωσιν εἴθ' ὄρασιν εἴτ' αἰσθησιν εἴτε γνῶσιν
 20 εἴτε νόησιν εἴτ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἐστὶν, ἢ μόνη κυρίως ταῦτα πρόσεστιν αὐτῇ.

34 Σαφῆς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ *Περὶ γνώσεως* τοῦ φιλοσόφου λόγοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μέρος αὐτὴν καὶ εἶδος εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καὶ συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ οὐ συνεώρακεν, ὡς εἴπερ ἔξει γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωνυμίαν, σχήσει καὶ τὴν ἄγνοιαν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγεται καὶ
 30

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 13 ἐστὶν V, ἐστὶ Mf 25 μόνη Mf 27 λόγοι; Mf

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 5, PG 3, 593 BC. Καὶ τὰ τῆς ἐπομένης παραγρ. χρωματίζονται ἐκ τοῦ Διονυσίου.

μάλλον ἢ ἐκεῖνο. Τοιγαροῦν ἔσται τὸ αὐτὸ ὑπὸ τάναντία γένη,
 καὶ τὸ ὑπερέχον ὑποκείμενον, καὶ συντεταγμένον τῇ πληθυῖ τὸ
 μοναδικὸν καὶ πάσης πληθύος ὑπερεξηρημένον. Τὸ δὲ μείζον εἰς
 ἀνοίας λόγον, ὡς οὐχ ἀπλῶς τὴν ἔνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑ-
 5 ποκείμενόν φησιν, ἀλλ' ὁ φησιν αὐτὸς ἐκεῖ ὑπὲρ γνῶσιν, τοῦτ'
 αὐτὸ καὶ ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον αὐτῇ χειρόν εἶναι
 λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸ μόνον ὑ-
 περούσιον, ἐπεὶ περ οὐσία ὑπερούσιός ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται,
 μέρος καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυ-
 10 μίαν, εἶτα συγκρίνειν ἐτόλμα τοῦτο πρὸς τὸ καθόλου γένος τῆς
 οὐσίας. Καὶ μὴν ἴστω ὁ μιγνὺς τὰ ἄμικτα καὶ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν
 τῇ γνώσει συντάττων καὶ ὑπὸ γνῶσιν λέγων τὸ ὑπὲρ ἔνωσιαν, ὡς
 καὶ τὸ συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶσιν πρὸς αὐτό,
 αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν προστεθὲν ἐποίησεν, ὥστε αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ
 15 ἔν ὄν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἔτι, εἰ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἢ
 ὑπὲρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώσεως εἶδος, οἱ δέκα γένη
 τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται· καὶ γὰρ ἔν ἁπάντων γένος, τὸ
 ὄν, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ὢν εἰς ὑπ' αὐτό, καὶ τὸ ὄν τοῦ ἑνὸς τούτου
 κρεῖττον, καὶ συνημμένα τούτῳ τῷ ἐνὶ τὰ ἄλλα ὄν ἕτερον ποιοῦ-
 20 σι κρεῖττον τοῦ ἑνός. Ἔτι, ἐπεὶ καὶ ἀφή ἐστὶν ὑπὲρ ἀφήν καὶ
 δρασις ὑπὲρ δρασιν καὶ ἀπλῶς αἰσθησις ὑπὲρ αἰσθησιν—λέγεται
 γὰρ καὶ ταῦτα ὁμωνύμως ἢ νόησις—εἰ τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν αἰσθή-
 σεως εἶδος, κρεῖττον ἔσται ἢ αἰσθησις τοῦ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ
 ἐφ' ἐκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

35 25 Ἄλλ' ἐπανίωμεν· τί οὖν ἢ μηδὲν τῶν ὄντων καθ' ὑπεροχὴν
 ἔνωσις ἐκείνη; Ἄρ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ θεολογία; Καὶ μὴν
 ἔνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαίρεσις ἐστίν. Ἔτι οὐδ' ἐκστάσεως
 κατ' αὐτὴν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνώσεως ἐκείνης καὶ
 οἱ ἄγγελοι· καὶ πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολο-
 30 γῶν οὐδ' εὐσεβῆς, τῆς δ' ἐνώσεως ἐκείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι
 οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἔτι ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖ-
 ται παρ' ἡμῶν καὶ λέγεται, ἐκείνην δ' ἄρρητον καὶ ἀπερινόη-
 τον καὶ αὐτοῖς τοῖς ὄρωσιν ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος¹. Ἔτι τὸ

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 3 ὑπεξηρημένον V, 13 σχῆμα γοῦν Σ₁V, 17-18
 τὸ ὄν... ὑπ' αὐτό, καὶ φφ Σ₁

1. Βλ. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 5, PG 3, 593 BC. Πρβλ. Μαξίμου, *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1168 A.

μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολογίαν φῶς γνῶσις τίς ἐστι καὶ λόγος,
 τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην φῶς ἐνυποστάτως θεωρεῖται,
 νοερῶς τε ἐνεργοῦν καὶ πνευματικῶς ἀπορρήτως τῷ θεωμένῳ
 ὁμιλοῦν. Καὶ μὲν δὴ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς
 5 κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν· διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ· ἐκείνη δ' ἔ-
 γνωσίς ἐστι· πρὸς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτὸν ἐκεῖθεν ἀφαι-
 ρεῖ, ἐκείνη δὲ τοῦ νοῦ πρὸς θεὸν ἔνωσις ἐστι καὶ τοῦτό ἐστιν,
 ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἀρπαγὴ πρὸς κύριον»¹.
 Διὸ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἐνοῦσθαι τῷ θεῷ
 10 φησιν². Ἐν γὰρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέσεις κατὰ
 μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς τὰ αἰσχρὰ
 καὶ πονηρὰ καὶ τὰ φαῦλα πάνθ' ἀπλῶς, εἶτα τὰς πρὸς τὰ μέ-
 σως ἔχοντα καὶ μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χεῖρον ἢ τὸ βέλτιον τῇ
 προθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δήπου καὶ πᾶσα μά-
 15 θησίς ἐστι καὶ ἡ διὰ ταύτης γνῶσις, διὸ καὶ πατερικὸν ἐστι
 παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τὴν γνῶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσ-
 ευχῆς³, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μὴ τὸ κρεῖττον συληθῶ-
 μεν· ταύτας τοίνυν καὶ τὰς πρὸς τὰ κρεῖττω τούτων σχέσεις κατὰ
 μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσ-
 20 ευχὴν ἐξίσταται τῶν ὄντων πάντων. Αὕτη δὲ ἡ ἔκστασις τῆς
 μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστι· μό-
 νων γάρ ἐστι τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὐπω δὲ ἔγνωσις ἐστιν,
 ἐὰν μὴ ὁ παράκλητος ἐν ὑπερφῶ τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων κα-
 θημένῳ τῷ προσευχομένῳ καὶ προσδοκῶντι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ
 25 πατρὸς ἐπιλάμψῃ ἄνωθεν καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν
 τοῦ φωτὸς ἀρπάσῃ θεωρίαν. Τῆς δὲ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καὶ
 ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχήν, κατὰ τε τὸ ἀμυδρότερον καὶ τη-
 λαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμενοῦν· ἐπ'
 30 ἀπειρον γὰρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσδαύτως καὶ τῆς ἐν ἀποκαλύ-
 ψει ἀρπαγῆς· ἄλλο γὰρ ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκῆς φωτὸς θέα,
 καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καὶ τὰ μακρὰν γί-
 νεται ὑπ' ὀφθαλμοῦς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf   5-6 ἐκείνη δ' ἔνωσις ἐστὶ A₁L   7 ἐστὶν ἔνωσις A₁
 15 πατρικὸν Mf   22 ἐπειλημμένων Σ₁   32 δείκνυται Σ₁

1. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 28, PG 88, 1132 D.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 3, PG 3, 680 A.

3. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ* 28, PG 88, 1140 A.

36

Ἄλλα ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμὲ λέγειν καὶ διατρανοῦν· εἰ δὲ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑποθέσεως· ἐπάνειμι τοίνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτὸς τούτου θεωρία ἔγνωσις ἐστίν, εἰ καὶ μὴ διαρκῆς τοῖς ἀτελέσιν· ἢ δὲ τοῦ φωτὸς ἔγνωσις τί γε
5 ἄλλο ἢ δρασις ἐστίν; Ἐπεὶ δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπαυσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθεῖη, εἰ μὴ διὰ πνεύματος; Ἐν γὰρ τῷ φωτὶ τὸ φῶς δρᾶται¹ καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καὶ τὸ δρῶν, εἰ κατὰ μηδὲν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρήσαν, φῶς ὄλον καὶ αὐτὸ γίνεται καὶ τῷ ὁρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δὲ καὶ ἀμιγῶς ἐνοῦται, φῶς ὄν καὶ ὄρων φῶς διὰ
10 φωτὸς· κἂν ἑαυτὸν βλέπη, φῶς δρᾶ, κἂν πρὸς ἐκεῖνο δὲ δρᾶ, φῶς ἐστὶ καὶ τοῦτο, κἂν τὸ δι' οὐ ἔχη τὸ δρᾶν, καὶ ἐκεῖνο φῶς ἐστὶ, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἢ ἔγνωσις, ἐν πάντ' ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδὲ ἔχειν διαγιγνώσκειν τὸν ὄρωντα τὸ δι' οὐ καὶ εἰς δὲ καὶ τί αὐτό
15 ἐστίν, ἀλλ' ἢ τοῦτο μόνον ὅτι φῶς ἐστὶ καὶ φῶς δρᾶ τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

37

Διὸ καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξαισίαν ἀρπαγὴν ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτὸν φησὶ τί ἦν². Ἐώρα μέντοι ἑαυτὸν· πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἄλλα τούτων ἀρπαγεῖς ἀπανέστη
20 τῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦ τὴν ἀρπαγὴν ἄρ' ἐξειργασμένου πνεύματος ἔώρα ἑαυτὸν. Αὐτὸς δὲ τί ἦν, ἀληπτος ὢν πάσῃ φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης φυσικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο ᾧ ἠνώθη καὶ δι' οὐ ἑαυτὸν ἐγίνωσκε καὶ δι' δὲ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γὰρ ἔσχε πρὸς τὸ φῶς τὴν ἔγνωσιν, ἧς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἂν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτούς. Φῶς ἄρα καὶ πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, ᾧ καὶ ἠνωται, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἠνώσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστάς καὶ ἐκεῖνο κατὰ χάριν γεγονῶς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὢν, ἠγουν ὑπὲρ τὰ κτιστά, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος φησὶν· «ὁ
25 γὰρ ἐν θεῷ γενόμενος πάντα τὰ μετὰ θεὸν κατέλιπε κατόπιν ἑαυτοῦ»³· καὶ πάλιν, «πάντα τὰ μετὰ θεὸν πράγματα καὶ ὀνό-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 8 τῶν παραλ. A₁C₂Mf 11 δ παραλ. L 12 ἔχει
A₁Σ₁V₂Mf 23 ἐκεῖνο L 30-31 θεὸν . . . πάντα τὰ ᾧ Σ₁

1. Ψαλμ. 35, 10.

2. Β' Κορ. 12, 2.

3. Βλ. Κεφάλαια θεολογικά 1, 54, PG 90, 1104 A· Περί ἀποριῶν, PG 91, 1200 B.

ματα καὶ ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ θεῷ διὰ τῆς χάριτος
γενησομένων ἔσται»¹. Τοιοῦτος δὲ γεγονώς ὁ θεὸς τότε Παῦλος
τῆς θείας οὐσίας μετέσχεν οὐδαμῶς· καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν
μὴ ὄν ἄρα ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ ὑπέρθεος, καὶ ἔστι
5 καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν², διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως πνευματικῶς
δρῶμενον, ὃ οὐσία τοῦ θεοῦ ἡκιστα ἔστι, δόξα δὲ καὶ λαμπρό-
της τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἧς ἐνοῦται τοῖς ἀξίοις
μόνοις, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶπερ ὡς
οἱ ἄγγελοι οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι κατὰ τοὺς τρόπους τούτους
10 δρῶσι τὸν θεὸν καὶ ἐνοῦνται τῷ θεῷ καὶ ὑμνοῦσι τὸν θεόν, τάχ' ἂν
καὶ ἄγγελος, εἰ τὴν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην δρασίον ἐξεῖπε,
τὰ τοῦ Παύλου ἀντικρὺς ἂν εἶπεν, ὅτι ὁ οἶδα ἄγγελον ἰδόντα,
οὐκ οἶδα εἶγε ἦν καὶ ἄγγελος, ὃ θεὸς οἶδε³. Τὰς οὖν δράσεις
ταύτας τῶν ἁγίων, ἃς οἶδε μόνος ὁ θεὸς καὶ οἱ κατ' ἐκείνας
15 ἐνεργούμενοι, καθάπερ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει⁴, ταύτας
οὖν αἰσθητὰς λέγειν καὶ φαντασιώδεις καὶ συμβολικὰς ὡς αἰσθη-
τὰς καὶ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἄρ' ἀνδρός
ἔστι συνορῶντος τὴν τοῦ θεοῦ ὕψους ἀπειρίαν καὶ πρὸς τί φι-
λανθρώπως εἴλκυσε τὴν ἡμῶν ἐσχατιάν⁵;

38 20 Ἄλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἰς ἀφ' ἑκάστου τῶν
τριῶν ἐν τῷ χριστωνύμφῳ πληρώματι ταγματῶν, ἐκ τῶν ἀποστό-
λων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος ὁ πάσης
ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰσαάκ ὁ μύ-
στης καὶ τελετῆς τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καὶ κατὰ τὸ γε-
25 γραμμένον ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν ποιμένων ὅτι
εὐθύς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλήθος οὐρανίου στρατιᾶς ἐ-
πέστη συμμαρτυροῦν⁶, οὕτω καὶ σὺν τῷ τοῦ ἀποστόλου λόγῳ
πλήθος ἐπέστη ἀποστόλων συμφωνοῦν, δόσιον τε καὶ ἱερέων ἐφ'
ἑκατέρῳ τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοίνυν τὸ πλήθος ὁμολογῶν ἅπαν
30 ἀνέπεμψαν φωνὴν ὡς ἔστι φῶς τοῖς ἁγίοις φαινόμενον, ἄλλο μὲν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 23 ὁ παραλ. Mf

1. Βλ. *Κεφάλαια θεολογικά* 1, 49, PG 90, 1101 A· *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1216 C καὶ 1241 C.

2. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 1, PG 3, 997 A καὶ 5, PG 3, 1048 AB κ. ἀ.

3. Πρβλ. *Β' Κορ.* 12, 2· 3.

4. *Λόγος* 28, 19, PG 36, 52 B.

5. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 A.

6. *Λουκᾶ* 2, 13.

παρὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτιστῶν ἀπάντων γνῶσιν, τοσοῦτῳ δ' ἱερώ-
 τερον ὄσφ καὶ δόξα ἐστὶ φύσεως θεοῦ¹, καὶ τοῖς θεοειδέσι μό-
 νοις γενομένοις καθορᾶται, τοσοῦτῳ δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιῶδες
 εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλήσιον φωσὶν ἢ συμβολικῶς κατ'
 5 αὐτὰ διαπεπλάσθαι, ὡς καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστα-
 σιν καὶ καλλονὴν ὑπάρχειν, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρε-
 πτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γινόμεθα, τε-
 λείου φωτὸς γεννήματα. Τούτους οὖν τοὺς τοσοῦτους 'ἀπορρέ-
 οντάς τε καὶ εἰσπνέοντάς' καλῶν διασύρεις καὶ περὶ τὴν τοῦ
 10 θεοῦ οὐσίαν ἀμαρτάνειν λέγεις, φιλόσοφε, τοὺς θεόπτας, τοὺς
 θεοσόφους, τοὺς θεοκήρυκας; Δέδοικα μὴ τοῦ ἐν φωτὶ κλήρου
 τῶν ἀγίων² ἀπορρυῆς, μὴ, τὸ στόμα ἀνοίξας, ἐλκύσης πνεῦμα³,
 ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μὴ οὐσίαν δογματίσης θεοῦ
 τὸ ἀνύπαρκτον. Τί γάρ σοι βούλεται ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος, δείξαι
 15 τιθεμένῳ διὰ σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπὲρ τὰς
 νοεράς ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαινούσης τὰς
 νοεράς ἐνεργείας θεωρίας καὶ τὸ ὄντως εἶναι τὸν θεὸν τρανότα-
 τα καὶ ἐς τὰ μάλιστα διαφερόντως δείκνυται καὶ τὸ ὑπὲρ τὰ
 ὄντα εἶναι τὸν θεόν; Πῶς γὰρ οὐκ ἂν εἶη ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ,
 20 εἶγε τοῖς διὰ τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπεραναβάσι πᾶν ὃ τί
 περ αἰσθητὸν καὶ νοητὸν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἢ δόξα τῆς θείας
 ἐκείνης ἐνορᾶται φύσεως; Πρόσφ δ' ἂν εἶη ὑπὲρ πᾶν αἰσθητὸν
 καὶ νοητὸν ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, εἴπερ ὑπὲρ ταύτην εἶη τὴν θέαν,
 τὴν ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησιν καὶ νόησιν οὖσαν;

39 25 Τί δὲ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ; Οὐχ ὑπὲρ πάσας ἐστὶ
 τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ τὰς νοεράς; «Ἄ γὰρ ὀφθαλ-
 μὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ
 ἀνέβη ἡτοίμασε», φησὶν, «ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»⁴. ἀλλὰ
 μὴν ταῦτα τότε «ἢ καθαρότης τῆς καρδίας ὀψεται»⁵, κατὰ τὸν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1 καὶ 3 τοσοῦτο C₃L 12 τὸ μετὰ μὴ παραλ. A₁L
 13 δογματίσης Mf 15 μεγίστης σπουδῆς Σ₁V₂ 25 τοῦ παραλ. LV,

1. Ἰσαὰκ Σύρου, βλ. ἀνωτέρω 2, 3, 15.

2. Κολ. 1, 12.

3. Ψαλμ. 118, 131.

4. Α' Κορ. 2, 9.

5. Τὸ χωρίον ἐκ κειμένου, ὅπερ πρωτοδημοσιευθὲν ὑπὸ S. L. Epifanovič
 βλ. εἰς Hausherr, *Orient. Chist. Periodica* 5, 1939, σ. 231. Πρβλ. καὶ
 Εὐαγγερίου, Ἑκατοντ. 6, 22, Frankenberg σ. 377.

ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς θρασις ὑπὲρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδὲ γὰρ σοφιστικῶς αὐθις διὰ τῆς ὁμωνυμίας, ἅτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν, ὑποκρίναιο τὸν συμφθεγγόμενον. Οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων μεταφορικῶς καὶ ὁμωνύμως νόησιν τὸ ὑπὲρ
 5 νόησιν, διὰ τὸ καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο εἶναι, μεταβαλὼν αὐθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι μὴ ὑπὲρ νόησιν ἐκεῖνο εἶναι. Καὶ μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπὲρ νόησιν τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὡς νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσχημα καὶ προσωπεῖον, τὴν ὁμωνυμίαν, ὁ δὲ μηδ' ὑπὲρ τὰς νοεράς ἐνεργείας ἐκεῖνο τιθέμενος οὐδὲ σοφίσασθαι γοῦν ἔχει·
 10 νοερά γὰρ ἐνεργεία ἐκεῖνο ἤκιστα κληθεῖη ἄν. Ἄλλὰ γὰρ ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκεῖνῃ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως οὐδενὸς δεήσει τῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα συνιστώντων τὸν βίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' «ἀντὶ πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις» κατὰ
 15 τὸν Νύσσης Γρηγόριον¹, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἢ τῆς ψυχῆς τότε καὶ τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἰσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίσεται τὴν ἀπόπαυσιν, ὡς τὸν θεὸν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων»². Τί
 20 τοίνυν τὸ διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ ἀέρος καὶ οὐκ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικὴν ὀρώμενον φῶς; Οὐχ ἡ περιουγάζουσα τε καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ θεοῦ; Τί δὲ τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθησίν τε καὶ νόησιν θεωρητικούς ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ, τὸ μὴ τὸν νοῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ
 25 σῶμα τὸθ' ἡμῶν πνευματικὸν ποιήσον; Πῶς οὖν οὐδεμία θρασις ἔστιν ὑπὲρ τὴν νόησιν, οὐδὲ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μὴ ἡ γνῶσις;

40 Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν ἱερὰν ἡμῶν πίστιν ὑπὲρ πάσας τὰς αἰσθησεις καὶ πάσας τὰς νοήσεις θρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον τρόπον
 30 τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσιν τὰς νοεράς πάσας δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δὲ λέγω οὐ τὴν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπ' αὐτῇ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπηγγελμένοις ἀμετάπει-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 20 καὶ παραλ. Σ₁

1. Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστ., PG 46, 104 B

2. Κεφάλαια θεολογικά 2, 88, PG 90, 1168 AB.

στον ἴδρυσιν¹. Πῶς γὰρ δι' αὐτῆς δρῶμεν τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκείνον ἄληκτον αἰῶνα; Ταῖς αἰσθήσεσιν; Ἄλλὰ «πίστις ἐστὶν ἐλπίζομένων ὑπόστασις»²· αἰσθήσει δὲ τὸ μέλλον τε καὶ ἐλπίζομενον οὐδ' ἰδεῖν γένοιτ' ἂν τις μηχανή· διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθηκε· «πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»³. Ἄρ' οὖν νοερά τις δύναμις ὄψεται τὰ ἐλπίζόμενα; Καὶ πῶς, ἂ μηδαμῶς ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου⁴; Τί οὖν, οὐχ ὀρῶμεν διὰ τῆς πίστεως τὰ ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρὰ θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς αἰσθητικὰς καὶ νοερὰς πάσας ἐνεργείας; Ἄλλὰ μὴν πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος τὴν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πατρίδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μὴ κομισάμενοι τὰς ἐπαγγελίας⁴, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι. Ἔστιν ἄρα καὶ δρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας τὰς νοερὰς ἐνεργείας· τὸ γὰρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχήν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τὸ κατ' ἔλλειψιν ἄνου.

41 Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι»⁵, τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἡ ὄψονται μὲν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἡ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πρὶν ἢ τελειωθῆναι; Καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἐώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τὴν δρασιν. Ἔστιν ἄρα δρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἔτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γὰρ ἡ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν δρασις ἐστίν· ἡ δὲ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, δρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν δρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὴ καὶ τὸ κατ' αὐτὴν δρατόν τε καὶ ἀπολαυστόν, ὃ ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ θεοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ. Τοιαύτη γὰρ πᾶσα ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστα-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 13-14 ὑπὲρ τὰς νοερὰς ἐνεργείας πάσας L 14 τὸ : τὰ Mf 14-15 οὐκ ἀνόητον, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχὴν A₁L 16 ἐπειδὴ A₁ 17 κρεῖττόν τι περὶ ἡμῶν A₁

1. Διευρύνει ἔννοιαν δράσεως διὰ περιλήψεως εἰς αὐτὴν καὶ τῆς πίστεως.
2. Ἐβρ. 11, 1.
3. Α' Κορ. 2, 9.
4. Ἐβρ. 11, 39.
5. Ἐβρ. 11, 39-40.

σις¹. Συνήκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν θρασιν; ὅσον δ' ὑπὲρ αὐτοῦς μεγαλύνουσι θεὸν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα καρδίας μετρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀρραβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλ-
 5 λοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένω τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν; Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸ ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν θεὸν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν πνεύματι καὶ τοὺς ἐν πνεύματι θεοῦ θεὸν δοξάζοντας πᾶν ἡγεῖται τούναντίον πράττειν καὶ πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κα-
 10 τασπᾶ κατάλογον τοὺς μόνους ὑψηλοὺς καὶ ἀσφαλεῖς θεολόγους.

42 Ἄλλὰ γὰρ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν κατ' αὐτὴν θεῖαν καὶ τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωὴν, τὸ ἀβραμιαῖον δικαίωμα², πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχεται καὶ εἰς ἣν κατα-
 15 λήγει πᾶσα δικαιοσύνη καὶ ἀφ' ἧς ἅπας δίκαιος ζήσεται³, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, καὶ γὰρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι θεῷ»⁴, πίστιν, τὴν παντοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καὶ ἐνιδρύουσαν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς
 20 τῶν ἀπάντων ἀποκινήσει, κἂν μαινομένους ἡγήσῃται, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας»⁵, ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καὶ τὴν ἀπλουστέραν καὶ θειοτέραν καὶ ὡς ἀληθῶς ἀ-
 25 πλανῆ θεωρίαν πρεσβεύομεν. Ἴνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγενῆσθαι»⁶. Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναται ἂν ὡς ἐκ μηδαμῆ
 30 μηδαμῶς ὄντος τόδε γέγονε τὸ πᾶν καὶ ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκείνο γὰρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοεράς ἐνεργείας, ὁ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 καρδίας καθαρότητα A₁ 7 οὐ: μὴ A₁ 8 δοξάζοντας: γινώσκοντας A₁ 12 χριστιανοῖς παραλ. A₁C₂L

1. Ἐβρ. 11, 1.
 3. Ρωμ. 1, 17.
 5. Ἐφ. 4, 14.

2. Ἐβρ. 11, 17 ἐξ.
 4. Ἐβρ. 11, 6.
 6. Ἐβρ. 11, 3.

καταληπτὸν ἐστὶν αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καὶ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ πρὸς τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεται τε ἐκ μὴ ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγέννητον καὶ ἀτελεύτητον τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἄλλ' ὑπεραναβά-
 5 σα ἢ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένης ἐννοίας ἤγνωσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανῶκισμένῳ λόγῳ καὶ τῇ ἀκατασκευῇ καὶ ἀπληθῆ ἀληθείᾳ καὶ κατενοήσαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καὶ μόνῳ ῥήματι θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. Τί οὖν ἢ πίστις αὕτη; Ἄρα φυσικὴ τις δύ-
 10 ναμὶς ἢ ὑπερφυῆς; Ἵπερφυῆς δὴπου· διὸ οὐ δύναται τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' υἱοῦ¹, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καὶ τὴν θεοποιὸν ἀπλότητα διδόντος καὶ πρὸς τὴν τοῦ συναγωγοῦ πατρὸς ἐπιστρέφοντος ἐνότητα. Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως»², διὰ τοῦτο, «ἐὰν ὁμολογή-
 15 σης ἐν τῷ στόματί σου κύριον Ἰησοῦν καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ»³, διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καὶ πιστευσάντων εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καὶ ἀρχηγὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς⁴, οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστευσάντες μακαριώτεροι⁵. Ἄ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ
 20 καὶ διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καὶ εἶδον καὶ ἐσεβάσθησαν.

43 «Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν»⁶. αὕτη ἐστίν, εἰ καὶ παράδοξον εἶπειν, ἢ καὶ τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ καιροὺς συστησαμένην κόσμον, εἴθ' ὅστερον ἐπὶ τὸ θεϊότερον μετασκευάσασα καὶ ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν θεῖσα καὶ τὴν γῆν οὐρανῶσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἢ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἄβραμ Ἄβραᾶμ καὶ πολλῶν ἔθνῶν πεποίηκε πατέρα⁷, τῶν τε τῇ ψάμμῳ παρεικαζομένων καὶ τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἢ περὶ
 30 τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γὰρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν εἰς σφαγὴν καὶ δι' αὐτοῦ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 5 τῆς παραλ. Σ₁ 26 τὴν γῆν καὶ V₂ 29 ἄστρασι
 κώδ. Mf

1. Βλ. Ἰω. 10, 9.

3. Ρωμ. 10, 9.

5. Ἰω. 20, 29.

7. Γεν. 17, 5.

2. Ρωμ. 1, 5.

4. Πράξ. 3, 15.

6. Ἰω. Α' 5, 4.

πολυτεκνίαν, ὃ τοῦ θαύματος, ἀνεγδοιάστως ἐπίστευσε¹. Τί οὖν,
 οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότε ἔδοξεν ὁ γέρων τοῖς λογισμῶ τὰ πρά-
 γματα ὀρῶσιν; Ἄλλ' ἔδειξεν ἢ διὰ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ τῶν
 πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὔσαν, ἀλλὰ
 5 γνῶσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὖθις ἀπὸ τῆς
 κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀθύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων².
 Ποῦ τὰ τῆς παρὰ σοὶ σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ
 κάτω καὶ μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ βάρη· τὰ κοῦφα, καθ'
 ὄσον κοῦφα, κατὰ τοσοῦτο πέφυκεν ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοὶ
 10 τὸ μανθὸν καὶ συμπεπιλημένον, τὸ μὲν οὐκ ἔχον στέγειν, τὸ δὲ
 διαδύνον, καὶ τὰ μὴ πάνυ ἀραιὰ τὴν φύσιν; Ποῦ τὰ ἀκριβοῦς
 σφαιρώματα τε καὶ κυρτώματα καὶ αἱ πολυειδεῖς καὶ τάχιστα
 κινήσεις, δι' ὧν σὺ τὴν ἐν τοῖς οὔσιν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτὸν
 καὶ τοὺς σοὶ πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καὶ παρανά-
 15 λωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διὰ τῆς γνώσεως κακῶς ἠγγόνη-
 σαν, ταῦτα πικρῶς διὰ τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δὲ πίστις
 καὶ πρὸ τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀλη-
 θεῖα καὶ ἀπειράστους παντάπασι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν διὰ τῆς
 πείρας ποιήσεται καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωρὰν ἀ-
 20 ποδείξει τὴν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν
 τὸ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοὶ ἦσαν ἔκ-
 παλαι ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶτες, δι' ὧν ὁ πάλαι
 κόσμος ὕδατι κατακλυσθεῖς ἀπώλετο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ τεθη-
 σαυρισμένοι εἰσὶ πυρὶ, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀ-
 25 πωλείας τῶν ἀσεβῶν»³. Τί οὖν; ἢ τοῖς χριστιανοῖς ἐνουπάρχουσα
 θεογνωσία καὶ ἢ δι' αὐτὴν σωτηρία διὰ γνώσεως φιλοσοφίας ἢ
 διὰ πίστεως, ἣτις δι' ἀγνωσίας τὴν ταύτης γνῶσιν καταργεῖ;
 Ἄλλ' εἰ διὰ γνώσεως, κεκένωται ἢ πίστις καὶ κατήργηται ἢ
 λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐὰν πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου κύ-
 30 ριον Ἰησοῦν, σωθήσῃ»⁴. Ὡστε οὐχ ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν
 ἔχων ἐν καρδίᾳ διὰ ταύτην ἔχει τὸν θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν
 τῇ καρδίᾳ κύριον Ἰησοῦν διὰ τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυ-
 τῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τὸν θεόν.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf
11 ἀρὰ V₂

2 τότε ἂν L

8-9 καθόσω A₁C₂L V₂Mf καθόσο Σ₁

1. Γεν. 22, 1-18.

3. Β' Πέτρ. 3, 5-7.

2. Γέν. 7, 11.

4. Ρωμ. 10, 9.

44 Καὶ παρῶμεν νῦν τοὺς διὰ τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας θεὸν καὶ ὅτι μὴ πᾶσα ἀληθὴς ἐστὶν ἢ ἐκ φιλοσοφίας γνώσις. Ἄλλὰ θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καὶ προθῶμεν τοὺς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τὸν θεόν. Ἡ γοῦν διὰ
 5 τούτων θεωρία καὶ ἐπίγνωσις φυσικὸς καλεῖται νόμος¹. διὸ καὶ πρὸ τῶν πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ τοῦ γραπτοῦ νόμου τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀνεκαλεῖτο καὶ ἐπέστρεφε πρὸς τὸν θεὸν καὶ ὑπεδείκνυ τὸν δημιουργὸν τοῖς μὴ καὶ τῆς κατὰ φύσιν γνώσεως κατὰ τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐξεστηκόσι. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων καὶ ἰ-
 10 δὼν ἐμφανεῖς μὲν οὐσιῶν διαφορὰς τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητος καὶ ἀντιρρόπους κινήσεων ὁρμάς, ἔτι δὲ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίρροπον, διαδοχὰς τε ἀνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καὶ φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου γείκους, συνο-
 χὰς τε τῶν διακεκριμένων καὶ ἀσυμμιξίας τῶν ἠγνωμένων, νῶν, 15 ψυχῶν, σωμάτων, τὴν διὰ τοσοῦτων ἁρμονίαν, τὰς μονίμους σχέσεις τε καὶ θέσεις, τὰς οὐσιώδεις ἕξεις τε καὶ τάξεις, τὸ ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τὰ τοιαῦτα πάντα ἐπὶ νοῦν λαβῶν τὸν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἰδρῦσαντα καὶ πρὸς ἄλληλα θαυμασίως ἁρμοσάμενον οὐκ ἐγνοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκόνοσ καὶ αἰτιατοῦ γι-
 20 νώσκειν τὸν θεόν; Τίς δ' οὕτω γνοὺς θεὸν ἐν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἠγήσεται αὐτόν²; Ὡστε καὶ τὴν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἕξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἢ τῶν κτισμάτων γνώσις πρὸς θεογνωσίαν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πρὸ νόμου τε καὶ προφητῶν, καὶ νῦν αὖθις ἐπιστρέφει, καὶ σχε-
 25 δὸν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μὴ τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι θεόν, ὅτι μὴ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός.

45 Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι θεόν, οἱ μὴ διὰ νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τὴν ἐν Χριστῷ
 30 ζήσωσι ζωὴν³, μᾶλλον δὲ οἱ νόμον θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σὺ δὲ νῦν ἡμᾶς, ἠνίκα ὁ θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 2 τὸν πρὸ θεὸν προστ. A₁ 10 διαφορᾶς Mf 30
 μηδένα μηδέποτε A₁

1. Βλ. Ρωμ. 2, 14.

2. Βλ. Ἀθανασίου, Κατὰ Ἑλλήνων 35 - 39, PG 25, 69 - 80.

3. Γαλ. 2, 19.

πιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ¹, καὶ ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἡγίκα «τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν»², ἡγίκα διδασκτοὶ θεοῦ³ ἐγενόμεθα καὶ τοῦ παρακλήτου παιδεύματα, κατὰ
 5 τὴν σωτήριον ἐπαγγελίαν—«ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»⁴, ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην—, ἡγίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ⁵ καὶ ὀφθαλμοὺς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοῦπίσω στρέφεις ὑπὸ διδασκάλους τοῖς τοῦ κόσμου τούτου ζῆν στοιχείοις, ἀνθρωπε; Τί λέγεις; «Καινὸν οὐρανὸν καὶ καινὴν
 10 γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν»⁶, καὶ οὐκ ἐξ ἐκείνου τὸν θεὸν ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καὶ δοξάσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καὶ ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ φθαρτοῦ. Καὶ γὰρ καινὸν εἰπὼν ἐκεῖνον, παλαιὸν τοῦτον ἔδειξε· πᾶν δὲ τὸ παλαιούμενον
 15 καὶ γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

46 Ἄλλὰ πόθεν τὸν καινὸν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καὶ τὴν μὴ παλαιουμένην ζωὴν; Ἄρ' ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρὰ «τοῦ ὀρισθέντος υἱοῦ θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἀγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου
 20 ἡμῶν»;⁷ Οὐχ εἰς ἡμῶν ἐστι καθηγητής, ὁ Χριστός;⁸ Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περὶ τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐκ αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ καλεῖν καθηγητὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἑλλησι καὶ Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριόν τι μαθη-
 25 σόμενοι φοιτήσομεν; Θεὸν αὐχεῖ διδάσκαλον ἢ καθ' ἡμᾶς θεογνωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος ἐδίδαξε καὶ ἔσωσεν ἡμᾶς⁹. Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν θεόν· τοιαύτη γὰρ ἢ ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσις τοῦ θεοῦ· νῦν δὲ «ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, ἣτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν»¹⁰ καὶ ἀνήγ-

A₁, C₁, L Σ, V, Mf 12 μόνου τούτου A₁

1. A' Τιμ. 3, 16.

3. Ἰω. 6, 45.

5. A' Κορ. 2, 16.

6. B' Πέτρου 3, 13. Ἀποκ. 21, 1. Βλ. Ἦσ. 65, 17· 66, 22.

7. Ρωμ. 1, 4.

9. Ἦσ. 63, 9.

2. A' Κορ. 2, 12.

4. Ἰω. 16, 13.

8. Ματθ. 23, 10 (ὑμῶν).

10. A' Ἰω. 1, 2.

γειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία»¹, καὶ τοὺς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φωτὸς², «καὶ οὐπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐὰν φανερωθῆ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καὶ ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν»³. Ἔχεις πάλιν ἔφωδον συκοφαντίας· «καθὼς γάρ ἐστὶν ὁψόμεθα αὐτόν». Ἄλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιών τεθείσῃ πέτρᾳ προσεχῶς ἐπυκοδομημένος, ταύτῃ παραπλήσιός ἐστὶν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτόν συντριβήσεται, καὶ ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λιχμήσει αὐτόν»⁴.

47 Ἡμεῖς δὲ σκεψόμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς
 10 ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας δρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καὶ ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καὶ δρασὶν αὐτὸ φαμεν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ δρασὶν αὐτὸ ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, καὶ τις ἐθέλῃ νόησιν αὐτὸ καλεῖν, ὅτι καὶ ὑπὲρ νόησιν ἐστὶν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ
 15 διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατὰ τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τὰ γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καὶ ἀποφασκόμενα νοήματά τε καὶ δράματα αὐτῷ παρεῖσθω πάνθ' ὡς μάταια καὶ μηδὲν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν προκείμενον λόγον. Ὅτι δὲ ἐστὶν δρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδὲ ἐπίστευσεν·
 20 ἡμεῖς δὲ καὶ μὴ νοοῦντι συνέγνωμεν ἂν, ἐπειδὴ τὸ ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καὶ ταῖς κατ' αὐτὴν μελέταις, καὶ μὴ πάντῃ πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἂν, χρῆν εἰδότες κατὰ τὸν ἀπόστολον «τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι»⁵. Τὸ δὲ καὶ τοὺς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καὶ συγγράμμασιν ἐναγωνίοις χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καὶ τῆς ἀληθείας καὶ
 25 παντὶ τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τοὺς μικροὺς μόνον⁶, ἀλλὰ καὶ τοὺς προήκοντας ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ, τοῦτο δὲ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτῆς εἶναι προαιρούμενος· Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν δρασις καὶ νόησις ὑπὲρ πᾶσαν δρα-
 30 σιν καὶ νόησιν, ὑπερώνυμός τε οὔσα καὶ ἀποδεούσας ἑαυτῆς κηκτημένη τὰς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδὲ ἐπίστευσε, καὶ ὁ δὲ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 φανερωθῆ Σ₁ 28 ἐνέγκη Σ₁ 19 καὶ 31 ἐνενόησεν Σ₁

1. Α' Ἰω. 1, 5.

2. Ἐφ. 5, 8.

3. Α' Ἰω. 3, 2.

4. Ματθ. 21, 44.

5. Ρωμ. 14, 1.

6. Βλ. Ματθ. 18, 6. Μάρκ. 9, 42, Λουκᾶ 17, 2.

ὑπερ νοῦν λέγειν τοὺς θεολόγους οἴεται τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδὲ τοῦτ' εἶναι ὑπερ νοῦν καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. «Τὰ γὰρ ἐγνωσμένα», φησὶν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τὰ μὴ ἐγνωσμένα»· καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τὰ ἀπεμφαίγοντα τῷ
 5 θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τὰς νοερὰς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

48

Περὶ δὲ τῆς ὑπερ νοῦν δράσεως τοῦτ' ἂν εἴποιμεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτὸν, οὐδ' ἂν ἦν ὑπερ τὰς νοερὰς ἐνεργείας δράσις καὶ νόησις· ἐπεὶ δὲ καὶ
 10 ταύτην ἔχει τὴν δύναμιν καὶ κατὰ ταύτην μόνην κυρίως ἐνοῦται τῷ θεῷ, δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς προσευχῆς προϊούσαν εἰς ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπερ τὰς νοερὰς πάσας ἐνεργείας δράσις, ἦν δράσιν ὑπερ νόησιν φαμεν· φαίη δ' ἂν τις τοῦτο καὶ ἀορασίαν καὶ ἀγνωσίαν ὑπεροχικῶς· ὁ τοίνυν οὐ μᾶλλον ἔστιν
 15 ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μῦριον ἔσται τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαιρεθήσεται τοῖς εἶδεσιν αὐτῆς; Οὐδὲ γὰρ τὴν οὐσίαν διεῖλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδὲ τὴν αἰσθησιν εἰς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπερ αἰσθησιν· τὸ γὰρ ὑπερ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἰσθησιν
 20 τὸ ὑπερ αἰσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδὲ τὸ ὑπερ τὴν γνῶσιν, γνώσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἐνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἀπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἶδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσσημαίνει·
 25 «δῆλον» γάρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»¹. Ἡ μὲν οὖν ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπερ πάσας ἐστὶ τὰς νοερὰς ἐνεργείας καὶ γνῶσις οὐκ ἔστι καθ' ὑπερ-
 30 οχὴν· ἡ δὲ σύνδεσμός ἐστι νοῦ τε καὶ θεοῦ, κρείττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστὰ δυνάμεως, δηλαδὴ τῆς γνώσεως.

A₁C₂L Σ₁V,Mf14 ἀγνωσίαν φσ Σ₁

21 ὁ νοῦς ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν

A₁ 24 προσσημαίνει V,Mf

49 Ἄλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἔστιν ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας δρασις; «Ἐπειδὴ», φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἄλλ' ἕτερον, ὧ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταῦτόν λέγειν τι περὶ
 5 θεοῦ καὶ κεκτῆσθαι καὶ ὄραν θεόν. Λόγος μὲν γὰρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρίαὶ δὲ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον¹, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἄρρητα². Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἔστιν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνουσι ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ
 10 λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὄραν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν»³.

50 Ἄλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδὲ μετρίως συνιείς, τὸν μέγαν οἴεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γίνε-
 15 νεται πᾶς ὁ θεὸς γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ δρασιν καὶ γνώσιν γινόμενος»⁴. καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τὸν γνόφον, οὐ ὄντως ἔστιν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καὶ πάν-
 20 τα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβάσιν»⁵. «Εἰσέρχεται δὲ τις», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνόφον διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνόφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδέν ἐστιν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὃ τί ποτέ
 25 ἔστιν, ὃ λέγετε ὑμεῖς ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδράμητε». Ἄλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὃ φησὶν αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως περιαστράπτειν τοὺς ἀγίους ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος,

A₁C₁L Σ₁V,Mf 23 γινώκειν Mf 27 ὁ αὐτὸς V,

1. Ὁ Βαρλαάμ ἰσταται εἰς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν ὡς τὸ ἄκρον σημεῖον πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν ὑπὲρ λόγον θεωρίαν, διακρίνων καὶ πάλιν τὴν θεοπτικὴν τῆς θεολογίας.

2. B' Κορ. 12, 4.

3. A' Κορ. 2, 9.

4. Ἐπιστολή 5, PG 3, 1073 A.

5. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1000 C.

«ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει»¹. Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ αἰδίου περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὀρωμένου τότε—καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πνευματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλά-
 5 κίς καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν—τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι τοῦ κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἐνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς ὄραν; Ὡς γὰρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημμένος ὄρα τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς ἢ αἰσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοητὰ διὰ
 10 τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καὶ τῷ πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ ἄόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαγωνίσουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανὴ τοῦ αἰδίου οὕτω περιουγάζοντος τόθ' ἡμᾶς φωτὸς ἀφείσθαι, ἵνα τῆς σοὶ νομιζομένης τελεωτάτης θεωρίας ἀπολαύ-
 15 σωμεν; Εἰ δὲ νῦν μὲν ἀφιέναι τοῦτο τὸ φῶς καὶ ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὐ, κρείττων ἄρ' ἡμῖν ὁ παρῶν αἰῶν τοῦ μέλλοντος καὶ εἰκότως ἐπτόγηται περὶ αὐτὸν οἱ τῷ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καὶ ἀληθινῷ φωτί.

51 Ἄρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καὶ πῶς ἄρ' ὁ τὸ φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μὲν οὖν καὶ προαπεδείξαμεν διὰ πλειόνων ἐν τοῖς *Περὶ φωτὸς καὶ φωτισμοῦ θείου* προεξηγηγεμένοις λόγοις², ὡς ὁ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῷ μεγάλῳ φωτὶ ἀντικειμένοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἄρειου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἄλλὰ καὶ νῦν
 25 ἀναλαβόντες ἴδωμεν τάκεινου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ῥήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος ἐπιστέλλων λειτουργῷ, «ὁ θεὸς», φησί, «γνόφος ἐστὶ τὸ ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολὴν ὑπερουσίου φωτοχυσίας· ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μὴδὲ γινώσκειν ἐν τῷ ὑπὲρ δρασιν καὶ
 30 γινῶσιν γινόμενος, τοῦτο αὐτὸ γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ»³. Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ αὐτὸ καὶ γνόφον λέγει καὶ φῶς, καὶ ὄραν καὶ μὴ ὄραν, καὶ γινώσκειν καὶ μὴ γι-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf

2 αἰδίους Mf

14 τῆς: τοῖς V₂1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 C.

2. 1, 3.

3. *Ἐπιστολή* 5, PG 3, 1073 A.

νώσκειν. Πῶς οὖν καὶ σκότος τοῦτο τὸ φῶς; «Δι' ὑπερβολήν», φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μὲν κυρίως, σκότος δὲ καθ' ὑπεροχήν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καὶ ὄραν ἐπιχειροῦσιν.

- 52 5 Ἐπει δ' ἐν αὐτῷ τῷ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστὶν οὗτος ὁ τοῦ τοιούτου ἀξιούμενος προσελθεῖν τῷ ἀπροσίτῳ καὶ ἰδεῖν τὸν ἀόρατον; Ἄρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλὰ Μωσέως μόνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸ γενέσθαι ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ, ἢ δὲ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός
- 10 ἐστὶ θεοσεβοῦς· νῦν δὲ μετὰ τὴν δεσποτικὴν διὰ σαρκὸς ἐπιδημίαν, καὶ παντὸς ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται¹. Ἄλλο ἄρα τὸ κυρίως τοῦτο φῶς καὶ ὁ θεὸς οὗτος γνόφος καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας· ἔστω δ' ὁμοῦς ὁπόσον ὁ Μωυσῆς ὑπερέχει κατὰ τὴν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἄλλ' ὁ ἐν
- 15 τῷ φωτὶ τούτῳ γεγονῶς ὄρα, φησί, καὶ οὐχ ὄρα². Πῶς ὄρων οὐχ ὄρα; Ὅτι, φησὶν, ὑπὲρ δρασιν ὄρα, ὥστε κυρίως μὲν γινώσκει καὶ ὄρα, οὐχ ὄρα δὲ ὑπεροχικῶς, μηδεμιᾶ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως ὄρων, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν, τουτέστι τῷ ὑπερβῆναι τὸν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἐν
- 20 τῷ ὑπὲρ δρασιν καὶ γινῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρείττονως ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ ὄρων καὶ ἐνεργῶν, ὡς κρείττον ἢ κατ' ἀνθρώπον γενόμενος καὶ θεὸς ἤδη κατὰ χάριν ὦν καὶ θεῷ ὑπάρχων ἠνωμένος καὶ διὰ θεοῦ θεὸν ὄρων.

- 53 Οἱ τοίνυν τὴν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες
- 25 καὶ περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ δρασιν δοξάζοντες, καὶ ταύτην μὲν ὑπὸ τὴν καθόλου γινῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δὲ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τοὺς κατ' αὐτοὺς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὄραν μηδὲ γινώσκειν εἰκόμασιν οἰόμενοι καὶ στέρησιν ἔχον-
- 30 τας γνώσεώς τε καὶ ὀράσεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτοὺς τὴν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δὴ τὴν κατὰ στέρησιν, κρείττον πάσης γνώ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 4 ἐπιχειροῦσι V₂ 7 τὸν: τὸ Mf 13 ὑπερέχων LV₂ 19 τῷ: τὸ L 21 κρείττων C₂

1. Βλ. ἀνωτέρω 1, 3, 19· 21 κ.ά.

2. Βλ. Ἐπιστολὴ 1, PG 3, 1065 A. Πρβλ. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 377 A.

σεως ἀποφαινόμενοι καὶ σεμνυνόμενοι τῷ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώ-
 στως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῷ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτὶ καὶ τοῦ
 φωτὸς τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καὶ μὴν, εἰ ταῦτόν ἢ τε κατὰ
 ἀπόφασιν θεωρία καὶ ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δὲ ἢ θεωρία στέρησιν
 5 κυρίως παρέχει τοῦ ὄραν, κατὰ τοὺς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέ-
 ρω θεία θέα, οὐκοῦν καὶ ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἐστὶ καὶ κατὰ
 στέρησιν σκότος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους ἄφρονας ἀποτελεῖ
 καὶ ποιεῖ γε τοιοῦτους ὡς ἀληθῶς τοὺς περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαι-
 νομένους, οἳ πρὶν ἀποτάξασθαι τῇ 'αἰγυπτίᾳ καὶ ψευδωνύμῳ καὶ
 10 ἀγόνῳ μητρί', ἣν καλῶς λέγουσιν οἱ πατέρες τὴν ἔξω νοεῖσθαι
 παιδευσιν¹, πρὶν καθαρῶς γῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξὺ βιο-
 τεύομεν καὶ προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρὶν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι
 τοῖς πονηροῖς καὶ τοὺς μὲν τρέφασθαι καὶ φονεῦσαι καὶ κατο-
 ρύξαι, τοὺς δὲ φυγεῖν — ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυ-
 15 σικὴν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καὶ συνεργούν-
 των παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται —, πρὶν
 τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξαι τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς
 κτίσεως τὴν τοῦ θεοῦ σοφίαν ἀρρομένων, δηλαδὴ τῶν καθ' Ἑλ-
 ληνας σοφῶν, πρὶν συνοικῆσαι τοῖς εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους ἄ-
 20 γουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ
 θεῖα δηλονότι σοφοῖς, πρὶν δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπι-
 στατῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταῦτόν δ' εἰπεῖν νοημάτων,
 πρὶν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυ-
 χῆς, πρὶν πόρρωθεν ἐνατενίσαι τῷ καινῷ φωτὶ, πρὶν προσεγ-
 25 γίσαι, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι,
 ὡς οὐκ ἔξδὸν φαύειν τῆς ἀγίας γῆς², τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως
 ὄντων μεσιτευόντων, πρὶν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον
 γενομένην³, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύοντα, πρὶν διὰ
 τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας⁴, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ
 30 τυράννου κράτος καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἀλμυρὰν τοῦ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 6 καὶ μετὰ ἐστὶ παραλ. A₁ 11-12 βιωτεύομεν
 A₁C₂ 13-14 καὶ κατορούξαι ὅσα L 18 ἀρρομένων L 19 τοῖς:
 τὴν V, 30 κατελεῖν Mf

1. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ βίου Μωσέως* 2, PG 44, 329 BC. Ἐκ τοῦ ἔργου
 τούτου ἀπηχῆσεις εἰς ὀλόκληρον τὴν παράγραφον.

2. Ἐξ. 3, 5.

3. Ἐξ. 4, 6.

4. Ἐξ. 12, 11.

- βίου θάλασσαν ποσὶν ἀβρόχοις ἐμπεριπατήσαι, πρὶν τὴν πικρανθεΐσαν καὶ σκληρυνθεΐσαν φύσιν ἡμῶν πηγγὴν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσαι, πρὶν τῆς ἀνωθεν ἐπιρρεούσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν
 5 ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμείσθαι τε καὶ δύνασθαι, πρὶν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἀπάντων παρασκευῆς τελείως σαθρατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξαι τὰ πολύχυτα φῶτα¹ — ταῦτα δέ ἐστιν ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ θεοῦ ἐξαγγελ-
 10 λομένη δόξα τοῦ θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάντα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα—, πρὶν προκατορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῷ θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ θεοῦ ἰδεῖν², εἶτα καὶ αὐτῷ
 15 τῷ θεῷ ἀπερινοήτως ἐνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις *Περὶ φωτὸς*³ λόγοις ἱκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδείξαμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν
 20 ἀγίῳ πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὐσαν. Διὸ καὶ πάντες μὲν οἱ πίστει παραδέξασθαι καταξιωθέντες τὸ μυστήριον, ὕμνειν δι' ἀποφάσεως δύνανται θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ὄραν διὰ φωτὸς αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.
- 54 25 «Ἄλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύνοντας γνόφον⁴· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἶγε καὶ ὄλως τί ποτέ ἐστιν ὃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφείναι κάτω, κἀντεῦθεν δείκνυται ὡς τὸ μηδαμῆ μηδὲν ὄραν, τοῦτ' ἔστιν ὁ μυστικὸς ἐ-
 30 κείνος γνόφος». Τί φατε; Καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρίθμιον τίθεσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαιωνίζον τοῖς ἀγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶ-

A₁C₁L Σ₁V, Mf 15 πάντων παραλ. Σ₁

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 D.

2. Ἐξ. 24, 10. Πρβλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 D - 1001 A.

3. 1, 3 πολλαχοῦ.

4. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, PG 3, 997 κ.ε.

νος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ θεοῦ; Οὕτω γὰρ
 τουτὶ τὸ φῶς αὐτὸς ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους κατ' αὐτὸ λάμψας ἐπωνό-
 μασε¹. Τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ *Μυστικῇ* θεο-
 λογίᾳ φανερώς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν
 5 ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται
 τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ διαβαίνουσιν²; Εἰ γοῦν
 ἐκεῖνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς
 ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἐκφανσις αὕτη ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ
 θεολογία καὶ αὐτὴ μόνη ἢ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς δι-
 10 σχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἕλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ
 τοῦθ' ὑμεῖς φατε³, οὐκοῦν κάκεινοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβη-
 σαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστα-
 σιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἢ γνῶσις οὐ μόνον κατα-
 λαμβάνει⁴, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων
 15 ἀγαθῶν. Ἄλλ' οὐχ ὁ θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε
 φαίη· τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ τοὺς οὐρανίους ἤχους καὶ τὰς πα-
 σῶν ἀγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν, ἐφεξῆς εὐθύς ἐκεῖ
 κατέλεξε· τὰς πρὸ τῆς ὑπωρείας ἐν Χωρῆβ τοῦ Μωσέως κα-
 θάρσεις, τοὺς μετὰ τὴν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καὶ τὰ
 20 προφανέντα τῶν φώτων θεάματα, τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀφορι-
 σμόν, τὴν μετὰ ταῦτα πάντα οὐχ ὄρασιν θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου
 ἐν ᾧ ἔστη τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὁ αἰσθήσεως ἐνεργεία ἢ
 νοὸς ὄραται, ὑποθετικοὶ τινὲς εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῶ
 τὰ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ αὐτὸς
 25 μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται⁵. ὥστε ἡ τοῦ τό-
 που ἐκείνη θέα καὶ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν,
 ἢ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου
 θέας ἢ τοῦ Μωσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπὸ τῶν τοιού-
 των μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετὰ τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν
 30 ἐδογματίζον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῆς θέας τοῦ τόπου τούτου ἀπολύε-
 ται καὶ τότε εἰς τὸν γνόφον εἰσδύει τὸν ὄντως μυστικὸν ἐν τῇ

A₁C₈LΣ₁V₂Mf 6 καὶ μετὰ τοῖς παραλ. A₁ 27 ἢ κώδ. Mf ἴσως ἢ
 ᾧσαν A₁ αὐτῶ A₁L αὐτό; Mf

1. *Ματθ.* 16, 28· *Μάρκ.* 9, 1· *Λουκᾶ* 9, 27. Βλ. 1, 3, 43.

2. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 C.

3. Βλ. Βαρλαάμ, *Β' πρὸς Παλαμᾶν*, Schirò, σ. 298.

4. Βλ. *Ρωμ.* 1, 22.

5. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 D - 1001 A.

πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατὰ τὸ κρεῖττον ἐνούμενος καὶ ὄρων καὶ γινώσκων τοῦτον ὑπὲρ νοῦν»¹, πῶς μόνον ἐν τῇ κατὰ ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καὶ θεωρίᾳ περικλείσομεν τὴν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θεάν; Ταύτην γὰρ καὶ
 5 πρὸ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὸν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωυσῆς ἐθεάσατο· ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἢ ἐν τῷ γνόφῳ ἕνωσις καὶ θεά, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

55 Καὶ τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καὶ μὴ πράγματι δεικνύναι τὴν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; Ἄρα γὰρ ὁ
 10 Μωυσῆς, πάντων ἀπολυθεὶς τῶν τε ὀρωμένων καὶ τῶν ὀρώντων πραγμάτων τε καὶ νοημάτων καὶ τὴν θεάν ὑπερβάς τοῦ τόπου καὶ εἰς τὸν γνόφον εἰσελθὼν, ἐν αὐτῷ ἐώρακεν οὐδέν; Ἄλλὰ μὴν ἐκεῖ εἶδε τὴν αὐλον σκηνήν, «ἣν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν»². αὕτη δ' ἂν εἴη, κατὰ τοὺς τῶν ἀγίων λό-
 15 γους, Χριστὸς ἢ θεοῦ δύναμις καὶ θεοῦ ἀυθυπόστατος σοφία³, αὐλος μὲν οὖσα καὶ ἀκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνύσα δὲ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεται ποτε κατασκευὴν καὶ εἰς σχῆμα ἤξει καὶ οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καὶ ἀσχημάτιστος λόγος, ἢ πάντα ὑπερέχουσα καὶ προέχουσα καὶ περιέχουσα σκηνή, ἐν ἣ
 20 ἔκτισται καὶ συνέστηκεν ὅσα τε ὄρατὰ καὶ ὅσα ἀόρατα, καὶ σῶμα λαβὼν θύσει τοῦτο ὑπὲρ ἡμῶν, ἀρχιερεὺς μὲν ὢν αὐτὸς προαιώνιος⁴, ὕστερον δὲ καὶ ὡς ἱερεὶς ἑαυτῷ χρώμενος ὑπὲρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονώς ὁ Μωυσῆς, οὐ τὴν αὐλον σκηνήν εἶδε μόνον καὶ δι' ὕλης ὑπέγραψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν
 25 τὴν τῆς θεαρχίας ἱεραρχίαν καὶ τὰ κατ' αὐτήν, ἀ καὶ κατὰ τὴν νομικὴν ἱερωσύνην ὑλικῶς καὶ ποικίλως διεζωγράφησε⁵. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητὰ ἢ τε σκηνή καὶ τὰ κατὰ τὴν σκηνήν πάντα, ἱερωσύνη τε καὶ τὰ καθ' ἱερωσύνην, παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων· ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ τὰ θεάματα

A₁C₁L Σ₁V₂Mf   21 θήσει A₁L   21 - 22 ἀρχιερεὺς . . . ὑπὲρ ἡμῶν
 φα L   22 ἱερεῖον A₁   29 Μωσέος Σ₁

1. Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 3, PG 3, 1001 A.
2. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ βίου Μωσέως 2, PG 44, 380 A.
3. Α' Κορ. 1, 24.   4. Ἐβρ. 6, 20 κ.ά.
5. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας 5, 2, PG 3, 501 C.

σύμβολα οὐκ ἦν· «τοῖς γὰρ καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθα-
 ρὰ διαβαίνουσι» καὶ εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερι-
 καλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται¹. Πῶς δ' ἂν εἶη σύμβολα τὰ γυμνά
 παντὸς περικαλύμματος ἐκφαινόμενα; Διὸ καὶ ὁ τῆς Μυστικῆς
 5 θεολογίας ὑποφῆτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριὰς ὑπερούσιε»,
 φησὶν, «ἴθυγον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφήν,
 ἔνθα τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστή-
 ρια κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον»². Ἐπ' οὖν ἔχει
 τις εἰπεῖν ὡς οὐδὲν δρᾶται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καὶ μετὰ τὴν κατὰ
 10 ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θέαμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι
 συμβολικὰ πάντα τὰ τῶν ἁγίων θεάματα; καὶ συμβολικὰ τοιαῦ-
 τα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε³; Μωυσῆς γὰρ
 εἶδεν ἃ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καὶ τσαύταις νυξί»,
 κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, «τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνό-
 15 φον μετέχων»⁴, ὥστε ἀνεῖδεα ἦν τὰ θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν
 συμβολικά; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γνόφῳ ἐωρᾶτο· πάντα δὲ τὰ ἐν
 τῷ γνόφῳ ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτα καὶ ἄτρεπτα. Τί δὲ τῶν κυρίως
 συμβόλων, τῶν μεριστῶν καὶ αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον,
 οὐ τοῖς οὔσι συνημμένον, δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

56 20 Ἐπεὶ δ' ἐώρα, ὁρατὰ ἦσαν τὰ προκείμενα· ἢ οὖν φῶς, ἢ
 ἐν φωτὶ ἄλλῳ ὑπῆρχον ὁρατὰ· ἀλλὰ ἀπλᾶ πάντα τὰ ἐκεῖ· φῶς
 ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβάς καὶ ἐν τῷ γνό-
 φῳ γενόμενος ἐώρα, οὔτε κατ' αἰσθησιν ἐώρα οὔτε κατὰ νοῦν·
 αὐτοπτικὸν ἄρα ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ τοὺς μὲν μὴ ἀνομμά-
 25 τούς γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται—πῶς γὰρ τὸ αὐ-
 τοπτικὸν καὶ αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ δραθείη οἴασσιν;—
 ὅταν δ' ὑπεραναβάς πᾶσαν νοερὰν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος
 ὑπεροχικῶς τελέσῃ, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας,
 ἐν θεῷ χάριτι γενόμενος καὶ διὰ τῆς ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως αὐτὸ

A₁C₃L₁V₂Mf 8 ἔχοι Σ₁ 9 εἰπεῖν παραλ. A₁ 10 ἦ: ἦ Mf
 20 δὲ V₂ 25 τὸ παραλ. A₁L 27 ὑπεραβάς Σ₁ 28 ὑπερκάλ-
 λου L₁V₂Mf

1. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 3, PG 3, 1000 C.

2. *Αὐτόθι* 1, 1, PG 3, 997 AB.

3. Βάσει τῶν τοῦ Πλάτωνος, *Τιμ.* 27 D.

4. *Περὶ βίου Μωσέως* 1, PG 44, 321 A.

δι' ἑαυτοῦ τὸ αὐτοπτικὸν φῶς ἔχων ἀπορρήτως καὶ ὄρων. Τί οὖν ;
 Οὐκέτι λοιπὸν κρύφιον τὸ θεῖον εἶποι τις ἄν ; Καὶ πῶς, ὃ γε
 οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδίδω-
 σι, κρύπτει αὐτοὺς ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον ; Οὐ γὰρ ἔτι Μωσῆς
 5 ἑωρᾶτο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τὸ γεγραμμένον¹·
 τὸ δ' ἔτι μεῖζον, ὅτι καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιδάσας καὶ ἀ-
 πολύσας ἀπορρήτως ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θείας αἰσθητικῆν καὶ
 νοερὰν ἐνέργειαν, κρύφιον αὐτὸν ἑαυτῷ, ὡς τοῦ θαύματος, ἐποίη-
 σεν, ὡς καὶ τὸν θεῖον Παῦλον², ὥσθ' ὄρωντας αὐτοὺς μὴ εἰδέ-
 10 ναι ἀλλὰ διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ ὄρων· τὸ δ' αὐθις ἔτι πᾶ-
 σαν παράδοξον ὑπερβολὴν καθ' ὑπεροχὴν ἐκβαῖνον, ὅτι καὶ ἐν
 αὐτῇ τῇ ἀπορρήτῳ καὶ ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρύφιος ἐκεῖνος μέ-
 νει καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καὶ κρυβεῖσιν, οὐ τοὺς ἄλλους
 πάντας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑαυτούς. Τεκμήριον δὲ τῆς ὑπερα-
 15 γνώστου ταύτης κρυφιότητος, ἢ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέ-
 ραν θέαν ἔφεσις τε καὶ αἵτησις καὶ ἀνάβασις³, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν
 ἀγγέλων καὶ τῶν ἁγίων ἐν ἀπειρῷ αἰῶνι διηνεκῆς ἐπὶ τὰ φα-
 νότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὥστε καὶ ὄρωντες αὐτῇ τῇ ὁ-
 ράσει ὑπὲρ δρασιν γινώσκουσι τὸ φῶς ἐκεῖνο, πόσῳ μᾶλλον τὸν
 20 δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον θεόν. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς γὰρ ὁ ἡμέτε-
 ρος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὄρων αὐτόν, ὑπὲρ δρασιν
 γινώσκει⁴.

57 Καὶ μηδεὶς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγμα-
 τος ἐπιφυσέσθω· τοῦτο δ' ἐννοεῖτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύ-
 25 ψει τὸ θεῖον θεωμένοις φῶς τὸ ὑπερβάλλον τῆς κρυφιότητος τῆς
 θείας μηδὲν ἤττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον καὶ διαφερόντως μᾶλλον ἢ
 ἡμῖν ἐπιγινώσκειται, τοῖς διὰ συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημά-
 των ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τὸ ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς
 θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γὰρ καὶ ὁ τυφλός, ἀκού-
 30 σας καὶ πιστεύσας, ὅτι ἡ φαιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 28 συνορᾶν : ὄρᾶν I.

1. *Εξ. 24, 18.

2. Β' Κορ. 12, 2 ἐξ.

3. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ βίου Μωσέως* 2, PG 44, 376 D - 377 A.

4. 'Η εἰκὼν ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος, Θεοφίλου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Αὐτόλυκον* 1, 5, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 5, 15.

ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὄρων· καὶ τοῦ
 ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὄραν αὐτόν, οὐ μόνον
 οἱ δ' ὑγιοῦς ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλὰ καὶ ὅστις τῶν πεπηρω-
 μένων μὲν, τοῖς δ' ὄρωσι πειθομένων. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ'
 5 ὅτι καὶ ὑπερ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος
 εἰδεῖν ἂν καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένος· μετέχει δὲ καὶ
 ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτὸς ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν
 θεὸν νοητῶς ὄραν καὶ ὑπερ νοῦν αὐτόν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν
 γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκείνου θεᾶς
 10 καὶ τοῖς μήπω διάρασι τὸ ὑπερ νοῦν ἐκεῖνο τῆς ἐνώσεως ὄμμα
 πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὁμοῦ τοῖς διάρασι, ἀλλ' οὐχ ἔνωσις
 ἐστὶν αὕτη ἢ ὄρασις· καὶ ὁ μὴ πιστεύων δὲ τοῖς διὰ τῆς ὑπερ
 νοῦν ἐνώσεως ὄρωσιν ὑπερ νοῦν καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δοξάζειεν
 ἂν, ἀλλ' ὑπερ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνως. Ὁ δὲ πᾶσαν
 15 τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς οἰκείας ἀφελῶν ψυχῆς καὶ ἐκ πάντων
 ἀπολυθεὶς διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀ-
 παθείας, καὶ ὑπερβάς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καὶ
 εἰλικρινοῦς καὶ ἀύλου προσευχῆς, κάκει δι' ἐνώσεως ἀγνώστου
 καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθεὶς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὗτος,
 20 φῶς γεγονῶς καὶ διὰ τοῦ φωτὸς θεώμενος καὶ φῶς ὄρων ἐν τῇ
 τοῦ φωτὸς ἐκείνου θεᾶ τε καὶ ἀπολαύσει, καὶ τὸ ὑπερφαῆς καὶ
 ἀπερινόητον ὄντως γινώσκει τοῦ θεοῦ, οὐχ ὑπερ τὴν νοητικὴν
 μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τὸν
 θεόν—πολλὰ γὰρ καὶ τῶν κτιστῶν ὑπερ αὐτὴν εἰσιν—, ἀλλὰ καὶ
 25 ὑπερ τὴν ὑπερφυστάτην ἔνωσιν ἐκείνην, δι' ἧς μόνως τοῖς τῶν
 νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἐνοῦται «ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερ-
 ουρανίων νόων»¹.

58 Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλλοις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες λέγομεν, ὡς
 τὴν ὑπερ θεᾶν ὄρασι ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπερ πᾶσαν νοερὰν
 30 ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρὸς ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μὲντοι
 φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὄρασις ἡμᾶς τουτὶ μόνον ἀφωρισμέ-
 νως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ
 τοῦ ὀνόματος τῆς ὄρασεως ἐμάνη, καὶ μανεῖς οὐμενοῦν ἐπαινετὴν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 τοῖς : τῆς Σ₁ 21 ὑπερφυῆς Mf 26-27 οὐρα-
 νίων A₁ 28 καὶ μετὰ ἀλλὰ προστ. V₂ 33 ὄνμενον C₂

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 C.

μανίαν, ἐγκαταλειφθεὶς περὶ τοὺς λόγους τούτους, κατὰ τῆς προφητικῆς χάριτος ἤμαρτεν ὡς πλείστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἀμαρτημάτων ἔλεγχον διὰ βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοίνυν αὐτὸς ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ δρασὶς πολλῶν χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τὰ τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεως» φησὶν «δράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καὶ διαγεγραμμένα καὶ κατὰ φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἔκστασει γενόμενοι τῶν προφητῶν οἱ πλείους τὰς πλείους εἶδον τῶν δράσεων, οὐδεὶς δὲ ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτοὺς λογίων καὶ μετρίως ἐπακούσας. Τί οὖν, τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν πάσχοντες θεὸν ἐώρων οἱ προφῆται; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἶποι, μὴ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἔκστασιν αὐτὸς παθῶν; Τί δ' ὅτε τῷ Μωυσῆ φανῆναι ὁ θεὸς αὐτὸς φησὶν «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»¹; Ἄρα καὶ τότε τὴν χεῖρω ἔκστασιν ἐξέστησεν αὐτόν; Τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὄλας ἑαυτοῦ ἐξέστηκώς² καὶ τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τὸν γνόφον μετέχων, ἐώρα τε καὶ ἤκουεν; Ἄρα τὴν χεῖρω ἔκστασιν ἐξέστη; Ὅντως τῆς ἀληθείας ὡς πορρωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

59 Διπλασιάζεται δὲ αὐτῷ ἐνταῦθα τὸ ἀμάρτημα· τοῦ γὰρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταῦτά φρονούντος καὶ τὰς προφητικὰς δράσεις πάσας ὡς χείρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται, ἐκεῖνο τῶν αὐτῷ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπὸ τινῶν θείων φαντασμάτων τοὺς μύστας ἢ τοὺς προφῆτας καταλαμφάντων, κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις, ὁ θεὸς ὀνομάζεται»³. Καὶ 25 μὴν οὗτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καὶ ἄλλας αἰτίας τε καὶ δυνάμεις» φησὶν, ὡς καὶ ὁ θεὸς λέγει ὅτι τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δὲ ὕπαρ — δι' αἰνιγμάτων μέντοι — τῷ δὲ Μωυσῆ «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»⁴ ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφῆται κατὰ μόνην τὴν φανταστικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἐώρων; Ἄλλὰ καὶ ἡ θεία 30 φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας· καὶ γοῦν ἐκεῖνη μὲν τὸ καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικὸν καὶ ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς φαντασία ἐν τῷ σωματοεἰδεῖ γίνεται τῆς

A₁C₁LΣ₁V₁Mf

1. Ἀριθ. 12, 8.

2. Ἐξ. 24, 18.

3. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 8, PG 3, 597 A.

4. Ἀριθ. 12, 8.

καθ' ἡμᾶς ψυχῆς· καὶ τὸ μὲν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστὶ τὸ κορυφαῖόν τε καὶ ἀκρότατον, ἐν ἡμῖν δὲ τὸ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδὸν ἔσχατον· καὶ τυποῦται τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινήματων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστὶ τὸ τυποῦν τὸ
 5 ἡγεμονικὸν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀκουσον· ἐώρων γάρ, φησὶν, οἱ προφήται «τυπούμενοι τῷ πνεύματι τὸ ἡγεμονικόν»¹· ὥστε τὸ πνεῦμά ἐστὶ τὸ ἅγιον τὸ ἐφιστάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καὶ ὡς ὑλὴ χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τὰ μέλλοντα προκαταγγέλλον
 10 αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν ἀπλῶς τοῦτο φαντασία, τῆ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ κατάλληλός τε καὶ ὁμότιμος; Πῶς δὲ χεῖρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἢ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ καὶ ἀπὸ τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῷ θεωρητόν, ἕτερον παρὰ τὴν νόησιν, καὶ ὁράσεις οὔτε αἰσθηταὶ οὔτε φαντασταί, καὶ ἄλλαι
 15 παντάπασιν παρὰ τὴν ἀπὸ τῆς διανοίας γνώσιν;

60 Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὁ τὴν ὄρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τὸ μυῆσαι τὰ θεῖα τὸν θεολόγον»²· κἀν τούτοις φησὶ, «τῷ μὲν εἰπεῖν διαπλάσας τὸ κατὰ φαντασίαν δεδήλωκεν· οὐδὲν γὰρ τῶν ὄσα ὁ νοῦς
 20 δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἴ τις πεισθεῖη τῷ φιλοσόφῳ, καὶ τὰς οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καὶ δυνάμεις ἕκστασιν νοήσεως, ὃ τοῦ θαύματος, ἐπὶ τὸ χεῖρον πάσχειν καὶ σωματοειδῶς καὶ κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καὶ μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ὑποστάσεις αὐτῶν καὶ οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασία τυγχάνειν ἐμ-
 25 φερεῖς. Φησὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἀγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἢ κυριότητος αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέρειαν ἑαυτὴν τε καὶ τὰ μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοει-
 30 δῶς διαπλάττουσα»³. Εἴ τοίνυν μηδὲν ὄσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καὶ τὰ διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστίν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 14 οὔτε φαντασταὶ οὔτε αἰσθηταὶ A₁ 19 ὁ παραλ. A₁L

1. *Εἰς Ἡσαΐαν* προόμιον, PG 30, 124 B.

2. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 13, 3, PG 3, 300 C.

3. *Αὐτόθι* 8, 1, PG 3, 237 C.

ἢ καὶ αἰσθητὰ καὶ κατὰ τοῦτο πολλῶ χεῖρω τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καὶ δυνάμεις τὴν πρὸς τὸν θεὸν ἐμφέρειαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καὶ φαντασιώδη καὶ ἀνθρωπίνης χείρονα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὖσαν. Εἰ δὲ
5 τὴν πρὸς θεὸν ἐμφέρειαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖναι νοεραὶ τὴν φύσιν;

61

Ὁ δὲ φιλόσοφος καὶ ἐξ ἑτέρας αὐθις τοῦ αὐτοῦ ῥήσεως συναγεῖ τὸ αὐτό· τοῦ τυποῦντος γὰρ ἀκούσας τὴν ὄρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύνάμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰκείας ἱερογνωσίας¹,
10 «πῶς», φησὶν, «ἢ τυπωθεῖσα ὄρασις οὐκ ἂν εἶη φανταστόν»; Ἄλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέφομεν αὐτόν. «Αἱ γὰρ ἅγιοι», φησί, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος, ἀ-
15 φθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας»². Ὅρᾳς καὶ τύπους νοητούς; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χεῖρω πάσχειν ἔκστασιν ᾠήθης τοὺς προφήτας; Ἐγὼ γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χεῖρω διανοίας τὰ προφητικὰ θεάματα ἐνάγομαι νομίζειν, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω,
20 καὶ ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γὰρ ἀγγελικὴν ἔνωσιν ἐπιτηδείους ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καὶ τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καὶ αὐτοὶ καὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καὶ τὸ νοερὸν
25 αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μὀρφωσιν μετασκευάζονται καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὡσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωργοῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων καὶ διαπλάσεων ἢ προφητικῆ τυγχάνει καθαρότης, συλλειτουργὸς κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν,
30 ὅτε καὶ αὐτοὺς τοὺς τοῦ θεοῦ τύπους αὕτη δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γὰρ, φησί, «καθαρά ἐστὶν ἢ παντάπασιν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 τὸν μετὰ πρὸς προστ. C₂ 7 τοῦ παραλ. C₂ 11
 πάλιν: αὐθις A₁C₂L ἐντρέφομεν A₁Σ₁ 12 ἅγιοι Mf 25 καὶ
 πρὸ πρὸς προστ. A₁ 27 ἐγγεωργοῦσιν κώδ. Mf

1. Βλ. ἀρχὴν προηγουμένης παραγρ.

2. *Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας* 4, 2, PG 3, 180 A.

ἀνειδεον τῷ θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καὶ τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι»¹.

62   Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα πλάτ-
 τεσθαι ὑπὸ θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι
 5   προαγωγὴν ἐκ θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς πνεύματος δεικνύς, εἴτε
 τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνάπλασιν καὶ εἰς τὸ εὖ εἶναι μεταποίησιν·
 «λῆμμα» γάρ, φησί, «λόγου κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· λέγει κύ-
 ριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν τὴν γῆν καὶ πλάσ-
 σων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ»². Τί οὖν; Καὶ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦ-
 10   μα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον;
 Ὁ δέ, πλάστης μὲν ἀγαθὸς αὐτὸς εἶναι τοῖς ποθοῦσιν εὐχόμε-
 νος, ὁ διαπλασθῆναι³ δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖ-
 ρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην
 τε καὶ καθαρωτάτην»⁴, ἄρα τὴν πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην
 15   ἐγκωμιάζει καὶ ποθεινὴν ἡγεῖται καὶ εὐχεται; Πῶς δὲ καὶ συν-
 ἰησιν ὁ θεὸς εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ
 διὰ τὸ πλάσαι κατὰ μόνας τὰς καρδίας ἡμῶν⁵, εἰ μὴ καρδίαν
 ἐνταῦθα παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἄνθρωπον;
 Καὶ ὁ Μωυσῆς δέ, διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων ὑπὸ τὸν
 20   γνόφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ⁶, οὐ θεῖους τύπους εἶδε; «Ποιή-
 σεις» γάρ, φησί, πάντα «κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν
 τῷ ὄρει»⁶. Τί οὖν, ἀκείνος ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονὼς ἐπὶ τὸ
 χεῖρον ἐξέστη καὶ φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδὴ ὁ «τύπον» ἀναγέ-
 γραπταὶ ἰδῶν;

63 25   Ἄλλ' ὁ μηδεμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν καὶ φανταστῶν καὶ
 νοητῶν καὶ θεῶν τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων ὅτι
 ὁ ἐμάνθανε τοῖς ὀρωμένοις ὁ θεολόγος τὰ καὶ τὰ⁷ καὶ ὁ ὑπὸ τῆς δια-
 πλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου δράσεως ἐμυεῖτο⁸ καὶ πρὸς τὴν νοη-
 τὴν γνῶσιν ἀνήγετο⁹ τῶν ὄντων ἢ ὀρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι

A₁C₃L Σ₁V₂Mf   14 καθαρωτάτην Mf   17 καρδίαν: καρδίας L

1. Μάρκου Ἐρημίτου, *Νηπτικὰ* 24, PG 65, 1064 B· Μαξίμου Ὁμολογη-
 τοῦ, *Κεφάλαια θεολογικὰ* 2, 82, PG 90, 1164 A.

2. Ζαχ. 12, 1.

3. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 43 εἰς Βασίλειον 12, PG 36, 509 B.

4. Ψαλμ. 32, 15.

5. Βλ. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ βίου Μωσέως* 1, PG 44, 321 A.

6. Ἐξ. 25, 40.

«κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ ταύτης ὁ προφήτης ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀνήγετο, φησὶν, ἀλλ' οὐ κατήγετο». Οὐκοῦν, εἴποι τις ἄν, καὶ πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῖν τὸν τῶν λογίων ἐρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὸ βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καὶ
 5 ὁ μὲν κύριος λόγον συντετμημένον τὸ εὐαγγέλιον δοὺς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ χειρόν δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δὲ διευκρινοῦντες ἐξιστᾶσι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὡς ἐπὶ τι κρεῖττον τὴν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἐπαγε τῆς κακονοίας· ἀλλὰ τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφιστᾶσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καὶ πηγῆς
 10 φωτὸς ἀενάου λαβόντες καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπὶ γὰρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὐταί, ποῦ μὲν κινήσεώς εἰσι δηλωτικαί, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγη ἢ γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν
 15 ἀνήγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκλίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρώτερον συνιὲς τὰ τῆς θεωρίας ἅτε ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνήγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς
 20 ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χειρόν τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγετο· ἢ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὄρασις, ἢ καὶ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἐδει δ' ὁμοῦς τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδὲ τοὺς
 25 προφήτας ἀνεπηρέαστους καταλείψαι. Πρῶτοι γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν πνεύματι· ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.

64 Κόρον δ' ἤδη λαβὼν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὐρόμενος
 30 εἰς τὸ πᾶσιν, ὡς εἰπεῖν, ἐπιθέσθαι τοῖς θείοις, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ῥημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζεει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὀρώσι τὸν θεόν¹ καὶ πῶς σὺν τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

10 ἀενάου κώδ.

18 καθαρώτερον L

παρ' αὐτοῖς¹. «Ὁρῶσι τοίνυν», φησὶν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν θεὸν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν· θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρείττω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τὴν γνῶσιν ἔχων· θεοπτικώτατος δ' ἀπάντων ὃς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τᾶλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἀλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ιδιότη-
 5 τας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογὰς, τὰς ἁρμονίας καὶ ἀπλῶς τὰ τ' ἄρρητα καὶ τὰ ῥητὰ τοῦ ὅλου τοῦδε συνθήματα· ὧ γὰρ ἄν», φησὶ, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἷτιον τὸν θεὸν γινώσκειν δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων ἀναλογιζόμενος αὐτὸν γινώσκει καὶ τούτων πάντων ὑπερτιθεὶς δι' ἀποφάσεως αὐθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. Ἐπεὶ γάρ», φησὶν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ θεὸς γινώσκεται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γινώσ-
 10 ται θεόν. Ὡστε ὅσῳ πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσοῦτῳ διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τὸ γινώσκειν τὸν θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὃς
 20 δοκεῖ μάλιστα τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄντων ἀπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι οὐ πέφυκεν· ὧν γὰρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

65 Ὡς οἶσας ἀφήκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδὲν δ' ὅμως ἀπα-
 25 δούσας ταῖς ἄλλοθι γνώμαις αὐτοῦ· τέλειον γὰρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφὸν ὀρίζεται τὸν πάντα εἰδόμενον². Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφήνατο, τούτων μόνων ἔστι καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, θεὸν εἶναι δεήσει, βαθαί τῆς
 30 ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως θεὸν γνωσόμενον³. Ἡ γὰρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἄν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη θεόν, καὶ θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν ἕτερον εἰσάγει—θεοῦ γὰρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα—ἢ, εἰ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἡγήται

A₁C₃L Σ₁V₂Mf18 τοσοῦτο C₃L28 μόνον C₃Σ₁V₂

1. Ἰω. 14, 23.

2. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 37.

3. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 872 A.

θεόν· ὃ γὰρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὐθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἡγεῖται θεόν· οὐκοῦν συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θείαν
 5 δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γινώσεται τοῦδε τοῦ παντὸς οὗτος. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέντες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπεισμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καὶ διαφόρους, θεῶν προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὃν καὶ ἐκ πάντων ὀλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, καὶ τῶν μῆπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύνα-
 10 μον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλος φησι καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντὸς ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου¹, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ θεοῦ ἐξαίρων· οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς
 15 ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ»², ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἐνός μυ-
 20 ρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἀπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα θεὸν καὶ ἀπὸ πάντων τούτων ἀφαιρήσομεν καὶ τὸ τὴν ἐκ τῶν ὄντων θεογνωσίαν ὑπερβαῖνον,
 25 ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρήχθη διὰ πίστεως προσθήσομεν;

66 Κοινή μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν ὑπὲρ ἔνοιαν γνῶσις· τὸ δὲ δὴ τῆς ἀληθοῦς πίστεως ταύτης τέλος, ὃ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας προσγίνεται, οὐκ ἐκ τῶν
 30 ὄντων μόνων καὶ γνωστῶν καὶ ἀγνώστων τὴν θεογνωσίαν παρέχεται—ὄντα γὰρ ἐνταῦθα τὰ κτιστὰ πάντως λέγομεν—ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὃ θεοῦ ἐστὶ δόξα καὶ Χριστοῦ θεοῦ καὶ τῶν τῆς

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 10 τὸν Χριστὸν καθῆσθαι φησι Σ₁V₂ 11 τοῦ πα-
 ραλ. L 23 τοῦτον Σ₁ 28 ταύτης πίστεως A₁

1. Ἐφ. 1, 20 - 21.

2. Ρωμ. 8, 35 - 39.

χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως¹. ἐν γὰρ τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς
 ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν δὲ τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ²
 «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος»³ καὶ φῶς ἔσονται καὶ φῶς
 ὄψονται, τὸ μόνῃς τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ παν-
 5 ἱερὸν θέαμα, ὃ νῦν μὲν καὶ τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας
 καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἀύλου διαβεβηκῶσι προσ-
 ευχῆς ἐν ἀρραβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς
 υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως⁴ ἐμφανῶς θεοποιήσει, συνδιαιωνίζοντας
 καὶ συνδοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας
 10 δόξης τε καὶ λαμπρότητος· δόξα δὲ καὶ λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν
 κτιστῶν οὐσία ποτ' ἂν εἴη. Πῶς οὖν θεοῦ δοξάσειεν ἂν τις οὐ-
 σίαν εἶναι τὴν θεοῦ δόξαν, θεοῦ ὃς ἀμέθεκτος ὢν καὶ ἀόρατος
 καὶ ἀναφῆς, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτὸς γίνεται καὶ χω-
 ρεῖται καὶ διαφαίνεται καὶ ἐν ἐν θεωρίᾳ πνεῦμα⁵ μετὰ τῶν διὰ
 15 καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἰ-
 διον πατέρα τοῦ κοινοῦ πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν μυστικωτάτην καὶ
 ἀπόρρητον εὐχήν: «Δὸς γὰρ αὐτοῖς», φησὶν, «εἶνα καθάπερ ἐγώ,
 πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σὺ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὣσιν» ἐν
 ἀληθείᾳ⁶. Τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ θεοῦ, ἣν μόνοι οἱ
 20 τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατὰ τὸν ἄληκτον
 αἰῶνα, ἣν καὶ νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβῶρ κατεῖ-
 δον καὶ ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καὶ ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν
 ἀγωνιζόμενος⁷, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ ἄγιοι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν οἱ
 κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκείων
 25 λόγων καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς βίων ἔξεστι μανθάνειν τῷ βουλομέ-
 νῳ—φαίην δ' ἂν ἔγωγε καὶ προφήτας καὶ πατριάρχας ἀγεύ-
 στους οὐκ εἶναι τοῦ φωτὸς τούτου, μᾶλλον δὲ πλὴν ὀλίγων τὰ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf
 δίας A₁

9 μεταδιδόντι A₁

15 ἐντυγχανόντων γίνεται καρ-

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 B.

2. Βλ. ἀνωτ. 2, 3, 18.

3. *Ματθ.* 13, 43.

4. *Λουκᾶ* 20, 36.

5. *Α' Κορ.* 6, 17.

6. *Ἰω.* 17, 19· 21.

7. Διὰ Στέφανον *Πράξ.* 7, 55 ἔξ. Δι' Ἀντώνιον Ἀθανασίου, *Βίος Ἀν-
τανίου* 10, PG 26, 860 AB. Ὁράματα ἔβλεπον οἱ μάρτυρες, ὧν πρότυπον
 ὁ Στέφανος, καὶ οἱ ἐρημῖται, οἱ μάρτυρες τῆς συνειδήσεως, ὧν πρῶτος ὁ
 Ἀντώνιος.

πάντα ἐκείνων θεάματα, καὶ μάλιστα τὰ θειότατα, μὴ ἀμοιρεῖν
 τούτου τοῦ φωτός· τί γὰρ ἂν καὶ ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ
 φῶς αἰώνιον οἰκτεῖον ἔχων, τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, εἰ καὶ ἀ-
 πορρήτως, ὁμῶς ὁρατόν, νῦν τε κάπι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καὶ
 5 Διονύσιος ὁ μέγας¹ λέγει; —, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεᾶς τοῦ
 θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τὴν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τοὺς
 καθαροὺς τὴν καρδίαν², ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἣ
 γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

67 Ὅτι δὲ τὴν ἀπὸ τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν
 10 ὁ φιλόσοφος ἡγεῖται, προλαβὼν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπὼν, «μη-
 δενὶ μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολήν, ὅς ἔγνω πάσας τὰς ἐμ-
 φανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις»³. Ἄλλ'
 «ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καὶ ἐκ τῆς τοῦ
 κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἢ κατανόησις γέ-
 15 νοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησὶν ὁ Νύσσης
 θεῖος Γρηγόριος⁴. Ἐγὼ δ' ἂν φαίην καὶ τοῖς μὴ σοφοῖς καὶ
 τοῖς μὴ πιστοῖς, ὡς νῦν ὁρῶμεν, καὶ τοὺς βαρβάρους πάντας ἕνα
 θεὸν εἰδόμενος τοῦ παντὸς ποιητὴν, ὃ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεο-
 λογία ἐξ ἀνάγκης ἔπεται. Ὁ γὰρ ποιητὴς τοῦ παντὸς τῶν ποιη-
 20 μάτων οὐδέν. Τί δέ, οὐχὶ καὶ τῶν κακοδόξων πολλοὶ τὴν σοφίαν
 τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ θεοῦ κατα-
 νόησιν; Ἄρ' οὖν αὐτοὺς μακαρίζει ὁ κύριος; Τί δ' ἂν τῶν Ἑλ-
 λήνων οἱ κατὰ φιλοσοφίαν πολλῶ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέρον-
 τες καὶ ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἄρα
 25 καὶ τοῦ μακαρίου καὶ αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καὶ πάντων, καὶ
 αὐτῶν «τῶν μηδὲν εἰδόμενων εἰ μὴ κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ
 τοῦτον ἐσταυρωμένον»⁵, οὐχ ἦττον ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον; Πῶς
 γὰρ οὐχὶ καὶ διαφερόντως μᾶλλον, εἴγε ἀπὸ τῶν κτισμάτων μό-
 νων ὁ θεὸς γινώσκειται, καὶ θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω
 30 τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπὸ τῆς πατρικῆς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 19 τοῦ παραλ. A₁

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 BC.

2. Βλ. *Ματθ.* 5, 8.

3. Βλ. ἀνωτ. παράγρ. 64.

4. *Εἰς μακαρισμοὺς* 6, PG 44, 1269 B.

5. *Α' Κορ.* 2, 2.

φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης¹, τὸν υἱὸν ἐγνώκαμεν· καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ἄρρητον τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς ἀγαπητὸν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐφάνέρωσεν ἡμῖν καὶ τὸ
 5 πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναλαμβάνόμενος εἰς οὐρανοὺς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρὸς ἡμᾶς, «ἵνα μένη μεθ' ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα»²· καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπελθὼν καὶ μέναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καὶ ἐδίδαξε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν³. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν θεόν, καὶ οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνο-
 10 οῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἄρ' εἰ καὶ μὴ γάμου τις λάβοι πείραν, οὐ τὴν θεοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τὴν ἀναλογία ἐξ ἐκείνου συνορᾶν οὐκ ἔχει καὶ συμβουλεύσεις πάντας φεύγειν τὴν παρθενίαν, ἵνα τὴν σὴν θεογονσίαν εὐρωσιν; Ἄλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγχθήσῃ, ὅς, ἀγαμος ὢν, «τὸ
 15 μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν»⁴.

68   Καιρὸς δὴ εἰπεῖν τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ὅτι», ἐνώσας σὺ σαυτὸν ἡμῖν καὶ φανερώσας σαυτὸν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέ-
 20 κρυψας τοῦτο ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν»⁵, οἱ συνετοὶ εἰσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διὸ καὶ τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τοὺς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δὲ παρεξηγοῦνται τὰς ῥήσεις, ἔστι δ' ἄς καὶ τολμῶσι παραχαράττειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γὰρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστὶν
 25 ἢ τοῖς τὴν καρδίαν κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη θεοῦ θεωρία καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἂν καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι θεὸν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑφηγεῖσθαι ἢ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυῶτα»⁶, τὸ ἐκείνῳ μὴ δοκοῦν αὐτοὶ σαφῶς διαβεβαιοῦνται.
 30 Τοῦ δὲ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς

A₁C₃LΣ₁V₂Mf   4 οἰκείου παραλ. A₁   9 τούτων C₃L₂V₂   14 ἐξ-
 ελεγχθείση C₃   26 ὅτι παραλ. A₁

1. *Ματθ.* 3, 17.2. *Ἰω.* 14, 16 (ὕμῶν).3. *Ἰω.* 16, 13.4. *Ἐφ.* 5, 32.5. *Λουκᾶ* 10, 21· *Ματθ.* 11, 25.6. *Εἰς μακαρισμοὺς 6*, PG 44, 1269 B.

γινώσκομεν θεὸν «οὔτε νοητὸν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καὶ ἐπι-
 φέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθὲς εἶπειν, ὡς
 οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως
 γινώσκομεν αὐτόν», εἶτα καὶ τὴν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος
 5 ἡμῖν, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὑπερφαῆς φῶς ὑπερφυᾶ ἔγνωσιν ὑπὲρ νοῦν
 καὶ γνῶσιν τελουμένην¹, αὐτοὶ τὴν μὲν ὑπὲρ νοῦν γνῶσιν ὡς
 οὐδὲν οὔσαν ἀπολελοίπασιν, τὴν δὲ διαπορητικὴν φωνὴν ἐκείνην,
 ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλὰ προ-
 βάλλονται τὴν τοῦ ἁγίου φωνὴν περιηρημένην τῶν καιριωτάτων
 10 ἐκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τὸν θεὸν
 γινώσκεισθαι. Καὶ οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος,
 ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ,
 τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπὸ τοῦ πνεύματος χορηγου-
 μένης. Ἐπειδὴ γάρ, φησί, πᾶς ἀνθρώπος αἰσθησιν καὶ νοῦν ἔχει,
 15 φυσικᾶς τὰς γνωστικὰς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτὰς
 τὸν μήτε αἰσθητὸν ὄντα μήτε νοητὸν θεόν; Οὐκ ἄλλοθὲν γε
 πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν· καὶ γὰρ αἱ γνώ-
 σεις, τῶν ὄντων οὔσαι καὶ εἰς τὰ ὄντα τὸ πέρας ἔχουσαι, καὶ
 τὸ θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δὲ μὴ μόνον αἰσθητικὰς καὶ
 20 νοητικὰς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὑπὲρ
 φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλὰ
 καὶ πνευματικῶς, πνεῦμα ὄντα τὸν θεόν, ὑπὲρ αἰσθησιν γνῶσον-
 ται καὶ νοῦν, ὅλοι θεοῦ γεγόμενοι καὶ ἐν θεῷ γινώσκοντες θεόν.
 Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτὸς ἅγιος προτρέ-
 25 πεται², ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτοῦς ὅλων ἑαυτῶν ἐξι-
 σταμένους καὶ ὅλους θεοῦ γενομένους· κρεῖττον γὰρ εἶναι θεοῦ
 καὶ μὴ ἑαυτῶν· οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ θεοῦ
 γενομένοις.

69 Ὅρας ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώ-
 30 σκειν τὸν θεόν, ἀνακαλύψας γνῶσιν ἑτέραν ὑπερφυᾶ καὶ θείαν
 καὶ πνευματικὴν, ἣτις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατὰ τὴν
 ὑπὲρ νοῦν ἔγνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καὶ εἰπὼν ὅτι κατὰ ταύτην

A₁C₂L Σ₁V, Mf 3 οὐκ παραλ. A₁ 23 γινόμενοι A₁ 32 προσ-
 γίνεται ἡμῖν A₁

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 869 C - 872 B.

2. Αὐτόθι.

γίνεται δοτὰ τὰ θεῖα καὶ κατὰ ταύτην δίκαιον νοεῖν τὰ θεῖα, δηλαδὴ πνευματικῶς, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καὶ νῶ τὴν ἐκ τῶν ὄντων ἐρανιζομένους γνῶσιν τοῦ θεοῦ; Ἄτελής γὰρ ἢ γνῶσις αὕτη καὶ ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἄλλὰ
 5 γὰρ τί βούλεται τῷ ἀγίῳ ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν ὄντων καὶ καθ' ἡμᾶς τοῦ θεοῦ γνῶσεως τὸ 'μήποτε' προσκείμενον¹, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καὶ αἰσθητοῖς ὄμμασι καὶ αἰσθητοῖς ὡσὶν ἀπορρήτως φῶς εἶδομεν καὶ ἤκούσαμεν θεοῦ φωνήν, διὰ τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μό-
 10 νων τὸν θεὸν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς γνωστικὰς καὶ κατ' ἀνθρώπου δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καὶ μὴν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριθείας τῶν ῥημάτων ἐκείνων τοῦ ἀγίου κάκει σαφῶς μόνην τὴν εἰσαγωγικὴν περὶ θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνῶσεως προσγινομένην δηλὸς ἐστὶ διδάσκων, διὸ ἐπή-
 15 γαγεν' «ἀπὸ ταύτης εἰς τὸ ἐπέκεινα πάντων ὁδῶ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἀνιμεν»².

70 Διὰ τοῦτο καὶ πρὸ νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι³ πρὸς θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καὶ Ἀβραὰμ τὴν ἀρχὴν τῆς θεογνωσίας ἀπὸ ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπὸ ταύτης ὠμίλει
 20 τε καὶ ἐγίνωσκε θεόν. Τί δὲ ὁ Ἰώβ, ὃς καὶ ἀνεδόησεν ἰδὼν τρανότερον, ὡς «ἀκοῆ μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἑώρακέ σε»⁴; Τί δὲ ὁ Μωυσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνόφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὄλας τὸν θεὸν ὄρων⁵; Καὶ γὰρ ἦν εἰκὸς προβεβλησθαι τῶν ἀοράτων τοῦ θεοῦ
 25 τὸ τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τὴν γνῶσιν, ὡσπερ καὶ τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθήσεσιν αἱ συμβολικαὶ νομικαὶ δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν θεολογίαι· ἀλλ' ὡσπερ αὐθὶς εἰσὶν οἱ τῶν τελεωτέρων καὶ προκαλυμμάτων ἐκτὸς θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν, οὕτως εἰσὶν οἱ καὶ εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ⁶ παρακύψαντες, ὡς
 30 Μωυσῆς τε καὶ Παῦλος καὶ οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καὶ ἀπὸ τῶν ὄρωμένων ἡμῖν οἰκείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγούσι.

A,C,L Σ₁V,Mf 3 ἐρανιζομένους L 24 προβεβῆσθαι Mf 27-28
 οἱ τῶν . . . οὕτως εἰσὶν ᾧα L 31 χειραγωγούσιν ἡμᾶς Σ₁V,

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 869 C - 872 B.

2. Αὐτόθι 7, 3, PG 3, 872 A.

3. Θεοφίλου, *Πρὸς Ἀβτόλυκον* 2, 25, Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 5, 38.

4. Ἰώβ 42, 5.

5. Ἐξ. 24, 18.

6. Ρωμ. 1, 20.

71 Τί δὴ σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα καὶ λο-
 ξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τὸ ἔστι τί ἔστι
 καὶ τὸ ἐν καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δύναμιν τὸν ἐν τι εἰδόμενα καὶ
 ὄν καὶ ἀρχὴν καὶ δυνάμενον»; Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς
 5 ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεισθαι θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα τὰ πάσῃ προσ-
 όντα φύσει λογικῇ προὔφερες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν διὰ τοῦ πνεύ-
 ματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς
 φύσει καὶ κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει
 τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι, τὸ τὴν εἰσαγωγικωτάτην τοῦ θεοῦ
 10 γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ δ' ὁμοῦς οὕτως ἀντιλέ-
 γειν εἴωθας· ἐπεὶ καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι
 φῶς νῦν θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δει-
 κνύεις φῶς καὶ τὴν γνῶσιν λεγομένην, καὶ νικᾷν διὰ τούτου κατὰ
 κράτος δοκεῖς ἀντιταττόμενος. «Ἄλλὰ χωρὶς τῆς εἰσαγωγικῆς
 15 ταύτης, οὐδὲ λογικός τις ἔσται», φησὶν, «οὐδ' ἢ πρὸς τὰ τε-
 λεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτὲ πρὶν γε-
 νέσθαι νηπίον· ἀλλ' ἀνὴρ γενόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν¹.
 Εἰ δ' ἐν ἀνδράσι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καὶ τούτοις σεμνύνε-
 ται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χρι-
 20 στιανὸς εἶναι λέγων καὶ τὰ ἐλληνικὰ παιδεύματα μετιῶν, ἔν' ἐ-
 κείθεν τὴν θεογνωσίαν καρπώσεται;

72 Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικὸν ἐξ ἐπιμελείας νοερὸν οὐκ
 ἂν γένοιτο»; Ὅντως γὰρ νοσεῖ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν
 οἰκείαν διάνοιαν πιστοτέραν ἡγουμένου τῶν λογίων τοῦ πνεύματος
 25 καὶ μὴ μέγα καὶ τέλειον ἱαμα ψυχῆς τὰς θείας ἐντολὰς οἰομέ-
 νου. Πρῶτην μὲν γὰρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύ-
 νασθαι², νῦν δὲ τὸ καθαρτικὸν αὐτῶν ἅπαν ἀφελῶν τῇ γνώσει
 προσένειμεν, ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος θεογνωσίας τε καὶ ὑ-
 γιείας ψυχῆς καὶ καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλά καὶ πλείω καὶ πάν-
 30 τα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καὶ δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖν τὰ πολ-
 λά, ἵνα καὶ συνελεῖν εἰς τι καθόλου δυνηθῆμεν καὶ τὴν κυκλι-
 κὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν, τουτέστι τὴν ἐγκύκλιον

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 6 ἐπεὶ δ' : ἐπειδ' Mf 12 θεωρητόν. Mf 14 ἀν-
 τιταττόμενος; Mf 18 τοῦ νηπίου A₁L 27 ἅπαν αὐτῶν Σ₁V₂

1. Α' Κορ. 13, 12.

2. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 17.

μανθάνειν παιδευσιν¹, ἵνα καὶ τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθείημεν νοήσεων, τῶν ἐνιαίων καὶ ἡμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τὸν σημεῖον ἡμερῆς ἰδεῖν βουλόμενον πολυμερῆς αὐτὸ πρότερον προθέσθαι καὶ τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνα-
 5 σθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνῃ, καίτοι πᾶν τὸ ἐκ συναιρέσεως ἓν καὶ μεριστόν, ἐκεῖ δὲ τὸ ἐνιαῖον καὶ ἡμερῆς ὑπόκειται². Ἐγὼ δὲ οἶδα παρὰ τῶν πατέρων μεμυημένος, ἤδη δὲ καὶ τινῶν αὐτῶν ἀκούσας τε καὶ πιστεύσας³, ὡς καὶ τὰ πολλὰ ταῦτα καὶ τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐ κατ' αἰσθη-
 10 σιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καὶ χάριν ἐθεάσαντο, ἣ καὶ τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμοῦς ποιεῖ καὶ τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τὸν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεωρήματα οὐ θαυμαστὸν καὶ ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τὸν τῆς φύσεως δημιουργόν⁴,
 15 ἐπεὶ καὶ δι' ἀψύχων καὶ δι' ἀναισθητῶν καὶ δι' ἀλόγων καὶ διὰ λογικῶν αὐτὸς ἐστὶ μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ μόνῳ ἐξαιρέτως πρέπει ἢ ἐν πνεύματι λατρεία, ἣν καὶ μόνῃ ἀληθινὴν προσκύνησιν καὶ μόνῃ ἀξίαν τοῦ θεοῦ καὶ μόνῃ ποθεινὴν θεῷ ὁ θεὸς αὐτὸς προσεῖπεν.

73 20 Τῶν δὲ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ῥήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλλόμενος, πολλὰς ἔτ' οὖσας καταλιπών, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας· «ἀπάση τοῦτο κοινὸν Ἱεραρχία τὸ πέρας, ἢ πρὸς θεὸν καὶ τὰ θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις, ἐνθέως
 25 τε καὶ ἐνιαίως ἱεουργουμένη, καὶ πρὸ γε τούτου ἢ τῶν ἐναντίων παντελῆς καὶ ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἢ τῆς ἱεραῆς ἀληθείας δρασίς τε καὶ ἐπιστήμη, ἢ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἕνθεος μέθεξις»⁵. Συλλογίζεται τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως· «τῶν ἡμῖν ὑπὸ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 7 μεμνημένος V₂ 12 παρίστησιν V₂ 18 αὐτὸς ὁ θεὸς A₁ προσεῖπε A₁L Σ₁V₂Mf 21 προβαλλόμενος κώδ. Mf 25 καὶ πρὸ πρὸ παραλ. Σ₁

1. Αὕτη εἶναι ὁ πλήρης κύκλος μαθημάτων τῆς θύραθεν παιδείας.

2. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 589-592.

3. Βλ. ἀνωτ. 1, 2, 12.

4. Αὐτόθι 1, 5, PG 3, 593 D

5. *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* 1, 3, PG 3, 376 A.

- θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τὸ κράτιστον· τέλος δὲ ταύτης ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἡ ῥῆσις αὕτη διδάσκει· τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τὸ ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστὶ, ταῦτόν δ' εἶπεῖν ἡ φιλοσοφία»¹. ῥημάτων ὄντως ἔοικεν ἤχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπατεῖν ἀγίας.
- 5 Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἡ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἡ παντελῆς ἀποφοίτησις ἐστὶ τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἡ ἀποχή καὶ ἀπραξία τῶν κακῶν, πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐν-θέου καὶ ἐνιαίας. Ἐπεὶ γὰρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἀλισκόμενος καὶ ἀγόμενος τῶν αὐτῷ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι'
- 10 ἔργων ἄγνοιαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντως καλοῦ, καὶ ὁ θυμῷ κρατούμενος τῷ ἀνθισταμένῳ πρὸς τὰ δοκούντα αὐτῷ καλὰ καὶ ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἀπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χείρονος ἀντεχόμενος βίου ὡς αὐτῷ δοκοῦντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντως ὄντι, μόνος δὲ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην
- 15 ἀποβαλλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χεῖρω καὶ χεῖρω ἡγεῖται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὔσαν, οὐ τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἡ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσις» ἐστὶ «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ», πρὸ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερά δὲ καὶ ἐνιαία καὶ ἐνθεος ἐργασία ἡ τήρησις ἐστὶ
- 20 τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ, τῆ φυγῆ τῶν πονηρῶν καὶ τῆ ἐπιμόνῳ καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστὶ, φησί, πάσῃ κοινὸν ἱεραρχία τὸ πέρασ, τὸ μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ θεοῦ ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τὸν δόντα θεὸν καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις
- 25 ζῆν. Τοῦτό ἐστὶν «ἡ τῶν ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἡ τῆς ἀληθείας δρασις, τοῦτο ἡ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἡ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἐστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζούσης καὶ θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τὸν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δὲ πνευματικῶς,
- 30 ἐνδαισιώμενον αὐτῆ.

74 Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν δηλὸν ποιεῖται λέγοντα· μικρὸν γάρ προαγαγὼν τὸν λόγον, εἰτ' ἐπαναλαβὼν, ἐξηγητῆς αὐτὸς ἑαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ θεῖα θεῖως,

A,C,L Σ,V,Mf 15 ἀποβαλλόμενος κώδ. Mf

1. Βλ. ἀνωτ. 2, 1, 21.

ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησὶν, «ὡς οὗτός ἐστι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἢ πρὸς θεὸν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοιώσεις τε καὶ ἔγνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, 5 ταῖς τῶν θεῶν ἐντολῶν ἀγαπήσεις καὶ ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· τηρήσει· γάρ, φησὶν, «ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν καὶ ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτὸν καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν»¹. Ὅρας πῶς λέγει γινῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. Τί δὲ τὸ ταύτης 10 τέλος; Ἡ πρὸς θεὸν ἔγνωσις τε καὶ ἀφομοιώσις. Πῶς δὲ ἐκεῖ «ἀγάπην» εἶπε ταύτην τὴν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ τῶν ἀρετῶν τὸ πλήρωμα καὶ αὕτη τῇ εἰκόνι προσχρωθεῖσα τελείαν τὴν πρὸς θεὸν ἀποσώζει ἐμφέρειαν. Διὰ δὲ τοῦ «ἐνθέως» καὶ «ἐναιῶς» καὶ τῆς «ἱεῶς ἐργασίας» τὴν τήρησιν τῶν 15 θεῶν ἐντολῶν ἠνίξατο, τὴν διὰ μόνην τὴν πρὸς θεὸν καὶ τὰ θεῖα γινομένην διάθεσιν· τὸ γὰρ καλὸν οὐ καλόν, ἀν μὴ καὶ διὰ τὸ καλὸν μόνον πράττηται· ἢ δὲ διηγεκῆς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καὶ ἡ γινῶσις τῶν ὄντων καὶ ἡ ἱερά τῆς ἀληθείας δρασις καὶ ἐπιστήμη τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ πάθη παρίστησι μῖσος καὶ 20 τὴν τῆς ἀμαρτίας κατάγνωσιν καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνεπίστροφον φυγὴν· τῇ δὲ «ἐνοεῖδει τελειώσει» καὶ «ἐνθέω μεθέξει τοῦ ἑνός» καὶ «τῇ νοητῶς τρεφούσῃ καὶ θεούσῃ ἐποψία» τὴν κατ' ἐπαγγελίαν θεῖαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῇ ἐνώσει καὶ τρέφουσαν τῇ ἐποψίᾳ τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὄμμα.

75 25 Εἰ γοῦν διὰ μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθῆς προσγίνεται γινῶσις καὶ ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἔγνωσις καὶ ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφος φησὶ γινῶσιν, ψευδογνωσία ἐστίν. Ἀρχόμενος γὰρ καὶ αὐτὸς σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μὴ δυνατὸν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τὴν γινῶσιν»², καὶ μικρὸν 30 ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν ἡ γινῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μὴ ἀγνοεῖν», φησί, «τὰ πολλά, μηδὲ τοὺς λόγους τῶν ὄντων,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 προσχρωθεῖσα A₁ 15 λόγια μετὰ θεῖα προστ. A₁

1. Ἰω. 14, 23.

2. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* 2, 1, PG 3, 392 A.

3. Βλ. 2, 1, 34· 37· 2, 3, 17.

μάλλον δὲ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καὶ πάντα σπεύδειν μανθάνειν,
 ὅ τί τις ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, καὶ ἢ Ἕλληνα ἢ καὶ Αἰγύπτιος, ἵνα
 μηδενός», φησί, «τῶν περὶ κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καὶ ἐγνω-
 σμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ θεόν»¹, ἐπεὶ κατ' αὐτὸν
 5 ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ θεὸς γινώσκεται, ὁμοίον τι ποιῶν, ὥσπερ
 ἂν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδίων μόνων τρέφεσθαι τε καὶ
 συνίστασθαι τὸ σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενός ἀπολελεῖσθαι τῶν ἐ-
 δωδίων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδὲ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον
 ὀσημέραι τε καὶ ὥραι, καὶ οὕτω τὴν περὶ τὰς πολυτελεῖς τρα-
 10 πέζας ἀχρηστον μανίαν καὶ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀ-
 ναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπειθε δοξάζειν, μηδενός
 τῶν κρειττόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γὰρ καὶ τῷ διανοητικῷ τῆς
 ψυχῆς ὕλην ὁ θεὸς ὑπέθετο τοὺς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς
 πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς
 15 οὖν τὸ αὐτάρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τὰ περιττὰ παρα-
 λείπομεν τοῖς μὴ χωροῦσι τὴν τελεωτέραν τροφήν· καὶ, ὑπερή-
 λικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανί-
 στασθαι βούλωνται, ἐπαλείφωμεν καὶ τινὰ Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ
 τούτῳ μαστῷ, τὸ μὴ πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτεί-
 20 νοντες, ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἱ δ' ὡς οὐκ-
 ἔτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τὴν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καὶ
 φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοὶ πρὸς τὸ προσ-
 ῆκον μέτρον ἀναδραμεῖν.

76 Διὸ καὶ «τὸν υἱὸν μετὰ τοῦ πατρὸς ἦκειν καὶ τὴν μονὴν
 25 ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ» φασίν, «ὅς τοὺς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κό-
 σμου φύσεως· γινώσκει γὰρ οὗτος τὸ ἀληθές· θεὸς δὲ ἡ ἀλήθεια
 καὶ ὁ τῆς ἀληθείας πατήρ· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ γινώσκον ἐν τῷ
 γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καὶ μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ θεῷ ἔσται
 μονίμως ἰδρυμένος ὁ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν
 30 θεῷ τὴν μονὴν ἀμετάβλητον ἔχοντος, οὐκ ἀπεικὸς ἐκείνῳ γε
 παρὰ τοῦτον ἐλθεῖν λέγεσθαι καὶ τὴν μονὴν πεποιῆσθαι· οὗτός
 ἐστι», φησί, «καὶ ὁ φωτὸς θείου καὶ νοητοῦ ἐμπλεων τὸν νοῦν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 μετὰ γινώσκειν προστ. τὰ A₁ 3 φύσεων V₂ 5 μό-
 νον V₂ 6 μόνον Σ₁V₂ 12 ὀρεγόμενος A₁L 18 βούλωνται C₂
 ἐπαλείφωμεν L

1. Βλ. 2, 1, 34.

κεκτημένος». Αὕτη ἐστὶν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνω-
 σία. Ἐγὼ δὲ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος
 «φεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ»¹. Οἶδα δὲ καὶ
 τῶν ἐναντίων τὴν αὐτὴν οὖσαν αἰσθησιν καὶ γνῶσιν καὶ ἐπιστή-
 5 μην. Ὁ γοῦν εἰδὼς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ
 γοῦν, κατὰ τοὺς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τὸ γινώσκον ἐν τῷ γι-
 νωσκομένῳ ἐστήρικται τε καὶ μένει καὶ διὰ τοῦτο κατ' αὐτὸν
 ὁ τὴν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ θεῷ ἐστὶ καὶ ὁ θεὸς ἐν
 αὐτῷ, οὐκοῦν καὶ τὸ ψεῦδος καὶ ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ἐν αὐτῷ
 10 πεποιήται τὴν μονήν, καὶ ὁ αὐτὸς οὗτός ἐστι λοιπὸν ὁ καὶ σκό-
 τους νοητοῦ ἔμπλεων τὴν ψυχὴν κεκτημένος· καὶ ὄντως πολὺ
 σκότος ἐπηλυγάζει τὴν ψυχὴν, ἣ τοιαῦτα προφέρει διανοήματα.
 Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ»², διὰ τὴν
 γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τὸν Χριστόν; Τί δέ, ὁ γινώσκων
 15 καὶ μὴ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυ-
 μένον τὸν θεόν; Καὶ πῶς «δαρήσεται πολλάς»³; Καὶ μὴν ὁ μὲν
 Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσ-
 γίνεσθαι φησι τὴν αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς ἐνοίκησιν, ἐκ δὲ τῆς
 ἐνοικήσεως, τὴν ἐμφάνειαν⁴. Οὗτος δὲ ἀντεστραμμένως μὲν ἐ-
 20 κείνῳ ἐκ τῆς αὐτῆς δοκούσης ἐμφανείας φησὶ τὴν ἐνοίκησιν, ὑ-
 πεναντίως δὲ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τὴν
 ἐμφάνειαν, καὶ γνώσεως, ἣν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν
 μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιοῦτου φωτὸς
 καὶ ἀληθείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν· οὐ μόνον
 25 δὲ τὰς θείας ἐντολὰς ἀδυνατῶς ἔχειν τὴν γνῶσιν ταύτην πορί-
 ζειν πρότερον εἶρηκεν, ἀλλὰ καὶ «φιλοσοφίαν» ταύτην ἐκάλει
 διὰ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγουμένην καὶ «μωρίαν»
 εἶναι παρὰ τῷ θεῷ ταύτην ἔφασκεν⁵, ἣν οὖν μωρίαν τότε προσ-
 εἶπε, θεὸν αὐτὴν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται καὶ αὐτὸν μετὰ τοῦ πα-
 30 τρὸς τὸν τοῦ πατρὸς μονογενῆ λόγον· τοιοῦτου φωτὸς καὶ ἀλη-
 θείας τὸν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

6-7 γινωσκομένη Mf

12 ἐπιλυγάζει V₂

1. Ἰω. 8, 44.

2. Μάρκ. 1, 24.

3. Λουκᾶ 12, 47.

4. Ἰω. 14, 21· 23.

5. Α' Κορ. 3, 19.

77 Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τῶν ἐναντίων ἢ αὐτὴ ἐστὶν αἰσθησις, σὺ, ὦ φιλόσοφε, πότε ἄρ' εἰ θερμός, ὅταν κατὰ τὴν ποιότητα ταύτην διακέηται σου τὸ σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τὴν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καὶ τὴν θερμότητα ἐν
 5 σεαυτῷ φέρων αἰσθάνη, ὅτε κατὰ ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καὶ τὸν θεὸν ἔξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τὴν θείαν ἔξις ἐν σεαυτῷ κατὰ ψυχὴν ἔχεις· θεία δὲ ὄντως ἔξις ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη ἐστὶ· προσγίνεται δ' αὕτη διὰ μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱεραῆς ἐργασίας· εἰ γὰρ καὶ ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλὰ
 10 καὶ μέση καὶ κορυφαία· ὁ θεὸς γὰρ ἢ ἀγάπη ἐστίν', ὃς ἐν τούτῳ μόνῳ καὶ τὴν οἰκείαν ἔλευσιν καὶ μονὴν καὶ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καὶ σεαυτῷ χρῆσθαι πρὸς διόρθωσιν ἐτέρων ἀληθῶς, ὅτε τὴν τοιαύτην σχήσεις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τὸν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καὶ
 15 διασύρων δηλὸς εἶ. Ἄλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελ-λόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμεῖσθαι δείγμα σαφές τὸ διὰ μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἐλθεῖν ἡμῖν εἰς ὄψιν τὰ πρὸς ἡμετέραν διόρθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτὶ συγ-
 20 γράμματα¹, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρῆσασθαι δὲ παντάπασις ἀπηγόρευεν. Ὅθεν καὶ τοῦτο γέγονε δήπου δηλὸν ὡς καὶ αὐτὸς τοῦτ' οἶσθα πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τὰ κεκλημένα σοι φάρμακα· καὶ τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες
 25 ὡς οὐ λήσῃ κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

78 Ταῦτ' ἄρα καὶ νῦν οὐχ ἐκόντος εἶναι πρὸς τὰς ἡμετέρας ἦκει χεῖρας ταυτὶ σου τὰ γράμματα², ἐν οἷς τελευτῶν φῆς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθώσει χρῆσασθαι σεαυτῷ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἰρηκὲ τις τῶν σῶν φίλων. Τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον
 30 τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· «ἴσασις οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱεραῆς φωτοφανείας, ὅτι ἐστὶ θεὸς καὶ οἶον φῶς ἐστὶ, μᾶλλον δὲ πηγὴ φωτὸς νοεροῦ τε καὶ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 18 σε παραλ. Σ₁

1. A' Ἰω. 4, 8· 16.

2. Βλ. ἀνωτέρω 2, 1, 2.

3. Δι' Ἰσιδώρου, βλ. 2, 1, 2.

ἀύλου· οἱ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ
 πάντα προμηθείας τὸν κοινὸν προμηθεῖα συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγα-
 θυνομένων τὴν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τὴν αὐτο-
 ζωὴν, καὶ ἀπλῶς ἐκ πάντων τὸν τὰ πάντα ὄντα καὶ ὑπερανιδρυμέ-
 5 νον πάντων»¹. Τοῦτό ἐστιν ὃ φησὶν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν.
 Οἶδα δὲ αὐτὸν καὶ ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτὸ διατεθέντα²· ἀ-
 γνοήσας γὰρ ὅτι τὸ 'οἶον' παραδειγματικῶς τῷ φωτὶ προσήρ-
 τηται, τὸν θεὸν ἔλεγε φάσκειν ἡμᾶς εἰδέναί, ὅποιον φῶς ὑπάρ-
 χει. Δείξαντες δὲ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τὸ 'πηγὴ φωτός',
 10 καὶ συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι 'ἔστι θεὸς οἶον πηγὴ φωτός',
 ἠρωτῶμεν αὐτόν, τί βούλεται λοιπὸν ἐνταυθοῖ τὸ 'οἶον'· ὃ δ'
 ἄκων ὠμολόγησε τὴν ἄγνοίαν καὶ ἤτησε συγγνώμην³· οὐδὲ γὰρ
 δυνατὸν ἄλλως ἢ ἀντὶ τοῦ 'ὡσανεὶ', παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλ-
 λως ἐπελάβετο· «φανεροῦ γὰρ ὄντος», φησὶν, «ὡς καὶ τοῖς θεω-
 15 ρητικωτάτοις ἐκ μόνων τῶν ὄντων ὁ θεὸς γινώσκειται, ἢ ἐνταυ-
 θα παραδιδομένη γνώσις θεοῦ διὰ νοεραῶς φωτοφανείας, ὡς ἑτέρα
 τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὔσα, οὐδαμῶς ἐστὶν ἀληθής». Ἐνθυπενεγκεῖν
 δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀ-
 νωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ θεὸς γινώ-
 20 σκεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι
 τῶν ἀκτίστων, πρὸς δὲ καὶ διὰ φωτὸς αἰωνίου καὶ τῶν ὄντων
 πάντων ὑπερανωκισμένου, γῦν τε ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις
 διδομένου καὶ κατὰ τὸν ἀληκτον αἰῶνα περιουγάζοντος αὐτοῦς
 ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀληθής ἐστὶ καὶ ὁ μὴ
 25 ἀληθῆ λέγων ταύτην θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἄλλ'
 ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησὶν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν πᾶσα γνῶ-
 σις τοῦ θεοῦ». Καὶ ποῦ ἐν τῇ ῥήσει ταύτη λέγομεν ὡς ἡ θεοφά-
 νεια αὕτη τῶν 'περὶ' θεὸν οὐκ ἐστὶ; Πάντων μὲν γὰρ τῶν
 ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ἐστὶ
 30 θεῶ, οὐδαμῶς ἐστὶ προσκείμενον. Εὐροις δ' ἂν τοὺς θεολόγους
 οὐ ταύτην μόνην, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπὸ τῶν
 κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δὲ καὶ

A₁C₈L Σ₁V₂Mf11 ὁ: δ C₅V₂Mf13 τοῦ παραλ. V₂

1. Χωρίον τῆς A' πρὸς Ἀκίνδονον 12.

2. Ἐν A' πρὸς Παλαμᾶν, Schirò, σ. 240 ἐξ.

3. Κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ἣν μνημονεύει καὶ ἐν 2, 3, 13.

τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καὶ θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιούοντας, ὡς μόνην θεοῦ θεοποιὸν ἐμφάνειαν. Δεῖ δ' ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολὺ μῆκος ἐκτεινομένῃ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τὸ ἐξῆς ταμειουσαμένους τῶν *Περὶ γνώσεως λόγων* τοῦ φιλοσόφου ἀπε-
5 λέγξαι τὴν ἄγνοιαν¹.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1. Εἰς τὸ ἐξῆς 'ταμειουσαμένους' σημαίνει 'ρυθμίσαντας τὸν ἔλεγχον τῆς ἀγνοίας τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν οἰκείαν σειρᾶν'. 'Ὁ ἔλεγχος ἐγένετο ἐν 2, 1.

Τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον ἐγκωμίου¹. Οὐδὲν ἐν ἔργοις καὶ λόγοις ἀκολουθῶν ὁ
3 μάρτυς ἐνέλιπε τῷ δεσπότη, ἀλλ' ἔδειξε καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀνεξίκακον καὶ τῆς ὑπομονῆς τὸ ἀνδρεῖον· ὅθεν καὶ τῆς ὀπτασίας ἀξιούται τῆς θείας. «'Ατενίσας» γάρ, φησὶν, «εἰς τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν θεοῦ καὶ Ἰησοῦν
6 ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ»². Ἡ δὲ τιμὴ τοῦ σωτῆρος αὕτη ὡς καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτῶν προτιμηθῆναι τὸν μάρτυρα. «'Ατενίσας» γάρ, φησὶν, «εἰς τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν θεοῦ καὶ Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ»·
9 εἶδε τῶν ἀοράτων οὐ μόνον καὶ δόξαν καὶ τόπον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ποθούμενον, ὅπου καὶ φοβεῖται τῶν ἀγγέλων ἢ στρατιᾶ παρακύπτειν³. Ἐκεῖ γάρ ὁ μάρτυς ἀτενίζει τὸ βλέμμα, ὅπου τὰ χερουβὶμ καλύπτει τὰ πρόσωπα·
12 ἐκεῖνα καθορᾶ, εἰς ἃ προσβλέψαι τὰ σεραφίμ οὐ τολμᾷ⁴. Ἀνήλθε τοῖς ὀφθαλμοῖς εἰς ἀπέραντον ὕψος, ὥφθη κατὰ τοῦτο τῶν ἀγγέλων ἀνώτερος, τῶν ἐξουσιῶν ὑψηλότερος, τῶν θρόνων ἐπέκεινα. Εἶλκε γὰρ αὐτὸν
15 ἢ τοῦ δεσπότη φωνή, προεπαγγειλαμένη καὶ λέγουσα· «ὅπου ἐγὼ εἰμι, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται»⁵. Πρῶτος δὲ οὗτος τοῦ σωτῆρος διάκονος, ὡς καὶ πρῶτος τῆς ἀθλήσεως μάρτυς, ὃν ὁρῶντες πολλοὶ γεγόνασι
18 μάρτυρες. Περιπόθητος γάρ τοῖς ἀθλοῦσιν ὁ Στέφανος. Διὸ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν πρὸ τοῦ Παύλου βοᾷ· «μιμηταὶ μου γίνεσθε καθὼς ἀγὼ Χριστοῦ»⁶· δυνατὸν γάρ καὶ συμφέρον τοῖς θέλουσι· καὶ μάρτυς
21 ἐγὼ ὁ καὶ πρῶτον μετὰ τὸν δεσπότην ἀθλήσας καὶ πρῶτος ἐν οὐρανοῖς τὰ κρυπτὰ θεωρήσας· εἶδον γάρ, εἶδον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν ἐ-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1-2 ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα Σ₁V₂ 9 καὶ πρὸ δόξαν παραλ. A₁ 12 ἐκεῖνα· ἐκεῖ Σ₁ 15 εἰμι ἐγὼ A₁ 16 ἐκεῖ παραλ. L

1. Ἐκ προσφωνήματος ψευδεπιγραφομένου τῷ Χρυσοστόμῳ, PG 59, 701 ἐξ.

2. *Πράξ.* 7, 55.

3. Βλ. *Α' Πέτρ.* 1, 12.

4. Βλ. *Ἦσ.* 6, 2.

5. *Ἰω.* 12, 26.

6. *Α' Κορ.* 11, 1.

στῶτα, κάκεινο περιεσκόπουν γενόμενον· «εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου·
κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑπόποδιον τῶν πο-
3 δῶν σου»¹.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1. Ψαλμ. 109, 1. Βλ. Ματθ. 22, 44. καὶ παραλλ. Πράξ. 2, 35· Ἑβρ.
1, 13.

3, 1

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἡ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

1 Ἄλλ' εἰ μὲν Κατὰ Μασσαλιανῶν, καθάπερ καὶ ἐπιγέγραπται οἱ, τὸ βιβλίον πεποιήται, τί παθῶν τὰ τῶν θείων ἡμῶν πατέρων ἀναμιξ ταῖς ἐκείνων κακοδοξίαις προβάλλεται καὶ κατ' αὐτῶν ἔπειτα πολὺς ῥεῖ, τῶν κατ' ἐκείνους ἀφέμενος; Εἰ δὲ κατὰ
5 τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων καὶ τῶν αὐτοῖς ὁμολογεῖν αἰρουμένων ἡμῶν δεῖν ἔγνω πόλεμον ἄρασθαι, τί βούλονται Μασσαλιανοὶ καὶ Βλαχερνῖται καὶ τὰ τοιαῦτα προσρήματα¹; Ἡ δὴλον ὅτι σκη-
νῆ τὰ τοιαῦτα καὶ προσωπεῖόν ἐστι, πολλὴν καὶ ποικίλην, μᾶλλον δὲ παντοδαπὴν, μετὰ τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἀπάτης καὶ
10 τὴν ὕδριν πρὸς πάντας ἐπιφερόμενα, ἔν' ὧμεν ἅπαντες ὕδρισμένοι καὶ πολλαχῶς, οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες πατέρες μετὰ τῶν φωρασάντων τὸν δόλον καὶ μὴ πεισθέντων, τῷ τε τοῖς αἰ-
ρετικοῖς συντετάχθαι καὶ τῷ κατ' αὐτῶν, ἔπειτα διὰ τῶν λόγων ἐλέγχῳ καὶ ταῖς μεταξὺ τῶν δοκούντων τούτων ἐλέγχων ἀναι-
15 σχύντοις καὶ δειναῖς παροινίαις, ὅσοι δ' ἂν παραχθέντες πεισθεῖεν, δυοῖν θάτερον ἐξ ἀνάγκης παθόντες, ἢ νῦν ἢ πρότερον φανεροὶ γεγονότες τῶν πεπλανημένων ὑπάρχοντες, τῷ φανεροὶ γεγενῆσθαι σεπτοὺς πρόφην ἡγούμενοι τοὺς νῦν κακοδόξους γνωρίζομένους, καὶ ἀπλῶς ἔν' οὕτω πάντες τε ἡμεῖς καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερά τε
20 καὶ σεμνὰ σχεδὸν ἅπαντα γέλωσ ἀναφανῆ καὶ χλεύη καὶ παί-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ παραλ. Σ₁ μετὰ αὐτοῦ τίθησι κατὰ τῶν δευτέρων ὁ πρῶτος A₁L Βαρλαάμ ἄλλη χειρὶ ᾠφ V₂ παραλ. Mf λόγος πρῶτος κατὰ τῶν δευτέρων παραλ. A₁C₂LΣ₁ 1 ἀλλὰ Mf

1. Βλ. κατωτέρω 7. Ἐντὶ Μασσαλιανῶν ἐκαλοῦντο καὶ Εὐχῖται. Ὁμφολοψύχους ἐκάλεσε τοὺς ἡσυχαστὰς μόνον εἰς τὸ πρῶτον σύγγραμμα. Βλ. 2, 1, 3.

γνιον; Εἰ δ' ἄρα παίζων ἐν οὐ παικτοῖς, κενὰς καὶ περιττὰς καὶ κινδύλους λογομαχίας τε καὶ ἀντιθέσεις καινοτομεῖ, καὶ ὡς περιττὸς τις αὐτὸς νομισθεῖη καὶ πολὺς τὴν σοφιστικὴν ἀνέδην ὑδρίζει, φεῦ, εἰς τὰ φρικτὰ καὶ σεβάσμια, τί μὴ πάντες ἐκτρε-
 5 πόμεθα τοῦτον, ἢ γοῦν ἐκτρέπομεν αὐτὸν τοῦ τηλικούτου κακοῦ μετὰ τῆς προσηκούσης σφοδρότητος;

2 Ἄλλὰ τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τοιαῦτα φάναι τολμᾶν αὐτός, ὥστε καὶ τῶν λόγων ἀρχόμενος οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοτομήσειν οὐθέν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖ-
 10 σθαι, φιλοσόφῳ πρέποντα ζῆλον κατὰ τῶν ἐνδιαστρόφοις δόγμασιν ἐντεθραμμένων ἐπιδειξάμενος, ἀφ' οὗ καὶ τισιν ἔδωκεν ὑπόνοιαν λόγον τινὰ ποιεῖσθαι τῆς ἀληθείας, καὶ ταῦτ' ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ὑποκρίσει' κατὰ τῶν εὐσεβῶς ζώντων ἀγωνιζόμενος. Οὐκοῦν οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλέσει δικαίως ὑπὲρ αὐτῶν ἀ-
 15 πολογουμένοις καὶ τὰ πρὸς ἐκείνου κατ' αὐτῶν εἰρημμένα πρὸς δύναμιν ἐξετάζουσί τε καὶ διευθύνουσιν, ἐπεὶ μηδὲ πρὸς ἐκείνους ἀπλῶς αὐτῷ φαίνεται τείνων ὁ τῶν συγγραμμάτων ἀγών, ἢ κατ' ἐκείνων ὧν ὡς ἀνειμένως ζώντων ἢ τι περὶ τὸν σφῶν αὐτῶν βίον ἐχόντων οὐκ ἐμμελῶς, ἀλλὰ σαφῶς πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπ' αὐτῶν
 20 πρεσβευομένην εὐσέβειάν ἐστιν ἡ ἀντίθεσις, μᾶλλον δὲ πρὸς αὐτὰ τὰ θεῖα τῆς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας, καθὰ προαποδέδεικται, δόγματα καὶ τὰς ἐκ παλαιοῦ κεκρατηκυίας ἐπ' αὐτῆς παραδόσεις καὶ τὰ τῶν ἁγίων συγγράμματα, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον, ὁποίους ἂν οἰοί τε ὦμεν, ἔτοιμοι προέσθαι, πρὸς δὲ τού-
 25 τοις καὶ τὰς ἡμετέρας, εἰ δεήσει, ψυχᾶς· μισθὸν δὲ τῶν λόγων τούτων καὶ τῆς προθέσεως οὔτε παρ' ἀνθρώπων ζητοῦμεν, ὃν ἔχουσι διδόναι μόνον ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸν ἔπαινον—οὐδὲ γὰρ πρὸς τοῦτον ὀρώμεν—οὔτε παρὰ θεοῦ· μισθὸς γὰρ ἀποδιδούσιν οὐ χρεωστεῖται¹. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἀνάγκην ἐπιτίθησι γράφειν,
 30 τὸ τῆς ὀφειλῆς ἀπαραίτητον. Ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοτιμίας ἀφέμενος, οὐδὲν οἶον εἰ μὴ σὺν

A₁C₁L Σ₁V₁Mf 3 ἀναίδην A₁ 5 τοῦ παραλ. L 8 ὥστε: ὡς A₁
 13 τοὺς παραλ. L κατὰ: τὰ A₁ 17 αὐτῷ παραλ. A₁L

1. Πολλοὶ ἐπίστευσαν ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ ἦσαν πράγματι Μασσαλιανοί.

2. Παρόμοια λέγει ἐν Α' πρὸς Ἀκίνδνον 1.

τέχνη τούτους ποιούμεαι, μηδὲ ῥοδωνιαν ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον, ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τὸ ρόν, ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καὶ τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν
 5 ἄρμονίαν ἐμμελῆ κεραυνῶς καὶ διὰ πάντων ὠρατῶν τὸν λόγον. Ἄττικαὶ γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον ἄνθη τὸν λειμῶνα τῶν λόγων καταγλατῶσιν· αἷς εἰ μὴ καταχρησθαι δυναίμην, καίτοι καλλιρρημονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκῶς, ἐναργὲς ἂν εἶη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκην, ἀλλὰ μὴ
 10 πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης διανοίας τοῖς ῥήμασι τοῦτ' ἂν φαίην ἐγὼ πρῶτον κάλλος, ὃ καὶ ψυχῆς, ἐφ' ὅσον οἶόν τε πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν βλέπει· ἐκεῖθεν γὰρ αὐτῇ τὰ μετὰ τοῦτο καλὰ, κἄν ἢ τι τούτου πρεσβύτερον τρόπον ἕτερον¹.

3 15 Προσηκόν δ' εἶναι νομίζω πρὸ τῶν κατὰ μέρος ἐλέγχων ἐκεῖνο ποιῆσαι δῆλον· τίνας ἔνεκεν οὗτος τὴν τοῦ πνεύματος θεοποιὸν χάριν κτιστὴν ἀποφῆναι διὰ πλείστης ὄσης σπουδῆς ἐποιήσατο, τοῦτ' αὐτὸς ἑαυτῷ τοῦ λογογραφεῖν ὑπόθεσιν ἐνστησάμενος, καίτοι συνθέμενος καὶ αὐτός, εἰ καὶ μὴ ἐκὼν εἶναι, θεότητα
 20 καὶ αὐτοθεότητα καὶ θεαρχίαν ὑπὸ τῶν ἀγίων τὴν τοιαύτην προσειρησθαι χάριν; Τίνας οὖν χάριν τὴν τοῦ πνεύματος χάριν ἄκτιστον αὐτός τε φάναι οὐ πείθεται καὶ τοὺς πειθομένους δυσσεβεῖς ἀποφαίνεται καὶ πάντα λίθον, τὸ τοῦ λόγου, κινεῖ πᾶσι ταύτην ὑποδείξαι κτιστὴν, μίμησιν αὐτὴν εἶναι φυσικὴν λέγων καὶ τῆς
 25 λογικῆς φύσεως ἕξιν² ὠρισμένην τε καὶ ὀρωμένην αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει; Τοῖς ὁμοφύλοις Λατίνοις³ ἢ δυνάμεως ἔχει χαρίζεται, πρὸς τὸ ἐκεῖνων φρόνημα δολίως ἄμα καὶ βιαίως ἡμᾶς ὑφελκόμενος. Ὅταν γὰρ ἀκούσωμεν ἕκ τοῦ υἱοῦ³ διδόμενον τὸ πνεῦμα καὶ ἕδι³ υἱοῦ³ ἐφ' ἡμᾶς προχεόμενον, εἶτα καὶ τοῦ μεγάλου

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 καταγλατῶσιν L 24 δεῖξαι A₁ 28 διδόμενον: διδόναι A₁

1. Ὁ Παλαμᾶς ἔγραφε πρὸς ἀνάγκης καὶ ὄχι πρὸς ἐπίδειξιν. Βλ. Α' πρὸς Ἀκίνδονον 14 καὶ εἰσαγωγὴν 325 ἕξ.

2. Βλ. τὸ κείμενον κατωτέρω ἐν 25.

3. Ὁ Παλαμᾶς ἐπιχειρεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν Βαρλαάμ ὡς ξένον καὶ τὴν καταγωγὴν. Βλ. 3, 3, 10· 3, 3, 16.

Βασιλείου λέγοντος, «ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα πλου-
 σίως διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ¹. ἐξέχεεν οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο
 οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν οὐκ ἐποίησεν»², ὧμεν δ' ἀναπε-
 πεισμένοι κτιστὴν τὴν χάριν εἶναι, τί ἐροῦμεν δίδοσθαι καὶ
 5 χαρίζεσθαι καὶ προχεῖσθαι διὰ τοῦ υἱοῦ; Οὐκ αὐτὸ τὸ τὴν
 χάριν ἐνεργοῦν, εἴπερ ἐκεῖνο μόνον ἀναρχον εἶναι φαίμεν,
 πᾶσαν δὲ ἐνέργειαν αὐτοῦ κτιστὴν, καθάπερ ὁ νέος οὗτος
 ἰσχυρίζεται θεολόγος; Ἄρ' οὖν οὐ τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶν ἀντικρυς
 τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα, δι' ὃ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας
 10 ἀπελήλανται περιβόλων, ὅτι οὐχ ἡ χάρις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα
 τὸ ἅγιον καὶ τοῦ υἱοῦ πέμπεται καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ προχεῖται³;
 Ὅρατε τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ καὶ συνεσκιασμένην βουλήν καὶ τὸ
 δολερὸν καὶ κακοῦργον τοῦ ἐγχειρήματος;

4 Τί δ' οὐκ ἔμελλεν ἐπὶ τοῦτο παντὶ τρόπῳ σπεύδειν καὶ πᾶ-
 15 σαν μηχανὴν κινεῖν καὶ περιέργως προσβάλλειν, ἐπειδὴ φανερώς
 οὐκ εἶχεν ὁ πέρυσι παρὰ τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἡμῶν πρε-
 σβευτῆς εἰς Ἱταλίαν καὶ τὰς ἄνω Γαλλίας ἀπεσταλμένος, ὡς ἐπὶ
 Πέρσας⁴ ἐκείνους ἐγεῖραι στείλασθαι προσελαύνοντος ἦρος, αὐ-
 τὸς δὲ τοῦ μὲν σκοποῦ τῆς πρεσβείας ἐπιλαθόμενος, ὡς ὕστε-
 20 ρον ἐκ τῶν ἔργων ἐφάνη, προσχωρήσας δὲ τῷ πάπᾳ καὶ τὰς
 εὐχὰς ἐκείνου σωτηρίου αὐτῷ γενέσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ἐπειπών,
 ἃς καὶ ἐπιδοᾶσθαι τῆς πρὸς τοῦτον φερούσης ἐχόμενος, ὡς αὐ-
 τὸς φησιν⁵, ἐπ' αὐτοῦ διετείνατο, εἶτα καὶ προσφύσας μὲν ἐκεί-
 νῳ τὰ χεῖλη καὶ τὸ γόνυ μεθ' ἡδονῆς, ὡς ἔοικε, καὶ σεβάσμα-
 25 τος ἀσπασάμενος, τὴν δὲ κεφαλὴν ὑποθεῖς ταῖς ἐκείνου χερσὶ
 καὶ τὴν ἐκεῖθεν σφραγίδα χαίρων δεξάμενος. Εἰ γὰρ μὴ χαίρων

A₁C₃L Σ₁V₂Mf
 ρισυ κώδ. Mf

1 ὁ θεὸς ἐφ' ἡμᾶς I,
 20 πάππα C₃ (διορθ.)

15 προβάλλειν Σ₁

16 πέ-

1. Τίτ. 3, 6.

2. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. *Εὐνομίου* 5 (ψευδ.), PG 29, 772 D.

3. Βλ. *Περὶ ἐκπορεύσεως* 2, 16 καὶ πλεῖστα ἄλλα χωρία, ἐνθα διακρίνε-
 ται ἡ ἐκπόρευσις τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ
 ἡ ἐκχυσις ἢ πέμψις τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος διὰ ἡ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.
 Βλ. ἐπίσης κατωτέρω, 8.

4. Ἐννοεῖ τοὺς Τούρκους.

5. Πιθανῶς σχετικὰς εἰδήσεις παρεῖχεν ὁ Βαρλαάμ εἰς ἐκθεσίν του πρὸς
 τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη.

ὡς ἀληθῶς ἀλλ' ὑποκρινόμενος, τίνι πιστώσεται τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνυπόκριτον; Τοῖς πρὸς ἐκείνους ἐξηγηγεμένοις λόγοις¹, φαίη τις ἄν. Ἄλλ' ἢ προσγεγραμμένη τελευταία τούτοις εὐχή δεικνυσιν αὐτοῦ τὸ τῆς ψυχῆς ἀδέδαιον· «παράδος» γάρ, φησίν,
 5 «ἀφανισμῶ παντελεῖ τοὺς τοιοῦτους λόγους, λόγε προάναρχε, εἶπερ καὶ ἐκ σοῦ ἐστὶ τὸ σὸν πνεῦμα, ἐν αἴτιον καὶ μίαν ἀρχὴν σέ τε καὶ τὸν σὸν πατέρα ἐπαγόμενον, ὅπως μηδεὶ δι' αὐτῶν τηλικούτου κακοῦ αἴτιος γένωμαι, καμὲ τῆς τοιαύτης κακοδοξίας πρὸ τοῦ τέλους ἀπάλλαξον»². Ποίῳ δὲ καὶ νῦν λόγῳ μετὰ τὴν
 10 ἀπ' ἐκείνων ἐπάνοδον εὐθύς τὰ τοῖς Ἰταλοῖς, ὡς ἀποδέδεικται³, συνηγοροῦντα περιέρχως συντεθείκει συγγράμματα, καὶ ταῦτ' ἐξ Ἰταλίας, ὡς αὐτὸς ἐν προοιμίῳ γράφει, πρὸς τὸ *Κατὰ Μασσαλιανῶν* γράφειν κεκινημένος, εἰ μὴ καὶ τοῦτο ὑπόκρισις, ὃ καὶ αὐτὸς ἰσχυρίζεται;

5 15 Τοιγαροῦν σκηνὴ πᾶς ὁ λόγος αὐτῶ, κωμφοῦσα καὶ παίζουσα τὰ ἡμέτερα, καὶ ἦν ἐκκλησίαν ἐκεῖ καὶ σύνοδον ἱερὰν καὶ ἀγίαν φησί, τὴν τῶν Λατίνων ἔοικε λέγειν. Ὅτι γὰρ ἐν πᾶσι μᾶλλον κατ' ἐκείνην φρονεῖ, τεκμηριώσαιτ' ἄν τις καὶ τῷ μηδ' ὄντιν οὖν σχεδὸν ἀγιασμόν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας προσήκασθαι,
 20 τοὺς ἐκεῖθεν ἀπομάττοντα σπίλους, καὶ ἵνα τᾶλλα παρῶ, τοσοῦτον ἤδη χρόνον ἀφ' οὗπερ ἐπεδήμησεν ἡμῖν οὐδεὶς ἑώρακεν αὐτὸν τῆς ἀγιωτάτης εὐχαριστίας ἐν μεθέξει γενόμενον· τί χρὴ λέγειν εὐχὴν ἢ ἐπίκλησιν ἱερὰν ἢ τὴν ἐν θριξὶ σταυροειδῆ σφραγίδα καὶ τᾶλλ' ὅσα σύμβολα μοναχικῆς τελειώσεως, ὧν ἄνευ
 25 μοναχὸν εἶναι παρ' ἡμῖν οὐ νομίζεται τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 2-3 ἀνυπόκριτον τοῖς . . . φαίη τις ἄν; Mf 3 προ-
 γεγραμμένη Mf 5 παντελεῖ παραλ. A₁ 8 αἴτιος παραλ. A₁

1. Ἐννοοῦνται τὰ *Κατὰ Λατίνων* συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, 19 τὸν ἀριθμόν. Βλ. εἰσαγωγὴν εἰς *Λόγους ἀποδεικτικούς καὶ Fabricius - Harles*, ἐν PG 151, 1249 - 1253.

2. Βλ. τὴν εὐχὴν ἐν Schirò, *Archivio storico per la Calabria e la Lucania*, 1938, σ. 155 - 166. Ἡ εὐχὴ δεικνύει τὰς ἀμφιβολίας τοῦ Βαρλαάμ περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ δόγματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ὑπερήσπιζεν. Ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα φαίνεται ὡς νὰ προβλέπη προσχώρησιν τοῦ Βαρλαάμ εἰς τοὺς Δυτικούς.

3. Βλ. ἀνωτέρω παράγραφον.

θεσμοθεσίαις ὑπέικουσιν; Οὗτος γὰρ οὐδ' ἐπ' εἰσαγωγῇ μοναχικοῦ
 μυστηρίου εὐχὴν γοῦν ἱερὰν ἐπεζήτησεν, ἀλλ' αὐτόπλαστος ἐστι
 μοναχός, οὐ πολὺ δ' εἶπειν καὶ ἐπίπλαστος· «ἐκ τῶν καρπῶν»
 γάρ, φησί, «τὸ δένδρον ἐπιγινώσκεται»¹. Τοὺς γε μὴν περὶ μελ-
 5 λούσης κολάσεως μυστικούς αὐτῷ λόγους λεγέτωσαν οἱ αὐτήκοοι².
 Ἐγὼ δ' ἐκ τούτων καὶ τῶν τοιούτων οὐχ ὑπ' ἀγνοίας, ἀλλ' ὑπὸ
 κακονοίας, κτιστὴν αὐτὸν ἀποφαίνεσθαι τὴν θεοποιὸν ὑπενόησα
 χάριν τοῦ πνεύματος· εἰ δ' ἄρ' ὑπ' ἀγνοίας, ἐπεὶ καταλογογρα-
 φεῖ τῶν εἰδότων, ἀπόνοιαν τῇ περὶ τὰ τοιαῦτα συζεύξας ἀγνοίᾳ,
 10 χεῖρον, ὡς ἐγῶμαι, τὸ ἐγκλημα· δόγμα γὰρ ἀποτρόπαιον ἅπαν
 ἐκ τοιαύτης ἀνερράγη πηγῆς, ἀφ' ἧς καὶ νῦν οὗτος προστάτης
 πονηρῶν τε καὶ πολλῶν αἱρέσεων ἀναπέφηγεν, ὡς ὁ λόγος δεί-
 ξει προῖων.

6 Ὁ μὲν γὰρ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, συνψδᾶ τῷ μεγάλῳ Μα-
 15 καρίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἄπασιν ἁγίοις, καθάπερ ἐν τοῖς *Περὶ*
φωτὸς θείου ἐξηγηγεμένοις ἡμῖν λόγοις³ προεξεθέμεθα, τὸν
 ἀρραδῶνα τῆς μελλούσης ἐπαγγελίας, τὴν χάριν τῆς υἱοθεσίας,
 τὴν θεοποιὸν δωρεάν τοῦ πνεύματος, φῶς εἶναί φησιν ὑπεραρ-
 ρήτου δόξης τοῖς ἁγίοις ἐποπτευόμενον, φῶς ἐνυπόστατον, ἄκτι-
 20 στον, αἰεὶ ὄν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος καὶ ἀνεπινοήτως, νῦν μὲν ἐκ μέ-
 ρους, ἐπὶ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τελειωτέρως φανερούμενον
 τοῖς ἀξίοις καὶ τὸν θεὸν αὐτοῖς δι' ἑαυτοῦ φανεροῦν. Ὁ δὲ φι-
 λόσοφος οὗτος ξένον ἑαυτὸν τοῦ τοιούτου συνορῶν φωτός, ὡς τῆς
 πρὸς αὐτὸ φερούσης μηδὲ πρὸς ὀλίγον ἡμμένος, φέρειν οἶός τε
 25 ὦν οὐδαμῶς, οὐ τῇ πίστει τὴν πρᾶξιν προσέθηκεν, ἵνα δι' αὐτῆς
 πρὸς ἐκείνην φθάσῃ τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν ἀπαρνη-
 σάμενος καὶ τοὺς μὴ ταύτην ἠρνημένους, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf3 καὶ παραλ. C₂23 τοῦ παραλ. Σ₁V₂1. *Ματθ.* 12, 33· *Λουκᾶ* 6, 44.2. Ὁ Παλαμᾶς ἐπικρίνει τὸν Βαρλαάμ δι' ἀποχὴν ἐκ τῆς θείας εὐχαρι-
 στίας καὶ διὰ μὴ λῆψιν τῆς ὀριστικῆς μοναχικῆς εὐχῆς, ἀδιαφορῶν περὶ τοῦ
 ἂν εἶχε λάβει αὐτὴν ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ διὰ μυστηριώδεις λόγους τοῦ περὶ
 μελλούσης κολάσεως. Τὸ τελευταῖον σημαίνει πιθανὸν ἢ ὅτι ἠρνεῖτο ὁ
 Βαρλαάμ τὸ αἰώνιον τῆς κολάσεως ἢ ὅτι χάριν τῆς προσεγγίσεως ἐδέχε-
 το τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίαν τῶν Δυτικῶν.

3. 1, 3 καὶ 2, 3. Βλ. ἰδίως 1, 3, 20· 37. 2, 3, 37.

ἀνηγμένους, ὡς ὑπὲρ αὐτοὺς τοῖς πολλοῖς αὐτὸς δόξαι, τοῖς λόγοις ἐξουθενώσας, ἀθετεῖ μὲν τὴν χάριν, βλασφημεῖ δὲ εἰς τὸν τῆς χάριτος κύριον, ἀτιμάζει δὲ κοινῇ πάντας τοὺς ἁγίους, ὅσοις ἐξεγένετο διὰ πείρας μαθεῖν τε καὶ διδάξαι περὶ τοῦ φω-
5 τὸς τῆς χάριτος.

7 Ἐπεὶ δὲ τοιαῦτα τολμῆσαι δεῖν ἔγνωκεν, οὐ Σκύθαις ἐνοικῶν, οὐδ' Ἀγαρηνοῖς ἐνστρεφόμενος, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα νῦν εἶπερ ποτὲ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοτομούσῃ¹, πολλῶν χρηταὶ τῷ δόλῳ καὶ συνεσκιασμένως ἄγαν καὶ μετ' ἐπικρύψεως ὃ τι πλείστης τοὺς κατὰ τῶν ἁγίων προτίθεται λόγους, ὡς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας καὶ τῶν κατ' αὐτὴν εὐσεβῶν δογμάτων ὃ ταῦτα περιτρέπων ἀγωνιζόμενος. Ἄφεις τοίνυν πᾶσαν παντὸς ἁγίου ἐπωνυμίαν, τραπεζούντιόν τινα Θεόδωρον εἰς μέσον προήγαγεν, ὃς
10 προέστη μὲν τῶν Βλαχερνῶν, τὰ Μασσαλιανῶν δ' ἐφωράθη νοσῶν². τοῦτον τοίνυν προήνεγκεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ δῆθεν ἀπολογούμενον καὶ λέγοντα σαφῶς μὴ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα νῦν καθάπερ πρότερον³ ὄρατὴν δοξάζειν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὴν δόξαν, δόξαν δ' εἶναι φάσκοντα θεοῦ φῶς ἐνυπόστατον καὶ ἀγέννητον
20 καὶ 'θεότητα καὶ θεαρχίαν' ὀνομαζόμενον, καὶ ἀπλῶς ὅσα περὶ τῆς θεοποιουῦ δωρεᾶς τοῦ πνεύματος οἱ ἅγιοι συνεγράψαντο.

8 Θεαρχίαν γὰρ ταύτην καὶ ἀγαθαρχίαν καὶ θεότητα, ὡς ἀρχὴν τῶν θεουμένων οὔσαν, πολλαχοῦ τῶν λόγων ὃ μέγας Διονύσιος προσεῖπεν, «ἦς ἐπέκεινα», φησὶν, «εἶναι τὸν θεὸν ὡς ὑπὲρ θεὸν ὄντα καὶ ὑπεράρχιον»⁴. Μάξιμος δὲ ὃ θεῖος θέωσιν τὴν θεότητα προσηγόρευσε ταύτην· τὴν δὲ θέωσιν ὀριζόμενος, «ἐνυπόστατον» εἶπεν «ἐλλαμψιν, μὴ ἔχουσαν γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν»⁵, προσθεὶς καὶ τᾶλλ' ὅσα μικρὸν ἀνω-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 6 Σκήθαις A₁

1. Βλ. Β' Τιμ. 2, 15.

2. Βλ. περὶ τούτου εἰσαγωγὴν σ. 349.

3. Ὁ Βλαχερνίτης ἐννοεῖ πιθανὸν ὅτι ἄλλοτε ἐθεώρει ὄρατὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἥλλαξε γνώμην μετὰ τὰς ἐπικρίσεις.

4. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 A - 1069 A κ.ά.

5. Πρὸς Θαλάσσιον 61, 16, PG 90, 644 D.

τέρω προθέντες ἔφθημεν. Βασιλείου δὲ τοῦ μεγάλου ἀκηκόαμεν εἰπόντος ἀκτιστον τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον¹. Ἰωάννης δὲ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, τῷ Βασιλείου κράτει τῶν λόγων συναφθεῖς, τούς τε Λατίνους αἰσχυνεῖ καὶ τὰ δολερὰ τοῦ
 5 κενόφρονος τούτου καταλύσει μηχανήματα, «μὴ τὸν θεὸν» λέγων, «ἀλλὰ τὴν χάριν ἐκχεῖσθαι»²· καὶ πρὸ τοῦ Χρυσορρήμονος πατρὸς ὁ προφήτης Ἰωὴλ, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ προφήτου ὁ θεὸς εἰπὼν, οὐκ ἐκχεῶ τὸ πνεῦμά μου³, ἀλλ' ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου»⁴. Εἰ τοίνυν τὸ πνεῦμα μὴ κατακερματίζεται, τί
 10 τὸ ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ ὑπὸ θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον πνεῦμα; Ἄρ' οὐχ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις τε καὶ ἐνέργεια, ἐνέργεια οὕσα τῆς οὐσίας τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ τὸ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον πνεῦμα οὐκ ἔκτισται κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἄκτιστος ἡ χάρις ἄρα, καὶ τοῦτ'
 15 ἔστιν ὃ καὶ δίδοται καὶ πέμπεται καὶ χαρίζεται παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῖς μαθηταῖς, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ δῶρον τὸ θεοποιόν, ἐνέργεια ὃν οὐκ ἀκτιστος μόνον ἀλλὰ καὶ ἀχώριστος τοῦ παναγίου πνεύματος. Ἄκουσον δὴ πάλιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου· «ἦν» γάρ, φησί, «προτεταὶ ζωὴν εἰς ἄλλου
 20 ὑπόστασιν τὸ πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ»· καὶ ἵνα μὴ τινι δόξῃ τὴν καθ' ἡμᾶς φυσικὴν τοῦτον λέγειν ζωὴν, καίτοι «προέσθαι» φάμενον, ἀλλ' οὐχί κτίσαι, μᾶλλον δὲ «προτεσθαι», ὃ μετὰ τοῦ «ἀκτίστου» καὶ τοῦ «ἀνάρχου» πως ἐμφαντικώτερόν ἐστιν, ὁμῶς ἵνα μὴ δόξῃ φυσικόν τι λέγειν ἐπήνεγκε· «καὶ οἱ μετέ-
 25 χοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι»⁴.

9 Καὶ τοίνυν ἡ τοιαύτη θεία καὶ οὐράνιος ζωὴ τῶν θεοπρεπῶς ζώντων ἐν τῷ μετέχειν τῆς ἀχωρίστου τοῦ πνεύματος ζωῆς — ὡσπερ καὶ ὁ Παῦλος ἔζη «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος θείαν καὶ ἀτ-
 30 διον» κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον «ζωὴν»⁵ —, ἡ τοιαύτη τοιγαροῦν

A₁C₂L I₁V₂M₁ 24 ἐπήνεγκεν C₂

1. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. *Εὐνομίου 5* (ψευδ.), PG 29, 772 D.

2. Ὁμιλία 6 εἰς Τίτον 5, PG 62, 696.

3. Ἰωὴλ 2, 28· Πράξ. 2, 17.

4. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. *Εὐνομίου 5* (ψευδ.), PG 29, 772 B.

5. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1144 C.

ζωὴ αἰεὶ μὲν ἔστι, φυσικῶς ἐνυπάρχουσα τῷ πνεύματι θεοποιεῖν ἐξ αἰδίου πεφυκότι, 'πνεῦμά' τε καὶ 'θεότης' προσαγορεύεται δικαίως παρὰ τῶν ἁγίων¹, ἅτε δωρεὰ θεοποιὸς τοῦ διδόντος πνεύματος ἤκιστα χωριζομένη, φῶς δὲ ἔστι, δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως
 5 χορηγουμένη καὶ τοῖς ἠξιωμένοις ἐγνωσμένη μόνοις, ἐνυπόστατος γε μὴν, οὐχ ὡς ἀθυπόστατος, ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ πνεῦμα προῖεται αὐτήν, ἐν ἣ καὶ θεωρεῖται². Τοιοῦτον γὰρ τὸ κυρίως ἐνυπόστατον, οὐ καθ' ἑαυτὸ οὐδ' ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑποστάσει θεωρούμενον. Εἰ δὲ καὶ ἕτερός ἐστι τρόπος, δι'
 10 ὃν ἐνυπόστατος καλεῖται παρὰ τῶν ἁγίων, ἐροῦμεν προϊόντες. Ἐπέρκειται δὲ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ θεουργοῦ ζωῆς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς οἰκείας ἐμφύτου ἐνεργείας, ἣτις καὶ ἐμπερῆς ἐστὶν ἐκείνῳ, εἰ καὶ μὴ ἀκριβῶς· «οὐδεμίαν» γάρ, φησὶν, «ὀρώμεν θέωσιν ἢ ζωὴν, ἣτις ἀκριβῶς ἐμπερῆς ἐστὶ τῇ πάντων
 15 ὑπερκειμένη κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτία»³. ὥστε ἐμπερῆς μὲν, ἀλλ' οὐχ ἀκριβῶς. Οὐχ ὡς αἴτιον δὲ μόνον ὑπέρκειται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολλοστὸν τοῦ δόματος αἰεὶ τὸ λῆμμα εἶναι, μὴ τὸ πᾶν τῆς θείας ἐνεργείας χωροῦντος τοῦ λαμβάνοντος. Οὕτω πολυτρόπως ὑπὲρ τὸ τοιοῦτον φῶς καὶ τὴν
 20 τοιαύτην ἄκτιστον ἔλλαμψίν τε καὶ ζωὴν καὶ τὰ παραπλήσια ὑπάρχει ὁ θεός. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ μέγας Βασιλεῖος.

10 Συμεὼν δὲ ὁ ἔνθεος Μεταφραστής, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ μεγάλου Μακαρίου συνταξάμενος *Κεφαλαιώδεις λόγους* περὶ τοῦ φωτὸς τούτου καὶ τῆς δόξης ταύτης, ἐμμελῶς ἅμα καὶ ἐν-
 25 αργῶς ἐξηγεῖται διεξοδικώτερον. Οὐδὲν δ' οἶον καὶ τινα ἐξ αὐτῶν ὡς οἶόν τε συνελόντα καὶ ὑποτεμόμενον ἐνταυθοῖ προθεῖναι πρὸς τῷ μέγα τι τῷ προκειμένῳ λόγῳ συντελεῖν, οὐδὲν ἥττον λυσιτελοῦντα καὶ πρὸς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν. Ἐν γοῦν τῷ ἐξηκοστῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ φησί· «Μωσῆς ὁ μακάριος ὑ-
 30 πέδειξε τύπον διὰ τῆς τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπιλαμπούσης τοῦ πνεύματος δόξης, ἣ οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀτενίσαι ἠδύνατο, πῶς ἐν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

2. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Ἐνόμιον 5 (ψευδ.), PG 29, 772 B. Πρβλ. Μαξίμου, Πρὸς Θαλάσσιον 61, 16, PG 90, 644 D.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 7, PG 3, 645 B.

τῆ τῶν δικαίων ἀναστάσει τὰ σώματα δοξασθήσεται τῶν ἀγίων, ἣν δόξαν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ αἱ πισταὶ τῶν ἀγίων ἔχειν καταξιούνται ψυχαί· «ἡμεῖς γάρ», φησὶν, «ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, τουτέστι τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ, τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμεθα, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν»¹». Καὶ ἐν τῷ ἐξηκοστῷ τρίτῳ· «τὴν δόξαν ἣν ἐντεῦθεν, ὡς εἴρηται, πλουτοῦσιν αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί, ἐκείνη καλύψει καὶ ἀμφιάσει τὰ γυμνὰ σώματα ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνάρπαστα ποιήσει, περιδεδλημένα τῇ τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ τῇ τοῦ πνεύματος δόξῃ, ἣν ἐντεῦθεν, ὡς ἔφη, αἱ τῶν ἀγίων ἔλαχον ἔχειν ψυχαί· καὶ οὕτω δοξασθέντες οἱ ἅγιοι θείῳ φωτὶ σὺν τῷ κυρίῳ διαπαντὸς ἔσσονται»². Τοῦτ' ἄρα τὸ φῶς ἐκεῖνο, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, ὃ τοὺς τῶν ἀποστόλων ἐκκρίτους περιέλαμψεν ἐπὶ τοῦ ὄρους· «ὄταν» γάρ, φησὶν, «ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, «πάντοτε σὺν κυρίῳ» κατὰ τὸ λόγιον «ἐσόμεθα»³, τῆς μὲν ὄρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιουγαζούσης, ὡς τοὺς μαθητὰς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει»⁴. Τοῦτ' ἄρα θεϊκόν ἐστὶ τὸ φῶς, ὡς καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη⁵ καὶ τοῖς ἀγίοις πᾶσι συνδοκεῖ. Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «ἤξει μὲν», φησί, «μετὰ σώματος, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, τοιοῦτος δὲ οἶος ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, ἣ παρεδείχθη, ὑπερnikώσης τὸ σαρκίον τῆς θεότητος»⁶.

11 25 «Ἄλλ' αἰσθητὸν ἦν», φησί, «τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ δι' ἀέρος ὄρατόν, τότε γεγονὸς πρὸς ἔκπληξιν καὶ εὐθὺς ἀπογενόμενον, καὶ θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τῆς καινοφωνίας

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 14 περιέλαμψεν C₃ 15 - 16 λήξεως ἐφικώμεθα L
27 ὡ πρὸ τῆς προστ. A₁

1. Β' Κορ. 3, 18.

2. Περὶ ὑπόσεως νοδς 1, PG 34, 889 C. Βλ. καὶ Ὁμιλίαν 5, 11, PG 34, 516 BC.

3. Περὶ ὑπόσεως νοδς 2, PG 34, 892 AB. Βλ. καὶ Ὁμιλίαν 5, 12, PG 34, 517 AB.

4. Α' Θεσσ. 4, 17.

5. Περὶ θείων ὀνομάτων 1, 4, PG 3, 592 BC.

6. Ἀποκ. 21, 23 ἐξ. 22, 5.

7. Ἐπιστολή 101, PG 37, 181 AB.

ἤκουσται καὶ αὐθημερινῆ θεότης, αἰσθητῆ καὶ γενητῆ, ἐφ' ἡμέραν γινομένη καὶ ἐφ' ἡμέραν φθειρομένη, κατὰ τὰ καλούμενα τῶν ζώων 'ἐφήμερα', μᾶλλον δὲ καὶ τούτων ὀλιγοχρονιωτέρα, αὐθωρὸν γινομένη τε καὶ λυομένη, μᾶλλον δὲ «γενομένη μὲν 5 ποτε, οὔσα δὲ οὐδέποτε»¹. Τοιαύτη οὖν θεότης ὑπερενίκησε τὴν προσκυνητὴν ἐκείνην καὶ ὁμόθεον σάρκα, ἢ μὴ οὔσα θεότης οὐδέποτε; Μᾶλλον δὲ οὐχ ὑπερενίκησέ ποτε, ἀλλ' ὑπερνικᾶ διηνεκῶς. Οὐ γὰρ εἶπεν 'ὑπερνικησάσης', ἀλλ' 'ὑπερνικώσης', καὶ οὐκ ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

10 Τί φῆς; Τοιαύτη θεότητι συνημμένος ἔσται καὶ ὑπερνικώμενος εἰς ἀπείρους αἰῶνας ὁ κύριος; Καὶ ἀντὶ πάντων μὲν ἡμῶν ἐκεῖ, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς² καὶ πατερικὰς φωνὰς³, ἔσται ὁ θεός, τῷ Χριστῷ δὲ ἀντὶ θεότητος φῶς προσέσται αἰσθητόν; Καὶ ἄερος μὲν καὶ τόπου καὶ τῶν τοιούτων κατὰ τὰς αὐτὰς φωνὰς οὐ 15 δεησόμεθα ἐκεῖ, δι' ἄερος δὲ ὁψόμεθα τὴν θεότητα; Πῶς δὲ καὶ τοιαῦτα σύμβολα ἐκεῖ; πάλιν ἔσοπτρα, πάλιν αἰνίγματα⁴, πάλιν ἐν ἐλπίσιν ἢ πρὸς πρόσωπον θεά; Μᾶλλον δέ, εἰ καὶ τότε τοιαῦτα σύμβολα καὶ ἔσοπτρα καὶ αἰνίγματα, φεῦ τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης, ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων, κατεσοφίσθημεν θεότητα 20 δι' ἐπαγγελίας κτήσεσθαι προσδοκήσαντες, οὐδ' ἰδεῖν θεότητα συγχωρούμεθα, φῶς δ' αἰσθητόν ἀντ' ἐκείνης, φύσιν ἀλλοτριωτάτην θεότητος. Πῶς δὲ καὶ τὸ τοιοῦτο σύμβολον — εἶγε καὶ τοιοῦτον ἦν — 'θεότης' ἂν κληθεῖ; Οὐδὲ γὰρ ἀνθρωπότης ὁ γεγραμμένος ἄνθρωπος, οὐδ' ἀγγελότης τὸ φανέν σύμβολον ἀγ- 25 γέλου.

12 Τίς ποτε τῶν ἀγίων σύμβολον κτιστὸν τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶπε; Γρηγόριος ὁ θεολόγος, «φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς»⁵. Εἰ οὖν μὴ ἀληθινὸν ἦν καὶ ἀληθῶς θεότης, ἀλλὰ κτιστὸν σύμβολον αὐτῆς, οὐκ ἔδει φάναι

A₁C₃LΣ₁V,Mf 5 καὶ 7 ὑπερνίκησε Mf 7 - 8 διηνεκῶς: διὰ παντός L 12 πατρικὰς Mf 13 προσέσθαι L 20 κτήσασθαι L 22 σύμβολον; Mf

1. Βλ. 2, 3, 55.

2. Βλ. Α' Κορ. 15, 28.

3. Γρηγ. Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 104 A.

4. Βλ. Α' Κορ. 13, 12.

5. Λόγος 40, 6, PG 36, 365 A.

'φῶς ἢ παραδειχθεῖσα θεότης', ἀλλὰ 'φῶς τὸ παραδειξαν θεό-
 τητα', καὶ οὐδὲ τὸ 'παραδειξαν', ἀλλὰ τὸ 'δειξαν', ἐπεὶ τὸ
 'παρὰ' συνηρημένον ἀμυδρὰν ἔκφανσιν τοῦ κρυφίου τῆς θεό-
 τητος σαφῶς ἐπιδείκνυσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ τὴν θεολογίαν οἰ-
 5 κείαν ἐπωθυμίαν κτησάμενος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, «λαμ-
 πρότερος», φησὶν, «ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ κύριος, τῆς θεότητος πα-
 ραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»¹. Ὅρα κἀνταῦθα τὸ 'παρὰ'
 προσκειμένον καὶ σαφῶς ἐκφαίνειν τοῦ κρυφίου τὴν ἔκφανσιν,
 ἀλλὰ μηδὲ τὴν τοῦ ἄρθρου παραδράμης προσθήκη· οὐ γὰρ 'θεό-
 10 τητος' εἶπεν, ἀλλὰ 'τῆς θεότητος', ἐκείνης τῆς ἀληθινῆς. Πῶς
 δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀλλοτρίας φύσεως θεότητος σύμβολον ὑπάρχον φῶς
 ἀκτῖνες ἂν εἶεν τῆς θεότητος; Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος², δεικνύς
 ἐν φῶς τὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι προσκυνούμενον θεόν, «ὁ θεός»,
 φησί, «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»³. τὸ γὰρ ἀπρόσιτον πάντως καὶ
 15 ἀληθινόν, καὶ τὸ ἀληθινὸν ἀπρόσιτον· ὁπότε καὶ πεπτώκασιν οἱ
 ἀπόστολοι⁴ τῇ δόξῃ τοῦ φωτός τοῦ υἱοῦ ἀτενίσαι μὴ δυνηθέν-
 τες διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀπρόσιτον φῶς· φῶς δὲ καὶ τὸ πνεῦμα· «ὅς»,
 φησὶν, «ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ πνεύματος ἁγίου»⁵.
 Εἰ τοίνυν τὸ ἀπρόσιτον ἀληθινὸν—ἀπρόσιτον δ' ἐκεῖνο ἦν—οὐχ
 20 ὑπόκρισις ἦν θεότητος τὸ φῶς ἐκεῖνο, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς φῶς ἀ-
 ληθινῆς θεότητος, οὐ τῆς τοῦ υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύ-
 ματος καὶ τοῦ πατρὸς. Διὸ κοινῇ πάντες τῷ κυρίῳ ψάλλομεν τὴν
 ἐπέτειον τελοῦντες ἑορτήν· «ἐν τῷ φανέντι φωτί σου, σήμερον ἐν
 Θαβωρίῳ, φῶς εἶδομεν τὸν πατέρα, φῶς καὶ τὸ πνεῦμα»⁶. «τῆς
 25 γὰρ σῆς θεότητος ἀμυδρὰν παρεγύμνωσας αὐγὴν»⁷. Ἐνταῦθα
 γοῦν οὐχ ἡ πρόθεσις μόνη προσκειμένη, ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία
 τοῦ ὀνόματος τοῦ κρυφίου τὴν ἔκφανσιν ἐκφαίνει. Κοινῇ τοίνυν
 πάντων τῶν ἁγίων ἀληθινὴν θεότητα τὸ φῶς ἐκεῖνο προσάγο-
 ρεούτων, πῶς αὐτὸς ἐπήρθη ἀλλοτριῶσαι τοῦτο τῆς θεότητος,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   18 ἔλαμψεν C₂Mf   21 μόνου I

1. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.

2. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Ἐνομίου δ (ψευδ.), PG 29, 640 AB.

3. Α' Τιμ. 6, 16.

4. Πράξ. 9, 4· 26, 14. Ματθ. 17, 6 καὶ παράλληλα.

5. Β' Κορ. 4, 6.

6. Ἐξαποστειλᾶριον 6ης Αὐγούστου.

7. Τροπάριον 2 τῆς α' ὥδῆς τοῦ Κανόνος τῆς 5ης Αὐγούστου.

ἄκτιστον καὶ αἰσθητὸν καὶ τοιοῦτο ἄσμβολον προσειπὼν θεότητος αὐτὸ καὶ χειρὸν τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἀποφηνάμενος :

- 13 Ὁ μέντοι σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, ἕτερον ἑτέρου ἄσμβολον εἰλωθὼς λέγειν ἀναλογίας λόγῳ κατὰ τὰς ἀλληγορίας, οὐ τὸ ἔλαττον τοῦ μεῖζονος ἀεὶ ποιεῖται ἄσμβολον, ὡς αὐτὸς ψήθησ ὁ
5 τὰ πάντα σοφός, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τὸ μεῖζον τοῦ ἐλάττονος, ὡσπερ καὶ τὸ δεσποτικὸν ἐκεῖνο σῶμα, ἀπηρωρημένον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἄσμβολον γενέσθαι λέγει τοῦ προσηλωμένου τοῖς πάθεσι σώματος ἡμῶν, τὸν δὲ Ἰωσήφ, ἄπροσθεσιν ἑρμηνευόμενον,
10 ἀρετῆς καὶ πίστεως ἄσμβολον. Ταῦτα γάρ, φησί, προστιθέμενα τοῖς πάθεσι πρότερον ἐνισχημένοις, ἀποκαθηλουσιν αὐτῶν ἐκείνους, ὡς ὁ Ἰωσήφ τοῦ σταυροῦ τὸν κύριον¹. Οὗτος τοίνυν καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεολογίας ἄσμβολον ἀλληγορῶν τὸ φῶς ἐκεῖνο προσηγόρευσεν, ὡς μεῖζον ἐλαττόνων καὶ ὡς ἐν ἑαυτῷ τὴν τῆς θεολογίας γνῶσιν ἔχον καὶ παρεκτικὸν αὐτῆς ὑπάρχον. Τί δέ; οὐχὶ καὶ τὸν Μωυσῆν οὗτος τῆς προνοίας ἄσμβολον εἶπε καὶ τὸν Ἡλίαν τῆς κρίσεως²; Ἄρ' οὖν οὐδ' οὗτοι ἀληθῶς παρήσαν, ἀλλὰ φάσματα πάντ' ἐκεῖνα καὶ ὑπόκρισις ἦν; Καὶ τίς ἂν τοῦτ' εἰπεῖν τολμήσαι τῶν ἀπάντων ὅτι μὴ ὁ καλὸς
20 Βαρλαάμ, ὁ καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἀλλοτριαν θεότητος φύσιν εἰρηκῶς, ὑποκρινομένην θεότητα, καίτοι σχεδὸν πᾶς ὁ χορὸς τῶν ἐνθέων θεολόγων τούτου χάριν ἄσμβολον ἀπλῶς ἐφυλάξαντο τὴν τοῦ φωτὸς ἐκεῖνου χάριν προσειπεῖν, ἵνα μὴ τις ὑπὸ τοῦ τοιοῦτου προσρήματος διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐκτραπείσ κτιστὸν καὶ ἀλλότριον νομίσει θεότητος τὸ θεϊότατον ἐκεῖνο φῶς· ἐπεὶ ἄσμβολον θεότητος λεγόμενόν τε καὶ νοούμενον συνετῶς καὶ ὑγιῶς κατ' οὐδὲν ἂν ἴδοις τῆ ἀληθείᾳ προσιστάμενον.

- 14 Ἐστω γάρ καὶ ἄσμβολον θεότητος, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός. Οὐδ' οὕτως ἡμᾶς ἀιρήσεις, οὐδ' ἀποστήσεις, εὐ ἴσθι, τῆς μακαριστῆς ἐλπίδος· πᾶν γάρ ἄσμβολον ἢ ἐκ τῆς φύσεως ἐστὶν οὐ ἄσμβολόν ἐστιν, ἢ φύσεως ἑτέρας παντάπασιν ὑπάρχει. Καὶ γάρ,

A, C, L Σ, V, Mf 11 ἐνεσχημένοις Σ, V, 13 ἀλληγορῶν C, Σ, 19
τολμήσαι Mf 27 ἴδης Σ,

1. Βλ. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1376 CD καὶ 1377 B.

2. Αὐτόθι, PG 91, 1165 B - 1168 CD.

ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχαι, τοῦ κατ' αὐτὸν φωτὸς φυσικὸν σύμβολόν ἐστιν ὁ ἔρθρος, καὶ τῆς τοῦ πυρὸς καυστικῆς δυνάμεως ἢ θερμῆ φυσικὸν σύμβολόν ἐστι. Τὸ δὲ μὴ φυσικὸν ἢ καθ' ἑαυτὸ πεφυκὸς ὑφεστηκέναι γίνεται ποτε παρὰ τοὺς χρωμένους
 5 σύμβολον, ὡς ὁ πυρὸς ἐπιόντων πολεμίων, ἢ κατ' οἰκείαν μὲν φύσιν οὐχ ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἷόν τι φάσμα κατὰ χρείαν τῆς προνοίας, ὃ καὶ τοῦτ' αὐτὸ μόνον σύμβολόν ἐστι. Τοιαῦτα δὲ ἐστι τὰ τοῖς προφήταις αἰσθητῶς καὶ ἐν σχήματι δεικνύμενα, οἷον τὸ τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον¹ καὶ αἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ²
 10 καὶ εἴ τι τούτων παραπλήσιον. Τὸ μὲν οὖν φυσικὸν αἰεὶ σύνεστι τῇ φύσει παρ' ἧς τὸ εἶναι ἔχει, φυσικὸν γάρ· τὸ δ' ἐξ ἐτέρας φύσεως καθ' ἑαυτὴν ὑφεστηκυίας αἰεὶ συνεῖναι τῷ σημαينوμένῳ τῶν ἀδυνάτων παντάπασιν ὑπάρχει· κωλύει δὲ οὐδὲν εἶναι πρότερον ἢ ὕστερον ἐκεῖνο, ὃ τί ποτε καθ' ἑαυτὸ ἐστι· τὸ δὲ μὴ καθ'
 15 ἑαυτὸ ὑφεστηκὸς οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον ὑπάρχει — τοῦτο γὰρ ἀδύνατον — ἐπ' ὀλίγον δὲ φανέν, εἴτ' εὐθύς πρὸς τὸ μὴ ὄν χωρεῖ καὶ ἀφανίζεται παντάπασιν. Ἐπεὶ τοίνυν σύμβολον τὸ ἐν τῷ Θαβωρίῳ φῶς, ἢ φυσικὸν ἐστιν, ἢ οὐ φυσικόν· καὶ εἰ μὴ φυσικόν, ἢ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκὸς ἢ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον·
 20 ἀλλ' εἰ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον, οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται ἔσαι τοιοῦτος ὁ Χριστός. Ὅτι δ' ἔσται ἔσαι τοιοῦτος ὁ Χριστός, καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ πάντες ὅσοι τοῦτον ἐξ οὐρανοῦ μετὰ δόξης ἤξοντα προσδέχονται, καθάπερ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω δέδεικται³, παριστάσιν
 25 ἐναργῶς· οὐκ ἄρα φάσμα μόνον ἀνυπόστατον τὸ φῶς ἐκεῖνο ἦν.

15 Καὶ μὴν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐς ἄπειρον τοιοῦτος ἔσται, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐπὶ τὸ ἔρος ἀναβάσεως τοιοῦτος ὑπῆρχεν ὁ Χριστός. Ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμασκηνοῦ· «μεταμορφοῦται Χριστός, οὐχ ὃ οὐκ ἦν προσλαβόμενος, οὐδὲ εἰς ὄπερ
 30 οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὄπερ ἦν τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐκ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 17 παντάπασιν ἀφανίζεται L 17-18 τίτλος ὡς ἀπόδειξις ὅτι φυσικὸν ἦν τῆς θεότητος τὸ (τῷ C₂) ἐν Θαβωρίῳ φῶς A₁C₂ Σ₁V₂ 26 μετὰ μέλλοντος προστ. αἰῶνος L 30 μεταβαλλόμενος C₂

1. Ζαχ. 5, 1 κ.έ.

2. Ἰεζ. 9, 2.

3. Βλ. ἀνωτέρω 10-11.

φαινόμενος, διανοίγων τούτων τὰ ὄμματα καὶ ἐκ τυφλῶν ἐργα-
ζόμενος βλέποντας· μένων γὰρ αὐτὸς ἐν ταυτότητι παρ' ὃ τὸ
πρίν, τοῖς μαθηταῖς ἐωρᾶτο φαινόμενος· αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ φῶς
τὸ ἀληθινόν, τὸ τῆς δόξης ὠράϊσμα»¹. Τοῦτο δείκνυσι καὶ ὁ
5 μέγας Βασίλειος· «διεφαίνεται» γάρ, φησίν, «οἷόν τι φῶς διὰ
ὕελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ κυρίου,
ἢ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς
τῆς καρδίας κεκαθαμένους»². Ἄλλὰ καὶ τὰ ἐτησίως ἐπ' ἐκκλη-
σίας ἀδόμενα, «τὸ γὰρ ὑπὸ τὴν σάρκα κεκρύφθαι τὸ νῦν παρα-
10 δεικνύμενον» καὶ «τὸ ἀρχέτυπον καὶ ὑπέρφωτον κάλλος τὸ νῦν
παραγυμνούμενον»³, τί ἄλλο παρίστησιν ἢ ὅτι προὔπηρχε; Τί
δὲ καὶ ἡ μεταστοιχείωσις τοῦ ἡμετέρου φυράματος καὶ ἡ κατ'
αὐτὸ θεουργία καὶ ἡ θεϊκὴ ἀναμόρφωσις; Ἄρ' οὐχ ἅμα τῇ
προσλήψει τὴν ἀρχὴν εὐθὺς ἐτελεσιουργήθη⁴; Τοιγαροῦν ἐκει-
15 νος μὲν τοιοῦτος ἦν καὶ πρότερον, τοῖς δὲ τῶν ἀποστόλων ὀμ-
μασι τότε θείαν δύναμιν ἐνθείς, ἀναβλέψαι καὶ ἰδεῖν αὐτοὺς πε-
ποίηκεν. Οὐκ ἄρα φάσμα ἦν τὸ φῶς ἐκεῖνο, καὶ γὰρ ἔσαι τε
ἔσται καὶ ἦν ἐκ τῆς ἀρχῆς.

16 Εἰ δὲ ἦν καὶ ἔσαι, καὶ νῦν ἐστι τοιοῦτος ἄρα. Τῶν
20 γὰρ ἀτοπωτάτων μέχρι μὲν τῆς θειοτάτης ἐν Θαδῶρ ἐκείνης
θέας καὶ ἔσαι τοιοῦτον εἶναι κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, τὸν
δὲ μεταξὺ χρόνον ἡλλοιωῖσθαι τὴν δόξαν ταύτην ἀποθέμενον.
Ἵτι δὲ καὶ νῦν «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς»⁵ οὕτω
λάμπων κάθηται, δεῖ μὲν πάντας ἔπεσθαί τε καὶ πείθεσθαι τῷ
25 λέγοντι, «δεῦτ' ἐπὶ τὸ ὄρος ἀναβάντες τὸ ἅγιον, τὸ ἐπουράνιον,
ὀψόμεθα θεότητα ἄϋλον πατρὸς καὶ πνεύματος ἐν υἱῷ μονο-
γενεῖ ἀπαστράπτουσαν»⁶. Εἰ δὲ τις ἐνὶ μὴ δεῖν εἶκειν οἴεται,

A₁C₃L Σ₁V₂Mf23 μεγαλοσύνη Σ₁25 δεῦτε V₂

1. Ἵω. Δαμασκηνοῦ, Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 12-13, PG 96, 564C-565A.

2. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν. Βλ. καὶ 1, 3, 26· 43.

3. Δὲν διατηροῦνται εἰς τοὺς ἐν χρήσει ὕμνους, παρόμοια ὁμῶς βλ. εἰς τρίτον στιχηρὸν τῆς λιτῆς τῆς 6ης Αὐγούστου.

4. Ὁ Παλαμᾶς ἐνταῦθα φαίνεται δεχόμενος τὴν ἅμα τῇ προσλήψει θέωσιν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

5. Ἐβρ. 1, 3.

6. Κανὼν Δαμασκηνοῦ εἰς 6ην Αὐγούστου, δεύτερον τροπάριον θ' ᾠδῆς.

πειθαρχεῖτω τοῖς δυσί, μᾶλλον δὲ πᾶσι τοῖς ἀγίοις. Ὁ γὰρ ἀντι-
 λυχνίας τῇ Κρήτῃ χρησάμενος, οἷα λύχνος λογικὸς καὶ ἱερός,
 Ἄνδρέας ὁ μακάριος, ἐξυμνῶν τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς, «τοῦ-
 5 το», φησί, «ἡ νοητὴ διακόσμησις ἀϋλως ἐστιωμένη τεκμήριον
 τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας»¹. Τοῦτ' αὐτὸ
 σχεδὸν καὶ ὁ μέγας Διονύσιος λέγει, τὰς ἀνωτάτω τάξεις τῶν
 ὑπερκοσμίων νόων ἐξυμνῶν· οὐ γὰρ τῆς τριαδικῆς, φησί, δόξης
 μόνης μέτοχοι γίνονται καὶ θεωροί, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰησοῦ φωτο-
 φανείας· μυοῦνται γὰρ τῆς θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεουρ-
 10 γὸν φῶς ὄντα καὶ αὐτόν, «ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καὶ
 τῆς γνώσεως τῶν θεουργῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γι-
 νόμενοι»². Ὁ δὲ μέγας Μακάριος, οἷα γλώττη χρώμενος τῷ σο-
 φῷ Συμεώνῃ, μᾶλλον δὲ συγχρώμενος, ὡς ἄρα δυσὶ γλώτταις
 τρανότερον ἀνακηρύξῃ τὴν ἀλήθειαν, «τὸ φύραμα», φησί, «τῆς
 15 ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ κύριος ἀνέλαθεν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ
 τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ
 προσώπῳ, ὡς ὁ Μωυσῆς, ἀλλ' ὄλῳ τῷ σώματι»³. Τοιγαροῦν ἀ-
 ναλλοίωτον ἔχει τὸ φῶς ἐκεῖνο ὁ Χριστός, μᾶλλον δὲ καὶ ἀεὶ
 εἶχε καὶ ἀεὶ ἔχει καὶ ἀεὶ ἔξει τοῦτο σὺν αὐτῷ. Εἰ δ' ἦν καὶ ἔστι
 20 καὶ ἔσται, οὐκ ἦν ἄρα φάσμα τὸ φῶς καθ' ὃ ἔλαμψεν ἐπὶ τοῦ ὄ-
 ρου ὁ κύριος, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο μόνον ἀνυπόστατον σύμβολον.

17 Εἰ δέ τις φαίη τῶν καθ' ἑαυτὸ μὲν ὑφεστηκότων εἶναι, τῆς τοῦ
 σημαυνομένου ἀπεσοιτισμένου φύσεως, σύμβολον δ' ἐκείνου κατὰ
 χρῆσιν γεγονός, δειξάτω ποῦ καὶ ποῖόν ἐστι τοῦτο, καὶ ταῦτα δι'
 25 αὐτῆς τῆς πείρας πεφηγός ἀπρόσιτον, καὶ οὐχ ἀπλῶς ὀμμασιν ἀ-
 πρόσιτον, «πρηγεῖς» γάρ, φησί, «εἰς γῆν ἔπεσον οἱ μαθηταί»⁴, καὶ
 μὴν οὐδαμόθεν ἄλλοθεν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ μόνου τηλαυ-
 γῶς ἀπήστραψε προσώπου τε καὶ σώματος· ἄλλως τε, εἰ τῶν καθ'
 ἑαυτὸ μὲν ὑφεστηκότων εἶη, συνέσται δὲ τῷ Χριστῷ διηγεκῶς ἐν τοῖς
 30 αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, ἐκ τριῶν φύσεων καὶ οὐσιῶν σύνθετος ἔσται

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

19 αὐτῷ κώδ. Mf

26 εἰς : ἐς Mf

1. Λόγος 7 εἰς μεταμόρφωσιν, PG 97, 933 C.

2. Περὶ οὐρανόθεν ἱεραρχίας 7, 2, PG 3, 208 C.

3. Βλ. σχετικὸν Περὶ ὑπομονῆς 4, PG 34, 868 CD.

4. Κανὼν Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ εἰς 6ην Αὐγούστου, πρῶτον τροπάριον θ' ᾠδῆς. Βλ. καὶ Ματθ. 17, 6.

ὁ Χριστὸς ἐκεῖ, ἀνθρωπίνης τε καὶ θείας καὶ τῆς τοῦ φωτὸς ἐκείνου. Σαφὲς ἄρα γέγονε καὶ ἀποδέδεικται λαμπρῶς ὡς οὔτε τῶν καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκότων καὶ τῆς θεότητος οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τὸ φῶς ἐκεῖνο. Δεῖ μέντοι νῦν εἰπεῖν, ἐνταῦθα τοῦ λόγου
5 γενομένοις, πῶς τὴν θεουργὸν ταύτην χάριν, τὸ θεῖον τοῦτο δηλονότι φῶς, ἔνυπόστατον οἱ ἅγιοί φασιν.

18 Ὡς μὲν οὖν οὐχὶ τὸ ἀνυπόστατον διὰ τοῦ τοιοῦτου προσρήματος αὐτῷ προσμαρτυροῦσι, δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ τοῦ μηδέποτε αὐτοὺς εἰπεῖν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει τοῦτο, καθάπερ καὶ ἐν ἄλλοις πρότερον εἰρήκαμεν¹, ἐκδηλότερον δὲ καὶ διὰ τῆς προτεθειμένης ἀνεφάνη διαιρέσεως. Ἐπεὶ δὲ ἀνυπόστατον οὐ τὸ μὴ ὄν μόνον λέγεται, οὐδὲ τὸ φάσμα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ταχὺ διαπίπτον καὶ παραρρέον, ἐν τῷ φθείρεσθαι τε γινόμενον καὶ πεπαυμένον εὐθύς γενόμενον, ὁποῖον ἀστραπῆς τε καὶ βροντῆς φύσις, ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος καὶ τὸ νόημα τὸ μόνιμον ἐκεῖνοι δεικνύντες τοῦ φωτὸς ἐκείνου καὶ καθεστηκός, ἐνυπόστατον προσειρήκασιν αὐτὸ καλῶς, οἷον ὑπομένον καὶ μὴ ἀστραπῆς δίκην ἢ λόγου ἢ νοήματος παρατρέχον τοὺς ὀρώντας. Ὁ δὲ σοφώτατος οὗτος, πρὶν ἢ γνῶναι τὴν τοῦ ἐνυποστάτου τούτου σημασίαν, τοῖς εἰρηκόσιν ὡς ἠσεδηκόσιν ἐπιτίθεται· καίτοι τῶν καλῶς εἰρηκότων ἀπεχόμενος καὶ μὴ τοῖς οἰκείοις ἀναπλασμοῖς τὰ ἐκείνων κατ' ἐκείνων ἐξηγούμενος, εἴπερ μὴ ἐνυπόστατον τοῦθ' οὕτω λέγειν οὗτος προηρεῖτο παρὰ τὸ μὴ ὑπόστασιν ἰδίαν ἔχειν, ἢ κατηγόρει μὲν ἀλλ' οὐχ ὡς αἰρετικῶν,
15 οὐδεὶς ἂν ἡμῶν ἠξίωσεν ἀντιλέγειν πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλλις· ὅτι δὲ καὶ δεύτερον ἕτερον σημαινόμενόν ἐστι τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, εὐσεβῶς τε καὶ καλῶς ἔχον, ἔφθημεν εἰπόντες· νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν ἐἰς τὰ ἐξῆς τῆς προκειμένης ἀποδείξεως.

19 Εἰ τοίνυν φυσικὸν σύμβολόν ἐστι τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ λάμψαν ἐπ' ὄρους ἀπὸ τοῦ σωτήρος, οὐκ ἀμφοτέρων τῶν ἐν αὐτῷ φύσεών ἐστι φυσικόν· διάφορα γὰρ ἑκατέρας τούτων ἐστὶ τὰ φυσικά. Τῆς γοῦν ἀνθρωπίνης εἶναι φύσεως ἀδύνατον· οὐ γὰρ φῶς ἡμῖν ἢ φύσις καὶ ταῦθ' οἷον ἦν ἐκεῖνο· καὶ μὴν οὐδ' ἀνέβη τότε τὸ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

1. Βλ. ἀνωτέρω 9. Δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, τὸν κυρίως ἀναπτύξαντα τὴν περὶ ἐνυποστάτου διδασκαλίαν.

Θαδῶριον τοὺς ἐκκρίτους ἐπαγόμενος ὁ κύριος τῶν μαθητῶν, ἵνα δείξῃ ἄνθρωπος ὑπάρχων. Τριετίαν γὰρ ἤδη ἐωρᾶτο συνδιαϊ-
 τώμενος καὶ συμπολιτευόμενος καί, κατὰ τὸ λόγιον εἶπειν, ' συνα-
 λιζόμενος '· αὐτοῖς, ἀλλ' ἵνα δείξῃ, κατὰ τὸ ἀδόμενον, ὅτι αὐ-
 5 τὸς ἐστὶ τὸ τοῦ 'πατρὸς ἀπαύγασμα'·³. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ
 οὐ ἂν αὐτὸς, οὐδ' εἴ τις τολμηρότερος ἀναφανείη σοῦ, σύμβο-
 λον τοῦτ' ἂν τῆς ἀνθρωπότητος φαίη, ἀλλὰ τῆς θεότητος. Εἰ
 τοίνυν φυσικὸν σύμβολόν ἐστι, τῆς δὲ φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης οὐκ
 ἐστὶ, φυσικὸν ἄρα σύμβολον τὸ φῶς ἐκεῖνο τῆς τοῦ μονογενοῦς θεό-
 10 τητος ὑπάρχει, καθὰ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης ἀριδή-
 λως ἐδίδαξεν ἡμᾶς· «ἀνάρχως» γάρ, φησὶν, «ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πα-
 τρὸς γεννηθείς, τὴν φυσικὴν ἀκτίνα ἀναρχον κέκτηται τῆς θεό-
 τητος· ἡ δὲ τῆς θεότητος δόξα, καὶ δόξα τοῦ σώματος γίνεται»⁴.
 Τοιγαροῦν οὐ γέγονεν, οὐδ' ἤρξατο, οὐδ' ἔληξε· τὰ γὰρ φυσικὰ
 15 σύμβολα σύνεστιν αἰεὶ τῇ φύσει ἧς σύμβολά ἐστιν· οὐκ αἰεὶ μὲν
 ὄντα σύμβολα, συνόντα δὲ αἰεὶ, ἐπεὶ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μά-
 ξιμος ἀναρχα καὶ ἀτελεύτητά φησι πάντα τὰ περὶ θεὸν οὐσιω-
 δῶς θεωρούμενα⁵. Πολλῶν δ' ὄντων κατ' αὐτὸν τῶν περὶ θεὸν
 οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ τῷ λόγῳ τῆς ἀπλότητος ἤκιστα λυ-
 20 μαινομένων, πολλῶ μᾶλλον τὸ φωτεινὸν ἐκεῖνο σύμβολον, ἐν
 αὐτῶν ὑπάρχον, οὐδὲν ἐποίσει βλάβος.

20 Ὅτι δὲ τῶν περὶ θεὸν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καὶ τοῦτό ἐστι
 τὸ φῶς, ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν ἐπ' ἐκ-
 κλησίας ἐπετείως ψαλλομένων διδασκόμεθα, ὧν ἓν εἰς παράστα-
 25 σιν ἀρκέσει· «τὴν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς
 οὐσιώδους σου, Χριστέ, καὶ θείας εὐπρεπείας ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας
 ὄρει, εὐεργέτα, τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμπας μαθηταῖς»⁶. Οὐ μὴν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 - 4 συναυλιζόμενος A₁ 8 - 9 τῆς δὲ . . . οὐκ ἐστι
 ὧα Σ₁ 11 - 12 ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς Σ₁V₂

1. Πράξ. 1, 4.

2. Ἐφύμνιον Κοντακίου καὶ Οἴκου τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως.

3. Λόγος εἰς μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564 B.

4. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D.

5. Κάθισμα β' μετὰ τὸν Πολυέλεον τῆς 6ης Αὐγούστου, μὴ χρησιμοποιού-
 μενον ἤδη, πολλάκις δὲ ἀπαντῶν ἐνταῦθα. Ἄρχεται ἤδη εὐρεῖα χρῆσις
 τῆς ὑμνογραφίας τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως.

ἀλλὰ καὶ ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος, αὐτὸν ἑαυτοῦ σύμβολον γενέσθαι διὰ φιλανθρωπίαν· εἰρηκῶς ἐκεῖ, φυσικὸν ἔδειξε σύμβολον τουτί τὸ φῶς. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ μὴ φυσικοῦ, ἄλλου ἄλλο σύμβολόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τι ἑαυτοῦ· ὅτε δὲ τὸ σύμβολον ἐξ
 5 ἐκείνου ὃν τυγχάνει φυσικῶς οὐ σύμβολόν ἐστιν, αὐτὸ ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεσθαι φαμεν. Ἡ γὰρ καυστικὴ τοῦ πυρὸς δύναμις, τὴν αἰσθήσει μεθεκτὴν θέρμην σύμβολον ἑαυτῆς προβαλλομένη, γίνεται σύμβολον αὐτῆς δῆπου ἑαυτῆς, ἔχουσα μὲν ταύτην αἰεὶ μεθ' ἑαυτῆς, μία δ' ὁμοῦ οὔσα καὶ διπλόην οὐδ' ἠγνιναοῦν ὑ-
 10 φισταμένη δι' αὐτὴν, χρωμένη δ' ὡς συμβόλῳ ταύτῃ φυσικῶς, ἠγνικ' ἂν παρῆ τὸ δεκτικόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς μέλλοντος ἀνίσχειν, σύμβολον προβαλλόμενον τὸ κατὰ τὸν ὀρθρον τηλαυγές, αὐτὸ ἑαυτοῦ σύμβολόν ἐστι γινόμενον. Ἴσμεν δὲ καὶ τὸ ἡλίου φῶς· κάκεινο γὰρ λεπτόν ἐστι τῆς ὄψεως, δι' ἧς καὶ τοῦ
 15 λυκαυγοῦς ἀντιλαμβάνεσθαι πεφύκαμεν· ὁ δὲ τοῦ ἡλίου δίσκος οὐδὲ προσιδεῖν ὅπως συγχωρεῖ τινα καὶ τὸ λαμπρὸν αὐτῷ σχεδὸν ἀθέατον καθέστηκε. Τῆς τε θέρμης τοῦ πυρὸς ἀντιλαμβανομένη ἢ ἀφή, τῆς καυστικῆς δυνάμεως, ἧς σύμβολον εἶναι τὴν θέρμην ἔφημεν, ταύτης οὖν εἶδησιν οὐδ' ἠγνινοῦν ἔχει ἢ ἀφή, πλὴν
 20 ὅσον εἰδέναί ταύτην οὔσαν, ἀλλ' οὐχ οἶα, οὐδ' ὅση τις ἐστι· φθάσειε γὰρ ἂν, πῦρ ὅλη γενομένη καὶ τὸ ἀφή εἶναι ἀποβαλλομένη, πειρωμένη μαθεῖν δι' ἑαυτῆς τί τὸ καυστικόν ἐστιν· ὃ προβάλλεται τὴν θέρμην, διὸ καὶ προσβαλεῖν ποτε τολμήσασα, πάραυτα παλινδρομεῖ καὶ προτροπάδην φεύγει, τῆς πρὸς τὸ μα-
 25 θεῖν ὁρμῆς ὀξὺ μετὰ μελόν λαβοῦσα. Μεθεκτὴ μὲν οὖν ἀφή πυρὸς δύναμις, ἢ θέρμη, πάντῃ δ' ἀμέθεκτος ἢ καῦσις.

21 Εἰ γοῦν ἐπὶ τούτων οὕτω, πῶς ἂν τις φαίη γνωστὴν γίνεσθαι τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην θεότητα, γνωσθέντος τοῦ φυσικοῦ συμβόλου ταύτης; Τί γάρ; εἰ τὸ κατ' ὀρθρον σύμβολον ἡμερινοῦ φωτὸς ἀπρόσιτον ὄψεσιν ὑπῆρχεν, οὐ μᾶλλον·
 30 ἢ ὁ ἥλιος, μᾶλλον δὲ κάκεινου μᾶλλον, ἦν ἂν αὐταῖς τὴν ἡμέραν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 5 τυγχάνοι Σ₁V₂ 21 ὅλη πῦρ A₁

1. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1165 D.

2. Προφανῶς λάθος καλάμου ἀντὶ 'οὐχ ἤττον'.

ἐκείνην θεάσασθαι ἢ θεᾶσθαι γοῦν ἄλλο τι κατ' αὐτήν; Πῶς οὖν ἂν τὸν ἀναλόγως κατάλληλον ἥλιον ἐκείνης τῆς ἡμέρας γινῶναι ἐδυνήθησαν οἶον φῶς ἐστίν; Οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ θεῖα μόναις ταῖς μετοχαῖς ἐπιγινώσκειται, αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν
5 ἴδρυσίν τε καὶ ἀρχὴν οἷά ποτέ ἐστίν οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ τῶν ἐν τοῖς ὑπερκοσμίσις ἀνωτάτω νόων, οὐκ οὐκ οὐκ ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι.

22

Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ σύμβολον τοῦθ' ἀπλῶς ἐωράκασιν οἱ τοῦ κυρίου μαθηταί, μὴ πρότερον ὀφθαλμοὺς λαβόντες, οὐς οὐ πρότερον εἶχον, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντες, κατὰ τὸν ἐκ Διαμασκού θεῖον Ἰωάννην¹, καὶ ἰδεῖν τὸ ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὥστε εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς ἐγένετο ληπτόν, ἀλλ' ὑπὲρ ὀφθαλμοὺς γεγενημένοις καὶ πνευματικῇ δυνάμει τοῦ πνευματικοῦ φωτὸς ἀντιλαμβανομένοις. Οὕτω κατ' αἴσθησιν καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ἀπόρρητον, τὸ ἀπρόσιτον, τὸ ἄϋλον, τὸ ἄκτιστον, τὸ
15 θεοποιόν, τὸ ἀίδιον, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως, ἢ δόξα τῆς θεότητος, ἢ τῆς οὐρανόου βασιλείας εὐπρέπεια². Τὸ τοιοῦτο τοῖνυν ἀλλότριόν σοι δοκεῖ θεότητος, αἰσθητόν τε καὶ κτιστὸν σύμβολον καὶ δι' ἄερος ὄρατόν³; Ἄλλ' ὡς μὲν οὐκ ἀλλότριον, ἀλλὰ φυσικὸν θεότητος, αὐθις ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Διαμασκηνοῦ λέγοντος, «οὐκ ἐπίκτητον, ὡς ὁ Μωυσῆς, ἔσχε τὸ τῆς θείας δόξης ὠράϊσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐμφύτου τῆς θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος»⁴· καὶ πάλιν, «ἐν αἰῶνι τῶ μέλλοντι ἑ πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα»⁵, Χριστὸν ὀρώντες τῶ φωτὶ ἀστράπτοντα τῆς θεότητος· τοῦτο τὸ φῶς κατὰ πάσης φύσεως ἔχει τὰ νικητήρια»⁶· καὶ πάλιν, «τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων προσλαμβάνεται μάρτυρας τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ θεότητος· ἀποκαλύπτει δὲ αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα»⁷, τὴν ἀπάντων ἐπέκεινα,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 θεάσασθαι ἐκείνην A₁ 6 ἀνωτάτων V₂Mf 9 βλέποντας Mf

1. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 12, PG 96, 564 C.

2. Ἡδη Συμεὼν ὁ Νέος καλεῖ τὸ πῦρ ἄκτιστον καὶ ἄϋλον, *Θείων ἐρώτων ὕμνοι* 1, ἔκδ. Ἰωάσαφ, Ἀθήναι, μέρ. 2 σ. 1.

3. Βλ. ἀνωτέρω 10.

4. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 10, PG 96, 561 D.

5. Α' Θεσσ. 4, 17.

6. Ὁμιλία 1 εἰς μεταμόρφωσιν 15-16, PG 96, 569 AB.

7. Αὐτόθι, PG 96, 557 C.

τὴν μόνην καὶ ὑπερτελῆ καὶ προτέλειον. Ὅτι δὲ οὐδὲ δι' ἀέρος
 ὁρατόν, δείκνυσιν ὁ μέγας Διονύσιος καὶ ὅσοι μετ' αὐτοῦ τοῦ
 μέλλοντος αἰῶνος φῶς τοῦτο ὀνομάζουσιν¹, ὅτε οὐκ ἀέρος ἡμῖν
 ἔσται χρεῖα κατ' αὐτούς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ μέγας Βασίλειος
 5 τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τοῦτο λέγων ὁρατόν. Ὅτι δὲ οὐδ'
 αἰσθητόν, ἔστι συνιδεῖν καὶ τῷ μὴ δι' ἀέρος εἶναι ὁρατόν, ἀλ-
 λά κὰν τῷ Θαβωρίῳ λάμψαν ὑπὲρ ἥλιον οὐδὲ τοῖς πλησιοχώ-
 ροις ὥπται. Σὺ δὲ τοσοῦτοις καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξυμνοῦσι τὸ τοιοῦτο
 φῶς ἀντικείμενος ἀγίοις, ἄρ' οὐ δῆλος εἰ βλασφημῶν ἐκὼν εἰς
 10 τὸν θεόν;

23 Οὐ παύσῃ τοιγαροῦν, ὦ ἄνθρωπε, τὸ φῶς τῆς θείας καὶ οὐ-
 σιώδους εὐπρεπείας, οὐκ αἰσθητόν μόνον καὶ κτιστόν, ἀλλὰ καὶ
 χεῖρον τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἀποφαινόμενος; Χεῖρον νοήσεως,
 ὦ γῆ καὶ οὐρανέ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτοῖς τὸ φῶς ὀρώντες τῆς
 15 θείας βασιλείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν δόξαν
 τῆς φύσεως τῆς θείας; Φῶς, ὃ κατ' ἔκστασιν πάσης αἰσθητῆς
 καὶ νοεράς ἀντιλήψεως οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸν Κρήτης θεσπέ-
 σιον Ἀνδρέαν, εἶδον, «τῷ μηδὲ ὄραν τὸ ὄντως ὄραν εἰσδε-
 δεγμένοι καὶ τῷ πάσχειν τὰ θεῖα τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἰσθησιν
 20 προσιέμενοι»²; Τί γάρ; οὐ δαιμονιώδης ἢ χεῖρων διανοίας ἐπὶ
 τῶν τοιούτων ἔκστασις; Δαιμονιώδη τοίνυν ἔπαθον ἔκστασιν, ὡς
 τῆς ἀνηκούστου ἀκοῆς, οἱ τοῦ κυρίου μύσται, καίτοι κοινῇ λέ-
 γειν παρελάβομεν πρὸς τὸν Χριστὸν ὅτι «τὸ ἄσχετον τῆς σῆς
 φωτοχυσίας καὶ ἀπρόσιτον τῆς θεότητος θεασάμενοι τῶν ἀποστό-
 25 λων οἱ πρόκριτοι ἐπὶ τοῦ ὄρους, τὴν θείαν ἠλλοιώθησαν ἔκστα-
 σιν»³; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀλόγως καὶ κτίσμα λέγων τὸν θεόν, ὃ τὰς
 οὐσιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ κτιστὰς ἀποφαινόμενος; Οὐ γὰρ ἂν
 τοῦτο φαίη τις νοῦν ἔχων ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀγαθότης καὶ ζωή,
 ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ ἔστιν· οὐ γὰρ τὸ οὐσιώδες ἢ τὰ
 30 οὐσιώδη ἔχουσα· κατὰ δὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ἔταν τὴν
 ὑπερούσιον κρυφιότητα θεὸν ἢ ζῶν ἢ οὐσίαν ὀνομάσωμεν, οὐδὲν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 14 αὐτοῖς Mf 16 αἰσθητικῆς C₃ 20 προιέμε-
 νοι A₁ χεῖρον A₁ 22 μύσται. Mf μύσται; V₂

1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 BC.

2. *Λόγος 7 εἰς μεταμόρφωσιν*, PG 97, 949 C.

3. Ἀπόστιχα ἐσπερινοῦ 6ης Αὐγούστου, τρίτον στιχηρόν.

ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς ἐκδιδομένας ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προ-
νοητικᾶς δυνάμεις»¹. Δυνάμεις μὲν οὖν αὗται οὐσιώδεις, ὑπερού-
σιον δέ, μᾶλλον δὲ καὶ αὐθυπερουσίως ὑπερούσιον², τὸ ταύτας
τὰς δυνάμεις συνειλημμένως τε καὶ ἐνιαίως ἔχον· οὕτω τοίνυν
5 καὶ τὸ θεουργὸν ἐκεῖνο φῶς οὐσιώδές ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ οὐ-
σία τοῦ θεοῦ.

24 Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος προΐων, οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καὶ
πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν θεοῦ κτιστὴν εἶναι ἀποφαίνεται,
καίτοι τῶν ἀγίων λεγόντων φανερώς ὅτι τῆς ἀκτίστου φύσεως
10 καὶ τὰ φυσικὰ πάντα καὶ πᾶσα δύναμις τε καὶ ἐνέργεια ἀκτι-
στός ἐστιν, ὥσπερ καὶ τὰ τῆς κτιστῆς φύσεως κτιστά. «Ἄλλὰ
πῶς», φησὶν, «οὐκ ἔστιν ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ, εἴπερ
δεσποτικούς φέρει χαρακτῆρας, εἰ πάσης ὀρωμένης τε καὶ νοου-
μένης κτίσεως ἐπέκεινα, τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν, τὸ ὑπὲρ νόησιν, τὸ
15 κυρίως ὄν, τὸ αἰεὶ ὄν, τὸ ἄϋλον, τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ταῦτα παρ'
ὁμῶν ἐνυπόστατον λεγόμενον; Πῶς δὲ τοῦ τοιούτου φωτὸς τὴν
οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἐπέκεινά φατε»; Ταῦτα δὲ οὐ διαπορητικῶς ἐ-
κεῖνος λέγει, ποθῶν παρά του τῶν ἀπάντων εὐκρίνειαν τῶν ἀ-
σαφῶν ἢ λύσιν τῶν ἀπόρων, ἀλλ' ἡμᾶς ἐξελέγχει, ὡς νομίζει,
20 μᾶλλον δὲ προθέμενος ἐλέγχειν, εἰθ', ὡς μὴ δυνάμενος, μανεῖς
ἐξυβρίζει καθ' ἡμῶν, νῦν μὲν ἀθλίως διεφθάρθαι τὸ κριτικὸν τῆς
ψυχῆς ἰσχυρίζόμενος, νῦν δὲ τῶν πώποτε³ αἰρετικῶν ἐκείνων
Μασσαλιανῶν ἰσους τε καὶ χεῖρους λέγων, ἄλλοτε δυσσεβεῖς καὶ
πολυθέους· ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ἀσεβεῖς καὶ ἀθέους καὶ παντάπασιν
25 ἀλιτηρίους καλεῖν παρητήσατο. «Διθεῖται» δὲ ἐστιν⁴, ὡς αὐτὸς
καὶ διὰ γραμμάτων καὶ διὰ στόματος ἰσχυρίζεται καὶ περιαιγ-
γέλλει πᾶσιν, ἢ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡμῖν ἐπωνυμία προσήκουσα,
καίτοι παρ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων πάσης ἡμᾶς ἄκων
ἐξαιρεῖται μέμφεως· ἐπεὶ γὰρ φησὶν ἐν ἡμᾶς λέγειν τὸ ἐπέκεινα
30 πάντων, καὶ τοῦτο τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην ἕνα θεὸν ἡμᾶς

A₁C₈L Σ₁V₂Mf

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 2, 7, PG 3, 645 A.

2. Βλ. αὐτόθι 5, 1 ἐξ., PG 3, 816 BC.

3. Ἄλλ' ὁ Βαρλαάμ κατὰ τὴν τότε συνήθειαν Μασσαλιανούς ἐκάλει καὶ τοὺς συγχρόνους του Βογομήλους.

4. Βλ. Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 1.

λέγειν μαρτυρεῖ, τὸ δὲ φῶς ἐκεῖνο οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐνέργειαν, ἣν οὐσίαν μίαν τε οὖσαν εἶπομεν καὶ ἐπέκεινα πάντων ὡς πάντα ἐνεργοῦσαν. Ἄλλ' οὐδ', εἰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας φαίημεν ἀχώριστον, σύνθετος ἢ
 5 ὑπερουσιότης ἐκείνη παρὰ τοῦτο ἔσται· ἢ γὰρ ἂν οὐδεμία ἦν ἀπλή οὐσία, εἶγε τοῦτο ἦν· οὐσίαν γὰρ φυσικῆς ἄνευ ἐνεργείας οὐδ' ἦντινοῦν ἂν ἴδοις. Δεσποτικούς δὲ πῶς οὐκ ἂν φέροι χαρακτῆρας τὸ θεοποιὸν φῶς, ὃ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας συνωσθεὶς 'θεότητος' προσεῖπες 'σύμβολον'¹;
 10 Ἐνυπόστατον δὲ οὐ τὸ αὐθυπόστατον ἐνταῦθα λεγόντων τῶν ἀγίων, πῶς ἄλλη τις οὐσία καθ' αὐτήν, ἢ πῶς ἕτερος δεύτερος θεὸς ὁ μὴ ὑπαρξὶν ἰδίαν ἔχων; Εἰ δὲ διὰ τὸ ἀναρχὸν εἶναι καὶ ταύτην τὴν ἐνέργειαν, ἀκτιστὸν τε καὶ ἀπερινόητον, θεὸν ἄλλον ἀπαρτίζεις ἐν ταῖς συνεταῖς σου ὑπονοίαις καὶ τὸ τοῦ θεοῦ θέ-
 15 λημα θεὸν ἡμῖν ἄλλον ἀπαρτίσεις, τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου λέγοντος· «ὡσπερ ἡ θεία φύσις ἢ τρισυπόστατος, ἀναρχος, ἀκτιστος, ἀπερινόητος, ἀπλή καὶ ἀσύνθετος ὁλότῃτι ὑπάρχει, οὕτω καὶ τὸ ταύτης θέλημα»². τὸ αὐτὸ δ' ἂν εἴποις καὶ ἐπὶ πασῶν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς.

25 20 «Ἄλλὰ θεοποιόν», φησί, «δῶρόν ἐστιν ἢ τοῦ θεοῦ μίμησις, ἕξις οὖσα τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμῆσεως ἀρχομένη καὶ τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατούμενη, ἐπεὶ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, ἐρμηνεύων πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ θεὸς ἐστιν, 'εἰ θεότητα', φησί, 'νοήσαις τὸ χρῆμα τοῦ θεο-
 25 ποιοῦ δώρου καὶ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καὶ ὑπεραγάθου»³. Ἄλλ', ὡγαθέ, πρῶτον μὲν ὁ ἅγιος τῷ μιμήματι τὸ ἀμίμητον προσέθηκεν· οὐ μᾶλλον οὖν μίμησις ἢ ἀμιμησία· πῶς οὖν εὐπαράδεκτος αὐτὸς ἔση θατέρα μερίδι μόνη προσθέμενος; Ἐπειτ' ἐκεῖνος δύο εἶπε, τὸ τε θεοποιὸν δῶρον καὶ τὸ ἀμίμητον
 30 μίμημα, ἐμοὶ δοκεῖν τοῦθ' ἡμᾶς διδάσκων ὡς εἰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ θεωθῆναι ἀνθρωπὸν ἀδύνατον, ἀφωμοιωμένον τῷ ἀμιμήτῳ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 παρὰ: κατὰ 7 φέρη A₁C₂Σ₁V₂Mf 18 εἴπης Σ₁ 23 πως Mf

1. Ἀνωτέρω ἐν παραγρ. 10.

2. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 268 D.

3. Ἐπιστολή 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

θεῶν διὰ μιμήσεως, ἀλλὰ δεῖ μιμῆσθαι τὸν ἀμίμητον· οὕτω γὰρ ἂν τύχοι τοῦ δώρου τοῦ θεοποιοῦ καὶ θεὸς θέσει χρηματίσειε. Δύο τοίνυν τοῦ μεγάλου τὰ παρεκτικὰ φαμένου τῆς θεώσεως, αὐτὸς θάτερον ἐξέκοψας, παραχαράξας ἀλλ' οὐκ ἐξηγησάμενος·
 5 καὶ ἀποξέσας μὲν τὸν σύνδεσμον, ἀντ' αὐτοῦ δὲ προσγράψας τὴν ἀντωνυμίαν, οὕτω τὸ ῥητὸν ἡμῖν δῆθεν διευκρινῶν ἀνέγγως· «εἰ θεότητα καὶ ἀγαθότητα νοήσεις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου, αὐτὸ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου».

- 26 Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φυσικὴν ἔξιν λέγεις τὴν χάριν τῆς θεώ-
 10 σεως, τουτέστι δυνάμειως φυσικῆς ἐντελέχειάν τε καὶ φανέρωσιν, ἀφ' οὗ τῆ τῶν Μασσαλιανῶν ὄντως, ὡς οὐκ οἶσθα, περιπέπτω-
 κας ἀπάτη· φύσει γὰρ ἔσται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην θεὸς ὁ θεοού-
 μενος, εἰ κατὰ φυσικὴν δύναμιν ἢ θέωσις ἔσται καὶ τοῖς ὄροις
 τῆς φύσεως ἐμπεριλαμβάνεσθαι πέφυκε. Μὴ τοίνυν τὴν σαυτοῦ
 15 περιτροπήν τῶν ἀσφαλῶς ἐστώτων λέγε, μηδὲ μῶμον τοῖς ἀνω-
 μήτοις τὴν πίστιν ἐπιχειρεῖ προστρίψασθαι, τὰ πρὸς ἀλήθειαν
 αἴσχη σὰ τοῖς ἄλλοις ἀποματτόμενος, μᾶλλον δ' ἀναιδῶς ἐκεί-
 νων ὡς τοιοῦτων καταψευδόμενος. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς διδάσκου
 παρὰ τῶν εἰδότην ἢ παρὰ τῶν ὑπ' ἐκείνων δεδιδαγμένων, ὡς
 20 ἄσχετός ἐστι παντάπασιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις, οὐκ ἔχουσα τὴν
 οἴανοῦν δεκτικὴν ἑαυτῆς ἐν τῇ φύσει δύναμιν· ἐπεὶ οὐκέτι χά-
 ρις ἐστίν, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν ἐνεργείας φανέ-
 ρωσις, καὶ οὐδὲ παράδοξον ἔσται τὸ γενόμενον, εἰ κατὰ δεκτι-
 κὴν δύναμιν φύσεως ἢ θέωσις εἴη· φύσεως γὰρ ἂν εἰκότως ἔρ-
 25 γον, ἀλλ' οὐ θεοῦ δῶρον ἢ θέωσις εἴη, καὶ δυνήσεται καὶ φύσει
 θεὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι καὶ κυρίως προσαγορεύεσθαι· οὐδὲ γὰρ
 ἄλλο τι καθέστηκεν ἢ κατὰ φύσιν τῶν ὄντων ἐκάστου δύναμις
 ἢ φύσεως πρὸς ἐνέργειαν ἀπαράβατος κίνησις. Πῶς δὲ καὶ ἐξί-
 στησιν ἑαυτοῦ τὸν θεοούμενον ἢ θέωσις, εἰ τοῖς ὄροις τῆς φύσεως
 30 αὐτὴ περιείληπται, συνιδεῖν οὐκ ἔχω.

A₁C₃LΣ₁V₂Mf 7 νοήσαις I.

1. Βλ. Μαξίμου, *Πρὸς Θαλάσσιον* 22, 5, PG 90, 324 A. Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ, ὡς καὶ εὐθὺς ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω, ὁ Παλαμᾶς στηρίζεται εἰς τὸν Μάξιμον.

27

Ἐπὲρ φύσιν τοίνυν καὶ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις καὶ ἀπείρως τὰ τοιαῦθ' ἀπαντα κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον¹ ταύτης ἀποδεῖ· ἀρετὴ μὲν γὰρ πᾶσα καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν τοῦ θεοῦ μίμησις πρὸς τὴν θεῖαν ἔγνωσιν ἐπιτήδειον ποιεῖται τὸν κεκτη-
 5 μένον, ἡ δὲ χάρις αὐτὴν τελεσιουργεῖ τὴν ἀπόρρητον ἔγνωσιν· δι' αὐτῆς γὰρ ὄλος μὲν ὄλοις τοῖς ἀξίοις ὁ θεὸς περιχωρεῖ², ὄλω δὲ ὄλοι περιχωροῦσιν ὀλικῶς οἱ ἅγιοι τῷ θεῷ, ὄλον ἀντιλαβόν-
 10 τες ἑαυτῶν τὸν θεὸν καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναβάσεως οἶον ἔπα-
 θλον αὐτὸν μόνον κτησάμενοι τὸν θεόν, «ψυχῆς πρὸς σῶμα περι-
 φύντα τρόπον, ὡς οἰκείους μέλεσι»³, καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι κατα-
 ξιώσαντα διὰ τῆς ἐνυποστάτου κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁ-
 γίου πνεύματος υἰοθεσίας. Ὅταν οὖν ἀκούσης ἐνδημεῖν ἡμῖν διὰ
 τῶν ἀρετῶν τὸν θεὸν ἢ διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν τοῦτον
 ἐν ἑαυτοῖς⁴, μὴ τοῦθ' ἀπλῶς νόμιζε θέωσιν, τὴν τῶν ἀρετῶν
 15 κτῆσιν, ἀλλὰ τὴν δι' ἀρετῶν προσγινομένην τοῦ θεοῦ λαμπρό-
 τητα καὶ χάριν, καθάπερ καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος⁵, ὅτι ψυ-
 χὴ τὰς φυσικὰς ὁρμὰς οἰκεία τε ἀσκήσει καὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ
 πνεύματος συναυξήσασα, ἀξία γίνεται ἐν τῇ δικαίᾳ τοῦ θεοῦ
 κρίσει τῆς χάριτι τοῦ θεοῦ δεδομένης λαμπρότητος τοῖς ἁγίοις.
 20 Ὅτι δὲ φῶς ἡ χάριτι τοῦ θεοῦ διδομένη λαμπρότης, μαθήσῃ
 παρὰ τοῦ λέγοντος, «φῶς ἡ ἐκεῖθεν λαμπρότης τοῖς ἐνταῦθα κε-
 καθαρμένοις, ἡνίκ' ἂν ἐκλάμψωσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος⁶, ὧν
 ἴσταται ὁ θεὸς ἐν μέσῳ, θεῶν ὄντων⁷ καὶ βασιλέων, διαστέλλων
 καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος»⁸. Ὅτι δὲ ὑ-
 25 περουράνιον ἐστὶ τοῦτο καὶ ὑπερκόσμιον, οὐδεὶς ἀντερεῖ· οὐκ οὖν
 ὅστις, «τὸ ὑπερουράνιον», φησὶ, «φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγ-
 γελίαις ἐκδέχεται», περὶ οὗ καὶ Σολομὼν λέγει, «φῶς δικαίοις
 διαπαντός»⁹· καὶ ὁ ἀπόστολος, «εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ τῷ ἰκα-
 νώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί»¹⁰.

A₁C₃L Σ₁V₂Mf

6 ὄλος μὲν διττογρ. Σ,

18 αὐξήσει L

1. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1237 D.

2. Αὐτόθι, 1076 C.

3. Αὐτόθι, 1088 BC.

4. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 2, 4, PG 32, 229 B.

5. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 16, 40, PG 32, 141 AB.

6. Ματθ. 13, 43.

7. Ψαλμ. 81, 1.

8. Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.

9. Παροιμ. 13, 9.

10. Κολ. 1, 12 (ὑμᾶς).

28 Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ σπουδῆς καὶ μελέτης ἐγγίνεσθαι τῷ σοφίαν λέγοντες, οὐκ αὐτὸ τοῦτο τὴν σπουδὴν ἢ τὴν μελέτην σοφίαν φασκόμεν, ἀλλὰ τὸ δι' αὐτῶν προσγεγόμενον. Ἄλλως τε καὶ διαφόρως ἐνδημῶν ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ κύριος, κατὰ τὴν ἀξίαν
 5 καὶ τὸν τρόπον τῶν ζητούντων αὐτόν· ἐτέρως μὲν γὰρ τῷ πρακτικῷ, ἐτέρως δὲ τῷ θεωρητικῷ καὶ τῷ ἐποπτικῷ ἄλλως, καὶ ἄλλως μὲν ἢ ἀνθρώποις σπουδαίοις, ἐτέρως δὲ θεοῖς ἤδη γεγονόσιν. Ἄλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν ἐποψίαν πολλαὶ διαφοραὶ· καὶ τοῖς προφήταις γάρ, τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δ' ὕπαρ, δι' αἰ-
 10 νιγμάτων μέντοι καὶ ἐσόπτρων, τῷ δὲ Μωυσῆ «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»¹ ὤφθη. Θεοῦ δὲ δρασιμῶν ἀκούων ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, ἀναμνήσθητι τοῦ λέγοντος², «θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν, καὶ τὴν ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον
 15 ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι μυστικὴν ἔνωσιν πρὸς τὸν θεόν, καθ' ἣν τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος, καὶ τὴν τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ πατρὸς ἐπίκλησιν, σύμβολον οὔσαν τῆς ἐνυποστάτου τε καὶ ἐνυ-
 20 πάρκτου κατὰ δωρεὰν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος υἱοθεσίας, καθ' ἣν τῆ ἐπιφοιτήσει τῆς χάριτος υἱοὶ θεοῦ χρηματίζουσι τε καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἅγιοι».

29 Τοῦτο τοίνυν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλαχοῦ μὲν ἄρχιφωτον ἀκτίνα καὶ θεουργικὸν³ καλέσας φῶς, ἐνταῦθα δὲ θεοποιὸν δῶρον καὶ ἀρχὴν θεότητος⁴, δηλαδὴ θεώσεως, πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν, τουτέστιν ὑπὲρ ἀρχὴν θεότητος, ὑπάρχει ὁ θεός, ἀποκρινόμενός φησιν ὡς εἰ θεὸν ἀκούων ὁρώμενον «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων»⁵, καὶ ψυχῆς πρὸς σῶμα τρόπον τοῖς ἀξίοις ὡς οἰκείοις μέλεσι περιφυόμενον καὶ κατὰ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 3 δ' Mf 18 δεκτοὶ V₂

1. Ἀριθ. 12, 8, βλ. 2, 3, 59.

2. Μαξίμου, Πρὸς Θαλάσσιον 61, PG 90, 636 CD ἐξ. καὶ ἰδίως σχόλιον 16, αὐτ. 644 C. Βλ. 1, 3, 20· 3, 3, 13.

3. Περὶ οὐρανίου ἱεραρχίας 3, 3, PG 3, 165 A.

4. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

5. Ἀριθ. 12, 8.

τοσοῦτον ἐνούμενον αὐτοῖς ὡς ὄλον μὲν αὐτὸν περιχωρεῖν ἐκεί-
 νοις ὄλοις, ὄλους δὲ αὐτοὺς αὐθις ὀλικῶς ἐκείνω, καὶ πνεῦμα
 δι' υἱοῦ πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς χερόμενον¹, ἀλλ' οὐ κτιζόμενον, καὶ με-
 ταλαμβανόμενον ἡμῖν καὶ δι' ἡμῶν λαλοῦν, ταῦτα τοίνυν ἀκούων,
 5 εἰ μὴ κατὰ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν νομίσεις δρᾶσθαι τὸν θεόν,
 ἀλλὰ κατὰ τὴν θεοποιὸν δωρεάν τε καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν
 χάριν τῆς υἱοθεσίας, τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυ-
 πόστατον ἔλλαμψιν, εἰ τοῦτο νοήσεις θεότητος ἀρχήν, τὸ θεο-
 ποιὸν δῶρον, τὸ μετεχόμενον καὶ δρώμενον καὶ ἐνούμενον ὑπερ-
 10 φυῶς, ὑπὲρ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐστὶν ἢ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ
 θεοῦ. Ἐκείνη μὲν γὰρ σχέσις, εἰ καὶ μὴ φυσικὴ, καὶ ἄσχετος,
 οὐχ ὡς ὑπερφυῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς σχέσις· πῶς γὰρ ἢ σχέσις
 σχέσιν αὐθις ἔξει; Ἡ δὲ οὐσία τοῦ θεοῦ οὐχ ὡς σχέσις ἄσχε-
 15 τος, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῶν τῶν ὑπερφυῶν σχέσεων ἐπέκεινα. Κα-
 κείνης μὲν ἐκάστω τῶν ἡξιωμένων οἰκείως τε καὶ καταλλήλως
 πᾶσι μέτεστιν· ἢ δὲ οὐσία τοῦ θεοῦ καὶ πάντων τῶν μεθεκτῶν
 ὑπερεξήρηται.

30 Ὁ δὲ «τὸ θεοποιὸν δῶρον ἔξιν» λέγων «τελειωτικὴν τῆς λο-
 γικῆς φύσεως ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομένην καὶ τοῖς
 20 ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατουμένην»², καὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ εὐαγ-
 γελίῳ δῆλός ἐστιν ἀντιταττόμενος. Εἰ γὰρ ἢ θέωσις τελειοὶ τὴν
 λογικὴν φύσιν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ταύτην ποιεῖται τοὺς θεοειδεῖς,
 ἔξιν οὐσα τῆς λογικῆς φύσεως, ὡς ἐκ φυσικῆς δυνάμεως προελ-
 θούσης εἰς ἐνέργειαν, οὐχ ὑπὲρ φύσιν γίνονται οἱ ἅγιοι θεοῦ-
 25 μνοι, οὐδ' ἐκ θεοῦ γεννῶνται³, οὐδὲ πνευμά εἰσιν, ὡς ἐκ πνεύ-
 ματος γεγεννημένοι⁴, οὐδὲ μόνοις «τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνο-
 μα αὐτοῦ τέκνα θεοῦ γενέσθαι» ὁ Χριστὸς «ἐξουσίαν ἔδωκεν»⁵
 ἐπιδημήσας· καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας γὰρ αὐτοῦ πᾶσιν ἐνυπῆρχεν
 30 ἔθνεσιν, εἰ γε φυσικῶς ἔνεστι τῇ λογικῇ ψυχῇ καὶ νῦν τοῖς νῦν δυσ-
 σεβέσι τε καὶ ἀσεβέσιν ἅπασιν. Ἔτι, εἰπερ ἢ θέωσις ἔξιν ἐστὶ
 τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως, οἱ Ἕλληνες λογικοὶ τελείως

A, C₃L Σ₁V₂Mf 14-15 κακείνη Mf 17 ὑπεξήρηται A₁ 31 τε-
 λειωτικὴ παραλ. A₁

1. Τίτ. 3, 6. Βλ. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου 5, PG 29, 772 D.

2. Ἀνωτ. παραγρ. 25.

3. Ἰω. 1, 13.

4. Ἰω. 3, 6.

5. Ἰω. 1, 12.

οὐκ ἦσαν, ἀλλ' οὐδ' οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι· τοιγαροῦν οὐ κακῶς
 τῇ γνώσει χρῶνται, τῆς δὲ κατ' αὐτὴν φυσικῆς ἕξεως ἐστέρη-
 νται. Πῶς οὖν δικαίως ὑπεύθυνοι; Καὶ μὴν οὐκ εἶναι μᾶλλον
 οὐσίας οὐσίαν καὶ οἱ ἕξω φασὶ σοφοί. Πῶς οὖν ἄγγελοι ἀγγέ-
 5 λων λογικοὶ μᾶλλον ἢ ψυχὴ ψυχῆς; Οἱ γὰρ ἀτελεῖς τὴν ἡλι-
 κίαν οὐκ ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ σώματος ἔ-
 χουσι τὸ ἀτελές. Ἄρ' οὖν θέωσις ἢ τὸ φρονεῖν διδοῦσα ἡλικία;
 καὶ γνωστικωτέρους δὲ μᾶλλον ἄλλους ἄλλων, οὐ παρὰ τὴν τῆς ψυ-
 χῆς φύσιν πεφυκέναι λογιζόμεθα, παρὰ δὲ τὴν τοῦ σώματος κρᾶσιν;
 10 Ἄρ' οὖν θέωσις ἢ τελεστικὴ πρὸς εὐφυῖαν κρᾶσις; Καὶ τὴν εὐφυῖαν
 δὲ δῶρον οὖσαν ἴσμεν θεοῦ, τὴν δὲ γνώσιν οὐ μόνον θεοῦ δῶρον,
 ἀλλὰ καὶ τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν· οὐ δῶρον δὲ
 θεοποιόν, οὐ γὰρ ὑπερφυές, ἐκείνου ὄντος ὑπὲρ φύσιν. Εἶεν δ'
 ἂν καὶ πάντες, οἱ μὲν μᾶλλον οἱ δ' ἦττον, θεοὶ δ' ὁμοῦς ἀπαξά-
 15 παντες ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι· ἀεὶ δὲ ἀτελεῖς θεοὶ καὶ ἡμί-
 θεοὶ τὸ δαιμόνιον φύλον. Οὐκ ἄρα θέωσις ἢ ἕξις αὕτη, ἣτις γάρ
 ποτ' ἂν εἴη τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως ἕξις, εἴτε γνώσις,
 εἴτε κρᾶσις, εἴτε εὐφυῖα σώματός τε καὶ ψυχῆς, θύραθεν ἢ οἴ-
 κοθεν προσγινομένη, λογικοὺς ἀκριβῶς οἷς ἂν ἐπιγένοιτο τελεί-
 20 σειεν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ θεοῦς.

31 Ἄλλὰ γάρ, ὅπερ ἀνωτέρω δέδεικται¹, τὴν μὲν ἐκ πίστεως
 εἰς ἐνέργειαν προβάσαν υἱοθεσίαν καὶ τὴν θεοποιὸν δωρεὰν ταύ-
 την οἱ ἅγιοι σαφῶς ἐνυπόστατον φασιν· οὗτος δὲ τὴν θεομιμη-
 σίαν ἦν θεαρχίαν καὶ θεοποιὸν δῶρον μόνος ἀπάντων ὑπενόη-
 25 σεν, οὐκ ἐνυπόστατον εἶναι διισχυρίζεται· τοιγαροῦν ἕτερα ἐστὶ
 παρὰ τὴν τοῖς πατράσιν ἐγγεγεννημένην τε καὶ ἐγνωσμένην θέω-
 σιν. Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος οὐκ ἐνυπόστατον μόνον εἶπε ταύτην,
 ἀλλὰ καὶ ἀγένητον, καὶ οὐκ ἄκτιστον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπερί-
 γραπτον καὶ ὑπέρχρονον, ὡς καὶ τοὺς αὐτῆς εὐμοιρηκότας δι'
 30 αὐτὴν ἀκτίστους, ἀνάρχους καὶ ἀπεριγράπτους τελέσαι², καίτοι
 διὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονότας. Οὗτος δέ, «ἂ μὴ
 ἐώρακεν ἐμβατεύων»³, κτιστὴν καὶ φυσικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον ἰσχυ-

A₁C₃L Σ₁V₃Mf 15 μετὰ ἄγγελοι προστ. καὶ ἄνθρωποι διττογρ. A₁

1. Παράγρ. 9, 18.

2. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1137 κ. ἐ.

3. *Κολ.* 2, 18.

ρίζεται τὴν θέωσιν εἶναι, σαφῶς παρ' ἑαυτοῦ δημιουργῶν αὐτὴν, ἀφ' ἧς καὶ τὸν θεὸν δηλὸς ἐστὶν εἰς κτίσμα κατασπῶν. Ἡ μὲν γὰρ θέωσις, κατὰ τοὺς πατέρας, οὐσιώδης ἐστὶν ἐνέργεια θεοῦ· ἧς δὲ οὐσίας αἱ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, κτιστὴ καὶ αὐτὴ
 5 ἐξ ἀνάγκης. Ταύτη δὲ τῇ ἀτοπίᾳ πολυτρόπως ἂν τις ἴδοι καὶ πολλάκις τὸν ταλαίπωρον τοῦτον περιπίπτοντα· οὐ γὰρ ἐρυθριᾷ πάσας τὰς ἐμφύτους τοῦ θεοῦ δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας κτιστὰς ἀποφαινόμενος, καίτοι ναδὸν θεοῦ ζῶντος τῶν ἀγίων ἔκαστον εἶναι· πεπιστεύκαμεν διὰ τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν. Πῶς οὖν
 10 ναδὸς θεοῦ τὸ τοῦ κτίσματος οἰκητήριον; πῶς δὲ τούτων ἕκαστος ἄκτιστος διὰ τὴν χάριν, εἰ κτιστὴ; Ἐκεῖνο δὲ μοι καὶ λίαν θαυμάζειν ἔπεισι, πῶς καὶ αὐτὸς θεουργικὸν λέγων ὑπὸ τῶν πατέρων καλεῖσθαι τὸ ἐν τῷ Θαδωρίῳ λάμπαν φῶς, εἰτ' αὐτὸς θεοποιὸν δῶρον τοῦτο λέγειν οὐκ ἀνέχεται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεο-
 15 ποιὸς δωρεὰ τοῦ πνεύματος ἐνέργειά ἐστι θεοῦ, ὁ δὲ θεὸς ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, — ἡ γὰρ ὑπερουσιότης ἀνώνυμος ἐστὶν αὐτοῦ, εἴπερ ἐξ ἀρετῆς μόνης καὶ σοφίας ἡ θέωσις ὑπῆρχεν — οὐκ ἂν θεὸς ὡς ἔχων θεοποιὸν ἐνέργειαν ἔκαλεῖτο ὁ θεός, τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς ταύτην αὐτοῦ δήλην ποιούσης τὴν
 20 ἐνέργειαν. Ἄλλ' οὐδ' ἂν ὑπέρθεος ἦκουεν, ὡς ταύτης τῆς θεότητος ἐπέκεινα ὑπάρχων· ἀπέχρησε γὰρ ἂν αὐτῷ ὑπέρσοφον καὶ ὑπεράγαθον καὶ τὰ τοιαῦτα λέγεσθαι. Τοιγαροῦν ἄλλο παρὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν ἡ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς θεώσεώς ἐστι.

32 Τῶν τοῦ καλοῦ τοίνυν Βαρλαάμ εἰς ἡμᾶς λοιδοριῶν ἀλογή-
 25 σαντες—οὐ γὰρ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τοὺς πατέρας ἀναφέρονται· τούτων γὰρ εἰσι τὰ ὑδρισμένα δόγματα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκείνων ἄπτεται· πτύων γὰρ τις, ὃ φασιν, εἰς οὐρανόν, οὐ τὸν οὐρανὸν ἀλλ' ἑαυτὸν ποιεῖ κατάπτυστον—οὐκοῦν ἡμεῖς παρ' οὐδὲν τὰς βδελυρὰς ταύτας βλασφημίας ἡγησάμενοι, ὡς ἂν εἰ διαπορητικῶς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 5 ἴδη A₁C₂Σ₁V₂Mf 13 τῷ παραλ. L 14 ἐπεὶ L

1. Α' Κορ. 3, 17 κ. ἀ.

2. Αἱ ἐπωνυμίας τοῦ Θεοῦ προέρχονται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν του. Βλ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 189, 8, PG 32, 696, Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 30, 18, PG 36, 128 A, Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων 12, 2, PG 3, 969 C. Ἡ παροῦσα ὀνομασία 'Θεός' ἐκ τῆς 'θεώσεως' εἶναι ταυτολογικὴ.

ἤρετο, τί ποτ' ἄρα θέωσις ἐστίν, ἀποκρινοῦμεθα πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ κυρίου δύναμιν. Ἐνέργειαν θεοῦ θεοποιόν, ὧ βέλτιστε, ἀκούων καὶ πνεύματος χάριν θεουργόν, μὴ πολυπραγμόνει, μηδὲ ζήτει, πῶς μὲν τοῦτο, πῶς δ' ἐκεῖνο, 5 πῶς δὲ μή, καὶ ταῦτα ταύτης ἄνευ μὴ γενήσεσθαι μέλλων ἐν θεῷ, κατὰ τοὺς περὶ αὐτῆς εἰπόντας, ἀλλὰ τῶν ἔργων ἔχου, δι' ὧν ἐκεῖνης τεύξῃ· τότε γὰρ καὶ ταύτην εἶση κατὰ τὸ ἐγχωροῦν· μόνος γὰρ ὁ πείρα μαθὼν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον¹. Ὁ δὲ πρὸ τῶν ἔργων τὴν εἶδῃσιν 10 ζητῶν, τοῖς πεπειραμένοις μὲν πιστεύων, λαμβάνει τι τῆς ἀληθείας Ἰνδαλμα, παρ' ἑαυτοῦ δὲ διανοοῦμενος καὶ τοῦ Ἰνδάλματος διαπεσών, εἶθ' ὡς εὐρηκῶς μέγα φυσᾶται καὶ πολὺς κατὰ τῶν πεπειραμένων ὡς πεπλανημένων πνεῖ. Μὴ πολυπραγμόνει τοίνυν, ἀλλ' ἔπου τοῖς πεπειραμένοις, μάλιστα μὲν ἔργοις, εἰ δὲ μή 15 τούτοις, τοῖς λόγοις γοῦν, ἀρκούμενος ταῖς παραδειγματικαῖς ἐκφάνσεσιν αὐτῆς· ἡ γὰρ θέωσις ὑπερώνυμος. Διὸ καὶ ἡμεῖς πολλὰ περὶ ἡσυχίας συγγραψάμενοι, νῦν μὲν τῶν πατέρων προτρεψαμένων, νῦν δὲ τῶν ἀδελφῶν αἰτησαμένων², οὐδαμοῦ περὶ θεώσεως ἀναγράψαι τεθαρρήκαμεν· νῦν δ' ἐπείπερ ἀνάγκη λέγειν, 20 ἔροῦμεν, εὐσεβῆ μὲν τῇ τοῦ κυρίου χάριτι, παραστῆσαι δὲ οὐχ ἱκανά· καὶ λεγομένη γὰρ ἄρρητος ἐκεῖνη μένει, μόνοις ἐνώνυμος, κατὰ τοὺς πατέρας φάναι, τοῖς εὐμοιρηκόσιν αὐτῆς.

33 Ἡ φύσει τοιγαροῦν θεότης, ἡ ἀρχὴ τῆς θεώσεως³, ἐξ ἧς ὡς αἰτίας ἀμεθέκτου τὸ θεοῦσθαι τοῖς θεουμένοις ἐστίν, αὕτη τοίνυν 25 ἡ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτη μακαριότης⁴ ἀόρατός ἐστι καθ' ἑαυτὴν αἰσθήσει τε καὶ νῷ, ἀσωμάτῳ τε καὶ σώματι συνδεδεμένῳ· καὶ ἐκστῆ ἑαυτοῦ τι τούτων ἐπὶ τὸ κρεῖττον θεωθέν· μόνῳ γὰρ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠγνωμένῳ νῷ καὶ σώματι εἶναι τε

A₁C₃L Σ₁V₂Mf   1 ἤρετό τι Mf   ἄρα κώδ. Mf   6 μετὰ ἀλλὰ
προστ. καὶ A₁   12 φυσᾶται L   16 ἐμφάσεσιν A₁L   21 ἐπώ-
νυμος Mf   27 τί L

1. Βλ. τοῦ Χρυσοστόμου κατωτέρω 3, 3, 3, *Εἰς Ἡσαΐαν* 1, PG 56, 14.

2. Τὰ ἕξ προηγούμενα βιβλία, ἐξ ὧν τὰ τρία πρῶτα εἶναι ἀπαντήσεις εἰς ἀδελφόν.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* 1, 4, PG 3, 376 B.

4. Αὐτόθι 1, 3, PG 3, 373 D.

καὶ γενέσθαι θεατὴ πιστεύεται, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν οἰκείαν φύ-
 σιν ἑαυτῶν. Μόνα γὰρ ἐκεῖνα «παρουσία τοῦ χρίοντος ὄλου»¹
 ἐθεώθησαν καὶ τὴν ἴσην ἐνέργειαν τῇ θεούσῃ οὐσίᾳ προσελά-
 βοντο, πᾶσαν αὐτὴν ἀνελλιπῶς χωρήσαντα καὶ δι' ἑαυτῶν ἐκ-
 5 φήναντα· καὶ γὰρ «ἐν τῷ Χριστῷ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος
 σωματικῶς» κατὰ τὸν ἀπόστολον «οἰκεῖ»². Διὸ καὶ τῶν ἀγίων εἰ-
 σὶν οἱ μετὰ τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ θεοῦ ἐπιδημίαν οἶόν τι πέλαγος
 ἀπεριόριστον τὸ φῶς ἐκεῖνο εἶδον, ἐξ ἐνδὸς δίσκου, τοῦ προσκυ-
 νητοῦ δηλονότι σώματος³, παραδόξως προχεόμενον, ὡς καὶ οἱ
 10 ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρους. Οὕτω μὲν οὖν ἡ ἀπαρχὴ τεθέεται τοῦ
 ἡμετέρου φυράματος. Ἡ δὲ τῶν τεθεωμένων ἀγγέλων καὶ ἀνθρώ-
 πων θέωσις οὐχ ἡ ὑπερουσιὸς ἐστὶν οὐσία τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῆς
 ὑπερουσιῶν οὐσίας τοῦ θεοῦ ἐνέργεια, τοῖς τεθεωμένοις ἐνυπάρ-
 χουσα, οὐχ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ τεχνητῷ—οὕτω γὰρ τοῖς δημιουρ-
 15 γικῶς προηγημένοις ἔνεστιν ἡ προαγαγοῦσα ταῦτα δύναμις, ἐπι-
 φαινομένη πᾶσιν ἢ καὶ ἐμφαινομένη—, ἀλλ' «ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ
 ἀναλαβόντι αὐτήν», κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον⁴. Διὸ καὶ ὄργα-
 γὰ εἰσι τοῦ ἀγίου πνεύματος οἱ ἅγιοι, τὴν αὐτὴν ἐκεῖνῳ προσ-
 ειληφότες ἐνέργειαν· καὶ ἡ τῶν λεγομένων πίσις ἐτοίμη τὰ χα-
 20 ρίσματα τῶν ἰαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων⁵, ἡ πρόγνω-
 σις, ἡ μὴ ἀντιλεγόμενη σοφία ἦν καὶ «πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἡμῶν»⁶
 ὁ κύριος προσηγόρευεν⁶, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ πνεύ-
 ματος ἀγιαστικὴ μετάδοσις, ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν χορηγου-
 μένη τοῖς ἀγιαζομένοις μετ' αὐτούς· «κλήψομαι γὰρ ἀπὸ τοῦ
 25 πνεύματος τοῦ ἐπὶ σὲ καὶ θήσω ἐπ' αὐτούς»⁷, πρὸς τὸν Μωυ-
 σῆν εἶπεν ὁ θεός, καὶ τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας ἐπιθέντος τοῖς
 δεκαδύο Ἐφεσίοις «ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλά-
 λουν τε» πάραυτα «γλώσσαις καὶ προεφήτευσον»⁸. Οὐκοῦν δταν
 μὲν τὴν οἰκείαν ἀξίαν τοῦ πνεύματος ἐγνωῶμεν, μετὰ πατρὸς

A₁C₁L Σ₁V,Mf 23 ἀγιαστικὴ: μυστικὴ V, 29 τοῦ πρὸ πατρὸς
 προστ. V₂

1. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 30, 21, PG 36, 132 B.

2. Κολ. 2, 9.

3. Βλ. μὴ ἀνιχνευθεῖσαν παράθεσιν ἐκ Βασιλείου ἐν 1, 3, 29.

4. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 26, 61, PG 32, 180 C.

5. Α' Κορ. 12, 9· 10· 28· 30.

6. Ματθ. 10, 20.

7. Ἀριθμ. 11, 17.

8. Πράξ. 19, 6.

αὐτὸ καὶ υἱοῦ θεωροῦμεν, ὅταν δὲ τὴν εἰς τοὺς μετόχους ἐνεργουμένην χάριν ἐνθυμηθῶμεν, ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ πνεῦμα λέγομεν, «ἐκχεόμενον πρὸς ἡμᾶς, οὐ κτιζόμενον, διδόμενον ἡμῖν, οὐ ποιούμενον, χαριζόμενον, οὐ δημιουργούμενον»¹. ἐνυπάρχον τοῖς
 5 μὲν ἀτελέσις ἔτι, κατὰ τὸν μέγαν αὐθις φάναι Βασίλειον, ὡσπερ τις διάθεσις «διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀνίδρυτον», τοῖς δὲ τελεωτέροις ὡς ἕξις ἐπίκτητος, ἔστι δ' ἐφ' ὧν ἐνερριζωμένη καὶ ταύτης μᾶλλον· «ὡς γὰρ ἡ δύναμις», φησί, «τοῦ ὄραν ἐν τῷ ὑγιαίνοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ἐν τῇ κεκαθαρμένη
 10 ψυχῇ»².

34 Τοιγαροῦν οὐχ ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ ἐστὶν ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἡ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ θεοῦ θεοποιὸς ἐνέργεια καὶ οὐδὲ αὕτη πᾶσα, εἰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀμέριστος ἐκείνη. Τίς γὰρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναται· ἂν ὀλην
 15 τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ πνεύματος, πλὴν τοῦ κυθηέντος ἐν παρθενικῇ νηδύι, παρουσίᾳ πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς τοῦ ὑψίστου δυνάμεως ἐπισκιάσει³; Διὸ καὶ «πᾶν» μὲν οὗτος ἐχώρησε «τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος»⁴, «ἐκ δὲ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν»⁵. Πανταχοῦ μὲν οὖν ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ·
 20 τὸ γὰρ πνεῦμα, φησί, πληροὶ πάντα⁶ κατὰ τὴν οὐσίαν· πανταχοῦ δὲ καὶ ἡ θέωσις, ἐνυπάρχουσα ἀφράστως ταύτῃ καὶ ἀχώριστος ἐκείνης οὐσα, ἅτε φυσικὴ δύναμις αὐτῆς. Ἄλλ' ὡσπερ τὸ πῦρ ἀφανές ἐστὶ μὴ προκειμένης ὕλης ἢ αἰσθητηρίου τοῦ χωροῦντος τὴν φωτιστικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, οὕτω δὴ καὶ ἡ θέωσις
 25 ἀθεώρητός ἐστι μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θεϊαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεῖας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ· ἐστὶ πᾶσα λογικὴ κεκαθαρμένη φύσις τὸ τῆς πολυειδοῦς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τηνικαῦτα καὶ αὐτὴ φῶς πνευματικὸν ὄραται, μᾶλλον δὲ κάκεινους
 30 φῶς ποιεῖ πνευματικόν. «Ἄθλον» γάρ, φησὶν, «ἀρετῆς θεὸν γε-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Βασιλείου, Ἐναγρεπτικὸς ἀπολογ. Ἐδνομίου 5, PG 29, 772 D.

2. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 26, 61, PG 32, 180 CD.

3. Λουκᾶ 1, 35.

4. Κολ. 2, 9.

5. Ἰω. 1, 16.

6. Σοφ. Σολ. 1, 7.

νέσθαι καὶ τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ καταστράπτεσθαι, τῆς ἡμέρας ἐκείνης υἷδον γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ· ἄλλος γὰρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὁ τὸ ἀληθινὸν φῶς ἀπαστράπτων, ὅς, ἐπειδὴν ἀπαξ ἐπιφάσει ἡμῖν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ πάντα
 5 τῇ φωτιστικῇ ἑαυτοῦ δυνάμει περιπτυσσόμενος, διηγεκὲς καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξιόις τὸ φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτὸς ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος»¹. Τότε γὰρ καὶ «οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος»². Ὡς ποῖος ἥλιος; Ὡς ἐκεῖνος δῆπουθεν ὁ τότε καὶ νῦν τοῖς ἀξιόις φαινόμενος.

35 10 Ὅρας ὅπως αὐτὴν προσκτῶνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης; Διὸ καὶ θεοσημίαι διάφοροι καὶ χορηγία πνεύματος ἁγίου τελεῖται δι' αὐτῶν. «Ὡς γὰρ ὁ περίγειος», φησὶν, «οὗτος ἀήρ ἀνωσθεις ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πνεύματος φωτοειδῆς γίνεται, τῷ καθαρῷ τοῦ αἰθέρος ἐναλλοιούμενος, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἀν-
 15 θρώπινος, καταλιπὼν τὸν θολερὸν τοῦτον καὶ αὐχμῶδη βίον, ἐπειδὴν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος φωτοειδῆς γένηται καὶ ἐμμιχθῆ τῇ ἀληθινῇ καὶ ὑψηλῇ καθαρότητι, διαφαίνεται πως καὶ αὐτὸς ἐν ἐκείνῃ καὶ ἀκτίνων ἐμπίπλεται καὶ φῶς γίνεται κατὰ τὴν τοῦ κυρίου ὑπόσχεσιν, ὅς τοὺς δικαίους λάμψειν ὡς ὁ ἥλιος»³ ἐ-
 20 πηγγείλατο»⁴. Τοῦτο καὶ ἐπὶ γῆς ὀρώμεν γινόμενον ἐπὶ κατόπτρου ἢ ὕδατος· δεξάμενα γὰρ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτῖνα, ἄλλην ἀφ' ἑαυτῶν ἀκτῖνα ποιεῖ. Καὶ ἡμεῖς τοῖνον, εἴτε καταλιπόντες τὸ περίγειον σκότος ἀνω γενοίμεθα, φωτοειδεῖς γενησόμεθα, τῷ ἀληθινῷ φωτὶ τοῦ Χριστοῦ ἐμπελάσαντες, εἴτε τὸ φῶς τὸ ἀλη-
 25 θινόν, «τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ λάμπον»⁵, καὶ μέχρις ἡμῶν καταδαίη, καὶ ἡμεῖς φῶς ἐσόμεθα, καθὰ πού φησι τοῖς μαθηταῖς ὁ κύριος⁶. Οὕτως ἡ θεοποιὸς δωρεὰ τοῦ πνεύματος φῶς ἐστὶν ἀπόρρητον καὶ φῶς ποιεῖ θεῖον τοὺς πλουτήσαντας αὐτὴν, οὐ φῶς μόνον

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 1 καθαρωτάτῳ L 4 ἐπιφάσει V₂ 12-13 οὗτος ἀήρ, φησὶν A₁ 25 τῇ παραλ. Σ₁V₂ 26 ποῖος Mf

1. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐν Γ' πρὸς Ἀκίνδονον 5, ἀποδίδεται εἰς τὸν Βασίλειον, ἀλλὰ δὲν ἀνιχνεύθη ὑφ' ἡμῶν. Βλ. συγγενὲς ἐν Περὶ Ἀγίου Πνεύματος 9, 23, PG 32, 109 AB.

2. Ματθ. 13, 43.

3. Ματθ. 13, 43.

4. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν, συγγενὲς πρὸς τὸ ἐν Ἰωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ 26, PG 88, 1033 B.

5. Ἰω. 1, 5.

6. Ματθ. 5, 14-16.

πληρώσασα τούτους αἰδίου, ἀλλὰ καὶ γνῶσιν καὶ ζωὴν θεοπρε-
 πῆ χαρισαμένη. Οὕτως ὁ Παῦλος οὐκέτι τὴν κτιστὴν ζωὴν, ἀλλὰ
 «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος αἰδίου ζωὴν» κατὰ τὸν θεῖον ἔζη Μά-
 ξιμον¹. οὕτως οἱ προφηταὶ ὡς ὄντα ἐώρων τὰ μήπω γεγονότα·
 5 οὕτως εἶδε τὸν θεὸν ὅστις οὐκ ἄλλοτρίῳ, ἀλλὰ φυσικῶ συμβό-
 λῳ πνευματικῶς ἐώρακεν αὐτόν· οὐ φυσικὸν δὲ λέγω σύμβολον
 θεοῦ—ὁ καὶ τοῦτ' αὐτὸ μόνον σύμβολόν ἐστιν—ὁπερ ἂν αἰσθῆσει
 ἢ αἰσθῆσει βλέπηται ἢ ἀκούηται καὶ δι' αἴρος ἐνεργῆται·
 ἐπεὶ, ὅταν ὀφθαλμὸς ὄρων οὐχ ὡς ὀφθαλμὸς ὄρᾳ, ἀλλ' ὡς τῆ
 10 δυνάμει τοῦ πνεύματος διανοιχθεὶς, οὐκ ἄλλοτρίῳ συμβόλῳ τὸν
 θεὸν ὄρᾳ, καὶ τοῦθ' ἡμεῖς αἰσθησιν ὑπὲρ αἰσθησίν φαμεν.

36

Γνώρισμα μέντοι τοῦ φωτὸς ἐκείνου, κατάπαυσις τῶν μὴ κα-
 λῶν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν ἐγγινομένη τῆ ψυχῇ, λογισμῶν εἰ-
 ρήνη καὶ κατάστασις, ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ πνευματικῆ, περι-
 15 φρόνησις ἀνθρώπων δόξης, ταπείνωσις ἀγαλλιάσει ἀπορρήτῳ συν-
 ημμένη, κόσμου μῖσος, οὐρανίων ἔρωσ, μᾶλλον δὲ μόνου τοῦ
 θεοῦ τῶν οὐρανῶν· πρὸς δὲ τούτοις, εἰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς
 τοῦ βλέποντος οὐ περικαλύψειε τις τηνικαῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ
 ἐξορῶξειεν, οὐδὲν ἤττον τηλαυγῶς ὄρᾳ τὸ φῶς. Πῶς ἂν οὖν πει-
 20 σθείη τις τῷ δι' αἴρος ὄρατὸν τοῦτο ἀποφαινομένῳ καὶ κατὰ
 μηδὲν λογικῆ ψυχῆ λυσιτελέσ, ὡς ταῖς σωματικαῖς αἰσθήσεσι
 προσῆκον²; Ἄλλ' ὁ θεατὴς ἐκεῖνος, νοῶν ὡς οὐ τῆ αἰσθήσει ἢ
 αἰσθήσει θεώμενός ἐστι, γῶ οἶεται ὄρᾳ· ἐξετάζων δὲ καὶ ἀνα-
 σκοπούμενος, οὐδ' ἐκεῖνον εὕρισκει περὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο ἐνερ-
 25 γοῦντα· καὶ τοῦτ' ἔστιν ὃ «νόησιν ὑπὲρ νόησιν» φαμεν, τοῦτο
 διὰ τούτων λέγοντες, ὡς ὁ ἔχων νοῦν καὶ αἰσθησιν ὄρᾳ, ὑπὲρ
 ταῦτα δὲ ἀμφοτέρω. Μὴ μέντοι τοῦ μεγάλου Διονυσίου πρὸς Τι-
 μόθεον λέγοντος ἀκούων, ὡς «τὰς αἰσθήσεις κατάλιπε καὶ τὰς
 νοεράς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὸ ὄντως ὄν ἀνατάθητι»³, μὴ δύνα-
 30 σθαι λογίση τότε τὸν ἀνθρώπον διανοεῖσθαι ἢ ὄρᾳ· οὐ γὰρ ἀ-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 7 ὁ καὶ . . . σύμβολόν ἐστιν παραλ. A₁ 19 οὖν ἂν
 A₁L 28 κατέλιπε V₂ 30 λογίση: λογίον V₂

1. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1144 BC. Βλ. *Γαλ.* 2, 20.

2. Βλ. λόγους Βαρλαάμ ἀνωτέρω 11.

3. *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 1, PG 3, 997 B.

ποβολὴν πάσχει τούτων τῶν δυνάμεων, εἰ μὴ κατ' ἐκπληξίν· τοῦ δὲ
κατὰ τὴν ἔγνωσιν φωτὸς καὶ τῆς κατὰ τοῦτο ἐνεργείας τὰς νοεράς ἐ-
νεργείας παντάπασιν ἀπολιμπάνεσθαι διδάσκου. Καὶ τοῦτο δείκνυ-
σι σαφῶς ὁ κορυφαῖος καὶ θεμέλιος τῆς ἐκκλησίας Πέτρος. Κατὰ
5 γὰρ τὴν ὥραν τῆς ἱερᾶς πεντηκοστῆς ἐκείνην, καθ' ἣν τῆς ἀπορρή-
του καὶ θείας ἡξιοῦτο ἐνώσεως, καὶ τοὺς συμπεφωτισμένους ἤδει
καὶ τοὺς συνειλεγμένους ἑώρα καὶ τῶν πρὸς αὐτῶν λεγομένων ἡ-
κροᾶτο καὶ τοῦ διαστήματος τῆς ἡμέρας ἐπησθάνετο· «τρίτη»
γάρ, φησίν, «ἐστὶν ὥρα τῆς ἡμέρας»¹. «Τὸ γὰρ ἐπικαλυπτομένου
10 τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ παρὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐξε-
στηκότας τοὺς ἐνεργουμένους γίνεσθαι παρὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐστὶ
τῆς θείας ἐπιδημίας. Οὐ γὰρ ἔκφρων γίνεται ὁ θεόληπτος· ὅπως δέ,
τίνα λόγον ἔχει ἐκ τοῦ τῆς σοφίας πνεύματος μεμηγότι παρα-
πλήσιον γίνεσθαι»²; τὸ φῶς γὰρ τοῦτο καὶ σοφία ἐστὶ θεοῦ, ἐγ-
15 γινομένη τῷ τεθεωμένῳ καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ θεοῦ· «δι' αὐτοῦ»
γάρ, φησί, «πᾶσα γνῶσις ἀποκαλύπτεται καὶ θεὸς πρὸς ἀλή-
θειαν τῇ φιλομένην ψυχῇ γνωρίζεται»³, ἀλλὰ καὶ δικαιοσύνη
καὶ ἁγιότης καὶ ἐλευθερία. Ἄκουσον Παύλου, «ὅπου τὸ πνεῦμα
κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία»⁴· καὶ πάλιν, «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία
20 ἀπὸ θεοῦ καὶ δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις»⁵. Ἄ-
κουσον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, «τὸ κινηθὲν ὑπὸ πνεύματος ἁγίου
κίνησιν ἀτίδιον, ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔσχε δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος,
πνεύματος, εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέ-
λου, θεοῦ, ὧν πρότερον ἔγῃ καὶ σποδός»⁶· Ἄκουσον τοῦ χρυ-
25 σοῦ τὴν γλῶτταν Ἰωάννου, «τὸ στόμα δι' οὗ ὁ θεὸς φθέγγεται στό-
μα ἐστὶ θεοῦ· καθάπερ γὰρ τοῦτο τὸ στόμα τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐστι,
καίτοι ψυχῆς οὐκ ἐχούσης στόμα, οὕτω καὶ τὸ στόμα τῶν προ-
φητῶν στόμα ἐστὶ θεοῦ»⁷. Ἄκουσον ἐπισφραγιζομένου ταῦτα τοῦ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 3 διδάσκον V₂ 7 αὐτὸν Σ₁ 13 δέ τινα Mf 23
εἰσοικησθέντος A₁ 23-24 ἀγγέλου θεοῦ Mf

1. Πράξ. 2, 15.

2. Βασιλείου, *Εἰς Ἡσαΐαν*, προοίμιον, PG 30, 125 B. Βλ. Προκοπίου, *Εἰς Ἡσαΐαν*, PG 87, 1817 A.

3. Μακαρίου, *Περὶ ἐλευθερίας νοῦς* 23, PG 34, 957 B.

4. Β' Κορ. 3, 17.

5. Α' Κορ. 1, 30.

6. Γεν. 18, 27.

7. Βασιλείου, *Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Εὐνομίου* 5, PG 29, 769 B.

8. Βλ. σχετικὸν πρὸς τοῦτο, *Εἰς Ἡσαΐαν* 1, PG 56, 13 κ. ε.

κυρίου· μετὰ γὰρ τὸ εἶπεῖν «δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν ἣ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστήναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν»¹, ἐπήνεγκεν· κοῦ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν»².

37 5 Ταύτη γοῦν τῆ σοφία χρήσασθαι κακῶς οὐκ ἐνι. Καὶ τί λέγω χρήσασθαι; καὶ γὰρ οὐδὲ κτήσασθαι ταύτην ἐνι τὴν ἀρχὴν μὴ προκαθηράμενον διὰ πράξεως· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ παρὰ τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος λεγόμενον, ὅτι «εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι καταχρέψ ἀμαρ-
10 τίας»³. εἰ γὰρ καὶ φθάσει τὴν ἀρχὴν ἡμῖν ἐνφωτισμένη ταῖς εἰσαγωγικαῖς καλῶς κεχηρημένοις ἀρεταῖς, μεταβαλλόντων ἡμῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων»⁴, κατὰ τὸν αὐτὸν Σολομῶντα. Τὴν δ' ἐκ φύσεώς τε καὶ μαθήσεως σοφίαν κτήσασθαι ἄν τις καὶ
15 τῶν τοῦς τρόπους πονηρῶν καὶ χρήσασθαι ἄν ταύτη καταλλήλως τοῖς τρόποις, ὥσπερ καὶ τῆ φύσει. Τοσοῦτο γοῦν αὕτη τῆς πνευματικῆς σοφίας ἀποδεῖ, ὅπόσον καὶ τοῦ πνεύματος ἢ φύσις. Ποῦ τοιγαροῦν εἰσιν οἱ λέγοντες ὅτι διὰ μαθήσεως τὴν τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων σοφίαν κτώμεθα;

38 20 Ὅτι δὲ διὰ τοῦ φωτὸς ἐκείνου καὶ ἡ πνευματικὴ σοφία δίδονται, σὺνδυο⁵ κατὰ ταῦτὸν λεγόντων ἄκουσον. «Τῷ γὰρ μακαρίῳ», φησί, «Παύλῳ τὸ ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδοῦ φῶς, δι' οὗ καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἦρται καὶ μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστής ἐγένετο⁶, οὐ νοημάτων τις καὶ γνώσεως φωτισμὸς ἦν, ἀλλὰ δυνά-
25 μεως τοῦ ἁγαθοῦ πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὗ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος οἱ τοῖς σαρκὸς ὀφθαλμοὶ μὴ διενεγκόντες ἀπετυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσά τε γνώσις ἀποκαλύπτεται καὶ θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῆ ἀξία καὶ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται». Τοῦτο τὸ φῶς καὶ ζωὴ ἐστὶν ἀίδιος, ἐνιεμένη
30 νη τῷ τεθεωμένῳ καὶ μὴ χωριζομένη τοῦ θεοῦ· οὕτως ὁ Παῦ-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 ἡμῶν V₂ ἡμῖν A₁ 9-10 ἀμαρτίαις L 21
ταῦτό Σ₁ 30 τοῦ θεοῦ μὴ χωριζομένη A₁

1. Λουκᾶ 21, 15.

2. Ματθ. 10, 20.

3. Σοφ. Σολ. 1, 4.

4. Αὐτόθι 1, 5.

5. Τοῦ Μακαρίου καὶ τοῦ ἑρμηνευτοῦ αὐτοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, Περὶ ἐλευθερίας νοός 23, PG 34, 957 AB. Βλ. καὶ ἀνωτ. παράγρ. 36.

6. Βλ. Β' Κορ. 12, 2 κ.έ.

λος ἔλεγε· «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός»¹. Οὕτω
περὶ τοῦ Παύλου Μάξιμος φησιν, ὡς «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος ἕξῃ
θείαν καὶ ἀτίδιον ζωὴν»². Οὕτω Βασίλειος ὁ μέγας εἶπεν· «ἦν
ζωὴν εἰς ἑτέρου ὑπόστασιν προῖεται τὸ πνεῦμα, οὐ χωρίζεται
5 αὐτοῦ, ἀλλ' ὥσπερ πυρὸς, τὸ μὲν ἔστιν ἡ συνοῦσα θερμότης, τὸ
δὲ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ ἑτέρῳ τινὶ τῶν τοιούτων, οὕτω καὶ
αὐτὸ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζωὴν καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶ-
σι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι»³. Αὕτη ἐστὶν
ἡ ζωὴ ἦν οὗτος ἀλλαχοῦ «κίνησιν» προσεῖπε «πνευματικὴν καὶ
10 ἀτίδιον», καὶ τὸν μετασχόντα ταύτης ἅγιον τελέσαι, «γῆν ὄντα
καὶ πηλὸν πρότερον»⁴. Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες κτιστὴν τὴν θε-
ουργὸν χάριν τοῦ θεοῦ καὶ μηδὲν πλὴν τῆς ὑπερουσιότητος αὐ-
τοῦ ἀτίδιον;

39 Ἄλλ' ἐρεῖ τις ζωὴν λέγειν τοῦτον ἀτίδιον, ἀλλ' οὐχὶ φῶς;
15 Ἄλλ' οἱ λέγοντες ἑλλαμψιν ἀτίδιον καὶ δόξαν ὀρατὴν ἀτίδιον
φῶς δήπου λέγουσιν ἀτίδιον τοῖς ἁγίοις μόνοις μεθεκτόν. Ὅτι
δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος φῶς οἶδε τοῖς τοιούτοις μεθε-
κτόν, νοερόν, προκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον, εἴσῃ σαφῶς
τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μετὰ χεῖρας λαβῶν «λογιζόμεθα» γάρ,
20 φησίν, «ὅτι, εἶπερ τι ἦν πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ
φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι· οὔτε
γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιαι στρατιαὶ
οὔτε ὅλως, εἴ τί ἐστιν ὠνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λο-
γικῶν φύσεων καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων, ἐν σκότῳ διη-
25 γε»⁵. Διὸ καὶ ἡμῖν ὁ αὐτὸς ἐπεύχεται ἐκεῖ λέγων· «ὁ πατὴρ
τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τὴν ἡμέραν κοσμήσας τῷ οὐρανίῳ φωτί, ὁ
τὴν νύκτα φαιδρύνας ταῖς αὐγαῖς τοῦ πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 10 τὸν: τὸ V₂ 20 τι: τις A₁ 21 ἦν: ἢ C₃
22 ἐπουράνιοι L

1. Γαλ. 2, 20.

2. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC. Πρβλ. Κεφάλαια διάφορα 5, 85, PG 90, 1384 D. Βλ. παράγρ. 35.

3. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολ. Ἐὐνομίου 5, PG 29, 772 B.

4. Αὐτόθι, 769 B. Βλ. παράγρ. 36· πρβλ. Γεν. 18, 27.

5. Εἰς Ἑξαήμερον 2, 5, PG 29, 40 C.

αἰῶνος τὴν ἀνάπαυσιν εὐτρεπίσας τῷ νοερῷ καὶ ἀπαύστῳ φωτί, φωτίσειεν ἡμῶν τὰς καρδίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας»¹.

40

Ὅτι δὲ τὸ νοερὸν τοῦτο καὶ προκόσμιον καὶ ἀπαυστον φῶς αὐτός ἐστιν ὁ θεός, Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος σαφῶς
 5 ἐξεῖπε· «βουληθεῖς» γάρ, φησίν, «ὁ θεὸς τόνδε τὸν κόσμον συ-
 στήσασθαι, τοῖς μὲν αἰδίοις αὐτός ἐστι φῶς οὐκ ἄλλο· τί γὰρ
 ἔδει φωτὸς ἐτέρου τοῖς τὸ μέγιστον ἔχουσι;»² Τοῦτο δὴ τὸ φῶς
 καὶ πῦρ ἐστὶ θεῖον καὶ αὔλον, ψυχὰς φωτίζειν πεφυκός. Τοῦτο
 γάρ, κατὰ τὸν μέγαν αὐθις φάναϊ Βασίλειον, κὰν τοῖς ἀποστό-
 10 λοῖς ἐνήργησεν, ἡνίκα ἐλάλουν πυρίναις γλώσσαις³, ὃ καὶ Παῦ-
 λον περιλάμψαν, τὴν μὲν αἴσθησιν τῆς ὄψεως αὐτοῦ ἠμαύρωσε,
 τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ἐφώτισεν· οὐ γὰρ χωρεῖ σαρκὸς
 δρασις ἐκείνου τοῦ φωτὸς τὴν δύναμιν. Τοῦτο τὸ πῦρ ὤφθη
 Μωυσῆ ἐν τῇ βάτῳ⁴· τοῦτο ἐν εἶδει ὀχλήματος τὸν Ἥλιαν ἐκ
 15 τῆς γῆς ἀνήρπασε⁵· τούτου τοῦ πυρὸς τὴν ἐνέργειαν ζητῶν ὁ
 μακάριος Δαυὶδ ἔλεγε, «δοκίμασόν με, κύριε, καὶ πείρασόν με,
 πύρωσον τοὺς νεφρούς μου καὶ τὴν καρδίαν μου»⁶. Τοῦτο τὸ
 πῦρ τὴν καρδίαν Κλεόπα καὶ τοῦ σὺν αὐτῷ ἐθέρμανε, λαλοῦν-
 20 τος τοῦ σωτήρος αὐτοῖς μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν⁷. Καὶ
 οἱ ἄγγελοι δὲ καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα τούτου τοῦ πυρὸς
 μετέχουσι κατὰ τὸ γεγραμμένον· «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
 πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα»⁸. Τοῦτο τὸ
 πῦρ τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν κατακαῖον, καθαρὸν τὸν νοῦν ἀ-
 ποκαθίστησιν, ἵνα τὸ κατὰ φύσιν ἀπολαθῶν διορατικὸν μὴ τὸ ἐν
 25 τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ κάρφος ὄρᾳ⁹, ἀλλὰ διηγεκῶς τὰ τοῦ
 θεοῦ θαυμάσια κατανοῆ κατὰ τὸν λέγοντα· «ἀποκάλυψον τοὺς
 ὀφθαλμούς μου καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου»¹¹.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 14 Μωυσεῖ L 15-16 ὁ μακάριος διττογρ. Σ₁ 18
 Κλεόπα Σ₁ ἐθέρμαινε Σ₁

1. *Εἰς Ἐξαήμερον* 2, 8, PG 29, 52 B.
2. *Λόγος* 44, 3, PG 36, 609 BC.
3. *Πρόξ.* 2, 3 ἐξ.
4. *Πρόξ.* 9, 3 κ. ἐ.
5. *Ἐξ.* 3, 2.
6. *Δ' Βασ.* 2, 11.
7. *Ψαλμ.* 25, 2.
8. *Λουκᾶ* 24, 32.
9. *Ψαλμ.* 103, 4.
10. *Ματθ.* 7, 3.
11. *Ψαλμ.* 118, 18.

Τοῦτο τὸ πῦρ δαιμόνων ἐστὶ φυγαδευτήριον καὶ κακίας πάσης ἀναλωτικόν, ἀμαρτίας ἀναιρετικόν, ἀναστάσεως δύναμις καὶ ἀθανασίας ἐνέργεια, ψυχῶν ἀγίων φωτισμὸς καὶ λογικῶν δυνάμεων σύστασις. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐξώμεθα φθάσαι καὶ εἰς ἡμᾶς,
5 ἵνα πάντοτε ἐν τῷ φωτὶ περιπατοῦντες¹, μηδέποτε κἄν πρὸς βραχὺ προσκόψωμεν.

41 Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, διδάσκων τί ἐστὶ τὸ φῶς, δ «ῥαγήσεται πρῶϊμον» τῷ ἐλεοῦντι², «οὐ τοῦτο», φησὶν, «ἐστὶ τὸ αἰσθητόν, ἀλλ' ἕτερον πολλῶ βέλτιον, δ τὸν οὐρανὸν ἡμῶν
10 δείκνυσι καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ τὰς αὐλὰς τὰς βασιλικὰς· ἂν γὰρ τοῦ φωτὸς τούτου καταξιωθῆς καὶ ταῦτα ὄψῃ, καὶ ἀπαλλαγῆς γεέννης καὶ ἀπελεύσῃ ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη³, ἔνθα πολλή ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη, ἔνθα ζωὴ αἰώνιος καὶ δόξα ἄρρητος καὶ κάλλος ἀφραστον· πάντα τοίνυν φέρωμεν εὐ-
15 κολως, ἵνα τοῦ ἐνδύματος ἐπιτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἀπορρήτου δόξης ἐκείνης». Ἀλλὰ γὰρ εἰς ἀρχὴν ἐτέραν ἀναγαγόντες τὸν λόγον, ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τοῦ μεγάλου Μακαρίου, οἷς συνημμένως τὰς ἀρχὰς καὶ προτάσεις τῶν τοῦ κενόφρονος λόγων, ἀφ' ὧν οἴεται τι καθ' ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας
20 συμπεραίνειν, προθέντες εἰς μέσον ἀπελέγξομεν.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   16 ἀρρήτου L   19 καινόφρονος Σ₁V₂

1. A' Ἰω. 1, 6, Ἀποκ. 21, 24.

2. Ἦσ. 58, 8 (πρῶϊμον). Τὸ σφζόμενον ὑπόμνημα τοῦ Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἠσαΐαν*, ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια καὶ βεβαίως δὲν περιέχει τὸ ἀνωτέρω χωρίον.

3. Ἐξ εὐχῆς τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

3, 2

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ
ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ

- 1 Ἦρετό τις τῶν εἰσαγομένων, εἰ δυνατὸν ἀνθρώπῳ τῇ προει-
ρημένη διαρκεῖν καταστάσει. Συμείωνης τοίνυν ὁ περιδέξιος καὶ
πολὺς ἀμφοτέρων, ἡδύς τε καὶ ἔνθεος μεταφραστής, ὡς ἐκ προσώ-
που τοῦ μεγάλου Μακαρίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντά φησιν· «ἢ
5 μὲν χάρις οὐκ ἔστιν ὅτε μὴ σύνεστι καὶ ὡς φυσικόν τι καὶ πε-
πηγὸς ἐγγίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ᾧ σύνεστι· μία δὲ οὔσα πολυτρό-
πως, ὡς ἐθέλει, πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου συμφέρον οἰκονομεῖ καὶ
τὸ φῶς ἔστι μὲν ὅτε μᾶλλον ἐκλάμπει, ἔστι δ' ὅτε καὶ συστέλ-
λεται, καίτοι γε τῆς λαμπάδος ἄσβεστα καιομένης· ὅταν δὲ φαι-
10 δρυνηθῇ πλέον, τότε καθάπερ ἐν μέθῃ πλείονι τῆς τοῦ θεοῦ ἀ-
γάπης καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζεται»¹. Ἐν δὲ τῷ ἑβδομηκοστῷ
τετάρτῳ κεφαλαίῳ πάλιν φησιν· ἢ καθαρὰν τὴν ἰδίαν ἀπολαβοῦ-
σα φύσιν ψυχὴ «τρανοῖς καὶ ἀνεπικωλύτοις ὀφθαλμοῖς τὴν δό-
ξαν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς κατοπτρεύει» καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι,
15 «καίτοι τὸ βᾶρος περικείμενοι τῆς σαρκός, ἀλλ' οὖν διὰ τὸν
ἄρραβῶνα τοῦ πνεύματος² ἐν τῷ ἀσφαλεῖ αὐτοῖς κεῖται τὰ τῶν
ἐλπίδων, καὶ ὅτι συμβασιλεύσουσι τῷ Χριστῷ καὶ ἐν πλεονασμῷ
καὶ περιουσίᾳ πνεύματος ἔσονται οὐδὲν αὐτοῖς τὸ ἐνδοιαζόμε-
νον· αὐτόθεν γὰρ ἤδη πρὸς ἐκεῖνον ἀρπάζονται τὸν αἰῶνα καὶ
20 τὰ ἐκεῖ κάλλη καὶ θαύματα καθορώσι· καθάπερ γὰρ ὁ σωματι-
κὸς ὀφθαλμὸς, ἀπαθῶς τε καὶ ὑγιῶς ἔχων, ταῖς ἡλιακαῖς αὐ-
γαῖς θαρρύντως ἐνατενίζει, οὕτω καὶ οὗτοι φωτεινῷ χρώμενοι
καὶ διακεκαθαρμένῳ τῷ νῷ, τὰς ἀδύτους αὐγάς κυρίου διαπαν-

A₁C₃L Σ₁V₂Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ A₁C₃L V₂ παραλ. Σ₁ φιλοσόφου
παραλ. A₁L Βαρλαάμ ᾧ V₂ φιλοσόφου Βαρλαάμ: αὐτοῦ Σ₁ κατὰ
τῶν: κατὰ A₁C₃L 12-13 φύσιν ἀπολαβοῦσα Σ₁V₂

1. Εἰς ἀπόδοσιν τοῦ Μακαρίου, *Περὶ ἀγάπης* 9, PG 34, 916 BC.

2. Βλ. *B' Κορ.* 1, 22.

τὸς ἐποπτεύουσι»¹. Καὶ πάλιν, «ἢ τοιαύτη», φησί, «τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἶον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστὶ καὶ φωτισμὸς χάριτος, ὡσπερ εἴρηται, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλλαμψις· τὸ γὰρ εἶπειν ἔκ
 5 σκότους φῶς λάμψαι ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ»², καὶ τό, ἔφωτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον»³, τουτέστιν ἵνα μὴ λυομένης τῆς σαρκὸς ἢ ψυχῆ ἐπισκοτῆται τῷ τοῦ θανάτου τῆς κακίας καλύμματι, πρὸς δὲ καὶ τό, ἔφωτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου»⁴, καὶ τό, ἔξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὀδηγήσουσι καὶ ἄξουσιν εἰς ὄρος ἁγίον σου καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου»⁵, ἀλλὰ μὴν καὶ τό, ἔσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, κύριε»⁶, τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν
 15 τοῦ σκοποῦ παρίστησι»⁷. Καί, «τῷ μακαρίῳ δέ», φησί, «Παύλῳ τὸ ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδοῦ φῶς»⁸, δι' οὗ καὶ εἰς τρίτον οὐρανὸν ἦρται καὶ μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστῆς ἐγένετο»⁹, οὐ νοημάτων τις καὶ γνώσεως φωτισμὸς ἦν, ἀλλὰ δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὐ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος οἱ τῆς σαρκὸς ὀφθαλμοὶ μὴ διενεγκόντες ἀπετυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσά τε γνῶσις ἀποκαλύπτεται καὶ θεὸς πρὸς ἀλήθειαν τῇ ἀξίᾳ καὶ φιλουμένῃ ψυχῇ γνωρίζεται»¹⁰.

2 Ταῦτα μὲν ταύτη· θαυμαστὸν δὲ οὐδέν, εἰ ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκονομοῦντες οἱ ἅγιοι καὶ τῇ τῶν ἀκρωμένων δυνάμει
 25 σύμμετρον τὴν διδασκαλίαν ἀποδιδόντες πολυτρόπως τὰς ὁράσεις ταύτας διερμηνεύουσιν. Ὁ μέντοι θεὸς καὶ πιστὸς ἐρμηνεὺς Συμεών, ἐκ τοῦ διὰ πείρας καλῶς εἰδότης τὰς μυστικὰς καὶ τελεστικὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος μνηθεὶς, ὡς ἀπ' ἐκείνου πάλιν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 26 ἐρμηνευτῆς Σ₁V₂

1. *Περὶ ὑψώσεως νοός* 13, PG 34, 901. Ὁ Παλαμᾶς εἶχεν ἄλλην διαίρεσιν ὑπ' ὄψιν (ἐν δὲ τῷ ἑβδομηκοστῷ τετάρτῳ).
2. *B' Κορ.* 4, 6.
3. *Ψαλμ.* 12, 4.
4. *Ψαλμ.* 118, 18.
5. *Ψαλμ.* 42, 3.
6. *Ψαλμ.* 4, 7.
7. *Περὶ ἐλευθερίας νοός* 22, PG 34, 956 D - 957 A.
8. *Πράξ.* 9, 3.
9. *B' Κορ.* 12, 2 κ. ἐ.
10. *Περὶ ἐλευθερίας νοός* 23, PG 34, 957 AB.

φησίν, ἀκούοντες τοῦ λόγου τῆς βασιλείας καὶ πρὸς δάκρυα
καταγόμενοι, μὴ τοῖς ἡμετέροις τούτοις ἐναπομείνωμεν δάκρυσι,
μηδὲ τῇ ἡμῶν ἀκοῇ, ὡς καλῶς ἀκούσαντες, μηδὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς,
ὡς καλῶς ἰδόντες, καὶ ἀρκούντως ἔχειν ἑαυτοὺς λογιώμεθα·
5 «καὶ γὰρ εἰσὶν ἕτερα ὦτα καὶ ἕτεροι ὀφθαλμοὶ καὶ κλαυθμοὶ ἕ-
τεροι, ὡς δὲ καὶ διάνοια καὶ ψυχὴ ἑτέρα¹, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸ
τὸ θεϊκὸν πνεῦμα καὶ ἐπουράνιον, τὸ ἀκούον τε καὶ κλαῖον, εὐ-
χόμενόν τε καὶ γινώσκον καὶ τὸ τοῦ θεοῦ θέλημα ἐν ἀληθείᾳ
ποιούον»². «τοῖς μέντοι τὴν ἀρετὴν ἄκροις καὶ ὦν ἐνεργῶς τὸ νοε-
10 ρὸν φῶς ταῖς καρδίαις ἐνέλαμψεν ἐπίδηλα ταῦτα καὶ καταφανῆ
γίνεται· «τελείων» γάρ, ὁ μακάριός φησι Παῦλος, «ἡ στερεὰ
τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένων πρὸς τὴν
τοῦ καλοῦ τε καὶ κακοῦ διάκρισιν»³. ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Πέτρος
φησί, «καὶ ὑμεῖς ἔχοντες τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποι-
15 εἴτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως
οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καὶ φωσφόρος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις
ὑμῶν»⁴»⁵.

3 Ὁ δὲ Βαρλαάμ, τὰ τοιαῦτα πάντα παρ' οὐδὲν θέμενος, ἀλλὰ
καὶ προθέμενος ὡς τοῦ Μασσαλιανῶν ὑπάρχοντα δόγματος, τοῦ
20 προστάτου τούτων Βλαχερνίτου⁶ ποιεῖται συλλήδδην ἅπαντα καί,
ἀσεβεῖς αὐτὸς φανερώς ἀποφηνάμενος εἶναι τοὺς αἰδίου ἄλλο τι
παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ λέγοντας, τὸ τὴν αἰδίου δόξαν τοῦ
θεοῦ ὄραν τῷ Βλαχερνίτῃ τούτῳ φέρων χαρίζεται. Ποῦ γὰρ ἐ-
κεῖνος εὕρηται μὴ τὴν οὐσίαν ὁρατὴν λέγων τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ
25 τὴν αἰδίου δόξαν; Εἰ γὰρ τοῦτ' εἶπεν, ὡς μεταμαθόντα τὴν εὐ-
σέβειαν, πάσης ἂν ἡμεῖς τοῦτον ἀπελύσαμεν αἰτίας, ἐπεὶ καὶ
Στέφανος τὴν ὑπερουράνιον εἶδε δόξαν τοῦ θεοῦ. Τίς γὰρ ἦν
χρεῖα τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ μὴ τὴν ὑπὲρ αὐτοὺς δόξαν
ὁ θεατῆς αὐτῆς ἐκεῖνος ἔμελλεν ὄραν; Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὀφθαλ-
30 μοῖς εἶδεν· «ἀτενίσας γάρ», φησίν, «εἶδεν»⁷. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 16 οὗ Mf 21 ἀποφηνάμενος V₂

1. Βλ. Ὀμιλίαν 28, 5, PG 34, 713 AB.

2. Βλ. Περὶ φυλακῆς καρδίας 14, PG 34, 841 A.

3. Ἐβρ. 5, 14.

4. Β' Πέτρ. 1, 19 (ἀνατείλη).

5. Περὶ ἐλευθερίας νοός 27, PG 34, 960 C.

6. Βλ. 3, 1, 7.

7. Πράξ. 7, 55 ἐξ.

αἰσθησιν ἐώρακεν αὐτήν· ποία γὰρ ὀψεως ἰσχύς μέχρις αὐτῶν
 ἐλθεῖν τῶν ὑπερουρανίων δυνηθεῖη ἄν; Γρηγόριος δὲ ὁ τῆς θεο-
 λογίας ἐπώνυμος λέγων τῆς 'αἰδίου δόξης' τοὺς ἀγγέλους 'θεω-
 ροὺς'¹, μὴ καὶ αὐτὸς τραπεζούντιος ὁ Βλαχερνίτης ἦν; 'Ραδίως
 5 δ' ἄν αὐτὸς οἶμαι καὶ τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλους ὑπὸ τῆς πλά-
 νης ἀλῶναι φαίης, ὁ τοὺς κατ' ἐκείνους ἐν γῆ βιοῦν ἡρημένους
 ἐγκρίναι τοῖς κακοδόξοις τολμήσας, τοὺς γε μὴν ἐξυμνοῦντας
 τὴν μοναρχικωτάτην τριάδα, ὡς φυσικὴν συναϊδίον δόξαν προβαλ-
 λομένην καὶ ἐπιποθοῦντας τὴν ἀφθεγκτον ἰδεῖν αὐγὴν ἢ μὴν καὶ
 10 τούτους τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐναριθμήσωμεν; Τοὺς δ' ἐπευχομέ-
 νους ὑπὸ τῆς οὐσιώδους αἰγλης καταυγασθῆναι τοῦ θεοῦ καὶ τυ-
 χεῖν οὕτω τῆς φωτοδότιδος αὐγῆς, ποίας ἐροῦμεν αὐτοὺς αἰγλης
 καὶ αὐγῆς ἐρᾶν; Οὐ γὰρ ἡ γνῶσις, ἣν σὺ μόνην λέγεις θεῖον
 φῶς, οὐσιώδης αἰγλη τοῦ θεοῦ ἐστίν. Οἱ δ' ἰδόντες «τὴν κεκρυμ-
 15 μένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα τῆς οὐσιώδους εὐπρεπειᾶς»² τοῦ
 Χριστοῦ, τίνα σοι δοκοῦσιν ἀστραπὴν ἰδεῖν; Οὐ γὰρ δὴ τὸ
 αἰσθητὸν φῶς οὐσιώδης ἐστίν εὐπρέπεια θεοῦ. Πῶς δὲ καὶ κτι-
 στὸν τὸ τῆς ἀνωτάτω τριάδος οὐσιώδες φῶς; Τί τοίνυν βουλό-
 μενος Μασσαλιανῶν τὰ τοιαῦτα γράφεις εἶναι καὶ τοσοῦτοις τε
 20 καὶ τηλικούτοις ἀντιλέγεις, ἄνθρωπε; ἄρα τοὺς Μασσαλιανοὺς
 ὀρθοδόξους ἢ τοὺς ὀρθοδόξους ἀποφῆναι Μασσαλιανοὺς καὶ μυ-
 σαροὺς; Καὶ γὰρ ἐκ τῶν σῶν λόγων ἐκάτερον ἐκβαλεῖ ἄν. Σὲ
 δὴ ποῦ χοροῦ τάξομεν ἡμεῖς; Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀφῶμεν· μικρὸν
 γὰρ ὅσον ἔσται φανερόν.

4 25 «Οἱ μὲν γὰρ τοῦ Βλαχερνίτου λόγοι», φησὶν, «ὡς ἐν κεφαλαίῳ
 τοιοῦτοι· συμβαίνει δὲ τούτους τοῖς φανερωτάτοις σχεδὸν τῶν τῆς
 ἐκκλησίας δογμάτων ἐναντίως ἔχειν· πρῶτον μὲν γὰρ, ὄντος ὁμολο-
 γουμένου βεβαίως ἐν εἶναι μόνον ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, τὴν
 οὐσίαν τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάν-
 30 τα γενητῆς εἶναι φύσεως, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ὄντοτητα εἶναι
 μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν, οὗτος ἐτόλμησε

A₁, C₂, L Σ₁, V₂, Mf 2 τῶν ὑπερουρανίων ἐλθεῖν A₁ 6 ὁ τοὺς: ὅτι V₂
 7 ἐγκρίναι κώδ. Mf 10 ἐναριθμήσωμεν L

1. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

2. Ἐκ καθίσματος μετὰ τὸν Πολυέλεον τῆς 6ης Αὐγούστου.

μεταξύ τι θείναι». Ὁ τῆς ἀμαθίας, εἶπερ οἶεται τοῦτ' εἶναι
 δόγμα τῆς ἐκκλησίας βεβαίως ὁμολογούμενον· ὡ τῆς ἀπονοίας,
 εἶπερ ἠλπισέ τινα τῶν νοῦν ἐχόντων διὰ τῶν τοιούτων ἀπατή-
 5 σειν ῥημάτων, καὶ ταῦτα τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἁναρχοῦ καὶ
 ἀτελευτήτους·¹ διαρρήδην φάσκοντος καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐγ-
 γινομένας ταῖς ὑπερκοσμίαις δυνάμεσιν ἐλλάμψεις, ᾧ συνωδᾷ
 καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος τὴν ὁρατὴν ἀγγέλοις δόξαν τοῦ θεοῦ
 ἁΐδιον² προσεῖπεν. Ἄλλ' οὗτος ὁ καινὸς θεολόγος, οὐκ οἶδ'
 ὅθεν μυηθεῖς, «ἔν», φησί, «μόνον ἁναρχον καὶ ἀτελευτήτον, ἢ
 10 οὐσία τοῦ θεοῦ· τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γεννητῆς ἐστὶ φύσεως»,
 τουτέστι κτιστά ἐστὶ καὶ ἀρχὴν ἔσχε καὶ ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Τὰ
 γοῦν περὶ τὴν οὐσίαν ταύτην, ὡ μακάριε, παρὰ ταύτην δῆπου-
 θεν· περὶ αὐτὴν γὰρ εἰσιν. Οὐκοῦν οὐδὲν τῶν περὶ αὐτὴν ἁναρ-
 χον κατὰ τοὺς σοὺς λόγους, ἀλλ' ἦν ὅτε οὐκ ἦν τὰ τοιαῦτα
 15 πάνθ' ἀπαξαπλῶς· μόνον γὰρ ἁναρχον ἢ οὐσία κατὰ σέ. Οὐκοῦν
 ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ θεὸς πατήρ· οὐκ οὐσία γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ παρὰ
 τὴν οὐσίαν, περὶ τὴν οὐσίαν ὄν. Εἰ δὲ ἐξ ἀΐδιου ἐστὶ πατήρ
 καὶ ἁναρχόν ἐστὶν αὐτῷ τὸ ἀγέννητον, μόνον δὲ κατὰ σέ ἁναρ-
 χον ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, τοῦτ' αὐτό ἐστὶ τὸ ἀγέννητον, οὐσία τοῦ
 20 θεοῦ, ὃ τῶν Εὐνομίου κακοδόξων δογμάτων ἐστὶ τὸ κεφάλαιον.
 Ἄλλὰ καὶ τὸ γεννητὸν ἢ οὐκ ἁναρχῶς ἔχει ὁ υἱὸς καὶ ἦν ὅτε
 οὐκ ἦν γεννητῶς καὶ ἔσται ὅτε μή, ὡς καὶ Σαβέλλιος ἄν
 εἶπεν, ἢ, εἶπερ ἁναρχον αὐτῷ τὸ γεννητὸν, τοῦτ' αὐτό ἐστὶν
 αὐτοῦ οὐσία, μόνῃς ἁναρχοῦ τῆς οὐσίας οὐσης· οὐ τῆς αὐτῆς
 25 ἄρ' οὐσίας ὁ υἱὸς ὑπάρχει τῷ πατρί, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀν-
 τικειμένης. Τοὺς αὐτοὺς δ' ἄν τις φαίη λόγους καὶ περὶ τοῦ
 ἀγίου πνεύματος, καὶ ὡσπερ ἐκεῖ τοῖς ἀθετοῦσι τὴν τοῦ υἱοῦ
 θεότητα, οὕτως ἐνταῦθα τοῖς πνευματομάχοις ἀναφανήσῃ συνι-
 στάμενος. Τοῦτο τοίνυν φανερόν καὶ ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς
 30 ἐκκλησίας, παρ' οὗ πᾶσα αἴρεσις ἀνείλται, καθάπερ ἀπὸ πονη-
 ρᾶς τινος πηγῆς; Οὐκ ἄρα ἐν μόνον ἁναρχον, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ·

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 19 ἀγέννητον Σ₁ ἢ πρὸ οὐσία προστ. A₁ 22
 γεννητὸς Σ₁V₂ 25 καὶ παραλ. C₂ 26 φαίη δ' ἄν τις Σ₁ 28 ἀ-
 ναφανῆ V₂ 31 πηγῆς. V₂Mf

1. Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

2. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

καὶ γὰρ καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφοριζόμενα πάντα ἀναρχά ἐστιν, οἷον αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, αἱ διακρίσεις καὶ ἀπλῶς αἱ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας ἐκφάνσεις ἅπασαι· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁμολογούμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο. Καὶ τοσοῦτο τοῦθ' ὁμολογούμενόν
 5 ἐστιν ὡς, μετὰ τὴν διὰ σαρκὸς θείαν ἐπιφάνειαν, μηδένα πω τολμήσαι ἀποφήνασθαι, μηδὲ τῶν αἰρέσεσι περιπεσόντων πονηραῖς, δὲ διὰ τοῦ λέγειν οὗτος ἐν μόνον ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ παρεισήγαγεν ἀρτίως, ὡς αἱ ὑποστάσεις τε πᾶσαι καὶ τὰ ὑποστατικά τῆς ἀνωτάτω τριάδος ἅπαντα κτιστά.

5 10 Καὶ μὴν ἐροίμην ἂν ἠδέως τὸν λέγοντα ἐν εἶναι μόνον ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γενητῆς φύσεως· παντοδύναμον ἠγεῖται ταύτην ἢ οὐ; Οἷον τί λέγω. Ἔχει τὸ γνωστικόν, τὸ προγνωστικόν, τὸ δημιουργικόν, τὸ συνεκτικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ θεουργικόν καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τοιαῦτα, ἢ οὐκ ἔχει; Εἰ μὲν
 15 γὰρ οὐκ ἔχει, οὐδὲ θεὸς ἐστὶ λοιπὸν ἢ μόνη αὕτη ἀναρχος οὐσία. Εἰ δὲ ἔχει, εἰ μὲν ὕστερόν ποτε ταύτας τὰς δυνάμεις προσεκτήσατο, λοιπὸν ἦν ὅτε ἀτελής ἦν, ταῦτόν δ' εἰπεῖν οὐδὲ θεός. Εἰ δ' ἐξ αἰδίου εἶχε ταύτας τὰς δυνάμεις, οὐχ ἐν μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ταύτης δυνάμεων ἐκάστη τούτων. Μία δὲ
 20 ἀναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ· τῶν γὰρ ἐν αὐτῇ τοιούτων δυνάμεων οὐδεμία ἐστὶν οὐσία· πᾶσαι δ' ἐξ ἀνάγκης ἐνεῖσιν αἰεὶ τῇ οὐσίᾳ τοῦ θεοῦ, ὡς δι' ἀμυδρᾶς, εἰπεῖν, εἰκόνας, καθάπερ αἱ τῶν αἰσθήσεων δυνάμεις ἐν τῇ λεγομένῃ κοινῇ κατὰ ψυχὴν αἰσθῆσει· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ φανερόν καὶ ἀσφαλὲς καὶ ἀνωμολογημένον
 25 δόγμα τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο, ἅπαγε. Καὶ γὰρ ὡς μία ἀναρχος οὐσία, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, αἱ δὲ παρὰ ταύτην οὐσίαι γενητῆς εἰσι φύσεως, παρὰ τῆς μόνης ἀνάρχου καὶ μόνης οὐσιοποιού οὐσίας γεγонуῖται, τὸν ἴσον τρόπον καὶ μία προνοητικὴ δύναμις ἀναρχος, ἢ τοῦ θεοῦ, αἱ δὲ παρὰ ταύτην γενητῆς
 30 φύσεως ὑπάρχουσι, κάπὶ τῶν ἄλλων ἁπασῶν τοῦ θεοῦ φυσικῶν δυνάμεων ὡσαύτως. Οὐχ ἐν ἄρα μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γενητῆς φύσεως ὑπάρχει.

6 Βούλεται δέ μοι ὁ λόγος, ὑπὸ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ τὰ πάντα προειληφυίας ἐξ ἀπείρου φύσεως ὀδηγούμενος, οὐ δυνάμεις μόνον,

ἃς καὶ 'φυσικὰς ἐνεργείας' εὐρήσεις πολλαχοῦ τοῖς ἀγίοις πα-
 τράσι καλουμένας, ἀλλὰ καὶ ἔργα τοῦ θεοῦ ἀναρχα διασαφή-
 σαι καὶ τοὺς πατέρας ἄριστα καὶ τοῦτ' εἰπεῖν ὡς ἐν βραχεί τοῖς
 ἀπειθοῦσι δεῖξαι¹. Τί οὖν; Οὐκ ἔδει τοῦ ἔργου τῆς προνοίας
 5 καὶ πρὸ κτίσεως, ὥστ' εἰς καιρὸν ἕκαστον τῶν κτιστῶς ὄντων
 ἐκ τοῦ μὴ ὄντος προελθεῖν; Οὐκ ἔδει δὲ γνώσεως θεοπρεποῦς,
 ὥστε, γνόντα πρότερον, ἔπειτα ἐλέσθαι, καὶ μὴ χρονικῶς; Τί
 δὲ ἢ τοῦ θεοῦ πρόγνωσις, ἅρ' ἐστὶν ὅτε ἤρξατο; Τῆς δὲ αὐ-
 τοπτικῆς ἐκείνης θεωρίας ἐννοήσεσθε τίς ἂν ἀρχὴν καὶ ἦν ὅτε
 10 ἤρξατο ὁ θεὸς κινεῖσθαι τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ; Οὐμενοῦν. Μία τοι-
 γαροῦν πρόνοια ἀναρχος, ἢ τοῦ θεοῦ, ἔργον οὐσα τοῦ θεοῦ· αἱ
 δὲ παρὰ ταύτην πρόνοιαι, γενητῆς εἰσι φύσεως· οὐκ ἐστὶ δὲ ἢ
 πρόνοια οὐσία τοῦ θεοῦ· οὐχ ἔν ἄρα μόνον τὸ ἀναρχον, ἢ οὐσία
 τοῦ θεοῦ. Καὶ μία πρόγνωσις ἀναρχός τε καὶ ἀκτιστος, ἢ τοῦ
 15 θεοῦ· αἱ δὲ παρὰ ταύτην κατὰ φύσιν ἡμῖν ἐνυπάρχουσαι προ-
 γνώσεις ἀρχὴν ἔσχον πᾶσαι καὶ κτισταὶ εἰσι. Καὶ μία θέλησις
 ἀναρχος, ἢ τοῦ θεοῦ· αἱ δὲ παρὰ ταύτην θελήσεις ἀρχὴν ἔσχον
 ἅπασαι· θέλησιν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ οὐδ' οἱ θελήσεως υἱὸν
 εἰπόντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἐτόλμησαν εἰπεῖν²· οἱ δὲ προορι-
 20 σμοὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ἐμφαίνουσι τὴν πρὸ τῶν κτι-
 σμάτων ὑπαρξίν αὐτῶν· εἰ δὲ τις ἐθέλησει μὴ καὶ προαιωνίους
 τούτους λέγειν, ἐξελεγχθήσεται παρὰ τοῦ Παύλου λέγοντος, κα-
 θὼς «προώρισε πρὸ τῶν αἰώνων ὁ θεός»³.

7 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν σαφῶς ἀναρχα ἔργα τοῦ θεοῦ καὶ προαιώ-
 25 νια, οἷον ἢ πρόγνωσις, ἢ θέλησις, ἢ πρόνοια, ἢ αὐτοψία καὶ
 εἴ τι τούτοις παραπλήσιον· εἰ δ' ἢ θεωρία καὶ πρόνοια καὶ
 πρόγνωσις, προορισμοὶ τε καὶ θέλησις ἀναρχα ἔργα τοῦ θεοῦ
 ἐστὶ, καὶ ἢ ἀρετὴ ἄρα, καὶ γὰρ ἀρετὴ τούτων ἕκαστόν ἐστὶν,
 ἀλλὰ καὶ ἢ ὄντοτης, ἐπεὶ μὴ τῆς οὐσίας μόνης, ἀλλὰ καὶ παν-
 30 τὸς ὄντος προηγείται ἢ ὄντοτης, πρῶτον γὰρ ἐστὶν· εἶτα ἀρε-
 τὴ ἐστὶν ἢ θέλησις ἢ προορισμός. Καλῶς ἅρ' ὁ πολὺς τὰ θεῖα

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 ὅτε: ὅτι A₁ 26 δ': δὲ L 31 προορισμός; Mf

1. Ὁ Βασίλειος, ὁ Μάξιμος κ. ἄ., βλ. κατωτέρω παράγρ. 7 καὶ 9.
 2. Οἱ Ἀρειανοὶ καὶ πρὸ αὐτῶν ἀπολογηταὶ τινες ὡς ὁ Ἰουστίνος.
 3. Α' Κορ. 2, 7.

Μάξιμος φησιν ὅτι «ἡ ὄντοτης καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἔργα τοῦ θεοῦ εἰσὶν οὐκ ἠργημένα χρονικῶς» καὶ ἵνα μὴ τις ἐν αἰῶνι ταῦτ' εἶναι νομίσῃ, κἂν μὴ χρονικῶς, ἐπήγαγεν, «οὐκ ἦν γὰρ ποτε ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ καὶ ἀγαθότης καὶ ἀγιότης καὶ ἀθανασία».

5 Πάλιν δὲ ἵνα μὴ τις οἰηθείη τὰ ἐν ἡμῖν τοῦτον λέγειν ἀναρχα, ἐπάγει ὅτι «τὰ ἠργημένα τῇ μετοχῇ τῶν οὐκ ἠργημένων καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται· πάσης γὰρ ζωῆς καὶ ἀθανασίας, ἀγιότητός τε καὶ ἀρετῆς», δηλαδὴ τῆς φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχούσης, «δημιουργός ἐστιν ὁ θεός»¹. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν πεντηκοστῷ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης

10 Ἑκατοντιάδος εἴρηκεν, ἐν δὲ τῷ τεσσαρακοστῷ ὀγδόῳ τῆς αὐτῆς οὐσιωδῶς περὶ τὸν θεὸν αὐτὰ φησὶ θεωρεῖσθαι καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ μεθεκτά, ὧν μετέχουσι τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ἠργημένα ἔργα χρονικῶς, ἀνάρχων ἔργων ἐκείνων ὄντων· «οὐ γὰρ ποτε», φησί, «πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ 'οὐκ ἦν', οὐδέ τις ἄλλου τῶν εἰρη-

15 μένων, οἷα τὸν θεὸν ἔχοντα τοῦ εἶναι μονώτατον ἀϊδίως γεννητόρα»². Καὶ ἵνα μὴ τινὶ δόξῃ τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην λέγειν, ἣ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν πάντων τῇ διανοίᾳ ἐπιβάλλομεν, ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἐνάτῳ ἐφεξῆς εὐθύς γράφων εἶπεν ὅτι καὶ «τῶν μεθεκτῶν ἀπειράκις ἀπείρως ὁ θεὸς ὑπερεξῆρηται»³, τῆς ἀνάρχου δηλαδὴ, ταῦτόν δ' εἶπειν ἀκτίστου, ἐκείνης ἀγαθότητος καὶ ἀγιότητος καὶ ἀρετῆς. Οὐκ οὖν ταῦθ' ἀπλῶς ἢ ὑπερούσιος οὐσίας τοῦ θεοῦ ἐστὶν οὐθ' ἢ ἀκτιστος ἀγαθότης οὔτε ἢ ἀίδιος δόξα ἢ ζωὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ τούτων γὰρ ὡς αἷτιος ὁ θεὸς ὑπε-

20 εξῆρηται. Ζωὴν δὲ λέγομεν αὐτόν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, καλοῦντες αὐτόν ἀπὸ τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, ἐπεὶ, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, πίστωσης πάσης οὐσίας ἢ κατὰ φύσιν καθέστηκε ταύτης ἐνέργεια, τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν φύσιν ἀνάγουσα⁴· κατὰ δὲ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον καὶ τοὺς ἄλλους πατέρας ἅπαντας,

30 «ἐνέργειά ἐστι φυσικὴ, ἢ δηλωτικὴ πάσης οὐσίας δύναμις, ἧς μόνον ἐστέρηται τὸ μὴ ὄν· τὸ γὰρ ὄν, οὐσίας τινὸς μετέχον, καὶ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 4 σχόλιον εἰς 'ἀθανασία': αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀγιώ-
τατε πάτερ ᾠα Σ₁ 19 καὶ 23-24 ὑπεξῆρηται A₁

1. Κεφάλαια θεολογικά I, 50, PG 90, 1101 AB.

2. Αὐτόθι I, 48, PG 90, 1100 D - 1101 A.

3. Αὐτόθι I, 49, PG 90, 1101 A.

4. Βλ. Ἐπιστολὴ 189, PG 32, 696 BC.

τῆς δηλούσης αὐτὴν φυσικῶς μεθέξει πάντως δυνάμεως»¹. Ἄλλὰ
καὶ ὡς ὄλον ἐν ἐκάστη ὄντα τῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ἀφ' ἐκά-
στης ὀνομάζομεν αὐτόν, ἀφ' οὗ διαδείκνυται καὶ τὸ πασῶν τού-
των ὑπερεξηρηθῆσαι. Πῶς γὰρ πολλῶν οὐσῶν θεοπρεπῶν ἐνερ-
5 γειῶν, ὄλος ἐν ἐκάστη παντάπασιν ἀμερίστως ἐνυπήρχεν ἂν καὶ
ἀφ' ἐκάστης ὄλος ἐωρατό τε καὶ ἐκαλεῖτο διὰ τὸ τῆς ἀμεροῦς
ἀπλότητος ὑπερφυές, εἰ μὴ τούτων ἀπασῶν ὑπερανέστηκε;

8 Καὶ μὴν εἰσὶν αἱ τῶν τοῦ θεοῦ ἐνεργειῶν ἀρχὴν καὶ λήξιν
ἔσχον, ὡς καὶ τοῦτο πάντες οἱ ἅγιοι συμμαρτυρήσουσιν. Εἰ γὰρ
10 καὶ ὁ πάντα δοκῶν ἀκριβῶς γινώσκων οὗτος τὸ ἀρχὴν ἔχον ἅ-
παν καὶ κτιστὸν ἡγεῖται, διὸ καὶ ἐν εἶναι φήσας ἀναρχὸν τὴν
οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἐπήνεγκεν ὡς ἀντιδιηρημένον, «τὰ δὲ παρὰ
ταύτην γενητῆς ὑπάρχει φύσεως», εἰ γοῦν ἐκεῖνος τὰ ἀρχὴν
λαβόντα καὶ κτιστὰ ἅπαντα δοξάζει, ἀλλ' ἡμεῖς πάσας μὲν τὰς
15 τοῦ θεοῦ ἐνεργείας ἀκτίστους ὑπαρχούσας οἶδαμεν, οὐ πάσας δὲ
ἀνάρχους². Εἰ γὰρ καὶ μὴ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ
τῆς κατὰ ταύτην πράξεως, δηλαδὴ τῆς κατὰ τὰ δεδημιουργη-
μένα ἐνεργείας, γέγονεν ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ
Μωυσῆς εἰπὼν· «κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων, ὧν
20 ἤρξατο ποιῆσαι»³. Πῶς οὖν οὐκ ἄλλο παρὰ τὰς οἰκείας ἐνερ-
γείας ἢ ὑπερουσιότητος ἐκείνη εἶη; Ἄλλ' ἐρεῖ τὰς ἀνάρχους ἐν-
εργείας ταῦτόν ἐκείνη εἶναι; Ἄλλ' εἰσὶν αἱ τούτων τέλος ἔσχον,
εἰ καὶ μὴ ἀρχὴν, ὃ καὶ περὶ τῆς τοῦ θεοῦ προγνώσεως ὁ μέγας εἰ-
ρηκε Βασίλειος⁴. Οὐκ ἄρα ταῦτόν οὐδὲ ταῖς ἀνάρχοις ἐνεργείαις ἢ
25 ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ, δι' ὧν καὶ ὅτι πάσης ἐνεργείας οἰασ-
δηποτοῦν οὐ μόνον ὑπερεξηρημένην δείκνυται ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ
ἄπειράκις ἀπείρως⁵ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον⁵.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 ὑπεξηρηθῆσαι A₁V₂ 9 ὡς καὶ . . . συμμαρτυρή-
σουσιν παραλ. Σ₁V₂ 24 ἀνάρχαις A₁ 26 ὑπεξηρημένη A₁V₂

1. Χωρὶον προσηρητημένον εἰς τὰς Πρὸς Μαρίνον πραγματείας τοῦ Μαξίμου, PG 91, 281 AB.

2. Βλ. ἄνωτ. 4. Κατ' οὐσίαν ὁ Βαρλαάμ θεωρεῖ ὡς ὑπαρκτὸν μόνον τὰ κτιστά, ἦτοι τὰ κτίσματα, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς δέχεται καὶ τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας ὡς ὑπαρκτάς. Ἐχομεν ἐνταῦθα φάσιν τῆς ἐρίδος μεταξὺ ὀνοματισμοῦ καὶ πραγματισμοῦ. 3. Γεν. 2, 3.

4. Σχετικὸν ἐν Ἀνατρεπτικῶ ἀπολογ. Εὐνομίου 1, 8, PG 29, 528 B.

5. Βλ. χωρὶον ἐν ἄνωτ. παραγράφῳ.

9 Ὁ δὲ μακάριος Κύριλλος, «ἐνέργεια» φησί, «θεοπρεπῆς καὶ δύναμις ἐστὶ τὸ εἶναι πανταχῆ καὶ χωρεῖν μὲν διὰ πάντων τὸν θεόν, χωρεῖσθαι δὲ ὑπ' οὐδενός»¹. Οὐ τοίνυν τοῦτο φύσις θεοῦ, τὸ εἶναι πανταχοῦ, εἴπερ μηδὲ ἡμῖν φύσις ἐστὶ τοῦτο μόνον, τὸ
5 εἶναι πού. Τὸ γὰρ μηδαμῶς οὐσία ὄν, πῶς ἂν ἡμῶν οὐσία εἶη; Οὐκ ἄρα ταῦτόν παντάπασιν ἐπὶ θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια, εἰ καὶ ὁλος ἐν ἐκάστη ἐνεργείᾳ δεικνύται διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀμερές. Ἰωάννης δὲ ὁ Χρυσορρήμων, «οὐσιώδη ἐνέργειαν», φησί, «θεοῦ τὸ μηδαμοῦ εἶναι, οὐ τὸ μὴ εἶναι, ἀλλὰ τὸ ὑπερεῖναι τόπου καὶ
10 χρόνου καὶ φύσεως»². Σὺ τοίνυν τάχα καὶ τὸ μηδαμοῦ εἶναι οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἔρεις, ὁ μηδεμίαν διαφορὰν εἰδὼς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, «πῶς οὐ καταγέλαστον», φησί, «τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν, τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ ἀπαξ-
15 ἀπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι;»³ Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος, «ἢ ἀγαθότης», φησί, «καὶ πᾶν εἴ τι ἀγαθότητος ἐμπεριέχεται λόγῳ καὶ ἀπλῶς πᾶσα ζωὴ καὶ ἀθανασία καὶ ὅσα περὶ τὸν θεὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖται ἔργα θεοῦ εἰσι καὶ οὐκ ἠργημένα χρονικῶς· οὐ γάρ ποτε πρεσβύτερον ἀρετῆς τὸ 'οὐκ ἦν', οὐδέ τις ἄλλου
20 τῶν εἰρημένων, κἂν τὰ μετέχοντα αὐτῶν κατ' αὐτὰ ἦρξαι τοῦ εἶναι χρονικῶς»⁴. Οὐδὲν ἄρα τῶν τοιούτων οὐσία τοῦ θεοῦ ἐστίν, οὔτε ἢ ἀκτιστος ἀγαθότης, οὔτε ἢ ἀναρχος καὶ ἀτίδιος ζωὴ· οὐ γὰρ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐστίν.

10 25 Ἔτι κοινῇ πάντες οἱ ἅγιοι πατέρες ἐπὶ τῆς ἀκτίστου φασὶ τριάδος οὐκ ἐστὶν εὐρεῖν ὄνομα τῆς φύσεως δηλωτικόν, τῶν δὲ ἐνεργειῶν ἐστὶ τὰ ὀνόματα. Καὶ γὰρ 'ἡ θεότης' ἐνεργείας ἐστὶ δηλωτικόν, τοῦ θέειν ἢ τοῦ θεᾶσθαι ἢ τοῦ αἰθεῖν⁵, ἢ τὴν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 4 τοῦτο μόνον φφ L 5 πού L ὡμῶν: ἡμῖν A₁
9 τῷ μὴ L τῷ L

1. Χωρὶον προσηρητημένον εἰς τὰς *Πρὸς Μαρίνον* πραγματείας τοῦ Μαξίμου, PG 91, 281 B.

2. Αὐτόθι.

3. Ἐνατρεπτικὸς ἀπολογ. *Εὐνομίον* 1, 8, PG 29, 528 B.

4. *Κεφάλαια θεολογικὰ* 1, 48, PG 90, 1100 D.

5. Βλ. ἄνωτ. 3, 1, 31 καὶ τὰς ἐν σημειώσει παραπομπάς.

αὐτοθέωσιν δηλοῦν¹. ταῦτό δὲ τῷ ὀνομαζομένῳ τὸ ὑπερώνυμον οὐκ ἔστιν· οὐ ταῦτό ἄρα οὐσία καὶ ἐνέργεια θεοῦ. Εἰ δὲ ἡ τοῦ θεοῦ θεότης κυρίως τὴν τοῦ θεοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ, κτισταὶ δὲ εἰσὶν αὐταὶ κατὰ σέ, κτιστὴ ἔστι κατὰ σέ καὶ ἡ θεότης τοῦ
 5 θεοῦ. Ἄλλ' οὐ μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καὶ ἀναρχος· οὐ γὰρ ἤρξατό ποτε τοῦ θεᾶσθαι τὰ ὄντα ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ὑπέγκειται δ' ὁμοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἡ ὑπερώνυμος οὐσία τοῦ θεοῦ, καθ' ὅσον τὸ οὕτως ἐνεργοῦν, τοῦ ἐνεργουμένου, καὶ τὸ ὑπερώνυμον, τοῦ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον
 10 ὀνομαζομένου. Ἄλλὰ τὰ τοιαῦτα θεὸν ἕνα σέβειν καὶ θεότητα μίαν οὐδαμῶς προσίστασται, ἐπεὶ μὴδ' ἥλιον ἕνα καὶ φῶς ἕν αὐτοῦ νομίζειν, τὸ καὶ τὴν ἀκτίνα ἥλιον καλεῖσθαι. Ὅρῳς ὅπως ἡμεῖς ἀκριβῶς ὁμολογοῦμεν τοῖς ἁγίοις;

11 Σὺ δὲ ὁ τὰ μεθεκτὰ λέγων κτιστὰ καὶ οὐχὶ τὰ ἔργα πάντα
 15 μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας πάσας τοῦ θεοῦ ἀρχὴν ἔχειν χρονικὴν καὶ τέλος, ὡς τῆς παραπληξίας καὶ τῆς πάντα τολμώσεως ἀδεῶς ἀπονοίας, ἀσεβεῖς ἀποφαινόμενος καὶ ἀφορισμῶ καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλων τοὺς καὶ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἐπέκεινα κατ' οὐσίαν τὸν θεὸν δοξάζοντας ἁγίους, ἐπεὶ
 20 κατ' αὐτὴν πάσης ὑπέγκειται θέσεώς τε καὶ ἀφαιρέσεως², σὺ τοίνυν τοιαῦτα λεγὼν καὶ φρονῶν ἔχεις ὅπως δείξης μὴ τοῖς ἀπ' αἰῶνος κακοδόξοις ἐναρτίθμιος ὢν, καὶ ταῦτ' οὐχὶ τὰς ἐνεργείας μόνον πάσας καὶ πάντα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις τῆς αὐθυπερουσίου φύσεως ἐκείνης κτιστὰς ἀποφαινόμενος;
 25 Καίτοι τοῦνομα τοῦτο, ἡ οὐσία, μιᾶς τῶν τοιούτων δυνάμεων σημαντικὸν ἔστιν ἐπὶ θεοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, «εἰ τὴν ὑπερουσίον κρυφίότητα θεὸν ἢ ζῶην ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσομεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους»³. Ὅταν οὖν αὐτὸς λέγῃς

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 9 καὶ παραλ. V, 18 ἀναθέμασι V, 21 μετὰ τοίνυν προστ. τὰ A₁L

1. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 956 A.

2. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* 1, 2, PG 3, 1000 B.

3. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 2, 7, PG 3, 645 A.

ἐν εἶναι μόνον ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, μίαν μόνην δίδως ἡμῖν νοεῖν θεοῦ δύνάμιν ἀναρχον, τὴν οὐσιοποιόν, τὰς δὲ παρὰ ταύτην ὑπὸ χρόνον. Πῶς οὖν ἡ μὲν οὐσιοποιὸς τοῦ θεοῦ δύνάμεις ἀναρχος, ἡ δὲ ζωοποιὸς ἔξει χρονικὴν ἀρχήν, ἢ τε ζωογό-
 5 νος καὶ ἡ σοφοδότις; Ἡ γὰρ πᾶσα ἀναρχος θεία δύνάμεις ἐστὶν ἢ οὐδεμία. Σὺ δὲ τὴν μίαν μόνην λέγων καὶ κατασκευάζων ἀκτιστον, τὰς ἄλλας ἐκβάλλεις τοῦ ἀκτίστου· πάσας δὲ κτιστὰς ἀποφαινόμενος, συνεχδάλλεις καὶ τὴν μίαν. Τοιοῦτον γὰρ τὸ ψεῦδος καὶ ἑαυτῷ ἀνακόλουθόν ἐστι καὶ αὐτεπίβουλον, εἰκότως,
 10 ἵνα ἢ καὶ πρὸς ἑαυτὸ ψευδὲς τε καὶ λυμαντικόν, αὐτὸ ἐφ' ἑαυτὸ χωροῦν καὶ αὐτὸ ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ καταψευδόμενον.

12 Ἄλλ' ἐρεῖ διὰ τῆς οὐσίας ἐκείνο λέγειν, τὸ μοναχῶς καὶ ἐνιαίως ἔχον ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς δυνάμεις ταύτας; Ἄλλὰ πρῶτον μὲν θεὸν ἔδει τοῦτο ὀνομάσαι· ταύτην γὰρ τὴν φωνὴν ὑπὸ
 15 τῆς ἐκκλησίας ἐπ' ἐκείνου παρελάβομεν· καὶ τῷ Μωυσῆ δὲ χρηματίζων ὁ θεὸς, οὐκ εἶπεν ἑγὼ εἰμι ἡ οὐσία, ἀλλ' «ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν»¹· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὦν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἡ οὐσία· αὐτὸς γὰρ ὁ ὦν ὄλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τὸ εἶναι². Ἐπειτα, εἰ καὶ ἀντὶ τῆς ὀνομασίας τῆς ἑαυτοῦ θεοῦ ἐχρήσατο φωνῆ, ἔδει
 20 προσχρησασθαι τῷ φύσει, καὶ ταῦτα περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν χάριτι θεῶν, οὓς καὶ ἑαυτοῦ ἀνάρχους καὶ ἀκτίστους ὡς ἀγιοί φασι³, τῆς ὑποθέσεως τῶν λόγων οὐσης. Ἐδει τοίνυν λέγειν, «εἰς ὁ φύσει ἀναρχος θεός». Οὗτος δὲ καὶ τὸ θεός ἀμείψας καὶ τὸ φύσει καταλιπὼν, ὡς ἐνῆν κλέψαι τοὺς ἀκού-
 25 οντας προήνεγκε τὸν λόγον, οὐκ ἐκείνο λέγων μόνον ἀναρχον, τὸ ἐνιαίως τὰ πάντα συνέχον καὶ προέχον· εἰ γὰρ τοῦτο ἔλεγε, πῶς ἂν τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις φυσικὰς δεικνύειν ἐσπούδαζε κτιστὰς;

13 Ὅτι δ' οὗτος τὰς δυνάμεις κτιστὰς ἡγεῖται τοῦ θεοῦ, ἀκου-
 30 σον φανερώς αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος. Προενεγκὼν γὰρ τὸν μέγαν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 9 αὐτεπιβούλευτον A₁ 25 μόνον λέγων L 27-28 ἐσπούδαζε κτιστὰς δεικνύειν L

1. Ἐξ. 3, 14.

2. Βλ. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 45, 3, PG 36, 625 C.

3. Βλ. Μαξίμου, Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC.

Διονύσιον φάσκοντα «μεθεκτῶς αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθεότητα τὰς ἐκδιδομένας ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, ὧν τὰ ὄντα οἰκείως ἑαυτοῖς μετέχοντα καὶ ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ἔνθεα καὶ ἔστι καὶ λέγεται, διὸ καὶ πρῶτως αὐτῶν ὁ ἀγαθός ὑποστάτης λέγεται εἶναι»¹, συλλογιζόμενος ἐκ τούτων ἐφεξῆς οὗτος, «οὐκοῦν», φησὶν, «ἢ ἐνταῦθα αὐτοθεότης καὶ τᾶλλα, ἃ σαφῶς δυνάμεις ὁ μέγας ὠνόμασεν, οὐκ αἰεὶ εἰσιν, ἀλλὰ καὶ τούτων ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ἀγαθός»· καὶ πάλιν, «ἔφη μὲν τις θεαρχίαν εἶναι τινα καὶ θεότητα, ἧς ἐξηρῆσθαι τὴν πάντων ἀρχὴν, αἰεὶ δὲ οὐδαμῶς εἶπεν αὐτὴν· εἶναι γὰρ καὶ ταύτης ὑποστάτιν τὴν πάντων αἰτίαν»· καὶ πάλιν, «ἢ μὲν ἀμέθεκτος δόξα τοῦ θεοῦ ἀίδιον μὲν, οὐ μὴν ἕτερον τῆς οὐσίας, ἢ δὲ μεθεκτὴ ἕτερον μὲν τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, οὐ μὴν ἀίδιος· καὶ ταύτης γὰρ ὑποστάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία». Ὅτι μὲν οὖν ψευδός ἐστὶν ὡς ἢ ἀίδιος δόξα τοῦ θεοῦ ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ ἐστὶν ἢ ἀμέθεκτος, ἔδειξεν ὁ θεωρὸς δόξης ἀιδίου τοὺς ἀγγέλους εἰρηκῶς, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπον², δι' οὗ καὶ ὡς ἢ ἀίδιος τοῦ θεοῦ δόξα μεθεκτὴ συναποδείκνυται· τὸ γὰρ τοῦ θεοῦ ὄρατὸν ὀπωσδήποτε καὶ μεθεκτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, «κυκλικῶς», φησὶν, «οἱ θεοὶ κινουῦνται νόες, ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ»³. Πῶς οὖν αἱ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελευτήτοι ἐλλάμψεις αὐταὶ οὐχ ἕτεραί εἰσι τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ θεοῦ, διαφορὰν πρὸς ταύτην ἔχουσαι, εἰ καὶ ἀχώριστοι αὐτῆς εἰσι; Πρῶτον μὲν γὰρ ἐκείνη ἔν, αἱ δὲ ἐλλάμψεις αὐταὶ πλείους, ἀναλόγως καὶ τοῖς μετέχουσιν οἰκείως ἐνιέμεναι καὶ τῇ διαφόρῃ τούτων δεκτικῇ δυνάμει πληθυνόμεναι· καὶ γὰρ οὕτω καὶ «πνεύματος ἁγίου μερισμοί»⁴, κατὰ τὸν Παῦλον· ἔπειτ' ἐκείνη μὲν ὑπερούσιος οὐσία, ταύτης δ' εἶναι τὰς ἐλλάμψεις ταύτας ἐνεργείας ἢ ἐνέργειαν οὐδένα οἶμαι ἀντερεῖν, ἀλλ' οὐδ' ὅτι μεθεκταὶ εἰσιν, ἐκείνης οὐσης ἀμεθέκτου.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 4 καὶ πρὸ ἐστὶ παραλ. Σ₁ 9 τινα παραλ. A₁ 10
εἶναι πρὸ αὐτὴν προστ. Σ₁V₂ 15 ἀιδίου δόξης L

1. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 953 D - 956 A.
2. Ἐν παραγρ. 3, Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.
3. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.
4. Ἐβρ. 2, 4.

14 Καὶ μὴν πᾶσα ἔνωσις δι' ἐπαφῆς, αἰσθητῆς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, νοερᾶς δ' ἐπὶ τῶν νοερῶν· ἐπεὶ δ' ἔνωσις ἐστὶ τῶν ἐλλάμψεων ἐκείνων, καὶ ἐπαφή ἄρα, δηλονότι νοερά, μᾶλλον δὲ πνευματικῆ. Ἡ δὲ οὐσία τοῦ θεοῦ ἀνέπαφος καθ' ἑαυτήν. Ἔτι
 5 ἢ πρὸς τὰς ἐλλάμψεις ἔνωσις, τί γε ἄλλο ἢ ὁρασίς ἐστιν; Ὁραταὶ ἄρ' εἰσὶν ἐκεῖναι αἱ ἐλλάμψεις τοῖς ἡξιωμένοις· ἡ δὲ οὐσία τοῦ θεοῦ ἀόρατός ἐστι παντάπασι· καὶ μὲν δὴ αἱ ἀναρχοὶ καὶ ἀτελεύτητοι ἐλλάμψεις φῶς εἰσὶν ἀναρχὸν καὶ ἀτελεύτητον. Ἔστιν ἄρα φῶς ἀτδίον ἄλλο παρὰ τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, οὐχὶ οὐ-
 10 σία καὶ αὐτὸ ὑπάρχον, ἄπαγε, ἀλλ' ἐνέργεια τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ἐπεὶ δ' ἀναρχόν ἐστὶ καὶ ἀτελεύτητον τοῦτ' ἐστὶ τὸ φῶς, οὔτε αἰσθητόν ἐστιν οὔτε νοητόν κυρίως, ἀλλὰ πνευματικὸν καὶ θεϊκόν, τῶν κτιστῶν πάντων ὑπεροχικῶς ἐξηρημένον· τὸ δὲ μῆτε αἰσθητόν μῆτε νοητόν οὐδ' αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτει
 15 οὐδὲ νοερᾶ δυνάμει καθ' αὐτήν. Οὐκοῦν οὐ μόνον τὸ ὁρώμενον, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁρῶσα δύναμις τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο φῶς, οὐτ' αἰσθησίς ἐστιν οὔτε νόησις, ἀλλὰ πνευματικὴ τις δύναμις, τῶν κτιστῶν ἀπασῶν γνωστικῶν δυνάμεων ὑπεροχικῶς ἐξηρημένη καὶ ταῖς λογικαῖς καθαραῖς φύσεσιν ἐγγινομένη χάριτι.

15 20 Διὰ τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας θεολόγος οὐ μόνον «θεωροὺς δόξης αἰδίου» τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους εἴρηκεν, ἀλλὰ καὶ «αἰδίως», δεικνὺς ὡς οὐ κτιστῆ, φυσικῆ καὶ νοερᾶ δυνάμει τὴν ἀτδίον δόξαν οἱ ἀγγελοὶ θεωροῦσι τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ δυνάμει αἰδίῳ, πνευματικῆ καὶ θεϊκῆ, «οὐχ ἵνα δοξασθῆ θεός», φησὶν—«οὐ γὰρ ἔστιν ὃ προστεθήσεται τῷ πλήρει καὶ τοῖς ἄλλοις χορηγῶ
 25 τῶν καλῶν—ἀλλ' ἵνα μὴ λείπη τὸ εὐεργετεῖσθαι καὶ ταῖς πρώταις μετὰ θεὸν φύσεσιν»¹. Ὁρᾶς ὡς οὐκ ἀπὸ φύσεως ἔχουσι τὸ τὴν ἀτδίον δόξαν αἰδίως ὁρᾶν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς αἰδίου φύσεως εὐεργετούμενοι τὴν δύναμιν ταύτην καὶ τὴν θεωρίαν προσλαμβάνονται, καθάπερ καὶ οἱ ἅγιοι; «Τὸ γὰρ κινηθὲν ὑπὸ πνεύματος ἁγίου κίνησιν ἀτδίον, ζῶον ἅγιον ἐγένετο» κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον· «ἔσχε δὲ ἄνθρωπος, πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ,

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 18 δυνάμεων γνωστικῶν I, 26 λείπει I, V,

1. Λόγος 28, 31, PG 36, 72 C.

ἀξίαν προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, θεοῦ, ὧν πρότερον ἔγῃ καὶ σποδός¹ »². Τοιαύτης δὴ δυνάμεως οἱ νόες εὐμοιροῦντες, αὐτοὶ λέγονται ὄραν· οὕτω κατὰ νοῦν καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο· ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς λέγονται ὄραν· αὐτοπτικὸν γὰρ
5 ἐκεῖνό ἐστὶ τὸ φῶς, ἐπεὶ γνωστικῇ κτιστῇ δυνάμει ἀληπτον, ὁ-
ρατὸν δὲ τοῖς ἀξίοις.

- 16 Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος, «κυκλικῶς», εἶπε «κινεῖσθαι τοὺς νόας, ἐνουμένους ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψε-
σιν»³. Ἐπιστῆσαι δὲ καὶ τοῦτο χρῆ, ὡς οὐχ ἀπλῶς ὁ πάνθ' ὑπὲρ-
10 ἅπαντας ἠκριδωμένος οὗτος κυκλικῶς τοὺς νόας εἶρηκε κινεῖσθαι
ταῖς ἀνάρχοις ἐνουμένους ἐλλάμψεσιν, ἀλλὰ ἔλεγεσθαι κινεῖ-
σθαι, ὑποσημαίνων, ὡς ἐγῶμαι, τὸ μὴ φυσικὴν αὐτοῖς εἶναι τὴν
τοιαύτην ἔνωσιν, εἰ καὶ διὰ τὸ μολυσμοῦ πείραν οὐδέποτε λαθεῖν
συγκεκληρωμένοι τυγχάνουσιν ἐξ ἀρχῆς τῇ χάριτι. Ὅτι δὲ τὸ
15 τοιοῦτο φῶς καὶ ἡ ὄρωσα τοῦτο δύνάμις οὐ φυσικῶς τοῖς ὑπερ-
κοσμίοις ἔνεστιν ἀγγέλοις καὶ παρὰ τοῦ ἐχθίστου τούτοις ἐνι
μαρτυρίαν αὐθις ἀξιοπιστοτέραν, ὅ φασι, πορίσασθαι· τὸ γὰρ ἐκ-
πτωτον ἐκείνων καὶ δαιμόνιον φύλον τοῦ μὲν φωτὸς καὶ τῆς ὁ-
ρώσεως τοῦτο δυνάμεως ἐστέρηται, οὐδενὸς δὲ τῶν φυσικῶν· οὐκ
20 ἄρα φυσικὸν οὔτε τὸ φῶς οὔτε ἡ δρασις ἐκείνη. Καὶ μὴν οὐδὲ
νοήσεως ἐστέρηται τὸ δαιμόνιον φύλον· νόες γὰρ εἰσι καὶ τὸ εἶναι
οὐκ ἀποβεβλήκασι καί, «οἶδά σε τίς εἶ», φασίν, «ὁ ἅγιος τοῦ
θεοῦ»⁴, ὅς «καὶ οὐκ ἠφίει τὰ δαιμόνια λαλεῖν, ὅτι ἤδεισαν τὸν
Χριστὸν αὐτὸν εἶναι»⁵. Διὸ καὶ ὁ θεολόγος εἶπεν· «ἀπιστεῖς τῇ
25 θεότητι; τοῦτο οὐδὲ οἱ δαίμονες»⁶. Εἰ δὲ θεότητα ἴσασι, καὶ
τοῦτ' εἰδέναι αὐτοὺς ἀνάγκη ὅτι τῶν κτιστῶν οὐδέν ἐστὶν ἐκείνη.

- 17 Οὐκ ἄρα γινώσις ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο, οὔτε ἡ διὰ καταφάσεων
οὔτε ἡ δι' ἀποφάσεων προσγενομένη. Καὶ μὲν δὴ νοῦς μὲν ἔστι

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 1 ἀγγέλου θεοῦ Mf 15 τοιοῦτον Σ₁V₂ 17 ἀ-
ξιοπιστέραν C₃ 26 τοῦτ' : τοῦτο Σ₁V₂ 28 προσγινομένη A₁

1. Γεν. 18, 27.

2. Βασιλείου, Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. Ἐννομίου 5, PG 29, 769 B.

3. Περὶ θείων ὀνομάτων 4, 8, PG 3, 704 D.

4. Μάρκ. 1, 24.

5. Μάρκ. 1, 34· Λουκᾶ 4, 41.

6. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος 45, 27, PG 36, 661 A.

τῶν πονηρῶν ἕκαστος ἀγγέλων, ἀλλ' ἄσούριος', προφητικῶς εἰ-
 πεῖν', κακῶς χρώμενος τῇ γνώσει· τῷ δὲ φωτὶ ἐκείνῳ χρῆσθαι
 τινα κακῶς οὐκ ἔστι· πρὸς γὰρ τὰ χεῖρω νεύσαντος εὐθύς ἀφί-
 πταται, καταλιπὼν ἔρημον θεοῦ τὸν πονηρᾶ χρησάμενον συγκα-
 5 ταθέσει. Τοιγαροῦν τὸ φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ ἔλλαμψις νόησις οὐκ
 ἔστιν, εἰ μὴ ὁμωνύμως λέγοιτο, μάλιστα διὰ τὸν εὐμοιροῦντα
 νοῦν, ὡσπερ καὶ ἑσθότης' διὰ τὸν ἐνεργοῦντα τὴν ἀπόρρητον
 χάριν· θεοποιὸς γὰρ ἔστιν ἐνέργεια, τοῦ ἐνεργοῦντος πνεύματος ἡ-
 10 κιστα χωριζομένη, ἡργμένου μὲν τοῦ διὰ καθαρότητα πεφωτισμέ-
 νου καὶ κατ' αὐτὸ τὸ πεφωτίσθαι, διὸ καὶ καθαρότης τοῦτο παρὰ
 τῶν πατέρων ὀνομάζεται, τοῦ δὲ φωτὸς καὶ τῆς ἐλλάμψεως ἀνάρ-
 χου οὐσης. Καὶ τοῦτο δείκνυται μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, δη-
 λαδὴ τῶν ἀγγελικῶς πεφωτισμένων καὶ ἐπιτυχόντων τῆς θεώσεως,
 οἳ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον «τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρ-
 15 ρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἁνω
 δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος»³.

18 Εἰ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν ἐξετάσομεν, δι' ἣν ὁ καινοφανῆς οὗτος
 τὴν θεοποιὸν δωρεάν τοῦ πνεύματος, μᾶλλον δὲ πάσας τὰς ду-
 νάμεις τοῦ θεοῦ, κτιστὰς εἶναι κατεσκεύασε, μετὰ τὴν πονηρὰν
 20 ἐκείνην τῶν αἰρέσεων πηγὴν, ἣν ἀνωτέρω ἀπηλέγξαμεν⁴, οὐδε-
 μίαν εὐρήσομεν ἑτέραν ἢ ὅτι τὸν θεὸν ὑποστήσῃ ταύτας ὁ μέ-
 γας ἔφη Διονύσιος⁵· τοῦτο δὲ ὑπαρξίν δηλοῖ μόνον, ἀλλ' οὐχὶ
 καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως· τοιγαροῦν καὶ ἐπὶ τῶν κτιστῶς ὄν-
 των καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστως ὄντων ἐκ θεοῦ ῥηθεῖη ἄν. Ὁ γὰρ μέ-
 25 γας Βασίλειος ἐπὶ τε τοῦ υἱοῦ ἐχρήσατο τῇ λέξει ταύτῃ εἰπών· «ὁ
 γὰρ ἑτεροτικῶς βώλους δρόσου»⁶ οὐχ ὁμοίως τὰς τε βώλους καὶ
 τὸν υἶδον ὑπεστήσατο; »⁶· κάπὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, «πνεῦμα»

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 1 ἄσούριος V₂ 16 δεκτικοὶ ᾠα V₂ 17 καινο-
 φάνης A₁C₂L V₂Mf 26 βόλους C₂

1. Ἡσ. 10, 12 ἐξ.

2. Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

3. Παράγρ. 4.

4. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 953 B.

5. Ἰωβ 38, 28.

6. Ἀνατρεπτικὸς ἀπολογ. *Εὐνομίου* 2, 23, PG 29, 624 A. Ἡ γραφή παρα-
 λάσσει μεταξύ ἑτεροτικῶς ὑπεστήσατο καὶ ἑτεκνώσατο κατὰ χειρόγραφα. Χρη-
 σιμοποιεῖται καὶ ἐν *Συνοδικῷ τόμῳ* τοῦ 1351, (PG 151, 744 B), ἀλλ' ὁ
 ὁ Ν. Γρηγορᾶς ἠμφεσβήτησε τὴν γνησιότητά του λόγῳ τῆς παραλλαγῆς,

γάρ, φησί, «στόματος θεοῦ¹, ἵνα μὴ τῶν ἕξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνης, ἀλλ' ὡς ἐκ θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχον δοξάζης»²· καὶ πάλιν, «τοῦτο τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ διὰ τοῦ υἱοῦ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ὑφεστάναι»³. Πολλαχοῦ δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὑπόστασιν⁴ ὀνομάζει τὴν τοῦ υἱοῦ προαιώνιον γέννησιν⁴. Σὺ τοίνυν τάχ' ἂν ἡμῖν διὰ τὰ τοιαῦτα προσρήματα καὶ τὸν υἱὸν ἢ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποδείξης κτίσμα, ὃ δι' οὐδὲν ἕτερον τὰς θείας δυνάμεις κτιστὰς εἶναι ἀποφαινόμενος ἢ ὅτι καὶ τούτων ὑποστάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία. Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνεώρακας ὡς ἐκεῖ ταύτας τὰς δυνάμεις καθ' ὑπεροχὴν μὴ οὐσας ἔδειξεν ὁ μέγας Διονύσιος· εἰπὼν γάρ, «τὰς ἐκδιδομένας ἐκ θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις», ἐπήγαγεν, «ὧν τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ὄντα λέγεται»⁵, πάντως ὡς τῶν δυνάμεων ἐκείνων οὐσῶν ὑπὲρ τὰ ὄντα. Καὶ μὴν ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος ἠργμένα λέγων τὰ μετέχοντα, οὐκ ἠργμένα φησὶ τὰ μεθεκτά⁶.

19 Τὰς γοῦν ἐκ τῆς ὑπερουσίου κρυφιοῦς προΐούσας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ σοφοδώρους τῶν μετεχόντων εἶναι νομίζεις ἢ τῶν μεθεκτῶν; Ἄλλ' εἰ τῶν μετεχόντων, δεήσει δυνάμεις ὁμοίας ζητεῖν ἑτέρας, ὧν μεθέξουσιν. Ὅρας ὡς αἱ δυνάμεις ἐξ ἀνάγκης τῶν μεθεκτῶν, ἀλλ' οὐ τῶν μετεχόντων εἰσὶ; Πρὸς δέ, εἴπερ ἡ ἐκθεωτικὴ δύναμις ἑτέρας ἐκθεωτικῆς δεῖται, καὶ γὰρ οὕτω μετέχον, ἀλλ' οὐ μεθεκτὸν ἂν εἴη, κάκεινη δεήσει ἄλλης καὶ ταύτη πάλιν ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπειρον. Ἡ 25 ἐκθεωτικὴ ἄρα δύναμις μεθεκτὸν, ἀλλ' οὐ μετέχον ἐστίν. Ἔτι, ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα θεοῦ, ἢ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μεθέξουσιν ἢ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἐνεργείας. Ἄλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 7 καὶ μετὰ ἢ παραλ. A₁L 8 ἀποδείξεις Σ₁ 10 ἐώρακας V₂ 14 ἐκείνων διττογρ. Σ₁ 24 τοῦτ' Σ₁

διὸ ὁ Παλαμᾶς συνέταξεν ἐπιστολὴν ἑρωτήσαντα Ἐπιτολὴν τῆς Βασιλείου γήσεως. 1. Ψαλμ. 32, 6.

2. Ὁμιλία εἰς 32 ψαλμὸν 4, PG 29, 333 B.

3. Ἐπιστολὴ 38, 4, PG 32, 329 C.

4. Βλ. Λόγους 20, 6, PG 35, 1072 C, 42, 16, PG 36, 477 AB κ.ά.

5. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 11, 6, PG 3, 956 A.

6. Κεφάλαια θεολογικὰ 1, 48, PG 90, 1100 CD καὶ 1, 50, PG 90, 1101B.

ἐνεργείας οὐ μεθέξουσι· μετέχοντα γὰρ καὶ ταῦτά εἰσι καὶ κτιστὰ
κατὰ τὴν σὴν σοφίαν· οὐκοῦν τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ μεθέξουσιν, ὅπερ
ἄτοπόν ἐστι. Προσέτι καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις, εἰ μὴ τῶν μεθε-
κτῶν, ἀλλὰ τῶν μετεχόντων εἶεν, τίνος γε ἄλλου μεθέξουσιν ἢ
5 τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ θεοῦ; Οὐ γὰρ δυνάμεων ἐτέρων πάλ-
λιν ὁμοίων. Δύο τοίνυν τὰ ἄτοπα συμβήσεται· τό τε μεθεκτὴν
εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ τὰς δυνάμεις οὐσίας γεγενῆ-
σθαι καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίας θεοῦ· ἡ μὲν γὰρ δύ-
ναμις πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας τὸ ἀποτέλε-
10 σμα γίνεται· ἡ δὲ οὐσία τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶ μετεχομένη καὶ τῆς
αὐτῆς οὐσίας κατὰ μετοχὴν ποιεῖται τὰ μετέχοντα. Ὅρθῶς τὴν
ἄτοπίαν ὄσην, καὶ ὡς ὁ λέγων τῶν μετεχόντων εἶναι τὰς δυνά-
μεις καὶ κτιστάς, καθάπερ οὗτος, ὄντως πολυθεός ἐστιν, οὐχὶ
μῖαν εἶναι δεικνὺς τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ πολλὰς καὶ δια-
15 φόρους;

20 Ἡμεῖς οὖν οἱ θεὸν ἓνα προσκυνοῦντες παντοδύναμον, τῶν
μεθεκτῶν εἶναι τὰς δυνάμεις ἴσμεν τοῦ θεοῦ, συμφώνως τοῖς ἁ-
γίοις, καὶ οὐδέποτε ἠργμμένας πάσας, οὐχ ὡς ἐνεργεῖν ἀλλ' ὡς
ὑπάρχειν, εἰ καὶ μὴ καθ' ἑαυτάς· μεθεκτὰς μὲν γάρ, ὡς ἐν θεῷ
20 προὑπαρχούσας, ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος¹. Τὰ δὲ μεθεκτὰ οὐδέ-
ποτε ἠρξάτο, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τοῦ εἶναι, οὐδ' ἐστὶ
«πρεσβύτερον αὐτῶν τὸ ὄν ἢν», ἀλλ' αἰεὶ εἰσὶν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄν-
τος θεοῦ, περὶ αὐτὸν ἀχωρίστως αἰεὶ ὄντα καὶ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρ-
χοντα συναϊδίως². Οὐ γὰρ δὴ φοβηθησόμεθά σου τὰ τῆς ματαιο-
25 τεχνίας σοφίσματα καὶ τὰς διθεῖτας καὶ πολυθεῖτας καὶ τοὺς συν-
θέτους θεούς, ἀ σὺ καθάπερ τινὰ μορμολύκια καθ' ἡμῶν καὶ τῶν
ἁγίων προβάλλῃ, δεδιττόμενος μὴ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, εὖ ἴσθι, ἀλλὰ
τὰ νήπια, καὶ δι' ὧν ἀ σὺ πάσχεις ἡμῶν καταψεύδη τοῖς σεαυ-
τοῦ λόγοις ὡς πολλάκις δείκνυται περιτρεπόμενος καὶ σαυτῷ
30 συγκατασπάσαι τοὺς ἄλλους, φεῦ, ἐπιχειρῶν, ὡς τῶν ὀρθῶν δο-
γμάτων συναπαγάγοις δολίως, περιβάλλων τοῖς ἐκ τῶν λόγων
τεχνάσμασιν.

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 12 ὄσην; V₂ τῶν: τὴν Mf

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 956 A.

2. *Κεφάλαια θεολογικά* 1, 48, PG 90, 1100 D, ὅπερ ἐκ Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 42, 17, PG 36, 477 C.

21 «Ἡ μὲν γάρ», φησὶν, «ἀτῖδια καὶ ἄκτιστα πολλά φατε, ὑφειμένα τε καὶ τὸ τούτων ὑπερκείμενον, πολλοὺς λέγετε θεοὺς, ἢ δὲ μὴ διηρημένως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὑφεστηκότα καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ τὸ μὲν δόξαν ὄρατῆν, τὸ δὲ οὐσίαν ἀόρατον, ὡς ἔχοντος ἀτῖδιως
5 καὶ ἀμφοτέρω, τοὺς δύο θεοὺς εἰς ἓνα συνάγετε σύνθετον θεόν». Πρὸς τίνα οἱ τοιοῦτοι λόγοι καὶ ἡ ἀσχετος καταφορὰ καὶ τὰ ἀπηγορευμένα ταῦτα ἐγκλήματα, μᾶλλον δὲ ληρήματα; Ἡ πᾶσι δῆλον, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Ἀκηκόατε γὰρ τῶν εἰρηκότων ἁγίων τὰ μεθεκτὰ πολλά τε καὶ πάντα ἀναρχα καὶ τὸν θεὸν
10 ἀπειράκις ἀπείρως ὑπερεξηρημένον τούτων καὶ τοὺς εἰπόντας τὴν θεωρητῆν δόξαν τοῦ θεοῦ ἀτῖδιον καὶ συνατῖδιον αὐτῷ¹. Δῶμεν δ' ὁμοίως ἡμεῖς διὰ βραχέων λόγον ὅπως ταῦτα λέγεται· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς συνάδομεν ἐκείνοις.

22 Ἡμεῖς, ὦ βέλτιστε, ταῦτα πάντα ἔχειν τὸν θεόν φαμεν, μᾶλλον δέ, ἵνα κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον εἴπωμεν, προέχειν καὶ
15 ὑπερέχειν² ἀσχέτως καὶ συνειλημμένως καὶ ἐνιαίως³, ὡς ἡ ψυχὴ ἔχει μονοειδῶς ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις⁴. Ὡς οὖν ἡ ψυχὴ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκκεκομμένων ἢ τῶν ὠτῶν ἐκκεκωφημένων ἐν ἑαυτῇ ἔχει κατ' οὐδὲν ἥττον τὰς
20 προνοητικὰς τοῦ σώματος δυνάμεις, οὕτω καὶ τοῦ κόσμου μήπω ὄντος τὰς προνοητικὰς τοῦ κόσμου δυνάμεις εἶχεν ὁ θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς αἱ προνοητικαὶ δυνάμεις, ἀλλὰ δυνάμεις ἔχει, οὕτω δὴ καὶ ὁ θεός· καὶ ὡς ἡ ψυχὴ μία καὶ ἀπλή καὶ ἀσύνθετός ἐστι, μηδαμῶς διὰ τὰς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς δυ-
25 νάμεις πολλαπλασιαζομένη ἢ συντιθεμένη, οὕτω καὶ ὁ θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλὰ καὶ παντοδύναμος ὑπάρχων, διὰ τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου καὶ τῆς ἀπλότητος οὐκ ἐκχωρεῖ. Πολλὰ δ' ἂν τῆς ψυχῆς καὶ ἔργα κατὰ σεαυτὸν ἐξετάζων καταμάθοις, ἀ καὶ τοῦ σώματος διεζευγμένη ἔχει καὶ τῷ σώματι

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 1 καὶ 2 ἦ: ἦ Mf 12 λόγων L 14 φαμέν τὸν θεόν A₁ 16 συνειλημμένως A₁ 21 δυνάμεις τοῦ κόσμου L 25 συντεθειμένη V₂ 28 - 29 μάθοις A₁L

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικά* 1, 49, PG 90, 1101 A.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 5, 5, PG 3, 820 B.

3. Αὐτόθι 5, 6, PG 3, 820 D.

4. Αὐτόθι 5, 7, PG 3, 821 B.

τούτων μεταδίδωσι συνεζευγμένη. Οὐ μὴν ἀλλὰ τὴν αὐτοζωὴν καὶ αὐτοθέωσιν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἀρχὰς καὶ παραδείγματα λέγων ὁ μέγας Διονύσιος, οὐ προέχειν τὸν θεὸν αὐτὰ φησι¹; Πῶς οὖν ἂν προέχει ὁ θεὸς ἀρκτά; Εἰ δὲ καὶ ὡς δωρεὰς 5 προβάλλεται, πῶς δωρεῖται ἂν οὐκ ἔχει; εἰ δὲ καὶ προορισμοὺς καὶ θεῖα θελήματα τὰ αὐτὰ ταῦτα ὁ αὐτὸς φησι², πῶς οἱ προορισμοὶ καὶ τὰ θεῖα θελήματα οὐκ ἀναρχα καὶ ἀκτιστά ἐστι; Πῶς οὖν ὁμολογουμένως «ἐν μόνον ἀναρχον, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην γενητῆς ἐστὶ φύσεως καὶ ἀρχὴν ἔσχε χρονικήν»;³ Τίς ποτε τοῦτο τῶν ἀγίων εἶπεν; εἰ δὲ μηδεὶς, πῶς 10 ὁμολογεῖται;

23 Συνεῖρει δὲ τούτῳ καὶ ἕτερον τῶν ὡσαύτως ὁμολογουμένων «μηδεμίαν ἄλλην εἶναι ὄντοτητα μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν». Εἰ μὲν οὖν οὐσίαν κἀνταῦθα λέγει τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ 15 τὴν μεθεκτὴν καὶ οὐσιοποιόν, ἣν καὶ «αὐτοουσίωσιν» ὁ μέγας ὀνομάζει Διονύσιος⁴, οὐκ ἔδει φάναι τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν ἀπλῶς πάντων μηδὲν εἶναι μεταξὺ, ἀλλὰ τῶν γενητῶν μόνον οὐσιῶν, ἐπεὶ τῶν ζώντων ἢ ζώντων, αἰσθητικῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς, οὐχ ἢ οὐσιοποιὸς τοῦ θεοῦ δύναμις ποιητικὴ ἀλλ' ἢ ζωοποιός, καὶ τῶν σοφισομένων ἢ σοφοποιός, καὶ τῶν θεουμένων ἢ θεοποιός, ἀφ' ὧν καὶ θεὸν καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν, ἀλλ' οὐκ οὐσίαν μόνον νοοῦμέν τε καὶ ὀνομάζομεν τὴν ὑπερούσιον καὶ ἐναιαίαν κρυφίότητα ἐκείνην. Εἰ δ' ἐκείνην αὐτὴν τὴν ὑπερούσιον, κἀνταῦθα καὶ ἀμέθεκτον, κρυφίότητά φησι, τὴν ἐν ἀπο- 25 κρύφοις ὑπεριδρυμένην⁵ — ἣν καὶ ἀνωτέρω μόνην ἀναρχον εἶναι ἰσχυρίζετο, περιελὼν αὐτῆς κακῶς τὰς συναϊδίους αὐτῆς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας, μᾶλλον δὲ τὰ θεοπρεπέστατα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ μηδέποτε ἠργμένα — εἰ τοίνυν ταύτην λέγει καὶ ταύτης

A₁C₂LΣ₁V₂Mf 1 μετὰ ἀλλὰ προστ. καὶ V₂ 17 γενητῶν LV₂
18 αἰσθητῶς A₁ 28 ταύτην παραλ. A₁

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5, 8, PG 3, 824 C.

2. *Αὐτόθι* 5, 8, PG 3, 824 C.

3. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, οὗς βλ. ἀνωτέρω παράγρ. 4, ὅθεν καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες κατωτέρω.

4. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 11, 6, PG 3, 956 A.

5. Βλ. *αὐτόθι* 5, 2, PG 3, 816 C.

καὶ τῶν γενητῶν μηδεμίαν ἄλλην εἶναι μεταξὺ ὄντοτήτά φησιν, αὐτὴν λοιπὸν φησι τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ θεοῦ ὄντοτητα τῶν γενητῶν ὡς μεθεκτὴν ὑπάρχειν· τοῦτο δὲ αὐτὸ καταφανὲς καὶ διὰ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην φάναι πεποίηκεν· εἰ γὰρ μὴ ἄλλη, 5 αὐτὴ ἐξ ἀνάγκης. Μεθέξουσιν ἄρα τὰ γενητὰ πάντα τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ θεοῦ. Πῶς γὰρ οὐ μεθέξει τῆς ὄντοτητος ἕκαστον τῶν γενητῶν; Πῶς δὲ ἔσται ἢ αἰὼν ἢ χρόνος ἢ τόπος καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ εἶναι, ταῦτόν δὲ εἰπεῖν ὄντοτητος, μετέχει; Μεθέξει τοίνυν, εἴπερ ἔσται τούτων ἕκαστον, ὅσα τε οὐσίαι 10 εἰσὶ καὶ ὅσα μή, τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ· οὐκ ἄλλη γάρ, ἀλλ' αὐτὴ μόνη κατὰ σέ τῶν γενητῶν ἐστὶν ὄντοτης· καὶ τὸ πάντων ἀτοπώτατον, ὅτι οὐδὲ οὐσίαι ἔσονται τὰ οὐσίας μετέχοντα, καὶ ταῦτα θείας.

24 Εἰ δὲ καὶ ἀρχὴ ἐστὶ τῶν ὀπωσδήποτε ὄντων ἢ ὄντοτης, πῶς 15 οὐκ καὶ ὑπερ αὐτὴν ἐστὶν ὁ ὑπεράρχιος; Εἰ δ' ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ὑπερέχει, πῶς οὐκ ὑπερ τὰ ὄντα ἢ ὄντοτης; Εἰ δ' αὐτὴ μὲν ὑπερ τὰ μετέχοντα, ὁ δ' ὑπεράρχιος ὑπερ αὐτὴν, πῶς οὐ μεταξὺ τῶν μετεχόντων καὶ τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἢ μεθεκτῆ ὄντοτης; Καὶ μὴν αἰ τοιαῦται ἅπασαι ἀρ- 20 χαὶ οὐδὲν ἕτερόν εἰσιν ἢ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καὶ τὰ παραδείγματα, μεθεκτοὶ μὲν τοῖς οὐσίαι, ἐξηρημένοι δὲ τῶν ὄντων, ὡς τῷ δημιουργικῷ νῷ ἐνυπάρχοντες καὶ προϋπάρχοντες, καθ' οὓς γέγονε τὰ πάντα. Πῶς οὖν οὐκ εἰσὶν οὗτοι μεταξὺ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ με- 25 τέχοντα θεοῦ, ἢ δὲ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ θεοῦ παντάπασιν ἀμεθέκτος, ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καὶ τῶν μετεχόντων, δι' οὗ ταῦτα τοῦ θεοῦ μετέχουσιν. Ἄν δὲ σὺ ἀνέλθης τὸ μεταξὺ τοῦ ἀμεθέκτου καὶ τῶν μετεχόντων, ὦ τῆς ζημίας, διέστησας ἡμᾶς θεοῦ, τὸ συνδοῦν ἐκ μέσου ποιησάμενος καὶ 30 χάσμα μέγα καὶ ἀδιάβατον μεταξὺ θέμενος ἐκείνου καὶ τῆς γενέσεως καὶ διοικήσεως τῶν γενητῶν¹. Δεῖ δὲ ζητεῖν ἡμᾶς θεὸν ἕτερον οὐκ ὄντα μόνον αὐτοτελεῖ, αὐτενέργητον, αὐτὸν ἑαυτὸν δι'

A₁C₂L I₁V₂Mf29 τοῦ πρὸ θεοῦ προστ. A₁

32 αὐτοτελεῖ Mf

1. Ὁ Παλαμᾶς εὕρισκει εἰς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας μεσάζοντα μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ οὐσίας τοῦ θεοῦ.

ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθόν· οὕτω γὰρ οὐκ ἀρκεσθήσεται κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ· μηδ' ἀγενδεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπερπληρέστατον· οὕτω γὰρ βουλόμενος ὡς ἀγαθὸς τοῦ εὖ ποιεῖν οὐκ ἀδυνατῶς ἔξει· μηδ' ἀκίνητον μόνον ἀλλὰ καὶ κινούμενον, οὕτω γὰρ ἅπασιν παρέσται ταῖς δημιουργικαῖς καὶ προνοητικαῖς προόδους τε καὶ ἐνεργείαις. Καὶ ἀπλῶς δεῖ ζητεῖν ἡμᾶς θεὸν ὄντᾴ πως μεθεκτόν, οὐ μετέχοντες ἕκαστος οἰκείως ἑαυτοῦ κατὰ τὴν τῆς μεθέξεως ἀναλογίαν ὄντες καὶ ζῶντες καὶ ἐνθεοὶ ἐσόμεθα.

25 Ἔστιν ἄρα τι μεταξὺ τῶν γενητῶν καὶ τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἓν μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καὶ τσαῦτα, ὅποσα δὴ καὶ τὰ μετέχοντα. Ταῦτα δ' οὐ καθ' ἑαυτά, τὰ μέσα ἐκεῖνα δηλαδὴ· δυνάμεις γὰρ εἰσι τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καὶ ἐνιαίως προειληφείας καὶ συνειληφείας τὴν τῶν μεθεκτῶν ἅπασαν πληθύν, δι' ἣν κατὰ τὰς προόδους πολυπλασιαζομένη καὶ μετεχομένη παρὰ πάντων ἀνεκφοιτήτως ἔχεται τοῦ ἀμεθέκτου καὶ ἐνός¹. Εἰ γὰρ τὸ τοῦ κύκλου κέντρον, ἔχον τὴν τοῦ ἀφίεγαι παρ' ἑαυτοῦ πάσας τὰς τοῦ κύκλου γραμμὰς δύνάμιν ἐν ἑαυτῷ, οὐ δύο ἢ πολλὰ ἐστὶ σημεῖα, πολλῷ μᾶλλον ὁ θεὸς πᾶσαν διπλόην ἀπαναίνεται, τὰς δυνάμεις ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰ παραδείγματα τῶν γενητῶν προέχων. Ὑπάρχουσιν οὖν αἱ τοιαῦται δυνάμεις καὶ τὰ παραδείγματα καὶ προὑπάρχουσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς οὐσίαι οὐδ' ὡς αὐθυπόστατα, οὐδέ τι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τὸ εἶναι τὸν θεόν· ὑποστάτης γὰρ ἐστὶν αὐτῶν², ἀλλ' οὐχ ὑπὸ τούτων ὑφέστηκεν αὐτός· οὐ γὰρ τὰ περὶ θεόν ἐστὶν οὐσία τοῦ θεοῦ, ἀλλ' αὐτός ἐστὶν οὐσία τῶν περὶ αὐτόν. Ἡ μὲν ἐστὶν αὐτὸς ὑπερούσιος οὐσία, ἄρρητός τε καὶ ἀνεπινόητος, ἀσχετός τε καὶ ἀμέθεκτος, ἣ δὲ ἐστὶν οὐσία τῶν ὄντων καὶ ζωῆ τῶν ζώντων καὶ σοφία τῶν σοφιζομένων καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν ὄπωσοῦν ὄντων ὄντοτης καὶ δύνάμεις καλλοποιός, καὶ νοεῖται καὶ λέγεται καὶ μετέχεται παρὰ τῶν γενητῶν. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «οὐ δι' ἀγνωσίας μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ γνώσεως ὁ θεὸς γινώσκεται καὶ ἐστὶν αὐτοῦ καὶ νόησις

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 4 οὐκ παραλ. Σ₁

1. Βλ. Διον. Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θείων ὀνομάτων* 13, 2, PG 3, 977 C.

2. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 7, PG 3, 596 C· αὐτόθι 11, 6, PG 3, 956A.

καὶ λόγος καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπαφή καὶ αἰσθησις καὶ δόξα καὶ φαντασία καὶ ὄνομα καὶ τᾶλλα πάντα»¹, τοιγαροῦν καὶ μέθεξις ἐστὶν αὐτοῦ, τοῦτο μὲν διὰ τὸ νόησιν αὐτοῦ ὑπάρχειν καὶ αἰσθησιν καὶ ἐπαφήν, τοῦτο δὲ διὰ τὸν ὕστερον ἐπενηνεγμένον συμ-
 5 περιληπτικώτατον λόγον². Ἀμέθεκτος ἄρα καὶ μεθεκτός ὑπάρχει ὁ αὐτὸς θεός, ἐκεῖνο μὲν ὡς ὑπερούσιος, τοῦτο δὲ ὡς οὐσιοποιὸν ἔχων δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν παραδειγματικὴν καὶ τελικὴν τῶν πάντων.

26 Ἄλλὰ γὰρ τὰ τοιαῦτα παραδείγματα Πυθαγόρας μὲν καὶ
 10 Πλάτων καὶ Σωκράτης ταπεινῶς καὶ ἀναξίως τοῦ θεοῦ αὐθυπάρκτους ἐδόξασαν ἀρχάς³ συναιτίους τῷ θεῷ. Τούτους οὖν αἰτιατέον ὡς πολυθέους, οἵτινες μεταξύ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης καὶ τῶν γενητῶν θείας οὐσίας ἐτέρας ἀρχικὰς τῶν ὄντων αὐτοσχεδιάσαντες παρ' ἑαυτῶν ὑπέστησαν, «ὡς οὔτε αὐτοὶ ἤδεισαν» κατὰ
 15 τὸ λόγιον «οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν»⁴. Ἡμεῖς δὲ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδὲν τούτων αὐθύπαρκτον δοξάζομεν, οὐδ' ἀναίτιον οὐδὲ συναίτιον θεῷ, διὸ καὶ προορισμοὺς καὶ προγνώσεις ταῦτά φαμεν καὶ θελήματα θεοῦ, ὄντα μὲν πρὸ τῶν κτισμάτων ἐν αὐτῷ—πῶς γὰρ οὔ;—προηγμένων δ' ὕστερον τῶν κτισμάτων κατ' αὐτά.
 20 «Εἶπε» γὰρ, φησί, «καὶ ἐγένετο»⁵ «καὶ τὸ ἐγνόημα ἔργον ἦν» καὶ «πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν»⁶. Εἰ γοῦν καὶ μὴ πολλὰς φαμεν ὑπερουσίους ἀρχικὰς τε καὶ ποιητικὰς τῶν γεγονότων οὐσίας, ἀλλ' ἐν πᾶσαν διπλόην ἀπαναινόμενον καὶ κατὰ μίαν ἐνοειδῆ καὶ ὑπερηνωμένην ἀπλότητα τὰ πολυειδῆ καὶ μεριστὰ
 25 προάγον, ἀλλὰ παντοδύναμον τοῦτ' ἴσμεν καὶ συνεκτικὸν ἀπάντων, ὡς ἐν ἑαυτῷ τὰ πάντα ἔχον καὶ πρὸ κτίσεως. «Εἰ γὰρ ὁ εἷς ἥλιος», κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον φάναι, «τὰς τῶν πολλῶν μετοχῶν αἰτίας ἐν ἑαυτῷ μονοειδῶς προεἴληφε, πολλῷ μᾶλλον

A₁C₁L Σ₁V₁Mf19 προηγούμενων V₁24 ἐνοειδῆ C₁V₁Mf1. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 7, 3, PG 3, 872 A.

2. Ἐνοεῖ προφανῶς τὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀποκάλυψιν.

3. Ἦτοι τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς ἰδέας ὡς ἀνεξαρτήτους τοῦ θεοῦ πραγματικότητας.

4. *Ἰερ.* 16, 13.5. *Γεν.* 1, 3, βλ. *Ψαλμ.* 32, 9· 148, 5.6. *Ψαλμ.* 113, 11.7. *Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος* 38, 9, PG 36, 320 C.

ἐπὶ τῆς αὐτοῦ καὶ πάντων αἰτίας προῦφεστάναι τὰ πάντων τῶν ὄντων παραδείγματα κατὰ μίαν ὑπερούσιον ἔνωσιν συγχωρητέον»¹.

27

Ἔστιν οὖν καὶ αἰεὶ ἐστὶ καὶ κυρίως ἐστὶ προορισμὸς καὶ πρόγνωσις καὶ πρόνοια καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ἀδαιρέτως ἡγῶνται
 5 τῷ θεῷ καὶ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης ἕτερα ἐστὶ, καὶ ὑπὲρ αὐτὰ ἐστὶν ἐκείνη· πῶς γὰρ οὐ; Τί οὖν; ἐπεὶ ταῦτα κατὰ τινα ὑπαρξιν ἐστὶν αἰεὶ, ἐστὶ δὲ καὶ ὁ θεὸς αἰεὶ, δύο ἢ πολλοὶ ἐσονται θεοί; Διότι δ' αὐτῷ ταῦτα ἡγῶνται ἀδαιρέτως, σύνθετος ἐστὶ ὁ θεὸς ἡμῖν; Ὅτι δ' αὐ κατ' αὐτὰ γεγόναμεν, οὐ τοῦ θεοῦ,
 10 ἀλλ' ἑτέρων ποιήματά ἐσμεν; Ἡ ποῦ σὺ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς ἐκ θεοῦ ἡμῖν ὑπηργμένον βασιλέα δύο ποιήσεις βασιλέας καὶ ἐκ δύο βασιλειῶν σύνθετον ἀποδείξεις τὸ βασίλειον αὐτῷ καὶ ἄλλον δὴ τινα καὶ οὐκ αὐτὸν ἐρεῖς τῶν ἀξιωματῶν πρότανιν, ὅτι ὀρισμῷ καὶ θελήματι οἰκείῳ τὰ σχήματα ποιεῖται καὶ ὁ ὀρισμὸς
 15 αὐτῷ γίνεται σεπτὸν ὄνομά τε καὶ ἀξίωμα ἐκάστῳ τῶν ἐν τέλει; Κάνταῦθα γὰρ μεταξὺ τοῦ ἐπιτάττοντος καὶ τῶν ὑπακούοντων ἐξ ἀνάγκης τοῦπίταγμά ἐστίν. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ δύνασθαί τις ἂν εἴποι μὴ προέχειν ἡμῖν τὸν βασιλέα, ἐστὶ δ' ὀρη καὶ τὸ προειδέναι, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ πᾶσι καὶ διὰ παντός. Ἄρα δὲ καὶ τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν μετὰ τῆς συγκλήτου θήσομεν, ὅτι μὴ βασιλεία ἐστὶν ὁ ὀρισμὸς, καθάπερ ἐκεῖ σὺ τὰ μεθεκτὰ κτιστά, ὅτι μὴ ταῦτ' ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ; Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν καὶ οὕτως ὁμολογουμένων διθεῖτας καὶ πολυθεῖτας ἔδειξας τοὺς ὀρθοδόξους².

A, C, L Σ, V, Mf

1. *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* 5, 8, PG 3, 824 BC.

2. Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου οἱ κώδ. Σ, καὶ V, συνάπτουν ἐξ πατερικᾶ χωρία, ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατὰ γράμμα καὶ τὴν κεκρυμμένην ἔννοιαν τῶν λέξεων.

3, 3

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

- 1 Ἄ μὲν οὖν προσκρούει τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ τῆς ἀληθείας θεῷ
διὰ τῶν αὐτῷ δοκούντων ἀνωμολογημένων ἀρχῶν καὶ προτάσεων,
ὡς οὗτος κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας προὔβάλλετο, τοσαῦτά ἐστι
καὶ τοιαῦτα καὶ εἰς τοῦθ' ἦγοντα κακοδοξίας· ἃ δ' ἐξ ὧν οἴεται
5 συμπεραίνειν, ἅκων μὲν, ἑαυτοῦ δ' ὁμοῦς αὐθις τυγχάνει κατα-
μαρτυρῶν· ἐκείνου γὰρ οὐχ ἐκόντος εἶναι πρὸς τὰς ἡμετέρας
ἦκει χεῖρας τὰ ἐκείνου συγγράμματα¹ καὶ τὸν συγγραφέα σφῶν
οἶα πονηρὸν ὥσανεὶ προσήγγειλεν· ἃ τοίνυν αὐθις ἐκ τῶν μετὰ
χεῖρας ἡμῖν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀναφαίνεται κακῶς φρονῶν,
10 κατ' οὐδὲν ἀπάδει τῶν περὶ αὐτοῦ προειρημένων ἐκείνων². Ἐχει
γὰρ ὡς συνελόντα φάναι τοσαύτην κακονοίαν ὑπερβολήν, ὡς τοὺς
μὲν προφήτας ὑπὸ δαιμόνων ἐνεργεῖσθαι δεικνύναι, τοὺς δὲ κατὰ
τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον πολιτευσάμενους ἀγίους τοῖς αἰρετικοῖς
συντετάχθαι, τὴν δὲ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν κατ'
15 αὐτοὺς ἀρετὴν κακίαν εἶναι καὶ οὐκ ἀρετὴν ἀποφαίνεσθαι. Ἄρα
τις γέγονεν ἐξ αἰῶνος τοῦ τοιοῦτους συντιθέντος λόγου κακο-
δοξότερος; Ἄρα τις δυνήσεται νεμεσῆσαι τῷ πρὸς τὸν τοιαῦτα
συγγραφόμενον ἀντιλέγοντι; Ἄρα τινι μετὰ τῶν ἀγίων ἔσται
μερὶς τὰ τοιαῦτα συγγράμματα στέργοντι καὶ κατηγοροῦντι τῶν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf Τίτλος: τοῦ αὐτοῦ A₁C₃L V₂, παραλ. Σ₁ φιλοσόφου
Βαρλαάμ: αὐτοῦ φιλοσόφου A₁C₃L αὐτοῦ Σ₁ κατὰ τῶν δευτέρων ὁ
τρίτος πρὸ κατάλογος L δοκούντων ἀρχῶν οὕτω κώδ. 3 τῆς παραλ. Mf
προύβάλλετο Mf 4 καὶ εἰς . . . κακοδοξίας ᾤφ L 17 νεμεσῆσαι V,

1. Βλ. βιβλία 2, 1, 2· 2, 3, 78.

2. Ὁ Παλαμάς ἐννοεῖ ὅτι καὶ τὰ νέα συγγράμματα τοῦ Βαρλαάμ, ἦτοι
τὰ *Κατὰ Μασσαλιανῶν*, συμφωνοῦν μὲ τὰ προηγούμενα, τὰ ἀναφερθέντα
εἰς τὴν δευτέραν τριάδα.

μὴ ταῦτα στεργόντων; Τί γὰρ εἰ μὴ φανερώς ἔστιν ἃ λέγει τούτων, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγει συνάγεται τοιαῦτα τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ, τὰ τοῦ πονηροῦ μυστήρια, ἃ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὦτα ψιθυρίζει, οὐ χαλῶν καὶ ὑπεκλύων τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ἀλλὰ
 5 τὸ βλαβερὸν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος; Ἡμεῖς δ' ὅπως ἕκαστον τῶν εἰρημένων κατασκευάσαι πειράται, διὰ βραχέων ἐνταῦθα φανερώσομεν, καὶ πρῶτον διὰ τίνων δαιμονιώδεις, φεῦ, τοὺς ἐν-θέους προφήτας δείκνυσιν ὁ λόγος αὐτῷ.

2 Τὰς δράσεις τούτων χεῖρους εἶναι νοήσεως κατασκευάζει καὶ
 10 ἀποφαίνεται ὡς φαντασίας οὐσας¹, εἰ καὶ αἰσθητάς, ἵνα τὴν γνῶσιν ὑπερέχουσαν τούτων ἐπιδείξῃ· εἶτα προῖων αὐτός φησι πάλιν «ἐμπαθῆ τυγχάνειν ἢ δαιμονιώδη νοῦν, ὃς ἂν ἐνεργοίη κατὰ χεῖρω νοήσεως ἐνέργειαν». Ἐπεὶ τοίνυν οἱ προφήται νῶ ἐώρων — «οὐ γὰρ αἰσθητὴ τις», φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἢ
 15 τῶν προφητῶν δράσις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦ κατανοουμένη, τοῦ θεοῦ φωτίζοντος αὐτόν»²· καὶ πάλιν, «προεώρων οἱ προφήται τὰ μέλλοντα, τυπούμενοι τῷ πνεύματι τὸ ἡγεμονικόν»³—, εἰ γοῦν νῶ ἐν πνεύματι ἐώρων οἱ προφήται, «ἐνεργεία δὲ χεῖρονι νοήσεως», ὡς οὗτος εἶπεν, αὕτη δὲ δαιμονιώδης, ὅταν μὴ περὶ χρήματα
 20 καὶ τὰς κάτω ἡδονὰς καὶ δόξας ἐνεργῇ, ἄρ' οὐ κατὰ τὸν τὰ τοιαῦτα λέγοντα δαιμονιώδης ἢ θεία δράσις ἐκείνη; Τί δὲ τὸ θεῖον πνεῦμα καὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο, τὸ τὴν δράσιν ταύτην ἐμποιοῦν; Ἄλλὰ τρέποίτο ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τὸ τοιοῦτο βλάσφημον τοῦ τοιοῦ-
 25 τούς λόγους συντιθέντος, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς δια-
 πεσὸν ὡς πορρωτάτω γένοιτο, πρὸς τὸ μὴ ὄν χωρήσαν, μετὰ-
 μελον λαβόντος καὶ μεταμαθόντος τὴν ἀλήθειαν.

3 Πόθεν δὴ τῷ τηλικούτῳ βόθρῳ περιέπεσεν; ἔροίτο τις ἄν. Ἐπεὶ λόγῳ καὶ φιλοσοφίᾳ φυσικῇ τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ φύσιν ἐξηρεύνησεν, ἀπειθήσας τοῖς πατράσι λέγουσιν, «οὐ δυνατὸν ἐρ-

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 9 σχόλιον εἰς τὰς δράσεις¹, παραπέμπον εἰς *Περὶ φω-
 τὸς ἱεροῦ* δεύτερον λόγον (2, 3) κώδ. Τὸ σχόλιον τοῦτο ὡς καὶ τὰ ἀκολου-
 θοῦντα πιθανῶς ἐκ χειρὸς τοῦ συγγραφέως.

1. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, βλ. 2, 3, 58.

2. *Εἰς Ἡσαΐαν* 13, PG 30, 565 C.

3. Βλ. αὐτόθι προοίμιον, PG 30, 121 A· 7, PG 30, 452 A.

μηγευθῆναι λόγῳ τὸν τρόπον τῆς προφητικῆς ὄψεως, ἀλλ' ἐκεῖνος μόνος οἶδε σαφῶς, ὃ τῇ πείρᾳ μαθῶν· εἰ γὰρ φύσεως ἔργα καὶ πάθη πολλάκις οὐδεὶς ἂν παραστήσειε λόγος, πολλῶ μᾶλλον τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας»¹, ὃ καὶ τοῖς μετὰ Χριστὸν ἁγίοις ἴδοι
 5 τις ἂν πολλαχοῦ μαρτυρούμενον. Τοῦτο τοίνυν τούτων οὕτω λεγόντων, αὐτὸς φησι Μασσαλιανούς εἶναι τοὺς πείρᾳ δεῖν γινώσκειν ἢ πείρᾳ ἐγνωκέναι τὰ τοιαῦτα λέγοντας. Οὐκοῦν αὐτὸς ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος ἀναφαίνεται², πείραν μυστηρίου θεοῦ ἢ πνεύματος ἁγίου ἐνεργείας οὐδ' ἠστινοσοῦν λαβῶν· οὐ
 10 γὰρ ἂν Μασσαλιανὸν ἑαυτὸν ἀνεκήρυττεν. Εἰ γοῦν ὁ πείρᾳ μαθῶν μόνος οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, αὐτὸς δὲ πείρᾳ οὐκ ἐγνώκε καὶ τοὺς πείρᾳ γνόντας οὐδαμῶς παραδέχεται, τίς ἔτ' ἀμφιγνοήσει μὴ ψευδολογίαν εἶναι πᾶσαν τὴν περὶ τῆς θεοποιου τοῦ πνεύματος ἐνεργείας αὐτῷ γεγενημένην ἀδολεσχίαν,
 15 καὶ ταῦτα κατὰ τῶν ἐν πείρᾳ ταύτης γεγονότων ἐξηγηγεμένην αὐτῷ, μηδαμῶς εἰδότει μήτε ἃ λέγει, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιούται; «Γλυκύτητα γὰρ μέλιτος τίς ἀναγγελεῖ τοῖς μὴ γευσασμένοις;», ἢ παροιμία φησί· οἱ δὲ μὴ γευσάμενοι, πῶς ἀναγγελοῦσιν; εἰπέ μοι· εἰ δὲ καὶ τοῖς γευσασμένοις ἀντιλέγοιεν, ἄρ'
 20 οὐ μετὰ τοῦ ψευδόμενοι δῆλοι πεφηγῆναι καὶ γέλωτα ὀφλήσουσιν ἔσχατον; Πολλῶ μὲντ' ἂν εἶη ψευδηγόρος καὶ καταγέλαστος μᾶλλον ὁ περὶ τὰς ὑπερφυεῖς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος τοιαῦτα τερατευόμενος καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον «ἃ μὴ ἑώρακεν ἔμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»³. Ἦρκει μὲν οὖν τουτὶ μόνον, οὐ μόνον ψευδογράφον αὐτὸν ἀπελέγξαι, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ τοῖς αἵρετικοῖς τοὺς ἁγίους συντάττοντα· καὶ γὰρ ἐκείνων ἐστὶ λόγος «μόνον εἰδέναι σαφῶς τὸν πείρᾳ μαθόντα» τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος· ὃ δὲ τοὺς τοῦτο λέγοντας αἵρετικούς εἶναι διισχυρίζεται. Τουτὶ μὲν οὖν ἤρκει καὶ τῶν

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 8 μετὰ γεωμετρικοῦ προστ. τινὸς Σ₁V₂ 9 λαβῶν; Mf
 11 τὰς: τὰ τῆς Σ₁V₂Mf 20-21 ὠφλήσουσιν C₁V₂

1. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἡσαΐαν* 1, PG 56, 14.

2. Εἰρωνεύεται, ὡς συνήθως, τὴν ἐπίδοσιν τοῦ Βαρλαάμ εἰς τὴν γεωμετρίαν, ἀλλ' ἡ εἰρωνεία ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν σοβαρωτάτην πεποίθησιν, ὅτι εἰς τὴν θεολογίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύουν μέθοδοι χρησιμοποιούμεναι εἰς θετικὰς ἐπιστήμας.

3. Κολ. 2, 18.

μετὰ Χριστὸν ἁγίων κατήγορον αὐτὸν ἀπελέγξαι· τῷ δὲ οὐκ ἀπέχρησεν, ἀλλὰ καὶ δευτέρα καὶ τρίτη καὶ ἔτι πλείοσι κατ' αὐτῶν, μᾶλλον δὲ καθ' ἑαυτοῦ, μεθόδοις ἐχρήσατο.

- 4 Τῶν γὰρ ἁγίων ἐν τοῖς καθ' ἑαυτοὺς συγγράμμασιν ἔστιν
 5 οὐ πρὸς ἀλλήλους δοκούντων διαφωνεῖν, αὐτὸς ποτὲ μὲν τούτου, ποτὲ δὲ ἐκείνου ῥήσει προσθέμενος, δι' ἐκείνης τοῖς ἄλλοις ἀναιδῶς ἐπιτίθεται καὶ ἐκκηρύκτους καὶ ἀποβλήτους ποιεῖται παντάπασιν ὡς καὶ ἀφορισμοῖς ὑποβάλλειν καὶ ἀναθέμασιν. Οὕτω τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον μήτ' ἐκτὸς μήτ' ἐντὸς εἶναι τοῦ
 10 σώματος λέγοντα τὸν νοῦν διὰ τὸ ἀσώματον, τοῖς ἄλλοις ἐπεστράτευσεν ἁγίοις, ὅσοι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν νοῦν εἰρήκασιν καὶ ὡς ἀντιτεταγμένους τῇ ἀληθείᾳ τοῖς αἰρετικοῖς εὐθὺς ἐνηρίθμησεν¹. Ἡμεῖς δ' αὐτοὺς συμφώνους ἀλλήλοις κἂν τούτῳ, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς αὐτοῖς, ἐν τε ἰῶ Ἀγιορειτικῶ κατὰ τῶν φρονούντων τὰ
 15 τοιαῦτα Τόμῳ² κἂν τῷ Περί Προσευχῆς δευτέρῳ λόγῳ³ τρανῶς ἀπεδείξαμεν. Ἄλλ' αὐθις αὐτὸν τὸν Νύσσης ὅπως τοῖς αἰρετικοῖς συνέταξεν ἄκουσον· εἰπόντα γὰρ περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὡς «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τὸ θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος χάριν ἀνακραθεῖς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθοραῖσθαι τὰ ὅμοια παρὰ τῆς γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἢ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τὸ θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκείνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες»⁴· ταῦτα τοῦτον ἐν τῷ πρὸς τὸν
 20 θεῖον Στέφανον ἐγκωμίῳ σαφῶς εἰπόντα, πολυτρόπως τοῖς αἰρετικοῖς ἐγκρίνει τὸν ἅγιον διὰ τε τὴν χάριν καὶ τὴν ἀνάκρασιν· οὐ γὰρ ἀσφαλῶς συνορᾷ τῶν λεγομένων τὴν δύναμιν, μάλιστα δὲ πάντων ἐξοστρακίζει τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθοδόξων τὸν ταῦτ' εἰπόντα, Μασσαλιανὸν καὶ Βλαχερνίτην ἐπὶ διαβολῇ προσαγο-

A,C,L Σ,V,Mf 23 οὐδ' Σ, 24 ἐπάναγκες Σ,V,

1. Τὸν Μακάριον κατὰ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. βλ. ἄνωτ. 2, 2, 27.

2. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι τὸν Τόμον συνέταξεν ὁ Παλαμᾶς. βλ. καὶ Γ' πρὸς Ἀκίνδυνον 19.

3. Ἐν 2, 2, 27.

4. Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 717 B.

ρεύσας διὰ τὴν ὄρασιν, ἀντιτάξας αὐτῷ τοὺς ἀόρατον εἶναι τὸν θεὸν λέγοντας.

- 5 «Τί δέ», φησίν, «ὅτι ὑπὲρ ἀνθρώπου ὁ ἀνθρώπος γεγονώς, ὄρα τὸν θεόν; Ἄγγελος γὰρ γένοιτ' ἄν. Ἄλλ' ὁ κράτιστος τῶν
 5 παρ' ἡμῖν θεολόγων ἀποδεί τοῦ τῶν ἀγγέλων ἐσχάτου· εἰ δὲ καὶ ἄγγελον γενέσθαι δοίημεν», φησίν, «ἀλλ' οὐδ' ἄγγελοι τὴν οὐσίαν ὄρωσι τοῦ θεοῦ». Πρὸς δὲ ἄν τις φαίη δικαίως, ἄγγέλων πονηρῶν παιδεύμα· καὶ γὰρ ἐκείθεν μνηθεὶς τῶν ἀγίων κατήγορος γέγονας'. Ἄλλ' οὐδ' ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐθελήσῃ τῆς κατὰ
 10 πρόσωπον ὁμιλίας ἀξιῶσαι τὸν στρατιώτην, στρατηγὸς ἂν εἴη δι' αὐτὸ πάραυτα, οὐδ' ὅτι ἐγγύτερος τότε παρίσταται, παρὰ τοῦτο τὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου σχῆμα παρήνεγκεν. «Ἄλλ' οὐκ ἔνι», φησίν, «εἰ μὴ δι' ἀγγέλου τὸν θεὸν ἀνθρώπῳ συντυχεῖν· δι' ἀγγέλων γὰρ ἱεραρχούμεθα»¹. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Ἀνάγκας ἐπι
 15 τίθης τῷ καὶ τῶν ἀναγκῶν δεσπότῃ, τῷ καὶ ταύτας ἡνίκ' ἂν ἐθέλῃ λύοντι, ἐνίοτε δὲ καὶ μετασκευάζοντι τελέως²; Εἰπέ δὲ μοι· τίς ἦν ἀγγέλου ὁ τῷ Μωυσῆ εἰπών, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὁ θεὸς Ἄβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ»³, εἰ μὴ ὁ τοῦ θεοῦ υἱός, ὡς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει⁴; Τί δὲ ἐστὶ τὸ ἐν τῇ τοῦ Ἰσραὴλ Ἐξόδῳ
 20 γεγραμμένον ὅτι «ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἰ τις λαλήσει πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον»⁵; Τῷ δὲ Ἄβραάμ ὁ ὁμιλῶν, ἡνίκα «ᾧμοσε καθ' ἑαυτοῦ»⁶, εἶγε ἄγγελος ὑπῆρχε, πῶς ὁ ἀπόστολός φησιν ὡς «οὐκ εἶχε κατ' οὐδενὸς μείζονος ὁμόσαι»⁷; Εἰ δ' ἐπὶ τῆς νομικῆς σκιαῆς αὐτὸς ὁ θεὸς εὐδόκησεν ὁμιλῆσαι
 25 τοῖς πατράσι, πῶς, τῆς ἀληθείας ἐκφανείσης καὶ τοῦ τῆς χάριτος νόμου τρανωθέντος, καθ' ὃν οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀνθρώπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς⁸ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 8 πονηρὸν L 16 ἐθέλοι V, τελείως L, σχόλιον εἰς 'τελέως', παραπέμπον εἰς Περὶ φωτὸς ἱεροῦ δεῦτερον λόγον (2, 3) κώδ.

1. Ὁ Βαρλαάμ βλέπει τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ συνάφειαν δυνατὴν μόνον διὰ μεσαζόντων, τῶν ἀγγέλων. Ὁ Παλαμάς ἀντὶ μεσαζόντων τοποθετεῖ τὰς ἀκρίστους ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ.

2. Βλ. εἰς 2, 3, 28.

3. Ἐξ. 3, 14 - 15.

4. Βλ. Ἀνατρεπτικὸν ἀπολογ. Εὐνομίου 2, 18, PG 29, 609 B.

5. Ἐξ. 33, 11.

6. Γεν. 22, 16.

7. Ἐβρ. 6, 13.

8. Ἦσ. 63, 9.

πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς¹, οὐκ ἐμφανισθήσεται δι' ἑαυ-
 τοῦ τοῖς ἀγίοις ὁ θεός; Ἡ γενέσθαι μὲν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς οὐκ
 ἀπηξίωσε καὶ σταυρὸν ὑπέστη καὶ θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ταῦτα
 ἀσεβῶν ὄντων ἔτι κατὰ τὸν ἀπόστολον², ἀνθρώπων δὲ ἀμέσως
 5 ἀπαξιώσει καὶ ἐνοικῆσαι καὶ ἐμφανισθῆναι καὶ ὁμιλῆσαι, καὶ
 ταῦτ' οὐκ εὐσεβεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡγιασμένῳ καὶ διὰ τῆς τῶν
 θείων ἐντολῶν τηρήσεως προκαθηραμένῳ σῶμά τε καὶ νοῦν, καὶ
 τοῦ πάντα δυναμένου πνεύματος ὄχημα καὶ ζευγὸς εὐφυῆς
 ταῦτ' ἐξεργασμένῳ; Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Νύσσης θεὸς Γρη-
 10 γόριος ἀποδεικνύς, μετὰ τὸ μνησθῆναι τῆς οὐρανόθεν καὶ ὑ-
 περφυοῦς ἐκείνης τοῦ Στεφάνου θεωρίας, «ἄρα», φησί, «ἀνθρω-
 πίνης φύσεως ἦν τὸ κατόρθωμα; Ἄρα τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς
 τὸ ὕψος ἐκείνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιδάσαντος; Οὐκ
 ἔστι ταῦτα· οὐ γὰρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει
 15 πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἃ εἶ-
 δεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος πλήρης ὢν πνεύματος ἁγίου εἶδε τὴν
 δόξαν τοῦ θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ³. Οὐ γὰρ ἔστι, κα-
 θάπερ ὁ προφήτης εἶπε⁴, τὸ φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώ-
 μενον⁵. Ὅρασιν οὖν ἐνταῦθ' εἶπε χωρητὴν διὰ πνεύματος, ἀλλ'
 20 οὐχὶ γινώσιν, καὶ τὸ 'οὐδεὶς ἑώρακε θεόν'⁶ ἐπὶ ταύτης τῆς ση-
 μασίας ἐκλαδόμενος καὶ διαπορητικῶς ἀντιθεὶς τῇ πνευματικῇ
 τοῦ Στεφάνου θεωρίᾳ, τὴν λύσιν ἐπήνεγκε κάλλιστά τε καὶ εὐ-
 σεβέστατα. Πρὸς δὲ τούτοις οὐδὲ τὴν οὐσίαν εἶπε χωρητὴν ἢ
 ὁρατὴν, ἀλλὰ τὴν δόξαν τοῦ πατρὸς καὶ τὴν χάριν τοῦ πνεύ-
 25 ματος.

6 «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν χάριν καὶ τὴν δόξαν ταύτην ὑπερ-
 φυῆκαί μοι ὁμοίαν ἀκούων τῷ θεῷ, 'τῷ γὰρ ὁμοίω', φησί, 'καθο-
 ρᾶται τὰ ὅμοια'⁷, διὸ καί, ἄκτιστον οὖσαν καὶ ἀναρχον, οὐσίαν
 ταύτην εἶναι λέγω τοῦ θεοῦ». Καὶ οὐ δύναται εἶναι, ὡς τῶν ἁγίων
 30 ἀντικείμενε θεολόγε, — λήσεις γὰρ εὖ ἴσθι τοὺς εἰδόμενους οὐδαμῶς,

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

26 δόξαν καὶ τὴν χάριν L

29 εἶναι ταύτην L

1. Ἰω. 16, 13.

2. Ρωμ. 5, 6.

3. Πράξ. 7, 55 - 56.

4. Ψαλμ. 35, 10.

5. Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 716 D - 717 A.

6. Ἰω. 1, 18.

7. Ἐκ τοῦ Γρηγ. Νύσσης, Α' εἰς Στέφανον, PG 46, 717 B.

εἰ καὶ τὰ ὀνόματα κρύπτων τὴν ἀγίαν τῶν ἀγίων διάνοιαν ὡς
 ἀλλοτριόφρονός¹ τινος προτείνεις περιέργως—οὐ δύναται τοίνυν
 ἐνέργεια θεοῦ ὑπερφυῆς, ἀναρχός τε καὶ ἄκτιστος ὑπάρχειν καὶ
 διὰ τὸ τὸν θεὸν ὄλον φανεροῦν δι' ἑαυτῆς τοῖς ὑπερφυῶς ἐν
 5 πνεύματι ὁρώσιν ὁμοία τῷ θεῷ; «Ἄπαγε», φησὶν· «Ἐν γὰρ ἄ-
 κτιστόν τε καὶ ἀναρχόν, ἢ οὐσία τοῦ θεοῦ· πᾶσα δὲ ἐνέργεια
 αὐτοῦ κτιστή». Τῆς ἀσεβείας· ἢ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐ-
 σιώδεις ἐνεργείας ὁ θεὸς καὶ ἀθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων—τοῦτο
 γὰρ ἀντικρυσ, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστι θεός, οἱ γὰρ ἅγιοι πατέρες
 10 φανερώς λέγουσι, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον², μήτε εἶναι μήτε
 γινώσκεισθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδή-
 ποτε φύσιν—, ἢ οὖν οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις καὶ φυσικαὶ θεῖαι ἐν-
 ἐργεῖαι καὶ οὐδὲ θεὸς ἔστι λοιπόν, ἢ εἴπερ εἰσὶν ἐνέργεῖαι θεῖαι,
 φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, κτισταὶ δὲ εἰσὶν αὗται, κτιστή ἔσται καὶ
 15 ἢ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ θεοῦ· ἢς γὰρ οὐσίας τε καὶ φύσεως
 αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργεῖαι κτισταί, καὶ αὐτὴ ἢ ταύτας
 ἔχουσα φύσις καὶ οὐσία κτιστή καὶ ἔστι καὶ γινώσκεται.

7 Εἰπέ δὴ μοι· πόθεν ἐν δυσὶν ἐνεργείαις καὶ φύσεσιν ἐγνω-
 μεν Χριστόν, εἰ μὴ αἱ τοῦ θεοῦ φυσικαὶ ἐνέργεῖαι ἄκτιστοὶ εἰσι;
 20 Πόθεν δὲ καὶ ἐν δυσὶ θελήσει γινώσκομεν αὐτόν, εἰ μὴ καὶ
 ὡς θεὸς θέλησιν εἶχε φυσικὴν καὶ θεῖαν; Τί οὖν τὸ τοῦ θεοῦ
 θέλημα, οὐχὶ φύσεώς ἐστιν ἐνέργεια θεοῦ; Ἄρ' οὖν κτιστόν
 ἔστι τὸ τοῦ ἀκτίστου θέλημα; Ἄρα δὲ καὶ ὑπὸ χρόνον καὶ
 ἀρχὴν ἔστι καὶ θέλησιν ἔσχεν, ἢν οὐκ εἶχε πρὸ αἰώνων; Τί οὖν;
 25 ἀναγκασθεὶς ἢ μεταβουλεύθεὶς; Οὕτω ταῖς καινοφωνίαις ὁ τα-
 λαίπυρος οὗτος, οὐ τῇ θεῖα φύσει μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ διὰ σαρ-
 κὸς ἐπιδημίᾳ τοῦ σωτήρος ἐπηρεάζει καὶ χριστιανοκατήγορος
 ἐθέλων εἶναι τοῦ χριστιανῶν εὐσεβοῦς πληρώματος ἑαυτὸν ἐξέ-
 βαλε, μονοφυσίτης τε καὶ μονοθελήτης καὶ τῶν πώποτε ἀναφα-
 30 νέντων χείρων ὑπὸ τῶν οἰκείων λόγων ἐξελεγχθεὶς³. Εἰ γὰρ πᾶσα

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 10 θεῖον: ἅγιον Σ₁V₂

1. Ὁ Βαρλαάμ ἐθεώρει τοὺς ἡσυχαστὰς ὡς ἀλλοτριόφρονες ἢ ἑτεροδόξους, ἦτοι ὡς Μασσαλιανούς.

2. Πρὸς Μαρίνον, PG 91, 96 B (ἐπιστ. πρὸς Νίκανδρον), 200 C.

3. Τὰ λεγόμενα ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ ἐξάγονται ἐκ τοῦ τρόπου θεο-

ἐνέργεια θεοῦ, χωρὶς τῆς τὰ πάντα πρώτως ἐνεργούσης οὐσίας τοῦ θεοῦ, κατὰ τοὺς ἐκείνου λόγους, χρονικὴν ἔσχεν ἀρχὴν καὶ κτιστὴ ἐστὶν ἐξ ἀνάγκης πᾶσα ἐνέργεια θεοῦ, λοιπὸν οὐκ εἶχεν ὁ Χριστὸς κτιστὰς καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας φυσικῶς, ἀλλὰ κτιστὰς
 5 μόνον· μιᾶς ἄρα ἐνεργείας ἦν καὶ ταύτης οὐ θείας, ὡς οἱ κακόδοξοι ἐκείνοι ἔλεγον· ὑπὸ γὰρ τὸ κτιστὸν ἅπασαί εἰσιν· εἰ δὲ μιᾶς ἦν ἐνεργείας καὶ μιᾶς φύσεως ἐξ ἀνάγκης ἦν, καὶ ταύτης αὐθις οὐ θείας, κατὰ τοὺς πάλαι ποτὲ μονοφυσίτας, ἀλλὰ κτιστῆς· ἥς γὰρ φύσεως ἢ ἐνέργεια κτιστὴ, ἀκτιστος αὐτὴ οὐκ ἔστι.

8 10 Πρὸς δέ, εἰ μὴ ἀνάρχους ἔχει ἐνεργείας ὁ θεός, τούτων ὧν ἐπέκεινα, καθ' ὅσον τὸ ἐνεργοῦν οὕτω τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, πῶς προάναρχος καὶ ὑπεράναρχός ἐστιν; Ὡς γὰρ ὑπέρθεος οὐκ ἂν ἦν, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, εἰ μὴ θεότης ἐλέγετο τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου¹, ὃ αἰεὶ ἔστιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος θεοῦ
 15 κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον². — εἰ γὰρ μὴ τοῦτο δοίη τις, τῆς τοῦ θεοῦ φύσεως μεθέξουσιν οἱ θεούμενοι καὶ φύσει ἔσσονται θεοί· — ὡς οὖν, εἰ μὴ ἡ χάρις τῆς θεώσεως ἦν, οὐκ ἂν ἕπερθεος ἔκαλεῖτο ὁ θεός, οὕτως οὐδὲ ὑπεράναρχος κληθεῖη ἂν, εἰ μὴ, καθάπερ ὁ θεῖος καὶ τοῦτο Μάξιμός φησιν, «ἀναρχα ἔργα τοῦ θεοῦ ἐστὶν
 20 ἢ ἀθανασία καὶ ἢ ἀπειρία καὶ ἢ ὄντοτης καὶ ὅσα περὶ τὸν θεὸν οὐσιωδῶς θεωρεῖται»³. Πῶς δὲ καὶ κατὰ μέθεξιν τῆς τοιαύτης χάριτος, κατὰ τὸν αὐτὸν ἅγιον, ἀναρχος γίνεται ὁ ἄνθρωπος, καθάπερ ὁ Μελχισεδέκ, «μῆτε ἀρχὴν ἡμερῶν μῆτε ζωῆς τέλος»⁴ ἐσχηκέναι μαρτυρούμενος, καὶ πᾶς ὁ κατὰ Παῦλον τὴν τοῦ ἐνοικῆσαντος λόγου ζῶν θεῖαν καὶ ἀτῆδιον ζωὴν⁵, εἰ μὴ ἀναρχος ἢ
 25 χάρις εἶη;

9 «Ἄλλ' εἰ καὶ τις δοίη», φησὶν, «ἀκτίστους εἶναι ἐνεργείας θείας, οὐδεὶς ἐώρακεν αὐτάς, εἰ μὴ κτισταὶ γεγόνασιν». Ὅτι

A,C,L Σ,V,Mf

λογήσεως τοῦ Μαξίμου, διὰ τοὺς μὴ δεχομένους αὐτὰ καλεῖ μονοφυσίτας καὶ μονοθελήτας.

1. Ἐπιστολὴ 2, PG 3, 1068 A - 1069 A.

2. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης 3, 25, PG 90, 1024 C.

3. Κεφάλαια θεολογικά 1, 48, PG 90, 1100 D· 1, 50, αὐτόθι 1101 B.

4. Ἐβρ. 7, 3.

5. Περὶ ἀποριῶν, PG 91, 1144 BC· Κεφάλαια διάφορα 5, 85, PG 90, 1384D.

μέν οὖν οὐδέποτε ἐκεῖναι γίνονται κτιστά, ἀλλὰ μόνα τὰ μετέ-
 χοντά ἐστι κτιστά, τῶν μεθεκτῶν προόντων ἐν θεῷ, καὶ ὡς, εἰ
 μὴ τοῦτ' εἶη, τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ τὰ κτίσματα μεθέξουσιν, ὃ
 παντὸς μᾶλλον ἄτοπόν ἐστι· τοῦτο μὲν οὖν ἀφῶμεν νῦν. Ἄλλ'
 5 οὐδὲ τὰ πόρρω ὡς ὑπ' ὀφθαλμοὺς ἡμεῖς ὀρώμεν, οὐδὲ τὰ μέλλοντα
 ὡς ἐνεστώτα, οὐδὲ τὸ περὶ ἡμῶν θέλημα τοῦ θεοῦ, εἰ μὴ ἐκ-
 βαίη, γινώσκουμεν ἡμεῖς· οἱ δὲ προφήται καὶ τὴν ἐν θεῷ πρὸ
 τῶν αἰῶνων ἐνουπάρχουσαν ἐγνώκασιν βουλήν, μήπω ἀποτελεσθεῖ-
 σαν. Οὕτω καὶ οἱ ἔκκριτοι τῶν μαθητῶν¹, καθάπερ ἀκούεις ψάλ-
 10 λουσαν τὴν ἐκκλησίαν, εἰ μὴ ἐκκεκώφησαι τὰ ὦτα, τὴν οὐσιώ-
 δη τοῦ θεοῦ καὶ ἀτίδιον εὐπρέπειαν εἶδον ἐν Θαβῶρ², οὐ τὴν
 ἀπὸ τῶν κτισμάτων δόξαν τοῦ θεοῦ, ὡς αὐτὸς χαμαιζήλως ὑπέι-
 ληφας, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ὑπέρφωτον τοῦ ἀρχετύπου κάλλους λαμ-
 πρότητα, αὐτὸ τὸ ἀνείδεον εἶδος τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος, δι' οὗ
 15 θεουργεῖται καὶ τῆς πρὸς πρόσωπον θείας ὁμιλίας καταξιούται
 ὁ ἄνθρωπος, αὐτὴν τὴν ἀτίδιον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ θεοῦ,
 αὐτὸ τὸ ὑπερ νοῦν καὶ ἀπρόσιτον φῶς, φῶς οὐράνιον, ἄπλετον,
 ἄχρονον, ἀτίδιον, φῶς ἀπαστρέπτον ἀφθαρσίαν, φῶς θεοῦν τοὺς
 θεωμένους· αὐτὴν γὰρ εἶδον, ἦν καὶ ἔνοικον ἐσχήκασιν ὕστερον
 20 τὴν χάριν τοῦ πνεύματος³· μία γὰρ χάρις πατρός, υἱοῦ καὶ πνεύ-
 ματος, ἦν εἰ καὶ σωματικοῖς εἶδον ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ διανοιγεῖ-
 σιν, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντας, κατὰ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ
 θεῖον Ἰωάννην⁴, καὶ ἰδεῖν τὸ ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὃ κἂν τῷ
 μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἁγίοις μόνοις ἀκαταλήκτως ἔσται θεατὸν,
 25 κατὰ τοὺς ἁγίους Διονύσιόν⁵ τε καὶ Μάξιμον.

10 Ὅρας ὅτι τὰς κτιστῆ δύναμει ἀοράτους ἐν τῷ θεῷ θείας ἐν-
 εργείας οἱ ἅγιοι διὰ τοῦ πνεύματος, ὑπερναδάντες ἑαυτοῦς,

A₁C₈L Σ₁V₂Mf 11 σχόλιον εἰς ἑν Θαβῶρ', παραπέμπον εἰς *Περὶ φω-*
τὸς θείου καὶ ἱερᾶς εὐδαιμονίας λόγον (1, 3) κώδ.

1. Βλ. 1, 3, 26 - 29· 38 κ. ἀ.

2. Ἐκ τοῦ δευτέρου καθίσματος μετὰ τὸν Πολυέλεον τῆς 6ης Αὐγούστου, μὴ χρησιμοποιούμενον ἤδη.

3. Ἡ ἄκτιστος ἐνέργεια, ἦν εἶδον οἱ μαθηταὶ ἐν Θαβῶρ, ταυτίζεται μετὰ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, ἦν ἔλαβον βραδύτερον.

4. *Λόγος εἰς μεταμόρφωσιν* 12, PG 96, 564 C.

5. *Περὶ θείων ὀνομάτων* 1, 4, PG 3, 592 BC. Πρβλ. καὶ *Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας* 15, 4, PG 3, 353 C.

ὀρώσιν; «Ὁ γὰρ ἀξιωθείς», φησίν, «ἐν τῷ θεῷ γενέσθαι, πάν-
 τας εἴσεται τοὺς ἐν αὐτῷ τῶν ὄντων προϋφειστώτας λόγους καθ'
 ἀπλῆν τινα καὶ ἀδιαίρετον γνῶσιν»¹. καὶ πάλιν, «τὴν ψυχὴν
 πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὸν θεὸν συναχθεῖσαν, οὐκ ἔσται ὁ εἰς πολλὰ
 5 κατ' ἐπίνοιαν αὐτὴν ἔτι διαιρῶν λόγος, τῷ πρώτῳ καὶ μόνῳ καὶ
 ἐνὶ λόγῳ τε καὶ θεῷ κατεστεμμένην τὴν κεφαλὴν· ἐν ᾧ κατὰ
 μίαν ἀπερινόητον ἀπλότητα πάντες οἱ τῶν ὄντων λόγοι ἐνοειδῶς
 προϋφειστήκασιν, ᾧ ἐνατενίζουσα οὐκ ἐκτὸς αὐτῆς ὄντι, ἀλλ' ἐν
 10 ὄλῃ ὄλῳ καθ' ἀπλῆν προσβολήν, εἴσεται καὶ αὐτὴ τοὺς τῶν ὄν-
 των λόγους, δι' οὓς τυχὸν πρὶν νυμφευθῆναι τῷ λόγῳ καὶ θεῷ,
 ταῖς διαιρητικαῖς ὑπήγετο μεθόδοις»². Ὁρᾶς ὡς οὐ καθ' ἡμᾶς
 ὀρώσιν οἱ ἐν θεῷ γινόμενοι καὶ θεωθέντες καὶ πρὸς αὐτὸν ἐνθέως
 ἀτενίζοντες; Αἰσθήσει γὰρ τὰ ὑπὲρ αἰσθησίων καὶ νῶ τὰ ὑπὲρ
 15 τοῦ πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὀρώσι τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς. Ἡμῶν
 οὖν τῇ αἰσθήσει συναπτόντων αἰεὶ τὸ ὑπὲρ αἰσθησίων, ὡς μετὰ τοῦ
 ὑπερφουοῦς καὶ τὸ ὑπερώνυμον δειχθῆναι τῆς ὀράσεως ἐκείνης,
 διαιρῶν σοφιστικῶς ὁ τῆς κακίας σοφιστῆς οἴεται τι καθ' ἡμῶν
 20 λέγειν καὶ τοὺς παιδαριώδεις τὴν διάνοιαν ἐξαπατᾶ, καταφλυα-
 ρῶν τῶν αἰσθητῶν τάχα τὸ θεῖον οἰομένων, ὥσπερ ἂν εἴ τις τῶν
 ὀουσίαν ὑπερούσιον' λεγόντων τὸν θεόν, διελὼν τοῦ ὑπερουσίου
 τὴν οὐσίαν, εἴτ' ἀφειδῶς κατεφλυάρει λέγων ὡς «ἐπεὶ οὐσίαν
 25 ἔχειν τὸν θεὸν φατε, ἢ τῶν καθόλου τί ἐστι ψιλῆ μόνῃ ἐπινοία
 θεωρούμενον καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθῶς, ἢ τι τῶν ἀτόμων». Πρὸς δὲ ἂν
 εἶπον ὅπερ καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν φερωνύμως λατινέλληνα δικαίως
 τοῦτον, ὡς ἔοικας οὕτω τῶν περὶ θεοῦ λόγων ἐπαθεῖν ὡς βοῦς καὶ
 ὄνος τῶν ἀδόντων. Οὕτω γὰρ τὸ παρ' ἡμῶν πνευματικὸν καὶ
 ὑπὲρ νοῦν λεγόμενον ὡς αἰσθητὸν λεγόντων παρακούων ἡμῶν

A₁C₃L Σ₁V₂Mf 8 ἀτενίζουσα Σ₁ 11 σχόλιον εἰς προηγούμενον χω-
 ρίον: σκοπεῖ ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη ἐξ ὀράσεως προσγίνεται, γνῶσις δὲ καὶ
 ὄρασις ὁμωνύμως καλεῖται, ἐπεὶ τὸ ἐνταυθοῖ δηλούμενόν ἐστιν κώδ. 16
 τὸ: τὰ A₁ 27 πνευματικὸν παραλ. Σ₁

1. Μαξίμου, *Κεφάλαια θεολογικά* 2, 4, PG 90, 1128 A.

2. Μαξίμου, *Μυσταγωγία* 5, PG 91, 681 B.

3. Τὸ ὄνομα ἔχει διπλῆν σημασίαν, πρῶτον μὲν ἐθνολογικὴν, καθ' ἣν ὁ Βαρλαάμ χαρακτηρίζεται ὡς μιγάς Λατῖνος καὶ Ἑλληνας, δεύτερον δὲ θρησκευτικὴν, καθ' ἣν λέγεται Λατῖνος τὸ δόγμα καὶ εἰδωλολάτρης, λόγῳ τῆς μετὰ ζήλου ἀναστροφῆς του μετὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων.

κατηγορεῖς, καί, διαφορωτάτου ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν τοῦ καθ' αὐτό, ὡς ταύτου αὐτὸς ἀκούεις καὶ τῶν περὶ θεὸν ὄσα φυσικὰ κατ' αὐτὸν ἡγήῃ¹.

- 11 «Ἄλλ' οὐδενός», φησὶν, «ἔσται διαφέρων ὁ θεὸς τῶν ὀρω-
 5 μένων, εἰ ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ὀράται· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτό ἐστὶν ὀρώμενον· ἡλίου γὰρ οὐ τῆς οὐσίας ἀντιλαμβάνεται ἢ ὄψις, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτήν». Πρῶτον μὲν οὖν ἀπὸ τοῦ σοὶ προτεθέντος παραδείγμα-
 10 τος συκοφάντης ἐκὼν ἀναφαίνῃ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ· ἡλῖος γὰρ καὶ ἡ ἀκτὶς καὶ ὄθεν ἡ ἀκτὶς καλεῖται, καὶ οὐ δύο παρὰ τοῦτο ἡλῖοι²· τοιγαροῦν εἰς θεός, εἰ καὶ ἡ ἐκ θεοῦ θεο-
 ποιὸς θεολογεῖται χάρις· καὶ τῶν περὶ τὸν ἡλίον ἐστὶ τὸ φῶς, οὐκ οὐσία τοῦ ἡλίου. Πῶς οὖν οὐσία θεοῦ τὸ ἐκ θεοῦ τοὺς ἁγίους ἐπιλάμπον φῶς; τί δὲ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς; ὀρώμενον γίνε-
 15 ται ἢ καὶ πρὸ τοῦ ὀρᾶσθαι ἦν; Πολλῶ μᾶλλον δῆπουθεν τὸ θεο-
 ουργοῦν τοὺς θεωμένους φῶς. Ἐπειτα, εἰ μηδὲν παρὰ τοῦτο μη-
 δενός τῶν ὀρωμένων διαφέρει ὁ θεός, πῶς ἄρά σοί τε καὶ τοῖς κατὰ σέ, μᾶλλον δὲ καὶ τοῖς πολλῶ σου κρείττοσιν ἀνθρώποις, οὐχ ὀράται; Οἱ σοὶ τοίνυν ὀφθαλμοί, τυφλοὶ ὄντες πρὸς τὸ τοῖς
 20 ἁγίοις φῶς ἐποπτευόμενον, καὶ τὸ σὸν στόμα ἐμφραξάτωσαν, τοιαῦτα εἰς τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο βλασφημοῦν, διδάξαντες ὡς οὐ φυσικόν, οὐδὲ δι' ἀέρος ἐκεῖνο ὀρατόν³. Ὁ διαβεβαιούμενος αὐ-
 τός, οὐδὲ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀνεπηρέαστον ἀφήκας· τῶν θεη-
 γόρων γὰρ σαφῶς λεγόντων ὡς οὐκ ἀέρος καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ
 25 φωτός τότε δεησόμεθα³, σὺ τὸ μὴ ληπτὸν αἰσθητικῆς δυνάμει τοῦτο φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, αἰσθητὸν ἀποφαίνῃ καὶ δι' ἀέρος καὶ τότε εἶναι ὀρατόν.

- 12 «Ἄλλ' εἰ καὶ πρὸς τὸ τοιοῦτο φῶς ἀορασίαν περικείμεαι», φησὶν, «ἀλλ' ἀνεωγμένα ὦτα ἔχων, τοῦ λέγοντος ἀκούω ὡς ἐκ

A₁C₁L Σ₁V₂Mf 17 ἄρα κώδ. Mf 26 καὶ μένοντος ὦρ L 29 ἀ-
 κούω τοῦ λέγοντος A₁

1. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς παράδειγμα χρησιμοποιεῖται εἰς Ἰουστίνου (ψευδ.), Ἐκθεσὶν ὀρθῆς ὁμολογίας 12, καὶ εἰς ἄλλα κείμενα χριστολογικὰ.

2. Λόγοι τοῦ Βαρλαάμ, βλ. 3, 1, 11.

3. Γρηγ. Νύσσης, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 104 B.

τῶν περὶ αὐτὸν νῶ μόνῳ σκιαγραφεῖται ὁ θεός, τοσαῦτα περιλάμπων ἡμῶν τὸ ἡγεμονικόν, καὶ ταῦτα κεκαθαρμένων, ὅσα καὶ ὄψιν ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἴσταμένης¹». Ὅντως ἕοικας τυφλῷ παρά του τῶν ὁρώντων περὶ φωτὸς διδασκομένῳ, ὅς, πρὶν διακουῖσαι τοῦ διδάσκοντος, ὑπὸ τῆς ὑπερβαλλούσης ἀπονοίας, ὡς αὐτὸς κρεῖττον εἰδῶς τε καὶ διδάξων, ἐπανίσταται τῷ διδασκάλῳ. Τί γὰρ προΐων φησιν ὁ θεολόγος οὗτος; «Διὰ τοῦτο περιλάμπει λίαν ἀμυδρῶς τῷ νῶ μόνῳ τὴν ἀρχὴν ὁ θεός, ἵνα τῷ ληπτῷ μὲν ἔλκῃ πρὸς ἑαυτὸν, τῷ δὲ ἀλήπτῳ θαυμάζεται, θαυμαζόμενον δὲ ποθῆται πλέον, ποθούμενον δὲ καθαίρη»². Τί καθαίρει ποθούμενον; Τὸν νοῦν ἄρα μόνον; οὐ· καὶ γὰρ οὗτος κατὰ τοὺς πατέρας οὐ πολλῆς σπουδῆς εἰς τὸ καθήρασθαι δεῖται, ῥᾶσά τε τῆς καθαρότητος πέφυκεν ἐκπίπτειν, διὸ καὶ χωρὶς τοῦ θείου πόθου καθαρθεῖν ἄν, ὡς ὁ θεολόγος οὗτος ἔδειξε, καὶ τοῖς εἰσαγομένοις ἢ τοιαύτη κάθαρσίς ἐστι κατάλληλος. Ὁ δὲ θεὸς πόθος, πᾶσαν ἕξις τε καὶ δύναμιν ψυχῆς τε καὶ σώματος καθαίρων καὶ τῷ νῶ μονιμωτέραν ἀπεργασάμενος τὴν κάθαρσιν, δεκτικὸν τῆς θεοποιῦ χάριτος τὸν ἄνθρωπον ποιεῖται. Διὰ τοῦτο τὸ θεῖον «ποθούμενον καθαίρει, καθαῖρον δὲ θεοειδεῖς ἀπεργάζεται· τοιοῦτοις δὲ γενομένοις, ὡς οἰκείοις ἤδη προσομιλεῖ—τολμᾷ τι νεανικὸν ὁ λόγος—θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνωρίζόμενος· καὶ τοσοῦτον ἴσως, ὅσον ἤδη γινώσκει τοὺς γινωσκομένους»³. Ποῦ τὸ ἀμυδρὸν ἐνταῦθα τῆς ἐλλάμψεως; «καθ' ὅσον γάρ», φησί, «γινώσκει ὁ θεὸς αὐτούς, κατὰ τοσοῦτον ἴσως καὶ αὐτοί», φησί, «γινώσκουσι θεόν». Πῶς; οὐ διανοίας ἀμυδραῖς ἐπιβολαῖς, καθάπερ ἀρχόμενος τοῦ λόγου εἶρηκεν, ἀλλ' ἐν θεῷ θεὸν εἰδότες καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐνώσεως θεοειδεῖς ἤδη γεγονότες καὶ θεοειδεῖ δύναμει ταῖς θειοτάταις ἐπιβάλλοντες χάρισι τοῦ πνεύματος, αἷς ἐνατενίζειν τοὺς μὴ θεοειδεῖς καὶ νῶ μόνῳ ζητοῦντας τὰ περὶ θεὸν ἀμήχανον⁴.

A, C, L Σ, V, Mf 1-2 περιλάμπων A, C, Σ, V, 14 μετὰ ὡς προστ. καὶ L 27-28 σχόλιον εἰς 'θεοειδεῖς ἤδη γεγονότες', παραπέμπον εἰς *Περὶ φωτὸς θείου καὶ ἱερᾶς εὐδαιμονίας λόγον* (I, 3) κώδ.

1. Τοῦ Βαρλαάμ ἐκ Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 45, 3, PG 36, 625C - 628A.

2. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 45, 3, PG 36, 628 A.

3. Αὐτόθι.

4. Βλ. I, 3, 18 κ. ἑ.

13

Ἄλλ' ὡς μὲν τῇ θεοειδῇ τὸν ἄνθρωπον ποιούσῃ χάριτι τὸν θεὸν γινώσκει ὁ παθὼν, ἤδη γέγονε σαφές. Πόθεν δ' ὅτι καὶ φῶς αὕτη ἐστὶν εἰσόμεθα; Παρὰ τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἢ καὶ ἄλλου τοῦ τῶν διὰ πείρας διδασκόντων; Παρίτω τοίνυν ἕτερος, ὡς
 5 πλείους εἶναι τοὺς συμμαρτυροῦντας. Εἰπὼν γὰρ ὁ θεῖος Μάξιμος τὴν γενησομένην ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῶν ἁγίων ἔνωσιν πρὸς τὸ τῆς θείας ἀπλότητος κρύφιον, ἐπάγει· «καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τὸ φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεχτικοὶ γίνονται κα-
 10 θαρότητος»¹. Ἄλλὰ πόθεν ὅτι καὶ θέωσις τουτὶ τὸ φῶς; Τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἄκουσον· εἰπὼν γὰρ τὸν τρόπον ὡς ἐφικτὸν τῆς τοῦ θεοῦ πρὸς τοὺς θεοποιουμένους ἐνώσεως — ὡς ψυχῆς πρὸς σῶμα γίνεται τρόπον, ἔν' ὄλος ἄνθρωπος θεωθῇ, τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος θεοῦ χάριτι θεουργούμενος — ἐπάγει· «ὄλος ἄνθρωπος
 15 μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν καὶ ὄλος γινόμενος θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θεῖαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα»². Εἶδες ὡς λαμπρότης τοῦ θεοῦ ἐστὶ τὸ φῶς ἐκεῖνο; τί οὖν, ἢ λαμπρότης τοῦ θεοῦ κτιστόν; Ἄλλὰ τῶν ἐξῆς ἄκουε· «μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαί τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον· τί γὰρ θεώσεως τοῖς ἀξίοις ἐρασιμιώτερον;» Ἦκουσας ὅτι ἢ λαμπρότης αὕτη θέωσις ἐστὶ καὶ ὡς οὐδὲν τοῖς ἀξιωθεῖσιν ὑψηλότερον τῆς θεωρίας ταύτης; Ἄλλὰ θέλεις μαθεῖν ὡς αὕτη ἐστὶ δι' ἣς τοῖς ἀξίοις ὁ θεὸς ἐνοῦται; Τῶν ἐξῆς αὐθις ἄκουσον· «καθ' ἣν ὁ θεός, θεοῖς γε-
 20 νομένοις ἐνοούμενος, τὸ πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα»³. Τοῦτ' ἄρα τὸ θεοποιόν ἐστὶ δῶρον, ὃ θεότητα καλέσας ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν Ἀθηνῶν φανότατος φωστὴρ ἐπέκεινα ταύτης εἶναι λέγει τὸν θεόν⁴. Ποῦ δὴ σοὶ ἢ γνῶσις καὶ ἢ μίμησις καὶ ἢ ἀφαιρέσεις, δι' ὧν σὺ σπεύδεις ἀφαιρεῖσθαι τῶν πολλῶν

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 10 μετὰ ἀλλὰ προστ. καὶ V₂ 23 - 24 σχόλιον εἰς 'τοῖς ἀξίοις ὁ θεὸς ἐνοῦται', παραπέμπων εἰς *Περὶ φωτὸς ἱεροῦ* δεῦτερον λόγον (2, 3) κώδ. 27 μετὰ Πάγου προστ. Διονύσιος L φωστὴρ: ἀστὴρ Σ₁V₂

1. Βλ. ἀνωτέρω 3, 1, 28.

2. *Περὶ ἀποριῶν*, PG 91, 1088 C.

3. "Ἐνθ' ἄνωτ.

4. *Ἐπιστολή 2*, PG 3, 1068 A - 1069 A.

καὶ τὴν ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ὄντως θεομι-
μησίας :

14 « Ἄλλ' οὐχὶ καὶ ὑπὲρ τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν τὸν θεὸν
εἶρηκε», φησὶν, «εἰ καὶ ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητα προσεῖπε τοῦ-
5 τον». Σοὶ γε οὐκ εἶρηκεν, εὖ οἶδα· λαλεῖ γὰρ οὐκ εἰς τὰ σά,
ἀλλ' εἰς ὧτα ἀκουόντων· ἔστι γὰρ μακάριος. Ὅταν γὰρ λέγῃ
τὸν θεὸν «ὑπερουσίως ἔχειν τὸ ὑπερούσιον»¹, τί γε ἄλλο λέγει
ἢ ὅτι ἐπεὶ ὑπερούσιόν ἐστι τὸ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄν, ὑπὲρ τοῦ-
το ὁ θεὸς ἐστίν, ὑπερουσίως ἔχων τὸ ὑπερούσιον; Τί δὲ ὁ λέ-
10 γων, μᾶλλον δὲ οἱ λέγοντες «ἐν γὰρ εἰσι» κατὰ τὴν δεσποτικὴν
εὐχὴν² καὶ δι' ἐνόος τοὺς ἀγίους ἅπαντας προάγομεν, τί οὖν οἱ
λέγοντες τῆς καθ' ὑπερουσιότητα θεώσεως ἀπείρως ἐξηρημένον
εἶναι τὸν θεόν; Τί δὲ ὁ εἰπὼν πάσης θέσεως καὶ ἀφαιρέσεως
ἐπέκεινα εἶναι τὴν τοῦ θεοῦ ὑπεροχὴν³; Ἄρ' οὐχ ὑπὲρ τὸ καθ'
15 ὑπεροχὴν μὴ ὄν, καὶ ὑπὲρ τὴν ἄκτιστον ἀθανασία καὶ ζωὴν
καὶ ἀγαθότητά φασιν εἶναι τὸν θεόν, εἰ καὶ σὺ τοὺς τοῦτο λέ-
γοντας, πρὸς τὸ τῆς αὐτῶν ἀσφαλοῦς θεολογίας ὕψος ἀτενίζεις
οὐ δυνάμενος, φεῦ τῆς τόλμης, φεῦ τῆς ἀπάτης ἣν ἐπεπόνθεις,
ἀσεβεῖς τρανῶς προσεῖρηκας καὶ ἀπεκήρυξας ἅπαντας; Ἄλλ' ἐ-
20 κείνοι σοῦ καὶ τῆς σῆς χαμαιζήλου γνώμης καὶ τῆς πάντα τολμώ-
σης γλώττης μηδένα λόγον ποιούμενοι, καὶ τὸ «ἀπειράκις ἀπεί-
ρως»⁴ ἐπὶ τῶν τοιούτων πάντων τῇ θείᾳ προσέθηκαν ὑπεροχῇ,
κοινῇ πάσαις ἐγνοίαις καὶ πᾶσι ῥήμασιν ἀφραστον εἰδότες αὐτήν.
Ἄλλὰ τούτων μὲν ἄλις.

15 25 Ὅπως δὲ καὶ τὴν ἀρετὴν κακίαν οὗτος ἐποίησεν, ὡς ἐν βρα-
χει δεικτέον. Ἀπάθειαν εἶναι λέγει τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ'
ἕξιν νέκρωσιν. «Αἱ γὰρ τούτου», φησὶν, «ἐνέργειαι μάλιστα πάν-

A₁C₂L Σ₁V₂Mf 12 θεώσεως: θέσεως C₂L V₂ 13 τὸν θεόν: τὴν
θεότητα L 24 καὶ πρὸ τούτων προστ. Σ₁V₂ 27 σχόλιον εἰς χωρίον
Βαρλαάμ, παραπέμπον εἰς Περὶ προσευχῆς δεύτερον λόγον (2, 2) κώδ.

1. Περὶ θείων ὀνομάτων 2, 10, PG 3, 648 D.

2. Ἰω. 17, 21.

3. Διον. Ἀρεοπαγίτου, Περὶ μυστικῆς θεολογίας 1, 2, PG 3, 1000 B· αὐ-
τόθι 5, PG 3, 1048 B.

4. Μαξίμου, Κεφάλαια θεολογικὰ 1, 7, PG 90, 1085 B· 1, 49, αὐτόθι
1101 A κ. ἀ.

των ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα· δεῖ δὴ κατὰ
 μηδεμίαν ἑαυτοῦ δύναμιν τοῦτο ἐνεργὸν εἶναι¹. Βαβαί· πῶς κα-
 τορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἢ πρὸς
 τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γὰρ τοῦ παθητι-
 5 κοῦ εἰσὶν ἐνέργειαι· ταύτη γὰρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν-
 τε καὶ ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθα τε καὶ ἀλλοτριούμεθα· μετά-
 θεσιν τοίνυν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως ταύ-
 της, ἀλλ' οὐχὶ νέκρωσιν, οὐκ ἀκίνητον κατακλείσαντες ἐν ἑαυ-
 τοῖς, ἀλλ' ἐνεργὸν δεῖξαντες ἐν τῇ πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν πλησίον
 10 ἀγάπῃ, αἷς «δυσὶν ἐντολαῖς» κατὰ τὸν τοῦ κυρίου λόγον «ἅπας ὁ
 νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται»². Εἰ δ' αὐταὶ τὸ θεῖον ὄμμα
 κατορύττουσι καὶ τὸν κατ' αὐτὰς ζῶντα ἐμπαθῆ ποιοῦσι, τίς τῶν
 ἄλλων ἀρετῶν οὐ κακία; Τούτων μὲν οὖν ἕκαστον διὰ τε τῶν
 προτέρων ἡμετέρων λόγων κἂν τοῖς νῦν ἡμῖν προτεθειμένοις³ ἐ-
 15 δείξαμεν, καταλέξαντες καὶ ἐξελέγξαντες καὶ ὅσα καθ' ἡμῶν καὶ
 τῶν ἐφ' ἡμῶν πατέρων ἐντεκνῶν τοῖς οἰκείοις λόγοις προῦθηκεν,
 ἐγκαλλωπιζόμενοι τῷ κοινωνοῖ γενέσθαι τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους
 ὕδρευς· πάντως γὰρ καὶ τῆς εὐλογίας κοινωνήσομεν αὐτοῖς.

16 Ἐκεῖνο μέντοι προσήκει συνιδεῖν, ὡς εἰ τις ἐβελήσειε σατα-
 20 νικὸν οἶον σύγγραμμα τὰς ἀπ' αἰῶνος ἄχρι νῦν πονηρὰς αἱρέ-
 σεις ὀνομάσαι, κατὰ κεφάλαια διηρημένον εἰς τὰς ἄλλοτε ἄλλως
 ὑποβολαῖς ἐκείνου φουομένας, ἐπίλογον εἶναι τούτων ἀπασῶν τὸ
 τοῦ λατινέλλητος τουτὶ βιβλίον⁴. Οὐδὲ γὰρ τῆς παλαιᾶς διαθή-
 κης τοῦ θεοῦ καταψευδάμενος, τῆς καινῆς ἐφείσατο, οὐδὲ εἰς
 25 τὴν θεῖαν φύσιν ἀμαρτῶν, τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ θεοῦ ἐπιδημίαν
 εἶασεν ἀνεπηρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑδρίσας θεωρίαν,
 τὴν τῆς ἀρετῆς πράξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδὲ τῇ τῶν
 μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζωῆ, τοῖς τοῦ

A₁C₂L Σ₁V₂Mf

1. Βλ. 2, 2, 23.

2. Ματθ. 22, 40.

3. Ἐν 2, 2, 19· 22 - 24· 3, 3, 12.

4. Κατάλογον τῶν αἱρέσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιπίπτει ὁ Βαρλαάμ καὶ ὁ Ἀκινδύνος, συντάσσει ὁ Παλαμάς εἰς τοὺς Ἀντιοχητικοὺς πρὸς Ἀκινδύνον, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν συνέθεσε καὶ ἴδιον σύγγραμμα, Ἐκθεσις τῆς Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου δυσσεβημάτων ἀλλοκότου πληθύος, ὅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος βλ. εἰς Δοσιθέου, Τόμον ἀγάπης, Ἰάσιον, 1698, σ. 13 - 17.

μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἶπειν, ἐχώρησε καλοῦ καὶ ἱεροῦ καὶ θείου, παρόντος τε καὶ παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καὶ ἀρτίως ὡς ἐν ἀρραθῶνος μέρει χορηγουμένου τοῖς ἀξίοις, 5 τοῖς τε πρὸ νόμου καὶ τοῖς μετὰ νόμον ἀγίοις, ὧν πρὸς ὀλίγους ἕκαστος ἐν μέρει τῶν ταῖς αἰρέσεις προΐσταμένων ἀντετάξατο κοινή πᾶσιν οὗτος ἀντιπαραταξάμενος νῦν, ἀνάπλεων πάσης δεινῆς αἰρέσεως ἐξενήνοχε σύγγραμμα, πάντας τοὺς ἀγίους καὶ πάσας σχεδὸν τὰς τούτων δόξας πολυτρόπως διαβάλλον, ὡς εὐχε- 10 ρές εἶναι προθεμένους ἡμᾶς συλλαβὰς ὀλίγας ἑκάστου τῶν ἀγίων, εἶτα, τὴν πονηρὰν ταύτην δέλτον ἐπαναγινώσκοντας, σαφές εὐθὺς ποιῆσαι πᾶσιν ὡς αἰρετικούς καὶ δυσσεβεῖς, ἀθέους τε καὶ πολυθέους καὶ ἀλιτηρίους τοὺς αὐτὰς γράψαντας οὐ παραιτεῖται καλεῖν. Εἰ μὲν οὖν ἀπιστῶν τις ἡμῖν ἐναργῶς ἐθέλει τάληθές ἰδεῖν, 15 ἴτω παρ' ἡμᾶς καὶ μανθανέτω, τῶν τοιούτων συγγραμμάτων προτεθέντων φανερώς· εἰ δ' εὐλόγως τε καὶ μή, τὸν τῶν ἀγίων κατήγορον στέργειν ἀποδέχεται, αὐτὸς τοῦ ἑαυτοῦ βαστάσει κρῖμα, ὅστις ἂν ᾔῃ¹.

A₁C₂L Σ₁V₂Mf   2 ἀπὸ καλοῦ καὶ ἱεροῦ μέχρι τέλους βιβλίου ἐξέπεσε V₂

1. Βλ. Γαλ. 5, 10.

Α΄ ΠΙΝΑΚΕΣ ΧΩΡΙΩΝ

1. ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

<i>Γέν.</i>	1, 3	677		<i>Ἐξοδ.</i>	24, 10 ἔξ.	415, 586
	2, 3	663			18	590, 592, 603
	7	85			25, 40	595
	10	145			33, 11	683
	15	366			34, 29 ἔξ.	442
	24	250			35	545
	3, 15	256		<i>Λευιτ.</i>	26, 11, ἔξ.	393
	4, 7	384		<i>Ἀριθ.</i>	11, 17	645
	6, 3	515			12, 8	592, 640
	4	402			16, 22	503
	7, 11	577			22, 25 ἔξ.	546
	10, 10	481		<i>Δευτ.</i>	6, 4	243
	11, 1 ἔξ.	481			5	368, 531
	4	292			15, 9	372, 401
	14	292			32, 29	30
	14, 18	308			39	49
	17, 5	576		<i>Ἰησ.</i>	10, 12—13	294, 556
	18, 27	649, 651, 669		<i>Κριτ.</i>	13, 13 ἔξ.	413
	19, 19 ἔξ.	531		<i>Α΄ Βασ.</i>	2, 9	492, 511, 523
	22, 1—18	577			12, 21	483
	16	683			17, 36	374
	24, 2	61		<i>Β΄ Βασ.</i>	22, 12	267
<i>Ἐξοδ.</i>	3, 2	652		<i>Γ΄ Βασ.</i>	18, 42—45	288, 340, 403
	5	585			19, 12	280, 340, 435
	11	683			13	435
	14	353, 666, 683		<i>Δ΄ Βασ.</i>	2, 11	435, 565, 652
	15	683			6, 17	565
	4, 6	585			20, 11	294, 556
	5, 17	368		<i>Ἰωβ</i>	1, 12	492
	6, 1	84				
	7, 3	486				
	12, 11	585				
	14, 15	521				
	15, 10	228				
	16, 14 ἔξ.	546				
	20, 25 ἔξ.	496				

Ἰώβ	33, 4	39, 205
	38, 1	142
	4·6·16·18	540
	28	670
	38—41	503
	40, 6	142
	42, 5	603
Ψαλμ.	2, 7	150
	4, 7	417, 656
	5, 7	465
	7, 10	402
	12, 4	417, 656
	13, 1	298, 494
	17, 11	267, 280, 304
	18, 10	490
	23, 1	475
	7—10	564
	25, 2	652
	27, 7	515, 516
	32, 6	39, 45, 47, 124, 205, 671
	9	677
	15	595
	35, 10	561, 562, 570, 684
	39, 8	288, 404
	42, 3	417, 656
	44, 3	121
	14	396
	45, 11	529
	46, 10	519
	50, 19	512
	62, 2	393
	6	443
	67, 8—9	55, 149
	71, 7—8	81
	17	81
	76, 18	267
	77, 25	436
	80, 7	304
	81, 1	639
	6	284
	83, 2	346
	3	394, 415
	6	523
	89, 17	289, 299, 450

Ψαλμ.	95, 5	291
	102, 1	406
	18	528
	103, 2	280, 555
	4	652
	109, 1	613
	110, 3	207
	113, 11	677
	115, 1	456
	118, 13	84
	18	652, 656
	73	164
	103	443, 515
	131	572
	138, 12 εξ.	402
	140, 4	483
	144, 13	81
	148, 5	676
Παροιμ.	1, 2	368,
	7	362, 367, 505, 524
	2, 2 εξ.	397
	5	430
	3, 34	247
	5, 2	430
	8, 22	80
	25	81
	9, 10	524
	10, 19	229
	13, 9	639
	26, 27	241
	27, 21	397
Ἐκκλ.	1, 18	389
	8, 17	503
	10, 4	401—2
	11, 5	503
	12, 13	472, 528
Ἄσμα	1, 15	427
	4, 11	444
	5, 2	492
Σοφ. Σολ.	1, 4	471, 650
	5	379, 476, 650

7	646
7, 22	437
23	250
<i>Σοφ. Σειρ.</i> 1,	80
23, 20	80 - 1
45, 7	439
<i>Ίωήλ</i> 2, 28	622
3, 1	55, 87, 121, 150
<i>Ίων.</i> 1, 1	84
9	541
<i>Άββακ.</i> 2, 15	423
<i>Άγγ.</i> 2, 7	55
<i>Ζαχ.</i> 5, 1 εξ.	351, 628
6, 1 - 7	565
12, 1	595
<i>Μαλαχ.</i> 3, 20	267, 419
<i>Ήσ.</i> 2, 1	84
6, 2	612
5	462
10	486
10, 12 εξ.	670
11, 2	306 - 7
16, 11	288, 340, 394, 404, 435
26, 17 εξ.	394
40, 22	498
31	566
41, 4	207
48, 16	97, 100, 151, 152
55, 9	373
58, 8	653
61, 1 εξ.	86
63, 9	542, 579, 683
65, 17	579
66, 8	469
66, 22	579
<i>Ίερειμ.</i> 2, 13	136
10, 11	374
16, 13	677
20, 9	436
28, 9	79
<i>Βαρουχ</i> 3, 36	81

38	81, 83, 449
<i>Ίεζ.</i> 1, 15 - 21	565
9, 2	351, 628
10, 9 - 19	565
18	563
22, 26	526
37, 27	88
<i>Δαν. Σωσάννα</i> 1 εξ.	548
2, 44	81
7, 9	565
9, 23	531
10, 11 - 19	531
	* * *
<i>Ματθ.</i> 3, 17	55, 601
4, 4	145
5, 3	266
4	444
8	286, 340, 419, 425 463, 596, 600
13	509
14	509
14 - 16	647
45	267
48	364
6, 1	248
4 - 6	248
7, 3	652
6	429
7	519
12	504
18	382
45 εξ.	503
10, 16	495, 504
20	645, 650
27	27, 77
11, 11	365
25	601
12, 28	133
33	248, 620
13, 25	72
31 εξ.	462
43	300, 446, 599, 639, 647
52	465
15, 11	396

'Ιω.	5	541, 647
	8	365
	9	366, 374, 376
	12	641
	13	641
	14	35, 48, 55, 103
	16	121, 646
	18	55, 267, 340, 542 565, 684
	19	386
	32	56
	33	55
3,	5	151
	6·8	515, 641
	14	81
	16	102
	34	121, 134, 141
	35	121
4,	14	136, 145
	24	493
	34	81
5,	19	81
	30	81
	39	376, 504
	44	542
	46	376, 504
6,	8	151
	38	81
	39	81
	45	243, 579
	46	35
	63	83, 145
7,	17	93
	38	135, 145
8,	14	252
	28	81
	41	65, 247
	42	35, 152
	44	609
10,	5	387
	9	576
	30	81, 242
12,	26	612
	32	81
	34	81
	40 εξ.	486

'Ιω.	49	92
	13, 14	92
	14, 7	242
	9	81, 242
	10	81, 92, 242
	16 - 17	90, 601
	21 - 23	286, 345, 419, 425 505, 553, 609
	23 - 24	505, 553, 597, 607
	26	26, 90, 92, 495
	28	28, 42, 80, 209, 301
	15, 26	26, 90 - 92, 116, 119, 136, 166
	16, 7	91
	8	92
	13	27, 92, 137, 166, 579, 601, 683 - 4
	14	92
	15	92
	28	152
17,	5	552
	19	599
	21	250, 599, 692
	22	414, 552
	23	496
	24	414, 552
18,	37	26, 27, 365
19,	28	81
	30	81
20,	22	18, 82, 87
	23	83
	29	576
Πράξ. 1,	4	26, 89, 632
	5	89, 90, 135
	14	495
2,	1 εξ.	521
	2 εξ.	652
	15	649
	17	622
	33	135 - 36
	35	613
	38	150
	46	495, 521
3,	13	81

<i>Ματθ.</i>	14	459, 538
	19	396
16,	3	369 - 70
	24	365
	28	437, 587
17,	2	555
	6	626, 630
	21	512
18,	6	580
	10	566
	16	46
19,	5	250
	17	213, 239
	21	365
21,	44	580
22,	30	566
	36 εξ.	529
	37	368
	40	693
22,	44	613
23,	10	579
	25	403
	27	509
24,	30	442
	45 εξ.	505
25,	1 εξ.	505
	41	420
<i>Μάρκ.</i>	1, 11	55
	24	609, 669
	34	669
2,	27 - 28	99
5,	7	291
8,	11	35
	24	538
	34	365
	35	433
9,	1	437, 587
	2 - 8	436
	29	512
	42	580
10,	15	250
	18	213, 239
12,	30	368, 531
13,	26	442
16,	7	500

<i>Λουκ.</i>	1, 11 εξ.	563
	35	646
	70	84
	72	84
2,	9	438
	9 - 10	562
	13	571
	52	81
3,	2	84
	12	55
4,	2	145
	18	86
	41	669
6,	12	81
	44	620
7,	28	365
8,	28	291
	32 εξ.	491
9,	23	365
	27	437, 587
	32	554
10,	16	391
	19	256
	21	601
	27	368
11,	13	436, 491
	20	133
	26	401
	39	403
12,	3	27, 77
	42 - 47	505
	47 εξ.	370, 609
13,	32	81
17,	2	580
	21	397
18,	1	491
	7	436, 491
	13	403
20,	36	428, 447, 566, 609
21,	15	469, 495, 650
	27	442
22,	31 εξ.	492
	44	443
24,	32	652
<i>Ίω.</i>	1, 1	81, 365

700

<i>Πράξ.</i>	15	576
	4, 4	469
	27	86
	5, 31	81
	35	422
	6, 15	442, 518, 545
	7, 53	564
	55 εἰς.	440, 562, 599, 612, 657, 684
	8, 17	520
	20	150
	9, 3 εἰς.	652, 656
	4	626
	15	87, 248
	10, 38	86
	45	150
	11, 17	150
	14, 11	372
	16, 17	291, 372
	17, 21	368
	27	30
	19, 6	645
	26, 14	626
<i>Ρωμ.</i>	1, 4	579
	5	576
	17	575
	19	212, 244, 266
	20	274, 285, 603
	21	213, 242, 256-7, 266, 291, 377, 381, 485
	22	247, 382, 587
	25	377, 378
	28	377, 486, 487
	2, 5	265
	13	370, 474
	14	578
	3, 19	24, 89
	31	376
	4, 14	70
	5, 5	494
	6	684
	7, 14	394
	18	394
	23	394, 401
	4, 4	469

<i>Ρωμ.</i>	24	394, 458
	8, 2	394
	9	28, 36
	11	402
	35-39	598
	9, 2 εἰς.	529
	10, 1	529
	9	576, 577
	11, 34	362
	36	53
	12, 1	507, 528
	2	472
	14, 1	580
	4	462
	13	224
	16, 27	363
<i>Α' Κορ.</i>	1, 17	370
	18	376, 386
	20	247, 365, 375, 382 385, 422, 485, 486 507, 527
	1, 21	243, 247, 337, 365 371, 376, 377, 379 380, 482
	22	369
	23	376
	24	371, 588
	25	378
	26	362, 382, 385
	27	365, 486, 487
	28	382, 485
	30	337, 365, 381, 468, 649
	2, 1	370
	2	370, 600
	4	370, 382
	6	364, 369, 381, 882, 386
	7	365, 371, 381, 481
	8	381
	9	384, 426, 447, 489 572, 574, 582
	10	87, 422, 426
	11	426

<i>A' Κορ.</i>	12	37, 118, 422, 579
	12 - 14	489
	13	243, 382, 434, 435
	14	287, 371, 376, 422, 456
	15	422, 423
	16	36, 37, 86, 373, 422, 426, 481, 579
3,	16	376
	17	643
	19	609
6,	17	37, 86, 427, 599
	18	250
	19	393
8,	1	362, 370 - 71, 512
	6	32, 284
10,	21	379, 476
	31	248
11,	1	612
	16	515
	31	402
12,	4 - 6	88
	8	87, 151, 516, 520
	9	520, 645
	10	516, 520, 645
	28 - 30	516, 520, 645
	31	517
13,	7	400
	8	485
	12	289, 419, 449, 559, 604, 625
	13	516
14,	5	516
	13	520
	18	517
	20	364
	23	544
	26	520
15,	25	80
	28	80, 446, 566, 625
	41	517
	44	447
	45	85 - 86

B' Κορ. 1, 12 362, 385, 434,
472, 507

<i>B' Κορ.</i>	22	121, 265, 420, 655
	2, 7	661
	2, 14	287
	15	289
	3, 3	452
	7 - 11	421
	16	421, 458
	17	36, 421, 649
	18	36, 421, 455, 624 117, 395, 411,
4,	6	415 626, 656
	7	395
	13	456
5,	5	267, 420
	17	563
6,	7	494
	16 εξ.	88, 393
11,	14	247, 373, 450
	15	247, 373
	29	493, 528
12,	2	345, 386, 415, 432 505, 513, 519, 570 571, 590, 650, 656
	3	571
	4	546, 559, 582
13,	5	286

<i>Γαλ.</i>	1, 8	110
	10	248
	2, 19	578
	20	651
	3, 19	564
	4, 6	18, 36, 103, 106, 118, 286, 397
	5, 24	531
	5, 10	694
	6, 2	477

<i>Ἐφεσ.</i>	1, 14	267, 420
	17	286
	20 - 21	564, 598
	3, 10	371, 564
	15	554
	4, 6	267
	13	286, 456
	14	575

<i>Ἐφεσ.</i>	22	371
	5, 5	542
	8	580
	32	601
	6, 12	508
	18	491
<i>Φιλιπ.</i>	1, 28	217
	2, 7	563
	8	458
	10	81
	11	420
	16	509
	3, 13	462
	19	542
<i>Κολ.</i>	1, 12	572, 639
	15	365
	28	364
	2, 8	382
	9	449, 645, 646
	2, 17	286
	18	362, 407, 642, 681
	3, 3	248 - 9
	5	530
	9	371
	11	272
<i>Α' Θεσσ.</i>	1, 3	529
	2, 13	529
	4, 17	442, 556, 559, 634
	5, 17	490, 529
<i>Β' Θεσσ.</i>	2, 2	217
<i>Α' Τιμ.</i>	3, 6	247
	16	65, 70, 579
	6, 16	213, 239, 280, 626
	20	287, 398
<i>Β' Τιμ.</i>	1, 6	520
	2, 15	303, 409, 508, 621
<i>Τιτ.</i>	2, 11	70, 286
	3, 5	401
	6	308, 618, 641

<i>Ἐβρ.</i>	1, 1 ἔξ.	272
	3	440, 629
	9	86
	13	613
	2, 2	564
	4	667
	3, 6	393
	5, 8	81
	9	81
	14	657
	6, 13	683
	20	588
	7, 3	686
	11, 1	574 - 75
	3	575
	6	575
	17 ἔξ.	575
	39 - 40	574
	12, 1	70
	13, 9	360
<i>Ἰακ.</i>	1, 5	370
	17	25, 50, 70, 87, 127, 374, 517, 557
	25	528
	3, 13	482
	15 - 17	371, 383, 482
	4, 16	79
<i>Α' Πέτρ.</i>	1, 12	564, 612
	2, 9	542
	23	477
	3, 15	360
<i>Β' Πέτρ.</i>	1, 16-18	436, 439, 554-55
	19	366, 555, 657
	2, 4 - 17	411
	3, 5 - 7	577
	13	579
<i>Α' Ἰω.</i>	1, 2	347, 579
	5	419, 580
	6	653
	2, 27	26, 88
	3, 2	561, 580
	24	88
	4, 7 ἔξ.	527

<i>Α' Ιω.</i>	8· 16	610
	13	88
	5, 1 ξξ.	527
	4	576
<i>Γούδ.</i>	6 καὶ 13	411
<i>Ἀποκ.</i>	2, 17	287, 450, 490

<i>Ἀποκ.</i>	23	402
	3, 14	207
	21, 1	579
	5	563
	23 ξξ.	624
	24	653
	22, 5	624

2. ΠΑΤΕΡΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ		ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ	
<i>Κατὰ Ἑλλήνων</i> (PG 25)		<i>Ἀπολογία</i> (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 3)	
35 - 39 (69 - 80)	578	2, 1, (135)	471
<i>Περὶ Διονυσίου</i> (P ; 25)		ΑΡΣΕΝΙΟΣ	
18 - 19 (505C - 508B)	37	<i>Ἀποφθέγματα Πατέρων</i> (PG 65)	
<i>Κατὰ Ἀρειανῶν</i> (PG 26)		42 (108 A)	515
1, 19 (52 AB)	37	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ	
20 - 22 (53B - 57B)	112	<i>Ὁμιλῖαι εἰς Ἑξαήμερον</i> (PG 29)	
2, 2 (149C)	99	1, 11 (25 BC)	536
3, 62 (454B)	98 - 99	2, 5 (40 C)	651
<i>Ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα</i> (PG 26)		2, 8 (52 B)	651 - 52
1, 16 (568A)	112	<i>Ὁμιλῖαι εἰς Ψαλμοὺς</i> (PG 29)	
19 (573B - D)	37	14, 3 (256 BC)	344, 363, 387, 424, 481, 506, 536, 540
20 (577B - 580A)	102, 103, 112	32, 4 (333 B)	671
24 (588B)	112	44, (400 CD)	437, 455
26 (592B)	112	45, (429 A)	368
4, 3 (640D - 641A)	112	48, 8 (449 C)	565
<i>Βίος Ἀντωνίου</i> (PG 26)		<i>Ἀνατρεπτικὸς Εὐνομίου</i> (PG 29)	
10 (860AB)	599	1, 8 (528 B)	663, 664
36 (896C)	410	12 (540 A)	433,
72 (944)	505	20 (557 AB)	62, 63
<i>Πρὸς Ἀντιοχεῖς</i> (PG 26)		2, 18 (609 B)	683
7 (804B)	449	23 (624 A)	670
<i>Ἐξήγησις εἰς Ψαλμοὺς</i> (PG 27)		3, 1 (653 B - 657 C)	62, 63, 301
32, 15 (165D)	50	4 (664 C)	118
<i>Πρὸς Ἀντίοχον</i> (PG 28)		<i>Εἰς Ἡσαΐαν</i> (PG 30)	
28 (613)	419	Προοίμ. (121 A)	680
<i>Πρὸς τοὺς Σαβελλίζοντας</i> (P ; 28)		(124 B)	593
11 (116 B)	37, 66	7 (452 A)	680
<i>Κατὰ Ἀπολιναρίου</i> (PG 26)		13 (565 C)	680
1, 20 (1128 B)	449	<i>Ὁμιλῖαι διάφοροι</i> (PG 31)	
<i>Μαρτυρίας ἐκ τῆς Γραφῆς τῆς κατὰ φύσιν κοινωνίας</i> (PG 28)		12 (397 BC)	369, 478, 479
48 (72 D - 73 A)	32	(401 A)	398
<i>Μὴ ἀνιχνευθέντα</i> : 106, 382, 417, 439, 440, 455, 460, 474, 629, 639, 645, 647, 670		24 (609 B)	66
<i>Νόθα χωρία</i> : 141, 298, 302		(612 C)	145 - 6, 172
		(616 C)	33
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΡΗΤΗΣ		<i>Πρὸς τοὺς νέους</i> (PG 31)	
<i>Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν</i> (PG 97)		2 (565 ἐξ.)	367, 424
7 (933 C)	414, 630	5 (576)	488
7 (949 C)	635	<i>Ὅροι κατὰ πλάτος</i> (PG 31)	
ΑΝΩΝΥΜΑ		2 (909 BC)	410
382, 460, 474, 639, 647		<i>Περὶ Ἁγίου Πνεύματος</i> (PG 32)	
		5 (80 B - 81 A)	53

8 (105 C)	107, 132, 162
9 (109 B)	426, 647
15 (132 B)	309
16 (136 B)	107
16 (141 AB)	639
18 (152AB)	106, 159, 172, 211, 285
19 (156 D)	88
24 (172 B)	88
26 (180 C)	645, 646

*Επιστολαί (PG 32)

2, 2 (228 A)	398, 426, 533
4 (229 B)	492 - 3, 639
4 (236 C ξξ.)	488
38, 4 (329 CD)	43, 49, 51, 59, 119, 209, 671
52, 2 (393 C)	171
3 (396 A)	139
186 (661 ξξ.)	488
189, 8 (696 BC)	643, 662
223, 2 (824 AB)	369, 479
225, 3 (873 BC)	278

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ (ΨΕΥΔ).

Κατ' Εὐνομίον 5 (PG 30)

(640 AB)	626
(712 A)	43, 210
(733 B)	37, 106
(733 - 737)	46, 118
(736 B - D)	46, 119
(769 B)	309, 649, 651, 669
(772 B)	622, 623, 651
(772 C)	88, 89
(772 D)	308, 618, 622, 641, 646

*Ασκητικαὶ διατάξεις (PG 31)

2, 1 (1340 A)	418
<i>Πρὸς τοὺς σκκοφαντοῦντας (PG 31)</i>	
(1488 - 1496)	296
βλ. καὶ 372, 455, 629, 647, 663	

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΓΡΙΓΕΝΤΗΣ

Εἰς Ἐκκλησιαστήν (PG 98)

1, 18 (796 CD)	389
----------------	-----

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΣ

*Ἐκθεσίς πίστεως (PG 10)

(985 A)	130
---------	-----

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΣ

(ΨΕΥΔ.)

*Ἡ κατὰ μέρος πίστις (PG 10)

(1112 C, 1116 B, 1117 B)	68
--------------------------	----

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΥΠΡΙΟΣ

Περὶ ἐκπορεύσεως Ἁγίου Πνεύματος (PG 142)

(274 ξξ.)	17
-----------	----

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Λόγοι (1-26, PG 35, 27-45, PG 36)

4, 100 (636 A)	492, 493
6, 5 (728 B)	493
6 (728 D - 729 A)	493 - 94
16, 2 (936 C)	344, 483
2 (936 D - 937 A)	509
20, 7 (1073 A)	57, 58
21, 2 (1084 D)	418, 420
6 (1088 B)	367, 479
22 (1105 C)	481
22, 8 (1160 C)	214
23, 6 (1157 C)	113
11 (1161 C)	61
24, 11 (1181 B)	512
25, 16 (1221 A)	49
27, 10 (24 B)	253 - 54
10 (24 C)	255
28, 4 (29 C)	246, 275
5 (32 B)	273
19 (52 B)	571
31 (72 C)	353, 658, 659, 667, 668
29, 2 (76 B)	48, 50, 115, 129
5 (80 A)	70
11 (89 A)	50, 101
15 (93 BC)	42, 209
30, 18 (128 A)	643
20 (128 D - 129 A)	49
21 (132 B)	645
31, 11 (145 A)	129, 208
12 (145 D - 148 A)	57
31, 14 (148 D - 149 A)	33, 68, 113
20 (156 B)	67
25 (160 D - 161 A)	55, 143, 149
29 (165 B)	36, 38, 48, 63, 113 - 14
30 (168 C)	100, 112
34, 10 (252 A)	38, 45, 59, 112, 113, 115, 170
15 (253 C - 256 A)	67
36, 2 (936 BC)	388
38, 7 (317 B)	277, 280
9 (320 C)	375, 677
11 (321 A)	300
15 (328 CD)	97
39, 5 (340 A)	253
12 (348 B)	264
12 (348 C)	129
40, 5 (364 B)	375, 450, 451
6 (265 A)	437, 557, 625
43 (419 C)	39
41, 3 (431 C)	306 - 07

9 (441 C)	112, 264
11 (444 B)	53
14 (448 C)	386
42, 15 (476 AB)	52, 131
43, 11 (509 A)	494
12 (509 B)	558, 595
21 (524 C)	478
44, 3 (609 BC)	652
45, 3 (625 C)	666, 690
3 (628 A)	690
9 (633 C)	10, 204
11 (637 B)	546
45, 26 (657 D)	476
27 (660 C)	97
27 (661 A)	669
<i>Ἐπιστολαί</i> (PG 37)	
101 (181 AB)	624
<i>Θεολογικά ἔπη</i> (PG 37)	
3 (Περὶ Πνεύματος) στίχ. 24 - 28	
(410 A)	127, 54 - 57
(412 A)	54, 164
βλ. καὶ	276
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ	
<i>Vita S. Benedicti</i> (PL 66)	
(197 B)	432
<i>Dialogi II</i> (PL 66)	
(203 B)	56
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ	
<i>Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου</i> (PG 44)	
8 (145 C)	534
12 (157 D)	535
14 (173 D)	395 - 96
15 (177 B)	534
30 (240 D)	387
<i>Περὶ βίου Μωσέως</i> (PG 44)	
1 (321 A)	589, 595
2 (329 BC)	469, 498, 540, 585
2 (376 D - 377 A)	584, 590
2 (380 A)	588
<i>Εἰς Ἐκκλησιαστήν ὁμιλία</i> (PG 44)	
4 (684)	427
<i>Εἰς Ἄσμα ὁμιλία</i> (PG 44)	
7 (920)	427
<i>Εἰς Μακαρισμοὺς</i> (PG 44)	
6 (1269 B)	600, 601
7 (1280 C)	309
<i>Εἰς τὸ κατ' εἰκόνα</i> (PG 44)	
(1329 BC)	129, 208
<i>Κατηχητικὸς μέγας</i> (PG 45)	
2 (17 B)	17, 52, 130 - 31, 146
<i>Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀβλάβιον</i> (PG 45)	
(133-BC)	123, 125, 126

<i>Ἐπιστολὴ πρὸς Εὐπάτριον</i> (PG 46)	
11 (1041 C)	387
<i>Πρὸς Ἕλληνας ἐκ κοινῶν ἐννοιῶν</i>	
(PG 45)	
(180 BC)	34, 124, 164
<i>Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητ.</i> (PG 45)	
1 (265 B)	471
(336 D, 339 A)	123
(464 BC)	122, 123
2 (469 B)	127
(512 A)	127
βλ. καὶ	64
<i>Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως</i> (PG 46)	
(44 D, 45 D, 69 B)	396
(89 C)	289
(104 A)	625
(104 B)	565, 573, 689
(104 C)	560
<i>Περὶ νηπίων</i> (PG 46)	
(180 C - 181 D)	478
(181 C)	480
<i>Εἰς Στέφανον</i> (PG 46)	
(716 D - 717 A)	562, 684
(717 B)	354, 561, 565, 6 2, 684
<i>Εἰς βίον Γρηγορίου Θαυματουργοῦ</i>	
(PG 46)	
(893 - 957)	130
<i>Περὶ θεογνωσίας (ἀπόσπ.)</i> (PG 46)	
(1112 - 1126)	47
βλ. καὶ	663
ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΦΩΤΙΚΗΣ	
<i>Κεφάλαια</i> (ἔκδ. E. des Places)	
15 (σ. 92)	431
16 (σ. 92)	367 - 68, 522
25 (σ. 96 ἑξ.)	334, 443, 516
40 (σ. 103)	398, 413, 416, 547
49 καὶ 50	341
59 (σ. 119)	396, 410
68 σ. 128)	411
69 σ. 129)	461
70 (σ. 130)	522
72 (σ. 131)	425
73 (σ. 132)	442
77 (σ. 133)	384
79 (σ. 134)	443
97 (σ. 159)	410
βλ. καὶ	527
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ (ΨΕΥΔ.)	
<i>Περὶ οὐρανόου ἱεραρχίας</i> (PG 3)	
1, 3 (124 A)	414
3, 3 (165 A)	640
4, 1 (177 C)	141
2 (180 A)	517, 594

2 (180 B)	562, 564
3 (180 C)	413
4, 4 (181 B)	562
3 (192 D)	564
7, 2 (208 BC)	414, 630
4 (212 C)	25
8, 1 (237 C)	593
2 (240 C - 241 A)	563
2 (241 C)	564
9, 1 (257 B)	25
10, 1 (273 A)	25
13, 3 (300 C)	593
15, 2 (329 AC)	418
2 - 9 (328 D - 340 B)	285
9 (340 A)	443
<i>Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχίας (PG 3)</i>	
1, 3 (373 D)	644
3 (376 A)	605
4 (376 B)	644
2, 1 (392 A)	364, 387, 501, 539, 607
3 (397 D - 400 A)	560
5, 2 (501 C)	588
6, 2 ἐξ. (533 ἐξ.)	496
3 (533 D)	497
7, 2 (553 D)	560
<i>Περὶ θείων ὀνομάτων (PG 3)</i>	
1, 1 (585 B - 588 A)	303
3 (589 C)	25
4 (592 A)	571
4 (592 BC)	437, 446, 454, 556, 559, 566, 583, 591, 599, 600, 605, 624, 635, 687
4 (592 D)	413
1, 5 (593 BC)	279, 413, 427, 436, 563, 567, 568
5 (593 D)	605
7 (596 CD)	216, 278, 676
8 (597 A)	565
2, 1 (637 C)	43
3 (640 C)	58
4 (640 D)	413
5 (641 D)	17, 37, 41, 49, 58, 59, 208, 215, 235
6 (644 BC)	450
7 (645 A)	636, 665
7 (645 B)	17, 25, 37, 48, 58, 207, 215, 623
9 (648 AB)	290
10 (648 D)	692
11 (649 C)	434
3, 1 (680 A)	569
1 (680 B)	491
3 (684 B)	271
4, 5 (700 D)	412

6 (701 B)	411
8 (704 D)	353, 401, 659, 667, 669
9 (705 A)	249, 396, 398, 400, 496
10 (708 A)	25
11 (708 D)	431
13 (776 AB)	456, 458
14-18 (712 C - 716 B)	221
19 (717 A)	375
23 (725 AB)	380
4, 33 (733 A)	383
33 (733 B)	299
5, 1 (816 B)	303, 636
1 (816 C)	304
2 (816 C)	307, 674
4 (817 D)	494
5 (820 B)	673
6 (820 D)	673
7 (821 B)	673
8 (824 C)	674
9 (824 C)	678
7, 1 (865 C)	431, 457, 581
3 (869 C - 872 B)	602, 603
3 (872 A)	266, 273, 597, 677
9, 1 (909 A ἐξ.)	272
11, 6 (953 B)	670
6 (953 D - 956 A)	304, 305, 667, 676
6 (956 A)	25, 306, 434, 665, 671, 672, 674
12, 2 (969 C)	643
3 (972 A)	304
4 (972 A)	305
13, 2 (977 CD)	273, 676
3 (980 C)	275
3 (980 D)	273, 276
<i>Περὶ μυστικῆς θεολογίας (PG 3)</i>	
1, 1 (997 A)	237, 458, 545, 571, 589
1 (997 B)	27, 522, 586, 589, 648
2 (1000 B)	266, 276, 665, 692
3 (1000 C)	347, 429, 514, 582, 587, 589
3 (1000 D)	586
3 (1000 D - 1001 A)	586, 587, 588
3 (1033 A)	59
(1033 BC)	430
5 (1048 AB)	276, 545, 571, 692
<i>* Ἐπιστολαὶ (PG 3)</i>	
1 (1065 A)	584

2 (1068 A - 1069 A)	198, 306, 434, 621, 623, 637, 640, 686, 691
(1069 A)	307
5 (1073 A)	348, 582, 583
7 (1080 B)	380
8, 1 (1084 ξξ.)	437
9, 1 (1104 BC)	56, 137
1 (1105 CD)	194, 272
ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ ΠΟΝΤΙΚΟΣ	
(ὕπὸ τὸ ὄνομα Νεΐλου ἢ Μαξίμου).	
<i>Κεφάλαια</i> (ἔκδ. Frankenberg)	
6, 22 (σ. 277)	424, 572
<i>Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν</i> (PG 79)	
18 (1221 B)	415, 451
<i>Περὶ προσευχῆς</i> (PG 79)	
56 (1177 D - 1180 A)	456
57 (1180 A)	456
58 (1180 A)	492, 511, 523
61 (1180 C)	492
62 (1180 C)	461
87 (1185 C)	493
149 (1200 A)	452
<i>Κεφάλαια πρακτικά</i> (PG 40)	
1, 70 (1244 A)	451
93 (1249 B)	417
	βλ. καὶ 249
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΖΙΓΑΒΗΝΟΣ	
<i>Λογματικὴ πανοπλία</i> (PG 130)	
Πρόλογ. καὶ πργρ. 8·9	47
(34 C)	243
(41 C)	243
(44 B)	243
(61 B)	211
ΗΛΙΑΣ ΕΚΔΙΚΟΣ	
<i>Κεφάλαια γνωστικά</i> (Φιλοκαλία	
2, 1958)	
4 (σ. 299)	451
ΗΕΥΧΙΟΣ	
<i>Περὶ νήψεως</i> (Φιλοκαλία 1, 1957)	
2 (σ. 141) 62 (σ. 151)	410
(ψευδ.) Ἑκατοντάς (PG 93)	
1, 99 (1512 A)	288
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ	
<i>Εἰς Ἀρσένιον</i> (PG 99)	
25 (880 BC)	545
ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ	
<i>Πρὸς Αὐτόλκων</i> (Βιβλ. Ἑλλ. Πα-	
	τέρων 5)

1, 5 (15)	590
2, 25 (38)	603

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΨΕΥΔ.)

<i>*Ἐκθεσις ὀρθῆς ὁμολογίας</i> (PG 6)	
9 (1224 A)	36
	βλ. καὶ 661, 689

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ

<i>Κατὰ αἵρέσεων</i> (Βιβλ. Ἑλλ. Πα-	
	τέρων 5)
(198 ξξ.)	384

ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΣ

<i>*Ὁμιλῖαι</i> (ἔκδ. Σπετσιέρη)	
31 (σ. 134)	515
31 καὶ 32	411
32 (σ. 140)	415, 432
72 (σ. 281)	309, 551, 572
(σ. 314)	347, 384
85 (338· 342)	526
<i>*Ἐπιστολαὶ</i> (ἔκδ. Σπετσιέρη)	
4 (393)	428

ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΕΚΚΟΣ

<i>Πρὸς Κωνστάντιον</i> (PG 141)	
4, 6 (393 A - 396 A)	46
<i>*Ἐπιγραφαὶ περὶ ἐμπορεύσεως</i> (PG	
141)	
(617 D)	120
<i>Λόγος ἀπολογητικὸς</i> (PG 141)	
2, 18 (993 B - D)	45

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

<i>*Ἐκδ. ὀρθοδόξου πίστεως</i> (PG 94)	
1, 7 (805 AB)	17, 52, 53, 131
8 (813 A)	298
8 (821 BC)	56, 114, 143, 170
8 (821 - 824)	129, 208, 264
8 (824 B)	38, 115 - 16
8 (832 A - 833 A)	47, 87, 105, 107
13 (856 C - 857 A)	56, 143
14 (860 C)	277
2, 3 (868 B)	375
3, 5 (1000 B)	34
15 (1053 B - 1061 D)	141
4, 18 (1181 C)	141
<i>Λόγοι πρὸς διαβάλλοντας τὰς εἰ-</i>	
	<i>κόνας</i> (PG 94)
1, 2 (1285)	23
3, 1 (1317 B)	23
<i>*Ὁμιλία εἰς Μεταμόρφωσιν</i> (PG 96)	
7 (557 C)	634
10 (561 D)	634

12 (564 B)	632
12 - 13 (564 C - 565 A)	629, 634, 687
15 - 16 (569 AB)	634
βλ. και 132, 163,	629

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

<i>Κλίμαξ</i> (PG 88)	
1 (640 A)	460
4 (696 D)	460
6 (796 B)	513
7 (804 AB)	525
(813 B)	463
9 (841)	410
14 (865 D)	513
15 (900)	410
25 (989 A)	453
(1000 D - 1001 A)	288, 400
26 (1020 A)	397
(1033 B)	460 - 61, 647
(1033 D - 1036 A)	460
(1068 D)	530
27 (1097 B)	339, 399
(1112 C)	288, 332, 334, 346, 532
(1116 C)	474
28 (1129 A)	513
(1132 D)	410, 569
(1133 B)	288, 400
(1137 C)	411, 443
(1140 A)	569
(1148 A)	452
29 (1148 C)	460
(1149 A)	527
βλ. και 367,	513

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

<i>Πρός Θεόδωρον</i> (PG 47)	
1, 11 (292)	419, 437
<i>Περί ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ</i> (PG 48)	
1, 5 (706 ἔξ.)	433
3, 3 (721)	565
3, 3 (722)	347, 419, 458
<i>Ἐξηγήσεις εἰς Ψαλμοὺς</i> (PG 55)	
44, 3 (185 - 186)	121, 150
96, 1 (607)	136
<i>Εἰς Ἡσαΐαν</i> (PG 56)	
1 (13 ἔξ.)	649
1 (14)	644, 681
<i>Λόγος εἰς ρητὸν Ἀβραάμ</i> (PG 56)	
2 (555)	61, 138 - 39
<i>Εἰς Ματθαῖον ὁμιλίαι</i> (PG 57)	
1, 4 - 5 (17 ἔξ.)	388
23, 5 (314)	504
<i>Εἰς Ἰωάννην</i> (PG 59)	

4, 4 (50)	370, 504
14, (91 - 92)	299
30, 2 (174)	121, 141
32, 1 (183)	136 - 37
74, 1 (401)	297
86, 3 (471)	83

<i>Εἰς Α' πρὸς Κορινθίους</i> (PG 61)	
10, 1 (82)	374
<i>Εἰς Β' πρὸς Κορινθίους</i> (PG 61)	
8, 3 (457)	415 - 16
<i>Εἰς πρὸς Τίτον</i> (PG 62)	
5, 5 (696)	308, 622
βλ. και 120 σημ. 2,	649, 653

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (ΨΕΥΔ.)

<i>Περί Ἁγίου Πνεύματος</i> (PG 52)	
(626)	150
(826)	100, 121
<i>Εἰς τὴν ἐνανθρώπησην</i> (PG 59)	
5 (697)	120
<i>Εἰς πρωτομάρτυρα Στέφανον</i> (PG 59)	
(701 ἔξ.)	612

ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ

<i>Στρωματεῖς</i> (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων 8)	
5, 1 (116)	565
6, 14 (218)	454
7, 3 (249)	517
12 (282)	428

ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

<i>Περί τῆς ἐν Πνεύματι προσκνήσεως</i> (PG 68)	
(148 A)	16
<i>Ἐπίγραμμα εἰς Ψαλμοὺς</i> (PG 69)	
9, 23 (780 A)	388 - 89
<i>Εἰς Λουκᾶν</i> (PG 72)	
11, 20 (704 B)	106, 136
<i>Εἰς Ἰωάννην</i> (PG 73 - 74)	
2 (204 D)	96
10 (444 B)	137
12 (716 B)	134
<i>Θησαυροὶ</i> (PG 75)	
18 (312)	298
33 (568 C)	134, 139, 140
(569 A)	57 - 8, 67
(569 C)	148
(571 - 572)	301
34 (576 C)	134, 140, 170, 301
(577 A)	131, 143 - 44
(580 C)	56
(584 C)	105

(601 C)	56
(609 C)	148
(616 D)	134
<i>Λόγος περί ἐνανθρωπήσεως</i> (PG 75)	
(1241 A)	134, 140, 149
<i>Διάλογος περί Ἁγίας Τριάδος</i> (PG 75)	
3 (796 C)	137
7 (1093 A)	137
<i>Ὁμολογία πίστεως</i> (ἔκδ. J. We- gelinus)	
(σ. 121)	47
	βλ. καὶ 69, 106
ΚΥΡΙΑΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ	
<i>Προκατήχησις</i> (PG 33)	
15 (360 A)	563 - 4
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΛΙΤΗΝΙΩΤΗΣ	
<i>Λόγος περί ἐκπορεύσεως Ἁγίου</i> <i>Πνεύματος</i> (PG 141)	
I, 33 (1104)	139
ΛΕΟΝΤΙΟΣ	
<i>Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Μονοφυσι- τῶν</i> (PG 86/1)	
(1277 CD)	352
ΜΑΚΑΡΙΟΣ (ΨΕΥΔ.)	
<i>Ὁμιλία</i> (PG 34)	
1, 2 (452)	412
2, 4 (465 ἑξ.)	432
5, 10 (516 AB)	416, 455
11 (516 BC)	624
12 (517 AB)	624
12, 14 (565 B)	414
15, 20 (589 AB)	333, 396, 452, 532
16, 7 (617 D)	288, 400
18, 2 (636)	445
28, 5 (713 AB)	657
34, 1 (744 CD)	290, 412
	βλ. καὶ 439
ΜΑΚΑΡΙΟΥ (ΨΕΥΔ.) ΜΤΦΡ. ΣΥΜΕΩΝ	
<i>Περί φυλακῆς καρδίας</i> (PG 34)	
14 (841 A)	657
<i>Περί ὑπομονῆς</i> (PG 34)	
4 (868 CD)	440, 630
13 (876 BC)	459 - 60
(876 D)	411 - 12, 459 - 60
<i>Περί ὑπόσεως νοός</i> (PG 34)	
1 (889 C)	416, 455, 624
2 (892 AB)	624
6 (893 C)	458

13 (901)	656
<i>Περί ἀγάπης</i> (PG 34)	
9 (916 BC)	655
21 (925 C)	557
26 ἑξ. (928 ἑξ.)	445
<i>Περί ἐλευθερίας νοός</i> (PG 34)	
19 (952 C - 953 A)	461
21 (956 A)	440, 543
(956 BC)	416, 421, 432
22 (956 D - 957 A)	417, 656
23 (957 AB)	649, 650
24 (957 B)	454
25 (957 C)	454
(960 A)	455
27 (960 C)	657

ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

<i>Πρὸς Θαλάσσιον</i> (PG 90)	
(264 B)	96
(321 A)	308, 309
(324 A)	307, 638
(636 CD)	640
(637 A)	307
(644 D - 645 A)	307, 543, 621, 623, 640
<i>Πρὸς Μαρίνον</i> (PG 91)	
(12 A)	500
(96 B)	297, 685
(136 B)	162
(200 B ἑξ.)	297, 298, 685
(268 D)	637
(281 AB)	663
(281 C)	664
<i>Περί ἀποριῶν</i> (PG 91)	
(1036 B)	214
(1076 C)	639
(1088 C)	691
(1125 - 1128)	558
(1137 ἑξ.)	642
(1144 BC)	308, 622, 648, 651, 666, 686
(1160 - 1168)	558
(1165 BC)	347, 557
(1165 B - 1168 D)	627
(1165 D)	633
(1168 A)	568
(1168 C)	558
(1200 B)	570
(1216 C)	571
(1237 D)	639
(1241 C)	571
(1376 C - 1377 B)	627
(1413 AB)	458
<i>Κεφάλαια περί ἀγάπης</i> (PG 90)	
I, 10 (964 A)	523

2, 61 (1004 D)	524
3, 25 (1024 C)	686
4, 78 (1068 B)	420
<i>Κεφάλαια Θεολογικά</i> (PG 90)	
1, 7 (1085 B)	692
31 (1093 D)	458
31 (1096 A)	416 - 17
48 (1100 D)	632, 662, 664, 671, 672, 686
49 (1101 A)	570 - 71, 662, 673, 692
50 (1101 AB)	662, 686
54 (1104 A)	570
2, 4 (1128 A)	688
70 (1156)	431
76 (1160)	431
80 (1161 D ἐξ.)	341, 452
82 (1164 A)	452, 595
88 (1168 AB)	333, 351, 448, 560, 573
<i>Κεφάλαια διάφορα</i> (PG 90)	
1, 75 (1209 C)	307
5, 85 (1384 D)	651, 686
<i>Ζήτησις μετὰ Πύρρον</i> (PG 91)	
(340 D)	297
<i>*Επιστολαί</i> (PG 91)	
6, 5 (429 AB)	450
<i>Μυσταγωγία</i> (PG 91)	
(681 B)	688
(701 C)	451
<i>Σχόλια εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων</i> (PG 4)	
(221 C)	299
(344 A)	457
(409 B)	297
	βλ. καὶ 296, 670
ΜΑΡΚΟΣ ΕΡΗΜΙΤΗΣ	
<i>Περὶ νόμον πνευματικοῦ</i> (PG 65)	
12 (908 A)	513
<i>Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαι- οῦσθαι</i> (PG 65)	
26 (933 D)	459
<i>Κεφάλαια νηπτικά</i> (PG 65)	
24 (1064 B)	452, 594 - 5
ΜΕΛΙΤΩΝ ΣΑΡΔΕΩΝ	
<i>Εἰς τὸ πάθος</i> (Βιβλ. Ἑλλ. Πατ. 4)	
9 (σ. 275)	554
ΝΕΙΛΟΣ	
<i>*Επιστολαί</i> (PG 79)	
2, 74 (233 A)	414
3, 238 (493 D)	410
	βλ. καὶ 417

ΝΕΜΕΣΙΟΣ ΕΜΕΣΗΣ

<i>Περὶ φύσεως ἀνθρώπου</i> (PG 40)	
31 (725 A)	530

ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΤΗΘΑΤΟΣ

<i>Περὶ ψυχῆς</i> (ἔκδ. Π. Χρήστου)	
6 (σ. 91)	375
14 (σ. 95)	518
34 (σ. 104)	377, 402
40 (σ. 107)	402
46 (σ. 109)	363, 373
51 (σ. 111)	366
56 - 57 (σ. 112 ἐξ.)	363
79 (σ. 124)	438
<i>Περὶ νοητοῦ παραδείσου</i> (ἔκδ. Π. Χρήστου)	
8 ἐξ. (σ. 132 ἐξ.)	558
11 (σ. 134)	338, 366
<i>Βίος Συμεῶν</i> (ἔκδ. I. Hausherr)	
	404, 549

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΗΕΥΧΑΣΤΗΣ

<i>Περὶ νήψεως</i> (PG 147)	
(963 B - 964 A)	532
βλ. καὶ 404, 405, 508, 533	

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ ΓΑΖΑΙΟΣ

<i>Εἰς Ἡσαΐαν</i> (RG 87)	
(1817 A)	649

ΣΥΜΕΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ
(βλ. καὶ ΜΑΚΑΡΙΟΣ)

<i>Βίος Ἰωάν. εὐαγγελιστοῦ</i> (PG 116)	
1 (685 D)	437

ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

<i>Θείων ἐρώτων ὕμνοι</i> (ἔκδ. Ἰωά- σαφ μέρ. 2)	
1 (σ. 1)	634
<i>Κεφάλαια</i> (ἔκδ. Darrouzès)	
3, 35 (σ. 90)	420

ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ
(ΨΕΥΔ.)

<i>Μέθοδος ἱεῶς προσευχῆς</i> (ἔκδ. I. Hausherr)	
(σ. 164)	288, 399, 401

ΣΥΝΕΣΙΟΣ ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΟΣ

<i>Περὶ ἐνοπνίων</i> (PG 66)	
(1289 A)	379
(1293 D)	246

ΦΩΤΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

Ἀμφιλόχεια (PG 101)	
28 (208 CD)	129, 208
Μυσταγωγία περὶ Ἁγ. Πνεύματος (PG 102)	
6 (288 B)	17

ΩΡΙΓΕΝΗΣ

Κατὰ Κέλσου (Βιβλ. Ἑλλ. Πατ. 9)	
1, 48 (σ 103)	430
Ὁμιλῆαι εἰς Ἄσμα (ἔκδ. O. Rous- seau)	
2 (σ. 87)	427

3. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ἀπολυτίκιον Χριστουγέννων	419	Κάθισμα 6ης Αὐγούστου	352,
Ἀπολυτίκιον περιτομῆς Χριστοῦ	458		632, 658, 687
Ἀπόστιχα ἑσπερινοῦ 6ης Αὐγού- στου	299, 635	Κανὼν 6ης Αὐγούστου	440, 629,
Ἐξαποστειλάριον Μ. Ἑβδομά- δος	439		630
Ἐξαποστειλάριον 6ης Αὐγούστου	626	Κοντάκιον 6ης Αὐγούστου	632
Εὐχή νεκρωσίου ἀκολουθίας	439 - 40, 653	Στιχηρὸν 6ης Αὐγούστου	299,
			629
		Στιχηρὸν 26ης Μαρτίου	563
		Σύμβολον Νικαίας - Κων/λεως	25,
			31, 48, 124, 151
		Τροπάριον 5ης Αὐγούστου	626

Β΄ ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἄγαθαρχία 306, 12 - 15 307, 15
621, 22.

ἀγαθότης ἄκτιστος 662, 22.

ἀγάπη 250, 20 527, 11. — ἔξις
θεία 610, 7 - 8. — καρπὸς
ἀπαθείας 528, 8 - 9. — κο-
ρυφή, ρίζα καὶ μεσότης ἀ-
ρετῆς 527, 11. — πρὸς Θε-
ὸν καὶ πλησίον 527, 18 - 22
529, 1 - 3. — χαρισμάτων
τελεώτατον 516, 25.

ἄγγελοι 261, 1 268, 15 - 18 562
22 - 27 563, 1 - 564, 18.

ἀγγελότης 625, 24.

ἀγεννησία 113, 19 116, 3.

ἀγέννητον καὶ ἀναίτιον ταῦτὸ 104,
15 - 28 115, 22 - 23.

ἀγέννητος 133, 26.

ἀγίων σοροὶ θαυματοποιοὶ 508, 28.

ἀγνωσία 505, 26 584, 31.

ἀγνωστικισμὸς θεολογικὸς 9.

Ἄδης 291, 26.

ἀθανασίας χάρις 541, 10.

ἀθάνατοι 624, 15.

ἄθεος 636, 24.

αἰδῖος ὁ τεθεωμένος 308, 14 - 26.

αἰσθησις νοερὰ 517, 5. — ὑπὲρ αἰ-
σθησιν 559, 24 568, 21.

αἰσθήσεως ἐνέργεια 559, 22 - 23.
— μετασκευὴ 558, 23.

αἰτιατὸν 124, 19. — ὁ Τῖδς 62,
25 - 26 128, 10 - 11.

αἴτιον 16, 17 124, 19 209, 11 235,
24. — διαφορὰ αἰ. πρὸς αἰ-
τιατὸν 125, 32 126, 6 - 11
127, 1 - 22. — δύο αἴτια οἱ
Λατῖνοι εἰσάγουσιν 68, 27.

— καὶ ὁ Τῖδς 207, 21. —
Τῖου ὁ Πατὴρ 68, 4 133,
28 - 29. — Πνεύματος 92,
30.

ἄκτιστος 308, 28. — ἀγαθότης
662, 22. — ὁ τεθεωμένος
308, 13 - 15.

ἀλήθεια, μία κατὰ Βαρλαάμ 469,
7. — ἀλήθειαι δύο 337
424, 5 - 8 470, 5 - 8. Βλ.
καὶ γνῶσις.

ἀνάθεμα 110, 29.

ἀναίτιον καὶ ἀγέννητον ταῦτὸ 104,
15 - 28 115, 22 - 23.

ἀναίτιος ὁ Θεὸς 134, 25.

Ἄνάληψις τοῦ Σωτῆρος 89, 29
91, 4 94, 31 95, 13 414, 6.
— φανέρωσις Πνεύματος
πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἄν. 95,
13 - 19.

ἀναμόρφωσις θεϊκὴ 629, 13.

ἀναπνοὴ 399, 18 400, 10.

ἄναρχος, ὁ τεθεωμένος 308, 14 -
26.

Ἄνάστασις 541, 10 - 14 556, 20
573, 11 624, 1 - 8. — πρῶ-
τη 249, 2 καὶ σημ. 2.

ἀναχώρησις 562, 23 585, 21.

ἄνθρωπος ἄναρχος 642, 30 686,
22. — ἐποπτικὸς 640, 5. —
θεωρητικὸς 640, 5. — πνευ-
ματικὸς 422, 7 - 11 423,
4 - 8. — πρακτικὸς 640, 5.
— τέλειος 501, 8 - 9. —
ψυχικὸς 422, 14.

ἀνθρωπότης 138, 23 173, 26 ἔξ.
625, 23.

ἀντιστροφή συλλογισμῶν 283, 23.

ἀπαγωγή εἰς ἄτοπον 264, 7.
 ἀπάθεια 359, 3 364 412, 31 431,
 17 495, 17 497, 27 527, 21
 - 23 528, 8 - 9 529 16 569,
 22 599, 5 692, 25 693, 1 -
 11. — ἀνθρωπίνη 460, 16.
 — καρπὸς τηρήσεως τῶν
 ἐντολῶν 498, 13. — κατὰ
 Βαρλαάμ 499, 11 - 14.
 ἀπαθής 417, 16 577, 18. — οὐ νε-
 κροῖ τὸ παθητικὸν 531, 29
 - 30.
 ἀπαθοῦς ψυχῆς παθητικὸν 531,
 29 - 30.
 ἀποδεικτικὴ μέθοδος 12 244, 21.
 — θεολογίας 12. — ἀπο-
 δεικτικαὶ κρίσεις 182.
 ἀποδεικτικὸς 244, 28.
 ἀποδείξεως, ἀδύνατον (κατὰ Πύ-
 ρωνα) 258, 6 - 14 281, 21 -
 26. — ἀρχαί 293, 9. — δυ-
 νατότης 214, 9 - 25 215, 20.
 ἀπόδειξις 13 194 211, 10 212, 13
 255, 26 271, 21 - 28 291,
 26 - 29 295, 20 - 28. — ἀ-
 ναγκαία 212, 27 - 29. — ἀ-
 ποφατικὴ 267, 28. — ἀρι-
 στοτελικὴ 268, 25 292, 17 -
 26 293, 6 - 8, 295, 8. — δι'
 ἐπαγωγῆς 274, 24 - 26. —
 θεία, συλλογιστικὴ 243, 15 -
 26 245, 10. — θείων 212,
 2 - 11 260, 8 - 10 262, 2 - 10
 265, 13 - 15 266, 2 - 11 268,
 1 - 8 271, 6 - 20 273, 1 - 15
 274, 5 - 17. — θεολογικὴ
 282, 13 - 16. — καθ' Ἑλλη-
 νας 224, 20. — καταφατι-
 κὴ 267, 27. — κυρίως ἄ.
 292, 17. — λογικὴ 361, 10.
 — ὃ ἐπὶ τὰ θεῖα συλλογι-
 σμὸς 258, 27 - 28. — τοῦ
 ὑπερ ἀπόδειξιν 268, 27.
 ἀπόπαισις 573, 17. — δυνάμειος
 γνωστικῆς 566, 13. — ἐ-

νεργείας ψυχῆς καὶ σώμα-
 τος 566, 16. — μελῶν ἀ-
 φαιρέσεως 428, 9.
 ἀποστολὴ ἁγίου Πνεύματος 90,
 6 - 15 101, 6 - 11. — γέν-
 νησις οὐκ ἔστι 103, 24 135,
 13. — διὰ τοῦ Ἰησοῦ βλ. λ.
 — διάφορος ἐκπορεύσεως
 99, 8 - 31 103, 26. — εὐδο-
 κία Πατρὸς 97, 26. — οὐ-
 σιώδης 135, 10 - 19.
 ἀποφάνσεις αὐτόπιστοι 242, 13
 244, 13.
 ἀρπαγὴ Παύλου ἐξαισία 570, 17
 - 20.
 ἀρραβὼν, μέλλοντος αἰῶνος 575,
 4 - 5. — μελλούσης ἐπαγ-
 γελίας 620, 17.
 ἀρχή, αὐθύπαρκτος 677, 10 - 11.
 — δημιουργικὴ 40, 24 - 25
 68, 6 204, 26 205, 6 207,
 14. — ἐξ ἀρχῆς 40, 8 204,
 12 - 25 205, 18 ἐξ. 231, 28
 ἐξ. — μοναρχικωτάτη 40,
 19 207, 11. — τρισυπόστα-
 τος 39, 15 205, 10. — τῶν
 ὄντων μία 235, 24. — ἀρ-
 χαὶ ἀποδείξεως 293, 9. —
 αὐταπόδεικτοι θεολογίας 13
 190. — αὐτόπιστοι 185 214,
 29. — γεωμετρικαὶ 282, 8
 ἐξ. — δύο, κατὰ Λα-
 τίνους 68, 27 293, 19 ἐξ,
 207, 12 - 13 209, 19 233,
 23 - 25. — θεοδίδακτοι
 213, 8. — θεολογικαὶ 206,
 32 282, 26 283, 1 - 7. —
 θεότητος 39, 7 - 11 77, 1 - 3
 208, 6. — τρεῖς 100, 22 - 27
 205, 2 ἐξ.
 ἀτελεύτητος, ὃ τεθεωμένος 308,
 14 - 26.
 αὐθυπόστατον 144, 20 145, 1 - 7
 280, 24 623, 6 637, 10 676,
 22.

αὐτοθέωσις 304, 20 306, 4 434, 4
674, 2.

αὐτοθεότης 306, 3 617, 20.

αὐτουουσία 144, 18 674, 15.

αὐτοσοφία 265, 28 484, 12 485,
11 - 26.

ἀφαίρεσις 279, 19 280, 15 428,
1 - 10 429, 14 430, 1 - 16
567, 1 - 7 597, 30 - 32 602,
31 691, 29 692, 12.

ἀφθαρσία 516, 14.

ἀφθαρτοι 624, 14.

ἀφομοίωσις πρὸς Θεὸν 501, 4 - 10
607, 2 - 11. — διὰ τηρήσε-
ως τῶν ἐντολῶν 503, 30
504, 1 507, 8 - 10.

* * *

Βάπτισμα, δακρύων 525, 3 - 16.
— Χριστοῦ 151, 2 - 3 151,
22.

βασιλεία, Θεοῦ 96, 14. — οὐρα-
νῶν 397, 5.

βίος, ἀκριβέστατος (ὁ μόνῃρης)
508, 20 - 21. — ἡσύχιος
399, 3 550, 31.

* * *

Γάμος 496, 21 601, 10.

γαστριμαργίας πάθος 608, 10.

γεννᾶν 33, 26 - 27 148, 26 - 32.

γέννησις 116, 4 214, 3. — ἡ ἀ-
ποστολή οὐκ ἦν 135, 13 - 14.
— Τιῶν ἢ ἐκ Πατρὸς αὐ-
τοῦ ὑπαρξίς 152, 2. — ὑ-
πὸ χρόνον 150, 28.

γνόφος θεῖος 582, 14 - 22 583,
26 - 31, 584, 9 - 13 585,
4 - 7 589, 8. — μυστικὸς
586, 26 - 30 587, 31 588,
1 - 7 589, 2. — ὑπέρφωτος
586, 16.

γνώθι σαυτὸν 372, 8 - 15.

γνώσις 244, 6 412, 22 567, 13 -
24. — ἀληθῆς 548, 1. —

ἄυλος 414, 10. — Γραφῆς
διάφορος τῆς τῶν ἔξω μα-
θημάτων 472, 1 - 11. —
διττὴ 337. — εἰσαγωγικὴ
περὶ Θεοῦ 603, 13 604, 9.
— ἔξω παιδείας 474, 25.
— ἡ τοῦ πρακτέου διάγνω-
σις 504, 25. — θεοπρεπῆς
661, 6. — Θεοῦ 265, 28
266, 1 - 7 271, 6 - 9 348
602, 1 - 6. — τὸ φῶς 411,
19 - 28 412, 26 416, 2 - 7
417, 27 418, 1 - 3. — μόνῃ
ἀνωφελῆς 370, 17 - 18. —
μυστικὴ 420, 19. — νοητὴ
595, 28. — ὄντων πονηρὰ
467, 3 - 4 473, 13 - 15 609,
8. — οὐ πᾶσα μακαριστὴ
424, 14. — τελεία 504, 18.
— ὑπὲρ ἔννοιαν 598, 28. —
ψευδώνυμος 287, 18. Βλ.
ἐγκύκλιος παιδευσίς καὶ
παιδεία ἔξω.

γνωστικοὶ 339.

γράμμα, ἀποκτένει τοὺς μὴ πρὸς
τὸ πνεῦμα βλέποντας 82,
4 - 5.

Γραφή, θεία 435, 5 480, 21 550,
2. — θεόπνευστος 236, 19
257, 7 446, 18 473, 24 480,
9 ἔξ. 515, 25. — ἱερὰ 408,
1 473, 17 474, 17 498, 6
515, 25. — Βλ. Εὐαγγέ-
λιον. — Γραφῆς γνώσις
κατωτέρα τῆς θεωρίας τοῦ
φωτὸς 555, 22 - 26. — κῦ-
ρος 345. — ὑπεροχὴ ἔναν-
τι τῶν θύραθεν μαθημάτων
473, 20 - 29. — ὠφέλεια
342 344 467, 2 - 3. — Γρα-
φῶν, ἀνάγνωσις 498, 7
500, 16. — ἔρευνα 504, 16.
— μάθησις παρέχει κάθαρ-
σιν ψυχῆς 500, 20.

* * *

Δαίμονες κακοὶ καὶ ἀγαθοὶ 254, 12 - 13.
 δαίμων 255, 23. — τῇ ψυχῇ συνουσιούμενος 550, 3 - 4.
 δάκρυον, γλυκὺ 444, 10. — θυμῆρες 442, 4.
 δημιουργοῦ ἀπόδειξις 274, 12 - 13 275, 5 - 10.
 Διάβολος 450, 29 451, 1 - 4. — ἀρχέκακος ὄφις 14, 23 85, 20.
 διαλεκτικὴ, Βαρλαάμ 269, 1 - 11. — μέθοδος 9, 12 244, 20. — διαλεκτικῆς ἀντικείμενον 269, 30 270, 1 - 12.
 διανοίας ἔδρα 395, 20 396, 1 - 10. Βλ. νοῦ ὄργανον.
 διαρχία 260, 1.
 διδασκαλεῖον, κτίσεως 507, 14. — ματαιότητος 262, 26 265, 8 364, 27. — μυστικὸν 231, 1.
 διδασκαλία θεόπνευστος 470, 6 ἔξ.
 διθεΐα 199 296, 13 297, 15 300, 24 306, 21 311, 21 312, 13 636, 25 672, 25.
 δόγμα, ἀποτρόπαιον 620, 10. — Λατίνων 261, 6. — Μασσαλιανῶν 428, 3 657, 19. — δόγματα 363, 12 - 15 370, 19 483, 20 500, 80. — Ἐκκλησίας Θεοῦ 616, 21 658, 27 659, 2 - 30 660, 25. — ἐνδιάστροφα 616, 10. — εὐσεβῆ 621, 12. — κακόδοξα 659, 20. — κατὰ Βαρλαάμ 553, 7. — κατὰ Χρυσόστομον 504, 20. — πονηρὰ 471, 3. — σοφῶν 291, 7. — ὑβρισμένα 643, 26. — δογμάτων, ἀλήθεια 459, 16 - 17. — ἀπερίτρεπτον 235, 26. — Θεοῦ γνῶσις 425, 13 460, 21. — Λατίνων σαθρότης 236, 8.

— ὀρθοδόξων ὀρθοδόξος 253, 26.

δόξα, αἰδῖος 622, 22 667, 14 - 17. — ἄκτιστος 299, 6. — Θεοῦ 551, 31 552, 7 - 12 657, 25 659, 7 673, 11. — τριαδικὴ 414, 19.
 δοξάζειν 150, 10 - 12 258, 26.
 δύναμις, δημιουργικὴ 206, 6 236, 16. — ἐκθεωτικὴ 671, 22 - 25. — θεατικὴ 299, 10. — νοερὰ 574, 6 668, 22. — οὐσώποιδος 666, 2 - 3.
 δῶρα, Θεοῦ 488, 10 - 11. — τὰ μαθήματα (κατὰ Βαρλαάμ) 488, 21. — φυσικὰ καὶ πνευματικὰ 487, 17 - 32 490, 21. Βλ. χαρίσματα.

* * *

Ἐγκράτεια, ῥυθμίσις αἰσθήσεων 394, 26 395, 1. — καὶ ἔργα ἀγάπης 505, 2.
 ἐγκύκλιος παιδευσίς 604, 32 605, 1. Βλ. γνῶσις καὶ παιδεία ἔξω.
 εἰκονογνώστης 384, 6 476, 28.
 εἰκῶν, ἀμαρτωθεΐσα 86, 1 - 2. — Θεοῦ 364, 11. — κατ' εἰκόνα 288, 4 362, 12 363, 9 384, 7 386, 8 - 11. — ἀνακαίνισις 365, 10. — κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν 85, 11 ἔξ. 336. — εἰκῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς 112, 12 164, 24. — τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα 164, 25. — εὐρεσις διὰ τῆς ἔξω παιδείας 364, 17 371, 5.
 εἰσπνοαὶ 532, 8 550, 21 - 24.
 ἐκθέωσις 305, 8 - 21 424, 12 428, 7.
 Ἐκκλησία 71, 26 257, 21 282, 28 303, 11 363, 27 374, 1 387, 8 409, 18 509, 16 549, 19

- 564, 12. — ἡμετέρα 619, 19. — Θεοῦ 486, 9 497, 22 542, 7 616, 9 ἔξ. 618, 9 687, 10. — ἱερὰ 554, 19. — κατὰ Βαβυλῶνα 619, 16. — Ὁρθόδοξος 508, 16 - 17. — Χριστοῦ 473, 2 621, 8 - 11. — ἐκκλησίας, ἀκριβέστατον μέρος 476, 29 477, 1. — θεμέλιος (Πέτρος) 649, 4. — πρὸς Θεὸν συνάφεια 601, 11. — πτώσις 78, 18 - 21. — φωστῆρες 509, 11.
- ἐκπορεύειν - ἐκπορεύεσθαι 34, 2 - 4 113, 24 114, 1 - 4 144, 31.
- ἐκπόρευσις 116, 5 214, 2. — αἰδιος 131, 16 - 18 135, 5 - 7 144, 1 - 2. — διὰ τοῦ Υἱοῦ 52, 22 - 23 130, 1 131, 5 - 6 133, 3 - 8 142, 22 - 27 146, 20 617, 29. — ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Λατίνων κακῶς καὶ δυσσεβῶς 131, 27 132, 3. — ἰσοδύναμον τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ 161, 12 162, 10 617, 28. — ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς 135, 28 136, 8 144, 12 - 24 150, 10 - 13. — ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Βλ. λ. — ἐν χρόνῳ 131, 16 - 18 147, 30 - 33 149, 18 - 20. — ἢ ἐκ Πατρὸς ὑπαρξίς τοῦ Πν. 152, 2 - 3. — ἴσον φανέρωσις 144, 29 - 30. — Πνεύματος μία 89, 18 - 19. — πρόδοδος τις καὶ κίνησις ἐστὶ 54, 19 - 20. — φύσει δείκνυσι τὸ Πν. ἐκ τοῦ Πατρὸς 99, 5 - 6.
- ἐκστασις 347 348 397 428, 17 432, 5 - 7 521, 9 - 12 568, 27 569, 20 602, 25. — δαιμονιώδης 635, 20. — νοήσεως 593, 22. — νοὸς 432, 16 458, 5 - 11 569, 19 - 22. — νοὸς δαιμόνων εὖρημα 397, 15 - 23. — προφητῶν 592, 8 ἔξ. — χείρων 594, 16 - 17.
- ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque) 53, 8 142, 22 - 27 164, 20. — ἀντί: διὰ τοῦ Υἱοῦ 130, 25 131, 5 - 6 617, 29. — δυσσεβῆς προσθήκη 50, 21. — ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Λατίνων κακῶς 131, 27 132, 1 - 3. — ἐν οὐδεμιᾷ τῶν συνόδων τεθεολόγηται 30, 4 - 6. — ἰσοδύναμον τῷ: διὰ τοῦ Υἱοῦ 161, 12 162, 10 617 28. — ὁ εἰς τὴν ἐκ τῆς διὰ μεταλαμβάνων ἀμαρτάνει 75, 12. — οἱ Λατῖνοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα κατασκευάζουσιν 67, 26 140, 5 - 7 147, 8 - 14. — οὐχὶ ἢ ὑπόστασις ἀλλ' ἢ χάρις καὶ ἢ ἐνέργεια τοῦ Πν. 122, 14 - 17. — πλάνη συνεπαγομένη ἔκπτωσιν υἰοθεσίας 48, 20 49, 19 - 20. — Προσθήκη ἀσύστατος 29, 7 - 9 72, 21 - 22 126, 10 - 11.
- ἔλλαμψις 190 191 348 567, 25 569, 30 667, 21 - 28 668, 7 - 8. — Πνεύματος 417, 13 - 16.
- Ἐλληνες σοφοὶ 576, 1 578, 9 585, 18. — ἐλλήνων μαθήματα 555, 19 - 22. Βλ. ἔξω παιδεία.
- ἐμπειρία, ἀρχὴ ἐπιστήμης καὶ τέχνης 268, 10. — βεβαιότερα ἀποδείξεως 268, 8 - 10 489, 8. — ἐνεργειῶν Πνεύματος 681, 11 - 23. — πνευματικοῦ δώρου 489, 8.
- ἐμφέρεια πρὸς Θεὸν 594, 3 - 5

607, 13.
 ἐμφύσημα, πνοῆς ζωῆς 85, 4 - 6.
 — τῆς τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἐξουσίας τοῦ ἁγ. Πν. πεπληρωμένον ἐστὶ 84, 7 - 8 86, 11 - 12 87, 3 - 18.
 ἐνανθρώπησις 273, 7.
 ἐνέργεια 105, 7 - 9 168, 19 - 25.
 — αἰσθητικὴ καὶ νοερά 590, 7 - 8 649, 2. — ἄκτιστος 636, 10. — θεατικὴ 299, 13 - 17. — θείας φύσεως ἄκτιστος, φυσικὴ, οὐσιώδης 141, 3 - 4. — θεοποιός 642, 2 - 9 670, 8. — Θεοῦ 300, 16 301, 1 - 7 306, 27 307, 7 643, 15 - 23 645, 13. — κοινὴ Τριάδος 131, 25. — κοινὴ ψυχῆς καὶ σώματος 518, 3 - 4 519, 1 525, 18 526, 6 528, 24 - 30. — οὐσιώδης Θεοῦ 298, 5 643, 3 - 4 664, 8. — Πνεύματος ἄκτιστος 141, 16. — φύσεως Θεοῦ 309, 21 - 24 662, 30. — ἐνέργειαι 88, 22 - 24 278, 26 - 27. — ἄκτιστοι 196 - 198 297, 22. — θεοπρεπεῖς 663, 4 - 5. — Θεοῦ 278, 25 279, 3 - 6 297, 21 298, 1 309, 29. — Θεοῦ ἄκτιστοι ἀλλ' οὐκ ἄναρχοι 663, 8 - 27. — κτισταὶ 196 - 198. — νοεραὶ 237, 20 573, 9 - 10 580, 10 581, 9 - 12 582, 2. — πνευματικαὶ 518, 10 - 13. — φυσικαὶ 296, 18 298, 18 - 26.
 ἔννοια κοινὰ 185 193 194.
 ἐντολαὶ ἐνοποιοὶ 495, 28. — θεουργοὶ 505, 17 539, 27 554, 8 - 9. — ἐντολῶν Θεοῦ, κέρδος 429, 2 - 3 430, 17 - 18 481, 30 482, 1 529, 23. — τήρησις 494,

17 498, 13 - 14 505, 9 - 11 547, 27 - 28 553, 6 554, 4 - 6 606, 19 - 23 607, 13 ἔξ.
 ἐνυπόστατος 352 623, 5 - 10 637, 10. — δωρεὰ 642, 23 646, 11.
 ἔνωσις 668, 1 - 4. — ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Θεοῦ 431, 1 - 15 562, 11 569, 22 - 26 639, 4 691, 12 - 17. — διὰ προσευχῆς 431, 18. — ἐκκλησιῶν 9 10. — Θεοῦ μετὰ ἀγγέλων 458, 18. — μυστικὴ 640, 15. — πρὸς τὸ φῶς 567, 2 570, 24. — ὑπὲρ γνῶσιν 567, 7 - 26. — ὑπὲρ νοῦν 458, 17 514, 10 - 15 560, 19 569, 7 589, 29. — ὑπερφουεστάτη 591, 25 - 27.
 ἔξις θεία 610, 6 - 9.
 ἐπαγωγή 293, 9 - 29 294, 9 - 11.
 ἐποψία 193. — μυστικὴ 290, 1.
 ἐργασία ἔνθεος 606, 19. — ἱερά 607, 14.
 ἑτεροῦπόστατον 144, 20.
 Εὐαγγέλιον 149, 12. — λόγος συντεταμημένος 596, 5. Βλ. καὶ Γραφή.
 εὐχή, ἀδιάλειπτος 410, 7 457, 31. — κλειθρον θησαυρῶν 384, 20 - 21. — μοναχικοῦ μυστηρίου 620, 1 - 2. — μονολόγιστος 310, 6 - 7. — εὐχῆς ἐνέργεια 442, 2. — χάρισμα 461, 30 - 31. Βλ. προσευχή.
 * * *
 Ζωή, αἰδιος 650, 29 651, 14. — ἀνείδεις 595, 20. — θεία 622, 19 - 26 623, 1 - 21.
 * * *
 Ἠγούμενοι (ἁγ. Ὅρους) 310, 6.
 ἠσυχάζοντες 404, 4 407, 4 410, 5

466, 12 474, 6 - 8 517, 8
644, 10 548, 3 549, 2.
ήσυχασταὶ 318 499, 6 519, 20.
ήσυχαστική, ἔρις 315 ἔξ. — μέ-
θοδος 317.
ήσυχία 400, 12 403, 23 404, 21
405, 18 - 19 422, 13 457,
28 458, 4 465, 16 466, 10 -
23 502, 7 507, 22 532, 14
545, 27 549, 18 560, 24
562, 23 571, 24 585, 21
596, 29 599, 22 644, 17
519, 9. — μέσον αὐτοσυγ-
κεντρώσεως 396, 20. —
μέσον καθάρσεως 237, 15.
— ήσυχίας, διδάσκαλοι
405, 18. — πείρα, ή τῶν
τεχνῶν τέχνη 508, 28.

* * *

Θαύματα ἐπὶ τοῖς σοφοῖς τῶν ἁ-
γίων 71, 23.
θεαγωγία 254, 2.
θεάματα, ἀνεῖδεα 589, 24. — ἁ-
πόρητα 414, 10.
θεαρχία 306, 12 - 14 307, 15 434,
4 617, 20 642, 24.
θεηγόροι 234, 20 471, 16 541, 3.
θεογενεσία 525, 2.
θεογνωσία 27, 21 65, 19 70, 27
247, 11 486, 3 603, 17 604,
21 610, 28 611, 32. — ἁ-
μυδρὰ Ἑβραίων 149, 8 -
10. — αὐχεῖ Θεὸν διδά-
σκαλον 579, 25. — ἐκ τοῦ
ἀκτίστου κρωτὸς 598, 30 -
32. — ἐκ τῶν ὄντων 598,
24 - 30. — ἐξ ἀποφάσεως
578, 22. — παράδοξος 279,
26 382, 17 478, 24. — χρι-
στιανῶν 577, 25 578, 23. —
θεογνωσίας ὁδὸς 348. —
τρόπος 597, 19. — φῶς
469, 19 479, 24 498, 24.
Βλ. θεολογία.

θεολογία 101, 27 194 213, 3 290,
10 342 558, 2 565, 5 - 20
594, 29 603, 26 629, 13. —
ἁγ. Πνεύματος 82, 10. —
ἀποδεικτική 272, 4 - 7. —
ἀποφατική 332 561, 17
561, 2 - 5 568, 26 569, 21
581, 1 - 6 582, 3 - 26 586,
17 587, 8 - 29 588, 3 - 7. —
ἀσματική 427, 1. — ἀσφα-
λῆς 296, 5 καὶ 22. — δια-
λεκτική 272, 5. — διάφο-
ρος θεοπτίας 453, 8 - 20.
— διττή 272, 1 - 5. — Διο-
νυσίου 562, 15. — ἐκφαν-
τορική 26, 17. — θεωρία
425, 13 558, 5. — καταφα-
τική 332 600, 8. — παντὸς
ἀνθρώπου 584, 9 - 13. —
Πλάτωνος 550, 18. — σα-
φῆς 603, 28. — τῶν θεοφό-
ρων Πατέρων 140, 14. —
θεολογίας ἀληθοῦς πηγὴ
425, 16. — διδασκαλεῖον
243, 10. — δοτῆρ καὶ φύ-
λαξ 25, 22 - 25. — ἔργον
337. — μυστήρια 589, 7.
— στοιχεῖα 303, 10. — σύμ-
βολον 557, 29. Βλ. θεογνω-
σία.

θεολογικῶν ἀληθειῶν κύρος 183
184 185.

θεολόγοι 40, 5 53, 21 76, 8 80, 5
98, 15 100, 3 105, 11 107,
22 111, 5 146, 14 210, 19
213, 11 244, 27 263, 17 265,
14 306, 28 364, 9 342 581,
1. — ἄλειπτοι 306, 22. —
ἀληθινοὶ 290, 5. — ἔνθεοι
51, 33 59, 30 627, 22. —
θεόσοφοι 73, 22 109, 12
258, 20 306, 18 307, 10. —
θρασεῖς 209, 5. — ἱεροὶ
418, 26 566, 11 575, 10. —
Λατῖνοι 58, 15. — πατέρες

61, 2 69, 8 76, 17. — Θεολόγος ἀληθῆς 269, 18. — Βίβλος 32, 19. — γλῶσσα 32, 15. Χριστός 26, 17 - 24 93, 13 122, 11 - 12. — ψευδώνυμος 148, 18.

θεόπνευστα λόγια 207, 27 211, 25 470, 14 503, 11 542, 2.

θεοποιός, ἀπλότης 576, 12. — δωρεὰ 620, 18 621, 21 622, 16 - 18 623, 3 637, 20 642, 22 670, 18. — χάρις 689, 11 - 12.

θεοποιὸν δῶρον 306, 27 641, 9 - 28 642, 1 - 2 643, 13 - 20 686, 14 691, 26.

θεόπτῃς 287, 16 290, 22 435, 14 - 15 540, 22 546, 25 547, 1 555, 10 572, 10. — πεφωτισμένος 237, 10 - 12'

θεοπτία 194 247, 11 286, 3 288, 4 290, 10 342 403, 5 437, 2 537, 7 547, 21. — ἄμεσος 563, 18 - 19 565, 6 584, 14. — διάφορος θεολογίας 453, 8 - 12. — τελεωτάτη 600, 9. — ἐπ' ἄπειρον 517, 13 - 25. Βλ. θεωρία καὶ δ-ρασῖς.

Θεός, ἀμέθεκτος 677, 5 - 8. — ἀνενέργητος 297, 17. — ἀνύπαρκτος 298, 7 - 10. — εἷς, αἴτιος τοῦ ἑνὸς 275, 15 277, 16. — ἔξω ἑαυτοῦ κατὰ συγκατάθεσιν 458, 12 - 14. — θεοῖς ἐνούμενος 566, 14. — μεθεκτός 667, 17 676, 8 677, 5 - 8. — ὄρατός τοῖς ἀγίοις 566, 13 - 14. — πατὴρ τῆς ἀληθείας 608, 27. — πηγὴ φωτὸς 216, 8 237, 7 611, 9 - 10. — σύνθετος 672, 25. — τῶν Πατέρων 310, 21. — ὑπὲρ ἀπόδειξιν 245, 8 246, 13

255, 18 ἔξ. — ὑπὲρ διαλεκτικὴν 244, 19 - 21. — ὑπερκείμενος 311, 25. — ὑποστάτης 676, 23. — ὑφειμένος 311, 25. — φῶς 419, 7 420, 6 610, 32 611, 1 ἔξ. 626, 18. — χάριτα 666, 21 - 22. — Θεοῦ, ἀκατάληπτον 257, 21 - 258, 3. — αὐτοψία 661, 8 - 25. — γνῶσις 359, 12 - 13 611, 26. — διάκρισις 306, 9. — δυνάμεις 307, 7 353 660, 16 671, 17 672, 17 - 20. — Ἐκκλησία 486, 9 497, 22 542, 7 616, 9 ἔξ. 618, 9 687, 10. — ἐμφάνεια 422, 5 609, 19 - 22. — ἐνέργειαι 353 685, 17. — ἔννοια 493, 2. — ἐνόκησις 684, 5. — ἔργα ἀναρχα 661, 27 664, 18. — εὐπρέπεια 658, 17 687, 11. — θέλησις 661, 16 - 18 685, 22. — θεωρία 340 429, 20 431, 23 490, 11. — ἰδιότητες 25, 7 114, 27 134, 12 - 13 139, 17 - 19 205, 8 206, 4 - 31 216, 8 - 9 237, 7 - 8 675, 1 - 8. — λαμπρότης 299, 11 - 23 300, 1 - 4 691, 11. — ὀνόματα 298, 6 662, 24 - 28 664, 26. — οὐσία 352 353 542 545, 10 καὶ 22 549, 28 550, 6 635, 27 636, 1 - 6 641, 13 - 17 659, 10 ἔξ. 676, 24 - 26. — φύσις καὶ δόξα 552, 7 - 12 565, 21 664, 3 673, 11.

θεοσοφία 26, 11.

θεότης 304, 6 - 16 621, 20 623, 1 - 4. — ἄκτιστος 299, 7. — ἀπλῆ 301, 14 - 21. — αὐθήμερινή 625, 1 - 5. — θέλησις, δύναμις, ἐνέργεια, οὐσία 302, 4 303, 6.

— θεογόνος 17 58, 26 59, 10 - 11 124, 28 133, 28 209, 4 215, 6 234, 17. — πηγαία 17 25, 27 26 σημ. 1 37, 19 41, 20 108, 11 129, 25 133, 23 144, 16. — τρισυπόστατος 97, 13. — ὑπερκειμένη 197 198 199 300, 19 301, 10 - 11. — ὑφειμένη 197 198 300, 20 301, 11 306, 18. — θεότητος, αἴτιον 107, 14 - 24 263, 23. — ἀρχή 26, 4 - 5 42, 4 43, 16 69, 23 70, 5 95, 29 124, 18 133, 25 - 26 641, 8. — ἐνέργεια 297, 3 - 7 306, 27 307, 1 - 10. — ἔννοια 664, 27 - 28 665, 1 - 5. — πηγὴ 41, 2 - 3 48, 29 58, 25 109, 14 110, 18 - 20 115, 8 - 21 133, 27. — σύμβολον 624, 27 627, 25.

θεουργία 254, 21.

θεοφάνεια 413, 1 437, 2 449, 3 566, 24 611, 27. — ὄρατὴ 560, 11 - 19 565, 3 566, 24.

θεωρία 586, 24. — ἀνείδεος 586, 19. — ἀπαθῆς 287, 2. — ἀφαιρέσεις καὶ ἔνωσις 428, 6 - 7. — διὰ πίστεως 620, 25. — δόξης Θεοῦ 551, 30 552, 2 ἔξ. — ἕτερον θεολογίας 582, 4. — Θεοῦ 266, 28 267, 6 572, 15. — κατὰ ἀπόφασιν 584, 24 586, 4 - 6 588, 3 - 7. — κτισμάτων 578, 5 579, 17. — νοερῶν 560, 8. — πρόσωπον πρὸς πρόσωπον 625, 17. — Στεφάνου 684, 11 - 23. — τελειωτάτη 584, 28. — φωτὸς 559, 1 569, 26 57, 3 - 4. Βλ. θεοπτία καὶ ὄρασις.

θέωσις 26, 2 303, 18 306, 19

307, 6 309, 18 352 434, 13 - 15 462, 19 554, 9 560, 15 641, 21 643, 1 ἔξ. 646, 21 - 24 691, 20 - 25. — ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων 637, 31 645, 11, ἔξ. — ἀγέννητος 641, 7 642, 26. — ἐνυπόστατος ἔλλαμψις 621, 26. — μίμησις ἀμμήτου 638, 1. — σαρκὸς Χριστοῦ 644, 28 645, 1 - 11. — ὑπερώνυμος 644, 16. — ψυχῆς καὶ σώματος 573, 16. — θεώσεως ἀρχὴ 621, 23 640, 25 644, 23. — ἔκστασις 638, 28 - 30. — κοινωνία 149, 13. — παρεκτικὰ μέσα 638, 3. — χαρακτήρ 638, 9 - 30. — χάρις 638, 20 639, 1.

* * *

Ἱεραρχίας τέλος 485, 4 607, 2-5, ἰσάγγελος, ἄνθρωποι ἰσάγγελοι 428, 25.

ἰσοθείας ἔρωσ 502, 19.

* * *

Κανόνες, ἀποδεικτικοὶ 281, 10. — εὐσεβείας 79, 14 - 15. — θνητοὶ 242, 28.

καρδία, καθαρὰ 439, 3 - 9 439, 15 463, 3 - 5 572, 29 575, 3 594, 31 595, 1 - 2 606, 29. — κριτικωτάτη 249, 3. — νοδὸς ὄργανον 395, 25 396, 2 - 10 535, 6 - 8. — ὁ ἔσω ἄνθρωπος 595, 17 - 18. — ὄργανον ὀργάνων 532, 18 - 21 534, 19 - 20. — σαρκῶν λογιστικὸν ὄργανον 442, 18 - 19 534, 19. — χάριτος θρόνος 396, 18 - 19.

κενώσεως μυστήριον 563, 23 - 26.

κοιλίψυχοι 404, 7.

κοινωνία θεώσεως 140, 13.

κόλασις (κατὰ Βαβλαάμ) 620, 4
-5 καὶ σημ. 2.
κρίσις αἰώνιος 80, 17-24.
κτίσεως διδασκαλεῖον 507, 14.
κτίσμα 69, 11.

* * *

Λατίνων ἀποκοπῆς αἷτια 618, 9.
λόγοι, αἰτιώδεις τῶν ὄντων 472,
4. — δημιουργικοῦ νοῦς
360, 1-2 362, 8 καὶ 29.
λουτροῦ ἀποχή 497, 2.

* * *

Μαθηταὶ καὶ Ἀπόστολοι Χριστοῦ
26, 25-26.
μᾶνα, τύπος θεοῦ φωτὸς 436, 10
-12.
Μεταμόρφωσις 407, 15 449, 1
561, 29-31 583, 1 624, 19.
μεταστοιχείωσις ἀνθρώπου 629,
12.
μετεμψύχωσις 372, 9.
μίμησις Θεοῦ 639, 3-4. Βλ. θεο-
μιμησία.
μνήμη Θεοῦ ἀδιάλειπτος 527, 16.
μοναρχία 40, 11 70, 16 77, 7 205,
28 236, 27 ἐξ. 260, 3.
μοναρχίας, ἀθέτησις 70, 16. —
δόγμα 39, 10 204, 14.
μονάς 273, 17-26. — ἱερωτάτη
495, 30 496, 3.
μοναχικῆς τελειώσεως σύμβολα
619, 23.
μοναχικοῦ μυστηρίου εὐχή 620,
1-2.
μοναχὸς 399, 16 496, 10 καὶ 28
619, 25. — μοναχῶν, ζω-
ῆς προτύπωσις 496, 23-
25. — πολιτεία 494, 17-18.
μονοθελήτης 685, 29.
μονοφυσίτης 685, 29 636, 8.
μυστήρια, ἀπόρητα 429, 13. —
Θεοῦ 101, 28-29. — μυ-

στήριον, μοναχικὸν 620, 1
-2. — οἰκονομίας 95, 20-
21. — μυστηρίου πείρα
681, 10.

***

Νέκρωσις 531, 21-31. — λογιστι-
κοῦ 530, 24. — παθητικοῦ
510, 14-16 530, 27 531,
1-6.
νηστεία 510, 20 511, 20 512, 15
522, 18. — προσευχῆς οὐ-
σία 513, 5.
νῆψις 404 σημ. 1 405, 1. — λο-
γιστικοῦ βελτίωσις 394, 28
395, 1 396, 10 404, 1 422,
18-19.
νόησις 347 348 567, 25 680, 9. —
ἀπερινόητος 347 591, 32.
— ὑπὲρ νόησιν 648, 25.
νόμος 149, 12. — γραπτὸς 578, 5.
— Θεοῦ 578, 30. — φυσι-
κὸς 578, 5. — χάριτος
579, 1-2.
νοῦς, ἀνείδεος 453, 4. — ἀνόμ-
ματος 589, 27. — ἀπαθῆς
καὶ ἄυλος 449, 26 560, 28.
— ἀσώματος 535, 22. —
δαμόνιος 380, 13. — δια-
φανῆς 416, 22-23. — ἐ-
αυτὸν ὑπερναβαίνων 547,
13 581, 8 καὶ 21-30. — θε-
οειδῆς 605, 10. — θεόπτης
597, 16. — ὄρων τὰ πνευ-
ματικὰ 427, 12-14. — ὀ-
φθαλμὸς ψυχῆς 418, 23.
— ὑπερουράνιος 414, 7. —
φῶς νοερὸν 418, 7 419, 1-
5. — Χριστοῦ 579, 8. —
νοῦ διάχυσις καὶ ἐπαναφο-
ρὰ 533, 22-23. — ἔδρα
535, 6-20 681, 11. — εἰ-
κὼν 546, 28 547, 9. — εἰς
οὐρανὸς ἀνάβασις 415, 2.
— ἔκστασις 489, 32. — ἐ-

νέργεια 397, 26 399, 14
532, 27 - 31 533, 25 - 27. —
ένοειδής συνέλιξις 339
400, 1 496, 6. — ένοίκησης
εις τὸ σῶμα 393, 7 - 12
395, 12 - 14 396, 12 - 14
399, 13 - 17. — Ξῶσις καὶ
έπιστροφή 249, 17 338 339
391, 20 391, 1 - 9 397, 22 -
26 457, 17 - 25 492, 15. —
έπισκοπή 394, 23 395, 1.
— καθαρότης 432, 10 - 12.
— κάθαρσις 690, 11 - 20.
— κίνησις κατ' εὐθείαν καὶ
κυκλική 398, 11 - 14 401,
1 - 2. — κρείττων ἐνέρ-
γεια 457, 10. — νοητικὴ
δύναμις 591, 22 - 23. —
ὄργανον 395, 19 396, 10.
οὐσία 397, 26 398, 11. —
οὐσία ὡς φῶς 547, 3 - 10.
— πρὸς σῶμα συνάφεια
534, 20 - 535, 535, 23. —
συνέλιξις καὶ ἀναφορὰ
πρὸς τὸν Θεόν 249, 17
457, 17 - 25. — συστολή
509, 3. — τεχνικὴ έπιστρο-
φῆς 499, 17 400, 8. — φύ-
σις 496, 17. — νόων κίνη-
σις 669, 7 - 14.

***

Ὁμοβουλία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
161, 15 162, 27.

ὁμόθεον φύραμα 151, 2 - 4.

ὁμολογία πίστεως 94, 26 147, 21.

ὁμοούσιον 136, 12 - 14 138, 29 139,
7 - 12 150, 24 169, 13 171,
16 - 23 172, 1 - 4 καὶ 18.

ὁμολογησιακὰ 342 466, 15 467, 7
καὶ 24.

ὁμολογησιακοὶ 320 339 403, 19 καὶ
σημ. 5 466, 14 467, 7
615, σημ. 1.

ὄντοτης 661, 29 - 30 662, 1 675, 1
έξ.

ὄρασις 347 348 567, 24 668, 5
669, 20. — ἀγγέλου 594, 8.
— ἀληθείας 605, 27. — ἐν
πνεύματι 565, 25 — 566,
1. — ἡ μετὰ τοῦ φωτὸς ἔ-
νωσις 570, 4. — Θεοῦ
428, 26 565, 6 571, 8 - 19
641, 5 έξ. — Θεοῦ διὰ
πνεύματος 426, 2 - 29 428,
25 - 26 441, 23 561, 13 - 20
684, 19. — Θεοῦ νοε-
ρὰ 426, 7. — θείων
561, 2 - 6 640, 11. — καρδί-
ας, ἡ πίστις ἡμῶν 573, 28 -
31. — κατ' ἀναλογίαν 597,
1 - 3. — κρείττων γνώσεως
596, 22. — οὐχ ἔνωσις
591, 11 - 12. — ὑπὲρ αἰ-
σθησιν 657, 30 658, 1 688,
13 - 15. — ὑπὲρ θεῶν 591,
29 έξ. — ὑπὲρ νόησιν 575,
2 580, 18 581, 7 έξ. — ὑ-
πὲρ ὄρασιν 429, 1 - 22 432,
2 - 3 568, 21 573, 1 - 2 580,
29 - 30 583, 1. έξ. — ὑ-
περώνησις 688, 17. — Βλ.
θεοπτία καὶ θεωρία.

Ὁρθόδοξοι 658, 21.

οὐσία 137, 23 138, 19 173, 2 174,
19 665, 25 666, 12 - 22. —
ἄκτιστος 299, 7 - 8. — ἀ-
περινόητος 278, 20 - 23. —
ἄρρητος 278, 19 - 23. —
θεία 244, 3. — Θεοῦ 298,
4 304, 29 - 305, 1. — ὑπερ-
ἄρχιος 641, 10. — ὑπερκει-
μένη 198 306, 20. — ὑπερ-
οὐσιος 641, 5 646, 11 662,
21 667, 27 675, 2 καὶ 15.
— ὑπερώνησις 665, 8.

ὀφθαλμοί, νοεροὶ 445, 25. — πνευ-
ματικοὶ 426, 23 566, 7
579, 7.

***

Πάθος 359, 10 - 11 530, 5. — γαστρομαργίας 608, 10. — θεουργόν 428, 13. — κακόν 530, 5. — κοινόν ψυχῆς καὶ σώματος 519, 1. — μακάριον 402, 7 452, 1 518, 6 - 22 524, 12 530, 7. παθῶν αἰτία ἢ παράχρησις 527, 4. παιδεία, καθ' Ἑλληνας 359, 5 - 6 482, 2 - 6 498, 2. — ὠφέλιμος 479, 8. — ἔξω 361, 18 364, 17 365, 12 ἔξ. — ἄγονος 479, 14 - 22 585, 10. — αἰγύπτιος πλοῦτος 489, 11. — βλαβερά καὶ ματαία 369, 3 - 26 577, 19 - 20. — ἐναντία τῆς πνευματικῆς 371, 28 - 30. — ἐνασχόλησις μεῖξω παιδείαν 374, 24 - 27. Βλ. γνώσις καὶ ἐγκύκλιος παιδεία. Πάπας 73, 3. — Πάπα, περιωπῆ 32, 7 - 11. — πρωτεία τῆς Β' οἰκ. συνόδου 28 σχόλιον 10. παράδοσις, Ἀριστοτέλους 263, 10 - 13. — ἀνθρωπίνη 426, 8. — ἔγγραφος 550, 32. — ἱερὰ 563, 21. — κεκρατηκυῖα 616, 22. — πατερική 262, 14 377, 31 403, 12 549, 14 - 15. — χριστιανῶν μυστικωτάτη 597, 2 - 3. πάσχειν τὰ θεῖα 561, 4. — τὴν ἀφαίρεσιν 561, 7. Πατέρες, ἄγιοι 241, 28. — θεόπται 285, 14. — θεόσοφοι 49, 5 147, 20 150, 14. — θεοφόροι 28, 8 - 9 140, 14 221, 15 - 16 223, 10. — πρόκριτοι 27, 19 29, 2. — συμμαρτυροῦντες τῇ προσθήκῃ 71, 24. — Πατέρων ἀποφάνσεις 241, 30 242, 1 - 2

288, 8 - 16. — νοῦς 373, 12 - 14. — παιδαγωγεῖον 244, 1. — σύνοδοι σεπταὶ 77, 22.

Πατήρ, αἴτιον προκαταρκτικόν 107, 18 - 26 109, 31. — ἀρχὴ θεότητος 41, 2 - 3 207, 24 - 26. — ἴσος τῷ Ἰϋ ὡς Θεός 28, 4 - 17 301, 22. — μείζων τοῦ Ἰου ὡς αἴτιος τῆς θεότητος 28, 4 - 10. — μόνη ἀρχὴ 102, 12. — μόνος 133, 26 284, 26. — μόνος θεογόνος 41, 4 42, 15 - 18 207, 26. — ὄνομα συνεισάγον τῇ διανοίᾳ τὸν Ἰόν 64, 24 122, 32 127, 25 - 29 129, 21. — πάντων ἀρχὴ 64, 16 69, 33. — πηγαιὰ θεότης 108, 11 208, 19 215, 5. — πηγὴ πάντων 34, 12 - 13 60, 3 207, 24 215, 4 ἔξ. 235, 2 - 5. — προβολεὺς 129, 23 - 29 133, 27. — πρώτη αἰτία 112, 25. — πρώτος τῇ τάξει 63, 2. — τῶν φώτων 50, 2 70, 6 127, 17 - 18.

πένθος 462, 21 463, 3. — καθάρσιον 443, 28. — μακάριον 513, 14 525, 1 526, 19.

Πεντηκοστὴ 179 180 203, 11 649, 5.

περιχώρησις 102, 3. .
πίστις 244, 5 441, 29 573, 28 574, 1 - 15 575, 11 ἔξ. 620, 25. — ἀπερίεργος 577, 32. — δακτηρία 685, 29. — δύναμις ὑπερφυῆς 576, 9 - 10. — οὐ δεῖται ἀποδείξεως 212, 13.

Πνεῦμα ἅγιον, αἰδίως καὶ φυσικῶς ἐν Ἰϋ ἀναπαυόμενον 145, 19 - 22 146, 3 - 4. — ἀμέσως ἐκ Πατρὸς 36, 12

38, 24 - 25 144, 15. — δι' Ἰησοῦ ἐκπορευόμενον 146, 10 - 24. — ἐν 250, 30. — ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς 31, 7 - 22 32, 17 - 33, 20 35, 25 - 32 46, 24 46, 5 48, 5 - 7 51, 32 72, 23 - 27 73, 7 79, 25 91, 29 92, 30. — ἐξ Ἰησοῦ κατ' ἐκφαντορικὴν προέλευσιν 148, 16 - 18. — ἔχον πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς πλήν τοῦ ἀνάιτιον καὶ αἰτιον εἶναι 114, 24 - 25. — ζωοποιῦν 86, 1. — θεοποιῦν 623, 1. — Θεὸς ἐκ Θεοῦ μόνον 36, 18 - 19. — ἴδιον τοῦ Ἰησοῦ 171, 8 172, 22. — καὶ Ἰδὸς ὁμοτίμα ἐξ ὁμοτίμων 63, 17. — μορφή καὶ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ 66, 17. — νοῦς Χριστοῦ 36, 29 37, 12 73, 27 105, 11 118, 27. — ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Ἰῶ 89, 13 - 16. — οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ ἐκπορεύεται 74, 31 116, 31 - 117, 9. — πάντα ἔχει τοῦ Ἰησοῦ πλήν τῆς υἰότητος 66, 25 116, 16 - 17. — παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀπολύτως ἐκπορευόμενον 65, 25 - 32. — πλάνης 249, 24 - 250, 4 — ποιητῆς 40, 2. — ποιότης τῆς θ. οὐσίας 169, 4 - 21. — πονηρὸν 249, 14 ἐξ. 251, 8. — πρόβλημα οὐχὶ ποίημα 25, 29. — πρόσωπον Ἰησοῦ 165, 2 - 17. — Πύθωνος 291, 16. — στόματος Πατρὸς 46, 25 - 47, 13. — συμπαρομαρτοῦν τῷ Λόγῳ 52, 22 - 26 53 σημ. 3. — τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευτῶς τὴν ὑπαρξιν ἔχον 25, 7 - 9. — τρίτον τῆ τά-

ξει 63, 6. — ὕδωρ ζῶν 135, 20 136, 15 - 29 169, 17 - 18. — Ἰησοῦ 106, 27 118, 26. — Ἰησοῦ λέγομεν καὶ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ οὐ 104, 14 105, 1 - 2. — φύσει ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐ χάριτι 37, 26 - 38, 3. — φωτίζον νοῦν προφητῶν 593, 7 - 10. — Χριστοῦ 106, 9 - 11. — ψυχικὸν 456, 18. — πνεύματος ἁγίου, ἀποστολή, βλ. ἀποστολή ἁγ. Πν. — ἀρχαί, κατὰ Λατίνους 41, 25 ἐξ. 44, 29 - 30 58, 9 - 11 75, 5 - 11. — ἀρχὴ ὑποστατικὴ 58, 19. — ἀρχὴ φυσικὴ 58, 19. — διδασκαλία 26, 28 - 29 27, 15 - 17 504, 10 - 11. — ἐκπόρευσις, βλ. λ. — ἐκφανσις 95, 2. — ἐκφαντορία 51, 11. — ἐκφαντορικὴ θεολογία 26, 17. — ἔκχυσις 136, 4 - 6 622, 5 - 14. — ἐνέργεια 37, 12 73, 28 82, 27 83, 1 - 18 105, 19 - 21 121, 6 - 9 καὶ 25 306, 30 - 307, 2 681, 11 - 22 — θεότης 28 σχόλιον 4. — μετοχὴ κατὰ χάριν 135, 27 - 28. — παρακλήτου ἀποστολή 90, 6 - 15. — πέμψις 92, 2 - 3 94, 3 - 14. — πρόοδος, βλ. πρόοδος ἁγ. Πν. — ὑπαρξίς 24, 17 - 20. — φανέρωσις 95, 13 118, 21 - 26 119, 11 132, 21 - 24 144, 28. — φύσις 308, 10. — χαρίσματα 86, 24 519, 29 520, 1. — χορηγία 119, 25 - 26 132, 11 - 13 163, 1 - 3. — πνευμάτων πονηρῶν συνουσίαις ἀνθρώποις 408, 3 410, 16. — πολυθεία 236, 12 636, 24 672, 25.

πρόγνωσις 661, 14 - 16 καὶ 25
 678, 4.
 πρόνοια, ἄκριτος 305, 6. — ἐκ-
 θεωτικὴ 305, 27. — Θεοῦ
 299, 9 - 10 307, 4 661, 11 -
 13 678, 4.
 πρόοδος ἁγίου Πνεύματος, δι-
 τή 54, 21 ἐξ. 56, 24 57, 3.
 — ἐκπόμενοι, ἔκχουσι 55,
 20, - 21 167, 7 168, 14 263,
 24 ἐξ. — ἐκφαντορικὴ ἢ
 ἐνεργητικὴ 18 51, 19 - 20
 152, 14. — ἐν χρόνῳ 182.
 — ἐτερότροπος τῆς Ἰου-
 γεννήσεως 148, 31. — κα-
 λεῖται καὶ εὐδοκία 55, 13
 — προαιώνιος 152, 14. —
 οὐσιοποιὸς 303, 24 - 25. —
 ὑπερκαρκινὴ 18 182. — ὑ-
 περεχομένη 303, 24 - 25.
 — ὑπὸ χρόνον καὶ δι' αἰ-
 τίαν 93, 31 - 33 122, 9.
 προορισμὸς 661, 19 - 23 677, 17
 678, 3.
 προσεύχεσθαι μάταιον, κατὰ Βαρ-
 λαάμ 524, 4 - 6.
 προσευχὴ 569, 10 ἐξ. — ἀδιάλει-
 πτος 287, 6 344 345 366, 7
 410, 7 450, 2 490, 22 ἐξ.
 529, 8. — ἀπελαίνουσα πο-
 νηρὰ πνεύματα 408, 2 - 3
 410, 13 - 14. — ἄποιος 513,
 7. — ἄυλος 345 430, 18
 450, 1 511, 5 547, 20 - 21
 699, 6 - 7. — εἰλικρινὴς
 572, 20. — ἐκτενὴς 549,
 30. — ἐντολὴ Θεοῦ 500,
 16. — θυγάτηρ καὶ μήτηρ
 δακρύων 513, 9 - 13. —
 καθαρὰ 250, 13 429, 4 - 5
 500, 10 512, 6 549, 30. —
 λατρεία πνευματικὴ 507,
 20. — νοερὰ 467, 9 510,
 4 - 23 512, 14 514, 7 516,
 16 520, 18 521, 13 - 30

522, 11 523, 11 536, 1. —
 πνευματικὴ 473, 11 - 12. —
 πραγματικὴ 346. — σύντο-
 νος 443, 1. — σωματικὴ ἢ
 ἰουδαϊκὴ 411, 4 - 6. — τε-
 λωνικὴ 403, 14. — προσευ-
 χῆς ἀρχὴ 346 522, 14 - 21.
 — δύναμις 512, 26. — εἰ-
 λικρινούς ἀποτελέσματα
 521, 3 - 7 569, 19 - 20. —
 ἔλλαμψις 417, 7 - 10. — ἐ-
 νέργεια 491, 15. — ἔξις
 490, 26 - 29. — ἔρωσ 460,
 19. — ἡδονὴ 443, 18 - 19.
 — ἡσυχαστικῆς μέθοδος
 346. — ἱερᾶς μέθοδος 328
 331. — καθαρᾶς τοκετὸς
 432, 14 - 15 453, 27. —
 καιρὸς 581, 11. — κατάρ-
 γησις 513, 1. — οἶκος 496,
 18. — ὄρισμὸς 432, 9 - 18.
 — πνευματικὸν δῶρον 492,
 17. — προσοχὴ 433, 15
 452, 2 - 3. — ρήματα 516,
 1. — σκοπὸς 491, 19 - 23
 522, 22 569, 8. — σχῆμα
 σώματος κατὰ τὴν προσ-
 ευχὴν 288, 3 - 289, 4 327
 400, 24 - 401, 8 303, 1 - 4
 403, 18.
 πρόσωπον τοῦ ἔσω ἀνθρώπου 421,
 12.
 προφηταὶ 679, 12 - 14 687, 7. —
 προφητῶν ἡγεμονικῶν 593,
 5 - 9. — ὁράσεις 593, 17 -
 25 680, 9 ἐξ.
 πυθαγόρειοι 423, 22. — πυθαγο-
 ρείων αἵρεσις 423, 22.
 πύργος Χαλάνης 481, 11.
 ***
 Σάρξ, μετασκευασμένη 402, 48.
 — ὁμόθεος 625, 6.
 Σατανᾶ μυστήρια 26, 7.
 Σελήνης ἔκλειψις 295, 2.
 σιγὴ νοητὴ 249, 20.

σκότος 247, 1 248, 21 252, 25.
σοφία 468, 19 - 27 471, 7. — ἀβε-
δαία 472, 26. — ἀναμφί-
λεκτος 472, 18. — ἀνθρω-
πάνη 387 382, 1 ἔξ. 495, 4
- 7. — ἀποδοκιμασμένη
287, 19. — ἀποστολική
471, 24. — δαιμονιώδης
371, 19 - 27 476, 15 - 17. —
διπλή 344 380, 25 - 30 470,
19 - 26 482, 13 - 18. — Ἑλ-
λήνων μωρία 376, 24 377,
6. — Ἑλλήνων ψευδώνυμος
375, 8 - 19. — ἐνιαία 343
344. — ἐν Χριστῷ 381, 6 -
8. — ἔξω 359, 1 - 2 472,
24. — ἔξω ἀνίκανος πρὸς
διόρθωσιν τῶν ἀνθρώπων
386, 14 - 32. — θεία 387
371, 16 - 19 382, 1 ἔξ.
495, 7 - 12. — θεουργική
469, 14 470, 33. — θύρα-
θεν 470, 3 - 7. — καθ' Ἑλ-
ληνας 380, 18 382, 17. —
μωρανθείσα 375, 1 - 3 376,
4 ἔξ. — Πλάτωνος πονη-
ρά 483, 10. — Πνεῦμα ἁ-
γιον 471, 7 - 9. — Πνεύ-
ματος ἀνευθεῆς 470, 16. —
πρώτη 388, 18 - 26. — φυ-
σική 365, 27 - 366, 1. —
σοφίας ἀρχή 362, 23 - 27
368, 12 - 16. — ἔξω χρῆ-
σις 385, 13 - 17. — ἐρα-
σταί 495, 12. — κτήσις
650, 14 ἔξ. — λογίων Θεοῦ
ἀλήθεια 470, 2 - 3. — τέ-
λος 383, 23 - 26.
σοφίσματα Λατίνων 260, 18 261,
14 - 18.
σοφῶν φωτισμὸς 290, 16 - 19.
στροφή εἰς ἑαυτὸν 287, 22 - 288,
14.
Στωϊκοὶ 363, 21. — Στωϊκῶν αἰ-
ρεσις 423, 21.

συζυγία 251, 22.
συλλογισμὸς 244, 23 - 24 261, 8.
— ἀποδεικτικὸς 185 190
191 211, 5 - 13 217, 12 ἔξ.
260, 20 ἔξ. 261, 23 - 27
269, 23 - 29. — ἀσυλλόγι-
στος 284, 7 - 10. — διαλε-
κτικὸς 185 190 193 194
211, 8 - 12 213, 3 - 4 217,
12 ἔξ. 238, 30 ἔξ. 260, 20
261, 23 - 27 269, 4 - 11. —
θεολογικὸς καὶ διαλεκτικὸς
οὐδέποτε 282, 19 - 21. — τὸ
ἐν ἀρχῇ αἰτῶν 241, 11 -
12. — συλλογισμοὶ ἀδια-
νόητοι 240, 26. — ἄρητοι
240, 26. — ἐπὶ τῶν θείων
263, 11 - 15. — Λατίνων
260, 18 ἔξ. 262, 13 263,
8 - 15. — σοφιστικοὶ 239,
4 - 28 240, 19 ἔξ.
συμβεβηκὸς 270, 2 278, 1 - 2. —
ἐπὶ Θεοῦ 244, 3.
σύμβολον 627, 3 - 30 628, 1 ἔξ. —
ἀρετῆς 627, 10. — θεολο-
γίας 627, 13 - 16. — θεό-
τητος 627, 1 632, 6 - 7
637, 9. — μὴ φυσικὸν
628, 3 - 17. — μοναχικῆς
τελειώσεως 619, 23. — Νι-
καίας - Κωνσταντινουπόλε-
ως 15 31, 4 - 6 καὶ 26 -
32. — ἀμέτοχον λατινικῆς
προσθήκης 28 σχόλιον 11.
— βάσανον εἰλικρινοῦς θε-
ολογίας 27, 21 - 22. — διε-
τηρήθη σεπτὸν καὶ ἀμετα-
ποίητον ὑπὸ τῶν οἰκ. συνό-
δων 28, 1 - 29, 13. — ὁμο-
λογία πίστεως 147, 21. —
προσθῆναι ἢ ἀφελεῖν ὅπως
οὐκ ἐφεῖται 29, 4. — σύμ-
βολον ἀψευδοῦς δόξης 27,
20. — σύμβολον εὐσεβεί-
ας 80, 2. — σύμβολον ὁρ-

θεοδοξίας 150, 14 - 15. —
 σύμβολον πίστεως 147, 9
 216, 27. — σύμβολον, φυ-
 σικόν 628, 1 - 11 631, 29
 ἔξ. 648, 5 - 11. — φωτο-
 ειδές 632, 20. — συμβόλου
 ἔννοια 558, ἔξ. — σύμβο-
 λα αἰσθητὰ 414, 11 588, 26
 - 27 589, 1 - 4. — κυρίως
 589, 17 - 18. — μεριστὰ
 559, 12. — σωματικὰ 404,
 8. — συμβόλων εἶδη 351
 352.
 σύνοδοι, ἱεραὶ 71, 10. — οἰκουμε-
 νικαὶ 28, σχόλιον. — σεπταὶ
 πατέρων 77, 22. — σύν-
 οδος, Κων)πόλεως (1627)
 19. — Λυῶνος 9. — οἰκου-
 μενικὴ Α' - Ζ' 28, σχό-
 λιον.
 συνουσία Θεῶ 456, 12 - 13 457, 27
 527, 27.
 σύσσωμος Χριστὸς πιστοῖς διὰ
 μεταλήψεως 449, 11.
 σῶμα, ζῶν ἐκ ψυχῆς 85, 25. —
 πνευματικόν 447, 14 - 16
 573, 25. — Χριστοῦ φαπι-
 στικόν 436, 15. — ψυχῆς
 ὄργανον 395, 18. — σῶμα-
 πος, θεουργία 545, 29. —
 θέωσις μετὰ ψυχῆς 448, 5
 - 8 518, 27 - 28. — κοινω-
 νία εἰς χάριν 341. — μέ-
 θεξις εἰς τὴν μακαριότη-
 τα τῆς ψυχῆς 443, 19 444,
 8 - 19. — μεταποίησις 447,
 24 - 27 515, 6. — σχῆμα
 κατὰ τὴν προσευχὴν 400,
 24 - 401, 8. — σωμάτων,
 ἁγίων δόξα 624, 1 - 3. —
 ἀμφίεσις κατὰ τὴν ἀνάστασιν
 624, 8.

***

Τελειότης ἐν γνώσει 504, 4 - 9.

— ἐν δόγμασι 504, 6 - 9.
 τελειώσεις θεουργός 524, 29.
 Τριάς 173, 20 271, 17. — ἀνεί-
 δεος 66 - 12. — θεαρχικὴ
 242, 9. — μοναρχικωτάτη
 658, 8 — τετράς ἔσται ἡ
 τριάς 43, 25 133, 20 - 21
 143, 13 210, 5 236, 20 - 23.
 — Τριάδος ἔργον 95, 10 -
 11. — (προσώπων) ἀϊδιό-
 τῆς 123, 11. — προσώπων
 σχέσις 34, 26 124, 1 - 4
 129, 27 - 29 182. — τάξις
 61, 5 ἔξ. 67, 6 - 24 76, 3
 122, 28 - 123, 23 159 166,
 2 - 10 301, 22 - 26. — ὑπο-
 στάσεις 660, 8.
 τριθεΐτης 296, 3 - 7.

τόμος ἁγιορειτικὸς 682, 14 - 15

***

Τίθεσις 424, 12 642, 22. — νό-
 θεσίας χάρις 620, 17.
 υἱοὶ Θεοῦ χάριτι 284, 13 - 25.
 υἱοποίησις Θεοῦ 147, 2.
 Τίος, ἀποστέλλεται παρὰ Π. καὶ
 Πν. 97, 30 - 98, 4. — ἀρ-
 χή, πηγὴ καὶ αἷτιον 40, 30.
 — γεννᾶται ἐκ τοῦ Θεοῦ
 37, 17 - 18. — δευτέρα ἀρ-
 χὴ 234, 7 - 9. — δεύτερος
 τῆ τάξει 63, 2. — θεογό-
 νος 234, 21. — Θεοῦ φύσει
 284, 13 - 25. — καὶ Πνεῦ-
 μα ὁμότιμα ἔξ ὁμοτίμων
 63, 17. — μορφὴ καὶ εἰ-
 κὼν τοῦ Πατρὸς 66, 16.
 — ὄνομα ὑποστατικόν 173,
 1. — οὐ συναίτιος ἐπὶ τῆς
 θεότητος 107, 23 - 24 108,
 3 - 5. — πάντα ἔχει τὰ τοῦ
 Πατρὸς ἄνευ τοῦ ἀρχὴ εἶ-
 ναι καὶ αἷτιος τῆς θεότη-
 τος τοῦ Πν. 46, 3 - 4 66,
 25 74, 18 115, 25 - 28 116,
 13 - 15. — πέμπει τὸ Πν.

102, 11. — πηγὴ ἐκ πηγῆς 234, 26. — πρόσωπον τοῦ Πατρὸς 165, 1 - 17. — σιναίτιος τῷ Πατρὶ ἐπὶ τῶν κτισμάτων 44, 33 - 45, 2 46, 1. — χορηγὸς ἀλλ' οὐχ ὑποστάτης 120, 6. — Τίτου γέννησις 263, 26 ἔξ. — ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδρα 441, 2 - 4. — μεσιτεία 165, 19 - 20 166, 11. — ὑπόστασις, οὐχὶ αἰτία ἀλλ' αἰτιατὴ 34, 9 - 10.

ὑπαρκτικαὶ διαφοραὶ καθ' ὑπόστασιν 66, 28.

ὑπαρξίς 353. — ἀίδιος 137, 5. — Θεοῦ ἀνάτιος 93, 21 - 25 122, 5 134, 25. — ὑάρξεως Πατρὸς καὶ Πνεύματος τρόπος διάφορος 66, 20. — τρόπος 264, 14 - 15 285, 3 - 6.

ὑπεράναρχος 686, 12 - 18.

ὑπέρθεος 545, 11 643, 20 686, 12 καὶ 17. — οὐσία 144, 17 571, 4.

ὑπερούσιον 636, 3 692, 6 - 8.

ὑπερουσιότης 636, 30 678, 5. — 15 688, 21.

ὑπερουσιότης 636, 30 688, 5. — θεαρχικὴ 279, 10 - 16 281, 8.

ὑπέρχρονος (Θεός) 134, 25.

ὑπόστασις 168, 26 169, 2 671, 5 - 6.

ὑποστατικὸν ἀξίωμα 117, 15. — ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ αἰτιὸν ἐστὶν 110, 17. — ὑποστατικῶν καὶ φυσικῶν διαφοραὶ 43, 16 - 44, 24 74, 15 75, 36. — ὑποστατικὰ 209, 30 660, 9. — καὶ φυσικὰ 139, 16 - 19 210, 16 - 29. — Πατρὸς 139, 17. Τὸ ἐκπορεύειν καὶ ἐκπορεύεσθαι

119, 16 - 18.

***

Φιλοπολυεκπόρευτος διάνοια 48, 8.

φιλοσοφία, ἀριστοτελική 12 13. — ἐκάστου καὶ κοινῆ 485, 33 486, 1 - 4 609, 26. — ἐν λόγοις καὶ πράξεσι 484, 6 - 7. — φιλοσοφίας ἀπάτη 221, 1. — ἀποτελέσματα 485, 13 - 16. — ἔργον 337. — ἰδέα 484, 20 - 27. — μαθήματα 468, 21 - 22 469, 10 - 11 471, 2 - 3 480, 5 485, 3. — μαθήματα δφίς νοητὸς 479, 1 - 2. — μαθημάτων τέλος 469, 5. — ὠφέλεια 338.

φιλόσοφος ἀληθής 472, 16 473, 4.

φιλοσόφων φωτισμὸς 245, 9 - 246, 13 247, 14 ἔξ. 251, 30 - 31 252, 8 ἔξ. 253, 13 290, 16 - 19.

φρόνημα σοματικὸν 393, 10 394, 9.

φυσικὸν ἀξίωμα 117, 15 καὶ 23 - 28.

φύσις 168, 26 169, 2. — ἄκτιστος 297, 23. — αὐθυπερούσιος 665, 24. — θεία 168, 18 ἔξ. 169, 1 299, 12 300, 5 - 8. — Θεοῦ 552, 1 - 10. — μία οἱ πάντες ἄνθρωποι 70, 19. — οὐχ ὑπόκειται τῇ βουλήσει 98, 34 99, 1 - 7. — Τριάδος μία 136, 10. — φύσεως, ἀκτίστου φυσικὰ 636, 11. — θείας γνωριστικὰ αὐχήματα 89, 8. — ἔργον ἢ προαιώνιος καὶ ἀίδιος γέννησις 98, 34 - 99, 7. — Θεοῦ δόξα 571, 6 - 7 572, 2. — τὸ γεννᾶν 298, 3.

φῶς 300, 2 351 570, 7 - 16 571,

30 572, 1 - 8 669, 3 - 4 και
 27 670, 1 - 6. — ἀγέννητον
 621, 19. — ἀθέατον αἰσθή-
 σει 558, 22 - 23. — ἄϊδιον
 634, 15 651, 16 668, 9 - 15.
 — αἰσθήσεως καὶ διανοίας
 ὑψηλότερον 489, 30 - 32. —
 ἄκτιστον 299, 6 300, 22
 301, 3 634, 13 - 14. — ἀ-
 ναλλοίωτον 630, 17 - 19. —
 ἀνυπόστατον 631, 11 - 15.
 — ἀπαύγασμα ὁμοθέου
 σαρκὸς 557, 5. — ἄπειρον
 566, 11 - 12. — ἀπρόσιτον
 626, 14 - 19. — ἄρτος ἀγ-
 γέλων 436, 8. — αὐθιπό-
 στατον 631, 7. — ἄυλον
 544, 6 - 14 634, 11 - 14. —
 αὐτοπακὸν 589, 24 - 26 590
 1 669, 3 - 5. — Βασιλεία Θεοῦ
 586, 30 587, 1 - 3 634, 13 -
 15 635, 14 - 16. — βρωμα ἐ-
 πουρανίων 414, 25. — γνώ-
 φος 683, 31. — γνώσις
 569, 1. — δόξα θείας φύ-
 σεως 586, 30 587, 1 - 3 634,
 13 - 15 635, 14 - 16. — δό-
 ξα Χριστοῦ καὶ δικαίων
 598, 32 699, 1 - 3. — ἔν-
 δυμα ψυχῆς 439, 28. — ἐ-
 νέργεια 637, 1 - 2. — ἐν-
 υπόστατον 542, 30 543, 1 -
 3 544, 4 - 9 καὶ 28 - 30
 550, 23 569, 2 - 4 620, 19
 621, 19 631, 6 ἔξ. — ἐν
 φωτὶ δρώμενον 562, 8 - 10
 570, 7 ἔξ. 591, 20 - 21. —
 ἐπουράνιον 440, 1 - 2. — ἡ
 τοῦ Θεοῦ τελειοτάτη θέα
 437, 10 - 11. — Θαβώριον
 311, 26 - 312, 2 340 351 628,
 18. — θεατὸν ἀγίοις 687,
 23. — θεολογίας σύμβολον
 557, 29. — θεοποιὸν 634,
 15. — θεάτης 434, 2 - 3

καὶ 23 451, 5. — θεοῦν
 687, 18. — θεουργικὸν
 640, 24. — θεουργὸν 414,
 22 630, 9 - 10 647, 26 648,
 1 - 2 689, 16. — θέωσις
 691, 10. — καλλονὴ τοῦ
 μέλλοντος αἰῶνος 635, 14
 - 15 689, 26. — μέλλοντος
 αἰῶνος 565, 19. — Μετα-
 μορφώσεως 556, 18 - 21. —
 νοερὸν 412, 2 - 4 καὶ 12 - 13
 416, 18 418, 6 — 15 437,
 26. — νοητὸν 543, 6 - 8. —
 νοητὰν παρεκτικὸν γνώσε-
 ως 412, 23 - 24 420, 17 - 22
 461, 1. — ὄρατὸν πιστοῖς
 560, 2 - 3. — οὐσιῶδες 658,
 1. — πλάνης 249, 15 - 16
 290, - 24. — προαιώνιον
 438, 23 - 25. — προσώπου
 Μωϋσέως 416, 1 - 13 421,
 7 - 10. — πρῶτον (Θεός)
 375, 27 414, 18. — ὑπὲρ
 αἰσθησιν 560, 2 - 3. — ὑ-
 πὲρ νοῦν 543, 19. — ὑπὲρ
 ὄρασιν 590, 19. — ὑπερου-
 ράνιον 639, 24 - 26. — ὑ-
 πὲρ τὰ ὄντα 559, 10 - 11. —
 ὑποστατικὸν 417, 15 - 22
 656, 3. — ὑπόστασις μελ-
 λόντων ἀγαθῶν 587, 12. —
 φαῖνον εἰς τὰς καρδίας
 πῶν πιστῶν 555, 17 - 18.
 — φωτὸς ἄγγελοι 247, 1.
 — γνώρισμα 648, 12 - 19.
 — διάκονοι 247, 5 - 9. —
 ἐπιδημία 455, 28 - 30. —
 ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ
 454, 12 455, 10 - 13. — θε-
 ωρία ἀνωτέρα τῆς γνώσε-
 ως τῆς Γραφῆς 555, 22,
 25. — θεωρία διὰ προσευ-
 χῆς 438, 2. — θεωρία διὰ
 σωματικῶν ὀργάνων 448,
 12 - 24 455, 20 - 21. — ἰδι-

ότητες 558, 26 - 27 634,
13 - 16 652, 3 - 30 653, 1 -
4. — οὐσία 545, 14 ἐξ. —
πρὸς ψυχὴν ἀνάγκαις
250, 7. — φῶτα δεύτερα
375, 26. — αἰσθητὰ 408,
5 - 6.

φωτισμός, θεῖος αἰσθήσει ληπτὸς
407, 9 - 11 421, 28. — νο-
ερὸς 415, 6 - 9. συμβολικὸς
415, 10 - 12 436, 19 437,
14. — ὑπὲρ αἰσθησιν 407,
16 - 18. — φιλοσόφων 245,
9 246, 13 247, 14 251, 30 -
31 252, 8 ἐξ. 253, 13 290,
16 - 29.

φωτοφάνεια, ἱερὰ 610, 31. — Ἰ-
ησοῦ ἐν Θαβὼρ 414, 20 -
21 439, 12 - 13 630, 8. —
νοερὰ 611, 16.

***

Χάρις, ἄκτιστος 308, 11 - 15 309,
12 - 22. — ἀναρχος 686,
25. — θεοποιὸς 307, 5 ἐξ.
309, 29 310, 1 - 2 689, 11 -
12. — θεουργὸς 644, 3. —
Χάριτος, δῶρα φυσικὰ καὶ
πνευματικὰ 487, 17 - 32. —
ἐνεργήματα 459, 32. —
διὰ χάριτος θεβαίωσις
361, 1. — συνέπειαι διδα-
σκαλίας περὶ κτιστῆς χά-
ριτος 617, 6 - 618, 13.

Χριστιανισμοῦ μυστήριον 421, 1 -
3.

χριστιανοκατήγορος 685, 27.
χριστιανῶν πολιτεία 494, 18 - 19.

Ψευδοδοξία 65, 8.

ψευδολατρεία 65, 19.

ψυχαγωγία 254, 21.

ψυχαγωγοῦντες λόγοι 90, 11.

ψυχὴ 254, 13 255, 2 433, 22 448,
24 - 29. — αἰζωος, ἀθά-
νατος, λογικὴ 85, 6 - 10.

— ἀπλῆ 673, 23. — ζῶσα
85, 6 - 10. — θεοφόρος
433, 25. — νοερὰ 447, 18.

— πρᾶγμα πολυδύναμον
395, 17. — ψυχῆς ἀθάνα-
τον ἀπεσύλησεν Ἀριστοτέ-
λης 257, 3 - 4. — αἰσθησις
516, 2 - 3. — ἀμαύρωσις
85, 26. — ἀνακαίνισις ἐκ
Π. δι' Ἰησοῦ ἐν ἀγ. Πν.
86, 17 - 18. — γνωστικὸν
502, 23. — δυνάμεις 673,
18 - 27. — δύο καθάρσεις
499, 28 - 500, 5. — ἐπιθυ-
μητικὸν 402, 14. — θέωσις
448, 2 - 8. — κάθαρσις
480, 15 - 16 500, 9. — κά-
λυμμα 458, 26. — νοερὰ
προσευχὴ 520, 12 - 20. —
ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

— ὄρμαι φυσικαὶ 639, 16 - 17.

— ὀφθαλμοὶ 347 445, 13 -
15 449, 3 551, 13 - 25. —
παθητικὸν 463, 3 527, 2
529, 5 - 25 530, 19 - 23. —
σκότος 499, 2 - 16. — ἰγεί-
α καὶ τελείωσις 504, 1 554,
6 - 8. — φανταστικὴ δύνα-
μις 592, 29.

ψυχικὸς 195 287, 15.

ψυχῶν μετὰ θάνατον κατάταξις
439, 5 - 9 440, 10 - 13.

Γ' ΠΗΝΑΞ

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- 'Αβλάβιος 125, 10.
 'Αβραάμ 61, 11 576, 27 καὶ 28
 683, 21.
 'Αγάθων, πάπας Ρώμης 29, σχόλ.
 11 32, σχόλιον.
 'Αγαρηνοὶ 621, 7.
 "Αγιον Ὄρος 187 196 310, 13
 317 329 330. Μεθόριον κό-
 σμου καὶ ὑπερκοσμίων 508,
 22.
 'Αδάμ 42, 7· 19· 21 129, 7· 8· 9·
 15 138, 9· 12· 16· 18· 173
 25 174, 7 208, 25· 27 209,
 5· 6· 7 338 363, 10 386,
 9 408, 19 421, 21 502, 19
 549, 16.
 'Αθανάσιος Ἀδριανουπόλεως 330.
 'Αθανάσιος Ἰβήρων 21.
 'Αθανάσιος Κωνσταντινουπόλεως
 328 405, 10.
 'Αθανάσιος Λαύρας 21.
 'Αθανάσιος Λεπαντηνὸς 331.
 'Αθῆναι 478, 13.
 'Αθηναῖοι 368, 21.
 "Αθως βλ. "Αγ. Ὄρος
 Αἰγύπτιοι 368, 28 471, 9 478, 7
 488, 15 495, 14 501, 14 501,
 24 579, 24 608, 2.
 Αἴγυπτος 67, 13 294, 22.
 'Ακέφαλοι 83, 23.
 'Αλέξανδρος Κωνσταντινουπόλε-
 ως 410, σημ. 1.
 'Αμέλιος 252, 14.
 'Ανδρόνικος Γ' 9 196
 "Ανσελμος Καντερβουρίας 9.
 'Αντώνιος ὁ μέγας 505, 15.
 'Απολινάριος Λαοδικείας 23, 7
 83, 25 296, 9
- 'Απολιναρισταὶ 68, σημ. 2.
 'Απόλλων 252, 13 καὶ 27.
 'Αρειανοὶ 98, 27 καὶ 38 99, 9 109,
 22.
 "Αρειος 23, 7 302, 28 409, 14 καὶ
 16 410 σημ. 1.
 'Αριστατέλης 186 193 194 223, 7
 245, 2 255, 1 καὶ 21 256, 23
 260, 3 262, 27 263, 9 295,
 9· 14· 28 471, 15 540, 21
 541, 24.
 'Αρίστων 245, 3.
 'Αρσένιος ὁ μέγας 545, 27.
 Αὐγουστίνος Ἰππῶνος 9.
 Αὐξέντιος 330 331.
 'Αχιλλεὺς 378, 26.
 Ανίγνον 183.
- Βαβυλῶν 79, 18.
 Βαρλαάμ 546, 25.
 Βαρνάβας 372, 17.
 Βελίαρ 221, 7 422, 28.
 Βενέδικτος 432, σημ. 4.
 Βησσαρίων 158 160 182.
 Βιγίλλιος πάπας 29, σχ. 14.
 Βλαχερνῖται 333 349 352 682, 29
 615, 7.
 Βογόμεηλοι 333 349 βλ. Μασσα-
 λιανοί.
- Γαβριήλ 328 405, 14 563, 22.
 Γάϊος 306, 11.
 Γαληνὸς 468, 30.
 Γάνος 331.
 Γεώργιος Κωνσταντινουπόλεως
 29, σχόλιον 10.
 Γεώργιος Σχολάριος 19.
 Γολιάθ 374, 21.

Γρηγόριος ὁ Κύριος 17.

Δάμασος πάπας 32, σχόλιον.

Δανιήλ 531, 24 548, 30.

Δαυίδ 39, 19 45, 10 123, 7 124, 12

124, 23 205, 14 291, 1 393,

12 402, 6 406, 1 450, 8

456, 2 512, 24 516, 9.

Διογένης 247, 28 248, 2 363 σημ.
4.

Δισύπατος 318 319.

Δωρόθεος 583, 26.

Ἑβραῖοι 149, 8.

Εἰρήνη Χούμναινα 330.

Ἑκάτη 253, 9.

Ἑλικῶν 379, 2.

Ἑλιούς 39, 18 205, 13.

Ἑλλάς 350.

Ἑλληνες 115, 7 182 213, 2 222,

22 224, 20 266, 24 291, 20

336 337 375, 7 361, 4 364,

20 373, 5 376, 24 380, 18

383, 17 461, 5 468, 30 471,

10 475, 25 480, 2 481, 8

484, 20 485, 7 486, 27 488,

3 493, 20 495, 14 501, 15

579, 24 587, 10 608, 2.

Ἐνώχ 138, 17.

Ἐπταπόρη ἢ Πίερος 379, 7.

Ἐρμείας 134, 16 137, 13.

Εὔα 26, 10 42, 7· 20 129, 8· 9· 13·

14 138, 13 174, 2 208, 25

209, 5 549, 13.

Εὐάγγελος 334.

Εὐκλείδης 483, 30 540, 21.

Εὐνόμιος 17 62, 4 63, 7 67, 1· 21·

24 76, 20· 22 159 166, 5

301, 26 302, 28 353.

Εὐστάθιος Σεβαστείας 369, 11.

Εὐχίται 349 βλ. Μασσαλιανοί.

Ζαχαρίας 84, 17 563, 12.

Ζαχαρίας ὁ Βαραχίου 596, 3.

Ζεὺς 379, 10.

Ζήνων 388, 7.

Ζοροβάβελ 218, 5.

Ἰλίας (μοναχός) 299, 3 328 331

340 405, 13 509, 14.

Ἰλίας (προφήτης) 288, 5 403, 6

435, 10· 18· 22· 25 509, 15

558, 8 627, 17.

Ἰσίδος 378, 26.

Θαδῶρ 299, 2 311, 26 340 407, 4

414, 21 436, 21· 24 437, 16

439, 12 446, 2 447, 11 448,

15· 18· 33 449, 16 454, 16

455, 15· 20 556, 9 599, 21

687, 11.

Θεόδωρος Βλαχερνίτης 333 349.

Θεόδωρος Τραπεζούντιος 621, 14.

Θεόληπτος Νικαίας 330.

Θεόληπτος Φιλαδελφείας 328 405,

8 509, 12.

Θεσσαλονίκη 10 11 14 180 181

187 192 196 197 198 238,

23 316 317 321 330 335

348 349.

Θωμᾶς Ἀκινάτης 9 182 184.

Ἰγνάτιος Καλόθετος 318 319

323.

Ἰερισσός 310, 17.

Ἰερόθεος 271, 25.

Ἰεροσόλυμα 89, 25 330.

Ἰνδός 541, 7.

Ἰορδάνης (ποταμός) 143, 20.

Ἰουδαῖοι 65, 16 115, 1 149, 11·

16 407, 13 486, 26 526, 16

546, 7.

Ἰουλιανός 497, 7 497, σημ. 2.

Ἰππαρχος 541, 20.

Ἰπποκράτης 468, 31.

Ἰσίδωρος 11 321.

Ἰσίδωρος Κωνσταντινουπόλεως

335.

Ἰσραήλ 368, 18 415, 22 683, 19.

Ἰταλία 324 349 619, 12.
 Ἰταλοὶ 83, 28 126, 19 619, 10.
 Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος 55, 26
 56, 1 84, 17 338 364, 23.
 Ἰωσήφ 627, 9· 12.
 Ἰωσήφ Καλόθετος 11 14 15 219,
 1 318 319 323, σημ. 37 καὶ
 38.
 Ἰωσήφ Πατριάρχης 157.

 Κάϊν 129, 7· 10 138, 14· 15· 17·
 19 174, 3· 9 288, 8.
 Καλέκας Ἰωάννης 317 320 348.
 Καντακουζηνὸς 317 318 466, σημ.
 1.
 Καπαδόκων θεολόγοι 13 16.
 Κελεστίνος Πάπας 32, σχόλιον.
 Κομνηνὴ Ἄννα 349.
 Κορίνθιοι 544, 19.
 Κοσμάς ὁ ᾠδικὸς 440, 18.
 Κύριλλος Λούκαρις 19.
 Κῦρος 218, 5.
 Κωνσταντινούπολις 9 19 180 183
 196 310, 20.

 Λατῖνοι 41, 25 43, 27 60, 8 64, 8
 66, 7 67, 21 68, 17 69, 17
 94, 18 99, 16 105, 21 - 25
 109, 2 - 10 116, 10· 26 140.
 3 142, 6 125, 27 126, 31
 127, 3 128, 13 131, 27 132,
 2 146, 26 147, 8 182 184
 189 203, 18 206, 17 208, 14
 210, 7 211, 4 223, 23· 26
 226, 9 234, 1· 18 235, 16
 236, 17 238, 21 271, 2 275,
 4 508, 14.
 Λαύρας μονὴ 10 180 356.
 Λεόντιος Καισαρείας 28, σχ. 4.
 Λεόντιος Βυζάντιος 352 631, σημ.
 1.
 Λέων Ἀλλάτιος 157, σημ. 1.
 Λέων πάπας 29, σχ. 2.
 Λουκάς (μοναχὸς) 318 319.
 Λώτ 531, 26.

Μακεδόνιος 23, 8 302, 28.
 Μανωὲ 413, 11.
 Μάξιμος Μαργούνιος 19, σημ. 3.
 Μαρία ἡ Αἴγυπτία 442, 20.
 Μαρία ἡ Παρθένος 151, 5.
 Μαρίνος ὁ Τύριος 541, 20.
 Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς 182.
 Μασσαλιανοὶ 333 349 428, 3 615,
 6 621, 15 636, 23 638, 11
 682, 29.
 Μελχισεδὲκ 308, 22· 29 686, 23.
 Μιχαὴλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος 157
 508, 14.

 Νεῖλος ὁ Θετταλὸς 222, 9.
 Νεῖλος ὁ Ἰταλὸς 328 331 405, 12.
 Νεῖλος Καβάσιλας 182 319.
 Νεῖλος ὁ Κωνσταντινουπόλεως.
 317.
 Νεῖλος ὁ Τρικλίνιος 187.
 Νίκαια 409, 15.
 Νίκη 409, 14.
 Νικηφόρος (ἡσυχαστῆς) 234, 11.
 Νικηφόρος (ὁμολογητῆς) 508,
 10· 12· 15 532, 3.
 Νικηφόρος ὁ ἐξ Ἰταλίας 328 329
 331 339 346.
 Νικηφόρος Χοῦμνος 330.
 Νικόδημος 331.
 Νικόδημος Μεταξᾶς 19.
 Νικόμαχος 249, 9.
 Νουμῆνιος Πυθαγορικὸς 373,
 σημ. 3.
 Νῶε 576, 27 577, 5.

 Ξενοφῶν 378, σημ. 4.
 Ξηρολόφου μονὴ 331.

 Ὄκκαμ 337.
 Ὄμηρος 378, 26.
 Οὐρανία ἡ τοῦ Διὸς 379, 9.

 Παλαιολόγος Μιχαὴλ 329 330.
 Παῦλος ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα
 11.

Παχυμέρης 331.
 Πέρσης 541, 7 18 547, 24 618,
 18.
 Πέτρος Ἀρκούδιος 157 158 159.
 Πιέρια 379, 1.
 Πλάτων 186 194 223, 11 243, 9
 247, 12 248, 1 251, 30 253,
 14 254, 1-8 255, 25 262,
 29 281, 19· 21 282, 1 291,
 8 338 373, 8· 9 378, 16
 388, 7 485, 30 540, 21 541,
 24 677, 10.
 Πλούταρχος 381, σημ. 5.
 Πλωτίνος 252, 9· 17 253, 5.
 Πορφύριος 252, σημ. 1 471, σημ.
 4.
 Πρίλαπον 179.
 Πρόκλος ὁ Λύκειος 253, 2.
 Πτολεμαῖος 330, 18 484, 1 540,
 21 241, 20.
 Πυθαγόρας 262, 30 291, 9 677,
 9.
 Πυθαγόρειοι 423, 22.
 Πυθῶ 252, 13.
 Πύρρος 296, 13.
 Πύρων 190 258, 13.
 Ριχάρδος, ἐπίσκοπος Βοσπόρου
 9.
 Ρώμη Παλαιὰ 32, 6.
 Σάββα ἁγίου ἐρημητήριον 10
 180.
 Σαμουήλ 483, 17.
 Σατανᾶς 309, 25.
 Σαυρομάτης 541, 18.
 Σελιώτης 328 405, 13 509, 14.
 Σέξτος 258, 13.
 Σεραπίων 285, 7.
 Σέργιος 296, 12.
 Σήθ 42, 6.
 Σηλύβρια 317.
 Σιγέρ ἐκ Βραβάνδης 337.
 Σικελία 465, 11.
 Σίλας 291, 16.

Σίλδεστρος Ρώμης 28, σχόλιον
 2.
 Σινᾶ (ὄρος) 415, 19.
 Σιναίτης Ἰωάννης 346.
 Σιών 580, 6.
 Σκύλλα 608, 18.
 Σκύθης 501, 14 541, 7 547, 24
 621, 6.
 Σκῶτος Ἐρίγενας 332.
 Σόδομα 531, 26.
 Σολομών 28, 9 373, 19 379, 17
 430, 23 437, 26 461, 3.
 Σοφοκλῆς 104, σημ. 1.
 Στέφανος Πρωτομάρτυς 440, 19
 442, 16 518, 29 545, 28
 561, 21· 31 562, 5· 7 599,
 22 684, 11-23.
 Στωϊκοὶ 423, 21.
 Συμεὼν ὁ Μεσοποταμίας 333.
 Σχολαστικοὶ 184.
 Σωκράτης 186 223, 10 247, 11
 251, 30 252, 6 253, 14 262,
 29 291, 7 378, 24 677, 10.
 Σωσάννα 548, 23.
 Τίμαιος 378, 21.
 Τιμόθεος 522, 9 523, 5· 25.
 Τοῦρκοι 350.
 Φαραὼ 368, 17 486, 26.
 Φιλήμων ὁ μέγας 410, 9.
 Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως 11
 320, σημ. 27 321, σημ. 29
 330, σημ. 58 331, σημ. 62
 335, σημ. 78 343, σημ.
 128 349, σημ. 181 405,
 σημ. 4 466, σημ. 5 468,
 σημ. 1.
 Φιλόθεος Σηλυβρίας 317 324 326.
 Φοῖβος 253, 22.
 Φραγκίσκος ἐπίσκοπος Χερσῶνος
 9.
 Φώτιος 13 17 181.
 Χαλάνης Πύργος 481, 11-12.

Χαλδαῖοι 369, 1 471, 9 478, 8·
 24 495, 14.
 Χερουβείμ 190 243, 4.
 Χριστὸς 71, 6 73, 27. — Θεάν-
 θρωπος 298, 21 - 23. —
 θεολόγος 26, 17 - 18. —
 Θεὸς 28, 9 112, 1 291, 15.
 — ἰατρὸς 503, 29. — Ἰη-
 σοῦς 308, 4 468, 31. — μό-
 νος Θεὸς καὶ Πατὴρ 559,
 18. — Πατὴρ 599, 2. —
 Ταμίας τοῦ Πνεύματος
 56, 11 57, 6 - 7.
 Χριστοῦ, δευτέρα παρουσία 455,
 14 - 15. — δικαιοσύνη 92,

18 - 20. — δόξα 554, 26.
 — ἔλευσις ἢ πρὸς αὐτὸν
 ἄνοδος 505, 23 - 25. — ἐ-
 νέργειαι 32, 1 - 3 296, 14
 - 19 686, 4. — θελήματα
 32, 1 - 3 296, 14 - 19 685,
 20 - 25. — ρήματα 84, 27
 29. — σῶμα 120, 11. —
 ὑποστατικὴ ἔνωσις 32, 1 -
 3. — φύσεις 32, 1 - 3 685,
 18 - 19 686, 4 - 9. — χρί-
 σις 86, 26 - 29.

Χωρῆθ (ὄρος) 587, 18.

Ὠριγένης 403, σ. 1.

Δ' ΠΙΝΑΞ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἄραμπατζόγλου Γεννάδιος 331,
σ. 63.

Δημητρακόπουλος Α. 329, σ. 56
Δουκάκης 331, σ. 62 563, σ. 5

Εὐθύμιος, βιβλιοθηκάριος μονῆς
Διονυσίου 21

Εὐστρατιάδης Σ. 20, σ. 5

Ἰωάσαφ 634, σ. 2

Λάμπρος Σπ. 20, σ. 1

Μαντζαρίδης Γ. 6

Ματσούκας Ν. 6

Θεοτόκης Ν. 309, σ. 5 334, σ. 75
347, σ. 175

Νικόδημος Ἄγιορείτης 355

Οἰκονόμου 249, σ. 2

Οὐσπένσκη Π. 317, σ. 5 355

Παντελεήμων, βιβλιοθηκάριος
μονῆς Λαύρας 21

Παπαδόπουλος - Κεραμεύς Α.120,
σ. 2 317, σ. 5 331, σ. 62
335, σ. 78

Παπαευαγγέλου Π. 6

Παπαμιχαήλ Γρ. 200 201 317,
σ. 5

Σάκκος Στ. 6

Σπετσιέρης 309, σ. 5 334, σ. 75
428, 1

Τζέτζης 379, σ. 3

Τζυκανδύλης Μ. 355

Τρεμπέλας Π. 21

Φυτράκης Α. 442, σ. 1

Χρήστου Π. 328, σ. 49

363, σ. 1 366, σ. 5 375, σ.

3 377, σ. 1 402, σ. 5 419,
σ. 6 433, σ. 1 458, σ. 2
518, σ. 2 565, σ. 7

***

Banescu M. 331, σ. 62

Bardy G. 68, σ. 2

Beck H. G. 12, σ. 10

Bobrinsky B. 6

Boissonade J. F. 253, σ. 1 330,
σ. 61 331, σ. 65

Bousset 249, σ. 2

Bréhier 252, σ. 1 471, σ. 4

Cobet C. 248, σ. 1

Darrouzès 420, σ. 4

Denzinger 204, σ. 1

Dräseke 68, σ. 2

Duval 384, σ. 1

Epifanovič S. L. 424, σ. 2 572,
σ. 5

Fabricius - Harles 10, σ. 4 181
σ. 10 184, σ. 25 203, σ. 1

Frankenberg 424, σ. 2 572, σ. 5

Giannelli C. 39, σ. 1 183, σ. 19
204, σ. 3

Gouillard J. 330, σ. 61 331, σ. 62

Hausherr J. 288, σ. 2 321, σ. 31
328, σ. 50 401, σ. 2 527,
σ. 5

Hergentröther J. 157

Ivanka E. von 331, σ. 66

Jugie 11, σ. 10 19, σ. 2

Lämmer 157, σ. 1

Laurent V. 330, σ. 59

Legrand Em. 19, σ. 1

Loenertz R. - J. 180, σ. 5 186, σ.
2 198, σ. 9 220, σ. 2

Mai 68, σ. 2

Mansi 9 204, σ. 1

Meyendorff I. 6 16, σ. 25 21 140,
σ. 1 158, σ. 7 180 199, σ.
16 315 322 331, σ. 65 334
336, σ. 82 355 357

Petit 19, σ. 2 και 3

Places Des 334, σ. 74 410, σ. 3
425, σ. 4 443, σ. 3 547 σ. 1

Pruche 211, σ. 2 285, σ. 1

Richard M. 21

Rivaud A. 246, σ. 1 254, σ. 3
275, σ. 1

Rousseau O. 427, σ. 1

Salaville S. 330, σ. 61

Schirò G. 180 183, σ. 18 184, σ.
23 136, σ. 1 188, σ. 1-2

189, σ. 5 190, σ. 1 - 3 191,
σ. 19 193, σ. 2 215, σ. 3
216, σ. 1 217, σ. 2 219, σ. 1
220, σ. 1 222, σ. 1 223, σ. 1
226, σ. 1 227, σ. 1 230, σ. 1
231, σ. 1 234, σ. 3 235, σ. 2
261, σ. 1 315 318, σ. 13
319, σ. 14 - 17 320, σ. 21
349, σ. 183 404 σ. 1 408,
σ. 1 423, σ. 4 466, σ. 1
467, σ. 3 510, σ. 1 544, σ.
2 587, σ. 3 611, σ. 2 619,
σ. 2

Šidéridès 19, σ. 2

Stanilooe 11, σ. 10 355

Syrkou P. A. 355

Uspenskij II. 200 320,
σ. 26 349, σ. 181

Wegelinus J. 47, σ. 4

Wenger A. 120, σ. 2

Ε΄ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Α΄ ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος	Σελ.	5
Λόγοι αποδεικτικοί δύο, περί έκπορεύσεως του ἁγίου Πνεύματος	»	7
Εισαγωγή ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου	»	9
Κείμενον ὑπὸ Β. Bobrinsky	»	19
Ἐντεπιγραφαὶ εἰς ἐπιγραφὰς Βέκκου	»	155
Εισαγωγή ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου	»	157
Κείμενον ὑπὸ Π. Παπαευαγγέλου	»	160
Ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀκίνδυνον καὶ Βαρλαάμ	»	177
Εισαγωγή ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου	»	179
Κείμενον ὑπὸ Ἰ. Meyendorff	»	200
Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχασόντων	»	313
Εισαγωγή ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου	»	315
Κείμενον ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου	»	355
Α΄ Πίνακες χωρίων :	»	695
1. Ἁγίας Γραφῆς	»	695
2. Πατέρων	»	705
3. Λειτουργικῶν κειμένων	»	712
Β΄ Πίναξ πραγμάτων	»	715
Γ΄ Πίναξ ὀνομάτων καὶ τοπωνυμιῶν	»	735
Δ΄ Πίναξ νεωτέρων συγγραφέων	»	741